

॥ ઐં અર્હ નમઃ ॥

॥ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

॥ અનંતલઘ્નિનિધાન શ્રી ગૌતમસ્વામિગણધરેભ્યો નમોનમઃ ॥

॥ શ્રી વૃદ્ધિ-ધર્મ-ભક્તિ-પ્રેમ-સુખોદ-સદ્ગુરુભ્યો નમઃ ॥

મહાન્ જ્યોતિર્ધર
પૂજ્યપાદ શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિવિરચિત

શ્રી આરંભસિદ્ધિ

તથા

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત

શ્રી રત્નશેખરસૂરિ વિરચિત

સગ્નશુદ્ધિ

અને

દિનશુદ્ધિ

ટીકાકાર : પૂજ્યપાદ શ્રી હેમચંદ્રભટ્ટ

સંપાદક : પૂ. શ્રી આચાર્ય વિજયલઘ્નિસૂરિશ્વરજી મહારાજ

વીર સંવત : ૨૫૧૫

ધર્મ સંવત : ૬૭

વિક્રમ સંવત : ૨૦૪૫

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ-૧

Saraswati Oriental Series No-2.

Arambhasiddhi of Udaiprabhasuri, Lagnasuddhi of Haribhadrasuri and
Dinsuddhi of Ratnasekharsuri with Gujarati translation.
ed by Acharya Vijay Labdhisuriji.

☐ પ્રકાશક :

અશ્વિનકુમાર બી. શાહ

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

સ્તનપોળ, હાથીખાના, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ફોન : ૩૩૬૬૨૯

☐ મુદ્રાવધાન સાથેની દ્વિતીય આવૃત્તિ ૧૯૮૯

☐ (c) સંપાદક

☐ નકલ : ૧૦૦૦

☐ કિંમત : રૂ. ૧૨૫-૦૦

: અન્ય પ્રાપ્તિસ્થાન :

જેન પ્રકાશક સાહેબ, શાહ. જીવનનિવાસ સામે, પાલીતાણા.

જેન પ્રકાશક સાહેબ, દોશીવાડાની પોળ, અમદાવાદ

જેન પ્રકાશક સાહેબ, ભંડાર. ૨૧૯/A ડી.સી. સ્ટ્રીટ, સુભદ્રા-૨.

૦ સેવંતીલાલ વી. જૈન. ૨૦ મહાત્માભાઈ, ઝવેરીબજાર, સુભદ્રા-૨.

☐ મુદ્રક :

જયેશ એ. પટેલ

યશ પ્રિન્ટર્સ

નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩

સમર્પણ

કલિકાલ કલ્પતરુ

અચિન્ત્ય મહિમાવંત

સર્વ વિઠ્ઠલ વિનાશક

મહાનતીર્થ સ્વરૂપ

શ્રી ૧૦૮ પાર્શ્વનાથ—

ભક્તિ વિહારના પ્રણેતા

પ.પૂ. શાસન પ્રભાવક આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ.પૂ. આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ વિજય સુબોધ સૂરીશ્વરજી મહારાજના હરકમલમાં
સાદર સમર્પણ.

કૃપાકાંક્ષી લાગિશ્વરિ,

ॐ ह्रीं अहं नमः

પ્રાસ્તાવિકા

(પ્રથમાવૃત્તિ)

જ્ઞાનના જુદા જુદા પ્રકારોમાં જ્યોતિષ એક એવું વિશિષ્ટ જ્ઞાન સાધન છે કે તેનો યોગ્ય સ્વભાવ ઉપયોગ કરવાથી ધર્મ સિદ્ધિ સાથે કલ્યાણ પ્રાપ્તિ પણ સુલભ બને છે. જ્યોતિષ અંગે અનેક વિચારણાઓ શિક્ષિત વર્ગમાં ચાલ્યા જ કરે છે. ભાગ્યે જ એવો કોઈ શિક્ષિત હશે કે જેણે જ્યોતિષ અંગે વિચાર કર્યો નહીં હોય. કેટલાક એવું કહેતા હોય છે કે અંગે જ્યોતિષમાં માનતા નથી તેઓના મન ઉપર એક યા ખીછ રીતે જ્યોતિષનો પ્રભાવ તો છે જ, કેમકે એવું જોડે ચોક્ક ભાલનારાઓ પણ ખાનગીમાં તો ભવિષ્ય વાચન કરતા હોય છે. આ જ્યોતિષનું મૂળભૂત સ્થાન આકાશ છે. તેને ખગોળ કહેવામાં આવે છે. એ ખગોળની વિચારણામાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ ઘણી હપ્તકનોમાં એક ભત છે. તો ઘણી વિચારણામાં જુદા જુદા મત ધરાવે છે. જૈન દર્શનની તો તે અંગે આગવી સ્વતંત્ર વિચારણા છે.

સૂર્ય-ચન્દ્ર-ગ્રહ-નાક્ષત્ર અને તારા એ પાંચ જ્યોતિષ છે. તેમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ ચન્દ્ર છે સૂર્ય તેથી અલ્પ છે. સૂર્ય અને ચન્દ્ર એ બંને ધન્દ્ર છે. બાકી સર્વ પરિવાર છે. ગ્રહો ૮૮ છે, નક્ષત્રો ૨૮ છે અને તારાઓ ૬૬૯૭૫ કોડા કોડી છે આ સર્વ એક ચન્દ્રનો પરિવાર છે જન્મદીપમાં બે ચન્દ્ર અને બે સૂર્ય છે. લવણમુદ્રમાં ચાર ચન્દ્ર અને ચાર સૂર્ય છે. ધાતકોપડમાં બાર-બાર છે કાલોદધિમાં ૪૨-૪૨ છે અને પુષ્કરવરદીપાધીમાં ૭૨-૭૨ છે આમ સર્વ મળી અઢીદીપમાં ૧૩૨ ચન્દ્ર અને ૧૩૨ સૂર્ય છે. આ સર્વ ચર જ્યોતિષ છે અર્થાત્ આ સર્વ જ્યોતિષયક મેરુ પર્વતને ફરતું પ્રદક્ષિણાવર્ત ફર્યા કરે છે જ્યારે અઢીદીપની બહાર જ્યોતિષયક સ્થિર છે કાળની ગણના અને જ્યોતિષના વિષયનો મુખ્ય આધાર આ ચર જ્યોતિષયક ઉપર છે. આ કારણે જ કાળ અઢીદીપમાં-મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ છે એમ કહેવાય છે.

આર્યગ્રન્થો તથા વર્તમાનકાળના વિજ્ઞાનના અનેક આધુનિક સંશોધનો પણ એક યા ખીછ રીતે જ્યોતિષયકની વિપુલ સંખ્યામાં તો એક ભત જ છે.

અહીંથી જ જ્યોતિષ દેખાઈ છે તે તો જ્યોતિષનાં વિજ્ઞાન માત્ર દેખાય છે તેમાં રહેનારા દેવો તો જુદા જ હોય છે. આ વિજ્ઞાનના રસ્તો ઉઘોત કરે છે તેમાં સૂર્ય વિજ્ઞાનના રસ્તો પ્રકાશ સાથે આતપ પણ આપે છે. જૈન શાસ્ત્રના અનુસાર આ આતપ દૂર દૂર વધારે પડે છે વિજ્ઞાનમાં રહેલા દેવો તો સ્વતંત્ર છે આ જ્યોતિષયક પ્રકાશ આદિ આપવાનું અને કાળને નિયમિત કરવાનું કાર્ય તો કરે છે. સાથે વિષમાં તે તે બનાવો જ કાંઈ બને છે તેમાં તે કાંઈ કરે કે નહિ નથી કરતું તો એ અંગે કોઈ વિચારણા કરવા જેની રહેતી નથી અને કરે છે તો તે કઈ રીતે કરે છે ? એ અંગે ઘણી વિચારણા કરવાની ઉપસ્થિત થાય છે.

જ્યોતિષયક કાંઈપણ કરતું નથી એવી માન્યતા તો મિથ્યા છે. એ કાંઈ પણ કરે છે પણ કેવી રીતે કરે છે એ સમજાવવામાં ઘણા મતો છે, એ સર્વમતોમાં મુખ્ય બે મતો છે. એક મતત્ત્વ એવું છે કે જ્યોતિષ એ શુભ-અશુભ કાર્યોનું કર્તૃત્વ ધારણ કરે છે. અને ખીજું મતત્ત્વ એ છે કે જ્યોતિષમાં કર્તૃત્વ નથી પણ સૂચકત્વ છે.

જ્યોતિષને તે તે કાર્ય કરનાર માનનારા કહે છે કે-વિશ્વમા બનતા કાર્યોમાં જ્યોતિષયુક્ત જો કાંઈ પણ ન કરેતું હોય તો અમુક ગ્રહ અમુક નક્ષત્ર આદિમાં પ્રવેશ કરે એ સાથે એકદમ પરિવર્તન શાથી થાય છે. જો એવું પરિવર્તન એમને એમ થતું હોય તો વિશ્વમાં કોઈપણ કાર્ય કરણ બની શકે નહિ. આ મત્તવ્ય અનુસાર જ્યોતિષયુક્તમાથી એવા કિરણો પ્રસરે છે અને તેથી વિશ્વમાં તે તે પ્રકારની અસરો થાય છે જેમ હવા ફરે છે ને અસર થાય છે તેમ. કેટલાક જ્યોતિષને દૈવી તત્ત્વ માને છે અને તે કાર્ય કરે છે

બીજી બાજુ એવું મત્તવ્ય છે કે જ્યોતિષ એ વિશિષ્ટ નિયમનું તત્ત્વ છે તેમાં કર્તૃત્વ એવું કાંઈ નથી પણ તે અષ્ટાંગ નિમિત્તમાંનું એક અંગ છે અર્થાત્ તે એક નિમિત્ત છે. નિમિત્ત સૂચન કરે છે. જેમ સ્વપ્ન યોગ્ય આવ્યું હોય તો સાર-માઠા ફળનું સૂચન કરે છે તેમ.

જ્યોતિષ ફળને કઈ રીતે સૂચન કરે છે ? એ અંગે મુખ્ય આધાર ગણિત છે ગણિતની જુદી જુદી અનેક પદ્ધતિઓ છે. તે પદ્ધતિથી ગણિત કરવામા આવે પણ પરિણમ-ફળ સચુ આવતું હોય તો તે પદ્ધતિ માન્ય છે આર્થ જ્યોતિષમા તારાઓમાથી કોઈ કોઈ વિશિષ્ટ તારાઓને મહત્ત્વ આપવામા આવ્યું છે બાકી તારાઓ અંગે ખાસ ઉલ્લેખનીય કોઈ હકીકતો નથી એ પછી નક્ષત્રો છે. ૨૭-૨૮ નક્ષત્રો આકાશમા નિયત ચાર ચરે છે તેનું ક્ષેત્ર મુકરર થયેલું છે તે ક્ષેત્રમા તે તે ગ્રહો આવે છે. તે તે અસર જન્માવે છે આ નક્ષત્રોના ક્ષેત્રને બાર વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે તે દરેક ભાગમાં ૨૫ નક્ષત્રનું ક્ષેત્ર આવ્યું એ વિભાગને રાશિ કહેવામા આવે છે. નક્ષત્રની જેમ રાશિમાં પણ ગ્રહો ફરે છે અને ફળ અપે છે રાહુ અને કેતુને છોડીને બાકીના સાત ગ્રહોની ગતિ એકધારી રહેતી નથી, રાહુ અને કેતુ સદા વક્ર ગતિ કરે છે જ્યારે સૂર્ય અને ચન્દ્ર સદા સર્વદા માગી જ રહે છે સૂર્ય અને ચન્દ્ર જ્યારે બંને સાથે હોય છે ત્યારે અમાવાસ્યા કહેવાય છે પછીથી બાર બાર અશ સૂર્યથી ચન્દ્ર આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ એક એક તિથિ ગણાતી જાય છે. એક રાશિના ત્રીશ ભાગ કરવામા આવ્યા છે તે ત્રીશમા ભાગને અશ કહેવામા આવે છે અશના ભાગ, તેના ભાગ એમ સૂક્ષ્મ તિસદ્ધમ ગણિત પ્રક્રિયા ચાલે છે અશ પછી દરેક ભાગ ૬૦મા કરવામાં આવે છે. ને તેને કળા વિકળા પ્રતિવિકળા નામે ઓળખવામા આવે છે

આમ જ્યોતિષમા ગ્રહ અને નક્ષત્રો પ્રધાન છે. બાકી બધું તેમાથી જન્મેલું છે. જેમ જુદા જુદા અન્નાદિમાથી જુદી જુદી વાનગીઓ બને છે. તેમ—પછી તો વાર, કરણ, યોગ આદિ મુકરર થયા. અને પચાગનો જન્મ થયો તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, કરણ અને યોગ એ પાંચ અંગો જેમા હોય તેને પચાગ કહેવામાં આવે છે. જ્યોતિષમા આગળ ગતિ કરનારને આ પચાગની પ્રથમ જગ્ગર રહે છે. પચાગ એ જ્યોતિષ પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરવાનું પ્રધાન દાર છે, એ પ્રાસાદમા પ્રવેશ કર્યા પછી તો તેમા જોયા જ કરીએ એવું છે એ પ્રાસાદ એટલે વિશાળ છે અને તેમા એટલું એટલું લયુ છે કે વ્યવસ્થા-પૂર્વક જો તેનું દર્શન કરવામા ન આવે તો ભારે થઈ પડે, ગૂંચવાઈ જવાય, એવા ધણી એમાં પ્રવેશ કરીને ગૂંચવાઈ ગયા. એટલે એમા પ્રવેશ કર્યા પછી શક્તિ અનુસાર આગળ વધવું અને સ્થિર કરતા જવું જરૂરી છે

પચાગ જ્યોતિષથી આગળ જ્યોતિષના મોટા બે પ્રવાહો વહે છે એક જાતક જ્યોતિષ અને બીજો મુદ્દત જ્યોતિષ. જાતક જ્યોતિષના મુખ્ય બે ભાગ છે, એક ગણિત જ્યોતિષ અને બીજું ફળ જ્યોતિષ જાતકગણિત એ એટલું વિશાળ છે કે જો તે સગોપાંગ કરવામા આવે તો એક જાતકનું ગણિત કરતા બાર માસ લાગે, પ્રારંભમાં પચાગ, પછીથી કમશ દરવર્ગની કુહલીઓ, ગ્રહેનું બળ,બળ લાવોની વ્યવસ્થા દશાઓ, આન્તર્દશાઓ વગેરે સર્વ જાતક ગણિતમાં આવે છે એ ગણિત જો વ્યવસ્થિત હોય તો ફળ જ્યોતિષ બરાબર બની શકે, નહિ તો તેમાં ધણું અંતર રહે ફળ જ્યોતિષમાં ગણિતની મેળ-

વણી કરતાં વિશેષ અનુભવ ઉપયોગી બને છે. અનુભવ વગરના એમ ને એમ ફળકથન કરનારા પાછા પડે છે યોગ્ય સમયનું ગણિત સો જ્યોતિષીઓ એક સરખું કરશે, જ્યારે ફળદેશમાં એવું નહિ બને. એકની એક કુંડલીનો ફળદેશ દરેક જ્યોતિષીઓ જુદી જુદી રીતે કહેશે જુદા જુદા જ્યોતિષીઓની વાત બાબતુએ રહી. એક જ જ્યોતિષી એક જ કુંડલીના ફળને આજે કાંઈક કહેશે અને કાલે કાંઈક કહેશે. એટલે ફળ કથન એ અતિ અટપટો વિષય છે. જગતને જ્યોતિષ પ્રત્યે શ્રદ્ધા પણ મોટે ભાગે ફળ જ્યોતિષ જન્માવે છે અને અશ્રદ્ધા પણ એથી જ જન્મે છે.

બીજો ભાગ જે મુહૂર્તનો છે તે પણ ખૂબ વિશાળ છે જાતક કરતા એક રીતે મુહૂર્તનો વિષય ધણો જ અટપટો છે. જાતકમાં જે થયું છે તે કેવું છે ? એ જોવાનું છે. જ્યારે મુહૂર્તમાં ભાવિ કાળને તપાસવાનો છે. આ મુહૂર્તના વિષયમાં ઊસર્ગ, અપવાદ, તેના પણ અપવાદ, એવું ધણું ધણું આવે છે શાસ્ત્રીય વિચારણાની સાથે લૌકિક માન્યતાઓ પણ મુહૂર્તમાં ભળી ગઈ હોય છે. વખતજતાં એ લૌકિક માન્યતાઓ પણ એવી રૂઢ થઈ ગઈ હોય છે કે તેની નોંધ અન્યકરોને લેવી અનિવાર્ય જણાય છે. મુહૂર્તની નાની મોટી હકીકતો લક્ષ્યમાં લેતા કાણુભર એમ લાગે કે રોગ વગરનું દારીર મળે તો દોષ વગરનું મુહૂર્ત મળે.

આ અગે સંભળાતી એ વાતાં લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે. એક જ્યોતિષી હતા. મુહૂર્તના સારા જાણુકાર, પણ હતા વેદીયા ચીકણા તેમને એક પુત્રી. તે યોગ્ય વયની થઈ. એટલે તેના લગ્ન કોઈ યોગ્ય મુપાત્ર સાથે શુભ મુહૂર્તે કરવાનો નેશી મહારાજે વિચાર કર્યો એક એક પછી એક એક વર્ષના પ્રત્યેક દિવસો અને દરેક ધડીઓ મુહૂર્તની દૃષ્ટિએ નેશી મહારાજે ચકાસી જોયા કોઈમાં તિથિ-વાર બરાબર ન હોય તો કોઈમાં નક્ષત્રની ખામી હોય તથા મેળ મળના આવતા હોય તો કરણ અને યોગ લીધા હોય. લગ્નદોષ, હોરાદોષ, ચન્દ્ર મળતો ન આવે. માસ અગ્રાદ્ય હોય. વર્ષ આખું ત્યાજ્ય હોય. આમ ને આમ મુહૂર્ત જોવામાં વરસો ઉપર વરસો વીતતા ગયા. એમ ને એમ કન્યા ૬૦ વર્ષની થઈ છતાં યોગ્ય મુહૂર્ત ન આવ્યું તે ન જ આવ્યું.

બીજી વાત એવી છે કે જ્યોતિષના પરમ વિદ્વાન પ્રણેતાને એકની એક પુત્રી હતી. તેના શુભ મુહૂર્તે લગ્ન કરવામાં આવ્યાં. કન્યા ચોરીમાં જ રાંડી પછી તો તેનું વૈધવ્ય અખંડિત જળવાઈ રહે તે માટે તેના પિતાએ તેને ગણિત લખાવ્યું. ગણિતમાં જીવન આખું કયાં ગયું તેની પણ તે કન્યાને ખબર ન પડી પિતાનું નામ ભાસ્કરાચાર્ય કહેવાય છે ને પુત્રીનું નામ લીલાવતી. આજે પણ લીલાવતી એ ગણિતનો અન્ધ વિશ્વ વિખ્યાત ભાસ્કરાચાર્યનો બનાવેલ સજીવ છે

ઉપરની એ વાતોથી મુહૂર્ત અગે એવી વિચારણા થાય એ સ્વાભાવિક છે કે નિર્દોષ મુહૂર્ત મળવું શક્ય નથી અને કાયં કરવું અનિવાર્ય છે. તો શુ કરવું ? મુહૂર્ત જોઈને કાયં કરવું કે મુહૂર્ત જોયા વગર કાયં કરવું ? આ ગૂંચવણનો ઉકેલ મુહૂર્ત અથો કરે છે વિશિષ્ટ મુહૂર્ત અથો એવું સુન્દર માળંદર્શન કરાવે છે કે તે તે ઉચિત કાર્યો તે તે વિહિન મુહૂર્તે કરવાથી કાયં સિદ્ધિ નિર્વિઘ્ને નિરાપાધપણે થાય છે. મુહૂર્ત અથોને અનુસાર સારા ગમ્યાસીને અવિઘ્ને મુહૂર્ત મળી રહે છે વિશિષ્ટ કાયં માટે મુહૂર્ત દુર્લભ બને પણ અસંભવિત તો ન જ બને, મુહૂર્તના સમયને ચોક્કસ કરીને તે સમયે કાયં કરવાની ચીવટ રાખવાથી કાયં સિદ્ધ થાય છે. એ રીતે મુહૂર્ત સાધવાથી જીવન ઉત્તમ અને વિશિષ્ટ બને છે. શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહે સરસ્વતી નદીને તીરે સિદ્ધપુર પાટણના પાદરમાં રૂઢભાળ આરંભ્યો ત્યારે મુહૂર્ત સાધવા માટે માળવાથી ખાસ અનુભવી વૃદ્ધ વિદ્વાન જ્યોતિષીને યોગાવ્યા હતા કયાંય પણ ખહાર નહીં જનારા એ અતિવૃદ્ધ આવા મહાન કાર્યને લીધે આવ્યા. ખૂબ જ કાળ-છથી તેમણે મુહૂર્ત નક્કી કર્યું. દિવસ-ધડી-પળ-વિપળ-લગ્ન-નવમાંશ વગેરે ચોક્કસ કરીને જલ્દથી

યત્ર દ્વારા એ નિયત સમયે મુકર કરેલી ભૂમિ પર-પૂનર્નવિધિપૂર્વક ખીલો ખોદો. સમય 'પરાયર' સમયવાશે છે. ને ખીલો શેષને માથે રિથર થયો છે-અણી ન્યોતિષી હર્ષવિશમાં આવી ગયા, નાચી ઊડ્યા. સિદ્ધરાજે હર્ષતું કારણ પૂછ્યું ત્યારે પંડિતજીએ વાત કરી. રાજના મનમાં કુતૂહલ થયું. રાજકે ભાગ લખ્યો. ખીલો કાઢીને જોવાનું મન આગળ વધ્યું. ક્ષણે તો તેના અગ્રભાગ લાલ રક્તવર્ણી હતો. પછીથી ત્યાંને ત્યાં ખીલો ફરીથી કાઢાવ્યો ધડી કરી ગર્ધ સમય આવ્યો ગયો. જોવાને ખૂબ જ ખેદ થયો તેમણે રાજને કહ્યું કે મારી સર્વ મહેનત નકામી ગઈ. પ્રથમ જ સમય હતો તે પ્રમાણે કાર્ય સિદ્ધિ એવી થાત કે વાવચ્ચન્દ્ર દિવાકરી-યુગના યુગ સુધી આ પ્રાસાદને ઊની આચ આવત નહીં હવે અહીં પ્રાસાદ તો લગ્ય બનશે પણ સો વર્ષમાં તે ખંડિત થશે પછી તો જોશીજી એમને એમ માળવા તરફ વિદાય થઈ ગયા બન્યું પણ એમજ. સો વર્ષથી વધુ રક્ષાગળ ટકી શક્યો નહીં

આમ મુહૂર્ત અંગેની વિધિવિધ હકીકતોથી મુહૂર્ત જોનારે પરિણતમતિ થવું જરૂરી છે. પરિણત મતિવાળો જરૂર જો કાર્ધ હોય તે જોવે છે તે બિનજરૂરી હોય તેને મહત્વ આપતો નથી. અતિપરિણત જોવાનું અને ન જોવાનું જોઈને મુહૂર્તને ચૂંટી નાખે છે. તેને કાર્ધપણ મુહૂર્ત શુદ્ધ જણાવું નથી દ્વંધમાંથી પોરા કાઢવાનું કામ તે કરતો હોય છે અપરિણત જોશી ગમે તેમ જોઈ નાંખે છે. ને મુહૂર્ત અંગે લાંબો વિચાર ન કરતાં હાકે રાખે છે

કેટલાક મુહૂર્ત જોનારા મુહૂર્ત અંગેનું યોગ્ય જ્ઞાન મેળવ્યા સિવાય મુહૂર્ત અન્યોના કેટલાક એવા ઉદ્દેશોને આગળ કરીને અસુક સમય સર્વ કાર્ધ કાર્ય અંગે આપે છે એ પણ એક રીતે અપરિણતની કક્ષામાં આવે છે. જેમકે-વર્ષમાં ખેસતું વર્ષ, વસતપચમી, કૂળેટી, અક્ષયતૃતીયા (અખાત્રીજ) ધનતેક્ષ વગેરે દિવસો કાર્ધપણ જોયા વગર સારા ગણાય છે. દિવસમાં પ્રહ્નમુહૂર્ત જાયાલમ, વિજયમુહૂર્ત ગોવંદ સમય વગેરે ઉત્તમ ગણાય છે હકીકતમાં ઉપરોક્ત સર્વ શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં ખીલું કાર્ધ જોયા વગર તે તે સમય એમને એમ લીધા કરવા કે આપ્યા કરવા એ જડતા છે. એવી જડતાથી મુહૂર્તનું તત્ત્વ માયું નય છે. વૈદકશાસ્ત્રમાં અસુક ઔષધો વિશિષ્ટ અને સર્વવ્યાધિહર જણાવ્યાં હોય તેટલા માનથી ખીલ ઔષધો નકામો નથી જતા કે એ જણાવેલા ઔષધો જ ઉપયોગમાં લેવાતા નથી. એજ પ્રમાણે ઉપરોક્ત મુહૂર્તોનું છે.

આમ મુહૂર્ત અંગે જોનારે વિચારણા કરવાની હેમ છે. ત્યારે તેમાં પ્રધાન સાધન શાસ્ત્ર છે. જૈન-દર્શનમાં આગમો એ આત્મવાક્ય મુખ્યત્વે છે આગમોમાં જ્યોતિષ અંગે તે તે સ્થળે વ્યવસ્થિત નિરૂપણ આવે છે, ખગોળ જ્યોતિષશાસ્ત્રના તો સ્વતંત્ર આગમો પણ છે સૂર્યપ્રકાશિ, જ્યોતિષ કરંડક વગેરે ગુરુગમ-પદમ્પરા અને યોગ્ય શ્રમ વગેરે ઓછા થતા આજે આગમ જ્યોતિષ કેટલુંક દુર્બોધ-દુર્ગમ થયું છે વેદાંજ્યોતિષ નામે એક અન્ય નાનો છતાં અતિ મહત્વનો અન્યોનો છે. તેના અર્થોનો ઉકેલ કરવા માટે લલભલા વિક્ષાનોએ સારી એવી મહેનત કરી હતી પણ વર્ષો સુધી એનો ઉકેલ થયો ન હતો છેવટે શેઠા વર્ષો પૂર્વે જ્યોતિષકરંડકને આધારે એનો ઉકેલ થયો આમ અન્યત્ર અન્યન્તરમ્ ટીકા વાક્ય ચરિતાથ' બન્યું. રહેસુરથી પ્રગટ થયેલ તે અન્યમાં આ સર્વ હકીકતોની ગૌરવાસ્પદ નોંધ છે. આગમો પછી વિશિષ્ટ આચાર્યોના સ્વેલા અન્યોનું સ્થાન છે એ અન્યો ધણા છે, જૈનદર્શન જ્યોતિષના વિષયમાં પછાત તો નથી જ વર્તમાનમાં પણ અસ્થાને છે એમ કહીએ તો એમાં કાર્ધ પક્ષપાત કે અતિશયોક્તિ છે એવું નથી. પ્રકાશિત થયેલા સંખ્યાબંધ અન્યો છે ને તે કરતાં હસ્તલિખિત અન્યો તો ધણા છે. જૈનાચાર્યો જ્યોતિષનું સાદું જણાતા હોય છે એવી લોકવાયકા આ સર્વને આભારી છે.

વિશ્વની પ્રવૃત્તિના બે પ્રકાર છે એક આત્મલક્ષી અને બીજી સંસારલક્ષી સામાન્ય રીતે જીવોનો વળાંક સંસારલક્ષી પ્રવૃત્તિ તરફ વિશેષે હોય છે. જૈનદર્શનનું પ્રધાન ધ્યેય સંસાર ઓછો થાય એ છે, એટલે જ્યોતિષનો ઉપયોગ સંસાર અંગે કરવાનું જૈનદર્શનનું વિધાન ન હોય એ સહજ છે. એથીજ

ત્યાગમાર્ગને વફાદાર રહેનારા જૈનાચાર્યો મુખ્યત્વે જ્યોતિષનો એવા ભૌતિક ઉપયોગ કરતા નથી. છતાં પણ લાભાલાભનો વિશેષ વિચાર કરીને એવા પણ પ્રસંગો આવે છે કે જેમાં એવા દિવ્ય જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનું શ્રેયસ્કર છે.

જગત્તરમાં અમુક સ્થિતિએ નથી પહોંચ્યા એવા આત્માઓ સાવધ પ્રવૃત્તિ કરવાના, એ સાવધ પ્રવૃત્તિ હેમ હોવા છતાં એ સ્થિતિમાં રહેલા જીવો તેને કરવી અનિવાર્ય સમજતા હોય છે. હવે એ અનિવાર્ય ગણાતી પ્રવૃત્તિ તેઓ ગમે તેમ કરે ને નીચે પડે એ સારું કે તે યોગ્ય રીતે કરીને આગળ વધે એ સારું? એ એક પ્રશ્ન છે, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગમે તે સમજુ એ જ આપે કે યોગ્ય રીતે કરીને આગળ વધે-ઉંચે આવે એ સારું. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે યોગ્ય કેને કહેવું? યોગ્ય રીત કેને કહેવી? આ યોગ્યતા સમજી જીવો જ ભણી શકે છે સામાન્ય કોટિના જીવો તો મોટે ભાગે અયોગ્યને યોગ્ય લેખાવીને યોનાતું હાંકે રાખતા હોય છે. પ્રથમ તીર્થંકરનો ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય ત્યારે લૌકિક નીતિનું જ્ઞાન કરાવવું એ પણ આચાર ગણાય છે. બે પ્રથમ પ્રભુએ આ જ્ઞાન ન આપ્યું હોત તો જ્ઞાનને વ્યવહારમાં આવ્યા પછી ધણી વિષમ સ્થિતિમાં મુકાઈ જાત અને દુઃખની પરમ્પરામાં તેનો પાર ન આવે એવા બની જાત. વ્યવહારનું યોગ્ય શિક્ષણ એ ધર્મનું પ્રથમ સોપાન છે.

સંસારમાં જાણવા જેવું બધું છે, મહણ કરવા જેવું કેટલુંક છે-બધું નથી. એમ જોડવા જેવું પણ કેટલુંક છે-બધું નથી, આ ઉપાદેય અને હેય અવસ્થા બેદે બદલાતા રહે છે. આ સર્વ હકીકતો અને એટલા માટે જરૂરી છે કે-મુદ્દતમાં કેટલાક સાવધ કાર્યોનાં પણ મુદ્દતો આવે છે પ્રશ્ન એ થાય કે એ મુદ્દતો કેવળ જાણવા માટે જ છે કે ઉપયોગમાં લેવા માટે પણ? ઉત્તર લક્ષ્યમાં લેવા જેવો છે; ને તેના ઉપર જણાવેલી હકીકતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે. એ હકીકતો ધ્યાનમાં રહે એટલે ઉત્તર સમજાય-ને એ ઉત્તર વ્યાખ્યાની લાગે. આ સાવધ પ્રવૃત્તિઓ યોગ્ય આત્મા યોગ્ય રીતે કરી શકે તો આજો પાપથી લેપાય. સારા મુદ્દતો કરાએલા એવા કાર્યો સંકલિષ્ટ સ્થિતિથી જીવને બચાવે છે. દેશવિર-તિમાં પણ પરિણામે તો લાભ જ છે.

મુદ્દત અંગેના અનેક ગ્રન્થો છે. તેમાં મુદ્દતમાર્ગ, મુદ્દત ચિન્તામણિ, તેની પીયુષધારા ટીકા વગેરે ગ્રન્થો સારા ઉપયોગી અને પ્રામાણિક ગણાય છે. આ આરંભસિદ્ધિ ગ્રન્થ પણ એક વિશિષ્ટ ગ્રન્થ છે મુદ્દત અંગેની સૂક્ષ્મ પ્રામાણિક વિચારણા આ ગ્રન્થમાં કરવામાં આવી છે આ ગ્રન્થમાં એની કેટલીક મુદ્દત અંગેની આવશ્યક ઉપયોગી હકીકતો છે કે જે બીજા ઉપલબ્ધ થતી નથી આ ગ્રન્થનું બીજું નામ વ્યવહાર ચર્ચા છે. આ ગ્રન્થના રચયિતા આ જ્યોતિષ વિષયના તો પરમ નિષ્ણાત છે તે તો આ ગ્રન્થ જ પૂરાવા રૂપે છે. પણ સારા વિદ્વાન અને ચારિત્રસમ્પન્ન સમર્થ આચાર્ય છે ચૌહાની શતાબ્દિએ તેઓશ્રીનો સત્તા સમય છે વસ્તુપાલ-તેજપાલ એ બન્ને મહાત્મા ત્રીજોને તેઓશ્રી તરફે સારો પૂજ્ય ભાવ હતો. આચાર્યપદમાં તે મંત્રીઓએ સારો લાભ લીધો હતો. સ્વાદ્વાહ્યજરૂરી જેવા સત્કર્મ-પૂજ્ય-સૌભાગ્યવંત ગ્રન્થના પ્રણેતા આચાર્યશ્રી મલ્લિષેણ સરિચના તેઓશ્રી ગુરુમહારાજ હતા. 'ઉદયપ્રભ' એવું નામ પણ મંત્રાક્ષરમય છે એટલે વિશ્વાસ તેઓશ્રીએ શિષ્યોના હૃદયમાં જન્માવ્યો હતો. તે આચાર્ય અવરશ્રી એ ઉદયપ્રભદેવસૂરિજીમહારાજ એવા લખપ્રતિષ્ઠ શુભનામે જૈન શાસનમાં વિખ્યાત હતા.

તેઓશ્રીએ ૪૧૩ શ્લોક પ્રમાણુ આ ગ્રન્થ રચ્યો છે. તેમાં જુદા જુદા વૃત્તો છે. શ્લોકરચના પ્રાસાદિક છે. એમાંના કેટલાક વચનો તો મુખે રહી જાય એવા છે, પાંચ વિભાગમાં આ ગ્રન્થ વહેંચી દેવામાં આવ્યો છે. તે વિભાગને વિમર્શ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે એ વિમર્શમાં જુદા જુદા પ્રકરણો પાડ્યા છે. પ્રકરણને દાર નામે જોળખાવવામાં આવ્યા છે તેમાં પ્રથમ વિમર્શમાં ચાર દાર છે. તે અનુક્રમે ૧. નિતિ, ૨. વાર, ૩. નક્ષત્ર ૪ યોગ એ ચાર વિષયને સમજાવે છે. ૮૪ શ્લોક પ્રમાણુ

આ વિમર્શ છે બીજા વિમર્શમાં ૫ રાશિ અને ૬ ગોચર એમ બે દાર છે ને ૭૩ સ્લોક પ્રમાણ છે. ત્રીજા વિમર્શમાં એક કાચ દારોજ ૭ છે તેના ૮૨ સ્લોકો છે, ચોથા વિમર્શમાં ૮ ગમ અને ૬ વાસ્તુ એમ બે દારો ૮૮ સ્લોક પ્રમાણ છે ને પાંચમા વિમર્શમાં ૧૦ વિલગન અને ૧૧ વિમ્ર એમ બે દારો છે સ્લોક પ્રમાણ ૮૬ છે આમ ઉપયોગી વિષયોથી સભર આ ગ્રન્થનું પ્રમાણ વિશાળ ન ગણાય અભ્યાસીને અનુકૂળ રહે એવું છે. આ ગ્રન્થ ઉપર સવત ૧૫૧૪ આપાહ શુક્લા દ્વિતીયા દિવસે પૂજા થયેલ સુધીશ્વર નામનું વિવરણ છે, તે વાચનાચાચ શ્રી હેમહંસગણિએ રચેલ છે. વાર્તિક નામે તેની પ્રસિદ્ધિ છે આ વાર્તિકમાં જ્યોતિષનો વિશાળ અનુભવ ગ્રન્થકારે ગ્રન્થને અને આચારને વફાદાર રહીને ઠાલવ્યો છે, ગ્રન્થને અતે ગૂઢેલી પ્રશસ્તિ તેઓશ્રીની પરમ્પરાનો ૨૫૯ પરિચય કરાવે છે. જેમ નન્દનવનમાં કલ્પપાદ્યો થાય તેમ કેટલીક પરમ્પરા એવી વિશિષ્ટ હોય છે કે તેમાં એક એક આત્મા આગવી વિશિષ્ટતા ધરાવતા હોય છે. યુગ પ્રધાન આચાર્ય શ્રી સોમસુન્દર સૂરિજી મહારાજની પરમ્પરાનું પણ સૌભાગ્ય એવું છે ઇતિહાસની કડીઓ પણ આ પ્રશસ્તિને પુષ્ટ કરે છે

મૂળગ્રન્થ અને વાર્તિક એ બન્ને સંસ્કૃત ભાષામાં રચાએલા છે. પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં મૂળ ગ્રન્થ સંસ્કૃતમાં આપ્યો છે તેનું ગૂઝરભાષામાં ભાષાન્તર આપ્યું છે. વાર્તિકનું પણ એજ પ્રમાણે ભાષાન્તર માત્ર આપ્યું છે. આ ગ્રન્થ પ્રથમ ભીમસિંહ માણેક તરફથી પ્રકાશિત થયો હતો જે પ્રકાશન હવે સુલભ નથી પુનર્મુદ્રણ આવશ્યક હતું. જે આ પ્રકાશનથી સાધવામાં આવ્યું છે. મુનિવચથી લઘિષ્ઠ વિભથ્થ (વર્તમાનમાં આ શ્રી લઘિષ્ઠ સૂરીશ્વરજી મ) એ આ અંગે સારી એવી જાહેરત લીધી છે. જ્ઞાનભક્તિના અપૂર્વ લાભ સાથે આવા ઉપયોગી પ્રકાશનોથી ઉપકાર પણ રહે છે શુદ્ધમુદ્રણ થાય એ અંગે વિશેષ ચીવટ રાખવાની જરૂર હતી એમ તો લાગે એવું છે જ છતાં ૪૭૬ પૃષ્ઠ પ્રમાણ આ ગ્રન્થ ઉપયોગમાં અલ્પ પણ ઓછાશ આપે એવા નથી લક્ષ્યશુદ્ધિ અને દિનશુદ્ધિ એ બન્ને ગ્રન્થો પણ આમા પણ પાછળ આપેલા છે ને તે પણ અતિ ઉપયુક્ત છે

સંસ્કૃત ભાષાના અનભિજ્ઞોને તો ભાષાતર ઉપયોગી બને છે પણ ગણ્યકારોને પણ સરલતા પડે માટે ભાષાન્તરોને ઉપયોગમાં લે છે ભાષાન્તરોને ઉપયોગ કરનારે જો સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન હોય તો મૂળ ગ્રન્થ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલ છે તે ગચથી વાંચી જવા-લાજવા જરૂર થમ કરવો એથી જ્ઞાનમાં સારી એવી વૃદ્ધિ થશે. અને કોઈ ઝુટિઓ હશે તે દૂર થશે કેટલાક ગ્રન્થોના ભાષાતરો અધિકૃતને હાથે થયેલા હોય છે જેનો ઉપયોગ કરવામાં કોઈ દહેશત રાખવાનું કારણ નથી, બીજી બાજુ અનિર્જન સ્થિતિમાં કેટલાક અનધિકૃત આત્માઓ પણ વિશિષ્ટ ગ્રન્થના ભાષાતરો મનસ્વીપણે કાળગ અને કલમનો સબંધ કરાવીને ચીતરી મારતા હોય છે એવા ભાષાન્તરોનાં ઉપયોગ કરનારને તો હાનિ કરે છે પણ મૂળગ્રન્થકારને પણ વિરૂપ રજુ કરે છે પ્રસ્તુતમાં એવું નથી થયું એ પ્રશસ્ય છે

કોઈ એવો વિશિષ્ટ ગણ્યોતો દેશ નથી કે જ્યાં જ્યોતિષની પ્રતિષ્ઠા ન હોય. યુરોપમાં રાફેલની એફેમેરીની સારી પ્રતિષ્ઠા છે. ત્યાં પણ આ વિદ્યાને અનુસાર ફળ કથન કરવામાં આવે છે માનવ સ્વભાવ એવો છે કે તેને પોતાનું જૂત-ભવિષ્ય જાણવાની ઇચ્છા અદમ્યપણે રહેતી હોય છે જૂતકાળની સદ્જૂત વાતો કોઈ કહેશે ત્યારે એ કહેનાર ઉપર વિશ્વસ જન્મે છે વિશ્વસના અનુસંધાનમાં તેનાથી તે ભવિષ્ય જાણવા માટે આતુર બને છે આ વૃત્તિનો ગેરલાભ કેટલાક લેશાનુભો સૂઝને ગણડે ગાંધી કહેવસવનારા ભક્તવાલ હોય છે પણ તેથી વિશ્વમાં સારા જાણ્યકાર નથી હોતા એવું નથી એવા વિશિષ્ટ જાણ્યકારો વિશેષ લાભ દેખાય ત્યારે જ આવા દિવ્ય જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરે છે. રાજા વગેરે વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવતા જીવેનું કાળજીપૂર્વક ભવિષ્ય કથન કરવાથી જ ને પહેલાં લાભ થયો, દેશ ઉપર કોઈ એવા સત્રજા અરજા પ્રસંગે બનવાના હોય તો તે અંગે પણ આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો ગમે તેમ આ વિદ્યાને વેઠી નાંખવામાં આવતી નહીં. દેવજોની એવી પ્રતિષ્ઠા હતી કે એમનું કથન એટલે જાણે સર્વસત્ કથન, વૃષ્ટિ

થશે કે નહિ ? થશે તો કેવી થશે ? કોઈ ઉપદ્રવ આવશે ? એ કેવો હશે ? લડાઈ થશે ? જીવન સુંદર રહેશે કે દુષ્કર ? આશ્ચર્યની પરિસ્થિતિ કેવી છે ? વગેરે વાતો જ્યોતિષ નમ્ર- સામે ન હોય એ પ્રમાણે કહે છે. ફળ-કથનમાં સંહિતા ત્રણે સારી નામના ધરાવે છે

આવા ફળ કથનનો એક પ્રસંગ છે. એક રાજાને જ્યોતિષ વિદ્યાની પરીક્ષા કરવાતું મન થયું. રાજામાં અમોઘ વચન જ્યોતિષી હતા. તેમને બોલાવ્યા. વાતચીત ચાલી અને રાજાએ પ્રશ્ન પૂછ્યું કે, કહો આ રતી કાલે મને શું ખાવા મળશે ? આવા પ્રશ્નોનો ઉત્તર એમ ને એમ સહસ્રા આપી દેવાથી વિદ્વાનું ગૌરવ હણાય છે. એટલે જ્યોતિષીએ એક ચમરખી ઉપર લખીને તે ગુપ્ત કરીને મંત્રીને આપી. ખીન્ને દિવસે રાજાસાહેબ બોજન કરી લે પછી આ પાચ્યો. ખીન્ને દિવસે રાજાની માફક રાજા સમય થયો એટલે રસોડે જમવા માટે બેઠો. ત્યાં તો અંતઃપુરમાં કલહ નળ્યો જે શમાવવા માટે રાજાને ગયા વગર છૂટકો જ ન હતો. રાજા ભૂખ્યો ને ભૂખ્યો બેઠ્યો અંતઃપુરને થાળે પાડનાં ચાર-પાંચ વાગી ગયા ભૂખ કહીને લાગી હતી. રસોડે આવ્યો ત્યારે ખીચડી સિવાય કંઈ તૈયાર ન હતું ભૂખને તો ખાવા જ નોઈએ. રાજાએ એમને એમ ખીચડી ખાઈને પેટ ભર્યું પછી રાજાને યાદ આવ્યું. મંત્રી પાસે પેશી ચિઠ્ઠી ખોલાવી તો તેમાં લખ્યું હતું “રાજા સાંજે ખીચડી ખાશે.” રાજા હેરત પામી ગયો આ શક્તિ જ્યોતિષમાં છે.

આવો જ એક ખીજે પ્રસંગ છે. રાજા, મંત્રી, અધિકારીઓ વગેરે એક સુંદર મક્કાનમાં ભેગા મળ્યા છે. તેમાં રાજાજેશી પશ્ચ છે. રાજાની-દેશની અનેક વાતો ચર્ચા છે. રસુજ પશ્ચ બધી ચાલે છે. રાજાનું મન એટલે પુછવું જ શું ? બધી વાતો થઈ તેમાં રાજાએ એકાએક જ્યોતિષીને પૂછ્યું. કહો-આ મક્કાનમાંથી કયે દરવાજેથી હું બહાર નીકળીશ ? એ મક્કાનને બે જ દાર હતાં, જોશીએ તરત જ ટીપણું ઉઠેલ્યું, પ્રહો માંડ્યા, લખીને કાર બધે કરીને મંત્રીને સોંપી દીધું. રાજા સાહેબને કહ્યું કે આપ જે દારથી નીકળવાના છો તે આમાં લખ્યું છે. હવે આપને જે યોગ્ય કર્યું હોય તે કરી શકો છો. રાજાને જોખીને ખોટા પાડવાનું મન હતું એટલે તેણે તુરત જ કડીયા-કરીગરોને બોલાવ્યા અને તે મક્કાનની એક બીંત તોડાવી નાંખીને રાજા બહાર નીકળ્યો રાજાના ચનયા હતું કે જોશીએ એમાંથી ગમે તે એક બારણું લખ્યું હશે ? પશ્ચ બહાર નીકળ્યા પછી કવર ખોલીને ચિઠ્ઠી વાંચી તો રાજા આશ્ચર્ય પામી ગયો. ચિઠ્ઠીમાં સ્પષ્ટ લખ્યું હતું કે રાજા એમાંથી એકે દરવાજેથી નહીં પશ્ચ બીંત તોડાવીને બહાર નીકળશે. આ સર્વ હકીકતો રમુજ હોવા છતાં જ્યોતિષ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે બહુમાન ઉત્પન્ન કરનારી છે

તીકા જેથી જેવી વાતો પશ્ચ આ અંગે ખનતી હોય છે. એ તો વાચ્યું તો તીર, નહિ તો થોડું. એના જેવી છે. ‘પુત્રો ન પુત્રી જેવું’ તો ચાલુ જ્યોતિષીઓ બધું કરતા હોય છે.

જ્યોતિષ એ નયન છે અને સુહૃત એ દીવા છે. નયન અને દીવા મેળવીને એના ઉજ્જવળ પ્રકાશમાં માર્ગ પર આગળ વધવું એ સુહૃતું લક્ષણ છે. વિશ્વમાં પુણ્યસ્થળોં સુસુહૃતોં કરાય તો વિશ્વમાં પુણ્ય પાંચરે, પાપ પાછું પડે પુણ્ય પુણ્યને વધારતું જાય તો પરિણામે પરમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરતાં વિશ્વને વાર ન લાગે. આવા પવિત્ર ગ્રંથોનું એ જ ઉદ્દેશ હોય છે. એ સાચક કરવા સહાયો સંજોગ રહે એજ ભાવના.

શ્રી અમૃત પુણ્યોદય જ્ઞાનસાગરા
સં. ૨૦૨૭-૨૮, શુક્ર-પરવિવાર
વસંત પંચમી.
તા. ૩૧-૧-૧૯૭૧

વિજયધર્મકુન્દરસૂરિજી
શ્રી કેસરિયાજી નગર
પાલિતાણા
(કોરાપુર)

દ્વિતીય આવૃત્તિના અનુસંધાનમાં બે બોલ

વીતરાગ પરમાત્માના શાસનમાં આઠ પ્રભાવક મહાપુરુષોનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે. એક એકથી ચડીયાતા મહાપુરુષો થઈ ગયા. તેમાં વળી પૂ. ચતુર્દશ પૂર્વધર ભદ્રપાદ સ્વામિજી મહારાજ મહાન નૈમિત્તિક તરીકે પંક્ષર્ધ ગયા એમનું નૈમિત્તિક (જ્યોતિષ) જ્ઞાન અપૂર્વ હતું જેની પ્રતીતિ ભદ્રપાદ સંહિતા આવે છે.

આરંભસિદ્ધિના કર્તા પૂ. ઉદયપ્રભસુરિજી મહારાજ પણ સમર્થ જ્યોતિર્વિદ્ હતા. આ ગ્રંથમાં તેમણે એક એક ત્રિપત્રની બહુ જ સૂક્ષ્મ છણાવટ કરી છે અને અનેક ગ્રંથકારોના અભિપ્રાય ટાંક્યા છે. આવા મહાન ગ્રંથનું સંપાદન પહેલી આવૃત્તિ રૂપે આજથી બહાર વર્ષ પહેલાં કરેલ. જેના જેના હાથમાં આ પુસ્તક બધું તે દરેકને બહુ જ ગમી બધું કારણ કે આપણા મહાન દીક્ષાપ્રતિષ્ઠાદિના મુદ્દતો જેવાં હોય તો આ ગ્રંથનો આધાર લેવામાં આવે છે.

એટલે દરેકને આ ગ્રંથ બહુ જ ઉપયોગી હોવાથી અને પ્રથમ આવૃત્તિની નકલો ખલાસ થઈ ગયેલ હોવાથી બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવાનો વિચાર કર્યો તે દરમિયાન યોગાનુયોગ શ્રી સરસ્વતી પુસ્તક ભંડારવાળા શ્રી હીરાભાઈની સાથે આ સંગ્રહી ચર્ચા વિચારણા કરી અને પ્રકાશનની જવાબદારી સંપૂર્ણ તેમણે સ્વીકારી લીધી. અને આખો ગ્રંથ દૂર સમયમાં સરસ રીતે તૈયાર થયો. બીજી આવૃત્તિમાં વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે ટિપ્પણ મૂકેલ છે. એ સિવાય શુદ્ધિ ઉપર પણ બાર વધુ આપેલ છે. જેથી જોવામાં મુશ્કેલી રહે એજ આ ગ્રંથના માધ્યમથી પૂ. આચાર્ય લગવાનાદિ, સાધુ-સાધ્વીજી શુભ માંગલિક મુદ્દતોનો ઉપયોગ કરી શાસન પ્રભાવના કરે એજ અભ્યર્થના.

વિજય લાલિતસૂરિ

અક્ષય તૃતીયા

તા. ૭-૫-૮૬

મોરબી

અનુક્રમણિકા

પ્રથમ વિભાગ

તિથિકાર ૧

મૂળ શ્લોકો	પૃષ્ઠ	મૂળ શ્લોકો	પૃષ્ઠ
ટીકાકારનું મંગળ, અંથ કરવાનો હેતુ		ચંદ્રદશા તિથિ.	૮
તથા તેનો સદુપયોગ કરવા શિક્ષા		દશા તિથિનું ફળ.	૮
૧ અંથકારનું મંગળ.	૧	૮ કૂર તિથિ.	૮
૨ અભિધેય, સંબંધ અને પ્રયોજન.		૯ તિથિને આશ્રી શકુનિ વગેરે ચાર	
પૂર્વક અંથનાં અગિયાર દારોનાં નામ.	૪	કરણો.	૯
૪ નંદાદિક તિથિઓનાં કાર્યો તેમાં		૧૦ બાઘીનાં બવ વગેરે સાત કરણો.	
કરવાનાં કાર્યો તથા તેના સ્વામીઓ	૫	અગિયારે કરણોના સ્વામી	૯
૫ વળ્ય તિથિઓ પક્ષછિદ્ર (અશુભ)		૧૧ અગિયારે કરણોનું ફળ તથા વિષ્ટિ	
તિથિઓ.	૬	(ભદ્રા)નો વિશેષ	૧૧
૫ ત્રિહિનસ્પર્શિની (વૃદ્ધિ) તથા અવમ		૧૨ ભદ્રાનો સ્પષ્ટ સમય તથા સર્વ	
(ક્ષય) તિથિ અને તેનું ફળ	૭	કરણોના ઉપયોગ.	૧૨
૬ દશા તિથિ જાણવાની રીત ઉદાહરણ		૧૩ વિષ્ટિના મુખ્યદિક અંગો તથા	
સહિત.	૭	તેનું ફળ.	૧૩
૭ દશા તિથિની સ્પષ્ટતા.	૮	૧૪ વિષ્ટિ ક્યારે કર્મ દિશામાં હોય ?	
		અને તેનું ફળ	૧૫

વારદાર ૨

૧૫ વારનો આરંભ ક્યારે થાય ?		૧૮ વાર આશ્રીને કુવેળા તથા તેનું ફળ	૨૧
દિનમાન લાવવાનો ઉપાય.		૧૯ કંટક તથા ઉપકુલિક અને તેનું ફળ.	૨૨
દિનમાનની સ્થાપના.	૧૬	૨૦ કુલિક તથા તેનું ફળ.	૨૩
વારના આરંભ વિષે વિશેષ હકીકત.	૧૬	૨૧ વારને આશ્રી કુવેળા.	૨૪
૧૬ વારનાં નામો તથા તેનું ફળ	૧૮	૨૨ વારને વિષે જાણ લગ્ન તથા	
૧૭ વાર આશ્રીને કાળહારા તથા તેનું ફળ	૨૦	તેનું ફળ.	૨૫

નક્ષત્રદાર ૩

૨૩-૨૬ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોનાં નામ તથા		સ્થાપના તથા સમજૂતી.	૨૬
તે દરેકના પાદાશ્રિત અક્ષરો.	૨૬	૩૨ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોના તારાઓની	
નક્ષત્રોના પાદાશ્રિત અક્ષરોની સ્થાપના		સંખ્યા તથા તેનું પ્રયોજન.	૩૦
તથા તેનો વિશેષ.	૨૭	૩૩-૩૬ નક્ષત્રોની ચર, ક્રુવ વગેરે સંજ્ઞાઓ	
૩૦ અભિજિત નક્ષત્રનું સ્વરૂપ.	૨૮	તથા તેમનાં ફળ.	૩૧
૩૧ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોના સ્વામિ, તેની		૩૭ ચર વગેરે નક્ષત્રોમાં કરવાનાં કાર્યો	

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
વારને આશ્રી ચરાદિક સંગ્રા, તેનું પ્રયોજન તથા ફળ.	૩૧
૩૮ ચંદ્ર સંક્રાંતિને આશ્રી સત્યાવીશ નક્ષત્રોની મુંઢવણ સંપાદ્ય તથા ફળ. ક્યાં ક્યાં નક્ષત્રો ચંદ્રની આગળ, પાછળ તથા સાથે હોય ? તેની રીત	
૩૯-૪૦ રવિવારે તિથિ તથા નક્ષત્રને આશ્રી શુભ યોગ તથા અશુભ યોગ.	૩૬
૪૧-૪૨ સોમવારે શુભ યોગ " અશુભ યોગ.	૩૬ ૩૭
૪૩-૪૪ મંગળવારે શુભ તથા અશુભ યોગ.	૩૭
૪૫-૪૬ બુધવારે શુભ યોગ " અશુભ યોગ.	૩૭ ૩૮
૪૭-૪૮ શુક્રવારે શુભ તથા અશુભ યોગ.	૩૮
૪૯-૫૦ શુક્રવારે શુભ યોગ " અશુભ યોગ.	૩૮ ૩૯
૫૧-૫૨ શનિવારે શુભ યોગ તથા અશુભ યોગ.	૩૯
અમૃતસિદ્ધિ યોગ તથા તેનું ફળ. ઉત્પાત, મૃત્યુ, કષ્ટ અને સિદ્ધિ યોગ. ઉત્પાત વિગેરે યોગોની સ્થાપના તથા તેના બીજાં નામો. મમકંઠ યોગ. વજ્રમુચળ યોગ. ચત્ર યોગ. અસ્થિર (ચર) યોગ. કકચ (કક) યોગ સ વતંક યોગ. વિરુદ્ધ યોગ, સામાન્ય યોગ, સુયોગ, સિદ્ધિ યોગ તથા અમૃતસિદ્ધિ યોગ અને તેનું ફળ.	૪૦-૪૨
૫૩ કુમાર યોગ.	૪૨
૫૪ રાજ યોગ.	૪૩
૫૫ સ્થિર (સ્થવિર) યોગ.	૪૩

યોગદ્વાર ૪

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
તથા ફળ. નક્ષત્રોની આકૃતિ, કઈ કઈ દિશામાં ક્યાં ક્યાં નક્ષત્રો આવે છે ? ચંદ્રથી કઈ કઈ દિશામાં નક્ષત્ર રહેલાં છે ? તથા નક્ષત્રનું સંપૂર્ણ બળ કયે વખતે હોય ?	૩૨-૩૫
૫૬ ચમલ તથા ત્રિપુષ્કર યોગ	૪૪
૫૭ પંચક.	૪૪
૫૮ પંચક વિષે મતાંતર	૪૪
૫૯ ચમલ, ત્રિપુષ્કર અને પંચકની અનર્થતા	૪૫
૬૦ લગ્ન ગાંઠ, તિથિ ગાંઠ અને નક્ષત્ર ગાંઠ, ગાંઠ ત ફળ, સંધિદોષ,	૪૫
૬૧ વજ્રપાત	૪૭
કળમુખી. મૃત્યુ યોગ (તિથિ નક્ષત્ર આશ્રી). અપલા યોગ મૃત્યુ આશ્રી શુભાશુભ યોગ	૪૭-૪૯
૬૨ રવિયોગ તથા તેનું ફળ	૫૦
૬૩ સત્યાવીશ રવિ યોગને અખે ઉપગ્રહ સંગ્રા. ઉપગ્રહોની બીજા સંગ્રાઓ તથા તેનું ફળ આરણ્ય યોગ.	૫૧
૬૪ આનંદાદિક ઉપયોગોની રીત	૫૨
૬૫-૬૭ આનંદાદિક અઠવાવીશ ઉપયોગો- નાં નામ, આનંદાદિક ઉપયોગોની સ્થાપના	૫૨
૬૮ કુયોગોનો અપવાદ.	૫૪
૬૯ શુભાશુભ યોગના સંકરમાં શુભ યોગની પ્રમળતા.	૫૪
૭૦-૭૨ દરરોજના વિષ્ણુભાદિક સત્યા- વીશ યોગો.	૫૪
૭૩ વિષ્ણુભાદિક યોગો માંહેલા કુદૃષ્ટ યોગોની કુદૃષ્ટ ધડીઓ	૫૫
૭૪ પ્રકાશતરે યોગોની વળ્ય ધડીઓ.	૫૫

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ	મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૭૫ એકાગ્નિ વેધ યોગ	૫૫	૫૨ શલાકા વેધ ચક્ર	૫૯
૭૬-૭૭ એકાગ્નિવેધની સ્થાપનાનો વિધિ.		૮૦ લતા યોગ.	૬૦
એકાગ્નિ વેધ તથા એકાગ્નિ પાદ- વેધ યંત્ર.	૫૭	૮૧ બીજો પ્રકારે લતા યોગ.	૬૦
૭૮ સાત શલાકાના ચક્રવર્તે થતો વેધ.		૮૨ લતા વિષે મતાંતર	૬૧
સાત શલાકાના વેધનો યંત્ર	૫૮	૮૩ પાત યોગ	૬૨
૭૯ વિવાહમાં જોવાનો પાંચ શલાકા વેધ.	૫૯	૮૪ બીજો પ્રકારે પાત યોગ (આન્નાય)	૬૩

વિમર્શ ૨

રાશિદ્વાર ૫

૧-૬ બાર રાશિઓ તથા તેમાં આવતા નક્ષત્રોના પાદ	૬૪	૨૪ સ્વર્ગમાં અથવા પરવર્ગમાં રહેલા અહોતું સ્વરૂપ	
૭ બાર રાશિઓના વર્ણ.	૬૫	સૌમ્ય અહોતું ફળ.	૮૦
૮ રાશિઓનાં સ્વરૂપ (આકાર)		૨૫ દિશાઓના સ્વામી તથા અહોની સૌમ્યતા અને ક્રૂરતા	
રાશિઓની યોજા, સ્થાન વગેરે.	૬૫	અહોનો વર્ણ તથા તેતું ફળ.	૮૧
૯ રાશિઓનું દ્વિસ્વામિત્વ તથા સ્વભાવ.	૬૭	૨૬ કેતુના સ્થાનનો નિર્ણય તથા અહોની ભતિ.	૮૨
૧૦ રાશિઓનું બળ તથા ઉદય	૬૮	૨૭ બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોના સ્વામી.	૮૨
૧૧ રાશિઓનાં ઉચ્ચ સ્થાન.	૬૮	૨૮ અહોના ૭ પ્રકારનાં બળ મધ્યે પ્રથમ સ્થાનબળ.	૮૩
૧૨ રાશિઓનું નીચ તથા ત્રિકોણ સ્થાન.	૬૯	૨૯ બીજું દ્વિબળ	૮૩
રાશિઓનું પરમ નીચપણું તથા પરમ ઉચ્ચપણું.	૭૦	૩૦ ત્રીજું કળબળ. વર્ષ, માસ, દિવસ અને કાળહોરાના સ્વામી.	૮૪
અહોના ઉચ્ચ નીચપણાનું ફળ		૩૧ ચોથું ચોષ્ટાબળ. પાંચ અહોની ભતિ	૮૫
જન્મને વિષે ઉચ્ચ અહોતું ફળ.	૭૦	૩૨ પાંચમું દષ્ટિબળ તથા છટકું સ્વાભાવિક બળ	૮૬
૧૩ બાર રાશિઓના બાર ભાવોનાં નામ તથા તેતું ફળ.	૭૧	૩૩ દષ્ટિબળને વિષે	૮૬
૧૪-૧૮ બાર ભાવોના બીજાં નામો. ૭૩-૭૪		૩૪ દષ્ટિબળના પ્રકાર	૮૭
૧૯ બાર રાશિઓ (ગ્રહ)ના સ્વામીઓ.	૭૫	૩૫-૩૮ અહોતું શત્રુપણ મિત્રપણ અને સમપણું, તથા તેતું યંત્ર	૮૮
૨૦ રાશિઓની હોરા તથા ક્રેષ્ઠાણ	૭૫	૩૯ તાત્કાલિક મેત્રીતું ફળ	૮૯
૨૧ રાશિઓના નવાંશો, તેતું ફળ તથા વર્ગોત્તમ.	૭૬	૪૦ રાશિમાં રહેલા અહોનો પરસ્પર વેધ.	૯૦
૨૨ કાદશાંશ તથા ત્રિંશાંશનું સ્વરૂપ. ગ્રહના સ્વામી, હોરા વિષે ૭ વર્ગની સ્થાપના.	૭૭	૪૧-૪૩ વેધનો પ્રકાર અહોવેધ, યંત્ર.	૯૧
૨૩ ૭ વર્ગનું લિપ્તા આન. નવાંશોનું બળવાનપણું	૭૮		

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ	મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
ગોચરદ્વાર ૬			
૪૪ અહગોચર તથા તેનું ફળ	૬૭	૫૨-૫૩ સ્વપ્નકવર્ગ	૧૦૬
૪૫ ચંદ્રગોચર ફળ.	૬૬	૫૪-૫૫ ચંદ્રાપ્તકવર્ગ	૧૦૭
૪૬ ચંદ્રનું બળાબળ, તારાબળ	૬૭	૫૬-૫૭ ભૌમાપ્તકવર્ગ	૧૦૭
૪૭ તારાનું સ્વરૂપ		૫૮-૫૯ દ્યુષ્પાપ્તકવર્ગ	૧૦૮
તારાઓની સ્થાપના	૬૮	૬૦-૬૧ ગુપ્તકવર્ગ	૧૦૮
૪૮ તારાઓનો વિશેષ	૬૯	૬૨-૬૩ શુક્રાપ્તકવર્ગ	૧૦૯
૪૯ ચંદ્રની અવસ્થા		૬૪-૬૫ ચન્દ્રાપ્તકવર્ગ	૧૦૯
રાશિના દ્વાદશાંશ કાલવાની રીત	૧૦૧	અપ્તકવર્ગની રેખાઓની સમજણ	
૫૦ શનિનું કુષ્ટપણ્ડ હોવાથી તેનું નક્ષત્ર		તથા તેનું ફળ.	
ગોચર		૨.૬ અપ્તકવર્ગની રેખા	૧૧૦-૧૧૨
શનિનો પુરુષાક્ષર તથા તેની સ્થાપના		૬૬ કાર્યને આશ્રી અહોતું બળવાનપણુ	૧૧૨
ચંદ્ર નરની તથા મંગળ નરની સ્થાપના		૬૭ રાશિમા આવેલો કયો અહ ક્યારે	
શુક્ર તથા શુક્ર નરની સ્થાપના		ફળદાયક હોય ?	૧૧૩
શુક્ર તથા રાહુનરની સ્થાપના		૬૮-૬૯ અશુભ અહોની સાતિ.	૧૧૪
કેતુ નરની સ્થાપના.	૧૦૨-૧૦૫	૭૦-૭૩ અહોની સાતિ આટે સ્નાન.	
૫૧ અશુભ અહગોચરને બચા કરવા માટે		અહોની ખીન્ને પ્રકારે સાતિ.	૧૧૫-૧૧૭
અપ્તકવર્ગ	૧૦૬		

વિમર્શ ૩

કાર્યદ્વાર ૭

૧ દીક્ષા અને વિવાહ સિવાયના કાર્યમાં		બાળકનું ફળ.	૧૨૧
પુષ્પ નક્ષત્રનું બળવાનપણું	૧૧૮	૯ મૂળ નક્ષત્રનું પુરુષરૂપ તથા તેની	
૨ કાર્યના ભેદને લીધે નક્ષત્રોના		સ્થાપના અને ફળ.	૧૨૩
અધિમુખ્ય વિગેરે ભેદો તથા તેમા		મૂળનું વૃક્ષરૂપ તથા તેની સ્થાપના	
કરવાના કાર્યો	૧૧૯	અને ફળ.	
૩ તિર્થ મુખવાળા નક્ષત્રો તથા તેમા		અશ્વેષા પુરુષ તથા તેની સ્થાપના	
કરવાના કાર્યો	૧૧૯	અને ફળ	
૪ ભિષ્વ મુખવાળા નક્ષત્રો તથા તેમા		અશ્વેષા વૃક્ષની સ્થાપના અને ફળ.	
કરવાના કાર્યો	૧૧૯	મૂળ તથા અશ્વેષાનાં ત્રીશ મુહૂર્તોના	
૫ પુત્રની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને જ્ઞા સેવનમાં		સ્વામીઓ તથા તેનું ફળ.	૧૨૪-૧૨૫
વળ્યું દિવસો		૧૦ મૂળ તથા અશ્વેષા નક્ષત્રમા જન્મેલા	
ગર્ભાધાનમાં વળ્યું નક્ષત્રો તથા તે તે		બાળક માટે સાતિ.	૧૨૬
વળવાનું કારણ.	૧૨૦	વિષ્કંભાદિક કુયોગ વિગેરેમા જન્મેલા	
૬ સ્ત્રીના સીમ તનુ મુહૂર્ત.	૧૨૧	બાળકની સાતિ	૧૨૬
૭ વિષ બાળકની ઉપરિત તથા તેનું ફળ.	૧૨૧	૧૧ જન્માદિકમા ઉપયોગી કુલ્ય નક્ષત્રો	૧૨૭
૮ મૂળ વિગેરે નક્ષત્રોમાં જન્મેલા		૧૨ ઉપકુલ્ય નક્ષત્રો	૧૨૭

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૧૩ કુલ્ય તથા ઉપકુલ્યમાં જન્મેલાનું ફળ	૧૨૭
૧૪ કુલ્યોપકુલ્ય નક્ષત્રો તથા તેનું ફળ	૧૨૭
૧૫ વારોના કુલ્યાદિક બેઠે તથા તેનું ફળ. તિથિ, વાર, રાશિ અને સમયના યોગથી થતા કુલ્ય યોગ.	૧૨૮
૧૬ રવિ પુરુષ, તેનું ફલ તથા તેની સ્થાપના	૧૨૮
૧૭ જાતકમં ૫૬ઠી જાગરણ તથા નામ કરણનું મુહૂર્ત	૧૨૯
૧૮ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોની યોગિ	૧૩૦
૧૯ યોગિવૈર જન્મનક્ષત્ર કરતાં નામ નક્ષત્રનું પ્રભાવપણું.	૧૩૦
૨૦-૨૧ સત્યાવીશ નક્ષત્રોના દેવાદિક અણો તે પરથી પ્રીતિ વિગેરેનું જ્ઞાન.	૧૩૧
૨૨ રાશિકૃત તથા રાશિઓનું પરસ્પર વૈર અને મિત્રાઈ શત્રુ ૫૬૯૩ તથા પ્રીતિ પદ્ધતિની સ્થાપના. દ્વિદ્વાદશ (ખીયા બારમા)ની સ્થાપના	૧૩૨
૨૩ નવ પંચમ તથા તેની સ્થાપના. એકજ નક્ષત્રમાં જન્મેલા દંપતી હોય તો મૂળ વેધ તૃતીયૈકાદશ, સત્તમ સપ્તમ તથા દશમ ચતુર્થની સ્થાપના. નવા ગામમાં વસવાથી તે ગામનું લેણું જોવા વિશે.	૧૩૫ ૧૩૫-૧૩૬
૨૪ યુરુ સિધ્ધાદિક માટે ત્રિનાડીવેધ, ત્રિનાડી- વેધની સર્પાકારે સ્થાપના તથા તેનું ફળ	૧૪૦
૨૫ તારા મૈત્રી.	૧૪૧
૨૬ વગ મૈત્રી (અવળ, કવળ વિગેરે ઉપરથી જોવાતી મૈત્રી.) વર્ગના સ્વામીઓ.	૧૪૨
૨૭ પરસ્પર લેણાદેણી જાણવાની રીત. દંપતીમાં બ્રાહ્મણાદિક વર્ણ જોવાની રીત નિનમિજમા યોગિ વિગેરે ૭ પ્રકારનું	૧૪૨

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
બળ જોવાની રીત.	૧૪૩-૧૪૪
શિશ્યનું તથા યુવનું નામ પાડવાની રીત.	૧૪૫
૨૮ કલ્પવૈધનું મુહૂર્ત.	૧૪૫
૨૯ બાળકને પ્રથમ ચલાવવાનું તથા પ્રથમ જોજનનું તથા શિશ્યને પ્રથમ ગોચરનું મુહૂર્ત	૧૪૬
૩૦ નવાં ગાત્રો વાપરવાનું મુહૂર્ત.	૧૪૬
૩૧ પ્રથમ ક્ષૌરનું મુહૂર્ત, ક્ષૌરમાં તારા તથા ચંદ્રના બળની આવશ્યકતા, દિવસ તથા ક્ષણોના સ્વામીઓ તથા દિવસના ક્ષણોનાં નામો પ્રયાણાદિક કાર્યમાં અભિજિત (વિજય) મુહૂર્તની બળવત્તા. સાચકાળનો વિજય યોગ તથા તેનું ફળ. પ્રાતઃકાળનો ઉપા અથવા ત્રિતાર યોગ અને તેનું ફળ. રાત્રિના પંદર ક્ષણોનાં નામો તથા તેનું ફળ. પુરાણમાં કહેલા દિવસના તથા રાત્રિના ક્ષણોનાં નામો તથા તેનું ફળ. ૧૪૬-૧૪૯	૧૪૬
૩૨ પ્રથમના અને પછીના પણ ક્ષૌરને આશીને વળ્ય વખત ગ્રહ પ્રવેશાદિકમાં પણ નવમા દિવસને નિષેધ.	૧૫૦
૩૩ વળ્યે ત્રિસે ક્ષૌર કરાવ્યાનું અશુભ ફળ	૧૫૧
૩૪ રાજને આશી ક્ષૌર કર્યું.	૧૫૨
૩૫ વિદ્યારણનું મુહૂર્ત.	૧૫૨
૩૬ નંદી (નાંદ) ચાંડવાનું મુહૂર્ત. શાંતિક (પૌષ્ટિક) કરેલું મુહૂર્ત.	૧૫૨
૩૭-૪૧ ગૌજ્યધ (ઉપનયન)નું મુહૂર્ત. તથા ચૌલ વિગેરેનું મુહૂર્ત.	૧૫૩
૪૬-૫૧ અગ્નિસ્થાપન (અગ્નિહોત્ર)નું મુહૂર્ત.	૧૫૫-૧૫૬
૫૨ નવાં વસ્ત્ર પહેરવાનું મુહૂર્ત.	૧૫૬
૫૩ સ્ત્રીઓને નવાં વસ્ત્ર તથા અશકાર વિગેરે પહેરવાનું મુહૂર્ત.	૧૫૭

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૫૪ વિવાહાદિકમાં મળેલું વસ્ત્ર તથા રાજાદિકે આપેલું વસ્ત્ર મુદ્દત્ વિના પણ્ય પહેરવું.	૧૫૮
૫૫-૫૭ ફાટેલાં તથા બહેલા વસ્ત્રાદિક વિશે.	૧૫૮-૧૫૯
૫૮ ગયેલા દ્રવ્યની પુનઃપ્રાપ્તિ તથા શાપણ્ય વિગેરે માટે મુદ્દત્	૧૬૦
૫૯ ગયેલી વસ્તુ પાછી મળવા વિશે.	૧૬૦
૬૦ આધળાં, કાણાં વિગેરે નક્ષત્રની સંજ્ઞા તથા સ્થાપના.	૧૬૧
૬૧-૬૨ પ્રેત કર્મનું મુદ્દત્ (અશુભ યોગમાં મરેલાનો વિધિ)	૧૬૨
૬૩-૬૭ સર્પદંશવાગો છવે કે નહીં ? માંહે માણસ છવે કે નહીં ? તેની સ્થાપના વિગેરે	૧૬૩
૬૮ ઔષધ ખાવાનું મુદ્દત્.	૧૬૬
૬૯ રોગીને માથે પાણી રેડવાનું મુદ્દત્.	૧૬૬
૭૦ અભયગ સ્નાનનું મુદ્દત્.	૧૬૭
૭૧ નવું અનાજ ખાવાનું મુદ્દત્	૧૬૭
૭૨ રાજાદિકે સ્વામીના દર્શનનું મુદ્દત્.	૧૬૭
૭૩ હસ્તી તથા અશ્વના કર્મ વિશે	૧૬૮
૭૪ ગાયો વિગેરેનાં બંધન સ્થાનાદિકનું મુદ્દત્.	૧૬૮
૭૫ ગાયો વિગેરેને ખરીદવાનું તથા વેચવાનું મુદ્દત્.	૧૬૮
૭૬-૭૭ હળ બોડવાનું મુદ્દત્	૧૬૮
હળ ચક્રની સ્થાપના	૧૬૯
૭૮ ખીજ વાવવાનું મુદ્દત્ તે વિશે ત્રિનાડી સર્પની સ્થાપના	૧૭૦
૭૯ કૃષિ વિશે નક્ષત્ર આશ્રી શુભાશુભ કળ. કૃષિ નરની સ્થાપના.	૧૭૧
૮૦ જળાશય નવું કરાવવાનું મુદ્દત્.	૧૭૨
૮૧ વૃક્ષ વાવવાનું મુદ્દત્	૧૭૨
૮૨ નૃત્ય કરવું તથા શીખવાનું અને મદિરા પાનનું મુદ્દત્.	૧૭૨
અન્ય શુભાશુભ કર્મનું મુદ્દત્.	૧૭૩

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
ગર્ભાધાનનું મુદ્દત્,	૧૭૩
પુરુષન (પુત્રજન્મ)નો યોગ	૧૭૩
સીમ તલું મુદ્દત્	૧૭૪
ભતકર્મ તથા નામ કરણનું મુદ્દત્.	૧૭૪
કર્ણવેધનું મુદ્દત્.	૧૭૪
અન્નપ્રાશનનું મુદ્દત્.	૧૭૪
ક્ષૌર કર્મનું મુદ્દત્.	૧૭૫
ચૌલ કર્મનું મુદ્દત્	૧૭૫
વિદ્યા તથા સિદ્ધિના આરંભનું - મુદ્દત્.	૧૭૫
નાટક તથા કાવ્યના આરંભનું મુદ્દત્	૧૭૬
મંત્રાદિક ગ્રંથ લેવાનું મુદ્દત્.	૧૭૬
વેતાલ મંત્રાદિકના સાધવાનું મુદ્દત્.	૧૭૬
ધર્મના આરંભનું તથા નંદી મારવાનું મુદ્દત્	૧૭૬
દિક્ષાનું મુદ્દત્.	૧૭૬
આયુષ્યનાં કાર્યોનું મુદ્દત્	૧૭૭
વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાનું મુદ્દત્	૧૭૭
ઔષધ આરંભ કરવાનું મુદ્દત્.	૧૭૭
રોગથી મુક્ત થયેલાને સ્નાન કરવાનું મુદ્દત્.	૧૭૭
નૃપાદિકની સેવા કરવાનું મુદ્દત્	૧૭૭
પશુકર્મનું મુદ્દત્	૧૭૮
ખેતીકર્મ, ખીજ વાવવાનું તથા વૃક્ષ રોપવાનું મુદ્દત્	૧૭૮
જળાશયોનાં કર્મનું મુદ્દત્	૧૭૮
કુકન મારવાનું મુદ્દત્.	૧૭૮
ધનને નિધાનમાં ચૂકવું અથવા કોઈને દેવું, એ વિગેરેનું મુદ્દત્	૧૭૮
કરિયાણાનાં કપ-વિક્રમનું મુદ્દત્.	૧૭૯
સ્વનો સગ્રહ તથા ચોરી કરવાનું મુદ્દત્.	૧૭૯
સામાન્ય શુભ કર્મનું મુદ્દત્	૧૭૯
કૂર કર્મનું મુદ્દત્.	૧૮૦

વિમર્શ ૪

ગમદાર ૮

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ	મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૧-૨ પ્રસ્થાન વિધિ.	૧૮૧	૩૮ યાત્રાને વિષે યાર ભાવો.	૨૨૦
૩ પ્રયાણના સમયની શુદ્ધિ.		૩૯-૪૨ યાત્રામાં યાર ભાવોને આશી	
દિનશુદ્ધિ.	૧૮૩	અહોનો વિચાર.	૨૨૦
૪ પ્રયાણમાં મધ્ય અને નિંદ્રા નક્ષત્રો	૧૮૫	દશા તથા દશાપતિનો વિચાર.	૨૨૧
૫-૬ નક્ષત્રને આશી યાત્રામાં દિનાંશનો		૪૩-૪૪ તાન તથા કારક સંજ્ઞા અને	
નિયમ.	૧૮૬	તેનું ફળ, (સ્થાપના સહિત)	૨૨૩-૨૨૪
૭ યાત્રામાં દિશાની શુદ્ધિ માટે પરિધ		૪૫ યાત્રામાં વક્રી અહોનું ફળ	૨૨૫
પરિધની સ્થાપના.	૧૮૬	અહોની વક્ર ગતિ તથા માર્ગ ગતિના	
૮ પરિધનો અપવાદ તથા નક્ષત્ર શૂળ.		સ્વરૂપ. અહોનાં જન્મનક્ષત્રો	૨૨૬
નક્ષત્ર દિક્શૂળ, નક્ષત્ર કીલ.	૧૮૯	૪૬ ઉત્તરચર તથા અંતરચર અહો, તેનું	
૯-૧૦ વારને આશીને દિક્શૂળ		ફળ, યાત્રા લગ્નમાં છ વર્ગ તથા	
તથા વિદિક્ષૂળની સ્થાપના	૧૯૦	વારનો નિયમ.	૨૨૭
૧૧ દિક્ષૂળ તથા વિદિક્ષૂળનો અપવાદ	૧૯૦	૪૭- યાત્રા કેન્દ્રાદિક સ્થાનનું ફળ	
૧૨ યોગિની વિચાર, યોગિનીનું કષ્ટક.	૧૯૧	અહોનું અક્ષર પ્રકારે બળહીન પશ્ચ	
૧૩ પાશ તથા કાળનું સ્વરૂપ.		રાહુની મુખ તથા પુરુષનું સ્વરૂપ	
પાશ તથા કાળની સ્થાપના.	૧૯૩	મુશુચિલ અને મુશુચિક યોગોની	
૧૪ રાહુચાર તથા તેની સ્થાપના.	૧૯૫	ઉત્પત્તિ. અહોની નવ પ્રકારે નિબંધતા.	૨૨૮
૧૫ ચંદ્રચાર તથા તેની સ્થાપના.	૧૯૬	૪૮ યાત્રામાં કેન્દ્ર સ્થાનનો વિશેષ.	
૧૬ રવિચાર.	૧૯૮	દ્વિપતિને સન્મુખ રાખવાનો પ્રકાર	
૧૭ રવિચારનું સ્વરોહમની રીતે નિરૂપણ	૨૦૦	તથા તેની સ્થાપના, સન્મુખ રહેલા	
પ્રયાણની જેમ પ્રવેશ કરવાનો વિધિ	૨૦૧	અહોનું ફળ	૨૩૦
૧૮ શુક્રચાર, શુક્ર અંધ.	૨૦૨	૪૯ યાત્રા કુંડળીમાં કેવા અને કયા	૨૩૨
૧૯ શુક્રચારના ફળ વિષે મતાંતર.	૨૦૪	અહોએ પ્રયાણ કરનારને કયો ઉપાય	
૨૦ વત્સચાર તથા તેની સ્થાપના.	૨૦૫	જ્યક્ષરક છે ?	
૨૧ વત્સચારનું ફળ રવિ, રાહુ, ચંદ્ર,		૫૦ મૃત્યુ પહેલાં કે પછી પ્રયાણ કરવા	
મંગળ, શુક્ર, શુક્ર, શુક્ર અને શનિ-		વિષે.	૨૩૨
ચારનું ચક્ર. શિવચાર તથા તેની		૫૧ ચોર, આહાણ, અન્ય વર્ણ તથા રાજાને	
સ્થાપના અને તેનું ફળ.	૨૦૬	આશી યાત્રાનો નિયમ.	૨૩૩
૨૨-૨૪ યાત્રામાં ચેષ્ટા નિમિત્ત		૫૨-૬૧ રાજાને પ્રયાણ કરવાના અહ-	
વજેરેની શુદ્ધિ	૨૦૬-૨૧૦	યોગો	૨૩૪-૨૩૬
૨૫ યાત્રામાં કુટ્ટ નિમિત્તોનો પરિહાર.	૨૧૧	૬૨ સર્વ યોગોનો સ્માર.	૨૩૭
૨૬-૩૩ યાત્રાને યોગ્ય લગ્ન	૨૧૨-૨૧૫	જ્યક્ષ્મણતકમાં કહેલા રાજયોગો તથા	
૩૪-૩૫ યાત્રાને યોગ્ય હોરાદિક પાંચ વર્ગ.		તેમાં જન્મેલાનું ફળ.	૨૩૭-૨૪૮
માર્ગી હોરાનું સ્વરૂપ.	૨૧૬	૬૩ યાત્રાદિકમાં ચિત્તોત્સાહની પ્રબળતા.	૨૪૯
૩૬ દ્રેષ્યાણનું સ્વરૂપ.	૨૧૬	૬૪ યાત્રામાં દિશાનો વિલાસ.	૨૪૯
૩૭ નવાંશ, દાદ્યાંશ અને ત્રિંશાશનું સ્વરૂપ.	૨૧૬		

વાસ્તુકાર ૯

શ્રુતિ શ્લોક	પૃષ્ઠ	શ્રુતિ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૬૫ વાસ્તુમાં લેવાનાં છ પ્રકારનાં બળ બાર રાશિઓના અંગે ૨૪૯		૭૬ ધરના આરંભમાં સકાંતિએ કરીને યુક્ત એવા સૂર્ય માસે. ૨૬૦	
૬૬ ખ્વળદિક આઠ આયો તથા તેની સ્થાપના. કર્મ પરત્વે આયોનો ઉપયોગ. ૨૫૦		૭૭ કઈ દિશામાં પ્રથમ ખોદવાનો આરંભ કરવો ? (વસ્તુના અસ્તકાન્તિક અવયવો). વિદિશામાં ખોદવાનો નિયમ (શૈખનાગના અવયવો). ૨૬૦	
૬૭ એક આયને સ્થાને (બદલે) અન્ય આય લેવાનો વિધિ. ૨૫૨		૭૮ આવાદિક કહેવાતું તાત્પર્ય. - વરની રાશિ બાજુવા માટે નક્ષત્રના પાદ લાવવાની રીત ૨૬૨	
૬૮ ફળ, આય, નક્ષત્ર અને વ્યય લાવવાની રીત. કયા વાસ્તુમાં કોના હાથથી માન કરવું ? તથા ભીતોને ગણવી કે નહીં ? તે વિષે. વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર વિગેરે. વ્યયના પિરાયાદિક ત્રણ પ્રકાર તથા શાંતાદિક આઠ પ્રકાર. ૨૫૨		૭૯ બ્રાહ્મણદિકને આશ્રી ધરના આય તથા દારની વ્યવસ્થા. ૨૬૩	
૬૯ દંક, યમ અને ક્ષાપ નામના અશો લાવવાની રીત. ૨૫૪		૮૦ આવાદિકનો અપવાદ. ૨૬૩	
૭૦-૭૧ ખુવ વિગેરે સોળ પ્રકારનાં વાસ્તુ તથા તેનું ફળ. ૨૫૫		૮૧ સૂત્રપાત વિગેરેનું મુદ્દત. ૨૬૪	
૭૨ પ્રસ્તારનો પ્રકાર તથા તેના સોળ ભંગની સ્થાપના. ૨૫૫		૮૨-૮૩ ધરના આરંભમાં લગ્નબળ. ૨૬૪	
૭૩ ખુવાદિક ધરે ઉત્પન્ન કરવાની રીત. ધરની દિશાનો નિષ્કૃપ. ૨૫૬		૮૪ લગ્નને વિષે હોષ. ૨૬૭	
૭૪ વાસ્તુમાં ચંદ્રનું બળ તથા રાશિબળ, તારાબળ વિગેરે. ૨૫૭		૮૫ યાત્રાથી પાછા આવેલા રાજાદિકનો ધર- પ્રવેશ અથવા નવા ધરમાં પ્રવેશ. ૨૬૭	
૭૫ વાસ્તુ પ્રારંભ કરવાના ગહીના તથા તેનું ફળ. ૨૫૯		૮૬-૮૭ ધરપ્રવેશમાં વાર તથા નક્ષત્રનો નિયમ. ૨૬૮	
		૮૮ ધરપ્રવેશમાં લગ્નબળ. ગૃહસ્થાપન અને ગૃહપ્રવેશમાં ગ્રહોની વ્યવસ્થા. નધૂપ્રવેશ તથા સૂતિકાગૃહ નિર્માણ અને પ્રવેશ. ૨૬૯	

વિમર્શ ૫

વિલગ્નકાર ૧૦

૧ વિવાહ, દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નની આવશ્યકતા તથા સૌર માસ આશ્રીને તેનું મુદ્દત. ૨૭૨	ધનાર્ક તથા મીનાર્કમાં લગ્નનો હોષ તથા અહોપ. વિષ્ણુના શયનકાળે લગ્નનો નિષેધ અધિક માસમાં લગ્નનો નિષેધ તથા અધિક માસ લાવવાનો પ્રકાર કૃત્ય માસ બાજુવાની રીત. લગ્નનો તથા અંજનો સ્વામી નીચ
૨ ચાંદ્ર માસનો નિયમ ૨૭૩	
૩ જે વર્ષ માસ વિગેરેમાં લગ્ન લેવાતું તથા તે વિષે, સિ હસ્થમાં લગ્નનો હોષ તથા અહોપ. ૨૭૪	

મૂળ શ્લોક

પૃષ્ઠ

મૂળ શ્લોક

પૃષ્ઠ

હોય કે અસ્ત પામ્યો હોય તો
 લક્ષ્મીને નિષેધ.
 લક્ષ્મીમાં યુધના અસ્તોદ્યતું સચાન ફળ.
 ગ્રહોના ઉદય અને અસ્તના સ્વિસની
 સંખ્યા.
 ગ્રહોનો ઉદયાસ્ત થવાનો પ્રકાર.
 લગ્ન તથા અગ્નિનો સ્વામી કૂર હોય
 ત્યારે લગ્નનો નિષેધ.
 ગુરુ શુકના અસ્તમાં લગ્નનો નિષેધ.

લોપગત ગુરુમાં લગ્નનો નિષેધ.
 નક્ષત્રને નામે મહિનાનાં નામે.
 યુધના ઉદયમાં લગ્નનું શુભપણું.
 શુકના અસ્તમાં દીક્ષાનો અનિષેધ.
 ગુરુ નીચ સ્થાનમાં હોય ત્યારે લગ્નનો
 નિષેધ, લગ્નમાં નીચાંશોનો ત્યાગ.
 વિવાહાદિકા સમયની શુદ્ધિ. ૪૭૪-૨૮૧
 ૪ વિવાહાદિકા લગ્નમાં શુક તથા
 ગુરુની ત્યાગ્ય અવસ્થાઓ. ૨૮૧

મિશ્રદ્વાર. ૧૧

- ૫ લક્ષ્મી ગ્રહણ કરવામાં ગ્રહગોચરની
 શુદ્ધિ.
 ચંદ્રના પંદર પ્રકારના બળ વિષે.
 દીક્ષાદિકામાં ચંદ્રાદિકા બળની
 આવશ્યકતા.
 ગ્રહોના બળની તત્ત્વમતા.
 ચંદ્રના બળ વિષે.
 ગ્રહગોચર કરતા અષ્ટવર્ણનું
 બળવાનપણું.
 દશ વર્ષ ઉપરાંત વયવાળી કન્યા માટે
 માત્ર લગ્નનીજ આવશ્યકતા. ૨૮૨
 ૬ લગ્નમાં માસશુદ્ધિ, દિનશુદ્ધિ તથા
 નક્ષત્ર શુદ્ધિ વિષે ૨૮૪
 ૭-૮ લગ્નમાં દિનશુદ્ધિ વિષે ૨૮૪
 ૯ લગ્નમાં નક્ષત્રશુદ્ધિ
 પ્રતિષ્ઠાને આશ્રી વિશેષ
 સંતતિઓનો નક્ષત્ર ચાર.
 યુદ્ધિધિર અને શાલિવાહનના
 શકનો કાળ ૨૮૪
 સંતતિઓના ઉદયની વ્યવસ્થા.
 ૧૦ વિવાહાદિકામાં શુભ નક્ષત્રો તથા તેની
 સ્થાપના. ૨૮૫
 ૧૧ વિવાહના નક્ષત્રોમાં વિશેષ. ૨૮૭
 ૧૨-૧૩ વિવાહમાં વર્ણક, કુસુમ,
 મંડપારોપણ, વેદિકા, જુવારા અને
 વેસવાળ વિગેરેનું મુદ્દત. ૨૮૭

- ૧૪ પ્રતિષ્ઠા આશ્રી નક્ષત્રનો નિયમ.
 નક્ષત્રોની વ્યાખ્યાદિક જાતિ.
 નવ પ્રકારનાં નક્ષત્રોની અશુભતા
 અલિપેક નક્ષત્ર તથા દેશ નક્ષત્ર.
 પદ ચક્રચંત્રની સ્થાપનાની રીત
 તથા તેની સ્થાપના ૨૬૪
 ૧૫ નક્ષત્રના દોષનો પ્રકાર.
 રાહુના નક્ષત્રનું લાભપણું.
 ગ્રહભિન્ન (વેધ) નક્ષત્રનો ત્યાગ તથા
 તેની સ્થાપના. ૨૬૭
 ૧૬ અશુદ્ધ નક્ષત્રની શુદ્ધિ
 કેલુના ઉદયનું નક્ષત્ર બાલુવાની રીત. ૩૦૦
 ૧૭ વેધ અને એકાગ્રવાદિકે દૂષિત થયેલા
 નક્ષત્રનો ત્યાગ ૩૦૩
 ૧૮ સમયની શુદ્ધિ (કાતિસામ્ય દોષ),
 કાતિસામ્ય કલવાની રીત.
 વિવાહમાં તળવા યોગ્ય અદાર દોષો
 તથા તેમનો લેખ ૩૦૪
 ૧૯-૨૦ પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નના અગ્નિ
 નિયમ. ૩૧૩
 દિસ્વચાવાદિકે ત્રણ પ્રકારના લગ્નની
 સ્થાપના. ૩૧૪
 ૨૧ દીક્ષામાં લગ્નના અગ્નિનો નિયમ ૩૧૬
 ૨૨ વિવાહમાં લક્ષ્મી તથા અગ્નિનો નિયમ. ૩૧૭
 ૨૩ પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા અને વિવાહના લક્ષ્મી
 વિષે સાધારણ નિયમ ૩૧૮

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
કૂર કર્તારીની ઉત્પત્તિ તથા તેની સ્થાપના.	
જામિત્ર દોષની ઉત્પત્તિ, ચંદ્રથી કેન્દ્ર-સ્થાનમાં રહેલા કૂર અહોની દોષ વિષે ૩૧૯	
૨૪ ચંદ્રથી સાતમા સ્થાને રહેલા કૂર અહોની ઉત્પન્ન થતા જામિત્ર દોષનો ભગ ૩૨૧	
૨૫ દીક્ષા સમયે ચંદ્રની સાથે રહેલા બીજા અહોનું કળ. ૩૨૧	
૨૬ વિવાહ તથા દીક્ષાનો સાધારણ નિયમ.	
યુતિ દોષ તથા તેનું કળ. ૩૨૨	
૨૭ જામિત્ર દોષનો ભગ. ૩૨૩	
૨૮ અતિષ્ઠાને આશ્રી અહોની યુતિ તથા દષ્ટિનું કળ ૩૨૪	
૨૯-૩૪ સર્વ શુભ કાર્યના ધટિકા લક્ષ્યોમાં સાધારણ રીતે વર્ણ્ય સમય.	
અતિષ્ઠાદિકમાં ધટિકા લક્ષ્ય સાધારણ ભગ આપનારી અહોની સંસ્થા ૩૨૫-૩૩૧	
૩૫ દીક્ષાલગ્નમાં અસાધારણ અહોની સંસ્થા. ૩૩૩	
૩૬-૩૭ વિવાહલગ્નમાં રેખા આપનારી અહોની સંસ્થા. ૩૩૫-૩૩૭	
૩૮-૪૧ વિવાહલગ્નમાં વિશેષ. ૩૩૮-૩૪૯	
૪૨-૫૦ સર્વ કાર્યમાં સાધારણ અહો સ્થા ૪૫ શુભ યોગો. ૩૪૦-૩૪૭	
૫૧ પ્રતિષ્ઠાલગ્નમાં રેખા આપનારી અહો સંસ્થા. ૩૪૭	
૫૨-૫૭ પ્રતિષ્ઠાલગ્નમાં વિશેષ. ૩૪૮	
૫૪ સર્વ કાર્યમાં શુભ અહોની શક્તિ તથા તેનું કળ.	
અહોને વિષે વીશ પ્રકારનું જાળ.	
અહોના હર્ષસ્થાનના ચાર પ્રકાર રિષ્ટ યોગ થવાની રીત.	
(શુધ ૫ ચક્ર દોષ). ૩૪૯	
૫૫-૫૬ શુધ, ગુરુ અને શુક્રના ઉપચયવાને વિષે શક્તિનું કળ ૩૫૨	

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
દોષો વડે લગ્નની અશુદ્ધતા	
સાખ્ય તથા અસાખ્ય દોષો. ૩૫૩	
૫૭ સાખ્ય દોષનો અતિકાર ૩૫૧	
૫૮ શુભ અહોની દષ્ટિની શક્તિ. ૩૫૭	
૫૯ શુભ અહોની સંસ્થા ૩૫૭	
૬૦-૬૧ અહોના ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ ૩૫૮	
૬૨ મેષાદિક લગ્નનું માન. ૩૬૦	
સાકગુરુ અક્ષરોની એકે ૫ળ, તે વિષે શ્લોક	
લક્ષ નજરીના લગ્નનું માન તથા તેની સ્થાપના.	
મખ્ય દેવમાં લગ્નનું માન તથા તેની સ્થાપના ૩૬૦-૩૬૨	
૬૩ અશુદ્ધિલપુર પાટણના લગ્નનું માન તથા તેની સ્થાપના.	
લગ્નોનું ઉદય સંબંધી ધરીઓનું માન અને હોરાદિકનું ૫ળમાન.	
નક્ષત્રોના ઉદયનું માન, તેની સ્થાપના ૩૬૩	
૬૪ રાશિઓની વિશેષ સગા તથા તેનું પ્રમાણ ૩૬૫	
૬૫ સૂર્યને સ્પષ્ટ કરવા માટે ચાર સંક્રાંતિઓની અતરાળ ધરીઓ.	
સંક્રાંતિઓના અંતરની શુક્તિનો યંત્ર ૩૬૬	
૬૬ સૂર્ય સ્પષ્ટ કરવાની રીત ૩૬૭	
૬૭ સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્યથી અપનાંશ સહિત સૂર્યનું જોગ્ય માન લાવવાની રીત. ૩૬૮	
૬૮ ઈષ્ટ લગ્નનું જુદા લાવવા વડે કરીને ઇષ્ટ સમયને સ્પષ્ટ કરવાની રીત. ૩૭૦	
૬૯-૭૦ લગ્નનો નવાશક સ્પષ્ટ કરવા માટે બીજો પ્રકાર ૩૭૨-૩૭૩	
૭૧-૭૨ સમયને આશ્રીને લગ્ન લાવવાની રીત.	
દિવસે કાળને આશ્રીને લગ્ન અને અંશ લાવવાની રીત.	
રાત્રિએ કાળને આશ્રીને લગ્ન અને અંશ લાવવાની રીત. સકુ હાયામાં	

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
ઉપયોગી દિનમાન લાવવાની રીત. મધ્યાહ્નની જાએ લાવવાની રીત. મધ્યાહ્ન હાથથી ઈષ્ટ કાળની જાયા લાવવાની રીત. અહોતુ' તથા તેની ગતિતુ' સ્પષ્ટીકરણ. અહોને સ્પષ્ટ કરવાતુ' ફળ, વક્રી તથા ચાગી' થયેલા અહોની સ્પષ્ટતા કરવાની રીત. ૩૭૩-૩૮૦	
૭૩ વિવાહમાં ગોધૂલિક લગન ૩૮૧	
૭૪ ગોધૂલિક લગનમાં કેટલી શુદ્ધિ હોવી જોઈએ ? ૩૮૨	
૭૫ કુલ લગન વિશે. ૩૮૪	

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૭૬-૮૨ રાજાદિમા અભિષેકતુ' ચુદ્ધર્ત'. ૩૮૫-૩૮૭	
૮૩-૮૫ અભિષેકમાં મોટા દોષો. આચાર્યાદિક પદસ્થાપના વિશે. ૩૮૮	
૮૬ સમગ્ર ગ્રંથના અર્થ'તુ' સમર્થન. બંધ લેખવાળા લગનના સ્વીકાર વિશે. ચક્રનની જાળવણી. ચંદ્ર-સૂર્ય નાડી. પૃથ્વી, જળ વિગેરે પાંચ તત્ત્વો વિશે. દીક્ષાકરની પ્રચરિત. અથકાર (દીક્ષાકર)નો અભિપ્રાય. ૪૦૦-૪૧૪	

લગનશુદ્ધિની અનુક્રમણિકા

ગોચર શુદ્ધિ-૧

૧ મંગળ.	૪૧૫	૪ આ ગ્રંથના ગોચરશુદ્ધિ વિગેરે ત્રણ દારનાં નામ. ૪૧૫
૨-૩ લગન ક્ષત્રને અર્થ' તથા આ ગ્રંથમાં કયા કયા વિષયતુ' લખે કહેવાતુ' છે ? ૪૧૫		૫-૧૨ ચંદ્ર, શુક્ર, રવિ અને તારાઓની શુદ્ધિ. ૪૧૬

દિનશુદ્ધિ-૨.

૧૩ દિનશુદ્ધિમાં માસ વિગેરે દશ દારનાં નામ. ૪૧૭	૪૩ કક્ષ' યોગ. ૪૨૨
૧૪-૧૫ માસની શુદ્ધિ. ૪૧૭	૪૪-૪૮ વાર નક્ષત્રને આશ્રી અશુભ યોગ. ૪૨૨
૧૬ વારની શુદ્ધિ. ૪૧૭	૪૯ અહ જન્મ નક્ષત્ર અશુભ યોગ. ૪૨૩
૧૭-૨૦ તિથિની શુદ્ધિ. ૪૧૮	૫૦-૫૩ અર્ધપ્રહર, કુલિક, ઉપકુલિક વિગેરે કુયોગો. ૪૨૩
૨૧-૨૩ નક્ષત્રની શુદ્ધિ. ૪૧૯	૫૪-૫૬ સંધ્યાગત વિગેરે વળ્ય' નક્ષત્રો તથા તેમનાં ફળ. ૪૨૪
૨૪-૨૬ યોગની શુદ્ધિ. ૪૧૯	૬૦ ધૂમિત, આલિંગિત અને દુઃખ નક્ષત્ર વિશે ૪૨૫
૨૭ કરણની શુદ્ધિ. ૪૧૯	૬૧-૬૪ વિક્ર અહ વિશે. ૪૨૫
૨૮-૨૯ સિદ્ધિ યોગતુ' સ્વરૂપ ૪૧૯	૬૫ ઉપગ્રહ નક્ષત્ર. ૪૨૬
૩૦-૩૩ ખીન્ન સિદ્ધિ યોગો. ૪૨૦	૬૬-૬૭ લતા. ૪૨૬
૩૪-૩૫ કુમાર યોગ ૪૨૦	૬૮-૬૯ પાત ૪૨૭
૩૬ શુભ કાર્યમાં યોગની વ્યવસ્થા. ૪૨૧	૭૦-૭૧ એકગર્જન. ૪૨૭
૩૭ રજઃપ્રત્યાદિક આર દારોનાં નામ. ૪૨૧	૭૨-૭૬ એકગર્જનની ખીલ રીત ૪૨૮
૩૮ રજઃપ્રત્યા દિવસતુ' સ્વરૂપ. ૪૨૧	૭૭ સચુલ નક્ષત્ર. ૪૨૮
૩૯-૪૨ સંકેતિ દુઃખ તથા અહણ દુઃખ તિથિ. ૪૨૨	

મૂળ શ્લોક.

પૃષ્ઠ

મૂળ શ્લોક

પૃષ્ઠ

લાગનશુદ્ધિ ૩.

૭૮ લાગનશુદ્ધિના પ્રકાર	૪૨૮
૭૯-૮૧ ૭ વર્ગની શુદ્ધિનાં નામો તથા પાંચ વર્ગની શુદ્ધિની પ્રમાણતા	૪૨૮
૮૨ મેષાદિક લાગનના પગાની સંખ્યા	૪૨૯
૮૩-૮૫ ત્રિશાંસને આશ્રી ૭ વર્ગની શુદ્ધિ	૪૨૯
૮૬ નવાંસને આશ્રી લાગનની શુદ્ધિ.	૪૨૯
૮૭-૮૯ લાગનનાં સ્થાનો તથા હોરા	૪૩૦
૯૦ દ્રેષ્યાણુ	૪૩૦
૯૧-૯૨ નવાંસા	૪૩૦
૯૩ દ્વાદશાસા	૪૩૧
૯૪ ત્રિશાંસા.	૪૩૧
૯૫ સૌમ્ય તથા કુર અહો	૪૩૧

૯૬-૯૮ ઉલ્લાસ્તશુદ્ધિ.	૪૩૧
૯૯-૧૦૧ અહોની દષ્ટિ.	૪૩૨
૧૦૨-૧૧૩ દીક્ષાને આશ્રી અહોતુ' બળવાનપણું' (દીક્ષા કુંડળી).	૪૩૨-૪૩૪
૧૧૪-૧૨૬ પ્રતિધને આશ્રી શુભાશુભ અહો (અતિશાકુંડળી).	૪૩૪-૪૩૬
૧૨૭ સરિપદ, રાત્ર્યાભિષેક, વિવાહ વગેરે માટે ભલામણ	૪૩૬
૧૨૮-૧૩૧ શીઘ્રતાથી ક્યં ક્યંવા માટે મુવ લાગન તથા જાયા લાગન	૪૩૬
૧૩૨ શુભ ચક્રન વિશે	૪૩૭
૧૩૩ અંધતુ' ક્ષિતાર્થ.	૪૩૭

દિનશુદ્ધિની

અનુક્રમણિકા

૧ મંજળ	૪૩૮
૨ વારના સ્વામી તથા તેની સૌમ્ય વિગેરે સંજ્ઞા.	૪૩૮
૩ વારને વિષે હોરા.	૪૩૮
૪ વારની પ્રવૃત્તિનો નિર્ણય	૪૩૯
૫ વારને આશ્રી સુવેળા (ચોખીયાં).	૪૩૯
૬ કુલિક, કંટક, ઉપકુલિક અને કળવેળા, યંત્ર સહિત.	૪૩૯
૭ વળ્ય અર્ધ પ્રહર તથા જમનાદિકમાં	
૮ વળ્ય દિશા, યંત્ર સહિત.	૪૪૦
૯-૧૦ શુભ કાર્યમાં વળ્ય તિથિઓ.	૪૪૧
૧૧ સૂર્યદંધા તિથિ	૪૪૧
૧૨-૧૩ સ્થિર તથા ચર કરણો.	૪૪૧
૧૪-૧૫ વિષ્ટિતું સ્વરૂપ, યંત્ર સહિત	૪૪૨
૧૬ ભદ્રા (વિષ્ટિ)નાં અંગે તથા તેનું ફળ	૪૪૩
૧૭ કરણની અવસ્થાઓ	૪૪૩
૧૮-૧૯ નક્ષત્રોનાં નામ તથા તેની તારાઓ, યંત્ર સહિત.	૪૪૩
૨૦ અભિજિત નક્ષત્રની સમજણ નક્ષત્રોના અક્ષરોનો યંત્ર	૪૪૪

૨૧ કર્ષ રાશિમાં કેટલા નક્ષત્રો આવે તે યંત્ર સહિત.	૪૪૫
૨૨-૨૪ ચંદ્રની અવસ્થાઓ, અ શો તથા તેનું બળ	૪૪૬
૨૫-૨૭ તારાબળ યંત્ર સહિત.	૪૪૬-૪૪૭
૨૮ રવિ યોગ.	૪૪૭
૨૯ કુમ્ભર યોગ,	૪૪૮
૩૦ રાજ યોગ.	૪૪૮
૩૧ સ્થવિર યોગ	૪૪૮
૩૨ યમલ તથા ત્રિપુષ્કર યોગ.	૪૪૮
૩૩ યંત્રક યોગ, નિષ્કલાનિક સત્યાવીશ યોગોનો યંત્ર.	૪૪૮
૩૪ વળ્ય યોગો.	૪૪૯
૩૫-૩૬ આનંદાદિક અધ્યાવીશ યોગોની ઉત્પત્તિ તથા તેનું ફળ, યંત્ર	૪૪૯
૩૭-૩૮ વારને આશ્રી શુભ તિથિઓ	૪૫૦
૩૯-૪૨ વારને આશ્રી શુભ નક્ષત્રો	૪૫૦-૪૫૧
૪૩ અમૃતસિદ્ધિ યોગ.	૪૫૧
૪૪ ઉત્પાત, મૃત્યુ, ક્ષય અને સિદ્ધિ યોગો. યંત્ર સહિત.	૪૫૧

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૪૫ ચમધંટ તથા ગ્રહ નન્મનક્ષત્ર.	૪૫૧
૪૬ કંકર યોગ	૪૫૨
૪૭-૪૮ વારને આશ્રી અશુભ તિથિઓ.	૪૫૨
૪૯-૫૦ ત્રણ પ્રકારનું ગંડાન તથા તેનું ફળ સમત્ર.	૪૫૨
૫૧ વજ્રપાત યોગ	૪૫૩
૫૨-૫૪ મૃતક અવસ્થાવાળાં નક્ષત્રો.	૪૫૩
૫૫-૫૬ નક્ષત્રોની તીક્ષ્ણ, ઉગ્ર વિગેરે સંજ્ઞા તથા તેનું ફળ	૪૫૪
૬૦ પ્રસ્થાન કરવા વિશે.	૪૫૪
૬૧ પ્રયાણમાં શુભ લગનાદિકનું ફળ.	૪૫૪
૬૨-૬૩ પ્રયાણમાં શુભ તિથિ તથા તેનું ફળ	૪૫૫
૬૪ પ્રયાણમાં વળ્ય તિથિ	૪૫૫
૬૫ તિથિ નક્ષત્રને યોગે પ્રયાણમાં શુભ વાર.	૪૫૫
૬૬ પ્રયાણમાં સામાન્ય શુભ દિવસ.	૪૫૫
૬૭ પ્રયાણમાં અશુભ દિવસ.	૪૫૫
૬૮-૭૦ પ્રયાણમાં શુભ, મધ્યમ અને અશુભ નક્ષત્રો.	૪૫૬
૭૧ પ્રયાણમાં નક્ષત્રને આશ્રી અશુભ સમય.	૪૫૬
૭૨ પરિધનું સ્વરૂપ, યંત્ર	૪૫૬
૭૩-૭૪ દિક્ષૂળ તથા વિદિક્ષૂળ	૪૫૭
૭૫ શૂળના લેપનો અપવાદ	૪૫૮
૭૬ નક્ષત્રશૂળ	૪૫૮
૭૭ વત્સનું સ્વરૂપ.	૪૫૮
૭૮-૭૯ યે ગિની, યંત્ર સહિત	૪૫૮
૮૦ રાહુવિચાર.	૪૫૯
૮૧ શિવવિચાર. યંત્ર સહિત	૪૫૯
૮૨ રવિવિચાર	૪૬૦
૮૩ ચંદ્ર વિચાર.	૪૬૦
૮૪ શુક્રવિચાર	૪૬૧
૮૫ પાશ તથા કળ.	૪૬૧
૮૬ હંસ (નાડી) વિચાર.	૪૬૧
૮૭ ચૈત્યનું ખાત તથા શિલારચાપન મુદ્દત્.	૪૬૧
૮૮ પ્રતિભાનો મુદ્દપ્રવેશ	૪૬૨

મૂળ શ્લોક	પૃષ્ઠ
૮૯-૯૦ અધોમુખ વિગેરે નક્ષત્રો અને તેનું ફળ.	૪૬૨
૯૧ પ્રતિભાનું નામ પાડવાની રીત.	૪૬૨
૯૨-૯૩ ધરપટક,	૪૬૨
૯૪-૯૬ નક્ષત્રોની વેર.	૪૬૩
૯૭ વગણિક.	૪૬૩
૯૮ નાડીમાં રહેલાં નક્ષત્રના ભાવ, નાડીયંત્ર	૪૬૪
૯૯ વિશોષક.	૪૬૪
૧૦૦-૧૦૧ ફેળગણિક.	૪૬૪
૧૦૨-૧૦૩ વિદ્યારંભ વિષે.	૪૬૫
૧૦૪-૧૦૫ લોચ ત્રિષે	૪૬૫
૧૦૬ કર્ણવેધ તથા રામના દશનનાં નક્ષત્રો	૪૬૫
૧૦૭ વસ્ત્રધારણ	૪૬૬
૧૦૮ નવાં પાત્ર વાપરવા વિષે.	૪૬૬
૧૦૯-૧૧૦ ગયેલી વસ્તુ પાછી આવવા વિષે, યંત્ર સહિત સર્પદંડ વિષે.	૪૬૭
૧૧૨-૧૧૩ રોગની સાંતિ ભેવા વિષે	૪૬૭
૧૧૪ ઓષધ સરૂ કરવાના નક્ષત્રો રોગથી મુક્ત થયેલાને સ્નાન	૪૬૮
૧૧૫-૧૧૬ મૃત્યુ ભેવા વિષે ત્રિનાડી યંત્ર	૪૬૮
૧૧૭-૧૧૮ મૃત ક્ષયમાં વળ્ય નક્ષત્રો અને તેનો વિધિ.	૪૬૯
૧૧૯-૧૨૦ સંયોગી નક્ષત્રો	૪૬૯
૧૨૧-૧૨૭ દીક્ષા તથા પ્રતિષ્ઠાના મુદ્દત્ ૪૬૯-૪૭૦	
૧૨૮-૧૩૨ સંધ્યાગત વિગેરે વળ્ય નક્ષત્રો તથા તેનું સ્વરૂપ	૪૭૧
૧૩૩ ઉપગ્રહ.	૪૭૧
૧૩૪ એકગ્રંથ યંત્ર સહિત.	૪૭૧
૧૩૫ ખાત લેપ.	૪૭૩
૧૩૬ લતા લેપ.	૪૭૩
૧૩૭ વેધ લેપ સપ્ત સલાકા યંત્ર	૪૭૩-૪૭૪
૧૩૮ પચ સલાકા યંત્ર વડે ગ્રહવેધ.	૪૭૪
૧૩૯ જાયા લગ્ન	૪૭૪
૪૦ ક્રુવ ચક્રનું ફળ.	૪૭૫
૧૪૧ શંકુ જાયા લગ્ન વિષે.	૪૭૫
૧૪૨ પ્રથમ ગોચરી, નંદી વિગેરે.	૪૭૫
૧૪૩ ઉપસંહાર.	૪૭૫
૧૪૪ અંશકારનું નામ.	૪૭૬

ૐ નમઃ સિદ્ધમ્

સંપાદકીય

વન્દ્યકં-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારકા ગમનસ્થિતાઃ ।

તે ચરગતયો નિત્યં રાજન્તે સ્વ-સ્વ-તેજસા ॥ ૧ ॥

શુભાનામશુભાનાઞ્ચ, કર્મણાં ફલસૂચકમ્ ।

જ્યોતિષક્રમિદં નૃણામિત્યુક્ત પૂર્વસૂરિભિઃ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—નિત્ય ચર ગતિવાળા એવા ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓ આકાશ મંડલમાં પોતપોતાના તેજથી શોભી રહ્યા છે (૧) આ પાચનું બનેલું જ્યોતિષ ચક્ર, મનુષ્યોના શુભ અને અશુભ કર્મોના ફલોત્તું સૂચક બને છે એ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યો વડે કહેવાયું છે.

અનંત પરમોપકારી શ્રી અસ્થિત પરમાત્માના શાસનમાં સુખ્ય રૂપે ચાર અનુયોગ કલા છે. દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ. આપણે અહીં ગણિતાનુયોગ વિષે ખાસ વિચાર કરવાના છે.

ગણિતાનુયોગ બે વિભાગમાં વહેંચાયેલો છે. ભૂગોળ અને ખગોળ. ભૂગોળ એટલે પૃથ્વી સંબંધી અને ખગોળ એટલે આકાશ સંબંધી. ભૂગોળમાં જ્યોત્કીય પ્રગતિ, દ્વીપસાગર પ્રગતિ વિગેરે ખગોળમાં ચંદ્ર પ્રગતિ, સૂર્યપ્રગતિ વિગેરે.

જેન દર્શનમાં દેવો ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલા છે ભવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક. તેમાં જ્યોતિષી દેવોની પાંચ ભતિ છે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા, એ પાંચે ભતિના દેવોના વિભાનો છે. તેમાં તેઓ રહે છે

વિશ્વ અનાદિ અને સ્થિર છે ત્યારે ચંદ્ર-સૂર્યાદિ અનાદિ કાળથી ભ્રમણશીલ છે જિનાગમમાં આંગણના ત્રણ પ્રકારો જણાવેલ છે. આત્માંગુલ, ઉત્સેધાંગુલ અને પ્રમાણાંગુલ. વર્તમાન કાળના મનુષ્યોના આગળાથી જે માપ લેવાય છે તેને ઉત્સેધાંગુલ કહેવાય છે. તે તે કાળના સપ્રમાણ મનુષ્યોના અંગુલ દ્વારા જે માપ લેવાય છે તેને આત્માંગુલ કહેવાય, તથા પાચસો ધનુષની ઊંચી કાચવાળા ખાણસોના આંગણથી જે માપ લેવાય છે તેને પ્રમાણાંગુલ કહેવાય છે ઘ. ત. આપણી ઉત્તર દિશાએ પ્રમાણાંગુલે લાખ ચોળન લાંબા અને પહોળા જ્યોત્કીયમાં જે મેરૂ નામે લાખ ચોળન ઊંચો પર્વત છે તે પ્રમાણાંગુલે છે. તે પર્વતની સમભૂતલા પૃથ્વીથી અચુક ચોળનની ઊંચાઈએ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓ મેરૂ પર્વતની આસપાસ પોતપોતાની કક્ષામાં રહીને પ્રદક્ષિણાવર્ત કરી રહ્યા છે. તેનું વર્ણન નીચે સુભળ છે

ચંદ્ર ચોળન ૮૮૦

સૂર્ય „ ૮૦૦

મંગળ „ ૮૬૭

શુક્ર „ ૮૮૮

શુક્ર „ ૮૬૪

શુક્ર ચોળન ૮૬૨

શનિ „ ૬૦૦

નક્ષત્ર „ ૬૮૪

તારા „ ૭૬૦

જે રહીને પ્રદક્ષિણા વર્તે કરી રહ્યા છે.

જેન દર્શનમાં જ્યોતિષ ચક્રના બે પ્રકાર છે ચર અને સ્થિર. અહીં દ્વીપ (જ'બુદ્ધીપ, ધાતકી ખડ અને અર્ધપુષ્કરાવર્ત દ્વીપ) માં જે જ્યોતિષ ચક્ર છે તે ચર છે. એમાં ચંદ્ર ૧૩૨, અને સૂર્ય ૧૩૨ મળી ૨૬૪ની સંખ્યામાં ચંદ્ર-સૂર્ય છે. તેઓ સદા અદ્વીદ્વીપમાં ભ્રમણીય હોવાથી ચર કહેવાય છે અને અદ્વીદ્વીપની બહાર જે જ્યોતિષ ચક્ર છે, તે સ્થિર છે. અહીં આપણે ચર જ્યોતિષ ચક્રનો વિચાર કરીએ છીએ આ પાંચે જ્યોતિષ ચક્રમાં ચંદ્ર ગ્રેહ છે. એનાથી ઉતરતો સૂર્ય છે, ચંદ્ર અને સૂર્ય બંને ધન્દ્ર છે, સદા માર્ગી હોય છે, અહિંથી જે સૂર્ય-ચંદ્ર દેખાય છે. તે ધન્દ્રો દેખાતા નથી પરંતુ એમના વિમાનો દેખાય છે. ગ્રહો ૮૮ છે એમનાં નામોની ક્ષપસૂત્રની ટીકામાં નોંધ છે; નક્ષત્રો ૨૮ છે અને તારાઓની ૬૬૯૭૫ કોડા કોડીની સંખ્યા છે. આ બધા પરિવાર એક જ ચંદ્રનો છે. ૧૩૨ ચંદ્ર અને ૧૩૨ સૂર્યની વિભત-જ'બુદ્ધીપમાં બે ચંદ્ર અને બે સૂર્ય છે, લવણ સમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર અને ચાર સૂર્ય છે. ધાતકી ખડમાં ચાર ચંદ્ર અને ચાર સૂર્ય છે. કલોદધિમાં એતાલીશ ચંદ્ર અને એતાલીશ સૂર્ય છે. તથા પુષ્કરાધ'દ્વીપમાં બહોતેર ચંદ્ર અને બહોતેર સૂર્ય છે. અદ્વીદ્વીપની અંદર જે જ્યોતિષ ચક્ર ચર અને એની બહારનું સ્થિર હોવાનું કારણ એ છે કે અદ્વીદ્વીપની અંદર જ મનુષ્યોનું જન્મ અને મરણ હોય છે, એની બહાર જન્મ કે મરણ નથી. તેથી શુભાશુભ મુહૂર્તો દેવ, નારકી કે તિર્થ'ચ જતિના છવો માટે જોવાતા નથી આત્ર મનુષ્યો માટે જ મુહૂર્તો જોવાય છે. જીવ' લોકમાં દેવોનો વાસ છે. અધો લોકમાં નારકીના છવો રહે છે. અને મનુષ્ય લોકમાં તિર્થ'ચોને ૬ કરી અદ્વીદ્વીપમાં જ મનુષ્ય ક્ષેત્ર છે, જ્યાં મનુષ્યોના જન્મ કે મરણની ક્રિયા થતી હોય ત્યાં કાલની જીવોનો મુખ્ય આધાર ચર જ્યોતિષ ચક્ર ઉપર રહેલો છે. જ્યોતિષ ચક્રની મુખ્ય ગણના ગ્રહો અને નક્ષત્રોની હોય છે.

ગ્રહો નવ —ચંદ્ર સૂર્ય મંગલ ગુરુ શુક્ર શનિ રાહુ અને કેતુ. વારો અને ગ્રહોમાં કોઈ બિન-નતા ગણાતી નથી ચંદ્ર સૂર્ય સદા માર્ગી છે. રાહુ કેતુ સદા વર્કી છે. ત્યારે મંગલ ગુરુ શુક્ર અને શનિ એ પાંચે ગ્રહો માર્ગી અને વર્કી હોય છે નિરત્યન પદ્ધતિએ સર્વ ગ્રહો ચંદ્રના સભ્યો છે અને સામાન્ય પદ્ધતિએ ગણતાં સર્વ ગ્રહો સૂર્યના સભ્યો કહેવાય છે. આજે વૈજ્ઞાનિકો એપોલો અને ટ્યુના દ્વારા ચંદ્રલોકમાં પહોંચી ગયા છે. એવો એનો વિચાર અને અસાર ક્યોં કે નથી લક્ષ્યલક્ષા લખેલાઓની ભુદ્ધિમાં ભ્રમ થયો. પરંતુ જ્ઞાનીઓ તો આ વાતને ૨૫૫૮ અસત્ય સાથે કપોલ કલ્પિત માને છે. સર્વ ધર્મ નેતાઓ પણ આ વાતનો સ્વીકાર કરતા નથી. કદાચ આ એપોલો અને ટ્યુના જરૂર કોઈ પર્વતની મેખલા ઉપર ચોક્કસ ઉતર્યા હશે તેમ લાગે છે. ચંદ્ર સૂર્યના વિમાનો તો સ્ફટિક રત્નના છે. ત્યાં માર્દી કે પથરા નથી. એની પાછળ અળખે રૂપિયાનો ધૂમાડો કરીને અતે લાવ્યા તો માટી અને ઢેકા જ ને! અહિં પણ માટી અને પથરા તો ધણા છે. માટે જ્યોતિષ ચક્ર એ પૂર્વોપાર્જિત કર્મનું સ્વચ્છ છે. શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસથી જરાય ચલિત થવા જેવું નથી. આ ક્ષણો તો "મેન મેર્ફડ" નથી "ગોડ મેર્ફડ" છે માટે શંકાને સ્થાન હોય જ નહિ! જ્યોતિષ ચક્રના પાંચે અંગેમાંથી તારાના વિમાનો શીઘ્રગતિવાળા છે, દર ઓવીસ કલાકે પોતાના સ્થાનમાં પહોંચી જાય છે. કહ્યું છે કે— "જલ્લત્તોર્હિતો તારા સિચ્છગતિ" એટલે નક્ષત્રનાં વિમાનો કરતાં તારાના વિમાનોની શીઘ્ર ગતિ છે.

ગ્રહો તે જ વારો છે, અને વારો તે જ ગ્રહો છે. તો પછી રાહુ કેતુ વાર માટે શું? શાસ્ત્રકારે રાહુને ગુરુના ધરતો, અને કેતુને ગુરુના ધરતો ગણેલો છે.

જ'બુદ્ધીપમાં જ્યોતિષચક્ર ગમલ છે. એટલે ચંદ્ર-સૂર્ય જાઓ છે. એક સૂર્ય જ્યાં ઉદય પામે છે તે જ સ્થાને બીજા સૂર્યને ફરી મૂલ સ્થાને ઉદય પામતાં ૪૮ કલાક લાગે છે. સૂર્યના ભ્રમણ માટે

જાન્યૂઆરીમાં ચાર સ્થાનો છે (૧) ભરતક્ષેત્ર, (૨) પશ્ચિમ મહાવિદેહ (૩) ઐસ્વતક્ષેત્ર (૪) પૂર્વ મહાવિદેહ, આ ચારે સ્થાનોમાં સૂર્ય લગભગ બાર-બાર કલાક પ્રકાશ આપે છે, તે બન્ને સૂર્યોચ્ચાઈ બધારે એક સૂર્ય ભરતક્ષેત્રમાં હોય ત્યારે બીજો સૂર્ય તેની સામે ઐસ્વતક્ષેત્રમાં હોય છે એટલે આ બન્ને ક્ષેત્રમાં દિવસ હોય ત્યારે તે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રાત્રિ હોય છે આ ક્રમે ભરત અને ઐસ્વતક્ષેત્રમાંથી બન્ને સૂર્ય ચાલ્યા જતા ત્યાં રાત્રિ પડે છે પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દિવસોદય થાય છે. સૂર્યને ભ્રમણ કરવા માટે ૧૮૪ માંડલા છે, મત્સ્ય પુરાણમાં કહ્યું છે કે—“અશીતિ મખ્દલ શત” સૂર્યના ભ્રમણ માટે ૧૮૦ માંડલા છે. બ્યારે સૂર્ય પહેલાં માંડલે હોય ત્યારે દિવસ મોટો થાય છે એમ ઉત્તરોત્તર મોટાં મોટાં માંડલે સૂર્ય જતા છેલ્લે માંડલે બ્યારે સૂર્ય જઈ પહોંચે છે, ત્યારે તે વખતે દિવસ નાનો થાય છે વળી નાના નાના માંડલા વટી સૂર્ય પુનઃ પહેલાં માંડલે આવી પહોંચે છે, આ ક્રમે સૂર્યના ગમનનો ભ્રમણો.

ચદ્ર પણ સૂર્યની જેમ જાન્યૂઆરીમાં બે છે ચદ્ર પંદર (૧૫) માંડલામાં ભ્રમણથી ઉદય અને અસ્ત પામે છે સૂર્ય જેમ ૪૮ કલાકમાં પુનઃ પોતાના સ્થાને આવે છે તેમ ચંદ્રની ગતિ ધીમી હોવાથી એક માસમાં બન્ને ચદ્ર ૨૬ વાર ઉદયાસ્તપણાને પામે છે. એટલે એક દિવસમાં ૫૦ મિનિટનું આત્મ પડે છે જેમકે શુદ્ધ ૨ ના દિવસે બ્યાં સાત વાગ્યે ચંદ્ર હોય છે તો ત્રીજાના દિવસે ત્યાં ચદ્રને બ્યાવતા ૭ ક. ૫૦ મિનિટો ટાઈમ થશે ચોથાના દિવસે તેજ સ્થાને ચંદ્રની ગતિ સૂર્ય કરતાં ઘણી ધીમી છે. “ચંદ્રેહિતો સૂરે સિંઘ ગતિ” જેથી પૂનમના દિવસે સાળે ઉદય અને સવારે અસ્ત જોવાય છે. આ રીતે પંદર દિવસે માંડલાના અર્ધા ભાગની ગતિનો ફેર પડવાથી અમાસના દિવસે ચદ્રને સવારે ઉદય અને સાળે અસ્તની ક્રિયા થાય છે, આ વસ્તુ દિવસ-રાત્રિ સંબંધિ ઉદયાસ્તપણાની ભ્રમણી !

વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકોએ ત્રણ નવા ગ્રહો શોધી કાઢ્યા છે જે લાખા સમયે શુભાશુભ ફલને બ્યાપનારા છે. હર્ષલ, તેપ્પ્યુન અને પ્લુટો આ ત્રણે ગ્રહો આપણને કાઈ આશ્ચર્ય પમાડે તેમ નથી, કારણ કે જેન દર્શનમાં કુલ ૮૮ ગ્રહો છે નક્ષત્રો ૨૮ ની સખ્યામાં છે સવા બે નક્ષત્રોની એક રાશિ થાય છે. એમ ૨૭ કે ૨૮ નક્ષત્રોની બાર રાશિ થઈ એને આપણે રાશિચક્રના નામથી અર્ધાત્ કુંડલીના નામથી ઓળખીએ છીએ, જેમ રાશિચક્રની કુંડલીમાં બાર સ્થાનો હોય છે તેમ બાર ગ્રહો કુંડલીમાં હોય તો આપણને મુઝાવા જેવું છે જેના શાસ્ત્રમાં નવ જ ગ્રહો ખતાવેલા હોય એમના માટે નવીનતા હોય નૂતન ત્રણે ગ્રહો માટે હજુ સંશોધન ચાલુ છે કારણ કે આ ત્રણે ગ્રહો કઈ રાશિના અધિગતિ, અને કઈ રાશિના અધિપતિએ સાથે મિત્ર-શત્રુ કે સમ તથા કઈ રાશિમાં પોતે હાય કે નીચ અંશાત્મક બની શકે, તેનો નિર્ણય હજુ સુધી કર્યો નથી. છતાં આપણે માનવું પડશે કે આ ત્રણે ગ્રહો ભવિષ્યમાં જરૂર સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે. એમાં બે મત નથી

આપણે ભણીએ છીએ કે પૃથ્વીની ચારે બાજુ અવકાશ રહેતું છે યથા નિયમ રીતે સતત પરિક્રમણ કરે છે. આ અવકાશના બાર ભાગ પાડીને દરેકને રાશિ તરીકે ઓળખાવી છે. દરેક રાશિના ૩૦ અંશ ગણીને આખા આકાશીય વર્તુળના ૩૬૦ અંશ થાય છે પછી અંશની કલા વિકલા અને પ્રતિ વિકલા ગણીને ભારતીય ખગોળવેત્તાઓએ જ્યોતિષ દર્શનનું દાન રીધું છે, અવકાશના વર્તુળના મેપ-વર્કસાદિ જે બાર વિકાસો પાડવામાં આવ્યા છે તે પર અલગ અલગ ગ્રહોનો પ્રભાવ હોય છે આકાશીય વર્તુળમાં અમુક સ્થાન ઉપર અમુક ગ્રહ ખૂબ જલવાન હોય છે જેમકે હુનિયાના જુદા જુદા દેશો પર જુદી જુદી સત્તાઓનું આધિપત્ય હોય છે. રાજકીય વ્યક્તિઓ પણ પોતપોતાના વર્તુળમાં જ મહાન ગણાતા હોય છે બીજે તે સામાન્ય ગણાય છે તેવીજ બાબત ગ્રહોની છે ગ્રહોની

અસર ઠેરી રીતે ક્યારે શી ઉપજે છે તે જાણવાનો પ્રયાસ જ્યોતિષ શાસ્ત્રે કરેલો છે. સંસારમા માનવીને પ્રારબ્ધ કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છુટકો નથી, વર્તમાનનો પુરુષાર્થ લાવિશ્યતું પ્રારબ્ધ બને છે વરાળતું પાણી, પાણીનો બરફ, બરફનું પાણી અને પાણીનું પાણું વરાળ રૂપ થયું, જેમ ક્રમ છે તેમ અન્યોન્ય પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ નો પણ ક્રમ છે ।

અવકાશમા રહેલા મહો સુખ કે દુઃખ આપી શકતા નથી. સુખ કે દુઃખ એ આપણી વૃત્તિઓ ઉપજાવે છે. આપણી ચિત્ત વૃત્તિઓના નકશા (મેપ) નેજા જન્મકુંડલી કહેવાય છે આપણી ચિત્તવૃત્તિઓના રૂપે કુંડલીના જે તે સ્થાનમા મહો પડેલા હોય છે. જ્યારે વૃત્તિઓ ઉપર અકુશ આપતા મહો આપો-આપ વશ થઈ જાય છે. સંસારમા સુખ શાન્તિ અને સફલતા મેળવવા માટે વૃત્તિઓ ઉપર કંટ્રોલ કરતાં શીખો.

સંસારમા લૌકિક અને લોકેતર કોઈ પણ શુભકર્મ કરતી વખતે કુતુહલી ક્ષુદ્રહેવોના બનેલ ઉપવ્રવનો સંભવ હોય છે. કહ્યું છે કે :—

શ્રેયાંસિ વહુ વિદ્વાનિ, મનન્તિ મહત્તામપિ ।

અશ્રેયસિ પ્રવૃત્તાનાં વ્વાપિ યાન્તિ વિનાયકાઃ ॥૧૧॥

અર્થ :—મહાપુરુષોને પણ કલ્પલુકારી કાર્યો થયા વિન્નવાળા થાય છે. અને અશુભ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તેલા પુરુષોના વિદ્વો કોઈ પણ કંઠેએ ચાલ્યા જાય છે. કુસમયે કરેલાં મંગળ કાર્યોમા અનેક ડંગલો ઉભા થતાં જાય છે. જેમકે પ્રયાણ- પ્રવ્રજ્યા, પ્રવેશ-પ્રતિષ્ઠા-વેપાર વિવાહાદિક ધાર્મિક કે અવકારિક મંગલ કાર્યોમા અશુભ કે વિપરીત પરિણામો આવેલા અત્યક્ષ કે પરાક્ષ રૂપે જોવામાં આવ્યા છે આવા અનેક હેતુને લક્ષમાં લઈને દરેક મંગલ કાર્યોમાં શુભ મુહૂર્તની ખાસ જરૂર છે અને તેને પ્રતિ-પાલન કરનાર જ્યોતિષ શાસ્ત્ર છે જ્યોતિષ એ જ્યોત રૂપ છે. એતું નામ જ્યોતિષ કહેવાય જ્યોતિષ વિદ્યા એટલી વિશાલ સાથે વિસ્તાર પામેલી છે કે અને સમજવા માટે સદ્ગુરૂની ઉપાસા ॥ સાથે ગુરૂમતી પરમ આવશ્યકતા રહે છે. નહિતો એ જ જ્યોતિષ જ્યોતના બદલે જ્વાલા બનીને પોતાતું જ બનિષ્ટ નોતરે છે માટે જ ૧૪૪૪ ઇ.સ.ના રચયિતા આગનિક સૌદાન્તિક પ્રામાણિક અને તાકિલ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજય હરિભદ્રસરિય મ. નું કથન છે કે :—

“કલ્પ કુળતયાળં, મુદાવદ્ધો જોદ્ધસમ્મિ મણિઓ, જો મણિઓ કાલ વિસેસો લગ્ન”

અર્થાત્ સુખ અને સફળતાને ઇચ્છનારાઓએ કંઈપણ પ્રવૃત્તિ કરતા પહેલાં જ્યોતિષ શાસ્ત્રમા કહેલ સુખકારક કાલ વિશેષને જ પસંદ કરીને શુભ સમયે પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ કરવો જોઈએ. સારા મુહૂર્તે શુભ કાર્યોમાં જરૂર સુખ સંપત્તિ-શાન્તિ સાથે સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. અશુભ મુહૂર્તે શુભ કાર્યો કરવાથી જરૂર નિષ્ફળતા સાથે આપત્તિ અને અપયશ વિગેરે નડે છે. માટે શુભ સમયનો નિર્ણય કરીને જ શુભ કાર્યો કરવા જોઈએ. જોનાથી આનંદ, ઉત્સાહ અને ઉમંગની વૃદ્ધિ થાય છે જ્યોતિષ શાસ્ત્રની વાતો અવગણીને તમે કદી પણ સ્વેચ્છા (મનસ્વી) પ્રવૃત્તિ ન કરશો, નહિતો કામગાના દાંત ગણુવા જેવી નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિ તમે પરેશાન થઈ જશો. મગલ કાર્યોના મુહૂર્તમા મુખ્ય રૂપે ગોચર શુદ્ધિ દિનશુદ્ધિ અને લગ્નશુદ્ધિ ઉપર આધાર હોય છે મુહૂર્તના મૂલ્ય સમયને સાચવી લેવામા આવે તો ચોક્કસ તમને કાર્યની સફળતા મળશે જ. જેમકે સ્વાયંભુવાં સ્વતઃ શક્તિ હોવા છતાં પથ્ય ભોજનની અનિવાર્યતા છે જ, તેવી રીતે ગોચરશુદ્ધિ દિનશુદ્ધિ અને લગ્નશુદ્ધિ પણ અવશ્ય જોવી જોઈએ, વર્તમાન પરિસ્થિતિએ ગોચર શુદ્ધિને મુહૂર્તમાં જોણુ બનાવી છે તે ઉચ્ચિત નથી.

નિર્દોષ દિવસ—

શુભ યોગોના પ્રતાપે યશસ્વી લક્ષ્મી બને છે. છતાં દિવસની નિર્દોષતા પણ ધ્યાનમાં રાખવી જેમકે ‘આવો’ જે ખરાબ હોય કુર્ગન્ધી હોય તો તેના બનેલા પેડા, બરફી, વિગેરે ઉપર ગમે તેટલા ચાંદીના વસ્ત્ર લગાડો તેથી ‘આવા’ની સ્પર્શતા નથી આવતી. તેજ પ્રમાણે દિવસ જ જે કુષ્ટ હોય તો યોગોનું પ્રાગલ્ભ્ય ગમે તેટલું હશે તો એ શા કામનું? ચાટે જ કહ્યું છે કે જ્યોતિષનું જ્ઞાન એ ત્રિકાલ દર્શન (લાવ) બતાવે છે. જૂન-જાનિયા અને વર્તમાનના લાવોનું સત્ય દર્શન કરાવનાર હોય તો તે જ્યોતિષ શાસ્ત્ર છે અન્ય શાસ્ત્રોની જેમ આ જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો વિષય પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ અને ઉત્સર્ગ-અપવાદ-દિક વડે અતિ ગહન તથા સુવિસ્તૃત છે. એવું રહસ્ય પણ અતિ ગહન સાથે સૂક્ષ્મ છે.

તેમની શતાબ્દીના અંતમાં નાએન્દ્રગચ્છના ગુરૂ સદ્ગાન, સત્ક્રિયા અને સદ્ગુણોથી વિભૂષિત એવા જ્યોતિર્વિદ્ પૂજ્યપાદશાસ્ત્રી શ્રીમદ્ ઉદયપ્રભસુરિજીએ મુદ્દત્તનો જ નિર્ણય કરવા ચાટે ‘આરભસિદ્ધિ’ નામના ગ્રંથની રચના કરી. જેમાં પાંચ વિભાગોમાં ૪૬૦ અનુષ્ટુપ શ્લોકોનું પ્રમાણ લગભગ ગણાય છે. આ શ્લોકોની રચના ઘણી રસિક હોવાથી વિદ્વાનોના ચનોરજન સાથે આરભજનના કારણસર અને છે. તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. આ પાંચે વિભાગોમાં કુલ અગિયાર દ્વારો છે.

- (૧) પહેલા વિભાગમાં ચાર દ્વાર—તથિદ્વાર, વારદ્વાર નક્ષત્રદ્વાર અને યોગદ્વાર.
- (૨) બીજા વિભાગમાં બે દ્વાર—સચિદ્વાર અને ચોચરદ્વાર
- (૩) ત્રીજા વિભાગમાં એક જ દ્વાર કાર્યદ્વાર છે
- (૪) ચોથા વિભાગમાં બે દ્વાર—ગમનદ્વાર અને વાસ્તુદ્વાર
- (૫) પાંચમાં વિભાગમાં બે દ્વાર—વિલમ્બદ્વાર અને મિશ્રદ્વાર

એમ પાંચે વિભાગોમાં ૧૧ દ્વાર પૂરા થાય છે આ ચાર ભસિદ્ધિ ગ્રંથ ઉપર વિસ્તૃત સાથે પ્રમાણિક ટીકા સોલખી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં રાજનગર (અમદાવાદ)માં રહી પૂજ્ય વાચનાચાર્ય શ્રીમદ્ હેમલક્ષ્મી ગણેશી લગભગ અનુષ્ટુપ ૫૮૫૩ શ્લોક પ્રમાણની ‘સુધીર્ગ ચાર’ નામની ટીકા (વૃત્તિ) સીતેર જેટલા જ્યોતિષશાસ્ત્રના પાઠોની સાક્ષીઓ લઈને સ્વી છે. આ વાર્તિકકારને માત્ર જ્યોતિષ શાસ્ત્રનું જ જ્ઞાન હતું એમ નથી. એમનું જ્ઞાન કેટલું અભાષ અને અપૂર્વ હતું; એમના પરાવશ્યકનો બાલાવબોધ જોતાં આગમ જ્ઞાન, ન્યાય સંગ્રહ જોતાં તેમનું વ્યાકરણનું જ્ઞાન, અને તેની ન્યાયશાસ્ત્ર મંજુષા નામની ટીકા જોતા ન્યાય શાસ્ત્રનું જ્ઞાન કેટલું હશે તે સુધા સમજી શકે.

આ આરભસિદ્ધિ વાર્તિક ટીકાકારનાં સીતેર જેટલા જ્યોતિષ શાસ્ત્રના ગ્રંથોની નોંધની નામાવધી—

- (૧) શ્રીપતિ, (૨) લક્ષ્મી, (૩) રત્નમાળા, (૪) ચતિવલ્લભ, (૫) નાસ્યદ્વાર (૬) પૂજ્યલક્ષ્મી, (૭) દેવતાવલ્લભ (૮) દિનશુદ્ધિ (૯) વ્યવહાર પ્રકાશ (૧૦) નરપતિજ્ઞાનચાર્યા (૧૧) હર્ષ પ્રકાશ, (૧૨) પાકશ્રી-ગ્રંથ (૧૩) વ્યવહાર સાર, (૧૪) સારંગ (૧૫) કેલવાર્ક, (૧૬) વિવાહવૃંદાવન (૧૭) ત્રિવિક્રમ, (૧૮) લઘુજાતક (૧૯) મુહુર્જાતક, ૨૦) તાજિક, (૨૧) પ્રજ્ઞાતકવૃત્તિ (૨૨) ચવનેશ્વર, (૨૩) લગ્નશુદ્ધિ (૨૪) હોરામકરદ્વાર, (૨૫) શુવન દીપક (૨૬) ગૌડાક્રમપ્રકાશ, (૨૭) મુદ્દત્તસાર, (૨૮) વારાહસંહિતા, (૨૯) જ્યોતિષસાર, (૩૦) રત્નમાળા ભાષ્ય, (૩૧) નક્ષત્ર સમુચ્ચય, (૩૨) રૂપામલ (૩૩) પ્રજ્ઞા પ્રકાશ (૩૪) શૌનક, (૩૫) ગદ્યધર, (૩૬) મહાદેવ, (૩૭) ભોજ, (૩૮) હરિ, (૩૯) કુર્ગસિંહ, (૪૦) કપાલધર, (૪૧) સ્વરોશ્વવિત્ (૪૨) ગૌતમ (૪૩) ચવન (૪૪) સ્થાનાગવૃત્તિ (૪૫) ચંદ્રમંચિત્રવૃત્તિ, (૪૬) વાસ્તુ વિદ્યા, (૪૭) સ્વરોશ્વવિત્ (૪૮) ભાસ્કર વ્યવહાર, (૪૯) યોગલ્પાના ગ્રંથ, (૫૦) વાસ્તુ શાસ્ત્ર, (૫૧) લક્ષ્મીસુદીપ,

(૫૨) વિદ્યાધરીવિદ્યાસ (૫૩) ક્ષયનિષ્ઠ, (૫૪) બ્રહ્મસિદ્ધાન્ત, (૫૫) કાલચુલ, (૫૬) ખડખાલ્યાય, (૫૭) ગગ (૫૮) વિવાહ પટલ (૫૯) ભીમ પરાક્રમચ, (૬૦) કલ્પકુલ, (૬૧) ભાસ્કર સિદ્ધાન્ત (૬૨) સત્યસરિ (૬૩) બૃહસ્પતિ, (૬૪) લક્ષ્મીધર (૬૫) દેવલમુનિ, (૬૬) અધ્યાત્મશાસ્ત્ર વિગેરે લગભગ સીત્તર, ત્રથાના વચનોની નોંધ લીધી છે. વર્તમાનમાં જૈનાચાર્યોના લગભગ ૫૦૦ ત્રથા મલે છે અને અન્ય દર્શનીઓના જ્યોતિષ શાસ્ત્રોના નાના-મોટા લગભગ પાંચસો પુસ્તકો છપાઈને બહાર પ્રકાશિત થયા છે. હજુ જૈનાચાર્યોના પ્રાચીન હસ્ત લિખિત જ્યોતિષ સંગ્રહ ત્રથા જે અપ્રકાશિત છે તે ત્રથા જારોમાં એકસોના નામો લીસટમાં જોવા મલે છે

આ અંશનું ચિંતન ચતન અને પરિશીલન કરી વિવેક છુદ્ધિથી કાર્ય કરવું. જેમ મણિના ગુણ જાણવાને કાંકણીની સહાય લેવી પડે છે. તેમ આ અંશ અંશકારે અનેક ત્રથાના રહસ્ય રૂપે સાચાપાંચ રીતે બનાવ્યો છે. માટે દરેક વિદ્વાનોએ એનો આદર સાથે સત્કાર કરીને વધારી લેવો જોઈએ એજ શુભેચ્છા !

૨૦૪૫ વૈ. સુ. ૩

શ્રી. સુનિ વિજય લખિંબસૂરજી

॥ શ્રીઉદયપ્રભદેવધ્વરિવિરચિત્ ॥

॥આરંભસિદ્ધિઃ ॥

॥ માષાન્તર ॥

॥ અથ પ્રથમો વિમર્શઃ ॥

॥ ૐ નમઃ શ્રીસર્વજ્ઞાય ॥

અર્થકારનું મંગલાચરણ —

ૐ નમઃ સકલારંભસિદ્ધિર્નિર્વિઘ્નવેધસે ।

અર્હણમર્હતે સાક્ષાદુપલંભાય શંભવે ॥૧॥

અર્થ — સમગ્ર શુભકર્મના આરંભની સિદ્ધિમાં નિર્વિઘ્નતા કરનાર, પૂજા કરવા યોગ્ય, પ્રત્યક્ષજ્ઞાનવાળા તથા સુખને ઉત્પન્ન કરનારા જિનેશ્વરને મારો નમસ્કાર થાઓ.

ટીકાકારનું મંગલ —

શ્રીધર્મન્યાયસમ્યગ્વ્યવહૃતિયુવતેર્જીવલોકેન મર્ત્તા,
શ્રેષ્ઠે તાદૃક્સુહૃતૈ પરિણયનમિદાષીકરઘો યુગાદૌ ।
લીલાયેતે યથૈતૌ સતતમવિયુતૌ સત્ફલાદયૌ સ દત્તાં,
વસ્તું નઃ સિદ્ધિસૌધે સુસમયમૃષમસ્ત્રામિદૈવજ્ઞરાજઃ ॥

અર્થ — જે નૃપભદ્રેવ સ્વામીએ યુગના પ્રારંભમાં તેવા કોઈ શ્રેષ્ઠ સુહૃતે શ્રીધર્મ અને ન્યાયપૂર્વક સમ્યક્ પ્રકારની વ્યવહૃતિ (વ્યવહાર)રૂપ સુવતિ (શ્રી)નો ભવલોકરૂપી ભર્તા સાથે વિવાહ કરાવ્યો છે, તે શ્રીનૃપભસ્વામીરૂપી શ્રેષ્ઠ દેવજ્ઞ (નેમિત્તિક) જે પ્રકારે આ બંને દંપતી સત્ રૂપે કરીને વ્યાસ એવા ધર્મને નિરંતર વિદ્યોત રહિત કીડા કરે તે પ્રકારે સિદ્ધિરૂપી સૌધમાં નિવાસ કરવા માટે અમને આરંભ સુહૃત આપો.

અર્થરચનાનો હેતુ :

આદર્શેષુ પુરાપિ સન્નિ કતિચિદ્વ્યાખ્યાલવાઃ કેઽપિ ચ,
પ્રાપ્તાઃ શ્રીધરસોમસુન્દરગુરોઃ પાદપ્રસાદાનવાઃ ।
ઉક્તાનુક્તદુરુક્તમર્થમથ તૈરારંભસિદ્ધેરર્હં,
ઋયાકર્તૃ સ્વપરોપકારવિધયે તદ્વાર્તિકં પ્રસ્તુવે ॥

અર્થ — આ આરંભસિદ્ધિ નામના અર્થની વ્યાખ્યાના કેટલાક લેખો (નાની વ્યાખ્યાઓ) પહેલાં પણ કેટલાંક પુસ્તકોમાં છે, અને કેટલીક નવી વ્યાખ્યાઓ અને ઉત્તમ એવા શ્રીસોમસુન્દર ગુરૂના અરણ્યકમળના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થયી છે, માટે તે સર્વ વ્યાખ્યાઓએ

કરીને પોતાના અને પરના ઉપકારને માટે ઉક્ત, અનુક્ત અને હુરુક્ત અર્થને સ્પષ્ટ કરવા માટે હું આ આર'ભસિદ્ધિની વ્યાખ્યા કરું છું.

આ ભરતક્ષેત્રમાં સમગ્ર ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ અને કામ)નું ધંચકા પ્રમાણે ઉપાર્જન કરવાથી ગર્ભના કરતો ગુર્ભર (ગુર્ભરાત) નામે દેશ છે. તેના સ્વામી શ્રી વીરધવલ નામના રાજાએ સંઘપતિ (સંઘવી) શ્રીવસ્તુપાળને સર્વ રાજ્યના વ્યાપારને અધિકાર આપ્યો હતો. તે મંત્રીશ્વરે શ્રી શત્રુઘ્ન, ઉજ્જવત (ગિરનાર) અને અર્જુન (આયુ) વગેરે મોટાં તીર્થોમાં પોતાના અર્જુન, અંબુજ અને ખર્વ વગેરે સંખ્યાવાળા દ્રવ્યોના વ્યય કરીને કલિયુગનો અહંકાર નાશ પમાડ્યો હતો. સિન્ન સિન્ન દેશમાં નિવાસ કરનારા કવિ-જનોએ કરેલી સ્તુતિઓના સમૂહને સહન કરનાર અને તેવા પ્રકારના ખીર, ઉદાત્ત અને મનોહર ગુણની શ્રેણિએ કરીને ઉપાર્જન કરેલા તથા જગતને વ્યાપીને રહેલા યશસ્વી શરીરની સંપત્તિએ કરીને કદાપિ નાશ નહીં પામનાર તે મંત્રીશ્વરે શ્રીનાગેન્દ્ર ગચ્છના ગુરૂ સત્ જ્ઞાન, સત્ ક્રિયા અને સદ્ગુણોએ કરીને શોભતા એવા શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભદેવસૂરિને

આચાર્યપદ પર સ્થાપન કર્યા હતા. તેમણે સિન્ન સિન્ન ગ્રંથોમાં છુટક છુટક રહેલાં લોકિક અને લોકાંતર કર્મના વિષયવાળા જ્યોતિષનાં ગુહ્યર્તાદિક હોવાથી નેશી લોકોને અત્યંત પ્રયાસ થતો જોઈને તેમના ઉપકારને માટે નિરંતર ઉપયોગી, સત્ અર્થની પ્રાપ્તિ માટે દેવહૃદી સમાન આ ગ્રંથ રચ્યો છે. “આ ગ્રંથને લાગુનારાઓનું ખંડ પાંડિત્ય (અપૂર્ણજ્ઞાન) ન થાયો” એવા હેતુથી પોતાની કૃતિનું સર્વ જ્યોતિષના વિષયમાં સમર્થપણ જણાવવા માટે આ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજે કેટલાંએક સાવધ કર્મો પણ સંપૂર્ણ રીતે કહ્યાં છે. તથા કેવળ ધર્મનાં કાર્યોમાં જ એકાંતપણે અભ્યુદયને ધંચકતા અર્થોએ પણ તે (ધર્મક્રિયા)નાં ગુહ્યર્તા અને લક્ષોના વિષયમાં ઘણા નેશીઓના વિવાદને પામેલા ગુણદોષના નિર્ણયને સ્પષ્ટ કરવા માટે ઘણા ઘણા જ્યોતિષના અભિપ્રાયો દેખાડવાપૂર્વક આ ટીકા કરેલી છે. તેપણ પૂર્વે કહેલા હેતુથી જ તે સાવધ કર્મોના વિષયમાં પણ વ્યાખ્યા કરી છે; પરંતુ સત્ અને અસતના વિવેકમાં (વિવેચન કરવામાં) અતુર એવા હાથા પુરુષોએ તે સાવધ ક્રિયાઓનાં ગુહ્યર્તાદિક માત્ર જાણવા યોગ્ય જ છે. પણ સાવધ કર્મમાં પ્રવર્તેલા જનોને કહેલા લાયક નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“યદેવ સાવકં ધર્મે તદ્વક્તવ્યં વચસ્વિના ।

ન ત્વીષદપિ વાધાકુદૈષેવ હિ વચસ્વિતા ॥”

“ધર્મનું જ જે સાવક હોય, તે જ હાથા પુરુષે બોલવું જોઈએ, પરંતુ ધર્મને બાધા કરનારું લેશ પણ બોલવું નહીં. એ જ હાથા પુરુષનું હકાપણ છે.”

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—“જ્યારે સાવધ કર્મોનાં ગુહ્યર્તાદિક જાણવા યોગ્ય જ માત્ર છે, પણ કહેવા યોગ્ય નથી. ત્યારે તેવાં કર્મોને આ ગ્રંથમાં લખવાનું શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ તેવાં કર્મો ગ્રંથમાં જ લખવાં જ નહોતાં.” આનો જવાબ એ છે કે—“તેવાં કર્મોનું જ્ઞાન જ અહીં લખવાનું પ્રયોજન છે.” ફરીથી શંકા કરે છે કે—“જ્ઞાન ક્રિયાએ કરીને જ જ્ઞાનવાળું છે. (એટલે જ્ઞાનનું જ્ઞાન ક્રિયા જ છે.” ક્રિયા રહિત જ્ઞાન તો વધ્યા

ગાયત્રી જેમ પ્રાપ્ત કરવા લાયક નથી.” આનો જવાબ એ છે કે—“માત્ર ક્રિયા કરવાથી જ જ્ઞાન ફળવાળું થાય છે.” એવો કાંઈ નિયમ નથી, પરંતુ અકૃત્યોમાં (ન કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓમાં) જે ન પ્રવર્તમાન થતું તે પણ જ્ઞાનનું ફળ છે. નહીં તો ચોરી અને પરસ્ત્રીસેવનાદિક પાપને નાશુનારા (જ્ઞાનવાળા) વિવેકીને પોતાનું જ્ઞાન સફળ કરવા માટે તે ઔર્ધાદિક કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનું પ્રાપ્ત થશે. તેથી કરીને અહીં પણ સાવધ કર્મમાં પ્રવર્તનના નિવર્તન વડે જ સાવધ કર્મના જ્ઞાનનું સફળપણું કલ્પવૃક્ષ યોગ્ય છે. આ જ કારણને લઈને કહ્યું છે કે—

“યે સુવિહિતાઃ પદસ્થાઃ પ્રૌઢા સાવચવચનતો વિરતાઃ ।

તેષામેવ ગ્રન્થઃ સદાયસુપયોગિતાં લભતામ્ ॥”

“જેઓ સત્કાર્યને કરનારા, પ્રૌઢતાવાળા અને સાવધ વચનથી નિવૃત્તિ પામેલા પદસ્થો (આચાર્યાદિક પદને ધારણ કરનારા) છે, તેઓને જ આ ગ્રંથ સદા ઉપયોગી થાઓ.”

વળી શ્રીભિનશાસનની પ્રભાવનાદિક વિશેષ ફળના લાભને ભેદને કોઈવાર અપવાદ માર્ગને આશ્રીને સાવધ કર્મની પ્રરૂપણા કરવાનું પણ આગમમાં કહેલું હોવાથી અસુક વખતે સાવધ કર્મનાં સુહૃદ્વાદિકેતુ જ્ઞાન પણ ઉપયોગી છે. અત્યંત વિસ્તારથી સચું પ્રસ્તુતને જ કહીએ છીએ—

“તત્સર્વાર્થમેવ વક્ષ્યે ક્વચન વિશેષં ચ સૌપયોગમિહ ।

તત્તદનુસારતોઽક્ષરવટનામ્ત્રે સ્વયં કાર્યા ॥”

“હું આ ગ્રંથની ટીકામાં તાત્ત્વિક અર્થને જ કહીશ. અને કોઈ સ્થળે ઉપયોગી એવા વિશેષને પણ કહીશ, માટે તે તે તાત્ત્વિક અને વિશેષ અર્થને અનુસારે સૂત્રમાં (મૂળ ગ્રંથના શ્લોકમાં) અક્ષરવટના (અક્ષરશર્થ) પોતાની મેળે કરી લેની.”

પ્રથમ શાસ્ત્રના આરંભમાં મંગલ, અભિધેય, સંબંધ અને પ્રયોજન કહેવાં બોધ એ એવું વચન હોવાથી પ્રથમ મંગળને માટે ઉચિત એવા દેવતાના નમસ્કારને અંથકાર કહે છે.— અંથકારનું મંગળાચરણ—

ૐ નમઃ સકલારંભસિદ્ધિર્નિર્વિઘ્નવેષસે ।

અર્હણામર્હતે સાક્ષાદુપલંભાય જંમવે ॥૧॥

અર્થ—સમગ્ર શુભ કર્મના આરંભની સિદ્ધિમાં નિર્વિઘ્નતા કરનાર, પૂજા કરવા યોગ્ય, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા તથા સુખને ઉત્પન્ન કરનારાં જિનેશ્વરને મારો નમસ્કાર થાઓ.

આ શ્લોકમાં “શ” એટલે સુખનેમાટે “ભવતિ” એટલે થવાના સ્વભાવવાળા એ અર્થને લઈને “સંશંસ્વયં વિમાદમુવો હુઃ” આ વ્યાકરણના સૂત્રવડે કુ પ્રત્યય લાગવાથી શંભુ શબ્દ થઈ જંમવે એ અતુર્થી વિભક્તિના એકવચનનું રૂપ થયું છે. આવા શંભુને એટલે જિનેશ્વરને નમસ્કાર થાઓ. આ ગ્રંથ સર્વ દર્શનીઓને ઉપયોગી હોવાથી શંભુ એવો શ્લેષવાળો શબ્દ લખ્યો છે. તે શંભુ કેવા છે ? તે તેનું વિશેષણ “ૐ” છે, તે “અવ”

જે એક જ સંપન્નને બુદ્ધાં બુદ્ધાં અર્થમાં લઈ શકે તે કલ્પે કહેવાય છે, તેથી શંભુ એટલે મહાદેવ તથા જિનેશ્વર એમ બન્ને અર્થ લઈ શકાય છે, માટે એ શ્લેષ કહેવાયો,

એટલે રક્ષણ કરવું એ માત્ર ઉપરથી ઉજાદિતું સૂત્ર લાગી “મ” પ્રત્યય તથા “ભૂ” આગમ આવી શુભ થવાથી કું શબ્દ સિદ્ધ થયો છે. તે અવ્યયના પ્રકરણમાં ગણાવેલો હોવાથી અવ્યય છે, અને તેનો અર્થ “પરબ્રહ્મરૂપ” થાય છે. આ સ્લોકમાં માતૃકાવર્ણની જેમ “કું નમઃ” એ સિદ્ધમંત્ર લખ્યો છે. તેનું પ્રયોજન વિદ્ય રહિત ઇષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થાય તે છે. તથા સમગ્ર શુભ આરંભો (કાર્યો)ની સિદ્ધિમાં વિદ્યરહિતપણાને ઉત્પન્ન કરનાર આ વિશેષણ વડે યુક્તિએ કરીને આરંભસિદ્ધિ એવું આ ગ્રંથનું નામ પણ સૂચવ્યું છે. તથા પૂજા કરવાને યોગ્ય એ પણ શંભુનું વિશેષણ છે. ત્યાં કોઈ ઠેકાણે અર્હાણામર્હતે એવો પાઠ હોય તો “પૂજ્યના પણ પૂજ્ય” એવો અર્થ કરવો, તથા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા એટલે જેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે અને જેનાથી અન્યને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે એવા શંભુને નમસ્કાર હો.

હવે ખીલા સૂત્ર (સ્લોક)માં અભિધેય, સંબંધ અને પ્રયોજન કહે છે —

દૈવજ્ઞદીપકલિકા વ્યવહારચર્યા-મારમ્ભસિદ્ધિમુદયપ્રમદેવ ઇતામ્ ।

જ્ઞાસ્તિ ક્રમેણ તિથિ ૧ વાર ૨ મ ૩ યોગ ૪ રાશિ ૫

ગોચર્ય ૬ કાર્ય ૭ ગમ ૮ વાસ્તુ ૯ વિલગ્ન ૧૦ મિશ્રઃ ૧૧॥

અર્થ—શ્રીઉદયપ્રભ આચાર્ય જ્ઞેશીઓને દીપકની જ્યોત જેવી અને શુભ વ્યવહારનાં કાર્યોને આચરણ કરનારી આ આરંભસિદ્ધિને અનુક્રમે તિથિ ૧, વાર ૨, નક્ષત્ર ૩, યોગ ૪, રાશિ ૫, ગોચર ૬, વિદ્યારંભાદિક કાર્ય ૭, ગમ (પ્રવાણ) ૮, વાસ્તુ ૯, લગ્ન ૧૦ અને મિશ્ર ૧૧ આ અગિયાર દારવડે કહે છે.

૨પદ્ધ અર્થને પ્રકાશ કરવાથી આ આરંભસિદ્ધિ જ્ઞેશીઓને દીપકની જ્યોતિ સમાન છે. વ્યવહાર એટલે શિષ્ટ (સારા) જનનો શુભ તિથિ, શુભ વાર અને શુભ નક્ષત્રાદિકમાં શુભ કાર્ય કરવારૂપ સદાચાર. આવા સદાચારની ચર્યા એટલે અસુક રીતે કરવાપણું, તે ચર્યા અભિધેયપણાએ કરીને જેમાં રહેલી છે. આ પ્રમાણે “વ્યવહારચર્યા” એમ કહેવાથી આ ગ્રંથનું અભિધેય જણાવ્યું છે, અને આમ કહેવાથી આ ગ્રંથ વાચક થયો અને વ્યવહારચર્યા વાચ્ય થઈ, તેથી વાચ્ય વાચક ભાવ નામનો સંબંધ પણ સૂચવ્યો છે એમ જાણવું. તેમજ “વ્યવહારચર્યા” એવું આ ગ્રંથનું નામ પણ છે એમ જાણવું. અહીં પ્રયોજન બે પ્રકારનું છે — એક અનંતર અને બીજું પરંપર. તેમાં શ્રોતાઓને વ્યવહારની કુશળતાની સિદ્ધિ થાય એ આ આરંભસિદ્ધિનું અનંતર પ્રયોજન છે, તથા યથાર્થ રીતે વ્યવહારની પ્રવૃત્તિએ કરીને ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થાય, તથા અનુક્રમે મોક્ષરૂપ પુરૂષાર્થની પણ સિદ્ધિ થાય એ પરંપર પ્રયોજન છે. હવે પૂર્વોક્ત વ્યવહારચર્યા નામના અભિધેયને અગિયાર દારવડે વિભાગ પાડીને બતાવે છે.—પ્રતિપદ્ વગેરે તિથિઓ ૧, રવિ આદિક વારો ૨, અશ્વિની આદિ નક્ષત્રો ૩, સિદ્ધિયોગાદિક યોગો ૪, મેષ વગેરે રાશિઓ ૫, ગાયત્રી જેમ ચરવું તે જોયું કહેવાય છે. ચરવું કહેવાય છે એ સૂત્રથી પ્રમાણ કરીને જોયું શબ્દ સિદ્ધ થયો છે. એનો અર્થ “પૂર્વ” પૂર્વની રાશિથી ઉત્તર ઉત્તર. રાશિમાં ગ્રહોનું જવું” એવો થાય છે ૬, વિદ્યારંભાદિક કાર્યો ૭, ગમ એટલે યાત્રા ૮, વાસ્તુ

એટલે ઘર, હાટ, પ્રાસાદ વગેરે તેના સંબંધથી તેમાં પ્રવેશ કરવો તે પશુ બાણુ ૯, આ ગમ અને વાસ્તુ નામનાં બન્ને દ્વારોનો કાર્યદ્વારમાં સમાવેશ થઈ શકે છે, પરંતુ આ બે દ્વારોમાં વધારે કહેવાતું હોવાથી બુદ્ધિ ગુહાં દ્વાર કર્યાં છે. વિલગ્ન એટલે લગ્ન નામનું દ્વાર ૧૦, તથા મિશ્ર એટલે કહેલાં અને નહીં કહેલાં એવાં ઘણાં દ્વારોએ કરીને કહેવા લાયકનો એક દ્વારમાં સંગ્રહ કરવો તે ૧૧, આ અગિયાર દ્વારો વડે વ્યવહારચર્યાને કહે છે.

પ્રથમ તિથિદ્વારને કહે છે.

નન્દા મદ્રા જયા રિક્તા પૂર્ણા ચૈતિ ત્રિરન્વિતા ।

હીના મધ્યોત્તમા શુક્લા કૃષ્ણા તુ વ્યત્પયા તિથિઃ ॥૩॥

અર્થ— પ્રતિપદ્ધતી આર'ભીને નંદા, ભદ્રા, જ્યા, રિક્તા અને પૂર્ણા એ પ્રમાણે અત્યુક્રમે પાંચ તિથિ બાણુવી, એ રીતે ત્રણ વાર ગણવાથી પંદર તિથિ પુરી થાય છે. એટલે કે ૧-૬-૧૧ એ તિથિઓને નંદા બાણુવી. ૨-૭-૧૨ એ તિથિઓ ભદ્રા બાણુવી; ૩-૮-૧૩ જ્યા, ૪-૯-૧૪ રિક્તા અને ૫-૧૦-૧૫ તિથિઓને પૂર્ણા બાણુવી આ નંદા વિગેરે નામ સાર્થક છે, એટલે કે પોતાનાં નામ પ્રમાણે કૃષ્ણ આપનારી છે. તે વિષે શ્રીપતિએ કહ્યું છે કે — ચિત્ર, ઉત્સવ, વાસ્તુ, ક્ષેત્ર અને નૃત્યાદિક આનંદવાળાં કાર્યો નંદા તિથિએ કરવામાં આવે છે. વિવાહ, અલંકાર, વાહન, પ્રયાણ તથા શાંતિપોષ્ટિકાદિક ભદ્ર ક્રમેની ભદ્રા તિથિએ કરવામાં આવે છે. યુદ્ધ તથા સૈન્ય ઉપર હુમલો કરવો વિગેરે વિજયવાળા કાર્યો જ્યા તિથિએ કરવામાં આવે છે. તથા વિવાહ, દીક્ષા, યાત્રા વિગેરે માંગલિક કાર્યો પૂર્ણા તિથિએ કરવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે તો અમાવાસ્યા અને રિક્તા તિથિને વળીને પ્રાચે સર્વ તિથિએ શુભ કાર્ય કરવામાં આવે છે. તથા અમાવાસ્યાને દિવસે તે જ તિથિએ અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્ય સિવાય બીજાં કાર્ય કરવાનો નિષેધ છે. લક્ષ્ય કહે છે કે—

સ્યુર્યન્ત્રમંત્રરક્ષાદીક્ષાસુદ્રેષુ કર્મસુ સ્નાને । રિક્તાદશાષ્ટમ્યઃ શસ્તાઃ ॥”

“જંત્ર, મંત્ર, રક્ષા, દીક્ષા, ક્ષુદ્ર અને સ્નાન એટલાં કાર્યોમાં રિક્તા તિથિ તથા અમાવાસ્યા અને અષ્ટમી એ પાંચ તિથિઓ શુભ છે.”

શુક્લ પક્ષની પહેલી પાંચ તિથિઓ હીન કહેવાય છે. છઠ્ઠી દશમ સુધીની શીળ પાંચ તિથિઓ મધ્યમ છે, અને અગિયારસથી પૂર્ણિમા સુધીની ત્રીણ પાંચ તિથિઓ ઉત્તમ છે; પરંતુ કૃષ્ણ પક્ષમાં એથી ઉલટું બાણુવું. એટલે કે કૃષ્ણ પક્ષમાં પહેલી પાંચ તિથિઓ ઉત્તમ, બીજી પાંચ મધ્યમ અને ત્રીજી પાંચ તિથિઓ હીન બાણુવી.

રત્નમાળામાં તિથિના સ્વામી આ પ્રમાણે કહ્યા છે —

તિથિપાશ્વર્તુર્મુલ્લવિધાત્ વિષ્ણવો

યમશીતદીધિતિવિશાલ વજ્રિનઃ

વસુનાગધર્મશિવતિગમરક્ષમ—

મદનઃકલિસ્તદતુ વિશ્વ હત્યપિ ॥૧॥

“અતુમુંખ (બ્રહ્મા) ૧, વિધાતા ૨, વિષ્ણુ ૩, યમરાજ ૪, અંદ્ર ૫, વિશાખ (કાર્તિકસ્વામી) ૬, ઈંદ્ર ૭, વસુ ૮, નાગ ૯, ધર્મ ૧૦, શિવ ૧૧, સૂર્ય ૧૨, કામદેવ ૧૩, કલિ ૧૪ અને વિશ્વ ૧૫ આ પંદર સ્વામીઓ પ્રતિપદ્મથી પંદર તિથિના અતુકમે જાણવા.”

“તિથૌ હિ દર્શસંજ્ઞકે પિતૃનુશન્ત્યવીશ્વરાન્ ।
ત્રયોદશીતૃતીયયોઃ સ્મૃતસ્તુ ચિત્તપોડપરૈઃ ॥”

અમાવાસ્યાની તિથિને વિષે પિતૃદેવને સ્વામી કહેલા છે. અને બીજા આચાર્યોએ ત્રીજા અને ત્રયોદશીને ચિત્તપ એટલે કામદેવ સ્વામી છે એમ કહ્યું છે,”

“વહ્નિ ૧ વૈરજંચી ૨ ગિરિજા ૩ ગણેશઃ ૪,
ફણી ૫ વિશાલો ૬ દિનકૃ ૭ ન્મદેશઃ ૮ ।
દુર્ગા ૯ ન્તકો ૧૦ વિષ ૧૧ હરિ ૧૨ સ્મરાશ્વ ૧૩,
શર્વઃ ૧૪ જ્ઞાની ૧૫ ચેતિ પુરાણદૃષ્ટાઃ ॥”

“અગ્નિ ૧, બ્રહ્મા ૨, પાર્વતી ૩, ગણપતિ ૪, શેષનાગ ૫, કાર્તિકસ્વામી ૬, સૂર્ય ૭, મહેશ ૮, દુર્ગા ૯, યમરાજ ૧૦, વિશ્વ ૧૧, હરિ ૧૨, કામદેવ ૧૩, શર્વ ૧૪, અને અંદ્ર ૧૫, આ પ્રમાણે પાંચ અતુકમે તિથિના સ્વામીઓ પુરાણને વિષે ખતાવ્યા છે.” આ દેવોની પ્રતિષ્ઠા વિગેરે કાર્યમાં તે તે તિથિને ઉપયોગ છે. એટલે કે જે દેવની જે તિથિ હોય તે તિથિએ તે દેવની પ્રતિષ્ઠા વિગેરે કરવામાં આવે છે. એ જ પ્રમાણે આગળ નક્ષત્ર, કરણ અને સુહૃત્તના સ્વામીઓ કહેવામાં આવશે ત્યાં પણ તે તે દેવની પ્રતિષ્ઠાદિકમાં પોતપોતાનાં નક્ષત્રાદિકનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે આમ રત્નમાળાના ભાષ્યમાં કહ્યું છે. જીનેશ્વરની પ્રતિષ્ઠા વિગેરેમાં તો સર્વ સુદ્ધ તિથિ નક્ષત્ર, કરણ અને સુહૃત્ત ઉપયોગી છે. કારણ કે જિનેશ્વર સર્વ દેવોના પણ અધિદેવ છે.

હવે વચ્ચે તિથિઓ કહે છે—

રિક્તાઃ ષટયજ્ઞમીદ્ધાદશ્યમાવાસ્યા શુભે ત્યજેત્ ।
સ્વીકૃયાન્નવર્મો ક્વાપિ ન પ્રવેશપ્રવાસયોઃ ॥૪॥

અર્થ—શુભ કાર્યમાં રિક્તા (૪-૯-૧૪), છક, આઠમ, બારસ અને અમાવાસ્યા આ તિથિઓ ત્યાગ કરવા હાયક છે. કોઈક શુભ કાર્યમાં નવરમીને પણ લેવામાં આવે છે, પરંતુ તે તિથિ પ્રયાણમાં અથવા પ્રવેશમાં બિલકુલ લેવી નહીં. આ વ્યવસ્થા શુભ એટલે સૌમ્ય કાર્યમાં જાણવી, અશુભ કાર્યમાં તો અશુભ તિથિ જ વિશેષ સિદ્ધિકારક ગણાય છે. આ ઉપરની સર્વ તિથિઓ પક્ષછિદ્ર નામે હોવાથી અશુભ છે. કહ્યું છે કે—

ષટ્ષટ્મીચતુર્થીચતુર્દશીદ્વાદશીકુહૂનવમી ।
પક્ષચ્છિદ્રાપ્યાહુર્લભતે નૈતેષુ સંસિદ્ધિમ્ ॥”

“ છઠ્ઠ, આઠમ, એકાદશ, બીસ, બીસ, બીસ, બીસ અને નોમ આટલી તિથિઓ પક્ષ-છિદ્ર નામે કહેવાય છે. આ તિથિઓ કરેલા કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. તેમાં પણ છઠ્ઠ અને બીસ એ બે તિથિઓ યાત્રામાં વિશેષ અશુભ છે; પરંતુ ધ્રુવ કાર્યમાં તે બે તિથિઓ શુભ છે; એમ લક્ષ્ય કહે છે. ” બીસ પણ યાત્રામાં વિશેષ અશુભ છે ” એમ શ્રીપતિ કહે છે. હવે વૃદ્ધિ અને ક્ષય તિથિ કહે છે.—

ત્રીન્ વારાન્ સ્પૃશતી ત્યાજ્યા ત્રિદિનસ્પર્શિની તિથિઃ ।

વારે તિથિત્રયસ્પર્શિન્યવમં મધ્યમા ચ યા ॥૧૫॥

અર્થ—જે તિથિ વૃદ્ધિ હોવાને લીધે ત્રણ વારને સ્પર્શ કરતી હોય તે ત્રિદિન-સ્પર્શિની તિથિ કહેવાય છે. હર્ષપ્રકાશ અંકમાં આને કલ્પ નામે તિથિ કહી છે, તથા તિથિના ક્ષયને લીધે એકવારમાં ત્રણ તિથિમાંની વચલી તિથિ અવમ નામે (ક્ષય) કહેવાય છે. આ ત્રિદિનસ્પર્શિની (વૃદ્ધિ) તથા અવમ (ક્ષય) બંને તિથિ શુભ કાર્યમાં વર્જીવી. કહ્યું છે કે—

“ દિનશ્ચયે ભવેત્કાર્યશ્ચયસ્તેન શુભં ન તત્ ।

પ્રકૃત્યન્યત્વમુત્પાતસ્ત્યહસ્પૃક્ત્ તદતોઽશુભમ્ ॥ ”

“ દિવસ (તિથિ)નો ક્ષય હોય તો કાર્યનો ક્ષય થાય છે; માટે ક્ષય તિથિ શુભ નથી; તથા પ્રકૃતિનું અન્યપક્ષ (વૃદ્ધિ) એટલે વિકાર હોય તો તે ઉત્પાત કહેવાય છે, તેથી ત્રણ દિવસને સ્પર્શ કરનારી વૃદ્ધિ તિથિ પણ અશુભ છે.

હવે હઘ્વા તિથિ કહે છે.

દગ્ધામર્કેણ સંક્રાન્તૌ રાહ્યોરોજયુજોસ્ત્યજેત્ ।

ભૂત દગ્ યુક્તયોઃ શેષાં શોષિતે ભગણે તિથિસ્ ॥૬॥

અર્થ — સૂર્યની સંક્રાંતિમાં જે રાશિ ચાલતી હોય તે બે વિષમ (એકી) હોય તો તેમાં પાંચ ઉમેરવા; અને બે સમ (બેકી) હોય તો તેમાં બે ઉમેરવા. પછી તેનો બારે ભાગ લેતાં જે અંક શેષ રહે તે તિથિને હઘ્વા તિથિ બાબતી. બારે ભાગ લેતાં બે શૂન્ય શેષ રહે તો બીસને હઘ્વા બાબતી. અને બારે ભાગ લઈ ન શકાય તો તે જ તિથિ હઘ્વા બાબતી. આ હઘ્વા તિથિ શુભ કાર્યમાં વર્જીવાની છે.

એટલે કે — મેષ ૧, મિથુન ૩, સિંહ ૫, તુલા ૭, ધન ૯ અને કુંભ ૧૧ એ વિષમ રાશિ છે. આમાંની કોઈ પણ રાશિમાં સૂર્યસંક્રાંતિ હોય તો તે રાશિના અંકમાં પાંચ ઉમેરી બારે ભાગ લેતાં જે શેષ રહે તે અંકવાળી તિથિ તે સંક્રાંતિમાં સૂર્યહઘ્વા બાબતી; તથા વૃષ ૨, કર્ક ૪, કન્યા ૬, વૃશ્ચિક ૮, મકર ૧૦ અને મીન ૧૨ એ સમરાશિ છે. આમાંની કોઈપણ રાશિમાં સૂર્યસંક્રાંતિ હોય તો તે રાશિના અંકમાં બે ઉમેરી બારે ભાગ લેતાં જે શેષ રહે તે તિથિ તે સંક્રાંતિમાં સૂર્યહઘ્વા બાબતી.

ઉદાહરણ—મેષ રાશિ પહેલી છે; તેથી એકમાં પાંચ ઉમેરતાં છ થાય. તેનો બારે ભાગ નહીં ચાલવાથી છ જ બાકી રહ્યા; તેથી મેષ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે છઠ્ઠે હઘ્વા બાબતી. તુલા રાશિ સાતમી છે; તેથી સાતમાં પાંચ નાખવાથી ૧૨ થાય. તેનો બારે ભાગ

લેતાં શૂન્ય વધે છે; તેથી તુલા રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે બારસને હગ્ધા બાણવી. ધન રાશિ નવમી છે. તેથી નવમાં પાંચ નાખવાથી ચૌદ થાય. તેનો બારે ભાગ લેતાં બે શેષ રહે છે; માટે ધન રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે બીજને હગ્ધા બાણવી. એ રીતે બીજી પણ વિષમ રાશિમાં બાણવું. વૃષ રાશિ બીજી છે; તેથી તેમાં બે ઉમેરી બારે ભાગ લેતાં ભાગ ચાલતો નથી. તેથી ચારના ચાર બાકી રહ્યા; માટે વૃષ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે ચોથને હગ્ધા બાણવી. મકર રાશિ દશમી છે, તેમાં બે ઉમેરવાથી બાર થાય. તેનો બારે ભાગ લેતાં શૂન્ય રહે છે. તેથી મકર રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે બારસ હગ્ધા બાણવી. મીન રાશિ બારમી છે; તેમાં બે ઉમેરતાં ચૌદ થાય તેનો બારે ભાગ લેતાં બાકી બે રહે છે, માટે મીન રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે બીજને હગ્ધા બાણવી. એ જ રીતે બીજી સમ રાશિઓમાં પણ બાણવું. તે હગ્ધા તિથિને તે સંક્રાંતિના આખા માસમાં તબવી થોવ્ય છે. હગ્ધા તિથિને જ સ્પષ્ટતાથી કહે છે,

દગ્ધાઽકોળે ઘનુર્મીને ૨ વૃષકુંભે ૪ ઽજકર્કિણિ ૬ ।

દ્વન્દ્વકન્યે ૮ મૃગેન્દ્રાલૌ ૧૦ ૧૦ તુલૌ ૧૨ દ્વયાદિયુક્તિથિઃ ॥૭॥

અર્થ — ધનુષ અને મીનની સંક્રાંતિમાં બીજને હગ્ધાતિથિ બાણવી. વૃષ અને કુંભની સંક્રાંતિમાં ચોથને; શેષ અને કર્કની સંક્રાંતિમાં છઠ્ઠ; મિથુન અને કન્યાની સંક્રાંતિમાં આઠમ; સિંહ અને વૃશ્ચિકની સંક્રાંતિમાં દશમ તથા તુલા અને મકર રાશિની સંક્રાંતિમાં બારશ હગ્ધા તિથિ કહેવાય છે. આ રીતે સૂર્યહગ્ધા તિથિ બાણવી.

પ્રસંગોપાત ચંદ્રહગ્ધા તિથિને કહે છે (હર્ષપ્રકાશ)

કુંભધણે ૨ અજમિહુણે ૪ તુલસીહે ૬ મયરમીળ ૮ વિરસકવકે ।

વિચ્છિન્નકન્નાસુ ૧૨ કમા બીજાદસમતિહી ૩ સસિદ્વદા ॥”

“કુંભ અને ધનનો ચંદ્ર હોય ત્યારે બીજને હગ્ધા તિથિ બાણવી; શેષ અને મિથુનનો ચંદ્ર હોય ત્યારે ચોથ હગ્ધા તિથિ બાણવી; તુલા અને સિંહનો ચંદ્ર હોય ત્યારે છઠ્ઠ, મકર અને મીનનો ચંદ્ર હોય ત્યારે આઠમ, વૃષભ અને કર્કનો ચંદ્ર હોય ત્યારે દશમ તથા વૃશ્ચિક અને કન્યાનો ચંદ્ર હોય ત્યારે બારશને હગ્ધા તિથિ બાણવી.” હગ્ધા તિથિમાં જન્મેલું બાળક પ્રાચે અદ્ય આયુષ્યવાળું હોય છે.

દશા તિથિનું કૃણ યતિવદ્ધલ નામના અંશમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

કુંઘ્રં ક્ષૌરેઽમ્બરે દૌઃસ્થ્યં ગૃહેવશે તુ શૂન્યતા ।

આયુષે મરણં યાત્રાકુષ્યુદ્રાહા નિર્વર્ચકાઃ ॥”

હગ્ધા તિથિને દિવસે ક્ષૌર ક્ષયવાથી કુષ્ટ રોગ થાય છે, નવું વસ્ત્ર પહેરવાથી દુઃસ્થિતિ થાય છે, નવા ઘરમાં પ્રવેશ કરવાથી શૂન્યતા થાય છે, નવું શસ્ત્ર ધારણ કરવાથી મરણ થાય છે, અને યાત્રા, ખેતી તથા વિવાહ કરવાથી તે નિષ્ફળ થાય છે.

હવે કૂર તિથિ કહે છે—

એને પહેલા ચતુષ્કમાં ફર તિથિ બાણવી, એ રીતે બીજા ચતુષ્કમાં છઠી આર'ભી નોમ સુધી તથા બીજી પૂર્ણા એટલે દશમ ફર તિથિ બાણવી. તથા ત્રીજા ચતુષ્કમાં અગિયારસ-થી આર'ભીને ચૌદશ સુધી તથા ત્રીજી પૂર્ણા એટલે પૂર્ણિમા એ તિથિએને ફર તિથિ બાણવી. (આ ફર તિથિ સર્વ શુભ કાર્યમાં તજવાની છે.) એટલે કે મેષ રાશિમાં (રવિ મંગળ, શનિ કે રાહુ એમાંથી) કોઈ પણ ફર અહ હોય તો એકમ અને પાંચમ, વૃષ રાશિમાં કોઈ પણ ફર અહ હોય તો બીજ અને પાંચમ, મિથુનમાં ફર અહ હોય તો ત્રીજ અને પાંચમ, તથા કર્કમાં ફર અહ હોય તો ચોથ અને પાંચમ આ તિથિઓ ફર બાણવી. એવી રીતે સિંહ રાશિમાં છઠ અને દશમ, કન્યામાં સાતમ અને દશમ, તુલા રાશિમાં આઠમ અને દશમ તથા વૃશ્ચિકમાં નોમ અને દશમ એ તિથિઓ ફર બાણવી. એ રીતે ધનમાં અગિયારસ અને પૂર્ણિમા, મકરમાં બારસ અને પૂર્ણિમા, કુમ્ભમાં તેરસ અને પૂર્ણિમા તથા મીનમાં ચૌદશ અને પૂર્ણિમા એ તિથિઓ ફર બાણવી. આ રાશિઓ કેવળ ફર અહ સહિત હોય તો જ તે તિથિઓ ફર થાય છે. પણ સૌમ્ય અહની સાથે હોય તો તે તિથિઓ શુભ જ બાણવી. “જે માણસની નામરાશિ ફર અહ આકાંત હોય તે માણસે શુભ કાર્યમાં તે રાશિ સંબંધી તિથિ વળવી” એમ કેટલાક કહે છે. વળી બીજા કોઈ આચાર્ય કહે છે કે—મેષ રાશિ ફર અહસહિત હોય ત્યારે એકમ અને પાંચમની પહેલી પંદર ઘડીનો ત્યાગ કરવો, વૃષ રાશિ ફર અહસહિત હોય ત્યારે બીજ અને પાંચમની બીજીપંદર ઘડીનો ત્યાગ કરવો, મિથુન રાશિ ફર અહસહિત હોય તો ત્રીજ તથા પાંચમની ત્રીજી પંદર ઘડીનો ત્યાગ કરવો તથા કર્ક રાશિ ફર અહ સહિત હોય તો ચોથ અને પાંચમની ચોથી એટલે છેલ્લી પંદર ઘડીનો ત્યાગ કરવો. એ રીતે સિંહાદિક ચતુષ્કમાં તથા ધનાદિક ચતુષ્કમાં પણ તે જ પ્રમાણે બાણવું.

હવે તિથિને આશ્રીને કરણો કહે છે.

કરણાન્યથ શકુનિ ૧ ચતુષ્પદ ૨ નાગાનિ ૩ ક્રમાણ કિંસ્તુછન ૪ ।

અસિતચતુર્દશ્યર્ધાતિથ્યર્ધેષુ ધ્રુવાણિ ચત્વારિ ॥૧॥

અર્થ—ન્યારે જેટલા પ્રમાણવાળી તિથિ હોય ત્યારે તેના અર્ધ પ્રમાણવાળાં સર્વ કરણો હોય છે, કેમકે “તિથિનો અર્ધભાગ કરણ કહેવાય છે” એવું વચન છે. તે આ પ્રમાણે—કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીના અર્ધા ભાગથી એટલે રાત્રિથી આર'ભીને અર્ધી અર્ધી તિથિમાં અનુક્રમે શકુનિ ૧, ચતુષ્પદ ૨, નાગ ૩ અને કિંસ્તુછન ૪, એ ચાર કરણો ધ્રુવ બાણવાં. (કરણ કે તે કરણો નિયમિત સ્થાને રહેલાં હોવાથી ધ્રુવ કહેવાય છે.) અર્ધાત કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીની રાત્રિએ શકુનિ કરણ હોય છે. અમાવાસ્યાને દિવસે ચતુષ્પદ અને રાત્રિએ નાગ, તથા શુકલ પ્રતિપદના દિવસે કિંસ્તુછન કરણ હોય છે.

બાકીનાં કરણો કહે છે.

અથ વવ ૧ ચાલવ ૨ કૌલવ ૩ તૈતિલ ૪ ગર ૫ વણિજ ૬ વિદ્યયઃ ૭ સપ્ત ।

માસેઽષ્ટગ્રન્થરાણિ સ્યુરુજ્જ્વલપ્રતિપદન્યાર્ધાત્ ॥૧૦॥

આ. સિ. ૨

અર્થ— ખવ ૧, બાલવ ૨, કૌલવ ૩, તૈતિલ ૪, ગર ૫, વણિજ ૬ અને વિઠિ ૭, આ સાત કરણો છે; અને તે શુકલ પ્રતિપદની રાત્રિથી આરંભીને એક માસમાં આઠ વાર આવૃત્તિ કરવાથી ચર કહેવાય છે, અર્થાત્ શુકલ પ્રતિપદની રાત્રિએ ખવ કરણ હોય છે, બીજને દિવસે બાલવ અને રાત્રિએ કૌલવ હોય છે, ત્રીજને દિવસે તૈતિલ અને રાત્રિએ ગર હોય છે (તૈતિલનું બીજું નામ સ્ત્રીવિલોચન પણ છે). ચોથને દિવસે વણિજ અને રાત્રિએ વિઠિ (ભદ્રા) હોય છે. આ એક આવૃત્તિ થઈ. એ પ્રમાણે પાંચમને દિવસે ખવ, રાત્રિએ બાલવ, છઠને દિવસે કૌલવ અને રાત્રિએ તૈતિલ, સાતમને દિવસે ગર અને રાત્રિએ વણિજ તથા આઠમને દિવસે વિઠિ, આ બીજી આવૃત્તિ થઈ. એ પ્રમાણે આઠમની રાત્રિએ ખવ, તે છેવટ શુકલ એકાદશીની રાત્રિએ વિઠિ આવે, આ ત્રીજી આવૃત્તિ થઈ. પછી બારશને દિવસે ખવ તે ચાવત પુનમને દિવસે વિઠિ આ ચોથી આવૃત્તિ થઈ. પછી પુનમની રાત્રે ખવ, કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદને દિવસે બાલવ, ચાવત કૃષ્ણપક્ષની ત્રીજની રાત્રે વિઠિ એ પાંચમી આવૃત્તિ થઈ. પછી ચોથને દિવસે ખવ ચાવત સાતમને દિવસે વિઠિ એ છઠી આવૃત્તિ થઈ. પછી સાતમની રાત્રિએ ખવ ચાવત દશમીની રાત્રિએ વિઠિ આવે તે સાતમી આવૃત્તિ થઈ. પછી અગિયારશને દિવસે ખવ ચાવત કૃષ્ણ ચતુર્દશીને દિવસે વિઠિ આવે તે આઠમી આવૃત્તિ થઈ. આ આઠ આવૃત્તિ તથા પછીનાં ચાર દુવ કરણોએ કરીને આખો માસ પૂર્ણ થાય છે. અહીં જે દિવસ તથા રાત્રિના વિભાગ કહ્યા છે, તેમાં તિથિ જ્યારથી શરૂ થાય ત્યારથી ત્રીશ ઘડી સુધી દિવસ (પૂર્વાદ્ય) બાજુએ. અને બીજી ત્રીશ ઘડી રાત (પશ્ચિમમહળ) બાજુવી. એટલે કે તિથિની એટલી ઘડી હોય તેના જે ભાગ કરી પહેલા ભાગને દિવસ અને બીજા ભાગને રાત્રિ સમજવી.

: કરણ કોષ્ટક :

શુકિના કરણો			વહિના કરણો		
તિથિ	પૂર્વાર્દ	ઉત્તરાર્દ	તિથિ	પૂર્વાર્દ	ઉત્તરાર્દ
૧	કિંતુધન	ખવ	૧	બાલવ	કૌલવ
૨	બાલવ	કૌલવ	૨	તૈતિલ	ગર
૩	તૈતિલ	ગર	૩	વણિજ	વિઠિ
૪	વણિજ	વિઠિ	૪	ખવ	બાલવ
૫	ખવ	બાલવ	૫	કૌલવ	તૈતિલ
૬	કૌલવ	તૈતિલ	૬	ગર	વણિજ
૭	ગર	વણિજ	૭	વિઠિ	ખવ
૮	વિઠિ	ખવ	૮	બાલવ	કૌલવ
૯	બાલવ	કૌલવ	૯	તૈતિલ	ગર
૧૦	તૈતિલ	ગર	૧૦	વણિજ	વિઠિ
૧૧	વણિજ	વિઠિ	૧૧	ખવ	બાલવ
૧૨	ખવ	બાલવ	૧૨	કૌલવ	તૈતિલ
૧૩	કૌલવ	તૈતિલ	૧૩	ગર	વણિજ
૧૪	ગર	વણિજ	૧૪	વિઠિ	શકુનિ
૧૫	વિઠિ	ખવ	૩૦	ચતુષ્પાદ	નાગ

પ્રસંગને લીધે આ કરણોના સ્વામી કહે છે.

इन्द्रो १ विधि २ मित्रा ३ रथ ४ भू ५ श्री ६ शमना ९ अलेषु करणेषु ।
कलि १ वृष २ फणि ३ मरुतः ४ पुनरीशाः क्रमशः स्थिरेषु स्युः ॥ ”

અર્થ—ઈન્દ્ર ૧, મિત્રા ૨, મિત્ર ૩, સૂર્ય ૪, પૃથ્વી ૫, લક્ષ્મી ૬ અને યમ ૭ આ અનુક્રમે બધ વગેરે ચર કરણોના સ્વામી છે. તથા કાલ ૧, વૃષભ ૨, સર્પ ૩ અને વાયુ ૪ આ શકુનિ વિગેરે ચાર ધ્રુવ કરણોના અનુક્રમે સ્વામી બાબવા.

કરણોનું ક્રમ કહે છે.

दशमूनि विविष्टीनि दिष्टान्यखिलकर्मसु ।

रात्र्यहर्च्यत्याङ्गદ્રાડप्यदुष्टैवेति तद्विदः ॥૧૧॥

અર્થ— વિષ્ટિ વિનાનાં બાકીનાં કાર્ય કરણો સર્વ કાર્યમાં શુભ છે. અર્થાત્ એક વિષ્ટિ (ભદ્રા) કરણ જ અશુભ છે. તથા ભદ્રા પણ રાત્રિ અને દિવસના વિપર્યાયથી અપ્રસિદ્ધ છે એટલે શુભ છે એમ તેના વિદ્વાનો કહે છે. અર્થાત્ રાત્રી (તિથિના પશ્ચિમઢળની) ભદ્રા જો દિવસે આવે અથવા દિવસની (તિથિના પૂર્વઢળની) ભદ્રા જો રાત્રિએ આવે તો તે અશુભ નથી.

ભદ્રાના અશુભપણા ખાટે અંશાંતરમાં કહ્યું છે કે—

“यदि भद्राकृतं कार्यं प्रमादेनापि सिध्यति ।

प्राप्ते तु बोद्धये मासे समूलं तद्विनश्यति ॥”

“જો કદાચ ભદ્રામાં કરેલું કાર્ય ભૂલથી પણ સિદ્ધ થઈ જાય હોય તોપણ સોળસો માસ પ્રાપ્ત થયે તે કાર્ય મૂળ સંહિત નાશ પામે છે.

કોઈ વખત ભદ્રાને પ્રશસ્ત પણ કહી છે. તે વિષે નારાયણના ટિપ્પણમાં કહ્યું છે કે

“दाने चानशने चैव वातपातादिकर्मणि ।

खराशप्रसवे श्रेष्ठा भद्रान्यत्र न शस्यते ॥”

“દાનમાં, અનશનમાં, વાત અને પાત વિગેરે કર્મમાં, તથા ગર્ભદા અને બોડાની પ્રસૂતિમાં ભદ્રા શ્રેષ્ઠ છે બીજે શ્રેષ્ઠ નથી.

ભદ્રા રાત્રિ અને દિવસના વિપર્યાયથી અપ્રસિદ્ધ છે તે વિષે કહ્યું છે કે

“रात्रिभद्रा यदाऽह्नि स्यादहर्भद्रा यदा निशि ।

न तत्र भद्रादोषः स्यात् सर्वकार्याणि साधयेत् ॥”

“રાત્રિની ભદ્રા જો દિવસે હોય અને દિવસની ભદ્રા જો રાત્રે હોય તો તે વખતે ભદ્રાનો દોષ નથી. તે સર્વ કાર્યોને સાધે છે.

વળી “या चिष्टिरक्रमप्राप्ता स्यात्” “અન્ય દિવસની ભદ્રા અન્ય દિવસે એટલે તેથી બીજે દિવસે આવી હોય અથવા અન્ય રાત્રિની ભદ્રા અન્ય રાત્રિએ આવી હોય તો તે

અદ્વિત છે (શુભ છે).” આમ પણ કોઈક કહે છે. આ બંને વચનોનો અભિપ્રાય એ છે જે પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થવાને લીધે તે ભદ્રા નિર્ભય છે, પરંતુ આ બંને વચનો બહુ સંમત નથી; કેમ કે અન્ય સ્થાને ગયેલા (રહેલા) વિષાદિકંતુ પશુ મારણસ્વરૂપ નાશ પામતું નથી. એમ ત્રિવિક્રમા કહે છે. અહીં આ પ્રમાણે વિશેષ બાણત્વ.

“સુરમે વત્સ યા મદ્રા સોમે સૌમ્યે સિતે ગુરૌ ।

કલ્યાણી નામ સા પ્રોક્તા સર્વકાર્યાણિ સાધયેત્ ॥”

“હે વત્સ (શિષ્ય) ! દેવગણના નક્ષત્રમાં સોમ, મુધ શુક્ર કે શુરવારે ભદ્રા આવે તો તે કલ્યાણી નામની ભદ્રા કહેલી છે. તે સર્વ કાર્યોને સાધનારી છે.” વળી—

“સ્વર્ગેઽજોક્ષેણકર્કેષ્વધઃ સ્ત્રીયુગ્મઘનુસ્તુલે ।

કુંભમીનાલિસિંહેષુ વિદિર્મત્યેષુ સ્થેલિતિ ॥

“મેષ, વૃષ, મકર અને કર્કના ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ (ભદ્રા) સ્વર્ગમાં કીડા કરે છે, કન્યા, મિથુન, ધન અને તુલાના ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ પાતાલમાં કીડા કરે છે. તથા કુંભ, મીન, વૃશ્ચિક અને સિંહના ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ મનુષ્યલોકમાં કીડા કરે છે.”

શીશ્રભાધમાં ભદ્રાનો પરિહાર આ પ્રમાણે કરેલ છે :

સ્વર્ગે મદ્રા શુભં કુર્યાત્ પાતાલે ચ ધનાગમઃ ।

મર્ત્યલોકે યદા વિષ્ટિઃ સર્વકાર્યવિનાશિની ॥૧॥

અર્થ—ભદ્રા સ્વર્ગમાં હોય તો શુભ ફળ આપે છે, પાતાલલોકમાં હોય તો ધન લાભ આપે છે અને મૃત્યુલોકમાં હોય તો સઘળા કાર્યોનો વિનાશ કરે છે.

ભદ્રાનો કાળ (સમય) ૨૫૭૮ બતાવે છે—

રાંત્રી ચતુર્થ્યેકાદશ્યોરશ્મીરાકયોર્દિવા ।

મદ્રા શુક્લે તિથી કૃષ્ણે ત્વેકૈકોને યથાક્રમાત્ ॥૧૨॥

અર્થ—શુકલપક્ષમાં ચતુર્થી તથા એકાદશીની રાત્રિએ (પશ્ચિમદળમાં) અને અષ્ટમી તથા પૂર્ણિમાના દિવસે (પૂર્વદળમાં) ભદ્રા હોય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં અનુક્રમે એક એક એાદી તિથિએ હોય છે. એટલે કે કૃષ્ણપક્ષમાં તૃતીયા અને દશમીની રાત્રિએ (પશ્ચિમદળમાં) અને સપ્તમી તથા ચતુર્દશીના દિવસે (પૂર્વદળમાં) ભદ્રા હોય છે.

અહીં કોઈને શંકા થાય કે—“વિષ્ટિ અશુભ હોવાથી તેને વર્જવા માટે વિષ્ટિ નામતું એક જ કરણ કહેવું યોગ્ય છે, પરંતુ બીજા બે વિગેરે કરણોનું વર્ણન કર્યું તેના કયાં ઉપયોગ થશે ? આનો જવાબ એ છે જે — “સંક્રાંતિ વિગેરેમાં આ સર્વ કરણોનો ઉપયોગ છે.” કહ્યું છે કે—

“શકુનિચ્છત્પદનાર્ગે કિંસ્તુઘ્ને કૌલર્થે વાણિજ્યે ચ ।”

ઊર્ધ્વે સંક્રમણે ગરતૈતિલવિષ્ટિષુ પુનઃ સુસર્વ ॥

વવવાલવે નિવિષ્ટં સુમિશ્રં ચોર્ધ્વસદ્ક્રમે ।

ઉપવિષ્ટો રોગકરઃ સુષો દુર્મિલ્લકારકઃ ॥ ”

“ શકુનિ, અતુષ્પદ, નાગ કિન્તુક, કોલવ અને વાલિન્ય એટલાં કરણુમાં બે સંકાંતિ બેઠી હોય તો તે બિધ્વં (ઉલ્લેહ) સંક્રમણ કહેવાય છે. ગર, તૈતિલ અને વિષ્ટિમાં સંકાંતિ બેઠી હોય તો તે સુપ્ત (સુતેલી) કહેવાય છે. અને બવ તથા બાલવમાં સંકાંતિ બેઠી હોય તો તે બેઠેલી સંકાંતિ કહેવાય છે. તેમાં બે બિધ્વં (ઉલ્લેહ) સંકાંતિ હોય તો સુકાળ થાય, બેઠેલી હોય તો રોગને ઉત્પન્ન કરે અને સુતેલી હોય તો દુકાળ થાય.” તથા—

“ શીતોષ્ણવર્ષર્તુષુ સૂર્યસંક્રમાઃ ક્રમેણ સુપ્તોર્ધ્વનિવેશિનઃ શુભાઃ । ”

શીત ઋતુમાં, ઉષ્ણ ઋતુમાં અને વર્ષા ઋતુમાં અનુક્રમે કરી સુતેલી, બિધ્વં અને બેઠેલી-સંકાંતિ હોય તો તે શુભ છે, એટલે શીત ઋતુમાં સૂર્યસંકાંતિ સુપ્ત હોય તો તે શુભ છે; ઉષ્ણ ઋતુમાં સૂર્યસંકાંતિ બિધ્વં હોય તો તે શુભ છે અને વર્ષા ઋતુમાં સૂર્યસંકાંતિ બેઠેલી-હોય તો તે શુભ છે.” તથા “ પૂર્વ અને ઉત્તર એવાં બે કરણની સંધિમાં (એક કરણની સમાપ્તિમાં અને બીજા કરણના પ્રારંભમાં) રહેલી સંકાંતિ સુપ્તોત્થિતા (સુઈને ઉઠેલી) નામે કહેવાય છે; તે સર્વાદા અશુભ જ છે.” એમ પૂર્ણભદ્ર કહે છે.

વિષ્ટિનાં સુખાદિક અંગો અને તેના કળને કહે છે.

વાળ ૫ દ્વિ ૨ દિગ્ ૧૦ જલધિ ૪ ષદ્ ૬ ત્રિક ૩ નાહિકાસુ,

વક્ત્રં ૧ ગલો ૨ હૃદય ૩ નાભિ ૪ કટાશ્વ ૫ પુચ્છમ્ ૬ ।

વિષ્ટેર્વિદધ્યુરિહ કાર્ય ૧ વપુઃ ૨ સ્વ ૩ બુદ્ધિ ૪—

પ્રેમ ૫ દ્વિપાં ક્ષય ૬ મિમેઽવયવાઃ ક્રમેણ ॥૧૩॥

અર્થ—વિષ્ટિની પહેલી પાંચ નાહિકા (ઘડી)ને વિષ્ટિનું સુખ, બાણુવું; ત્યાર-પછીની બે ઘડીને કંઠ બાણુવો ત્યારપછીની દશ ઘડીને હૃદય બાણુવું; ત્યાર પછીની ચાર ઘડીને નાભિ બાણુવી; ત્યારપછીની છ ઘડીને કટિ બાણુવી અને ત્યારપછીની ત્રણ ઘડીને પુચ્છ બાણુવું. તેમાં બે વિષ્ટિને સુખે કાર્ય કથું હોય તો તે કાર્યનો નાશ થાય છે; કંઠે કથું હોય તો શરીરનો નાશ (મરણ) થાય છે; હૃદયે કથું હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય છે; નાભિએ બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, કટિએ પ્રીતિનો નાશ થાય છે, અને પુચ્છે અવશ્ય જ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ વિષે લલ્લ કહે છે કે—

“ શુભાશુભાનિ કાર્યાણિ યાન્યસાધ્યાનિ ભૂતલે ।

નાહીત્રયમિતે પુચ્છે મદ્રાયાસ્તાનિ સાષવેત્ ॥ ”

“ આ પૃથ્વી પર શુભ અથવા અશુભ જે કોઈ કાર્ય અસાધ્ય હોય તે ત્રણ ઘડીના પ્રમાણવાળા વિષ્ટિના પુચ્છે કરવાથી સિદ્ધ થાય છે.” તેનું પુચ્છ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“ દશમ્યામદ્યમ્યાં પ્રથમષટિકાપંચકપરં,

હરિદૌ ૧૧ સપ્તમ્યાં ત્રિદશ ૧૩ ષટિકાન્તે ત્રિષટિકમ્ ।

તતીયાયાં રાકાસુ ચ ગંતસર્વિશૈક ૨૧ ઘટિકે,

ધ્રુવં વિષ્ટે: પુચ્છં શિવતિથિ ૧૪ ચતુર્થ્યોઽથ વિગલત્ ॥”

“દશમ અને આઠમે પ્રથમની પાંચ ઘડી પછી વિષ્ટિનું પુચ્છ આવે છે, એટલે કે તે તિથિએ વિષ્ટિનો કટિની બીજી ઘડીથી પ્રારંભ થાય છે; તેથી પાંચ ઘડી પછી પુચ્છ આવે અને ત્યાર પછી સુખ વિગેરે કટિ પર્યંત અંગે આવે છે. અગિયારશ અને સપ્તમીને દિવસે હૃદયની છેલ્લી ત્રણ ઘડીથી વિષ્ટિનો પ્રારંભ થાય છે, તેથી વિષ્ટિની તેર ઘડી ગયા પછી તેનું ત્રણ ઘડી પ્રમાણ પુચ્છ આવે છે. ત્રીજ અને પુનમને દિવસે વિષ્ટિનો કંઠની બીજી ઘડીથી પ્રારંભ થાય છે; તેથી વિષ્ટિની એકવીશ ઘડી ગયા પછી તેનું પુચ્છ આવે છે, તથા ચોથ અને ચૌદશને રોજ વિષ્ટિનો સુખથી પ્રારંભ થાય છે; તેથી વિષ્ટિ ઉત્તરતાં છેલ્લી ત્રણ ઘડી પુચ્છ આવે છે.” ભદ્રા (વિષ્ટિ)નો આકાર આ પ્રમાણે કહ્યો છે.

“સર્પિણી વૃથિકી મદ્રા દિવારાઞ્ચો: સ્મૃતા ક્રમાત્ ।

સર્પિણ્યા વદનં ત્યાજ્યં વૃથિક્યા: પુચ્છમેવ ચ ॥”

“દિવસની ભદ્રા સર્પિણી કહી છે, અને રાત્રિની ભદ્રા વૃથિકી (વીંછણ) કહી છે. તેમાં સર્પિણીનું સુખ અને વૃથિકીનું પુચ્છ તજવા યોગ્ય છે.” આ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે. વળી બીજા કોઈ એમ કહે છે કે—“શુકલપક્ષની ભદ્રા સર્પિણી છે અને કૃષ્ણપક્ષની ભદ્રા વૃથિકી છે.”

અહીં વિષ્ટિનાં સુખ વિગેરે અંગે પાંચ વિગેરે ઘડીવાળાં કહ્યાં છે. તે માત્ર વ્યવહારથી એટલે સામાન્ય રીતે સાઠ ઘડીની તિથિ હોય તો ત્રીસ ઘડીની અર્ધી તિથિ થાય અને તે વખતે જ આ કહેલી ઘડીની વ્યવસ્થા ઘટી શકે છે, પરંતુ તિથિ સાઠ ઘડીથી ન્યૂન કે અધિક હોય ત્યારે અર્ધી તિથિ પણ ન્યૂનાધિક હોય. તે વખતે સુખાદિકની પાંચ વિગેરે ઘડીઓ પણ ન્યૂનાધિક થાય છે.

હાખલા તરીકે કોઈ તિથિ જઘન્યથી ૫૪ ઘડી હોય ત્યારે અર્ધી તિથિ. ૨૭ ઘડીની હોય માટે વિષ્ટિ પણ ૨૭ ઘડીની હોય; તથા કોઈ તિથિ ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ ઘડીની હોય ત્યારે ૩૩ ઘડીની અર્ધી તિથિ હોય, માટે વિષ્ટિ પણ ૩૩ ઘડીની હોય, એ રીતે તિથિનું માન મધ્યમ હોય ત્યારે વિષ્ટિ પણ મધ્યમ પ્રમાણવાળી હોય છે. તેથી કરીને એક ઘડીના સાઠ પળ હોવાથી તેને વિષ્ટિની ઘડી ૩૦ હોવાથી ત્રીશે ભાગ હેતાં બે પળ આવે છે, માટે વિષ્ટિ ત્રીસ ઘડીથી એટલી ઘડી ન્યૂન કે અધિક હોય તેટલી ઘડીથી બમણા પળ ફરેક અંગની ઘડીઓમાંથી ન્યૂન કે અધિક કરવા. જેમકે કોઈ તિથિએ વિષ્ટિ ૨૬ ઘડીની હોય ત્યારે ભદ્રાના સુખની પાંચ ઘડીમાંથી દશ પળ ન્યૂન કરવા. તેટલું વિષ્ટિનું સુખ સમજવું. એ જ રીતે વિષ્ટિનું ગળું બે ઘડીનું છે તેથી બે ઘડીમાંથી ચાર પળ ન્યૂન કરવા. તેટલું વિષ્ટિનું ગળું બાણવું. એજ પ્રમાણે વિષ્ટિનું હૃદય દશ ઘડીનું છે તેથી તેમાંથી વીશ પળ ન્યૂન કરવા તથા નાભિ ચાર ઘડીની છે માટે ચાર ઘડીમાંથી આઠ પળ ન્યૂન કરવા. તથા કટિ છ ઘડીની છે માટે તેમાંથી બાર પળ ન્યૂન કરવા. અને પુચ્છ ત્રણ ઘડીનું છે તેથી તેમાંથી છ પળ ન્યૂન કરવા. આ માન ત્રીશ ઘડીમાંથી એક ઘડી ન્યૂન એટલે ૨૬ ઘડીની, વિષ્ટિ હોય ત્યારે સમજવું, પણ જ્યારે વિષ્ટિ ત્રીશ ઘડીમાંથી બે ઘડી ન્યૂન હોય

એટલે કે ૨૮ ઘડીની હોય, ત્યારે ઉપર કહેલું હાનિનું પ્રમાણ બમણું કરીને ન્યૂન કરવું. જેમ કે વિષ્ટિ એક ઘડી ઓછી હતી ત્યારે પાંચ ઘડીના પ્રમાણવાળા મુખમાંથી દશ પળ ન્યૂન કર્યા હતા, તેથી જ્યારે વિષ્ટિ બે ઘડી ઓછી છે ત્યારે તેથી બમણા એટલે વીશ પળ ન્યૂન કરવા. અને જ્યારે વિષ્ટિ ત્રીશ ઘડીમાંથી ત્રણ ઘડી ન્યૂન હોય એટલે કે સત્યાવીશ ઘડી હોય ત્યારે તે જ હાનિનું પ્રમાણ ત્રણ ગણું ઓછું કરવું. જેમ એક ઘડી ન્યૂન હતી ત્યારે વિષ્ટિના મુખમાં દશ પળ ન્યૂન કર્યા હતા તેમ ત્રણ ઘડી ન્યૂન હોવાથી ત્રીશ પળ ન્યૂન કરવા ભેદજો. એ જ પ્રમાણે વિષ્ટિ ત્રીસ ઘડી ઉપર એક, બે કે ત્રણ ઘડી વિગેરેની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પણ તે જ પ્રમાણે વિષ્ટિના તે તે અંગની ઘડીથી બમણા કરેલા પળો તે તે અંગની ઘડીમાં વધારવા. જેમ કે વિષ્ટિ એકત્રીશ ઘડી હોય તો તેના મુખની પાંચ ઘડી છે, તેથી તેમાં દશ પળ વધારે સમજવા વિગેરે.

વિષ્ટિનું મુખ એકાંતપણે તજવા ચોગ્ય છે, માટે યાત્રાદિક સમયમાં તે વિષ્ટિ બે પ્રકારે સન્મુખ થાય છે તે કહે છે —

મદ્રેન્દ્રા ૧૪ પ્તા ૮ ચ ૭ તિથ્ય ૧૫ ચિ ૪

વશે ૧૦ શા ૧૧ મિ ૩ મિતે તિથ્યૌ ।

દિગ્ ૮ યામા ૮ શ્વયોર્નેષ્ટા સંમુખી પૃથ્વતઃ શુભા ॥૧૪॥

અર્થ—ચતુર્દશીને દિવસે પહેલે પહોરે વિષ્ટિ પૂર્વ દિશામાં હોય છે, અષ્ટમીના બીજા પ્રહરે અગ્નિ પૂર્ણામાં હોય છે. સપ્તમીના ત્રીજે પ્રહરે દક્ષિણમાં હોય છે, પૂર્ણિમાના ચોથા પ્રહરે નૈઋત્ય પૂર્ણામાં હોય છે, ચતુર્થીના પાંચમે પ્રહરે પશ્ચિમમાં હોય છે, દશમીને છઠ્ઠે પ્રહરે વાયવ્યમાં હોય છે, એકાદશીને સાતમે પ્રહરે ઉત્તર દિશામાં હોય છે અને તૃતીયાના આઠમા પ્રહરે ઇશાન પૂર્ણામાં હોય છે. આ વિષ્ટિ પ્રયાણાદિક કાર્યમાં સન્મુખ હોય તો તે અશુભ બાબતી, અને પાછળ હોય તો તે શુભ બાબતી.

આ વિષ્ટિની દિશા વિગેરે જોવાની બીજી રીત —

“ ધ્રુવાદુષીસિતે પક્ષે ગૃહ્ણિત્વં સિતેતરે ।

વ્યજ્ઞનૈ સ્થિતયો હ્રેયાઃ સ્વરૈશ્વ પ્રહરા દિશઃ ॥ ”

શુકલપક્ષમાં ધ્રુ, બ, ટ અને જી તથા કૃષ્ણપક્ષમાં ગ, છિ, સૂ અને ઢ એ અક્ષરોમાં વ્યંજન કરીને તિથિ બાબતી અને સ્વર કરીને પ્રહર તથા દિશા બાબતી. એટલે કે ‘ ધ્રુ ’ એ ચોથો વ્યંજન અને પાંચમો સ્વર છે તેથી ચોથને દિવસે પાંચમી દિશા (પશ્ચિમ)માં પાંચમા પ્રહરે પ્રયાણ કરનારને વિષ્ટિ સન્મુખ આવે છે; એ જ પ્રમાણે ‘ બ ’એ આઠમો વ્યંજન અને બીજો સ્વર હોવાથી આઠમને દિવસે બીજી દિશામાં એટલે અગ્નિ પૂર્ણામાં બીજો પ્રહરે પ્રયાણ કરનારને ભદ્રા સન્મુખ થાય છે. ‘ ટ ’એમાં ‘ ટ ’એ અગિયારમો વ્યંજન અને ‘ ઋ ’એ સાતમો સ્વર હોવાથી અગિયારમને દિવસે સાતમે પ્રહરે સાતમી દિશા (ઉત્તર)માં પ્રયાણ કરનારને વિષ્ટિ સન્મુખ આવે છે. ‘ જી ’એમાં ‘ જી ’એ પંદરમો વ્યંજન અને ‘ ઇ ’એ ચોથો સ્વર હોવાથી પૂર્ણિમાને દિવસે ચોથા પ્રહરે ચોથી દિશા (નૈઋત્ય)માં પ્રયાણ કરનારને વિષ્ટિ સન્મુખ હોય છે. એ જ પ્રમાણે ગ, છિ, સૂ અને ઢ એ અક્ષરોમાં પણ બાબતી લેવું.

॥ ઇતિ તિથિ પ્રકરણમ્ ॥

વાર પ્રકરણ પ્રારંભ

હયે બીજી વારદ્વાર કહે છે, તેમાં વારનો આરંભ કયારે થાય છે ? તે કહે છે—

વારાદિરુદયાદુર્ધ્વં પલૈર્મેવાદિગે રવૌ ।

તુલાદિગે ત્વચ્છિન્નચદ્ધુમાનાન્તરાર્ધજૈઃ ॥૧૫॥

અર્થ— મેષાદિકે છ રાશિમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે સૂર્યોદયની પછી તે દિવસના દિનમાન અને ત્રીશની વચ્ચેના આંતરાના અર્ધ પળ વડે વારનો આરંભ થાય છે, અને તુલાદિકે છ રાશિમાં સૂર્ય રહ્યો ત્યારે સૂર્યોદયની પહેલાં તેટલા પળે વારની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

જેમ કે મૂર્જર દેશમાં કર્કે સંક્રાંતિએ ઉત્કૃષ્ટ દિનમાન ધરી ૩૩ પળ ૪૮૮ હોય છે, તેમાંથી ત્રીશ બાદ કરતાં બાકી ધરી ૩ પળ ૪૮ રહ્યા, તેનો અર્ધ ભાગ કરતાં ધરી ૧ પળ ૫૪ રહ્યા. એટલે કે કુલ ૧૧૪ પળ રહ્યા, માટે તે દિવસે સૂર્યોદય પછી ૧૧૪ પળે વારનો આરંભ બાબુલો, તે જ પ્રમાણે મકર સંક્રાંતિમાં જ્યન્ય દિનમાન ધરી ૨૬ પળ ૧૨૮ હોય છે. તેને ત્રીશમાંથી બાદ કરતાં બાકી ધરી ૩ પળ ૪૮ રહ્યા. તેને પ્રથમની જેમ અર્ધ કરતાં ૧૧૪ પળ રહ્યા; માટે તે દિવસે સૂર્યોદય પહેલાં ૧૧૪ પળે વારની પ્રવૃત્તિ બાબુલી. એ જ પ્રમાણે મંચ્યમ દિનમાન હોય ત્યારે પણ આ રીતે જ બાબુલુ. આ વારના આરંભનો સમય કહેવાનું પ્રયોજન એ છે જે આગળ જે કાળહોરા તથા અર્ધ પ્રહર વિગેરે કહેવામાં આવશે તેની ગણતરી વારના આરંભથી કરવાની છે. દિનમાન લાવવાનો સ્વળ ઉપાય—સામાન્ય ઉપાય આ પ્રમાણે કહ્યો છે—

“રસદિ ૨૬ નાહ્યોર્કપલા ૧૨ મૃગે સ્યુઃ ।

સચાપકુંમેઽષ્ટકૃતૈઃ પલૈસ્તાઃ ૨૬-૪૮ ॥

અલૌ ચ મીનેઽષ્ટયમાઃ સશક્રા ૨૮-૧૪

મેષે તુલાયામપિ ત્રિશ્વદેવ ।

કન્યાવૃષે મૃશિસિનો ૩૧ ઝજ્ઞવૈદૈઃ ૪૬,

સાર્કાશ્વિરામા મિથુને ચ સિંહે ૩૩-૧૨ ।

કર્કે ત્રિરામા વસુવેદયુક્તા ૩૩-૪૮,

ઘષામિતિઃ સંક્રમવાસરાણામ્ ॥

“મકર સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે ધરી ૨૬ પળ ૧૨૮ દિનમાન હોય છે; ધન અને કુંભ સંક્રાંતિએ ધરી ૨૬ પળ ૪૮૮ દિનમાન હોય છે; વૃશ્ચિક અને મીન સંક્રાંતિએ ધરી ૨૮ પળ ૧૪૮ દિનમાન હોય છે; મેષ અને તુલા સંક્રાંતિએ ૩૦ ધરી ૮૮ દિનમાન

હોય છે, કન્યા અને વૃષ સંક્રાંતિએ ઘડી ૩૧ પળ ૪૬નું દિનમાન હોય છે; મિથુન અને સિંહ સંક્રાંતિએ ઘડી ૩૩ પળ ૧૨નું દિનમાન હોય છે, તથા કર્ક સંક્રાંતિના પહેલે દિવસે ઘડી ૩૩ પળ ૪૮નું દિનમાન હોય છે, આ પ્રમાણે તે તે સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે દિનમાન હોય છે, અને ત્યારપછી—

“एकाक १-१२ पक्षद्विशरा २-५२ सिद्धन्ता ३-३२

सिद्धन्त ३-३२ पक्षद्विशरा: २-५२ कुख्या: १-१२

मुगादिषट्केऽहनि वृद्धिरेवं, कर्कादिषट्केऽपचितिः पलाद्या ॥”

“મકર સંક્રાંતિમાં દરેક દિવસે ૧ પળ ૧૨ વિપળ એટલું દિનમાન વૃદ્ધિ પામે છે, કુંભ સંક્રાંતિમાં ૨ પળ ૫૨ વિપળ દરેક દિવસે વૃદ્ધિ પામે છે; મીન સંક્રાંતિમાં ૩ પળ ૩૨ વિપળ વૃદ્ધિ પામે છે; મેષ સંક્રાંતિમાં ૩ પળ ૩૨ વિપળ, વૃષ સંક્રાંતિમાં ૨ પળ ૫૨ વિપળ તથા મિથુન સંક્રાંતિમાં ૧ પળ ૧૨ વિપળ એટલું દિનમાન દરેક દિવસે વૃદ્ધિ પામે છે. એ જ રીતે કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક અને ધન સંક્રાંતિમાં અનુક્રમે ઉપર પ્રમાણે તેટલું તેટલું દિનમાન હાનિને પામે છે. દિનમાન એટલું વૃદ્ધિ પામતું હોય તેટલી રાત્રિના માનની હાનિ બાબુવી અને દિનમાનની એટલી હાનિ હોય તેટલી રાત્રિના માનની વૃદ્ધિ બાબી લેવી. એ પ્રમાણે વૃદ્ધિ હાનિ કરવાથી કુંભ પળની સંખ્યા આ પ્રમાણે આવે છે—

“बहुह छसु मयरास्तु पलाण छवीस ३६ छलसि ८६ छहिअसयं १०६ ।

कमउकमउं हायह तहेव ककाइरासीसु ॥

“મકર વિગેરે છ સંક્રાંતિમાં ૩૬, ૮૬ અને ૧૦૬ પળ ક્રમે તથા ઉત્ક્રમે વૃદ્ધિ પામે છે. એટલે કે મકર સંક્રાંતિમાં ૩૬, કુંભમાં ૮૬; મીનમાં ૧૦૬, મેષમાં ૧૦૬, વૃષમાં ૮૬ અને મિથુન સંક્રાંતિમાં ૩૬ પળની દિનમાનમાં વૃદ્ધિ થાય છે. તે જ પ્રમાણે કર્ક વિગેરે સંક્રાંતિમાં ૩૬, ૮૬ અને ૧૦૬ પળ ક્રમે તથા ઉત્ક્રમે હાનિ પામે છે.

: દિનમાનનું ચંત્ર :

સંક્રાંતિના પ્રથમ દિવસનું માન			માસાવધિ પ્રતિદિન માન			આખા માસમાં વૃદ્ધિ હાનિના કુંભ પળ
	ઘડી	પળ		પળ	વિપળ	
મકર	૨૬	૧૨	વૃદ્ધિ	૧	૧૨	૩૬
કુંભ	૨૬	૪૮	વૃદ્ધિ	૨	૫૨	૮૬
મીન	૨૮	૧૪	વૃદ્ધિ	૩	૩૨	૧૦૬
મેષ	૩૦	૦	વૃદ્ધિ	૩	૩૨	૧૦૬
વૃષભ	૩૧	૪૬	વૃદ્ધિ	૨	૫૨	૮૬
મિથુન	૩૩	૧૨	વૃદ્ધિ	૧	૧૨	૩૬
કર્ક	૩૩	૪૮	હાનિ	૧	૧૨	૩૬
સિંહ	૩૩	૧૨	હાનિ	૨	૫૨	૮૬
કન્યા	૩૧	૪૬	હાનિ	૩	૩૨	૧૦૬
તુલા	૩૦	૦	હાનિ	૩	૩૨	૧૦૬
વૃશ્ચિક	૨૮	૧૪	હાનિ	૨	૫૨	૮૬
ધન	૨૬	૪૮	હાનિ	૧	૧૨	૩૬

દિનશુદ્ધિ અર્થમાં આ પ્રમાણે વિશેષ કહ્યો છે—

“વિચ્છિન્નકુમારિણિ ત્રિસિ મુહિ વિસ ઘણહકકતુલિમજ્જે ।
મિગમિહુળકચસીહે નિસિ અંતે સંકમહ વારો ॥”

“વૃશ્ચિક, કુંભ, મીન અને મેષ આ ચાર સંક્રાંતિમાં રાત્રિના આરંભ વખતે વારનો આરંભ થાય છે, વૃષભ, ધન, કર્ક અને તુલા સંક્રાંતિમાં અર્ધ રાત્રિએ વારનો આરંભ થાય છે; મકર, મિથુન, કન્યા અને સિંહ સંક્રાંતિમાં રાત્રિના અંતમાં વારનો આરંભ થાય છે.”

“રામ ૩૦ રસ ૬૦ નન્દ ૯૦ બાળા ૫૦ વેદા ૪૦ ટૌ ૮૦ સપ્ત ૭૦
દશહતાઃ કાર્યાઃ । મન્દાદીનાં દિનતઃ ક્રમેણ ભોગસ્ય નાહયઃ સ્યુઃ ॥”

“શનિવારની ભોગઘડી દિવસના આરંભથી ૩૦ ઘડી સુધી છે; ત્યારપછીની ૬૦ ઘડી રવિની ભોગનાડી (ઘડી) છે; ત્યારપછીની ૬૦ ઘડી સોમની, પછી ૫૦ ઘડી મંગળની, પછીની ૪૦ ઘડી બુધની, પછીની ૮૦ ઘડી ગુરુની અને ત્યારપછીની ૬૦ ઘડી શુક્રવારની ભોગનાડી છે. (શનિવારની સવારથી આરંભીને આવતા શનિવારની સવારે આ સર્વ ઘડીઓનું પૂર્ણ થાય છે.) માટે જ શનિવાર સુતો હોય તો તેને શુભ કહ્યો છે, કેમકે શનિવારે દિવસની ત્રીશ ઘડી પૂરી થયે રાત્રે રવિની ભોગઘડી હોવાથી શનિ સુતેલો કહેવાય છે; માટે તે શુભ છે.

હવે વારમાં નામો તથા તેમનું ફલ કહે છે—

રવિચન્દ્રમેગલબુધા ગુરુશુક્રનૈશ્વરાશ્ચ દિનવારાઃ ।

રવિકુજશનયઃ કૂરાઃ સૌમ્યાશ્વાન્યે પદોનફલાઃ ॥૧૬॥

અર્થ—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર અને શનિ એ સાત વાર છે. તેમાં રવિ, મંગલ અને શનિ એ ત્રણ વાર ફર છે અને બાકીના ચાર વાર સૌમ્ય છે. આ સર્વે વારો ૩/૪ શુભાશુભ ફળ આપનારા છે. એટલે કે વીશ વસાની અપેક્ષાએ પંદર વસા જેટલું ફળ આપે છે. ફર વારમાં કરેલું કાર્ય પંદર વસા અશુભ ફળ આપે છે, અને સૌમ્ય વારમાં કરેલું કાર્ય પંદર વસા શુભ ફળ આપે છે. કહ્યું છે કે—

“રવિમન્દારવારેષુ યસ્મિન્ સંક્રમતે રવિઃ ।

તસ્મિન્માસિ મયં વિદ્યાદ્દુર્મિષ્ટાવૃથિતસ્કરેઃ ॥”

“રવિ, શનિ કે મંગળવારે એ સૂર્યની સંક્રાંતિ થઈ હોય તો તે માસમાં દુઃખ, અનાવૃષ્ટિ તથા ચોરાદિકનો ભય થાય છે એમ બાણુવું.” પરંતુ આ ત્રણ વારોની કુરતા જેટલી દિવસે ગણાય છે તેટલી રાત્રિએ ગણાતી નથી. કહ્યું છે કે—

ન વારદોષાઃ પ્રમવન્તિ રાત્રૌ ।

હવે વારો ને વિષે કરવાના કાર્યો :

“રાત્રિએ વારના દોષ સમર્થ થતા નથી.” વારોને વિષે આ પ્રમાણે કાર્યો કરવાનાં કહ્યાં છે—જાન્યાશિષેક, નોકરી, વિવાર, શસ્ત્ર, ઔષધ, વિદ્યા, સંગ્રામ, પ્રયાણ, સુવર્ણ,

તાંબુ, ઊન, અલંકાર, શિલ્પ (કારીગરી), પુષ્પકર્મ તથા ઉત્સવાદિક કાર્યો સર્વિવારે કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. રૂપ, ગાયન, લોભન, ખેતી તથા વેપાર વિગેરે કાર્યો સોમવારે કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. સર્વ કૂર કર્મ, રક્તસ્ત્રાવ, સુવર્ણ, પરવાળા, ખાણ, ધાતુ, સેના-નિવેશાદિક કાર્યો મંગળવારે કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. અક્ષર શીખવા, કાવ્ય વિધવા, કવિતા કરવી, કસરત કરવી, તર્ક કરવો, વાદવિવાદ કરવો તથા કળાભ્યાસ એ વિગેરે કાર્યો બુધવારે સિદ્ધ થાય છે, સર્વે શુભ માંગલિક કાર્ય, દીક્ષા, વિદ્યા, યાત્રા, ઔષધ વિગેરે શુક્રવારે સિદ્ધ થાય છે. દીક્ષાને વજ્રને બુધ અને શુક્રમાં કહેલાં સર્વ કાર્યો શુક્રવારે સિદ્ધ થાય છે. અને દીક્ષા, ઘરપ્રવેશ, ઘરનો આરંભ વિગેરે સ્થિર કાર્ય તથા કૂર કાર્ય શનિવારે કરવાથી સિદ્ધ થાય છે, એમ કહ્યું છે; સામાન્ય રીતે કહીએ તો—

“સર્વાર્થસાધકા વૉરા ગુરુશુક્રબુધેન્દવઃ ।

પ્રોક્તમેવ કુર્ત્ત્વ કર્મ મૌમાર્કાર્કિષુ સિધ્યતિ ॥”

“શુક્ર, શુક્ર, બુધ, અને સોમ એ વારો સર્વ કાર્યના સાધક છે. અને મંગળ, શનિ તથા શનિવારે જે કાર્ય કરવાનું કહ્યું હોય તે જ કરવાથી સિદ્ધ થાય છે.” આ દેવજવલ્લભમાં કહ્યું છે. તથા—

“લાઘ્યાકુસુંભમંજિષ્ઠારાગે કાશ્ચનભૂષણે ।

શસ્તૌ મૌમરવીલોહોપલંબપુવિધૌ શનિઃ ॥”

લાખે, કમુખો અને મળક એ રંગને વિષે તથા સુવર્ણના ભૂષણને વિષે મંગળ તથા શનિ સાધક છે અને લોહ, પથ્થર તથા સીસાને વિષે શનિવાર સારો છે.” તથા—

“દ્રવ્યાદિદાનપ્રહણે નિવર્તનિ, વાણિજ્યસેવાગુહરાજયોગે ।

કલાકૃષિસ્ત્રીશુભકર્મવિચિન્યાસૌષધેધ્વારશની ન શસ્તૌ ॥”

દ્રવ્યાદિક દેવા દેવામાં, નિધાનમાં, વેપારમાં, નોકરીમાં, શુક્ર અને શનિના દર્શનમાં, કળા શીખવવામાં, ખેતી કરવામાં, ઔના સમાગમમાં, શુભ કાર્યમાં, દ્રવ્યની થાપણ ભૂકવામાં અને ઔષધ ખાવામાં, આટલા કાર્યમાં મંગલ તથા શનિ સારા નથી.” એમ યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે.

આ વિશે વિશેષમાં લલ્લ આ પ્રમાણે કહે છે.

“ઉપચયકરસ્ય કુર્યાદ્ગ્રહસ્ય વારે સ્વવારવિહિતં યત્ ।

અપચયકરગ્રહદિને કૃતમપિ સિદ્ધિં ન યાતિ પુનઃ ॥”

પોતપોતાના વારમાં કરવાનાં જે કાર્ય કહ્યાં છે તે ઉપચય (વૃદ્ધિ) કરનારા અહંના વારને વિષે કરવામાં આવે છે, પણ અપચય (હાનિ) કરનારા અહંના વારને વિષે કરવામાં આવતાં નથી, કારણ કે તે વારમાં ગ્રહ કાર્ય કોઈ પણ પ્રકારે સિદ્ધ થતું નથી. આગળ કહેવામાં આવતા ગોચરાદિક વિધિએ કરીને જ્યારે જે અહં જેને અનુકૂળ હોય તે અહં

તેના તે વખતે ઉપચય કરનાર કહેવાય છે અને પ્રતિકૂળ હોય તો તે અપચય કરનાર કહેવાય છે.

હવે વારાને આશ્રીને કાળહોરા કહે છે.

હોરા: પુનર્કસિતજ્વચન્દ્રશનિજીવભૂમિપુત્રાણામ્ ।

સાર્ધવટીદ્રયમાના: સ્વવારતસ્તાસ્તુ પૂર્ણફલા: ॥૧૭॥

અર્થ—અહીં ઘડીની એક હોરા હોય છે. તેમાં જે દિવસે જે વાર હોય તેની પહેલી હોરા જાણવી. પછી પોતાના વારથી જે છઠ્ઠો વાર હોય તે વારની બીજી હોરા, તેનાથી જે છઠ્ઠો વાર હોય તેની ત્રીજી હોરા જાણવી. કહ્યું છે કે—

“અર્કસિતજ્વચન્દ્રશનિજીવભૂમિપુત્રાણામ્”

“રવિથી છઠ્ઠો શુક્ર છે, તેથી છઠ્ઠો યુધ છે, તેથી છઠ્ઠો સોમ છે, તેથી છઠ્ઠો શનિ, તેથી છઠ્ઠો શુક્ર અને તેથી છઠ્ઠો મંગળવાર છે.” એ પ્રમાણે એક અહોરાત્રિમાં ચોવીસ હોરા આવે છે. જેમકે રવિવારથી છઠ્ઠો શુક્ર છે, તેનાથી છઠ્ઠો યુધ છે અને તેનાથી છઠ્ઠો સોમ છે, એ પ્રમાણે ગણવું. એટલે કે રવિવારે પહેલી હોરા રવિની, બીજી શુક્રની, ત્રીજી યુધની, ચોથી ચંદ્રની, પાંચમી શનિની, છઠ્ઠી શુક્રની, સાતમી મંગળની અને આઠમી રવિની એ પ્રમાણે અનુક્રમે વારંવાર ગણવું તે છેવટે અહોરાત્રિને અંતે સાઠ ઘડીમાં થઈને ચોવીસ હોરા થાય. તે જ પ્રમાણે સોમવારે પહેલી ચંદ્ર હોરા આવે છે. તેને પણ છઠ્ઠા છઠ્ઠા વારની હોરા એ પ્રમાણે ચોવીસ સુધી ગણવું. મંગળવારે પહેલી હોરા મંગળની આવે છે. એ પ્રમાણે સાતે વારની હોરા જાણવી. આગળ અંધીર શશિને હોરા નામથી કહેવામાં આવશે. આટું આટું નામ કાળહોરા કહેવાય છે. આ કાળહોરાનાં નામ ચોઘડીયાં પ્રમાણે જાણવાં એમ નાસ્ત્યંદ્રમાં લખ્યું છે. અહીં ઘંટાલાલા ન્યાયે કરીને વાર શબ્દનો યન્નેમાં સંબંધ હોવાથી પોતાના વારને દિવસે તે જ વારની હોરાને સમયે જો કાર્ય કરવામાં આવે, તો કાર્ય કરનારને પૂર્ણ ફળ એટલે કે વારનું પોતાનું પંદર વસા ફળ અને પાંચ વસા હોરાનું મળી વીસ વસા શુભ કે અશુભ ફળ મળે છે. તે વિષે લલ્લ કહે છે. કે “વારફલં હોરાયાં” “વારનું ફળ હોરામાં પૂર્ણ મળે છે.” આ હોરા કહેવાનું કારણ એ છે કે—

“યસ્ય ગ્રહસ્ય વારે યત્કિંચિત્કર્મ પ્રકીર્તિતમ્ ।

તત્કસ્ય કાલહોરાયાં પૂર્ણ સ્વાર્ત્તુર્ણમેવ હિ ॥”

“જે ગ્રહના વારને વિષે જે કાર્ય કરવાનું કહ્યું હોય તે કાર્ય તે વારની કાળહોરાને વખતે કરવાથી તેની શીઘ્ર સિદ્ધિ થાય છે.” એમ યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે. વળી

“હોરાફલવારફલે નિન્યે દ્વે અપિ ન જાતુ ગૃહ્ણીત્ ।

અકસ્મિન્ શુભફલદે તયોષ્ઠ કાર્યં શુર્મ કુર્યાત્ ॥”

“હોરાનું ફળ તથા વારનું ફળ એ યન્ને જો નિંદ (અશુભ) હોય તો તે કદાપિ

અહુષ્ય કરવાં નહીં એટલે તે સમયે કાંઈપણ કાર્ય કરવું નહીં, અને તે બન્નેમાંથી જો એક શુભ ફળ આપનાર હોય તો તે સમયે શુભ કાર્ય કરવા લાયક છે.” એમ વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે.

હવે વારને વિશે ચોધરીયું કહે છે :

ત્યાજ્યોર્ધ્વયામો વેદા ૪ દ્વિ ૭ દ્વિ ૨ પચ્ચા ૫ ઇ ૮ ત્રિ ૩ ષષ્ઠિમતઃ ૬ ।

સ્વ્યાદૌ કાલવેલાર્ધયામાઙ્ઙાત્સૈકપચ્ચમી ॥૧૮॥

અર્થ—રવિવારથી આરંભીને અનુક્રમે ચોથો, સાતમો, બીજો, પાંચમો આઠમો, ત્રીજો અને છઠ્ઠો અર્ધ પ્રહર (ચોધરીયું) શુભ કાર્યમાં તજવા લાયક છે. એટલે કે રવિવારે ચોથું ચોધરીયું, સોમવારે સાતમું ચોધરીયું, મંગળવારે બીજું, બુધવારે પાંચમું, શુક્રવારે આઠમું, શુક્રવારે ત્રીજું અને શનિવારે છઠ્ઠું ચોધરીયું શુભ કાર્યમાં વર્જવા લાયક છે. આ વિશે દિનશુદ્ધિમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે :—

‘‘સોલ ૧૬ ઢ ૮ દસળ ૩૨ દુગ ૨ રૂગ ૧૬ ચર ૪ ચરસઘી ૬૪

અદ્વપહરમજ્જપલા જચાહસુ અહ્મહમા પુન્વાઈ છઠ્ઠ કહ્ઠ્ઠ દિસિં ॥૧૮॥

જે અર્ધ પ્રહર વારને આશ્રીને ત્યાગ કરવાના કહ્યા છે. તેમાં તે અર્ધ પ્રહરની અનુક્રમે સોળ, આઠ, બીસી, બે, એક, ચાર અને ચોસઠ મધ્યમ પળો પૂર્વાદિક છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ યાત્રાદિક કાર્યમાં અત્યંત તજવા લાયક છે. અર્થાત્ રવિવારે ચોથા અર્ધ પ્રહરની મધ્યની સોળ પળ પૂર્વ દિશામાં અત્યંત ત્યાગ કરવા લાયક છે. એટલે તે વખતે પૂર્વ દિશામાં યાત્રાદિક કરવાનો નિષેધ છે એ રીતે સોમવારે સાતમા અર્ધ પ્રહરની મધ્યની આઠ પળ પૂર્વથી છઠ્ઠી દિશાએ એટલે વાયવ્ય-પૂર્ણામાં તજવા લાયક છે. મંગળવારે બીજા અર્ધ પ્રહરની બીસી પળ વાયવ્યથી છઠ્ઠી દિશાએ એટલે દક્ષિણ દિશામાં તજવા લાયક છે. બુધવારે પાંચમા અર્ધ પ્રહરની બે મધ્ય પળ તેથી છઠ્ઠી દિશાએ એટલે ઇશાન પૂર્ણામાં તજવા લાયક છે. શુક્રવારે આઠમા અર્ધ પ્રહરની એક પળ પશ્ચિમ દિશામાં તજવા લાયક છે, શુક્રવારે ત્રીજા અર્ધ પ્રહરની ચાર મધ્ય પળ આગ્રિ પૂર્ણામાં તથા શનિવારે છઠ્ઠા અર્ધ પ્રહરની ચોસઠ મધ્ય પળ ઉત્તર દિશામાં તજવા લાયક છે. (હવે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધ વડે કાળવેળા કહે છે.) ઉપર જે વર્જવા લાયક અર્ધ પ્રહરો કહ્યા છે, તેમને અનુક્રમે માંડીને છેડે એક લખવો, તે આ પ્રમાણે ૪-૭-૨-૫-૮-૩-૬-૧. પછી અર્ધ પ્રહરના આંકડાથી જે પાંચમો અંક આવે તે અર્ધ પ્રહરને કાળવેળા કહે છે. જેમકે રવીવારે ચોથો અર્ધ પ્રહર છે તેનાથી પાંચમો અંક આઠ છે તેથી રવીવારે આઠમા અર્ધ પ્રહરને કાળ વેળા બાજુવી. સોમવારે સાતમો અર્ધ પ્રહર છે, તેનાથી પાંચમો અંક ત્રણ છે, તેથી સોમવારે ત્રીજો અર્ધ પ્રહર કાળવેળા બાજુવી. એ રીતે અનુક્રમે પોતા-પોતાના વારના અંકથી પાંચમો અંક ગણતાં મંગળવારે છઠ્ઠો, બુધવારે પહેલો, શુક્રવારે ચોથો, શુક્રવારે સાતમો અને શનિવારે બીજો અર્ધ પ્રહર કાળવેળા કહેવાય છે.

કાળવેળાને જ પાઠાંતર વડે સ્પષ્ટ કહે છે.

“ સૂર્યાદૌ કાલવેલાષ્ટ ૮ ત્રિ ર ષટ્ ૬

ક્રમા ૧ ચ્ચ ૪ ચ ૭ દમ્મિતા ૥૨૥

“ રવિવારથી આરંભીને અનુક્રમે આઠમો, ત્રીજો, છઠો, પહેલો, ચોથો, સાતમો અને બીજો અર્ધ પ્રહર કાળવેળા બાણવી ” આ કાળવેળા ઉપરથી અર્ધ પ્રહર કાઠવાની એવી રીત છે કે - કાળવેળાના અંકમાં ચાર નાખી આઠે ભાગ લેવો, જે અંક શેષ રહે તે અર્ધ પ્રહર બાણવો. જેમકે રવિવારનો આઠમો અર્ધ પ્રહર કાળવેળા છે. માટે આઠમાં ચાર ઉમેરી આઠે ભાગ લેતાં શેષ ચાર રહે છે. તેથી રવિવારે ચોથો અર્ધ પ્રહર વર્ત્ય થયો. એ રીતે સોમવારે ત્રીજો અર્ધ પ્રહર કાળવેળા છે. તેમાં ચાર ઉમેરવાથી સાત થાય તેથી આઠે ભાગ ચાલતો નથી. તેથી બાકી સાત જ રહ્યાં માટે સોમવારે સાતમો અર્ધ પ્રહર થયો. એ રીતે સપ્ત વારમાં બાણવું. ૧૮.

(૧) દિવસના અર્ધપ્રહરા :

રવૌ વચ્ચર્ચાતુઃ પંચ સોમે સપ્તદ્વયં તથા ।

કુજે ષષ્ઠ દ્વયં ચૈવ બુધે ધાણવૃત્તીયકમ્ ॥૧॥

ગુરૌ સપ્તાષ્ટકં જ્ઞેયં ત્રિ-ચત્વારિ ચ માર્ગવે ।

શનાવાચ્યન્તષ્ઠં ચ વચ્ચર્ચાર્દ્ધપ્રહરા બુધૈઃ ॥૨॥

(૨) રાત્રિના અર્ધપ્રહરા :

રવૌ રસાન્ધી હિમગૌ હયાન્ધી

દ્વયં મહીજિ વિધુજે શરાગૌ ।

ગુરૌ રસાષ્ટી મૃગુજે તૃતીયં

શનૌ રસાચ્યન્તમિતિ ક્ષપાયમ્ ॥૧॥

(૧) વ્યવહાર જ્યોતિષમાં દિવસનાં તજવા લાયક ચોધરીયા.

રવિવારે ચોથું પાંચમું, સોમવારે બીજું સાતમું, મંગળવારે બીજું છઠું, બુધવારે ત્રીજું પાંચમું, શુક્રવારે સાતમું આઠમું, શુક્રવારે ત્રીજું ચોથું અને શનિવારે પહેલું છઠું આઠમું તજવું.

(૨) રવિવારે ચોથું છઠું, સોમવારે ચોથું સાતમું, મંગળવારે બીજું, બુધવારે પાંચમું સાતમું, શુક્રવારે છઠું આઠમું, શુક્રવારે ત્રીજું અને શનિવારે પહેલું છઠું અને આઠમું તજવું.

હવે કંટક તથા ઉપકુલિક કહે છે.

કંટકોઽપિ દિનાશ્ચંચે સ્વવારાન્મંગલાવધૌ ।

વૃહસ્પત્યવંધૌ ચોપકુલિકસ્ત્યજ્યતે પરઃ ॥૧૯॥

અર્થ—જે દિવસે જે વાર હોય તે વારથી મંગળવાર જેટલામો હોય તેટલામો દિનાષ્ટાંશ × કંટક કહેવાય છે. અને પોતાના વારથી ગુરુવાર જેટલામો હોય તેટલામો દિનાષ્ટાંશ ઉપકુલિક કહેવાય છે. આ બન્ને દિનાષ્ટાંશ શુભ કાર્યમાં અન્ય વિદ્વાનોએ વર્જિત કહ્યા છે. ઉદાહરણ-રવિવારથી મંગળવાર ત્રીજો છે, માટે રવિવારે ત્રીજો દિનાષ્ટાંશ કંટક કહેવાય છે, સોમવારથી મંગળવાર બીજો છે, માટે સોમવારે બીજો દિનાષ્ટાંશ કંટક કહેવાય છે. મંગળવારથી મંગળવાર પહેલો જ છે માટે મંગળવારે પહેલો દિનાષ્ટાંશ કંટક જાણવો. બુધવારથી મંગળવાર સાતમો હોવાથી બુધવારે સાતમો દિનાષ્ટાંશ કંટક નામો છે. એ રીતે ગણવાથી ગુરુ, શુક્ર અને શનિવારે અનુક્રમે છઠ્ઠો, પાંચમો અને ચોથો દિનાષ્ટાંશ કંટક નામો કહેવાય છે. ઉપકુલિક આ પ્રમાણે છે. રવિવારથી ગુરુવાર પાંચમો છે, માટે રવિવારે પાંચમો દિનાષ્ટાંશ ઉપકુલિક કહેવાય છે. એ રીતે ગણવાથી સોમવાર, મંગળવાર, બુધવાર, ગુરુવાર, શુક્રવાર અને શનિવારે અનુક્રમે ચોથો, ત્રીજો, બીજો, પહેલો અને સાતમો અને છઠો દિનાષ્ટાંશ ઉપકુલિક નામો કહેવાય છે. અન્ય વિદ્વાનોએ આ બન્ને દિનાષ્ટાંશ શુભ કાર્યમાં વર્જ્યા છે એમ કહેવાથી અથકારે પણ તેનો (વર્જવાનો) નિષેધ કર્યો નથી, તેથી અથકારના મતમાં પણ આ યોગ વર્જિત સમજવા. એ પ્રમાણે બીજે ઠેકાણે પણ અન્યનો મત બતાવવાથી અથકારની પણ સંમતિ જાણવી. દિનાષ્ટાંશ એટલે દિવસનો આઠમો ભાગ એવું કહ્યું છે, માટે તે અષ્ટમાંશ દિનમાનને આશ્રીને ચાર ઘડીથી એકાદ અથવા અધિક થઈ શકે છે. એટલે કે જ્યન્ય દિનમાન હોય ત્યારે ઘડી ૩ પળ ૧૬ વિપળ ૩૦, આટલો અષ્ટમાંશ થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ દિનમાનહોય ત્યારે ઘડી ૪ પળ ૧૩ વિપળ ૩૦ આટલો અષ્ટમાંશ થાય છે. આ રીતે મધ્યમ દિનમાનમાં પણ અષ્ટમાંશ કાઢવા. ૧૯.

હવે કુલિક કહે છે.—

કુલિકૌ દ્વિઘનશન્યન્તમિતે ત્યાજ્યઃ સ્વવારતઃ ।

મુદૂર્તેઽહિ નિશિ ધ્યેકે ભાગઃ પન્ચદશસ્તુ સઃ ॥૨૦॥

અર્થ—પોતાના વારથી શનિવાર જેટલામો હોય તેને બમણા કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેટલામું સુદૂર્ત તે દિવસે કુલિક કહેવાય છે અને રાત્રિએ તે જ સંખ્યામાંથી એક એકાદ કરવા એટલે તેટલામું સુદૂર્ત રાત્રિએ કુલિક કહેવાય છે. જેમકે રવિવારથી શનિવાર સાતમો છે. તેને બમણા કરવાથી ચૌદમું સુદૂર્ત દિવસે કુલિક થયું, અને રાત્રિએ તેરમું સુદૂર્ત કુલિક થયું. તથા સોમવારથી શનિવાર છઠો છે, માટે છ ને બમણા કરવાથી બાર થયા, તેથી સોમવારે દિવસે બારમું સુદૂર્ત કુલિક અને રાત્રિએ અગિયારમું સુદૂર્ત કુલિક કહેવાય છે. એ રીતે બીજા વારોમાં પણ જાણવું. અહીં સુદૂર્ત શબ્દ આપ્યો છે, અને તે સુદૂર્ત સામાન્ય રીતે બે ઘડીનું કહેવાય છે, તો પણ આ ઠેકાણે (કુલિકમાં) દિનમાન

× દિનાષ્ટાંશ એટલે દિવસનો આઠમો ભાગ અર્થાત્ ચોવઢીયું

અને રાત્રિમાનને આશ્રીને પંદરમે ભાગ બાણુવો, એટલે કે બધન્ય દિનમાન હોય ત્યારે ૧ ઘડી ૪૪ પળ ૪૮ વિપળ અને ઉત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય ત્યારે ૨ ઘડી ૧૫ પળ ૧૨ વિપળ એટલો કાળ પંદરમે અંશ એટલે મુહૂર્ત કહેવાય છે. એવી જ રીતે રાત્રિમાનને આશ્રીને પણ બધન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ માનમાં પંદરમે અંશ કાઢવો. તથા મધ્યમ-માન હોય ત્યારે પણ એ જ રીતે પંદરમે અંશ કાઢવો. કુલિકમાં કાંઈ પણ શુભ કાર્ય કરવામાં આવતું નથી, તે વિષે વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે —

“છિન્નં મિન્નં નદં ગ્રહજુષ્ટં પન્નગાદિમિર્દદ્દમ્ ।

નાશમુપયાતિ નિયતં જાતં કર્માન્યદપિ તત્ર ॥૧॥”

કુલિકમાં છેદાયેલી, ભેદાયેલી, નાસી ગયેલી, ઝડે (ભૂતપ્રેતાદિકે) સેવેલી અને સર્પાદિકે ડસેલી ચીજો (મનુષ્યાદિક પ્રાણી તથા વસ્તુ) અવસ્થ નાશ પામે છે. તથા તેમાં કરેલું કાર્ય નાશ પામે છે.

સોમે બ્રાહ્મઃ કુજે પૈત્રઃ સુરાચાર્યે ચ રાક્ષસઃ ।

શુક્રે બ્રાહ્મઃ શનૌ રૌદ્રો મુહૂર્તાઃ કુલિકોપમાઃ ॥૧॥

“ સોમવારે બ્રાહ્મ મુહૂર્ત, મંગળવારે પૈત્ર મુહૂર્ત, શુક્રવારે રાક્ષસ મુહૂર્ત, શુક્રવારે બ્રાહ્મ મુહૂર્ત અને શનિવારે રૌદ્ર મુહૂર્ત, આટલાં મુહૂર્તો કુલિક બેવા છે ” આહી પ્રહા એટલે બ્રાહ્મ સંબંધી, પૈત્ર એટલે પિતૃ સંબંધી વિગેરે અર્થ બાણુવો. બ્રાહ્મ વિગેરે મુહૂર્તોના વિભાગ આગળ ક્ષીરના અધિકારમાં કહેવાશે. આ એક મુહૂર્તનો કુલિક દિવસે એક તથા રાત્રિએ એક મળી બે વાર આવે છે પણ અર્ધ પ્રહરાદિક વેળા તો સૂર્યને આશ્રીને થાય છે, માટે દિવસે જ આવે છે રાત્રિએ આવતા નથી. આ કુલિક વિષે નારયંદ્રમાં એમ કહ્યું છે કે—પોતાના વારથી શનિવાર બેટલામે દિનાષ્ટાંશ કુલિક કહેવાય છે, તેથી સવિવારાદિકમાં અનુક્રમે સાતમે, છઠ્ઠો, પાંચમે, ચોથો, ત્રીજો, બીજો અને પહેલો દિનાષ્ટાંશ કુલિકકહેવાય છે. એમ કહ્યું છે. ૨૦.

દિવસે દિનાષ્ટાંશ જ કુલિક છે એવું નારયંદ્રજી વચનપ્રમાણ કરવા પૂર્વક વારોને વિષે સુવેળા બતાવે છે.

માનોમૂર્ ૧ નયન ૨ તર્વઃ ૬ સિતરુષ્વેઃ શીતાંશુ ૧ પૃષ્ઠા ૫ દ્વમા ૮

ભૌમસ્યાન્નિષ્ઠ ૪ નગા ૭ ષ્ટમાઃ ૮ સ્થિતનૃજસ્ય ત્રિ ૩ તર્કા ૬ ષ્ટમાઃ ૮

જીવસ્ય દ્વિ ૨ શરા ૫ દ્રવ્યો ૭ મૃગશુવચ્ચન્દ્રા ૧ ચ્ચિ ૪ ષષ્ઠા ૬ ષ્ટમાઃ

શૌરેન્દ્રી ૩ પુ ૫ નગા ૭ ષ્ટમા ૮ અ દિવસેષ્વેતે ષ્ટમાંશાઃ શુભાઃ ॥૨૧॥

અર્થ—રવિવારે દિવસે પહેલો, બીજો અને છઠો અષ્ટમાંશ (ચોથડીયું) શુભ છે, અર્થાત્ ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો, સાતમો અને આઠમો અષ્ટમાંશ અર્ધ પ્રહરાદિકે કરીને દ્રષિત છે. સોમવારે દિવસે પહેલો, પાંચમો અને આઠમો અષ્ટમાંશ શુભ છે,

મંગળવારે ચોથો, સાતમો અને આઠમો, યુધવારે ત્રીજો, છઠ્ઠો અને આઠમો, શુક્રવારે બીજો પાંચમો અને સાતમો, શુક્રવારે પહેલો, ચોથો, છઠ્ઠો અને આઠમો તથા શનિવારે ત્રીજો, પાંચમો, સાતમો અને આઠમો અષ્ટમાંશ શુભ છે આ અષ્ટમાંશો દિવસે જ શુભ છે. રાત્રિએ તેમની ગણતરી કરી નથી. અહીં પણ પૂર્વની જેમ અષ્ટમાંશનો સમય ચાર ઘડીથી ન્યૂનાધિક વાળો બાણવો. ૨૧.

હવે વારને વિષે છાયાક્ષગ્ન કહે છે.—

સિદ્ધચ્છાયા ક્રમાદર્કાદિષુ સિદ્ધિપ્રદા પદૈઃ ।

રુદ્ર ૧૧ સાર્વાષ્ટ ૮ ॥ નન્દા ૧ ટ ૮ સપ્તમિ ૭ શ્રન્દ્રવદ્વયોઃ ॥૨૧॥

અર્થ—રવિવારથી આરંભીને અનુક્રમે અગિયાર, સાડા આઠ, નવ, આઠ, સાત તથા છેલ્લા બે વારે ચંદ્રની જેમ એટલે સાડા આઠ, સાડા આઠ પગલાંએ કરીને સિદ્ધિ આપનારી સિદ્ધ છાયા કહેવાય છે. અર્થાત્ રવિવારે અગિયાર પગલાં, સોમવારે સાડા આઠ પગલાં, મંગળવારે નવ, યુધવારે આઠ, શુક્રવારે સાત, શુક્રવારે સાડા આઠ તથા શનિવારે સાડા આઠ પગલાંએ કરીને સિદ્ધ છાયા થાય છે. જેમકે રવિવારે સૂર્ય સન્મુખ ઉભા રહી પોતાના શરીરની છાયા અગિયાર પગલાં જેટલી હોય તે વખતે સિદ્ધ છાયા કહેવાય છે. સોમવારે સાડા આઠ પગલાં જેટલી છાયા હોય તે વખતે સિદ્ધ છાયા કહેવાય છે. એ રીત સર્વ વારોમાં બાણવું. કાર્યની અવશ્યસિદ્ધિ આપનાર હોવાથી આનું નામ સિદ્ધ છાયા કહેવાય છે. નરપતિ જયચર્યામાં કહ્યું છે કે—

“નક્ષત્રાણિ તિથિર્વાસ્તારાશ્રન્દ્રવલં વ્રહ્મઃ ।

દુષ્ટાન્યપિ શુભં ભાવં મજન્તે સિદ્ધચ્છાયાયા ॥૧૧॥”

નક્ષત્ર, તિથિ, વાર, વારાખળ, ચંદ્રખળ અને ગ્રહો બે કલાસ્ય દૂષણવાળાં હોય તોપણ સિદ્ધ છાયાએ કરીને તેઓ શુભ ભાવને લાભે છે. (શુભ ફળ આપે છે.) આ સિદ્ધછાયાનો સમય ત્રીસ અક્ષર બોલીએ તેટલો છે. એમ વૃદ્ધ પરંપરા છે. એટલે કે બ્યારે ઈષ્ટ છાયાનાં પગલાંનો સમય પંદર વર્ણના ઉચ્ચાર કાળ જેટલો ન્યૂન હોય ત્યારે કાર્ય કરવાનો આરંભ કરવો અને ઈષ્ટ છાયાના સમય ઉપરાંત પંદર વર્ણના ઉચ્ચાર જેટલો સમય બચે ત્યાં સુધીમાં તે કાર્ય પૂરું કરવું. આ પ્રમાણે કરવાથી સિદ્ધ છાયા સાધેલી કહેવાય છે. પરંતુ ઘણા કાળે સમાપ્ત થઈ શકે એવા કાર્યમાં તો સિદ્ધ છાયાની આગળ પાછળના ત્રીશ વર્ણોન્યાર જેટલા સમયમાં તેનો આરંભ કરી દેવો. પછી કાર્યની સમાપ્તિ વખતે કાંઈ પણ સુદ્ધર્તની જરૂર નથી. આ સિદ્ધ છાયા સાધવા માટે પુરુષનાં પગલાંનું પ્રમાણ બાણવું, અથવા સાત આંગળોનાં શંકુ કરીને બે સિદ્ધ છાયા કાઢવી હોય, તો ઉપર કહેલા પગલા બદલ તેટલાં આંગળ વડે સિદ્ધ છાયા કાઢવી અને બે ખાર આંગળના શંકુ વડે સિદ્ધ છાયા કાઢવી હોય તો તેનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે બાણવું—

“વીસં સોલસ પનરસ ચરદસ તેરસ ય વાર વારેવ ।
રવિમાઙ્ગુસુ વારંગુલસંકુચ્છાયંગુલા સિદ્ધા ॥૧૧॥”

બાર આંગળના શંકુ વડે સિદ્ધ છાયા કાઢવી હોય તો રવિવારે વીશ આંગળે કરીને, સોમવારે સોળ આંગળે કરીને, મંગળવારે પંદર, બુધવારે ચૌદ, શુક્રવારે તેર, શુક્રવારે બાર અને શનિવારે પાંચ બાર આંગળ વડે સિદ્ધ છાયા થાય છે, એટલે કે તે તે વારે તે તે આંગળના પ્રમાણ બેટલી છાયા હોય તે વખતે સિદ્ધ છાયા કહેવાય છે. ૨૨.

વારદ્વારમ્ સમાપ્ત

નક્ષત્ર પ્રકરણ પ્રારંભ

નક્ષત્રોના નામ

૧. આશ્વિની ૨. બશર્ણી ૩. કૃત્તિકા ૪. રોહિણી ૫. મૃગશીર્ષ ૬. આર્દ્રા
૭. પુનર્વસુ ૮. પુષ્ય ૯. આશ્લેષા ૧૦. મઘા ૧૧. પૂર્વાશ્વિની ૧૨. ઉત્તરાશ્વિની
૧૩. હસ્તા ૧૪. ચિત્રા ૧૫. સ્વાતિ ૧૬. વિશાખા ૧૭. અનુરાધા ૧૮. જ્યેષ્ઠા
૧૯. મૂળ ૨૦. પૂર્વાષાઢા ૨૧. ઉત્તરાષાઢા ૨૨. અભિજિત ૨૩. શ્રવણ ૨૪. ધનિષ્ઠા
૨૫. શતભિષા ૨૬. પૂર્વાભાદ્રપદા ૨૭. ઉત્તરાભાદ્રપદા ૨૮. રેવતી
હવે ત્રીજું નક્ષત્રદ્વાર કહે છે, તેમાં પ્રથમ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોને આશ્રીને હરેકના
આરંભાર પાઠ આશ્રયી અક્ષરો કહે છે—

તુલ્લેચોલાશ્વિની ૧ જ્યેષ્ઠા લીલ્લેલો મરણ્યથ ૨ ।

આર્દ્રા કૃત્તિકા ૩ તુ ઓવાવીવુ ચ રોહિણી ૪ ॥૨૩॥

વેવોકાકી મૃગશિર ૫ આર્દ્રા ૬ કુવલ્લ પુનઃ ।

વેલ્લોહાહિ પુનર્વસો ૭ હૃદ્દોહા તુ પુષ્યમે ૮ ॥૨૪॥

હોહોહોમિરલેષા ૯ મમિયુમે મઘા ૧૦ મતા ।

મોટાટીટ્ટ ફલ્ગુની પ્રાક્ ૧૧ ટેટોપાપીમિલ્તરા ૧૨ ॥૨૫॥

હસ્તા ૧૩. પુષ્પઠૈવૈર્ણેચિત્રા ૧૪ પેપોરરિઃ પુનઃ ।

હરેરોતાઃ સ્મૃતાઃ સ્વાતી ૧૫ તીત્તેતો વિશાલિકા ૧૬ ॥૨૬॥

અનુરાધા ૧૭ નનીનૂને સ્યાજ્જ્યેષ્ઠા ૧૮ નોયયીધુમિઃ ।
 સ્યાદ્ યેયોમામિમિર્મૂલં ૧૯ પૂર્વાષાઢા ૨૦ મુધાફઢેઃ ॥૨૭॥
 મેમોજાજ્યુત્તરાષાઢા ૨૧ જુજેજોલાઙમિજિં ૨૨ ન્મંતાં ।
 શ્રવણે ૨૩ સ્યુઃ સિલ્લુલેલોં ઘનિષ્ઠાયાં ૨૪ ગગીગુમે ॥૨૮॥
 ગોસસીઘઃ ક્ષતમિપક્ ૨૫ પ્રાક્ સેસોદદિ મદ્રપાત્ ૨૬ ।
 દુશ્શશ્ચોત્તરામદ્રા ૨૭ દેદોચ્ચી તુ રેવતી ૨૮ ॥૨૯॥

અર્થ—અહીં અનુક્રમે અઠવાવીશ નક્ષત્રોનાં નામ ગણાવ્યાં છે. તેમાં સામાન્યે કરીને સાઠ ઘડી સુધી એક નક્ષત્ર હોય છે, તેથી પંદર પંદર ઘડીનું એક એક પાઠ (ચરણ) કહેવાય છે. તેમાં જેના નામનો પ્રથમ અક્ષર 'ચુ' હોય, તેના જન્મ અશ્વિની નક્ષત્રના પહેલા પાઠમાં થયેલો છે એમ જાણવું. એટલે કે અશ્વિનીના પહેલા પાઠમાં જન્મેલા મનુષ્યનું નામ જેમાં પહેલો અક્ષર 'ચુ' આવે એવું પાઠવું જોઈએ. તે જ નક્ષત્રના બીજા પાઠમાં 'ચે' ત્રીજામાં 'ચો' અને ચોથા પાઠમાં 'લા' અક્ષર પહેલો આવે એવું નામ કરવું જોઈએ.

અહીં ચુ અક્ષરે કરીને તેના સંજાતીય સ્વરવાળા ચૂ પણ જાણવો. એ જ પ્રમાણે ચે અક્ષરે કરીને ચૈ અને ચો અક્ષરે કરીને ચૌ પણ જાણવો. વળી લા અક્ષરે કરીને લ પણ જાણવો. એ પ્રમાણે સર્વ નક્ષત્રોના અક્ષરોમાં પણ પોતપોતાના સંજાતીય સ્વરવાળા તે તે અક્ષરો પણ જાણવા. એટલે કે ભરણી નક્ષત્રના પહેલા પાઠમાં હિ લી, બીજામાં હુ લૂ, ત્રીજામાં હે લૈ, અને ચોથા પાઠમાં લો લૌ વિગેરે, એ પ્રમાણે સર્વ નક્ષત્રોમાં જાણવું.

નક્ષત્રોના પાઠને આશ્રી અક્ષરો નીચે પ્રમાણે જાણવા.

૧ ચુ ચે ચો લા-અશ્વિની	૨ લી લૂ લૈ લૌ-ભરણી
૩ આ ઈ ઊ એ-કૃત્તિકા	૪ ઓ વા વી વૂ-રોહિણી
૫ વે વો ડા ડી-મૃગશિર	૬ કુ ધ ડ-છ-આર્દ્રા
૭ કે કૌ હા હિ-પુનર્વસુ	૮ હૂ હે હો ડા-પુષ્ય
૯ હી હૂ હે ડો-અશ્લેષા	૧૦ મ મિ મૂ મે-મઘા
૧૧ ષો ટા ઠી ઢૂ-પૂર્વાશ્વિની	૧૨ ટે ઠો પા પી-ઉત્તરાશ્વિની
૧૩ યુ ષ ણ ઠ-હસ્ત	૧૪ પે પો ર રિ-ચિત્રા
૧૫ રે રૌ રા-સ્વાતિ	૧૬ તી તૂ તે તો-વિશાખા
૧૭ ન ની નૂ ને-અનુરાધા	૧૮ નો ય યી યુ-જ્યેષ્ઠા
૧૯ ચે ચો લા લી-મૂલ	૨૦ ભુ ધા ફ ઢ-પૂર્વાષાઢા
૨૧ લે લૌ જા જી-ઉત્તરાષાઢા	૨૨ જુ જે જો ખા-અર્જુનિત
૨૩ ણિ ખૂ ખે ધો-શ્રવણ	૨૪ ગ ગી ગુ ગે-ધનિષ્ઠા
૨૫ ગો સ સી સૂ-શતભિષક	૨૬ સે સૌ ઢ ઢિ-પૂર્વાશાદ્રપદ
૨૭ હુ શ ષ થ-ઉત્તરાશાદ્રપદ	૨૮ દે દૌ ય ઘી-રેવતી

અહીં ઉપરના કૈષ્કમાં આદ્રીમાં ધ ડ અને છ, હસ્તમાં ધ છ ડ પૂર્વાષાઢામાં ધ ડ ઢ તથા ઉત્તરાષાઢપદમાં શ ઝ થ આ અક્ષરો કહેલા છે, તે દરેક અક્ષર દશે સ્વરવાળા બાણુવા. એટલે કે ધ અક્ષરે કરીને ધ ઘા ઘિ ઘી ઘુ ઘૂ ઘે ઘૌ ઘૌ આ દશે બાણુવા, એ પ્રમાણે ડ છ વિગેરે અક્ષરોમાં બાણુવું. ધ છ ડ આ કૈષ્કે ધ અક્ષરે કરીને મૂર્ધન્ય ધ દશ સ્વરવાળા લેવો. પણ ક વર્ગના બ બાણુવો નહીં. કેમકે તે ક વર્ગના બ તો અભિજિત અને શ્રવણમાં કહ્યો છે, ઝ ઝ લ આ અક્ષરો પ્રાયે કરીને નામના આરંભમાં આવતા નથી, તોપણ ઝવિહત ઝવલ વિગેરે નામોમાં આવે છે તો તેમાં સ્વરચક્ર અંધના અભિપ્રાયથી ઝ ને ગદલે રિ, ઝ ને ગદલે રી, અને લ ને ગદલે લિ હોય એવા ધારવા. પ્રસાદત, શ્રીધર, ક્રુવ વિગેરે નામોમાં બ, શી અને ધુ, એ અક્ષરોને પહેલા છે એમ બાણુવા. કહ્યું છે કે—

यदि नाम्नि भवेवर्णः संयोगाक्षरलक्षणः ।

प्राक्षस्तस्यादिमो वर्णः इत्युक्तं ब्रह्मयामले ॥૧॥

“જો નામનો પહેલો વર્ણ સંયોગ અક્ષરવાળો હોય તો તેનો પહેલો અક્ષર સ્વરસહિ અહણુ કરવો. એમ પ્રશ્નયામલમાં કહ્યું છે. વળી અનુસ્વાર તથા વિસર્ગ અક્ષરોમાં કાંઈ પણ વિકાર કરતાં નથી, તેથી તે દરેક અક્ષર સાથે લઈ શકાય છે. (બાળચંદ્ર, બિહારીલાલ વિગેરે નામોમાં બ વ જેવો બાણુવો. કેમકે બ અને વ એ બે અક્ષરોની ઐક્યતા કહેલી છે. ચ વર્ગના પાંચમા અક્ષર બકારને ક વર્ગના પાંચમા અક્ષર ડકાર જેવો ગણવો. અહીં કૈષ્કને શંકા થાય કે કૈષ્ક પણ નામના આરંભમાં બ ડ કે છ આવતા નથી. તેથી તે અક્ષરો શા માટે અહીં લીધા ? તેનો જવાબ એ છે જે પૂર્વના આચાર્યોએ અક્ષરો લીધા છે, માટે અહીં પણ તેને ગણાવ્યા છે. વળી આ અક્ષરો ગણાવ્યાનું કાંઈ પણ ક્ષણ નથી એમ ધારવું નહીં, કેમકે એકાશી પદોવાળા સર્વતોભદ્ર નામના ચક્રમાં આ અક્ષરોવડે અહુનો વેધ થાય છે ત્યારે તે તે અહુના પાઠવાળાને શરીર પીડા થાય છે એવું તેનું ક્ષણ કહેલું છે સર્વતોભદ્ર ચક્રના વિવરણમાં કહ્યું છે કે—

“विध्यन्ते षष्ठ्या रौद्रे षण्ठा हस्तगे व्यधेः ।

फटधाः प्रागपाढायामाहिर्बुध्नेतु शङ्खथाः ॥૧॥

“આદ્રી નક્ષત્રમાં ધ ડ અને છ એ ત્રણ અક્ષરોનો વેધ થાય છે. હસ્તમાં ધ અને ડ નો વેધ થાય છે. પૂર્વાષાઢામાં ડ, ઢ અને ધનો વેધ થાય છે. તથા ઉત્તરાષાઢપદમાં શ, ઝ અને થ એ ત્રણ અક્ષરોનો વેધ કહેવાય છે.” ૨૩-૨૪-૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-૨૯. હવે અભિજિત નક્ષત્રનું સ્વરૂપ જણાવે છે.—

उत्तसापाढमन्त्याहिं चतस्रश्च श्रुतेर्षटीः ।

वदन्त्यभिजितो भोगं वेधलचाद्यवेक्षणो ॥૩૦॥

અર્થ— ઉત્તરાષાઢાનો છેલ્લો એટલે ચોથો પાઠ અને શ્રવણ નક્ષત્રની પહેલી આર ધડી, આટલા કાળને અભિજિત નક્ષત્ર કહે છે. આ નક્ષત્ર વેધ, લત્તા, ઉત્પાત વગેરે જોવામાં ઉપયોગી છે. અહીં ઉત્તરાષાઢાનો છેલ્લો પાઠ કહ્યો છે તે સામાન્ય રીતે પંદર ધડીનો હોય છે. પરંતુ જો ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો યોગકાળ સાઠ ધડીથી ન્યૂનાધિક હોય તો તે કુલ ધડીઓના ચોથા ભાગને ચોથો પાઠ ગણવો. ‘વેધ’ લત્તા વગેરે જોવામાં આ અભિજિતનો ઉપયોગ છે. એમ કહેવાથી અન્ય સ્થળે તેનો ઉપયોગ કરવાનો નથી એમ અર્થાત્થી બાણી લેવું તથા વેધ, લત્તા વગેરે જોતી વખતે અભિજિતની પંદર ધડી (અથવા તેથી ન્યૂનાધિક ધડી) કાઢી લઈને બાકી જેટલી ધડી રહે તેટલી ધડીનું ઉત્તરાષાઢા ગણી તેના પાઠ કર્ષવા. એ જ રીતે શ્રવણમાંથી પણ અભિજિતની આર ધડી કાઢી બાકી રહેલી ધડીઓનું શ્રવણ ગણી તેના પાઠ કર્ષવા. ૩૦.

હવે અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોના સ્વામી કહે છે.

મેઘાસ્તવધિ ૧ યમા ૨ ગ્નયઃ ૩ કમલભૂ ૪ ચન્દ્રો ૫ ડય રુદ્રો ૬ ડદિતિ ૭, જીવો-૮
ડહિઃ ૯ પિતરો ૧૦ મગો ૧૧ ડ્યમ ૧૨ રવી ૮૩ ત્વષ્ટા ૧૪ સમીર ૧૫ સ્તથા ।
શક્રાગ્ની ૧૬ અથ મિત્ર ૧૭ ઇન્દ્ર ૧૮ નિર્ઋતી ૧૯ વારીણિ ૨૦ વિષ્ણે ૨૧ વિધિ ૨૨
વૈકુંઠો ૨૩ વસવો ૨૪ ડમ્બુવો ૨૫ જચરણો ૨૬ ડહિર્નુધન ૨૭ વૃષાભિષૌ ૨૮ ॥૩૧॥

અર્થ—નીચેના કોષ્ટક પ્રમાણે નક્ષત્રોના સ્વામી બાણવા.

નક્ષત્ર	સ્વામી	નક્ષત્ર	સ્વામી
૧ અશ્વિની-અશ્વિનોદર (અશ્વિનીકુમાર).		૨ ભરણી-મ્રમ.	
૩ કૃત્તિકા-અગ્નિ.		૪ રોહિણી-કમલભૂ (બ્રહ્મા).	
૫ મૃગશિર-અંદ્ર.		૬ આર્દ્રા-રુદ્ર (શંકર).	
૭ પુનર્વસુ-અદિતિ (દેવોની માતા).		૮ પુષ્ય-જીવ (શુરુ-બૃહસ્પતિ).	
૯ અસ્લેષા-અહિ (સપ્).		૧૦ મઘા-પિતૃ.	
૧૧ પૂર્વાફાલ્ગુની-ભગ (સૂર્ય વિશેષ).		૧૨ ઉત્તરાફાલ્ગુની-અર્યમા (સૂર્યનો ભેદ).	
૧૩ હસ્ત-રવિ (સૂર્ય).		૧૪ ચિત્રા-ત્વષ્ટા (વિશ્વકર્મા).	
૧૫ સ્વાતિ-સમીર (વાયુ).		૧૬ વિશાખા-શક્ર (ઇન્દ્ર) તથા અગ્નિ.	
૧૭ અનુરાધા-મિત્ર (સૂર્યનો ભેદ).		૧૮ બ્યેષ્ઠા-ઇન્દ્ર.	
૧૯ મૂળ-નિર્ઋતી (શક્તિસોની માતા).		૨૦ પૂર્વાષ્ઠા-વારિ (જળ).	
૨૧ ઉત્તરાષાઢા-વિશ્વ નામના તેર દેવો.		૨૨ અભિજિત-વિધિ (બ્રહ્મા).	
૨૩ શ્રવણ-વૈકુંઠ (વિષ્ણુ).		૨૪ ધનિષ્ઠા-વસુ (વસુ નામના આઠ દેવો).	
૨૫ શતભિષક-અબુપ (વરુણ).		૨૬ પૂર્વાભાદ્રપદ-અજ્યચરણ (રુદ્રનો ભેદ).	
૨૭ ઉત્તરાભાદ્રપદ-અહિબુધ (સૂર્ય વિશેષ).		૨૮ રેવતી-પૃષા (સૂર્યનો ભેદ).	

સમજુતી-અધિન તથા ઉદ્ધર એ બે દેવ છે. વિશાખા નક્ષત્રના પ્રથમ અર્ધા ભાગમાં શક તથા ખીલ અર્ધા ભાગમાં અગ્નિ દેવતા છે, તેથી આ નક્ષત્ર દ્વિદેવત (બે દેવતાવાળું) એવા નામથી તથા મિશ્ર નામથી ઓળખાય છે, મૂળ નક્ષત્રનો સ્વામી નૈર્ઋતી કહ્યો છે. તે નૈર્ઋતી રાક્ષસોની માતા છે તેથી રાક્ષસોને પણ તે નક્ષત્રના સ્વામી બાણવા, અને તેથી કરીને જ મૂળ એ રક્ષોનક્ષત્ર એટલે રાક્ષસતું નક્ષત્ર એવા નામથી ઓળખાય છે. નક્ષત્રોના સ્વામી કહેવાતું કળ એ છે જે તે તે દેવના નામથી તે તે નક્ષત્રોનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, તેથી તેમના સ્વામી કહ્યા છે. ૩૧

હવે અઠવાવીશ નક્ષત્રોના તારાઓની સંખ્યા કહે છે. —

ત્રિચયંગમૂતજગદિન્દુકુતત્રિતર્કેષ્વશ્ચિદ્રિપશ્ચકુલુકુલેદયુગાગ્નિરુદ્રૈઃ ।

વેદાધિરામગુણવેદસતદિકદ્વિદન્તૈશ્ચ તત્સમતિથિર્નિ શુભા મતારૈઃ ॥૩૨॥

અર્થ—અધિની નક્ષત્રના ત્રણ તારા છે ૧. ભરણીના ત્રણ તારા છે, ૨, એ પ્રમાણે અનુક્રમે અંગ એટલે ૭ ૩, ભૂત-પાંચ ૪, જગત-ત્રણ ૫, ઇદ્ર એક ૬, કૃત-ત્રણ ૭, ત્રણ ૮, તર્ક-૭ ૯, ઇષુ-પાંચ ૧૦, અશ્વિ-બે ૧૧, બે ૧૨, પાંચ ૧૩, કુ-એક ૧૪. કુ-એક ૧૫, વેદ-ચાર ૧૬, યુગ-ચાર ૧૭, અગ્નિ-ત્રણ ૧૮, રુદ્ર-અગિયાર ૧૮, વેદ-ચાર ૨૦, અધિ-ચાર ૨૧, રામ-ત્રણ ૨૨, શુક્ર-ત્રણ ૨૩, વેદ-ચાર ૨૪, શત-સો ૨૫, બે ૨૬, બે ૨૭, તથા રેવતી (૨૮) ના હત-મત્રીશ તારાઓ છે આ પ્રમાણે અનુક્રમે ૨૮ નક્ષત્રોના તારાની સંખ્યા બાકુવી. અહીં તારાની સંખ્યા કહેવાતું પ્રયોજન એ છે જે આ તારાઓની સંખ્યાની સમાન તિથિ અશુભ છે. એટલે કે અધિની નક્ષત્રના ત્રણ તારા છે તેથી ત્રીજને દિવસે અધિની નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે શુભ કાર્ય કરાતું નથી. એ રીતે ભરણી વિગેરેમાં પણ તારાઓની સંખ્યા પ્રમાણેની તિથિ શુભ કાર્યમાં વર્જવાની કહી છે. શતભિષક નક્ષત્રના સો તારાઓ કહ્યા છે, તેમાં સો ની સાથે ૧ પંદરે ભાગ લેતાં બાકી ૬૩ રહે છે, માટે ૬૩મને દિવસે શતભિષક નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસ શુભ કાર્યમાં તજવા યોગ્ય છે. એજ રીતે રેવતીના બત્રીશ તારા હોવાથી પંદરે ભાગ લેતાં બે વધે છે, માટે દ્વિતીયા યુક્ત રેવતી તજવા યોગ્ય છે.

લઘુ કહે છે કે—

“દગ્ધા તદ્દિનનક્ષત્રતારાતુલ્યા તિથિર્મવેત્”

તે દિવસના નક્ષત્રના તારાને તુલ્ય-સમાન એવી તિથિ દગ્ધા નિધિ કહેવાય છે.” આ પ્રમાણે સામાન્ય વચન કહીને તે જ લઘુ આ પ્રમાણે વિશેષ કહે છે કે—

“તારાસમૈરહોમિસાસૈરન્દૈશ્ચ ધિષ્ણ્યફલપાકઃ”

“તારાને તુલ્ય એવા દિવસ, માસ અને વર્ષે કરીને નક્ષત્રતું કળ પરિપકવ થાય.” ૩૨. નક્ષત્રોની જ ચર, પ્રવ વિગેરે ખીલ સંજ્ઞા કહે છે.

૧. તિથિ પદરે મટે છે.

ચરમાહુશ્ચલં સ્વાતિરાદિત્યં શ્રવણત્રયમ્ ।

લઘુ ક્ષિપ્રં ચ હસ્તોઽશ્વિન્યભિજિત્યુષ્ય एव च ॥૩૩॥

મૃદુ મૈત્રં મૃગશિર્રાનુરાધા ચૈવ રેવતી ।

ધ્રુવં સ્થિરં ચ વૈરંચમુત્તરાત્રિતયાન્વિતમ્ ॥૩૪॥

દારુણં તીક્ષ્ણમશ્લેષા મૂલમાર્દ્રાં મહેન્દ્રમમ્ ।

ક્રૂરમુગ્રં ચ ભરણી તિસ્રઃ પૂર્વા મધ્યાન્વિતાઃ ॥૩૫॥

મિથ્રં સાધારણં ચ દ્વે વિશાલાકૃત્તિકામિથે ।

દૈદહ્નાન્મનોચિતે ધિષ્ણયે નિર્મિતં કર્મ કર્મણે ॥૩૬॥

અર્થ—સ્વાતિ, પુનર્વસુ અને શ્રવણાદિ ત્રણુ એટલે શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને શતભિષકુ એ પાંચ નક્ષત્રો ચર તથા અલ કહેવાય છે. હસ્ત, અશ્વિની, અભિજિત અને પુષ્ય એ ચાર નક્ષત્રો લઘુ તથા ક્ષિપ્ર કહેવાય છે. મૃગશિર, ચિત્રા અનુરાધા અને રેવતી એ ચાર નક્ષત્રો મૃદુ તથા મૈત્ર કહેવાય છે. રોહિણી, ત્રણુ ઉત્તરા એટલે ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાશ્વાદા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ એ ચાર નક્ષત્રો ધ્રુવ અને સ્થિર કહેવાય છે. અશ્લેષા, મૂળ, આર્દ્રા અને જ્યેષ્ઠા એ ચાર હાડેણુ તથા તીક્ષ્ણ કહેવાય છે ભરણી, મધા, ત્રણુ પૂર્વા એટલે પૂર્વાશ્વિની, પૂર્વાષાદા અને પૂર્વાભાદ્રપદ એ પાંચ નક્ષત્રો ક્રૂર તથા ઉગ્ર કહેવાય છે. તથા વિશાખા અને કૃત્તિકા એ બે નક્ષત્રો મિથ્ર તથા સાધારણુ કહેવાય છે. અર્થાત્ આ બે નક્ષત્રો સ્થિર, ચળ, તીક્ષ્ણ તથા મૃદુ વિગેરે કાંઈ પણ કહેવાતાં નથી. આ ચર વિગેરે નામે કરીને ઉચિત એવા નક્ષત્રમાં કરેલું કાર્ય સુખને માટે થાય છે. એટલે કે જ્યેષ્ઠ નક્ષત્રનું નામ હોય તેવું કાર્ય તેવાં નક્ષત્રોમાં કરવાથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ૩૩-૩૪-૩૫-૩૬,

આ ચરાર્થિક નક્ષત્રમાં કેવાં કાર્ય કરવા યોગ્ય છે. તે જ કહે છે.

કુર્યાત્પ્રયાગં લઘુમિથ્રૈશ્ચ મૃદુધ્રુવૈઃ શાન્તિકમાજિમુગ્રૈઃ ।

વ્યાધિપ્રતીકારમુશન્તિ તીક્ષ્ણૈર્મિથ્રૈશ્ચ મિથ્રં વિધિસામનન્તિ ॥૩૭॥

અર્થ—લઘુ તથા ચર નક્ષત્રમાં પ્રયાણ, કરીયાણા, અલંકાર, કળા, મૈથુન, ઔષધ, જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, વાહન, ઉદ્યાન વિગેરે સંબંધી કાર્ય કરવામાં આવે છે. મૃદુ તથા ધ્રુવ નક્ષત્રમાં શાંતિ, બીજ, ઘર, નગર, અભિષેક, બાગ બગીચા, ભૂષણ (અલંકાર) વસ્ત્ર, ગીત, મંગળ તથા મિત્ર વિગેરે સંબંધી કાર્ય તથા સ્થિર કાર્ય કરવામાં આવે છે. ઉગ્ર નક્ષત્રમાં લડાઈ વંચના (છેતરવું તે), વિષ, ધાન, બંધન, ઉચ્છેદન, શસ્ત્ર અને અગ્નિ વિગેરે સંબંધી કાર્ય કરવામાં આવે છે. તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમાં વ્યાધિનો પ્રતિકાર (દવા વિગેરે ઉપાય), ભૂત, યક્ષ મંત્ર અને નિધિની સાધના તથા લેહ કર્મ વિગેરે સંબંધી કાર્ય કરવામાં આવે છે.

તથા મિશ્ર નક્ષત્રમાં મિશ્ર કાર્ય એટલે સુવર્ણ, રૂપું, તાંબું, લોહું વિગેરે સર્વ અગ્નિ-કર્મ તથા વૃષોત્સર્ગ અને અગ્નિનો પરિગ્રહ વિગેરે કાર્ય કરવામાં આવે છે. દિનશુદ્ધિ અથવા કલ્યુ છે કે—

“લઘૂચરે સુહારમો ઝગરિક્ષે તવં ચરે ।

ધ્રુવે પુરપવેસાઈ મિસ્ત્રે સંધિકિયં કરે ॥૧૧॥”

“લઘુ અને ચર નક્ષત્રમાં શુભ કાર્યનો આરંભ કરવો, ઉચ્ચ નક્ષત્રમાં તપ આચરવો, ધ્રુવ નક્ષત્રમાં પુરપ્રવેશાદિક કરવા તથા મિશ્ર નક્ષત્રમાં સંધિ વિગેરે કાર્યો કરવા.” વળી કલ્યુ છે કે—

“તીક્ષ્ણોગ્રમોક્તં વિદધીત મિશ્રે કૂરોદિતં દારુણમેષુ કુર્યાત્ ।

તીક્ષ્ણોગ્રમિશ્રૈર્યદિહોદિતં તન્મૃદુધ્રુવૈઃ ક્ષિપ્રચરૈર્ન કુર્યાત્ ॥૧૧॥”

તીક્ષ્ણ તથા ઉચ્ચ નક્ષત્રમાં કરવા લાયક કાર્ય મિશ્રમાં પણ કરી શકાય છે, કૂર નક્ષત્રમાં કરવા લાયક કાર્ય દારુણ નક્ષત્રમાં કરી શકાય છે. પરંતુ તીક્ષ્ણ, ઉચ્ચ અને મિશ્રમાં કરવા લાયક કાર્ય જે અહીં કહ્યાં છે, તે કાર્ય મૃદુ, ધ્રુવ, ક્ષિપ્ર અને ચર નક્ષત્રમાં કરવા લાયક નથી. વળી કલ્યુ છે કે—

“પ્રાયઃ જ્ઞાન્તે કાર્યે ન યોજયેત્ કૃતિકાસ્ત્રિપૂર્વાશ્ચ ।

વારુણરૌદ્રે ચ તથા દ્વિદેવતં યામ્યમશ્લેષામ્ ॥૨૧॥”

પ્રાયે કરીને જ્ઞાત કાર્યમાં કૃતિકા તથા ત્રણ પૂર્વા એટલે પૂર્વાશ્લેષુની, પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ એ ચાર નક્ષત્ર લેવા લાયક નથી તથા વારુણ એટલે શતભિષક, રૌદ્ર એટલે આર્દ્રા, દ્વિદેવત એટલે વિશાખા, યામ્ય એટલે ભરણી અને અશ્લેષા આટલાં નક્ષત્રો પણ લેવા લાયક નથી. આ ચરાદિક સંજ્ઞાઓ વારને આશ્રીને પણ અંશાંતરમાં આ પ્રમાણે કહી છે—

“ચરઃ ૧ સ્થિર ૨ સ્તથોગ્ર ૩ અમિશ્રો ૪ લઘુ ૫ રથોમૃદુઃ ૬ ।

તીક્ષ્ણશ્ચ ૭ કથિતા વારાઃ પ્રાચ્યૈઃ સૂર્યોદયઃ ક્રમાત્ ॥૧૧॥”

“પૂર્વાચાર્યોએ રતિવારથી આરંભીને અનુક્રમે ચર, સ્થિર, ઉચ્ચ, મિશ્ર, લઘુ, મૃદુ અને તીક્ષ્ણ એવી સંજ્ઞાઓ કહેલી છે. અર્થાત્ રતિવારે ચર, સોમવારે સ્થિર, મંગળવારે ઉચ્ચ વિગેરે.” આ વારની સંજ્ઞા આપવાનું પ્રયોજન એ છે જે ચર નક્ષત્રમાં કરવાનું કાર્ય ચર વારમાં આવે તો તે વિશેષ સિદ્ધિકારક છે. એ રીતે એક જ સંજ્ઞાવાળા નક્ષત્ર તથા વારમાં તે તે કરવા લાયક કાર્યો વિશેષ ફળદાયક થાય છે. ૩૭

હવે અંદ્ર સંક્રાંતિને આશ્રી સત્યાવીશ નક્ષત્રોની સુહૃત્ સંખ્યા કહે છે.

મેષુ ક્ષણાન્ પચ્ચદશૈન્દ્રરૌદ્રવાયવ્યસાર્પાન્તકવારુણેષુ ।

ત્રિમાન્ વિશાખાદિતિમધ્રુવેષુ શ્રેષ્ઠેષુ તુ ત્રિંશતમામનન્તિ ॥૩૮॥

અર્થ — ઐન્દ્ર (જ્યેષ્ઠા), રૌદ્ર (આદ્રી), વાયવ્ય (સ્વાતિ) સાર્પ (અશ્લેષા), અંતક (હરણી) તથા વાઙ્મુ (શનિશિષ્ય) આ છ નક્ષત્ર પંદર મુહૂર્ત એટલે અર્ધા દિવસના ભોગવાળાં છે. અર્થાત્ પંદર મુહૂર્તીયાં કહેવાય છે. વિશાખા, અદિતિ (પુનર્વસુ), ક્રુવ એટલે રોહિણી, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાફાલ્ગુની અને ઉત્તરાભાદ્રપદ આ છ નક્ષત્રો પીસ્તાલીશ મુહૂર્ત એટલે દોઢ દિવસના ભોગવાળાં છે. એટલે પીસ્તાલીશ મુહૂર્તીયાં છે. બાકીનાં એટલે અશ્વિની, કૃત્તિકા, મૃગશિર, પુષ્ય, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, અનુરાધા, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને રેવતી આ પંદર નક્ષત્રો ત્રીશ મુહૂર્તીયાં છે એટલે એક દિવસના ભોગવાળાં છે. આ પ્રમાણે પ્રાચીન જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં નક્ષત્રોની ભુક્તિ-રાશિ કહેલી છે. પરંતુ હાલમાં તો સર્વે નક્ષત્રો એક એક દિવસના જ ભોગવાળાં છે. એટલે દરેક નક્ષત્ર સામાન્ય રીતે સાઠ ઘડી ભોગ છે. એમ શ્રીમત્ આવશ્યક પૃહ્લદૃષ્ટિ ટિપ્પનકમાં કહ્યું છે. આ મુહૂર્તીયાં નક્ષત્રોની સંજ્ઞાનો ઉપયોગ નવા ઉદય પામેલા અંદ્ર-દર્શનમાં છે. તે વિષે સ્તનમાળામાં કહ્યું છે કે -

બૃહસ્પત્ય ધાન્યં કુલતે સમર્થ્ય જવન્યધિષ્ઠયેડ્મ્યુદિતે મહાર્થ્યમ્ ।

સમેષુ ધિષ્ઠયેષુ સમં દિર્માશ્નુઃ શુક્લદ્વિતીયામ્બુદયી વિલોક્યઃ ॥૧॥

“ સુદિ બીજને દિવસે ઉદય પામતા અંદ્રને ભેવો, બે તે વખતે પૃહ્લત્ નક્ષત્ર એટલે પીસ્તાલીશ મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો ધાન્ય સસ્તું થાય એમ બાબુવું, જઘન્ય એટલે પંદર મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો ધાન્ય મોંઘું થશે એમ બાબુવું અને બે સમ એટલે ત્રીશ મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો ધાન્યના ભાવ સમાન રહેશે એમ બાબુવું. એ પ્રમાણે દરેક ભારના ભાવ બાબુવા. કયાં કયાં નક્ષત્રો અંદ્રની આગળ, પાછળ, અને સાથે હોય છે. તે માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે -

“યુજ્યન્તે પદ્મ દ્વાદશ નવ ચેતિ નિશાકરેણ ધિષ્ઠય્યાનિ ।

પ્રાગ્મધ્ય પશ્ચિમાર્ધેઃ પૌષ્ણૈશાશ્વંડલાદીનિ ॥

“ પૌષ્ણ એટલે રેવતીથી આર'ભીને છ નક્ષત્રો અંદ્રની આગળ ચાલનારાં છે તેથી તેઓ પૂર્વ'યોગી કહેવાય છે તથા ઐશ એટલે આદ્રાથી આર'ભીને આર નક્ષત્રો મધ્યભાગ યોગી કહેવાય છે. અર્થાત્ તે નક્ષત્રો અંદ્રની સાથે રહેનારાં છે તથા આખ'ડકા એટલે જ્યેષ્ઠાથી આર ભીને નવ નક્ષત્રો અંદ્રના પશ્ચિમાર્ધ' યોગવાળાં છે એટલે કે તે નક્ષત્રો અંદ્રની પાછળ ચાલનારાં છે.” આ પૂર્વ'યોગી વિગેરે નક્ષત્રોની સંજ્ઞાનું ફળ આ પ્રમાણે છે. -

“પૂર્વાર્ધયોગિષુદક્ષીણામતિવલ્લભો ભવેદ્મર્તા ।

પશ્ચાર્ધયોગિષુ દ્વિપ્રેમમિથો મધ્યયોગિષુ ॥૨॥

પૂર્વાર્ધ'યોગી નક્ષત્રમાં વિવાહ થયા હોય તો સ્ત્રીને ભર્તા ઉપર ઘણી પ્રીતિ હોય, પશ્ચાર્ધ'યોગીમાં વિવાહ થયા હોય તો પુરુષને સ્ત્રી ઉપર ઘણો પ્રેમ હોય. અને મધ્ય'યોગીમાં વિવાહ થયા હોય તો બન્નેને પરસ્પર સમાન પ્રીતિ રહે છે.” આ જ આ. સિ. ૫

પ્રમાણે સેવા, મિત્રાર્થ વિગેરેમાં પણ ફળ જાણવું. એટલે કે પૂર્વયોગી નક્ષત્રમાં રેવા (નોકરી વગેરે)ને તથા મિત્રાર્થનો આરંભ થયો તો તે મુખ્ય (શેઠ વિગેરે) હોય તે ગૌણ (નોકર વિગેરે)ને અત્યંત પ્રેમવાળો રહે છે. પશ્ચાર્થયોગીમાં આરંભ થયો હોય તો જે ગૌણ હોય તે મુખ્યને ઘણી પ્રીતિ-લક્ષિતાવાળો થાય છે. તથા મધ્યયોગીમાં આરંભ કર્યો હોય તો પરસ્પર પ્રીતિ રહે છે.

નક્ષત્રોની આકૃતિ નીચે પ્રમાણે હોય છે—

હયવદન ૧ મગ ૨ જુર ૩ શકટ ૪ મૃગશિરો ૫ મણિ ૬ ગૃહે ૭
 ૮ ચક્રાણામ્ ૯ પ્રાકાર ૧૦ શયન ૧૧ પર્યક ૧૨ હસ્ત ૧૩
 મુક્તા ૧૪ પ્રવાલાનામ્ ૧૫ ॥૧॥ તોરણ ૧૬ મણિ ૧૭ કુંડલ ૧૮
 સિંહવિક્રમ ૧૯ સ્વપન ૨૦ ગજવિલાસાનામ્ ૨૧ શૃંગાટક ૨૨ ત્રિવિક્રમ
 ૨૩ મૃદંગ ૨૪ વૃત્ત ૨૫ દ્વિયમલાનામ્ ૨૬ ॥૨॥ પર્યક ૨૭
 મુરજ ૨૮ સદ્જ્ઞાનિ ખાનિ કથિતાનિ ચાશ્વિનાદિનિ ।

અશ્વિની નક્ષત્રથી આરંભીને અતુલકે હયવદનાદિક આકારવાળાં નક્ષત્રો કહેલાં છે એટલે કે અશ્વિની નક્ષત્ર અશ્વિના મુખના આકારવાળું છે ૧, ભરણી ભગ (ચેનિ)ના આકારવાળું છે ૨, કૃત્તિકા જુર (અજ)ના આકારવાળું છે ૩, એ પ્રમાણે અતુલકે શકટ (ગાડું) ૪, મૃગતું મસ્તક ૫, મણિ ૬, ઘર ૭, બાણ ૮, ચક્ર ૯, કિલ્લો ૧૦, શયન ૧૧, પર્યક ૧૨, હાથ ૧૩, મોતી ૧૪, પરવાળા ૧૫, તોરણ ૧૬, મણિ ૧૭, કુંડળ ૧૮, સિંહનાં પગલાં ૧૯, સ્વપ્ન (શય્યા) ૨૦, હસ્તિની ચાલ ૨૧, શૃંગાટક ૨૨, ત્રિવિક્રમ ૨૩, મૃદંગ ૨૪, વૃત્ત (ગોળ) ૨૫, દ્વિયામલ ૨૬, પર્યક ૨૭ અને મુરજ (વાજિત્ર વિશેષ) ૨૮, આવા આકારવાળાં કહેલાં છે.

દિશાઓનો કેમ આ પ્રમાણે છે—ચિત્રા અને સ્વાતિ નક્ષત્રના ઉદયના મધ્ય ભાગમાં પૂર્વદિશા છે, તે બન્નેના અસ્તના મધ્યમાં પશ્ચિમદિશા છે, જુવનો તારો ત્યાં હોય તે ઉત્તર દિશા છે અને તેની ધનમુખની દિશા દક્ષિણ છે.

જે જે નક્ષત્રો જે જે દિશામાં ચાલનારાં છે તે કહે છે

દક્ષિણમાર્ગેઽસ્લેષા ૧ જાહ્યત્રય ૪ કરયુગે ૬ દ્વિપતિષ્ઠકમ્ ।

ઉત્તરતઃ પુનરભિજિત્રય ૩ મશ્ચિત્રય ૬ યૌનયુગલાનિ ૮ ॥૧॥

આજપાદદ્વયં ૧૦ સ્વાત્યા ૧૧ દિત્યે ૧૨ ચેતિ અમન્તિ સ્વે ।

મધ્યમાર્ગે શતમિષક ૧ પુષ્ય ૨ પૌષ્ણ ૩ મઘા ૪ હિતિ ॥૨॥

અસ્લેષા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, હસ્ત, ચિત્રા, વિશાખા, અનુરાધા જ્યેષ્ઠા, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા આ બાર નક્ષત્રો દક્ષિણ ભાગમાં ચાલે છે. અભિજિત, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, ભરણી, કૃત્તિકા, પૂર્વાશ્વિની, ઉત્તરાશ્વિની, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ,

સ્વાતિ, પુનર્વસુ આ બાર નક્ષત્રો ઉત્તર ભાગમાં ચાલે છે, તથા શતભિષક, પુષ્ય, રેવતી, મઘા એ ચાર નક્ષત્રો મધ્ય ભાગે ચાલનારાં છે (આ સર્વ હકીકત વ્યવહાર પ્રકાશમાં) છે. ચંદ્રથી કઈ કઈ દિશામાં નક્ષત્રો રહેલાં છે તે કહે છે.

વે ફગ્નુણિ ૧ મહવયા ૪ સવળ ૫ ઘણિટ્ટા ૬ ય રેવહ ૭ મરણી ૮
અસિણિ ૯ સયમિસ ૧૦ સાઈ ૧૧ અમિજુ ૧૨ ચરજોજ્ઞો ચંદે ॥૧॥

પુળવસુ ૧ રોહિણિ ૨ ચિત્તા ૩ મહ ૪

જિટ્ટ ૫ પુરાહ ૬ કચિઝ ૭ વિસાહા ૮ ।

ચંદસ્સ ઉમયજોગા અહ દક્ષિણ જોજ્ઞો ચંદે ॥૨॥

પૂર્વાશ્લેષુની, ઉત્તરાશ્લેષુની, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, રેવતી, ભરણી, અશ્વિની, શતભિષક, સ્વાતિ અને અભિજિત્ આ બાર નક્ષત્રો ચંદ્રથી ઉત્તર તરફ રહે છે, એટલે આ નક્ષત્રોથી હક્ષિણ તરફ રહીને ચંદ્ર ગતિ કરે છે. પુનર્વસુ, રોહિણી, ચિત્રા, મઘા, જ્યેષ્ઠા, અનુરાધા, કૃત્તિકા અને વિશાખા એ આઠ નક્ષત્રો ચંદ્રની બંને એટલે ઉત્તર તથા હક્ષિણ બાજુએ રહે છે, એટલે કે કોઈ વખત હક્ષિણ તરફ અને કોઈ વખત ઉત્તર તરફ રહે છે. તથા બાકીનાં એટલે પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, હસ્ત, મૂળ, અશ્લેષા, મૃગશિર આદ્રા અને પુષ્ય એ આઠ નક્ષત્રો ચંદ્રથી હક્ષિણમાં રહે છે.

તિથિ તથા નક્ષત્રત્વં સંપૂર્ણ બળ કઈ વખતે હોય છે તે કહે છે.

તિથિર્ધિષ્ણ્યં ચ પૂર્વાર્દે બલવદ્બલં તતઃ ।

નક્ષત્રં બલવદ્ગ્રાત્રૌ દિને બલવતી તિથિઃ ॥૧॥ (વ્યવહારસાર)

દિવસના પૂર્વાર્ધે ભાગમાં તિથિ તથા નક્ષત્ર સંપૂર્ણ બલવાન હોય છે અને ત્યાર પછી દુર્બળ થાય છે. રાત્રિએ કેવલ નક્ષત્રત્વં જ બળ હોય છે અને દિવસે કેવલ તિથિ જ બલવાન હોય છે.

નક્ષત્ર પ્રકરણ સમાપ્ત

યોગ પ્રકરણ પ્રારંભ

રવિ વિગેરે વારને વિષે તિથિ તથા નક્ષત્રને આશ્રીને શુભ તથા અશુભ યોગ કહે છે. તેમાં પ્રથમ રવિવારે શુભ યોગ કહે છે.

भानौ भृत्यै करादित्य-पौष्णब्राह्ममृगोत्तराः ।

पुष्यमूलाश्विवासव्य-श्रैकाष्टनवमी तिथिः ॥३९॥

અર્થ—રવિવારે હસ્ત, પુનર્વસુ, રેવતી, શેઢિણી, મૃગશિર, ઉત્તરાશ્વાદશુની, ઉત્તરા-
ષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, પુષ્ય, મૂળ, અશ્વિની અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તથા પડવો,
આઠમ અને નોમ તિથિ હોય તો તે શુભ યોગને માટે છે. અહીં વાર અને તિથિ તથા
વાર અને નક્ષત્ર એમ બન્નેનો યોગ હોય તો દ્વિગ શુભયોગ બાબુવો અને વાર,
નક્ષત્ર તથા તિથિ એ ત્રણે મળતાં હોય ત્યારે ત્રિગ શુભ યોગ બાબુવો. એ પ્રમાણે
અશુભ યોગમાં પણ બાબુવું. ૩૯

રવિવારે અશુભ યોગ કહે છે.

न चार्के वारुणं याम्यं, विशाखात्रितयं मघा ।

तिथिः षट्सप्तस्त्रा ११ र्क, १२ मनु १४ संख्या तथेक्ष्यते ॥४०॥

અર્થ—રવિવારે વારુણ (શતભિષક), યામ્ય (ભરણી) વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા
અને મઘા નક્ષત્ર હોય તથા છક, સાતમ, અગિયારશ, બારશ, અને ચૌદશ, એ તિથિ-
ઓમાંથી કોઈ પણ તિથિ હોય તો તે ધનછાતી નથી. અર્થાત્ તે દિવસે અશુભ યોગ
બાબુવો. અહીં વિશાખા ત્રિતય લખ્યું છે તેથી અતુકમે ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુ યોગ
થાય છે. એટલે કે રવિવારે વિશાખા નક્ષત્ર હોય તો ઉત્પાતયોગ, અનુરાધા હોય તો
મૃત્યુયોગ અને જ્યેષ્ઠા હોય તો કાણુયોગ બાબુવો. એ પ્રમાણે આગળ પણ કુયોગના
શ્લોકમાં જ્યાં ત્રિગ શબ્દ આવે ત્યાં પણ ઉત્પાત વિગેરે ત્રણ યોગ અતુકમે બાબુવા. ૪૦

સોમવારે શુભ યોગ કહે છે.

सोमे सिद्धयै मृगब्राह्ममैत्राण्यार्यमणं करः ।

श्रुतिः शतभिषक् पुष्यस्तिथिस्तु द्विनवामिधा ॥४१॥

અર્થ—સોમવારે મૃગશિર, ધ્રાઘા (રોહિણી), મૈત્ર (અનુરાધા), આર્યમણ (ઉત્તરાશ્વિની), કર (હસ્ત), શ્રુતિ (શ્રવણ), શતભિષક અને પુષ્ય નક્ષત્ર હોય તથા બીજા કે નોમ તિથિ હોય તો તે દિવસે શુભ યોગ બાબુવો. ૪૧.

સોમવારે અશુભ યોગ કહે છે.

ન ચન્દ્રે વાસવાષાઢા-ત્રયાદ્રાશિદ્વિદેવતમ્ ।

સિદ્ધયૈ ચિત્રા ચ સપ્તમ્યેકા-દશ્યાદિત્રયં તથા ॥૪૨॥

અર્થ—સોમવારે વાસવ (ધનિષ્ઠા), પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજિત્ આદ્રા, અશ્વિની અને દ્વિદેવત (વિશાખા) અને ચિત્રા નક્ષત્ર હોય, તથા સાતમ, અગિયારશ, બારશ અને તેરશ તિથિ હોય તો તે દિવસે અશુભ યોગ બાબુવો. અહીં ષાઢાત્રય એટલે પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા અને અભિજિત્ નક્ષત્ર હોય તો અનુક્રમે ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુયોગ પાણુ બાબુવા. ૪૧.

મંગળવારે શુભ યોગ કહે છે.

મૌમેઽશ્વિપૌષ્ણાદિર્બુધ્ન-મૂલરાધાર્યમાગ્નિમમ્ ।

મૃગઃ પુષ્યસ્તથાશ્લેષા, જયા ષષ્ઠી ચ સિદ્ધયૈ ॥૪૩॥

અર્થ—મંગળવારે અશ્વિની, પૌષ્ણ (રેવતી), આહિર્બુધ્ન (ઉત્તરાભાદ્રપદ), મૂલ, રાધા (વિશાખા), અર્ધમ (ઉત્તરાશ્વિની), અગ્નિ (કૃત્તિકા), મૃગશિર, પુષ્ય અને અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય તથા જયા એટલે ત્રીજા. આઠમ અને તેરશ તથા છઠ તિથિ હોય તો તે સિદ્ધિને માટે છે, એટલે તે દિવસે શુભ યોગ બાબુવો. ૪૩.

મંગળવારે અશુભ યોગ કહે છે.

ન મૌમે ચોત્તરાષાઢા-મધાદ્રાવાસવત્રયમ્ ।

પ્રતિપદશમી રુદ્ર-પ્રમિતા ચ મતા તિથિઃ ॥૪૪॥

અર્થ—મંગળવારે ઉત્તરાષાઢા, મધા, આદ્રા, વાસવત્રય એટલે ધનિષ્ઠા, શતભિષક અને પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર હોય તથા પડવો, દશમ અને અગિયારશ તિથિ હોય તે દિવસે અશુભ યોગ બાબુવો. અહીં પાણુ વાસવત્રય એટલે ધનિષ્ઠા, શતભિષક અને પૂર્વાભાદ્રપદ હોય તો અનુક્રમે ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુયોગ પાણુ બાબુવા. ૪૪

બુધવારે શુભ યોગ કહે છે.

બુધે મૈત્રં શ્રુતિજ્યેષ્ઠા-પુષ્યહસ્તાગ્નિમત્રયમ્ ।

પૂર્વાષાઢાર્યમર્થે ચ, તિથિર્મદ્રા ચ મૃતયૈ ॥૪૫॥

અર્થ—બુધવારે-મૈત્ર (અનુરાધા) શ્રવણ, જ્યેષ્ઠા, પુષ્ય, હસ્ત અગ્નિભ, (કૃત્તિકા) વિગેરે ત્રણ એટલે કૃત્તિકા, રોહિણી અને મૃગશિર, પૂર્વાષાઢા તથા અર્ધમ એટલે ઉત્તરા-

કાલ્પશુની આમાંનું કોઈ નક્ષત્ર હોય તથા ભદ્રા એટલે ણીજ, સાતમ અને બારશ એમાંની કોઈ તિથિ હોય તો તે દિવસે શુભ યોગ બાબુવો. ૪૫

બુધવારે અશુભ યોગ કહે છે.

ન બુધે વાસવાશ્લેષા-રેવતીત્રયવારુણમ્ ।

ચિત્રામૂલં તિથિર્નેષ્ટા, જયૈકેન્દ્રનવાંકિતા ॥૪૬॥

અર્થ—બુધવારે ધનિષ્ઠા, અશ્લેષા, રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, વારુણ, (શતભિષક), ચિત્રા અને મૂળ નક્ષત્ર હોય, તથા જ્યાં એટલે ત્રીજ, આઠમ અને તેરશ તથા પડવો, ચૌદશ અને નોમ એમાંની કોઈ પાંચ તિથિ હોય તો તે અશુભ યોગ બાબુવો. અહીં પાંચ રેવતી, અશ્વિની અને ભરણી હોય તો અનુક્રમે ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુયોગ બાબુવા. ૪૬.

શુક્રવારે શુભ યોગ કહે છે.

ગુરૌ પુષ્યાશ્વિનાદિત્ય-પૂર્વા ૩ શ્લેષાશ્ચ વાસવમ્ ।

પૌષ્ણં સ્વતિત્રયં સિદ્ધયૈ, પૂર્ણાશ્વિકાદશી તથા ॥૪૭॥

અર્થ—શુક્રવારે પુષ્ય, અશ્વિની, પુનર્વસુ, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા પૂર્વાભાદ્રપદ, અશ્લેષા, વાસવ (ધનિષ્ઠા), પૌષ્ણ (રેવતી), સ્વાતિત્રય એટલે સ્વાતિ, વિશાખા અને અનુરાધા નક્ષત્ર હોય તથા પૂર્ણા એટલે પાંચમ, દશમ અને પુનમ તથા અગિયારશ હોય તો શુભ યોગ બાબુવો. ૪૭.

શુક્રવારે અશુભ યોગ કહે છે.

ન ગુરૌ વારુણા-ગ્નેયચતુષ્કાર્યમણદ્વયમ્ ।

જ્યેષ્ઠા મૂલ્યૈ તથા મદ્રા; તુર્યા પશુચરમી તિથિઃ ॥૪૮॥

અર્થ—શુક્રવારે વારુણ (શતભિષક), આગ્નેય ચતુષ્ક એટલે કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિર અને આર્દ્રા, અર્ધમચુદ્ર એટલે ઉત્તરાફાલ્ગુની અને હસ્ત, જ્યેષ્ઠા આ નક્ષત્રોમાંથી કોઈ એક હોય તથા ભદ્રા એટલે ણીજ, સાતમ અને બારશ, તથા ચોથ, છઠ્ઠ અને આઠમ આમાંની કોઈ તિથિ હોય તો તે દિવસે અશુભ યોગ બાબુવો. અહીં પાંચ રોહિણી, મૃગશિર અને આર્દ્રા હોય તો અનુક્રમે ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુયોગ બાબુવા અને કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય તો યમત્રંટ નામનો યોગ થાય છે. ૪૮.

શુક્રવારે શુભ યોગ છે.

શુક્રે પૌષ્ણાશ્વિનાષાઢા, મૈત્રં માર્ગં શ્રુતિદ્વયમ્ ।

યૌનાદિત્યે કરો નન્દા-ત્રયોદશ્યૌ ચ સિદ્ધયૈ ॥૪૯॥

અર્થ—શુક્રવારે પૌષ્ણ, (રેવતી), અશ્વિની, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, મૈત્ર (અનુરાધા) માર્ગ (મૃગશિર), શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, યૌન (પૂર્વાફાલ્ગુની), આદિત્ય, (પુનર્વસુ) અને કર, હસ્ત

નક્ષત્ર હોય તથા નંદા એટલે પરવો, છઠ અને અગિયારશ, તથા તેરશ તિથિ હોય તો તે દિવસે શુભ યોગ થાય છે. ૪૯.

શુક્રવારે અશુભ યોગ કહે છે.

ન શુક્રે ભૂતયે ગ્રાહ્યં, પુષ્યં સાર્પં મધાભિજિત્ ।

જ્યેષ્ઠા ચ દ્વિત્રિસપ્તમ્યો, રિક્તાહ્યાસ્તિથયસ્તથા ॥૫૦॥

અર્થ—શુક્રવારે ગ્રાહ્ય (ચિહ્નિણી), પુષ્ય, સાર્પ (અશ્વેષા), મધા, અભિજિત અને જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય, તથા ખીજ, ત્રીજ, સાતમ તથા રિક્તા એટલે બોધ, નોમ અને ચૌદશ હોય તો તે દિવસે અશુભ યોગ બાણવો. અહીં પશુ પુષ્ય, અશ્વેષા અને મધા હોય તો તે દિવસે અનુકંમે ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુ યોગ થાય છે. ૫૦.

હવે શનિવારે શુભ યોગ કહે છે.

શનૌગ્રાહ્ય શ્રુતિદ્વન્દ્વા-શ્ચિમસ્તુરુભિત્રમમ્ ।

મધા શતભિષક્ સિદ્ધયૈ, રિક્તાષ્ટમ્યૌ તિથી તથા ॥૫૧॥

અર્થ—શનિવારે ગ્રાહ્ય (ચિહ્નિણી), શ્રુતિદ્વન્દ્વ એટલે શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા, અશ્વિની મંરેત્ (સ્વાતિ), શુરુભ (પુષ્ય), મિત્રભ (અનુરાધા) મધા અને શતભિષક્ નક્ષત્ર હોય તથા રિક્તા એટલે બોધ, નોમ અને ચૌદશ તથા અષ્ટમી તિથિ હોય તો તે દિવસે શુભ યોગ થાય છે. ૫૧.

હવે છેવટે શનિવારે અશુભ યોગ કહે છે.

ન શનૌ રેવતી સિદ્ધયૈ વૈશ્વમાર્યમળત્રયમ્ ।

પૂર્વા ૩ મૃગશ્ચ પૂર્ણાહ્યા તિથિઃ પૃષ્ઠી ચ સપ્તમી ॥૫૨॥

અર્થ—શનિવારે રેવતી, વૈશ્વ (ઉત્તરાષાઢા), આર્ય મહુત્રય એટલે ઉત્તરાશાઢ્યુની, હસ્ત અને ચિત્રા, પૂર્વાશાઢ્યુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને મૃગશિર નક્ષત્ર હોય તથા પૂર્ણા એટલે પાંચમ, દશમ અને પૂનમ તથા છઠ અને સાતમ હોય તો તે દિવસે અશુભ યોગ થાય છે. અહીં પશુ ઉત્તરાશાઢ્યુની, હસ્ત અને ચિત્રા હોય તો ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુ યોગ અનુકંમે થાય છે. ૫૨

અહીં વિશેષ એટલો છે કે સુયોગના સાત મ્લોકોમાં જે પહેલાં પહેલાં નક્ષત્ર આપ્યાં છે તે નક્ષત્ર બે તે જ વારે હોય તો અમૃતસિદ્ધિ યોગ થાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“હસ્ત ૧ સૌમ્યા ૨ શિની ૩ મૈત્ર ૪ પુષ્ય ૫ પૌષ્ણ ૬ વિરંચિતૈઃ ૭

મવત્યમૃતસિદ્ધ્યાહ્યો, યોગઃ સૂર્યાદિવારગૈઃ ॥૧॥”

“રવિ આદિ વારને વિષે અનુકંમે હસ્ત, સૌમ્ય (મૃગશિર), અશ્વિની મૈત્ર (અનુરાધા), પુષ્ય, રેવતી અને વિરંચિત (ચિહ્નિણી) હોય તો તે દિવસે અમૃતસિદ્ધિ યોગ થાય છે.

એટલે કે રવિવારે હસ્ત નક્ષત્ર હોય, સોમવારે મૃગશિર હોય, મંગળવારે અશ્વિની, બુધવારે અનુરાધા, શુક્રવારે પુષ્ય, શુક્રવારે રેવતી અને શનિવારે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે અમૃતસિદ્ધિ યોગ થાય છે.” આ યોગને વિષે કાર્ય કરવાથી અવશ્ય તે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે એમ રત્નમાળાના ભાષ્યમાં કહ્યું છે.

શ્રીહર્ષ પ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે—

મદ્રા સંવર્તકાર્દૈશ્વેત્સર્વદુષ્ટેડપિ વાસરે ।

યોગોઽસ્ત્યમૃતસિદ્ધ્યાશ્ચ, સર્વદોષક્ષયસ્તદા ॥૧॥

“ભદ્રા અને સંવર્તક વિગેરે અશુભ યોગો વડે હૃષણ પામ્યા છતાં પણ તે દિવસે જો અમૃતસિદ્ધિ યોગ હોય તો સર્વ દોષનો ક્ષય થાય છે.

શુક્રવારે જો રેવતી નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે યત્ન યોગ થાય છે અને ઉત્તરા-ભાદ્રપદ હોય તો અમૃતસિદ્ધિ યોગ થાય છે.” એમ લોકશ્રી અંથમાં કહ્યું છે.

કોઈ આચાર્ય કહે છે કે—

“શરતિથિતઃ સપ્તતિથિષ્વેતે સપ્તાપિ મૃત્યુદાઃ ક્રમશઃ”

“પાંચમથી સાત તિથિ સુધી અનુક્રમે આ સાતે અમૃતસિદ્ધિ યોગોવાળા વારે મૃત્યુ દેનારા છે. એટલે કે રવિવારે અમૃતસિદ્ધિ યોગ હોય, પણ તે દિવસે પાંચમ હોય, સોમવારે અમૃતસિદ્ધિ યોગ હોય, પણ છઠ્ઠ હોય, મંગળવારે સાતમ, બુધવારે આઠમ, શુક્રવારે નોમ, શુક્રવારે દશમ અને શનિવારે અમૃતસિદ્ધિ યોગ સહિત અગિયારશ હોય તો પણ તે મૃત્યુદાયી બાબવા.”

વળી કહ્યું છે કે —

વિશાખાદિચતુષ્કેષુ, રવિવારાદિસપ્તકે ।

ઉત્પાતમૃત્યુ કાળાશ્ચ, સિદ્ધિયોગાશ્ચ કીર્તિતાઃ ॥૧॥

વિશાખાદિક ચાર ચાર નક્ષત્રો વડે રવિવારાદિક સાત વારને વિષે ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાણ અને સિદ્ધિ યોગ કહ્યા છે. નીચેનું કોષ્ટક જુઓ :

	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શનિ
ઉત્પાત	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિણી	પુષ્ય
મૃત્યુ	અનુરાધા	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષક	અશ્વિની	મૃગશિર	અર્ધલેષા
કાણ	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાભાદ્રપદ	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા
સિદ્ધિ	મૂળ	અવલ	ઉત્તરા-ભાદ્રપદ	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વા-ફાલ્ગુની
						સ્વાતિ

ઝહી' ઉત્પાત, મૃત્યુ અને કાણુને ઠેકાણે અનુકંપે પ્રવાસ, મરણ અને વ્યાધિ એવાં નામ પણ પૂર્ણભદ્રે કહેલાં છે.

ચમઘંટ યોગ આ પ્રમાણે થાય છે.

“મધા વિશાખાઽઽર્દ્રામૂલ, કૃત્તિકારોહિણીકરૈઃ ।

રવ્યાદિવારસંયુક્તૈર્યમઘંટો મૃશોઽશુભઃ ॥૧॥

“રવિવારે મધા, સોમવારે વિશાખા, મંગળવારે આર્દ્રા, બુધવારે મૂળ, શુક્રવારે કૃત્તિકા, શુક્રવારે રોહિણી અને શનિવારે હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે ચમઘંટ નામે યોગ થાય છે. તે ઘણું જ અશુભ ફળદાયક છે.” ઝહી' પાકશ્રી અંથકાર હસ્ત નક્ષત્રને ઠેકાણે પૂર્વાષાઢા તથા ઉત્તરાષાઢા કહે છે.

વજ્રસુશળ યોગ આ પ્રમાણે થાય છે.

“મર ચિત્તુત્તરસાઢા ઘણિ ઉત્તરફગ્નુ જિટ્ઠ રેવઢા ।

સુરાઢજમ્મરિક્ષા યદર્હિ વજ્રમુસલ પુણો ॥૧॥”

રવિવારે ભરણી, સોમવારે ચિત્રા, મંગળવારે ઉત્તરાષાઢા, બુધવારે ધનિષ્ઠા, શુક્રવારે ઉત્તરાશ્લેષુની, શુક્રવારે, જ્યેષ્ઠા અને શનિવારે રેવતી નક્ષત્ર હોય તો વજ્રસુશલ નામે અશુભ યોગ થાય છે, આ રવિ વિગેરે ગ્રહોના જન્મ નક્ષત્ર છે. ઝહી' ભરણીને ઠેકાણે લોક અંથમાં અશ્વિની કહેલ છે.

અરિ (શત્રુ) યોગ આ પ્રમાણે થાય છે. —

મર પુસ્સુત્તરસાઢા અઢ વિસાઢા રેવઢં ય સમિસા ।

અકાઢજાણર્હિ અરિજોગા ગુરુવિણિદિટ્ઠા ॥૧॥”

“રવિવારે ભરણી, સોમવારે પુષ્ક, મંગળવારે ઉત્તરાષાઢા, બુધવારે આર્દ્રા, શુક્રવારે વિશાખા, શુક્રવારે રેવતી અને શનિવારે શતભિષક નક્ષત્ર હોય તો તે અરિ યોગ કહેવાય છે, એમ શુરુજને ખતાવ્યું છે.” પ્રીતિના કાર્યમાં આ યોગ વર્જવામાં આવે છે.

અસ્થિર (ચર) યોગ આ પ્રમાણે થાય છે.

“મહ મૂલુત્તરસાઢા અઢ વિસાઢા ય રોહિણિ ।

સમિસા, સુકાઢજાણ કમસો અઢાકમં અસ્થિરો જોગો ॥૧॥”

શુક્રવારે મધા, શનિવારે મૂળ, રવિવારે ઉત્તરાષાઢા, સોમવારે આર્દ્રા, મંગળવારે વિશાખા, બુધવારે રોહિણી, શુક્રવારે શતભિષક હોય તો તે અસ્થિર (ચર) યોગ કહેવાય છે.” સ્થિર કાર્યોમાં આ યોગ વર્જવા યોગ્ય છે.

કંકય યોગ આ પ્રમાણે થાય છે.—

“અકાદ્ધસુ કકો વારસી ડ પચ્છકમેણ જા છટ્ઠી કવકય નામા જોગો”

રવિવારાદિકમાં બારશથી પશ્ચાત્તુપૂર્વીએ છઠ્ઠી સુધી આવતું એટલે કંકય યોગ થાય છે. અર્થાત્ રવિવારે બારશ, સોમવારે અગિયારસ, મંગળવારે દશમ, બુધવારે નેમ, ગુરુવારે આઠમ, શુક્રવારે સાતમ, શનિવારે છઠ્ઠી હોય તો કંકય યોગ થાય છે.

બીજી રીતે આ પ્રમાણે પણ છે.

“યત્ર સંખ્યાયુતૌ વારતિથ્યોર્જાતાસ્ત્યોદશ જ્ઞેયઃ

ઋકચયોગોડયં હૈયથ શુભકર્મણિ ॥૧૧॥”

“રવિવારાદિક વારની અને તિથિની સંખ્યા ભેગી કરવાથી બન્નારે તેરની સંખ્યા થાય ત્યારે તેને કંકય યોગ બાબતે. આ યોગ શુભ કાર્યમાં વળ્યું છે. જેમકે રવિવારની એક સંખ્યા તેમાં બાર ઉમેરવાથી તેરની સંખ્યા થાય છે, માટે રવિવારે બારશ હોય ત્યારે કંકય યોગ થાય. એ પ્રમાણે ગણવાથી પણ ઉપરની ગાથા પ્રમાણે મળતું આવે છે.”

સંવત્ક યોગ આ પ્રમાણે —

“પદ્ધિવય તિજુ વુદ્ધેણં છટ્ઠી જીવેણ વિજુ સુક્ષેણ

સત્તમિ સણિસરેસું એ સંવટ્ટયા જોગા ॥૧૧॥”

“બુધવારે પડવો અથવા ત્રીજી હોય, ગુરુવારે છઠ્ઠી હોય, શુક્રવારે બીજી હોય તથા શનિ અને રવિએ સાતમ હોય તો તે સંવત્ક યોગ કહેવાય છે.” હર્ષપ્રકાશ વિગેરે ગ્રંથમાં “બુધવારે માત્ર પડવો જ હોય અને સાતમને કિલસે રવિવાર જ હોય તો સંવત્ક યોગ થાય.” એમ કહ્યું છે. બાકી સર્વ ઉપર પ્રમાણે.

પ્રથમથી આરંભીને બહી સુધીના જે જે યોગો કહ્યા તેના પાંચ વર્ગ થઈ શકે છે, તે આ પ્રમાણે—વિરુદ્ધ યોગ ૧, સામાન્ય યોગ ૨, સુયોગ ૩, સિદ્ધિ યોગ ૪ અને અમૃતસિદ્ધિ યોગ ૫. આ યોગોમાં કાર્ય કરવાથી તેનું ફળ અનુક્રમે આ પ્રમાણે બાબતું—અત્યંત અસિદ્ધિ ૧, કૌંસયોગ સિદ્ધિ ૨, વિલંબ સિદ્ધિ ૩, ઇચ્છિત સિદ્ધિ ૪ તથા ઇચ્છિતથી અધિક સિદ્ધિ ૫. આ પ્રમાણે ત્રિવિક્રમે કહ્યું છે. ફરીથી અથકાર બીજા યોગો કહે છે. તેમાં પ્રથમ કુમારયોગ કહે છે.

યોગઃ કુમારનામા શુભઃ કુજજ્ઞેન્દુશુક્રવારેષુ ।

અશ્વાઘૈર્વ્યન્તરિતૈર્નન્દાદશપચ્ચમીતિથિષુ ॥૧૩॥

અર્થ—મંગળ, બુધ, સોમ અને શુક્ર. એમાંના કોઈ વારે અશ્વિનીથી આરંભીને એ આંતરાવાળા નક્ષત્ર એટલે અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, મઘા, હસ્ત, વિશાખા, મૂળ, શ્રવણ અને પૂર્વાષાદ્રપદ એમાંનું કોઈ એક નક્ષત્ર હોય તંજા નંદા એટલે પડવો, છઠ્ઠી અને અગિયારશ તથા પાંચમ અને દશમ. એમાંની કોઈ પણ તિથિ હોય તો કુમાર

નામનો શુભ યોગ થાય છે. આ યોગ સ્થિર કાર્યમાં એટલે મૈત્રી, દીક્ષા, વ્રત, વિદ્યા અને શિષ્યપત્ર ગ્રહણ કરવું વિગેરે કાર્યમાં તથા ગૃહપ્રવેશાદિકમાં વિશેષ કરીને શુભ છે, પરંતુ તે વખતે વિરુદ્ધ યોગ હોવો ન જોઈએ. અર્થાત્ મંગળવારે દશમ અને પૂર્વાભાદ્રપદ, સોમવારે અગિયારશ અને વિશાખા, બુધવારે પડવો અને મૂળ અથવા અશ્વિની તથા શુક્રવારે રોહિણી હોય તો તે દિવસે કુમાર યોગ પણ શુભકારક નથી કારણ જે તે તે દિવસોમાં કંઠ્ય સંવત્ક, કાણુ અને ચમઘટ યોગની ઉત્પત્તિ હોય છે. આ પ્રમાણે શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત લક્ષ્મીપ્રકરણમાં કહેલું છે. ૫૩.

હવે રાજયોગ કહે છે.--

રાજયોગો ભરણ્યાદ્યૈર્વ્યન્તરૈર્મૈઃ શુભાવહઃ ।

મદ્રાતૃતીયારાકાસુ કુજજમૃગુમાનુષુ ॥૫૪॥

અર્થ--મંગળ, બુધ, શુક્ર, અને રવિ, આમાંના કોઈ વારે તથા ભદ્રા એટલે ખીબ, સાતમ અને બારશ તથા ત્રીજ અને પૂનમ, એમાંની કોઈ પણ તિથિએ ભરણી. વગેરે જે આંતરાવાળાં નક્ષત્ર એટલે ભરણી, મૃગશિર, પુષ્ય, પૂર્વાફાલ્ગુની, ચિત્રા, અતુરધા, પૂર્વાષાઢા, ધનિષ્ઠા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ એમાંનું કોઈ પણ નક્ષત્ર હોય તો શુભકારક રાજયોગ થાય છે. આ યોગ માંગલિક કાર્યમાં, ધર્મકાર્યમાં, પીઠિકામાં, અલંકાર પહેરવામાં, તથા ક્ષેત્રના આરંભાદિક કાર્યમાં વિશેષ કરીને શ્રેષ્ઠ છે. “આ યોગ તરુણ યોગ નામે પણ કહેવાય છે. એમ પૂછીએ કહ્યું છે. આ યોગ પણ વિરુદ્ધયોગ ન હોય ત્યારે લેવો એમ સંભવે છે; તેથી રવિવારે સાતમ અથવા બારશ અથવા ભરણી હોય, મંગળવારે ધનિષ્ઠા હોય, બુધવારે ભરણી કે ધનિષ્ઠા હોય અને શુક્રવારે ખીબ કે સાતમ તથા પુષ્ય હોય, તે દિવસે રાજયોગ હોય તોપણ ઈષ્ટ (શુભકારક) નથી. કેમકે તે તે દિવસોમાં સંવત્ક, કંઠ્ય, વજ્રમુશળ, ઉત્પાત તથા કાણુ વિગેરે કુયોગની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૫૪ હવે સ્થિર યોગ કહે છે—

સ્થિરયોગઃ શુભો રોગોચ્છેદાદૌ શનિજીવયોઃ ।

ત્રયોદશ્યપરિક્તાસુ દ્વયન્તરૈઃ કૃત્તિકાદિભિઃ ॥૫૫॥

અર્થ--શુક્રવારે અથવા શનિવારે તેરશ, આઠમ કે રિક્તા એટલે ચોથ, નેમ અને ચૌદશ હોય તથા કૃત્તિકાદિક દ્વયંતર નક્ષત્ર એટલે કૃત્તિકા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, ઉત્તરાષાઢા, શતતારકા કે રેવતી હોય તો તે રોગાદિકના નાશમાં શુભકારક એવો સ્થિર યોગ થાય છે આ યોગનું ફળ પાકથી અથવા આ પ્રમાણે કહ્યું છે.--

“જસઅળ સ્થિલ વાહિ રિગં રિર રણ દિવ્વં જલાસણ વંધો ।

કાયવ્વો થિરજોગે જસસ ય કરણં પુણો નસ્થિ ॥૧॥”

“જે કાર્યનું ફરીથી કરવાપણું નથી એવાં કાર્યં જેવાં કે અનશન, ક્ષેમશુદ્ધિ, વ્યાધિહરણ, જીણ (દિલ્હ) દેવું, શત્રુનો વધ, લકાઈ, દિવ્ય કરવું, જળાશય બંધાવવું એ વિગેરે (મંત્રછેદ, સ્નેહછેદ વિગેરે) કાર્યો સ્થિર યોગમાં કરાય છે.”

હવે યમલ તથા ત્રિપુષ્કર યોગ કહે છે—

યમલાલ્યો દ્વિપાદર્થે ત્રિપાદર્થે ત્રિપુષ્કરઃ ।

જીવારણનિવારેષુ યોગો મદ્રાતિથૌ સ્મૃતઃ ॥૫૬॥

અર્થ— ૧શુરુ, મંગળ અને શનિવારે ધીબ, સાતમ કે બારશ હોય અને બે દ્વિપાદ નક્ષત્ર એટલે મુગશિર, ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા હોય તો તે દિવસે યમલ (દ્વિપુષ્કર) નામે યોગ કહેવાય છે. તથા તે જ તિથિ વારને વિષે ત્રિપાદ નક્ષત્ર એટલે કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાશ્વિની, વિશાખા, ઉત્તરાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ હોય તો ત્રિપુષ્કર નામનો યોગ કહેવાય છે. ૫૬

હવે પંચક કહે છે—

પચ્ચકે વાસવાન્ત્યાધીતૃણકાષ્ટગૃહોદયમાન્ ।

યામ્યદિગ્ગમનં ક્ષર્યાં મૃતકાર્યં ચ વર્જયેત્ ॥૫૭॥

અર્થ—ધનિષ્ઠાના પશ્ચાદ્ધી એટલે બે ચરણ ગયા પછી રેવતીના અંત સુધી પંચક કહેવાય છે. તેમાં તૃણ, કાષ્ઠ, ગૃહારંભ, દક્ષિણ દિશામાં ગમન, નવી શરયા (પક્ષી વિગેરે) તથા પ્રેત કાર્ય વગેરે કહેલાં છે. તે વિષે વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે કે—

“ ધનિષ્ઠા ધનનાશાય પ્રાણધ્ની શતતારકા ।

પૂર્વાયાં દંડયેદ્રાજા ઉત્તરા મરણં ધ્રુવમ્ ॥૧॥

અગ્નિદાહશ્ચ રેવત્યામિત્યેતત્પંચકે ફલમ્ । ”

ધનિષ્ઠામાં કાર્ય કરવાથી ધનનો નાશ થાય, શતતારકામાં કરવાથી પ્રાણનો નાશ થાય, પૂર્વાભાદ્રપદમાં કરવાથી રાજદંડ થાય, ઉત્તરાભાદ્રપદમાં કરવાથી નિશ્ચે મરણ થાય અને રેવતીમાં કરવાથી અગ્નિદાહ થાય. એ પ્રમાણે પંચકનું ફળ બાણુનું, ઉપર મૃતકાર્ય કરવાનો નિષેધ કર્યો છે; પરંતુ કોઈ અકસ્માત્ પંચકમાં જ મરણ પામે તો તે મૃતકના હાથ પગ છેદીને બાંધવા એમ લલ્લે કહ્યું છે. પણ ગરૂં પુરાણમાં તેને દહન કરવાનો વિધિ આ પ્રમાણે કહ્યો છે.—દહના ચાર પૂતળાં કરીને શળની સાથે રાખવાં; પછી તે શળની સાથેજ પૂતળાં પણ બાળવાં. એમ ન કરે તો પુત્ર અથવા ધીબ સગોત્રીનું મરણ થાય.

પંચક વિષે મતોતર કહે છે—

પચ્ચકં શ્રવણાદિનિ પચ્ચ ક્ષણાણિ નિર્દિશેત્ ।

કેચિત્પુનર્ધનિષ્ઠાદિપચ્ચકં પચ્ચકં વિદુઃ ॥૫૮॥

અર્થ—શ્રવણથી આરંભીને પાંચ નક્ષત્ર સુધી પંચક કહેવું તથા કોઈક આચાર્ય ધનિષ્ઠાથી આરંભીને પાંચ નક્ષત્રને પંચક કહે છે. (સર્વેના મતમાં રેવતીને અંતે પંચક સમાપ્ત થાય છે.) નારાયણ ગ્રંથમાં શ્રવણ અને રેવતીમાં સર્વ દિશાએ ગમન કરવાની અનુમતિ આપીને દક્ષિણ દિશામાં પણ ગમન કરવાનું સ્વીકાર્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ નારાયણમાં શુરુવારને સ્થાને રવિવાર કહેલ છે.

“ સર્વદિગ્ગમને હસ્તઃ શ્રવણં રેવતીદ્વયમ્ ।

મૃગઃ પુલ્લયથ સિદ્ધયૈ સ્યુઃ કાલેષુ નિશિલેષ્વપિ ॥૧૧॥ ”

“ હસ્ત, શ્રવણ, રેવતીદ્વય એટલે રેવતી અને અશ્વિની, મૃગશિર તથા પુલ્લ આટલાં નક્ષત્રો સર્વ કાળે સર્વ દિશામાં ગમન કરવાને લાયક છે અર્થાત્ સિદ્ધિ આપનારાં છે.” ૫૮
ચમલ, ત્રિપુષ્કર અને પંચક એવાં નામો સાથેક છે એટલે કે નામ પ્રમાણે ક્ષણ-લાયક છે. તે કહે છે—

દ્વાનિવૃદ્ધયાદિકં સર્વ યોગે સ્યાદમલે દ્વિશઃ ।

ત્રિશ્ચિત્રપુષ્કરાણ્યે તુ પચ્ચક્ષઃ પચ્ચકેઽપિ ચ ॥૧૨॥

અર્થ—ચમલ યોગમાં કરેલું હાનિ વૃદ્ધિવાળું સર્વ કાર્ય ગમણું થાય છે; ત્રિપુષ્કર યોગમાં કરવાથી ત્રણગણું થાય છે અને પંચકમાં કરવાથી પાંચ ગણું થાય છે, તેથી આ યોગોમાં કંઈ કાર્ય જ કરવા લાયક છે. અનિષ્ટ કાર્ય કરવા લાયક નથી એ આનો અભિપ્રાય છે. ૫૯

હવે ગંડાંત યોગ કહે છે.—

ગંઢાન્તં ચ ત્યજેત્રેષા લગ્નતિથ્યુદ્ધુ ત્રિષુ ।

પ્રત્યેકં ત્રિત્રિભાગાંતરદ્વૈકદ્વિષટીમિત્તમ્ ॥૬૦॥

અર્થ—દસ ગંડાંત, તિથિ ગંડાંત અને નક્ષત્ર ગંડાંત એ ત્રણ પ્રકારના ગંડાંત યોગ સર્વ શુભ કાર્યમાં તબજા થોડા છે. તે ત્રણ પ્રકારનો ગંડાંત પોતપોતાને ત્રીજે ત્રીજે ભાગે અતુલ્યે અર્ધ ધડી, એક ધડી, અને બે ધડીના પ્રમાણવાળો છે એટલે કે દસ (રાશિ) બાર છે તેને ત્રીજે ત્રીજે ભાગે ચોથું, કઠું, આઠમું વૃથિક અને બારમું લગ્ન મીન આવે. તેમાં કઠુંની છેલ્લી પંદર પળ તથા સિંહ લગ્નની પ્રથમની પંદર પળ એ બંને મળી ત્રીશ પળ એટલે અર્ધ ધડી ગંડાંત યોગ થાય છે. એ રીતે વૃથિકની છેલ્લી પંદર પળ અને ધનની પહેલી પંદર પળ તથા મીનની છેલ્લી પંદર અને મેષની પહેલી પળ ગંડાંત યોગ બાણવો. આ દસ ગંડાંત કહેવાય છે. તિથિ પંદર છે, તેનો ત્રીજો ત્રીજો ભાગ ગણતાં પાંચમ, હશમ અને પૂનમ આવે છે. તેમાં પાંચમની છેલ્લી અર્ધ ધડી અને છઠ્ઠી પહેલી અર્ધ ધડી મળીને એક ધડીનો ગંડાંત યોગ બાણવો. એ રીતે હશમની છેલ્લી અર્ધ ધડી અને અગિયારશની પહેલી અર્ધ ધડી તથા પૂનમની છેલ્લી અર્ધ ધડી અને પડવાની પહેલી અર્ધ ધડી ગંડાંત યોગ બાણવો. આ તિથિ ગંડાંત કહેવાય છે. નક્ષત્ર સત્યાવીશ છે, તેનો ત્રીજો ત્રીજો ભાગ ગણતાં નવમું અશ્લેષા, અઢારમું જ્યેષ્ઠા અને સત્યાવીશમું રેવતી છે, તેથી અશ્લેષાની છેલ્લી એક ધડી અને મધ્યાની પહેલી એક ધડીને ગંડાંત યોગ બાણવો એ જ રીતે જ્યેષ્ઠાની છેલ્લી ધડી અને મૂળની પહેલી ધડી તથા રેવતીની છેલ્લી ધડી અને અશ્વિનીની પહેલી ધડી એમ બાળે ધડીનો ગંડાંત યોગ બાણવો. આ નક્ષત્ર ગંડાંત યોગ કહેવાય છે. જન્મ, ગર્ભાધાન, યાત્રા, વિવાહ, મૃત, ગૃહનો આરંભ તથા પ્રવેશ અને કૌર વિગેરે સર્વકાર્યમાં આ યોગ અશુભ કહેલો છે. ૬૦.

સંધિદોષ વિષે વિકેમનો મતાંતર આ પ્રમાણે છે.—

“ નક્ષત્રરાહ્યો રવિસંક્રમે, સ્યુ, રવાંક્ પરત્રાપિ રસેન્દુ નાહયઃ ।

एका घटी षट्पलसंयुतेन्दोर्नाहयश्चतस्रः सपलाः कुजस्य ॥१॥

બુધસ્ય તિસ્રો મનવઃ પલાનિ, સાર્ધાશ્વતસ્રઃ પલસત્ત જીવે ।

द्वयशीतिनाहयः पलसप्त श्रौरेः शुक्रस्य हेयाः सपलाश्चतस्रः ॥२॥

નક્ષત્ર અથવા રાશિને આશ્રીને સૂર્ય'તુ' સંકેમણ હોય એટલે એક નક્ષત્રથી બીજા નક્ષત્રમાં અથવા એક રાશિથી બીજા રાશિમાં સૂર્ય'તુ' સંકેમણ હોય તો પૂર્વ નક્ષત્ર અથવા રાશિની અંતની સોળ ઘડી તથા પછીના નક્ષત્ર અથવા રાશિની પ્રારંભની સોળ ઘડીને સંધિ નામનો દોષ કહે છે. એ રીતે ચંદ્રના સંકેમણમાં એક એક ઘડી અને છ છ પળ, મંગળના સંકેમણમાં ચાર ચાર ઘડી અને એક એક પળ, બુધના ક્રાંતિમાં ત્રણ ત્રણ ઘડી અને ચૌદ ચૌદ પળ શુક્રના સંકેમણમાં સાડી ચાર ચાર ઘડી અને સાત સાત પળ, શનિના સંકેમણમાં બ્યાશી બ્યાશી ઘડી અને સાત સાત પળ અને શુક્રની સંકેમણમાં ચાર ચાર ઘડી અને એક એક પળ કુબી સંધિદોષ કહેવાય છે. આ દોષ પણ સર્વ શુભ કાર્યમાં વળ્ય છે.

હવે વજ્રપાત યોગ વિષે કહે છે—

वज्रपातं त्यजेद्द्वित्रिपञ्चषट्सप्तमे तिथौ ।

मैत्रेऽथ त्र्युत्तरे पैत्र्ये ब्राह्मे मूलकरे क्रमात् ॥६१॥

અર્થ—બીજને દિવસે મૈત્ર (અનુરાધા) હોય, ત્રીજને દિવસે ત્રણ ઉત્તરા એટલે ઉત્તરાશાદ્યુની, ઉત્તરાશાદા કે ઉત્તરાશાદ્રપદ હોય અને પાંચમને દિવસે પૈત્ર્ય (મઘા) હોય, છઠ્ઠને દિવસે બ્રાહ્મ (રૌહિણી) હોય, અને સાતમને દિવસે મૂળ કે હસ્ત હોય, તો વજ્રપાત નામનો યોગ થાય છે, તે શુભ કાર્યમાં તજવા લાયક છે. ૬૧.

“વજ્રપાત યોગમાં કાર્ય ક્યું હોય તો છ માસમાં કાર્યકર્તાનું મરણ થાય છે” એમ હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે. વળી “તેરથને દિવસે ચિત્રા કે સ્વાતિ નક્ષત્ર હોય તોપણ વજ્રપાત યોગ થાય છે” એમ નારાયણી દિગ્વિષ્ણીમાં કહ્યું છે. વળી “સાતમ ને ભરણી, નોમ ને પુખ્ત તથા દશમ ને અશ્વેષા હોય તો પણ તજવા યોગ્ય છે.” એમ કહ્યું છે.

વળી નારાયણી દિગ્વિષ્ણીમાં કાળગુણી નામનો યોગ આ પ્રમાણે કહ્યો છે.

“ चउ रुत्तर पंच मघा कश्चिअ नवमीह तइअ अणुराहा ।

अहमि रोहिणिसहिआ कालमुही जोगि मास छगि मच्चू ॥२॥ ”

“ચોથને દિવસે ત્રણ ઉત્તરા હોય, પાંચમને મઘા હોય, નોમ ને કૃત્તિકા, ત્રીજને અનુરાધા તથા આઠમને રૌહિણી હોય તો તે કાળગુણી નામનો યોગ કહેવાય છે. આ યોગમાં કાર્ય કરે તો છ માસે કર્તાનું મરણ થાય.”

દિનશુદ્ધિ અથમાં નક્ષત્ર મૃત્યુયોગ આ પ્રમાણે કહેલ છે.—

“મૂલદસાદિચિત્તાંસેસસયમિસયકચિરેવદ્વા ।

નંદાદ મદાદ મદવયા ફગ્ગુણીં દો દો ॥૧॥

વિજયાદ મિમસવળાપુસ્સડસિળિમરણિજિદ્ધ રિત્તાદ ।

આસાદદુગ વિસાદા અણુરાદ પુળન્દ્રસુ મદ્દાં ય ॥૨॥

પુષ્પાદ કર ઘણિટ્ટા રોહિણિ હામયગડવત્થનક્ષત્તા ।

નંદિપદ્મદ્વાપમુદ્ધે સુદક્ષજ્જે વજ્જદ મદ્દમં ॥૩॥”

“નંદા નિધિએ એટલે પડવો છકું, અને અગિયારશે મૂળ, આદ્રાં, સ્વાતિ, ચિત્રા, અશ્લેષા, શતભિષક, કૃત્તિકા અને રેવતી હોય ભદ્રા એટલે બીજ, સાતમ અને બારસે પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ પૂર્વાફાલ્ગુની અને ઉત્તરાફાલ્ગુની હોય વિજયા એટલે ત્રીજ, આઠમ અને તેરશે મૃગશિર, શ્રવણ, પુષ્ય, અશ્વિની, ભરણી, અને જ્યેષ્ઠા હોય, રિક્તા એટલે ચોથ, નોમ અને ચૌદશે પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા, વિશાખા, અનુરાધા, પુર્નવસુ અને મધ્યા હોય તથા પૂર્ણિમા એટલે પાંચમ, દશમ અને પૂર્ણિમાએ હસ્ત ધનિષ્ઠા અને રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો એ મૃતક અવસ્થા નક્ષત્ર કહેવાય છે. માર્ટે નંદિ પ્રતિષ્ઠા આદિ શુભ કાર્યમાં શુદ્ધિવાન પુરુષાએ તજવા યોગ્ય છે.”

તથા અબલા નામે યોગ આ પ્રમાણે થાય છે.—

“ક્ષતિયપમિદ્ધં ચરો સળિ બુદ્ધિ સસિ સ્વર વારજુત્તકમા ।

પંચમિ વિદ્દ એગારસિ વારસિ અબલા સુદ્ધે કજ્જે ॥૧॥”

“કૃત્તિકા આદિ ચાર એટલે કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિર અને આદ્રાં નક્ષત્ર થનિ, પુષ્ય, સોમ અને રવિવારે અનુક્રમે હોય તથા તે દિવસે અનુક્રમે પાંચમ, બીજ, અગિયારશ અને બારશ હોય તો અબલા નામનો યોગ થાય છે. આ યોગ સર્વકાર્યમાં અશુભ છે.”

પાકશ્રી અથમાં ઋતુને આશ્રીને શુભ તથા અશુભ યોગ આ પ્રમાણે છે.—

“ક્ષતિ ઉ મગ્ગસિરે વિ અ પંચમિ ગુલ્વાર પુળવંદ્ર ચેવ ।

સુદ્ધયા ઉ હંતિ સરણ અદા દસમી કુજે અસુદ્ધા ॥૧॥”

“ક્ષતિક- અને માર્ગશીર્ષ માસમાં પાંચમ, શુરુવાર અને પુર્નવસુ એ ત્રણે એક દિવસે હોય તો તે દિવસે શુભ યોગ કહેવાય છે તથા શરદ્ ઋતુમાં (ક્ષતિક તથા માર્ગશીર્ષ માસમાં) આદ્રાં, દશમ અને મંગળવાર એ ત્રણે એક જ દિવસે હોય તો તે અશુભ યોગ બજીવો.”

પોસે માદે છટ્ટી મિગુત્તારાફગ્ગુ અ કજ્જકારા ।

અસુદ્ધા ઇગારસિ ગુલ્લા ફગ્ગુણિ પુન્નાયં હેમંતે ॥૨॥

‘પોષ તથા માર્ગ માસની છક, શુક્રવાર અને ઉત્તરાફાલ્ગુની એક જ દિવસે હોય તો તે દિવસે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ શુભ છે. તથા હેમંત ઋતુમાં (પોષ અને

૧. ‘અહીં’ માસની ગણતરી પૂતળીયા મહીના પ્રમાણે કરવી એટલે કે ક્ષતિક માસ શુભશાની લેવો હોય તો આશ્વિન વદ તથા ક્ષતિક શુદ્ધ બજીવો

માઘમાં) અગ્યારશ, શુરુવાર અને પૂર્વાશ્વિની એક જ દિવસે હોય તો તે અશુભ છે.”

“ફગુણ ચિત્તે માસે તેરસિ સફલા વિસાહ બુહવારો ।

વારસિ મુકે સાહ વસંતકાલે વિ વજ્જિજ્ઞા ॥૩॥”

“ફાલ્ગુન તથા ચૈત્ર માસમાં તેરશ, વિશાખા અને બુધવાર એક જ દિવસે હોય તો તે સફલ (શુભ) છે. તથા વસંતકાળે (ફાગણ અને ચૈત્રમાં) બારશ, શુક્ર અને સ્વાતિ એક જ દિવસે હોય તો તે વર્જ્ય છે. ૩.

“વૈશાખ જિઠ્ઠુ સારો પઢિવય મૂલો અ ઉચારાફગ્મૂ ।

સુહ ગિમ્હ અસુહ તેરસિ સળિવારે સવળનક્ષતં ॥૪॥”

“વૈશાખ તથા જ્યેષ્ઠ માસમાં સ્વિવાર, પઠ્ઠવો અને મૂળ કે ઉત્તરાશ્વિની એક જ દિવસે હોય તો તે શુભ છે તથા શ્રીષ્ઠ ઋતુમાં (વૈશાખ તથા જ્યેષ્ઠમાં) તેરશ, શનિવાર અને શ્રવણ નક્ષત્ર એક જ દિવસે હોય તો તે અશુભ છે.” ૪.

“આષાઢ સાવળ મિઆ ઉચારમહવય ચંદદિળ સુહ ડ ।

પાડસિ અસુહો ડ બુહો ચંદસિ પુન્વા ય મહવયા ॥૫॥”

“આષાઢ તથા શ્રાવણ માસમાં ધીજ, ઉત્તરાશાદ્રપદ અને સોમવાર એક જ દિવસે હોય તો તે શુભ છે. તથા પ્રાવૃદ્ ઋતુમાં (આષાઢ તથા શ્રાવણમાં) બુધવાર, ચૌદશ અને પૂર્વાશાદ્રપદ એક જ દિવસે હોય તો તે અશુભ બધુવો. ૫.”

“મહવ આસો માસે સત્તામિ સળિવાર રોહિણી સફલા ।

વાસારસે અસુહા રવિ કત્તિઅ પુષ્પમાસી અ ॥૬॥”

“ભાદરવા તથા આસો માસમાં સાતમ શનિવાર અને રોહિણી એક જ દિવસે હોય તો તે સફળ (શુભ) છે. તથા વર્ષા ઋતુમાં (આષાઢ, શ્રાવણ) સ્વિવાર, કૃતિકા અને પૂર્ણિમાં એકજ દિવસે હોય તો તે અશુભ છે.” ૬”

આ છએ ગાથામાં ઋતુ અને માસના નામમાં વિપર્યય છે, કારણ કે નામમાળા વિગેરે અશૈષ્ઠમાં આધિન અને કાર્તિક વિગેરે બખે માસની શરૂ વિગેરે ઋતુ કહી છે અને અહીં તો કાર્તિક અને માર્ગશીર્ષ વિગેરે બખે માસની ઋતુઓ કહી છે. તથા આ ગાથાઓમાં. શિશિર ઋતુ બિલકુલ લીધી જ નથી અને વર્ષા ઋતુ તથા પ્રાવૃદ્ ઋતુ એક જ છતાં બે જુદી જુદી લઈને છ ઋતુનાં નામ પૂરાં કર્યાં છે. આ સર્વ વિપર્યાસ તે અથકતાએ જ કરેલો છે. માટે તેમનો એવો જ મત હશે એમ જણાય છે.

હવે મૂળ અંથકાર સ્વિયોગ કહે છે —

યોગો રવેર્માત્કૃત ૪ તર્ક ૬ નન્દ ૯ ।

દિગ્ ૧૦ વિશ્વ ૧૩ વિંશો ૨૦ હુષ્તુ સર્વ સિદ્ધયૈ ॥

આથે ૧ ન્દ્રિયા ૫ સ્વ ૭ દ્વિષ ૮ રુદ્ર ૧૧ સારી ૧૫
રાજો ૧૬ હુષ્ટ પ્રાણહરસ્તુ હેયઃ ॥૬૨॥

અર્થ—સૂર્યનું જે નક્ષત્ર આશ્રયું હોય તે નક્ષત્રથી ગણતાં તે દિવસનું નક્ષત્ર એ ચોથું હોય તો રવિ યોગ બાણવો. છઠું હોય તો છઠું રવિ યોગ, નવમું હોય તો નવમો, દશમું હોય તો દસમો, તેરમું હોય તો તેરમો અને વીસમું હોય તો વીશમો રવિ યોગ બાણવો, આટલા રવિ યોગ સર્વ સિદ્ધિકારક છે, એટલે કે આ યોગને દિવસે કરેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ સૂર્યના નક્ષત્રથી તે દિવસનું નક્ષત્ર પહેલું, પાંચમું, સાતમું, આઠમું, અગ્યારમું, પંદરમું કે ચોળમું હોય તો તે યોગ પ્રાણને હરણ કરનારો છે તેથી તે સર્વે કાર્યમાં તબાવો યોગ્ય છે. ૬૨.

આ રવિયોગ વિષે હવે પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“एआण फलं कमसो विउलं सुक्खं जयं च सत्तणं ।

લામં ચ કજ્જસિદ્ધી પુત્તુપ્પત્તી અ રજ્જં ચ ॥૧॥

“આ રવિ યોગનું ફળ અનુકંમે આ પ્રમાણે છે. ચોથા રવિયોગે કાર્ય કરવાથી થક્યું મુખ થાય છે. છઠા હોય તો શત્રુને છતાય છે, નવમે લાભ થાય છે, દસમે કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, તેરમે પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે અને વીસમે રાજ્ય મળે છે.”

શુદ્ધ લગનનું જેવું બળ હોય છે, તેવું બળ આ રવિયોગનું હોય છે. એમ ધર્તિ-વલ્લભમાં કહ્યું છે. બીજી કહ્યું છે કે—

“हकस्त भए पंचाणस्त भज्जंति गयवहसहस्ता ।

તહ રવિયોગ પળદ્વા ગયણમ્મિ ગહા નં દીસંતિ ॥૧॥”

“એક સિંહના ભયથી સહસ્ર હાથીઓનો સમૂહ નાસી બાય છે. તેમ રવિયોગથી નાશ પામેલ શત્રુ આકાશમાં દેખાતા નથી અર્થાત્ એ રવિયોગ સારો બળવાન હોય તો બીજા કુયોગો નાસી બાય છે.”

“रवियोग राजयोगे कुमारयोगे असुद्ध दिअहे वि ।

જં સુહકર્જં કીરહ તં સર્વં વહુફલં હૌહ ॥૧॥”

“અશુભ દિવસે પણ એ રવિયોગ કે કુમારયોગ હોય અને તે દિવસે જે શુભ કાર્ય કયું હોય તે સર્વ કાર્ય બહુ ફળદાયક થાય છે.”

આ રવિયોગમાં અભિજિત નક્ષત્ર ગણેલું નથી, કારણ કે અંશાંતરમાં સત્યાવીશ રવિયોગનું જ ફળ કહેલું છે. આ યોગમાં બીજો, ત્રીજો, બારમો, સત્તરમો, છવીશમો અને સત્યાવીસમો આટલા રવિયોગ વિષે કંઈ કહ્યું નથી તથા તેના નિષેધ પણ કર્યો નથી, તેથી તેટલા યોગો મધ્યમ બાણવા. બાકીના રવિયોગોનું શુભાશુભ પણ અહીં પણ કેટલાકનું સાક્ષાત્ કહે છે અને કેટલાકનું ફળ ઉપગ્રહપણાએ કરીને હમણાં જ કહેશે.

હવે સત્યાવીશ રવિ યોગોની 'મધ્યે જેમની ઉપગ્રહ સંજ્ઞા છે, તે કહે છે—

નોપગ્રહાસ્તુ ભૂત્યૈ ભૂતા ૫ દિ ૭ ફળી ૮ ન્દ્ર ૧૪ તિથિ ૧૫ ઘટિ ૧૮ યુગલે ૧૯ ।
રવિમાસૈકવિંશાદિષુ પંચસુ ૨૧-૨૨-૨૩-૨૪-૨૫ ચરતિ મેષ્વિન્દૌ ॥૬૩॥

અર્થ — સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્રનું (તે દિવસનું) નક્ષત્ર પાંચમું, સાતમું, આઠમું, ચૌદમું, પંદરમું, અઠારમું, ઓગણીસમું, એકવીસમું, બાવીસમું, ત્રેવીસમું, ચોવીસમું, કે પચ્ચીસમું હોય તો તે નક્ષત્ર ઉપગ્રહ કહેવાય છે. આ બાર ઉપગ્રહો આબાહીને માટે નથી અર્થાત્ અશુભ છે.

આ બાર ઉપગ્રહોમાંના આઠની સંજ્ઞા તથા તેમનું વિવાહાદિક કાર્યમાં જે કૃળ થાય છે તે નારત્યંદ્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે —

“વિદ્યુન્મુખ ૧ શૂલા ૨ ઘનિ કેતુ ૪ સ્કા ૫ વજ્ર ૬ કંપ ૭ નિર્ઘાતાઃ ।

હ ૫ જ ૮ હ ૧૪ દ ૧૮ ઘ ૧૯ ફ ૨૨ બ ૨૩ મ ૨૪

સંસ્થે રવિપુરતં ઉપગ્રહા ધિષ્ણ્યે ॥૧॥

ફલમંગજ ૧ પતિમરણે ૨ દશમહિનાન્તસ્તથાઽશનિ નિપાતઃ ૩ ।

સાનુજપતિ ૪ ઘનનાશૌ ૫ દૌઃ શીલ્યં ૬ સ્થાન ૭ કુલંઘાતૌ ॥૨॥”

“પાંચમા ઉપગ્રહનું નામ વિદ્યુન્મુખ છે, આઠમાનું શૂલ નામ છે, ચૌદમાનું અશનિ, અઠારમાનું કેતુ, ઓગણીસમાનું ઉલ્કા, બાવીસમાનું વજ્ર, તેવીસમાનું કંપ અને ચોવીસમા ઉપગ્રહનું નામ નિર્ઘાત છે. વિદ્યુન્મુખમાં વિવાહાદિક કાર્ય કરવાથી પુત્રનું મરણ થાય, શૂલમાં કરવાથી પતિનું મરણ થાય, અશનિમાં કરવાથી દશ દિવસની અંદર વજ્રપાત થાય, કેતુમાં કરવાથી નાના ભાઈ સહિત પતિનો નાશ થાય, ઉલ્કામાં કરવાથી ધનનો નાશ થાય, વજ્રમાં કરવાથી દુઃશીલપણું થાય, કંપમાં કરવાથી સ્થાનનો નાશ થાય અને નિર્ઘાતમાં કરવાથી કુળનો નાશ થાય.”

બાકીના ચાર ઉપગ્રહો સામાન્ય રીતે અનિષ્ટ કૃળને આપનારાં છે. એકાશીપદ નામના વેદવ્યકાદિકમાં પણ આ રીતે જ ઉપગ્રહોનું કૃળ બાણવું.

હવે પ્રસંગોપાત્ આઠલ નામનો યોગ કહે છે. તેમાં અભિજિત નક્ષત્ર ગણવાનું છે. એટલે કે અઠવાવીશ નક્ષત્રોની ગણતરીએ બાણવોઃ—

દ્વિ ૨ હયા ૭ ક્લે ૯ ન્દ્ર ૧૪ મૃષે ૧૬ ક, ૨૧ ત્ર્ય ૨૩ ઇયુગિવંશતિ ૨૮ પ્રમે ।
સર્વમાન્ચન્દ્રમે સ્યાદાહલસ્ત્યાન્યઃ સદા બુધૈઃ ॥૧॥

“સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્રનું નક્ષત્ર જો ખીજે, સાતમે, નવમે, ચૌદમે, સોળમે, એક-વીશમે, ત્રેવીશમે, કે અઠવાવીશમે હોય તો તે આઠલ યોગ કહેવાય છે. આ યોગ શુભ કાર્યમાં હાહા માણસે ત્યાગ કરવા લાયક છે. “હલો યાત્રાસુ રોષઠ્ઠ” આવું થાયું

પાઠ પાઠાંતરમાં છે. તેનો અર્થ એ છે કે — “આ આહલયોગ યાત્રાને વિશે રોધ કરનાર છે.” આહલ યોગ બાધવાનો સહેલો ઉપાય નરપતિજયચર્યામાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે.

“સૂર્યભાદ્રગણ્યેન્દોર્ભ સપ્તમિર્માર્ગમાહર ।

શૂન્યં દ્વી વા ન શ્લેષૌ વેદાહલો નાસ્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧॥”

“સૂર્યના નક્ષત્રથી અંદ્રુ નક્ષત્ર ગણવું. પછી તેને સાતે ભાગ લેવો. તેમાં એ શૂન્ય અથવા એ શેષ ન રહે તો આહલયોગ નથી એમ નિશ્ચયે બાધવું. અર્થાત્ એ શૂન્ય કે એ શેષ રહે તો અવશ્ય આહલયોગ હોય છે.”

(આ આહલયોગ પ્રાચે ઉત્તર દિશામાં વિશેષ ઉપયોગી છે.) આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે નવમો રવિયોગ (શુભ છે તોપણ) યાત્રાદિકમાં સારો નથી.

હવે દરરોજ થનારા આનંદાદિક ઉપયોગો કહે છે —

ઉપયોગાસ્ત્વર્ધિ ૧ મૃગા ૨ શ્લેષા ૩ કર ૪ મૈત્ર ૫ વૈશ્વ ૬ વારુણતઃ ૭ ।

રહ્યાદિષુ તદ્વદિનમપ્રમિતાઃ ક્રમતોઽભિધાન ફલાઃ ॥૬૪॥

અર્થ—રવિવારે અધિની નક્ષત્રથી ગણતાં તે દિવસે (રવિવારે) જેટલાસુ નક્ષત્ર હોય ત્યાંનો ઉપયોગ તે દિવસે છે એમ બાધવું. સોમવારે મૃગશિરથી ગણવું, મંગળવારે શ્લેષાથી, બુધવારે હસ્તથી, ગુરુવારે અનુરાધાથી, શુક્રવારે ઉત્તરાષાઢાથી અને શનિવારે શતભિષકથી ગણવું. તે રીતે ગણતાં તે દિવસનું જેટલાસુ નક્ષત્ર હોય તેટલાનો ઉપયોગ તે દિવસે બાધવો. અહીં અભિજિત નક્ષત્ર ગણવાનું છે. તે ઉપયોગોનાં નામ પ્રમાણે તેમનું કળ બાધવું.

તે ઉપયોગોનાં નામો આ પ્રમાણે છે.

આનન્દઃ કાલદંડશ્ચ પ્રાજાપત્યઃ સુરોત્તમઃ ।

સૌમ્યો ધ્વાંશ્ચો ધ્વજશ્ચૈવ શ્રીવત્સો વજ્ર મુદ્ગપરઃ ॥૬૫॥

છત્રં મિત્રં મનોજ્ઞશ્ચ કંપો હંપક એવ ચ ।

પ્રવાસો મરણં વ્યાધિઃ સિદ્ધિઃ શૂલા મૃતૌ તથા ॥૬૬॥

મુસલો ગજ માતંગૌ રાક્ષસોઽયં ચરઃ સ્થિરઃ ।

વર્ધમાનશ્ચેતિ નામ્ના સ્યુરષ્ટાવિંશતિઃ ક્રમાત્ ॥૬૭॥

અર્થ—આનંદ, કાલદંડ, પ્રાજાપત્ય, સુરોત્તમ, સૌમ્ય, ધ્વાંશ્ચ, ધ્વજ, શ્રીવત્સ, વજ્ર, મુદ્ગપર, છત્ર, મિત્ર, મનોજ્ઞ, કંપ, હંપક, પ્રવાસ, મરણ, વ્યાધિ, સિદ્ધિ, શૂલ, અમૃત, મુસળ, ગજ, માતંગ, રાક્ષસ, ચર, સ્થિર તથા વર્ધમાન આ અઠગ્રાવીશ ઉપયોગોનાં અંતુકેમે નામ બાધવાં.

યોગનામ	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	શનિ
૧ આનંદ	અશ્વિની	મૃગશીર્ષ	અશ્લેષા	હસ્ત	અનુરાધા	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષા
૨ કાળદંડ	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા	ચિત્રા	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાભાદ્ર.
૩ પ્રભાત્ય	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વાફા.	સ્વાતિ	મૂળ	શ્રવણ	ઉત્તરાષાઢા
૪ સુરોત્તમ	રોહિણી	પુષ્ય	ઉત્તરાફા.	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	રેવતી
૫ સૌમ્ય	મૃગશીર્ષ	અશ્લેષા	હસ્ત	અનુરાધા	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષા	અશ્વિની
૬ ધ્વાંક્ષ	આર્દ્રા	મઘા	ચિત્રા	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાભા.	ભરણી
૭ બજ	પુનર્વસુ	પૂર્વાફા.	સ્વાતિ	મૂળ	શ્રવણ	ઉત્તરાભા.	કૃત્તિકા
૮ શ્રીવત્સ	પુષ્ય	ઉત્તરાફા.	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિણી
૯ વજ	અશ્લેષા	હસ્ત	અનુરાધા	ઉત્તરાષા	શતભિષા	અશ્વિની	મૃગશીર્ષ
૧૦ સુદંબર	મઘા	ચિત્રા	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાભા.	ભરણી	આર્દ્રા
૧૧ છત્ર	પૂર્વાફા.	સ્વાતિ	મૂળ	શ્રવણ	ઉત્તરાભા	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ
૧૨ મિત્ર	ઉત્તરાફા.	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિણી	પુષ્ય
૧૩ મનોજ	હસ્ત	અનુરાધા	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષા	અશ્વિની	મૃગશીર્ષ	અશ્લેષા
૧૪ કંપ	ચિત્રા	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાભા.	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા
૧૫ હુંપક	સ્વાતિ	મૂળ	શ્રવણ	ઉત્તરાભા	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વાફા.
૧૬ પ્રવાસ	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિણી	પુષ્ય	ઉત્તરાફા.
૧૭ ભરણ	અનુરાધા	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષા	અશ્વિની	મૃગશીર્ષ	અશ્લેષા	હસ્ત
૧૮ વ્યાધિ	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાભાદ્ર.	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા	ચિત્રા
૧૯ ચિદ્રિ	મૂળ	શ્રવણ	ઉત્તરાભા.	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વાફા.	સ્વાતિ
૨૦ શૂળ	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિણી	પુષ્ય	ઉત્તરાફા.	વિશાખા
૨૧ અમૃત	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષા	અશ્વિની	મૃગશીર્ષ	અશ્લેષા	હસ્ત	અનુરાધા
૨૨ સુસળ	અભિજિત	પૂર્વાભા.	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા	ચિત્રા	જ્યેષ્ઠા
૨૩ ગજ	શ્રવણ	ઉત્તરાભા.	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વાફા.	સ્વાતિ	મૂળ
૨૪ માતંગ	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિણી	પુષ્ય	ઉત્તરાફા.	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા
૨૫ રાક્ષસ	શતભિષા	અશ્વિની	મૃગશીર્ષ	અશ્લેષા	હસ્ત	અનુરાધા	ઉત્તરાષા
૨૬ ચર	પૂર્વાભાદ્ર.	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા	ચિત્રા	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત
૨૭ તિથર	ઉત્તરાભા.	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વાફા.	સ્વાતિ	મૂળ	શ્રવણ
૨૮ વધમાન	રેવતી	રોહિણી	પુષ્ય	ઉત્તરાફા.	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા

આ યોગોત્તરું કૃષ્ણ તેમનાં નામ વડે જ જણાય તેવું છે. તેથી શુદ્ધું કહેતા નથી. કેટલાક આચાર્ય પ્રાણપત્ય, સુરોત્તમ, મનોરા, કંપ, હુંપક, પ્રવાસ, મરણ, વ્યાધિ, શૂળ, અને ગજ એ દશ યોગને સ્થાને અનુક્રમે ધૂમ્ર, પ્રભાપતિ, માનસ, પદ્મ, લંબક, ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાષ્ઠ, શુભ અને ગદ્દ એવાં નામેા પણ કહે છે. આ ઉપયોગો વિષ્ણુભાદિક હરોજના યોગોની સાથે જ સર્વદા રહેલા હોવાથી સાચુંક નામવાળા છે.

હવે કુયોગોને વિષે અપવાદ કહે છે—

યત્પ્રાતિકુલ્યં ચારાણાં તિથિનક્ષત્રસંભવમ્ ।

હૂળવંગસેષ્ઠેવ તત્ત્યજેદિતિ કેચન ॥૬૮॥

અર્થ — સંવત્ક અને કંકચ વિગેરે યોગો તિથિથી ઉત્પન્ન થયેલ યોગો, તથા ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાષ્ઠ અને ઉપયોગાદિકને વિષે નક્ષત્રથી ઉત્પન્ન થયેલ વારોત્તરું પ્રતિકૂળપણું હૂણું દેશ, વંગર દેશ અને ખસક દેશમાં જ ત્યાજ્ય છે એમ કેટલાક કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે ખાસ જરૂરિયાત કાર્ય ન હોય તો બીજા દેશોમાં પણ આ યોગો તર્જવા યોગ્ય છે. હવે શુભ અને અશુભ યોગના સંકરમાં શુભ યોગોત્તરું પ્રબળ પણું કહે છે.

સિદ્ધિયોગઃ ક્રયોગઃ જાતેતાં યુગપદ્યદિ ।

ક્રયોગં તત્ર નિર્જિલ્ય સિદ્ધિયોગો વિજુંભતે ॥૬૯॥

અર્થ — એ કદાચ એકી વખતે સિદ્ધ યોગ અને કુયોગ ભેગા થયા હોય, તો તેમાં કુયોગને છતીને સિદ્ધિયોગ ઉલ્લાસ પામે છે. (પ્રબળ થાય છે) અહીં સિદ્ધિયોગ યોગિક અર્થ હોવાથી સર્વે શુભ યોગો જાણવા.

હવે હિવસના (હરોજના) વિષ્ણુભાદિક યોગો કહે છે —

વિષ્કંભઃ પ્રીતિરાયુષ્માન્ સૌમાન્યઃ શોભનસ્તથા ।

અતિગંઢઃ સુકર્મા ચ ધૃતિઃ શૂલસ્તથૈવ ચ ॥૭૦॥

ગંઢો વૃદ્ધિધ્રુવશ્ચૈવ વ્યાધાતો હર્ષણસ્તથા ।

વજ્રઃ સિદ્ધિર્વ્યતીપાતો વ્રીયાન્ પરિષઃ શિવઃ ॥૭૧॥

સિદ્ધઃ સાધ્યઃ શુભઃ શુક્લો જઘ્નૈર્દ્રો ડ્યવૈધૃતિઃ ।

ઈતિ સાન્વયનામાનો યોગાઃ સ્થુઃ સપ્તવિંશતિઃ ॥૭૨॥

અર્થ — વિષ્કંભ ૧, પ્રીતિ ૨, આયુષ્યમાન ૩, સૌભાગ્ય ૪, શોભન ૫, અતિગંઢ ૬, સુકર્મા ૭, ધૃતિ ૮, શૂલ ૯, ગંઢ ૧૦, વૃદ્ધિ ૧૧, ધ્રુવ ૧૨, વ્યાધાત ૧૩, હર્ષણ ૧૪, વજ્ર ૧૫, સિદ્ધિ ૧૬, વ્યતિપાત ૧૭, વ્રીયાન્ ૧૮, પરિષ ૧૯, શિવ ૨૦, સિદ્ધ ૨૧, સાધ્ય ૨૨, શુભ ૨૩, શુક્લ ૨૪, જઘ્ન ૨૫, ડ્યવૈ ૨૬, અને વૈધૃતિ ૨૭. આ સત્યાવીશ યોગો અન્યથે સજાવાળા એટલે પોતપોતાનાં નામ પ્રમાણે કૃષ્ણ આપનારા છે.

આ યોગોનાં કૃણ માટે નારચંદ્રની ટિપ્પણીમાં આ પ્રમાણે વિશેષ કહ્યો છે —

“વિષ્કંભં ૧ શૂલં ગંઢે ૩ અઙ્ગંઢે ૪ વજ્ર ૫ તદ્વય વાગ્ધાણ ૬ ।

વધધિદ્ ૭ સ્તરાદ્રમા અદ્વદુક્ટી મૂલજોગાઓ ॥૧॥

“સ્ત્રિવારે વિષ્કંભ હોય, સોમવારે શૂળ હોય, મંગળવારે ગંઢ હોય, બુધવારે અતિગંઢ હોય, શુક્રવારે વજ્ર હોય, શુક્રવારે વ્યાધાત હોય અને શનિવારે વૈધૃતિ હોય તો તે મૂળ યોગો અત્યંત દુષ્ટ છે.”

આ સત્યાવીશ યોગોની મધ્યે જેટલા દુષ્ટ યોગો છે, તેમાં પણ જેટલી દુષ્ટ ઘડીઓ છે તે કહે છે —

વ્યતિપાતવૈધૃતાશ્ચૈ સકલૌ પરિષસ્ય પૂર્વમર્દ્દે ચ ।

પ્રથમઃ પાદોડ્ન્યેષ્વપિ વિરુદ્ધસંજ્ઞેષુ હાતવ્યઃ ॥૭૩॥

અર્થ — વ્યતિપાત અને વૈધૃતિ નામના યોગો સમગ્ર (આખા) તજવા લાયક છે. પરિષદો પહેલો અર્ધભાગ ત્યાજ્ય છે અને યાકીના વિરુદ્ધ (અશુભ) નામવાળા યોગોમાં પ્રથમ પાદ વર્જવા યોગ્ય છે. આ યોગોનો અર્ધભાગ તથા એકપાદ પંચાંગમાં લખેલી ઘડીઓને અનુસારે સમજવા. વિરુદ્ધ નામવાળા યોગો વિષ્કંભ, ગંઢ, અતિગંઢ, શૂળ, વ્યાધાત તથા વજ્રપાત નામવા.

ઉપર જે પ્રથમપાદ વર્જવાનું કહ્યું છે; તેમાં ખીલે પ્રકાર કહે છે —

ત્યજેદ્વા પંચ વિષ્કંભે વદ્ તુ ગંઢાતિગંઢયોઃ ।

ષટ્કાઃ સપ્ત શૂલે તુ નવ વ્યાધાતવજ્રયોઃ ॥૭૪॥

અર્થ — અથવા તો વિષ્કંભ યોગમાં પહેલી પાંચ ઘડી તજવી, ગંઢ અને અતિગંઢમાં પહેલી છ છ ઘડી, શૂળમાં પ્રથમની સાત ઘડી અને વ્યાધાત તથા વજ્રયોગમાં પ્રથમની નવ નવ ઘડી વર્જવા યોગ્ય છે.

વિષ્કંભાદિક દુષ્ટ યોગોમાં એકાગ્રલવેધ નામના યોગની ઉત્પત્તિ થાય છે તે કહે છે:—

एकाग्रलः क्रयोगेषु चन्द्रैर्जै च परस्परात् ।

गते सामिजिदोलखे त्याज्यः पादान्तरो न चेत् ॥७५॥

અર્થ :—દુષ્ટ યોગને દિવસે અભિજિત સંહિત અઠવાવીશ નક્ષત્રોમાંના વિષમ નક્ષત્રમાં પરસ્પર (સામસામા) ચંદ્ર અને સૂર્ય રહેલા હોય તો તે એકાગ્રલ કહેવાય છે. તે તજવા યોગ્ય છે; પરંતુ જો એકાગ્રલ યોગ પાદના આંતરાવાળો ન હોય તો જ તજવા લાયક છે.

આ એકાગ્રલ યોગ દુષ્ટ યોગોમાં થાય છે. એમ કહ્યું છે. માટે પ્રીતિ, આયુષ્માન વિગેરે શુભ યોગમાં તે થતો જ નથી એમ સૂચન કર્યું છે. કુયોગ છતાં પણ આ

૧. તથા પાંચ સાત નવ ઇલાદિ એકી નક્ષત્ર વિષમ કહેવાય છે.

યોગનો સંભવ ક્યારે થાય છે ? તે ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્યની સ્થિતિ દર્શાવી છે. અહીં અભિજિત લખેલું હોવાથી અઠવાવીશ નક્ષત્રો બહુવાં. આ પ્રમાણે લક્ષ્યા યોગમાં પણ સમજવું. આ શ્લોકનો સમગ્ર ભાવાર્થ આ રીતે છે, આગળ કહેવામાં આવે એ રીતે એકાગ્નિ ચક્ર કરી તેમાં અનુક્રમે અઠવાવીશ નક્ષત્રો લખવાં. પછી જો ચંદ્રથી સૂર્ય અને સૂર્યથી ચંદ્ર એક બીજાથી વિષમ નક્ષત્રે એકબીજીમાં રહેલા હોય તો એકાગ્નિ થાય છે અને તે સર્વ કાર્યમાં તબવા યોગ્ય છે, એટલે કે જે નક્ષત્રમાં એકાગ્નિ પડેલા હોય તે નક્ષત્ર શુભ કાર્યમાં તબવા યોગ્ય છે, પરંતુ સૂર્ય તથા ચંદ્રે આક્રમણ કરેલાં નક્ષત્રોનાં પાદોનો આંતરો એટલે પરસ્પર સન્ન્યુબ નહીં રહેવારૂપ વિશેષ ન હોય અર્થાત્ તેમનાં પાદો પાસે પાસે જ હોય તો તે એકાગ્નિ અવશ્ય વર્જવા યોગ્ય છે અને પાદના આંતરવાળો હોય તો ત્યાગ કરવો ચા ન કરવો.

આ એકાગ્નિ યોગને જ સ્થાનાદિકના વિધિએ કરીને વિશેષ પ્રકારે કહે છે.

તિર્યકૃત્યોદશોધ્વેકરેણ સર્જરકે ત્યજેત્ ।

કુયોગે શીર્ષમાદર્કચન્દ્રાવેકાગ્નિર્લર્થગૌ ॥૭૬॥

અર્થ—તેર રેખા આડી અને મધ્યે એક રેખા ઊભી એ રીતે ખજુરીનું વૃક્ષ કરવું. તેના મંસ્તક (શિખર) આગળ કહેવામાં આવશે એ રીતે નક્ષત્ર મૂકવું (લખવું). પછી દક્ષિણે આજુથી અનુક્રમે પછીનાં સત્યાવીશ નક્ષત્રો હરેક રેખાએ મૂકવાં. પછી એક રેખારૂપ અગ્નિને છેડે રહેલાં બંને નક્ષત્રોને વિષે જો ચંદ્ર અને સૂર્ય રહ્યા હોય તો તે એકાગ્નિ કહેવાય છે. તેમાં પણ સન્ન્યુબ રહેલાં બંને નક્ષત્રોનાં બંને પાદમાં તે સૂર્ય ચંદ્ર રહેલા હોય તો તે આંતર રહિત એટલે સંપૂર્ણ એકાગ્નિ થાય છે. તે આ પ્રમાણે —

“ આઘેન વિધ્યતે તુર્યો દ્વિતીયેન તૃતીયકઃ ।

તૃતીયેન દ્વિતીયસ્તુ તુર્યેણ પ્રથમસ્તથા ॥૧૧॥ ”

“ પહેલા પાદ વડે ચોથા પાદનો વેધ થાય છે, બીજા પાદ વડે ત્રીજા પાદનો વેધ થાય છે, ત્રીજા પાદ વડે બીજા પાદનો વેધ થાય છે અને ચોથા પાદ વડે પહેલા પાદનો વેધ થાય છે.” ચોથું અને પહેલું તથા બીજું અને ત્રીજું પાદ, એ પરસ્પર આંતરરહિત કહેવાય છે. એમ સમજવું. આથી વિપરીતપણે જો સૂર્ય, ચંદ્ર રહ્યા હોય તો તે પાદના આંતરવાળો કહેવાય છે. અને તેથી તે દોષરહિત છે. જેમ કોઈ ધનુષદર નિશાનને વિધવા લાગ્યો, તે વળતે જો તેની દૃષ્ટિ નિશાનથી જરા પણ ચૂકે તો તે નિશાન વિધાતું નથી. તેમ વેધ પણ જો પાદના અગ્ર ભાગથી બ્રષ્ટ થયો હોય તો તે ફળદાયક નથી. તે વિષે ચતિવદ્ધલામાં કહ્યું છે કે —

વાળાપ્રદષ્ટિપાતાદ્યદ્વલ્લક્ષ્ય મિનસિ ઘાનુષ્કઃ ।

તદ્વસ્તસદષ્ટિગતો વેધો વિષ્ણવ્યં પ્રદૂષયતિ ॥૧૧॥ ”

“ જેમ ધનુષધારી આજુના અગ્ર ભાગ પર દૃષ્ટિ રાખીને લક્ષ્ય (નિશાન) ને વિધે છે, તેમ સમ (સરખી) દૃષ્ટિમાં રહેલો વેધ નક્ષત્રને દૂષિત કરે છે.”—(આ પ્રમાણે બીજા વેધોમાં પણ બહુવું.)

હવે ખજૂરીના મસ્તક પર ક્યું નક્ષત્ર મૂકવું તેની રીત બતાવે છે.

खजूरकस्य शीर्षक्षमानमेकार्गले मतम् ।

योगાંકઃ સૈક ઓજોડન્યઃ સાષ્ટાવિંશતિરદ્વિતઃ ॥૭૭॥

અર્થ :—૯૫૮ દિવસે વિષ્કંભાદિક યોગોમાંનો જેટલાયો યોગ હોય તે એ વિષમ હોય તો તેમાં એક ઉમેરવો અને સમ હોય તો તેમાં અઠવાવીશ ઉમેરવા. પછી તે બંનેને અર્ધ કરવા, જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યાવાળું (તેટલામુ) નક્ષત્ર ખજૂરીને મસ્તકે મૂકવું. એ પ્રમાણે ખજૂરીના મસ્તકના નક્ષત્રનું પ્રમાણ એકાર્ગલમાં કહેલું છે.

સમજુતી — ૯૫૮ દિવસે શૂળ યોગ નવમો છે, તેથી તેમાં એક વધારી દશ કર્યા, તેના અર્ધ કરવાથી પાંચ આવ્યા, તેથી પાંચમું નક્ષત્ર મૃગશીર્ષ છે માટે તે નક્ષત્ર મસ્તક પર આવે. એ રીતે ૯૫૮ દિવસે ગંડ યોગ હોય તો તે દશમો હોવાથી તેમાં અઠવાવીશ ઉમેરી અર્ધ કરવાથી ઓગણીશ આવે છે, તેથી ઓગણીશમું મૂળ નક્ષત્ર મસ્તક પર મૂકવું. એ રીતે બીજા કુયોગોમાં પણ જાણવું.

એકાર્ગલ યંત્ર અને પાદવેધ યંત્ર—

: એકાર્ગલ યંત્ર :

અંક	મૃગશીર્ષ	રવિ
૨૦	—	આદ્રા
૧૦	—	પુનર્વસુ
૧૦	—	પુષ્ય
૧૦	—	અશ્લેષા
૧૦	—	મઘા
૧૦	—	પૂર્વાશ્વિ
૧૦	—	ઉત્તરાશ્વિ
૧૦	—	હસ્ત
૧૦	—	ચિત્રા
૧૦	—	સ્વાતિ
૧૦	—	વિશાખા
૧૦	—	અનુરાધા
૧૦	—	જ્યેષ્ઠા

મૂલ

પાદવેધ યંત્ર

ચંદ્ર	રવિ
૪	૧
૩	૨
૨	૩
૧	૪

મસ્તકનું નક્ષત્ર લાવવા માટે લલ્લ કહે છે કે—

“શૂલે મૂર્ધ્નિ મૃગો મવા ચ પરિધે ચિત્રા પુનર્વૈધૃતે

વ્યાઘાતે ચ પુનર્વસુ નિગદિતૌ પુષ્યથ વજ્રે સ્મૃતઃ ।

ગંઢે મૂલમથાશ્વિની પ્રથમકે મૈત્રોડતિગંઢે તથા

સાર્પશ્ચ વ્યતિપાત દન્દુતપનાવેકાર્ગલસ્થૌ યદા ॥૧૧॥”

“જો શૂળ યોગ હોય તો મસ્તક પર મુગશીર્ષ નક્ષત્ર આવે, પરિધ યોગ હોય તો મધ્યા આવે, વૈધૃતિ હોય તો ચિત્રા, આઘાત યોગ હોય તો પુનર્વસુ, વજ્રયોગ હોય તો પુષ્ય, ગંડ હોય તો મૂળ, વિષ્કંભ હોય તો અશ્વિની, અતિગંડ હોય તો અનુરાધા અને વ્યતિપાત હોય તો અશ્લેષા નક્ષત્ર મસ્તક પર આવે. જો પ્રમાણે નક્ષત્રો સ્થાપી પછી ચંદ્ર તથા સૂર્ય જે નક્ષત્રના હોય તે નક્ષત્ર ઉપર સ્થાપવા. જો ચંદ્ર અને સૂર્ય એક એકાગ્રહમાં રહેલા હોય તો એકાગ્રહ યોગ બાબતે.”

હવે સાત શલાકાના ચક્ર વડે વેધ યોગ કહે છે.

“વેધ ऊर्ध्वतिरः सप्तरेखे पूर्वादितोऽग्निभात् ।

भस्य रेखाग्रगे खेटे हेयश्चेन्न पदान्तरम् ॥૭૮॥”

અર્થ—ઉભી તથા આડી સાત સાત રેખાને વિષે પૂર્વાદિક દિશાના ક્રમે સ્થાપન કરેલાં કૃત્તિકાદિક નક્ષત્રથી ઇષ્ટ દિવસના નક્ષત્રની રેખાના અગ્ર ભાગમાં જે નક્ષત્ર છે તેમાં કોઈ અહ હોય તો વેધ થાય છે. તે ત્યાગ કરવા લાયક છે. પણ જો પાદનું આંતરું ન હોય તો ત્યાગ કરવા લાયક છે. એટલે કે—જીભી તથા આડી સાત સાત રેખા કરવી, પછી તેમને છેડે પૂર્વાદિક દિશાના ક્રમે કૃત્તિકાથી આરંભીને સાત સાત નક્ષત્રો (અભિજિત સહિત) સ્થાપવાં. પછી જે જે અહ જે જે નક્ષત્રમાં હોય, તે તે અહ તે તે નક્ષત્રની પાસે મૂકવો. પછી જે રેખાને છેડે ઇષ્ટ દિવસનું નક્ષત્ર આવ્યું હોય, તે રેખાને બીજે છેડે જો કોઈ અહ આવ્યો હોય તો તે અહ વડે તે ઇષ્ટ નક્ષત્રનો વેધ થયો બાબતે. તે વેધ ત્યાગ કરવા લાયક છે, કારણ કે “કૂર વેધ હોય તો મૃત્યુ જ થાય છે અને સૌમ્ય વેધ હોય તો સર્વથા સુખનો નાશ થાય છે.” આ વેધનો અપવાદ કહે છે.—જો તે વેધ પૂર્વની રીતે પાદના આંતરવાળો હોય તો ત્યાગ કરવો યા ન કરવો. એટલે કે ઇષ્ટ નક્ષત્રના જે પાદમાં કાર્ય કરવું હોય અને તેની સન્મુખના નક્ષત્રના પાદમાં જો તે અહ ન હોય, પરંતુ પાદને આંતરે હોય તો આ અહ વેધ પાદાંતરિત થયો, તેથી તે ફલપ્રવાળો નથી. તે વિષે પૂર્ણભદ્ર કહે છે કે—

“વિદ્વં પાદં પરિત્યજ્ય કુર્યાત્કાર્યમશ્નકિતઃ ।

સર્પદશાક્કુલિચ્છેદે વિષવેષોદ્ભવઃ કુતઃ ॥૧૧॥”

• “વેધવાળા પાદનો ત્યાગ કરીને નિઃશંક રીતે કાર્ય કરવું, કેમકે સર્પે” ઉસેલી અંશુલીનો છેદ કર્યા પછી વિષના પ્રવેશની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી હોય?”

કેશવકર્તા તો પાદાંતરિત અહ વેધને પણ અહલુ કરવાનો નિષેધ કરે છે. તે કહે છે કે—

“વિશ્લેષમાયાતિ યયાસુમિઃ સ્વૈરેણઃ શરેણૈકદિશિ ક્ષતોઽપિ ।

તથાંધિવેધાદપિ તારકાણાં કૂરસ્ય નદયેદ્ બલસત્ત્વસંપત્ ॥૧૧॥”

જેમ મૂળ શર વડે એક ભાગમાં હથાથો હોય તો પણ પોતાના પ્રાણ વડે વિયોગ પામે છે એટલે મરી બાય છે. તેમ કૂર અહ વડે નક્ષત્રના પાદનો વેધ થવાથી પણ બળ, સત્ત્વ અને સંપત્તિનો નાશ થાય છે.

શ્રીપતિ કહે છે કે-

“ઋષ્ઃ સૌમ્યગ્રહેર્વિદ્ઃ પાદમાત્રં પરિત્યજેત્ ।

કૂરેસ્તુ સકલં ત્યાજ્યમિતિ વેધવિનિશ્ચયઃ ॥૧૧॥”

“જો નક્ષત્રનો સૌમ્ય ગ્રહ વડે વેધ હોય તો માત્ર તે પાદનો જ ત્યાગ કરવો. અને કૂર ગ્રહ વડે વેધ થયો હોય તો તે આશુ નક્ષત્ર તબ્બુ. એ પ્રમાણે વેધનો નિશ્ચય (વ્યવસ્થા) છે.”

: સાત શલાકાના વેધનો ચંત્ર. :

	કે	રે	મુ	આ	પુ	મૂ	અ	
શ								મ
અ								પૂ
રે			સત રેખા					ઉ
ઉ			વેધ ચક્ર					હ
પૂ								ચિ
શ								સ્વા
ધ								વિ
	શ	અ	ઉ	પૂ	મૂ	મયે	અ	

હવે વિવાહમાં વિચારવા યોગ્ય ખીજો વેધ યોગ પાંચ શલાકા ચક્ર વડે પતાવે છે.

“વિવાહે પૂર્વવત્પંચ રેખા દ્વેદે તુ કોણકે ।

લિખિત્વાઽગ્નિમતો માનિ વેધં તત્રાપિ ચિન્તયેત્ ॥૭૯॥”

પંચ રેખા ચક્ર

	કે	રે	મુ	ઉ	પૂ	મ	
શ							મ
અ							પૂ
રે							ઉ
ઉ							હ
પૂ							ચિ
શ							સ્વા
ધ							વિ
	વિ	સ્વા	ચિ	હ	ઉ	પૂ	મ

અર્થ—વિવાહને વિષે પૂર્વની જેમ એટલે

જિણી તથા આડી પાંચ પાંચ રેખા તથા ચારે ખૂણા-ઓમાં ગળ્યો રેખા કરીને કૃત્તિકા નક્ષત્રથી આશ્વિની અઠવાવીશ નક્ષત્રોને સ્થાપના કરી તેમાં પણ વેધનો વિચાર કરવો.

અહીં મૂળ શ્લોકમાં “તત્રાપિ” એ પદમાં “અપિ” શબ્દ આપ્યો છે તે અવ્યય છે અને અવ્ય-યોના અનેક અર્થ હોવાથી અહીં “અપિ” શબ્દનો અર્થ અવધારણુ એટલે નિશ્ચય બેવો કરવાનો છે તેથી એવો અર્થ થાય છે કે-પૂર્વે કહેલો સાત રેખા

વાળો વેધ પ્રતિષ્ઠાદિક સર્વ કાર્યોમાં જોવો અને વિવાહમાં તો આ પંચરેખાવાળો જ વેધ જોવો. તે વિષે વિવાહ વૃંદાવનમાં કહ્યું છે કે—“વિવાહ સિવાય બીજા કાર્યમાં સાત રેખાવાળા યંત્રનો વેધ જોવો” આ વેધમાં પશુ પૂર્વની જેમ પાદાંતરિતની વ્યવસ્થા જાણવી. આંતર રહિત ગ્રહનો વેધ હોય તો તેનું ફળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“રવિ વિહવાકુજિ કુલસય બુદ્ધિ વંજ્ઞા મિત્રુ અપુત્ર સર્ણિ દાસી ।

ગુરુવેદ્યેણ તવસ્સિર્ણિ વિલાસિણી રાદુકેઝહિ ॥૧૧॥”

“રવિના વેધમાં હાન કરવાથી સ્ત્રી વિધવા થાય છે, મંગળના વેધમાં કરવાથી કુંળનો ક્ષય થાય, બુધના વેધમાં કરવાથી વધ્યા થાય, શુક્રના વેધમાં કરવાથી પુત્ર રહિત થાય, શનિના વેધમાં કરવાથી દાસી થાય, ગુરુના વેધમાં કરવાથી તપસ્વિની થાય તથા રાહુ અને કેતુના વેધમાં કરવાથી વિલાસવાળી થાય.

આ વેધ દીક્ષામાં પશુ જોવો જેમ પૂર્ણિમા કહે છે. તે કહે છે કે—

“સરિપયાદ્ધસુ સત્તસલાયં વયગહનાદ્ધસુ પંચસલાયં ।

કચિઅમાદ ઠવિજ્ઞ દુ ચકં જોઅદ સસિણો તો ગદ્ધવેહં ॥૧૧॥”

“આચાર્યપદ તથા ઉપાધ્યાયપદાદિકની પ્રતિષ્ઠાદિકમાં કુત્તિકાદિક નક્ષત્રોનો સ્પર્શલાક્ષ્ય થકે સ્થાપી તે મધ્યે ચંદ્રમાનો ગ્રહોની સાથે વેધ જોવો અને દીક્ષામાં પાંચ શલાક્ષ્ય થકે સ્થાપી ચંદ્રમાનો ગ્રહોની સાથે વેધ જોવો.

હવે લક્ષ્યા યોગ કહે છે—

લક્ષ્યાવર્જ્યેષ્ટમસ્યાર્કાદીનાં સામિજિદીયુષામ્ ।

ધત્વા ૧૮ કૃત્યુ ૨૨ હુ ૨૭ સપ્તા ૭ ર્હત્ ૨૪ પચ્ચા ૫ કૃત્યં

૨૨ ક ૧ સંખ્યામમ્ ॥૮૦॥

અર્થ—ઈષ્ટ નક્ષત્રથી આઠરમા નક્ષત્રને વિષે રહેલો સૂર્ય ઈષ્ટ નક્ષત્રને લાત વડે હશે છે, ઈષ્ટ નક્ષત્રથી બાવીશમા નક્ષત્રે રહેલો ચંદ્ર ઈષ્ટ નક્ષત્રને લાત વડે હશે છે, એ રીતે સત્યાવીશમે રહેલો મંગળ, સાતમે રહેલો બુધ, ચોવીસમે રહેલો ગુરુ, પાંચમે રહેલો શુક્ર, બાવીશમે રહેલો શનિ અને નવમે રહેલો રાહુ ઈષ્ટ નક્ષત્રને હશે છે. અહીં અભિજિત સહિત આઠવાવીશ નક્ષત્રો લેવાના છે. લાત (લક્ષ્યા) એટલે પાદનો પ્રહાર કહેવાય છે અને તે અત્યાદિકની જેમ પ્રાચે પાછળથી મારે છે માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

હવે બેધીઓને નક્ષત્રોની ગણતરી સહેલાઈથી થવા માટે આગળથી લક્ષ્યા મારે તે પાદાંતર વડે બતાવે છે—

લક્ષ્યાન્તિ મમર્કાવાઃ સ્વર્ક્ષતઃ સામિજિત્ક્રમાત્ ।

અર્કા ૧૨ દ્વા ૮ ગ્નિ ૩ વિકૃત્યં ૨૩ ગ ૬ તત્ત્વા ૨૫ દ્વા ૮

પ્રકૃતિ ૨૧ પ્રમમ્ ॥૮૧॥

(સૂર્યો ૧૨ દ્વા ૮ ગ્નિ ૩ ત્રયોવિંશ ૨૩ પદ્ ૬ તત્ત્વા ૨૫ દ્વા ૮

કર્વિશકમ્ ૨૧ પાટાન્તરં)

અર્થ — સૂર્ય પોતાના નક્ષત્રથી બારમા નક્ષત્રને આગળની હાત મારે છે, ચંદ્ર આઠમા નક્ષત્રને, મંગળ ત્રીજા નક્ષત્રને, બુધ ત્રેવીશમા નક્ષત્રને, ગુરુ છઠ્ઠા નક્ષત્રને, શુક્ર પચ્ચીસમા નક્ષત્રને, શનિ આઠમા નક્ષત્રને અને રાહુ એકવીશમા નક્ષત્રને હાત મારે છે. અહીં પણ અભિજિત સહિત નક્ષત્રો ગણવાં.

પાછળની હાત તથા આગળની હાત એ બંને રીતે ગણતાં એક જ અર્થ આવે છે. જેમકે ઇષ્ટ નક્ષત્ર અશ્વિની નક્ષત્ર છે, ત્યાંથી અઢારમું નક્ષત્ર જ્યેષ્ઠા છે, તે જ્યેષ્ઠામાં રહેલો સૂર્ય અશ્વિનીને પાછળથી હાત મારે છે તથા સૂર્યનું પોતાનું નક્ષત્ર જ્યેષ્ઠા છે, ત્યાં રહેલો સૂર્ય આગળના બારમા નક્ષત્રને એટલે અશ્વિનીને હાત મારે છે. એ રીતે સર્વત્ર જણવું.

અહીં કાંઈ શંકા કરે કે—ઈષ્ટ દિવસનું જે નક્ષત્ર હોય તે જ નક્ષત્ર ચંદ્રનું જ પણ હોય છે અને ત્યાં રહેલો ચંદ્ર જો પાછળના બાવીશમા અથવા આગળના આઠમા નક્ષત્રને હાત મારે તો તેમાં ઇષ્ટ નક્ષત્રને શું અગ્ર્યું? કાંઈ જ નહીં, તેથી ઇષ્ટ નક્ષત્રને ચંદ્રની હાતનો વિચાર કરવો યથા છે.

આ શંકાનું સમાધાન એ છે જે ચંદ્ર પરિપૂર્ણ (પૂર્ણિમાનો) થઈને જ નક્ષત્રને હાત મારે છે, પણ બીજો ચંદ્ર હાત મારતો નથી. તે વિષે શ્રીપતિ કહે છે કે—

“દ્વાવિંશ પરિપૂર્ણમૂર્તિરુદ્ધપઃ સંતાપયન્નેતરઃ”

“પરિપૂર્ણ મંડળવાળો ચંદ્ર પાછળના બાવીશમા નક્ષત્રને સંતાપે છે, પણ બીજો અપરિપૂર્ણ ચંદ્ર સંતાપતો નથી.” તેથી કરીને ગઈ પૂર્ણિમા જે નક્ષત્રમાં સમાપ્ત થઈ હોય તે જ ચંદ્રનું નક્ષત્ર ધારીને ત્યાંથી ગણતરી કરવી. ચતિવલ્લભમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ચકાર યત્ર નક્ષત્રે રાકાન્તં રજનીકરઃ ।

તતશ્ચાદ્યમનક્ષત્રં સ પુરો હન્તિ લચ્યા ॥૧૧॥”

“ચંદ્રે જે નક્ષત્રમાં પૂર્ણિમાનો અંત કર્યો હોય, તે નક્ષત્રથી આઠમા નક્ષત્રને તે આગળની હાત વડે હણે છે.”

હવે હાતને વિષે અન્ય આચાર્યનો મત પણ બતાવે છે.

અગ્રતો નવમે રાહોઃ સપ્તવિંશે મૃગોસ્તુ મે ।

કેચિજ્જ્યોતિર્વિદઃ પ્રાહુર્લતાં તામપિ વર્જયેત્ ॥૮૨॥

અર્થ — રાહુ પોતાના નક્ષત્રથી નવમા નક્ષત્રને અને શુક્ર સત્યાવીશમા નક્ષત્રને આગળથી હાત મારે છે, એમ કેટલાક જ્યોતિર્વિદ્ કહે છે, માટે તે હાત પણ વર્જવા યોગ્ય છે.

ત્રિવિક્રમ તો એમ કહે છે કે,

“નચ ૨૦ સંખ્યં તમો હન્તિ”

“રાહુ પોતાના નક્ષત્રથી વીશમા નક્ષત્રને હાત મારે છે.”

લત્તાનું કૃળ પૂર્ણલક્ષ્મ્યોત્તિષમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“અણુજવિનાસે ૧ નાસો ૨ કજ્ઞામાવા ૩ મયં ૪ વિહવછેઓ ૫ ।

ગુરુ ૧ બુદ્ધ ૨ સિચ ૩ સસિ ૪ રવિ ૫ હયરિક્ષેષુ મરણમન્નેસુ ॥૧॥”

શુરુએ હણેલા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી નાના ભાઈનો નાશ થાય, બુધથી હણાયેલા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી પોતાનો નાશ થાય, શુક્રથી હણાયેલા નક્ષત્રમાં કાર્યનો નાશ થાય, ચંદ્રે હણેલા નક્ષત્રમાં લય ઉપજે, અને રવિએ હણેલા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી વૈભવનો નાશ થાય, તથા બીજા (મંગળ, શનિ તથા રાહુ) ગ્રહોએ હણેલા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી મરણ થાય.”

અહીં વૃદ્ધો કહે છે કે—“સૌમ્ય ગ્રહથી લત્તા અદ્ય દોષ કરે છે, કેમ કે તે લત્તા નક્ષત્રની કુર્મળતા જ કરે છે અને કૂર ગ્રહની લત્તા તો મરણ અને હારિદ્ર્ય વિગેરે અનર્થને કરે છે.” કેશવાકે પશુ કહે છે કે —

“ઉદ્ધુનિ નિર્દલિતે શ્ચમલત્તયા, ન ફલમસ્તિ વલસ્ય ગલત્તયા ।

અશ્ચમલત્તિમમતિ તદ્દયોર્ધનસુતાનસુતાપકરં પરમ્ ॥૧॥”

“શુભ ગ્રહની લત્તા વડે હણાયેલા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી બળરહિત હોવાથી કાંઈ પણ અશુભ કૃળ થતું નથી, પણ અશુભ ગ્રહની લત્તા વડે હણાયેલું નક્ષત્ર તો તેમાં પરણેલા કંપતીના ધન તથા પુત્રનો નાશ કરે છે અને જીવને સંતાપકારક થાય છે.”

બીજી ગ્રંથાંતરમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

સૌમ્યલત્તાહતં પાતોપગ્રહાદૈશ્વ દૂષિતમ્ ।

મપાદં વર્જયેદેવ મં ચ કેન્દ્રે ન ચેચ્છુમાઃ ॥૧॥

“જો કદાચ તત્કાળ કાર્ય કરવાનું હોય અને કેન્દ્રમાં શુભ ગ્રહો હોય તો સૌમ્ય ગ્રહની લત્તાથી હણાયેલા તથા પાત અને ઉપગ્રહાદિક વડે દૂષિત થયેલા નક્ષત્રનું તે પાક જ ત્યાગ કરવું, પરંતુ કેન્દ્રમાં શુભ ગ્રહ ન હોય તો સૌમ્ય ગ્રહની લત્તાથી પણ હણાયેલું આપું નક્ષત્ર તજવા યોગ્ય છે.”

હવે પાતયોગ કહે છે.—

પાતઃ સૂર્યસ્તોડ્શ્લેષા મધા ચિત્રાનુરાધિકા ।

શ્રુતિઃ પૌષ્ણં ચ યત્ર સ્યુસ્ત્યાજ્યસ્તત્સંખ્યમેડ્શિમાત્ ॥૮૩॥

અર્થ — સૂર્યના નક્ષત્રથી આશ્લેષા, મધા, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ અને રેવતી એ નક્ષત્રો જેટલી સંખ્યાવાળાં અશ્વિનીથી ગણતાં હોય તેટલી સંખ્યાવાળાં નક્ષત્રમાં પાત-યોગ બાધવો અને તે યોગ શુભ કાર્યમાં વર્જવા યોગ્ય છે (આ યોગને ત્રિશૂલપાત પણ કહે છે). ભવાર્થ એ છે કે જ્યારે સૂર્ય જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનો હોય ત્યારે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રથી આશ્લેષા યોગાણીશયું છે. મધા વીશયું છે, ચિત્રા ચોવીશયું છે, અનુરાધા સત્તાવીશયું છે, શ્રવણ પાંચયું છે અને રેવતી દશયું છે. તેથી તે દિવસે અશ્વિનીથી ગણતાં યોગાણી-

સમુ' મૂળ છે. વીસમુ' પૂર્વાષાઢા છે, ચોવીશમુ' શતભિષક છે, સત્યાવીસમુ' રેવતી છે, પાંચમુ' મૃગશિર્ષ છે અને દશમુ' મઘા છે. તેથી કરીને આટલાં નક્ષત્રોમાં પાતયોગ છે એમ બહુવું. એ રીતે બીજું પણ બહુવું. આ પાતયોગમાં અભિજિત ગણવું નહીં.

અહીં સહેલાઈને માટે આમનાય કહે છે.—

પાતં શૂલસ ગંડસ્ય હર્ષણવ્યતિપાતયોઃ ।

સાઘ્યવૈધૃતયોશ્ચાન્તે વિષ્ણયં યત્તત્ર વર્જયેત્ ॥૮૪॥

અર્થ— શૂળ, ગંડ. હર્ષણ, વ્યતિપાત, સાઘ્ય અને વૈધૃતિ એ છ યોગને અંતે જે નક્ષત્ર હોય, તે નક્ષત્રમાં પાતયોગ હોય છે, અને તે પાત યોગ વર્જવા યોગ્ય છે. તે છ પાત યોગનાં નામ નરપતિજયચર્યામાં અનુક્રમે આ પ્રમાણે કહ્યાં છે.

પવનઃ ૧ પાવકથૈવ ૨ કાલઃ ૩ કિંકર ૪ યવ ચ ।

મૃત્યુકૃત ૫ ક્ષયકૃચ્ચેતિ ૬ પાતા નામસદ્ફલાઃ ॥૧॥

॥ ઇતિ પ્રથમો વિમર્શઃ ॥

“પવન, અગ્નિ, કાળ, કિંકર, મૃત્યુકૃત અને ક્ષયકૃત એ છ પાત યોગો પાતાનાં નામ પ્રમાણે કૃળ આપનારા છે.”

આ પ્રમાણે આરંભસિદ્ધિ વાર્તિકમાં તિથિ ૧, વાર ૨, નક્ષત્ર ૩ અને યોગ ૪ આ ચારની વિચારણાએ પ્રથમ વિમર્શ સંપૂર્ણ.

યોગ પ્રકરણ સમાપ્ત

॥ अथ द्वितीयो विमर्शः ॥

બીજો વિમર્શ પ્રારંભ

હવે રાશિક્ષાર કહે છે —

રાશિરથ તત્ર મેષોઽશ્વિની ચ મરણી ચ કૃત્તિકાપાદઃ ।
વૃષભસ્તુ કૃત્તિકાંધિત્રયાન્વિતા રોહિણી સમૃગાર્દ્ધા ॥૧॥
મિથુનો મૃગાર્દ્ધમાર્દ્રા પુનર્વસ્વોઽર્ધાપ્રયત્નયઃ પ્રથમે ।
કર્કી ચ પુનર્વસ્વોઃ પાદઃ પુષ્યસ્તથાઽશ્લેષા ॥૨॥
સિંહસ્તુ મઘાઃ પૂર્વાઃ ફલ્ગુન્યઃ પાદ ઉત્તરાણાં ચ ।
કન્યોત્તરાત્રિપાદી હસ્તશ્ચિત્રાર્ધમાઘં ચ ॥૩॥
તૌલી ચિત્રાન્ત્યાર્દ્ધ સ્વાતિપાદત્રયં વિશાખાયાઃ ।
સ્યાદ્વૃશ્ચિકો વિશાખાચતુર્થપાદોઽનુરાધિકા જ્યેષ્ઠા ॥૪॥
ધનવી મૂલં પૂર્વાપાઠાઽપિ ચ પાદ ઉત્તરાપાદઃ ।
સ્યાન્મકર ઉત્તરાપાઠાંધિત્રિતયં શ્રુતિર્ધનિષ્ઠાર્દ્ધસ્ ॥૫॥
કુંભોઽન્ત્યધનિષ્ઠાર્ધ સ્વતતારા પૂર્વમાદ્રપદાત્રિપદી ।
મીનો માદ્રપદાંધિસ્તથોત્તરા રેવતી ચેતિ ॥૬॥

અર્થ—વાર, રાશિઓ તથા તેમાં આવતાં નક્ષત્રોનાં પાદ આ પ્રમાણે—

- ૧ મેષ રાશિમાં અશ્વિની, મરણી તથા કૃત્તિકાનું પ્રથમ પાદ આવે છે.
- ૨ વૃષભ રાશિમાં કૃત્તિકાનાં છેલ્લાં ત્રણ પાદ, રોહિણી અને મૃગશીર્ષનાં પહેલાં બે પાદ છે.
- ૩ મિથુન રાશિમાં મૃગશીર્ષનાં છેલ્લાં બે પાદ, આર્દ્રા અને પુનર્વસુનાં પ્રથમ ત્રણ પાદ.
- ૪ કર્ક રાશિમાં પુનર્વસુનું છેલ્લું પાદ, પુષ્ય અને અશ્લેષા.
- ૫ સિંહરાશિમાં મઘા, પૂર્વાશ્વિની અને ઉત્તરાશ્વિનીનું પ્રથમ પાદ.
- ૬ કન્યા રાશિમાં ઉત્તરાશ્વિનીના અંતનાં ત્રણ પાદ, હસ્ત તથા ચિત્રાનાં પહેલાં બે પાદ.
- ૭ તુલા રાશિમાં ચિત્રાનાં છેલ્લાં બે પાદ, સ્વાતિ તથા વિશાખાનાં પ્રથમ ત્રણ પાદ.
- ૮ વૃશ્ચિક રાશિમાં વિશાખાનું ચોથું પાદ, અનુરાધા અને જ્યેષ્ઠા.
- ૯ ધન રાશિમાં મૂળ, પૂર્વાપાઠા અને ઉત્તરાપાઠાનું પ્રથમ પાદ.
- ૧૦ મકર રાશિમાં ઉત્તરાપાઠાનાં છેલ્લાં ત્રણ પાદ, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠાનાં પ્રથમ બે પાદ.

૧૧ કુળ રાશિમાં ધનિષ્ઠાના છેલ્લાં બે પાદ, શતતારકા તથા પૂર્વાભાદ્રપદનાં પ્રથમ ત્રણ પાદ.

૧૨ મીન રાશિમાં પૂર્વાભાદ્રપદનું છેલ્લું એક પાદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી. રાશિની વ્યવસ્થાના અભિજિત નક્ષત્ર લેવાનું નથી, તેથી સત્યાવીશ નક્ષત્રોને વિષે ફરેકનાં ચોર ચાર પાદ હોવાથી કુલ એકસોને આઠ પાદ થાય છે. તે પાદ અક્ષરોના નિયમ કહેવા વડે પ્રથમ સૂચન કર્યાં છે. તેમાંનાં નવ નવ પાદોએ કરીને એક એક રાશિ થાય છે. એમ બાર રાશિ કહેલી છે. તેથી કરીને પુરુષાદિકનાં નામ પાડવામાં રાશિની કદપનાએ નક્ષત્રના પાદમાં નિયત કરેલા વર્ણો (અક્ષરો)ને જાણીને નામાદિકના અક્ષરો કરવા. (તેવા અક્ષરથી શરૂ થતું નામ પાડવું.) અભિજિત નક્ષત્રના ત્રણ પાદના અક્ષરો ઉત્તરાષાઢાના છેલ્લા (ચોથા) પાદમાં અંતર્ગત થાય છે અને અભિજિતના છેલ્લા પાદના અક્ષરો શ્રવણના પ્રથમ પાદમાં અંતર્ગત થાય છે.

હવે મેષાદિક બાર રાશિઓના વર્ણ કહે છે.—

મેષોડચ્છોળાર્જુનહરિદ્રક્તશ્વેતૈતમેચકાઃ ।

પિંગ પિંગલ કલ્માપ કઢાલમલિના રુવઃ ॥૭॥

અર્થ — મેષથી આરંભીને શેષ (રાતો), અર્જુન (સ્વેત) હરિત (પીળો-હીલો) રક્ત (રાતો), સ્વેત, એન (કાળચિત્રો), મેચક (કાળો), પિંગ (પીળો-રાતો), પિંગલ (પીળો-રાતો), કલ્માપ (કાળચિત્રો), કઢાલ (પીળો) અને મલિન મત્સ્યની જેવો (મેલો) આ પ્રમાણે બાર રાશિના વર્ણ જાણવા. આ વર્ણ કહેવાનું પ્રયોજન વિશેષે કરીને નવાંશમાં આવશે. તે એવી રીતે કે ધાતુ, મૂળ તથા છવરૂપ પદાર્થ નવાંશથી જ જાણાય છે. કહ્યું છે કે “અંશકાઙ્ગાયતે દ્રવ્યં” નવાંશથીદ્રવ્યનું જ્ઞાન થાય છે. તેથી કરીને ધાતુ અને મૂળ વિગેરે વસ્તુ ચોરાઈ હોય અથવાખોવાઈ હોય, તેના પ્રશ્નમાં આ વર્ણ વડે તે વસ્તુના વર્ણનું જ્ઞાન થાય છે.

હવે રાશિઓનાં સ્વરૂપ કહે છે.

ઉદ્યદ્ધોષવતીગદં નૃમિથુનં નૌસ્થાડગ્નિસસ્યાન્વિતા,

કન્યા ના ચ તુલાધરો ધૃતધનુર્ધન્વયથ પશ્ચાર્ધકઃ ।

ષણ્ણસ્યો મકરઃ કુટાંકિતશિરાઃ કુંભો વિલોમાનનં,

મીનો મીનયુગં ચ નામસદૃશઃ પ્રોક્તાઃ પરે રાણયઃ ॥૮॥

અર્થ — જેના હાથમાં વીણા છે એવી સ્ત્રી તથા જેના હાથમાં ગદા છે એવો પુરુષ એ બંને સામસ્યામાં ઝેડાં હોય તે મિથુન રાશિનો આકાર જાણવો, ડાબા હાથમાં અગ્નિ અને જમણા હાથમાં ધાન્ય ધારણ કરીને વહાણમાં બેઠેલી કન્યાને આકારે કન્યા રાશિ છે, હાથમાં તુલા (ત્રાજવાં) રાખીને બેઠેલા પુરુષને આકારે તુલા રાશિ છે, કટીની નીચેના ભાગ અધ્ધની જેવો એટલે ચાર પગવાળો અને શરીરનો ઉપરનો ભાગ પુરુષ જેવો, વળી આ સિ ૬

જેના હાથમાં ધનુષ છે એવા પુરુષને આકારે ધન રાશિ છે, મૃગના જેવા સુખવાળા મગરને આકારે મકર રાશિ છે, મસ્તક પર કુંભ રહેલો હોય એવા પુરુષને આકારે કુંભ રાશિ છે. (“ખાંધ પર ખાલી ઘડો રહ્યો હોય.” એમ બૃહત્સમીતકમાં કહ્યું છે.) એક બીજાના પુચ્છની સન્મુખ જેનાં સુખ રહેલાં છે એવા બે મત્સ્યને આકારે મીન રાશિ છે. તેથી કરીને જ આ રાશિનો ઉદય મસ્તક અને પીઠથી થાય છે બાકીની રાશિઓ એટલે મેષ, વૃષ, કર્ક, સિંહ અને વૃશ્ચિક નામની પાંચ રાશિઓ પોતપોતાના સમાન રૂપવાળી બાણી, તેમજ બારે રાશિઓની ચેષ્ટા તથા સ્થાન વિગેરે પણ પોતપોતાના નામની સદૃશ જ બાણીમાં એવો સંપ્રદાય છે. તે વિષે સારંગ કહે છે કે—

મેષો દૈન્યમુપૈતિ ગર્વતિ વૃષો નાનામતિર્મનમથઃ

શૂરઃ કર્કટકો ધૃતિશ્ચ વનપે કન્યા ચ માયાવિની ।

સત્યં રજ્જુતુલાસ્થલૌ મલિનતા ચાપશ્ચ પાપાશયો

મૌર્ચ્ય મકરે ઘટે ચતુરતા મીને ચ ધીરા મતિઃ ॥૧॥

“મેષ દીનતાને પામે છે, વૃષ ગર્વિષ્ઠ થાય છે, મન્મથ (મિથુન) નાના પ્રકારની બુદ્ધિ વાળી હોય છે. કર્ક શૂરવીર હોય છે, સિંહ હિંમતવાન હોય છે, કન્યા કપટી હોય છે, તુલા સત્ય અને રજ્જુની જેમ સરળ હોય છે, વૃશ્ચિક મલિન હોય છે, ધનુષ (ધન) પાપ પ્રકૃતિવાળી હોય છે અને મકર વાચ્યાળ હોય છે, કુંભ ચતુર હોય છે અને મીન ધીર બુદ્ધિવાળી હોય છે.”

તેમજ મેષ અને વૃષ દિવસે અરણ્યમાં રહેનારી અને રાત્રિએ ગામમાં રહેનારી હોય છે, મિથુન ગામમાં રહેનાર છે, કર્ક અને મીન જળમાં રહે છે, સિંહ અરણ્યમાં રહે છે, કન્યા અને તુલા ગામમાં રહે છે, વૃશ્ચિક પ્રવાસી છે, ધન અને કુંભ ગામમાં રહે છે તથા મકરનો પહેલો (સુખનો) ભાગ અરણ્યવાસી છે અને બીજો ભાગ જળચર છે.

ચોરાયેલી કે ગોવાયેલી વસ્તુના પ્રશ્ન વળતે ચોરની ચેષ્ટા તથા સ્થાન જોવા માટે આ ઉપયોગી છે. તે તે લગ્નમાં ઉચિત કાર્ય કરવા માટે દેવજ્ઞ વલ્લભ એવું કહે છે કે — “રાજ્યાભિષેક, વિરોધ, સાહસ, કૂટ કર્મ વિગેરે તથા ધાતુની ખાણ વિગેરે સંબંધી કાર્ય મેષ લગ્નમાં કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. વિવાહ, ગૃહપ્રવેશ, કન્યાનો સંબંધ (વાગ્દાન) વિગેરે ધ્રુવ કર્મ તથા ક્ષેત્રનો આરંભ અને પશુ વેચવા-લેવાનાં કાર્યો વૃષ લગ્નમાં કરવામાં આવે છે. વૃષ લગ્નમાં કહેલાં કાર્ય ઉપરાંત વિધા, શિલ્પ અને અલંકાર સંબંધી કાર્યો મિથુન લગ્નમાં સિદ્ધ થાય છે. સેવા, ભોગ, મૃદ્ધ, શુભ કર્મ, પૌષ્ટિક કર્મ તથા વાવ, કુવાદિક જળ સંબંધી કાર્ય કર્ક લગ્નમાં સિદ્ધ થાય છે. મેષ લગ્નમાં કહેલાં કાર્ય ઉપરાંત વેપાર, રાજસેવા તથા શત્રુની સંધિ વિગેરે કાર્યો સિંહ લગ્નમાં કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. શિલ્પ, ઔષધ, ભૂષણ, વેપાર વિગેરે ચર અને સ્થિર કાર્ય કન્યા લગ્નમાં સિદ્ધ થાય છે. ખેતી, સેવા, યાત્રા વિગેરે તથા કન્યા લગ્નમાં કહેલાં સર્વ કાર્યો તુલા લગ્નમાં સિદ્ધ થાય છે. ધ્રુવ કર્મ, રાજ સેવા, ચોરી વિગેરે દારુણ ઉચ કાર્ય વૃશ્ચિકમાં સિદ્ધ થાય છે. યાત્રા, યુદ્ધ, યત વિગેરે સત્કાર્યો ધનુષમાં સિદ્ધ થાય છે. ક્ષેત્રનો આશ્રય તથા જળમાર્ગે

યાત્રા વિગેરે ચર કાર્ય તથા નીચ કાર્ય મકરમાં સિદ્ધ થાય છે. જળભાગે યાત્રા, વહાણ તૈયાર કરવું, બીજ વાવવું, દંભ, ભેદ, વ્રત વિગેરે તથા નીચ કર્મ કુંભમાં સિદ્ધ થાય છે. વિદ્યા, અલંકાર, શિલ્પ, પશુકર્મ, વહાણની યાત્રા, અભિષેક વિગેરે તથા સર્વ માંગલિક કાર્ય મીન લગ્નમાં સિદ્ધ થાય છે.

“एतान्युक्तानि संसिद्धिं यांति शुद्धेष्वजादिषु ।

कूराणि कूरयुक्तेषु शुभानि सशुभेषु तु ॥१॥”

“મેષાદિક લગ્ન શુદ્ધ હોય તો એ કહેલાં કાર્યો સિદ્ધિને પામે છે. કૂર ગ્રહો વડે યુક્ત હોય તો કૂર કાર્ય સિદ્ધ થાય અને શુભ ગ્રહ સહિત હોય તો શુભકાર્ય સિદ્ધ થાય છે. હવે રાશિઓનું દ્વિસ્વામિત્વ તથા સ્વભાવ કહે છે.

पूर्वादिदिक्षु मेषाद्याः पतयः स्युः पुनः पुनः ।

चरस्थिरद्विस्वभावाः कूराकूरा नरस्त्रियः ॥२॥

અર્થ—“પુનઃ પુનઃ” “ફરી ફરીને” એ પદ દરેક વિશેષણ સાથે એડવાથી આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે—અનુક્રમે પૂર્વાદિક દિશાઓના મેષાદિક સ્વામીઓ છે. એટલે પૂર્વ દિશાનો મેષ, દક્ષિણનો વૃષ, પશ્ચિમનો મિથુન અને ઉત્તરનો કર્ક સ્વામી છે એ રીતે સિંહ વિગેરે ચાર તથા ધન વિગેરે ચાર અનુક્રમે ચાર દિશાના ઈશ કહેવા. એટલે દરેક દિશાના ત્રણ ત્રણ સ્વામીઓ થાય છે, આનું પ્રયોજન યાત્રાદિકમાં છે. તથા ચોરાચેલી કે ખોવાચેલી વસ્તુના પ્રશ્નમાં વસ્તુ કઈ દિશાએ છે તે બહુવા માટે છે. તથા મેષ રાશિ ચર છે, વૃષ સ્થિર છે અને મિથુન દ્વિસ્વભાવ છે, કારણકે તેની પહેલાં વૃષ છે તે સ્થિર છે માટે મિથુનનો પ્રથમ અર્ધભાગ સ્થિર છે અને તેની પછી કર્ક છે તે ચર છે, માટે મિથુનનો બીજો અર્ધ ભાગ ચર છે એ રીતે દ્વિસ્વભાવ બહુવો. એમ ભતકવૃત્તિમાં કહ્યું છે. “પુનઃ પુનઃ” સંબંધ હોવાથી કર્ક ચર છે, સિંહ સ્થિર છે, કન્યા દ્વિસ્વભાવ છે. એ રીતે અનુક્રમે બારે રાશિઓનું ચરાર્ધિકપણ બહુવું. આનું પ્રયોજન એ છે જે ચર રાશિમાં જન્મેલા બાળકો તે તે સ્વભાવવાળાં થાય છે. તથા મેષને આરભીને અનુક્રમે કૂર અને અકૂર તથા પુરુષ અને સ્ત્રી એમાંની એક એક સંજ્ઞા પણ આપવી. એટલે કે મેષ કૂર અને પુરુષ છે, વૃષ અકૂર અને સ્ત્રી છે, મિથુન કૂર અને પુરુષ છે વિગેરે બારે રાશિ સુધી લઈ જનાં મેષ, મિથુન વિગેરે છ એકીવાળી રાશિઓ કૂર તથા પુરુષ છે અને વૃષ, કર્ક વિગેરે બેટ્રી-વાળી રાશિઓ અકૂર (સૌમ્ય) અને સ્ત્રી છે. આનું ફળ એ છે કે કૂર અને પુરુષ રાશિમાં જન્મેલાં બાળકો કૂર અને તેજસ્વી થાય છે. તથા સૌમ્ય અને સ્ત્રી રાશિમાં જન્મેલાં બાળકો સૌમ્ય અને મૃદુ (કેમળ થાય છે) પણ રત્નમાળામાં કહ્યું છે કે—મેષ, સિંહ, વૃશ્ચિક, મકર, અને કુંભ એ પાંચ રાશિઓ કૂર સ્વામીવાળી હોવાથી કૂર છે અને બાકીની સાત રાશિઓ સૌમ્ય સ્વામીવાળી હોવાથી સૌમ્ય છે.” વળી કૂર રાશિ પણ સૌમ્ય ગ્રહથી યુક્ત હોય અથવા તેના પર સૌમ્ય ગ્રહની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો તે સૌમ્ય થાય છે અને સૌમ્ય રાશિ પણ કૂર ગ્રહ સહિત હોય અથવા તેના ઉપર ક્રૂરગ્રહની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો તે કૂર થાય છે તે વિષે દૈવજ્ઞવલ્લભ કહે છે કે—

“ગ્રહયોગેક્ષણાભ્યાં સ્વાદ્રાણેર્ભાવો ગ્રહોદ્ભવઃ ।

રાશિઃ સ્વભાવમાધત્તે ગ્રહયોગેક્ષણોઽજ્ઞિતઃ ॥૧૧॥”

“અહુના સંબંધથી તથા દષ્ટિથી રાશિનો ભાવ અહીં જેવો થાય છે, પણ અહુના સંબંધ તથા દષ્ટિથી સંહિત હોય તો રાશિ પોતાના ભાવને ધારણ કરે છે.”

હવે રાશિઓના બળ તથા ઉદય વિષે કહે છે -

પદ્મ નિશાચલિનોઽર્જોર્ભયુગ્મકર્કવતુર્મૃગાઃ ।

પૃષ્ઠેનોઽધન્યયુગ્માસ્તે શીર્ષેણાન્યે દ્વિધા જ્ઞપઃ ॥૧૦॥

અર્થ—મેષ, વૃષ, મિથુન, કર્ક, ધનુષ અને મકર એ છ રાશિઓ રાત્રિએ બળવાન છે. અર્થાત્ બાકીની સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, કુંભ અને મીન એ છ દિવસે બળવાન છે એમ જાણવું. જોવાયેલી અથવા જોવાયેલી વસ્તુનો સમય જાણવા માટે આતું પ્રયોજન છે. તેમજ દિવસે બળવાન રાશિના લગ્ન વખતે યાત્રાદિક કરવા શુભકારી છે અને રાત્રિએ બળવાન રાશિના લગ્નમાં રાત્રે યાત્રાદિક કરવા શુભ છે તેથી વિપરીતપણું દષ્ટિ નથી. આ રાત્રિની બળવાન છ રાશિઓમાંથી મિથુન વિનાની પાંચ રાશિઓ પૃષ્ઠથી ઉદય પામે છે એટલે ઉદય સમયે તેમનું પૃષ્ઠ પ્રથમ દેખાય છે. તથા બીજી મિથુન, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક અને કુંભ એ છ રાશિઓ મસ્તકથી ઉદય પામે છે. અર્થાત્ ઉદય વખતે મસ્તક દેખાય છે. તથા મીન રાશિ બંનેથી ઉદય પામે છે. એટલે કે તેના ઉદય વખતે કી વખતે પૃષ્ઠ તથા મસ્તક દેખાય છે. આતું પ્રયોજન એ છે જે યાત્રાદિકમાં શીર્ષના ઉદયવાળા લગ્નમાં જય થાય છે અને પૃષ્ઠ ઉદયના લગ્નમાં નિષ્ફળ થાય છે. વિગેરે.

હવે રાશિઓનાં ઉચ્ચ સ્થાન કહે છે.

અર્કાદ્યુચ્ચાન્યજ ૧ વૃષ ૨ મૃગ ૩ કન્યા ૪ કર્ક ૫ મીન ૬ વળિજો ૭ ડંશૈઃ ।

દિગ્ ૧૦ દહના ૩ દાવિંશતિ ૨૮ તિથી ૧૫ પુ ૫ નક્ષત્ર ૨૭ વિંશતિમિઃ ૨૦ ॥૧૧॥

અર્થ—મેષ ૧, વૃષ ૨, મકર ૩, કન્યા ૪, કર્ક ૫, મીન ૬ અને તુલા ૭ એ સાત રાશિઓ અતુલકે દસ, ત્રણ, અઠ્યાવીશ, પંદર, પાંચ, સત્યાવીશ અને વીશ અંશે કરીને અતુલકે સૂર્યાદિકનાં ઉચ્ચ સ્થાનો છે. અર્થાત્ મેષ રાશિના પહેલા દશ ત્રિંશાંશે રવિનું ઉચ્ચ સ્થાન છે, વૃષભના પહેલા ત્રણ ત્રિંશાંશે ચંદ્રનું ઉચ્ચ સ્થાન છે, મકરના પહેલા અઠ્યાવીશ ત્રિંશાંશે મંગળનું ઉચ્ચ સ્થાન છે વિગેરે. અહીં સ પ્રદાય એવો છે કે “આખી મેષ રાશિમાં સૂર્ય ઉચ્ચ છે. તેમાં પણ દશ અંશે સુધી પરમ ઉચ્ચ છે અને ત્યાર પછી માત્ર ઉચ્ચ જ છે. ચંદ્ર વૃષ રાશિમાં ઉચ્ચ છે તેમાં પણ ત્રણ અંશ સુધી પરમ ઉચ્ચ છે અને ત્યાર પછી માત્ર ઉચ્ચ જ છે વિગેરે. “આ સપ્રદાય લોકથી વિગેરે અંશેના અભિપ્રાયને મળતો છે પરંતુ લઘુ અને બૃહત્કાલક તથા નારચંદ્ર વિગેરે અંશેના અભિપ્રાય તો આ પ્રમાણે છે—“મેષ રાશિમાં સૂર્ય ઉચ્ચ છે, પણ તેના જ દશમા ત્રિંશાંશે પરમ ઉચ્ચ છે ચંદ્ર વૃષ રાશિમાં ઉચ્ચ છે. પણ તેના જ ત્રીજા અંશે પરમ ઉચ્ચ છે. મંગળ મકર રાશિમાં ઉચ્ચ છે પણ તેના જ અઠ્યાવીશમે અંશે પરમ ઉચ્ચ છે વિગેરે.”

નાજીક અંશમાં તો પરમ ઉચ્ચ એવી સંજ્ઞા જ નથી પરંતુ “મેષ રાશિમાં પહેલા દશ ભાગ સુધી ઉચ્ચ સૂર્ય છે, પણ પછી તેજહીન છે.” એમ કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે વૃષાદિકમાં ચંદ્રાદિકતું ઉચ્ચપણું જાણવું.

રાશિઓતું નીચ તથા ત્રિકોણ સ્થાન કહે છે.

સ્વોચ્ચતઃ સપ્તમં નીચં ત્રિકોણાન્યથ માનુતઃ ।

સિંહો ૫ ક્ષ ૨ મેષ ૧ પ્રમદા ૬ ઘનુ ૯ ઘટ ૭ ઘટાઃ ૧૧ ક્રમાત્ ॥૧૨॥

અર્થ— પોતપોતાના ઉચ્ચ સ્થાનથી સાતમું સ્થાન નીચ જાણવું. હવે રવિ આદિ ગ્રહોતું અનુક્રમે સિંહ, વૃષ, મેષ, કન્યા, ધન, તુલા અને કુંભ એ રાશિઓ ત્રિકોણ સ્થાન કહેવાય છે.

જે જે ગ્રહતું જે જે ઉચ્ચ સ્થાન હોય તે થકી જે જે સાતમું સ્થાન હોય તે તે (ગ્રહ)તું નીચ સ્થાન જાણવું. અહીં પણ દશ, ત્રણ, અઠવાનીશ, પદર, પાંચ, સત્યાવીશ અને વીસ એ પ્રમાણે અંશની સંખ્યા જે પૂર્વે કહી છે તે પણ લેવી. તેથી કરીને ઉચ્ચની જેમ નીચમાં પણ તેવી જ રીતે અર્થ કરવો. જેમકે મેષથી સાતમી તુલા રાશિ છે. તેના પહેલા દશ ત્રિશાંશો રવિતું નીચ સ્થાન જાણવું. વૃષ રાશિથી સાતમી વૃશ્ચિક રાશિ છે. તેના પહેલાં ત્રણ ત્રિશાંશો ચંદ્રતું નીચ સ્થાન જાણવું વિગેરે. અહિં પણ સંપ્રદાય એવો છે કે, “તુલામાં રવિ નીચ છે તેમાં પણ દશ અંશ સુધી પરમ નીચ અને ત્યાર પછી માત્ર નીચ જાણવો. એ પ્રમાણે ચંદ્રાદિકમાં પણ કહેવું.” આ સંપ્રદાય પાકશ્રી વિગેરે અંશે સાથે મળતો છે. પરંતુ જાતક અને નાસ્ત્યંદ્ર વિગેરે ગ્રંથોનો અભિપ્રાય તો આ પ્રમાણે છે. “તુલામાં સૂર્ય નીચ છે. તેમાં પણ દશમા ત્રિશાંશે પરમ નીચ છે. એ પ્રમાણે ચંદ્રાદિકમાં પણ જાણવું.” તાજિકમાં તો પરમ નીચ એવી સંજ્ઞા જ નથી પરંતુ “તુલા રાશિમાં પહેલા દશ અંશે સુધી સૂર્ય નીચનો છે. એમ કહ્યું છે એ પ્રમાણે ચંદ્રાદિકમાં પણ જાણવું. વિશેષ આ પ્રમાણે છે. —

“કન્યા રાહુગૃહં પ્રોકં રાહુચ્ચં મિથુનઃ સ્મૃતઃ ।

રાહુનીચં ઘનુર્વર્ણાદિકં શનિવદસ્ય ચ ॥૧૩॥”

“રાહુતું ઘર (સ્થાન) કન્યા રાશિ છે. રાહુતું ઉચ્ચ સ્થાન મિથુન રાશિ કહી છે. રાહુતું નીચ સ્થાન ધન રાશિ છે. તથા રાહુના વર્ણાદિક શનિ પ્રમાણે જાણવા.

પરમ ઉચ્ચપણું તથા પરમ નીચપણું સાઠ દિપ્તાના પ્રમાણવાળા તે તે અંશના મધ્ય ભાગે જાણવું. અર્થાત્ ત્રીશ દિપ્તાએ કરીને જાણવું. પરમ ઉચ્ચતા અને પરમ નીચતાના સમયને જાણવાનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે.—

“માસં રવિવુષયુક્તાઃ સાર્ધં ભૌમસ્યયોદશાચાર્યઃ ।

ત્રિંશન્મન્દોઽષ્ટાદશ ગહુચન્દ્રઃ સપાદદિવસયુગમ્ ॥૧૪॥”

“એક રાશિમાં સૂર્ય, બુધ અને શુક્ર એક એક માસ રહે છે, મંગળ દોઢ માસ રહે

છે, શુક્ર તેર માસ રહે છે, શનિ ત્રીશ માસ રહે છે, રાહુ અઢાર માસ રહે છે, તથા ચંદ્ર સવા બે દિવસ રહે છે.”

ત્રિંશાંશે જ્ઞાતશુક્રાણાં દિનં ૬ સાર્ધતુર્થટિ ।

ઇન્દોઃ ૪ કુજે સાર્ધદિનં ૫ માસમેકં શનૈશ્ચરે ૬ ॥૧॥

અષ્ટાદશદિની રાહો ૭ સ્ત્રયોદશદિની ગુરોઃ ૮ ।

“બુધ, સૂર્ય અને શુક્રનો ત્રિંશાંશ એક એક દિવસનો છે. ચંદ્રનો ત્રિંશાંશ સાડી ચાર ઘડી છે. મંગળનો ત્રિંશાંશ દોઢ દિવસ છે. શનિનો ત્રિંશાંશ એક માસ, રાહુનો ત્રિંશાંશ અઢાર દિવસ અને શુક્રનો ત્રિંશાંશ તેર દિવસનો છે.” આથી કરીને આ પ્રમાણે ભાવાર્થ થયો કે મેષની સંક્રાંતિમાં નવ દિવસ પછી એક દિવસ પરમ ઉચ્ચનો સૂર્ય કહેવાય. વૃષમાં નવ ઘડી પછીની સાડી ચાર ઘડી સુધી ચંદ્ર પરમ ઉચ્ચ થયો. મકરમાં સાડી આળીશ દિવસ પછી દોઢ દિવસ સુધી મંગળ પરમ ઉચ્ચ છે. કન્યામાં ચૌદ દિવસ પછી એક દિવસ સુધી બુધ પરમ ઉચ્ચ છે. કર્કમાં બાવન દિવસ પછી તેર દિવસ સુધી શુક્ર પરમ ઉચ્ચ છે. મીનમાં છવીશ દિવસ પછી એક દિવસ સુધી શુક્ર પરમ ઉચ્ચ છે તથા તુલામાં એગણીશ માસ પછી એક માસ સુધી શનિ પરમ ઉચ્ચ છે. એ રીતે પરમ નીચની પચ્ચ ભાવના બચવી. આ પ્રકાર સામાન્યતાથી બતાવ્યો છે, એમ બાલ્યવું. કારણ કે મંગળ વિગેરે અહો પ્રાચે વક્ર તથા અતિચારવાળા થાય છે. તે વખતે આ પરમ ઉચ્ચનો તથા પરમ નીચનો સમય ન બાલ્યવો. પરંતુ વક્ર ગતિવાળા તથા અતિચારવાળા અહોની આગળ કહેવાશે તે રીતે સ્પષ્ટતા કર્યા પછી ઉપર કહેલા અંશે પ્રમાણે ઉચ્ચ નીચની ભાવના કરવી, આ કહેલો સમય તો સહજ ગતિવાળા અહોને માટે જ સમજવો.

અહોતું ઉચ્ચ-નીચ, મૂલત્રિકોણ તથા સ્વગૃહીભોધક ચક્ર

અહ	સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શનિ	રાહુ
ઉચ્ચરશિ ઉચ્ચાંશ	મેષ ૧૦	વૃષભ ૩	મકર ૨૮	કન્યા ૧૫	કર્ક ૫	મીન ૨૭	તુલા ૨૦
નીચ રાશિ નીચાંશ	તુલા ૧૦	વૃશ્ચિક ૩	કર્ક ૨૮	મીન ૧૫	મકર ૫	કન્યા ૨૭	મેષ ૨૦
મૂલ ત્રિકોણ રાશિ	સિંહ	વૃષભ	મેષ	કન્યા	ધન	તુલા	કુંભ
સ્વગૃહી રાશિ	સિંહ	કર્ક	મેષ વૃશ્ચિક	મિથુન કન્યા	ધન મીન	વૃષભ તુલા	મકર કુંભ
મિત્રરાશિ	મેષ, કર્ક વૃશ્ચિક, ધન, મીન,	સિંહ મિથુન કન્યા	સિંહ કર્ક ધન મીન	સિંહ વૃષભ તુલા	સિંહ કર્ક, મેષ વૃશ્ચિક	મિથુન મકર, કુંભ કન્યા	વૃષભ તુલા મિથુન કન્યા મકર કુંભ

અહોના ઉચ્ચ-નીચપણાનું કૃણ આ પ્રમાણે છે.—

“इवको जइ उच्चस्थो हवइ गहो उन्नई परं कुणइ ।

किं पुण वे तिन्नि गहा कुणति को इत्थ संदेहो ॥१॥”

“જે કદાચ એક પણ અહ ઉચ્ચ સ્થાને રહ્યો હોય તો પરમ ઉન્નતિ કરે છે. તો પછી ઉચ્ચ સ્થાને રહેલા જે-ત્રણ અહો પરમ ઉન્નતિને કરે તેમાં શો સંદેહ ?”

જન્મને વિષે ઉચ્ચ અહનું કૃણ આ પ્રમાણે છે:—

“अ्युच्चैर्नृपः पञ्चभिरर्द्धचक्री चक्री च पद्मचैर्मणिभि ७ स्तथाहन् ”

“જન્મ સમયે ત્રણ અહ ઉચ્ચ હોય તો તે રાજા થાય, પાંચ અહ ઉચ્ચ હોય તો બાસુદેવ થાય, છ ઉચ્ચ હોય તો ચક્રવર્તી થાય અને સાત અહ ઉચ્ચના હોય તો અરિહંત (તીર્થંકર) થાય. વળી કહ્યું છે કે:—

“त्रिभिर्निर्चैर्मवेद्दासस्त्रिमिरुच्चैर्नराधिपः ।

त्रिभिः स्वस्थानगैर्मत्री त्रिभिरस्तमितैर्जडः ॥१॥

अन्धं दिगंबरं मूर्खं परपिहोपजीविनम् ।

कुर्यातामति नीचस्थौ पुंस्त्वं चन्द्रभास्करौ ॥२॥”

“જેના જન્મ સમયે ત્રણ અહ નીચના હોય તે હાસ થાય છે અને ત્રણ અહ ઉચ્ચના હોય તો તે રાજા થાય છે. ત્રણ અહો સ્વસ્થાને રહ્યા હોય તો તે મંત્રી થાય છે અને ત્રણ અહ અસ્ત પામ્યા હોય તો તે જડ થાય છે. (૧) અંધ અને મૂર્ખ જે નીચ સ્થાને રહ્યો હોય તો તે પુરુષને અંધ, દિગંબર (વસ્ત્ર રહિત-ગરીબ) મૂખ અને શિક્ષાવૃત્તિથી આલુવિકા કરનાર કરે છે.”

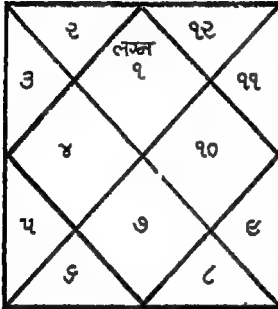
ઉપર મૂળ શ્લોકમાં જે ત્રિકોણ સંજ્ઞા આપી છે તે મૂળ ત્રિકોણ પણ કહેવાય છે. ત્રિકોણનું કૃણ એ છે જે “ત્રિકોણમાં રહેલા અહો ઉચ્ચ અહના જેવું જ અથવા તેથી કાંઈક ન્યૂન કૃણ આપનારા છે.” એમ પાક શ્રી અંથમાં કહ્યું છે. પ્રથમ શતક વૃત્તિમાં ત્રિકોણ વિગેરેને ત્રિંશાંશની સ્પષ્ટતા વડે આ પ્રમાણે કહ્યા છે. “સિંહ રાશિમાં વીશ ત્રિંશાંશો ત્રિકોણ છે અને બાકીના દશ ત્રિંશાંશ સૂર્યનું ગૃહ (ધર-સ્થાન) છે. વૃષભ રાશિમાં બે ત્રિંશાંશો ઉચ્ચ છે. ત્રીજો પરમ ઉચ્ચ છે અને બાકીના ચંદ્રનું ત્રિકોણ છે. મેષમાં બાર ત્રિંશાંશો ત્રિકોણ છે. બાકીના અંશે મંગળનું ગૃહ છે. કન્યામાં ચૌદ ત્રિંશાંશો ઉચ્ચના છે. પંદરમાં પરમ ઉચ્ચ છે. તેની પછીના પાંચ ત્રિકોણ છે અને બાકીના દશ યુધનું ગૃહ છે. ધનુષમાં દશ ત્રિંશાંશો ત્રિકોણ છે અને બાકીના ચુરનું ગૃહ છે. તુલામાં પંદર ત્રિંશાંશો ત્રિકોણ છે અને બાકીના શુક્રનું ગૃહ છે. કુંભમાં વીશ ત્રિંશાંશો ત્રિકોણ છે. અને બાકીના દશ શનિનું ગૃહ છે.

હવે રાશિઓના સંબંધવાળા બાર ભાવોને કહે છે—

लग्नावावास्तनु १ द्रव्य २ आत् ३ वन्धु ४ सुता ५ रयः ६ ।

स्त्री ७ मृत्यु ८ धर्म कर्मा १० य ११ व्यया १२ अ द्वादश स्मृताः ॥१३॥

અર્થ— લગ્નથી એટલે પ્રથમ સ્થાનથી અનુક્રમે તત્તુ ૧, દ્રવ્ય ૨, ભાતુ ૩, બ'ધુ ૪, સુત ૫, અરિ ૬, સ્ત્રી ૭, મૃત્યુ ૮, ધર્મ ૯, કર્મ ૧૦, આય ૧૧, વ્યય ૧૨, આ રીતે બાર ભાવો કહેલા છે. પ્રથમ વખતે, જન્મ વખતે અથવા યાત્રાદિકને સમયે જે કોઈ રાશિ ઉદયમાં હોય તે રાશિને લગ્ન નામે જાણવી. તેને બાર આરાવાળા ચક્રની આકૃતિ કરીને તેની વચ્ચેના વિવરમાં યુગ્ય સ્થાને સ્થાપન કરવી. બાકીની અગીયાર રાશિઓ ડાબી બાજુનાં અનુક્રમે અગિયાર સ્થાનકોમાં મૂકવી, આ રીતે કુ'ંડળી થાય છે તે આ પ્રમાણે :-

અહીં લગ્નની તત્તુ ભાવ સંજ્ઞા છે. એટલે ઇષ્ટ માણસના શરીર વિષે એ તત્તુ ભાવ ને આધારે વિચાર કરવો. ત્યાર પછી ડાબી બાજુના ક્રમથી અગિયાર સ્થાનોને વિષે રહેલા ખીજા વિગેરે સ્થાનોમરહોં લી રાશિઓની સંજ્ઞા અનુક્રમે દ્રવ્યભાવ ૨, ભ્રાતૃભાવ ૩, બ'ધુ ભાવ ૪, વિગેરે જાણવી. તેથી ઇષ્ટ માણસનું દ્રવ્ય ભાઈ વિગેરે સંબંધી તે તે સ્થાનોને અનુસારે વિચારવા કહ્યું છે કે —

“યો યો ભાવઃ સ્વામિદૃષ્ટો યુતો વા

સૌમ્યૈર્વા સ્વાત્તસ્ય તસ્યાસ્તિ વૃદ્ધિઃ ।

પાપૈરેવં તસ્ય તસ્યાસ્તિ હાનિ—

નિર્દેષ્ટવ્યા પૃચ્છતાં જન્મતો વા ॥૧॥”

“જે જે ભાવ સ્વામીએ જોયેલો હોય કે યુક્ત હોય અથવા સૌમ્ય ગ્રહોએ જોયેલો કે યુક્ત હોય તો તે ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. એ જ રીતે જો પાપગ્રહોએ યુક્ત કે જોયેલો હોય તો તે ભાવની હાનિ થાય છે. એ પ્રમાણે પૂછનારને તેની જન્મકુંડળી પરથી કહેવું.”

વિશેષ એ છે જે છઠ્ઠા અરિ ભાવમાં જેમ ફૂર ગ્રહો અરિ ભાવને હજી છે તેમજ સૌમ્ય ગ્રહો પણ હજી છે જ, પણ પુષ્ટ કરતા નથી અને વ્યયસ્થાન તથા આઠમા સ્થાનમાં જેમ સૌમ્ય ગ્રહો વ્યય (ખર્ચ) ને તથા મૃત્યુને પોષે છે તેમ ફૂર ગ્રહો પણ પોષે જ છે, પરંતુ તેને હજીતા નથી કહ્યું છે કે —

“સૌમ્યાઃ ષષ્ઠેઽરિઞ્નાઃ સર્વે નેષ્ટા વ્યયાદમગાઃ”

છઠ્ઠે સ્થાને રહેલા સૌમ્ય ગ્રહો અરિને હજી છે. તથા વ્યયસ્થાને અને આઠમા સ્થાને રહેલા સર્વે ગ્રહો અનિષ્ટ છે, યવનેન્ધર તો કહે છે કે

“ગ્રહમે સૌમ્યા આયુર્વૃદ્ધિકરાઃ”

“આઠમે સ્થાને સૌમ્ય ગ્રહો હોય તો તે આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનારા છે.” ભ્રાતૃભાવમાં બહેન સંબંધી વિચાર પણ કરવો. બ'ધુ એટલે સ્વજન છે. તેથી બધુ ભાવમાં માતાને પણ વિચાર કરવો. સુત ભાવમાં શિષ્યો પણ જાણવા. સ્ત્રી એટલે ભાગ્યા, તેના ભાવમાં

ગમન આગમન પણ બાણવાં. આઠમા સ્થાનમાં રોગાદિક પણ બાણવા. ધર્મ ભાવમાં વંશપરંપરાએ આવેલી વિદ્યા, અપૂર્વ વિદ્યા તથા અણચિંતવ્યો ધનલાલ વિગેરે બાણવા. દશમા સ્થાનમાં કર્મ એટલે વેપાર, તે સ્થાનમાં પિતા, ભાગ્ય, આજ્ઞા, ઐશ્વર્ય વિગેરે સંબંધી વિચાર કરવો. લાલ સ્થાનમાં નાશ પામેલાની પણ પ્રાપ્તિનો વિચાર કરવો. તથા વ્યય સ્થાનમાં સત્ તથા અસત્ અને ભતના ખર્ચ વિગેરેનો વિચાર કરવો.

જેમ લગ્નથી આરંભીને ખાર ભાવ કહ્યા તેમ ચંદ્રથી પણ ખાર ભાવ બાણવા. તેથી કરીને લગ્ન અને ચંદ્રની મધ્યે જે બળવાન હોય તેનાથી ખાર ભાવ વિચારવા એવી આમન્યા છે.

ખારે ભાવોનાં ખીળાં નામે ખતાવે છે —

સુદૃઢમંદિર પાતાલ દિવુકામ્બુસુખામિષમ્ ।

ચતુર્થમષ્ટમં છિદ્રં ચતુરસ્રે ઉમે પુનઃ ॥૧૪॥

અર્થ — સુદૃઢ, મંદિર, પાતાલ, હિંબુક, અંબુ અને સુખ એ ચોથા સ્થાનમાં નામે છે, છિદ્ર એ આઠમા સ્થાનતું નામ છે. ચતુરસ્ર એ ચોથા તથા આઠમા એ બે સ્થાનતું નામ છે. સુદૃઢ શબ્દ કરીને મિત્રભવન, મંદિર શબ્દ વડે ગૃહભવન, પાતાલ શબ્દ વડે રસાતલ ઇત્યાદિક પર્થાય નામે પણ અહીં લેવાય છે. એ પ્રમાણે આગળ પણ સર્વત્ર બાણવું. તથા પૂર્વે કહેલા તત્તુ વિગેરે ખાર ભાવોને સ્થાને પણ શરીર વિગેરે પર્થાય શબ્દોનો પણ વ્યવહાર કરવો. આઠમું મૃત્યુ સ્થાન અનાયુનામતું પણ કહેવાય છે.

ત્રિત્રિકોણં ચ નવમં ત્રિકોણે નવ પંચમે ।

સપ્તમં કામજામિત્રદ્યુનદ્યુનાસ્તસંજ્ઞકમ્ ॥૧૫॥

અર્થ — નવમું સ્થાન ત્રિકોણ કહેવાય છે. નવમું અને પાંચમું સ્થાન ત્રિકોણ કહેવાય છે અને સાતમું સ્થાન કામ, ભમિત્ર, દ્યુન, દ્યુન અને અસ્ત નામે પણ કહેવાય છે. અહીં કામ એટલે કામદેવ છે, ભમિને એટલે બહેનને ત્યાગ કરે તે ભમિત્ર કહેવાય છે. એટલે કે તે વિવાહનો પર્થાય શબ્દ છે તથા સર્વ કોઈ ગ્રહ જે રાશિમાં ઉદય પામે છે. તેનાથી સાતમી રાશિમાં અસ્ત પામે છે, તેથી સાતમા સ્થાનને અસ્ત નામે પણ કહ્યું.

સ્વાતાં તૃતીયે દુશ્ચિત્તવિક્રમે પૃથ્વમે તુ ધીઃ ।

મધ્યમેષૂરણચ્યોમાન્યાહુર્દશમધામનિ ॥૧૬॥

અર્થ — ત્રીજા સ્થાનતું નામ દુશ્ચિત્ત અને વિક્રમ કહેવાય છે. પાંચમું સ્થાન ધી (બુદ્ધિ) નામતું કહેવાય છે, દશમા સ્થાનમાં મધ્ય, મેષુરણ અને વ્યોમ એવાં નામે કહેવાય છે, અહીં જે ચોથા સ્થાનની પાતાલ અને અંબુ સંજ્ઞા કહી છે તથા દશમા સ્થાનની મધ્ય અને વ્યોમ સંજ્ઞા કહી છે, તે ભૂગોળની રીતે કહી છે એમ બાણવું. ભૂગોળનો મત એવો છે કે — “સૂર્ય પ્રાતઃકાળે પૂર્વદિશમાં ઉદય પામીને દક્ષિણ બાજુએ ફરતો ફરતો મધ્યાહ્ન સમયે દશમા સ્થાનરૂપ વ્યોમ (આકાશ)ના મધ્ય ભાગમાં આવીને સાયકાળે સાતમે સ્થાને અસ્ત

પામે છે અને તે જ પ્રમાણે રાત્રિએ પણ ફરતો ફરતો મધ્ય રાત્રિએ ચોથા સ્થાનરૂપ પાતાળમાં થઈને પાછો પ્રાતઃકાળે પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામે છે.” આ રીતે કહ્યું છે. વળી પાતાળ અંબુતું (જળતું) સ્થાન છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

उपान्त्यं सर्वतोभद्रमन्त्यं रिष्यमुदीरितम् ।

वदन्त्युपचयाह्वां क्षिप्रदशैकादશान् पुनः ॥१७॥

અર્થ—અગીયારમું સ્થાન સર્વતોભદ્ર કહેવાય છે, કેમકે તે સ્થાને રહેલા ગ્રહ સર્વથા શુભકારક છે. બારમું સ્થાન રિષ્ય કહેવાય છે. લગ્નથી તથા અંદ્રથી ગણતાં ત્રીજું, છઠ્ઠું, દશમું અને અગિયારમું સ્થાન ઉપચય નામે કહેવાય છે, કેમકે તે સ્થાનોમાં રહેલા પાપ-ગ્રહો પણ શુભ ફળદાયક થાય છે. બાકીનાં સ્થાનો અપચય એટલે હાનિ કરનારા છે એમ સમજવું તેનું ફળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

कार्यं यदुक्तं तदुपैति सिद्धिं वारे ग्रहे चोपचयर्क्षमाजि ॥

नीचर्क्षसंस्थेऽपचयस्थिते च यत्ने कृते चापि भवत्यसाध्यम् ॥१॥

“જે કાર્ય કરવાનું કહ્યું, હોય તે ઉપચય સ્થાનવાળી રશિમાં રહેલ ગ્રહમાં તથા વારમાં સિદ્ધિને પામે છે અને નીચ રશિમાં તથા અપચય સ્થાનમાં ગ્રહ રહ્યો હોય તો યત્ન કર્યા છતાં પણ તે કાર્ય અસાધ્ય થાય છે. એટલે સિદ્ધ થતું નથી.”

केन्द्रचतुष्टयकंटकनामानि वपुः १ सुखा ४ स्त ७ दशमानि १०॥

स्युःपणफराणि परत २-५-८-११ स्तेभ्योऽप्यापो—

विलमानीति ३-६-९-१२ ॥१८॥

અર્થ—પહેલું, ચોથું, સાતમું અને દશમું એ ચાર સ્થાનો કેન્દ્ર, ચતુષ્ટય અને કંટક નામે કહેવાય છે. તે દરેકની પછીનાં એટલે બીજું પાંચમું, આઠમું અને અગિયારમું એ ચાર સ્થાનો પશુફર નામે કહેવાય છે તથા તેની પછીનાં એટલે ત્રીજું, છઠ્ઠું, નવમું અને બારમું એ ચાર સ્થાનો આપોકિલમ નામે કહેવાય છે. કેન્દ્રને વિષે રહેલા સર્વે ગ્રહો સંપૂર્ણ પરાક્રમી હોય છે, પશુફરમાં રહેલા ગ્રહો અર્ધ પરાક્રમી હોય છે અને આપોકિલમને વિષે તેથી અર્ધ એટલે ચતુર્થાંશ પરાક્રમવાળા હોય છે. એમ ત્રેલોક્ય પ્રકાશમાં કહ્યું છે, વિશેષ એ છે જે સંજ્ઞા બે પ્રકારની હોય છે, એક અન્વર્થ અને બીજી યાદચ્છિક (ફિલિયાળી) તેમાં દુશ્ચિક્ય, હિંસુક, ત્રિકોણ, ઘુન, ઘૂ, ત્રિકોણ, ચતુરસ્ર, ચેતુરસ્ર, રિષ્ય, કેન્દ્ર, ચતુષ્ટય, કંટક પશુફર તથા આપોકિલમ અને કહેવામાં આવશે એવી હોરા, દ્રેષ્યાણુ વિગેરે સંજ્ઞાઓ સાર્થક નહિ હોવાથી યાદચ્છિકી કહેવાય છે, તે સંજ્ઞાઓ યવનાચાર્યના મતમાં રૂઢ હોવાથી અહીં કહી છે તથા વિક્રમ, સુખ, વેશ્મ, ધી, ભમિત્ર અને છિદ્ર વિગેરે સંજ્ઞાઓ અન્વર્થ છે. તેથી કરીને ઈષ્ટ મહુષ્યમાં વિક્રમ, સુખ, ઘર, ભુદ્ધિ, વિવાહ અને હાનિ વિગેરે અનુક્રમે તે તે સ્થાનોથી વિચારાય છે. એજ રીતે લગ્નથી આરંભીને પ્રથમ વિગેરે સ્થાનોની તત્તુ વગેરે સંજ્ઞાઓ નિયમિત કહેલી છે, તેથી તેને અનુસાર કરીને જ આગળ પણ સર્વ ઠેકાણે પ્રથમ આદિ સ્થાનોને ઠેકાણે તત્તુ આદિ શબ્દોનો વ્યવહાર બાણી લેવો.

હવે રાશિઓનાં ગૃહ, હોરા, દ્રેષ્કાણુ, નવાંશ, દ્વાદશાંશ અને ત્રિંશાંશ નામનાં છ વર્ગનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

મેષાદીશાં: કુજ: ૧ શુક્રો ૨ વૃષ ૨ ચન્દ્રો ૪ રવિ ૫ વૃષ: ૬ શુક્ર: ૭
કુજો ૮ ગુરુ ૯ મન્દો ૧૦ મન્દો ૧૧ જીવ ૧૨ રવિ ક્રમાત્ ૧૯ ।

અર્થ—આ છ વર્ગના અધિકારમાં રાશિઓનું “ગૃહ” એવું નામ છે. તેથી કરીને મેષ રાશિ (ગૃહ)થી અનુક્રમે મંગળ ૧, શુક્ર ૨, બુધ ૩, ચંદ્ર ૪, રવિ ૫, બુધ ૬, શુક્ર ૭, મંગળ ૮, શુક્ર ૯, શનિ ૧૦, શનિ, અને શુક્ર ૧૨, આ બાર સ્વામીઓ છે. આનું કથન “યો યો ભાવ: સ્વામિદૃષ્ટો યુતો વા” વિગેરે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે છે.

હોરા રાઘવદ્દમોજર્જેન્દ્રોરિન્દ્રકયો: સમે ।

દ્રેષ્કાણા મે ત્રયસ્તુ સપન્ચમત્રિકોણપા: ॥૨૦॥

અર્થ—રાશિનો અર્ધ ભાગ હોરા કહેવાય છે. તેથી એક એક રાશિમાં બધાં હોરા હોય છે. તેમાં મેષ વિગેરે વિષમ રાશિમાં પહેલી હોરા રવિની અને બીજી હોરા ચંદ્રની હોય છે, તથા વૃષ વિગેરે સમ રાશિમાં પહેલી હોરા ચંદ્રની અને બીજી હોરા સૂર્યની હોય છે. હોરાનું કથન એ છે જે — “સૂર્યની હોરામાં જન્મેલાં બાળક તેજસ્વી થાય છે, અને ચંદ્રની હોરામાં જન્મેલાં મૃદુ (કેમળ) થાય છે ઇત્યાદિ” એ પ્રમાણે દ્રેષ્કાણુ વિગેરેમાં પણ હૃદ તથા સૌમ્ય સ્વામીને અનુસારે હૃદપણું અને સૌમ્યપણું સમજવું. હરેક રાશિમાં ત્રણ ત્રણ દ્રેષ્કાણુ હોય છે. તેમાં જે પોતાની જ રાશિનો ઇશ હોય છે, તે પ્રથમ દ્રેષ્કાણુનો ઇશ હોય છે, તેથી પાંચમી રાશિનો જે સ્વામી હોય તે બીજા દ્રેષ્કાણુનો ઇશ હોય છે, તથા નવમી રાશિનો જે સ્વામી હોય તે ત્રીજા દ્રેષ્કાણુનો સ્વામી હોય છે. હરિભદ્રકૃત લગ્નશુદ્ધિમાં પણ કહ્યું છે કે —

“દિકાણોઽઽ તિમાનો સો પદમો નિઝયરાસિઝહિવદ્ગો ।

વીઓ પંચમપદ્મણો તદ્ગો ગુણ નવમગિહવદ્ગો ॥૧॥”

“હરેક રાશિનો ત્રીજો ભાગ દ્રેષ્કાણુ કહેવાય છે. તેમાં પોતાની રાશિના અધિપતિનાં પહેલાં દ્રેષ્કાણુ, તેથી પાંચમી રાશિના સ્વામીનો બીજો દ્રેષ્કાણુ અને નવમી ગૃહના સ્વામીનો ત્રીજો દ્રેષ્કાણુ સમજાવેા.

બૃહત્ ભતકમાં પણ કહ્યું છે કે —

“દ્રેષ્કાણા: સ્યુ: સ્વભવનસસુતત્રિકોણાધિપાનાં”

“પોતાના સ્થાનના, પાંચમા સ્થાનના અને નવમા સ્થાનના સ્વામીઓના એમ ત્રણ દ્રેષ્કાણુ હોય છે.” કેટલાએક આચાર્યો રાશિઓના સપ્તાંશ પણ કહે છે, તથા તેના સ્વામીઓ પણ કહે છે. તે હોરામકરદમાં આ પ્રમાણે કહ્યા છે.

સ્વદ્વદોજે યુગમે દૂનગેહાદ્ગણ્યાસ્તજ્ઞૈ: સપ્તમાંશા: ક્રમેળ”

વિષમ (એકી રાશિમાં) પોતાની રાશિથી સપ્તમાંશો ગણવા. સમ (બેકી રાશિમાં)

પોતાની રાશિથી સાતમી રાશિ જે હોય ત્યાંથી સપ્તમાંશો ગણવા, એટલે મેષ રાશિમાં પહેલો મેષનો સપ્તમાંશ બબ્બેવો, બીજો વૃષભનો યાવત સાતમો તુલાનો અને વૃષભ રાશિમાં પહેલો વૃશ્ચિકનો, બીજો ધનનો યાવત સાતમો વૃષભનો સપ્તમાંશ બબ્બેવો. આ પ્રમાણે તેના બબ્બેકાર પુરુષોએ સપ્તમાંશ ગણવા.”

હવે નવાંશો કહે છે.

નવાંશાઃ સ્યુરજાદીનામજૈણતુલકર્કતઃ ।

વર્ગોત્તિમાશ્વરાદૌ તે પ્રથમઃ પચ્ચમોઽન્તિમઃ ॥૨૧॥

અર્થ—મેષથી આરંભીને દરેક રાશિમાં નવ નવ નવાંશો હોય છે. તેમાં મેષ રાશિના નવાંશો મેષને આદિ લઈને નવ સુધી ગણવા (એટલે કે મેષ રાશિમાં પહેલો નવાંશ મેષનો, બીજો નવાંશ વૃષભનો, ત્રીજો નવાંશ મિથુનનો, એ રીતે નવ સુધી ગણતાં નવમે નવાંશ ધનનો આવે છે.) એ રીતે વૃષભ નવાંશો મકરથી ગણવા, મિથુનના નવાંશો તુલાથી ગણવા; તથા કર્કના નવાંશો કર્કથીજ ગણવા. એજ પ્રમાણે સિંહના નવાંશો મેષથી ગણવા એટલે કે મેષનીજ જેવા, કન્યાના વૃષભી જેમ, તુલાના મિથુનની જેમ, અને વૃશ્ચિકના કર્કની જેમ ગણવા. એજ રીતે ધન, મકર, કુંભ અને મીનના નવાંશો પણ અનુક્રમે મેષ, વૃષ, મિથુન અને કર્કની જેવાજ ગણવા.

રાશી અંશ	મે	વૃ	મિ	કર્ક	સિ	ક	તુ	વૃ	ધ	મ	કું	મી
૩/૨૦	મે	મ	તુ	ક	મે	મ	તુ	ક	મે	મ	તુ	ક
૬/૪૦	વૃ	કું	વૃ	સિં	વૃ	કું	વૃ	સિં	વૃ	કું	વૃ	સિ
૧૦/૦૦	મિ.	મી	ધ	ક	મિ.	મી	ધ	ક	મિ	મી	ધ	ક
૧૩/૨૦	ક	મે	મ	તુ	ક	મે	મ	તુ	ક	મે	મ	તુ
૧૬/૪૦	સિં	વૃ	કું	વૃ	સિં	વૃ	કું	વૃ	સિં	વૃ	કું	વૃ
૨૦/૦૦	ક	મિ	મી	ધ	ક	મિ	મી	ધ	ક	મિ	મી	ધ
૨૩/૨૦	તુ	ક	મે	મ	તુ	ક	મે	મ	તુ	ક	મે	મ
૨૬/૪૦	વૃ	સિં	વૃ	કું	વૃ	સિં	વૃ	કું	વૃ	સિં	વૃ	કું
૩૦/૦૦	ધ	ક	મિ	મી	ધ	ક	મિ	મી	ધ	ક	મિ	મી

આ નવાંશોતું કળ પૂર્ણભદ્ર આ પ્રમાણે લખે છે:—

તિ પળ ચડ સત્ત નવમા રાસીણ નવંસયા સુહા જમ્મે ।

પદમ દુ અદમ અહમા છટ્ટો પુળ મજ્જિમો નેઓ ૧૧ ॥

“જન્મને વિષે રાશિઓનો ત્રીજો, પાંચમો, ચોથો, સાતમો, અને નવમો એ પાંચ નવાંશો સુખકારક એટલે ઉત્તમ બાણવા. પહેલો, બીજો અને આઠમો એ ત્રણ નવાંશો અધમ (અશુભ) બાણવા, તથા છઠ્ઠું નવાંશ મધ્યમ બાણવો.”

વળે એટલે સમૂહને વિષે જે ઉત્તમ તે વર્ગોત્તમ કહેવાય છે. તેમાં ચરરાશિ-ઓમાં પહેલો નવાંશ વર્ગોત્તમ બાણવો. સ્થિર રાશિઓમાં પાંચમો નવાંશ વર્ગોત્તમ બાણવો અને દ્વિસ્વભાવ રાશિઓમાં છેલ્લો એટલે નવમો નવાંશ વર્ગોત્તમ છે. અર્થાત્ આ રીતે ગણવાથી સુવે રાશિઓમાં પોતપોતાના નામનો નવાંશ વર્ગોત્તમમાં આવે છે. વર્ગોત્તમનું ફળ એ છે જે—“વર્ગોત્તમમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો પોતાના કુળમાં પ્રધાન થાય છે વિગેરે.” છેલ્લો નવાંશ પણ અમુક રાશિમાં વર્ગોત્તમ હોવાથી તે લક્ષમાં આદરવા યોગ્ય છે નહીં, તો તે છેલ્લો નવાંશ અગ્રાહ્ય (તજવા યોગ્ય) થઈ જાય. તે વિષે પૂર્ણભદ્ર કહે છે કે—

“લગ્નસ્યાદ્યન્તમધ્યેષુ બલં પૂર્ણાત્મમધ્યમમ્”

“આદિ, અન્ત અને મધ્યને વિષે લગ્નનું ગળ (ફળ) અનુક્રમે પૂર્ણ, અર્ધ અને મધ્યમ છે.” હર્ષપ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે—

“વર્ગુત્તમં વિના દિજ્ઞા નેવ ચરમં નવંસગં કહવિ”

—“વર્ગોત્તમ વિના કોઈ પણ વખત છેલ્લો નવાંશ ગ્રહણ કરવો નહીં.” વર્ગોત્તમના નવાંશમાં રહેલો ગ્રહ પણ વર્ગોત્તમ કહેવાય છે અને તે (ગ્રહ) અત્યંત બળવાન છે. તે વિષે હૈવજવદ્દેવમાં કહ્યું છે કે—

“બલવાનુદિતાંશસ્થઃ શુદ્ધં સ્થાનફલં પ્રદઃ ।

દદ્યાદગોતમાંશે ચ મિથ્રં શેષાંશસંસ્થિતઃ ॥૧૧॥”

“ઉદયના અંશમાં રહેલો તથા વર્ગોત્તમના અંશમાં રહેલો ગ્રહ બળવાન છે અને તે સ્થાનનું ફળ શુદ્ધ (પૂર્ણ) આપે છે અને બાકીના અંશમાં રહ્યો હોય તો તે મિથ્રરૂપ (ફળ) આપે છે.

“યતો સ એવ રાશિઃ સ્યાત્ત્વ એવ ચ નવાંશકઃ ।

પ્રોક્તં સ્થાનફલં શુદ્ધમતોડસિન્ સોપપત્તિકમ્ ॥૨૧॥”

“કારણ કે જે રાશિ હોય છે તે જ નવાંશક હોય છે. અર્થાત્ તે રાશિના નામનો નવાંશક જ વર્ગોત્તમ હોય છે. તેથી કરીને આ નવાંશને વિષે સ્થાન ફળ જે શુદ્ધ કહ્યું તે યુક્ત યુક્ત છે.”

હવે દ્વાદશાશ તથા ત્રિશાંશનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

સ્યુદ્વાદશાંશઃ સ્વગૃહાદશેશાન્ત્રિશાંશકેન્વોજયુજોસ્તુ રાઙ્યોઃ ।

ક્રમોત્ક્રમાદર્થ શરા ષ્ટ શૈલે ન્દ્રિયેષુ ભૌમાર્કિગુરુશુક્રાઃ ॥૨૨॥”

અર્થ — પોતાના ગૃહ (સ્થાન)થી બાર બાર દ્વાદશાંશો હોય છે. એટલે કે જે નામની રાશિ હોય તે નામને પહેલો દ્વાદશાંશ જાણવો. બાકીના અગિયાર દ્વાદશાંશો તેની પછીની અગિયાર રાશિના નામવાળા જાણવા. જેમકે મેષ રાશિમાં પહેલો દ્વાદશાંશ મેષનો, બીજો વૃષભો, ત્રીજો મિથુનનો, એ રીતે ગણતાં છેલ્લો (બારમો) દ્વાદશાંશ મીનનો આવે. વૃષ રાશિમાં પહેલો દ્વાદશાંશ વૃષનો, બીજો મિથુનનો, એ રીતે અનુક્રમે ગણતા છેલ્લો મેષનો આવે. એ રીતે મિથુન રાશિમાં પહેલો મિથુનનો, બીજો કર્કનો એ રીતે ગણતાં છેલ્લો વૃષનો આવે. આ દ્વાદશાંશોના ઈશો જે મેષાદિકના ઈશો છે તે જ જાણવા. હવે દરેક રાશિમાં ત્રીશ ત્રીશ ત્રિશાંશ હોય છે. તેના ઈશો આ પ્રમાણે જાણવા. મેષ, મિથુન વિગેરે વિષમ (એકી) રાશિમાં પાંચ, પાંચ, આઠ, સાત અને પાંચ ત્રિશાંશોના સ્વામી અનુક્રમે મંગળ, શનિ, શુક્ર, બુધ અને શુક્ર જાણવા. અને સમ (બેકી) રાશિમાં તે અંશો તથા તે સ્વામીઓ ઉત્ક્રમથી એટલે પશ્ચાતુર્વર્ણીએ જાણવા. એટલે કે વૃષ, કર્ક, વિગેરે સમ રાશિમાં પાંચ, સાત, આઠ, પાંચ અને પાંચ ત્રિશાંશોના સ્વામી શુક્ર, બુધ, શુક્ર, શનિ અને મંગળ જાણવા.

છ વર્ગની સ્થાપના ચંદ્ર (જુઓ પાન નંબર ૭૬)

હવે અહોના તથા લગ્નના સ્પષ્ટીકરણ માટે તેની શુક્રિતને ઉપયોગી સર્વ પદ્મવર્ણનું સાધારણ લિખ્તામાન કહે છે —

પદ્મવર્ણસપ્તાદશ ૧૮૦૦ નવ ૯૦૦ વહ્ ૬૦૦ દ્રે ૨૦૦ સાદ્
શ્વતાનિ ષષ્ઠિશ્ચ ॥૬૦॥

ક્રમશઃ ગૃહદોરાદૌ લિખ્તાઃ સ્યુઃ પ્રશ્નરિહ નવાંશઃ ॥૨૬॥

અર્થ — છ વર્ગની મધ્યે મેષાદિક ગૃહો (સ્થાનો) માંના દરેકને અદારસો અદારસો લિખ્તાઓ છે. હોરાની લિખ્તાઓ નવસો છે. કેમકે ગૃહથી અર્ધી હોરા છે. દ્રેષકાણી લિખ્તાઓ છસો છે. કારણકે ગૃહથી ત્રીજા ભાગે દ્રેષકાણી છે, એ રીતે નવાંશોની અસો લિખ્તાઓ દ્વાદશાંશની દોહસો લિખ્તાઓ અને ત્રિંશાંશની સાઠ લિખ્તાઓ છે. સાઠ વિલિખ્તા (પણ)ની એક લિખ્તા (ધડી) થાય છે. એવું આગળ કહેશે. આ છ વર્ગનું ફળ એ છે જે — “તિથિ વિગેરેના બળથી ચંદ્રનું બળ સો ગણું છે. તેનાથી લગ્ન હબાર ગણું વધારે બળવાન છે તેનાથી પણ હોરા વિગેરે સર્વે ઉત્તરોત્તર પાંચ પાંચ ગણા વધારે બળવાન છે” એ પ્રમાણે બૃહત્ જાતક વૃત્તિમાં કહ્યું છે. હવે આ છએ વર્ગમાં નવાંશનું જ પ્રધાનપણું છે તે કહે છે — આ છએ વર્ગમાં પ્રતિષ્ઠા, વિવાહ વિગેરે સર્વે કાર્યોમાં વિષે નવાંશ જ વધારે સમર્થ (બળવાન) છે. એ વિષે લલ્લ કહે છે કે

સ્વાદૈં નક્ષત્રફલે તિથ્યધં તિથિર્ફલં સમાદેશ્યમ્ ।

હોરાયાં વારફલં લગ્નફલં ત્વંશકે સ્પષ્ટમ્ ॥૧॥

“નક્ષત્રનું ફળ પોતાના અર્ધ ભાગમાં સ્પષ્ટ છે. તિથિના અર્ધ ભાગમાં તિથિનું ફળ સ્પષ્ટ છે. હોરાને વિશે વારનું ફળ સ્પષ્ટ છે. તથા લગ્નનું ફળ અંશકમાં (નવાંશમાં) સ્પષ્ટ છે.

હવે નવાંશતુ' કેવું' આધાન્ય છે તે બાબતમાં દૈવજ્ઞવદ્ભલે કહ્યું છે કે —

“લગ્ને શુભેડપિ યદ્યંશઃ કૂરઃ સ્પાન્નેષ્ટસિદ્ધિદઃ ।

લગ્ને કૂરેડપિ સૌમ્યાંશઃ શુભદૌડશો વલી યતઃ ॥૧૧॥ ”

“લગ્ન શુભ હોય છતાં બે અંશ (નવાંશ) કૂર હોય તો તે ઇષ્ટ સિદ્ધિને આપતો નથી અને લગ્ન કૂર હોય છતાં અંશ સૌમ્ય હોય તો શુભકારક છે. કારણ કે અંશ જ બળવાન છે.” તેમજ કૂર અંશ (નવાંશ)માં રહેલો સૌમ્ય અહ પલ્લુ કૂર થાય છે અને અંશમાં રહેલો કૂર અહ સૌમ્ય થાય છે. એમ લક્ષ્ય કહે છે “કૂર અંશમાં રહેલા સૌમ્ય અહર્ના દૃષ્ટિ પલ્લુ દુષ્ટ થાય છે, અને સૌમ્ય અંશમાં રહેલા કૂર અહર્ના દૃષ્ટિ પલ્લુ શુભ (સૌમ્ય) થાય છે.” તથા અહગોચરની શુદ્ધિના વિચારને સમયે “રાશિના ગોચરથી અહ શુભ હોય તો પલ્લુ નવાંશના ગોચરે કરીને બે શુભ હોય તો જ તે શુભ થાય છે.” ઇત્યાદિ લક્ષ્ય તથા શ્રીપતિ કહે છે.

હવે અહ પોતાના વર્ગમાં રહેલો છે કે બીબ વર્ગમાં રહેલો છે તે કહે છે—

વર્ણાં ત્ર્યાદિષુ વર્ગેષુ યો ગ્રહઃ સ્વેષ્વવસ્થિતઃ ।

સ સ્વવર્ગગતો જ્ઞેય એવમેવાન્યવર્ગગઃ ॥૨૪॥

અર્થ—કોઈ પલ્લુ અહ છ વર્ગમાંના કોઈ પલ્લુ પોતાના ત્રણ, ચાર અથવા ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ વર્ગમાં રહેલો હોય તો તે સ્વવર્ગમાં રહેલો છે એમ બાણુવું, અને એવી જ રીતે એટલે ત્રણ, ચાર કે પાંચ વર્ગમાં રહેલો હોય તો તે અન્ય વર્ગમાં રહેલો બાણુવો.

કોઈ પલ્લુ અહ ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ વર્ગ સુધી જ આવી શકે છે, પરંતુ કદાપી છએ વર્ગમાં આવી શકતો નથી, કારણ કે સૂર્ય અને ચંદ્ર એ અહો ત્રિશાંશમાં આવતા જ નથી તથા મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિ એ અહો દોશમાં આવતા જ નથી. આ પ્રમાણે બે અહ પોતાના પાંચ વર્ગ સુધીમાં આવતો હોય તે સ્વવર્ગમાં આવેલો હોવાથી જ બળવાન છે અને અન્ય વર્ગમાં આવેલો હોય તો તે નિર્બળ છે. વિશેષ એ છે જે — “જે નવાંશમાં છ, પાંચ કે ચાર ગૃહાદિક મધ્યે સૌમ્ય અહસ્વામી મળે તો છ વર્ગનો, પાંચ વર્ગનો કે ચાર વર્ગનો તે નવાંશ સૌમ્ય હોવાથી પ્રતિષ્ઠાદિકના લાભને વિશે વિશેષે કરીને અહણ કરવા લાયક છે. તે સૌમ્ય અહનો આ રીતે નિશ્ચય કરેલો છે—

સત્તમનવમા મેસે ૧ પંચમતરૂયા વિસે ૨ મિહુણિ છટ્ટો ૩ ।

પદમ તરૂયા ય કલ્કે ૪ સિંહે છટ્ટો ૫ કળી તરૂઓ ૬ ॥૧૧॥

અષ્ટમનવમા યં તુલે ૭ વિષ્ણવલગ્ને ચતુરથ્ય નવસો ૮ ।

ઘણુલગ્મિ છટ્ટુસત્તમ નવમા ૯ મયરંમિ પંચમઓ ૧૦ ॥૨॥

છટ્ટુમા ય કુંમે ૧૧ પદમો તરૂઓ અ મીળ લગ્મમિ ।

ચતુષ્પણવગ્મ છ વગ્મો એસુ નવંસાએસુ સુહો ॥૩॥

“એવ લગ્નમાં સાતમે અને નવમે નવાંશ, વૃષમાં પાંચમે અને ત્રીજે, મિથુનમાં છઠ્ઠે, કર્કમાં પહેલે અને ત્રીજે, સિંહમાં છઠ્ઠે, કન્યામાં ત્રીજે, તુલામાં આઠમે અને નવમે, વૃશ્ચિક લગ્નમાં ચોથો નવાંશ, ધન લગ્નમાં છઠ્ઠે, સાતમે અને નવમે, મકરમાં પાંચમે, કુંભમાં છઠ્ઠે અને આઠમે તથા મીન લગ્નમાં પહેલે અને ત્રીજે, આટલા નવાંશોમાં ચાર વર્ગ, પાંચ વર્ગ કે છ વર્ગ હોય તે શુભ છે” આટલા નવશોમાં ચાર વર્ગની શુદ્ધિ તો સર્વને છે, પરંતુ પાંચ અને છ વર્ગની શુદ્ધિ તો કેટલાએક નવશોમાં સંપૂર્ણ રીતે છે અને કેટલાએકમાં કેટલેક અંશે જ છે. તેની સ્પષ્ટતા આ અંશના છેલ્લા સ્લોકની ટીકામાં લખેલી છે, ત્યાંથી બાણી લેવી. કેટલાએક આચાર્યો ત્રણ જ વર્ગની શુદ્ધિએ કરીને અને બીજા કેટલાક નવાંશની જ પ્રભુતાને લીધે એક તેને જ સૌમ્યને લઈને બાકીના વર્ગની શુદ્ધિ વિના પણ લગ્નનો આદર કરે છે. તેથી કરીને અહીં તત્ત્વ એ છે જે લગ્નને વિશે અવશ્ય ગ્રહણ કરવા લાયક નવાંશની શુદ્ધિ કર્યા પછી જેમ જેમ વધારે શુભ વર્ગનો લાભ થાય તેમ તેમ પ્રતિષ્ઠાદિક શુભ કાર્યમાં તેનું વિશેષ કરીને ગ્રહણ કરવું.

દિશાઓના સ્વામી તથા ગ્રહોની સૌમ્યતા કૂંરતા કહે છે—

પ્રથાઃ સ્યુરેન્દ્રચાઘધિપા દિનેષ્ ૧

શુક્રાર ૨ રાહ્વા ૪ કિં ૫ રાશિ ૬ જ્ઞ ૭ જીવાઃ ૮ ।

પાપાઃ કુશેન્દ્રર્ક્તમોડસિતારાસ્તૈઃ સંયુતો જ્ઞશ્વ પરે તુ સૌમ્યાઃ ॥૨૫॥

અર્થ — પૂર્વ દિશાનો અધિપતિ સૂર્ય છે, અગ્નિ કોણનો શુક્ર, દક્ષિણનો મંગળ, નૈઋત્યનો રાહુ, પશ્ચિમનો શનિ, વાયવ્યનો ચંદ્ર, ઉત્તરનો બુધ અને ઈશાનનો અધિપતિ ગુરુ છે. આતુ પ્રયોજન એ છે જે કેન્દ્રમાં રહેલા બળવાન ગ્રહને અનુસારે ચારાદિક ધર્મ દિશામાં ગયા છે તેનું જ્ઞાન થાય છે” ચંદ્ર, (એટલે વહી ચૌદશથી ત્રણ દિવસમાં ચંદ્ર કળારહિત હોય છે. માટે તે કૃશ ચંદ્ર કહેવાય છે.) સૂર્ય, રાહુ, શનિ અને મંગળ એટલા ગ્રહ પાપી-કૂર છે તથા આટલા ગ્રહે કરીને યુક્ત એટલે આમાંના કોઈ પણ ગ્રહની સાથે એક સ્થાનમાં રહેલો બુધ પણ કૂર છે અને બાકીના એટલે પુષ્ટ (કળાવાળો) ચંદ્ર કૂર ગ્રહથી જુદો રહેલો બુધ, ગુરુ અને શુક્ર આટલા ગ્રહો સૌમ્ય છે. આતુ ક્ષણ એ છે જે કૂર અને સૌમ્ય ગ્રહના બલિષ્ઠપણાને લીધે (અનુસારે) ઉત્પન્ન થયેલા બળકળા સ્વભાવ વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે. વિશેષ આ પ્રમાણે છે.

“રક્તરૂપામો માસ્કરો ૧ ગૌર હન્દુ ૨

નાત્યુચ્ચાંગો રક્તગૌરશ્ચ વક્ત્રઃ ૩ ।

દૂર્વાશ્યામો જ્ઞો ૪ ગુરુગૌરમાત્રઃ ૫

શ્યામઃ શુક્રો ૬ માસ્કરિઃ કુણ્ડલદેહઃ ૭ ॥૧૧॥”

“સૂર્ય રક્ત તથા શ્યામ વર્ણવાળો છે ચંદ્ર ગૌરવર્ણવાળો છે, મંગળ રક્ત તથા ગૌર છે અને અત્યંત ઉંચા શરીરવાળો નથી, બુધ દુર્વા (ધો) જેવો શ્યામ છે, ગુરુ આ. સિ ૧૧

ગૌર ગાત્રવાળો છે. શુક શ્યામ છે, અને શનિ કૃષ્ણ દેહવાળો છે.

આતુ' રૂળ પણ એજ છે કે બળવાન અહના જેવી બાળકની મૂર્તિ (વર્ણ) હોય છે, અથવા લગ્નમાં તે જ વખતે જે નવાંશ હોય તેના સ્વામીના જેવી તેની (મૂર્તિ) હોય છે.

હવે કેતુના સ્થાનનો નિર્ણય કરે છે.

પૃષ્ઠાદિષ્વપરે કેતું તમસઃ સપ્તમં વિદુઃ ।

શુક્રેન્દ્રયોષિતૌ મન્દબુધૌ ક્લીબૌ પરે નરાઃ ॥૨૬॥

અર્થ—કેટલાએક આચાર્યો પ્રશ્નાદિકમાં કેતુને રાહુના સ્થાનથી સાતમે સ્થાને કહે છે. પ્રશ્નાદિક કહેવાથી ભત્રકમાં, અહગોચરમાં તથા પ્રતિષ્ઠિદિકના લગ્નમાં કેતુનો તેવા પ્રકારનો ઉપયોગ નથી એમ સૂચ્યું છે. કેતુના સ્થાનના નિર્ણય માટે ભુવનહીપકમાં કહ્યું છે કે—

“રાહુચ્છાયા સ્મૃતઃ કેતુર્યત્ર રાશી ભવેદયમ્ ।

તસ્માત્સપ્તમકે કેતુ રાહુઃ સ્યાદન્નવાંશકે ॥૧॥

તસ્માદંશે સપ્તમે સ્યાત્કેતુ(તો)રંશો નવાંશકઃ ॥”

“કેતુને રાહુની છાયારૂપ કહેલો છે, તેથી કરીને રાહુ જે રાશિમાં હોય તે રાશિથી સાતમી રાશિએ કેતુ હોય છે, વળી રાહુ જે નવાંશકમાં હોય છે. તેથી સાતમે નવાંશ કેતુનો નવાંશક હોય છે. આનો ભાવાર્થ એ છે જે રાશિના જેટલામાં નવાંશકમાં રાહુ હોય, તે રાશિથી સાતમી રાશિના તેટલામાં જ નવાંશકમાં કેતુ પણ હોય છે, પરંતુ રાહુની સ્થિતિવાળા નવાંશથી ગણીએ તો કેતુની સ્થિતિવાળો નવાંશક સાતમો જ આવે. જેમકે મેષના પહેલા મેષ નામના નવાંશકમાં રાહુ હોય ત્યારે તુલાના પહેલા તુલા નામના નવાંશમાં કેતુ હોય છે, તેથી મેષ નામના નવાંશથી ગણતાં તુલા નામનો નવાંશ સાતમો જ છે. વળી મેષના નવમા ધન નામના નવાંશમાં રાહુ હોય તો તુલાના નવમા મિથુન નામના નવાંશમાં કેતુ હોય. તેથી ધનુષ (ધન) નામના નવાંશથી ગણતાં મિથુન નામનો નવાંશ સાતમો જ છે ઇત્યાદિ.

હવે મૂળ સ્લોકના ઉત્તરાર્થનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. શુક અને ચંદ્ર સ્ત્રી રૂપે છે. શનિ અને બુધ નપુંસક છે અને બાકીના એટલે રવિ, મંગળ અને શુક્ર પુરુષ છે. શનિ અને બુધ પણ સ્ત્રી જ છે એમ કોઈ આચાર્ય કહે છે આતુ' રૂળ એ છે જે જન્મના વિચારમાં અથવા ગયેલી વસ્તુના વિચારમાં જે અહ બળવાન હોય તેને અતુસારે સ્ત્રી વિગેરે પોતાના વર્ગનો યોગ થાય છે.

હવે પ્રાદ્યક્ષાદિક વર્ણોના સ્વામી કહે છે,

વર્ણાનાં જીવસિતૌ ૧ રવિમૌમા ૨ વિન્દુ ૩ રિન્દુજ ૪ એશાઃ ।

સંકરજાનાં તુ શનિર્જીવ ૧ સિતા ૨ રે' ૨ દુજાશ્ચ ૪ વેદાનામ્ ॥૨૭॥

અર્થ—વર્ણોની મધ્યે બાહ્યણોના સ્વામી શુરુ અને શુક્ર છે. ક્ષત્રિયોના સ્વામી રવિ અને મંગળ છે. વૈશ્યનો સ્વામી ચંદ્ર છે, અને શુદ્રનો સ્વામી યુધ છે. સંકરજ એટલે મૂર્ધાવસિક્રતથી આર'હીને સ્થકાર (સુધાર) ની ભતિ સુધીના નિઘંટુમાં કહેલાં તેર લેહોવાળી મિશ્ર ભતિ અર્થાત્ ગમે તેવી બે ભતિથી ઉત્પન્ન થયેલા માણસો સંકર કહેવાય છે. તે સર્વેનો સ્વામી શનિ છે. ઋગ્વેદનો સ્વામી શુરુ છે. યજુર્વેદનો સ્વામી શુક્ર છે, સામવેદનો સ્વામી મંગળ છે અને અથર્વવેદનો સ્વામી યુધ છે. આતુ' ક્ષણ એ છે જે શુરુ વિગેરેના ઉદ્ભવ તથા અસ્તમાં તે તે વેદવાળાને સુખ-દુઃખાદિકની પ્રાપ્તિ થાય છે.^૧

હવે ગ્રહોનાં સ્થાન, દિશા, કાળ, ચેષ્ટા, દષ્ટિ તથા સ્વાભાવિક બળ એ નામનાં છ પ્રકારનાં બળને કહે છે. તેમાં પ્રથમ સ્થાનબળ કહે છે

તે સ્થાનવલિનો મિત્રસગૃહોચ્ચનવાંશગાઃ ।

સ્ત્રીરાશિષ્વિન્દુમૃગુજૌ પુરાશિષુ પુનઃ પરે ॥૨૮॥

અર્થ:—તે સર્વે ગ્રહો મિત્રના ઘરમાં, પોતાના ઘરમાં, પોતાના ઉચ્ચસ્થાનમાં (મિત્રના ઉચ્ચસ્થાનમાં મિત્રના નવાંશમાં) અને પોતાના નવાંશમાં રહ્યા હોય તો તે બળવાન છે. સ્ત્રી રાશિમાં ચંદ્ર અને શુક્ર બળવાન છે તથા બીજા પાંચ ગ્રહો પુરુષ રાશિમાં બળવાન છે. અહીં ગૃહ (ઘર) શબ્દના ઉપલક્ષણથી મૂળ ત્રિકોણ પશુ લેવાનો છે. તે વિષે ત્રૈલોક્યપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“મિત્ર ૫ સ્વર્ણ ૧૦ ત્રિકોણો ૧૫ જ્વે ૨૦ ફલ' દર્શૈડદ્વિદ્વિતઃ”

“મિત્રના સ્થાનમાં રહેલો ગ્રહ એક પાહતુ' એટલે વિ'શેષકની અપેક્ષાએ પાંચ વસાતુ' ક્ષણ આપે છે. પોતાના સ્થાનમાં રહીને બે પાહતુ' એટલે દશ વસાતુ' ક્ષણ આપે છે. ત્રિકોણમાં રહ્યો હોય તો ત્રણ પાહતુ' એટલે પંદર વસાતુ' ક્ષણ આપે છે અને ઉચ્ચ-સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો ચારે પાહતુ' એટલે વીસે વસાતુ' ક્ષણ આપે છે.” આગળ કહેવામાં આવનાર અધિમિત્રાંશમાં વર્જોત્તમાંશમાં અથવા લગ્નના ઉદિતાંશમાં રહેલો ગ્રહ બળવાન છે. એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

॥ હિતિ સ્થાનવલ્ ॥

હવે દિગ્બળ કહે છે.

લગ્નાદ્યુ(દ્વયુ)ત્ક્રમકેન્દ્રાલ્પ વિશ્વુ ગ્રાચ્યાદિપૂદ્ગલાઃ ।

જીવજ્ઞૌ ૧ માસ્કરક્ષમાજૌ ૨ શનિઃ ૩ સિતસિતદ્યુતી ૪ ॥૨૯॥

અર્થ—લગ્નથી આર'હીને ઉત્ક્રમ (પશ્ચાત્પૂર્વીના ક્રમ)થી કેન્દ્ર નામની પૂર્વાદિક દિશાઓમાં અનુક્રમે શુરુ અને યુધ, રવિ અને મંગળ, શનિ તથા શુક્ર અને ચંદ્ર બળવાન છે સાવાર્થ એ છે કે ઉત્ક્રમથી કેન્દ્ર સ્થાન લેતાં પહેલું, દશમું, સાતમું

૧. ટિ. નિશેષે એ છે કે તે તે વેદના સ્વામીના સ્વિસે તે તે વેદવાળાના શુભ (યજોપવિતાદિ) કાર્યો શુભ ગણાય છે.

અને ચોથું સ્થાન આવે તેથી પહેલું (દશમ) સ્થાન એ પૂર્વ દિશા થઈ, તેમાં શુક્ર અને બુધ બળવાન છે. દશમું સ્થાન દક્ષિણ દિશા થઈ તેમાં રવિ અને મંગળ બળવાન છે. સાતમું સ્થાન પશ્ચિમ દિશા, તેમાં શનિ બળવાન છે તેથી ચોથું સ્થાન ઉત્તર દિશા તેમાં શુક્ર અને ચંદ્ર બળવાન છે. આ કેન્દ્ર સ્થાનના આંતરામાં જે અગિયારમું અને બારમું (વજેરે-બળે) સ્થાનો રહ્યાં છે. તેને અગ્નિ પૂણા વિજેરે ચાર વિદિશાઓ બાણવી અને તેમનું પૂર્વાદિકની જેવું જ કૃળ બાણવું. કેમ કે વિદિશાઓ દિશાઓને જ અનુસરે છે.

॥ इति दिग्बलम् ॥२॥

હવે કાર્યબળ કહે છે.

बलिर्नोऽङ्गि गुरुसिताकाः सदा बुधो निशि तु चन्द्रकुजमन्दाः ।

स्वदिनादिषु च सितासित पक्षद्वितयेषु शुभक्रूराः ॥३०॥

અર્થ :-શુક્ર, શુક્ર અને રવિ એ ત્રણ ગ્રહ દિવસે બળવાન છે, બુધ રાત્રિ દિવસ બળવાન છે તથા ચંદ્ર, મંગળ અને શનિ એ ત્રણ ગ્રહો રાત્રિએ બળવાન છે. પોતાના દિવસમાં, પોતાના વર્ષમાં, પોતાના માસમાં અને પોતાની કાળહોરામાં તે તે દિનાદિકના સ્વામીરૂપ ગ્રહો બળવાન છે. તે આધિપતિ (સ્વામી)ઓ આ પ્રમાણે-

“यस्य वारस्य मध्ये सात् शुक्लग्रतिपदो मुखम् ।

तन्मासेषः स विज्ञेयश्चैत्र वर्षाधिपः पुनः ॥१॥”

“જે વારમાં ગ્રહ શુક્ર પ્રતિપદનો આરંભ હોય તે ગ્રહ તે તે માસનો સ્વામી હોય છે, પરંતુ વર્ષનો જે સ્વામી હોય તે ચૈત્ર માસનો સ્વામી હોય છે.”

વર્ષનો સ્વામી બાણવા માટે વ્યવહારસારમાં પ્રમાણ છે.

चैत्रादिमेषसंक्रान्तिकर्कसंक्रान्तिवासराः ।

ત્રિવર્ષ ક્રમાન્નેયા રાજાનો મંત્રિસસ્યપાઃ ॥૧૧॥”

“ચૈત્ર માસના પહેલા વારને વર્ષનો રાજા (સ્વામી) બાણવો, મેષ સંક્રાંતિના વારને વર્ષનો મંત્રી બાણવો અને કર્ક સંક્રાંતિના વારને વર્ષનો સસ્યાધિપ (ધાન્યેશ) બાણવો. એમ દરેક વર્ષે બાણવું.”

દિવસનો સ્વામી તે દિવસનો વાર જ બાણવો અને કાળહોરાના સ્વામી તો પ્રથમ કહ્યા છે તે બાણવા. આનું કૃળ સુદૂર્તસારમાં કહ્યું છે કે.

“वर्षमासबुहोरेषैर्वृद्धिः पंचोत्तरा फले ।”

“વર્ષનો સ્વામી (ગ્રહ) આખા વર્ષ સુધી એક પાદનું કૃળ એટલે પાંચ વસા કૃળ આપે છે. માસનો સ્વામી આખા માસમાં દશ વસા કૃળ આપે છે. દિવસનો સ્વામી આખો દિવસ પંદર વસા કૃળ આપે છે અને હોરાનો સ્વામી પોતાની હોરામાં પોતાના વારના યોગને લીધે પૂણું એટલે વીસ વસા કૃળ આપે છે.”

શુકલ પક્ષમાં ચૈત્ર ગ્રહો બળવાન છે. અને કૃષ્ણ પક્ષમાં કૂર ગ્રહો બળવાન છે.

॥ इति कालबलम् ॥

૧. ચૈત્ર શુક્લ પ્રતિપદના દિવસે જે વાર હોય તે જ વર્ષાધિપ અને ચૈત્ર માસાધિપ થાય છે.

હવે ચોટા બળ કહે છે.

રવિચન્દ્રાવુદગયને વિપુલસ્નિગ્ધાથ વક્ત્રગાથાન્યે ।

વલિનો યુધિ ચોત્તરગા વ્યર્કેન્દુપુતાથ વૈષ્ટાભિઃ ॥૩૧॥

અર્થ: — રવિ અને ચંદ્ર એ બે ગ્રહો ઉત્તરાયણમાં બળવાન છે. એટલે કે મકર વિગેરે છ રાશિમાં બળવાન છે, પણ કર્ક વિગેરે છ રાશિમાં બળવાન નથી અને બીજા પાંચ ગ્રહો વિપુલ, સ્નિગ્ધ અને વક્ર ગતિવાળા હોય ત્યારે તે બળવાન છે. વિપુલ એટલે ઘણા દિવસથી ઉદય પામેલા અને વિશાળ સ્ફૂળ બિંબવાળા હોય, પણ બાળક વૃદ્ધ કે અસ્ત થયા પહેલાં ન હોય. આહી ઉદય થયા પછી ગ્રહોત્તર બાળપણ કહેવાય છે અને અસ્ત થયા પહેલાં વૃદ્ધત્વ કહેવાય છે. સપ્તર્ષિ કહે છે કે “ભાદ્યાવસ્થામાં તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં સર્વે ગ્રહો સાત સાત દિવસ નિર્ગળ હોય છે.” વળી તે પાંચે ગ્રહો સ્નિગ્ધ હોય એટલે તે સ્પષ્ટ કિરણવાળા અર્થાત્ આકાશમાં દેખાતા હોય. આ સ્નિગ્ધ-પણું સૂર્યથી અત્યંત દૂર હોય ત્યારે હોય છે. વળી તે પાંચે ગ્રહો વક્રગતિવાળા હોય તો તે બળવાન હોય છે. પાકશ્રી અથમાં કહ્યું છે કે “વક્ર ગતિમાં સર્વે ગ્રહોત્તર બળ મૂળ ત્રિકોણની જેટલું હોય છે.” પરંતુ હર્ષ પ્રકાશમાં તો એવું કહ્યું છે કે—

“વક્રી પાવો વલી શુભો સિંગ્વો”

વક્રિ થયેલો બળવાન ગ્રહ હુટ છે અને સ્નિગ્ધ બળવાન ગ્રહ શુભ છે. મંગળ વિગેરે પાંચે ગ્રહોની ગતિ પ્રકાશક વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે છે—

“સૂર્યઃ (મુક્તા) ઉદીયન્તે ત્રીઘ્રા અર્કે દ્વિતીયગે

સમં તૃતીયગે યાન્તિ મન્દા માનૌ ચતુર્થગે ।

વક્ત્રાઃ પચ્ચમષ્ટકે તેઽતિવક્ત્રા નગાદગે

નવમે દશમે માર્ગાઃ સરલા લાભ રિષ્યગે ॥૨॥”

“સર્વે (પાંચે) ગ્રહો સૂર્યે લોગવ્યા પછી એટલે સૂર્યથી છૂટા થયા પછી ઉદય પામે છે, સૂર્ય બીજા રાશિમાં બાંધ ત્યારે તેઓ શિષ્ન ગતિવાળા થાય છે. સૂર્ય ત્રીજે સ્થાને હોય ત્યારે તેઓ સમગતિ કરે છે સૂર્ય ચોથે હોય ત્યારે મંદ ગતિવાળા હોય છે. સૂર્ય પાંચમે તથા છઠ્ઠે હોય ત્યારે તેઓ વક્ર ગતિવાળા હોય છે. સૂર્ય સાતમે અને આઠમે હોય ત્યારે તેઓ આતેવક્ર ગતિવાળા હોય છે. સૂર્ય નવમે અને દશમે હોય ત્યારે તેઓ માર્ગગામી થાય છે. તથા સૂર્ય અગિયારમે અને બારમે હોય ત્યારે તેઓ સરળ (સીધા) હોય છે.” આહી સૂર્ય પાંચમે—છઠ્ઠે હોય એમ જે કહ્યું તે શનિ, મંગળ અને શુક્રને આશ્રીને કહ્યું છે, કેમ કે યુધ અને શુક્ર તો સૂર્યની સમીપે રહીને જ વક્ર થાય છે. એ જ રીતે માર્ગગામીમાં પણ બાણુવું. એટલે કે શનિ, મંગળ અને શુક્રને આશ્રયીને જ બાણુવું. આકાશમાં એક જ નક્ષત્રના પાદમાં (એક જ ચરણમાં) પરસ્પર તારાઓ અને ગ્રહોનો જે યોગ થયો તે યુદ્ધ કહેવાય છે. તેથી કરીને યુદ્ધમાં સૂર્ય રહિત અને

ચંદ્ર સહિત એવા સર્વે અહો ઉત્તરમાં ગતિ કરનારા હોય તો તેઓ ચેષ્ટાએ કરીને બળવાન છે. એટલે કે ઉત્તર ગામી અહોનો બચ થાય છે માટે તે બળવાન છે અને દક્ષિણ ગામીનો પરાજય થાય છે માટે તે નિર્બળ છે. વરાહના મતમાં તો શુકને દક્ષિણગામી હોય તો બળવાન કહ્યો છે. તે વિષે વરાહ સંહિતામાં કહ્યું છે કે—

“સર્વે ચલિન ઉદક્ષ્યા દક્ષિણદિક્સ્થો વલી શુક્રઃ ।”

“સર્વે અહો ઉત્તરમાં રહ્યા હોય તો બળવાન છે અને શુક્ર તો દક્ષિણમાં રહ્યો હોય તો તે બળવાન છે,—

। ઇતિ ચેષ્ટાચલમ્ ।

હવે દંડિબળ કહે છે,—

સૌમ્યૈર્દગ્ધવલિનો દૃષ્ટા વલે નૈસર્ગિકે પુનઃ ।

મન્દારજ્ઞેજ્યશુક્રેન્દુમાસ્કરાઃ સ્યુર્વલોત્તરાઃ ॥૩૨॥

અર્થ—સૌમ્ય અહોએ તથા ઉપલક્ષણથી મિત્ર અહોએ પણ એક પાદ, બે પાદ ત્રણ પાદ કે ચાર પાદની દંડિએ બેએલા હોય તો અહો અનુક્રમે તેટલાં પાદ એટલે તેટલાં વસા બળવાન કહેવાય છે.

। ઇતિ દગ્ધવલમ્ ।

અહોનું સ્વાભાવિક બળ—

બ્યારે બે અથવા તેથી વધારે અહોનું બીજા અહોની સરણું બળ થાય ત્યારે સ્વાભાવિક બળે કરીને જ સળંગપણું જણાય છે. તેથી કરીને સ્વાભાવિક બળ કહે છે.—સ્વાભાવિક બળનો વિચાર કરીએ તો શનિ, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ અહો ઉત્તરોત્તર અધિક બળવાન છે, એટલે કે શનિથી મંગળ વધારે બળવાન, તેનાથી બુધ વધારે બળવાન વિગેરે. રાહુ તો સૂર્યથી પણ વધારે બળવાન છે.

। ઇતિ સામાવિકવલમ્

ઉપર જે સૌમ્ય અહોએ બેએલા હોય એમ દંડિબળમાં કહ્યું તેમાં દંડિનો પ્રકાર કહે છે.—

પદ્યન્તિ પાદતો વૃદ્ધ્યા આતૃ ૩ ઓમ્ની ૧૦ ત્રિત્રિકોણકે ૫—૯

ચતુરસ્રે ૪—૮ સ્થિયં ૭ સ્ત્રીવન્મતેનાયા ૧૧ દિમા ૧ વપિ ॥૩૩॥

અર્થ—સર્વે અહો પોતપોતાના સ્થાનથી ત્રીજા તથા દશમા સ્થાનને એક પાદ વિશેષકની અપેક્ષાએ પાંચ વસા દંડિએ જુએ છે, નવમા અને પાંચમા સ્થાનને બે પાદ એટલે દશ વસા દંડિએ જુએ છે, ચોથા અને આઠમા સ્થાનને ત્રણ પાદ એટલે પંદર વસા દંડિએ જુએ છે અને સાતમા સ્થાનને ચારે પાદની સંપૂર્ણ (વીશે વસા) દંડિએ જુએ છે. કોઈ આચાર્યનો એવો મત છે કે પહેલા (પોતાના) અને અગિયારમા સ્થાનને

પણ સ્ત્રીની એટલે સાતમા સ્થાનની જેમ પૂર્ણ દંષ્ટિએ જુએ છે. બાકીનાં એટલે બીજું છદ્મં અને બારમું એ ત્રણ સ્થાનોને બિલકુલ ભેતા નથી. એમ અર્થાપતિથી સિદ્ધ થયું. જ્યાં જેટલા વસા દંષ્ટિ હોય ત્યાં તેટલા વસા ફળ પણ ભણી લેવું.

આહીં કોઈ શંકા કરે છે કે—“શું સર્વે અહોની સાતમા સ્થાનમાં જ પૂર્ણ દંષ્ટિ છે ? કે કોઈને બીજે સ્થાને પણ પૂર્ણ દંષ્ટિ છે ?” તે પર કહે છે.—

વસ્યેત્યૂર્ણ ઝનિર્ઝાત્વ્યોમ્ની ધર્મધિયૌ ગુરુઃ ।

ચતુરસ્રે કુજોડકેન્દુબુધશુક્રાસ્તુ સપ્તમમ્ ॥૩૪॥

અર્થ—શનિ, ત્રીજા અને દશમા સ્થાનને પૂર્ણ દંષ્ટિએ જુએ છે, શુક્ર નવમા અને પાંચમા સ્થાનને પૂર્ણ દંષ્ટિએ જુએ છે, મંગળ ચોથા અને આઠમા સ્થાનને સંપૂર્ણ દંષ્ટિએ જુએ છે તથા સૂર્ય, ચંદ્ર, બુધ અને શુક્ર તો સાતમા સ્થાનને પૂર્ણ દંષ્ટિએ જુએ છે.

ભાવાર્થ—ત્રીજા અને દશમા સ્થાન ઉપર બીજા અહોની એક પાદ દંષ્ટિ છે, પણ શનિની તો પૂર્ણ દંષ્ટિ છે અને નવમા તથા પાંચમા પર, ચોથા તથા આઠમા પર અને સાતમા પર જેમ બીજા અહોની દંષ્ટિ અતુકેએ બે પાદ, ત્રણ પાદ અને સંપૂર્ણ દંષ્ટિ છે, તે જ રીતે શનિની પણ છે, તેથી કરીને શનિની એક પાદ દંષ્ટિ કોઈ પણ સ્થાને નથી એમ સિદ્ધ થયું. તથા નવમા અને પાંચમા સ્થાન પર અન્ય અહોની બે પાદ દંષ્ટિ છે, પણ શુક્રની તો પૂર્ણ દંષ્ટિ છે. અને જેમ બીજા અહોની દંષ્ટિ ત્રીજા તથા દશમા સ્થાન પર, ચોથા તથા આઠમા સ્થાન પર અને સાતમા સ્થાન પર અતુકેએ એક પાદ, ત્રણ પાદ અને પૂર્ણ (ચાર પાદ) છે તેમ શુક્રની પણ તેટલી જ દંષ્ટિ છે. તેથી કરીને બે પાદ દંષ્ટિ કોઈ પણ સ્થાને નથી એમ સિદ્ધ થયું. તથા ચોથે અને આઠમે સ્થાને અન્ય અહોની ત્રણ પાદ દંષ્ટિ છે. પરંતુ મંગળની તો પૂર્ણ દંષ્ટિ છે. જેમ ત્રીજે તથા દશમે સ્થાને, નવમે તથા પાંચમે સ્થાને અને સાતમે સ્થાને અન્ય અહોની અતુકેએ એક પાદ, બે પાદ અને ચાર પાદ (પૂર્ણ) દંષ્ટિ છે તે જ રીતે મંગળની પણ છે, તેથી કરીને મંગળની ત્રણ પાદ દંષ્ટિ કોઈ પણ સ્થાને નથી એમ સિદ્ધ થયું. સૂર્ય, ચંદ્ર, બુધ અને શુક્ર એ ચાર અહો તો સાતમા સ્થાનને જ પૂર્ણ દંષ્ટિએ જુએ છે. બીજા કોઈપણ સ્થાનને પૂર્ણ દંષ્ટિએ ભેતા નથી. જે સ્થાનોને પાદાદિક દંષ્ટિએ જુએ છે. તે પ્રથમ કહી ગયા છે.

જ્યોતિષસારમાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—“સર્વે અહોની (કોઈ પણ અહોની) બીજે અને બારમે સ્થાને દંષ્ટિ પડતી નથી, છદ્મં અને આઠમે સ્થાને એક પાદ દંષ્ટિ પામે છે, ત્રીજે અને અગિયારમે સ્થાને બે પાદ દંષ્ટિ પામે છે.” નવમા અને પાંચમા સ્થાને ત્રણ પાદ દંષ્ટિ પડે છે અને કેન્દ્રનાં ચારે સ્થાનો ઉપર પૂર્ણ દંષ્ટિ પડે છે. વળી તાબિકમાં તો બીજું, બારમું, છદ્મં અને આઠમું એ ચાર સ્થાને બિલકુલ દંષ્ટિ ધરાવી નથી.

સ્થાનબળ કહેતી વખતે મિત્ર સ્થાન અને પોતાનું સ્થાન એ વિગેરે બે કહ્યું છે તેથી સ્થાન મૈત્ર્યાદિક કહે છે. —

રવેઃ શુક્રગની શત્રુ જ્ઞઃ સમઃ સુહૃદઃ પરે ।

ચન્દ્રસ્યાર્કબુધૌ મિત્રે કુજગુર્વાદયઃ સમાઃ ॥૩૫॥

અર્થ — શુક્ર અને શનિ રવિના શત્રુ છે, બુધ સમ (નહીં) શત્રુ તેમ નહીં મિત્ર) છે અને બીજા (ચંદ્ર, મંગળ, શુક્ર) મિત્રો છે. ચંદ્રના સૂર્ય અને બુધ મિત્ર છે અને બાકીના મંગળ, શુક્ર વિગેરે સમ છે. (શત્રુ કોઈ નથી.)

કુજસ્ય જ્ઞો રિપુર્મઘ્વૌ શનિશુક્રૌ પરેડન્યથા ।

બુધસ્ય મિત્રે શુક્રાર્કૌ શત્રુરિન્દુઃ સમાઃ પરે ॥૩૬॥

અર્થ — મંગળનો શત્રુ બુધ છે, શનિ અને શુક્ર મધ્ય છે અને બીજા મિત્ર છે. બુધના મિત્ર શુક્ર અને સૂર્ય છે, ચંદ્ર શત્રુ છે અને બીજા સમ છે.

જીવસ્યાર્કાત્ ત્રયો મિત્રાણ્યાર્કિર્મઘ્યઃ પરાવરી ।

કવેરમિત્રે મિત્રેન્દુ મિત્રે જ્ઞાર્કી સમાબુધૌ ॥૩૭॥

અર્થ — શુક્રના રવિ, ચંદ્ર અને મંગળ એ ત્રણ મિત્રો છે. શનિ મધ્ય (સમ) છે. તથા બીજા (બુધ અને શુક્ર) શત્રુ છે. શુક્રના સૂર્ય અને ચંદ્ર શત્રુ છે. બુધ અને શનિ મિત્ર છે. તથા મંગળ અને શુક્ર સમ છે.

મંદસ્ય જ્ઞસિતૌ મિત્રે ગુરુર્મઘ્યઃ પરેડરયઃ ।

તત્કાલસુહૃદો દ્વિ ૨ ત્રિ ૩ સુખ ૪ લાભા ૧૧ ન્યય ૧૨ કર્મ ૧૦ ગાઃ ॥૩૮॥

અર્થ — શનિના બુધ અને શુક્ર મિત્ર છે. શુક્ર સમ છે, અને બીજા એટલે સૂર્ય, ચંદ્ર અને મંગળ એ ત્રણ શત્રુ છે.

પચ્ચા મૈત્રીની સમજ — અધિમિત્ર, મિત્ર, સમ, શત્રુ, અધિશત્રુ. નૈસર્ગિક મૈત્રી અને તાત્કાલિક મૈત્રી બંનેમાં મિત્ર હોય તે અધિમિત્ર કહેવાય. એકમાં મિત્ર અને બીજામાં સમ હોય તે મિત્ર કહેવાય, એકમાં શત્રુ અને બીજામાં મિત્ર તે સમ કહેવાય. એકમાં સમ હોય અને બીજામાં શત્રુ હોય તે શત્રુ કહેવાય, એકમાં શત્રુ હોય અને બીજામાં પણ શત્રુ હોય તે અધિશત્રુ કહેવાય.

નૈસર્ગિક ગ્રહ મૈત્રી ચક્ર

ગ્રહ	સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શનિ	રાહુ
મિત્ર	ચં. મં. શુ.	સ શુ.	સ ચં. શુ.	સ. શુ રા.	સ. ચં. મં.	શુ શ રા.	શુ શ શ
સમ	શુ.	મં. શુક્ર શુ શ	શુ. શ	મં. શુ. શ.	શ. રા.	ચં. શુ.	શુ
શત્રુ	શુ. શ. રા.	રા.	શુ રા.	ચં.	શુ શુ.	સ. ચ.	સ. ચં. મં.

તાત્કાલિક મૈત્ર — જન્મ અથવા પ્રજાદિકના લગ્નમાં કોઈ પણ સ્થાને કોઈ પણ અહ હોય તેનાથી બીજે, ત્રીજે, ચોથે, દશમે, અગિયારમે કે બારમે સ્થાને રહેલા અહો તેના મિત્રો થાય છે અને ઇતર સ્થાનમાં એટલે ૧-૫-૬-૭-૮-૯ સ્થાનમાં બેઠેલા અહો તેના શત્રુ થાય છે.

જન્મમાં અથવા પ્રજાદિકના લગ્નમાં કોઈ પણ સ્થાને કોઈ પણ અહ હોય તેનાથી બીજે, ત્રીજે, ચોથે, દશમે, અગિયારમે, કે બારમે સ્થાને જે કોઈ બીજો અહ હોય તો તે તેટલા વખત સુધી એટલે જે વિગેરે સ્થાને રહ્યો હોય ત્યાં સુધી તેના મિત્ર થાય છે. આ તાત્કાલિક મૈત્રી કહેવાય છે.

હવે તાત્કાલિક મૈત્રીનું ફલ કહે છે.

મિત્રમધ્યારયો યેઽન્ન નિસર્ગેણોદિતાઃ ક્રમાત્ ।

અધિમિત્રસુહૃન્મધ્યાસ્તે સ્યુસ્તત્કાલમૈત્ર્યતઃ ॥૩૧॥

અર્થ — અહીં જે મિત્ર, મધ્ય અને શત્રુ સ્વભાવે કરીને કહેલા છે, તે અનુક્રમે તત્કાલ મૈત્રી થકી અધિક મિત્ર, મિત્ર અને મધ્ય થાય છે.

અર્થાપત્તિથી જ મિત્ર સ્થાનથી અન્ય જે પહેલું, પાંચમું, છઠું, સાતમું, આઠમું અને નવમું એટલાં સ્થાનો તે તત્કાળ વૈરી સ્થાનો થયાં. તેમનું ફળ આ પ્રમાણે છે —

“યેઽન્નારિમધ્યમિત્રાણિ નિસર્ગેણોદિતાઃ ક્રમાત્ ।

અધિશત્રુદ્વિષન્મધ્યાસ્તે સ્યુસ્તત્કાલવૈરતઃ ॥૩૧॥”

‘અહીં જે સ્વભાવે કરીને આરિ, મધ્ય અને મિત્ર કહ્યા છે તે અનુક્રમે તત્કાલ વૈરપણાથી અધિક શત્રુ, શત્રુ અને મધ્ય થાય છે.’

ભુવનહીપકમાં તો અહોના મિત્ર અને શત્રુ એવા બે જ પક્ષ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે.

“રવીન્દુમૌમગુરવો જ્ઞશુભનિરાહવઃ ।

સ્વસ્મિન્ મિત્રાણિ પત્વારિ પરસ્મિન્ શત્રવઃ સ્મૃતાઃ ॥૩૧॥

રાહુરવ્યોઃ પરં વૈરં ગુરુમાર્ગવયોરપિ ।

હિમાંશુભુધયોર્વૈરં વિવસ્વન્મન્દયોરપિ ॥૩૨॥

અતિમૈત્રી રાહુશન્યોરિન્દુગુર્વોઃ કુજાર્કયોઃ । સિતજ્ઞયોઃ ”

‘રવિ, ચંદ્ર, મંગળ અને શુક્ર એ ચારે પરસ્પર મિત્રો છે, અને બીજાના શત્રુ છે. તથા બુધ શુક્ર, શનિ અને રાહુ એ ચારે પરસ્પર મિત્ર છે, અને બીજાને વિષે શત્રુ છે, (૧) રાહુ અને રવિને પરસ્પર અત્યંત વૈર છે, શુક્ર અને શુક્રને પણ પરસ્પર અત્યંત વૈર છે, ચંદ્ર અને બુધને તથા સૂર્ય અને શનિને પણ પરસ્પર અત્યંત વૈર છે. (૨) રાહુ અને શનિને, ચંદ્ર અને શુક્રને, મંગળ અને સૂર્યને તથા શુક્ર અને બુધને પરસ્પર અત્યંત મિત્રભાવ છે.’

આ. સિ. ૧૨

આ પ્રમાણે અહોને મિત્ર સ્થાન અને પોતાનું સ્થાન બે ઉચ્ચ સ્થાન હોય તો તે વિશેષે કરીને હર્ષ તથા હીમિને દેનારાં છે. જેમ રવિને મિત્રનું ગૃહ મેષ રાશિ છે અને તે ઉચ્ચ છે, યુધને પોતાનું ઘર કન્યા છે અને તે ઉચ્ચ છે. ઇત્યાદિ, પણ શત્રુનાં ઘરો તો ઉચ્ચ હોય તો પણ પ્રભાને આપનારાં છે, પણ અંદરથી સુખ આપનારાં નથી. જેમ શુક્રને મીન સ્થાન ઉચ્ચ છતાં શત્રુનું ઘર છે અને મિત્રનાં ઘર નીચ છતાં કાંઈક પ્રભાને આપનારાં છે. જેમ ચંદ્રને વૃશ્ચિક સ્થાન નીચ છે તથા શત્રુનાં ઘર નીચ હોય તો નાના પ્રકારનાં અનર્થને તથા પ્રભાની હાનિને કરનારાં થાય છે. એમ ભુવનહીપક વૃત્તિમાં કહ્યું છે.

હુંવે થવનાચાર્યે કહેલો રાશિમાં રહેલા અહોની પરસ્પર વેધ કહે છે—

સ્યાદ્ ગોચરેનાત્ર શુભોઽપિ વિદ્ધઃ સ્વેટોઽન્યસ્વેટરશુભઃ ક્રમેણ ।

દુષ્ટોઽપિ ચેષ્ટશ્ચ સ વામવેધાન્મિથો ન વેધઃ પિતૃપુત્રયોસ્તુ ॥૪૦॥

અર્થ—અહીં ગોચરવડે શુભ અથેલો અહ પણ કહેવાશે. એવા ક્રમે કરીને ખીબ અહોએ વિધાય થી અશુભ થઈ જાય છે અને ગોચરવડે દુષ્ટ અથેલો અહ પણ કહેવાશે એવા અતુક્રમે વામ વેધથી ઇષ્ટ (શુભ) થાય છે; પરંતુ પિતા અને પુત્રને પરસ્પર વેધ થતો નથી. એટલે કે રવિ અને શનિ પિતા પુત્ર છે તથા અંદ્ર અને બુધ પિતા પુત્ર છે, તેનો પરસ્પર વેધ નથી.

અહીં ત્રીબ વગેરે સ્થાનમાં રહેલા સૂર્યને નવમા વિગેરે સ્થાનમાં રહેલા અન્ય અહો વડે જે કહેવામાં આવશે તે વેધ કહેવાય છે. અને નવમા વિગેરે સ્થાનમાં રહેલા સૂર્યને ત્રીબ વિગેરે સ્થાનમાં રહેલા અન્ય અહો વડે જે કહેવાશે તે વામ વેધ કહેવાય છે. એટલે કે ત્રીબ વિગેરે સ્થાનમાં રહેલો સૂર્ય શુભ છે, પણ બે નવમા વિગેરે સ્થાનમાં ખીબ અહો વડે તેનો વેધ ન થતો હોય તો તે શુભ છે તથા નવમા વિગેરે સ્થાનમાં રહેલો સૂર્ય અશુભ છે, છતાં બે ત્રીબ વિગેરે સ્થાનમાં રહેલા અન્ય અહો વડે તેનો વેધ થાય તો તે શુભ છે. એ પ્રમાણે ખીબ અહો પણ બાબુવા. યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે —

“એમિવેંવેર્વિદ્ધા વિફલાઃ સ્યુર્ગોચરે ગ્રહાઃ સર્વે ।

વિપરીતવેધવિદ્ધાઃ પાપા અપિ સૌમ્યતાં યાન્તિ ॥૧॥”

‘ગોચરમાં રહેલા સર્વે અહો આ વેધ વડે વિધાયો હોય તો નિષ્ફળ (અશુભ) છે અને વિપરીત—વામ (અવળા) વેધથી વિધાયેલા દુષ્ટ અહો હોય તો તે સૌમ્યતાને પામે છે—શુભ થાય છે.’

રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે —“જે કોઈ સ્થાને રહેલા અહો ઇષ્ટ અહોનો વેધ કર્યો હોય તો તે ત્યાં રહીને જ પોતાનું શુભ અથવા અશુભ ફળ આપે છે. એ ખરું તત્ત્વ છે.”

જેઓ ગોચરના ફળને જ પ્રમાણરૂપ ગણીને વેધના વિષયમાં મધ્યસ્થપણા (ઉદાસીનતા) નો આશ્રય કરે છે. તેમનો મત ઘણા આચાર્યોને સમત નથી. તે વિષે સારંગ-કહે છે કે —

“યત્ર ગોચરફલપ્રમાણતા તત્ર વેધફલમિષ્યતે ન વા ।

પ્રાયશો ન વહુસમ્મતં તિદં સ્થૂલમાર્ગફલદો હિ ગોચરઃ ॥૧૧॥

“જે કાર્યમાં ગોચરના કૃણની પ્રમાણતા છે, તે કાર્યમાં વેધનું કૃણ ગણવું અથવા તે ન ગણવું. તેમાં બેવી ઇચ્છા, પરંતુ પ્રાથે કરીને આ વાત ઘણાને સંમત નથી, કારણ કે ગોચર તે સ્થૂલ માર્ગે કૃણને આપનાર છે.”

યતિવલ્લભમાં પણ કહ્યું છે કે —

“અજ્ઞાત્વા વેધવિધિં ગ્રહગોચરપાકજાતગુણદોષમ્ ।

યે નિર્દિશન્તિ મૂઢાસ્તેષાં વિફલાઃ સદાદેશાઃ ॥૧૨॥”

“જે મૂઢ પુરુષો વેધના વિધિને બહુચા પિના ગ્રહગોચરના પાકથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણ દોષને કહે છે, તેમના આદેશો સદા નિષ્ફળ છે.”

વામ (હાથ) અને અવામ (જમણા) બે બે પ્રકારનો વેધ જન્મની રાશિથી જ ગણવો.

હવે વેધનો પ્રકાર કહે છે.

વેધસ્ત્રિષ્ઢગનલાભગતસ્ય ૩-૬-૧૦-૧૧ માનોઃ,

સ્વેદેઃ ક્રમેણ નવમાન્યસુખાત્મજસ્યૈઃ ૯-૧૨-૪-૫ ।

હન્દોસ્તનૌ ત્રિરિપુમન્મથસ્વાયગસ્ય ૧-૩-૬-૭-૧૦-૧૧,

ધીર્ધર્મરિષ્કથનચન્દ્રમૃતૌ ૫-૯-૧૨-૨-૪-૮ સ્થિતૈઃ ॥૪૧॥

સ્થાનમંગલસ્ય સહજદ્વિષ્ઢાયગસ્ય ૩-૬-૧૧,

સૌરેત્તથા વ્યયતપઃસુખગૈશ્ચ ૧૨-૯-૪ વેધઃ ।

ચાન્દ્રેઃ સ્વચન્દુરિપુમૃત્યુલભગસ્ય ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧,

પુત્રત્રિધર્મતનુનિર્વ્યથનાત્યગૈશ્ચ ૫-૩-૯-૧-૮-૧૨ ॥૪૨॥

વાચસ્પતેઃ સ્વતનયાસ્તનવાયગસ્ય ૨-૫-૭-૯-૧૧,

વેધસ્તથાન્યસુખવિક્રમસાઘગૈશ્ચ ૧૨-૪-૩-૧૦-૮ ।

શુક્રસ્ય ષટ્સમદનાન્યજુષો ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૧-૧૨

દસપ્રાધાકાશધર્મતનયાયતૃતીયષ્ઠૈઃ ૮-૭-૧-૧૦-૯-૫-૧૧-૩-૬ ॥૪૩॥

અર્થ — ત્રીજે, છઠ્ઠે, દશમે અને અગિયારમે સ્થાને રહેલા સૂર્યનો અનુક્રમે નવમા, બારમા, ચોથા અને પાંચમા સ્થાને રહેલા અન્ય ગ્રહો વડે વેધ થાય છે.

પહેલે, ત્રીજે, છઠ્ઠે, સાતમે, દશમે અને અગિયારમે સ્થાને રહેલા ચંદ્રનો અનુક્રમે પાંચમે, નવમે, બારમે અને આઠમે રહેલા ગ્રહો વડે વેધ થાય છે.

ત્રીજે, છઠ્ઠે અને અગિયારમે સ્થાને રહેલા મંગળનો તથા શનિનો અનુક્રમે બારમે, નવમે અને ચોથે સ્થાને રહેલા ગ્રહો વડે વેધ થાય છે.

ખીજે, ચોથે, છઠ્ઠે, આઠમે, દશમે અને અગિયારમે સ્થાને રહેલા બુધનો અનુક્રમે પાંચમે, ત્રીજે, નવમે, પહેલે, આઠમે અને બારમે સ્થાને રહેલા ગ્રહો વડે વેધ થાય છે.

ખીજે, પાંચમે, સાતમે, નવમે અને અગિયારમે સ્થાને રહેલા ગુરુનો અનુક્રમે બારમે, ચોથે, ત્રીજે, દશમે અને આઠમે સ્થાને રહેલા ગ્રહો વડે વેધ થાય છે.

પહેલે, ખીજે, ત્રીજે, ચોથે, પાંચમે, આઠમે, નવમે, અગિયારમે અને બારમે રહેલા શુક્રનો અનુક્રમે આઠમે, સાતમે, પહેલે, દશમે, નવમે, પાંચમે, અગિયારમે, ત્રીજે અને છઠ્ઠે સ્થાને રહેલા ગ્રહો વડે વેધ થાય છે.

: ગ્રહનો વેધ યંત્ર :

સૂર્ય	ચંદ્ર	મંગળ-શનિ				બુધ		ગુરુ		શુક્ર	
૩	૬	૧	૫	૩	૧૨	૨	૫	૨	૧૨	૧	૮
૬	૧૨	૩	૬	૬	૬	૪	૩	૫	૪	૨	૭
૧૦	૪	૬	૧૨	૧૧	૪	૬	૬	૭	૩	૩	૧
૧૧	૫	૭	૨			૮	૧	૬	૧૦	૪	૧૦
		૧૦	૪			૧૦	૮	૧૧	૮	૫	૬
		૧૧	૮			૧૧	૧૨			૮	૫
										૬	૧૧
										૧૧	૩
										૧૨	૬

॥ इति राशिद्वारम् ॥

॥ अथ गोचर द्वारम् ॥

હવે ઉપર જે “ગોચરવટ” જોમ કહ્યું હતું તેથી તથા કમે કરીને પણ પ્રાપ્ત થયેલું હોવાથી ગોચર દ્વાર કહે છે. —

अथान् गोचरतोऽशुमानुपचये ३-६-१०-११

चन्द्रस्तु साद्यद्युने ३-६-१०-११-१-७

વક્રાર્કી ત્રિપહાયગા ૩-૬-૧૧ વય વૃષસ્ત્વ-

ન્યાન્યયુગલાભગ: ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧ ।

જીવ: સ્ત્રીધનધર્મલાભસુતગ: ૭-૨-૯-૧૧-૫

શુક્રોડરિલાસ્તાન્યગો ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૧-૧૨

જન્મેન્દોર્ગ્રહણે તમોડપ્યુપચયે ૩-૬-૭-૧૦-૧૧

ડન્યેષાં ત્વનાચેન્દુવત્ ૩-૬-૭-૧૦-૧૧ ॥૪૪॥

અર્થ — ગાયોની ચરવાની ભૂમિને ગોચર કહે છે. તેથી લક્ષણાએ કરીને ગ્રહોને પણ ચાલવાની ભૂમિ ગોચર કહેવાય છે. જન્મના ચંદ્રથી આરંભીને ત્રીજે, છઠ્ઠે, દસમે અને અગિયારમે સૂર્ય રહ્યો હોય તો તે ગોચરની રીતે શુભ છે, જન્મની રાશિના ચંદ્રથી ૩-૬-૧૦-૧૧-૧૨ આઠલે સ્થાને ચંદ્ર હોય તો તે પણ શુભ છે, જન્મના ચંદ્રથી ૩-૬-૧૧ મે સ્થાને મંગળ તથા શનિ રહ્યા હોય તો તે શુભ છે, બુધ ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧ મે સ્થાને હોય તો શુભ છે, શુક્ર ૭-૨-૬-૧૧-૫ મે સ્થાને રહ્યો હોય તો શુભ છે, શુક્ર ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૧-૧૨ મે સ્થાને હોય તો શુભ છે, (પૂર્ણભદ્રે આઠમું સ્થાન વળ્યું કહ્યું છે.) રાહુ ગ્રહણને દિવસે જ ૩-૬-૧૦-૧૧ મે સ્થાને હોય તો શુભ છે, બીજા આવ્યાના મતે પહેલા સ્થાન વિના ચંદ્રની જેમ રાહુ કહ્યો છે, એટલે કે ૩-૬-૧૦-૧૧-૭ મે સ્થાને રહેલો રાહુ શુભ કહ્યો છે.

આહી ઉપર જે જન્મનો ચંદ્ર કહ્યો છે તે ઈષ્ટ પુરુષના જન્મ સમયે જે રાશિમાં ચંદ્ર હોય છે તે તેના જન્મનો ચંદ્ર કહેવાય છે. ગ્રહણ એટલે સૂર્ય તથા ચંદ્ર ખન્નેનું ગ્રહણ લેવું. ગ્રહણ શબ્દ કહેવાથી એવું જણાવ્યું છે કે ગ્રહણ વિના બીજે દિવસે રાહુનો ગોચર ગણતો નથી, પરંતુ “નક્ષત્ર ગોચરને આશ્રીને તો અન્ય દિવસે પણ રાહુનો ગોચર ગણાય છે.” એમ જ્યોતિષસાદમાં કહ્યું છે. રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે — “જન્મના લક્ષથી પણ ઉપર કહેલાં સ્થાનોમાં જ રહેલા ગ્રહો શુભ છે.” જન્મની રાશિથી તો શુભ છે જ.

ગોચરનું દ્વય વરાહસંહિતામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે —

“સ્થાનમ્નય-મય-શ્રી

પરિમવ-દૈન્યા-રિહતિ-યથાં ગાર્છી: ।

ક્ષાન્તિ-ક્ષય-સિદ્ધિ-

ધન-વ્યયાંશ્ચ જન્માદિગો રવિ: કુસ્તે ॥૧૧॥

અર્થ — જન્મના પ્રથમ સ્થાનમાં રહેલો રવિ સ્થાનથી બ્રહ્મ કરે છે. બીજે સ્થાને હોય તો ભય કરે છે. ત્રીજે લક્ષ્મી, ચોથે પરાભવ, પાંચમે દીનતા, છઠ્ઠે શત્રુનો પરાજય, સાતમે પંથ (પ્રયાણ), આઠમે શરીરની પીડા, નવમે શાંતિનો નાશ, દશમે-કાર્યસિદ્ધિ, અગિયારમે ધનપ્રાપ્તિ અને બારમે રહ્યો હોય તો અર્થ કરાવે છે.

તુષ્ઠ્યા-ધિ-ધના-જ્ય-ર્થ

બ્રંશ-શ્રી-સાર્થયુવતી-મૃતિ-મીતીઃ ।

સુખ-જય-સરુગ્ધનક્ષય-

મિન્દુર્જન્માદિગો દત્તે ॥૨૧॥”

અર્થ — જન્મના પ્રથમાદિક સ્થાનમાં રહેલો ચંદ્ર અનુક્રમે તુષ્ટિ ૧, મનની પીડા ૨, ધન ૩, લડાઈ ૪, ધનનાશ ૫, લક્ષ્મી ૬, ધન સહિત સ્ત્રીના લાભ ૭, મૃત્યુ ૮, ભય ૯, સુખ ૧૦, જય ૧૧, રોગ સહિત ધનનો નાશ ૧૨ આટલાં વાનાં કરે છે, —

રુગ્-ધનનાશ-ધના-રિમ્ય-ર્થક્ષય-ધન-શુગ-સ્રવાતા-ર્ત્તીઃ ।

શુગ્-લાભ-વિવિધદુઃખાનિ દિશતિ જન્માદિગો વ્રકઃ ॥૩॥

અર્થ — જન્મના પ્રથમાદિક સ્થાનમાં રહેલો મંગળ અનુક્રમે રોગ ૧ ધનનો નાશ ૨, ધનની પ્રાપ્તિ ૩, શત્રુથી ભય ૪, ધનક્ષય ૫, ધનલાભ ૬, શોક ૭, શસ્ત્રધાત ૮, શરીરની પીડા ૯, શોક ૧૦, લાભ ૧૧, તથા વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો ૧૨ આપે છે.

વન્ધા-ર્થ-વધા-ર્થ-હાનિ-સ્થાન-વપુર્વાધ-ધન-મહાપીડાઃ ।

સૌખ્યા-ર્થ-વિત્તનાશઃ સ્યુર્જે જન્માદિગે ક્રમશઃ ॥૪॥

અર્થ — જન્મથી પ્રથમાદિક સ્થાનમાં યુધ રહ્યા હોય તો અનુક્રમે પા'ધન ૧, ધન ૨, વધ ૩, ધન ૪, હરણ ૫, સ્થાન ૬, શરીરપીડા ૭, ધન ૮, મહાપીડા ૯, સુખ ૧૦, ધન ૧૧, અને ધનનો નાશ ૧૨ પ્રાપ્ત થાય છે.

રોગા-ર્થ-ક્લેશ-વ્યય-સુખ-મી-નૃપમાન-ધનાગમ-શ્રીદઃ ।

અપ્રીતિ-લાભ-હૃદ્દુઃખદશ્ચ જન્માદિગો જીવઃ ॥૫॥

અર્થ — જન્મથી પ્રથમાદિક સ્થાનમાં રહેલો શુક્ર અનુક્રમે રોગ ૧, ધન ૨, કલેશ ૩, ખર્ચ ૪, સુખ ૫, ભય ૬, રાજસન્માન ૭, ધનપ્રાપ્તિ ૮, લક્ષ્મી ૯ અપ્રીતિ ૧૦, લાભ ૧૧ અને હૃદયના દુઃખ ૧૨ ને દેવાવાળો છે.

અરિનાશ-ર્થ-સુખ-શ્રી-સુતા-રિવૃદ્ધિ-શુગ-ર્થ-વસ્ત્રાણિ ।

અસુખા-ય-લાભ-મુશ્વના-સનાપિ જન્માદિગસ્તનુતે ॥૬॥

અર્થ — જન્મથી પ્રથમાદિક સ્થાનમાં રહેલો શુક્ર અનુક્રમે શત્રુનો નાશ ૧, ધન ૨, સુખ ૩, લક્ષ્મી ૪, પુત્ર ૫, શત્રુવૃદ્ધિ ૬, શોક ૭, ધન ૮, વસ્ત્ર ૯, અસુખ ૧૦, આવક ૧૧ તથા લાભ ૧૨ ને સદા વિસ્તારે છે, આપે છે.

અસ્થાન-ધનગમા-ર્થા-રિવૃદ્ધિ-સુતનાશ-લાભ-દુઃખમરાત્ર ।

મીઠા-ર્થગમા-ર્ત્તિ-શ્રી-દુઃખાનિ શનિસ્તનોતિ જન્માદૌ ॥૭॥

અર્થ — જન્મથી પ્રથમાદિક સ્થાનમાં રહેલો શનિ અનુક્રમે અસ્થાન (સ્થાનપ્ર'શ) ૧, ધનનાશ ૨, ધનપ્રાપ્તિ ૩, શત્રુવૃદ્ધિ ૪, પુત્રનાશ ૫, લાભ ૬, દુઃખના સમૂહ ૭,

પીડા ૮, ધનનાથ ૯, પીડા ૧૦, લક્ષ્મી ૧૧, અને કુંઝો ૧૨ ને વિસ્તારે છે.
જ્યોતિષસારમાં સહુલું ફળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“ગૃહ્યે તમરાસીઓ નિયરાસી તિ ચર અઢીગાર સુહા ।

પણ નવ દહંડંત મજ્જિમ છ સચ રૂગ દુભિ અહઅહમા ॥૧૧॥”

અહુણે દિવસે સહુની જે રાશિ હોય (જે રાશિમાં અહુણ હોય) તેનાથી પોતાની રાશિ ત્રીજે, ચોથે, આઠમે કે અગિયારમે હોય તો તે શુભ છે, પાંચમે, નવમે, દશમે અને બારમે હોય તો મધ્યમ છે, અને છઠ્ઠે, સાતમે, પહેલે તથા બીજે હોય તો અતિ અધમ છે.

“યાદશેન શશાંકેન સંક્રાન્તિર્જાયતે રવેઃ ।

તન્માસિ તાદશં પ્રાહુઃ શુભાશુભફલં નૃણામ્ ॥૧૨॥”

“જેવા ચંદ્ર વડે સૂર્યની સંક્રાન્તિ થતી હોય તે માસમાં મનુષ્યોને તેવા પ્રકારનું શુભાશુભ ફળ થાય છે એમ કહે છે.”

આથી કરીને કદાચ સૂર્ય બારમા, આઠમા વિગેરે અશુભ સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો પણ ગોચરવડે, તારામળવડે તથા શુભ અવસ્થાદિકે કરીને શુભ એવા ચંદ્રનું બળ હોય ત્યારે તેની સંક્રાન્તિ થઈ હોય તો તે શુભ જ છે. એમ રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે. તથા લલ્લ કહે છે કે—

“સિતપક્ષાદૌ ચન્દ્રે શુભે શુભઃ પક્ષકોડશુમે ત્વશુભઃ ।

વહુલે ગોચરશુભદે ન શુભઃ પક્ષોડશુમે તુ શુભઃ ॥૧૩॥”

“શુકલપક્ષના આરંભમાં એટલે પ્રતિપદ્ધ ગેસે તે વળતે બે ચંદ્ર શુભ હોય તો તે આખું પખવાડીયું શુભ બાણુવું અને બે ચંદ્ર અશુભ હોય તો આખા પક્ષને અશુભ બાણુવો. કૃષ્ણપક્ષમાં તો પ્રતિપદાની ચર્યાતમાં બે ચંદ્ર શુભ હોય તો તે આખા પક્ષને અશુભ બાણુવો અને બે ચંદ્ર અશુભ હોય તો આખા પક્ષને શુભ બાણુવો.”

તથા “યાદશેન ગ્રહેણેન્દોર્યુતિઃ સ્યાત્તાદશો હિ સઃ” “જેવા અહુની સાથે ચંદ્રનો યોગ હોય, તેવા જ અહુની જેવા તે ચંદ્ર થાય છે.” એમ દૈવસવલ્લભમાં કહ્યું છે.

તથા દૈવત્ર વલ્લભમાં જ કહ્યું છે કે—

“અશુભોડપિ શુભચન્દ્રઃ સૌમ્યમિત્રગૃહાંશકે ।

સ્થિતોડ્યવાધિમિત્રેણ વલિષ્ઠેન ચિલોક્તિઃ ॥૧૪॥”

“અશુભ ચંદ્ર પણ સૌમ્ય અહુના કે મિત્ર અહુના સ્થાનના નવાંશમાં રહ્યો હોય તો તે શુભ છે અથવા બળવાન અધિક મિત્રે ભેગેલો હોય તો પણ તે ચંદ્ર બળવાન છે.”

સર્વ પ્રહોલું સાધારણ ફળ દૈવસવલ્લભમાં આ પ્રમાણે છે—

“અસત્ફલોડપિ યઃ સૌમ્યૈર્દષ્ટો યઃ સત્ફલોડપિ વા ।

ક્ષરેણ દષ્ટોડરિણા વા સ ન કિચ્ચિત્ફલપ્રદઃ ॥૧૫॥”

“જે કોઈ અશુભ કળદાયક અહ સૌમ્ય અહે ભેથેલો હોય અથવા જે કોઈ શુભ કળવાળો અહ ફેર અહે અથવા શત્રુ અહે ભેથેલો હોય તે અહ કાંઈ પણ કળને દેનારો નથી.”

લગ્ન કહે છે કે “નીચેડસ્તેરિગૃહે વાપિ નિષ્ફલો ગ્રહગોચરઃ” “નીચમાં, અસ્તમાં કે શત્રુના ઘરમાં રહેલો અહગોચર નિષ્ફળ છે.”

હવે ચન્દ્રગોચર કળ કહે છે.

ચન્દ્રો જન્મત્રિષદસપ્તદશૈકાદશગઃ શુભઃ ।

---દ્વિપશ્ચનવમોડપ્યેવં શુક્લપક્ષે વલી યદિ ॥૪૫॥

અર્થ—ચંદ્ર ૧, ૩, ૬, ૭, ૧૦ અને ૧૧મા સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે શુભ છે, તથા શુક્લ પક્ષમાં ભે બળવાન હોય તો બીજે, પાંચમે અને નવમે સ્થાને પણ શુભ છે. નારચંદ્ર દીપ્તબીમાં આ પ્રમાણે વિશેષ કહ્યો છે —

“યાત્રા ૧ યુદ્ધ ૨ વિવાહેષ્ટ ૩ જન્મેન્દૌ રોગસંભવે ૪ ।

ક્રમેણ તસ્કરા ૧ મંગો ૨ વૈધવ્યં ૩ મરણં ૪ ભવેત્ ॥૧૧॥”

“જન્મના ચંદ્રમાં યાત્રા કરવાથી ચારનો ઉપદ્રવ થાય, યુદ્ધ કરવાથી પરાજય થાય, વિવાહ કરવાથી વિધવાપણ થાય અને રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તો મરણ થાય.”

અહીં કોઈ શંકા કરે કે ચંદ્રગોચર તો પહેલાના (૪૪ મા) શ્લોકમાં કહી ગયા છે માટે અહીં ફરીથી કહેવામાં આવ્યું તેથી, પુનરુક્ત હોય થયો. તેનો જવાબ એ છે જે—તે વાત ખરી છે, પરંતુ ચંદ્રનું આધાન્ય બતાવવાથી તે હોય થયો નથી, કેમ કે જેમ મનને ઉપયોગ હોય તો જ સર્વે ઈન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયને અહણુ કરવામાં સમર્થ થાય છે, અન્યથા થતી નથી, તે જ પ્રમાણે ચંદ્ર શુભ હોય તો બીજા અહો શુભ કળ દે છે, અન્યથા હેતા નથી. વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે — “ચંદ્ર શુભ હોય તો બીજા અહો શુભ કળ દેનારા જ પ્રાપ્તે હોય છે, પણ અશુભ કળ આપનારા હોતા નથી.” હવે પ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે —

“ચંદસ્સેવ ચલાચલમાસજ્જ ગઘા કુળંતિ સુહમસુહં”

“ચંદ્રનાં જ બળ-અબળને પામીને બીજા અહો શુભાશુભ કરે છે.”

મૂળ શ્લોકમાં બીજે, પાંચમે અને નવમે ચંદ્ર રહ્યો હોય તો તે પણ શુભ છે, પરંતુ તે ચંદ્ર શુક્લપક્ષમાં અને વળી બળવાન હોય તો જ. એ પ્રમાણે વિશેષ વિધાન કરેલું હોવાથી પુનરુક્ત હોય નથી. શુક્લપક્ષ કહેવાથી વૃદ્ધિ પામતો ચંદ્ર બાણ્યવો. પણ કૃષ્ણ-પક્ષમાં ક્ષય થતો હોવાથી તે લેવો નહીં. બળવાન કહેવાથી શુક્લપક્ષમાં કુશ હોય તો તે બીજે, પાંચમે અને નવમે શુભ નથી અને કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્ર પુષ્ટ હોય તો પણ બીજે, પાંચમે અને નવમે શુભ નથી એમ બાણ્યુ. રત્નમાલા ભાષ્યમાં પણ કહ્યું છે કે — “બીજા પાંચમે અને નવમે શુભ કળ આપે છે તેવું વૃદ્ધિ પામતો શુક્લપક્ષનો પુષ્ટ ચંદ્ર પણ બીજે પાંચમે અને નવમે સ્થાને રહ્યો હોય તો શુભ કળ આપે છે.

ઉપરના સ્લોકમાં બે ચંદ્ર બળવાન હોય એમ કહ્યું, તેથી ચંદ્રનું બળાવન કહે છે.

હીનમધ્યોચ્ચલતા તિથિવચ્ચુહિનચુતેઃ ।

વલહાનાવિદં ત્વસ્ય ગ્રાહં તારાવલં ચુચૈઃ ॥૪૬॥

અર્થ—ચંદ્રનું હીન બળપણું, સમ બળપણું અને બળપણું તિથિની જેમ બાણુનું. તથા ચંદ્રના બળની હાનિને વખતે વિક્રાનોએ આગળ કહેવામાં આવશે એવું તારાબળ ગ્રહણ કરવું, કારણ કે તે વખતે તારાના બળે કરીને તેનું બળવાનપણું છે.

શુકલ તથા કૃષ્ણપક્ષમાં પાંચ પાંચ તિથિઓને આશ્રીને હીન, મધ્યમ અને ઉત્તમતા બે પ્રમાણે કહી છે, તે પ્રમાણે ચંદ્રનું પક્ષ હીન મધ્યમ અને ઉચ્ચ બળપણું અનુક્રમે તથા ઉત્ક્રમે બાણુનું નતક વૃત્તિમાં તે આ પ્રમાણે કહ્યું છે — “ચંદ્ર ઉદય પામે ત્યારથી દશ દિવસ સુધી મધ્યમ બળવાન છે. બીજા દશ દિવસ સુધી અધિક બળવાન છે અને ત્રીજા દશ દિવસ હીન બળવાળો છે તથા કૃષ્ણ અનુવર્તી, અમાવાસ્યા અને શુકલ પ્રતિપદ એ ત્રણ દિવસ તે સર્વથા બળ રહિત છે, પરંતુ ચંદ્ર પર સૌમ્ય અહોની દષ્ટિ પડતી હોય તો નિરંતર બળવાન છે.” અન્ય આચાર્યો કહે છે કે — “કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીના અર્ધા ભાગ પછી અને શુકલ અષ્ટમીના અર્ધા સુધી ચંદ્ર ક્ષીણ બાણુવો, બાકીના સમયમાં પુષ્ટ બાણુવો.” નક્ષત્ર સમુચ્ચય ગ્રંથમાં તે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“उदिते च तथा चन्द्रे शुभयोगे शुभे तिथौ ।

कृष्णस्य दशमीं यावत्सर्वकार्याणि साधयेत् ॥૧॥”

“ચંદ્રનો ઉદય થાય ત્યારથી આર'ભીને કૃષ્ણપક્ષની દશમી સુધી શુભ યોગ અને શુભ તિથિને દિવસે સર્વ શુભ કાર્યો કરવાં.”

વિશેષ એ છે એ — “શુકલપક્ષની બીજને રોજ ચંદ્ર ઉદય પામવાનો છે તે પણ દિવસના ભાગમાં તે તિથિ લેવી નહીં, કારણ કે પ્રાથે કરીને દષ્ટિના વિષયનો ભાવ (હોવાપણું) અને અભાવે (નહીં હોવાપણું) કરીને બીજનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. તે વિષે વિવાહવૃદ્ધારકમાં કહ્યું છે કે—

“उदेति चायं प्रतिपत्समाप्तौ कृशोऽपि वर्द्धिष्णुतया प्रशस्तः ।

द्वीपान्तरस्थो विफलस्तु तावद्यावच्च पृथ्वीनयनाच्चनीनः ॥૨॥”

“આ ચંદ્ર પ્રતિપદની સમાપ્તિમાં ઉદય પામે છે, તે કૃશ છતાં પણ વૃદ્ધિ પામવાનો હોવાથી પ્રશસ્ત છે તથા બીજા દ્વીપમાં રહેલો તે ચંદ્ર જ્યાં સુધી જગતના લોકોની દષ્ટિના ભાગમાં આવ્યો ન હોય ત્યાં સુધી તે નિષ્ફળ છે.”

ઉપર બે ચંદ્રના નિર્બળપણામાં તારાનું બળ લેવાનું કહ્યું તે વિષે કહ્યું છે કે—

“चन्द्राद् वलवती तारा कृष्णपक्षे तु भर्त्तरि ।

विकले प्रोषिते च स्त्री कार्यं कर्तुं यतोऽर्हति ॥૩॥”

“કૃષ્ણપક્ષમાં તો ચંદ્ર કરતાં તારા બળવાન છે, કારણ કે ભાર્ગવિકલાંગ હોય અથવા પરદેશ ગયો હોય તો સ્ત્રી પોતે જ કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે.”

તેથી કરીને—

“કૃષ્ણસ્યાષ્ટમ્યર્દ્રાદિનન્તરં તારકાવલં યોજ્યમ્ ।

પ્રતિપત્ત્રાન્તોત્પન્નં સન્ધ્યાકાલોદયં યાવત્ ॥૧૧॥”

કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીના અર્ધ ભાગ પછી અને શુક્લ પ્રતિપદ્મને અંતે ઉત્પન્ન થયેલા સંધ્યાકાળનો ઉદય થાય ત્યાં સુધી તારાનું બળ અહુલ્ય કરવું.” આ પ્રમાણે વ્યવહાર-પ્રકાશમાં કહ્યું છે.

તારાનું બળ ગૌણ છે. એમ ધારવું નહીં; કેમકે તારાના બળનું પ્રધાનપણ પ્રગટ જ છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“તારાવલે શશિવલં શશિવલસંયુતક્રમાદ્ બલં માનોઃ ।

સૂર્યવલે સતિ સર્વેડપ્યશુભા અપિ સ્થેચરાઃ શુભદાઃ ॥૧૨॥”

“તારાનું બળ હોય તો ચંદ્રનું બળ હોય છે. ચંદ્રના બળથી યુક્ત એવી સંક્રાંતિ થવાથી સૂર્યનું બળ હોય છે અને સૂર્યનું બળ છતે જ સર્વે અશુભ અહો પણ શુભ ફળદાયક થાય છે.”

હવે તારાઓ કહે છે—

જનિમાન્નવકેષુ ત્રિષુ જનિ ૧

કર્મા ૧૦ ધાન ૧૯ સંજ્ઞિતાઃ પ્રથમાઃ ।

તામ્યક્ષિ ૩-૧૨-૨૧ પચ્ચ ૫-૧૪-૨૩સપ્તમ

૭-૧૬-૨૫ તારાઃ સ્યુર્ન હિ શુભાઃ ક્વચન ॥૪૭॥

અર્થ—જેના જન્મ સમયે જે નક્ષત્રમાં ચંદ્ર હોય તે નક્ષત્ર તેનું જન્મ નક્ષત્ર કહેવાય છે. તે જન્મ નક્ષત્રથી અથવા તેની બાબત ન હોય તો નામના નક્ષત્રથી આશીર્વાદ નવ નવની ત્રણ લાઈન કરી. તે ત્રણે નવકમાં જે પહેલી પહેલી ત્રણ તારાઓ હોય તેનું નામ અનુક્રમે જન્મ તારા, કર્મ તારા અને આધાન તારા બાધવું. તે ત્રણે નવકમાંની ત્રીજી ત્રીજી એટલે ૩-૧૨-૨૧, પાંચમી પાંચમી એટલે ૫-૧૪-૨૩ અને સાતમી સાતમી એટલે ૭-૧૬-૨૫, આટલી તારાઓ કોઈપણ ઠેઠાણે શુભ નથી.

જન્મ તારાઠિકી સંજ્ઞા માટે કહ્યું છે કે—

“આધાનાદ્ દશમે જન્મ દશમે કર્મ જન્મભાત્”

“આધાનની તારાથી દશમી તારાની સંજ્ઞા જન્મ છે. અને જન્મની તારાથી દશમી તારા કર્મ નામની છે.”

બીજી, ત્રીજી વિગેરે તારાઓની સંજ્ઞા આ પ્રમાણે છે.—

“સંપદ્વિપત્ક્ષેમસંજ્ઞા પ્રત્યરા સાધકા મૃતિઃ ।
મૈત્રી પરમમૈત્રી ચ સ્યુદ્વિતીયાદિમા હમાઃ ॥૧૧॥”

ત્રણે નવક્રમાંની બીજી તારાનું નામ સંપત છે, ત્રીજીનું વિપત, ચોથીનું ક્ષેમા, પાંચમીનું પ્રત્યરા, છઠ્ઠીનું સાધકા, સાતમીનું મૃતિ, આઠમીનું મૈત્રી અને નવમીનું પરમમૈત્રી, એવાં નામો છે. આમાંની પ્રત્યરાને બદલે થમા એવું પણ બીજું નામ છે.

તારાઓની સ્થાપના

મધ્યમ	મધ્યમ	અધમ	શ્રેષ્ઠ	અધમ	શ્રેષ્ઠ	અધમ	મધ્યમ	શ્રેષ્ઠ
જન્મ	સંપત	વિપત	ક્ષેમા	થમા	સાધના	નિધના	મૈત્રી	પરમમૈત્રી
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
કર્મ	સંપત	વિપત	ક્ષેમા	થમા	સાધના	નિધના	મૈત્રી	પરમમૈત્રી
૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮
આધાન	સંપત	વિપત	ક્ષેમા	થમા	સાધના	નિધના	મૈત્રી	પરમમૈત્રી
૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭

આ તારાઓમાં ચોથી ચોથી, છઠ્ઠી છઠ્ઠી અને નવમી નવમી તારાઓ શ્રેષ્ઠ છે. તે વિશે હવે કહે છે કે—

“રુક્ષં ન્યૂનં તિથિન્યૂના ક્ષપાનાથોઽપિ ચાટમઃ ।
તત્સર્વ શમયેત્તારા પદ્મચતુર્થનવસ્થિતાઃ ॥૧૧॥”

“નક્ષત્ર ન્યૂન એટલે અશુભ હોય, તિથિ પણ ન્યૂન હોય અને ચંદ્ર પણ આઠમો (અશુભ) હોય, તો પણ છઠ્ઠી, ચોથી અને નવમી તારા હોય તો તે સ્વર્ગને શમાવી દે છે—દેખાવી દે છે.”

પહેલી, બીજી અને આઠમી એ ત્રણ ત્રણ તારાઓ મધ્યમ છે અને ત્રીજી, પાંચમી તથા સાતમી એ ત્રણ ત્રણ તારાઓ અધમ છે. તે તો પૂર્વે કહ્યું જ છે. હવે તારાઓનો વિશેષ કહે છે.—

જન્માધાનાન્વિતાસ્તિસ્રસ્તાસ્ત્યજેત્સૌરયાત્રયોઃ ।
શુક્લેઽપ્યાસ્રત્થિતે રોગે દીર્ઘક્લેશોઽયથા મૃતિઃ ॥૧૮॥

અર્થ-- જન્મ અને આધાન સહિત તે ત્રણ ત્રણ (ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી) તારાઓ ક્ષીર તથા ચાત્રામાં તબવી થોય છે. શુકલ પક્ષમાં પણ આ તારાઓને વિષે રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તો ચિરકાળ સુધી કલેશ રહે છે અથવા મરણ થાય છે.

ત્રણ ત્રણ એટલે ફરેક લાઈનની ત્રીજી ત્રીજી, પાંચમી પાંચમી અને સાતમી સાતમી સમજવી. અર્થાત્ નવ બાણવી. વળી લલ્લ કહે છે કે--

“યાત્રાયુદ્ધવિવાહેષુ જન્મતારા ન શોમના ।

શુભાડન્યશુભકાર્યેષુ પ્રવેશે ચ વિશેષતઃ ॥૧॥

જન્મર્થવદાધાનં કર્મસુ શસ્ત્રેષુ શસ્ત્રમેવ સ્યાત્ ।

યજ્ઞ ન જન્મનિ કાર્યં વિવર્જનીયં તદાધાને ॥૨॥”

“યાત્રા, યુદ્ધ અને વિવાહમાં જન્મની તારા સારી નથી. બીજાં શુભ કાર્યમાં તે જન્મ તારા શુભ છે અને પ્રવેશમાં તે વિશેષ શુભ છે. (૧) જન્મ તારાની જેવી આધાન તારા પણ બાણવી. એટલે કે તે પણ બીજાં કાર્યોમાં પ્રશસ્ત જ છે અને જે કાર્ય જન્મ તારામાં કરવાનું નથી. તે કાર્ય આધાનમાં પણ વર્જવા થોય છે (૫).”

જો કે શુકલપક્ષમાં ચંદ્ર જ બળવાન છે, તે વખતે તારાનું આધાન નથી કારણ કે તે વિષે કહ્યું છે કે--

“શુક્લે પક્ષે વલી ચન્દ્રસ્તારાવલમકારણમ્ ।

પત્યૌ સ્વસ્થે ગૃહસ્થે ચ ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ॥૧॥”

“શુકલપક્ષમાં ચંદ્ર જ બળવાન છે. તેમાં તારાનું બળ કારણ નથી, કેમ કે પતિ સાજો હોય અને ઘેર જ હોય તો સ્ત્રી સ્વતંત્રતાને થોય નથી.”

આથી કરીને શુકલપક્ષમાં ચંદ્રનું બળ જ પ્રધાન છે, તે પણ જન્મની, આધાનની તથા ત્રીજી ત્રીજી, પાંચમી પાંચમી અને સાતમી સાતમી, એ અગીયાર તારાઓમાં જો રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તો દીર્ઘ કલેશ અથવા મરણ થાય છે. એટલે કે બીજાં અહો પ્રતિકૂળ ન હોય તો દીર્ઘ કલેશ થાય અને બીજાં અહો પ્રતિકૂળ હોય તો મરણ થાય. તે વિષે લલ્લ કહે છે કે--

“યદ્યપિ સ્યાદ્ વલી ચન્દ્રસ્તારા તથાપ્યનિષ્ટદા ।

જન્માધાને તૃતીયા ચ પચ્ચમી સપ્તમી તથા ॥૧॥

શેષાસુ તુ તારાસુ વ્યાધિઃ સાધ્યો નૃણાં ભવતિ જાતઃ ।

વ્યાધિવદવચોદ્વચ્યાઃ સર્વાંરમાશ્ર તારાસુ ॥૨॥”

“જો કે ચંદ્ર બળવાન હોય તો પણ જન્મની, આધાનની, ત્રીજી, ત્રીજી પાંચમી પાંચમી અને સાતમી સાતમી તારાઓ અનિષ્ટને આપનારી છે. (૧), અને બાકીની તારાઓમાં મનુષ્યને ઉત્પન્ન થયેલો વ્યાધિ સાધ્ય થાય છે. આ વ્યાધિની જેમ જ તારાઓને વિષે ફરેલા સર્વ આરોગો બાણવા (૫).”

ઉપર રત્નમાલા ભાષ્યના પ્રમાણથી કહ્યું છે કે “આત્મિકમાં ચંદ્રને શુભ અવસ્થાવાળો ભવે.” તેથી કરીને હવે ચંદ્રની અવસ્થા કહે છે.

ચન્દ્રાવસ્થા પ્રોષિત ૧ હૃત ૨ મૃત ૩ જય

૪ હાસ ૫ હર્ષ ૬ રતિ ૭ નિદ્રા: ૮ ।

શુક્તિ ૯ જરા ૧૦ મય ૧૧ સુખિતા ૧૨

રાશ્યંશા દ્વાદશ યથાર્થા: ॥૪૯॥

અર્થ—ચંદ્રની આ બાર અવસ્થાઓ છે—પ્રોષિતા ૧, હૃતા, ૨, મૃતા ૩, જયા ૪, હાસા ૫, હર્ષા ૬, રતિ ૭, નિદ્રા ૮, શુક્તિ ૯, વચ ૧૦, મય ૧૧ અને સુખિતા ૧૨. આ અવસ્થાઓ ચંદ્રની રાશિના દ્વાદશાંશને વિષે અનુક્રમે ભણવી. તે અવસ્થાનું ક્ષણ તે તે નામને અનુસારે છે.

રાશિના દ્વાદશાંશ આ રીતે કાઢવા—એક રાશિમાં ચંદ્રનો ભોગ જેટલી ઘડી હોય તે પંચાંગમાં ભેદને નિર્ણય કરવો. જેમ સામાન્ય રીતે એકસો ને પાંત્રીશ ઘડી એક રાશિનો ભોગકાળ ચંદ્રને હોય છે. તેથી તેના બાર ભાગ કરતાં અગિયાર ઘડી અને પંદર પળ એક એક ભાગમાં આવે છે. હવે ઇષ્ટ વખતે (કાર્ય કરતી વખતે) ૧૩૫ ઘડીમાંથી જેટલી ઘડી ભોગવાઈ હોય તેને સવા અગિયાર ઘડીએ ભાગ લઈને ભોગવેલો કાળ કાઢવો, બાકીની ઘડીઓમાંથી યોગ્ય કાળના દ્વાદશાંશો પણ કાઢવા. પછી જેટલામા દ્વાદશાંશમાં કાર્ય કરવું હોય તે દ્વાદશાંશનું નામ અનુક્રમે બાણી કાર્ય કરવું. અહીં સામાન્યવદે કહ્યું છે તો પણ એમ બાણવું કે દરેક રાશિમાં દ્વાદશાંશની રીતે ચંદ્ર બાર બાર અવસ્થાઓને ભોગવે છે, તે વિષે ચતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“રાશૌ રાશૌ દ્વાદશામૃત્સુકેઽવસ્થાશ્ચ ચન્દ્રમા: ।

દ્વાદશાંશક્રમાત્સાંદ્વિવચહેનાસ્થાસદ્ફલા: ॥૧૧॥”

“ચંદ્ર દરેક રાશિમાં દ્વાદશાંશના કેમથી સવા બે દિવસમાં નામને સદૃશ ક્ષણવાળી બાર બાર અવસ્થાઓને ભોગવે છે.”

ભાવાર્થ એ છે જે—જેમ રાશિમાં રહેલા ચંદ્રની પ્રોષિતાથી આરંભીને બાર અવસ્થાઓ ભણવી, વૃથમાં રહેલા ચંદ્રની હૃતાથી આરંભીને બાર અવસ્થાઓ ગણવી, મિથુનમાં રહેલા ચંદ્રની મૃતાથી આરંભીને ગણવી વિગેરે.

મૂળ સ્તોકમાં ‘યથાર્થા:’ એવું કહ્યું છે તેનો અર્થ એ છે જે—તે અવસ્થાઓ પોતપોતાની સંજ્ઞાને સદૃશ ક્ષણવાળી છે. તેથી કરીને પ્રોષિતા, હૃતા, મૃતા, નિદ્રા, જરા અને ભયા, એ નામની છ અવસ્થાઓ તબવા યોગ્ય છે. એમ નારચંદ્ર ટિપ્પણીમાં કહ્યું છે. તેથી જ દિનશુદ્ધિમાં પણ કહ્યું છે કે—

“પરારસિ ત્રારસંસા અસુહાઓ ચણજ્ઞઓ સુહો વિ સસી ।

અર્જાહિ હોદ અસુહો સુહાહિ અસુહો વિ હોદ સુહો ॥૧૧॥”

દરેક રાશિમાં બાર બાર દ્વાદશાંશો (અવસ્થાઓ) છે. તેમાંથી અશુભ અંશોને વર્જવા; કેમ કે ચંદ્ર શુભ હોય તો પણ એ અશુભ અવસ્થાઓ વડે અશુભ થાય છે અને ચંદ્ર અશુભ હોય તોપણ તે શુભ અવસ્થાઓ વડે શુભ થાય છે.

હવે શનિ દુષ્ટ છે, માટે તેનું નક્ષત્ર ગોચર જૂદું કહે છે—

મન્દુર્જિતઃ પ્રથમ ૧ વેદ ૪ વહ ૬ વિષ ૪ વાળ ૫,

ત્રિ ૩ દુર્થે ૨ ક ૧ ચન્દ્ર ૧ મિતમેષુ યથાક્રમેણ ।

પીઢા ૧ વિમૂતિ ૫ પથ ૧૧ વન્ધન ૧૫ ધર્મ ૨૦ લાભ ૨૩,

પૂજા ૨૫ ડમિમૂત્ય ૫૬ ધમૃતિઃ ૫૭ ફલમૂચુરુચ્ચૈઃ ॥૫૦॥

અર્થ—જે નક્ષત્રમાં શનિ રહેલો હોય તે નક્ષત્ર પીઢાકારી છે, તેની પછીનાં ચાર નક્ષત્રો લક્ષ્મીને આપનારાં છે. ત્યારપછીનાં છ પંથ કરાવનારાં છે, તે પછીનાં ચાર બંધન કરાવનારાં છે, તે પછીનાં પાંચ ધર્મ કરાવનારાં છે. તે પછીનાં ત્રણ લાભ આપનારાં છે. તે પછીનાં બે પૂજા (સન્માન) આપનારાં છે, તે પછીનું એક પરાભવ આપનારું છે અને તે પછીનું એક મૃત્યુ આપનારું છે. અહીં શનિના નક્ષત્રથી પોતાના નક્ષત્ર સુધી ગણવું, તેમાં જેટલી સંખ્યાવાળું પોતાનું નક્ષત્ર હોય, તેટલી સંખ્યાવાળા નક્ષત્રનું ફળ જે કહ્યું છે તે જાણવું. અહીં શનિનો આકાર પુરુષ જેવો હોય છે તે કહ્યો નથી, તોપણ જાણી લેવો. તે વિષે ચતિવદ્ધભમાં કહ્યું છે કે—

“યસિન્ શનિશ્ચરતિ વક્ત્રગતં તદ્દશ્ચં

ચત્તારિ દક્ષિણકરેડંધ્રિયુગે ચ વટ્કમ્ ।

ચત્તારિ વામકરગાણ્યુદરે ચ પન્ચ

મૂર્ધ્નિ ત્રયં નયનયોદ્ધિતયં ગુદે ચ ॥૧૧॥”

શનિ નરની સ્થાપના.

સુખે	૧	પીઢા
દક્ષિણ હાથે	૪	લક્ષ્મી
બે પગે	૬	પંથ
હાથા હાથે	૪	બંધન
ઉદરે	૫	ધર્મ
મસ્તકે	૩	લાભ
બે નેત્રે	૨	પૂજા
શુદ્ધાએ	૧	પરાભવ
શુદ્ધે	૧	અપમૃત્યુ

જે નક્ષત્રમાં શનિ ચાલતો હોય તે. નક્ષત્ર

તેના ગુણમાં મૂકવું, પછીનાં ચાર જમણા હાથમાં, પછીનાં છ બે પગમાં, પછીનાં ચાર હાથા હાથમાં, પછીનાં પાંચ ઉદર ઉપર, પછીનાં ત્રણ મસ્તક ઉપર, પછીનાં બે નેત્રમાં અને પછીનાં બે શુદ્ધામાં મૂકવાં” અહીં બે શુદ્ધામાં કહ્યાં તેનું કારણ એ કે બ્યારે પદ્મ વિજેરેમાં પુરુષનો આકાર ચિતરીએ ત્યારે શુદ્ધા અને શુદ્ધાની એકતા જ જણાય છે. તેથી કરીને અહીં શુદ્ધામાં જ બે મૂક્યાં છે. મૂળાકારે તો તે બન્ને સ્થાનની સિન્ન વિવેક્ષા કરીને બન્ને સ્થાનમાં એક એક નક્ષત્ર કહ્યું છે.

રૂપામલ નામના અંથમાં નવે ગ્રહોનાં પુરુષાકારની સ્થાપનાએ કરીને ગોચરૂળ કહ્યાં છે. તેમાં રવિ નરતુ સ્વરૂપ મૂળ અંથકાર જ ભતકાધિકારમાં કહેશે. બાકીના ગ્રહ નરો નીચે પ્રમાણે.—

દગ્ વાહુયુગ્મ વક્ત્રેષુ માનાં પ્રત્યેકતલ્લિકમ્ ।

હૃદિ સપ્તં તથા ગુહ્યે ચતુષ્કં પચ્ચકં પદોઃ ॥૧॥

વક્ત્રે પીઢાં મૃશં ચક્ષુર્દયેષુ શુભં સુભમ્ ।

વાહોર્ભામં મૃતિં ગુહ્યે અપં દત્તે પદોઃ શશી ॥૫॥

અંદ્ર નરની સ્થાપના

નેત્રે	૩	શુભ
બન્ને હાથે	૬	લાભ
મુખે	૩	અતિપીડા
હૃદયે	૭	સુખ
શુદ્ધે	૪	મરણ
બન્ને પગે	૫	બ્રમણ

અંદ્ર નરની દૃષ્ટિમાં ૩, બે બાહુમાં ૬, મુખમાં ૩, હૃદયમાં ૭, શુદ્ધમાં ૪ અને બે પગમાં ૫ નક્ષત્રો છે. તેનું રૂળ—મુખમાં હોય તો અત્યંત દેહપીડા કરે, ચક્ષુમાં હોય તો શુભ રૂળ આપે, હૃદયમાં હોય તો સુખ આપે, બાહુમાં હોય તો લાભ આપે, શુદ્ધમાં હોય તો મૃત્યુ આપે, અને પગમાં હોય તો બ્રમણ (દિશાટન) આપે (કરાવે). અહીં પણ અંદ્રના નક્ષત્રથી ચોતાના—નક્ષત્ર—સુધી ગણતાં બેટલાસુ નક્ષત્ર ભ્યાં હોય તે સ્થાનનું રૂળ તે આપે છે.

ત્રયં ત્રયં ત્રિમુલ્લક્ષિરસ્સુ દ્વયાનિ વામેતરવાહુકંઠે ।

પંચોરસિ સ્યુક્ષિતયં ચ ગુહ્યે ચત્વારિ ચાંદ્રયોઃ કુજચક્રમેતત્ ॥૧॥

કીર્તિં શિરસિ દ્વન્નેત્રે લાભં ચરણયોર્બ્રમમ્ ।

ગુહ્યેઽન્યત્વીરતિં દત્તે કુજઃ શેષેષુ ચાશુભમ્ ॥૨॥

મંગળ નરની સ્થાપના

મુખે	૩	રોગ
નેત્રે	૩	લાભ
મસ્તકે	૩	યશ
વામ કરે	૨	રોગ
દક્ષિણ કરે	૨	શોક
કંઠે	૨	ધિક્કાર
હૃદયે	૫	લાભ
શુદ્ધે	૩	પરસ્ત્રી રતિ
બન્ને પગે	૪	બ્રમણ

મંગળ નરનાં મુખ, દૃષ્ટિ અને મસ્તક પર ત્રણ ત્રણ મૂકવાં ૬, હાથે હાથે, જમણે હાથે અને કંઠે બંને મૂકવાં ૧૫, ઉચ્ચથળ ઉપર પાંચ મૂકવાં ૨૦, શુદ્ધમાં ત્રણ ૨૩ અને બન્ને પગ પર ચાર મૂકવાં ૨૭. આ મંગળ નરનું ચક્ર થયું. તેનું રૂળ—મસ્તક પર હોય તો કીર્તિ આપે, હૃદય અને નેત્રમાં હોય તો લાભ આપે, અશુભમાં હોય તો બ્રમણ કરાવે, શુદ્ધમાં હોય તો પરસ્ત્રી પર પ્રીતિ આપે અને બીજાં સ્થાનોમાં હોય તો તે અશુભ છે.

વક્ત્રનેત્રગલોરસ્સુ પાદયોઃ પઞ્ચ પઞ્ચ ચ ।
 વાહુયુગ્મે તથા ગુહ્યે ત્રીણ્યુદ્ગ્રાનિ ભવન્તિ ચ ॥૧॥
 વક્ત્રહઢાહુષુ જ્ઞપ્તિ ગુહ્યપાદેષુ સંસ્યમ્ ।
 ગલે સુસ્વરતાં દત્તે નેત્રે રાજ્યં બુધો ગ્રહઃ ॥૨॥

બુધ નરની સ્થાપના.

સુખે	૫	જ્ઞાન
નેત્રે	૫	રાજ્ય
કંઠે	૫	સુસ્વરપદ્ધત્
હૃદયે	૫	જ્ઞાન
બે પગે	૫	ક્ષય
વામ કરે	૧	જ્ઞાન
દક્ષિણ કરે	૧	જ્ઞાન
શુદ્ધે	૧	ક્ષય

બુધ નરના સુખમાં, નેત્રમાં, ગળામાં ઉર:-
 સ્થળમાં અને બન્ને પગમાં પાંચ પાંચ મૂકવાં એટલે
 પચીસ થયાં. તથા બે બાહુમાં બે અને શુદ્ધમાં એક
 મૂકવાં એટલે અઠવાવીસ નક્ષત્રો થયાં, તેણું કૃત-સુખ
 બાહુ અને હૃદયને વિષે હોય તો જ્ઞાન આપે, શુદ્ધ
 અને પાદને વિષે હોય તો મૃત્યુ આપે, ગળામાં
 હોય તો સારો સ્વર આપે અને નેત્રમાં હોય તો
 રાજ્ય આપે.

શીર્ષે ચત્વારિ રાજ્યં યુગપરિગણિતા સઘ્યહસ્તે ચ લક્ષ્મી
 રેકં કંઠે વિભૂતિ મદનશરમિતે વક્ષસિ પ્રીતિલાભમ્ ।
 પદ્મભિઃ પીઢાંશ્રિયુગ્મે જલધિપરિમિતે વામહસ્તે ચ મૃત્યું
 દગ્ધયુગ્મે ત્રીણિ કુર્યુર્નૃપતિસમસુખં વાક્યતેષ્વક્રમેતત્ ॥૧॥

શુરુ નરની સ્થાપના

મસ્તકે	૪	રાજ્ય
જમણે હાથે	૪	લક્ષ્મી
કંઠે	૧	ધન
હૃદયે	૫	પ્રીતિ
બે પગે	૬	અસુખ (પીડા)
હાથા હાથે	૪	મૃત્યુ
બે નેત્રે	૪	સુખ

શુરુ નરના મસ્તક પર ચાર નક્ષત્ર મૂકવાં
 તે રાજ્ય આપે, દક્ષિણ હાથમાં ચાર મૂકવાં તે
 લક્ષ્મી આપે, એક કંઠે મૂકવું તે વિભૂતિ (ધન)
 આપે, છાતીમાં પાંચ મૂકવાં તે પ્રીતિનો લાભ
 આપે, બે પગમાં છ મૂકવાં તે પીડા કરે, હાથા
 હાથમાં ચાર મૂકવાં તે મૃત્યુ આપે નેત્રોમાં ત્રણ
 મૂકવાં તે રાજના બેવું સુખ આપે, આ શુરુ નરનું
 ચક્ર બાણવું.

યુગં શીર્ષે દ્વયં વક્ત્રે ચતુષ્કં હૃદયેડપિ ચ ।
 દશ વાહોભયં ગુહ્યે જાન્વંહિષુ દ્વયં દ્વયમ્ ॥૧॥
 જાનુમુષ્કરૂપાદેષુ દુઃખં વાહોર્નૃપાર્હણમ્ ।
 દૂષ્કીર્ષે સૌમ્યતાં વક્ત્રે મરણં કુરુતે સિતઃ ॥૨॥

શુક નરની સ્થાપના

મસ્તકે	૪	સૌમ્યતા
મુખે	૨	મરણ
હૃદયે	૪	સૌમ્યતા
બે હાથમાં	૧૦	રાજ પૂજા
શુદ્ધમાં	૩	હુઃખ
બે બાજુએ	૨	હુઃખ
બે પગે	૨	હુઃખ

શુક નરના મસ્તક પર ચાર, મુખમાં બે, હૃદયમાં ચાર, બે બાહુમાં દશ, શુદ્ધમાં ત્રણ, બાજુમાં બે અને પગમાં બે મૂકવા. તેણે કૃષ્ણ-બાજુ, શુદ્ધ અને પાદમાં હોય તો હુઃખ આપે, બાહુમાં હોય તો રાજ-સન્માન આપે, હૃદય અને મસ્તક પર હોય તો સૌમ્યતા આપે તથા મુખમાં હોય તો મરણ આપે.

વક્ત્રે ત્રીણિ જયાય દક્ષિણકરે ચત્વારિ લક્ષ્મ્યે પદોઃ
પદ્મં પ્રાન્ત્યે ન મુખાય વામકરે ચત્વારિ હૃત્સ્થં પ્રયમ્ ।
લઙ્ઘ્યૈ કંઠગમેકમામયકરં શીર્ષં પ્રયં રાજ્યદં
સૌભાગ્યં યુગલેઽક્ષિગે મૃતિરથો ગુહ્યદ્વયે રાહુભાત્ ॥૧૧॥

રાહુ નરની સ્થાપના

મુખે	૩	જય
જમણે હાથે	૪	લક્ષ્મી
બે પગે	૬	બ્રમણ
હાથા હાથે	૪	કલેશ
હૃદયે	૩	લાલ
કંઠે	૧	રોગ
મસ્તકે	૩	રાજ્ય
બે નેત્રે	૨	સૌભાગ્ય
શુદ્ધ	૨	મરણ

રાહુ નરના મુખમાં ત્રણ નક્ષત્રો મૂકવાં તે જય આપે, દક્ષિણ હાથે ચાર મૂકવાં તે લક્ષ્મી આપે, બે પગમાં છ મૂકવાં તે બ્રમણ કલાવે, હાથા હાથમાં ચાર મૂકવાં તે અસુખ કરે, હૃદયમાં ત્રણ મૂકવાં તે લપ્ધિ (લાભ) આપે, કંઠે એક મૂકવું તે રોગ કરે, મસ્તક પર ત્રણ મૂકવાં તે રાજ્ય આપે, બે નેત્રમાં બે મૂકવાં તે સૌભાગ્ય આપે અને શુદ્ધમાં બે મૂકવાં તે મૃત્યુ આપે.

વક્ત્રે દ્વે મયદે જયાય શિરસિ સ્થાત્પચ્ચક્રં પચ્ચક્રં
મીત્યૈ તત્પગ્મં જયાય કરયોર્યુગ્મે ચતુષ્કં સ્થિતમ્ ।
અંહુયોઃ પચ્ચ મુખાય હૃત્સ્થયુગલં શોકાય કંઠે વ્યથા-
મીત્યૈ સ્થાત્ ચતુષ્ઠયં ફલમિદં કેતૌ તદાક્રાન્તભાત્ ॥૧૧॥

કેતુ નરની સ્થાપના

સુખ	૨	ભય
મસ્તકે	૫	જય
ફણે	૫	ભય
બે હાથ	૪	જય
પગે	૫	સુખ
હૃદયે	૨	શોક
કંઠે	૪	પીડા, ભય

કેતુ જે નક્ષત્રમાં હોય તે નક્ષત્ર તથા તેની પછીનું એમ બે નક્ષત્રો તેના સુખમાં મૂકવાં તે ભય આપનારાં, બે પછીનાં પાંચ મસ્તકે મૂકવાં તે જય આપે, પછીનાં પાંચ ફણ મસ્તકે મૂકવાં તે ભય આપે, પછીનાં ચાર બે હાથમાં મૂકવાં તે જય આપે, પછીનાં પાંચ બે પગમાં મૂકવાં તે સુખ આપે, પછીનાં બે હૃદયમાં મૂકવાં તે શોક કરાવે, પછીનાં ચાર કંઠે મૂકવાં તે પીડા કરાવે.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે— આ પ્રમાણે અન્ય અહ અન્ય અહ નરોના શુભાશુભ ફળનો લેવો હોવાથી અહ સંબંધી અહગોચર ફળનો નિર્ણય શી રીતે થઈ શકે? તેના જવાબ એ છે જે ઇષ્ટ સમયે જે અહ સર્વથી અધિક બળવાન હોય, તે અહ તે વખતે શુભાશુભ ફળ આપે છે. આ સર્વે અહ નરોને જન્મસમયે જ કેટલાક આચાર્ય વિચારે છે.

॥ અષ્ટક વર્ગ ॥

હવે અહગોચર અશુભ હોય તો તેને નિષ્ક્રમ કરવા માટે અષ્ટકવર્ગને કહે છે.

ગોચરેણ ગ્રહાણાં ચેદાનુકૂલ્યં ન દૃશ્યતે ।

જન્મલગ્નગ્રહેભ્યોઽષ્ટવર્ગેણાલોકયેત્તદા ॥૫૧॥

અર્થ—જો અહોતુ ગોચરવડે અનુકૂળપણું ન હોય તો જન્મથી, લગ્નથી અને અહોથી અષ્ટવર્ગે કરીને બેલું.

અહીં અહોને સામાન્ય રીતે કહ્યા છે. તો પણ “રવિ, ચંદ્ર અને શુક્ર એ ત્રણ અહોતુ જ અનુકૂળપણું ન હોય તો” એવો અર્થ કરવો. નાચંદ્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

“રવિશશિર્જિવિઃ સર્વલૈઃ શુભદઃ સ્યાદ્ ગોચરોઽય તદમાવે ।

ગ્રાહ્યાષ્ટવર્ગશુદ્ધિર્જનનવિલગ્નગ્રહેભ્યસ્તુ ॥૫૨॥”

“બળવાન રવિ, ચંદ્ર અને શુક્રને કરીને ગોચર શુભદાથી શાય છે અને તે (શુભ ગોચર) ને અભાવે જન્મથી, લગ્નથી અને અહોથી ‘અષ્ટવર્ગ’ની શુદ્ધિ અહણુ કરવી.”

અષ્ટવર્ગ એટલે રાશિમાં આવતા અહનો બીજા છ અહનાં સ્થાનોથી, પોતાના સ્થાનથી અને લગ્નના સ્થાનથી જે વિચાર કરવો તે વિચાર અષ્ટવર્ગ કહેવાય છે.

॥ અથ સૂર્યાષ્ટક વર્ગ ॥

અર્કઃ સ્વમન્દભૌમેભ્યો નવદ્વયાયાદકેન્દ્રગઃ ૯, ૨, ૧૧, ૮, ૧, ૪, ૭, ૧૦ ।

ત્રિકોણાયારિગો ૯, ૫, ૧૧, ૬ જીવાચ્છુકાદન્ત્યારિકામગઃ ૧૨, ૬, ૭ ॥૫૨॥

ચન્દ્રાદુપચયસ્થો ૩, ૬, ૧૦, ૧૧ જ્ઞાદ્વીપમૌપચયાન્ત્યગઃ ૫, ૯, ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૧૨ ।

પાતાલોપચયાન્ત્યેષુ ૪, ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૧૨ લગ્નાચ તરણિઃ શુભઃ ॥૫૩॥

અર્થ—સૂર્ય પોતાના સ્થાનથી, શનિથી અને મંગળથી ૯, ૨, ૧૧, ૮, ૧, ૪, ૭ અને ૧૦ મે સ્થાને રહ્યો હોય, ગુરુથી ૯, ૫, ૧૧, અને છૂટે સ્થાને રહ્યો હોય, શુક્રથી ૧૨, ૬ અને ૭ મે સ્થાને રહ્યો હોય, ચંદ્રથી ૩, ૬, ૧૦ અને ૧૧ મે સ્થાને રહ્યો હોય, બુધથી ૫, ૬, ૩, ૬, ૧૦, ૧૧ અને ૧૨ મે સ્થાને રહ્યો હોય, તથા લગ્નથી ૪, ૩, ૬, ૧૦, ૧૧ અને ૧૨ મે રહ્યો હોય તો તે સૂર્ય શુભ છે, એટલે અષ્ટવર્ગથી તેની શુદ્ધિ બાબતી.

॥ इति सूर्याष्टकवर्गः ॥ १

॥ અથ ચંદ્રાષ્ટક વર્ગ : ॥

ચન્દ્રઔપચયે ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, લગ્નાદ્ભાનોઃ સાષ્ટસરે સ્થિતઃ ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૮, ૭।

સ્વાત્સાદિસપ્તમે ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૧, ૭, જ્વારાત્સદ્રવ્ય-

નવમાત્મજે ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૨, ૯, ૫ ॥૫૪॥

છિદ્રત્રિભાત્મજકેન્દ્રગો ૮, ૩, ૧૧, ૫, ૧, ૪, ૭, ૧૦ બુધાદ્-

ગુરોસ્તુ રિષ્યાષ્ટમલામકેન્દ્રગઃ ૧૨, ૮, ૧૧, ૧, ૪, ૭, ૧૦।

શુક્રાત્ત્રિપંચાસ્તનવાયજાંબુગઃ ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, ૧૦, ૪

શુભઃ જ્ઞાનેઃ વદત્રિસુતાયગઃ ૬, ૩, ૫, ૧૧ જ્ઞાત્રી ॥૫૫॥

અર્થ—ચંદ્ર લગ્નથી ૩, ૬, ૧૦ અને ૧૧ મે હોય, સૂર્યથી ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૮ અને સાતમે હોય, પોતાના સ્થાનથી ૩, ૬, ૧૦ ૧૧, ૧ અને ૭ મે રહ્યા હોય, મંગળથી ૩, ૬, ૧૦, ૧૧ ૨, ૬ અને ૫ મે હોય, બુધથી ૮, ૩, ૧૧, ૫, ૧, ૪, ૭ અને ૧૦ મે હોય, ગુરુથી ૧૨, ૮, ૧૧, ૧, ૪, ૭, અને ૧૦ મે હોય, શુક્રથી ૩, ૫, ૭, ૬, ૧૧ ૧૦ અને ૪મે હોય, તથા શનિથી ૬, ૩, ૫ અને અંગિયારમે હોય તો તે ચંદ્ર શુભ છે.

॥ इति चन्द्राष्टकवर्गः ॥ २

॥ અથ ભૌમાષ્ટક વર્ગ : ॥

કુજ દ્વન્દોરુપચયમે ૩, ૬, ૧૦, ૧૧ સાથે ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૧,

લગ્નાત્સપ્તમે ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, ૫ સૂર્યાત્।

દ્વયાયાષ્ટકેન્દ્રગઃ ૨, ૧૧, ૮, ૧, ૪, ૭, ૧૦

સ્વાત્સૌમ્યાત્રિસુતારિલામસ્થઃ ૩, ૫, ૬, ૧૧ ॥૫૬॥

જીવાત્સ્વાન્ત્યાયારિષુ ૧૦, ૧૨, ૧૧, ૬

શુક્રાન્છિદ્રાન્ત્યલામશત્રુગતઃ ૮, ૧૨, ૧૧, ૬।

મન્દાલ્લામનવાદ્યમેન્દ્રસ્થઃ ૧૧, ૯, ૮, ૧, ૪, ૭, ૧૦

શોભનો ભૌમઃ ॥૫૭॥

અર્થ—મંગળ ચંદ્રથી ૩, ૬, ૧૦ અને ૧૧ મેં સ્થાને હોય, લગ્નથી ૩, ૬, ૧૦, ૧૧ અને ૧ હેં સ્થાને હોય, સૂર્યથી ૩, ૬, ૧૦, ૧૧ અને ૫ મેં હોય, પોતાના સ્થાનથી ૨, ૧૧, ૮, ૧, ૪, ૭ અને ૧૦ મેં હોય, બુધથી ૩, ૫, ૬ અને ૧૧ મેં હોય, શુક્રથી ૧૦, ૧૨, ૧૧ અને છઠ્ઠે હોય, શુક્રથી ૮, ૧૨, ૧૧ અને છઠ્ઠે હોય તથા શનિથી ૧૧, ૬, ૮, ૧, ૪, ૭ અને ૧૦ મેં હોય તો તે મંગળ શુભ છે.

॥ इति भौमाष्टकवर्गः ॥ ३

॥ અથ બુધાષ્ટક વર્ગ ॥

બુધોઽર્કતોઽન્ટ્યાયનવારિષીષુ ૧૨, ૧૧, ૯, ૬, ૫
સ્થિતઃ સ્વતઃ સત્રિદશાદિમેષુ ૧૨, ૧૧, ૯, ૬, ૫, ૩, ૧૦, ૧ ।
દ્વિષદ્દશાયાષ્ટસુસેષુ ૨, ૬, ૧૦, ૧૧, ૮, ૪ ચન્દ્રાત્
લગ્નાત્તુ તેષ્વાધ્યયુતેષુ ૨, ૬, ૧૦, ૧૧, ૮, ૪, ૧ શસ્તઃ ॥૫૮॥
કુજશનિતો વ્યન્ટ્યારિષુ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧
જીવાદરિનિધનલાભરિષ્યસ્થઃ ૬, ૮, ૧૧, ૧૨ ।
શુક્રાદાપુત્રાષ્ટમનવમાયસ્યો ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૮, ૯, ૧૧

બુધઃ શુભઃ ॥૫૯॥

અર્થ—બુધ સૂર્યથી ૧૨, ૧૧, ૬, ૬ અને ૫ મેં રહ્યો હોય, પોતાના સ્થાનથી ૧૨, ૧૧, ૬, ૬, ૫, ૩, ૧૦ અને ૧ હેં રહ્યો હોય, ચંદ્રથી ૨, ૬, ૧૦, ૧૧, ૮ અને ૪ મેં રહ્યો હોય લગ્નથી ૨, ૬, ૧૦, ૧૧, ૮, ૪, અને ૧ હેં રહ્યો હોય તો પ્રશસ્ત છે. તથા મંગળ અને શનિથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૭, ૮, ૬, ૧૦ અને ૧૧ મેં હોય, શુક્રથી ૬, ૮, ૧૧ અને ૧૨ મેં હોય તથા શુક્રથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૮, ૬, અને ૧૧ મેં હોય તો બુધ શુભ ફળદાયક છે.

॥ इति बुधाष्टकवर्गः ॥ ४

॥ અથ બુધાષ્ટક વર્ગ ॥

ગુરુઃ કેન્દ્રસ્વરન્ધ્રાયે ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૨, ૮, ૧૧
ધ્વારાત્સ્વાત્સત્રિષુત્તમઃ ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૨, ૮, ૧૧, ૩ ।
અર્કાત્સત્રિનવસ્થિ ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૨, ૮, ૧૧, ૩, ૯ ન્દોઃ
સ્વધીકામનવાયગઃ ૨, ૫, ૭, ૯, ૧૧ ॥૬૦॥
સ્વાદિસ્વાયસુલધીતપોઽરિષુ ૨, ૧, ૧૦, ૧૧, ૪, ૫, ૯, ૬
જ્ઞાદ્ગુરુઃ સ્મરયુતેષુ ૨, ૧, ૧૦, ૧૧, ૪, ૫, ૯, ૬, ૭ લગ્નતઃ ।
સ્વાત્રિકોળરિપુસ્વાયગઃ ૨, ૯, ૫, ૬, ૧૦, ૧૧, સિતાત્
વ્યન્ટ્યધીરિષુ ૨, ૧૨, ૫, ૬ મન્દતઃ શુભઃ ॥૬૧॥

અર્થ—શુક્ર મંગળથી ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૨, ૮ અને ૧૧ મેં હોય, પોતાના સ્થાનથી ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૨, ૮, ૧૧ અને ૩ ને હોય, સૂર્યથી ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૨, ૮, ૧૧, ૩ અને ૬ મેં હોય, ચંદ્રથી ૨, ૫, ૭, ૯ અને ૧૧ મેં હોય, બુધથી ૨, ૧, ૧૦, ૧૧, ૪, ૫, ૬ અને ૭ મેં હોય, શનિથી ૨, ૧, ૧૦, ૧૧, ૪, ૫, ૬, ૬, અને ૭ મેં હોય, શુક્રથી ૨, ૬, ૫, ૬, ૧૦, અને ૧૧ મેં હોય, તથા શનિથી ૩, ૧૨, ૫ અને ૬ મેં હોય તો તે શુક્ર શુભ છે.

॥ इति गुर्वष्टकवर्गः ॥ ५

॥ અથ શુક્રાષ્ટક વર્ગ : ॥

શુક્રો લગ્નાદાસુતધર્માષ્ટસુ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૯, ૧૧, ૮
મતઃ સ્વતઃ સામ્રઃ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૯, ૧૧, ૮, ૧૦ ।
શશિનઃ સાન્ત્યા ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૯, ૧૧, ૮, ૧૨,
શનિતઃ સ્વાયતપસ્વિસુલ્ભીમૃતિષુ ૧૦, ૧૧, ૯, ૩, ૪, ૫, ૮ ॥૬૨॥
આયવ્યયાષ્ટગોડકાંદ ૧૧, ૧૨, ૮ બુધાત્રિકોણાયષ્ટત્રિગઃ
૯, ૫, ૧૧, ૬, ૩ શુભદઃ ।

ધ્યાપોક્તિમાત્રિષુ ૫, ૩, ૬, ૯, ૧૨, ૧૧ કુજાદુરો-
ત્રિકોણાષ્ટસ્વાયઃ ૯, ૫, ૮, ૧૦, ૧૧ શુક્રઃ ॥૬૩॥

અર્થ—શુક્ર લગ્નથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૧૧, અને ૮ મેં હોય, પોતાના સ્થાનથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૧૧, ૮ અને ૧૦ મેં હોય, ચંદ્રથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૧૧, ૮ અને ૧૨ મેં હોય, શનિથી ૧૦, ૧૧, ૬, ૩, ૪, ૫ અને ૮ મેં હોય, સૂર્યથી ૧૧, ૧૨ અને ૮ મેં હોય, બુધથી ૬, ૫, ૧૧, ૬ અને ૩ ને હોય, મંગળથી ૫, ૩, ૬, ૬, ૧૨ અને ૧૧ મેં હોય તથા શુક્રથી ૬, ૫, ૮, ૧૦, ૧૧ મેં હોય તો તે શુક્ર શુભ છે.

॥ इति शुक्राष्टकवर्गः ॥ ६

॥ અથ શનિષ્ટક વર્ગ : ॥

શનિઃ સ્વાત્ક્યાયપુત્રારિ ૩, ૧૧, ૫, ૬ ખ્વારાત્સચ્યયકર્મસુ

૩, ૧૧, ૫, ૬, ૧૨ ૧૦ ।

કેન્દ્રાષ્ટાયાર્થઃ ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૮, ૧૧, ૨ સૂર્યાચ્ચન્દ્રાત્

ષ્ટદ્યાયગો ૬, ૩, ૧૧ મતઃ ॥૬૪॥

આઘ્યાંત્રૂપચયે લગ્નાત્ ૧, ૪, ૩, ૬, ૧૦, ૧૧, કવેરાય,

વ્યયારિષુ ૧૧, ૧૨, ૬ ।

ગુરોઃસધીષુ ૧૧, ૧૨, ૬, ૫ સામ્રાષ્ટધર્મેષુ ૧૧, ૧૨, ૬, ૧૦

૮, ૯, જ્ઞાન્નનિર્મતઃ ॥૬૫॥

અર્થ— શનિ પોતાના સ્થાનથી ૩; ૧૧, ૫. અને ૬ ફે હોય, મ'ગળથી ૩, ૧૧, ૫, ૬, ૧૨ અને ૧૦ મે હોય, સૂર્યથી ૧, ૪, ૭ ૧૦; ૮, ૧૧ અને ૨ જે હોય, ચ'દ્રથી ૬, ૩, અને ૧૧ મે હોય, લગ્નથી ૧, ૪, ૩, ૬, ૧૦, અને ૧૧ મે હોય, શુક્રથી ૧૧, ૧૨ અને ૬ ફે હોય, ગુરુથી ૧૧, ૧૨, ૬, અને ૫ મે હોય, તથા બુધથી ૧૧, ૧૨, ૬, ૧૦, ૮ અને ૬ મે હોય તો તે શુભ માનેલા છે.

॥ इति सन्यष्टकवर्गः ॥ ७

આ ચોદ શ્લોકોનો ભાવાર્થ એ છે જે-પહેલા શ્લોકમાં જે આક્રં (સૂર્ય) શબ્દ છે તે બ્યારે ચાત્રાદિક કરવાની ઇચ્છા હોય, તે સમયે જે રાશિનો સૂર્ય હોય તે તાત્કાલિક સૂર્ય કહેવાય છે અને 'સ્વમન્દ' એ ઠેકાણે જન્મકાળનો સૂર્ય ગ્રહણ કરવાનો છે. એ જ રીતે શનિ; મ'ગળ વિગેરે પણ જન્મકાળના જ લેવાના છે. તેથી કરીને તાત્કાલિક સૂર્ય વિગેરે એ જન્મકાળના સૂર્ય, શનિ વિગેરેથી નવમા; બીજા વિગેરેમાંના કોઈ પણ સ્થાને હોય તો તે શુભ છે. તે સર્વ શુભ સ્થાને રેખા "૧" આપે છે એવી પરિભાષા છે. તેથી કરીને જેટલા લગ્નના ગ્રહોથી કહેલામાંનાં કોઈપણ સ્થાનોમાં તાત્કાલિક સૂર્યાદિક પમાય. તેટલી રેખાઓ મૂકવી અને જેટલા લગ્નના ગ્રહોથી કહેલા સ્થાનોમાંનાં જેટલાં સ્થાન ન પમાય તેટલાં શૂન્યમીંડાં "૦" દેવાં. એ રીતે કરવાથી હરેક ગ્રહને આશ્રીને આઠ આઠ રેખાઓ સંભવે છે. તેમાં બે ચાર કે તેથી ઓછી કે તેથી વધારે રેખાઓ પામીએ તો અનુક્રમે તે મધ્યમ, અધમ અને શ્રેષ્ઠ જાણવી. અને તેમ કરવાથી જે ગ્રહની રેખાઓ ઘણી હોય તે ગ્રહ કદાચ ગોચર વડે અશુભ હોય તો પણ શુભ જાણવો. અને શૂન્ય-મીંડાંઓ ઘણાં હોય તો ગોચર વડે શુભ ગ્રહ પણ અશુભ જાણવો.

કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે— "કાર્ય વખતે અષ્ટકવર્ગની રેખાઓ મેળવાતી નથી—મળતી નથી; પરંતુ ગમે તે વખતે જન્મકુંડળીને જ સાત વાર બુદ્ધી બુદ્ધી સ્થાપન કરીને પછી પહેલી કુંડળીમાં જે સ્થાને સૂર્ય રહ્યો હોય; ત્યાંથી નવમા વિગેરે આઠે સ્થાનોમાં આઠ રેખાઓ દેવી. (હરેક સ્થાનમાં એક એક રેખા કાઢવી) તે જ પ્રકારે શનિ અને મ'ગળથી પણ હરેકમાં આઠ આઠ રેખાઓ દેવી. ગુરુથી ચાર રેખા દેવી. શુક્રથી ત્રણ, ચ'દ્રથી ચાર, બુધથી સાત અને લગ્નથી છ રેખા દેવી. આ પ્રમાણે તે સૂર્યના અષ્ટક વર્ગની કુંડળીમાં સર્વ મળીને સૂર્યની ૪૮ રેખાઓ થઈ. એજ પ્રમાણે બીજી, ત્રીજી વિગેરે ચ'દ્રાદિકના અષ્ટકની કુંડળીઓમાં અનુક્રમે સર્વ રેખાઓ કરવી, તેથી ચ'દ્રની કુંડળીમાં ૪૯, મ'ગળની કુંડળીમાં ૪૦, બુધની કુંડળીમાં ૫૮, ગુરુની કુંડળીમાં ૫૬, શુક્રની કુંડળીમાં ૫૨ અને શનિની કુંડળીમાં ૩૯ રેખાઓ કુલ થાય છે." કહ્યું છે કે—

“ वसुवेदौ नन्दवेदौ खवेदौ वसुसायकौ ।

षड्बाणौ द्विशरौ नन्दवह्नी रेखा इनादिजाः ॥१॥ ”

“સૂર્યથી આર'ભીને અનુક્રમે ૪૮, ૪૯, ૪૦, ૫૮, ૫૬, ૫૨, અને ૩૯ રેખાઓ થાય છે.”

આ પ્રમાણે એક એક અહના અષ્ટકવર્ગની કુંડળીમાં બારે રાશિનાં સ્થાનોમાં જેમ સંભવે તેમ એક એક રેખા દેવી. (કરવી) અને બાકીના સ્થાનોમાં શૂન્ય મૂકવી. એમ કરવાથી એક અહને સ્થાને ઉત્કૃષ્ટી આઠ રેખાનો સંભવ થાય છે. ત્યાર પછી કાર્ય વખતે જે અહ જે રાશિમાં હોય. તે સ્થાન ભેડુ. તે સ્થાનમાં બે રેખાનું અધિકપણ હોય તો તે અહણુ કરવું શ્રેષ્ઠ છે. શૂન્યનું અધિકપણ હોય તો તે અશુભ નાણવો.

આ બંને મતનું તત્ત્વ સરખું જ છે. તે રેખાઓનો ઉપયોગ આ પ્રમાણે.

“વતૂરેલે મધ્યફલં હીને હીનં તતોડધિકે શ્રેષ્ઠમ્ ।

વિફલં ગોચરગણિતં ત્વષ્ટકવર્ગેણ નિર્દિષ્ટમ્ ॥૧૧॥”

“આર રેખા આવે તો મધ્યમ ફળ તેથી ઓછી આવે તો હીન ફળ અને તેથી અધિક આવે તો શ્રેષ્ઠ ફળ નાણવું. અને આ શ્રેષ્ઠ ફળ અષ્ટકવર્ગે ખતાવ્યું હોય ત્યારે ગોચરથી મણિહું ગોચરફળ નિષ્ફળ થાય છે.”

આ સર્વ એક અહને આશ્રીને કહ્યું છે. તાત્કાલિકના સર્વ અહોની રેખાઓ મેળવીએ તો સોળથી ઓછી રેખા કદાપિ ન થાય. પણ સત્તરથી આરંભીને ઉત્કૃષ્ટી ૫૬ રેખાઓ સુધી થાય છે. તે વખતે સત્તરથી છવીશ સુધીની અશુભ નાણવી. સત્યાવીશ હોય તો મધ્યમ અને અઠવાવીશથી આરંભીને છપ્પન સુધી ઉત્તરોત્તર શુભ, શુભતર અને શુભતમ નાણવી. કહ્યું છે કે—

“રેલાધિક્યં ઘસ્તં શૂન્યાધિક્યં તથાડધમં કથિતમ્ ।

ઇતત્સંયોગે સ્યુઃ વદ્વપ્ચાશન જાતુ અધિકાસ્તાઃ ॥૧૧॥”

અધિક રેખા હોય તો પ્રશસ્ત છે અને શૂન્ય અધિક હોય તો અધમ કહ્યું છે. એ સૂર્યાદિક સર્વની રેખાઓને એકઠી કરીએ તો છપ્પન થાય છે. પણ તેથી અધિક થતી નથી. કારણ કે સૂર્યાદિક સાત અહોની ફરેકની આઠ આઠ રેખાઓ મેળવવાથી છપ્પન જ થાય છે. વિશેષ એ છે જે —“બે કે, વતૂરેલું મધ્યફલ” આર રેખા મધ્ય ફળવાળી છે એમ પૂર્વે કહ્યું છે. તોપણ જે અહના અષ્ટકવર્ગની શુદ્ધિ તે વખતે ભેગાતી હોય. તે શુદ્ધિના સ્વામીરૂપ અહની રેખાઓ બે પોતાથી જ ઉત્પન્ન થયેલી મળતી હોય તો આર રેખાઓ આવે તે પણ શ્રેષ્ઠ છે અને તેમ ન હોય તો (પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલી રેખાઓ ન હોય તો) ષડ્વર્ગ વિગેરેના મળવાળા પોતાના મિત્રરૂપ અહની પોતાથી જ ઉત્પન્ન થયેલી રેખાઓ મળે તોપણ આર રેખાઓ પ્રશસ્ત છે, તેમ પણ ન હોય તો તે જ શુદ્ધિનો સ્વામીરૂપ અહ બે વામવેધે કરીને શુભ હોય તોપણ આર રેખા પ્રશસ્ત છે. આ ત્રણે પ્રકારમાંનો કોઈ પણ ન હોય તો ચારથી અધિક રેખાવાળો અહ પણ શુભ નથી.” એમ વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે.

વળી ઉપર જે ૫૬ રેખાઓ ઉત્કૃષ્ટ કહી છે, “રાહુની રેખા બિલકુલ નથી” એવા મતે કરીને કહ્યું છે. પણ કેટલાક તો રાહુની પણ રેખાઓ કહે છે. તે આ પ્રમાણે,—

“કેન્દ્રાષ્ટદ્વિત્રિગઃ ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૮, ૨, ૩ સૂર્યાદ્રાહુ રેખાપ્રદઃ સ્મૃતઃ ।
 હન્દોસ્તનુત્રિધીસ્વયષ્ટધર્મકર્મવ્યયે ૧, ૩, ૫, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૨ સ્થિતઃ ॥૧॥
 મૌમાત્તનુત્રિધીરિષ્યે ૧, ૩, ૫, ૧૨ સ્વાંબુસ્વયષ્ટાન્તિમે

૨, ૪, ૭, ૮, ૧૨ બુધાત્ ।

જીવાત્સપ્રથમે ૨, ૪, ૭, ૮, ૧૨, ૧ શુક્રાદરિદ્યૂનાયરિષ્યગઃ

૬, ૭, ૧૧, ૧૨ ॥૨॥

શનેસ્ત્રિધીવધૂલામે ૩, ૫, ૭, ૧૧ લગ્નાદ્રાહુસ્તુ શોભનઃ ।

ત્રિપચ્ચસપ્તનવમાન્ત્યેષુ ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૨ રેખાઽસ્ય ન સ્વતઃ ॥૩॥

ત્રિચત્વારિંશદેવ સ્યુ રેખા રાહુષ્ટવર્ગગાઃ ।”

“શકું સૂર્યથી ૧, ૪, ૭, ૧૦, ૮, ૨ અને ૩ જે સ્થાને હોય તો તે રેખાને આપનારો (શુભ) કહ્યો છે. ચંદ્રથી ૧, ૩, ૫, ૭, ૮, ૬, ૧૦ અને ૧૨ જે હોય, મંગળથી ૧, ૩, ૫, અને ૧૨ જે હોય, બુધથી ૨, ૪, ૭, ૮, અને ૧૨ જે હોય, શુક્રથી ૨, ૪, ૭, ૮, ૧૨ અને ૧ જે હોય, શુક્રથી ૬, ૭, ૧૧ અને ૧૨ જે હોય, શનિથી ૩, ૫, ૭ અને ૧૧ જે હોય અને લગ્નથી શકું ૩, ૫, ૭, ૬, અને ૧૨ જે રહ્યો હોય તો તે સારો છે. આ શકુંને પોતાના સ્થાનથી રેખા આવતી નથી. આ પ્રમાણે શકુંના અષ્ટક-વર્ગમાં કુલ રેખાઓ ૪૩ અવધ્ય ઉત્કૃષ્ટી થાય છે.”

હવે કયા કાર્યમાં કયો ગ્રહ બળવાન કહેવો ? તે કહે છે—

સર્વત્રેન્દુઃ કુજઃ સંખ્યે મોષે જ્ઞઃ સ્થાપને ગુરુઃ ।

યાને શુક્રઃ સ્ત્રિમૌહયે વલી માનુર્વૃષેષ્ણે ॥૬૬॥

અર્થ—સર્વ શુભ કાર્યમાં કાર્ય કરનારનો ચંદ્ર બળવાન ભેવો એકઠો, શુદ્ધમાં મંગળ, જ્ઞાનમાં બુધ, સ્થાપના (પદવી, પ્રતિષ્ઠા, વિવાહ વિગેરે)માં શુક્ર, પ્રયાણમાં શુક્ર, સુહનમાં (દીક્ષામાં) શનિ અને રાજના એટલે ઉપરીના હર્શનમાં સૂર્ય બળવાન હેવો એકઠો. આ સર્વત્ર ગોચરાદિક બળ ભેવું. કહ્યું છે કે—

एग १ चउ २ अङ्क ३ सोलस ४ बचीसा ५ सङ्घि ६

सयगुण ७ फलाहं ।

तिहि १ रिक्ख २ वार ३ करण ४ जोगो ५ तारा ६

ससंकवलं ७ ॥૧॥

“તિથિનું બળ એક ગણું છે, તેનાથી નક્ષત્રનું બળ ચાર ગણું છે, તેનાથી વારનું બળ આઠ ગણું છે, તેનાથી કરણનું બળ સોળ ગણું છે, તેનાથી ચોગનું બળ બત્રીસ ગણું છે, તેનાથી તારાનું બળ સાઠ ગણું છે અને તેનાથી ચંદ્રનું બળ સો ગણું ફળદાયક છે.” તેથી કરીને જ કહ્યું છે કે—

ફર્તુરનુકૂલયોગિનિ શુમેક્ષિતે શશિનિ વર્દમાને ચ ।

તારાયોગેડમીષ્ટે સર્વેડર્શાઃ સિદ્ધિમુપયાન્તિ ॥૧૥”

“કર્તાને અનુકૂળ યોગવાળો શુભ ગ્રહ ભેદેલ અને વૃદ્ધિ પામતો ચંદ્ર હોય તથા નારાનો યોગ સારો હોય તો તેનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધિને પામે છે”

તેમાં પણ આ પ્રમાણે વિભાગ છે.

“ગ્રામે નૃપતિસેવાયાં સંગ્રામઽવહારયોઃ ।

ચતુર્થુ નામર્મ યોજ્યં શ્રેષ્ઠં જન્મનિ યોજયેત્ ॥૧૥”

“ગામમાં, રાજસેવામાં સંગ્રામમાં અને વ્યવહાર (વેપાર)માં એ ચાર કાર્યોમાં નામનું નક્ષત્ર લેવું અને બાકીનાં દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા, વિવાહાદિ કાર્યોમાં જન્મનું નક્ષત્ર લેવું.” આ નરપતિ જયચર્યામાં કહ્યું છે.

તાત્કાલિક લગ્નમાં પણ સર્વે કાર્યોમાં ચંદ્રનું બળ અવશ્ય લેવું. તેને માટે સારંગ કહે છે કે—

“લગ્નં દેહઃ પદ્મવર્ગોડજ્ઞકાનિ, પ્રાણશ્વન્ત્રો ધાતવઃ સ્થેચરેન્દ્રાઃ ।

પ્રાણે નષ્ટે દેહધાત્વજ્ઞનાશો, યત્નેનાતશ્વન્દ્રવીર્યં પ્રકરણ્યમ્ ॥૧૥”

“લગ્ન એ શરીર છે, પદ્મવર્ગ એ અંગ છે, ચંદ્ર એ પ્રાણ છે અને (સાત) ગ્રહો એ (સાત) ધાતુઓ છે. પ્રાણ નાશ પામવાથી દેહ, ધાતુ અને અંગ પણ નાશ પામે છે. તેથી પ્રયત્ન વડે પણ ચંદ્રનું બળ લેવું બેધ એ.”

મૂળ શ્લોકનો ભાવાર્થ એ છે કે—જ્યારે તે તે કાર્યો લગ્નના બળવાનપણથી કરવામાં આવે ત્યારે તેના ગ્રહોનું ઉદયપણાએ કરીને અથવા લગ્નમાં રહેવાપણાએ કરીને અથવા લગ્નમાં કહેલા પદ્મવર્ગના સ્વામીપણાએ કરીને અથવા કેન્દ્રમાં રહેવાપણાએ કરીને અથવા છ પ્રકાર વિગેરેના બળ વડે કરીને સબળપણું લગ્નમાં કરવું. અને કાર્ય કરનારને એ ગ્રહોનું ગોચળ બળ લેવું. જ્યારે કાર્ય કેવળ સુહૃતના બળથી જ કરવું હોય ત્યારે ગોચરબળ તથા વાર હોરાદિક લેવાં.

હવે રાશિમાં આવેલો કયો ગ્રહ ક્યારે ફળદાયક હોય ? તે કહે છે—

જોડિલે ફલદો રાશાવાદાવાદિત્યમંગલૌ ।

મધ્યે સુરાસુરાચાર્યૌ પ્રાન્તે ત્વિન્દુઞ્ચનૈશ્વરૌ ॥૬૭॥

અર્થ—યુધ આખી રાશિમાં ફળદાયક છે. સૂર્ય અને મંગળ આદિમાં, ગુરુ અને શુક્ર મધ્યમાં અને ચંદ્ર તથા શનિ અંત ભાગમાં ફળ દેનારા છે.

ફળદાયક એટલે શુભ ગોચરમાં રહેલો ગ્રહ શુભ ફળ આપે અને અશુભ ગોચરમાં રહ્યો હોય તો અશુભ ફળ આપે છે. યુધ આખી રાશિમાં ફળ આપે છે એટલે કે જે આ સિ ૧૫

રાશિને પોતે આક્રમણ કરી હોય તે આખી રાશિમાં. આદિમાં એટલે પહેલા દ્રષ્ટાણમાં, મધ્યમાં, એટલે બીજા દ્રષ્ટાણમાં અને અંતે એટલે ત્રીજા દ્રષ્ટાણમાં. આ નિયમ સહજ (સરલ) ગતિમાં વર્તતા ગ્રહોને આશ્રીને કહ્યો છે. પણ જ્યારે વક્રતાએ કરીને તથા અતિચારપણાએ કરીને તે ગ્રહો બીજી રાશિમાં ગયા હોય ત્યારે આ પ્રમાણે બાંધવું.—

“પદ્મં દશાહં માસં ચ, દશાહં માસપञ्चकम् ।

વક્રેડતિચારે મૌમાઘાઃ, પૂર્વરાશિફલપ્રદાઃ ॥૧॥”

“મંગળ વક્ર ગતિમાં કે અતિચાર ગતિમાં હોય તો પંદર દિવસ સુધી પૂર્વની રાશિનું ફળ આપે છે, એ પ્રમાણે પુષ્ક કશ દિવસ, શુક્ર એક માસ, શુક્ર કશ દિવસ અને શનિ પાંચ માસ સુધી ફળ આપે છે. અહીં પૂર્વની રાશિ એટલે કે વક્રી હોય તો પછીની રાશિનું અને અતિચારી હોય તો પહેલાની રાશિનું ફળ આપે છે, એમ બાંધવું. પ્રશ્ન પ્રકાશકર તો આમ કહે છે.—

“વક્રેડતિચારે મૌમાઘાઃ, પૂર્વરાશિફલપ્રદાઃ ।

जीवः शनिश्च यत्रस्थौ, तस्य राशेः फलप्रदौ ॥१॥”

“મંગળ વિગેરે ગ્રહો વક્રી કે અતિચારી હોય તો પૂર્વરાશિના ફળને આપે છે. પરંતુ શુક્ર અને શનિ તો જે રાશિમાં રહ્યા હોય તે જ રાશિના ફળને આપે છે.” વિશેષ આ પ્રમાણે—

‘राक्षयन्तगतः, खेटः, परभावफलं ददाति पृच्छासु ।

अन्त्यघटीं यावदसावासीनबलं विवाहादौ ॥१॥”

“પ્રશ્નને વિષે રાશિના અંતભાગમાં રહેલો ગ્રહ પછીના સ્થાનના ફળને આપે છે. અને વિવાહાદિકમાં તો તે ગ્રહ અન્ત્યની ધડી સુધી જ્યાં રહેલો હોય તેજ સ્થાનનું ફળ આપે છે” અહિં રાશિનો અંત્ય એટલે છેલ્લો ત્રિશાંશ હોવો.

ગ્રહગોચર વિરુદ્ધ (અશુભ) હોય તો માણસો વિશેષે કરીને સત્કર્મમાં (ધર્મકાર્યમાં) તત્પર રહેવું અને અત્યંત દૂરની યાત્રા, અશ્વક્રીડા, વિકાળે ફરવું અને અત્યંત સાહસ કાર્ય વિગેરે કાર્યોનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે (વિરુદ્ધ ગ્રહગોચરમાં) યાત્રાદિક ક્યાં વિના નિવાહ થઈ શકે નહિ, તેથી તે ગ્રહોની શાન્તિ માટે કહે છે.—

अकारयोर्ज्ञेयस्य गुरोः सितेन्द्रोर्मन्दस्य राहुरगयोश्च तुष्टयै ।

सदा वहेद्विद्रुम-हेम-मुक्ता-रूप्याणि लोहं च विराटजं च ॥६८॥

અર્થ—સૂર્ય અને મંગળની તુષ્ટિ માટે વિદ્રુમને ધારણ કરવાં, યુધની શાંતિને માટે સુવણ્ પહેરવું, શુક્રની શાંતિ માટે ચોલી પહેરવાં, શુક્ર અને ચંદ્રની શાંતિ માટે રૂપું પહેરવું, શનિની શાંતિ માટે લોહું પહેરવું (પાસે સખવું) અને રાહુ તથા કેતુની શાંતિ માટે લાંબવર્ત નામનો મણિ પહેરવો.

અહીં કોઈ શંકા કરે છે કે—સાત ગ્રહોનું તો સર્વદા ગોચરક્ષણ વિચારવાનું કહ્યું છે અને દિવસ, માસ, વર્ષ તથા હોરાનું સ્વામીપણું પણ સાત ગ્રહોને જ છે, તો અહીં રાહુ અને કેતુનું ગ્રહણ કેમ ક્યું? તથા તેમનું પ્રતિકૂળ ગોચરપણું પણ શી રીતે ઘટે? કે જેથી કરીને તેમની શાંતિને માટે વિરાટજ મહિને વહન કરવાનું કહેવું પડ્યું?

આનો જવાબ એ છે જે રાહુ અને કેતુનું દિવસાદિકનું સ્વામીપણું બલે ન હોય, પરંતુ ગ્રહપણું તો છે જ, કેમકે જો તેઓ ગ્રહ ન હોય તો રાશિ વિગેરેમાં તેમનો સંચાર શી રીતે ઘટે? તથા રાહુ ગોચર પણ ગ્રહણને દિવસે વિચારવાનું કહ્યું જ છે, તેથી તેના પ્રતિકૂળપણામાં તેની શાંતિનો ઉપયોગ થઈ શકે છે, અને કેતુ પણ જ્યારે ઉદય પામ્યો હોય ત્યારે તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા ઉપદ્રવની શાંતિને માટે તેના શાંતિક ઉપાય ઉપયોગી છે.

ગ્રહોની શાંતિ માટે બીજો પ્રકાર કહે છે.

પૂવાદિતોવાય ચ પચ્ચરાગ—મુક્તા પ્રવાલાનિ સગારુહાનિ ।

સપુષ્પરાગં કુલિશં ચ નીલ—ગોમેદ વૈદ્ય મળીન્ વહેત ॥૬૯॥

અર્થ—શ્વિની તુષ્ટિ માટે પચ્ચરાગ ધારણ કરવો. ચંદ્ર માટે મુક્તા, મંગળ માટે પશ્વપાળાં, બુધ માટે સગારુહ (મસ્કત મહિ), શુક્ર માટે પુષ્પરાગ, શુક્ર માટે કુલિશ (વજ્ર), શનિ માટે નીલમહિ, રાહુ માટે ગોમેદ જાતના મહિ, અને કેતુની શાંતિ માટે વૈદ્ય મહિને ધારણ કરવા.

ગ્રહોની શાંતિને માટે જ્ઞાનો કહે છે—

પ્લાશિલાપક્કપદ્મશીરસુરાહ્વકદમીરજશોણપુષ્પૈઃ ।

અર્કે વિષૌ કૈરવપશ્વગઙ્ઘૈઃ સશંખશુક્તિસ્ફટિકેમદાનૈઃ ॥૭૦॥

અર્થ—સૂર્ય વિરુદ્ધ (અશુભ) હોય તો જોલાયચી, મણુશીલ. કમળ, જેઠીમધ, સુગંધી વાળો, દેવદાર, કેસર અને રાતા કણેરના પુષ્પોથી સ્નાન કરવું. જ્યેષ્ઠે કે આ સર્વ વસ્તુ પાણીમાં નાખી તે વડે સ્નાન કરવું. તથા તે સ્નાન પણ તે તે ગ્રહના વારને દિવસે કરવું. એ પ્રમાણે સર્વત્ર બાંધવું. ચંદ્ર વિરુદ્ધ હોય તો શંખ, છીપ, સ્ફટિક અને હાથીના મદ સહિત પોયણા (કમળ) અને પંચગવ્ય વડે સ્નાન કરવું. પંચગવ્ય માટે પરાશર આ પ્રમાણે કહે છે.—

‘કૃષ્ણાયા ગોમય’ મૂત્રં નીલાયાઃ કપિલાષ્ટતમ્ ।

સુરભેર્દધિ શુક્લાયાસ્તાપ્રાયાઃ ક્ષીરમાહરેત્ ॥૧॥’

“કાળી ગાયત્રું છાણુ; લીલી ગાયત્રું મૂત્ર, પીળી ગાયત્રું ઘી, ધોળી ગાયત્રું દહીં અને રાવી ગાયત્રું દૂધ લેવું.”

મૌમે વલાર્હિગુલવિલ્વકેસરૈર્માંસ્યા ફલિન્યાઽસ્ત્રગપુષ્પચન્દનૈઃ ।

સુવર્ણમુક્તામધુગોમયાક્ષતૈઃ સરોચનામૂલફલૈર્બૈષ્ણુનઃ ॥૭૧॥

અર્થ— મ ગળ વિરુદ્ધ હોય તો બળદાણા; હીંગળોઝ; ખીલાનું ફળ, બકુલનું ફળ, સુરમાંસી; પ્રિયંશુ; રાતાં પુષ્પ (જવાકુસુમ) અને લાલ ચંદન વડે સ્નાન કરવું. યુધ વિરુદ્ધ હોય તો સુવણ્, મોતી; મધ, ગાયનું છાણ, અક્ષત, ગોરોચંદન અને નારંગીનું ફળ એટલી વસ્તુ વડે સ્નાન કરવું.

जीवे सजातिकुसुमैः सितसर्षपयष्टिमल्लिकापत्रैः ।

मूलफलकंकुमैलामनः शिलाभिस्तु दैत्यगुरौ ॥७२॥

અર્થ— શુરુ અશુભ હોય તો બાઈનાં પુષ્પ, ધોળા સરસવ, જેઠીમધ અને મલિકા (વિન્ધકિલ)નાં પાંદડાંએ કરીને સ્નાન કરવું; શુક અશુભ હોય તો ખીબેર; એલાચચી અને મણશીલ વડે સ્નાન કરવું.

कृष्णातिलाञ्जनलाजैः शतपुष्पीरोध्रमुस्तकबलामिः ।

तरणितनये च गोचरविरुद्धराशिस्थिते स्नायात् ॥७३॥

શનિ ગોચર વિરુદ્ધ રાશિમાં રહ્યો હોય તો કાળા તલ, સૌવીરાંજન (સોયરે), લાલ (શેકેલા) ત્રીહિ; શતપુષ્પી (સોઆ), લોધર, મોથ અને બળ નામની ઔષધિએ કરીને સ્નાન કરવું.

राहु-केतुनी शान्ति माटे बास्कर आ प्रभाषे स्नान कहे छे,

रोध्रगर्मतिलपत्रकमुस्ताहस्तिदानमृगनामिपयोभिः ।

स्नानमेतदपरोधति राहोः साजमूत्रमिदमेव च केतोः ॥१॥”

“લોધરનો ગર્મ, તલનાં પાંદડાં, મોથ, હાથીનો મઠ અને કસ્તૂરીના બળવડે સ્નાન કરવાથી રાહુની પીડા રોકાય છે અને તે જ સ્નાન બકરાના મૂત્ર સહિત કરવાથી કેતુની પીડા રોકાય છે.

सप्रियंगुरजनीद्रयमांसीकुष्ठलाजसितसर्षपचन्द्रैः ।

वारिमिः सहवचैः सहरोध्रैः स्नानमत्ति निखिलग्रहपीडाम् ॥२॥”

‘પ્રિયંશુ (કાંગ), હળદર, જટામાંસી, કુષ્ઠ (એક ભતની વનસ્પતિ), લાલ, ધોળા સરસવ અને કપૂર સહિત તથા વજ અને લોધ સહિત બળ-વડે સ્નાન કરવાથી સમગ્ર ગ્રહોની પીડા નાશ પામે છે.”

આ સ્નાનો રાખદિકને જ ઉચિત છે. અન્ય જને તો આ પ્રમાણે કરવું—

“रत्नं सेजं रत्नं नीलं पीजं सिजं तिसु किन्हं ।

पूजं बलिं च कुज्जा सराईणं विरुद्धाणं ॥१॥”

“સૂર્યાદિક વિરુદ્ધ હોય તો તેની શાંતિ માટે અનુક્રમે રાતા ૧, સ્વેત ૨, રાતા ૩, લીલા ૪, ખીળા ૫, સ્વેત ૬ અને છેલ્લા ત્રણ એટલે શનિ, રાહુ અને કેતુની શાંતિ

માટે કાળા ૯ પદાર્થોથી (પુષ્પાદિક, ધાન્યાદિકથી) પૂજા તથા બળિદાન કરવાં.” (આ પ્રમાણે હર્ષ પ્રકાશમાં કહ્યું છે.)

। इति गोचरद्वारम् । ६

इति श्रीमति आरंभसिद्धिवार्तिके राशि १ गोचर २

परीक्षात्मको द्वितीयो विमर्शः ॥२॥

श्रीसूरीश्वरसोमसुन्दरगुरोर्निःशेषशिष्याग्रणी-

गर्गच्छेन्द्रः प्रभुरत्नशेखरगुरुर्देदीप्यते सांप्रतम्

तच्छिष्याश्रवहेमहंसरचितस्यारंभसिद्धेः सुधी-

श्रृंगाराभिधवार्तिकस्य किल दृक् संख्यो विमर्शोऽभवत् ॥२॥

શ્રીમાન્ સૂરી સોમસુન્દર ગુરુના સમગ્ર શિષ્યોમાં અગ્રેસર અને ગમ્મના નાયક બેવા પૂજ્ય શ્રી રત્નશેખર ગુરુ હાલમાં દેહીઅમાન વસે છે. તેમના શિષ્ય હેમહંસે રચેલી આરંભસિદ્ધિના સુધી શ્રંગાર નામના વાર્તિક (વૃત્તિ)નો આ બીજો વિમર્શ પૂર્ણ થયો.

ત્રીજે વિમર્શ પ્રારંભ

હવે કાર્ય દ્વાર કહે છે—

કાર્ય વિતારેન્દુબલેऽપિ પુષ્યે, દીક્ષાં વિવાહં ચ વિના વિદધ્યાત્ ।

પુષ્યઃ પરેણાં હિ વલં હિનસ્તિ, વલં તુ પુષ્યસ્ય ન હન્યુરન્યે ॥૧૧॥

અર્થ—તારા અને ચંદ્રનું બળ નહીં છતાં પણ દીક્ષા અને વિવાહ સિવાયનાં બીજાં શુભ કાર્યો પુષ્ય નક્ષત્રમાં કરવાં. કારણ કે પુષ્ય નક્ષત્ર બીજાઓના બળને હણે છે પણ પુષ્યનું બળ બીજાઓ હણી શકતા નથી.

ગોચર વડે અથવા અષ્ટકવર્ગ વડે ચંદ્ર વિરુદ્ધ હોય, તથા તારાઓ જન્મ, યમ અને નિધનાદિકમાં રહેલી હોય તો પણ પુષ્યમાં કાર્ય કરવું. ચંદ્ર અને તારાનું બદલ હોય તો તો વિશેષે કરીને પુષ્યમાં કરવું. મૂળમાં “અપિ” શબ્દ લખ્યો છે તે પરથી આ પ્રમાણે બાજવું.—પુષ્ય નક્ષત્ર પાંચ રેખાના કે સાત રેખાના ચક્રમાં દુષ્ટ (અશુભ) ગ્રહ વડે વિધાયું હોય અથવા પાપ ગ્રહવડે આક્રમણ કરાયું હોય, લોગવાયું હોય અથવા લોગવવાનું હોય અથવા પશ્ચિમ કે દક્ષિણ દિશામાં જતાં વચમાં પરિઘટ્ટ અને પાતવડે તે દિશામાં વિપરીત હોય તો પણ પુષ્ય નક્ષત્રમાં ચંદ્રનું બળ હોય ત્યારે અથવા પુષ્યના ઉદયસમયે પુષ્યના જ મૂર્છાત્માં પ્રતિષ્ઠા યાત્રા, ક્ષૌર, અન્નપ્રાશન, ઉપનયન, વિધારંભ, સ્વેત વશ પરિધાન (પહેરવું તે) વિગેરે સર્વ શુભ કાર્ય કરવાં, એમ રતનમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે.

મૂળ સ્લોકમાં દીક્ષા અને વિવાહ એ બે કાર્ય વળ્યાં છે તેના ઉપલક્ષણથી કન્યાનો સંબંધ પણ પુષ્ય નક્ષત્રમાં વર્જિતો. આ કાર્યો વર્જવાનું કારણ એ છે જે—પહેલાં પ્રભપતિ પુષ્ય નક્ષત્રમાં પોતાની સ્ત્રીને પરણે છે. તે વખતે પુષ્ય નક્ષત્રના પ્રભાવથી તે અત્યંત કામની પીડાથી પીડાયો. તે પીડાને સહન કરવામાં અશક્તિમાન થવાથી તેણે પુષ્યને શાપ આપ્યો કે—“અરે પાપી! આજ પછી તું વિવાહનાં કાર્યોમાં અધિકારી નહીં થા.” આ પ્રમાણે શ્રુતિ છે, તે વિષે વિવાહવૃદ્ધાવનમાં પણ કહ્યું છે કે—

“પુષ્યઃસ પુષ્યત્પતિકામમેવ, પ્રજાપતેઃ પ્રાપ સ શાપમસ્માત્ ।”

“પુષ્યે પ્રભપતિના કામને જ અત્યંત પોષણ કયું”, તેથી તે પુષ્ય તે (પ્રભપતિ) થી શાપને પામ્યું.”

કામને પોષણ કરનાર હોવાથી જ દીક્ષામાં પણ પુષ્ય અનધિકારી છે. તેથી તે ત્યાજ્ય છે, એમ બાણી લેવું. મૂળ સ્લોકમાં કહ્યું છે કે “પુષ્ય નક્ષત્ર બીજાઓના બળને હણે છે” એટલે કે કૃતિથિ, કુવાર અને કુચેગાદિકના બળને હણે છે. પણ તે કૃતિથિ

કુવાર વિગેરે પુખ્તના બળને હણતા નથી. તે કુવારાદિક જેમ પુખ્તના બળને હણતા નથી. તે જ રીતે અહવેષ, વિરુદ્ધ તારાપક્ષ વિગેરે પુખ્તના દોષને પણ હણતા નથી. અર્થાત્ પુખ્ત પોતાની જાતે જ પોતાના દોષને હણે છે, તેથી કરીને કહ્યું છે કે—

“સિદ્ધો યથા સર્વચતુષ્પદાનાં તથૈવ પુષ્પો વલવાલુહનામ્”

“જેમ સિંહ સર્વ પશુઓમાં બળવાન છે. તેમ પુષ્પ સર્વ નક્ષત્રોમાં બળવાન છે. હવે કાર્યના લેહને લીધે નક્ષત્રોના અધોમુખ વિગેરે ભેદો કહે છે—

અધોમુખાનિ પૂર્વાઃ સ્પર્મૂલાશ્લેષામવાસ્તથા ।

મરણીકૃત્તિકારાઘાઃ સિદ્ધચૈ સ્નાતાદિકર્મણામ્ ॥૨॥

અર્થ—ત્રણે પૂર્વા, મૂળ, અશ્લેષા, મઘા, મરણી, કૃત્તિકા અને વિશાખા એ નવ નક્ષત્રો અધોમુખ (નીચા મુખ) વાળાં છે. તેથી તેઓ ખાત વિગેરે કાર્યની સિદ્ધિ કરનારાં છે. આદિ (વિગેરે) શબ્દથી વાવ, કૂવા, તલાવ, ખાઈ વિગેરે ખોદવામાં તથા નિધાન ખોદવામાં (નાખવામાં). ઘૂત રમવામાં. શુક્રમાં પ્રવેશ કરવામાં, ધાતુકર્મમાં, રાજની સાથે લઠાઈમાં તથા ગણિતના આરંભ વિગેરે કાર્યમાં શ્રેષ્ઠ છે,

તિષ્ઠ્ઠાં મુખવાળાં નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે,—

તિર્યગ્મુખાનિ ચાદિત્યં મૈત્રં જ્યેષ્ઠા કરત્રયમ્ ।

અધિનીચાન્દ્રપૌષ્ણાનિ કૃષિયાત્રાદિસિદ્ધચૈ ॥૩॥

અર્થ—પુનર્વસુ, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અશ્વિની, મૃગશીર્ષ અને રેવતી એ નવ નક્ષત્રો તિષ્ઠ્ઠાં મુખવાળાં છે. તેઓ ખેતી યાત્રા વિગેરે કાર્યને સિદ્ધ કરનારાં છે. આહી પશુ આદિ (વિગેરે) શબ્દથી અશ્વ, હસ્તી અને બળહ વિગેરેને રમવામાં, વેપાર, રાજ સાથે સંધિ, વહાણ કરાવવું, વહાણ રસ્તે જવું, વહાણને પ્રથમ હાંકવું, માર્ગ, રથ અને યંત્રને પ્રથમ ચલાવવાં વિગેરે કાર્યમાં પણ શ્રેષ્ઠ છે.

હવે ઊર્ધ્વ મુખવાળાં કહે છે.—

ઊર્ધ્વાસાન્યુત્તરાઃ પુષ્પો રોહિણી શ્રવણત્રયમ્ ।

આર્દ્રાં ચ સ્પર્ધ્વજચ્છત્રામિપેક્તરુર્કર્મસુ ॥૪॥

અર્થ—ત્રણ ઉત્તરા, પુષ્પ, રોહિણી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષેક અને આર્દ્રા એ નવ નક્ષત્રો ઊર્ધ્વ (ઉપર) મુખવાળાં છે, તેઓ ધ્વજ, છત્ર, અભિષેક અને વૃક્ષમાં કાર્યોમાં શુભ છે. કર્મ (કાર્ય) શબ્દ બહુવચનમાં છે. તેથી દુર્ગ, પ્રાકાર, તોરણ, ઉદ્યાન, પટ્ટાભિષેક વિગેરે કાર્ય કરવામાં શુભ છે.

આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કાર્ય કહીને હવે પોતપોતાને સ્થાને નામનો પ્રકાશ કરવા-પૂર્વક કેટલાંક ઉપયોગી કાર્યો કહે છે.—

ક્ષત્રાઘયુચતુષ્ટયવર્જી વિષમાસુ રાત્રિષુ ન યોષામ્ ।

સેવેત પુત્રકામઃ પૌષ્ણમધામૂલમેષ્વપિ ચ ॥૫૧॥

અર્થ—પુત્રની ઇચ્છાવાળા પુરુષે ઋતુના પ્રથમના ચાર દિવસ વર્જીને વિષમ (એકી) રાત્રિઓમાં સ્ત્રીને સેવવી નહીં તથા રેવતી, મધ્યા અને મૂળ નક્ષત્રમાં પણ સેવવી નહીં.

વિષમ રાત્રિને વર્જવા વિષે વિવેકવિદ્યાસમાં કહ્યું છે કે—

“ નિશાઃ પોહ્ય નારીણામૃતુઃ સ્થાત્માસુ ચાદિમાઃ ।

તિલ્લઃ સર્વૈરપિ ત્યાજ્યાઃ પ્રોક્તા તુર્યાપિ કેનચિત્ ॥૧૧॥ ”

“સ્ત્રીઓને સોળ રાત્રિ સુધી ઋતુ હોય છે. તેમાં પ્રથમની ત્રણ રાત્રિઓ સૌને વર્જવા યોગ્ય છે. કોઈએ બોલી રાત્રિ પણ વર્જ્ય કહી છે.”

“ ચતુર્થ્યાં જાયતે પુત્રઃ સ્વસ્ત્યાયુર્ગુણવર્જિતઃ ”

વિદ્યાચારપરિબ્રષ્ટો દરિદ્રઃ કલેશભાજનમ્ ॥૨૧॥ ”

“બોલી રાત્રિએ (ગર્ભ ધારણ થવાથી) પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હોય તો તે અદ્ય આશુધ્ય વાળો, શુભરહિત, વિદ્યા અને આચારથી ભ્રષ્ટ, દરિદ્ર અને કલેશના સ્થાનરૂપ થાય છે.”

વિષમ રાત્રિમાં સ્ત્રી પ્રત્યે ગમન ન કરતા વિષે કહ્યું છે કે—

સમાયાં નિશિ પુત્રઃ સ્ત્રાદ્વિષમાયાં ચ પુત્રિકા ”

“સમ રાત્રિએ સ્ત્રીગમન કરવાથી પુત્ર થાય છે અને વિષમ રાત્રિએ પુત્રી થાય છે.” મુળ સ્ત્રોકમાં “વિષમ રાત્રિએ ગમન ન કરવું” એમ બે નિષેધ મુખે કહ્યું છે. તે વચન શુભિત્વ સંસ્થાપન કરવા માટે કહ્યું છે. એ રીતે આગળ પણ નિષેધ મુખની ઉક્તિમાં ભાણી લેવું. રેવતી વિગેરે નક્ષત્રો મૂળ સ્ત્રોકમાં વર્જવાનાં કહ્યાં છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“ ગર્ભાધાને મધ્યા વર્જ્યાં રેવત્યપિ યતોડનયોઃ ।

પુત્રજન્મદિને મૂલાશ્લેષે સ્તસ્તે ચ દુઃખદે ॥૧૧॥ ”

“ગર્ભ ધારણ કરવામાં મધ્યા અને રેવતી વર્જ્ય છે. કારણ કે આ બે નક્ષત્રમાં ગર્ભ રહે તો પુત્રના જન્મને દિવસે અનુક્રમે તથા અશ્લેષા નક્ષત્ર આવે છે, તેથી તે મૂળ અને અશ્લેષાનો જન્મ અત્યંત દુઃખદાયી છે. મૂળ તથા અશ્લેષામાં જન્મ થવાનું પ્રમાણ

“ આધાનાવદશમે જન્મ ”

“આધાનથી દશમા નક્ષત્રમાં જન્મ થાય છે.” એ વચન છે.

“ રત્નાનીવ પ્રશસ્તેઽહિ જાતાઃ સ્યુઃ સ્તનવઃ શુભાઃ ।

અતો મૂલમપિ ત્યાજ્યં ગર્ભાધાને શુભાર્થિભિઃ ॥૨૧॥ ”

“પ્રશસ્ત દિવસે ઉત્પન્ન થયેલાં આળકો રત્નની જેમ શુભકારક થાય છે, તેથી શુભને ઇચ્છનારા પુરુષોએ ગર્ભાધાનમાં મૂળ નક્ષત્રનો પણ ત્યાગ કરવો.”

હવે સ્ત્રીના સ્ત્રીમંતવું સુદૃઢ કહે છે—

સીમન્તઃ સ્યાન્નૃવારેષુ માસિ પષ્ટેઽષ્ટમેઽપિ વા ।

હસ્તમૂલમૃગાદિત્યપુષ્યશ્રુતિષુ યોષિતામ્ ॥૬॥

અર્થ—સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીમંત કાર્ય પુરુષ વારમાં એટલે રવિ, મંગળ અને શુક્રવારે છઠ્ઠે અથવા આઠમે માસે અને હસ્ત, મૂળ, મૃગશિર, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને શ્રવણ એટલાં નક્ષત્રમાં શુભ છે.

ત્રિવિક્રમ સ્ત્રીમંત કાર્યને પુરુષ નક્ષત્રમાં કરવાનું કહે છે. તેમાં પણ આ જ નક્ષત્રો આવે છે. કેમ કે આ નક્ષત્રો (બાકીનાં સ્ત્રીરૂપ હોવાથી) પુરુષરૂપે છે.

“અર્વાગ્નિવાહકાલાચ્ચ પિતૃચન્દ્રવર્ત્ત સદા ।

સ્ત્રીણાં સીમન્ત ઉદ્ગાહે ગ્રાહ્યમન્યત્ર તત્પતેઃ ॥૧॥”

“વિવાહ કર્યા પહેલાં (કન્યાને) પિતાના ચંદ્રનું બળ સદા શુભ છે. સ્ત્રીઓના ચંદ્રનું બળ સ્ત્રીમંત તથા વિવાહમાં બળવાન છે અને બીજાં કાર્યોમાં પતિનું ચંદ્ર બળ શુભ છે.” એમ વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે.

વિષ બાળકની ઉત્પત્તિ કહે છે.—

વિષકૌમારજન્મ સ્યાદ્ દ્વિતીયાન્નિસાર્પભૈઃ ।

સપ્તમ્યારણતર્જૈશ્ચ દ્વાદશ્યર્કાગ્નિભૈસ્તથા ॥૭॥

અર્થ—બીજ, શનિ અને અશ્વેષાએ કરીને સાતમ, મંગળ અને શતભિષકે કરીને તથા બારસ, રવિવાર અને કૃત્તિકાએ કરીને વિષ કુમારક (ચંતરિ)નો જન્મ થાય છે. એટલે કે આશ ચોગમાં જો કોઈ બાળક ઉત્પન્ન થાય તો તે વિષ કન્યા કે વિષ પુત્ર થાય છે અને તેનું કળ—

“વિષકન્યાસ્થ્યા પ્રથમં પિત્રોર્વૈશ્વર્યંકરી ।

હન્તિ પશ્ચાત્પતિં શ્વશ્રું શ્વશુરં દેવરં તથા ॥૧॥”

“વિષ કન્યા પ્રથમ (કુમારિકા અવસ્થામાં) માતા અને પિતાના વંશનો નાશ કરે છે અને પછી (પરણ્યા પછી) પતિનો, સાસુનો, સસરાનો અને દીયરનો નાશ કરે છે.” વિશેષમાં વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—“અભિજિત નક્ષત્રમાં કરેલું સર્વ કાર્ય શુભ છે, પણ તેમાં ઉત્પન્ન થયેલું બાળક પ્રાચે જીવતું નથી.

હવે મૂળ વિગેરે નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા બાળકને આશ્રીને કહે છે.—

મૂલસ્યાંપ્રિચતુષ્કે પિતૃ-માતૃ-દ્રવ્યનાશ-સૌખ્યાનિ ।

ગ્રાહસ્ય જન્મનિ સ્યુઃ ક્રમતઃ સાર્પસ્ય તૂત્ક્રમતઃ ॥૮॥

અર્થ—મૂળના પહેલા પાદમાં બાળક ઉત્પન્ન થાય તો પિતાનો નાશ થાય, ત્રીજામાં જન્મે તો દ્રવ્યનો નાશ થાય બીજામાં જન્મે તો માતાનો નાશ થાય અને ચોથામાં જન્મે તો સુખ થાય. અશ્લેષામાં બાળક જન્મે તો તેનું ઉત્ક્રમથી કૃળ બાણુતું, એટલે કે અશ્લેષાના પહેલા પાદમાં જન્મે તો સુખ થાય, બીજામાં જન્મે તો દ્રવ્યનો નાશ થાય, ત્રીજામાં માતાનો નાશ થાય અને ચોથા પાદમાં જન્મે તો પિતાનો નાશ થાય છે. વરાહ તો મૂળના ચોથા પાદમાં જન્મેલા બાળકનું કૃળ આ પ્રમાણે કહે છે.—

“ક્ષેત્રાધિપસંદષ્ટે શશિનિ નૃપસ્તસુહૃદ્ભિરર્થપતિઃ ।

દ્રેષ્કાણાંશકયૈર્વા પ્રાયઃ સૌમ્યૈઃ શુભં નાન્યૈઃ ॥૧૧॥”

“આ તાત્કાલિકે જન્મહનમાં વિચારવાતું છે.—ક્ષેત્રાધિપે કેહેલા ચંદ્રમાં એટલે કે તે વખતે (જન્મ સમયે) જે શશિમાં ચંદ્ર હોય તે શશિનો સ્વામી જો ચંદ્રને ભેટો હોય તો મૂળના ચોથા પાદમાં જન્મેલો બાળક રાજા થાય અને તે શશિના મિત્રોએ તે ચંદ્રને ભેટો હોય તો ધનપતિ થાય તથા ચંદ્રે વ્યાકાંત કરેલા દ્રેષ્કાણને અથવા નવાંશનો સ્વામી જો સૌમ્ય હોય અને તે ચંદ્રને ભેટો હોય તો તે શુભ છે અને અન્ય એટલે કૂર સ્વામી ભેટો હોય તો અશુભ છે.”

કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—

“મૂલસ્યાંધ્રિચતુષ્કે ક્રમેણ પશુનાશિની સુલકરી ચ ।

પિતૃપક્ષમથ શ્વપયતિ માતુલપક્ષં ચ જાતા સ્ત્રી ॥૧૨॥”

“મૂળના પહેલા પાદમાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા પશુનો નાશ કરે છે, બીજા પાદમાં જન્મી હોય તો સુખ કરનારી થાય છે, ત્રીજા પાદમાં જન્મી હોય તો પિતાના પક્ષનો નાશ થાય છે અને ચોથા પાદમાં જન્મી હોય તો માતાના પક્ષનો નાશ થાય છે.”

“મૂલે જાતોઽધમઃ સ્યાન્ના સ્ત્રી તુ પુણ્યવતી ભવેત્ ।

જ્યેષ્ઠા મથા વિપરીતાઽશ્લેષા તદુભયેઽધમા ॥૨૨॥”

“મૂળમાં જન્મેલો પુરુષ અધમ થાય છે અને સ્ત્રી જન્મી હોય તો તે પુણ્યવતી થાય છે, જ્યેષ્ઠા અને મધ્યમાં જન્મે તો તેથી વિપરીત થાય છે એટલે કે પુરુષ જન્મે તો પુણ્યવાન અને સ્ત્રી જન્મે તો અધમ થાય છે અને અશ્લેષામાં જન્મે તો બન્ને અધમ થાય છે.”

“તૃતીયા દશમી કૃષ્ણા શનિભૌમજ્ઞસંયુતા ।

શુકલચતુર્દશી મૂલજાતઃ સંહરતે કુલમ્ ॥૩૧॥”

“શનિ, મંગળ અને શુક્રવારે કરીને સહિત કૃષ્ણપક્ષની ત્રીજ કે દશમ હોય અથવા શુકલપક્ષની ચૌદશ હોય તે દિવસે મૂળ નક્ષત્ર હોય તેમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુરુષ કુળનો નાશ કરે છે.”

અશ્લેષામાં જન્મેલાતું કૃળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“સાર્પાંશે પ્રથમે રાજા દ્વિતીયાંશે ધનશ્ચયઃ ।

તૃતીયે જનનીં હન્તિ ચતુર્થે પિતૃઘાતકઃ ॥૧॥”

“અશ્લેષાના પહેલા અંશમાં (પાદમાં) જન્મે તો રાજા થાય, બીજામાં જન્મે તો ધનનો ક્ષય થાય. ત્રીજામાં જન્મે તો માતાને હણે અને ચોથામાં જન્મે તો પિતાને હણે.” હવે મૂળ નક્ષત્રનું પુરુષસ્વરૂપ કહે છે.

મૂર્ધાસ્પસ્કન્ધવાહાકરહૃદયકટીગુહજાનુ ક્રમેષુ,
સ્યુર્ધત્યઃ પઞ્ચ-પઞ્ચોરગકરટિકરાષ્ટ-દ્વિ-દિક્કર્તકાઃ ।

વાલચ્છત્રી પિતૃઘ્નોડંસલદ્દલવાન રાક્ષસો બ્રહ્મવાતી,
રાજા નાશી સ્વસૌખ્યાવહ રૂઢ ચપલો નશ્વરઆસુ જાતઃ ॥૨॥

મૂળ પુરુષની સ્થાપના

સ્થાન	ઘડી	કૃળ
મસ્તકે	૫	રાજા
મુખે	૫	પિતૃહંતા
બે સ્કંધે	૮	ખાંધવાળો
બે બાહુએ	૮	રાક્ષસ
બે હાથે	૨	બ્રહ્મવાતી
હૃદયે	૮	રાજ્યધર
કટીએ	૨	અસ્પાયુ
શુદ્ધ	૧૦	સુખી
બે બાજુએ	૬	ચપળ
બે પગે	૬	અસ્પાયુ

અર્થ—મૂળ પુરુષના મસ્તક પર પાંચ ઘડી મૂકવી, મુખમાં ૫, બે સ્કંધ પર ૮, બે બાહુમાં ૮, બે હાથમાં ૨, હૃદય પર ૮, કટી પર ૨, શુદ્ધ પર ૧૦, બન્ને બાજુએ ૬ અને બંને પગે ૬ ઘડી મૂકવી. અહીં બે સ્કંધ પર આઠ મુકવાની કહી છે તેમાં દરેક પર ચાર ચાર મુકવી. એ જ પ્રમાણે બાહુ વિગેરેમાં પણ બન્ને ભાગે મૂકવી. બીજે ઠેકાણે પણ યથાયોગ્ય આ પ્રમાણે જ બાંધવું. આ ઘડીઓને વિષે ઉત્પન્ન થયેલો બાળક અનુક્રમે રાજા ૧, પિતૃઘાતી ૨, દલ ખાંધના બળવાળો ૩, રાક્ષસ ૪, બ્રહ્મકૃત્યારો ૫, રાજા ૬, નાશવંત ૭, સુખી ૮, ચપળ ૯ અને નાશવંત (અસ્પાયુબળવાળો) થાય છે અર્થાત્ મસ્તક પરની પાંચ ઘડીઓમાં જન્મ થયો હોય તો રાજા થાય, મુખની પાંચ ઘડીમાં

જન્મ થયો હોય તો પિતૃઘાતી થાય, બે રીતે અનુક્રમે બાજુનું.

કોઈ આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે.—

“બ્રહ્મહત્યાકરઃ પાણૌ યદ્વા માતુલઘાતકઃ ।

ગુહજાતો ધનં હન્યાદ્ વૃદ્ધત્વે ચ સુખી ભવેદ્ ॥૧॥

ન જીવેદ્ વામજઙ્ઘાયાં પાંથો વા જાયતે નરઃ ।

દક્ષિણસ્યાં તુ જંઘાયાં જાતકઃ સ્યાન્મહાધની ॥૨॥

કુચ્છાજીવિતિ વામેડંઘ્રૌ દક્ષિણે ધનપુણ્યવાન્ ॥”

મૂળ નક્ષત્રની હાથની ઘડીમાં ઉત્પન્ન થયેા હોય તો પ્રહ્નહત્યા કરનાર થાય, અથવા મામાનો ઘાત કરે, ગુહ્ય સ્થાનની ઘડીમાં જન્મ્યેા હોય તો ધનનો નાશ કરે અને વૃદ્ધ-પણામાં સુખી થાય, વામ (ડાબી) જ'ઘાની ઘડીમાં જન્મ્યેા હોય તો જીવે નહીં અને જીવે તો પ'થિક થાય, જમણી જ'ઘાની ઘડીમાં જન્મ્યેા હોય તો મહા ધનવાન થાય, ડાબા પગની ઘડીમાં જન્મ્યેા હોય તો મહા કષ્ટે જીવે અને જમણા પગની ઘડીમાં જન્મ્યેા હોય તો ધનવાન તથા પુણ્યવાન થાય."

કેટલાએક મૂળને વૃક્ષરૂપે કહે છે. તે આ પ્રમાણે—

“ પાત્સ્તંવચ્છલિજાલાદલં કુસુમ ફલે સ્યુઃ શિખાયાં ચ ઘટ્યો,

મૂલદ્રોવીર્દ્ધિસપ્તાષ્ટકદશકનવેષ્વંગસૂત્રપ્રમાણાઃ ।

મૂલાર્યંત્રાતુમાતૃઃ ક્ષયપતિ પતતિ પ્રૌઢમંત્રી નૃપથ,

સ્વાદેતાસુ પ્રસૂતઃ શ્રયતિ કૃષતરં વાયુરેતચ્છિખાયામ્ ॥૧૧॥ ”

મૂળ વૃક્ષની સ્થાપના.

સ્થાન	ઘડી	મૂળ
મૂળે	૪	મૂળપાત
થડે	૭	અર્થહાનિ
છાલે	૮	ભાતુનાશ
શાખાએ	૧૦	ભાતુનાશ
પત્રે	૯	મરણ
પુષ્પે	૫	મંત્રી થાય
ફળે	૬	રાજ્યપ્રાપ્તિ
શાખાએ	૧૧	અદ્વૈતાયુ

મૂળ વૃક્ષના મૂળમાં ૪ ઘડી સુકવી, થડમાં ૭, છાલમાં ૮, શાખામાં ૧૦, પત્રમાં ૯, પુષ્પમાં ૫, ફળમાં ૬, તથા શિખા(ટોચ) ઉપર ૧૧ ઘડી સુકવી. આ ઘડીઓમાં જન્મેલાનું ફળ અનુક્રમે આ પ્રમાણે—મૂળ (વંશ)નો નાશ કરે ૧, અર્થનો નાશ કરે ૨, ભાઈનો નાશ કરે ૩, ભાતાનો નાશ કરે, ૪ પોતે નાશ પામે ૫, ભોટો મંત્રી થાય ૬ રાજા, થાય ૯ અને શિખામાં નક્ષત્ર હોય તો અદ્વૈતાયુ થાય ૮.” કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે શિખામાં નક્ષત્ર હોય તો ભોટા આયુષ્ય વાળો થાય.

અન્ય શાસ્ત્રમાં મૂળ પુરુષથી વિપરીત અશ્વેષા પુરુષ પણ આ પ્રમાણે કહ્યો છે—

“ અશ્લેષાઘટિકાષટિરેવં સ્થાપ્યા નરાકૃતિઃ ।

આદૌ પાદદ્વયે પચ્ચ જાન્વોઃ પચ્ચ ગુદેષ્ટ ચ ॥૧॥

નાભાવઘૃૈ હૃદિ ઢૌ ચ પાણ્યોરઘૌ દ્વયં શુભે ।

સ્કન્ધયોર્દશકં વક્ત્રે ષ્ડ્ શીર્ષે પઙ્કિતિ ક્રમાત્ ॥૨॥

મૃતિર્મ્રમઃ સુખં વ્યાધી રાજ્યં હત્યા ચ દૈત્યતા ।

સ્કન્ધિલઃ પિતૃહા નેતાં, ફલં જ્ઞેયં યથાક્રમમ્ ॥૩॥ ”

“અશ્લેષા નક્ષત્રની ૬૦ ઘડીઓ આ પ્રમાણે નરની આકૃતિએ સ્થાપવી—પ્રથમ બે પગમાં ૫ ઘડી સુકવી, પછી અતુકમે બે બાજુમાં ૫, ગુદામાં ૮, હૃદયમાં ૨, બે હાથમાં ૮, બે બાહુમાં ૨, બે સ્કંધ ઉપર ૧૦, સુખમાં ૬ અને મસ્તકે પર ૬. તેનું કૃળ અતુકમે પગથી આ પ્રમાણે બાજુનું. મરણ ૧, જમણ ૨, સુખ ૩, વ્યાધિ ૪, રાજ્ય ૫, હૃત્યા કરનાર ૬, રાક્ષસપણું ૭, ખાંધવાળો ૮, પિતાનો ઘાતી ૯, રાજા ૧૦.”

અશ્લેષા પુરુષ નરની સ્થાપના.

અશ્લેષા વૃક્ષની સ્થાપના

સ્થાન	ઘડી	કૃળ
બે પગ	૫	મરણ
બે બાજુ	૫	જમણ
ગુદાએ	૮	સુખ
નાભિએ	૮	વ્યાધિ
હૃદયે	૨	રાજ્ય
બે હાથે	૮	હૃત્યા કરનારો
બે બાહુ	૨	રાક્ષસ
બે સ્કંધે	૧૦	ખાંધવાળો
સુખે	૬	પિતૃઘાતી
મસ્તકે	૬	રાજા

સ્થાન	ઘડી	કૃળ
શિખાએ	૪	અદપાણુ
કૃળે	૭	રાજ્યપ્રાપ્તિ
પુરુષે	૮	મત્રી થાય
પત્રે	૧૦	મૃત્યુ
શાખામાં	૬	માતૃનાશ
છાલમાં	૫	જાતૃનાશ
થડે	૬	અર્થહાનિ
મૂળે	૧૧	મૂળનાશ

એ જ રીતે મૂળ વૃક્ષથી વિપરીત અશ્લેષા વૃક્ષ પણ અન્ય શાસ્ત્રમાં કહેલું બાજુનું. વિશેષ એ કે ઘડીનો ક્રમ મૂળ વૃક્ષની જેમ જ લેવો.

વિવેકવિલાસ વિગેરે ગ્રંથમાં તો મૂળ અને અશ્લેષાનાં મુહૂર્તોએ કરીને જન્મેલાનું કૃળ આ પ્રમાણે કહેલું છે.—

આઘઃ પષ્ઠસ્ત્રયોર્વિંશો દ્વિતીયો નવમોઽષ્ટમઃ ।

અષ્ટાદશથ મૂલસ્ય મુહૂર્તા દુઃસ્વદા જની ॥૧॥

ત્રયોર્વિંશપન્ચવિંશૌ દ્વાવિંશોઽષ્ટત્રયોદશૌ ।

एकोनविंशत्रिंशौ च सार्पे स्युरशुभाः क्षणाः ॥૫॥

“મૂળ નક્ષત્રના પહેલા, છઠ્ઠા, ત્રેવીશમા, બીજા, નવમા, આઠમા અને અઠારમા મુહૂર્તમાં જન્મ થાય તો તે દુઃખદાયી છે. તથા અશ્લેષાના ત્રેવીશમા, પચીશમા, બાવીશમા આઠમા, તેરમા, ઓગણીશમા અને ત્રીશમા મુહૂર્તમાં જન્મ થાય તો તે પણ અશુભ (દુઃખદાયી) છે.” આનું કારણ એ છે જે આ મુહૂર્તોના સ્વામીઓ કૂર છે. માટે તે અશુભ છે. તે સ્વામીઓ આ પ્રમાણે—

રાક્ષસો યાતુધાનશ્ચ સોમઃ શુક્રઃ ફળીશ્વરઃ ।
 પિતૃ માતૃ યમાઃ કાલો વૈશ્વદેવો મહેશ્વરઃ ॥૧॥
 સાધ્યદેવઃ કુબેરશ્ચ શક્રો મેષો દિવાકરઃ ।
 ગંધર્વો યમદેવશ્ચ બ્રહ્માવિષ્ણુમયસ્તતઃ ॥૫॥
 ર્દેશ્વરો વિષ્ણુરિન્દ્રાણી પવનો મુનયસ્તથા ।
 પૃથ્વુસ્તો મૃગિરીટી ચ ગૌરી માતૃ સરસ્વતી ॥૬॥
 પ્રજાપતિશ્ચ મૂલસ્ય ત્રિશ્ચન્મુહૂર્તનાયકાઃ ।
 વિપરીતાઃ પુનર્જ્ઞેયા અશ્લેષાજાતબાલકે ॥૪॥

“ મૂળ નક્ષત્રનાં ત્રીશ સુહૃતોના નાયકો અતુલ્ય છે. આ પ્રમાણે છે.

રાક્ષસ ૧, યાતુધાન (રાક્ષસ) ૨, સોમ ૩, શુક્ર ૪, નાર્ગેન્દ્ર ૫, પિતૃ ૬, માતૃ ૭, યમ ૮, કાળ ૯, વૈશ્વદેવ ૧૦ મહેશ્વર ૧૧, સાધ્યદેવ ૧૨, કુબેર ૧૩, શક્ર ૧૪, મેષ ૧૫, દિવાકર ૧૬, ગંધર્વ ૧૭, યમદેવ ૧૮, બ્રહ્માવિષ્ણુ ૧૯, ઇન્દ્ર ૨૦, વિષ્ણુ ૨૧, ઇશ્વાણી ૨૨, પવન ૨૩, મુનિઓ ૨૪, ધર્મમુખ (કાર્તિકસ્વામી) ૨૫, મૃગિરીટી ૨૬, ગૌરી ૨૭, માતૃ ૨૮, સરસ્વતી ૨૯ અને પ્રજાપતિ ૩૦ આથી વિપરીત (એટલે છેલ્લેથી અતુલ્ય) અશ્લેષાનાં સુહૃતોના નાયકો બાણવા. તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા બાળકનું પણ તે પ્રમાણે (નાયક પ્રમાણે) કળ બાણવું.”

હવે મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મેલા બાળક માટે શાંતિનો વિધિ કહે છે—

ત્યજેન્ન વીક્ષેત સમાશ્લકં વા, બાલં પિતા મૂલવિકારશાન્ત્યૈ ।
 શતૌષધીમૂલમૃદમ્બુરત્નૈઃ, સ્નાયાચ્ચ હૃત્વા સશિશુપ્રસૂકઃ ॥૧૦॥

અર્થ— મૂળના વિકાર (દોષ)ની શાંતિ કરવા માટે પિતાએ તે બાળકનો ત્યાગ કરવો, એટલે કે પોતાના ઘરથી દૂર રાખવો. અથવા આઠ વર્ષ સુધી તે બાળકને બેવો નહીં. પછી શાંતિનો હોમ કરીને સો ઔષધીનાં મૂળ, સાત પ્રકારની માટી, તીર્થોનાં જળ અને પંચ રત્નથી બાળક તથા તેની માતા સહિત પોતે સ્નાન કરવું. ઔષધિઓની સાથે પંચગવ્ય, હાથીનો મદ, બીજ સહિત પંચકષાય અને સર્વૌષધિ પણ લેવી, એટલે કે સુવર્ણમય મૂળ નક્ષત્રનું રાક્ષસરૂપ કરાવવું. પછી સો છિદ્રવાળા ઘડામાં તે રાક્ષસ તથા સર્વે ઔષધિ વિગેરે નાખવું અને તેની વિધિને બાણનાર વિક્રાન પાસે કરાવવા પૂર્વક સ્નાન કરવું. અશ્લેષામાં જન્મેલા બાળકનો પણ આ જ વિધિ છે. પરંતુ સુવર્ણના રાક્ષસને બદલે સુવર્ણના સર્પનું રૂપ બનાવવું. આ મૂળ વિધાન તથા અશ્લેષા વિધાન વિસ્તારથી ગૃહસ્થધર્મ સમુચ્ચય વિગેરે ગ્રંથોમાં આપ્યું છે. તે બહુ દોષ સુક્ત હોવાથી બહી તેનો વિસ્તાર કર્યો નથી. બહુ સાવધ આરંભના પાપથી ભય પામનાર પુરુષે તો મૂળ અથવા અશ્લેષામાં બાળકનો જન્મ થયો ત્યારે સર્વ નક્ષત્રોના લોગવનાર નવ ગ્રહોએ પણ બેનાં

અરણ્યકમળ સેવેલાં છે એવા શ્રીમાન અરિહંતની તથા વિશેષે કરીને મૂળ નક્ષત્રમાં જ ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી સુવિધિ સ્વામીની અષ્ટોત્તરશત પ્રકારી સ્નાત્ર પૂજા શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે મહોત્સવપૂર્વક લખાવવી. એમ કરવાથી પણ સમગ્ર ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોની શાંતિ થયેલી સર્વત્ર સાક્ષાત્ જોવામાં આવે છે.

અહીં કેટલાક કહે છે કે—

“વિષ્કંભાદિકુયોગેષુ કુલિકે સત્રિપુષ્કરે ।

સંક્રાન્તૌ દુર્દિને વિષ્ટૌ મૂલાશ્લેષાજવાલકે ॥૧॥

ગણકેનૈવ કર્ત્તવ્યં પૌષ્ટિકં મૂલસાર્પયોઃ ।”

“વિષ્કંભાદિક કુયોગમાં, કુલિકમાં, ત્રિપુષ્કરમાં, સંક્રાંતિમાં, ખરાબ દિવસે, વિષ્ટિમાં, મૂળમાં અને અશ્લેષામાં બાળકનો જન્મ થયો હોય તો મૂળ અને અશ્લેષાનું પૌષ્ટિક કર્મ ગણકની (જોશીની) પાસે જ કરાવવું.”

જન્મહિતમાં ઉપયોગી નક્ષત્રોના કુલ્યાદિક બેદો કહે છે.

કુલ્યમાન્યશ્ચિની પુષ્યો મધા મૂલોત્તરાત્રયમ્ ।

દ્વિદૈવતં મૃગશિરાકૃત્તિકાવાસવાનિ ચ ॥૧૧॥

તપકુલ્યાનિ મરણી ત્રાહ્નં પૂર્વાત્રયં કરઃ ।

પેન્દ્રમાદિત્યમશ્લેષા વાયવ્યં પૌષ્ણવૈષ્ણવે ॥૧૨॥

અર્થ—અશ્વિની, પુષ્ય, મધા, મૂળ, ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાશાદ્રપદ, વિશાખા, મૃગશીર્ષ, ચિત્રા, કૃત્તિકા અને ધનિષ્ઠા એ બાર નક્ષત્રો કુલ્ય કહેવાય છે (૧૧) ભરણી, રોહિણી, પૂર્વાશ્વિની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાશાદ્રપદ, હસ્તા, જ્યેષ્ઠા, પુનર્વસુ, અશ્લેષા, સ્વાતિ, રેવતી અને શ્રવણ એ બાર નક્ષત્રો ઉપકુલ્ય કહેવાય છે.

કુલ્યાદિક નક્ષત્રોનું કળ કહે છે.—

પૂર્વેષુ જાતા દાતારઃ સંગ્રામે સ્થાયિનાં જયઃ ।

અન્યેષુ ત્વન્યસેવાર્તાં યાયિનાં ચ સદા જયઃ ॥૧૩॥

અર્થ—પૂર્વ એટલે કુલ્ય નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હોય તો તે દાતાર થાય છે અને એ નક્ષત્રોમાં જો સંગ્રામ (યુદ્ધ) થયું હોય તો સ્થાયિનો એટલે પોતાને સ્થાને રહેલા રાજાનો જય થાય છે, અર્થાત્ ચડી આવેલા રાજાનો પરાજય થાય છે. તથા અન્ય એટલે ઉપકુલ્ય નક્ષત્રમાં જો જન્મ થયો હોય તે યીજોની (રાજાદિકની) સેવા-નોકરી કરનારા થાય છે, અને તે નક્ષત્રમાં જો યુદ્ધ થયું હોય તો ચડી આવનારનો જય થાય છે અર્થાત્ સ્થાનમાં રહેલાનો પરાજય થાય છે.

હવે કુલ્યોપકુલ્ય નક્ષત્રો કહે છે.—

કુલ્યોપકુલ્યમાન્યાર્દ્રાઽભિજિન્મૈત્રાણિ વારુણમ્ ।

ફલન્ત્યેતાનિ પૂર્વોક્તદ્વયસાધારણં ફલમ્ ॥૧૪॥

અર્થ—આર્દ્રા, અભિજિત, અનુગધા અને શતતારકા એ ચાર નક્ષત્રો કુલ્યોપકુલ્ય છે. આ નક્ષત્રો પૂર્વે કહેલા બંનેનું સાધારણ ફળ આપે છે, એટલે કે તે નક્ષત્રોમાં જન્મેલા દાતાર પણ થાય છે અને અન્યના સેવકો પણ થાય છે અને યુદ્ધ ધન્ય હોય તો સંધિ થાય છે કહ્યું છે કે—“કુલ્યોપકુલ્યમે સન્ધિઃ” “કુલ્યોપકુલ્ય નક્ષત્રમાં યુદ્ધ થાય તો સંધિ થાય.”

હવે વારોના કુલ્યાદિક લેહો કહે છે.—

ગુર્વર્કાર્કીન્દવઃ કુલ્યા ઉપકુલ્યઃ કુજઃ સિતઃ ।

તમશ્ચાથ બુધો મિશ્રસ્તત્ર નક્ષત્રવત્ફલમ્ ॥૧૫॥

અર્થ—શુક્ર, સૂર્ય, શનિ અને ચંદ્ર એ ચાર વારો કુલ્ય છે, મંગળ અને શુક્ર એ બે ઉપકુલ્ય છે તથા રાહુ અને બુધ મિશ્ર એટલે કુલ્યોપકુલ્ય છે. તે સર્વેનું ફળ નક્ષત્રો પ્રમાણે બાબુલું. અહીં રાહુ વાર નથી, તો પણ ગ્રહોનો પ્રચંદ હોવાથી તેને લીધે છે.

કેટલાએક આચાર્યોં તિથિ, વાર, સમય અને રાશિના યોગે કરીને કુલ્ય યોગ આ પ્રમાણે કહે છે.—

“સૂર્યોદયે કુજસ્યાદ્દિ નન્દા વૃશ્ચિકમેષયોઃ ॥

કુલીરયુગ્મકન્યાનાં ભદ્રા યામે બુધાહનિ ॥૧॥

ચાપસિંહઘટાનાં ચ મધ્યાહને વાક્યપતૌ જયા ।

વણિગ્વૃષભયો રિક્તા ત્રિયામાન્તે મૃગોર્દિને ॥૨॥

સૂર્યાસ્તે જ્ઞાનિવારે તુ પૂર્ણાં સ્યાન્નક્રમીનયોઃ ॥

કુલજાસ્તિથયો વારે વૈભાયાં રાશિષુ ક્રમાત્ ॥૩॥

“મંગળવારને દિવસે સૂર્યોદય વખતે વૃશ્ચિક અથવા મેષ રાશિ હોય અને નંદા તિથિ હોય, બુધવારને દિવસે પહેલા પહોરને અંતે કર્ક, મિથુન કે કન્યા રાશિ હોય અને ભદ્રા તિથિ હોય, શુક્રવારે દિવસે મધ્યાહન સમયે ધન, સિંહ કે કુંભ રાશિ અને જયા તિથિ હોય, શુક્રવારે દિવસે ત્રણ પહોરને અંતે તુલા કે વૃષ રાશિ અને રિક્તા તિથિ હોય તથા શનિવારે સૂર્યાસ્ત સમયે મકર કે મીન રાશિ અને પૂર્ણા તિથિ હોય, આ પ્રમાણે અનુક્રમે વાર, વેળા અને રાશિને વિષે તિથિઓ હોય તો તે તિથિઓ કુલ્ય કહેવાય છે અને તેથી કરીને જ તે તિથિઓ તે વખતે ઉત્તમ છે.

હવે રવિ પુરુષ કહે છે—

મૂર્ધ્નાં સ્નાં-સ-મુજા-કરો-ર-ઉદરા-ધોમાગ-જાતુ-ક્રમે

ધ્વગ્નિત્રિદિવ્યમદ્વિપૃષ્ઠકુકુદક્તકેષુ મેષ્વર્કમાત્ ।

ભૂપઃ સ્વાદ્રશ્નોઽસલોઽધિકવલ્ચૌરો ઘની શીલવાન્

જારઃ સ્યાત્પથિકશ્ચ મિશ્નુરપિ ત્રોત્પન્નઃ ક્રમાદ્ બાલકઃ ॥૧૬॥

રવિ નરની સ્થાપના.

સ્થાન	ઘડી	ફળ
મસ્તકે	૩	રાજા
મુખે	૩	મિષ્ટભોજી
બે સ્કંધે	૨	ખાંધવાળો
બે બાહુએ	૨	બળવાન
બે હાથે	૨	ચોર
હૃદયે	૫	ધનવાન
નાભીએ	૧	સુશીલ
શુદ્ધે	૧	પરશી પર આસક્તા
બે જાતુએ	૨	પરદેશગમન
બે પગે	૬	શિક્ષાચારી

અર્થ—સૂર્યના નક્ષત્રથી પહેલાં ત્રણ નક્ષત્રો સૂર્ય પુરુષના મસ્તક પર મૂકવાં, પછીનાં ૩ મુખમાં, પછી ખભા ઉપર ૨, બુદ્ધિ પર ૨, હાથમાં ૨, હૃદય ઉપર ૫, ઉદર પર ૧, અપોભાગે (શુદ્ધે) ૧, જાતુએ ૨ અને પગમાં ૬ મૂકવાં. તે તે નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા બાળકને આ પ્રમાણે જાતુકમે ફળ જાણવું—રાજા ૧, મિષ્ટ ભોજનવાળો ૨, ખાંધવાળો ૩, અધિક બળવાન ૪, ચોર ૫, ધનવાન ૬, શીલવાન ૭, પરશીરત ૮, પથિક ૯ અને શિક્ષક ૧૦. બે બાહુએ હોય તો સ્થાનભ્રષ્ટ થાય એમ કોઈ ઠેકાણે કહ્યું છે.

વિશેષ એ છે જે આ ઉપરથી આયુષ્યનું જ્ઞાન પણ થાય છે—

“ક્ષતં મૃદ્ધિન મુલે સ્કન્ધે ચાશીતિર્જહસ્તયોઃ ।

સપ્તસપ્તિવર્ષાણિ હવાખ્યોરષ્ટષષ્ટિકા ॥૧॥

ગુહ્યે ષષ્ટિસ્તથા જાન્વોરષ્ટ વદ્ પાદયોસ્તથા ।

રવિચક્રે ક્રમેણૈવમાયુર્જયં વિચક્ષ્ણૈઃ ॥૨॥”

“રવિના ચક્રમાં વિક્ષાનોએ આ પ્રમાણે જાતુકમે આયુષ્ય જાણવું.—મસ્તક પર નક્ષત્ર હોય તો સો વર્ષનું આયુષ્ય થાય, મુખ અથવા સ્કંધ પર હોય તો એશી વર્ષ, બાહુ અથવા હાથમાં હોય તો ૭૭ વર્ષ, હૃદય અથવા નાભિ પર હોય તો ૬૮ વર્ષ, શુદ્ધે હોય તો ૬૦ વર્ષ, જાતુ પર હોય તો ૮ વર્ષ, અને પગમાં, હોય તો છ વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું.”

હવે જાતકમાંદિકને આશ્રીને કહે છે.—

સ્યાજ્ઞાતકર્મ ચરલઘુમૃદુઘ્રુવર્ણેષ્વમીષુ નામાપિ ।

તત્ત્વાવિરુદ્ધમુખયોર્યોની-ગણ-રાશિ-તારકા વર્ગેઃ ॥૧૭॥

અર્થ—ચર, લઘુ, મૃદુ અને ઘ્રુવ નક્ષત્રોમાં જાતકર્મ કરવું. નામ પણ આ નક્ષત્રોમાં પાડવું અને તે નામ બન્નેના (દંપતીના) યોગિ, ગણ, રાશિ, તારા અને વર્ગે કરીને અવિરુદ્ધ પાડવું.

જાતકર્મે કરીને ષષ્ઠી બગરણાદિક પણ આ ચરાદિક નક્ષત્રોમાં જ કરવું. ચરાદિક નક્ષત્રો પણ શુભ ચંદ્ર વડે યુક્ત લેવાં અથવા તે નક્ષત્રો ઉદયચમયનાં લેવાં અથવા તે આ, સિ, ૧૭

નક્ષત્રો સંબંધી મુહૂર્તમાં કાર્ય કરવું. આ ત્રણ પ્રકારમાંથી પૂર્વ પૂર્વને અભાવે ઉત્તર ઉત્તર પ્રકાર લેવો એટલે કે ચંદ્રગળ ન હોય તો ઉદયગળ લેવું અને ઉદયગળ ન હોય તો મુહૂર્ત લેવું. તે વિષે વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“ધિષ્ણયાનાં મૌહૂર્તિકમુદયાત્તિતરદિમયોગાન્નચ ।

અધિકબલં યથોત્તરમિતિ ”

“નક્ષત્રોત્તર મુહૂર્ત બળવાન છે, તે કરતાં ઉદયગળ વધારે બળવાન છે અને તે કરતાં પણ ચંદ્રગળ વધારે બળવાન છે એમ ઉત્તર-ઉત્તર વધારે બળવાન છે.”

જો તે જ દિવસનું નક્ષત્ર હોય અને તે જ નક્ષત્રના મુહૂર્તમાં કાર્ય કરાય તો તે અત્યંત શુભ છે. તે વિષે શોનકે કહે છે કે—

“નક્ષત્રવત્સ્થાનાનાં બલમુક્તં દ્વિગુણિતં સ્વનક્ષત્રે ।”

“મુહૂર્તોત્તર બળ પણ નક્ષત્રના જેટલું જ કહ્યું છે. તેમાં પણ પોતાના નક્ષત્રમાં બળહુ કહ્યું છે.” એ પ્રમાણે સર્વત્ર બાધવું.

તે બાળકનું નામ પણ દંપતીને અવિરુદ્ધ કરવું. તે સાથે શુરુ, શિષ્ય અને સ્વામી સેવક વિગેરેને પણ અવિરુદ્ધ સમજવું.

उद्गनां योन्योऽश्व-द्विप-पशु-वृजंगाहि-शुनकौ-

त्वजा-मार्जारखट्वय-वृषमहव्याघ्रमहिषाः ।

तथा व्याघ्रैणैश्व-कपि-नकुलद्वन्द्व-कपयो;

हरिर्वाजी दन्तावलरिपुरजः कुञ्जर इति ॥૧૮॥

અર્થ—અગ્નિનીથી આરંભીને નક્ષત્રોની યોગિ એટલે ઉત્પત્તિસ્થાન અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે.—અશ્વ ૧, હાથી ૨, પશુ (બકરો) ૩, ભુજંગ (સર્પ) ૪, અહિ (સર્પ) ૫, કૂતરો ૬, ગિલાડો ૭, બકરી ૮, ગિલાડો ૯, પછી એ નક્ષત્રોની ઉદ્ધર ૧૦, ૧૧, બળહ ૧૨, પાટો ૧૩, વાઘ ૧૪, પાટો ૧૫, વ્યાઘ્ર ૧૬, મૃગ ૧૭, મૃગ ૧૮, કૂતરો ૧૯, વાનર ૨૦, પછી એ નક્ષત્રોની નોળીયો ૨૧, ૨૨, વાનર ૨૩, સિંહ ૨૪, બોડો ૨૫, સિંહ ૨૬, બકરો ૨૭, અને હાથી ૨૮. શુરુ, શિષ્ય અને દંપતી વિગેરેના યોગને માટે પૂર્વાચાર્યોએ આ યોગિની કલ્પના કરી છે, પણ સાત્ર નથી. એ પ્રમાણે રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહેલ છે.

હવે યોગિવૈર કહે છે.

श्रैणं हरिभमहिबभु पशुप्लवंगं, गोव्याघ्रमश्वमहमोतुकमूषिकं च ।

लोकात्तथाऽन्यदपि दम्पतिभर्तृमृत्ययोगेषु वैरमिह वर्ज्यमुदाहरन्ति ॥૧૯॥

અર્થ—કૂતરાને અને મૃગને પરસ્પર વૈર છે. એ જ રીતે સિંહ અને હાથી, સર્પ અને નોળીયો, બકરો અને વાનર, બળહ અને વાઘ, બોડો અને પાટો તથા ગિલાડો

અને ઉદર, એ સર્વેને પરસ્પર વૈર છે. આ સિવાય પણ વાઘ અને મૃગ, કૂતરો અને બિલાડો ઇત્યાદિ લોકપ્રચલિત વૈરો પણ બહુવાં. સ્ત્રી-પુરુષ અને સ્વામી-સેવક વિગેરેના યોગમાં આ વૈર વર્જવાતું કહ્યું છે. ઉપલક્ષણથી શુરુ-શિષ્ય વિગેરેમાં પણ વૈર વર્જવું. અર્થાત્ એકતું જન્મનક્ષત્ર અશ્વિની હોય તો અશ્વ ચોનિ થઈ, બીજાના જન્મનક્ષત્રની ચોનિ પાડો હોય તો તે પરસ્પર વૈર કહેવાય છે. વ્યવહારપ્રકાશમાં વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

વિહાય જન્મમં કાર્યે નામમં ન પ્રમાણયેત્ ।

જન્મમસ્યાપરિજ્ઞાને નામમસ્ય પ્રમાણતા ॥૧॥

‘કાર્યમાં જન્મના નક્ષત્રનો ત્યાગ કરીને નામના નક્ષત્રને પ્રમાણ કરવું નહીં’, પરંતુ જન્મનક્ષત્રની ખબર ન હોય તો નામના નક્ષત્રને પ્રમાણ કરવું” તેમજ

“દ્વયોર્જન્મમયોર્મેલો દ્વયોર્નામમયોસ્તથા ।

જન્મનામમયોર્મેલો ન કર્તવ્યઃ કદાચન ॥૨॥”

‘જન્મેનાં જન્મ નક્ષત્રનો યોગ કરવો અથવા જન્મેનાં નામ નક્ષત્રનો યોગ કરવો, પરંતુ એકતું જન્મનક્ષત્ર અને બીજાનું નામનક્ષત્ર એ બેનો યોગ કદાપિ કરવો નહીં.’ અર્થાત્ એકના જન્મનક્ષત્રની ખબર ન હોય તો જન્મેનાં નામનક્ષત્રો જ લેવાં. એ જ પ્રમાણે ગણ, રાશિ વિગેરેમાં પણ બહુવું.

હવે સત્યાપીથ નક્ષત્રોના ગણો કહે છે—

દિવ્યો ગણઃ કિલ પુનર્વસુપુષ્યહસ્ત—સ્વાત્યશ્ચિનીશ્રવણ—પૌષ્ણમૃગાનુરાધાઃ ।

સ્વાન્માનુષસ્તુ મરણી કમલાસનર્ક્ષ—પૂર્વોત્તરાત્રિતયશંકરદૈવતાનિ ॥૨૦॥

રક્ષોગણઃ પિતૃમરાક્ષસવાસવૈન્દ્ર—ચિત્રાદ્વિદેવવરુણાગ્નિમુજંગમાનિ ।

પ્રીતિઃ સ્વયોરતિ નરામરયોસ્તુ મધ્યા, વૈરં પલાદસુરયોર્મૃતિરન્ત્યયોસ્તુ ॥૨૧॥

અર્થ—પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ, અશ્વિની, શ્રવણ, રેવતી, મૃગશીર્ષ અને અનુરાધા એ ૬ નક્ષત્રો દેવગણ છે. શરણી, રોહિણી, ત્રણ પૂર્વા, ત્રણ ઉત્તરા અને આર્દ્રા એ ૬ નક્ષત્રો મનુષ્યગણ છે. (૨૦) મધા, મૂલ, ધનિષ્ઠા, જ્યેષ્ઠા ચિત્રા, વિશાખા, શતભિષક, કૃત્તિકા અને અર્દ્રેષા એ નવ રાક્ષસગણ છે. આમાં જન્મેના એક જ ગણ હોય તો અત્યંત પ્રીતિ રહે, એકનો દેવગણ અને બીજાનો નરગણ હોય તો મધ્યમ પ્રીતિ રહે, રાક્ષસ અને દેવગણ હોય તો વૈર રહે તથા મનુષ્ય અને રાક્ષસગણ હોય તો મૃત્યુ થાય. કહ્યું છે કે—

“સ્રજ્જલે પરમા પ્રીતિર્મધ્યતા દેવમર્ત્યયોઃ ।

દેવરાક્ષસયોર્વૈરં મરણં મર્ત્યરક્ષસોઃ ॥૧॥”

‘ચોનાના ગણમાં અત્યંત પ્રીતિ રહે, દેવ અને મનુષ્યને મધ્યમ પ્રીતિ રહે, દેવ અને રાક્ષસને વૈર થાય અને મનુષ્ય તથા રાક્ષસને મૃત્યુ થાય અર્થાત્ તે બે ગણમાં હોય તો મરણ થાય.’ અભિજિત નક્ષત્ર એક જ વિદ્યાધરના ગણમાં છે એમ કેટલાક કહે છે.

વિશેષ એ છે જે—વર વિગેરે મુખ્ય માણસનો રાક્ષસગણ હોય અને વહુ વિગેરે ગોણ માણસનો મનુષ્યગણ હોય તો પણ તે બન્નેને શુભ રાશિકૂટ હોય, તેના સ્વામીની મૈત્રી હોય, યોનિની શુદ્ધિ હોય તથા નાડીવેધની શુદ્ધિ હોય તો તે યોગ શુભ છે. તે વિશે ગળ કહે છે કે—

“રક્ષોગણો યદા પુંસઃ કુમારી નૃગણા ભવેત્ ।

સદ્મકૂટં ૧ સ્વગ્રીતિ ૫ ચૈનિશ્ચદ્ધિ ૬ સ્તદા શુભમ્ ॥૧૧॥”

જ્યારે પુરુષનો રાક્ષસગણ હોય અને કુમારીનો મનુષ્યગણ હોય ત્યારે શુભ રાશિકૂટ ગ્રહની મૈત્રી અને યોનિની શુદ્ધિ હોય તો તે શુભ છે.”

હવે રાશિકૂટ તથા રાશિઓતું પરસ્પર વૈર અને મિત્રપણું કહે છે.—

રાશેરોજાન્મૃતિઃ વષ્ટે સર્વાઃ સ્યુઃ સંપદોઽષ્ટમે ।

રાશૌ દ્વિર્દ્વિદશેનૈઃસ્વ્યં સ્વામિમૈત્ર્યે પુનઃ શ્રિયઃ ॥૨૨॥

અર્થ—વિષમ રાશિથી છૂટું મરણ થાય, આઠમે સર્વ સંપત્તિઓ થાય. દ્વિર્દ્વિદશ (બીજે આરંભે) રાશિમાં નિર્ધનપણું થાય અને સ્વામીની મૈત્રીમાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે.

વિસ્તરાર્થ—જ્યાં જેની (સ્ત્રી-પુરુષની અથવા શુરુ-શિષ્ય વિગેરેની) રાશિ પરસ્પર છૂટી આઠમી હોય તો તે બંનેનું વડપટક એ નામનું રાશિકૂટ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે બીજું આરંભ અને નવમું પાંચમું વિગેરે પણ બળુવું. એષ, મિથુન વિગેરે વિષમ રાશિથી છૂટી રાશિ હોય તો તે શત્રુ વડપટક કહેવાય છે. કેમ કે તે રાશિઓને પરસ્પર વૈર છે. તેમાં જેની આઠમી રાશિ હોય તેનું મરણ થાય છે એમ રત્નભાદ્રા ભાષ્યમાં કહ્યું છે અને વિષમ રાશિથી જ આઠમી રાશિ હોય તો તે પ્રીતિવડપટક કહેવાય છે, કેમ કે તે રાશિઓના સ્વામીઓને પરસ્પર મૈત્રી છે. તેથી કરીને તેનું આ પ્રમાણે તાત્પર્ય છે—

“મકરવૃષમીનકન્યાવૃશ્ચિકકર્કાષ્ટમે રિપુત્વં સ્યાત્ ।

અજમિથુનધન્વિહરિષટ્તુલાષ્ટમે મિત્રતાઽવશ્યમ્ ॥૧૧॥”

“મકર, વૃષ, મીન, કન્યા, વૃશ્ચિક અને કર્કના અષ્ટકમાં શત્રુપણું થાય, અને મેષ, મિથુન, ધન, સિંહ, કુંભ અને તુલાના અષ્ટકમાં અવશ્ય મિત્રતા થાય.”

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—વૈર અને મૈત્રી વિગેરે બંને કંપત્યાદિકેના જન્મના લક્ષમાં વિચારવા યોગ્ય છે, કેમકે જન્મલક્ષ જ સર્વત્ર બળવાન છે, તો અહીં જન્મરાશિને આશ્રીને કેમ વૈર-મૈત્રી કહી ? આનો જવાબ એ છે કે—

“જન્મલગ્નમિદમક્ષમક્ષિનાં, મેનિરે મન હતીન્દુમંદિરમ્ ।

સૌહૃદં ચ મનસોર્ન દેહ્યોર્મેલકલ્લદયમિન્દુગેહ્યોઃ ॥૧૧॥”

૧ આ બીજા આરંભ ભાષામાં કહેવાય છે.

“ જે જન્મલક્ષ છે તે પ્રાણીઓનું અંગ-શરીર માનેલું છે અને ચંદ્રનું સ્થાન (રાશિ) પ્રાણીઓનું મન માનેલું છે, તેથી મનની જ મિત્રતા હોય છે. શરીરની હોતી નથી. તેથી કરીને આ ચંદ્રની રાશિનો મેલાપ યુક્ત છે.”

શંકા—જ્યારે એમ છે ત્યારે રાશિને આશ્રીને મૈત્રી વિગેરેનો વિચાર ભલે હો, પરંતુ એ સ્થૂળ વિચાર છે. તેથી કરીને જન્મની રાશિમાં રહેલા નવાંશોને વિષે તે મૈત્રાદિકનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે, કેમ કે—“પ્રમુરિહ નવાંશઃ” “અહીં નવાંશો પ્રભુ-સમર્થ છે.” એમ પ્રથમ કહી ગયા છે.

જવાબ—એમ નથી, કારણ કે આ સ્થળે પૂર્વાચાર્યોએ આ સ્થૂળ વિચારને જ પ્રમાણુરૂપ માન્યો છે. એ એમ ન હોય તો કઈ સંક્રાંતિમાં મકરના નવાંશો પણ આવે છે, તો તે નવાંશોમાં રહેલા સૂર્યને કેમ ઉત્તરાયણનો નથી કહેતા ? તથા વિધાન કરેલા નક્ષત્રનો દિવસના ભાગમાં અભાવ હોય ત્યારે પણ તેના ઉદયમાં અથવા તેનાં મુહૂર્તોમાં જેમ જાતકમ્, ક્ષીરકમ્ વિગેરે થાય છે તેમ પ્રાણિગ્રહણ (વિવાહ) પણ કેમ નથી કરાતું ? તેથી અહીં સ્થૂળનું જ પ્રમાણપણું છે. આથી કરીને સૂક્ષ્મ વિચાર અપ્રમાણ છે એમ ન જાણવું, કારણ કે કહ્યું છે કે—

“ મિન્નમિન્નફલભાગ્મુવિ મૂયા—

નેકષિષ્યદિનજોડપિ જનોડયમ્ ।

દ્વક્ષ્મતાપિ નતુ તેન ગરિષ્ઠા,

કિં તુ મૂલમનુરુપ્ય વિવેચા ॥૨॥ ”

“ એક નક્ષત્રમાં, એક દિવસમાં તથા એક જ લગ્નમાં પણ ઉત્પન્ન થયેલા આ છવે પૃથ્વી પર સિન્ન સિન્ન રૂપ યોગવનાશ ઘણા જ છે, તેથી કરીને સૂક્ષ્મતા પણ મોટી (પ્રમાણભૂત) છે, પરંતુ મૂળ (પૂર્વાચાર્યોના પ્રમાણ)ને અનુસરીને તે સૂક્ષ્મતાનો ઉપયોગ કરવો.” લગ્નમાં નવાંશો, દ્વિદશાશો, ત્રિદશાશો, કળા, વિકળા વિગેરે ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ હોવાથી સિન્ન સિન્ન રૂપનો સંભવ છે. તેથી કરીને—

અત્યન્તદ્વક્ષ્મઃ સ કલૈકદેશો, યેનાંખિલાનાં મિદુરા ફલદ્વિઃ ।

નાસાદશાં દગ્વિષયઃ સ તસ્માન્મૂલાનુકૂલા વ્યવહારસિદ્ધિઃ ॥૨॥

“ તે કળાનો એક વિભાગ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે કે જે વિભાગે કરીને સર્વની રૂપસંપત્તિ લેદવાળી છે—સિન્ન સિન્ન રૂપદાયક છે. પણ તે કળાનો વિભાગ આપણી દૃષ્ટિના વિષયમાં આવતો નથી, તેથી કરીને મૂળને અનુકૂળ એટલે પૂર્વાચાર્યના પ્રમાણને અનુકૂળ વ્યવહારની

સિદ્ધિ કરવી.” તેથી કરીને જન્માદિકના લક્ષમાં કળા વિકળા સુધી વિચાર કરાય છે. તે જ રીતે પૂર્વાચાર્યોએ પ્રમાણ કરેલું છે. “ઈત્યલ્લભ.”

પડકરની સ્થાપના

શત્રુ પડકર	
૬	૮
વૃષ	ધન
કર્ક	કુલ
કન્યા	મેષ
વૃશ્ચિક	મિથુન
મકર	સિંહ
મીન	તુલા

પ્રીતિ	પડકર
૬	૮
મેષ	વૃશ્ચિક
મિથુન	મકર
સિંહ	મીન
તુલા	વૃષ
ધન	કર્ક
કુલ	કન્યા

મૂળ શ્લોકમાં જે દ્વિર્દ્વિશ એટલે બીજી બારણું કહ્યું તે સ્વભાવથી જ દારિદ્ર્યકારક . તો પણ તે દૈવતા વિશેના રાશિના સ્વામીઓની જે પરસ્પર મૈત્રી હોય અથવા ઉપલક્ષણથી રાશિના સ્વામી એક જ હોય, ત્યારે દ્વિર્દ્વિશક અત્યંત શુભ જાણવું. જો એમાંથી એક સ્વામી મધ્યસ્થ (ઉદાસીન) હોય અને બીજો મૈત્રીવાળો હોય તો પણ દ્વિર્દ્વિશક શુભ જ જાણવું. અવશિષ્ટ એટલે કે જે રાશિઓના સ્વામીઓને પરસ્પર વૈર હોય અથવા એકનું મધ્યસ્થપણ અને બીજાનું વૈરપણ હોય અથવા બન્નેનું મધ્યસ્થપણ હોય તો તે દ્વિર્દ્વિશક અશુભ જાણવું. તે વિષે સારંગ કહે છે કે—

“પ્રીતિરાયુર્મિથો મૈત્ર્યાં સુખં સ્વાત્સમમિત્રવયોઃ ।

દ્વયોઃ સમત્વે ન સ્નેહો ન સુખં સમવૈરિણોઃ ॥૧૧॥”

“રાશિના બંને સ્વામીને પરસ્પર મૈત્રી હોય તો પ્રીતિ તથા આયુષ્ય ધણું હોય, એક મધ્યસ્થ અને એક મિત્ર હોય તો સુખ થાય, બંને મધ્યસ્થ હોય તો પ્રીતિ ન હોય તથા એક સમ અને એક વૈરી હોય તો સુખ ન હોય.”

દ્વિર્દાદશક (બીજી ખાસ)ની સ્થાપના.

શ્રેષ્ઠ	દ્વિર્દાદશક
૨	૧૨
મેષ	મીન
મિથુન	વૃષ
સિંહ	કર્ક
તુલા	કન્યા
ધનુ	વૃશ્ચિક
કુંભ	મકર

અશુભ	દ્વિર્દાદશક
૨	૧૨
વૃશ્ચિક	તુલા
મકર	ધનુ
મીન	કુંભ
વૃષ	મેષ

અપવાદ	
૨	૧૨
કન્યા	સિંહ

અશુભરત	દ્વિર્દાદશક
૨	૧૨
કર્ક	મિથુન

આમાંના પહેલા ચંત્રમાં પ્રથમનાં પાંચ દ્વિર્દાદશકમાં ગ્રહોને પરસ્પર મૈત્રી છે અને છઠ્ઠામાં બંનેનો સ્વામી એક જ છે. ત્રીજા ચંત્રમાં એક રાશિનો સ્વામી મધ્યસ્થ છે અને બીજાનો સ્વામી મિત્ર છે, તેથી કરીને આ બંને ચંત્રો પ્રીતિકારક છે. બીજા ચંત્રમાં ચારેના સ્વામીઓ પરસ્પર મધ્યસ્થ છે. ચોથા ચંત્રમાં એક મધ્યસ્થ છે અને બીજા વૈરી છે.” અથવા “ચંદ્ર અને બુધને પરસ્પર વેર છે.” એ મત લઈએ તો બંને વૈરી છે. તેથી કરીને આ બંને ચંત્રોનાં પાંચે બીયા ખાસમાં થયું છે. ત્રિવિક્રમ પણ કહે છે કે— “સિંહ રાશિ સિવાય બીજી સર્વ વિષમ રાશિથી બીજી રાશિ આવે એવાં બીયા ખાસમાં અશુભ છે અને સમ રાશિથી તથા સિંહ રાશિથી બીજી રાશિ આવે એવાં બીયા ખાસમાં આવે તે શુભ છે. કેટલાએક કહે છે કે— “નાદી વિગેરે ચારની અતુક્રૂણતા હોય તો પરસ્પર મધ્યસ્થપણાવાળાં બીયા ખાસમાં પણ સારાં છે.” તે વિષે સારંગ કહે છે કે—

“નાદિ ૧ યોનિ ૨ ગંધા ૩ તારા ૪ ચતુષ્કં શુભદં यदि ।

तदौदास्येऽपि नाथानां भकूटं शुभदं मतम् ॥૧॥”

“જે નાદી, યોનિ, ગણ અને તારા એ ચાર શુભ હોય તો રાશિના સ્વામીઓનું ઉદ્દાસીનપણું (મધ્યસ્થપણું) છતાં પણ રાશિકૃટ શુભદાયી માનેલું છે.” નાદી અને તારાનું સ્વરૂપ આગળ કહેશે. “સિંહના બીયા ખાસમાં સિવાય બીજાં સર્વે બીયા ખાસમાં અશુભ છે.” એમ વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે.

હવે રાશિનું નવ પંચમ કહે છે—

श्रेयो मैत्र्यात्परे त्वाहुः कलिकृन्नवपञ्चमम् ।

एकऋक्षे च भिन्नांशे श्रेयः शेषेषु च द्वयोः ॥૨३॥

અર્થ—નવ પંચમ રાશિના સ્વામીઓની મૈત્રી હોય તો શુભ છે. કેટલાક કહે છે કે કલેશકારક છે. એક રાશિમાં ભિન્ન અંશમાં પણ શુભ છે અને બાકીનાં રાશિકુટોમાં બન્નેને શુભ છે.

“ નવ પંચમ સ્વભાવથી જ કલેશનો હેતુ છે. તેમાં વિવાહ થયો હોય તો સંતતિને હાનિ કરનાર છે” એમ વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે. કેટલાએક કહે છે કે—બન્નેની રાશિઓને પરસ્પર મૈત્રી હોય તે નવ પંચમ શુભ છે અને એકની મૈત્રી તથા બીજાનું મધ્યસ્થપણ હોય તો તે મધ્યમ છે.

નવમ-પંચમની સ્થાપના.

શુભનવમ	પંચમ
૯	૫
મેષ	સિંહ
વૃષ	કન્યા
મિથુન	તુલા
સિંહ	ધનુ
તુલા	કુંભ
વૃશ્ચિક	મીન
ધનુ	મેષ
મકર	વૃષ

મધ્યમ	નવમપંચમ
૯	૫
કુંભ	મિથુન
મીન	કર્ક
કર્ક	વૃશ્ચિક
કન્યા	મકર

વિશેષ એ છે જે પ્રીતિ (શુભ) નવપંચમથી પ્રીતિ બીધા બારસું શ્રેષ્ઠ છે અને તેથી પણ પ્રીતિ ષડ્ઠક સાડુ છે. વળી નારાયણ ટિપ્પણીમાં કહ્યું છે કે—

“ આસન્નસ્તુ વરો ગ્રાહ્યો નાસન્ના કન્યકાઃ પુન ।

મૃતૈકમાતાપિતરં સંગ્રાહ્યં નવપંચકમ્ ॥૧૥ ”

“ આસન્ન (નળક) નો વર ગ્રહણ કરવો પણ નળકની કન્યા ગ્રહણ કરવી નહીં, એટલે કે બે કન્યાની રાશિથી ગણતાં વરની રાશિ સમીપે હોય અને વરની રાશિથી ગણતાં કન્યાની રાશિ દૂર હોય તો નવપંચમ વિગેરે સર્વ રાશિકુટ શુભ છે પણ કન્યાની રાશિથી ગણતાં વરની રાશિ દૂર હોય તો તે શુભ નથી. તો પણ બે વર કે કન્યા બેમાંથી એકનાં માતા-પિતા મરણ પામ્યાં હોય તો નવપંચમ શુભ જ છે.”

મૂળ શ્લોકમાં “ એક ઋક્ષ ” કહ્યું છે, ત્યાં ઋક્ષનો અર્થ “ રાશિ ” એવો છે, તેથી બે બેઠેની એક જ જન્મરાશિ હોય તો નવાંચના લેહથી તે શુભ છે અને બેઠેનું જન્મ-નક્ષત્ર એક હોય તો તે શુભ નથી. ત્રિવિક્રમ કહે છે કે—

“एकक्षं जायते यत्र, विवाहे वरकन्ययोः ।

मूलवेधस्तु स प्रोक्तो, महादुष्टफलप्रदः ॥१॥”

“જો વિવાહમાં વરકન્યાનું એક જ (જન્મ) નક્ષત્ર હોય તો તે મૂળવેધ કહેવાય છે, તે મહાદુષ્ટ ફળને આપનાર છે.” લલ્લ પદ્ય કહે છે કે—

“एकनक्षत्रजातानां, परेषां प्रीतिरुत्तमा ।

दम्पत्योस्तु मृतिः पुत्रा, भ्रातरो वार्थनाशकाः ॥१॥

“એક નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા બીજાઓને ઉત્તમ પ્રીતિ રહે છે, પરંતુ સ્ત્રી પુરુષની તો મૃતિ (મરણ) જ થાય છે. અથવા તેના પુત્રો, ભાઈઓ અને ધનનો નાશ કરનાર થાય છે.” તેમાં પદ્ય એટલે એક નક્ષત્રમાં પદ્ય પાદનો લેહ હોય એટલે જુદા જુદા પાદમાં જન્મેલા હોય તો તે શુભ જ છે. પદ્ય એક જ પાદમાં જન્મ્યા હોય તો તે શુભ નથી. કહ્યું છે કે—

“नक्षत्रमेकं यदि भिन्नराश्यो-रभिन्नराश्योरपि भिन्नमृक्षम् ।

પ્રીતિસ્તદાનીં નિવિઢા નુનાર્યો-ચૈત્કૃત્તિકારોહિણિવન્ન નાહીઃ ॥૧॥

“જો નક્ષત્ર એક હોય અને રાશિ ભિન્ન હોય, અથવા રાશિ એક હોય અને નક્ષત્ર ભિન્ન હોય તો તે સ્ત્રી-પુરુષને અત્યંત પ્રીતિ રહે, પરંતુ કૃત્તિકા અને રોહિણી જેવી એક નાહી (નાહીવેધ) ન હોવી જોઈએ. એટલે કે જેમ કૃત્તિકા અને રોહિણીને નાહીવેધ છે, તેવો નાહીવેધ ન હોવો જોઈએ.” તથા—

“नाग्निर्दहत्यात्मतनुं यथा वा, द्रष्टा स्वदृष्टेर्न हि दर्शनीयः ।

एकांશકत्वे समतૈવ તદ્વન્ન ભર્તૃભાર્યાવ્યવહારસિદ્ધિઃ ॥૨॥”

“જેમ અગ્નિ પોતાના દેહને બાળતો નથી અને જેમ દ્રષ્ટા પોતાની દૃષ્ટિએ જોવા લાયક નથી (પોતાની દૃષ્ટિએ પોતાને જોઈ શકતો નથી.) તેમ એક જ અંશમાં જન્મ્યા હોય તો સમાનપદ્ય થાય છે. માટે વર-વહુના વ્યવહારની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી.” એક પાદ છતાં પદ્ય શુભ છે. એમ કેટલાક કહે છે—

“पराशरः स्माह नवांशमेदा-देर्क्षराश्योरपि सौमनस्यम् ॥

एकांશकत्वेऽपि वसिष्ठशिष्यो, नैकत्रपिडे किल नाहीवेधः ॥૩॥”

“પરાશર કહે છે કે-નવાંશનો લેહ હોય તો એક નક્ષત્ર અને એક રાશિમાં પદ્ય પ્રીતિ હોય છે. વશિષ્ઠનો શિષ્ય કહે છે કે એક અંશ હોય તો પદ્ય એક શરીરમાં અર્થાત્ એક નક્ષત્રમાં નાહીવેધ ન હોય.”

મૂળ સ્ત્રોતમાં “એપેષુ ચ દ્વયોઃ” એવું છે. તેમાં શેષ એટલે બાકીના એટલે કે સાતમે સાતમે, દશમે ચોથે, ત્રીજે અગિયારમે રાશિકુટ હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે

આ સ્થાનોમાં રાશિઓને જ પરસ્પર મૈત્રી વિચારવાની છે, તેથી તેના સ્વામીની મૈત્રી નથી. તે વિષે ગદાધર કહે છે કે—

“રાશિકૂટે શુભે લગ્ને, ગ્રહમૈત્રીં ન ચિન્તયેત્ ।

અલામે રાશિકૂટસ્ય, ગ્રહમૈત્રીં તુ ચિન્તયેત્ ॥૧૧॥”

“રાશિકૂટ શુભ પ્રાપ્ત થયું હોય તો ગ્રહની મૈત્રી વિચારવી નહીં, અને રાશિકૂટ શુભ મળ્યું ન હોય તો ગ્રહની મૈત્રી વિચારવી.”

તેમાં પણ એટલે સખ્તમ સખ્તમ વિગેરેમાં એક જ સ્વામીપણું હોય તો અત્યંત શ્રેષ્ઠ બાબતું.

સર્વે બાકીનાં રાશિકૂટોની સ્થાપના.

શુભ તૃતીયૈકાદશ	
૩	૧૧
મેષ	કુંભ
વૃષ	મીન
મિથુન	મેષ
કર્ક	વૃષ
સિંહ	મિથુન
કન્યા	કર્ક
તુલા	સિંહ
વૃશ્ચિક	કન્યા
ધન	તુલા
મકર	વૃશ્ચિક
કુંભ	ધન
મીન	મકર

સપ્તમ	સપ્તમ
૭	૭
મેષ	તુલા
વૃષ	વૃશ્ચિક
મિથુન	ધન
કર્ક	મકર
સિંહ	કુંભ
કન્યા	મીન

દશમ ચતુર્થ શ્રેષ્ઠતર	
૧૦	૪
વૃષ	કુંભ
કર્ક	મેષ
વૃશ્ચિક	સિંહ
મકર	તુલા
કન્યા	મિથુન
મીન	ધન

દશમ ચતુર્થ શ્રેષ્ઠ	
૧૦	૪
મેષ	મકર
મિથુન	મીન
સિંહ	વૃષ
તુલા	કર્ક
ધન	કન્યા
કુંભ	વૃશ્ચિક

૧ સપ્તમ સપ્તક અને દશમ ચતુર્થ મેળાપક સારા ગણાય. પરંતુ કર્ક-મકર અને સિંહ-કુંભ આ બે સપ્તમકો વેરગ્રહ છે, એજ રીતે વૃષભ-સિંહ, કર્ક-તુલા, કન્યા-ધન, વૃશ્ચિક-કુંભ, મકર-કર્ક અને મીન-મિથુનના ચતુર્થ-દશમ ભાગ્ય છે. બરાબ્ર કે તે વેરગ્રહ છે.

અહીં સત્તમ સત્તમમાં તથા ત્રણ અગિયારમાં સ્વામીની મૈત્રીની ચિંતા (વિચારણા) કરવાની નથી. દશમ ચતુર્થ (૧૦-૪)માં તો પહેલા ચારમાં મૈત્રી છે. અને છેલ્લા બેમાં એક જ સ્વામી છે. તેથી એ છએ શશિકૃટ અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે. બીજા દશમ ચતુર્થનાં છએ કુટ સ્વભાવથી જ શ્રેષ્ઠ છે.

તાત્પર્ય એ છે જે—પ્રથમ નક્ષત્ર ચોનિ વિગેરેની શુદ્ધિ બળવાન છે, તેનાથી શશિતુ વશપણું બળવાન છે, તેનાથી પણ શશિના સ્વામી જે ગ્રહે તેમની મૈત્રી બળવાન છે. તેનાથી પણ શશિઓની સ્વાભાવિક મૈત્રી બળવાન છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“સ્વભાવમૈત્રી સહિતા સ્વપત્યો—

વૈશિત્વમન્યોન્યમયોનિશુદ્ધિઃ ।

પરઃ પરઃ પૂર્વગમે ગવેષ્યો,

હસ્તે ત્રિવર્ગી યુગપદ્યુતિચ્છેત્ ॥૧॥”

શશિઓની સ્વાભાવિક મૈત્રી, તેમના સ્વામીઓની મૈત્રી, તેમનું વશવર્તિત્વપણું તથા પરપર નક્ષત્ર ચોનિની શુદ્ધિ, પૂર્વ-પૂર્વના અભાવે પર-પરની ગવેષણા કરવી, યથા-સ્વાભાવિક મૈત્રીના અભાવે તેમના સ્વામીઓની મૈત્રી, તેના અભાવે વશવર્તિત્વપણું ઇત્યાદિ; બે એક સાથે સ્વાભાવિક મૈત્રી, તેમના સ્વામીઓની મૈત્રી આદિ હોય તો ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણે વર્ગ તેના હાથમાં બાણવા, પરંતુ તારામૈત્રી અને નાહીવેધ શુદ્ધિ તો સર્વત્ર બેવાની જ છે.

કેટલાએક નવીન ગામમાં વસવા માટે આ પ્રમાણે કહે છે—

“જન્મરાશિસ્થિતો ગ્રામસ્ત્રિષ્ઠઃ સપ્તમોઽપિ વા ।

સ્વકીયો દ્રવ્યનાશાય, આપદા ચ પદે પદે ॥૧॥

ચતુર્થોઽષ્ટમકો ગ્રામો, દ્વાદશો યદિ વા ભવેદ્ ।

યત્રૈવોત્પદ્યતે અર્થસ્તત્રૈવાર્થો વિલીયતે ॥૨॥

પાંચમો નવમો ગ્રામો, દ્વિતીયો યદિ વા ભવેદ્ ।

દશમૈકાદશચૈવ, સુખદઃ સ ફલપ્રદઃ ॥૩॥”

“પોતાની જન્મરાશિમાં રહેલ ગ્રામ તથા જન્મરાશિથી ત્રીજે, છઠ્ઠે કે સાતમે હોય હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય તથા ડગલે ડગલે આપત્તિ પ્રાપ્ત થાય. જન્મરાશિથી ચોથે, આઠમે કે બારમે બે હોય તો અર્થ જ્યાં પેદા થાય ત્યાં જ નાશ પામે. નવમે, બીજે, દશમે કે અગિયારમે શુભકારી ફળનો આપનાર છે.”

૧. પોતાની જન્મરાશિથી ગામની રાશિ ૧, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮ ૧૨ હોય તો અશુભ બાણવી.
૨, ૫, ૯, ૧૦, ૧૧ હોય તો શુભ બાણવી,

હેવે તારાઓ કહેવી છે. તેમાં પ્રથમ તેની સાથે સંબંધ હોવાથી નાડીવેધ કહે છે.

ચક્રે ત્રિનાદિકે ધિષ્ણય-મેકનાદિગતં શુભમ્ ।

ગુરુશિષ્યવયસ્યાદે-ર્ન વધૂવરયોઃ પુનઃ ॥૨૩॥

અર્થ—ત્રણ નાડીવાળા ચક્રમાં એક નાડીમાં રહેલું નક્ષત્ર હોય તે શુરુ શિષ્યને તથા મિત્રાદિકને આદિ શબ્દથી સ્વામી ભૂત્યાદિક સર્વ દ્વંદ્વોને શુભકારી છે, પરંતુ વહુ વરને શુભ નથી. એટલે કે જેઓનાં જન્મનક્ષત્રો અથવા નામનક્ષત્રો એક નાડીમાં રહ્યાં હોય તો તે નાડીવેધ કહેવાય છે, અને સિન્ન સિન્ન નાડીમાં રહ્યાં હોય તો નાડીવેધ નથી એમ બાબતુ.

ત્રિનાડી ચક્ર સ્થાપના—

દ્વંપતીના સંબંધમાં આ નાડીવેધ શુભ નથી. તે વિષે હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“સુઅસુહિસેવયસિસ્તા-વરપુરવેસ સુહ ઇગનાદિઆ ।

કન્ના પુણ પરિણીઆ, હૃદય પદં સસુરં સાસું ચ ॥૧૧॥”

“પુત્ર, મિત્ર, સેવક, શિષ્ય, ઘર, નગર અને દેશ, એ સર્વે એક નાડીમાં એટલે નાડીવેધમાં હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ એક નાડીમાં રહેલી કન્યા જો પરણી હોય તો તે પતિને, સસરાને તથા સાસુને હલ્લે છે.” વિશેષ એ છે જે—“પુત્ર, મિત્રાદિકને નાડીવેધ હોય તો વિરુદ્ધ યોનિવાળા નક્ષત્રનો યોગ પણ અશુભ નથી.”

વર વહુને નાડીવેધ હોય તો તેનું કૃળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

“હન્નાદિવેધતો મર્તુ-ર્મધ્યનાદીવ્યધે દ્વયોઃ ।

પૃષ્ઠનાદિવ્યધે નાર્યા, મૃત્યુઃ સ્યાન્નાત્ર સંઘયઃ ॥૧૨॥

સમાસન્ને વ્યધે શીઘ્રં, દૂરવેધે ચિરેણ ચ ।

વેધાન્તરમમાનેડત્ર, વર્ષે દુષ્ટં પ્રજાયતે ॥૨૨॥”

“હૃદયની નાડીનો (પહેલાં નક્ષત્રની નાડીનો) વેધ હોય તો પતિનું મરણ થાય છે, મધ્ય (ખીણ) નાડીનો વેધ હોય તો બંનેનું મરણ અને પૃષ્ઠની (ત્રીણ) નાડીનો વેધ હોય તો સ્ત્રીનું મરણ થાય છે. આ વાત નિઃસંદેહ છે. તેમાં પણ પાસેનો વેધ હોય તો શીઘ્રતાથી અશુભ થાય છે, દૂર વેધ હોય તો ચિરકાળે અને વચમાં વેધ હોય તો નક્ષત્રની સંખ્યા પ્રમાણે (તેટલે) વર્ષે અશુભ થાય છે.”

૧. આઘ નાડી (વર-વધૂની આઘનાડી હોય)

૨. અર્થ

કદાચ નક્ષત્રવેધનો ત્યાગ ન થઈ શકે તો પાદવેધનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. તે વિષે નરપતિજયચર્યામાં કહ્યું છે કે—

“એતચ્ચક્રં સમાલિખ્ય, અશ્વિન્યાદ્યાંદ્વિપંક્તિઃ ।
વેધો દ્વાદશનાડીભિઃ, કર્તવ્યઃ પતિકન્યયોઃ ॥૧॥
एवं निरन्तरो येषां, दम्पतीनां भवेद्वेधः ।
तेषां मृत्युर्न संदेहः, सान्तरस्त्वल्पदुःखदः ॥२॥”

“અશ્વિનીના પહેલા પાદની પંક્તિથી આરંભીને ખાર નાડી (રિખા)એ કરીને આ ચક્ર આલેખવું, તેમાં વર બહુનો વેધ જોવો. તેમાં જે દંપતીનો વેધ આંતરાસહિત હોય તો અવશ્ય તેમનું મૃત્યુ થાય અને જો આંતરા સહિત એટલે દૂર હોય તો અદ્વપદુઃખ-હાથી થાય.”

વળી તે જ ગ્રંથમાં ‘દંપતીની જેમ હેવના, મંત્ર તથા શુરુ-શિષ્યના યોગમાં પણ નાડીવેધ અશુભ છે.” એમ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

“एकनाडिस्थिता यत्र, गुरुर्मंत्रश्च देवता ।
तत्र द्वेषं रुजं मृत्युं, क्रमेण फलमादिशेत् ॥१॥”

“જ્યાં શુરુ, મંત્ર અને દેવતા એક નાડીમાં રહ્યા હોય ત્યાં અતુકમે દ્વેષ, બ્યાધિ અને મૃત્યુરૂપ ફળને કહેવું.”

પ્રથમ કહેલા સર્વે મૈત્રીના પ્રકારોમાં આ નાડીવેધ બળવાન છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

सदा नाशयत्येकनाडीसमाजो, भकूटादिकान् सर्वभेदान् प्रशस्तान् ।

“નક્ષત્ર, (રાશિ) કુટ વિગેરે સર્વ શુભ ભેદોનો એક નાડીવેધ જ નાશ કરે છે,” હવે તારામૈત્રી કહે છે.—

द्वेषु गुरुशिष्यादेः, प्रीतिहेतोः परस्परम् ।
त्रिपञ्चसप्तमीं तारां सर्वत्र परिवर्जयेत् ॥२५॥

અર્થ—પરસ્પર પ્રીતિના હેતુરૂપ શુરુ-શિષ્યાદિકનાં દંદોને પરસ્પર ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા સર્વત્ર વર્જવી. એટલે કે જેમાંથી એકની પણ તારા ત્રીજી, પાંચમી કે સાતમી હોય તો તેમની તેવી (સારી) પ્રીતિ થતી નથી. (નવ નવ તારાની ત્રણ ઓળી પ્રથમ કહી છે તે અહીં જાણવી.)

તેમાં પણ વિશેષ કરીને શુરુ, વર, રાજાદિકે સ્વામી વિગેરેની તારા ત્રીજી, પાંચમી કે સાતમી ન જ હોવી જોઈએ. કહ્યું છે કે—

“भीरुमादचल ७ पञ्च ५ तृतीया ३ शोकवैरविषदे वरताराः ।”

“ સ્ત્રીના નક્ષત્રથી વરની તારા સાતમી, પાંચમી કે ત્રીજી હોય તો તે અનુક્રમે શોક, વેર અને વિપત્તિને માટે છે.”

આ તારામૈત્રીનું પ્રધાનપણું છે. તે વિષે દૈવજ્ઞવદ્સભમાં કહ્યું છે કે—

“ પુંસ્ત્રીરાશીશયોમૈત્ર્યા—મેકેસ્ત્વે ચ વજ્રયમે ।

વહ્નમાદિષ્વપિ સ્યા—તારામૈત્ર્યા કરગ્રહઃ ॥૧૧॥ ”

“ વર કન્યાની રાશિના સ્વામીઓની મૈત્રી છતાં, અથવા તેમનું એક સ્વામીપણું છતાં તથા વશ્યપણું છતાં તેમજ ૫૩૭૮૬ વિગેરે છતાં પણ તારામૈત્રીએ કરીને પાણિગ્રહણ કરવામાં આવે છે.”

હવે વર્ગમૈત્રી કહે છે.

ચત્વારોઽકચટા વર્ગોઃ, ક્રમાચપયશાસ્તથા ।

યત્નતો વર્જનીયાઃ સ્યુ—રિતરેતરયજ્ઞમાઃ ॥૨૬॥

અર્થ—અકારાદિક સ્વરોનો અ વર્ગ, કાદિ પાંચનો ક વર્ગ, ચ વિગેરે પાંચનો ચ વર્ગ એ રીતે ૮ વર્ગ, ત વર્ગ, પ વર્ગ, યરલવનો ય વર્ગ તથા શષસહનો શ વર્ગ એમ આઠ વર્ગ બાણવા. આ વર્ગોમાંથી પરસ્પર પાંચમો પાંચમો વર્ગ યત્નથી વળંવા યોગ્ય છે. એટલે કે વર વહુ વિગેરેના નામના પહેલા પહેલા અક્ષર જે જે વર્ગમાં આવતા હોય તે વર્ગ એક બીજાથી પાંચમો હોય તો તેમના સ્વામીઓનું અતિવૈર હોવાથી તે તબ્બા યોગ્ય છે.

વર્ગના સ્વામીઓ હર્ષ પ્રકાશમાં આ પ્રમાણે કહેલા છે.—

“ વૈનતેયૌતુસિંહશ્ચા—ઽહિમૂષકમૃગોરણાઃ ।

ક્રમાદકચટાદીનાં સ્વામિનોઽમી સ્મૃતા વુષૈઃ ॥૧૧॥ ”

“ અ, ક, ચ વિગેરે આઠે વર્ગોના સ્વામી અનુક્રમે ગુરુ ૧, બિહાડો ૨, સિંહ ૩, ફૂતરો ૪, અર્ધ ૫ ઉંદર ૬; મૃગ ૭ અને ઘેટો ૮, આ પ્રમાણે પડિતોએ કહેલા છે. આમાં દરેકથી પાંચમા પાંચમા સાથે વૈર છે.”

વિશેષ એ છે જે—યોનિ ૧, ગણ ૨, રાશિ ૩, તારાશુદ્ધિ ૪ અને નાડીવેધ ૫, આ પાંચ બાબતો જન્મનક્ષત્રની ખગર હોય તો તે જન્મનક્ષત્રે કરીને જ ભેળી. ખગર ન હોય તો નામના નક્ષત્રવડે ભેળી પણ વર્ગમૈત્રી અને લેણાદેણી તો પ્રસિદ્ધ નામના નક્ષત્રે કરીને જ ભેળી.

વર્ગ કહેવાની સાથે સંબંધ હોવાથી પરસ્પર લેણાદેણી બાણવાની રીત બતાવે છે.

નામાદિવર્ગાંકમથૈકવર્ગે, વર્ણાંકમેવ ક્રમતોત્ક્રમાચ ।

ન્યસ્યોમયોરદ્વહતાવશિષ્ટે—ઽર્ધિતે વિંશોપાઃ પ્રથમેન દેયાઃ ॥૨૭॥

અર્થ— બેઠિનાં નામના આદિ અક્ષરવાળા વર્ગના અંક (સંખ્યા) ને અથવા એક જ વર્ગનાં હોય તો તે નામના પહેલા અક્ષરોની સંખ્યાને બેડે બેડે મૂકવી. પછી તેને આઠે ભાગી જે અવશેષ રહે તેનું અર્ધ કરવું. જે આવે તેટલા વસા પહેલા અંકના વર્ગવાળો બીજા વર્ગનો દેવાદાર છે એમ જાણવું. એ રીતે ક્રમ અને ઉત્ક્રમ વડે જેમ ઘટે તેમ લેણું અને દેણું યથાચોગ્ય વાળવું, અને બાકીનું દેણું નિશ્ચિત કરવું અને બે પરસ્પર લેણું કે દેવું ન આવે તો બેમાંથી એકને જેને આવે તેનો નિર્ણય કરવો.

ઉદાહરણ— કણાદ શુરુ અને વલ્મીક શિષ્ય છે. તેમના નામના વર્ગની સંખ્યા અનુક્રમે મૂકી ત્યારે ૨૭ સત્યાવીશ થયા. તેને આઠે ભાગ લેતાં ત્રણ શેષ રહ્યા, તેને અર્ધ કર્યા ત્યારે દોઢ રહ્યો, માટે કણાદ શુરુ વલ્મીકનો દોઢ વસાનો દેવાદાર થયો. હવે (કણાદ વલ્મીક પાસે કેટલું માગે તે જાણવા માટે) તે જ આંકને ઉત્ક્રમે મૂકતાં ૭૨ ગોતર થયા, તેને આઠે ભાગ લેતાં કાંઈ પણ શેષ રહ્યું નહીં, તેથી વલ્મીક શુરુનો કાંઈ પણ દેવાદાર ન થયો, પરંતુ શુરુ જ શિષ્યનો દેવાદાર થયો. આ યોગનિધાન ગ્રંથમાં કહેલું ઉદાહરણ કહ્યું છે. હવે બીજું ઉદાહરણ આપીએ છીએ—આદિનાથ અને શ્રીહત્તના વર્ગના અંક મૂકવાથી ૧૮ અદાર થયા. તેને આઠે ભાગ લેતાં બે વધ્યા, તેણું અર્ધ કરતાં એક આવ્યો તેથી એક વસો આદિનાથ શ્રીહત્તના દેવાદાર થયા. હવે તે જ અંક ઉત્ક્રમે સ્થાપવાથી ૮૧ થયા. આઠે ભાગ્યા ત્યારે એક અવશેષ રહ્યો. તેને અર્ધ કરવાથી અર્ધ આવ્યો. તેથી શ્રીહત્ત આદિનાથનો અર્ધો વસો દેવાદાર થયો. પરસ્પર લેણુંદેણું વાળવાથી બાકીનો અર્ધો વસો આદિનાથ શ્રીહત્તના દેવાદાર થયા. એ નિર્ણય થયો. એ પ્રમાણે સર્વત્ર જાણવું. “દેવા લેવામાં સહેલું પડે માટે લેણા દેણી ચોડી હોય તે સારી.” એમ નારાયણ દિગ્વિજયમાં કહ્યું છે.

અહીં ગર્ગાચાર્યે કહેલો સંગ્રહ સ્લોક આ પ્રમાણે છે.—

“રાશિ-ગ્રહમૈત્રી-ગણ, -યોની-તાર-ફનાથતા-વચ્ચમ્ ।

સ્ત્રીદૂર-નાહિયુતિ-વર્ગ-લભ્ય-વર્ણ-યુજયો દ્વયેષુહ્વાઃ ॥૧॥”

“શુક્ર, શિષ્ય, વર, વહુ વિગેરે દ્વંદ્વોમાં રાશિ ૧, અહમૈત્રી ૨, ગણ ૩, યોનિ ૪, તારા ૫, એક સ્વામીપણું ૬, વચ્ચપણું ૭, સ્ત્રીદૂર ૮, નાહિવેધ ૯, વર્ગ ૧૦, લેણાદેણી ૧૧, વર્ણ ૧૨ અને યુજિ ૧૩ આટલી તેર બાબતો બેવી. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો.—

.. બેઠિની રાશિઓની સ્વાભાવિક મૈત્રી, ત્રણ-અગિયાર, દશ-ચાર અને સપ્ત-સપ્તમમાં (રાશિફલમાં) બેવી. અહમૈત્રી, પ્રીતિ પડકર, પ્રીતિ દ્વિર્દ્વંદ્વશ અને પ્રીતિ નવપંચમમાં બેવી. તથા ગણ, યોનિ, તારા, એક સ્વામીપણું, નાહિવેધ, વર્ગ અને લેણાદેણી એ સર્વ કહી દીધા છે માટે સ્પષ્ટ છે. વચ્ચપણું આગળ કહેશે. સ્ત્રીદૂર એટલે વહુની રાશિ વરની રાશિથી દૂર હોય તો સારી અર્થાત્ વહુની રાશિથી વરની રાશિ પાસે હોય તો સારી. વર્ણ એટલે મીનથી આરંભીને ચાર ચાર રાશિના ત્રણ

વિભાગ કરવા. તેમાં દરેક વિભાગમાં અનુક્રમે પ્રાદ્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વર્ણ બાણવા. એટલે મીન પ્રાદ્ય, મેષ ક્ષત્રિય, વૃષ વૈશ્ય અને મિથુન શૂદ્ર એ રીતે કર્ક પ્રાદ્ય વિગેરે. આ વર્ણ વિભાગ સારાવળીમાં કહ્યો છે. તેનું કળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“યત્ર વર્ણાધિકા નારી, તત્ર મર્તા ન જીવતિ ।

યદિ જીવતિ મર્તા સ્યા-ત્તદા પુત્રો ન જીવતિ ॥૧॥

“જે દંદમાં નારી ઉંચા વર્ણવાળી હોય, તે દંદમાં પતિ જીવે નહીં. જો કદાચ જીવે તો પુત્ર ન જ જીવે.” એમ મહાદેવ કહે છે.”

ચુજિ, ચુભ પણ પૂવે “પૂર્વાર્ધ” યોગીમાં પરણેલી સ્ત્રીને તેના ભર્તા અત્યંત વલ્લભ થાય છે.” એ વિગેરે કહેલું છે.”

વિશેષ એ છે જે જિનબિંબ કરાવનાર ધનિકને અનુકૂળ પ્રતિમા સ્થાપવામાં તથા શિશ્યત્વ નામ પાડવામાં મુનિઓએ નક્ષત્રની યોનિ વિગેરેનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો. તેમાં શિશ્યના નામમાં નાડીવેધ શ્રેષ્ઠ છે; તે જિનેશ્વરના નામમાં તજવા યોગ્ય જ છે, અને તારાનો વિરોધ પ્રાપ્ત કરીને જિનબિંબના અધિકારમાં વિચારવાનો નથી. કહ્યું છે કે —

યોનિ ગણ રાશિમેદા, લભ્યં વર્ગશ્ચ નાદિવેધશ્ચ ।

નૂતનવિંશવિધાને, વરૂવિધમેતદ્વિલોક્યં જ્ઞૈઃ ॥૧॥”

“યોનિ ૧, ગણ ૨, રાશિમેદ ૩, લેણાદેણી ૪, વર્ગ ૫ અને નાડીવેધ ૬ આ છ પ્રકારનું બળ પડિતોએ નવીન જિનબિંબ કરાવવામાં ભેળું.”

તેમાં જિનેશ્વરના જન્મનક્ષત્રની જેમ જે ધનિકના જન્મનક્ષત્રની ખબર હોય તેના જન્મનક્ષત્ર સાથે યોનિ, ગણ, રાશિ અને નાડીવેધ આ ચાર બાબત ભેળી, પણ વર્ગ અને લેણાદેણી એ બે બાબત ભેળી નહીં, કેમ કે વર્ગનું પરસ્પર પાંચમાપણું તથા પરસ્પર લેણાદેણી એ બે બાબત જિનેશ્વરની જ જેમ તે ધનિકને પણ પ્રસિદ્ધ નામ વડે જ ભેળાય છે. આ રીત સર્વત્ર લેવી, પરંતુ જન્મનક્ષત્રની ખબર ન હોય તો તેની યોનિ વગેરે સર્વ પ્રસિદ્ધ એવા નામના જ નક્ષત્ર વડે ભેળું. તેમાં પ્રથમ તો જિનેશ્વર તથા ધનિકનું યોનિ, ગણ અને વર્ગ સંબંધી પરસ્પર વેર અવશ્ય તજવું. અથવા વેર છતાં પણ ધનિકની યોનિ વિગેરે જો દેવની યોનિ વિગેરેથી બળવાન હોય તો અહણુ કરવામાં હરકત નથી. એટલે કે અદ્ય બળવાન વડે વધારે બળવાનનો પરાજય થઈ શકતો નથી. આ અભિપ્રાયે કરીને ધનિકની યોનિ બિલાડો (બળવાન) હોય અને દેવની યોનિ ઉંદર (નિર્બળ) હોય એટલાથી કંઈ દોષ નથી, અને ભતિવૈર ન હોય તો ધનિકનાં યોનિ અને વર્ગ અદ્ય બળવાળાં હોય તો પણ કંઈ વિશેષ દોષ નથી. કારણ કે શાસ્ત્રમાં યોનિ અને વર્ગનાં ભતિવૈરને જ વખ્યાં છે. લોકમાં પણ તે જ પ્રમાણે આદરવામાં આવે છે. તથા જેમાં દેવની રાશિથી ધનિકની રાશિ સમીપે હોય અને ધનિકની રાશિથી દેવની રાશિ દૂર હોય એવું પ્રીતિ ષડ્ઠક વિગેરે અહણુ કરવું, તે સિવાય બીજું એટલે અપ્રીતિવાળું અહણુ ન કરવું તથા તેવા પ્રકારનું બીજું કોઈ શુદ્ધ ન મળે તો તે પણ એટલે

અત્રીતિવાળું' અહણુ પણ કરવું. દેવ રાક્ષસરૂપી ગણવૈર પણ એ જ રીતે બાણવું. કેમકે દોઢમાં પણ વરકન્યાદિકના સળંધમાં બીજી શુદ્ધિને અભાવે દેવ રાક્ષસરૂપ ગણવૈર પણ આદર કરાતું' બેવામાં આવે છે. શિષ્યનાં નામ પાડવામાં તો ગુરુ-શિષ્યનો પરસ્પર તારાવિરોધ તથા શત્રુ ષડ્ઘટક વિગેરે સર્વ (રાશિકૂટના) અશુભનો ત્યાગ કરવો. યોનિનો વિરોધ પણ તજવો, પરંતુ નાડીવેધ હોય તો આ યોનિવિરોધ અશુભ નથી. તે વિષે હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“દુષ્વારસ નવપંચમ, છકટ્ટુગ તિપ્પસત્તમી તારા ।

અન્નુન્નં ગુરુસીસાણં, નામકરણે વિવજ્જિજ્ઞા ॥૧॥

ગુરુસીસાણ કરિજ્ઞા, નામં મ વિરુદ્ધજોણિય રિક્ખે ।

જહ્ હુલ્લજ ન તં રિક્ખં, આરુદ્ધં યગનાદીય ॥૨॥”

“નામ કરવામાં ગુરુ-શિષ્યનું' પરસ્પર બીયા-બારમું, નવ-પંચમ, ષડ્ઘટક તથા ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા, આટલાં વાનાં વર્જવાં. ગુરુ-શિષ્યના પરસ્પર વિરુદ્ધ યોનિવાળા નક્ષત્રમાં નામ કરવું નહીં, પરંતુ બે તે નક્ષત્ર એક નાડી પર આરૂઢ થયું' ન હોય તો-નાડીવેધમાં ન હોય તો, અર્થાત્ નાડીવેધમાં તે નક્ષત્ર હોય તો વિરુદ્ધ યોનિવાળા નક્ષત્રનો દોષ નથી.”

ગણ અને વર્ગનો વિરોધ તજવા યોગ્ય જ છે. લેણાદેણી પણ પરસ્પર બેવા યોગ્ય છે. પરસ્પરની રાશિમૈત્રી વિગેરેનો અભાવ હોય તો રાશિનું' વશ્યપણું' અહણુ કરવું, કેમ કે વશ્યપણું' હોવાથી શત્રુ ષડ્ઘટાદિકનો પણ વિશેષ દોષ સંભવતો નથી. પુત્ર વિગેરેના નામને વિષે પણ પ્રાયે સર્વ જાળત શિષ્યના નામ પ્રમાણે જ બાહુવી. પૂર્ણભદ્ર પણ કહે છે કે—

“જીવેન્દ્રાર્કેષુ બલિષ્ઠ ત્રિષુ ગોચરશુદ્ધિતઃ ।

નામપ્રથમવર્ણસ્ય તૃણાં નામ વિધીયતે ॥૧॥”

“પહેલા અક્ષરની ગોચરશુદ્ધિથી શુદ્ધ, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ ત્રણ બળવાન હોય ત્યારે માણસનું' નામ કરવામાં આવે છે. ભાવાર્થ એ છે બે-નામ પાડનાર આચાર્યાદિકને બેટલા વર્ણો (અક્ષરો) મૈત્રીને સ્ખનારા છે, તે વર્ણોમાંથી બે વર્ણના શુદ્ધ, ચંદ્ર અને સૂર્ય ગોચરશુદ્ધિવડે બળવન હોય, તે વર્ણને પ્રથમ (નામની આદિમાં) રાખીને ઇષ્ટ (શુભ) દિવસે શિષ્યાદિકનું' નામ પાડવું.”

હવે કર્ણવેધનું' સૂક્ત કહે છે.

કર્ણવેધોઽહિ સૌમ્યસ્ય, માર્ગે મૈત્ર્યે શ્રુતિદ્વયે ।

હસ્તચિત્રોત્તરા ૩ પૌષ્ણા-ધિનાદિત્યદ્વયે શ્રુમઃ ॥૨૮॥

અર્થ—બુધવારે દિવસમાં મૃગશીર્ષ, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, હસ્તા, ચિત્રા, ત્રણે ઉત્તરા, રેવતી, અશ્વિની, પુનર્વસુ અને પુષ્ય નક્ષત્રમાં કર્ણવેધ કરવો શુભ છે. શુરુવારે પણ કરવાનું વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે.

હવે બાળકને પ્રથમ ચણાવવાનું તથા પ્રથમ લોબનનું સુદ્ધૂત કહે છે.—

આઘાટનં પ્રાથમકલ્પિકસ્ય, મૃદુદ્રુવક્ષિગ્રચરેષુ મેષુ ।

પૂર્વાશનં માસિ શિશોશ્ચ ષષ્ઠે, મં વારુણં સ્વાતિમિતશ્ચ મુક્ત્વા ॥૨૯॥

અર્થ—બાળકને તથા નવા દીક્ષિત સાધુને મૃદુ, દ્રુવ, ક્ષિપ્ર અને ચર નક્ષત્રોમાં પ્રથમ હિંડન તથા ગોચરીની ચર્ચા શુભ છે અહીં વાર કદ્યો નથી તો પણ મંગળ અને શનિ સર્વ કાર્યમાં ત્યાગ કરવા. બાળકને પહેલું અશન (ખરાવવું તે—અષોટણ) છઠ્ઠે મહિને કરાવવું, અને પૂર્વાનાં મૃદુ વિગેરે નક્ષત્રોમાંથી શતતારકા અને સ્વાતિ વિનાનાં બીજાં સર્વ નક્ષત્રો લેવાં. “પુત્રીને પાંચમે માસે પહેલું અશન કરાવવું.” એમ લોબ કહે છે. “પુત્રીને માટે માસનો નિયમ નથી” એમ હરિ કહે છે. તિથિમાં રિક્તા તિથિનો સર્વ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો. વિશેષ એ છે કે—

“શશિશુક્રે ચ મન્દાગ્નિઃ, જ્ઞાનિમૌમે વલક્ષયઃ ।

બુધાર્કગુરુવારેષુ, પ્રાશનં તુ હિતાવહમ્ ॥૩૧॥”

“સોમ અને શુક્રવારે અન્ન પ્રાશન કરાવવાથી અગ્નિ મંદ થાય છે, જ્ઞાન અને મંગળવારે બળનો ક્ષય થાય છે, તેથી બુધ, રવિ અને શુરુવારે અન્ન પ્રાશન કરાવવું શુભ છે.”

હવે નવાં પાત્રો વાપરવાનું સુદ્ધૂત કહે છે.—

પાત્રમોગોડક્ષિની ચિત્રા-નુરાધા રેવતીમૃગે ।

હસ્તે પુષ્યે ચ ગુર્વિન્દુ-વારયોશ્ચ પ્રશસ્યતે ॥૩૦॥

અર્થ—અશ્વિની, ચિત્રા, અનુરાધા, રેવતી, મૃગશીર્ષ, હસ્તા અને પુષ્ય નક્ષત્રમાં તથા ચેતુ, અંદ્રના વારે નવાં પાત્રો વાપરવાં શુભ છે.

ક્ષીરનું સુદ્ધૂત કહે છે.

ક્ષીરં શુભસ્યાહનિ તારકાચલે,

તિથૌ ચ રિક્તાષ્ટમીષષ્ઠ્યમોજ્જિતે ।

ચિત્રાચરૈન્દ્રાશ્વિનપુષ્યરેવતી-

હસ્તૈન્દવૈસ્તુલ્યપતૌ ક્ષણોડયવા ॥૩૧॥

અર્થ—શુભ વારને દિવસે તારાનું બળ હોય ત્યારે રિક્તા તિથિ, આઠમ, છઠ અને અમાવાસ્યા સિવાયની બીજી કોઈ તિથિએ ચર નક્ષત્રો, ચિત્રા, નયેષ્ઠા, અશ્વિની,

પુષ્ય, રેવતી, હસ્ત તથા મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં અથવા તો આ નક્ષત્રોના પતિ જેમાં હોય તેવા મુહૂર્તમાં બાળકનું પ્રથમ મુંડન અથવા નવીન સાધુનો પ્રથમ લોચ કરવો. બાકીનાં -પછીનાં મુંડનો તો વાર તથા માત્ર નક્ષત્રની શુદ્ધિએ કરીને જ થાય છે. મુંડનમાં શુભ વાર એટલે અકૂર વાર લેવો. તે વિષે વ્યવહારસારમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.—

“ક્ષૌરે માસં દુનોત્યર્કો, મૌમોઽદ્યૌ સપ્ત દ્યૌઃજઃ ।

ષટ્ પ્રીણાતીન્દુરદ્યૌ જ્ઞો, ગુરુર્નૈવ મૃગુર્દશ ॥૧૧॥”

“રવિવારે ક્ષૌર કરાવવાથી એક માસ સુધી દુઃખ થાય છે, મંગળે આઠ માસ અને શનિવારે મુંડન કરાવવાથી સાત માસ દુઃખ થાય છે. સોમવારે મુંડન કરાવવાથી છ માસ પ્રસન્નતા રહે છે. પુષ્યવારે આઠ માસ, શુક્રવારે નવ માસ અને શુક્રવારે દશ માસ પ્રસન્નતા રહે છે.”

ક્ષૌરમાં તારાબળ અવશ્ય જોવું જોઈએ, કેમ કે તારા સુદ્ધં સ્વરં તારાઓ કરીને શુદ્ધ દિવસે ક્ષૌર કરાવવું.” એમ હર્ષ પ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે. અંદ્રબળ પણ અવશ્ય લેવું એમ વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે. જો કહેલાં નક્ષત્રો ન મળતાં આવે, અને ક્ષૌર અવશ્ય કરવું હોય તો કહેલાં નક્ષત્રોના જે સ્વામી હોય, તે જ જે ક્ષણેના સ્વામી હોય તે ક્ષણે ક્ષૌર કરાવવું. ક્ષણ એટલે મુહૂર્ત નામનો રાત્રિ-દિવસનો પંદરમો ભાગ (ખેલડી). તે ક્ષણેના સ્વામીઓ આ પ્રમાણે છે.—

“શિવ મુજગ મિત્ર પિતૃ વસુ જલ વિશ્વ વિરંચિ પંકજપ્રભવાઃ ।

ઇન્દ્રાગ્નીન્દ્ર નિશાચર વરુણાર્યમ યોનય આહિ ॥૧૧॥”

“દિવસના ૧૫ ક્ષણોના અધિપતિઓ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે. શિવ ૧, ભુજગ ૨, મિત્ર ૩, પિતૃ ૪, વસુ ૫, જલ ૬, વિશ્વ ૭, વિરંચી ૮, પંકજપ્રભવ (પ્રજ્ઞા) ૯, ઇન્દ્ર ૧૦, અગ્નીન્દ્ર ૧૧, નિશાચર ૧૨, વરુણ ૧૩, અર્યમા ૧૪ અને યોનિ ૧૫”

“રુદ્રાજાહિર્વૃધા પૂષા દસાન્તકાગ્નિ ઘાતાતરઃ ।

ઇન્દ્રાદિતિ ગુરુ હરિ રવિ, ત્વષ્ટૃ નલાચ્યાઃ ક્ષણાધિપા રાત્રૌ ॥૨॥”

“રાત્રિએ ક્ષણોના અધિપો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે.—રુદ્ર ૧, અજ ૨, અહિર્બુધ ૩, પૂષા ૪, હસ્ત ૫, અન્તક ૬, અગ્નિ ૭, ઘાતા ૮, ઇન્દ્ર ૯, અદિતિ ૧૦, ગુરુ ૧૧, હરિ ૧૨, રવિ ૧૩, ત્વષ્ટા ૧૪ અને અનલ ૧૫.”

ક્ષણોનાં નામો આ પ્રમાણે છે—

“આર્દ્રાશ્લેષા નુરાધા ચ, મધા ચૈવ ધનિષ્ઠિકા ।

પૂર્વાષાદોત્તરાષાઢે, અભિજિદ્રોહિણી તથા ॥૩॥

જ્યેષ્ઠા વિશાલિકા મૂલં, નક્ષત્રં શતતારકમ્ ।

ઉત્તરપૂર્વે ફલગુન્યૌ, ક્ષણાસ્તિથિસમા દિને ॥૪॥”

“અનુક્રમે દરેક તિથિને દિવસે ૫૬૨ ક્ષણોનાં નામે આ પ્રમાણે છે— આર્દ્રા ૧, અશ્લેષા ૨, અનુરાધા ૩, મધા ૪, ધનિષ્ઠા ૫, પૂર્વાષાઢા ૬, ઉત્તરાષાઢા ૭, અભિજિત ૮, રેહિણી ૯, જ્યેષ્ઠા ૧૦, વિશાખા ૧૧, મૂળ ૧૨, શતતારકા ૧૩, ઉત્તરાશ્વિની ૧૪ અને પૂર્વાશ્વિની ૧૫.

“દક્ષિણદિસિ મુચુ ગમં, દિક્ષ્વ પદ્મુ ગમાગમાહ્વયં ।

જં તં સર્વં સુહયં, અભિજિમુહુતંમિ અદ્વમ ॥૫॥”

“આ ૫૬૨ે મુહૂર્તો (ક્ષણો)માં દક્ષિણ દિશાના ગમન (પ્રયાણ)ને મૂકીને પાકીની દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા અને ગમન-આગમન વિગેરે સર્વ કાર્ય આઠમા અભિજિત મુહૂર્તમાં શુભકારી છે. કહ્યું છે કે—

“ઉપાયવિદ્ધિ વદ્વાયદદ્ધતિહિ પાવગહ વિદિઅદોસે ।

મજ્જણહગઓ સરો સર્વે વવણીય સુલકરો ॥૬॥”

“ઉત્પાત, વિષ્ટિ, વ્યતિપાત, દગ્ધ તિથિ તથા પાપ ગ્રહોથી થયેલા સર્વે દોષોને દૂર કરીને મધ્યાહ્નકાળને સૂર્ય સુખકારક છે.” આ પ્રમાણે હવે પ્રકાશમાં છે.

પૂર્ણાશ્ર પશુ કહે છે કે—

“ગ્રસતે ગ્રહચક્રમસૌ, રવિરુદયે યાવદેવ યામયુગમ્ ।

ઉદ્ભવતિ વમનકાલે, વાન્તં તદ્વિહ્લીભવતિ ॥૭॥”

“આ રવિ (સૂર્ય) ઉદયસમયે જો ગ્રહર સુધી ગ્રહોના સમૂહને ગળે છે અને પાકી વમનકાળે તેમને વમે છે; અને વમેલું એવું તે ગ્રહચક્ર વિદ્યુવળ થાય છે. અર્થાત્ મધ્યાહ્ન સમયે વિદ્યુવળ થાય છે.”

“વિહ્લીતામુપગતવતિ, તસ્મિન્ વિજયાહ્વયો ભવતિ યોગઃ ।

યસ્મિન્ વિહિતં કાર્યં, ન ચલતિ કથમપિ યુગાન્તેઽપિ ॥૮॥”

“જ્યારે તે ગ્રહચક્ર વિદ્યુવળતાને પામે છે ત્યારે વિજય નામનો યોગ થાય છે. તેમાં કરેલું કાર્ય યુગના અંતમાં પણ કોઈ પણ પ્રકારે અળતું નથી.”

લલ્લ પશુ કહે છે કે—

“રવૌ ગગનમધ્યસ્થે, મુહૂર્તેઽભિજિદાહ્વયે ।

હિનત્તિ સકલાન્ દોષાં-શ્રક્રમાદાય માધવઃ ॥૯॥”

“રવિ ગગનના મધ્ય ભાગમાં રહ્યો હોય ત્યારે અભિજિત નામનું મુહૂર્ત કહેવાય છે; તે વખતે માધવ (કૃષ્ણ) ચક્ર લઈને સર્વ દોષોને હણે છે.”

આ વિજય મુહૂર્ત માટે કેટલાક આ પ્રમાણે કહે છે—

“દુપહરગહિઅરુણે, દુપહરવહિઅગહિઅ મજ્જણે ।

વિજયં નામ મુહુતં, પસાહ્યં સર્વકર્જ્જાણં ॥૧૦॥”

“ મધ્યાહ્નસમયે જે પ્રહરમાં એક ઘડી ઓછી હોય ત્યારથી પછીના જે પ્રહરની એક ઘડી અધિક (અર્થાત્ મધ્યાહ્ન પછીના જે પ્રહરમાંની પહેલી એક ઘડી અને મધ્યાહ્ન પૂર્વના જે પ્રહરમાંની છેલ્લી એક ઘડી) કુદ્ર આ જે ઘડીનું વિજય નામે સુદુર્ત કહેવાય છે, તેસર્વ કાર્યને સાધે છે.”

સાતઃકાળની સંધ્યાના સમયે પણ વિજય યોગ થાય છે. તે વિષે હર્ષપ્રકાશમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ હસિસંજ્ઞામઙ્કતો, કિંચિ ઉન્નિમ્નતારઓ ।

વિજઓ નામ જોગોડયં, સન્વકજ્જ્વલસાહઓ ॥૧૧॥ ”

“ કાંઈક સંધ્યાને ઉલ્લંઘન કરી ગયેલો તથા કાંઈક તારાઓ જેમાં ઉત્પન્ન થયા છે એવો જે સમય તે વિજય નામનો યોગ કહેવાય છે. તે સર્વ કાર્યને સાધે છે.”

હલ્લે પ્રાતઃકાળની સંધ્યામાં પણ યાત્રા કરવાનું ઇચ્છ્યું છે. કહ્યું છે કે—

“ આવશ્યકે તથા યાને, સૌમ્યેડસ્તે નિધનેડપિ વા ।

બ્રજેદકોદયે વાડપિ, મધ્યાહ્ને વાડવિશંકિતઃ ॥૧૨॥ ”

“ તથા અવશ્ય યાત્રા (પ્રયાણ) કરવાની હોય તો સૂર્યોદયસમયે અથવા મધ્યાહ્ન-સમયે તાત્કાલિક લશ્કુડળીમાં સાતમે અથવા આઠમે સ્થાને સૌમ્ય અહ રહ્યો હોય તો પણ નિઃશંકપણે પ્રયાણ કરવું.”

પ્રાતઃકાળની સંધ્યાની “ઉષા” અને “ત્રિતાર” એવી પણ સંજ્ઞા છે. તે વિષે પૂર્ણભદ્ર કહે છે કે—

“ ઉષામિધાનં વરયોગમેવં, ત્રિતારમાદુર્મુનિવૃન્દવન્ધ્યાઃ । ”

“ મુનિઓના સમૂહને પણ બાંધવા યોગ્ય એવા મહાત્માઓ ઉષા નામના શ્રેષ્ઠ યોગને ત્રિતાર નામે પણ કહે છે.” વળી—“ઉષાં પ્રશંસયેત્ ગર્ગઃ” “ગર્ગ કહે છે કે ઉષા યોગ પ્રશસ્ત છે.”

આ સર્વે વચનોનું તાત્પર્ય એ થયું કે ત્રણે સંધ્યાઓ પ્રશસ્ત છે. તથા—

“ રાત્રાવાદ્રી તથૈવાદ્રી, પૂર્વામાદ્રપદાદયઃ ।

આદિત્ય પુષ્ય શ્રુતયો, હસ્તાઘાત્ર ત્રયઃ ક્રમાત્ ॥૧૩॥ ”

“ રાત્રિએ અનુક્રમે પંદર ક્ષણે (સૂદુર્તો) આ પ્રમાણે બાળવા— આદ્રી ૧, પૂર્વા-ભાદ્રપદથી આઠ એટલે પૂર્વાભાદ્રપદ ૨, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૩, રેવતી ૪, અશ્વિની ૫, ભરણી ૬, કૃત્તિકા ૭, રોહિણી ૮ અને મૃગશીર્ષ ૯, આદિત્ય (પુનર્વસુ) ૧૦, પુષ્ય ૧૧, શ્રવણ ૧૨, હસ્તાદિક ત્રણ એટલે હસ્ત ૧૩, ચિત્રા ૧૪ અને સ્વાતિ ૧૫.”

“ યસ્મિન્ ધિષણ્ણે યન્ન ચ કર્મોપદિષ્ટં, તદૈવજ્ઞૈસ્તન્મુહૂર્તેડપિ કાર્યમ્ ।

દિક્શૂલાયં ચિન્તનીયં સમસ્તં, તદ્વદ્વંડઃ પારિષદ્ય ક્ષણેષુ ॥૧૪॥ ”

“જે નક્ષત્રમાં જે કાર્ય કરવાનું કહ્યું છે, તે કાર્યને જ્યોતિષના બાણનારાઓએ તે સુહૃત્તમાં પણ કરવું, પરંતુ તે સુહૃત્તોમાં પણ નક્ષત્રની જ જેમ દિક્ષૂળ વિગેરે એટલે નક્ષત્ર દિક્ષૂળ અને કીલા વિગેરે કહેવામાં આવશે તે સર્વનો વિચાર કરવો, એટલે કે જે દિશામાં તે દિક્ષૂલાદિક ઉત્પન્ન થયું હોય તે દિશામાં પ્રયાણ ન કરવું. તથા ચર, સ્થિર વિગેરે નક્ષત્રના સાત પ્રકારો કહ્યા છે તે આ નક્ષત્ર સંબંધી ક્ષણને વિષે પણ ઈષ્ટ કાર્યને અનુસરીને વિચારવા. તથા પરિધદંડ કે જે આગળ કહેવામાં આવશે તે પણ નક્ષત્રની જ જેમ વિચારીને ચાત્રાદિક કાર્ય કરવાં.” આ પ્રમાણે રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે.

પૌરાણિક ક્ષણોનાં નામો તો આ પ્રમાણે કહેલાં છે.—

“રૌદ્રઃ શ્વેતો મૈત્રચારમટઃ પञ्चમસ્તુ સાવિત્રઃ ।

વૈરાજો ગાન્ધર્વસ્તથાભિજિદ્રોહિણભલૌ ચ ॥૧॥

વિજયોઽથ નૈર્ઋતાહ્યો માહેન્દ્રો વારુણો મગધૈવ ।

एते पुराणकथिता दिवसे मुहूर्त्तास्तथाभिजिक्तुतपः ॥૨॥

अभिजिद्विजयो मैत्रः, सावित्रो बलवान् सितः ।

वैराजश्चेति सप्त स्युः, क्षणाः सर्वार्थसाधकाः ॥૩॥”

“પુરાણમાં કહેલા દિવસના ક્ષણોનાં નામો આ પ્રમાણે છે.—રૌદ્ર ૧, શ્વેત ૨, મૈત્ર ૩, ચારમટ ૪, પાંચમો સાવિત્ર ૫, વૈરાજ ૬, ગાંધર્વ ૭, અભિજિત ૮, રોહિણ ૯, બલ ૧૦, વિજય ૧૧, નૈર્ઋત ૧૨, માહેન્દ્ર ૧૩, વારુણ ૧૪ અને મગધ ૧૫. તથા અભિજિત ક્રુતપ એટલે આઠમું સુહૃત્ત છે. આ સર્વે ક્ષણોમાં અભિજિત ૧, વિજય ૨, મૈત્ર ૩, સાવિત્ર ૪, બળવાન (બળ) ૫, સિત (શ્વેત) ૬ અને વિરાજ ૭ એ સાત ક્ષણો સર્વ કાર્યના સાધક છે.”

“રૌદ્રો ગન્ધર્વોઽર્થપચારણાહ્યો, વાયુર્વહ્ની રાક્ષસો ધાતૃસૌમ્યૌ ।

ब्रह्मा जीवः पौष्णविष्णू समीरो, रात्राचेते नैर्ऋताह्यः क्षणोऽन्यः ॥૪॥”

રાત્રિની ક્ષણો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે.—રૌદ્ર ૧, ગાંધર્વ ૨, અર્થપ ૩, ચારણ ૪, વાયુ ૫, વહ્નિ ૬, રાક્ષસ ૮, ધાતા ૭, સૌમ્ય ૯, બ્રહ્મા ૧૦, જીવ ૧૧, પૌષ્ણ ૧૨, વિષ્ણુ ૧૩, સમીર ૧૪ અને નૈર્ઋત ૧૫.” આ પ્રમાણે બહુ ઉપયોગી હોવાથી ક્ષણોનો વિચાર વિસ્તારથી કર્યો.

પ્રથમનું અને પછીનાં પણ ક્ષૌરને આશ્રીને વન્ય વખત કહે છે.—

अभ्यक्तस्नाताशित-भूषितयात्रारणोन्मुखैः क्षौरम् ।

विद्यादिनिशासन्ध्या-पर्वसु नवमेऽह्नि च न कार्यम् ॥૫॥

અર્થ—અભ્યન્ન (તૈલમદ્દન વિગેરે) કરેલું હોય; સ્નાન કરેલું હોય, લોળન કર્યું હોય, આભૂષણ પહેર્યાં હોય તથા યાત્રામાં અને રણસંઘ્રામમાં તૈયાર થયો હોય; આવા માણસે ક્ષૌર કરાવવું નહીં. તથા વિદ્યારંભને દિવસે, રાત્રિસમયે; ત્રણે સંધ્યા સમયે; દીવાળી વગેરે પર્વ દિવસે તથા નવમે દિવસે એટલે પૂર્વે ક્ષૌર કરાવવું હોય તે દિવસથી ગણતાં નવમે દિવસે ક્ષૌર કરાવવું નહીં. અહીં “નવમ” શબ્દે કરીને નોમ તિથિનો અર્થ કરવો નહીં; કારણ કે નોમ રિક્તા તિથિ છે અને રિક્તા તિથિનું વર્જન તો પ્રથમ કહી ગયા છે, તેથી જે દિવસે પૂર્વે ક્ષૌર કરાવવું હોય તે દિવસથી ગણતાં જે નવમે દિવસ આવે તે દિવસે ખીજ વારનું ક્ષૌર કરાવવું નહીં. આ નવમા દિવસનો નિષેધ કેવળ ક્ષૌરમાં જ છે એમ નથી; પરંતુ ગૃહપ્રવેશાદિકમાં પણ નવમા દિવસનો નિષેધ છે. તે વિષે લક્ષ્ય કહે છે કે—

“નિર્ગમાન્નવમે ચાહ્નિ, પ્રવેશં પરિવર્જયેત્ ।

શુમે નક્ષત્રયોગેઽપિ, પ્રવેશાદ્વાપિ નિર્ગમ્ય ॥૧॥”

“પ્રયાણ કરવાના દિવસથી ગણતાં નવમે દિવસે નક્ષત્ર યોગ શુભ છતાં પણ પુર-પ્રવેશાદિક કરવો નહીં, તેમજ પ્રવેશ કર્યા પછી નવમે દિવસે પ્રયાણ પણ કરવું નહીં.”

આ નિયમ માંગળિક (સામાન્ય) ક્ષૌરને માટે કહ્યો છે. અમાંગળિક (સૂતક વિગેરેનું) ક્ષૌર તો નવમે દિવસે પણ થાય છે. “નીચે આસન નાખ્યા વિના ક્ષૌર કરાવવું નહીં” એમ લક્ષ્ય કહે છે.—

પદ્મકૃત્તિકોઽષ્ટવૈરજ્વ-સ્ત્રિમૈત્રચતુરુત્તરઃ ।

પન્ચપૈત્રઃ સકુન્મૂલઃ, ક્ષૌરી વર્ષ ન જીવતિ ॥૨૩॥

અર્થ—લગોલગ છ કૃત્તિકામાં ક્ષૌર કરાવનાર, એ જ રીતે આઠ રોહિણીમાં, ત્રણ અનુરાધામાં, ચાર ઉત્તરામાં, પાંચ મઘામાં અને એક મૂળ નક્ષત્રમાં ક્ષૌર કરાવનાર માણસ એક વર્ષ સુધી જીવે નહીં.

ગણિ વિદ્યામાં તો કૃત્તિકા, વિશાખા, મઘા અને ભરણી એ ચાર નક્ષત્રોમાં જ લોચકર્મનો નિષેધ કર્યો છે. વિશેષ એ છે જે—

“સર્વદાપિ શુભં ક્ષૌરં, રાજાજ્ઞામૃતિસત્તકે ।

વન્ધમોક્ષે મત્તે દાર-કર્મતીર્થત્રતાદિપુ ॥૧॥”

“રાજાની આજ્ઞાએ, મૃત્યુસૂતકમાં, ધનનથી સુકત થયો હોય ત્યારે, યજ્ઞમાં, સ્ત્રીના કાર્યમાં, તીર્થમાં અને મતાદિકમાં (મતાદિકના પ્રારંભમાં) ક્ષૌરકર્મ કરાવવું એ સર્વદા એટલે સર્વે વાર અને નક્ષત્રોમાં શુભ છે.” અહીં સ્ત્રીના કાર્યમાં જે કહ્યું છે તે કોઈના કુળનો આચાર છે, એટલે કે જેના કુળનો રીવાજ હોય તેને આશ્રીને છે.

હવે રાજાને આશ્રીને ક્ષૌરકર્મ કહે છે.

શ્મશ્રુકર્મ નરેન્દ્રાણાં, પઞ્ચમે પઞ્ચમેઽહનિ ।

ક્ષૌરમેષુ નલોલ્લેખો, વ્યર્કે કૂરે વિશેષતઃ ॥૩૪॥

અર્થ—ક્ષૌરનાં નક્ષત્રોને વિષે ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા વિગેરે ન હોય ત્યારે કૂર વાર (સૂર્ય, શનિ, મંગળ)ને દિવસે પણ શુભ અહની કાળહોરાને વિષે પાંચમે પાંચમે દિવસે રાત્રીઓએ શ્મશ્રુકર્મ (ઢાઢી મૂછતું ક્ષૌર) કરાવવું. નળ કપાવવામાં પણ આ જ સમય લેવો, પણ એક રવિવાર તજવો અને શનિ તથા મંગળ અને તેની હોરા વિશેષે કરીને અહણુ કરવી.

હવે વિદ્યારંભતું સુહૃત્ કહે છે.—

વિદ્યાં મુરાર્યાપકરાજપુત્ર-સિતાર્કવારેષુ સમારમેત ।

પૂર્વાશ્વિનીમૂલકરત્રયેષુ, શ્રુતિત્રયે વા મૃગપઞ્ચકે વા ॥૩૫॥

અર્થ—શુક્ર, બુધ, શુક્ર અને રવિવારે ત્રણે પૂર્વા, અશ્વિની, મૂળ, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા, મૃગશીર્ષ, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને અશ્લેષા. આઠઠાં નક્ષત્રોમાં વિદ્યાનો આરંભ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. અહીં શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને શતતારકા એ ત્રણને બદલે કેટલાક એક શ્રવણ જ લેવાતું કહે છે. ધનિષ્ઠા અને શતતારકાનો નિષેધ કરે છે.

વિદ્યારંભમાં વારોતું કૃળ વ્યવહારસારમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“વિદ્યારંમે તૃણાં વારાઃ, કુર્વતે માસ્કરાદયઃ ।

આયુર્ જાઢ્યં મૃતિં લક્ષ્મીં બુદ્ધિં સિદ્ધિં ચ ષ્ણ્વતામ્ ॥૧॥”

“વિદ્યાના આરંભમાં મનુષ્યોને સૂર્યાદિક વારો આ પ્રમાણે અતુકમે કૃળ આપે છે.—રવિવારે વિદ્યારંભ કર્યો હોય તો આયુષ્ય, સૌમે જડતા, મંગળે મરણ, બુધે લક્ષ્મી, શુક્રએ બુદ્ધિ, શુક્રે સિદ્ધિ અને શનિએ મરણ.”

હવે નદીતું (નાંદ માંડવાતું) સુહૃત્ કહે છે.—

નિયમાલોચનાયોગ-તપોનન્દ્યાદિ કારયેત્ ।

મુક્ત્વા તીક્ષ્ણોગ્રમિશ્રાણિ, વારૌ ચારણનૈશ્વરૌ ॥૩૬॥

અર્થ—નિયમ એટલે સમર્પિત અથવા ખાર વ્રતો વિગેરે ઉચ્ચરવાં તે, આલોચના એટલે ધર્મશુદ્ધિ પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત માગવા માટે પોતાતું પાપ પ્રકાશવું તે, યોગ એટલે શ્રુતતું આરાધન કરવા માટે વિશેષ પ્રકારનો તપવિધિ, તપ એટલે સિદ્ધાંતમાં કહેલા શ્રેણી આદિક છ પ્રકારના તપ, આ સર્વે નિયમાદિકની નંદી વિગેરે એટલે નાંદ માંડવી અથવા ધીજી કાંઈ પણ ધર્મોત્સવાદિક કાર્ય કરવું તે તીક્ષ્ણ, ઉગ્ર અને મિશ્ર નક્ષત્રોને વળીને ધીજી નક્ષત્રોમાં તથા મંગળ અને શનિને વળીને ધીજી વારોમાં કરવું. વિશેષ એ છે જે—

“શાન્તિકં પૌષ્ટિકં કાર્ય, જ્ઞેયશુકાર્કવાસરે ।

કન્યાવિવાહનક્ષત્રે, પુષ્યાધિશ્રવણે તથા ॥૧૧॥”

“બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને રવિવારે તથા કન્યાવિવાહનાં નક્ષત્રો ઉપરાંત પુષ્ય, અશ્વિની અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં શાંતિકે તથા પૌષ્ટિક કાર્યો કરવાં.”

હવે પ્રાચી કરીને પ્રાદ્યુષાદિક વર્ણને આશ્રીને ૫૬૨ સ્લોકો વડે સંસ્કારો કહે છે. તેમાં પ્રથમ મૌલુખધ (કટિચેખળાખધ એટલે ઉપનયન)નો સંસ્કાર કહે છે -

મોઙ્ગીવન્ધોઽદ્યમે ગર્ભા-જન્મતો વાઙ્ગજન્મનામ્ ।

રાજામેકાદશે ચ સ્યાદ્, વત્સરે દ્વાદશે વિશામ્ ॥૩૭॥

અર્થ—મૌલુખધનું કર્મ પ્રાદ્યુષને ગર્ભથી અથવા જન્મથી આઠમે વર્ષે થાય છે. ક્ષત્રિયને અગિયારમે વર્ષે અને વૈશ્યને બારમે વર્ષે થાય છે. પ્રાદ્યુષને દશમે વર્ષે પણ મૌલુખધ કરવામાં આવે છે, તેમાં જે પ્રમાણે કુળાચાર હોય તે પ્રમાણે કરવું.

શાશ્વાધિપે બલોપેતે, કેન્દ્રસ્થેઽદિ ચ તસ્ય વા ।

બલે દ્યૈન્દુજીવાનાં, વર્ણનાયે બલીયસિ ॥૩૮॥

માઘાદૌ પચ્ચકે માસાં, પૌષ્ણાશ્વિન્યોઃ કરત્રયે ।

શ્રુતિદ્વયે મૃગાદિત્ય-પુષ્યેષ્વપનયઃ શ્રિયે ॥૩૯॥ યુગ્મસ્ ॥

અર્થ—શાખાધિપ (વેદાધિપ શુક્ર, શુક્ર, મંગળ અને સૂર્ય) છ પ્રકારાદિકથી બળવાન હોય તથા કેન્દ્રસ્થાનમાં રહ્યો હોય ત્યારે ઉપનય (યજ્ઞોપવીત) સંસ્કાર કરવો, કેમ કે શાખાધિપ નિર્ભળ હોય તો વર્ણસંકર પ્રબલ થવાનો સંભવ છે. તથા તે શાખાધિપના જ વારમાં ઉપનય સંસ્કાર કરવો. અહીં “તસ્ય વા” એ ઠેકાણે વા શબ્દ કહ્યો છે તેથી એવું સૂચન કયું કે જે લગ્નના બળથી ઉપનયન કરાવું હોય તો શાખાધિપના વારમાં લગ્ન થઈ જાય કરવું. એટલે કે લગ્નકુંડળીમાં શાખાધિપ બળવાન થઈને કેન્દ્રમાં રહેલો કરવો, અને જે માત્ર દિનશુદ્ધિ વડે જ સંસ્કાર કરવો હોય ત્યારે પણ વાર તો શાખાધિપનો જ લેવો. તથા સૂર્ય, ચંદ્ર અને શુક્ર બળવાન હોય ત્યારે અથવા વર્ણનો નાથ (શુક્ર અને શુક્ર) બળવાન હોય ત્યારે ઉપનયન સંસ્કાર કરવો. અથવા તો સૂર્ય, ચંદ્ર અને શુક્ર બળવાન હોય તો સર્વે વર્ણના નાથો બળવાન જ છે.” એમ દૈવજ્ઞવલ્લભમાં કહ્યું છે. આ સંસ્કાર માઘ વિગેરે પાંચ માસ (જેઠ સુધી)માં કરવો. તથા રેવતી, અશ્વિની, હસ્ત; ચિત્રા, સ્વાતિ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, મૃગશીર્ષ, પુનર્વસુ, અને પુષ્ય નક્ષત્રમાં કરવો શુભ છે.

પરાજિતેઽરિવેદમસ્થે, નીચસ્થેઽસ્તંગતે ગુરૌ ।

સિતેઽપિ ચોપનીતઃ સ્વા-ચ્છુતિસ્મૃતિર્બહિષ્કૃતઃ ॥૪૦॥

અર્થ—જે ગ્રહોનો યોગ થયેથી જે ગ્રહ દક્ષિણ દિશા તરફ જતો હોય તે પરાજિત કહેવાય છે. તેમાં પણ “એક શુક્ર તો ઉત્તરમાં જતો હોય તો તે પરાજિત કહેવાય છે.” એમ વરાહ કહે છે. તેથી કરીને ગુરુ અને શુક્ર પરાજિત સ્થાનમાં રહ્યા હોય, શનુના સ્થાનમાં રહ્યા હોય. નીચ સ્થાને રહ્યા હોય અથવા અસ્ત પામ્યા હોય અને તેવા સમયે જો ઉપનયન સંસ્કાર કર્યો હોય તો તે શ્રુતિ અને સ્મૃતિથી બહિષ્કૃત (રહિત) થાય છે.

ક્રમાદંશેષુ સૂર્યાદેઃ, કૂરો મન્દોડતિપાતકી ।

પટુર્યજ્વા ચ યજ્વા ચ, મૂર્ચ્ચોપનયાઙ્ગવેત્ ॥૪૧॥

અર્થ—લગ્નમાં સૂર્યનો નવાંશ રહ્યો હોય અને ઉપનયન ક્યું હોય તો તે કૂર થાય છે, અંદ્રનો નવાંશ હોય તો તે મંદ થાય છે, મંગળનો નવાંશ હોય તો અત્યંત પાપી થાય, બુધનો હોય તો હેંશિચાર થાય, શુક્રનો હોય તો યજ્વા (યજ્ઞ કરનાર) થાય, શુક્રનો હોય તો પણ યજ્વા થાય અને શનિનો નવાંશ લગ્નમાં હોય તો તે મૂર્ખ થાય છે.

ચતુષ્ટયેડકૌદિષુ રાજસેવી, સ્પાદૈશ્યવૃત્તિઃ ક્રમતોડક્ષવૃત્તિઃ ।

અધ્યાપકઃ કર્મસુ ષટ્સુ વિદ્વાન્, વિદ્યાર્થયુક્તોડન્યજસેવકશ્ચ ॥૪૨॥

અર્થ—કેન્દ્રસ્થાનમાં સૂર્ય હોય તો તે રાજસેવક થાય છે. અંદ્ર હોય તો વૈશ્ય વૃત્તિવાળો એ.દ્વે કૃષિ, પશુપાલન વિગેરે વૃત્તિવાળો થાય છે. મંગળ હોય તો શસ્ત્રની વૃત્તિવાળો થાય છે. બુધ હોય તો અધ્યાપક થાય, શુક્ર હોય તો છ કર્મમાં વિદ્વાન્ થાય, શુક્ર હોય તો વિદ્યાવાન્ અને ધનવાન્ થાય તથા શનિ હોય તો અત્યજનો (અંડાળનો) સેવક થાય કેન્દ્રમાં એકથી વધારે ગ્રહ હોય તો જે ગ્રહ અધિક બળવાન હોય તેનું ફળ કહેવું. એ રીતે સર્વ ત્ર બાબતું.

લગ્ને ગુરૌ ત્રિકોણે સિતે સિતાંશે વિઘ્નૌ ચ વેદજ્ઞઃ ।

ભવતિ યમાંશે ગુરુસિતલગ્નેષુ જહો વિગ્રીલશ્ચ ॥૪૬॥

અર્થ—લગ્નમાં ગુરુ હોય, ત્રિકોણમાં શુક્ર હોય તથા શુક્રના અંશમાં અંદ્ર હોય એટલે કે જમણે તે સ્થાને રહેલો અંદ્ર શુક્રના નવાંશમાં રહ્યો હોય, તો તે વેદને બાબુનારો થાય છે, તથા ગુરુ, શુક્ર અને લગ્ન શનિના અંશમાં રહ્યા હોય તો તે જડ (મૂર્ખ) અને શીલ રહિત તથા કૃતઘ્ની થાય છે.

વિધિગુરુશુક્રૈઃ સાર્કૈર્ધનગુણહીનઃ કુજાન્વિતૈઃ કૂરઃ ।

સહુધૈર્વૃઘઃ સગૌરૈઃ સ્વાદુપનીતોડલસો વિગુણઃ ॥૪૭॥

અર્થ—અંદ્ર, ગુરુ અને શુક્ર જો સૂર્ય સાથે રહ્યા હોય અને ઉપનયન ક્યું હોય તો તે ધન અને ગુણથી રહિત થાય, મંગળની સાથે રહ્યા હોય તો તે કૂર થાય, બુધ સાથે રહ્યા હોય તો વિદ્વાન્ થાય; અને શનિ સાથે રહ્યા હોય તો તે આળસુ અને ગુણહીન થાય છે. આ ત્રલોક રાજ્યાસિધેકના લગ્નમાં પણ લાગુ પડે છે.

ચન્દ્રે ષષ્ટાદ્યમે મૃત્યુ-મૂર્ચ્ચત્વમથવા વટોઃ ।

વ્રતમોક્ષેડ્ય કેશાન્તે, ચીલે ચૈવવિધો વિધિઃ ॥૪૫॥

અર્થ—ચંદ્ર છઠ્ઠે કે આઠમે હોય તો બટકનું મરણ થાય અથવા તે મૂર્ચ્ રહે. વ્રતના મોક્ષમાં (મૌજીબધન છોડવામાં), કેશાન્ત (ચુંડન)માં અને ચીલ કર્મમાં કે જે પોતપોતાના કુળના આચાર પ્રમાણે પહેલે અથવા ત્રીજે વર્ષે કરવામાં આવે છે તેમાં પણ આ પ્રમાણે જ (એટલે ઉપરના આઠ સ્થાનમાં કહ્યા પ્રમાણે જ) વિધિ બાજુઓ.

હવે અગ્નિ સ્થાપન (અગ્નિહોત્ર)નું મુદ્દર્પ કહે છે.

વહ્નઃ પરિગ્રહં પ્રાહુઃ, કૃત્તિકારોહિણીમૃગૈઃ ।

ઉત્તરાત્રિતયજ્યેષ્ઠા-પુષ્યપૌષ્ણ દ્વિદૈવતૈઃ ॥૪૬॥

અર્થ—કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશીર્ષ, ત્રણ ઉત્તરા, જ્યેષ્ઠા, પુષ્ય, રેવતી અને વિશાખા નક્ષત્રમાં અગ્નિનું સ્થાપન કર્યું છે.

કેન્દ્રોપચયધી ધર્મે-ધ્વર્કેન્દુજ્ઞસુરાચિત્તેઃ ।

શેષૈસ્ત્રિષદ્વજાયસ્થૈ-રાદધ્યાજ્ઞાતવેદસમ્ ॥૪૭॥

અર્થ—સૂર્ય કેન્દ્રસ્થાનમાં (૧-૪-૭-૧૦) રહ્યો હોય, ચંદ્ર ઉપચય (૩,૬,૧૦,૧૧) સ્થાનમાં રહ્યો હોય; બુધ પાંચમે રહ્યો હોય; ગુરુ નવમે રહ્યો હોય અને બીજા ગ્રહો (મંગળ, શુક્ર, શનિ) ત્રીજે, છઠ્ઠે, દશમે અને અગિયારમે રહ્યા હોય ત્યારે અગ્નિ સ્થાપન કરવો.

ઉદયેડ્ય નવાંશે વા, રાશીનાં જલચારિણામ્ ।

ઉદયસ્થે ચ શીતાંશો-વૈદ્ધિરહાય શામ્યતિ ॥૪૮॥

અર્થ—જળચર રાશિઓના (કર્ક, મકર, કુંભ, મીન) ઉદયમાં અથવા નવાંશમાં અને ચંદ્રના ઉદયમાં અગ્નિ તરત જ જુઝાઈ જાય છે.

ઋરાઃ કુર્યુર્ધને નિઃસ્વ-માદયં સન્તોડ્ઞદં વિધુઃ ।

હન્યુમ્નિહ્રે ગ્રહાઃ સર્વે, લગ્ને ચ જ્ઞયમૌ દ્વિજમ્ ॥૪૯॥

અર્થ—અગ્નિ આધાનની કુંડળીમાં જો બીજા સ્થાનમાં કૂર ગ્રહ રહ્યા હોય તો તે ગ્રાહણને નિર્ધન કરે છે અને સૌમ્ય ગ્રહ રહ્યા હોય તો ધનાદય કરે છે, તથા ચંદ્ર રહ્યો હોય તો તે ગ્રાહણને અન્નદાતાર કરે છે. વળી, આઠમા સ્થાનમાં કોઈ પણ ગ્રહ રહ્યો હોય તો તેનું મરણ થાય છે, તથા લગ્નમાં કે ચંદ્રની સાથે બુધ અને શનિ રહ્યા હોય તો પણ તે ગ્રાહણ મરણ પામે છે એમ રત્નમાલા લાખ્યમાં કહ્યું છે. આઠમા સ્થાને રહેલા ગ્રહો વિષે આ પ્રમાણે વિશેષ બાજુનું કે — આઠમે સ્થાને ચંદ્ર રહ્યો હોય તો તે ગ્રાહણની સીમું મરણ થાય, મંગળ હોય તો ગ્રાહણનું જ મરણ થાય, રવિ, શુક્ર કે

શનિ હોય તો તે પ્રાહ્મણ્ય અસાધ્ય રોગથી પીડા પામે અને યુધ કે શુકે રહ્યા હોય તો કાંઈ પણ ફળ થાય નહીં. લક્ષ્મી તો લગ્નમાં રહેલા ગ્રહ વિશે આ પ્રમાણે કહે છે કે — “લગ્નમાં અથવા ચંદ્રની સાથે યુધ કે શનિ રહ્યો હોય તો લોકાગ્નિની સાથે તે અગ્નિનો સંગ થાય છે. અર્થાત્ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે.”

જિતૈરસ્તમિતૈર્નીચ-શત્રુક્ષેત્રગતૈરપિ ।

સોમમૌમસુરાચાર્યૈ-રાહિતાગ્નિર્ન નન્દતિ ॥૫૦॥

અર્થ—સોમ, મંગળ અને શુક્ર એ પરાજય પામ્યા હોય, અસ્ત પામ્યા હોય, નીચ સ્થાને રહ્યા હોય કે શત્રુના ઘરમાં રહ્યા હોય તો અગ્નિનું આધાન કરનાર સુખી થતો નથી.

ચન્દ્રેડકે વા ત્રિશુસ્થે, લગ્ને ધનુષિ વા ગુરૌ ।

મેષસ્થે સ્વાસ્ત્યે વારે, યજ્ઞા સ્વાદાત્તપાવકઃ ॥૫૧॥

અર્થ—અગ્નિ આધાનની કુંડળીમાં ચંદ્ર કે સૂર્ય ત્રીજે કે છઠ્ઠે સ્થાને રહ્યો હોય, લગ્નમાં કે ધન રાશિમાં શુક્ર રહ્યો હોય અને મંગળ મેષ રાશિમાં કે કશ્મીર અથવા સાતમા સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો અગ્નિનું આધાન કરનાર પ્રાહ્મણ્ય યાજ્ઞિક થાય છે.

। इति विग्राह्यधिकारः ।

હવે નવાં વસ્ત્ર પહેરવાનું સુદૂર્ત કહે છે.—

नववाससः प्रधानं, वासवपौष्णाश्विनादितिहितये ।

करपर्णकध्रुवेषु च, बुधगुरुशुक्रेषु परिधानम् ॥૫૨॥

અર્થ—યુધ, શુક્ર અને શુક્રવારે ધનિષ્ઠા, રેવતી, અશ્વિની, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, રવાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, તથા ધ્રુવ એટલે રોહિણી, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાશ્લેશુની અને ઉત્તરાષાઢપદ આ નક્ષત્રોમાંથી કોઈ પણ નક્ષત્ર હોય, તે દિવસે નવાં વસ્ત્ર પહેરવાં શુભ છે. કહ્યું છે કે—

“नष्टप्राप्तिस्तदनुमरणं बह्विदाहोऽर्थसिद्धि-

श्वाखोर्भीतिर्मृतिरथ धनप्राप्तिरथांगमश्च ।

शोको मृत्यु नैरपतिभयं संपदः कर्मसिद्धि-

र्विद्यावाप्तिः सदशनमथો बल्लभत्वं जनानाम् ॥૧॥

मित्राप्तिरम्बरहृतिः सलिलच्छुतिश्च,

रोगोऽतिमिष्टमशनं नयनामयश्च ।

धान्यं विषोद्भवभयं जलभी घ्ननं च,

रत्नाप्तिरम्बरघृतेः फलमश्विभात् स्यात् ॥૨॥”

“નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં અગ્નિની નક્ષત્રથી નીચે પ્રમાણે અનુક્રમે ફળ થાય છે. અગ્નિની નક્ષત્રમાં વસ્ત્ર ધારણ કરે તો નાશ પામેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧. ભરણીમાં ધારણ કરે તો તરત જ મરણ થાય. ૨. કૃત્તિકામાં અગ્નિદાહ થાય. ૩. રોહિણીમાં અર્થની સિદ્ધિ થાય. ૪. મૃગશીર્ષમાં ઊંદરનો ભય થાય. ૫. આર્દ્રામાં મરણ થાય. ૬. પુનર્વસુમાં ધનની પ્રાપ્તિ ૭. પુષ્યમાં અર્થની (ધનની) પ્રાપ્તિ. ૮. આશ્લેષામાં શોક. ૯. મઘામાં મૃત્યુ. ૧૦. પૂર્વાશ્વિનીમાં રાજનો ભય ૧૧. ઉત્તરાશ્વિનીમાં સંપત્તિની પ્રાપ્તિ ૧૨. હસ્તામાં કાર્યસિદ્ધિ ૧૩. ચિત્રામાં વિદ્યાની પ્રાપ્તિ ૧૪. સ્વાતિમાં સારું લોભન ૧૫. વિશાખામાં માણસોની પ્રીતિ ૧૬. અનુરાધામાં મિત્રની પ્રાપ્તિ ૧૭. જ્યેષ્ઠામાં વસ્ત્રની ચોરી ૧૮ મૂળમાં જળમાં રૂબે ૧૯. પૂર્વાષાઢામાં રોગ ૨૦. ઉત્તરાષાઢામાં અત્યંત મિષ્ટ લોભન ૨૧. શ્રવણમાં નેત્રનો વ્યાધિ ૨૨. ધનિષ્ઠામાં ધાન્યની પ્રાપ્તિ ૨૩. શતભિષકમાં વિપ્નો ભય ૨૪. પૂર્વાભાદ્રપદમાં જળનો ભય ૨૫ ઉત્તરાભાદ્રપદમાં ધનની પ્રાપ્તિ ૨૬. અને રેવતીમાં નવું વસ્ત્ર પહેરવાથી રત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે ૨૭.”

અવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—“કેવળ સ્વેત વસ્ત્રને માટે જ આ નિયમ નથી, પણ રાતાં વસ્ત્રને માટે પણ ઉપર ગણાવેલાં જ નક્ષત્રો શુભ છે.” અવહારસારમાં તો એમ કહ્યું છે જે—“રાતાં વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં પુરુષને પણ જે નક્ષત્રો સ્ત્રીઓને માટે કહેવામાં આવશે તે જ શુભ છે અને આ ઉપર ગણાવેલાં નક્ષત્રો તો સ્વેત વસ્ત્રને જ આશ્રીને છે.” હવે વારને આશ્રીને આ પ્રમાણે ફળ જાણવું.

“નવામ્બરપરીભોગે, કુર્વન્ત્યર્કાદિવાસરાઃ ।

જીર્ણં જલાર્દ્રં શોકં ચ, ઘનં જ્ઞાનં સુખં મલમ્ ॥૧૧॥”

“નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં રવિ વિગેરે વારો અનુક્રમે ^૧જ્યેષ્ઠ ૧, ^૨જ્યેષ્ઠાર્દ્ર ૨, શોક ૩, ધન ૪, જ્ઞાન ૫, સુખ ૬ અને મલ (મેલાપણું) ૭, આ પ્રમાણે ફળ આપે છે.” નવે કંબલ ધારણ કરવામાં રવિ પણ શુભ છે એમ કહેલું છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—

“વ્યાપાર્યતે રવૌ પીતં, બુધે નીલં ઘનૌ ચિત્તિઃ ।

ગુરુમાર્ગવયોઃ શ્વેતં, રક્તં મંગલવાસરે ॥૧૨॥”

“રવિવારે પીળું વસ્ત્ર પહેરવું શુભ છે, બુધવારે લીલું, શનિવારે કાળું, શુક્ર અને શુક્રવારે સ્વેત તથા મંગળવારે રાતું વસ્ત્ર પહેરવું શુભ છે.”

હવે સ્ત્રીઓને નવાં વસ્ત્ર તથા અલંકાર વિગેરે પહેરવાનું સુહૃત્ કહે છે. —

યોષિઙ્ગજેત કરપન્ચકવાસવાશ્ચ—

પૌષ્ણેષુ વ્રજગુરુશુક્રદિનેશ્વારે ।

મુક્તાપ્રવાલમણિશંખસુવર્ણદન્ત—

રક્તામ્બરાણ્યવિધવાત્વમતિઃ સતી ચૈત્ ॥૫૩॥

અર્થ—વિધવા થવાની ઇચ્છા ન હોય એવી સતી સ્ત્રીએ મોતી, પ્રવાળા, મણિ, શંખ (શંખલા), સુવર્ણ, દાંત (હાથીદાંત) તથા રાતાં વસ્ત્રોને હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, ધનિષ્ઠા, અશ્વિની અને રેવતી એ નક્ષત્રોમાં તથા વક્ર (મંગળ), શુક્ર, શુક્ર અને રવિવારે ધારણ કરવાં શુભ છે.

વિશેષમાં આ પ્રમાણે બાધ્યવું. —

“પુષ્યં પુનર્વસુ ચૈવ, રોહિણીં ચોત્તરાત્રયમ્ ।
કૌસુંમે વર્જયેદ્વસ્ત્રે, ભર્તૃઘાતો ભવેદ્યતઃ ॥૧૧॥”

“કુસુંભા (રાતાં) વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં તથા પ્રવાળા, સુવર્ણ, શંખ વિગેરે ધારણ કરવામાં પુષ્ય, પુનર્વસુ, રોહિણી, ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ એ નક્ષત્રો અવશ્ય વર્જવા, કારણ કે તે નક્ષત્રોમાં ધારણ કરવાથી તેના પતિનો નાશ થાય છે.”

હવે નવા વસ્ત્રાદિ ધારણ માટે અપવાદ કહે છે.

વાસઃ પ્રાપ્તં વિવાહાદૌ, રાજ્ઞા દત્તં ચ યન્મુદા ।
વિરુદ્ધેડપિ હિ વારયે, તદ્વસિતાવિશંકિતઃ ॥૫૫॥

અર્થ—વિવાહાદિકમાં મળેલું વસ્ત્ર તથા રાત્રીએ હાથથી જે (વસ્ત્ર) આપ્યું હોય, તે વાર અને નક્ષત્ર વિરુદ્ધ (અશુભ) હોય તથા અંદ્રાદિક પ્રતિકૂળ હોય તો પણ શંકા રહિત ધારણ કરવું.

હવે ફાટેલાં તથા બળેલાં વસ્ત્રને આશ્રીને કહે છે.—

કૃતનવભાગે વાસસિ કોણેષુ મુરાસ્તથાન્તયોર્મનુજાઃ ।
અસુરાસ્તુ મધ્યયોઃ સ્યુર્મધ્યતમો રાક્ષસો ભાગઃ ॥૫૫॥

અર્થ—વસ્ત્રના નવ ભાગ પાડીને તેના ચારે ખૂણામાં દેવ સ્થાપવા, જે છેડે મનુષ્ય સ્થાપવા; મધ્યના જે ભાગમાં અસુર અને બરાબર વચ્ચે રાક્ષસને સ્થાપવો. તે આ રીતે—

દેવ	અસુર	દેવ
મનુષ્ય	રાક્ષસ	મનુષ્ય
દેવ	અસુર	દેવ

પછી તેનું ફળ આ રીતે બાધ્યવું.—

સુર-નર-દનુજ-પલાદાઃ, શ્રેષ્ઠતમ-શ્રેષ્ઠ-હીન-હીનતમાઃ ।
અન્તાઃ સર્વેડપ્યશુભા, एवं ક્ષયનાસનાદ્યેડપિ ॥૫૬॥

અર્થ—જો તે વસ્તુ દેવના ભાગ (અંશ)માં ફાટયું કે બળ્યું હોય તો અત્યંત શ્રેષ્ઠ, મનુષ્યના અંશમાં શ્રેષ્ઠ, અસુરના અંશમાં અધમ, (અશુભ) અને રાક્ષસના અંશમાં ફાટયું કે બળ્યું હોય તો અત્યંત અધમ-અશુભ બાબતું. તેમાં પણ જો તે તે દેવાદિકના અંશના અંત ભાગને વિષે ફાટયું કે બળ્યું હોય તો તે સર્વે પણ અશુભ જ છે. આ રીતે જ શય્યા તથા આસન વગેરેમાં પણ બાબતું.—

લક્ષ કહે છે કે—

“ક્ષ્મ રાક્ષસાંશેષ્વથવાપિ મૃત્યુઃ,
પુંજન્મ તેજશ્ચ મનુષ્યમાણે ।

માગેડમરાણામથ મોગવૃદ્ધિઃ,
પ્રાન્તેષુ સર્વત્ર મવત્યનિષ્ટમ્ ॥૧૧॥”

“રાક્ષસના અંશમાં વસ્તુ ફાટયું કે બળ્યું હોય તો તે વસ્તુના માલિકને રોગ અથવા મૃત્યુ થાય, મનુષ્યના ભાગમાં ફાટયું કે બળ્યું હોય તો તેના માલિકને પુત્રજન્મ તથા તેજ થાય અને દેવના અંશમાં ફાટયું કે બળ્યું હોય તો તેના માલિકને ભોગની વૃદ્ધિ થાય, પરંતુ તે સર્વના અંતના ભાગમાં ફાટયું કે બળ્યું હોય તો તે અશુભ છે. અહીં રાક્ષસે કરીને અસુર પણ સમજી લેવો અને તેને માટે જ રોગ અથવા મરણ એ બે ફળ કહ્યાં છે. એટલે કે અસુરના અંશમાં રોગ અને રાક્ષસના અંશમાં મરણ થાય એમ સમજવું.”

શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્ર નામના છેકઅંથની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“શ્રી શુરુ તથા ગમ્છને લાયક એવા વસ્તુની એમણાને માટે નીકળેલા સાધુને જો પ્રથમ તેવા પ્રકારના (એટલે ફાટેલા કે બળેલા) વસ્તુનો લાભ થાય તો ત્યાં પણ નવ ભાગની કલ્પના કરીને આ પ્રમાણે નિમિત્ત જ્ઞાન કર્યું છે કે—

“દેવેસુ ઉત્તમો લાભો, માણસેસુ જ મજ્જિમો ।
અસુરેસુ જ મેલન્નં, મરણં જાણ રક્ષસે ॥૧૧॥”

“જો તે વસ્તુ દેવના અંશમાં ફાટેલું કે બળેલું હોય તો ઉત્તમ લાભ થાય, મનુષ્યના અંશમાં મધ્યમ લાભ થાય, અસુરના અંશમાં રોગ થાય અને રાક્ષસના અંશમાં ફાટયું કે બળ્યું હોય તો મરણ થાય.”

ફાટેલા તથા બળેલા વસ્તુને આશ્રીને જ વિશેષ કહે છે.—

ક્ષિતે દગ્ધેડય લિપ્તેડસ્મિન્, ગોમયાજ્ઞનકર્દમૈઃ ।
અશુક્તે ખૂરિ શુક્તેડત્પં, ફલમેતચ્છુમાશુભમ્ ॥૫૭॥

અર્થ—કેરૂં વસ્ત્ર, અંગન કે કાઢવ વડે લીંપાય, ફાટે કે ફાઝે તો તેનું શુભ કે અશુભ ફળ વધારે છે અને ભોગવેલ વસ્ત્ર છાણુ, અંગન કે કાઢવ વડે લીંપાય, ફાટે કે ફાઝે તો તેનું શુભ કે અશુભ ફળ અલ્પ છે.

વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“હેદાકૃતિઃ શ્રિયે સ્યાચ્છત્રાદિસમા ગતાપિ રક્ષોડંશે ।

કાકોલ્લુકાદિસમા ન દેવભાગાશ્રિતાડપિ પુનઃ ॥૧૧॥”

“તે વસ્ત્રના છેદ (ફાટેલા કે ઝળેલા)ની આકૃતિ છત્ર વિગેરેના જેવી હોય તો તે રાક્ષસના ભાગમાં હોવા છતાં પણ લક્ષ્મીને માટે છે—શુભ છે અને કાગડા કે ધુવડના જેવી આકૃતિ હોય તો તે દેવના ભાગમાં રહ્યા છતાં પણ અશુભ જ છે.”

હવે કયા સુહૃત્માં ગયેલું દ્રવ્ય પાછું સુલભ થાય છે? અથવા કયા સુહૃત્માં થાપણુ વિગેરે કરવી? તે કહે છે.—

સુલભં સ્વં ભવેન્ન્યસ્તં, નિશ્ચાતં દત્તમેવ વા ।

મૃદુશ્રુતિત્રયાદિત્ય-લઘુમેષુ શુભેઽહનિ ॥૧૮॥

અર્થ—મૃદુ (ચિત્રા, અનુરાધા, રેવતી, મૃગશિર), શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષક, પુનર્વસુ અને હસ્ત (પુષ્ય, અભિજિત, હસ્ત, અશ્વિની), એ નક્ષત્રોમાં તથા શુભ દિવસે એટલે મંગળ અને શનિ વિનાના બીજા વારે ધનનો ન્યાસ કર્યો હોય (એટલે થાપણમાં કે વેપાર વિગેરેમાં મૂક્યું હોય), પૃથ્વી વિગેરેમાં કાટયું હોય, વ્યાજે આપ્યું હોય તથા અભણતાં ખોવાઈ ગયું હોય તો તે ધન પાછું ફરીને સુલભ છે, એટલે ફરીથી મળી શકે છે.

વિશેષ એ છે જે—“ઋણદાનમથાદાનં ક્ષિપધિષ્ણૈર્વિધીયતે ।” ઋણ દેવું અને લેવું એ ક્ષિપ્ર (પુષ્ય, અભિજિત, હસ્ત અને અશ્વિની) નક્ષત્રમાં શુભ છે. વળી કહ્યું છે કે—

નિધિલઙ્ચિધનવિવર્દનમાદિત્યાદ્ બ્રાહ્મતઃ કરાત્ પૌષ્ણાત્ ।

દ્વિતથે શ્રવણત્રિતયોત્તરાસુ મિત્રાધિદેવે ચ ॥૧૧॥”

“નિધિની પ્રાપ્તિ અને ધનની વૃદ્ધિ પુનર્વસુ, પુષ્ય, રોહિણી, મૃગશીર, હસ્ત, ચિત્રા, રેવતી, અશ્વિની; શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષક, ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાશાદ્રપદ, અનુરાધા અને અભિજિત એ નક્ષત્રોમાં શુભકારક છે.”

હવે ગયેલી વસ્તુ પાછી મળશે કે નહીં તે કહે છે.—

નષ્ટં ચતુર્મિરન્ધાદૈર્ગચ્છેત્રૃર્વાદિષુ ક્રમાત્ ।

તત્ત્વાપ્યતે સુખાદત્નાત્, તદ્વાર્ષૈવ ન સાપિ ચ ॥૧૯॥

અર્થ—અધાદિક ચાર નક્ષત્રોમાં ગયેલી ચીજ અનુક્રમે પૂર્વાદિક દિશામાં ગઈ છે એમ જાણવું અને તે ચીજ સુખેથી મળે, ચત્નથી મળે, તેની ખબર મળે અને ખબર ન પણ મળે, એ રીતે અનુક્રમે તેનું ફળ જાણવું.

સુખેથી મળે એટલે સમીપે જ તે વસ્તુ રહી છે, દૂર ગઈ નથી એમ બાણુનું. “આંધળાં નક્ષત્રમાં ગયેલી વસ્તુ ગંધી પાછી મળે છે અને કાણાં નક્ષત્રમાં ગયેલી અર્ધી પાછી મળે છે” એમ કેટલાક કહે છે. વળી બીજા કેટલાક કહે છે કે “આંધળું નક્ષત્ર પણ બે બે પાદ કે ચાર પાદનું હોય તો ગયેલી વસ્તુ દુઃખે કરીને પાછી મળે છે, પણ બે નક્ષત્રો ત્રણ પાદવાળાં છે એટલે એક પાદે લંગડાં છે તેવાં દેખતાં નક્ષત્રોમાં પણ ગયેલી વસ્તુ પાછી મળી શકે છે.”

હવે આંધળાં, કાણાં વિગેરે નક્ષત્રોની સંજ્ઞા કહે છે.—

રેવત્યાદિચતુષ્કેષુ, નામાનિ પ્રતિમં જગુઃ

અન્ધમાકેકરં ચિહ્નં, સુલોચનમિતિ ક્રમાત્ ॥૬૦॥

અર્થ—રેવતી નક્ષત્રથી ચાર ચાર નક્ષત્રોમાં દરેક નક્ષત્રનાં નામ અનુક્રમે આંધળું, આકેકર (કાણું), ચિહ્ન (ચીપડાવાળું) અને સુલોચન (દેખતું) એ પ્રમાણે કહ્યાં છે.

આંધળાં, કાણાં વિગેરે સંજ્ઞા તથા તેમાં ગયેલી વસ્તુની દિશા તથા તે વસ્તુ મળશે કે નહીં તે બાણુવાનું કોષ્ટક—

અઠ્યાવીશ નક્ષત્રોનાં નામો.

નંબર	દિશા	સંજ્ઞા				
૧	પૂર્વ	આંધળાં	રેવતી	રોહિણી	પુખ્ય	ઉત્તરાશ્વિન
૨	દક્ષિણ	કાણાં	અશ્વિની	મૃગશિર	અશ્લેષા	હસ્ત
૩	પશ્ચિમ	ચિહ્ન	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા	ચિત્રા
૪	ઉત્તર	દેખતાં	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વાશ્વિન	સ્વાતિ

નંબર				ફળ
૧	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	શીઘ્ર મળે
૨	અનુરાધા	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષક	યત્નથી મળે
૩	જ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાભાદ્ર.	ખબર મળે
૪	મૂળ	શ્રવણ	ઉત્તરાભાદ્ર.	ખબર પણ ન મળે

દિનશુદ્ધિકાર આ પ્રમાણે કહે છે.

“રવિરિક્ષા હ વાલા, વારસ તરુણાય નવ પરે થેરા ।

તરુણેહિં જાહ થેરેહિં, ન જાહ વાલે અમહ પાસે ॥૧૧॥”

“રવિના નક્ષત્રથી છ નક્ષત્ર બાળક છે, ત્યારપછીનાં બાર નક્ષત્ર જુવાન છે અને ત્યાર પછીનાં નવ નક્ષત્રો વૃદ્ધ છે. તેમાં જુવાન નક્ષત્રમાં ગયેલી વસ્તુ બચ-પાછી આવે નહીં; વૃદ્ધ નક્ષત્રમાં વસ્તુ બચ નહીં એટલે પાછી આવે ખરી, અને બાળ નક્ષત્રમાં ગયેલી વસ્તુ પાસે જ ભમે છે એટલે કે ફર જતી નથી.”

હવે પ્રેત (મરેલાનું) કર્મનું સુહૃત્ કહે છે.

ન પ્રેતકર્મ કુર્વીત, યમલે સત્રિપુષ્કરે ।

ક્રૂરમિશ્રધ્વાદ્રાસુ, તથા મૂલાનુરાધયોઃ ॥૬૧॥

અર્થ—પ્રેતકાર્ય આટલાં નક્ષત્રોમાં કરવું નહીં. —યમલયોગમાં, પંચકમાં, ત્રિપુષ્કર-યોગમાં, ફેર (ભરણી, ત્રણે પૂર્વા અને મધ્યા)માં, મિશ્ર (વિશાખા અને કૃત્તિકા)માં, ક્રુવ (ત્રણ ઉત્તર અને રોહિણી)માં, આદ્રામાં, મૂળમાં તથા અનુરાધામાં. વળી “રવિ તથા મંગળનારને પછુ ત્યાગ કરવો” એમ દિનશુદ્ધિમાં કહ્યું છે. વળી અન્ય ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“પુષ્યાશ્વિની સ્વાતિહસ્તા, જ્યેષ્ઠા શ્રવણરેવતી ।

ઘષુ પ્રેતક્રિયા કાર્યા, રવિવારં વિના કુષ્ઠૈઃ ॥૧૧॥”

“પુષ્ય, અશ્વિની, સ્વાતિ, હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, શ્રવણ અને રેવતી, આટલાં નક્ષત્રોમાં રવિવાર વિના બીજા વારે હાથ પુરુષોએ પ્રેતક્રિયા કરવી.”

મૃતે સાધૌ પૃષ્ઠદશ-મુહૂર્તૈર્નૈવ પુત્રકઃ ।

અકર્ત્રિશન્મુહૂર્તૈસ્તુ, ક્ષેપ્યઃ સૈવૈસ્તુ મૈરુમૌ ॥૬૨॥

અર્થ—પદર સુહૃત્વાળાં નક્ષત્રમાં સાધુએ કાળ કર્યો હોય તો પુત્રક કરવો નહીં, (અભિજિતમાં પણ કરવો નહીં), ત્રીસ સુહૃત્વાળામાં કાળ કર્યો હોય તો એક પુત્રક કરવો, એટલે એક પુત્રક કરીને સાધુની પાસે રાખવો, અને સંસ્કાર સમયે તેને મધ્યમાં નાખવો એવી રીત છે, તથા બાકીનાં પીરતાલીસ સુહૃત્વાળાં નક્ષત્રોમાં કાળ કર્યો હોય તો બે પુત્રક કરવા.

હવે સર્પદંશ થયો હોય તે શુભ કે નહીં ? તે કહે છે—

સર્પદષ્ટઃ સુપર્ણેન, રક્ષિતોઽપિ ન જીવતિ ।

મૂલાદ્રાંભરણીયુગ્મ-મધ્યાશ્લેષાદ્વિદૈવતૈઃ ॥૬૩॥

અર્થ—મૂળ, આદ્રા, ભરણી, કૃત્તિકા, મધ્યા, અશ્લેષા અને વિશાખા નક્ષત્રમાં સર્પદંશ થયો હોય તો તેની ગરૂડ રક્ષા કરે તો પણ તે શુભ નહીં, અને બીજાં નક્ષત્રોમાં સર્પદંશ થયો હોય તો તે શુભ છે.

૧. સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં હોય તે નક્ષત્રથી ૫૯ સ્વિસ્ટનું નક્ષત્ર છ સુધીમાં હોય તો બાળક.

વિવેકવિલાસમાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“મૂલાશ્લેષામધાઃ પૂર્વા-ત્રયં ભરણિકાશ્ચિની ।

કૃત્તિકાર્દ્રા વિશાખા ચ, રોહિણી દૃષ્ટમૃત્યુદાઃ ॥૧॥

તિથયઃ પચ્ચમી ષષ્ઠ્ય-દ્વમી નવમિકા તથા ।

ચતુર્દશ્યપ્યમાવાસ્યા-ઽહિના દૃષ્ટસ્ય મૃત્યુદાઃ ॥૨॥

દૃષ્ટસ્ય મૃતયે વારા, માનુભૌમશનૈશ્વરાઃ ।

પ્રાતઃસન્ધ્યાસ્તસન્ધ્યા ચ, સંક્રાન્તિસમયસ્તથા ॥૩॥”

“મૂળ, અશ્લેષા, મધા, ત્રણે પૂર્વા, ભરણી, અશ્વિની, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, વિશાખા અને રોહિણી, આટલાં નક્ષત્રોમાં સર્પડંશ થયો હોય તો તે મરણ પામે છે. (૧) નથા પાંચમ, છઠ્ઠ, આઠમ, નોમ, ચૌદશ અને અમાવાસ્યા, આ તિથિઓમાં સર્પડંશ થયો હોય તો તે મરણ પામે છે (૨) રવિ, મંગળ અને શનિવારે તથા પ્રાતઃકાળની સંધ્યા, સાયંકાળની સંધ્યા અને સંક્રાન્તિના સમયે સર્પડંશ થયો હોય તો તે મરણ પામે છે.” ઇત્યાદિ.

હવે માટે માણસ જીવશે કે નહીં? તે વિષે કહે છે -

જાતરોગસ્ય પૂર્વાર્દ્રા-સ્વાતિજ્યેષ્ઠાહિર્મૃતિઃ ।

ભવેન્નીરોગતા રેવત્ય-નુરાધાસુ કષ્ટતઃ ॥૬૪॥

માસાન્મૃગોચરાવાહે, વિશત્યજ્ઞાં મવાસુ ચ ।

પક્ષેણ તુ દ્વિદૈવત્યે, ઘનિષ્ઠાહસ્તયોસ્તથા ॥૬૫॥

ભરણી વારુણશ્રોત્ર-ચિત્રાસ્વેકાદશાહતઃ ।

અશ્વિનીકૃત્તિકારક્ષો-નક્ષત્રેષુ નવાહતઃ ॥૬૬॥

આદિત્યપુષ્યાહિર્વૃષ્ણ-રોહિણ્યાર્યમણેષુ તુ ।

સપ્તાહાદિહ તારાયા, યદિ સ્યાદનુકૂલતા ॥૬૭॥

અર્થ — ત્રણે પૂર્વા. આર્દ્રા, સ્વાતિ જ્યેષ્ઠા અને અશ્લેષામાં રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તો રોગીનું મરણ થાય છે. રેવતી અને અનુરાધામાં રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તો કષ્ટથી નીરોગી થાય. મૃગશિર અને ઉત્તરાષાઢામાં રોગ થયો હોય તો એક મહિને સાડું થાય. મધામાં થયો હોય તો વીસ દિવસે નીરોગી થાય. વિશાખા, ધનિષ્ઠા કે હસ્તમાં થયો હોય તો પંદર દિવસે સાડું થાય. અહીં વૃદ્ધો કહે છે કે—“ઉત્તરાષાઢામાં રોગ થયો હોય તો બે માસે મૃત્યુ થાય અને અભિજિત્માં થયો હોય તો બે માસે નીરોગી થાય.” ભરણી, શનિભિક્ષ, શ્રવણ અને ચિત્રામાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો હોય તો અગિયાર દિવસે સાડું થાય. અશ્વિની, કૃત્તિકા અને મૂળમાં થયો હોય તો નવ દિવસે સાડું થાય પુનર્વાસુ,

પુખ્ત, ઉત્તરાશાદ્રપદ, શેહિણી અને ઉત્તરાશાદ્રશુનીમાં થયો હોય તો સાત દિવસે સાડું થાય. આ સર્વ સ્થળે તારાની અનુકૂળતા હોય તો સાડું થાય એમ બાણવું. “શુક્લેડ પ્યાસ્તિથિતે રોગે દીર્ઘક્લેશોડયવા મૃતિઃ” શુક્લપક્ષને વિશે પણ ત્રીજી, પાંચમી કે સાતમી તારાઓમાં રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તો ઘણા કલેશ પામે અથવા મૃત્યુ પામે” એમ કહ્યું છે.

અહીં પ્રસંગથી મૃત્યુનું જ્ઞાન લેખે છે, -

“આદ્વચ્ચાઈ ધરે વિ મુઅંગહ, પનરહમાહિઠવેવિષુ અંગહ ।

વારહ વાહિરિ તસ્સ ય દિજ્જહ, જીવિયમરણં ફુહં જાણિજ્જહ ॥૧૧॥”

“ત્રણ નાડીવાળો સર્પ કરવો. તેમાં સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં હોય તે નક્ષત્ર પ્રથમ મૂકવું અને ત્યાર પછી અનુક્રમે બીજા નક્ષત્રો મૂકવાં (અભિજિત ગણવું નહીં). તેમાં પંદર નક્ષત્રો નાડી ઉપર આવે અને બાર નક્ષત્રો બહાર રહે એ રીતે સર્પ કરીને લખિત અથવા મરણ સ્પષ્ટ રીતે બાણવું.”

ભુજંગની સ્થાપના

અહીં જે જે અહો જે જે નક્ષત્રોમાં હોય. તે તે અહો તે તે નક્ષત્ર ઉપર મૂકવા. પછી સૂર્યના નક્ષત્રથી રોગીના નામ નક્ષત્ર સુધી ગણવું. તેમાં જો પહેલી નાડીમાં એટલે પહેલે, નવમે, તેરમે, એકવીસમે કે પચીસમે રોગીનું નક્ષત્ર હોય તો મરણ થાય, જો બીજી નાડીમાં એટલે બીજે, આઠમે, ચૌદમે, વીસમે કે છવીસમે રોગીનું નક્ષત્ર હોય તો ઘણું કષ્ટ થાય, અને રોગીનું નક્ષત્ર ત્રીજી નાડી ઉપર એટલે ત્રીજે, સાતમે, પંદરમે, એગણીસમે કે સત્યાવીસમે હોય તો ઘોડું કષ્ટ થાય. બાકીનાં બાર નક્ષત્રો ઉપર રોગીનું નક્ષત્ર હોય તો આરોગ્ય થાય. અહીં શુભાશુભ અહંના વેધથી પણ શુભાશુભ રૂળ વિશેષ પ્રકારે કહેવું.”

યતિવલ્લભમાં તો આ પ્રમાણે જ ભુજંગચક્રને સ્થાપવાનું કહ્યું છે, પણ તેમાં આદ્રા નક્ષત્ર પ્રથમ મૂકવાનું કહે છે. તે આ પ્રમાણે -

“આદ્રાધિઃ પચ્ચદશમિ-સ્રીણિ ત્રીણ્યન્તરા ત્વજન્ ।

ત્રિનાદિચક્રે ચન્દ્રાર્ક-જન્મવેધે ન જીવતિ ॥૧૧॥”

“આંતરે આંતરે ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોને તળને આદ્રા નક્ષત્રથી પંદર નક્ષત્રોને ત્રિનાડીના ચક્રમાં સ્થાપવાં. તેમાં જો ચંદ્ર, સૂર્ય અને રોગીના નામના નક્ષત્રનો (એ ત્રણેનો) વેધ થાય તો તે રોગી જીવે નહીં.”

ત્રિનાડી ચક્રની સ્થાપના

વ્યાધિ થવાને સમયે જો ચંદ્રતુલ્ય, સૂર્યતુલ્ય અને રોગીતુલ્ય નક્ષત્ર એક નાડી પર હોય તો રોગીતુલ્ય મરણી નીપજે.

દિનશુદ્ધિ અથવાં તો ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રનો ત્યાગ કર્યા વિના જ આદ્રાથી આરંભીને ત્રિનાડી ચક્રની સ્થાપના તથા ફળ આ પ્રમાણે કહે છે.—

“આઈ અદા મિગં અંતે, મજ્જે મૂલં પહિટ્ઠિઅં ।

રવીંદૂજમ્મનવલ્લત્તં, તિવિદ્ધો ન હુ જીવહ ॥૧॥”

“પ્રથમ આદ્રા, અતે મૃગશિર અને મધ્યે મૂળ એ રીતે મૂકીને ત્રિનાડી ચક્ર કરવું. તેમાં સૂર્યતુલ્ય, ચંદ્રતુલ્ય અને જન્મતુલ્ય નક્ષત્ર જો વીંધાય એટલે એક નાડી પર આવે તો રોગી માણસ જીવે નહીં.”

ત્રિનાડી ચક્રની સ્થાપના

રવીંદૂજમ્મનવલ્લત્તં, ઇગનાહીગયા જયા ।

તયા દિને ભવે મચ્ચૂ, નન્નહા જિણમાસિઅં ॥૧॥”

“સૂર્યતુલ્ય, ચંદ્રતુલ્ય અને જન્મતુલ્ય એ ત્રણે નક્ષત્રો જ્યારે એક નાડી પર આવે, તે દિવસે રોગીતુલ્ય મરણી થાય છે. જિનેશ્વરતુલ્ય વચન અન્યથા થતું નથી.”

અહીં કોઈ આમ પણ કહે છે કે—

“રોગિણો જન્મકૃત્ત્વસ્ય, ઇકનાહયાં યદા રવિઃ ।

યાવદ્દશ્યં રવેર્મોગ્યં, તાવત્કલ્પપરંપરા ॥૧॥”

“રોગીના જન્મનક્ષત્રની એક (સરખી) નાડી ઉપર જ્યારે સૂર્ય હોય અને જેટલું નક્ષત્ર સૂર્યને ભોગવવાનું હોય તેટલા વખત સુધી રોગીને કષ્ટની પરંપરા રહે છે.”

“રોગિણો જન્મકૃત્ત્વસ્ય, ઇકનાહયાં યદા શશી ।

તદા પીઢાં વિજાનીયા-દદ્યપ્રાહરિકીં બ્રુવમ્ ॥૨॥”

“રોગીના જન્મનક્ષત્રની એક (સમાન) નાડી ઉપર જ્યારે ચંદ્ર હોય ત્યારે આઠ પહોર સુધીની અવશ્ય પીડા બાણવી.”

“કૂરગ્રહાસ્તદાઙ્મ્યે તુ, यदि तत्रैव संस्थिताः ।
तदा काले भवेन्मृत्युः, सत्यमीशानभाषितम् ॥૩॥”

“તે વખતે બીજા કૂર ગ્રહો જો ત્યાં જ રહેલા હોય, તો તે જ વખતે મૃત્યુ થાય છે. એવું ઇન્દિરનું વચન સત્ય છે.”

આ અને બીજા પ્રકારે વડે વિચારીને કૂર ગ્રહ, કશા ચંદ્રની પ્રતિકૂળતા, તિથિ વિગેરે, છેલ્લે વિગેરે વડે આત્માયમાં કહ્યા પ્રમાણે બોધને રોગીના મૃત્યુના સમયનો નિર્ણય કરવો.

હવે ઔષધ ખાવાનું મુદ્દત્ કહે છે.—

सैषज्यमिष्टं मृगवारुणानु-राघाघनिष्ठाश्रुतिरेवतीषु ।
पुष्याश्विनीराक्षसहस्तचित्रा-पुनर्वसुस्वातिषु देहपुष्टयै ॥૬૮॥

અર્થ—પ્રથમ ઔષધ ખાવાનું નીચેનાં નક્ષત્રોમાં દેહની પુષ્ટિને માટે ઇચ્છેલું છે. મૃગશિર, શતભિષક, અનુરાધા, ધનિષ્ઠા અવધુ રેવતી, પુષ્ય, અશ્વિની, મૂળ, હસ્તા, ચિત્રા, પુનર્વસુ અને સ્વાતિ.

‘અહીં’ વાર વિષે કાંઈ કહ્યું નથી તો પણ સર્વત્ર સૌમ્ય વારો જ ગ્રહણ કરવા, અને અહીં તો રવિવાર પણ કહેલો હોવાથી લેવાનો છે. એ જ રીતે અશ્વ, ગજકર્મ, પશુવિધિ, નાટક, વાવ, ફૂવા, ઉદ્યાન, બાળકનું નામ સ્થાપન, ગૃહ કરવું, અશ્વને પ્રથમ ચલાવવો, બીજા વાવવું, નગરાદિકનાં તોરણ ચડાવવાં, તથા દેવપૂજા વિગેરે સર્વ માંગલિક કાર્યોમાં પણ વારને માટે કાંઈ વિશેષ કહ્યું ન હોય તો સૌમ્ય વારો તથા રવિવાર પણ બાણી લેવા.

હવે રોગીને માથે પાણી રેડવાનું મુદ્દત્ કહે છે.—

स्नानमुष्णानस्येष्ट-वारयोर्नेन्दुशुक्रयोः ।
ब्राह्मणौष्णोत्तराश्लेषा-दित्यस्वातिमघासु च ॥૬૯॥

અર્થ—નીરોગી થયેલા માણસને પ્રથમ સ્નાન ચંદ્ર અને શુક્રવારને વર્ણને બીજા વારોમાં તથા રેહિંણી, રેવતી, ત્રણે ઉત્તરા, અશ્લેષા, પુનર્વસુ, સ્વાતિ અને મઘાને વર્ણને બીજાં નક્ષત્રમાં ઇચ્છેલું છે. પૂર્ણિમામાં “યુધ અને ગુરુવાર” તથા હર્ષપ્રકાશમાં “શનિવારને” વર્જવાનું કહ્યું છે.

‘શુક્રેદિજ્યે વિદિ ચ દિવસે चापि तेषां रवेक्ष । (મુ. ચિ.)

રવિ, સોમ, શુક્ર, ગુરુ અને શુક્રવારે ઔષધ ખાવાનું શુભ છે

હવે અભ્યંગ સ્નાનનું સુદૂત કહે છે.—

અમ્યંગમર્કકુજજીવસિતેષુ પર્વ-

સંક્રાન્તિવિષ્ટિષુ વિવર્જિતયોગયુગમે ।

કુર્યાદ્ દ્વિ પદ્મ જગદિક્ તિથિ સક્ર વિશ્વ-

સંખ્યે તિથૌ ચ ન કદાચન ભૂતિકામઃ ॥૭૦॥

અર્થ—રવિ, મંગળ, શુક્ર અને શુક્રવારે તથા પર્વમાં એટલે સૂર્ય-ચંદ્રનું મહાજી અને દીવાળી વગેરેમાં, સૂર્યની સંક્રાન્તિને દિવસે, વર્જિત યોગ વ્યતિપાત અને વૈધૃતિ યોગને દિવસે તથા ખીજ, છઠ, આઠમ, દશમ, પૂનમ, ચૌદશ અને તેરશ, એ તિથિને દિવસે આખાદીને ઇચ્છતા પુરુષે કદાપિ અભ્યંગ સ્નાન એટલે તેજ યોગવાપૂર્વક સ્નાન કરવું નહીં.

ત્રણ (વ્યાધિ)થી સુકત થયેલાને તો વ્યતિપાત અને વિષ્ટિમાં પણ સ્નાનનો નિષેધ નથી. કહ્યું છે કે—

“રવિમન્દારવારેષુ, વિષ્ટૌ વા વ્યતિપાતકે ।

સ્નાતવ્યં વ્રણમુક્તેન, શશિન્યશુભતારકે ॥૧૧॥”

“રવિ, શનિ અને મંગળવારે વિષ્ટિ કે વ્યતિપાતમાં અશુભ તારા અને ચંદ્ર હોય તોપણ ત્રણથી સુકત થયેલાએ સ્નાન (અભ્યંગ સ્નાન) કરવું.”

હવે નવું અનાજ ખાવાનું સુદૂત કહે છે. —

શુક્લજીતાન્નં નવં દત્ત્વા, શુમેડહિ ધ્રુવચાન્દ્રમે ।

પુનર્વસુકરશ્રોત્ર-રેવતીનાં દ્રવેષુ ચ ॥૭૧॥

અર્થ—શુભ દિવસે રોહિણી, ત્રણે ઉત્તારા અને મુગશિર નક્ષત્રમાં તેમજ પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, રેવતી અને અશ્વિની એ નક્ષત્રોમાં નવું અનાજ દાન કરીને ખાવું.

રાજાદિકે સ્વામીના દર્શનનું સુદૂત કહે છે.—

રાજાવલોકનં કુર્યાદ્, મૃદુક્ષિપ્રધ્રુવોદ્ધમિઃ ।

વાસવશ્રવણાભ્યાં ચ, સુધીઃ સર્વાર્થસિદ્ધયે ॥૭૨॥

અર્થ—મૃદુ, ક્ષિપ્ર તથા ધ્રુવ નક્ષત્રમાં તેમજ ધનિષ્ઠા અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં શુદ્ધિ-માન પુરુષે સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિને માટે રાજાનાં દર્શન કરવાં. રાજાએ કરીને પોતપોતાના સ્વામી ઉપરી સમજાવા.

હવે હસ્તી તથા અશ્વના કર્મ વિષે કહે છે. —

ગજવાજિકર્મ નેષ્ટં, રૌદ્રે પૂર્વોત્તરાવિશાખાસુ ।

મરણિત્રિતયાશ્લેષાદ્વિતયજ્યેષ્ઠાદ્યેષુ તથા ॥૭૩॥

અર્થ—આર્દ્રા, ત્રણે પૂર્વા, ત્રણે ઉત્તરા, વિશાખા, ભરણી, કૃત્તિકા, રોહિણી, અશ્લેષા, મધા, જ્યેષ્ઠા અને મૂળ, એ નક્ષત્રોમાં હસ્તીનું કર્મ એટલે ગજશાંતિક, હાંત કાપવા વિગેરે તથા વાજિકર્મ એટલે અશ્વની શાંતિ, આરતી વિગેરે કરવું ઇષ્ટ-શુભ નથી. અર્થાત્ બીજાં નક્ષત્રોમાં શુભ છે. અહીં સામાન્ય રીતે કહ્યા છતાં પણ આ પ્રમાણે વિશેષ બજાવું — “અશ્વિની, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા અને સ્વાતિ એ નક્ષત્રોમાં હસ્તીનું કર્મ શુભ છે. તથા અશ્વિની, મૃગશિર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ, ધનિષ્ઠા, શતભિષક અને રેવતી એ નક્ષત્રોમાં અશ્વનું કર્મ શુભ છે.”

હવે ગાયો વિગેરેનાં બંધનસ્થાનાદિકનું સુહૃત્ કહે છે.—

ગવાં સ્થાનં ચ યાનં ચ, પ્રવેશશ્ચ ન શસ્યતે ।

તિથૌ મૃતાષ્ટદર્શાયે, શ્રોત્રચિત્રા ધ્રુવે ચ મે ॥૭૪॥

અર્થ—ગાયો તથા ઉપલક્ષણથી હસ્તી, અશ્વ, લેંસ વિગેરેનું સ્થાન એટલે બાંધવાનું ઠેકાણું નવું કરવું તે, યાન એટલે પ્રથમ ચરવા લઈ જવું તે, તથા પ્રવેશ એટલે ગૃહાદિકમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરાવવો તે કાર્યમાં આઠમ, ચૌદશ અને અમાવાસ્યા તથા શ્રવણ, ચિત્રા અને ધ્રુવ નક્ષત્ર પ્રશસ્ત-શુભ નથી.

હવે ગાયો વિગેરેને વેચવાનું તથા ખરીદ કરવાનું સુહૃત્ કહે છે.—

ક્રયવિક્રયૌ ન હિ ગવાં, હસ્તજ્યેષ્ઠાશ્વિનીધનિષ્ઠાભ્યઃ ।

અન્યત્ર પૌષ્ણવારુણ-રાધાદિત્યદ્વયેભ્યઃ ॥૭૫॥

અર્થ—હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, અશ્વિની, ધનિષ્ઠા, રેવતી, શતભિષક, વિશાખા, પુનર્વસુ અને પુષ્ય, આટલાં નક્ષત્રો સિવાય બીજાં નક્ષત્રોમાં ગાયો વિગેરેનો ક્રય-વિક્રય શુભ નથી. અર્થાત્ હસ્તાદિક નક્ષત્રોમાં જ શુભ છે. વળી લક્ષ કહે છે કે—

તીક્ષ્ણેષુ પશું દમયે-દારણ્યં ન ધ્રુવેષુ સંગ્રાહમ્ ।

પશુપોષણં વિધેયં, ચરેષુ દીક્ષારતં મૃદુષુ ॥૭૬॥

“તીક્ષ્ણ નક્ષત્રોમાં પશુનું દમન કરવું યોગ્ય છે. ધ્રુવ નક્ષત્રોમાં અરણ્યનાં પશુ અકુલ કરવાં યોગ્ય નથી. ચર નક્ષત્રોમાં પશુનું પોષણ કરવું યોગ્ય છે. અને મૃદુ નક્ષત્રોમાં દીક્ષા તથા મૈથુન યોગ્ય છે.

હવે હળ બેડવાનું સુહૃત્ કહે છે.—

હલસ્ય વાહનારંમં, ન હિ કુર્વીત કર્હિચિત્ ।

પૂર્વાસુ કુચિકાસાર્પ-જ્યેષ્ઠાર્દ્રામરણીષુ ચ ॥૭૬॥

અર્થ — હળતું પ્રથમ વહન ત્રણે પૂર્વા, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, જ્યેષ્ઠા, આર્દ્રા અને ભરણીમાં કદાપિ કરવું નહીં. અર્થાત્ પીળાં નક્ષત્રો શુભ છે.

ક્ષેત્ર ખેડવાના આરંભને દિવસે કયું નક્ષત્ર ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે? તેને માટે હળચક્રે કહે છે. —

હલચક્રેડર્કશુક્તાઙ્ગાત્, ત્રયં નેપું શુભં ત્રયમ્ ।

ત્યજેન્નવ શુભાય સ્યુઃ, કૃષૌ માનિ ત્રયોદશ ॥૭૭॥

અર્થ — હળચક્રને વિષે સૂર્યે લોગવીને મૂઢી દીધેલા નક્ષત્રથી ગણતાં પહેલાં ત્રણ નક્ષત્રો (એટલે દંડિકાના મૂળમાં રહેલાં) અશુભ છે, ત્યાર પછીનાં એટલે હળ (લાંગલ)ની નીચેનાં ત્રણ શુભ છે. પછી દંડિકાના મુખનાં ત્રણ તથા યૂપના બંને છેડાનાં ત્રણ ત્રણ મળીને નવ નક્ષત્રો તત્કલા યોગ્ય છે. અને બાકીનાં એટલે બે ચોત્રનાં મળીને દશ તથા હળના મસ્તકનાં ત્રણ, એ તેર નક્ષત્રો ખેતીના આરંભમાં સારાં છે. (કુલ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રો લેવાનાં છે.)

હળચક્રને સ્થાપન કરવાની રીત આ પ્રમાણે છે. —

“લાંગલં દંડિકા યૂપં, યોત્રદ્વયસમન્વિતમ્ ।

હલં ન્યસ્ય લિલ્લેઙ્ગાનિ, રવિણા મુક્તધિષ્ણ્યતઃ ॥૧॥

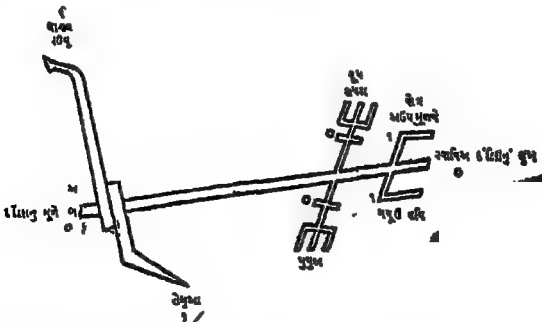
દંડિકાહલયૂપાનાં, દ્વિદ્વચન્તેષુ ત્રયં ત્રયમ્ ।

યોત્રયોઃ પૃચ્ચકે ન્યસ્ય, ગણના ચક્રલાંગલે ॥૨॥”

“લાંગલ, દંડિકા, યૂપ અને બે ચોત્ર સહિત હળને સ્થાપન કરીને સૂર્યે લોગવેલા (લોગવીને મૂઢી દીધેલા) નક્ષત્રથી આરંભીને અનુક્રમે નક્ષત્રો મૂકવાં. તેમાં દંડિકા, હળ (લાંગલ) અને યૂપ એ ત્રણેના બળે છેડા ઉપર ત્રણ ત્રણ તથા બે ચોત્રમાં પાંચ પાંચ નક્ષત્રો મૂકીને હળચક્રની ગણતરી કરવી.”

અહીં ભરણીમાં સૂર્યે રહેલો હોય ત્યારે અગ્નિની નક્ષત્ર લોગવેલું થયું, તેથી અગ્નિનીને આરંભીને હળચક્રની સ્થાપના કરી છે.

હળચક્રની સ્થાપના

૧. ચક્રમાં ૧ એ શુભની નિશાની છે અને ૦ એ અશુભની નિશાની છે.
આ. સિ ૨૨

આતું ફળ નીચે પ્રમાણે નરપતિજયચર્યામાં કહ્યું છે.—

“દંડિકાસ્થે ગવાં હાનિર્મૂપસ્થે સ્વામિનો મયમ્ ।

લક્ષ્મીલાંગલયોત્રસ્થે, ક્ષેત્રારંમદિનર્લકે ॥૧૧”

“ક્ષેત્ર ખેડવાના આરંભના દિવસનું નક્ષત્ર જો દંડિકામાં રહ્યું હોય તો ખળહની હાનિ થાય, યુવમાં રહ્યું હોય તો તેના સ્વામી (ખેડૂત) ને લાય થાય, અને લાંગલ કે ચોત્રમાં રહ્યું હોય તો લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય.”

વ્યવહારપ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે—

“પૂજ્ઞો યુક્તમતલ્લયં ન શુભદં શ્રેષ્ઠં ચતુર્થાત્રયમ્,

ન શ્રેષ્ઠં ત્રિતયં ચ સપ્તમમતો દિગ્માચ્છુમં પૃચ્ચકમ્ ।

સીરેડ્રથં ત્રિતયં ન પૃચ્ચદશતોડપ્યદશાત્ પૃચ્ચકં,

શ્રેષ્ઠં નૈવ શુભં ત્રયં ચ વિકૃતેઃ ષડ્વિંશતેઃ સત્રયમ્ ॥૧૧”

“હળયકમાં સૂર્યે ભોગવેલા નક્ષત્રથી પ્રથમનાં ત્રણ શુભ નથી; ત્યાર પછી ચોથાથી ત્રણ સારાં છે, ત્યાર પછી સાતમાથી ત્રણ સારાં નથી, ત્યાર પછી દશમાથી પાંચ સારાં છે, ત્યાર પછી પંદરમાથી ત્રણ સારાં નથી, ત્યાર પછી અઠારમાથી પાંચ સારાં છે, ત્યાર પછી ત્રેવીશમાથી ત્રણ સારાં નથી, અને ત્યાર પછી છવીશમાથી ત્રણ સારાં છે.”

હવે બીજા વાવવાનું સુદૂત કહે છે—

વીજોપ્તૌ પ્રતિષિદ્ધાનિ, ત્રિપૂર્વાભરણીદ્વયમ્ ।

સાર્પાદિત્યશ્રુતિજ્યેષ્ઠા-વિશાખાવારુણાન્યપિ ॥૭૮॥

અર્થ—બીજા વાવવામાં પૂર્વા ૩, ભરણી કૃત્તિકા, અશ્લેષા, પુનર્વસુ, શ્રવણ, જ્યેષ્ઠા, વિશાખા અને શતભિષક, આટલાં નક્ષત્ર નિષિદ્ધ છે એટલે અશુભ છે. તે સિવાયનાં બીજાં સૂર્યે શુભ છે, પરંતુ “ઉપર કહેલા હળયકમાં શુભ હોય એવું નક્ષત્ર હેવું” એમ રત્નમાલા લાખ્યામાં કહ્યું છે. વિશેષ આ પ્રકારે છે.—

“સ્થાપ્યોડહિઃ સૂર્યયુક્તાદ્, માત્ ત્રિનાદયેકાન્તરક્રમાત્ ।

મુલે ત્રીણિ ગલે ત્રીણિ, માનિ દ્વાદશ ચોદરે ॥૧૧॥

એટલે મુલે બહિઃ પૃચ્ચ, દિનમાત્ર ફલં વદેત્ ।

ક્ષેત્રમજ્જનમન્નાસિઃ, ક્રમાન્નિષ્કળતેતિમીઃ ॥૨૨”

એનાડીવાળો સૂર્ય થાપવો. તેમાં સૂર્યે ભોગવીને સૂકેલા નક્ષત્રથી આરંભીને અનુક્રમે એકે એકે અંતિરાવાળાં નક્ષત્રો મૂકવાં. તેમાં મુખમાં ત્રણ, કંઠમાં ત્રણ, હૃદયમાં ત્રણ, પુષ્પમાં ચાર અને પાંચ બહાર, પછી ઇષ્ટ દિવસે જે નક્ષત્ર હોય તેને આશ્રીને આ

પ્રમાણે કૃષ્ણ કહેવું. તેમાં બે ઈષ્ટ નક્ષત્ર સુખનાં ત્રણ નક્ષત્રમાંથી હોય તો તે દિવસે વાવેલું વિષ થાય એટલે ધાન્યની વૃદ્ધિ થાય નહીં, ગળાનાં ત્રણમાંથી-હોય-તો-અન્ન એટલે અંગારની વૃદ્ધિ થાય, ઉદરનાં આરમાંથી હોય તો અન્નની વૃદ્ધિ થાય. પુચ્છનાં આરમાંથી હોય તો કણરહિતપણું (ખબસર) થાય એટલે કે અનાજ પાકે નહીં, અને બહારનાં પાંચ નક્ષત્રોમાંથી હોય તો મૂષકાદિક ઈતિનો ભય થાય.

ત્રિનાદીક સર્પ સ્થાપના. ૧

આ પ્રમાણે રતનભાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે. તેમજ વ્યવહારપ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે-

“અર્કસક્તાષ્ટમાત્ ત્રીણિ, દ્વાદશાન્ત્ર ત્રયં શુભમ્ ।

વીજોત્પતૌ ષોડશાત્ ત્રીણિ, એકવિંશાત્તયા ત્રયમ્ ॥૧॥”

“સૂર્યે” લોગવેલા નક્ષત્રથી ગણતાં આઠમા નક્ષત્રથી ત્રણ નક્ષત્રો શુભ છે, આરમાંથી ત્રણ શુભ છે. સોળમાંથી ત્રણ અને એકવીશમાંથી ત્રણ સારાં છે. અર્થાત્ આ આર નક્ષત્રો શુભ છે. બીજાં અશુભ છે.”

કૃષિને માટે જ નક્ષત્ર આશ્રી શુભાશુભ કૃષ્ણ કહે છે.

કૃષિરૂપે સૂર્યસીદિષુ-કુ-રસેન્દ્રગ્નિ-મૂ-રસેન્દુ-યુગૈઃ ।

અસુખ-સુખ-મધ્ય-લાભારતિ-રતિ-મધ્યાર્થ-દુઃખ-કૃત્ક્રમશઃ ॥૭૯॥

અર્થ—સૂર્યના નક્ષત્રથી આર'ભીને પ્રથમના પાંચ નક્ષત્રોમાં કૃષિ કરી હોય તો તે કૃષિ અસુખકારક છે, ત્યાર પછીના એક નક્ષત્રમાં કરી હોય તો તે સુખકારક છે, ત્યાર પછીનાં છ નક્ષત્રમાં મધ્યમ છે, ત્યાર પછીનું એક નક્ષત્ર લાભકારક છે, ત્યારપછીનાં ત્રણ નક્ષત્રો અરતિ (અસુખ) કારક છે, ત્યારપછીનું એક નક્ષત્ર રતિ (સુખ) કારક છે. ત્યાર પછીનાં છ નક્ષત્રો મધ્યમ છે, ત્યારપછીનું એક લક્ષ્મી આપનાર છે, અને ત્યારપછીનાં આર દુઃખકારક છે.

અહીં કૃષિના અઠમાં શનિ નરની જેમ નરનો આકાર નથી કહ્યો તો પણ બાણવો, તેથી સૂર્યના નક્ષત્રથી આર'ભીને સુખ વિગેરે નવ અવયવોમાં અઠવાવીશ નક્ષત્રો આ પ્રમાણે સ્થાપવાં.

૧ જાણી નક્ષત્રમાં રહેલા મૂર્તિની કલ્પના કરી છે, તેથી અગ્નિની ભુક્તા થયું, માટે અગ્નિનીથી આર'ભ ક્યો છે.

કૃષિ નરની સ્થાપના

સુખે	૫	અસુખ
દક્ષિણ કરે	૧	સુખ
પાદદ્વયે	૬	મધ્યમ
વામ કરે	૧	લાભ
ઉદરે	૩	અસ્તિ

મસ્તકે	૧	સ્તિ
નેત્રદ્વયે	૬	મધ્યમ
ગ્રુદે	૧	લક્ષ્મી
ગ્રુદે	૪	હુઃખ

જળાશય નવું કરવાનું સુહૃત્ કહે છે.

जलाशयं न कुर्वीता-श्विनीभरणीमिश्रभैः ।

आजपादश्रुतिस्वाति-भाग्यदारुणभैस्तथा ॥८०॥

અર્થ — વાવ, દૂવા, તળાવ વિગેરે જળાશય જોદાવવાનું સુહૃત્ અશ્વિની, ભરણી, મિશ્ર (વિશાખા અને કૃત્તિકા), પૂર્વાભાદ્રપદ, શ્રવણ, સ્વાતિ, પૂર્વાશ્લેષુની અને હાણ્ણ એટલે અશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ અને આર્દ્રા, એ નક્ષત્રોમાં કરવું નહીં.

હવે વૃક્ષ વાવવાનું સુહૃત્ કહે છે.

न वृक्षरोपणं कुर्यात्, क्रूराद्रादित्यवर्हभैः ।

अश्लेषामारुतज्येष्ठा-धनिष्ठाश्रवणैरपि ॥८१॥

અર્થ — ક્રૂર નક્ષત્રો (ત્રણ પૂર્વા, ભરણી અને મઘા). આર્દ્રા પુનર્વસુ, કૃત્તિકા, અશ્લેષા, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, ધનિષ્ઠા અને શ્રવણ, આ નક્ષત્રોમાં વૃક્ષનું આરોપણ કરવું નહીં.

હવે નૃત્ય કરવાનું તથા શીખવાનું અને મદિરાપાનનું સુહૃત્ કહે છે.

नृत्यं मैत्रे स्याद्वनिष्ठाद्वये वा,

हस्तज्येष्ठापुष्यपौष्णोत्तरे वा ।

संधानाद्यं नाचरेत् किं च मुक्त्वा,

विष्णयं क्रूरं दारुणं वारुणं वा ॥८२॥

અર્થ — અનુરાધા, ધનિષ્ઠા, શતભિષક, હસ્ત, જ્યેષ્ઠા પુષ્ય, રેવતી અને ત્રણ ઉત્તરા. આટલાં નક્ષત્રોમાં નૃત્ય (નાટક) કરવાનો તથા શીખવાનો આરંભ કરાય છે. તથા ભરણી, ત્રણ પૂર્વા, મઘા, અશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, આર્દ્રા અને શતભિષક, આ નક્ષત્રો સિવાય બીજાં નક્ષત્રોમાં મદિરા વિગેરેનું આચરણ (પાન) ન કરવું.

આ ત્રીજા વિભાગમાં આટલાં ઉપયોગી કાર્યોના ન્યામપૂર્વક-તેમનાં સુહૃતો કહ્યાં. આ સિવાય બીજાં પણ શુભાશુભ કાર્યો છે. તેમનું સંક્ષેપથી વર્ણન પૂર્વાભદ્રના મતને અનુસારે કરીએ છીએ.

“રિત્તિહિ અસુહજોગે, કૂરવિલગ્ગાહ કૂરવારે અ ।

આવરહ કસિળપક્ષં, અસુહે અન્નત્થ વિવરીઅં ॥૧૧॥”

અશુભ કાર્યો રિક્તા તિથિમાં, અશુભ યોગમાં, કૂર લગ્નાદિકમાં, કૂર વારમાં અને કૃષ્ણપક્ષમાં કરવા લાયક છે, અને અન્યત્ર એટલે શુભ કાર્યોમાં એથી વિપરીત જાણવું.

“જે લગ્ન કૂર છ વર્ગવાળું, કૂર ગ્રહે અધ્યાસ કરેલું, અથવા કૂર ગ્રહે જોયેલું હોય તેમજ (આદિ શબ્દ હોવાથી) વીક્ષ્ય, ઉચ અને મિશ્ર નક્ષત્રો કૂર ગ્રહે અધ્યાસ કરેલાં હોય, અથવા પાત અને ઉ ગ્રહાદિક વડે હણાયેલાં હોય તેવા સમયે અશુભ કાર્ય કરવામાં આવે છે. મૂળ ગાથામાં “કૂરવારે અ” અહીં ચ શબ્દ હોવાથી કૂર વારમાં કૂર હોરામાં તથા કૂર કરણ એટલે વિષ્ટિ વગેરેમાં, એ રીતે જાણવું. અન્યત્ર વિપરીત જાણવું. એટલે કે શુભ કાર્યમાં તિથિ વગેરે સર્વે શુભ જ લેવાનાં છે. લગ્ન પશુ શુભ છ વર્ગવાળું, શુભ ગ્રહોએ અધ્યાસિત અને શુભ ગ્રહોએ જોયેલું લેવું. નક્ષત્રો પશુ કાર્યને અનુસારે ચર, લઘુ, મૃદુ અને મુવ તથા સૌમ્ય ગ્રહોએ અધ્યાસિત લેવાનાં છે. આ કાર્યોમાં લગ્નનો કાંઈ આગ્રહ નથી, કેમકે—“લગ્ન વિવાહે દીક્ષાયાં પ્રતિષ્ઠાયાં ચ શસ્યતે” “વિવાહમાં, દીક્ષામાં અને પ્રતિષ્ઠામાં લગ્ન લેવું શુભ છે.” એમ આગળ કહેવાના છે. પરંતુ જેઓ આ ઉપનાં શુભ કાર્યોમાં પશુ લગ્નનો આદર કરવા ઇચ્છે છે, તેમને માટે જ આ (ગ્રીન) (વમશ)માં મોહમધનથી આર'ભીને અગ્નિના આધાન પર્વતનાં કાર્યોમાં તથા આવતા (ચોથા) (વમશ)માં યાત્રામાં અને ગૃહસ્થ નિવેશન તથા પ્રવેશ કરવામાં સૂત્રકારે જ (મૂળ અથકારે જ) લગ્નનું જળ લેવાનું કહ્યું છે અને જે કાર્યોમાં લગ્નનું જળ લેવાનું કહ્યું નથી, તેઓમાં આ પ્રમાણે જાણવું.—

પ્રથમ ગર્ભાધાન વિષે કહે છે.—

શુક્રેજ્યયોર્વલવતોઃ શ્રેષ્ઠેષ્વલેષુ પુંપ્રસવયોગે ।

દ્વિપદે લગ્ને શીર્ષોદયિની ચ ગુરુશુક્રયુતદષ્ટે ॥૧॥

યદ્વા ત્રિકોણકેન્દ્રસ્થિતયોરનયોઃ સ્વજન્મલગ્ને વા ।

લગ્નોપચયે ચન્દ્રે ક્રતૌ સુતાર્થી મજેઙ્ગાર્યામ્ ॥૨॥

શુક્ર અને શુરુ જળવાન હોય, બીજા ગ્રહો જળવાન ન હોય, પુંપ્રસવ નામનો યોગ હોય, લગ્ન બે પાદનું (મિથુન કન્યા તુલા ધન કુંભ) તથા શીર્ષોદયી (મીન) હોય અને શુરુ તથા શુક્ર સહિત હોય અથવા શુરુ અને શુક્ર દેખતા હોય અથવા શુરુ અને શુક્ર ત્રિકોણ કે કેન્દ્રમાં રહ્યા હોય અથવા પેતાના જન્મના લગ્નમાં રહ્યા હોય, અને ચંદ્ર લગ્નમાં કે ઉપચયસ્થાનમાં રહ્યા હોય ત્યારે પુત્રના અર્થી પુરુષે ઋતુના દિવસોમાં (પ્રથમના આર દિવસ વર્ણને) સ્ત્રી પ્રત્યે ગમન કરવું.

પુંપ્રસવ નામનો યોગ જાતકમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે.—

વિષમર્થે વિષમનવાંશસંસ્થિતા ગુરુશાંકલગ્નાર્કાઃ ।

પુંજન્મકરાઃ સમયેષુ યોષિતાં સમનવાંશગતાઃ ॥૧॥

વલિનૌ વિષમેડર્કગુરુ નરં સ્ત્રિયં સમગૃહે કુજેન્દુસિતાઃ ।

લગ્નાદ્વિષમોપગતઃ શનૈશ્વરઃ પુત્રજન્મકરઃ ॥૨॥

પુરુષના શુરુ, ચંદ્ર અને લગ્નનો સૂર્ય વિષમ નક્ષત્રમાં અને વિષમ નવાંશમાં રહેલા હોય તથા સ્ત્રીના (શુરુ, ચંદ્ર, અને લગ્નનો સૂર્ય) સમ નક્ષત્રમાં અને સમ નવાંશમાં રહ્યા હોય તો તે પુત્રના જન્મને કરનારા છે. (અર્થાત્ આ પુત્રસવ યોગ કહેવાય છે. (૧) પુરુષને લગ્નથી વિષમ સ્થાને રહેલા સૂર્ય અને શુરુ બળવાન છે. અને સ્ત્રીને સમ સ્થાનમાં રહેલા મંગળ, ચંદ્ર અને શુક્ર બળવાન છે. (અર્થાત્ પુત્રને ઉત્પન્ન કરનારા છે.) અને લગ્નથી વિષમ સ્થાને રહેલો શનિ પણ પુત્રના જન્મને કરનારા છે.

હવે સીમંત વિષે કહે છે :-

સીમન્તકર્મ પુરુષે લગ્નેડંશે ચ ત્રિકોણકેન્દ્રસ્થે ।

જીવે ત્રિકોણકેન્દ્રવ્યાપ્તમેષ્વશુભરહિતેષુ ॥૩॥

પુરુષ લગ્નમાં (વિષમ લગ્નમાં) તથા પુરુષ (વિષમ) નવાંશમાં, ત્રિકોણમાં કે કેંદ્ર-સ્થાનમાં શુરુ રહ્યો હોય તથા ત્રિકોણમાં, કેંદ્રમાં, આરમા કે આઠમા સ્થાનમાં કેઈ ક્ષેત્રમાં અહોન હોય ત્યારે સીમંતકર્મ કરાય છે.

હવે ભતકર્મ તથા નામકરણ વિષે કહે છે :-

ગુરૌ મૃગૌ વા કેન્દ્રસ્થે, મિશ્રતીક્ષ્ણોગ્રવર્જિમે ।

જાતકર્મ શિશોઃ કુર્યાન્નામવિન્યસનં તથા ॥૪॥

મિશ્ર, તીક્ષ્ણ અને ઉગ્ર નક્ષત્ર વર્જિત અન્ય નક્ષત્રમાં, તથા શુરુ અથવા શુક્ર હોય ત્યારે બાળકનું ભતકર્મ તથા નામકરણ થાય છે.

હવે કર્ણવેધનું સુદૂત્ત કહે છે :-

કર્ણવેધઃ શુમે લગ્ને, સૌમ્યગ્રહવિલોકિતે ।

કૂરોજિતે ચ લામત્રિ-સંસ્થૈઃ સૌમ્યગ્રહૈઃ શુભઃ ॥૫॥

સૌમ્ય ગ્રહોએ બેચેલા તથા કેર ગ્રહો રહિત એવા શુભ લગ્નમાં તથા સૌમ્ય ગ્રહો અગિયારમા કે ત્રીજા સ્થાનમાં રહ્યા હોય ત્યારે બાળકનો કર્ણવેધ થાય છે.

હવે અન્ન પ્રાશનનું સુદૂત્ત કહે છે. —

અન્નપ્રાશનલગ્ને મૃત્યુદિસ્યે ગ્રહે ફલમેવમ્ ।

ક્ષીણે ચન્દ્રે મિશ્રઃ સંપૂર્ણે સત્રદશ યજ્ઞા સ્યાત્ ।

જ્ઞેયસિતૈર્લગ્નસ્થૈર્નીરુક્ કૂરૈર્મહાવ્યાધિઃ ॥૬॥

નિધનત્રિકોણકેન્દ્રાન્ત્યગૈઃ ફલં તદ્વદેવ તતુગેષુ ।

લગ્નાત્ ષષ્ઠાષ્ટમગચ્છન્દ્રોડનિષ્ઠઃ શુભયુતોડપિ ॥૭॥

અન્ન પ્રાશનના લગ્નમાં પ્રથમાદિક સ્થાનમાં રહેલા અહોતુ' ફળ આ પ્રમાણે છે.-
લગ્નમાં ક્ષીણ ચંદ્ર હોય તો તે (બાળક) લિપ્ત થાય, સંપૂર્ણ ચંદ્ર હોય તો દાતાર તથા યજ્ઞ કરનાર યાજ્ઞિક થાય લગ્નમાં બુધ, ગુરુ અને શુક્ર રહ્યા હોય તો નીરોગી થાય, કેરુ અહુ રહ્યા હોય તો મહાવ્યાધિ થાય, સર્વે અહો (કેદ્ર) પણ અહુ આઠમે સ્થાને, ત્રિકોણમાં, કેદ્રમાં કે બારમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તેતુ' ફળ તતુ ભુવન (લગ્ન) ની જેવું જ બળ્યું. તથા લગ્નથી છઠું તથા આઠમે સ્થાને રહેલો ચંદ્ર શુભ અહે સુક્રા હોય તોપણ તે અનિષ્ટ છે.

હવે કૌરતુ' સુહૃત્ કહે છે.

શૌરં શુભકરમિષ્ટૈઃ કેન્દ્રસ્થૈર્નો શુભં ગ્રહૈઃ કૂરૈઃ ।

દ્વાદશધનત્રિકોણાષ્ટગૈર્ભવેદસુખવૃદ્ધિકરમ્ ॥૮॥

કેન્દ્રસ્થાનમાં સૌમ્ય અહો રહ્યા હોય તો તેમાં કૌર કરાવવું શુભકારક છે, અને કેરુ અહો કેદ્રમાં રહ્યા હોય તો તે અશુભ છે. તથા સર્વ અહો બારમું, બીજું, ત્રિકોણ અને આઠમું. આટલા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો અસુખ (દુઃખ)ની વૃદ્ધિ કરે છે.

હવે ચૌલકર્મતુ' સુહૃત્ કહે છે.—

ચૂડા શુભાય કુરકર્મગેષુ,

સૌમ્યેષુ કેન્દ્રે પ્રિયતે કુજેડહ્વાત્ ।

ક્ષીણે ક્ષયાયોદ્ધપતૌ જ્વરાય,

માનુઃ સુતસ્તસ્ય ચ પંગુતાપ્ત્યૈ ॥૯॥

કૌરકર્મનાં નક્ષત્રોમાં તથા સામ્ય અહો કેન્દ્રસ્થાનમાં રહ્યા હોય તે વખતે ચૂડાકર્મ શુભ છે, કેદ્રસ્થાનમાં મંગળ રહ્યો હોય તો શસ્ત્રથી મરણ થાય, કેદ્રમાં ક્ષીણ ચંદ્ર રહ્યો હોય તો તે ક્ષય (નાશ) ને માટે છે, કેદ્રમાં સૂર્ય રહ્યો હોય તો તે જ્વરને માટે છે, અને કેદ્રમાં શનિ રહ્યો હોય તો તે પશુપણની પ્રાપ્તિને માટે છે.

હવે વિદ્યા તથા શિલ્પના આરંભતુ' સુહૃત્ કહે છે.—

સૌમ્યૈર્દશમોષગતૈર્લગ્ને ચન્દ્રાત્મજે ગુરૌ વાપિ ।

વિદ્યાશિલ્પારંભૌ જીવેન્દુજવર્ગગે ચન્દ્રે ॥૧૦॥

સૌમ્ય અહો દશમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય, બુધ અથવા ગુરુ લગ્નમાં રહ્યા હોય, તથા ગુરુ કે બુધના વર્ગમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય ત્યારે વિદ્યા અને શિલ્પનો આરંભ કરવો શુભ છે.

હવે નાટકે તથા કાવ્યના આરંભ વિષે કહે છે.—

બુધે વિલગ્ને શશિનિ, જ્ઞરાશૌ ગુરુવીક્ષિતે ।

દિવુકસ્યૈઃ શુભૈર્નૃત્યં, કાવ્યં ચારમ્યતે બુધૈઃ ॥૧૧॥

લગ્નમાં બુધ રહ્યો હોય, બુધની રાશિમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય અને તેના પર શુક્રની દષ્ટિ પડતી હોય તથા શુભ અહો થોડા સ્થાનમાં રહ્યા હોય ત્યારે ઠાઠા પુરુષો નૃત્ય તથા કાવ્યનો આરંભ કરે છે.

હવે મંત્રાદિક અહલ્ય કરવાનો સમય કહે છે.

શીતાંશૌ બુધરાશિસ્થે શુભેષૂદયવર્તિષુ ।

મંત્રાદિગ્રહણં કાર્યં હિત્વા પાપગ્રહોદયમ્ ॥૧૨॥

ચંદ્ર બુધની રાશિમાં રહ્યો હોય; શુભ અહો ઉદયમાં વર્તતા હોય, અને પાપ અહો ઉદય ન હોય ત્યારે મંત્રાદિક અહલ્ય કરવું.

હવે વેતાલમંત્રાદિકના સાધવાનું સુદૂર્ત કહે છે :—

પિતૃયૈશ્વયામ્યમૂલેન્દુ-મેષુ શુદ્ધેઽષ્ટમેઽપિ ચ ।

વેતાલસિદ્ધિઃ પાતાલે, ધૃગૌ જ્ઞે કુંભલગ્નમે ॥૧૩॥

મધ્ય, ભરણી, મૂલ અને મૃગશિરમાં આઠમું સ્થાન શુદ્ધ હોય ત્યારે તથા થોડા સ્થાનમાં શુક્ર હોય અને કુંભ લગ્નમાં બુધ રહ્યો હોય ત્યારે વેતાલ મંત્રાદિક સિદ્ધિ થાય છે.

હવે ધર્મના આરંભનું તથા નંદી માંડવાનું સુદૂર્ત કહે છે :—

દિવુકેઽર્કે ગુરૌ લગ્ને, ધર્મારંભો રવેર્દિને ।

ગુરુજ્ઞલગ્નવર્ગે વા, જુભારંભાસ્તયોર્બલે ॥૧૪॥

સૂર્ય થોડા સ્થાનમાં રહ્યો હોય અને લગ્નમાં શુક્ર રહ્યો હોય ત્યારે રવિવારને દિવસે ધર્મનો આરંભ કરવો અથવા શુક્ર, બુધ અને લગ્નના વર્ગમાં અથવા તે (રવિ અને શુક્ર) નું બળ હોય ત્યારે શુભ કાર્યના આરંભ કરવા.

હવે દીક્ષાનું સુદૂર્ત કહે છે.—

મોક્ષાર્થિનાં ચ દીક્ષા સ્થિરોદયે કર્મમે ત્રિદશપૂજ્યે ।

પાપૈર્ધર્મપ્રાપ્તૈર્બલહીનૈઃ પ્રવ્રજિતયોગે ॥૧૫॥

સ્થિર લગ્નના ઉદયમાં શુક્ર દશમે સ્થાને રહ્યો હોય, પાપ અહો નવમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય અને બળહીન (નિર્બળ) હોય તથા પ્રવ્રજિત યોગ હોય ત્યારે મોક્ષના અર્થીએ દીક્ષા અહલ્ય કરવી. ચાર, પાંચ કે તેથી વધુ વધારે અહો એક સ્થાનમાં રહ્યા હોય ત્યારે પ્રવ્રજિત યોગ કહેવાય છે. તેમજ જન્મવખતે જે રાશિમાં ચંદ્ર હોય, તે રાશિના

સ્વામીને ખીબા બહો બોતા ન હોય, પણ તે (સ્વામી) શનિને બોતો હોય, ત્યારે પ્રવ્રજિત યોગ થાય છે. અથવા તો તે રાશિના સ્વામીને શનિ બોતો હોય ત્યારે પણ પ્રવ્રજ્યા યોગ કહેવાય છે.

હવે આયુષ્યનાં કાર્યો આશ્રી કહે છે.

पूर्णे चन्द्रे वेदमगोऽर्केऽम्बरस्थे,

जीवे लग्ने वाक्पतेर्वांसरे च ।

श्रीमन्त्यायुष्याणि कार्याणि कार्या-

ण्युक्तस्तस्मिन्नेव राज्याभिषेકः ॥૧૬॥

: પરિપૂર્ણ ચંદ્ર ચોથા સ્થાને રહ્યો હોય, સૂર્ય દશમે સ્થાને રહ્યો હોય અને શુક્ર લગ્નમાં રહ્યો હોય ત્યારે શુક્રવારના દિવસે લક્ષ્મીવાળાં આયુષ્યનાં કાર્યો કરવાં અને આ સુહૃત્માં જ રાજ્યાભિષેક કરવાનું પણ કહ્યું છે.

હવે વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાનું સુહૃત્ કહે છે.

वस्त्रग्रहणं कुर्यात् क्रूर-स्त्यक्ताष्टमान्तिमैर्लग्ने ।

उपचयभेषु च सद्भि-र्दृष्टેऽग्निन्दायुपचयस्थे ॥૧૭॥

કૂર ગ્રહો આઠમા કે બારમા સ્થાનમાં રહેલા ન હોય, લગ્નમાં અને ઉપચયસ્થાનમાં રહેલા ગ્રહો ઉપર શુભ ગ્રહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તથા ચંદ્ર ઉપચયસ્થાનમાં રહ્યો હોય ત્યારે નવા વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરવું.

ઔષધનો આરંભ કરવા વિષે કહે છે.

औषधसेवा विहिता, शुभाय बलवत्सु सौम्यखेटेषु ।

निधनान्त्यसप्तमरिपु-त्यक्ते क्रૂरे विना रिष्टव ॥૧૮॥

સૌમ્ય ગ્રહો બળવાન હોય, કૂર ગ્રહો આઠમે, બારમે, સાતમે અને છઠ્ઠે સ્થાને રહ્યા ન હોય, તથા રિષ્ટ યોગ ન હોય ત્યારે ઔષધનું સેવન કર્યું હોય તો તે શુભકારક છે. (રિષ્ટ યોગો ભતકમાં કહ્યા છે, તે બાબત)

હવે રોગથી મુક્ત થયેલાને સ્નાન કરવાનું સુહૃત્ કહે છે.—

लग्ने चरे केन्द्रगते च जीवे, क्रूरे दिने रिक्सतिथौ कुशेन्दौ ।

केन्द्रत्रिकोणोपगतैश्च पापैः, स्नानं हितं रोगविमुक्तिकाले ॥૧૯॥

ચર લગ્નમાં કેન્દ્રમાં શુક્ર રહ્યો હોય, કૂર વાર હોય, રિક્તા તિથિ હોય, ચંદ્ર કૃશ હોય અને પાપ ગ્રહો કેન્દ્ર અને ત્રિકોણ (નવમા અને પાંચમા સ્થાન)માં હોય ત્યારે રોગથી મુક્ત થયેલાને સ્નાન કરવું હિતકારક છે.

નૃપાદિકની સેવા કરવાનું સુહૃત્ કહે છે.—

भौमे दिवाकरे वा, दशमायगते शुभग्रहविलग्ने ।

विद्यायुधोपजीवी, योनिवशादाश्रयेदीशम् ॥૨૦॥

મંગળ અથવા રવિ દશમાં કે અગિયારમાં સ્થાનમાં હોય અને લગ્નમાં કોઈ શુભ અહીં હોય ત્યારે પ્રથમ કહેલા યોગિવૈરનો ત્યાગ કરીને વિદાલવી તથા શંકલવીએ સ્વામીનો આશ્રય કરવો.

હવે પશુકર્મ વિષે કહે છે.—

લગ્નસ્થિતે શુભે શુદ્ધે—સંઘમે ધિષ્ણવે સ્વયોનિકે ।

રક્ષા વૃદ્ધિઃ ક્રયશ્ચાપિ, પશૂનાં શોભનો ભવેત્ ॥૨૧॥

લગ્નમાં શુભ અહીં હોય અને આઠમું સ્થાન શુદ્ધ હોય (કોઈ અહીં ન હોય) ત્યારે પોતાની (પશુની) યોગિવાળાં જ નક્ષત્રમાં 'પશુઓનું' રક્ષણ, વૃદ્ધિ અને કંઈ પણ શુભ-કારક થાય છે.

હવે ખેતીકર્મ તથા ખીજ અને વૃક્ષના વાવવા વિષે કહે છે—

દૌર્બલ્યે પાપાનાં શુક્રેન્દુવલે ગુરૌં વિલગ્નસ્યે ।

ચન્દ્રે જલરાશિસ્યે કુર્યાત્કૃષિકર્મવીજવૃક્ષોત્તીઃ ॥૨૨॥

પાપ (કૂંર) અહીં દુર્બલ હોય, શુક્ર અને ચંદ્ર જળવાન હોય, શુક્ર લગ્નમાં રહ્યો હોય અને ચંદ્ર જળ રાશિ (કર્ક, મકર, કુંભ, મીન)માં રહ્યો હોય ત્યારે કૃષિનું કર્મ ખીજનું અને વૃક્ષનું આરોપણ કરવું. શુભ છે.

જળાશયોનાં કાર્ય કરવા વિષે કહે છે.—

તોયાનાં કર્માણિ પ્રોક્તાનિ બુધોદગમે ગુરોરુદયે ।

ચન્દ્રે જલચરરાશૌ, ત્વસ્થસિતે દુર્બલૈરશ્મૈઃ ॥૨૩॥

બુધ અને શુક્રનો હિત હોય, ચંદ્ર જળચર રાશિમાં રહ્યો હોય, શુક્ર દશમાં સ્થાનમાં રહ્યો હોય અને અશુભ અહીં દુર્બળ હોય ત્યારે વાવ, કૂવા, તળાવ-વિગેરેનાં કાર્યો કરવાં શુભ છે.

દુકાન માંડવાનું સુદૃઢ કરવું કહે છે.—

શુભદા યદ્યથોમચરૈઃ સૌમ્યૈર્લગ્નાન્નવિચલામગતૈઃ ।

કૂરૈર્ઘ્યયાષ્ટવર્જે વિપણિઃ સેન્દૌ સિતે લગ્ને ॥૨૪॥

સૌમ્ય અહીં લગ્નમાં, ખીજ અને અગિયારમાં સ્થાનમાં હોય, કૂંર અહીં આઠમાં આઠમાં સ્થાનમાં ન હોય અને ચંદ્ર તથા શુક્ર લગ્નમાં રહ્યા હોય ત્યારે નવી દુકાન માંડવી શુભકારક છે.

ધનને નિધાનમાં મૂકવું અથવા કોઈને દેવું એ વિગેરે ધનનાં પ્રયોગનું સુદૃઢ કરવું કહે છે—

વિત્તપ્રયોગકાલચરોદયે પુત્રધર્મકેન્દ્રેષુ ।

શુભયુક્તેષ્વથ નિધને ગ્રહરહિતે શોભનઃ પ્રોક્તઃ ॥૨૫॥

ચર લક્ષમાં પાંચમું, નવમું અને કેન્દ્રસ્થાન શુભ અહોએ યુક્ત હોય અને આઠમું સ્થાન અહિં રહિત હોય ત્યારે વિત્ત (ધનનો) પ્રયોગ (ન્યાસાદિક) શુભ કહ્યો છે.

હવે કરીયાણાના કથ-વિકથનું મુહૂર્ત કહે છે.

દશમૈકાદશે લગ્ને, વિત્તકેન્દ્રત્રિકોણૈઃ ।

શુભૈઃ પપ્પયસ્ય કર્મોક્તં, વર્જયિત્વા ઘટોદયમ્ ॥૨૬॥

પોતાની જન્મરાશિથી અથવા જન્મલગ્નથી દશમે, અગિયારમે લક્ષે, ખીજે, કેન્દ્ર-સ્થાનમાં અને ત્રિકોણ એટલે નવમે તથા પાંચમે સ્થાને શુભ અહો રહ્યા હોય ત્યારે પપ્પયલાંડ (કરીયાણા)નો કથ-વિકથ કરવો શુભ છે. પરંતુ એક કુંભ લક્ષનો ત્યાગ કરવો. (કુંભ લક્ષ ન હોયું ભેદ્યો.)

હવે રક્ષના સંઘ કરવા વિષે તથા ચોરી કરવા વિષે કહે છે.—

ચન્દ્રોદયે તદ્વિસે, કેન્દ્રેજ્યે રસસંગ્રહઃ ।

સ્તેયસ્ય સમયો લગ્ને, બુધે મૌમે નમઃસ્થિતે ॥૨૭॥

લક્ષમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય અને શુરુ કેન્દ્રસ્થાનમાં રહ્યો હોય ત્યારે રસ (ધી' નેલ વિગેરેનો) સંગ્રહ કરવો શુભકારક છે. લક્ષમાં બુધ હોય અને દશમા સ્થાનમાં મંગળ હોય ત્યારે ચોરી કરવાથી લાભ થાય છે.

હવે સામાન્ય રીતે લગ્નશુદ્ધિ કહે છે.

વ્યયનૈધનસંશુદ્ધૌ, સદ્દુષ્ટોપચયોદયે ।

સર્વાંરમેષુ સંસિદ્ધિ-ચન્દ્રે ચોપચયસ્થિતે ॥૨૮॥

બારમું અને આઠમું સ્થાન શુદ્ધ હોય (કોઈ અહો ન હોય) તથા ઇષ્ટ પુરુષના જન્મલક્ષથી અથવા જન્મની રાશિથી ઉપવ્યયસ્થાનમાં એટલે ૩-૬-૧૦ અને ૧૧મા સ્થાનમાં રહેલી રાશિઓ લક્ષમાં રહી હોય તથા ઉપવ્યયસ્થાનમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય ત્યારે આરંભેલાં સર્વ શુભ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.

પ્રાયઃ શુભા ન શુભદા નિધનવ્યયસ્થા,

ધર્માન્ત્યધી નિધનકેન્દ્રગતાશ્ચ પાપાઃ ।

સર્વાંર્યસિદ્ધિષુ શશી ન શુભો વિલગ્ને

સૌમ્યાન્વિતોઽપિ નિધનં ન શિવાય લગ્નમ્ ॥૨૯॥

આઠમા અને બારમા સ્થાનમાં રહેલા શુભ અહો પણ પ્રાયે કરીને શુભ ક્રમને દેનારા નથી, તથા નવમા, બારમા, પાંચમા, આઠમા અને કેન્દ્ર (૧-૪-૭-૧૦) સ્થાનમાં રહેલા કુર અહો પણ શુભદાયક નથી તથા ચંદ્ર શુભ અહો અહિંત હોય તો પણ તે

લગ્નમાં સર્વ કાર્યની સિદ્ધિમાં શુભકારક નથી. તેમજ આઠમું સ્થાન લગ્ન હોય એટલે કે ઇષ્ટ પુરુષના જન્મલગ્નથી અથવા જન્મરાશિથી આઠમું લગ્ન હોય તો તે કોઈ પણ કાર્યમાં લેવા યોગ્ય નથી.

હવે કૂર કાર્યને આશ્રીને કહે છે—

કમિચારવિધિર્બલવાંચન્દ્રે કૂરસ્ય યોગવર્ગસ્યે ।

રિપુનિઘ્ને લગ્નસ્યે રિષ્ટયોગે બુધે બલિનિ ॥૬૦॥

હજીવાને ઇચ્છેલા શત્રુના જન્મલગ્નથી અથવા જન્મરાશિથી આઠમી રાશિ લગ્ન-સ્થાનમાં રહી હોય; રિષ્ટ યોગમાં બુધ બળવાન હોય અને ચંદ્રને કૂર ગ્રહને યોગ હોય અથવા કૂર ગ્રહના વર્ગમાં ચંદ્ર રહેલો હોય ત્યારે ૧અભિચારનો પ્રયોગ બળવાન (સિદ્ધિ-કારક) છે, ઇત્યાદિ.

આ દ્વારનાં સર્વ કાર્યોમાં જેટલાં નિરવધ (પાપ રહિત) કાર્યો છે. તેટલાં કાર્યો શુભને ઇચ્છતા પુરુષોએ આહરવા યોગ્ય છે. અને જેટલાં કાર્યો ધર્મને બાધા કરનારાં છે. તેટલાં પાપથી ભય પામનાર પુરુષોએ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તથા પાપ વ્યાપારમાં પ્રવર્તેલા પુરુષો પાસે તેવાં કાર્યોની અરૂપણા પણ કરવી નહીં.

। इति कार्यद्वारम् । ७

॥ इति श्रीमति आरंभसिद्धिवातिके

कार्यपरीक्षात्मकस्तुतीयो विमर्शः ३ ॥

ત્રીજો વિમર્શ સંપૂર્ણ

। अथ चतुर्थो विमर्शः ।

। अथ गमद्वारम् । ८

હવે ગમદ્વાર કહે છે, તેમાં પ્રથમ પ્રસ્થાન વિધિ કહે છે.—

પ્રસ્થાનમન્તરિહ કાર્મુકપચ્ચશત્વાઃ,

પ્રાહુર્ધનુર્દશકતઃ પરતશ્ચ મૂર્ચયૈ ।

સામાન્ય-માંડલિક-મૂર્મિશ્રુજાં ક્રમેણ,

સ્વાત્ પચ્ચ-સપ્ત-દશ-ચાત્ર દિનાનિ સીમા ॥૧૧॥

અથ —પ્રસ્થાન એટલે યાત્રાના મુદ્દત્તને સાધવા માટે આગળથી જે કરવામાં આવે છે તે ‘પસ્તાનુ’ આ પ્રસ્થાન દશ ધનુષથી ઉપરાંત અને પાંચસો ધનુષની અંદર, એટલું દૂર કરવાથી શુભ છે. તેના સ્થળની સીમા સામાન્ય માણસોને ૧, માંડલિક રાજાને ૨ તથા પૃથ્વીપતિને અનુક્રમે પાંચ, સાત અને દશ દિવસની છે.

યાત્રામાં જે તિથિ, વાર અને નક્ષત્ર કહેવાનો આવશે, તે જ આ પ્રસ્થાનમાં પણ જાણવાં. તે પ્રસ્થાન રાજા તથા આચાર્ય વિગેરેએ પોતાની જાતે જ કરવાતું છે. તેમાં છત્ર; ધનુષ, ખડ્ગ, શસ્ત્ર, આસન, આયુધ, બગીચા, દર્પણ વિગેરે પ્રસ્થાનની વસ્તુઓ તથા અક્ષમાળા અને પુસ્તક વિગેરે વસ્તુઓ અંદર પૂજાદિકે પૂર્વકે સ્થાપવી. શ્વેત વસ્ત્રાદિકે પણ સ્થાપવાં, પરંતુ કાળું વસ્ત્ર, લાલ વસ્ત્ર વિગેરે સ્થાપવું નહીં. તેમજ શંખ, મહિરા, ઝીંક, લલણ, તેલ, ગોળ, જોડાં વિગેરે તથા ખીલ પણ લાલ વસ્તુઓ સ્થાપવી નહીં. તે પ્રસ્થાન નજીકમાં નજીક દશ ધનુષ ઉપર અને વધારેમાં વધારે પાંચસો ધનુષ સુધીમાં મૂકવું. અહીં ચોવીસ આંગળોનો એક હાથ, અને ચાર હાથનું એક ધનુષ એ ધનુષનું પ્રમાણ જાણવું. વૃદ્ધ પરંપરા એવી છે કે પ્રસ્થાન દક્ષિણ ળાબુએ મૂકવું. આ પ્રસ્થાન પૃથ્વીપતિને-મોટા રાજાને દશ દિવસ સુધી પહોંચે છે, એટલે કે પ્રસ્થાન કર્યા પછી એક સ્થાને-દશ દિવસનું ઉલ્લંઘન ત કરવું, પણ દશ દિવસની અંદર આગળ પ્રયાણ કરવું. તે જ પ્રમાણે માંડલિક રાજાએ સાત દિવસની અંદર પ્રયાણ કરવું, અને ખીલ સામાન્ય મનુષ્યોએ પ્રાંચ દિવસની અંદર પ્રયાણ કરવું. કદાચ કોઈ કારણથી વધારે વખત એક

સ્થાને રહેવું' પટે અથવા પ્રસ્થાનની વસ્તુ રાખી મૂકવી પડે તો ફરીથી બીજું' સુદૂર્ત' લઈને પ્રસ્થાન કરેલા સ્થાનની આગળ ચાલવું', પણ પ્રથમના સુદૂર્તના બળથી ચાલવું નહીં.

વિશેષ એ છે કે કોઈક સ્થાને એટલે થતું રાખદિકના સ્થાને જવાના ઉદ્દેશ (ધર્શના) થી તે સ્થાન પ્રત્યે સારા લગ્ન સુદૂર્ત' ચાલેલા રાખ વિગેરે ઘણાં પ્રયાણો ચાલીને પછી (વચમાં) કોઈ એક પ્રદેશમાં વધારે સુદૂત રહે તો તે બાળતમાં અન્યના મતો આ પ્રમાણે છે.—“જો કોઈ સ્થાને ત્રણ દિવસ સુધી રહે તો પછી આગળ સારા સુદૂર્ત'માં બળ લઈને જ ચાલવું.” એમ ગૌતમ કહે છે. “પાંચ દિવસ રહે તો ફરીથી સુદૂર્ત' લેવું.” એમ અત્રિ કહે છે. “સાત દિવસ રહે તો બીજું' સુદૂર્ત' લેવું.” એમ વામન કહે છે. લલ્લ પશુ કહે છે કે—

યોધાનામવિ (તુ) રોષેન, તોયેન્ધનવશેન વા ।

ત્ર્યાદિરાત્રોષિતાં સેનાં, પુનર્મદ્રેણ યોજયેત્ ॥૧॥

“યોદ્ધાઓના અનુસરવાપટે કરીને (તેઓની ઈચ્છાથી) અથવા જળ અને ઈંધનના કારણથી ત્રણ, પાંચ કે સાત દિવસ સુધી રહેલી સેનાને ફરીથી કલ્યાણ સાથે જોડવી એટલે કે પ્રયાણ વખતે ફરીથી શુભ સુદૂર્ત' લેવું.”

પરંતુ આ સર્વે' મતો અયોગ્ય છે, કેમકે “પ્રથમ સાડું સુદૂર્ત' નિશ્ચય કરીને ચાલે પછી ઘેર ન આવે ત્યાં સુધી તેડું' તે જ લગ્નસુદૂર્ત' ચાલે છે એમ ઘણાનો મત છે.” એ પ્રમાણે રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે. તથા એક સારા સુદૂર્ત' તથા શુભ લગ્ને ચાલેલાએ એક જ યાત્રા કરીને પાછા ફરવું, પણ પ્રથમના લગ્ન સુદૂર્ત'ના બળે કરીને જ બીજી યાત્રા પણ ન કરવી. તે વિષે લલ્લ કહે છે કે—

સંસાધ્યૈકાં યાત્રાં વીર્યાદવહીયતે ગ્રહઃ સર્વઃ ।

“એક યાત્રાને સિદ્ધ કરીને સર્વ' ગ્રહો બળહીન થાય છે.” વહાણના પ્રસ્થાનને આશ્રીને વ્યવહારસારમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.—

“રેવત્યાં તુ સમુત્થાનં, શ્રેષ્ઠં સ્વામિહિતાવહમ્ ।

અશ્વિન્યાં ગતગામિત્વં, નૌર્મિવેત્ બહુરત્નમૃત્ ॥૧॥

અનુરાધામૃગે ચૈવ, ધનિષ્ઠાહસ્તવૈષ્ણવે ।

પ્રસ્થાપયેત્તો નાર્વ, સર્વકામસમૃદ્ધયે ॥૨॥

પૂર્વાફલ્ગુનિસૌમ્યે ચ, હસ્તચિત્રાસુ વૈષ્ણવે ।

વાદિત્રમંગલૈશ્ચાપિ, પોતં સંચારયેજ્જલે ॥૩॥”

“રેવતી નક્ષત્રમાં વહાણ તૈયાર કરવું શ્રેષ્ઠ છે તથા સ્વામીને હિતકારક છે. અશ્વિનીમાં તે (વહાણ)માં કરીયાણાં ભરવાથી વહાણ ઘણાં રત્નોથી પૂર્ણ થાય છે, અનુરાધા, મૃગશિર, ધનિષ્ઠા, હસ્ત, શ્રવણ એટલાં નક્ષત્રોમાં વહાણનું પ્રસ્થાન કરવું એ સર્વ કામની સિદ્ધિને

માટે છે, તથા પૂર્વાક્ષિણી, મૃગશિર, હસ્ત, ચિત્રા, અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં વાજિત્ર મંગળે કરીને વહાણને જળમાં ચલાવવું એ શુભકારક છે.” મૂળ મ્લોકમાં સીમા શબ્દ લખ્યો છે તેથી પાંચમે વિગેરે દિવસે ચાલવું જ જોઈએ એવો નિયમ કયો છે.

હવે યાત્રામાં શુભ એવાં નવ નક્ષત્રોમાંનાં કયાં નક્ષત્રોમાં પ્રસ્થાન કરેલો પુરુષ પાંચ દિવસ પહેલાં પણ આત્મી શકે ? તે કહે છે. —

શ્રુતૌ તદહરન્મેષુ—ધનિષ્ઠાપુષ્યપૌષ્ણમે ।

તૃતીયે મૈત્રમૃગયો—હસ્તે તુર્યેઽહનિ વ્રજેત્ ॥૨॥

અર્થ —જો શ્રવણ નક્ષત્રમાં પ્રસ્થાન કર્યું હોય તો તે જ દિવસે પ્રસ્થાનના સ્થાનથી આગળ ચાલવું, ધનિષ્ઠા; પુષ્ય અને રેવતીમાં પ્રસ્થાન કર્યું હોય તો બીજે દિવસે પ્રયાણ કરવું. અનુરાધા કે મૃગશિરમાં પ્રસ્થાન કર્યું હોય તો ત્રીજે દિવસે પ્રયાણ કરવું. અને હસ્ત નક્ષત્રમાં પ્રસ્થાન કર્યું હોય તો ચોથે દિવસે ચાલવું, અવશેષથી અશ્વિની અને પુનર્વસુમાં પ્રસ્થાન કર્યું હોય તો પાંચમે દિવસે અવશ્ય ચાલવું જોઈએ. એ જ પ્રમાણે સાત દિવસ અને હસ દિવસને વિષે પણ સંપ્રદાય પ્રમાણે આગળના દિવસોમાં પ્રયાણનો નિયમ કરી દેવો.

હવે પ્રયાણના સમયની શુદ્ધિ કહે છે.—

યાત્રા દિનતિથિતારા—ચલચુદ્ધૌ મૃગકરાનુરાધાસુ ।

આશ્વિનપૌષ્ણધનિષ્ઠા—શ્રુત્યાદિત્યદ્વયે શ્રેષ્ઠા ॥૩॥

અર્થ —દિવસ, તિથિ અને તારાગણની શુદ્ધિ હોય તથા મૃગશિર, હસ્ત, અનુરાધા, અશ્વિની, રેવતી, ધનિષ્ઠા, શ્રવણ, પુનર્વસુ અને પુષ્ય, એ નક્ષત્રોમાંનું કોઈ એક હોય ત્યારે યાત્રા (પ્રયાણ) શ્રેષ્ઠ છે.

દિવસની શુદ્ધિ હર્ષપ્રકાશમાં આ પ્રમાણે કહી છે.—

“રયચ્છન્નમ્ચમ્ચન્ન પર્યદપવણં તહાસનિઝધાયં ।

સુરઘણુ પરિવેસ દિસા—દાહાહ જુઝં દિણં દુઢ્ઢં ॥૧॥”

“આકાશ ધૂળથી વ્યારત હોય ૧, આકાશ વાદળોથી વ્યારત હોય ૨, પ્રચંડ પવન વાતો હોય ૩, વજ્રઘાત થતો હોય (ઝડગડાટ થતા હોય) ૪, આકાશમાં ઈન્દ્રધનુષ થયું હોય ૫, ચંદ્ર તથા સૂર્યને ફરતું કુંડાળું થયેલ હોય ૬, તથા દિશાઓ બળતી હોય ૭, તો તે દિવસ દુષ્ટ છે એમ જાણવું. આહી વર્ષાઋતુ વિના આવાં ચિહ્નો થતાં હોય તો જ દુષ્ટ દિવસ જાણવો. એમ સર્વત્ર જાણવું. આ ચિહ્નોથી રહિત એવો દિવસ શુદ્ધ જાણવો.”

અથવા તો સૌમ્ય વારોએ કરીને દિવસની શુદ્ધિ જાણવી. તે વિષે વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે કે—

“ગમનેડકાંદયો વારાઃ, ક્રમશઃ કુર્વતે ફલમ્ !

નૈઃસ્વયં ધનં રૂઝં દ્રવ્યં, જયં ચૈવ શ્રિયં વધમ્ ॥૧॥”

“પ્રયાણને વિષે રવિ વિગેરે વારે અનુક્રમે આ પ્રમાણે કૃળને આપે છે—નિર્ધનતા ૧, ધન ૨; રોગ ૩, ધન ૪, જય ૫, લક્ષ્મી ૬ અને વધ—નાશ ૭.”

“રાશ્ત્રિકને પ્રયાણમાં રવિવાર પણ શુભ છે.” એમ વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે, તથા હર્ષપ્રકાશમાં કહેલ છે કે—

“પહિવદ્-નવમ-ક્રમી-ચતુર્દસીસુ ગમણં કરે જ બુદ્ધવારે !”

એકમ, નોમ, આઠમ અને ચૌદશે ગમન કરવું, પણ બુધવારે ગમન ન કરવું. અથવા વારની શુદ્ધ ચતિવત્સલમાં આ પ્રમાણે કહી છે—

“ચૈત્રાદ્યા દિગુણા માસા, વર્તમાનદિનૈર્યુતાઃ ।

સપ્તમિસ્તુ હરેદ્ ભાગં, યચ્છેષં તદિનં ભવેત્ ॥૧॥

શ્રીદિનઃ કલહશ્ચૈવ, નન્દનઃ કાલકર્ણિકા ।

ધર્મઃ ક્ષયો જયશ્ચેતિ, દિનાનામસદ્ફલાઃ ॥૨॥”

“ચૈત્રાદિક માસથી ગણતાં જેટલાં મો માસ ચાલે તો હોય તેને ગમણા કરવા, તેમાં રવિવારાદિકથી ગણતાં ચાલે તો દિવસ જેટલાં મો હોય તેટલા ઉમેરવા. પછી તેને સાત ભાગવા. જેટલા શેષ રહે તેટલાં મો તે દિવસ અનુક્રમે આ પ્રમાણે બહુવો—શ્રીદિન ૧, કલહ ૨, નંદન ૩, કાલકર્ણિકા ૪, ધર્મ ૫, ક્ષય ૬ અને જય ૭. આ દિવસોનું શુભાશુભ કૃળ પોતાના નામ પ્રમાણે બહુવું.”

તિથિમાં પક્ષ, છિદ્ર, અવમ, કૃષ્ણ, હૃદય અને કૂર એ નામની તિથિને ત્યાગ કરવાથી તિથિની શુદ્ધિ કહેવાય છે, પૂર્ણિમા પણ ત્યાગ્ય છે. તે વિષે વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે કે—

“પૂર્ણિમાયાં ન ગન્તર્ચ્ય, યદિ કાર્યશતં ભવેત્”

“સો કાર્ય હોય તો પણ પૂર્ણિમાને દિવસે પ્રયાણ કરવું નહીં.”

તારાની શુદ્ધિ માટે “જન્મ તારા, આધાન તારા” વિગેરે પ્રથમ કહ્યું છે, તે પ્રમાણે બહુવું. યાત્રામાં તારાનું બળ અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. નક્ષત્રોમાં અભિજિત પણ યાત્રામાં શ્રેષ્ઠ છે. તે વિષે લલ્લ કહે છે કે—

“અભિજિતિ કૃતપ્રયાણઃ સર્વાર્થાન્ સાધયેન્નિયતમ્ ।”

“અભિજિતમાં પ્રયાણ કરનાર સર્વ કાર્યને અવશ્ય સાધે છે.” વળી દિનશુદ્ધિમાં આ પ્રમાણે વિશેષ કહ્યું છે કે—

“દસમિ તેરસિ પંચમિ વીઅગો, મિગુસુઓ ગમણેડતિસુદાવહો ।

ગુરું પુળવ્વસુ પુસ્સ વિસેસઓ, સયમિસા અણુરાહ બુદ્ધે તદા ॥૧॥

“ગમનમાં દશમી, તેરસ, પાંચમ, ધીજ ને શુક્રવાર અતિ શુભકારક છે, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને શુભવાર વિશેષે કરીને શુભકારક છે. તથા શતભિષક અને અનુરાધા પુષ્યવારે શુભકારક છે.”

તથા ચંદ્ર સંબંધી ગોચરતું, શિવ બુધગ આદિ દિવસ-રાત્રિ સુહૃત્તોતું, અને લગ્નગળ હોય તો તે સુહૃત્ત ગ્રહણ કરવું.

“પહિ કુસલ્લ લગ્નિ તિર્હિ કજ્જસિદ્ધિ લામં મુહુત્તઓ હોહ ।

રિક્તેણં આરુગં ચંદેણં સુક્ષસંપત્તી ॥૧૧॥”

“શુભ લગ્નથી માર્ગમાં કુશલ હોય, શુભ તિથિથી કાર્યસિદ્ધિ થાય, શુભ સુહૃત્તથી લાભ થાય. શુભ નક્ષત્રથી આરોગ્ય થાય. અનુકૂલ ચંદ્રથી સુખપ્રાપ્તિ થાય.”

તથા “શુભ લગ્ને કરીને સર્વે તિથ્યાદેકના શુભો પમાય છે.” એમ લલ્લ કહે છે.

હવે પ્રયાણમાં મધ્યમ અને નિંદા નક્ષત્રો કહે છે.—

મધ્યા તુ ધ્રુવપૂર્વા-જ્યેષ્ઠાદ્યવારુણેષુ યાત્રા સ્યાત્ ।

નિન્દ્યાદ્રા મંરણી દ્વય-ચિત્રાત્રયસાર્પૈત્રેષુ ॥૧૨॥

અર્થ —ધ્રુવ નક્ષત્ર (શિહિણી અને ત્રણે ઉત્તરા), પૂર્વા ત્રણે, જ્યેષ્ઠા; મૂળ અને શતભિષકમાં યાત્રા મધ્યમ ફળવાળી છે, અને આદ્રા, ભરણી, કૃત્તિકા; ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અશ્લેષા અને મઘા આટલાં નક્ષત્રોમાં યાત્રા કરવી નિંદા-અશુભ છે. “આ નિંદા નક્ષત્રોમાં પ્રયાણ કર્યું” હોય તો તે કદાપિ પાછો આવતો નથી,” એમ વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે. નારાયણમાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—“જ્યેષ્ઠા અને મૂળમાં યાત્રા કરવી શ્રેષ્ઠ છે, ચિત્રા, સ્વાતિ, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠામાં મધ્યમ છે, તથા ત્રણ ઉત્તરામાં નિંદા છે.” વિશેષ આ પ્રમાણે બાણુ.—

“અશુમે મે શુમે ધસે, દિવા યાત્રાદિ સાધયેત્ ।

શુમે મે ત્વશુમે ધસે, રાત્રી યાત્રાદિ સાધયેત્ ॥૧૩॥”

“અશુભ નક્ષત્ર હોય અને શુભ દિવસ હોય તો દિવસને વિષે પ્રયાણાદિક કરવું, તથા નક્ષત્ર શુભ હોય અને દિવસ અશુભ હોય તો પ્રયાણાદિક રાત્રિએ કરવું,” કારણ કે—

“નક્ષત્રં વલવદ્રાત્રી, દિને વલવતી તિથિઃ”

“રાત્રિએ નક્ષત્ર બળવાન હોય છે. અને તિથિ દિવસે બળવાન હોય છે,” એમ લલ્લ કહે છે.

હવે નક્ષત્રને આશ્રીને યાત્રામાં દિનાંશનો નિયમ કહે છે.—

ન દિવાલે ધ્રુવમિત્રૈસ્તીક્ષ્ણૈર્મધ્યેઽથ લઘુભિરન્યેઽથે ।

અંશેષ્વિતિ રાત્રેરપિ મૈત્રો-મ-ચરૈ ન મૈયાત્રા ॥૧૪॥

અર્થ—દિવસના ત્રણ ભાગ કરવા, તેમાં પહેલા ભાગમાં કુવ અને મિશ્ર નક્ષત્ર હોય તો યાત્રા ન કરવી, બીજા ભાગમાં તીક્ષ્ણ નક્ષત્ર હોય અને ત્રીજા ભાગમાં લઘુ નક્ષત્ર હોય તો યાત્રા ન કરવી. એ જ રીતે રાત્રિના પણ પહેલા ભાગમાં મૈત્ર નક્ષત્ર હોય, બીજામાં ઉગ્ર હોય અને ત્રીજામાં ચર નક્ષત્ર હોય ત્યારે યાત્રા (પ્રયાણ) ન કરવી. તેના કૃપા વિષે લલ્લ કહે છે. કે—

“ધનહાનિર્મૃત્યુર્વા, નિયતો મંગલઃ પરાજયઃશ્ચ ।

યસ્માદેભિઃ કાલૈઃ, પ્રાયેણ વિવર્જયેતસ્માત્ ॥૧૧॥”

“જેથી કરીને આ ઉપર કહેલા કાળે પ્રયાણ કર્યું હોય તો પ્રાયે કરીને ધનની હાનિ, મૃત્યુ, અવશ્ય ભાગ અથવા પરાજય થાય છે. તેથી કરીને એ નક્ષત્રો એ કાળે વર્જવા યોગ્ય છે,”

આ ઉપર કહેલા કાળે પણ પ્રયાણ થઈ શકે, તથા આગળ કહેવાશે એવા પરિધમાં પ્રયાણ થઈ શકે. એવાં નક્ષત્રો કહે છે. તથા સર્વ દિગ્ગમન નક્ષત્ર કહે છે.

સર્વદિગ્દ્વારકૌ પુણ્ય-હસ્તૌ મૈત્રાશ્વિનીયુતૌ ।

તાવેવ સર્વકાલીનૌ, સ્થગશ્રુતિસમન્વિતૌ ॥૩॥

અર્થ—પુષ્ય, હસ્ત, અનુરાધા અશ્વિની, એ નક્ષત્રો સર્વ (આઠે) દિશામાં દ્વાર (મુખ) વાળાં છે. એટલે કે આ નક્ષત્રોમાં પરિધ કે નક્ષત્ર દિક્કશૂળ હોતો નથી. નાર્મ્યદ્રમાં કહ્યું છે કે શ્રવણ અને રેવતી પણ સર્વ દિશામાં દ્વારવાળાં છે. પુષ્ય, હસ્ત, મૃગશિર અને શ્રવણ એ નક્ષત્રો સર્વકાલીન (સર્વ કાળવાળાં) છે, એટલે કે આ નક્ષત્રોમાં ઉપરનો (પાંચમો) સ્તોક ગણવો નહીં. અર્થાત્ આ નક્ષત્રો હોય તો ઉપરનો અશુભ કાળ પણ શુભ ગણવો.

દિનશુદ્ધિમાં તો દિગ્ધ્યાત્રામાં છ નક્ષત્રોને સર્વ દિશામાં સર્વકાલીન કહ્યાં છે.—

“સચ્ચદિસિ સચ્ચકાલં, રિદ્ધિનિમિત્તં વિહારસમયમ્મિ ।

પુસ્તસ્તિષ્ઠિ મિગ હત્યા, રેવઃ સવળા ગદ્દેઝઙ્ગા ॥૧૧॥”

“પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશિર, હસ્ત, રેવતી અને શ્રવણ એ છ નક્ષત્રો સર્વ દિશામાં સર્વકાલીન છે; તેમને વિહારસમયે સમૃદ્ધિના નિમિત્તે ગ્રહણ કરવાં, એટલે કે એ નક્ષત્રોમાં પ્રયાણ કરવાથી સમૃદ્ધિ મળે છે.”

હવે યાત્રામાં દિશાની શુદ્ધિ કહેવા માટે પરિધ કહે છે.—

સપ્ત સપ્ત ગમને વસુઋષાદુત્તરાશ્રમૃતિદિશ્ચુ શુભાનિ ।

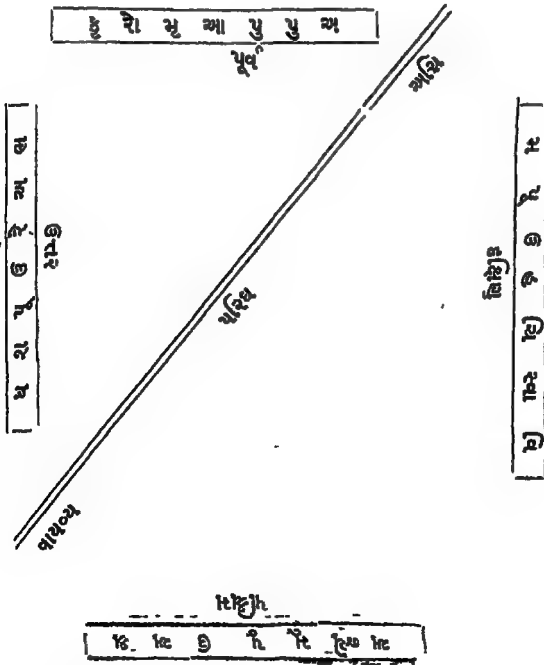
વહિવાયુપરિવોઙ્ગ ન લંઘ્યો, મન્વ્યમાનિ તુ મિથઃ સ્વદિશોઃ સ્યુઃ ॥૭॥

અર્થ-ઉત્તર દિશાથી આરંભીને ચારે દિશામાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્રથી સાત સાત નક્ષત્રો ગમન કરવામાં શુભ છે. આ ગમનમાં અગ્નિ અને વાયવ્ય કોણનો પરિધ ઉલ્લંઘન કરવા યોગ્ય નથી અને પોતાની બે દિશાઓના નક્ષત્રો પરસ્પર સ્વ કહેવાય છે, તે ગમનમાં મધ્યમ છે.

ધનિષ્ઠા નક્ષત્રથી આરંભીને સાત સાત નક્ષત્રો ઉત્તર વિગેરે ચારે દિશામાં ગમન કરવાને વિષે શુભ છે; એટલે કે સાત સાત નક્ષત્રો ઉત્તરાદિક દિશાના દ્વારવાળાં છે— ધનિષ્ઠાથી સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળાં છે, તેથી તે નક્ષત્રોમાં ઉત્તર દિશાનું પ્રયાણ શુભ છે. એ રીતે ચારે દિશામાં બાણુનું સ્થાનાંશ સૂત્ર અને અંકપ્રકાશિની વૃત્તિ વિગેરેમાં લખ્યું છે કે “ધનિષ્ઠાની જેમ કૃત્તિકાથી આરંભીને, મઘાથી આરંભીને અને અનુરાધાથી આરંભીને સાત સાત નક્ષત્રો અનુક્રમે પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાના દ્વારવાળાં છે, તેથી તે તે નક્ષત્રોમાં તે તે દિશામાં યાત્રા કરવી શુભ છે.”

અહીં સપ્ત રેખાવાળા ચક્રની જેમ પૂર્વાદિક ચાર દિશામાં કૃત્તિકાથી સાત સાત નક્ષત્રો સ્થાપવાં, અને અગ્નિ તથા વાયવ્ય ખૂણામાં લાંબો પરિધ કરવો.

પરિધ ચંત્ર.

આ અગ્નિ અને વાયવ્ય ખૂણાની વચ્ચેનો રેખારૂપ પરિઘ ઉદ્ધેધન કરવા યોગ્ય નથી, એટલે કે ધનિષ્ઠા વિગેરે ચોદ નક્ષત્રોમાં ઉત્તર અને પૂર્વમાં જ જવું, અને મઘા વિગેરે ચોદ નક્ષત્રોમાં દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં જ ગમન કરવું, પણ ઉત્તર અને પૂર્વના દ્વારવાળાં નક્ષત્રોમાં દક્ષિણ કે પશ્ચિમમાં ગમન ન કરવું, ઇત્યાદિ. તેમાં પણ પરસ્પર સ્વજનરૂપ નક્ષત્રો કે જે પરિધના એક ભાગમાં (ઉત્તર પૂર્વમાં અને દક્ષિણ પશ્ચિમમાં) જે નક્ષત્રો રહેલાં છે તેની ખન્ને દિશાનાં તે તે નક્ષત્રો યાત્રામાં મધ્યમ છે, એટલે શુભ પણ નથી તેમ જ અશુભ પણ નથી. તાત્પર્ય એ છે જે ધનિષ્ઠાદિક સાત નક્ષત્રોના કૃત્તિકાદિક સાત નક્ષત્રો સ્વજન છે. અને તે (સ્વજન) ની દિશા પૂર્વ છે, તેથી તે (પૂર્વ) માં ગમન કરવામાં ધનિષ્ઠાદિક સાત નક્ષત્રો મધ્યમ છે, એ રીતે કૃત્તિકાદિક સાત નક્ષત્રોનાં ધનિષ્ઠાદિક સાત નક્ષત્રો સ્વજન છે અને તેની દિશા ઉત્તર છે, તેથી ઉત્તરમાં ગમન કરવામાં કૃત્તિકાદિક સાત નક્ષત્રો મધ્યમ છે. એ રીતે જ બીજી એ દિશામાં જાણી લેવું.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—આ પરિઘ કહેવાથી દિશાઓ આશ્રી નક્ષત્રોનો નિયમ કહ્યો, પણ વિદિશા (ખૂણા)ઓમાં ગમન કરવા વિષે નક્ષત્રોના શો નિયમ થયો ? તેનો જવાબ એ છે જે—પૂર્વ દ્વારનાં નક્ષત્રોમાં અગ્નિકોણ તરફ ગમન કરવું, દક્ષિણ દ્વારનાં નક્ષત્રોમાં નૈઋત્ય ખૂણામાં ગમન કરવું, પશ્ચિમ દ્વારવાળામાં વાયવ્ય તરફ અને ઉત્તર દ્વારવાળામાં ઇશાન તરફ ગમન કરવું. આ રીતે વિદિશાઓ દિશાઓને અનુસરે છે, માટે તેને આશ્રીને પણ નિયમ પ્રગટ જ છે. દેવજ વહ્ન પણ કહે છે —

“યાયાત્ પૂર્વદ્વારમૈરગ્નિકાષ્ઠાં, પ્રાદક્ષિણ્યેનૈવનાશાવિપૂર્વાઃ”

પૂર્વ દ્વારનાં નક્ષત્રોમાં અગ્નિ ખૂણા તરફ જવું, એ રીતે બીજી વિદિશાઓ પણ પ્રદક્ષિણા ક્રમે કરીને જાણવી.” પૂર્ણભદ્ર તો આ નિયમ સાથે આ પ્રમાણે વિશેષ કહે છે,

“સ્વામિનઃ સપ્ત મૌમાઘાઃ, ક્રમતઃ કૃત્તિકાદિષુ ।

પ્રાચ્યાદૌ તત્સનાયેષુ, મેષુ યાત્રા મહાફલા ॥૧॥

“કૃત્તિકાદિક સાત નક્ષત્રોના અનુક્રમે મંગળથી આરંભીને ચંદ્ર પથ ત સાત સ્વામીઓ છે. એ રીતે મઘા વિગેરેમાં પણ મંગળથી આરંભીને જ સ્વામીઓ જાણવા. તેમાં કૃત્તિકા અને મંગળવારે પૂર્વ દિશામાં ગમન કરવું—એમ તે તે નક્ષત્રોમાં તે તે વારે તે તે દિશામાં ગમન કરવાથી મહાફળ પ્રાપ્ત થાય છે.”

“પ્રાચ્યાદિષુ ચરન્ માનુઃ, સપ્તકે કૃત્તિકાદિકે ।

વિતનોતિ દિશામસ્તં, યાત્રા તાસુ કૃતા શ્રિયે ॥૨॥”

“કૃત્તિકાદિક સાત સાત નક્ષત્રોમાં પૂર્વાદિક દિશાઓને વિષે—આદ્યે તો સૂચ દિશાઓને અસ્ત કરે છે, તેથી તે દિશાઓમાં કરેલી યાત્રા (ગમન) લક્ષ્મીને માટે છે.”

હવે પરિધનો અપવાદ તથા નક્ષત્ર શૂળ કહે છે.

उत्तलंघ्यः परिघोऽपि लग्नबलतः शूलं तु भानां सदा,
हेयं तच्च पुनः सुरेश्वरदिशि ज्येष्ठाम्बुविश्वोद्विहः ।

રાધાવૈષ્ણવવાસવાજપદમૈર્યામ્યાં પ્રતીચ્યાં પુન-
ર્વાહા મૂલયુજા તથોત્તરદિશિ સ્યાદર્યમર્ક્ષેણ ચ ॥૮॥

અર્થ— લગ્નના બળથી પરિઘતું પણ ઉલ્લંઘન કરવું; એટલે કે શત્રુ સૈન્યનું આગ-
મન વિગેરે ઓકાંતિક (આવશ્યક) કાર્યોમાં ગમન કરવાની દિશાનું મુખ શુદ્ધ હોય-ચાત્રાનું
લગ્ન ગ્રહના બળથી યુક્ત હોય ત્યારે પરિઘતું ઉલ્લંઘન કરવામાં દોષ નથી, પરંતુ નક્ષત્ર
શૂળ સદા ત્યાગ કરવા લાયક છે, એટલે કે શૂળ નક્ષત્ર હોય તો લગ્નની શુદ્ધિ છતાં પણ
ગમન ન કરવું; કારણ કે નક્ષત્ર શૂળનો દોષ શુદ્ધ લગ્નથી પણ નાશ પામતો નથી. તે
વિષે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“ત્યજેત્લગ્નેऽपि शूलर्क्षं, शूलर्क्षे नास्ति निवृत्तिः ।”

લગ્ન શુદ્ધ છતાં પણ શૂળ નક્ષત્ર વળવા યોગ્ય છે, કેમકે શૂળ નક્ષત્રમાં ગમન
કરવાથી પાછું આવતું નથી.” તે નક્ષત્ર શૂળ આ પ્રમાણે છે.—

જ્યેષ્ઠા, પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા એ પૂર્વ દિશામાં નક્ષત્ર શૂળ છે. કક્ષિણમાં
વિશાખા, શ્રવણ; ધનિષ્ઠા અને પૂર્વાભાદ્રપદ એ નક્ષત્ર શૂળ છે. પશ્ચિમમાં રોહિણી અને
મૂળ નક્ષત્ર શૂળ છે. તથા ઉત્તર દિશામાં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર શૂળ છે. (આ નક્ષત્ર
દિક્શૂળ કહેવાય છે.

પૂર્ણભદ્ર તો આ પ્રમાણે નક્ષત્ર દિક્શૂળ કહે છે.—

“पूव्वाहजिह्वऽसाढा, धणिह् पुव्वमह् दाहिणदिसाए ।

रोहिणि मूलऽवराए, विसाह पुव्वफग्गुत्तरओ ॥१॥”

“પૂર્વ દિશામાં જ્યેષ્ઠા, પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર શૂળ છે, કક્ષિણમાં
ધનિષ્ઠા અને પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર શૂળ છે, પશ્ચિમમાં-રોહિણી અને મૂળ નક્ષત્ર શૂળ છે;
તથા ઉત્તરમાં વિશાખા અને પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર શૂળ છે,” પશ્ચિમ દિશામાં પુષ્ય અને
ઉત્તરમાં હસ્ત નક્ષત્ર શૂળ છે,” એમ નારાયણમાં કહ્યું છે. ચતિવલ્લભમાં તો નક્ષત્ર કીલ
આ પ્રમાણે કહે છે.—

નક્ષત્ર કીલ વિષે.

“ज्येष्ठा मद्रपदा पूर्वा, रोहिण्युत्तरफलगुनी ।

पूर्वादिपु-क्रमात्कीला, गतस्यैतेषु नागतिः-॥१॥

औत्सुक्याद्यदि पूर्वोक्त-दंडलंघनवर्जने ।

असमर्थस्तदावश्यं-दिकीलान् वर्जयेदिमान् ॥२॥

પૂર્વમાં જ્યેષ્ઠા, દક્ષિણમાં પૂર્વાશાદ્રપદ, પશ્ચિમમાં રોહિણી અને ઉત્તરમાં ઉત્તર-ક્રાદ્યુની, એ નક્ષત્ર કીલ કહેવાય છે. આ નક્ષત્ર કીલમાં જો ગમન કરે તો તે પાછો આવે નહીં. જો કદાચ કાર્યની ઉત્સુકતાથી પૂર્વે કહેલા કંડના ઉલ્લંઘનને વશ ન શકે તો અવશ્ય આ દિક્કીલને વર્જવા.”

લોકમાં તો આ પ્રમાણે કહેવાય છે.

“ઉત્તર હૃત્યા દક્ષિણ ચિત્તા, પચ્ચા રોહિણિ સુણિ રે પુત્તા ।

પચ્છિમ સવણા મ કરિસ ગમણા, હરિ હર બંમ પુરંદર મરણા ॥૧૧॥”

“હે પુત્ર ! સાંભળ. હસ્ત નક્ષત્રમાં ઉત્તર તરફ, ચિત્રામાં દક્ષિણ તરફ, રોહિણીમાં પૂર્વ તરફ અને શ્રવણમાં પશ્ચિમ તરફ ગમન કરીશ નહીં, કેમકે તેમાં ગમન કરવાથી હરિ, હર, પ્રજ્ઞા અને ઈંદ્ર જેવાનું પશુ મરણ થાય.”

હવે વારને આશ્રીને દિક્શૂળ તથા વિદિક્શૂળ કહે છે.

શૂલં સોમે જનૌ ચ પ્રાગ્ગુરૌ દક્ષિણતસ્ત્યજેત્ ।

રવૌ શુક્રે ચ વારુપ્યામુત્તરેણ કુજજયોઃ ॥૧૨॥

આગ્નેય્યાદિવિદિક્શૂલં ક્રમાદાદિત્યજીવયોઃ ।

શીતાંશુશુક્રયો મૌમ-મન્દયો ર્જસ્ય ચ ત્યજેત્ ॥૧૩॥

અર્થ—સોમ અને શનિવારે પૂર્વ દિશામાં શૂળ હોય, શુક્રવારે દક્ષિણમાં, રવિ તથા શુક્રવારે પશ્ચિમમાં અને મંગળ તથા બુધવારે ઉત્તરમાં દિક્શૂળ હોય, વિદિક્શૂળ સન્મુખ હોય તો ત્યાં ગમન કરવું નહીં. રવિ અને શુક્રવારે અગ્નિમાં શૂળ હોય, સોમ અને શુક્રવારે નૈઋત્યમાં શૂળ હોય, મંગલ અને શનિવારે વાયવ્યમાં શૂળ હોય, તથા બુધવારે ઇશાનમાં શૂળ હોય. આ વિદિક્શૂળ કહેવાય છે.

દિક્શૂળનું કોષ્ટક		વિદિક્શૂળનું કોષ્ટક	
પૂર્વ	સોમ, શનિ.	અગ્નિ	રવિ, શુક્ર.
દક્ષિણ	શુક્ર.	નૈઋત્ય	સોમ, શુક્ર.
પશ્ચિમ	રવિ, શુક્ર.	વાયવ્ય	મંગળ, શનિ
ઉત્તર	મંગલ, બુધ,	ઇશાન	બુધ.

અવશ્યના કાર્ય માટે દિક્શૂળ તથા વિદિક્શૂળમાં જવું પડે તો તેને માટે વિધાન કહે છે.—

દિક્શૂલધ્વંસિ વન્દેત, ચન્દ્રનં દધિ મૃતિકામ્ ।

તૈલં મિષ્ટં ચ સર્પિશ્વ, સ્તલં ચાર્કોદિષ્ઠ ક્રમંત્ ॥૧૪॥

અર્થ—રવિ વિગેરે વારમાં અનુક્રમે ચંદન ૧, દહીં ૨, માટી ૩, તેલ ૪, આટો ૫, ઘી, ૬, અને ખોળ ૭, એ ચીજોનું વંદન (તિલક) કરવું, તેથી દિક્ષશૂળ તથા વિદિક્-શૂળનો નાશ થાય છે, એટલે કે રવિવારે ચંદનનું તિલક કરવું, સોમવારે દહીંનું તિલક કરવું વિગેરે.

હવે યોગિની કહે છે.

સ્યાદ્યોગિની શક્ર કુવેર વહ્નિ

રક્ષોઽન્તકાચ્ય-નિલેશદિશ્વ ।

યાતુર્ન મઙ્ગ્યા પ્રતિપન્નવમ્યા-

દિતો વિના પશ્ચિમવામભાગૌ ॥૧૨॥

અર્થ—પડવાથી (એકમથી) આરંભીને તથા નોમથી આરંભીને અનુક્રમે પૂર્વ ૧, ઉત્તર ૨, અગ્નિ ૩, નૈઋત્ય ૪, દક્ષિણ ૫, પશ્ચિમ ૬, વાયવ્ય ૭, ઇશાન, એ દિશાઓમાં યોગિની હોય છે. તે યોગિની જનાર માણસને જે દિશામાં જવું હોય તે તરફ જતાં પછવાડે અથવા ડાબી બાજુએ રહેતી હોય તો સારી, અને સન્મુખ તથા જમણી બાજુ આવતી હોય તો તે અશુભ અશુભી.

અહીં પડવાથી આરંભીને એક એક તિથિ લેતાં આઠમ સુધીમાં એક આવૃત્તિ થાય છે. બીજી આવૃત્તિ નોમથી લેતાં પખવાડીયાના અંત સુધી લઈએ તો સાત જ તિથિ રહે છે, અને દિશાઓ તો આઠ છે, તો તે શી રીતે કરવું ? તેનું સમાધાન એ છે જે નોમથી પૂર્ણિમા સુધી સાત તિથિઓ અને આઠમી અમાવાસ્યાની તિથિ લેવી, તેથી પૂર્ણિમાએ વાયવ્યમાં અને અમાવાસ્યાએ ઇશાનમાં યોગિની હોય. એમ બીજી આવૃત્તિમાં પણ ફરેક દિશામાં એક એક તિથિ આવી જાય છે. પૂર્ણિમા પછી કહે છે કે—

પૂ ૧ ઉ ૨ આ ૩ નૈ ૪ દ ૫ પ ૬ વા ૭ ર્ ૮

દિસિસુ પઢિવહ નવમીઠ જોદ્ધિગિઆ ।

વાયવિ પુન્નિમાણ ર્સાણે અમાવસાહ તદ્દા ॥૧૧॥”

“પૂર્વ ૧, ઉત્તર ૨, અગ્નિ ૩, નૈઋત્ય ૪, દક્ષિણ ૫, પશ્ચિમ ૬, વાયવ્ય ૭ અને ઇશાન ૮ એ આઠ દિશાઓમાં અનુક્રમે પડવેથી અને નોમથી તિથિઓને વિષે યોગિની થાય છે, તેમાં પૂર્ણિમાએ વાયવ્ય ખૂણામાં અને અમાવાસ્યાએ ઇશાન ખૂણામાં યોગિની આવે છે.”

યોગિનીનું કોષ્ટક	
દિશા	તિથિ
પૂર્વ	૧-૬
ઉત્તર	૨-૧૦
અગ્નિ	૩-૧૧
નૈઋત્ય	૪-૧૨
દક્ષિણ	૫-૧૩
પશ્ચિમ	૬-૧૪
વાયવ્ય	૭-૧૫
ઇશાન	૮-૩૦

મતાંતરે યોગિનીનું કોષ્ટક		
દિશા.	કૃષ્ણપક્ષની તિથિ	શુકલપક્ષની તિથિ
પૂર્વ	૧-૬-૧૧	૧-૬-૧૧
દક્ષિણ	૨-૭-૧૨	૨-૭-૧૨
પશ્ચિમ	૩-૮-૧૩	૩-૮-૧૩
ઉત્તર	૪-૯-૧૪	૪-૯-૧૪
અધો દિશિ	૧૦	૫-૧૫
ઉર્ધ્વ દિશિ	૫-૧૫	૧૦

કેટલાએક આચાર્યો આ પ્રમાણે યોગિની કહે છે—કૃષ્ણપક્ષની એકમથી ચોથ સુધી પૂર્વાદિક ચાર દિશામાં યોગિની હોય છે. અને પાંચમે ઉર્ધ્વ દિશામાં હોય છે. છઠ્ઠી નામ સુધી પૂર્વાદિક ચાર દિશાઓમાં અને દશમે અધો દિશામાં હોય છે, અગિયારશથી બીદશ સુધી પૂર્વાદિક ચાર દિશામાં અને અમાવાસ્યાએ ઉર્ધ્વ દિશામાં યોગિની હોય છે. એજ રીતે શુકલપક્ષમાં પણ બાણુનું, તદ્વાવત એટલો છે. કે શુકલપક્ષમાં પાંચમે અધો દિશામાં, દશમે ઉર્ધ્વ દિશામાં અને પૂર્ણિમાએ અધોદિશામાં યોગિની હોય છે. (તે કોષ્ટક પણ ઉપર આપ્યું છે.) જે દિવસે જે દિશામાં યોગિની હોય તે દિશા, તથા તે દિશાની દક્ષિણ બાણુની વિદિશાના હાથમાં કાતર છે તેથી તે વિદિશા તથા તેની ડાબી બાણુની વિદિશાના હાથમાં ખપ્પર છે તેથી તે વિદિશા, આ ત્રણે દિશાઓ સુદ્ધાદિકમાં પાછળ રહી હોય તો જ તે શુભ છે. વ્યવહારપ્રકાશમાં પણ કહ્યું છે કે—

“યોગિની દેવી પૃષ્ઠે, દક્ષિણવામે સ્થિતા વિજયદત્રી ।

સંમુલસંસ્થા યુદ્ધે, પરાજયં નાશમાવત્ ॥૧૧॥”

“યોગિની દેવી પછવાડે, દક્ષિણ બાણુએ તથા ડાબી બાણુએ રહી હોય તો તે સુદમાં વિજયને આપનારી છે અને સન્મુખ રહી હોય તો તે પરાજયને તથા મૃત્યુને આપે છે.

ગમનાદિક કાર્ય અવશ્યનું હોય તો ગમન વખતે યોગિનીની માત્ર દષ્ટિને જ સન્મુખ તજવી. તેની સન્મુખ દષ્ટિ નારચંદ્રમાં આ પ્રમાણે કહી છે—

“ઋર્ષે તિથિમિત નાહયો, દશ ચાપો વામ દક્ષિણે પાર્ષે ।

ઘટિકા પચ્ચદશાપિ ચ, યોગિન્યાઃ સંમુલો દષ્ટિઃ ॥૧૨॥

“યોગિની ઊર્ધ્વ દિશામાં પંદર ઘડી છે. અર્ધો દિશામાં દશ ઘડી છે, વામ (ડાબી બાજુએ) દશ ઘડી છે. જમણી બાજુએ દશ ઘડી છે, અને સન્મુખ દષ્ટિ પંદર ઘડી છે.”

વળી તત્કાળયોગિની પણ અવસ્થ ત્યાગ કરવા લાયક છે તે તત્કાળયોગિની દિનશુદ્ધિ-માં આ પ્રમાણે કહી છે.—

“દિપાદિસિધુરિ ચઝઘડિઆ પુરઝ પુઝ્વુત્તદિસિસુ અણુકમસો ।
તત્કાલજોદ્ધા સા, વજ્જેઅઝ્વા પયત્તેણ ॥૧૧॥”

દિવસની દિશામાં પ્રથમની ચાર ઘડી યોગિની રહે છે, અને પછી અનુક્રમે પછીની દિશાઓમાં ચાર ચાર ઘડી રહે છે. તે તત્કાળયોગિનીને પ્રયત્નવડે વર્જવી, એટલે કે—જે દિવસે જે તિથિ હોય તે તિથિની જે દિશા કહી હોય તે દિશામાં પ્રાતઃકાળે ચાર ઘડી સુધી યોગિની રહે છે, અને ત્યાર પછી ઉપર કહેલા અનુક્રમ પ્રમાણે બાકીની દિશાઓમાં યોગિની રહે છે. જેમકે—એકમને દિવસે પૂર્વ દિશામાં પહેલી ચાર ઘડી (અર્ધપ્રહર) યોગિની રહે છે, બીજી ચાર ઘડી ઉત્તરમાં અને ત્રીજી ચાર ઘડી અગ્નિ મુણામાં, એ રીતે અનુક્રમે ઇશાન મુણા સુધી અર્ધ અર્ધ પ્રહરો ગણવા. બીજને દિવસે પહેલો અર્ધ પ્રહર ઉત્તર દિશામાં, બીજો અર્ધપ્રહર અગ્નિ મુણામાં, એ રીતે ગણતાં આઠમો અર્ધ પ્રહર પૂર્વ દિશામાં આવે છે. એ પ્રમાણે રાત્રિ દિવસમાં થઈને આઠે દિશામાં બધી વખત યોગિની ફરે છે.

હવે પાશ તથા કાળજી સ્વરૂપ કહે છે.—

પાશો માસસ્યેષ્ટસ્થિરદ્વિતાવશિષ્ઠ એન્દ્રાદી ।

તત્સંમુખસ્તુ કાલઃ સ તુ દક્ષિણ યવ સૌર્યાય ॥૧૨॥

અર્થ — માસની તિથિઓને આઠે ભાગ લેતાં બાકી જે વધે તે (તિથિ)ને પૂર્વમાં મૂકવી, ત્યારપછીની તિથિઓ અનુક્રમે અગ્નિ વિગેરે દિશાઓમાં મૂકવી. તે તિથિએ તે દિશામાં પાશ છે એમ જાણવું, અને તે (પાશ)ની સન્મુખ કાળ જાણવો. તે કાળ જમણી બાજુએ શુભ છે.

અહીં કૃષ્ણપક્ષની એકમથી માસનો આરંભ જાણવો. માસની તિથિ ત્રીશ છે, તેથી તેનો આઠે ભાગ લેતાં બાકી છ વધે છે, તેથી કૃષ્ણપક્ષની છઠ્ઠને દિવસે પૂર્વ દિશામાં પાશ છે, સાતમે અગ્નિ મુણામાં પાશ જાણવો, એમ અનુક્રમે ગણતાં ચૌદમે ઊર્ધ્વ દિશામાં અને અમાવાસ્યાએ અષ્ટો દિશામાં પાશ જાણવો. પછી શુકલ એકમે પૂર્વમાં, એ રીતે ગણતાં શુકલ દશમે અષ્ટો દિશામાં. પાછો અગિયારમે પૂર્વમાં, એ રીતે ગણતાં કૃષ્ણપક્ષની પાંચમે અષ્ટોદિશામાં પાશ આવે છે, આ પ્રમાણે ત્રણ વખત આવર્તન કરવાથી માસ પૂર્ણ થાય છે.

૧ પાશની સ્થાપના ।

પૂર્વ	અગ્નિ	દક્ષિણ	નૈઋત્ય	પશ્ચિમ
કૃષ્ણ ૬	૭	૮	૯	૧૦
શુકલ ૧	૨	૩	૪	૫
૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫

વાયવ્ય	ઉત્તર	દશાન	ભિર્વ	અધઃ
૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૩૦
૬	૭	૮	૯	૧૦
કૃષ્ણ ૧	૨	૩	૪	૫

પાશની સન્મુખની દિશાએ કાળ બાણવો, એટલે ભિર્વ અને અધઃ એ બે દિશા વિના બાકીની આઠ દિશામાં પોતપોતાની પાશ દિશાથી પાંચમી પાંચમી દિશાએ કાળ હોય છે. બ્યારે ભિર્વ દિશાએ પાશ હોય ત્યારે અધો દિશાએ કાળ બાણવો, અને બ્યારે અધોદિશાએ પાશ હોય ત્યારે ભિર્વ દિશાએ કાળ બાણવો. કેમ કે એ બે દિશાતું સન્મુખપણું એ જ પ્રમાણે હોય છે. દિનશુદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—

“પુષ્વાહ દસ દિસાર્હિ કમેળ, સિઅ પહિવયાહ હુદ પાસો ।

તસ્સંમુહો અ કાલો, ગમળો દુન્નિ વિ સંમુહ વજ્જે ॥૧૧॥”

“પૂર્વાદિકે દશ દિશાઓમાં અતુકમે શુકલપશની એકમથી આરંભીને પાશ હોય છે. અને તેની સન્મુખ હોય છે. તે બન્ને ગમનમાં સન્મુખ કાળ વર્જવા યોગ્ય છે.”

૧ કાળની સ્થાપના ।

પશ્ચિમ	વાયવ્ય	ઉત્તર	દશાન	પૂર્વ
કૃષ્ણ ૬	૭	૮	૯	૧૦
શુકલ ૧	૨	૩	૪	૫
૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫

અગ્નિ	દક્ષિણ	નૈઋત્ય	અધઃ	ભિર્વ
૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૩૦
૬	૭	૮	૯	૧૦
કૃષ્ણ ૧	૨	૩	૪	૫

ગમન કરનારની ડાબી બાજુએ પાશ હોય અને જમણી બાજુએ કાળ હોય તો તે શુભ છે. તે વિષે દિનશુદ્ધિમાં કહ્યું છે કે —

“કુજ્જા વિહારિ વામો, પાસો કાલો ં દાહિજો”

“વિહાર (ગમન)માં પાશને ડાબી બાજુ કરવો અને કાળને જમણી બાજુ કરવો.” વાસ્તુશાસ્ત્રના વિદ્વાનો તો આ પ્રમાણે કહે છે. —“શુકલપક્ષની એકમથી ચાર તિથિઓમાં પૂર્વ, અગ્નિ વગેરે ચાર દિશામાં પાશ હોય છે અને પાંચમે ભિર્વ દિશિમાં પાશ હોય છે. ત્યારપછી છટકથી ચાર તિથિ સુધી પશ્ચિમ, વાયવ્ય વિગેરે ચાર દિશામાં પાશ હોય છે અને દશમે અષો દિશિએ હોય છે. ત્યારપછી અગિયારશથી ચાર તિથિ સુધી પૂર્વ, અગ્નિ વિગેરે ચાર દિશામાં પાશ હોય છે. અને પૂર્ણિમાએ ભિર્વ દિશિએ હોય છે. પછી કૃષ્ણપક્ષની એકમથી ચાર તિથિ સુધી પશ્ચિમ, વાયવ્ય વિગેરે ચાર દિશામાં પાશ હોય છે, અને પાંચમે અષો દિશિએ હોય છે. એ જ પ્રમાણે ત્રીજી વાર પણ ગણવું. અને પાશની સન્મુખ દિશામાં સદા કાળ રહેલો છે.” આ પ્રમાણે તેઓને મત હોવાથી પૂર્ણ તિથિએ ગૃહાદિકત્વ ખાત મુદૂર્ત અને ધ્વજરોપણ વિગેરે તેઓ કરવા ઇચ્છતા નથી. કારણ કે અષો દિશિએ અથવા ભિર્વ દિશિએ પાશ કે કાળ અવસ્થા હોય જ છે.

વાર આશ્રીને પાશ તથા કાળ ન્યોતિષસારમાં આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—

“દિનવારં પુઞ્વાઈ, કમેણ સંહારિ જત્ય ઠાણિ સળી ।

કાલં તત્થ વિઞ્ઞાણસુ, તસ્સંમુહુ પાસ મળહ્ ઇમે ॥૧॥”

જે દિવસે જે વાર હોય તે વારથી આરંભીને અનુક્રમે સાતે વારે પૂર્વાદિક દિશાઓમાં અનુક્રમે મૂકવા. તેમાં જે દિશામાં શનિવાર આવે તે દિશામાં કાળ છે એમ જાણવું, અને તેની સન્મુખની દિશામાં પાશ જાણવો, એમ કેટલાક કહે છે. અહીં ઇશાન વિનાની સાત દિશાઓ ગણવાની છે, કારણ કે તે ઇન્દ્રિય ધર છે, માટે ત્યાં કાળનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, એમ તેઓ કહે છે. એઓના મતમા વાર આશ્રીને જ કાળ તથા પાશ થાય છે, પણ તિથિને આશ્રીને થતા નથી.

હવે રાહુચાર કહે છે.

રાહુરસંમુલ્લવામોઽષ્ટસુ યામાર્દ્ધેષ્વહર્નિશં હુમુત્તાત્ ।

ક્રમશઃ પષ્ટ્યાં પષ્ટ્યામિષ્ટઃ પ્રાચ્યાદિષુ પ્રચરન્ ॥૧૪॥

અર્થ—દિવસના આરંભથી એટલે સૂર્યોદયથી આરંભીને દિવસ અને રાત્રિ આઠ આઠ અર્ધ પ્રહરોમાં અનુક્રમે પૂર્વાદિક છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ ફરતો રાહુ અસન્મુખ અને વામ ભાગે રહેલો ઇષ્ટ-શુભ છે. અર્થાત્ ગમન કરનારની પછવાડે અથવા ડાબી બાજુએ હોય તો તે શુભકારક છે. રાહુ રાત દિવસ ચાલે છે. તે પ્રાતઃકાળથી આરંભીને પૂર્વાદિક છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશામાં ચાલે છે, એટલે કે પહેલા અર્ધ પ્રહરે પૂર્વ દિશામાં ચાલે છે, બીજા

અર્ધ પ્રહરે તેનાથી છઠ્ઠી દિશામાં એટલે વાયવ્ય ખૂણામાં ચાલે છે. ત્રીજા અર્ધ પ્રહરે તેનાથી છઠ્ઠી એટલે દક્ષિણ દિશાએ ચાલે છે. એ પ્રમાણે આઠ અર્ધ પ્રહર સુધી છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશા લેવી. તેવી જ રીતે રાત્રે આઠ અર્ધ પ્રહરમાં પણ છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશા જાણવી. તે વિષે હવે પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

જામદે રાહુગર્હ પૂ-વા-દા-ર્દ-પ-અ-ઉ-ને-દિસિસુ”

“સૂર્યોદયથી આરંભીને અર્ધ અર્ધ પ્રહરે રાહુની ગતિ અનુક્રમે પૂર્વ ૧, વાયવ્ય ૨, દક્ષિણ ૩, ઇશાન ૪, પશ્ચિમ ૫, અગ્નિ ૬, ઉત્તર ૭ અને નૈર્ઋત્ય ૮ દિશામાં હોય છે.”

પૂર્વાદિક દિશાઓ જાણવી પ્રશ્નજિજ્ઞાસી ગણીએ તો ચોથી ચોથી દિશાએ રાહુની ગતિ જાણવી. તે વિષે નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

“અદ્યાસુ પ્રથમાયેષુ, પ્રહરાદેવ્વહર્નિશમ્ ।

પૂર્વસ્યા વામતો રહુસ્તુર્યાં તુર્યાં વ્રજેદિશમ્ ॥૧૧॥”

“પ્રથમાદિક આઠ અર્ધ પ્રહરોમાં રાત્રિ દિવસ પૂર્વ દિશાથી ડાબી બાજુને ક્રમે ચોથી ચોથી દિશામાં રાહુ ગતિ કરે છે, એટલે કે પહેલા અર્ધ પ્રહરે પૂર્વમાં, બીજા અર્ધ પ્રહરે તેથી જાણી ચોથી દિશા વાયવ્યમાં, ત્રીજા અર્ધ પ્રહરે તેથી જાણી ચોથી દિશાએ એટલે દક્ષિણમાં રાહુની ગતિ છે. એ રીતે આઠ અર્ધ પ્રહર ગણવા, તથા એ જ રીતે રાતના પણ આઠ અર્ધ પ્રહર ગણવા,

રાહુચાર સ્થાપના

ઇશાન	પૂર્વ	અગ્નિ ૬
૪	૧ અર્ધ પ્રહર	દક્ષિણ
ઉત્તર ૭	૮	૩
વાયવ્ય	પશ્ચિમ	નૈર્ઋત્ય
૨ અર્ધ પ્રહર	૫	૮

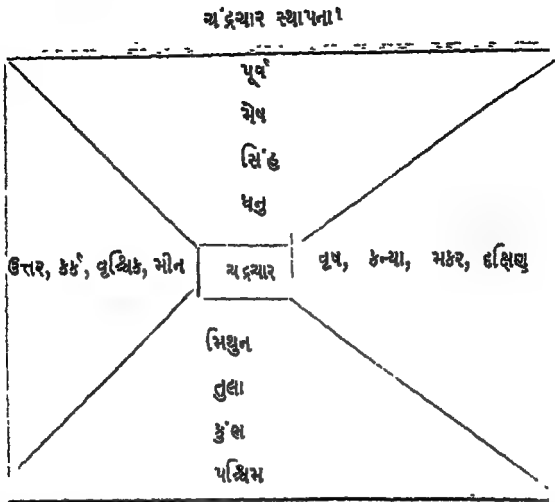
હવે ચંદ્રચાર કહે છે.—

ચન્દ્રચરતિ પૂર્વાદૌ, ક્રમાત્ત્રિદિક્ચતુષ્ટયે ।

મેષાદિર્વેવં યાત્રાયાં, સંમુલસ્ત્વતિશોભનઃ ॥૧૫॥

અર્થ—અર્ધ મેષાદિક બારે રાશિઓમાં પૂર્વાદિક ચાર દિશાઓમાં અનુક્રમે ત્રણ વાર ચાલે છે. આ ચંદ્ર પ્રયાણમાં સન્મુખ હોય તો તે અત્યંત શુભ છે.

મેષ રાશિમાં રહેલો ચંદ્ર પૂર્વમાં હોય છે. વૃષમાં રહેલો ચંદ્ર દક્ષિણમાં, મિથુનનો ચંદ્ર પશ્ચિમમાં અને કર્કનો ચંદ્ર ઉત્તરમાં હોય છે. એ પ્રમાણે સિંહાદિક ચાર અને ધનાદિક ચાર રાશિના ચંદ્રને પણ પૂર્વાદિક ચારે દિશામાં અનુક્રમે જાણવો,

દિનશુદ્ધિમાં તો શુકની જેમ ચંદ્રનું પણ ત્રણ પ્રકારે સન્નુખપણું શક્ય કરવાનું કહ્યું છે.—

“ઉદયવસા અહવા દિસિ
દારમવસઓ હવહ સસી સમુહો ।
સો અમિમુહો પહાળો
ગમણે અમિઆઈં વરિસંતો ॥૧॥”

ચંદ્ર જે દિશામાં ઉદય પામે છે તે ઉદયના વશથી ૧ અથવા જે દિશામાં જાય છે તે દિશાના વશથી ૨ અથવા જે દિશાના દ્વારવાળા નક્ષત્રને પાસે હોય તે દિશાદ્વાર નક્ષત્રના વશથી ૩, આ ત્રણ પ્રકારે સન્નુખ હોય છે. તે સન્નુખ તથા જમણે જમનને વિષે અમૃતને વરસંતો એવો પ્રધાન અતિ શોભાકારક છે.”

નારચંદ્રમાં ચંદ્રચારનું ફળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“જયાય દક્ષિણો રાહુ—યોગિની નામતઃ સ્થિતા ।
પૃષ્ઠતો દ્વયમપ્ચેત્તચ્ચન્દ્રમાઃ સંમુલ્લઃ પુનઃ ॥૧॥

“જમણે રાહુ જયને માટે છે, ડાબી બાજુ રહેલી યોગિની પણ જયકારક છે, તે બંને પછવાડે રહ્યા હોય તો શુભ છે, અને ચંદ્રમા સન્નુખ હોય તો શુભ છે.”

૧ મેષેચ સિંહે ધનુપૂર્વમાગે, વૃષે ચ કન્યા મકરે ચ યામ્યે ।

યુગમે ઘટે પશ્ચિમદિવપટે ચ કર્કાલિમીને રાશિ સૌમ્યમાગે ॥૧॥

મૂળ સ્થોત્રમાં “અતિશોભન” “ઘણો સારો” એમ કહ્યું છે, તેથી જમણી બાજુમાં રહેલો પણ સૂર્ય શુભ છે એમ સૂચન કરે છે તે વિષે નારાયણ ટિપ્પણીમાં કહ્યું છે કે—

“સંમુખીનોઽર્થલાભાય, દક્ષિણઃ સર્વસંપદે ।

પશ્ચિમઃ કુલ્લતે મૃત્યું, વામચન્દ્રો ધનક્ષયમ્ ॥૧૧॥”

“ગમન કરતાં ચંદ્ર સન્મુખ હોય તો દ્રવ્યનો લાભ થાય, જમણી બાજુ હોય તો સર્વ સંપત્તિ મળે, પાછળ હોય તો મૃત્યુ કરે અને ડાબી બાજુએ રહ્યો હોય તો ધનનો ક્ષય કરે.”

હવે સવિચાર કહે છે.—

રવિદ્વૈં દ્વૌ તુ પૂર્વાદૌ, યામૌ રાત્ર્યન્ત્યયામતઃ ।

યાત્રાસ્મિન્ દક્ષિણે વામે, પ્રવેશઃ પૃષ્ઠગે દ્વયમ્ ॥૧૬॥

અર્થ—સૂર્ય રાત્રિના છેલ્લા પહોરથી આરંભીને બપોળે પહોર પૂર્વાદિક ચાર દિશામાં ચાલે છે, તેમાં પ્રયાણસમયે સૂર્ય જમણી બાજુએ હોય તો શુભ છે. ડાબી બાજુએ હોય તો પ્રવેશમાં શુભ છે, અને પાછળ હોય તો પ્રયાણ તથા પ્રવેશ જર્નેમાં શુભ છે.

રાત્રિનો છેલ્લો પ્રહર તથા દિવસનો પહેલો પ્રહર એ બે પ્રહર સુધી સૂર્ય પૂર્વ દિશામાં ચાલે છે. દિવસના મધ્યના બે પહોર સુધી દક્ષિણ દિશામાં રહે છે, દિવસનો છેલ્લો પ્રહર અને રાતનો પહેલો પહોર એ બે પહોર સુધી પશ્ચિમમાં ચાલે છે, તથા રાત્રિના મધ્યના બે પહોર સુધી ઉત્તર દિશામાં રહે છે.

નારાયણમાં તો સૂર્ય અહોને ઉદયસમયથી આરંભીને બપોળે કરવાના વશથી (ગતિને આશ્રીને) આઠે દિશાનો સ્પર્શ કહેલો છે. તે આ પ્રમાણે.—

“સ્વસ્યોદયસ્ય સમયાત્, પૂર્વયામા [મ્યા] દિતઃ ક્રમાત્ ।

સંચરન્તિ ગ્રહાઃ સર્વે, સર્વકાલં દિગટકે ॥૧૧॥”

“સૂર્ય અહો પોતપોતાના ઉદયસમયથી આરંભીને પૂર્વ, દક્ષિણ વિગેરેના ક્રમે કરીને સર્વે દિશાઓમાં ગતિ કરે છે.”

સૂર્ય જમણી બાજુએ રહ્યો હોય તો તે સમયનું પ્રયાણ શુભકારક છે. તે વિષે લલ્લ કહે છે કે—

“ન તસ્યાજ્ઞારકો વિદિર્ન ણૈશ્વરજં મયમ્ ।

વ્યતિપાતો ન દુષ્યેચ્ચ, યસ્યાર્કો દક્ષિણસ્થિતઃ ॥૧૧॥”

“જેના પ્રયાણમાં સૂર્ય જમણી બાજુએ રહ્યો હોય તેને અજ્ઞારક નહોતો નથી, વિદિનો પણ દોષ લાગતો નથી, શનિથી ઉત્પન્ન થયેલો કાય લાગતો નથી, તથા વ્યતિપાત પણ રૂપિત કરતો નથી.”

તેથી કરીને જ નક્ષત્રસમુચ્ચયમાં પણ કહ્યું છે કે—

“પૂર્વાહ્ણે ચોત્તરાં ગચ્છેત્, ગ્રાહ્યાં મધ્યદિને તથા ।
દક્ષિણામપરાહ્ણે તુ, પશ્ચિમામર્ધરાત્રિકે ॥૧૧॥”

“દિવસના પહેલા ભાગમાં ઉત્તર દિશા તરફ પ્રયાણ કરવું, મધ્યાહ્નસમયે પૂર્વ દિશામાં પ્રયાણ કરવું, સાયંકાળે દક્ષિણમાં પ્રયાણ કરવું અને અર્ધી રાત્રિએ પશ્ચિમમાં પ્રયાણ કરવું,” આ રીતે પ્રયાણ કરવાથી સૂર્ય જમણી બાજુએ જ રહે છે એ આ જ્ઞોક-કુ તાત્પર્ય છે.

“લલ્લ કરીથી પણ ચંદ્ર અને સૂર્યના વારની અનુકૂળતા જ કહે છે કે—

“રવિશશિકરપ્રદીપ્તાં, મકરાદાહુત્તરાં ચ પૂર્વાં ચ ।

યાયાચ્ચ કર્કટાદૌ, યામ્યામાશ્વાં પ્રતીર્ચીં ચ ।

અયનાનુકૂલયાનં, હિતમર્કેન્દ્રોદયોરસંપત્તૌ ।

બુનિશં પ્રગૃહ્ય યાયાદ્વિપર્યયે ક્લેશવધવન્ધાઃ ॥૨૧॥”

“મકરાદિકમાં સૂર્ય અને ચંદ્રના કિશોરથી પ્રદીપ્ત થયેલી ઉત્તર તથા પૂર્વ તરફ પ્રયાણ કરવું, અને કર્કટદિકમાં દક્ષિણ તથા પશ્ચિમ દિશામાં પ્રયાણ કરવું. સૂર્ય અને ચંદ્ર એ બેઉની અપ્રાપ્તિ હોય તો અયનને અનુકૂળ પ્રયાણ હિતકારક છે, એટલે રાત્રિ દિવસને યજ્ઞ કરીને ગમન કરવું. તેથી ઉલટું કરવાથી કલેશ, વધ અને બંધન થાય છે.” અહીં ભાવાર્થ એ છે જે—“જ્યારે સૂર્ય અને ચંદ્ર મકરાદિક છ રાશિમાં એટલે ઉત્તરાયણમાં હોય ત્યારે પૂર્વમાં તેમજ ઉત્તરમાં સર્વદા (રાત્રિ દિવસ) ગમન કરવું, અને જ્યારે કર્કટદિક છ રાશિમાં એટલે દક્ષિણાયનમાં હોય ત્યારે દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં સર્વદા ગમન કરવું, પણ સૂર્ય અને ચંદ્ર ને એક અયનમાં ન હોય તો અનુક્રમે દિવસે અને રાત્રિએ ગમન કરવું, એટલે કે જ્યારે સૂર્ય ઉત્તરાયણમાં હોય ત્યારે દિવસના ભાગમાં ઉત્તર તથા પૂર્વમાં ગમન કરવું, અને જ્યારે સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં હોય ત્યારે દિવસના ભાગમાં દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં ગમન કરવું. એ જ પ્રમાણે ચંદ્ર ઉત્તરાયણમાં હોય ત્યારે રાત્રિએ ઉત્તર તથા પૂર્વમાં ગમન કરવું. અને દક્ષિણાયનમાં હોય ત્યારે રાત્રિએ દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં ગમન કરવું. એથી ઉલટું કરવાથી અશુભ છે, એટલે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર મકરાદિકમાં રહ્યા હોય ત્યારે ને દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં ગમન કરે, તથા કર્કટદિકમાં રહ્યા હોય ત્યારે ને ઉત્તર અને પૂર્વમાં ગમન કરે, તથા સૂર્ય મકરાદિકમાં રહ્યો હોય ત્યારે દિવસના ભાગમાં ને દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં ગમન કરે. અને ચંદ્ર કર્કટદિકમાં રહ્યો હોય ત્યારે ને રાત્રિએ ઉત્તર કે પૂર્વમાં ગમન કરે તો ગમન કરનારને વધ, બંધ વિગેરે દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે રવિચારને જ હંસ (વાયુ)ની ગતિ (સ્વરોહ્ય) વડે વિશેષ પ્રકારે કહે છે,

હંસેન્તરા વિશતિ દક્ષિણતોડ્ય પૃષ્ઠે,

કૃત્વા રવિ પ્રવહનાદિપદં પુરથ્વ ।

સિદ્ધયૈ વ્રજેદથ વિજેતુમના વિપશ્વ-

પશં સ્વતસ્તુ વિદધીત વિતાનપક્ષે (વિના ન પશ્યમ્) ! ॥૧૭॥

અર્થ-પ્રાણવાયુ નાસિકામાં પ્રવેશ કરતો હોય તે વખતે સૂર્યને (સૂર્યની દિશાને) જમણી બાજુએ અથવા પછવાડે રાખીને જે નાસિકાની નાડી વધારે ચાલતી હોય તે તરફનું પગલું પ્રથમ મૂકીને પ્રયાણ કરવું તે સિદ્ધિને માટે છે. શત્રુને જીતવાની ઇચ્છા-વાળાએ પોતાની જે તરફની નાડી વહેતી ન હોય તે તરફ શત્રુ પક્ષને કરવો.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રની રીતે હંસ એ પ્રાણવાયુ કહેવાય છે. તે પ્રાણવાયુ નાસિકામાં પ્રવેશ કરતો હોય ત્યારે પ્રયાણ કરવું, પણ બહાર નીકળતો હોય તે વખતે પ્રયાણ કરવું નહીં. પ્રાણ વાયુની ગતિ-અગતિ વિષે અધ્યાત્મને બહુનારા આ પ્રમાણે કહે છે-

“વદ્યતામ્યધિકાન્યાહુઃ, સહસ્રાણ્યેકવિંશતિમ્ ।

અહોરાત્રે નરે સ્વસ્થે, પ્રાણવાયોર્ગમાગમઃ ॥૧૮॥”

“મનુષ્ય સ્વસ્થ હોય ત્યારે એક રાત્રિ-દિવસમાં થઇને પ્રાણવાયુનું ગમન-આગમન (આસો-અષાઢ) એકત્રીસ હજાર અને છસો થાય છે, એમ કહે છે.”

જે તરફની નાડી ચાલતી હોય તે તરફનું પગલું એટલે ડાબી ચાલતી હોય તો ડાબું અને જમણી ચાલતી હોય તો જમણું પગલું આગળ કરીને કાર્યની સિદ્ધિ માટે ગમન કરવું. તે વિષે વિવેકવિદ્યાસમાં કહ્યું છે કે—

“દક્ષિણે यदि वा वामे, यत्र वायुर्निरन्तरः ।

तं पादमग्रतः कृत्वा, निस्सरेभिर्जमन्दिरात् ॥૧९॥

न हानिकलहोद्देगाः, कंटकैर्नापि भिद्यते ।

निर्वर्त्तते सुखेनैव, क्षુद्रોपद्रववर्जितः ॥૨૦॥”

દૂરદેશે વિઘાતઞ્ચ, ગમનં તુહિનશ્ચૈતૌ ।

અભ્યર્ણદેશે દીપ્તે તુ, તરણાવિતિ કેચન ॥૨૧॥”

“જમણી અથવા ડાબી જે નાસિકામાં વાયુ નિરંતર સંચાર કરતો હોય તે તરફનો પગ આગળ કરીને પોતાના ઘરમાંથી નીકળવું, (૧) તે રીતે અયાણ કરવાથી હાનિ, કલેશ કે ઉદ્દેગ થતા નથી, કંટકરહે પણ ભેદાતો નથી એટલે કે માર્ગમાં કંટિ સરખો પણ વાગતો નથી, તથા ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો રહિત સુખેથી જ પાછો ફરે છે-આવે છે (૨) કેટલાં એક કહે છે કે દૂર દેશમાં જવું હોય તો ચંદ્ર નાડી એટલે ડાબી નાસિકા ચાલતી હોય ત્યારે તે તરફનો પગ આગળ કરીને ચાલવું, અને સમીપ દેશમાં જવું હોય તો સૂર્ય નાડીને આગળ કરીને જવું એટલે જમણી નાસિકામાં પ્રાણ વાયુ ચાલતો હોય ત્યારે જમણો પગ પ્રથમ મૂકીને ચાલવું. (૩) (ડાબી નાસિકાને ચંદ્ર નાડી કહે છે, જમણી નાસિકાને સૂર્ય નાડી કહે છે તથા બન્ને સમાન ચાલતી હોય તો મુખમથા નાડી કહે છે.)

સ્વરાદ્યને બાહ્યના આચાર્યો આ પ્રભાણે વિશેષ કહે છે કે—જમણી નાડીમાં પ્રાણ વાયુ પ્રવેશ કરતો હોય ત્યારે વિષમ (૧-૩ ૫-૭-૯) પગલે ચાલવું, અને પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ દિશામાં ન ચાલવું, અને ડાબી નાડી પ્રાણ વાયુવડે પૂર્ણ થઈ હોય ત્યારે સમ (૨-૪-૬-૮-૧૦) પગલે ચાલવું, અને તે વખતે પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશા તરફ ન જવું.”

આ પ્રભાણે પ્રાણવાયુ વિગેરેની શુદ્ધિ હોય ત્યારે જિનેશ્વરની પ્રદક્ષિણા કરીને જવાથી વિશેષે કરીને સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. તે વિષે યતિવૃદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—

“પ્રાણપ્રવેશે વહ નાહિપાદં, કૃત્વા પુરો દક્ષિણમર્કવિમ્બમ્ ।

પ્રદક્ષિણીકૃત્ય જિનં ચ યાને, વિનાપ્યહઃશુદ્ધિમુશ્નન્તિ સિદ્ધિમ્ ॥૧॥ ”

“પ્રાણવાયુ નાસિકામાં પ્રવેશ કરતો હોય ત્યારે જે તરફની નાડી ચાલતી હોય તે તરફનો પગ આગળ મૂકીને તથા સૂર્યને (સૂર્યની દિશાને) જમણી બાજુ રાખીને તથા જિનેશ્વરની પ્રદક્ષિણા કરીને પ્રયાણ કરે તો દિવસની શુદ્ધિ નહીં છતાં પણ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે.”

પ્રયાણના ઉપલક્ષણથી પ્રવેશ કરવામાં પણ આ સર્વ વિધિ જ બાણવો. તે વિષે દિનશુદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—

“પુલ્લનાહિ દિસા પાર્યં, અગ્ને કિચ્ચા સયા વિઠ્ઠ ।

પવેસં ગમણં કુજ્જા, કુળંતો સાસસંગહં ॥૧॥ ”

“શ્વાસનો સંબંધ કરીને એટલે પ્રાણવાયુ નાસિકામાં પ્રવેશ કરતો હોય ત્યારે પૂર્ણ નાડી તરફના પગને આગળ કરીને વિદ્વાન પુરુષોએ સર્વદા પ્રવેશ અને ગમન કરવું.”

શત્રુને છતવાની ઈચ્છાવાળાએ પોતાના વાયુસંચારવાળા પાશ્વથી ડાબી બાજુએ શત્રુને રાખવો, એટલે કે જે તરફ વાયુ ચાલતો ન હોય તે તરફ શત્રુને રાખવો કે જેથી તે સુખેથી છતાય છે. અર્થાત્ ઈષ્ટ જન હોય તો તેને પૂર્ણ અંગ તરફ રાખવો, એટલે કે જે તરફ શ્વાસ ચાલતો હોય તે તરફ ઈષ્ટ જનને રાખવો. તે વિષે વિવેકવિદ્યાસમાં કહ્યું છે કે—

“અરિચૌરાધમર્ણાદ્યા, અન્યેડપ્યુત્પાતવિગ્રહાઃ ।

કર્ત્તવ્યાઃ સ્વલુ રિક્તાંગે, જયલાભસુખાર્થિભિઃ ॥૧॥

ગુરુવન્ધુનૃપામાત્યા, અન્યેડપીપ્સિતદાયિનઃ ।

પૂર્ણાંગે સ્વલુ કર્ત્તવ્યાઃ, કાર્યસિદ્ધિમમીપ્સતા ॥૨॥ ”

“શત્રુ, ચોર, દેણહાર વિગેરે તથા ખીબા પણ ઉત્પાત કરનારાને બધા લાભ અને સુખને ઈચ્છતા પુરુષોએ રિક્તાંગે કરવા, એટલે જે તરફ પ્રાણવાયુ ચાલતો ન હોય તે તરફ કરવા (૧). અને કાર્યસિદ્ધિને ઈચ્છતા પુરુષે શત્રુ, બંધુ, રાજા, પ્રધાન વિગેરેને તથા આ. સિ ૨૬

ખીખ પણ ઇંટ વસ્તુને આપનાર જનોને પૂર્ણાંગે કરવા, એટલે જે તરફની નાહી ચાલતી હોય તે તરફ કરવા.” (૨) અહીં પણ “સૂર્ય”ને (સૂર્યની દિશાને) જમણી બાજુ અથવા પછવાડે રાખવો.’ એ અર્થ સમજવો. તે વિષે ચતિવહ્નલમાં પણ કહ્યું છે કે—

“વહનાહિગતો વાચ્યો, દક્ષિણેડર્કેડર્થલઘ્વયે ।

રિક્તનાહિગતઃ શત્રુર્જીયતે પૃષ્ઠમે રવૌ ॥૧૧॥”

“સૂર્ય”ને જમણી બાજુએ રાખીને ચાલતી નાહી તરફનો પ્રથમ પગ મૂકી ગમન કરે તો દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય અને સૂર્યને પછવાડે રાખીને શત્રુને રિક્ત (ખાલી) નાહી તરફ રાખે તો તે શત્રુનો પરાજય થાય છે.”

હવે શુક્રચાર કહે છે.—

શુક્રસ્તુ યત્રોદયતિ ભ્રમન્ વા, યાં યાતિ યદ્વારકમેતિ મં વા ।

ઈચ્છંસ્ત્રિષા તદિતિ સંમુલઃ સ્યાન્ન્યાજ્યસ્તુ તત્રોદય-સંમુલીનઃ ॥૧૮॥

અર્થ—શુક્ર જે દિશામાં ઉદય પામે છે અથવા ફરતો ફરતો જે દિશામાં જાય છે, નથવા જે દિશાના દ્વારવાળા નક્ષત્રને પામે છે તે દિશામાં સન્મુખ હોય છે, એટલે કે તે શુક્ર આ ત્રણ રીતે સન્મુખ કહેવાય છે, તેમાં (તે ત્રણમાં) ઉદય સન્મુખ શુક્ર તજવા યોગ્ય છે.

શુક્ર પૂર્વ અથવા પશ્ચિમ જે દિશામાં ઉદય પામે છે તે દિશામાં જનાર મનુષ્યને તે સન્મુખ હોય છે. અથવા જેમ સૂર્યને ફરવાના (ગતિના) વશથી ચારે દિશાનો સ્પર્શ કહ્યો છે, તેમ શુક્ર પણ લમતો લમતો જે જે દિશામાં જાય છે તે તે દિશામાં જનાર માણસને તે શુક્ર સન્મુખ હોય છે. અથવા જે મેષાદિક ચાર ચાર રાશિઓ અને પૂર્વાદિક ચાર ચાર દિશાઓ, તેમને વિષે ભ્રમણ કરતાં પ્રાપ્ત થયેલો શુક્ર તે તે દિશામાં જનારને સન્મુખ હોય છે. અથવા પરિઘચક્રમાં કહેલી રીત પ્રમાણે જે દિશાના દ્વારવાળું નક્ષત્ર હોય, તે નક્ષત્રમાં આવેલો શુક્ર પણ તે તે દિશામાં જનારને સન્મુખ હોય છે. આ રીતે ત્રણ પ્રકારે શુક્ર સન્મુખ હોય છે તો પણ શુક્રની ઉદયની દિશા કે જે પૂર્વ કે પશ્ચિમ જ હોય છે, તે જ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. વિશેષ એ છે જે જમણી બાજુએ રહેલો પણ શુક્ર તજવા યોગ્ય છે. તે વિષે નારથદ્રમાં કહ્યું છે કે—

“અગ્રતો લોચનં હન્તિ, દક્ષિણો હશુભ્રમદઃ ।

પૃષ્ઠતો વામતથૈવ, શુક્રઃ સર્વસુલાવહઃ ॥૧૧॥”

શુક્ર સન્મુખ હોય તો નેત્રનો નાશ થાય, જમણી બાજુએ હોય તો અશુભ કષ્ઠ આપે, તથા પાછળ અથવા ડાબી બાજુએ હોય તો સર્વ સુખને કરનાર થાય છે.”

સન્મુખ શુક્રનો અપવાદ

“પૌષ્ણાશ્વિનીપાદમેકં, યદા વ્રહતિ ચન્દ્રમાઃ ।

તદા શુક્રો ભવેદન્ધઃ, સંમુલં ગમનં શુભમ્ ॥૧૧॥”

૧ અશ્વિન્યાદિ મૃગાનાં ચ (જ્યૈ. ચંદ્રિકા)

“રેવતી (આયુ) અને અશ્વિનીના પહેલા પાદ સુધી જ્યારે ચંદ્રમા હોય છે ત્યારે શુક્ર અંધ હોય છે, માટે તે વખતે સન્મુખ શુક્ર હોય તો પણ તે દિશામાં ગમન કરવું શુભ છે.” કેટલાએક આ શ્લોકનું ‘પૂર્વાર્દ’ આ પ્રમાણે કહે છે— “અશ્વિન્યા વહુનિપાદાન્તં યાવચ્ચરતિ ચંદ્રમાઃ ।” “જ્યારે અશ્વિની, સરણી તથા કૃત્તિકાના પાદ સુધી ચંદ્રમા હોય છે ત્યારે શુક્ર અંધ છે વિગેરે.”

તથા લક્ષ્ય કહે છે કે—

“કાદ્યપેષુ વસિષ્ઠેષુ, ભૃગ્વત્ર્યાક્ષિરસેષુ ચ ।
ભારદ્વાજેષુ વાત્સ્યેષુ, પ્રતિશુક્રં ન વિદ્યતે ॥૧॥
અકાગ્રમે પુરે વાપિ, દુર્મિશ્વે રાષ્ટ્રવિભ્રમં ।
વિવાહે તીર્થયાત્રાયાં, વત્સશુક્રૌ ન ચિન્તયેત્ ॥૨॥
સ્વભવનપુરપ્રવેશે, દેશાનાં વિભ્રમે તથોદાહે ।
નવવધ્વાગમને ચ, પ્રતિશુક્રવિચારણા નાસ્તિ ॥૩॥”

“કાશ્યપ, વસિષ્ઠ, ભૃગુ, અત્રિ, અંગિરસ, ભારદ્વાજ અને વત્સ એ સાત ઋષિઓના ‘મતમાં’ ત્રણે પ્રકારના શુક્રનો નિષેધ નથી. એક ગામમાં, પુરમાં, દુકાનમાં રાજ્યના ઉપદ્રવમાં, વિવાહમાં અને તીર્થયાત્રામાં, આટલે સ્થળે વત્સ અને શુક્રનો વિચાર કરવો નહીં, પોતાના ઘરમાં એટલે સ્વાભાવિક રીતે ઘરમાં પ્રવેશ કરવો હોય ત્યારે સન્મુખ શુક્રનો વિચાર કરવો નહીં, પણ નવા ઘરમાં પ્રવેશ કરવો હોય ત્યારે તો ત્રણે પ્રકારના શુક્રનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ એમ આગળ કહેશે. તથા પુનઃપ્રવેશમાં, દેશાવરોમાં ભવ-આવ કરવામાં, વિવાહમાં, નવી વહુને તેડી લાવવામાં, આટલે સ્થળે ત્રણે પ્રકારનો શુક્રનો વિચાર કરવો નહીં, અર્થાત્ સન્મુખ શુક્રનો વિચાર કરવો નહિ.”

તથા શુક્રની ખાલ્યાવસ્થામાં, વૃદ્ધાવસ્થામાં, નીચપણમાં, અસ્તપણમાં, વર્કગતિ-પણામાં અને ખીબા અહુથી પરાજય પામેલો હોય ત્યારે એ વિગેરેમાં યાત્રા કરવી અશુભ છે, કેમકે— “યાત્રામાં શુક્ર બળવાન લેવો” એમ કહ્યું છે. તથા રત્નમાળામાં પણ કહ્યું છે કે—

“નીચમે ગ્રહજિતેઽથ વિલોમે, માર્ગવે કલુપિતેઽસ્તમિતે વા ।
પ્રસ્થિતો નરપતિઃ સવલોઽપિ, ક્ષિપ્રમેવ વશમેતિ રિપૂણામ્ ॥૧॥

“શુક્ર નીચ સ્થાનમાં રહ્યો હોય, ખીબા અહવડે છતાંયો હોય, વર્ક થયો હોય, કલુપ થયો હોય એટલે બાળ કે વૃદ્ધ હોય, તથા અરત પામ્યો હોય, તે વખતે જો રાત્રીએ પ્રયાણ કર્યું હોય તો તે બળવાન છતાં પણ તત્કાળ શત્રુને વશ થઈ-જાય છે.”

શુક્રના ઉદય અને અસ્તના દિવસની સંખ્યા સ્વાભાવિક રીતે આ પ્રમાણે નારયદ્ર ટિપ્પણીમાં હેલેલી છે.—

“પ્રાચ્યાં મૃગુર્જલધિતત્ત્વ ૨૫૪ દિનાનિ તિષ્ઠે-
તત્રાસ્તગસ્તુ નયનાદિ ૭૨ દિનાન્યદૃશ્યઃ ।
તિષ્ઠેષ્વ પોહશકૃતિ ૨૫૬ દિવસાન્ પ્રતીચ્યા-
મસ્તં ગતસ્તિવહ સયશ્ચ ૧૩ દિનાન્યદૃશ્યઃ ॥૧૥”

પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામેલો શુક ૨૫૪ દિવસ સુધી રહે, ત્યાર પછી અસ્ત પામે, તે ૭૨ દિવસ સુધી અદૃશ્ય રહે. ત્યાર પછી પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામે, તે ૨૫૬ દિવસ સુધી રહે, અને ત્યારપછી અસ્ત પામે, તે ૧૩ દિવસ સુધી અદૃશ્ય રહે.”

“પોતાના જન્મનક્ષત્રનો સ્વામી અસ્ત પામ્યો હોય તે વખતે પણ યાત્રા કરવી અશુભ છે,” એમ દૈવશવલક્ષમાં કહ્યું છે.

હવે શુકચારના રૂળમાં મતાંતર કહે છે.—

પ્રતિશુકં ત્યજન્ત્યેકે, યાત્રાયાં ત્રિવિધં વૃષાઃ ।
તસ્માત્પ્રતિકુજં કટ્ટં, તતોઽપિ પ્રતિસોમજમ્ ॥૧૭॥

અર્થ—કેટલાએક પંડિતો યાત્રામાં ત્રણે પ્રકારથી સન્મુખ (પ્રતિકૂળ) શુકનો ત્યાગ કરે છે. તે (પ્રતિકૂળ શુક) થકી પ્રતિકૂળ મંજળ વધારે કષ્ટકારક છે, તેથી તે પણ ત્રણે પ્રકારનો તજવો, તેનાથી પણ પ્રતિકૂળ યુધ વધારે કષ્ટકારી છે, તેથી તે પણ ત્રણે પ્રકારનો તજવો.

આ મત પણ આ ગ્રંથકાર આચાર્યને સંમત છે, તેથી કરીને પૂર્વ શ્લોકમાં માત્ર ઉદય સન્મુખ શુકનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે, તે ઉતાવળના કાર્યમાં બહુ. ઘણી ઉતાવળ ન હોય તો શક્તિ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારનું સન્મુખપણું તજવા ચોખ્ખું છે એમ બહુવું. તે વિષે દૈવશવલક્ષમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ધનિષ્ઠાદિક્ષમશ્લેષા-પર્યન્તં મગળં મૃગુઃ ।
યદા ચરતિ નોદીર્ચી, ન પ્રાર્ચી ચ તદા વ્રજેત્ ॥૧૮॥
મઘાદિશ્રવણાન્તાનિ, માનિ શુકો યદા ચરેત્ ।
નાપાર્ચી ન પ્રતીર્ચી ચ, તદા ગચ્છેજિજીવિષુઃ ॥૨૦॥”

“જ્યારે શુક ધનિષ્ઠાથી અશ્લેષા સુધીના નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય ત્યારે ઉત્તર અથવા પૂર્વ દિશામાં જીવવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રયાણ કરવું નહીં, અને જ્યારે શુક મઘાથી શ્રવણ સુધીનાં નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય ત્યારે દક્ષિણ કે પશ્ચિમ દિશામાં જીવવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રયાણ કરવું નહીં.”

શુક થકી મંજળ અને મંજળથી પણ યુધ વધારે કષ્ટકારક છે, તે વધે દૈવશવલક્ષમાં કહ્યું છે કે—

“પ્રતિશુક્રેડપિં નિર્ગચ્છે-દનુકૂલો બુધો યદિ ।

ગતઃ પ્રતિબુધે નાન્યૈઃ, શમ્યતે રક્ષિતું ગ્રહૈઃ ॥૧૧॥”

“જો બુધ અનુકૂળ હોય તો ત્રણ પ્રકારે શુક્ર પ્રતિકૂળ છતાં પણ પ્રયાણ કરવું અને જો પ્રતિકૂળ બુધમાં પ્રયાણ કર્યું હોય તો તેને ખીજા ગ્રહો રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન નથી.” “શુકની જ જેમ મંગળ તથા બુધ પણ સન્મુખ રહેલા અથવા જમણી તરફ રહેલા હોય તો તે તજવા યોગ્ય છે” એમ ત્રિવિક્રમ કહે છે.” “બુધ સન્મુખ હોય તો જ તેને તજવો” એમ રતનમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે.

હવે વત્સચાર રહે છે.—

વત્સઃ પ્રાચ્યાદિષૂદેતિ, કન્યાદિત્રિગ્રે રવૌ ।

પ્રવાસવાસ્તુદ્વારાર્ચા-પ્રવેશાઃ સંમુલ્લેઽજ ન ॥૨૦॥

અર્થ—કન્યા સંક્રાંતિથી આરંભીને ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિમાં રહેલો સૂર્ય હોય ત્યારે પૂર્વાદિક દિશામાં અનુક્રમે વત્સ-ઉદય પામે છે, એટલે કે કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક સંક્રાંતિ હોય ત્યારે પૂર્વ દિશામાં વત્સનો ઉદય હોય, ધન, મકર અને કુંભ સંક્રાંતિમાં દક્ષિણ દિશાએ, મીન, મેષ અને વૃષ સંક્રાંતિમાં પશ્ચિમ દિશાએ અને મિથુન, કર્ક અને સિંહ સંક્રાંતિમાં ઉત્તર દિશાને વિષે વત્સનો ઉદય હોય છે. આ વત્સ સન્મુખ હોય એવી રીતે પ્રવાસ (પ્રયાણ) કરવો નહીં, ઘર વગેરેનું દ્વાર મૂકવું નહીં, તથા જિનેશ્વરશક્તિ પ્રતિમાનો ધનિકના ઘરમાં પ્રવેશ કરાવવો નહીં.

નારથદ્ર ટિપ્પણીમાં વત્સત્વં શરીર આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“વપુરસઃ સતં હસ્તાઃ શૃંગયુગં પટ્ટિ સંયુતા ત્રિવૃત્તી ।

પન્નામિપુચ્છશિરસાં મૂપ નવ ત્રિ શર કરમાનસ ॥૧૧॥”

“આ વત્સત્વં શરીર સો હાથ લાંબું છે, તેનાં બન્ને શીંગડાં ૩૬૦ હાથ લાંબાં છે, પગ સોળ હાથ, નાભિ નવ હાથ, પુંછડું ત્રણ હાથ અને મસ્તક પાંચ હાથતુ” છે.”

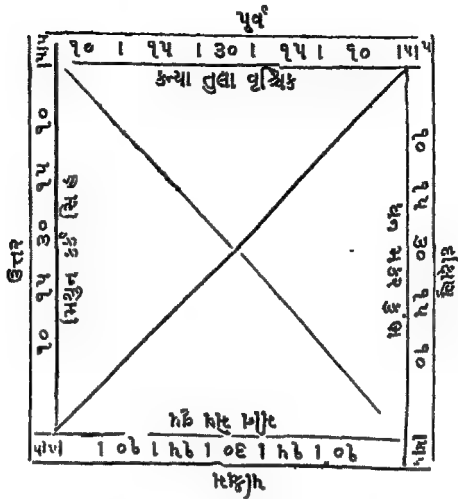
વત્સચાર સંબંધી વિશેષ જ્યોતિષસારમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“પંચ-દિક્-તિથિ-સર્ત્રિશ-તિથિ-દિક્-શર-વાસરાન્ ।

વત્સસ્થિતિર્દિક્ચતુષ્કે, પ્રત્યેકં સપ્તમાજિતે ॥૧૧॥”

“ચારે દિશામાંની પ્રત્યેક દિશાના સાત સાત ભાગ કરવા. તેમાં પહેલા ભાગમાં વત્સની સ્થિતિ પાંચ દિવસની છે, બીજામાં દશ, ત્રીજાના પંદર, ચોથામાં ત્રીશ, પાંચમાં પંદર, છઠ્ઠામાં દશ અને સાતમા ભાગમાં પાંચ દિવસની સ્થિતિ છે, એટલે કે આટલા આટલા દિવસ તે તે ભાગમાં અનુક્રમે વત્સ રહે છે.”

વત્સચાર તથા વત્સની સ્થિતિનું ચક્ર

આ વત્સને ઠેકઠાક આચાર્યો “વાસ્તુ” એવે નામે પણ કહે છે.—
હવે વત્સચારનું કૃત્ર કહે છે.—

સંમુલોડયં હરેદાયુઃ, પૃષ્ઠે સ્યાદ્વનનાશનઃ ।

વામદક્ષિણયોઃ કિં તુ, વત્સો વાચ્છિતદાયકઃ ॥૨૧॥

અર્થ—આ વત્સ સંમુખ રહ્યો હોય તો આયુષ્ય હરે છે, પાછળ હોય તો ધનને નાશ કરે છે, પણ ડાબી તથા જમણી બાજુ રહ્યો હોય તો તે વાંછિતને આપનાર થાય છે. બીજા આચાર્યો વત્સની જ જગ સૂર્ય વિગેરે સર્વે ગ્રહોનાં ઘરો આ પ્રમાણે કહે છે.

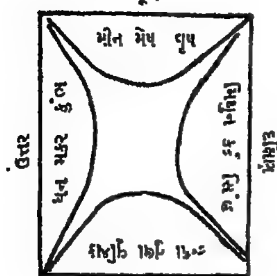
“મીનાદિત્રયમાદિત્યો, વત્સઃ કન્યાદિકત્રયે ।

ઘન્યાદિત્રિતયે રાહુઃ, શ્રેષ્ઠાઃ સિંહાદિકત્રયે ॥૨૧॥”

“સૂર્ય મીનથી આરંભીને ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિ સુધી અનુક્રમે પૂર્વાદિક દિશામાં રહેલો છે, વત્સ કન્યા સંક્રાંતિથી આરંભીને, રાહુ ધન સંક્રાંતિથી આરંભીને અને બાકીના ગ્રહો સિંહ સંક્રાંતિથી આરંભીને પૂર્વાદિક દિશામાં રહેલા છે.

રવિચાર ચક્ર

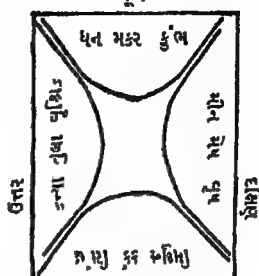
પૂર્વ

મિથુન

રાહુચાર ચક્ર

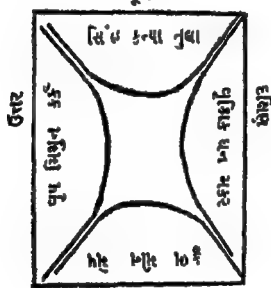
પૂર્વ

મિથુન

ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર, શનિચાર ચક્ર

પૂર્વ

મિથુન

અહીં પ્રસંગોપાત્ત શિવચાર લખે છે.—

“મેષેર્કાદુત્તરાદૌ દિશિ વિદિશિ શિવો માસમેકં તથા દ્વૌ,
 ‘સંહત્યા સંસ્થિતો દ્વિર્મમતિ મૃગમહોરાત્રમધ્યે તુ રસૃષ્ટચા ।
 અધ્યર્ધે નાદિકે દ્વે દિશિ વિદિશિ ઘટીપજ્જ્વલં ચૈવ તિષ્ઠન્,
 ચન્દ્રાદેઃ પ્રાતિકૂલ્યં હરતિ કિરતિ શ્ચં દક્ષિણે પૃષ્ઠગોઽસૌ ॥૧॥”

“મેષ રાશિમાં રહેલા સૂર્યથી ઉત્તરાદિક દિશામાં ઉત્ક્રમથી ફરે છે દિશામાં એક માસ તથા વિદિશામાં બે માસ સુધી રહે છે. તે શિવ એક દિવસ સત્રિમાં થઈને બે વાર અનુક્રમે પ્રમણ કરે છે, તેથી દરેક દિશામાં તે શિવ અડી અડી ધડી રહે છે, અને દરેક વિદિશામાં પાંચ પાંચ ધડી રહે છે. ભાવાર્થ એ છે કે મેષનો સૂર્ય હોય ત્યારે પ્રથમ અડી ધડી શિવ ઉત્તર દિશામાં હોય, પછી પાંચ ધડી ઉગ્રાસનામાં, પછી અડી ધડી પૂર્વમાં એમ એક અહોરાત્રમાં બે વખત ફરે છે. પછી વૃષ તથા મિથુનના સૂર્ય હોય ત્યારે બે માસ પ્રથમ પાંચ ધડી

૧. ઉત્ક્રમથી. ૨ કમથી. ૩ ડાબી બાજુને કમે. ૪ જમણી બાજુને કમે.

વાયવ્યમાં, પછી અદી ઘડી ઉત્તરમાં એમ કંમે બ્રમણ કરે છે. પછી કર્કમાં પ્રથમ પશ્ચિમ માં આ પ્રમાણે બાણવું. આ શિવ જમણી બાજુ અથવા પાછળના ભાગમાં રહ્યો હોય તો ચંદ્રાદિકની પ્રતિકૂળતાનો નાશ કરે છે તથા સુખ આપે છે. ચંદ્રાદિકે કરીને તારાઓની તથા તેની અવસ્થાઓની પણ પ્રતિકૂળતાનો નાશ કરે છે એમ બાણવું.

શિવચાર ચક્ર :

<div style="text-align: center;"> ઈશાન ઘડી રા </div> <div style="text-align: center;"> ઈશાન ઘડી રા </div>	<div style="text-align: center;"> પૂર્વ મકરેડકં : ઘડી રા </div>	<div style="text-align: center;"> અગ્નિ ઘડી રા </div> <div style="text-align: center;"> અગ્નિ ઘડી રા </div>
<div style="text-align: center;"> ઉત્તર મેષેડકં : ઘડી રા </div>		<div style="text-align: center;"> દક્ષિણ તુલાકં : ઘડી રા </div>
<div style="text-align: center;"> વાયવ્ય ઘડી રા </div> <div style="text-align: center;"> ઘડી રા વાયવ્ય </div>	<div style="text-align: center;"> કર્કેડકં ઘડી રા </div> <div style="text-align: center;"> પશ્ચિમ </div>	<div style="text-align: center;"> નૈઋત્ય ઘડી રા </div> <div style="text-align: center;"> નૈઋત્ય ઘડી રા </div>

આ શિવચક્રની સ્થાપના સ્થૂળ પ્રમાણવાળી છે. સૂક્ષ્મ પ્રમાણવાળી તો આ પ્રમાણે છે.-

સંક્રામન્તેરાઘવસ્રે સ્વદિશિ શર ૫ પલાન્યેષ શ્વત્વા અમાભ્યાં,
પશ્ચાત્સુષ્ટયા તટસ્થાં દિશમટતિ દશૈવં પલાન્યન્યધસ્રે ।

વૃદ્ધિઃ પશ્ચોત્તરૈવં પ્રતિદિવસમહો તાવદેતસ્ય યાવત્,

સંક્રામન્તેરન્ત્યધસ્રે સ્થિતિરધિકક્રમં સાર્ધનાહિદ્યયં સ્યાત્ ॥૨॥

“ સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે શિવ પોતાની દિશામાં બે બ્રમણે કરીને પાંચ પળ ભોગવે છે, એટલે કે દિવસ અને રાત્રિમાં થઈને શિવ બે વાર બ્રમણ કરે છે, તેમાં પહેલા બ્રમણમાં પોતાની દિશામાં અદી પણ શિવ રહે છે અને બીજા બ્રમણમાં પણ બીજા અદી પણ રહે છે. એ પ્રમાણે સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે બે બ્રમણે કરીને શિવ પોતાની દિશામાં પાંચ પળ રહે છે. ત્યાર પછી સપ્તિના કંમે બીજી દિશામાં બે બ્રમણે કરીને શિવ પોતાની દિશામાં પાંચ પળ રહે છે. ત્યાર પછી ત્રીજી દિશામાં બે બ્રમણે કરીને શિવ પોતાની દિશામાં પાંચ પળ રહે છે. ત્યાર પછી ચતુર્થ દિશામાં બે બ્રમણે કરીને શિવ પોતાની દિશામાં પાંચ પળ રહે છે. ત્યાર પછી પાંચ પળ ભોગવવાથી કુલ પાંચ પળ થઈ (એ રીતે ત્રીજી દિવસે પણ પાંચ પળ ભોગવવાથી પંદર પળ થઈ). એ જ રીતે દરેક દિવસે પાંચ પાંચ પળની વૃદ્ધિ કરતાં છેવટ સંક્રાંતિને છેલ્લે દિવસે એટલે ત્રીશમે દિવસે શિવને પોતાની દિશામાં દોઢસો પળ એટલે અદી ઘડીની નિશ્ચિત થાય છે.” ત્યાર પછી ફરીથી સંક્રાંતિ કરીને બીજી દિશામાં પણ આવેલા શિવનો આ પ્રમાણે જ કંમ બાણવો.

શિવચારતુ' કળ આ પ્રમાણે છે.—

“વિવાદે શત્રુહનને, રણે જગટકે તથા ।

દૂષ્ટુ ચૈવ પ્રવાસે વા—ડ્રામપૃષ્ઠે શિવે જયઃ ॥૬॥

સ્વરાશ્ચ શકુના દુષ્ટા, મદ્રાગ્રહવલં તથા ।

દિગ્દોષા યોગિનીમુખ્યા, અમયાઃ સ્યુઃ શુભે શિવે ॥૪॥”

“વાદવિવાદમાં, શત્રુને હણવામાં, રણસંઘામમાં, ઝગડામાં, ધૂત તથા પ્રવાસમાં શિવ જમણો. અથવા પાછળ હોય તો તે જય આપનાર છે અશુભ સ્વરોદય, અશુભ શકુન, ભદ્રા, અશુભ ઘટોતુ' બળ અને યોગિની વિગેરે દિશાઓના દોષો, એ સર્વે શિવ શુભ હોય તો નિર્ભયકારક છે.” તથા—

“સૂર્યરાહ્યાદિતઃ સઙ્ચે, લગ્નં તત્કાલસંભવમ્ ।

પૃષ્ઠદક્ષિણં કૃત્વા, જયેદ્યુદ્ધે ન સંશયઃ ॥૧॥”

“સૂર્યની રાશિને આદિ કરીને એટલે સૂર્ય જે રાશિમાં હોય તે રાશિને પૂર્વ દિશામાં મૂકીને ત્યાં સૃષ્ટિને કચે (સવળી-જમણી બાજુને કચે) તત્કાળ સંભવતું જે લગ્ન આવે એટલે તે વખતે જે લગ્ન વર્તાતું હોય તેને પાછળ અને જમણી બાજુએ રાખીને યુદ્ધ કરે તો જય પામે. તેમાં કાંઈ પણ સંશય નથી.

। इति यात्रायां समयशुद्धिः दिक्शुद्धिश्च ।

આ પ્રમાણે યાત્રામાં સમયની શુદ્ધિ અને દિશાની શુદ્ધિ કહી.

હવે યાત્રામાં જ થેઠા નિમિત્ત વિગેરેની શુદ્ધિ કહે છે.

उत्सवमशनं स्नानं प्रगुणं चोपेक्ष्य मंगलमशेषम् ।

असमापिते च स्रतक्युगेऽङ्गनत्तौ च नो यायात् ॥૨૨॥

અર્થ—કૌમુદી વિગેરે ઉત્સવ, હોજન, રોગથી મુક્ત થયાતું અથવા સામાન્ય સ્નાન અને વિવાહ તથા પુત્રતું અન્નપ્રાશન વિગેરે સર્વ માંગલિક કાર્યોની તૈયારી હોય તે વખતે તેનું ઉદ્વેગન કરીને તથા જન્મ કે મરણનું સૂતક સમાપ્ત કર્યા વિના તથા ઋતુવાળી ભાર્યા હોય ત્યારે પ્રયાણ કરવું જ નહીં.

अवमन्य माननीयान्निर्मत्स्य स्त्रीं च कमपि संताडय ।

वालमपि रोदयित्वा जिजीविषुर्नैव निर्गच्छेत् ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—દુલવાળી ઈચ્છા રાખનારે માનવા યોગ્ય (પૂજ્ય) મનુષ્યની અવગણના કરીને, સ્ત્રીની તર્જના (તિરસ્કાર) કરીને, કોઈને પણ તાડન કરીને (મારીને), તથા બાળકને રોવડાવીને ગમન કરવું નહીં.

અહીં લક્ષ્મી આ પ્રમાણેનું વચન લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે.—

આ સિ ૨૭

પ્રમત્તો વ્યાધિતો મીતઃ, શ્રાન્તઃ ક્રુદ્ધો વુઘ્નશ્ચિતઃ ।

અધ્વાનં ન પ્રપદ્યેત, કલીવવેષસ્તથૈવ ચ ॥૧॥

રાત્રૌ તુ મૈથુનં કૃત્વા, પ્રમાતે યોઽભિગચ્છતિ ।

યાત્રાકાલેઽથવા પ્રાપ્તે, મૈથુનં યો નિવેશતે ॥૨॥

યો વા પ્રસ્થાનકે ગત્વા, પુનર્નૃદમુપાગતઃ ।

સ્ત્યેવમાદિચેષ્ટાભિઃ, સિદ્ધિર્નાસ્ત્યભિગચ્છતઃ ॥૩॥ ”

“ ઉન્મત્ત થયેલો, વ્યાધિગ્રસ્ત, ભય પામેલો, થાકી ગયેલો, ક્રોધ પામેલો, ભૂખ્યા થયેલો તથા નપુંસકના વેષને ધારણ કરેલો, આવા પુરુષે માર્ગમાં પ્રયાણ કરવું નહીં. રાત્રે મૈથુન કરીને પ્રાતઃકાળે જે પ્રયાણ કરે છે. અથવા પ્રયાણ કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયે જે મૈથુનને સેવે છે, અથવા જે પ્રસ્થાન કરેલ સ્થળે જઈને પાછો ઘેર આવે છે, એ વિગેરે ચેષ્ટાઓ કરીને પ્રયાણ કરે તેને કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી.”

શ્વતગૃહકલહજ્વલનૌતયુદ્ધતુર્વચનવસનસંગાદયમ્ ।

અશુભં યાત્રાવસરે શુભમપિ સ્વકુનાગમાદિન્ધ્યાત્ ॥૨૪॥

અર્થ—છીંક થઈ હોય, ઘરમાં કકાસ થયો હોય, ઘરમાં અગ્નિ લાગ્યો હોય, બિલાડાતું અથવા પાડા વગેરેનું યુદ્ધ થતું હોય, દુર્વચન એટલે “જઈશ નહીં, મરી જઈશ” એવા અમંગળ શબ્દ બોલાતા હોય, વસ્ત્રનો છેડો બારણા વિગેરેમાં ભરાઈ ગયો હોય તથા મસ્તક અથડાયું હોય, ઠેસ વાગવાથી અથવા બીજા કારણથી ગતિની સ્ખલના થઈ હોય, આવી ચેષ્ટાઓ પ્રયાણ સમયે થઈ હોય તો અશુભ કે શુભ પણ શકુન શાસ્ત્રથી બાજવું.

ભાસ્કરવ્યવહારમાં આ પ્રમાણે વિશેષ કહ્યું છે.—

“ રિક્તોઽનુકૂલઃ કુંભોઽમ્ભઃપૂરણાય પ્રયોજિતઃ ।

વિદ્યાર્થીચૌરવણિજાં, પ્રયાણેઽતીવ સિદ્ધિદઃ ॥૧॥ ”

“ વિદ્યાર્થી, ચોર અને વણિકના પ્રયાણમાં એ કોઈ માણસ ખાલી અને અનુકૂળ ઘડો પાણી ભરવા લઈ જતો હોય અને તે માણસ પ્રયાણમાં સાથે થયો હોય તો કાર્યની સિદ્ધિ થાય, એટલે કે જેમ તે ઘડો પૂર્ણ ભરાઈને પાછો આવશે, તેમ પ્રયાણ કરનાર પણ પૂર્ણ થઈને પાછો આવશે એમ બાજવું.” રત્નમાળામાં અપશકુનના પરિહાર માટે કહ્યું છે કે—

“ આદ્યે વિરુદ્ધે સ્વકુને પ્રતીક્ષ્ય,

પ્રાણાન્નૃપઃ પશ્ચ ચ વદ્ ચ યાયાત્ ॥

અષ્ટૌ દ્વિતીયે દ્વિગુણાસ્તૃતીયે,

વ્યાવૃત્ત્ય નૂનં ગૃહમશ્યુપેયાત્ ॥૧॥ ”

“રાજાને પ્રયાણ વખતે પહેલું અશુભ શકુન થયું હોય તો પાંચ અને છ એટલે અગિયાર પ્રાણ સુધી રાહ જોઈને પછી પ્રયાણ કરવું, ખીલ વખત પણ અશુભ શકુન થાય તો દ્વિગુણ આઠ એટલે સોળ પ્રાણ સુધી વિરંબ કરીને પછી ચાલવું, અને ત્રીજી વાર પણ અપશુકન થાય તો પાછા ફરીને ઘેર જ આવવું.”

આ સિવાય ખીજાં શકુનો શકુનનાં આગમ (શાસ્ત્ર) થી એટલે વસંતરાજ વિગેરેનાં કરેલાં શાસ્ત્રોથી જાણવાં. અર્થાત્ ખીજા આચાર્યોએ પોતપોતાના અથોમાં યાત્રાના અધિકારમાં પ્રયાણને યોગ્ય એવાં શકુનો પણ વિસ્તારથી કહ્યાં છે, અમે તો અહીં તેનું પ્રસ્તુત (પ્રસંગ) નહીં હોવાને લીધે તથા શકુનનાં શાસ્ત્રથી પણ તેના જ્ઞાનનો સંભવ હોવાથી કહ્યાં નથી.

પ્રાણપ્રણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણોને સાધારણ યાત્રાના વિધિને કહીને હવે શત્રુના વિજયના પ્રયોજનવાળું નૃપાદિકતું પ્રયાણ ચાળીશ શ્લોકો વડે કહે છે, તેમાં પ્રથમ દુષ્ટ નિમિત્તોનો પરિહાર કરે છે.—

આકાલિકીપુ વિદ્યુદ્ગર્જિતવર્ષાસુ વસુમતીનાથઃ ।

ઉત્પાતેષુ ચ ભૌમાન્તરિક્ષદિવ્યેષુ ન પ્રવસેત્ ॥૨૬॥

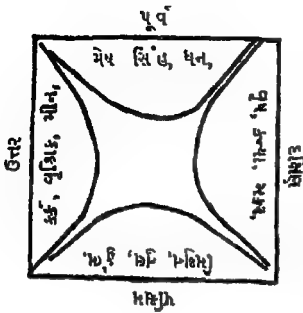
અર્થ—રાજાએ આકાળે થતી એટલે ગભાં કે વર્ષાઋતુ વિના થતી વીજળી, ગજનાં તથા વૃષ્ટિને વિષે પ્રયાણ ન કરવું, અહીં રાજાએ કરીને સામંતાદિક તથા આચાર્યાદિક પણ જાણવા. તથા ભૌમ, અંતરિક્ષ અને દિવ્ય ઉત્પાતોમાં પ્રયાણ ન કરવું. અહીં ભૌમ ઉત્પાત એટલે ભૂમિકંપ વિગેરે, તથા જે ચર પદાર્થોનું સ્થિર થવાપણું અને સ્થિર પદાર્થોનું ચલ સ્વભાવપણું અથવા પુષ્પ, ફળાદિકનો વિકાર એ સર્વ ભૌમ એટલે ભૂમિના ઉત્પાત જાણવા. અંતરિક્ષ (આકાશ) ના ઉત્પાત ઉલ્કાપાત, નિર્ધાત (આકાશમાં ગડ-ગડાટ), પવનનું તોફાન, ગધર્વ નગર, ઇન્દ્રધનુષ, રાતો ઐરાવણ હાથી, ૧ પરિવેષ, હંડ, પરિધ વિગેરે જાણવા. તથા દિવ્ય ઉપદ્રવો એટલે ચંદ્ર કે સૂર્યનું અકુળ તથા નક્ષત્રનો વિકાર અને કેતુનું દર્શન એ વિગેરે જાણવા. મૂળ શ્લોકમાં ચ શબ્દ છે તેથી રાહ અને યોગિની (જોગળી) વિગેરેનો પણ વિચાર કરવો. “આવા સમયમાં સાત દિવસ સુધી પ્રયાણ કરવું નહીં.” એમ દેવસંવહન કહે છે. “એક દિવસ તો અવશ્ય તજવો.” એમ સારંગ કહે છે. “કેતુ જોયો હોય તો રોગ દિવસ સુધી પ્રયાણ ન કરવું, પણ ચૈત્ર કે વૈશાખ માસમાં જોયો હોય તો તે શુભ છે” એમ વસાહ કહે છે.

હવે યાત્રાને યોગ્ય એવું લક્ષ કહે છે—

યાત્રત્રયં દિગ્મુલે લગ્ને, સિદ્ધયૈ શીર્ષાદયે તથા ।

પત્તદિલેમયોર્જાતુ, યાત્રા યાતુર્ન સિદ્ધયે ॥૨૬॥

લગ્નનું દિગ્મુખ ચર્ક

અર્થ—મેષાદિક રાશિઓ અનુક્રમે પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓના ઇશ છે, તે જ પ્રમાણે સિંહાદિક ચાર તથા ધનુવાદિક ચાર રાશિઓ પૂર્વાદિક દિશાઓના ઇશ છે એમ પૂર્વે કહ્યું છે. તે રાશિઓ તે તે દિશાના મુખવાળી છે એમ ન્યોતિર્વિદો કહે છે. તેથી દિગ્મુખ લગ્નમાં તથા શીર્ષાદયી લગ્નમાં પ્રયાણ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે અને તેથી ઉલટું એટલે ઉત્તર કે પૂર્વ મુખનું લગ્ન હોય ત્યારે અનુક્રમે દક્ષિણ કે પશ્ચિમમાં ગમન

કરવું અને દક્ષિણ કે પશ્ચિમ મુખવાળા લગ્નમાં અનુક્રમે ઉત્તર કે પૂર્વમાં ગમન કરવું તથા પૃષ્ઠોદયી લગ્નમાં ગમન કરવું એ સિદ્ધિને માટે નથી. વિશેષ એ છે કે યાત્રામાં લગ્ન માથે ચર જ ગ્રહણ કરવું.

લક્ષ્ય કહે છે કે—

“અનિષ્ટદં દિક્પ્રતિલોમલગ્નં પૃષ્ઠોદયે વાચ્છિકતકાર્યનાશઃ”

“પ્રતિલોમ (ઉલટી) દિશામાં લગ્ન હોય અને ગમન કરે તો અનિષ્ટ ફળ મળે તથા પૃષ્ઠોદયી લગ્નમાં ગમન કરે તો ઇચ્છિત કાર્યનો નાશ થાય.”

જન્મલગ્ને શુભા યાત્રા, જન્મરાશ્યુદયે તુ ન ।

તયોશ્ચોપચયસ્થેષુ, રાશિષ્વિષ્ટા પરેષુ ન ॥૨૭॥

અર્થ—યાત્રા કરનાર નૃપાદિકને જન્મલગ્નમાં યાત્રા કરવી શુભ છે, આથી કરીને એવું સૂચ્યું કે—પ્રથમ જન્મનું લગ્ન બાણીને પછી યાત્રાનું લગ્ન આપવું ભેઈએ, તે વિના લગ્ન આપવું નહીં, કારણ કે જન્મલગ્ન બાણીને દશા, આયુષ્ય અને ગ્રહણ બળ ભેઈને આપેલું યાત્રાદિક સુદૂર્ત ફળદાયક થાય છે. રત્નમાળામાં કહ્યું છે.

“અજ્ઞાતજન્મનોડપ્યન્યૈર્યાનં યોજ્યમિતિ સ્મૃતમ્ ।

પ્રશ્નલગ્નનિમિત્તાદૈર્વિજ્ઞાતે સદસત્ફલે ॥૧૧॥”

“જન્મલગ્ન બાણીમાં ન હોય તો પણ પ્રશ્નલગ્ન અને નિમિત્ત વિગેરે અન્ય એટાએ કરીને શુભાશુભ ફળ બાણીને પ્રયાણનું સુદૂર્ત આપવું એમ કહ્યું છે કે,”

જન્મરાશિના ઉદયમાં યાત્રા કરવી શુભ નથી, એટલે કે જન્મમાં જે ઠેકાણે ચંદ્ર હોય તે જન્મરાશિ કહેવાય છે. તે જન્મરાશિનું જ લગ્ન હોય તો તેમાં યાત્રા કરવી

શુભ નથી. રતનમાળામાં તો “જન્મરાશિના લગ્નમાં પણ યાત્રા કરવી શુભ છે.” એમ કહ્યું છે. તે જન્મલગ્ન અને જન્મરાશિની અપેક્ષાએ ઉપચયસ્થાનમાં એટલે ૩-૬-૧૦ અને ૧૧ માં સ્થાનમાં રહેલી રાશિઓ યાત્રામાં શુભ છે. તે સિવાય બીજા સ્થાનમાં હોય તો તેમાં યાત્રા કરવી શુભ નથી. વિશેષ એ છે જે—“શત્રુની જન્મરાશિ કે જન્મલગ્ન અથવા તે બંનેના સ્વામી તત્કાળના લગ્નથી થોડે સમયે સ્થાને હોય ત્યારે પણ યાત્રા કરવાથી જય થાય છે, અને જો શત્રુની જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નનાં ઉપચયસ્થાનો થોડે કે સાતમે સ્થાને હોય તો પણ જય થાય છે.” એમ રતનમાળામાં કહ્યું છે,

પાપૈરસ્તાંબુર્ગૈદે, યુતે વા જન્મલગ્નમે ।

સૌમ્યગ્રહૈસ્તુ નૈવં વૈ-ત્તદા યાતુઃ પરાભવઃ॥૨૮॥

અર્થ—જે કોઈ સ્થાનમાં રહેલી જન્મલગ્નની રાશિ યાત્રાલગ્નના સાતમા ને થોડા સ્થાનમાં રહેલા પાપઅહોએ કરીને યુક્ત હોય અથવા તેમની દૃષ્ટિ પડતી હોય, તથા તે જ જન્મલગ્નની રાશિ સાતમા ને થોડા સ્થાનમાં રહેલા સૌમ્ય અહોએ કરીને યુક્ત કે દૃષ્ટ ન હોય તો (તેવે વખતે) પ્રયાણ કરનારનો પરાભવ થાય. અર્થાત્ પાપઅહોની જેમ સૌમ્ય અહોએ યુક્ત અથવા દૃષ્ટ હોય તો પરાભવ ન થાય. વિશેષ એ છે જે—યાત્રાને સમયે જન્મકુંડળી સંબંધી આઠમું તથા છટકું સ્થાન કૂંર અને સૌમ્ય અહોએ સહિત હોય તો તે અશુભ છે. તે વિષે દૈવજવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“વધઃ પ્રયાતુસ્ત્વરિભિઃ પ્રસૂતૌ રંધ્રારિભે કૂરચુમાન્વિતે ચૈત્ ।

“જન્મનું આઠમું અને છટકું સ્થાન જો કૂંર અને શુભ અહોએ યુક્ત હોય તો તે વખતે શત્રુ તરફ પ્રયાણ કરનારનો વધ થાય છે.”

અષ્ટમં સ્વેન્દુલગ્નાભ્યાં, તાભ્યાં પૃથમથ દ્વિપઃ ।

તદ્રાશિનાથયુક્તં વા, લગ્નં યાતુરનર્થકૃત્ ॥૨૯॥

અર્થ—જન્મકાળના ચંદ્રથી અને જન્મકાળના લગ્નથી જે આઠમું લગ્ન તે યાત્રામાં તબવા થોડા છે અને તે બંનેથી છટકું લગ્ન હોય તે પણ તજવા લાયક છે. તથા શત્રુના જન્મલગ્નથી અને જન્મરાશિથી છટકે સ્થાને રહેલી જે રાશિ તે જો લગ્નમાં હોય તો તેને પણ તજવી. તેમ જ જન્મ રાશિથી અને જન્મલગ્નથી જે આઠમી અને છટકી રાશિ હોય તથા શત્રુના જન્મલગ્નથી અને જન્મરાશિથી જે છટકી રાશિ હોય તે છએ રાશિ. જોના સ્વામીએ કરીને યુક્ત એવું જે લગ્ન તે પણ યાત્રામાં તબવા લાયક છે. આ સર્વ પ્રકારનું લગ્ન પ્રયાણ કરનારને અનર્થકારક છે. આ વિષે દૈવજવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“જન્મર્થ લગ્નાષ્ટમરાશિલગ્ને, પૃષ્ઠોદયે શત્રુમલગ્નતો વા ।

તદ્રાશિનાથૈરથવોદયસ્થૈઃ, કરોતુ યાત્રાં વિપમણ્ણં વા ॥૩૧॥”

“જન્મરાશિ તથા જન્મલગ્નથી આઠમી રાશિનું લગ્ન હોય, અથવા શત્રુની જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નથી છટકું સ્થાન લગ્નનું હોય, અથવા તે સર્વના સ્વામીએ કરીને યુક્ત

લગ્ન હોય તો તેવા સમયે પ્રયાણ કરો અથવા વિષતું ભક્ષણ કરો, તે બંને સમાન છે.”

કર્કવૃશ્ચિકમીનાનામુદયેઽશે ચ ન વ્રજેત્ ।

મૂર્તિસ્થેઽદર્શલે રાત્રી રાત્રિવીર્ણેઽહ્નિ ચ ગ્રહે ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીનતું લગ્ન હોય અથવા તેના નવાંશ હોય તે વખતે પ્રયાણ કરવું નહીં. તથા યાત્રાના લગ્નમાં રહેલો ગ્રહ જો દિવસે બળવાન હોય તો રાત્રે પ્રયાણ કરવું નહીં અર્થાત્ દિવસે પ્રયાણ કરવું અને તે ગ્રહ જો રાત્રે બળવાન હોય તો દિવસે પ્રયાણ કરવું નહિ અર્થાત્ રાત્રે પ્રયાણ કરવું.

કર્ક અને વૃશ્ચિક એ બે ક્રીટ (ક્રીડા) છે, તેથી તેમનું યાત્રામાં અસમર્થપણું છે, માટે તે બે વર્જવા અને મીન લગ્નમાં પ્રયાણ કર્યું હોય તો વક્ર માર્ગે ભટકી ભટકીને કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના જ પાછો આવે છે. તે વિષે રત્નભાષામાં કહ્યું છે કે—

“વક્રઃ પન્થ્યા મીનલગ્નેઽન્નકે વા,

કાર્યાસિદ્ધૌ સ્યાનિવૃત્તિશ્ચ તત્ર ।”

“મીનના લગ્નમાં અથવા નવાંશમાં પ્રયાણ કર્યું હોય તો વક્ર માર્ગમાં જ એટલે અવળે માર્ગે જવાય છે, અને કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વિના પાછું અવાય છે.” તથા થડા (કુંભ) ખાત્રી છે, તેથી કુંભતું લગ્ન તથા નવાંશ પણ તજવા યોગ્ય છે” એમ પણ રત્નભાષામાં કહ્યું છે.

સિદ્ધયૈ સૌમ્યેશ્વલગ્નનિ, નૌયાનં જલમેષ્વપિ ।

જાનીયાલ્લોકતશ્ચાત્ર, રાત્રીનાં વશ્યતાં મિથઃ ॥૩૧॥

અર્થ—સૌમ્ય સ્વામીના લગ્નમાં પ્રયાણ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. અને વહાણતું પ્રયાણ જળચર રાશિના લગ્નમાં અથવા તેના નવાંશમાં પણ કાર્ય સિદ્ધિને માટે છે; અને વહાણ પૂણી થવાથી વિઘ્નરહિતપણું તથા લાભ એ બંને થાય છે. તથા અહીં રાશિઓનું પરસ્પર વશપણું ક્ષોભથી બાકીનું. તે વિષે દૈનસવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“ચતુષ્પદા દ્વયંદ્વિવશા વિર્સિહાઃ, સરીસૃપાશ્ચામ્બુચરાશ્ચ મક્ષ્યાઃ ।

સિંહસ્ય વશ્યા વિસરીસૃપાઃ સ્યુ—રૂઢાં જનોક્તવ્યવહારતોઽન્યત્ ॥૧॥

સ્થલામ્બુસંભૂતસરીસૃપાશ્ચ, ભવન્તિ વશ્યા વલિનાં સ્વકાનામ્ ।

સમા દ્યુસંસ્થા વિષમાન્ મજન્તે, વશ્યા રજન્ત્યાં વિષમાઃ સમાનામ્ ॥ ૨ ॥

“શેષ, વૃષ, સિંહ, ધનુષનો પાછલો અર્ધ ભાગ તથા મકરનો પહેલો અર્ધ ભાગ, આટલાં ચતુષ્પદ કહેવાય છે, મિથુન, કન્યા, તુલા, કુંભ અને ધનુષનો પહેલો અર્ધ ભાગ, આટલાં મનુષ્ય છે, કર્ક, મીન અને મકરનો પાછલો અર્ધ ભાગ, આટલાં જળચર છે, અને એક વૃશ્ચિક સરીસૃપ એટલે વૃશ્ચિક. હવે શ્લોકના અર્થ આ પ્રમાણે છે—સિંહ સિંધાયાનાં ચતુષ્પદો મનુષ્યને વશ છે. વૃશ્ચિક અને જળચરો મનુષ્યના ભક્ષ્ય (ભક્ષણ

કરવા લાયક) છે વૃશ્ચિક વિનાના સર્વે સિંહને વશ છે, ખીજું મનુષ્યમાં કહેલા વ્યવહારથી બાણુવું એટલે કે વૃશ્ચિકને સિંહ પણ વશ્ય છે. સર્વે પુરુષ રાશિઓ કન્યાને વશ્ય છે, તથા ધનુષને સર્વે વશ્ય છે વિગેરે (૧). બે બન્ને રાશિ પરસ્પર રથબચર, જળચર કે વૃશ્ચિક હોય ત્યારે તે બન્નેની મધ્યે જે બળવાન હોય તેને ખીજો એટલે દુર્ગંધ વશ્ય હોય છે. જેમ મેષ વૃષને વશ્ય છે, મીન અને કર્ક મકરને વશ્ય છે. વૃશ્ચિકને ખીજો નિર્ગંધ વૃશ્ચિક વશ્ય હોય છે. બન્ને મેષ કે બન્ને વૃષ વિગેરે બન્ને એક જ હોય તોપણ વૃશ્ચિકની જેમ બળતું અધિકપણું વિચારીને વશ્યપણું બાણુવું. ઇષ્ટ લગ્ન દિવસે કે રાત્રિએ હોય છે. તેમાં બે દિવસ હોય તો સમ રાશિઓ વિષમ રાશિને વશ્ય હોય છે અને રાત્રિ હોય તો વિષમ રાશિઓ સમ રાશિઓને વશ્ય હોય છે. આતુ' ફળ આગળ કહેશે. ”

જન્મકાલે શુભૈર્યુક્તા, દ્વિતીયારત્તરણેષ્વ યે ।

નિષ્કૂરા નિર્વિકારાશ્ચ, તે લગ્ને રાશ્યઃ શુભાઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—જે રાશિઓ જન્મકાળે શુભ અહોરત્રે યુક્ત હોય, તથા જે રાશિઓ રવિથી ખીજી હોય, આ સૂર્યથી ખીજી રાશિની બતકમાં “વેશિ” એવી સંજ્ઞા (નામ) કહી છે. “સૂર્યાદિતીયમુક્ષ” વેશિ. ” “સૂર્યથી ખીજું લગ્ન વેશિ કહેવાય છે, ” એમ કહ્યું છે, તથા જે રાશિઓ નિષ્કૂર એટલે જન્મકાળે જે રાશિમાં કૂર અહ ન હોય એવી હોય, તથા જે નિર્વિકાર હોય એટલે કે કૂર અહ ભોગવેલી રાશિ સવિકાર અને ચંદ્ર ભોગવેલી હોય તે નિર્વિકાર કહેવાય છે, જન્મકાળે આવી રાશિઓ હોય તો તે યાત્રાના લગ્નમાં શુભ બાણુવી.

યજ્ઞ્વ વશ્યં સ્વલગ્નેન્દ્રો-ર્ન ચ વશ્યં દ્વિપસ્તયોઃ ।

શત્રોરેવાદમં તાભ્યાં, લગ્નં યાતુર્જયાવહમ્ ॥૩૩॥

અર્થ—જે યાત્રાતુ' લગ્ન પોતાના જન્મલગ્નને તથા જન્મરાશિને વશ્ય હોય, અને શત્રુના જન્મલગ્નને તથા જન્મરાશિને વશ્ય ન હોય, વગી તે યાત્રાલગ્ન શત્રુના જન્મલગ્ન અને જન્મરાશિથી આઠમે હોય, તો તે લગ્ન યાત્રા કરનારને જ્ય આપનારું છે.

આ પ્રમાણે આઠ સ્ત્રીકો વડે યાત્રાને યોગ્ય લગ્ન કહ્યું. હવે “જન્તા છન્વગ્ગ-મુદ્ધીએ ” “યાત્રા છ વર્ગની શુદ્ધિએ કરીને કરવી યોગ્ય છે ” એમ હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે. માટે યાત્રાને યોગ્ય એવા હોરાદિક પાંચ વર્ગ કહે છે.—

વિમુક્તાક્રાન્તભોગ્યાનિ, રાઘ્યર્દાન્યુષ્ણરશ્મિના ।

ઊર્ધ્વતિર્યગ્ધોમુખ્યો, હોરાઃ સ્યુદ્યાવધિ ॥૩૪॥

અર્થ—જે હોરા સૂર્યે ભોગવીને મૂકી દીધી હોય તે ઊર્ધ્વમુખી કહેવાય છે, જે ભોગવાતી હોય તે તિર્યગ્મુખી કહેવાય છે અને જે હમ્બુ હવે ભોગવવાની છે તે અધોમુખી

કહેવાય છે. ત્યાર પછીની બીજી ત્રણ હોરાને એ જ રીતે અનુક્રમે ઊર્ધ્વમુખી, તિર્થંગુમુખી અને અધોમુખી બાણવી, ત્યારપછીની પછી ત્રણ એ જ રીતે બાણવી. એ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ હોરાને અનુક્રમે ઉઘ્ય સુધી એટલે સૂર્યોદય સુધી તે તે નામવાળી બાણવી. અથવા ઉઘ્ય સુધી એટલે લગ્નમાં અધિકાર કરેલી હોરા સુધી બાણવી. આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની હોરાની કલ્પના કરવી. તેથી કરીને એક દિવસ રાત્રિમાં યદને એવીશ હોરા હોવાથી તેમના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર ગણવાથી આઠ વખત આવૃત્તિ થાય છે.

હવે ત્રણ પ્રકારની હોરાનું કળ કહે છે.—

જયમૂર્ધ્વમુક્તિ હોરા, વિપદસ્તિર્વગ્નનાના ।

અધોમુક્તિ રણે યાતુ-મંત્રાં દિશતિ લગ્નગા ॥૩૫॥

અર્થ—લગ્નમાં રહેલી ઊર્ધ્વમુખી હોરા યુદ્ધમાં જયને આપે છે, તિર્થંગુમુખી આપત્તિને આપે છે, અને અધોમુખી હોરા નાશને આપે છે. અર્થાત્ લગ્નમાં ઊર્ધ્વમુખી હોરા આવે તે વખતે પ્રયાણ કરવાથી જય થાય છે.

હવે દ્રેષ્કાણુ વિશે કહે છે.—

દ્રેષ્કાણુઃ ફલરત્નાદયઃ, શુભનાથઃ શુભેક્ષિતઃ ।

શુભોઽશુભસ્તુ સાક્ષાદિ-પાવકઃ^૧ પાપવીક્ષિતઃ ॥૩૬॥

અર્થ—દરેક રાશિમાં ત્રણ ત્રણ દ્રેષ્કાણુ હોય છે. તેમાં જે દ્રેષ્કાણુ કળ, રત્ન તથા ઉપલક્ષણથી પુષ્પ, ભાંડ (વાસણ) વિગેરેથી યુક્ત હોય, સૌમ્ય સ્વામીવાળો હોય, સૌમ્ય સ્વામીએ પૂર્ણ (ચાર પાંદ) દષ્ટિએ જોયેલો હોય, તેમજ સૌમ્ય આકારવાળો હોય, તે દ્રેષ્કાણુ જો યાત્રાના લગ્નમાં હોય તો તે શુભ છે, અને જે દ્રેષ્કાણુ યાત્રાલગ્નમાં અજ, સર્પ અને અગ્નિએ કરીને યુક્ત હોય અથવા પાશ એટલે બંધને કરીને યુક્ત હોય, તથા કૂર અથવા જોયેલો હોય તેમજ ઉપલક્ષણથી કૂર અથવા યુક્ત હોય, કૂર સ્વામીવાળો હોય અથવા કૂર આકારવાળો હોય તો તે અશુભ છે. કહ્યું છે કે—

“દ્રેષ્કાણાકારચેષ્ટાગુણસદૃશફલં યોજયેત્ વૃદ્ધિહેતો-

દ્રેષ્કાણે સૌમ્યરૂપે કુસુમફલયુતે રત્નમાંહાન્વિતે ચ ।

સૌમ્યૈર્દષ્ટે જયઃ સ્યાત્પ્રહરણસહિતે પાપદષ્ટે ચ મજ્જાં,

સાગ્નૌ દાહોઽથ વન્ધઃ સમુજગનિગદ્ધે પાપયુક્તેઽપિ ચાઽશ્રીઃ ॥૧॥”

“વૃદ્ધિને માટે દ્રેષ્કાણુનું કળ તેના આકાર, ચેષ્ટા અને શુભની સદૃશ બાણવું. તેમાં જો દ્રેષ્કાણુ સૌમ્ય આકારવાળો તથા પુષ્પ, કળ, રત્ન અને ભાંડથી યુક્ત હોય તથા સૌમ્ય અથવા જોયેલો હોય તો જય થાય છે. હથિયાર સહિત તથા પાપ અથવા જોયેલો હોય તો ભંગ (નાશ) થાય, અગ્નિ સહિત હોય તો દાહ થાય, સર્પ તથા બંધન સહિત

૧. પાશલઃ इति पाठान्तरम् ।

હોય તો બંધન થાય, અને પાપ બહે યુક્ત હોય તો અલક્ષ્મી થાય. ”

દ્રેષ્યાણાં રૂપે (આકારો) બૃહન્નમતકમાં આ પ્રમાણે કહ્યાં છે -

૧. મેષ રાશિમાં પહેલો દ્રેષ્યાણુ પુરુષરૂપે છે, તેના હાથમાં પરશુ છે. અને તે તેણે જિંચો કરેલો છે, વળી તે કાળો, રક્ત નેત્રવાળો અને કૂર છે. ૧. બીજો દ્રેષ્યાણુ સ્ત્રીરૂપે છે, તેને રાતાં વસ્ત્ર છે, તેનું મુખ અશ્વના જેવું છે, તેનું મુખ, ઉડ (સાથળ) અને પગ લાંબા છે, એક પગવડે દેખાય છે, તથા અતુષ્પદ જેવું તેનું મુખ હોવાથી તે અતુષ્પદ છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્યાણુ પુરુષ છે, કૂર, કપિલ વર્ણવાળો, રાતાં વસ્ત્રવાળો તથા જિંચો કરેલો હંડ હાથમાં રાખેલ છે. ૩.

૨. વૃષ રાશિમાં પહેલો દ્રેષ્યાણુ સ્ત્રીરૂપે છે, તેના કેશ ટુંકા અને કપાયેલા છે, ઉદર મોટું છે, તેનાં વસ્ત્ર તથા ભૂષણો અગ્નિથી દગ્ધ થયેલાં છે. ૧. બીજો દ્રેષ્યાણુ પુરુષરૂપે છે, બકરા જેવા મુખવાળો છે, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ (ઘર), હળ અને ગાડાના કર્મમાં કુશળ છે, તથા તે અતુષ્પદ છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્યાણુ પુરુષ છે, તેનું શરીર તથા પગ મોટા છે. ૩.

૩. મિથુન રાશિમાં પહેલો દ્રેષ્યાણુ સ્ત્રીરૂપે છે. તે દ્રેષ્યાણુરૂપ સ્ત્રી સ્વરૂપવાન, દીન પ્રભવાળી, જિંચો હાથવાળી, ઋતુવાળી તથા અલંકારોમાં આદરવાળી છે. ૧. બીજો દ્રેષ્યાણુ પુરુષરૂપે છે. બડુડના જેવા મુખવાળો, ઉદાનમાં રહેલો તથા બાબતર અને ધનુષ -બાણ ધારણ કરેલો છે, આ બગ (પક્ષી) છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્યાણુ નરરૂપે છે. ન્તનોથી શોભિત, પંડિત તણ (બાણનું લાઘુ) તથા બાબતરને ધારણ કરનાર અને ધનુર્ધારી છે. ૩.

૪. કર્કમાં પહેલો દ્રેષ્યાણુ નર છે. હાથીના જેવું શરીર છે, અશ્વના જેવો કંઠ છે, શૂકર (ભુંડ) જેવું મુખ છે, પત્ર (પાંદડાં) તથા મૂળને ધારણ કરનાર છે, આ અતુષ્પદ છે. ૧. બીજો દ્રેષ્યાણુ સ્ત્રી છે, જીવાન છે, સર્પ સંહિત છે અને વનમાં રહેનાર છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્યાણુ નર છે, તે સર્પથી વીંટાયેલો છે. વહાણમાં બેઠેલો છે, તથા મુવર્ણના આભરણોથી યુક્ત છે. ૩.

૫. સિંહમાં પહેલો દ્રેષ્યાણુ નર છે. તે શાલ્મલી વૃક્ષ પર બેઠો છે, ગીધ, શીયાળ અને કૂતરા જેવો તથા મલિન વસ્ત્રવાળો છે. આ બગ તથા અતુષ્પદ છે. ૧. બીજો દ્રેષ્યાણુ નર છે. અશ્વની આકૃતિવાળો, કાળું ચર્મ અને કંબલને ધારણ કરે છે; ધનુર્ધારી છે, તેની નાસિકાનો અથ્ર લાગ નમેલો છે. આ અતુષ્પદ છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્યાણુ નર છે. તેનું મુખ રીંછ જેવું છે, વાનર જેવી ચેષ્ટા કરે છે, હાઠી મૂંઝવાળો છે, ટુંકા કેશવાળો છે. તેના હાથમાં હંડ, દળ અને માંસ છે. આ અતુષ્પદ છે. ૩.

૬. કન્યામાં પહેલો દ્રેષ્યાણુ સ્ત્રીરૂપે છે. તે દ્રેષ્યાણુરૂપ સ્ત્રી પુષ્પોથી ભરેલા ઘડાથી યુક્ત છે, મલિન વસ્ત્રવાળી છે, તે યુરુના કુળની ઇચ્છા રાખે છે. ૧. બીજો દ્રેષ્યાણુ નર છે. તેના હાથમાં લેખણ છે, તે રંગે સ્થામ છે, તેને વાળ ઘણા છે, તેનું મસ્તક આ. સિ. ૨૮

વસ્ત્રથી ઢાંકેલું છે, તેના હાથમાં વિસ્તારવાળું ધનુષ છે, ૨. ત્રીજો દ્રેષ્કાણુ સીરૂપે છે. તે દ્રેષ્કાણુરૂપ સ્ત્રી ગૌરવર્ણવાળી, ઊંચી, ધોયેલાં સારાં વસ્ત્રવાળી છે, તેના હાથમાં કુંભ તથા કંડણી છે, તે દેવાલય તરફ ભાય છે. ૩.

૭. તુલામાં પહેલો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તેના હાથમાં ત્રાજવાં છે, તે ચોટામાં રહેલો છે, માન તથા ઉન્માન કરવામાં ચતુર છે તથા ભાંડની ચિંતા કરે છે. ૧. બીજો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તેનું સુખ ગીધ પક્ષીના જેવું છે, તે ઘટ સહિત છે, ભૂખ્યો તથા તરસ્યો છે. આ ખગ છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તે કૂળ અને માંસને ધારણ કરનાર છે, સુવર્ણની તૂણ (ભાથો) તથા બખતરને ધારણ કર્યાં છે. વાનરના જેવો છે; રત્નવડે ચિત્ર વિચિત્ર છે, હાથમાં ધનુષ છે તથા તે વનમાં મૃગોને ભય પમાડે છે. આ ચતુષ્પદ છે. ૩.

૮. વૃશ્ચિકમાં પહેલો દ્રેષ્કાણુ સીરૂપે છે. તે દ્રેષ્કાણુરૂપ સ્ત્રી નન્ન છે, સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયેલી છે, તેના પગ સર્પથી બાંધેલા છે, તેનું રૂપ મનોહર છે, તે સમુદ્રમાંથી કાંકા તરફ આવે છે. ૧. બીજો દ્રેષ્કાણુ સીરૂપે છે. તે પતિને માટે સર્પવડે પોતાના અંગને વીટે છે, તેની આકૃતિ કાચબા અને કુલાના જેવી છે, તે સ્થાન તથા સુખને ઈચ્છે છે, ૨. ત્રીજો દ્રેષ્કાણુ પુરુષ છે. સિંહ જેવું તેનું રૂપ છે. તેનું નાક ચીળડું અને સુખ કાચબા જેવું છે. આ કાચબો તથા ચતુષ્પદ છે. ૩.

૯. ધનમાં પહેલો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તેના હાથમાં લાંબું ધનુષ છે, તે મનુષ્ય જેવા સુખવાળો અને અધના જેવા શરીરવાળો છે. આ ચતુષ્પદ છે. ૧. બીજો દ્રેષ્કાણુ સીરૂપે છે. તેનું અંગ ગૌરવર્ણ છે; તે સમુદ્રમાંથી રત્નો કાઢે છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્કાણુ નર છે, તે ગૌરવર્ણવાળો છે, હાથમાં ઢંડ રાખીને બેઠેલો છે, કાઠી મૂછવાળો છે. રેશમી વસ્ત્ર તથા ચર્મને ધારણ કરનારો છે. ૩.

૧૦. મકરમાં પહેલો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તેને શરીર ઘણા વાળ છે, તેની આકૃતિ શૂકર (ભુંડ) જેવી છે, તેની કાઠાઓ સ્થૂળ છે, તે બંધનથી બંધાયેલો છે. તેને શીઘ્ર સુખ છે. આ ચતુષ્પદ છે. ૧. બીજો દ્રેષ્કાણુ સીરૂપે છે. તે શ્યામ, અલંકાર સહિત તથા કાનમાં લોહના આભૂષણથી ભૂષિત છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તેનું અંગ કિન્નર જેવું છે; તેણે તૂણ, બખતર અને ધનુષને ધારણ કર્યાં છે, તેણે કંબલ ધારણ કર્યો છે, તથા સ્કંધ ઉપર રત્નજડિત કુંભ ઉપાડ્યો છે, ૩.

૧૧. કુંભમાં પહેલો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તે ચર્મને ધારણ કરનાર; ગીધ પક્ષીના જેવા સુખવાળો તથા કંબલ સહિત છે. આ ખગ છે. ૧. બીજો દ્રેષ્કાણુ સીરૂપે છે. તેનાં વસ્ત્રો મલિન છે, તેણે મસ્તક પર ભાંડ રાખ્યાં છે, અગ્નિ વડે શકટ (ગાડી) બળી બવાથી તેમાંથી લોહું ગ્રહણ કરે છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્કાણુ નર છે. તે સિંહના જેવો છે, શ્યામ છે, તેના કાનમાં વાળ છે, તેના મસ્તક પર મુગટ છે, તેણે છાલ, પાંદડાં, રસ અને કૂળ ધારણ કરેલાં છે. ૩.

૧૨. મીનમાં પહેલો દ્રેષ્કાણુ નરરૂપે છે. તેના હાથમાં હાર, ચોટી અને શંખ છે, તેણે આભૂષણ પહેર્યાં છે, તે નાવમાં બેઠો છે, અને સમુદ્ર તરે છે. ૧. બીજો દ્રેષ્કાણુ

સ્રી છે. તેનું અંગ ગૌર છે, તે નાવમાં બેઠી છે, અને તે સમુદ્રમાંથી કાંઠા તરફ બાય છે. ૨. ત્રીજો દ્રેષ્ઠાણ નર છે. તે નગન, લીરુ અને ચોર તથા અગ્નિથી વ્યાકુળ થયેલો છે, તેનું અંગ સર્પથી વીંટાયેલું છે, તે ગર્તા (ખાડા)ની પાસે રહેલો છે. આ દ્રેષ્ઠાણ વ્યાકુળ છે. ૩.

આનું ક્ષણ ચિંતા તથા બોવાયેલી વસ્તુના પ્રશ્નમાં “દ્રેષ્ઠાણોએ કરીને (તેને અનુસરીને) ચોરો કહેલા છે” એ પ્રકારે છે. રોગીના પ્રશ્નમાં બે ગૃધ્ર, કોઠ કે સર્પનો ત્રિંશાંશ લગ્નમાં હોય તો તે રોગીનું મરણ થાય છે. બંધનથી છૂટવાના પ્રશ્નમાં સર્પનો ત્રિંશાંશ લગ્નમાં આવે તો શૂંખલાથી કે પાશથી બંધન થાય ઇત્યાદિ. યાત્રાના વિષયમાં આ દ્રેષ્ઠાણનો જેવી રીતે ઉપયોગ છે તે પ્રથમ કહ્યો છે.

દ્રેષ્ઠાણના સ્વામી પ્રથમ કહ્યા છે. તે દ્રેષ્ઠાણ શુભ અહે ભેયેલો હોય એમ જે મૂળ સ્લોકમાં કહ્યું છે તેમાં એવું સમજવું કે જે દ્રેષ્ઠાણ લગ્નમાં રહેલો છે, તે નામની રાશિ યાત્રાની કુંડળીમાં જે સ્થાને હોય તેને બે શુભ અહે ભેયેલી હોય તો તે દ્રેષ્ઠાણ શુભ અહે ભેયેલો કહેવાય છે. જેમકે વૃષનો બીજો દ્રેષ્ઠાણ કન્યા છે, તેનો સ્વામી યુધ છે, તે સૌમ્ય છે, તેના ઉપર ખારમા અને પહેલા સ્થાનમાં રહેલા શુક અને શુકની પૂર્ણ દષ્ટિ પડે છે. એ જ રીતે કૂર સ્વામીપણ અને કૂર દષ્ટિપણ પણ બહુવું. એ જ પ્રમાણે આગળ ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ વિગેરે કહેવાશે, તેમાં પણ નવાંશાદિકનું સૌમ્ય અને કૂર સ્વામીપણ તથા સૌમ્ય અને કૂર દષ્ટિપણ બહુવું.

શન્યર્કેન્દુકુર્જાસ્ત્યક્ત્વા, શુભોડન્યેપાં નવાંશકઃ ।

લગ્નવદ્વાદશાંશસ્તુ, ત્રિંશાંશસ્તુ નવાંશવત્ ॥૩૭॥

અર્થ—શનિ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને મંગળના નવાંશને છોડીને બીજાના નવાંશો શુભ છે. લગ્નની જેમ દ્વાદશાંશ બહુવો, અને નવાંશની જેવો ત્રિંશાંશ અશુભો. દૈવજવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“લગ્નેડર્કસ્ય નવાંશે, વાહનનાશઃ કુજસ્ય વહ્નિભયમ્ ।

ઇન્દોઃ પ્રતાપહાનિઃ, શનેર્નવાંશે મરણમેવ ॥૧૧॥”

“લગ્નમાં સૂર્યનો નવાંશ હોય તો વાહનનો નાશ થાય, મંગળનો નવાંશ હોય તો અગ્નિનો ભય થાય, ચંદ્રનો નવાંશ હોય તો પ્રતાપની હાનિ થાય, અને શનિનો નવાંશ હોય તો મૃત્યુ જ થાય.”

લગ્નની જેમ દ્વાદશાંશ બહુવો, એટલે કે, “યાતવ્યં વિગ્રુણે લગ્ને ૦” સ્લોક (૨૬મા)થી આરંભીને “યત્ત્વ વદ્યં સ્વલગ્નેન્દ્રો ૦” સ્લોક (૩૭મા) સુધીના આઠ સ્લોકમાં લગ્ન સંબંધી જે જે કહ્યું છે તે સર્વ દ્વાદશાંશમાં પણ સમજવું. ત્રિંશાંશને

૧ સારાસ એ કે શુભમઠ (શુધ ગ્રહ. શુક)ના નવાંશ શુભ છે.

નવાંશની જેમ જાણવો, એટલે કે શનિ અને મંગળ વિના ખીજા ગ્રહોનો ત્રિ'શાંશ શુભ છે, સૂર્ય અને ચંદ્રને તો ત્રિ'શાંશ છે જ નહીં.

। इति षड्वर्गशुद्धिः ।

આ રીતે ષડ્વર્ગની શુદ્ધિ કહી. હવે યાત્રાને વિષે ખાર ભાવોને કહે છે —

तनुः कोशो भटो यानं, मंत्रोऽरिर्वर्त्म जीवितम् ।

મનઃ કર્માર્જના મંત્રી-ભાવાઃ સ્યુદ્ધયાદયઃ ॥૩૮॥

અર્થ — તનુ ૧, કોશ ૨, ભટ ૩, યાન ૪, મંત્ર ૫, અરિ ૬, વર્ત્મ (અધ્વા-ભાગ) ૭, જીવિત ૮, મન ૯, કર્મ (ભાગ્ય-વ્યાપાર) ૧૦, અર્જન ૧૧, મંત્રી ૧૨. આ ઉદ્યાદિક ખાર ભાવ જાણવા. આ ખાર સ્થાનોનું શુભાશુભ ફળ ગ્રહના બળથી વિચારાય છે.

અહીં 'પૂર્વે' કહેલી ખાર ભાવોની વિચારણા પ્રાચીન સરખી જ છે, પણ વિશેષ કરીને તો યાત્રામાં ખાર ભાવોને આશ્રીને ગ્રહોના વિચાર આ પ્રમાણે કહે છે.

हन्ति योधायकर्मान्या-नसौम्यः कर्म चासितः ।

સૌમ્યોઽપ્યરિં સિતોઽધ્વાનં, ચન્દ્રશ્ચ તનુજીવિતે ॥૩૯॥

અર્થ — કૂર ગ્રહ ત્રીજા, અગિયારમા અને દશમા ભાવ વિનાના ખીજા સર્વ ભાવોને હણે છે. અર્થાત્ ૩-૧૧-૧૦ ભાવોને પુષ્ટ કરે છે. તેમાં પણ શનિ દશમા ભાવને પણ હણે છે, અર્થાત્ ખીજા ભાવોને તો હણે જ છે. કેવળ ત્રીજા અને અગિયારમા ભાવને જ પુષ્ટ કરે છે. સૌમ્ય ગ્રહ પણ એટલે શુભ, શુક્ર, બુધ અને ચંદ્ર છઠ્ઠા ભાવને હણે છે, અને ખીજા સર્વ ભાવોને પુષ્ટ કરે છે. કૂર ગ્રહ તો કૂર હોવાથી છઠ્ઠા સ્થાનને હણે છે જ, એમ અપિ શુદ્ધ થાય છે. અહીં 'કોઈ' શંકા કરે છે કે સર્વ સૌમ્ય ગ્રહો છઠ્ઠા ભાવ સિવાય ખીજા સર્વ ભાવોને પુષ્ટ કરે છે કે તેમાં કોઈ વિશેષ છે? તે ઉપર કહે છે કે-એક શુક્ર સાતમા ભાવને પણ હણે છે, અને ચંદ્ર પહેલા તથા આઠમા ભાવને પણ હણે છે. શુક્ર અને ચંદ્ર છઠ્ઠા ભાવને તો હણે જ છે. તે તો કહ્યું જ છે, તેથી કરીને આ પ્રમાણે ભાવાર્થ થયો.

“खस्थशनिवर्जमुपचयगाः, क्रूराः सर्वगाः शुभाः सौम्याः ।

हिंवाऽस्ते सितमष्टम-लग्नगशस्त्रिणं च यात्रायाम् ॥૧॥”

“યાત્રાને વિષે દશમા સ્થાનમાં રહેલા શનિ વિનાના સર્વે કૂર ગ્રહો ઉપચયસ્થાનમાં (૩-૬-૧૦-૧૧) રહ્યા હોય તો તે શુભ છે. અર્થાત્ એક શનિ દશમા સ્થાનમાં શુભ નથી. સાતમા ભાવમાં રહેલા શુક્રને તથા આઠમા ભાવમાં અને લગ્નમાં રહેલા ચંદ્રને છોડીને સર્વે સૌમ્ય ગ્રહો સર્વ ભાવમાં રહેલા શુભ છે.”

આ રીતે યાત્રાની કુંડળીમાં સામાન્યે કરીને ખાર ભાવોનો વિચાર કર્યો. હવે લગ્નમાં રહેલા ગ્રહોનો વિચાર કરે છે —

જન્મન્યનિષ્ટઃ સૌમ્યોઽપિ, ન લગ્નસ્યઃ શુભો ગ્રહઃ^૧ ।

તત્રેષ્ટદસ્તુ પાપોઽપિ, યાત્રાલગ્નસ્થિતઃ શુભઃ ॥૪૦॥

અર્થ - સૌમ્ય ગ્રહ પણ બે જન્મસમયે આક્રમે, બારમે સ્થાને રહેવાએ કરીને અશુભ હોય, અને તે યાત્રાના લગ્નમાં પહેલા સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે શુભ નથી, અને જે ફેર ગ્રહ પણ જન્મસમયે છઠ્ઠે, અગિયારમે સ્થાને રહેવાએ કરીને શુભ હોય, અને તે યાત્રાના લગ્નમાં પહેલે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે શુભ છે. જન્મસમયના શુભ-શુભ ગ્રહો વિસ્તારથી ભાતકમાં આપ્યા છે, ત્યાંથી બાણવા. સંક્ષેપથી તો આ પ્રમાણે બાણવું.

“કૂરાસ્ત્રિપદાયસ્થાઃ, સિતેન્દુગુરવોઽન્તિમાષ્ટરિપુવર્જાઃ ।

દ્વચષ્ટાન્તિમરિપુવર્જો, બુધઃ પ્રશ્નસ્યો જનનસમયે ॥૧૧॥”

“જન્મસમયે ફેર ગ્રહો ત્રીજે, છઠ્ઠે અને અગિયારમે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ છે. શુક્રે, ચંદ્ર અને શુક્ર એ ત્રણ ગ્રહો બારમા, આઠમા અને છઠ્ઠા સ્થાન સિવાય બીજે કોઈ સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ છે. તથા બીજા, આઠમા, બારમા અને છઠ્ઠા સ્થાનને વળીને બીજા કોઈ પણ સ્થાનમાં રહેલો બુધ શુભ છે.”

પાપોઽપ્યમીષ્ટદો જન્મ-લગ્નર્થસ્થામિનોઃ સુહૃદ્ ।

સૂત્રિસ્થિતઃ શુભોઽપિ સ્યા-દશુમોઽરાતિરેતયોઃ ॥૪૧॥

અર્થ—પહેલા સ્થાનમાં રહેલો પાપગ્રહ પણ બે જન્મલગ્નના સ્વામીનો તથા જન્મ-રાશિના સ્વામીનો મિત્ર હોય તો તે શુભ છે, અને શુભ ગ્રહ પણ જન્મલગ્નના સ્વામીનો તથા જન્મરાશિના સ્વામીનો શત્રુ હોય તો તે અશુભ છે.

સુહૃદ્શાપતેઃ સઘઃ, સફલો જનને વલી ।

કૂરોઽપિ ત્રિવિધો મદ્ર-સ્તનૌ સૌમ્યોઽપિ નેતરઃ ॥૪૨॥

અર્થ—યાત્રાલગ્નમાં પ્રથમ સ્થાને રહેલો પાપગ્રહ પણ બે દશાપતિનો મિત્ર ૧, સઘઃ સફળ ૨ અને જન્મનો બળવાન ૩, એ ત્રણ પ્રકારમાંનો કોઈ પણ હોય તો તે સારો છે. તે સિવાયનો સૌમ્ય ગ્રહ પણ સારો નથી.

યાત્રાને સમયે જે ગ્રહની દશા ચાલતી હોય તે ગ્રહ દશાપતિ કહેવાય છે, તેનો જે મિત્ર તે દશાપતિનો મિત્ર કહેવાય છે. વિશેષ એ છે જે યાત્રાને સમયે દશાપતિ પણ બળવાન હોવો. બેઈએ. તે વિષે લલ્લ કહે છે કે—

“યાત્રા નૈવ દશાપતાવુપહતે નૈવાસ્તગે નાવલ્લે,

નીચસ્થે ન ચ નૈવ વક્ત્રિણિ નૃણાં દેયા કદાચિદ્ બુધૈઃ ।”

“દશાપતિ હણાયેલો (પરાજય પામેલો) હોય, અસ્ત પામેલો હોય, બળહીન હોય, નીચ સ્થાને રહ્યો હોય તથા વક્ત્રી થયો હોય તો તે વળતે પડિતોએ મનુષ્યોને યાત્રાનું મુહૂર્ત દેવું નહીં.”

૧ જન્મસમયે અશુભ સ્થાને રહેલા ગ્રહ ગ્રહો યાત્રાદિ કે કુળીમાં લગ્નસ્થાને અશુભ ફળ આપે છે. અને અશુભ સ્થાને રહેલા અશુભ ગ્રહ યાત્રાદિ લગ્નમાં શુભ ફળ આપે છે.

દશાનો ક્રમ, તેનું પ્રમાણ તથા તેનો વિભાગ વિગેરે સ્વરૂપ બાતકાદિક અથોથી બાણુનું. અહીં તે પ્રસ્તુત નહીં હોવાથી તથા તેનું સ્વરૂપ અત્યંત વિસ્તારવાળું હોવાથી અહીં લખતા નથી, પરંતુ તે સ્થાન (વિષય)ને શૂન્ય ન રાખવાને માટે એક વર્ષની દિનદશાનું પ્રમાણ અહીં સ્થૂળ દ્રષ્ટિએ બતાવીએ છીએ—

“નિજનામરાશિતઃ પ્રભૃતિ ગણ્યતે વર્તમાનસંક્રાન્તેઃ ।

ગતદિવસાવધ્યેવં દિવસદશાઃ સ્યુઃ ક્રમાદેતાઃ ॥૧॥

રવી ૧ ન્દુ ૨ મૌમ ૩ જ્ઞ ૪ શની ૫ જ્ય ૬ રાહુ ૭-

સકેતુ ૮ શુક્રેષુ ૯ નચાઃ ૨૦ સ્વવાણાઃ ૫૦ ।

અષ્ટાશ્ચિ ૨૮ પદ્મવાણ ૫૬ રસાણિ ૩૬ દેવ ૩૩-

દેવા ૩૩ તિ શીત્ય ૩૪ પ્રહયા ૭૦ દશાહાઃ ॥૨॥

હાનિ ૧ ધનં ૨ રૂઙં ૩ લક્ષ્મીં ૪ દૈન્યં ૫ લક્ષ્મીં ૬ ચ વન્ધનમ્ ૭।

મયં ૮ શ્રિયં ૯ ચાર્કાદીનાં દદ્યુર્દિનદશાઃ ક્રમાત્ ॥૩॥”

“પોતાના નામની રાશિથી આરંભીને વર્તમાન સંક્રાંતિના ગયેલા દિવસો સુધી આ પ્રમાણે અનુક્રમે દિનદશા ગણવી.—રવિની ૨૦ દિવસ, ચંદ્રની ૫૦ દિવસ, મંગળની ૨૮ દિવસ, બુધની ૫૬ દિવસ, શનિની ૩૬ દિવસ, શુક્રની ૩૩ દિવસ, રાહુની ૩૩ દિવસ, કેતુની ૩૪ દિવસ અને શુક્રની ૭૦ દિવસ. અહીં એમ સમજવાનું કે—પોતાના નામની રાશિમાં જે દિવસે સૂર્યની સંક્રાંતિ બેઠી હોય તે દિવસથી આરંભીને ચાલતા દિવસ સુધીના દિવસો ગણવા. જેટલા દિવસો ગયા હોય તેમાં પહેલા વીશ દિવસ રવિની દિનદશા બાણુવી, ત્યારપછીના ૫૦ દિવસ ચંદ્રની દિનદશા બાણુવી. એ રીતે અનુક્રમે ગણતાં ઇષ્ટ દિવસે જે ગ્રહની દિનદશા આવે તે ગ્રહ દશાપતિ કહેવાય છે. તે દશાપતિનું ફળ આ પ્રમાણે છે.—સૂર્યની દિનદશા હાનિ કર્તા છે, ચંદ્રની દિનદશા ધન આપનાર છે, મંગળની દશા રોગ આપે છે, બુધની દશા લક્ષ્મી આપે છે, શનિની દશા દીનતા આપે છે, શુક્રની દશા લક્ષ્મી આપે છે, રાહુની દશા બંધન કરાવે, કેતુની દશા લય ઉપજાવે અને શુક્રની દિનદશા લક્ષ્મી આપે છે.”

મૂળ શ્લોકમાં સઘઃ સફળ ગ્રહ કહ્યો છે, તેનો અર્થ એ છે જે-જે ગ્રહ ઇષ્ટ દિવસે ગોચરે કરીને અથવા પ્રતિકૂળ વેધે કરીને શુભ હોય તે ગ્રહ સઘઃ સફળ કહેવાય છે, અને જે ગ્રહ ગોચરે કરીને અથવા અનુકૂળ વેધે કરીને અશુભ હોય તે સઘઃ અફળ કહેવાય છે. તથા મૂળ શ્લોકમાં જન્મનો બળવાન ગ્રહ કહ્યો છે, તેનો અર્થ એ છે જે-જન્મકુંડળીમાં જે ગ્રહ બળવાન એટલે સર્વોત્કૃષ્ટ બળવાળો હોય તે જન્મનો બળવાન કહેવાય છે. તથા તે સિવાયનો સૌમ્ય ગ્રહ પણ એટલે કે જે ગ્રહ વર્તમાન દશાના ઇશનો શત્રુ હોય, અથવા જે ગ્રહ તે વખતે અફળ હોય અથવા જે ગ્રહ જન્મકળે નિર્બળ હોય તો તેવો સૌમ્ય ગ્રહ પણ સારો નથી.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—જન્મનો બળવાન અહુ જ્યારે સારો છે ત્યારે જે સર્વોત્કૃષ્ટ બળવાન અહુ આઠમા વિગેરે સ્થાનમાં રહેવાએ કરીને અનિષ્ટ ફળને આપનાર છે તે પણ પહેલા સ્થાનમાં અહુ કરવા લાયક થશે. આ શંકાનું સમાધાન એ છે કે— “જન્મન્યનિષ્ટઃ સૌમ્યોડપિ” એ ઉપરના ચાલીશમા શ્લોક વડે જ તેનો નિષેધ થાય છે.

તાન તથા કારક સંજ્ઞા અને તેનું ફળ કહે છે.—

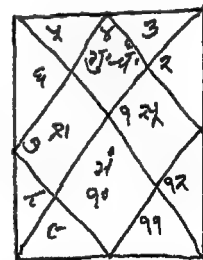
જન્મકાલે વિધોર્યદ્વા-ડન્યોડન્યેનોપચયસ્થિતાઃ ।

તાનાસ્થ્યાઃ સૌમ્યવત્કૂરા, જાતકોક્તાશ્ચ કારકાઃ ॥૪૩॥

અર્થ—જન્મકુંડળીમાં જ્યાં ચંદ્ર રહ્યો હોય ત્યાંથી ઉપચય (૩-૬-૧૦-૧૧) સ્થાનમાં જે જે અહો રહેલા હોય તેની ચંદ્રની અપેક્ષાએ તાન સંજ્ઞા કહેવાય છે તથા જન્મકાળે જે જે અહો એક બીજાથી ઉપચયસ્થાનમાં રહેલા હોય તેમની પણ પરસ્પર તાન સંજ્ઞા કહેવાય છે, એટલે કે પિતા-પુત્ર, શુરુ-શિષ્ય વિગેરેની જેમ તાન શબ્દ પણ સંબંધિવાચક છે, તેથી તે સંબંધ બન્નેમાં રહેલો હોવાથી ફરેકની તાન સંજ્ઞા કહેવાય છે, કારણ કે તાન શબ્દનો અર્થ એવો થાય છે કે “તન્વન્તિ વિસ્તારયન્તિ” અન્યોડન્યસ્ય કાર્યં ઇતિ તાનાઃ” “એક બીજાના કાર્યને વિસ્તારે એટલે કરે તે તાન કહેવાય છે.” એ જ પ્રમાણે કારક સંજ્ઞાનું બન્નેમાં રહેવાપણું અને સાર્થકપણું બાજીવું. તે તાન સંજ્ઞાવાળા અહો કૂર હોય તો પણ સૌમ્ય જેવા બાજીવા. તથા જાતકને વિષે જે અહોની કારક સંજ્ઞા કહેલી છે તે પણ કૂર હોય તો પણ સૌમ્ય જેવા બાજીવા.

જાતકમાં કારક સંજ્ઞાવાળા અહો આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—“જે અહો પોતાની રાશિમાં,

પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં અથવા પોતાના ત્રિકોણમાં રહ્યા હોય, તે જો કેન્દ્રસ્થાનમાં હોય તો તે સર્વે પરસ્પર કારક સંજ્ઞાવાળા કહેવાય છે. તેમની મધ્યે દશમા કેન્દ્રમાં રહેલો અહુ બીજા અહોનો વિશેષ કરીને કારક હોય છે. આ સર્વે અહોનું લગ્નમાં રહેલ ચંદ્રની દૃષ્ટિએ કરીને બળવાનપણું બાજીવું. જેમ કંઈનું લગ્ન હોય અને લગ્નમાં ચંદ્ર હોય ત્યારે સૂર્ય, મંગળ, શુક્ર અને શનિ, એ અહો પોતપોતાના ઉચ્ચસ્થાનમાં રહ્યા છતાં પરસ્પર કારક સંજ્ઞાવાળા થાય છે. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે—

તથા લગ્નમાં જે અહુ રહેલો હોય તેના સ્થાનથી દશમા અને ચોથા સ્થાનમાં રહેલો કોઈ પણ અહુ પોતાના સ્થાનમાં, પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં કે પોતાના ત્રિકોણમાં રહ્યો ન હોય તોપણ કારક થાય છે. તથા લગ્ન અને કેન્દ્ર વિના પણ કોઈ પણ સ્થાને રહેલા અહુના સ્થાનથી જો કોઈ પણ અહુ દશમા સ્થાનને વિષે પોતાનું સ્થાન, પોતાનું ઉચ્ચ સ્થાન અને પોતાનું ત્રિકોણ. એમાંના કોઈ પણ એકને વિષે રહ્યો હોય અને સ્થાલાવિક અથવા તાત્કાલિક મૈત્રીએ કરીને યુક્ત હોય ત્યારે તે પણ તેનો કારક કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

“સ્વર્થોચ્ચગમૂલત્રિકોણગાઃ, કંટકેષુ યાવન્ત આશ્રિતાઃ ।
 સર્વં એવ તેડન્યોડન્યકારકાઃ, કર્મગસ્તુ તેવાં વિશેષતઃ ॥૧॥
 કર્કટોદયગતે યથોદુપે, સ્વોચ્ચગાઃ કુજયમાર્કસ્રયઃ ।
 કારકા નિગદિતાઃ પરસ્પરં, લગ્નગસ્ય સકલોડમ્બરામ્બુગઃ ॥૨॥
 સ્વર્થકોણોચ્ચગઃ સ્લેટઃ, સ્લેટસ્ય યદિ કર્મગઃ ।
 સુહૃત્તદ્ગુણસંપન્નઃ, કારકચાપિ સંસ્મૃતઃ ॥૩॥”

“પોતાના સ્થાનમાં, પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં અને મૂળ ત્રિકોણમાં રહેલા બેટલા અહો કંટક (૧-૪-૭-૧૦) સ્થાનમાં રહ્યા હોય તે સર્વે પરસ્પર કારક કહેવાય છે. તેમાં પણ દશમે સ્થાને રહેલા અહ વિશેષે કરીને કારક કહેવાય છે. જેમકે કર્કના લગ્નમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય ત્યારે પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલા મંગળ, શનિ, સૂર્ય અને ગુરુ, એ ચારે પરસ્પરક કારક કહેલા છે. તથા દશમા અને ચોથા સ્થાને રહેલા સર્વ કોઈ અહ સ્વયં, ઉચ્ચ કે ત્રિકોણનો ન હોય તોપણ તે લગ્નને કારક થાય છે, પોતાના સ્થાનમાં, ત્રિકોણમાં કે ઉચ્ચમાં રહેલા અહ એ દશમા સ્થાનમાં હોય તો તે લગ્નના અહનો તદ્ગુણને પામેલા મિત્ર કહેવાય છે તથા તેને કારક પણ કહ્યો છે.”

જન્મલગ્નેશયોસ્તાનઃ, કારકો વાપિ લગ્નગઃ ।

અસૌમ્યોડપિ શુભાય સ્વા-દ્વયસ્તઃ સૌમ્યોડપિ ચાન્યથા ॥૪॥

અર્થ—જન્મેશ અથવા લગ્નેશનો તાન અથવા કારક એ લગ્નમાં રહ્યો હોય તો તે અસૌમ્ય (ક્રૂર) છતાં પણ શુભને માટે છે, અને તે સિવાયનો સૌમ્ય અહ પણ અશુભ છે.

યાત્રા કરવાની ઇચ્છાવાળા રાબાદિકના જન્મસમયે જે રાશિમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય તે રાશિનો ઈશ જન્મેશ કહેવાય છે. તે જન્મેશ અહનો અથવા જન્મના લગ્નેશ અહનો જે અહ જન્મપત્રિકામાં તાનરૂપ અથવા કારકરૂપ હોય અને તે ક્રૂર હોય તોપણ યાત્રાની લગ્નપત્રિકામાં પ્રથમ સ્થાને રહેલા શુભ છે, અને તેથી વિપરીત એટલે જે સૌમ્ય અહ પણ જન્મપત્રિકામાં જન્મેશ કે લગ્નેશનો તાન કે કારક ન હોય તે અહ યાત્રાની લગ્નપત્રિકામાં પ્રથમ સ્થાને રહેલા શુભ નથી. અર્થાત્ યાત્રામાં તાન અને કારકનું બળ અવશ્ય અહણ કરવું નોંધવું. દૈવસંવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“નાયકાઃ સ્યુઃ પ્રસૂતૌ યે, રક્ષકા યે ચ વર્ષકાઃ ।

તે ક્રૂરા અપિ યાત્રાયાં, લગ્નસ્થાઃ શુભદા ગ્રહાઃ ॥૧॥”

“જન્મકાળે જે અહો નાયક હોય, જે રક્ષક હોય અને જે વર્ષક એટલે વૃદ્ધિ કારક હોય તે અહો ક્રૂર હોય તોપણ યાત્રામાં લગ્ન (પ્રથમ) સ્થાને રહેલા શુભ છે.” આ નાયક, રક્ષક અને વર્ષકનું સ્વરૂપ મૃહત બાતકમાંથી બાણી લેવું.

વક્રી કેન્દ્રેઽથ તદ્વર્ગો, લગ્ને યાતુર્જયાપહઃ ।

ગતિપ્રમાણવર્ણનો, વિકૃતશ્ચ નમશ્ચરઃ ॥૪૫॥

અર્થ—વક્રી અહીં કેન્દ્રમાં રહ્યો હોય અથવા તે વક્રી અહીંના વર્ગ લગ્નમાં રહ્યો હોય તો યાત્રા કરનારના જીવનો નાશ કરે છે. તથા જે અહીં ગતિ, પ્રમાણ અને વર્ણ કરીને વિકૃત (વિકારવાળો) હોય તે પણ યાત્રાલગ્નમાં પ્રથમ સ્થાને રહેલો અશુભ છે.

સૂર્ય અને ચંદ્ર વક્રી હોઈ શકતા નથી, તેથી મંગળ વિગેરે કોઈ પણ અહીં યાત્રાસમયે વક્ર ગતિવાળો હોય તે એક જ જો યાત્રાલગ્નમાં કેન્દ્રસ્થાને રહ્યો હોય તો તે જીવનો નાશ કરે છે, તો પછી જો ત્રણ વક્રી અહીં રહ્યા હોય તેમાં તો શું કહેવું ? અથવા તે જ વક્રી અહીંના વર્ગ એટલે હિરાનો અસંભવ હોવાથી ગૃહ (સ્થાન) દ્રેષ્યાણ અને નવાંશ વિગેરેષુ વર્ગો જો લગ્નમાં હોય તો તે પણ અશુભ છે, વક્ર ગતિના દિવસની અને માર્ગ ગતિના દિવસની સંજ્ઞા જ્યોતિષસારમાં આ પ્રમાણે કહી છે.—

“પણસદ્દિ ૬૫ ફક્વીસા ૨૧ વારસઅહિયં સયં ચ ૧૧૨ વાવન્ના ૫૨ ।

ચતૃતીસ સયં ચ ૧૩૪ કમા વક્કદિના મંગલાર્દિણં ॥૧॥

સગસયપણાલ ૭૪૫ વિણવૃદ્ધ ૯૨ જુઆલસય ૧૪૪ પંચસય-

ચત્તવીસા ૫૨૪ ।

દો અ સયા ચાલીસા ૨૪૦ મંગલમાર્દિણ મંગલદિના ॥૨॥”

“મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિ એ પાંચ અહીંના વક્રગતિના દિવસો અનુક્રમે ૬૫-૨૧-૧૧૨-૫૨ અને ૧૩૪ છે, તથા મંગલાદિકના માર્ગગતિના દિવસો અનુક્રમે ૭૪૫-૬૨-૧૪૪-૫૨૪ અને ૨૪૦ છે.”

ગતિ, પ્રમાણ અને વર્ણ કરીને વિકૃત અહીં પણ યાત્રાલગ્નમાં પ્રથમ સ્થાને રહેલો શુભ નથી, તેમાં અતિચારી અહીં ગતિએ કરીને વિકૃત કહેવાય છે. અતિચારી અહીં સ્વરૂપ લલ્લે આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“પર્ણ ૧ દશાહં ૨ ત્રિપર્ણી ૩, દશાહં ૪ માસપદ્મતયી ૫ ।

અતિચારઃ કુજાદીના-મેષ ચારસ્તિવતોઽપરઃ ॥૧॥”

“મંગલાદિક અહીંના અતિચાર અનુક્રમે પંદર દિવસ, દશ દિવસ, ત્રણ પક્ષ (દોઢ માસ), દશ દિવસ અને છ માસ સુધી છે. ત્યારપછીના દિવસો ચાર કહેવાય છે.”

આ ઉપર કહેલા પ્રમાણથી જોઈ કે અધિક પ્રમાણવાળો અહીં આકાશમાં જણાતો હોય તો તે અહીં પ્રમાણ કરીને વિકૃત કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે વર્ણ કરીને વિકૃત પણ લાગે.

૧ હોશ ચંદ્ર અને સૂર્યની જ હોય છે. તે પ્રથમ કહી ગયા છે.

આ. સિ ૨૬

લક્ષ તો કહે છે કે— “જે અહતુ* જન્મનક્ષત્ર ફર અહ કે ઉલ્કાપાત વિગેરેથી પીડા પામતું હોય તે અહ પણ યાત્રાલગ્નમાં પ્રથમ સ્થાને રહેલો શુભ નથી. અહનાં જન્મનક્ષત્ર આ પ્રમાણે છે.—

“ વિ શાસ્ત્રા ૧ કૃત્તિકા ૨ પ્યાનિ ૩, શ્રવણો ૪ માર્ગ ૫ મિઝ્યમ્ ૩ ।
 રેવતી ૭ યામ્ય ૮ મશ્લેષા ૯, જન્મક્ષાંપ્યર્કતઃ ક્રમાત્ ॥૧॥ ”

“ રવિતું જન્મનક્ષત્ર વિશાખા છે, ચંદ્રતું કૃત્તિકા છે, મંગળતું પૂર્વાષાઢા છે, બુધતું શ્રવણ છે, શુક્રતું પૂર્વાશ્વિની છે, શુક્રતું બૃષ્ણ છે, શનિતું રેવતી છે, શકુન્તલેશ્વરી છે અને કેતુતું જન્મનક્ષત્ર અશ્લેષા છે. ”

ઉત્તરાન્તશ્વરો માનોઃ, શુભો નાન્યસ્તનૌ ગ્રહઃ ।

ફલેન વર્ગો વારથ, તનુગવ્યોમગોપમઃ ॥૪૬॥

અર્થ—જે અહ સૂર્યની ઉત્તરચર અથવા અન્તશ્વર હોય તે જો યાત્રાલગ્નમાં પહેલે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે શુભ છે તે સિવાયનો શુભ નથી. આહીં એમ બાળપુત્ર કે ઇંદ્રિયે જે સ્થાને સૂર્યનો ઉદય અને અસ્ત થતો હોય તે સ્થાન સારી રીતે નિર્ણય કરીને ધ્યાનમાં રાખવું. તથા જે સ્થાને વિવક્ષિત (કહેવાને ઇચ્છેલા) અહનો ઉદય તથા અસ્ત થતો હોય તો પણ ધ્યાનમાં રાખવું. પછી તે અહ જો સૂર્યથી ઉત્તર દિશામાં ઉદય અને અસ્ત પામતો હોય તો તે અહ ઉત્તરચર કહેવાય છે, અને તે અહ જો સૂર્યને જ સ્થાને ઉદય અને અસ્ત પામતો હોય તો તે અન્તશ્વર કહેવાય છે. આ બે ભાવના અહ યાત્રાલગ્નમાં પ્રથમ સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ છે, અને તે સિવાયનો બીજો એટલે સૂર્યથી દક્ષિણચર હોય તો તે અશુભ છે. આ પ્રથમ સ્થાનના અહતું સ્વરૂપ જો કે. આહીં યાત્રાને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે, તોપણ વિચારાદિક સર્વ શુભ કાર્યના લગ્નમાં પણ આ રીતે જ સમજવું હૈવજનલક્ષમાં વિશેષ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“ લગ્નેર્કારૌ શ્નેર્ધાક્ષિ, શુભાવન્યત્ર મંગદૌ ।

શીતાંશુલ્લયપ્રાપ્તઃ, સર્વકાર્યેષુ નાશદઃ ॥૧॥

જીવશુક્રશનિસ્થાને, સ્થિતો લગ્ને જયાર્થદઃ ।

સ્થાનેષ્વર્કેન્દુમૌમાનાં, શશિસુનુરનર્થદઃ (કઃ) ॥૨॥

મન્દારબુધસૂર્યાનાં, સ્થાનેષુ શુભદો ગુરુઃ ।

શુક્રેન્દુસ્થાનગો લગ્ને, ઘનયોષવિનાશકઃ ॥૩॥

સૌમ્યસ્થાને સિતઃ શસ્તો, લગ્નસ્થોડન્યત્ર નેષ્ટદઃ ।

હયાપુત્રો રવિસ્થાને, પ્રીતિદોડન્યત્ર નાશદઃ ॥૪॥

* ભર ૧ ચિત્ર ૨ તત્સાક્ષ ૩ ધણિ ૪ ઉત્તરફલ્ગુ ૫ જિહ્વ ૬ રેવતીઆ ૭ ૮ સુરાષ્ટ્ર જન્મરિક્ષા
 એએહિં વજ્રમુસલ પુષ્કો ॥૧॥ આ પ્રમાણે પ્રથમ વિમલમાં છે તથા પ્રથમ વિમલ પ્રમાણે
 જ લગ્નશુદ્ધિમાં તથા નાચક્રમાં પણ કહેલ છે, તેથી વિશાખા ઇન્દ્રિય ઉપરનો પાઠ ચતાતર બાળવો.

સ્વસ્થાને નં શુભો મન્દો, લગ્નેડન્યત્ર શુભાવહઃ ।

યાત્રાયાં ચન્દ્રમાઃ શસ્ત્રો, દિગ્ચલેન વિવર્જિતઃ ॥૫॥”

“યાત્રાલક્ષ્મી કુંડળીમાં સૂર્ય અને મંગળ બે શનિના સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે શુભ છે, બીજા કોઈ સ્થાનમાં હોય તો નાશને કરનારા છે, ચંદ્ર ઉદયના સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો સૂર્ય કાર્યમાં નાશને આપનારો છે, અને ગુરુ, શુક્ર તથા શનિના સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો જય અને ધનને આપનાર થાય છે. સૂર્ય, ચંદ્ર અને મંગળનાં સ્થાનમાં બુધ રહ્યો હોય તો તે અનર્થને આપનારો છે શનિ, મંગળ, બુધ અને રવિના સ્થાનમાં ગુરુ હોય તો તે શુભ છે, તથા શુક્ર અને ચંદ્રના સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે ધન, યોદ્ધાનો નાશ કરે છે. બુધના સ્થાનમાં શુક્ર રહ્યો હોય તો તે પ્રશસ્ત (શુભ) છે, અને બીજે કોઈ સ્થાને રહ્યો હોય તો તે ઈષ્ટ વસ્તુને આપનારો નથી (અશુભ છે). રવિના સ્થાનમાં રાહુ રહ્યો હોય તો તે પ્રીતિને આપનાર છે, અને બીજા કોઈ સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે નાશને કરનારો છે. શનિ પોતાને સ્થાને રહ્યો હોય તે શુભ નથી, અને બીજા કોઈ પણ સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે શુભ છે. દિગ્બળે કરીને રહિત એવો ચંદ્ર યાત્રાને વિષે પ્રશસ્ત (શુભ) છે.”

આ પ્રમાણે સાડા છ શ્લોકે કરીને પ્રથમ સ્થાને રહેલા ગ્રહોની વ્યવસ્થા કહી. હવે મૂળ શ્લોકના ઉત્તરાર્ધ વડે યાત્રાલક્ષ્મીમાં છ વર્ગ તથા વારનો નિયમ કહે છે.—વર્ગ એટલે પદ્મવર્ગ તથા વાર એટલે યાત્રાના દિવસનો વાર, એ પ્રથમ સ્થાનમાં રહેલા હોય તો તેણે ક્ષણ દશમા સ્થાને રહેલા ગ્રહની જેવું બાણવું, એટલે કે ‘જન્મન્યનિષ્ટ’ એ ૪૦ માં શ્લોકથી આરંભીને આ શ્લોકના પૂર્વાર્ધ સુધીમાં કહેલી રીતે કરીને જેવો ગ્રહ પ્રથમ સ્થાનમાં શુભ અથવા અશુભ કહેલો હોય, તેવા જ ગ્રહના ગૃહ, હોર વિગેરે છ વર્ગ પ્રથમ સ્થાનમાં રહેલા હોય તો તે શુભ અથવા અશુભ બાણવા, અને એ જ રીતે યાત્રાને દિવસે વારનો પણ નિર્ધાર કરવો, વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“ઉપચયકરસ વર્ગઃ, ક્રૂરસાપિ પ્રશસ્યતે લગ્ને ।

ચન્દ્રો વા તદ્યુક્તો ન તુ, વિપરીતસ્ય સૌમ્યસ્ય ॥૧॥

ઉપચયકરગ્રહદિને સિદ્ધિઃ, ક્રૂરેડપિ યાત્રિનાં (નો) ભવતિ ।

સૌમ્યેડપ્યનુપચયકરે, ન ભવતિ યાત્રા શુભા યાતુઃ ॥૨॥”

“ઉપચય કરનારા ક્રૂર ગ્રહનો વર્ગ પણ લક્ષ્મીમાં રહ્યો હોય તો તે શુભ છે અથવા તે ગ્રહ કરીને યુદ્ધ ચંદ્ર રહ્યો હોય તો પણ તે શુભ છે, પણ ઉપચય કરનારો ન હોય એવો સૌમ્ય ગ્રહનો વર્ગ લક્ષ્મીમાં હોય તો તે શુભ નથી ઉપચય કરનારા ગ્રહનો દિવસ (વાર) ક્રૂર હોય તો પણ તે યાત્રા કરનારને સિદ્ધિ આપનારો છે, પરંતુ ઉપચય કરનાર ન હોય એના સૌમ્ય ગ્રહને દિવસે યાત્રા કરનારની યાત્રા શુભકારક નથી,” એમ લક્ષ કહે છે. વળી દૈવસંવલ્લભમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“સૌમ્યોઽપિ ન શુભં દત્તે, રિપોર્વારે વિલગ્નપઃ ।

વારે મિત્રસ્ય પાપોઽપિ, ભવેચ્છુભફલપ્રદઃ ॥૧૧॥”

“લગ્નનો સ્વામી સૌમ્ય હોય તોપણ તે શત્રુના વારને વિષે શુભ નથી, અને મિત્રના વારને વિષે પાપ સ્વામી પણ શુભ ફળને આપનારો છે.”

વળી જેનો વાર શુભ અથવા અશુભ હોય તેની હોરા પણ તેવી જ શુભ કે અશુભ બાબતી. તેનું ફળ શૌનક આ પ્રમાણે કહે છે.—

“રૂપં ગ્રહસ્ય વર્ગે, સ્વદિને દિગુણં સ્વકાલહોરાયામ્ ।

ત્રિગુણમરિવર્ગયોગે, ફલસ્ય પાત્યસ્તૃતીયાંશઃ ॥૧૨॥”

“અહતું ફળ પોતાના વર્ગમાં સરખું જ (પૂર્ણ) છે, પોતાને દિવસે ખમણું છે, પોતાની કાળહોરામાં ત્રણ ગણું છે, અને શત્રુના વર્ગને યોગે ત્રીજા ભાગનું ફળ મળે છે.”

તથા લક્ષ્ય કહે છે કે—

“બલિનઃ કંટકસંસ્થા, વર્ષાધિપમાસદિવસહોરેશઃ ।

દિગુણશુભાશુભફલદા, યથોત્તરં તે પરિજ્ઞેયાઃ ॥૧૩॥”

“વર્ષનો સ્વામી, માસનો સ્વામી, દિવસનો સ્વામી અને હોરાનો સ્વામી એ કંટક (કેન્દ્ર)-સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે બળવાન છે, તથા તેઓ ઉત્તરોત્તર ખમણા શુભ-શુભ ફળને આપનારા છે.”

પ્રથમ સ્થાનમાં રહેલા અહો તથા તેના પડવર્ગ વિગેરેની વ્યવસ્થા કહી. હવે ખાકીના કેન્દ્રાદિક સ્થાનને આશ્રીને કહે છે.

કેન્દ્રેષુ ગ્રહશૂન્યેષુ, લગ્ને વીર્યેણ વર્જિતે ।

બલહીનૈશ્ચ સૌમ્યૈઃ સ્યા-દમિષેણયતો મયમ્ ॥૪૭॥”

અર્થ—કેન્દ્રસ્થાન અહવડે શૂન્ય હોય, લગ્ન વીર્યવડે રહિત હોય તથા સૌમ્ય અહો બળહીન હોય, તે વખતે શત્રુ તરફ લડવા માટે પ્રયાણ કરનારને ભય થાય છે.

કેન્દ્રસ્થાન અહ શૂન્ય હોય એટલે પ્રથમ તો કેન્દ્રના એક પણ સ્થાનમાં કોઈપણ સૌમ્ય ગ્રહ હોય તો જ યાત્રા અથવા ખીળાં કાર્ય કરવા શુભ છે. તે સિવાય શુભ નથી. જો કદાચ કેન્દ્રના કોઈ પણ સ્થાનમાં કોઈ પણ સૌમ્ય ગ્રહ ન હોય તો કેન્દ્રનું એક પણ સ્થાન ઉપયોગકારક કેર અહવડે રહિત હોય તો પણ તે શુભ છે. કેન્દ્રનાં સર્વ સ્થાનો એક પણ અહ રહિત હોય તો સર્વથા અનિષ્ઠ થાય. તે વિષે રત્નમાળામાં કહ્યું છે કે—

“પાપોઽપિ કામં બલવાન્નિયોજ્યઃ,

કેન્દ્રેષુ શૂન્યં ન શિવાય કેન્દ્રમ્ ।”

“પાપગ્રહ પણ બળવાન કરીને અવશ્ય કેન્દ્રમાં લાવવો બોધ્યો, કેમ કે કેન્દ્ર શૂન્ય હોય તો તે કલ્યાણને માટે નથી.”

વિશેષ એટલું છે કે—કેન્દ્રમાં સૌમ્ય ગ્રહો પાપગ્રહોએ કરીને સહિત રહ્યા હોય તો મોટા કષ્ટથી યાત્રા સિદ્ધ થાય છે. તે વિષે લલ્લ કહે છે કે—

“સૌમ્યૈશ્વ પાપૈશ્વ ચતુષ્ટયસ્યૈઃ, કૃચ્છ્રેણ સંસિદ્ધિમુપૈતિ યાત્રા ।”

“સૌમ્ય તથા પાપગ્રહો કેન્દ્રમાં રહ્યા હોય તો કષ્ટે કરીને યાત્રા સિદ્ધિને પામે છે.”

લગ્ન વીર્ય રહિત હોય એમ જે મૂળ મ્લોકમાં કહ્યું તેમાં એમ સમજવું કે સૌમ્ય સ્વામી તથા સૌમ્ય ગ્રહને અભાવે કરીને તથા તેમની દૃષ્ટિને અભાવે કરીને તેમજ કુર ગ્રહોના સ્વામી અને ગ્રહોના હોવાપણાથી અથવા તેમની દૃષ્ટિ પડવાથી લગ્ન વીર્ય રહિત થાય છે.

મૂળ મ્લોકમાં સૌમ્ય ગ્રહો બળહીન હોય એમ કહ્યું છે. તેમાં ગ્રહોનું બળહીન-પણું ભુવનદીપકની વૃત્તિમાં આઠાર પ્રકારે કહ્યું છે.—

“સ્વ મિત્રનીચગો વક્રઃ સ્વરાશ્વસ્તા રિપુવર્ગઃ ।

લગ્નાદ્ દ્વાદશગઃ પદ્મઃ, કૃરૈર્યુક્તોઽથ વીક્ષિતઃ ॥૧॥

યામ્યો રાહ્વાસ પુચ્છસ્થો બાલો વૃદ્ધોઽસ્તગો જિતઃ ।

મૃગશિલે મૃગશરિફે, પાપૈરિત્વબલો ગ્રહઃ ॥૨॥”

“પોતાના નીચ ગૃહમાં રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે. ૧. મિત્રના નીચ ગ્રહમાં રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે. ૨. આ બંને બંને ગ્રહ નીચ નવાંશમાં રહ્યો હોય તો પણ નિર્ગળ બાળુવો. વક્ર અથવા વક્રતામાં સન્મુખ થયેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૩. પોતાના ગૃહની રાશિથી સાતમી રાશિમાં રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૪. શત્રુરૂપ અથવા અધિ શત્રુરૂપ ગ્રહના ગૃહ, હોરા વિગેરે છ વર્ગમાં રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૫. લગ્નથી બારમે સ્થાને રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે. લગ્નથી છઠ્ઠે સ્થાને રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે. ૭. કુર ગ્રહ કરીને યુક્ત એવો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૮. કુર ગ્રહ ભેગેલો ગ્રહ પણ નિર્ગળ છે ૯. કર્કાટિક છ રાશિરૂપ દક્ષિણાયનમાં રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૧૦. રાહુના મુખમાં રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૧૧. રાહુના પુચ્છમાં રહેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૧૨. રાહુનું મુખ અને પુચ્છ આ પ્રમાણે બાળુવું—

“યત્ર રુક્ષે સ્થિતો રાહુ—વર્દન તદ્દિનિર્દિશેત્ ।

મુખાત્ પશ્ચદશે રુક્ષે, તસ્ય પુચ્છં જ્યવસ્થિતમ્ ॥૧॥”

“જે નક્ષત્રમાં રાહુ રહેલો હોય તે નક્ષત્ર રાહુનું મુખ બાળુવું, અને મુખથી પશ્ચિમ જે નક્ષત્ર હોય ત્યાં તેનું પુચ્છ રહેલું છે.”

બાળ એટલે થોડા દિવસથી ઉદય પામેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે ૧૩. વૃદ્ધ એટલે અસ્ત થવામાં સન્મુખ થયેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે, વૃદ્ધ કહેવાથી અદ્ય તથા રુક્ષ બિંબ-વાળો અને કાંતિરહિત એવો ગ્રહ પણ નિર્ગળ બાળુવો ૧૪. અસ્ત એટલે સૂર્યનાં કિરણોમાં પ્રવેશ કરવાથી અસ્ત પામેલો ગ્રહ નિર્ગળ છે. ૧૫. છતાંયેલો એટલે ગ્રહોના

શુદ્ધમાં જે ગ્રહ દક્ષિણગામી હોય તે નિર્ગળ છે, વરાહ કહે છે કે શુક્રે તો ઉત્તરગામી હોય ત્યારે જીતાયેલો છે ૧૬, મુશુશિલ એટલે શીઘ્ર ગતિવાળો કૂંર ગ્રહ મંદ ગતિવાળા ગ્રહના એક અંશમાં મળ્યો હોય અને વળી જ્યાં સુધી તે મંદ ગ્રહની પાછળ રહ્યો હોય ત્યાં સુધી તે મુશુશિલ કહેવાય છે, તેનું બીજું નામ ઇત્યશાલ છે. આ મુશુશિલ ગ્રહ નિર્ગળ હોય છે ૧૭, જ્યારે શીઘ્ર ગતિવાળો કૂંર ગ્રહ મંદ ગતિવાળા ગ્રહના એક અંશમાં મળીને પછી તે અંશને ઉદ્ધાન કરીને આગળ જાય ત્યારે તે રશિ પૂરી થતાં સુધી મૂશરિફ યોગ કહેવાય છે. તે પણ નિર્ગળ છે ૧૮. જેમકે કલ્પનાએ કરીને શુક્ર ત્રીજા ત્રિંશાંશમાં મંદ ગતિવાળો છે, તે અંશમાં આવેલો સૂર્યાદિક કૂંર ગ્રહ જ્યાં સુધી તે ત્રીજા અંશને ઉદ્ધાન કરીને નથી જતો ત્યાં સુધી મુશુશિલ કહેવાય છે, અને જ્યારે તે ત્રીજા અંશનો ત્યાગ કરીને ચોથા અંશમાં જાય ત્યારે રશિના અંત સુધી મૂશરિફ કહેવાય છે. જો શીઘ્ર ગતિવાળો ગ્રહ કૂંર ગ્રહમાં આવીને આ બે યોગો ઉત્પન્ન કરે તો મંદ ગતિવાળો ગ્રહ નિર્ગળ બન્યો.”

પ્રશ્નપ્રકાશમાં તો નવ પ્રકારે જ નિર્ગળતા આ પ્રમાણે કહી છે.

“પાપઃ શીઘ્રઃ શુભો વક્રી, બાલો વૃદ્ધોઽરિમાસ્તગઃ ।

નીચઃ પાપાન્તરેઽષ્ટસ્થ, હત્યુક્તો બલ્લર્જિતઃ ॥૧૧॥”

“કૂંર ગ્રહ શીઘ્રગામી હોય ૧, શુભ ગ્રહ વક્રી હોય ૨, બાળક ૩, વૃદ્ધ ૪, શત્રુના સ્થાનમાં રહેલો ૫, અસ્ત પામેલો ૬, નીચ સ્થાને રહેલો ૭ કૂંર ગ્રહ સાથે રહેલો ૮, અને લગ્નથી આઠમે સ્થાને રહેલો ૯, આ નવ પ્રકારનો ગ્રહ નિર્ગળ કહ્યો છે,” આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સંભવ પ્રમાણે દુર્ભળતા બાજુવી.

દિગીશઃ કેન્દ્રગઃ શ્રેયાન્, દિગ્બલી ભાલગસ્તુ ન ।

વલિની જન્મલગ્નેશૌ, કેન્દ્રોપચયગૌ શુભી ॥૧૨॥

અર્થ—દિક્પતિ કેંદ્રમાં હોય તો તે શુભ છે, પણ દિગ્બલી અને સન્નુબ રહ્યો હોય તો તે શુભ નથી. જન્મેશ અને લગ્નેશ બળવાન હોઈને કેંદ્ર કે ઉપચયસ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે શુભ છે.

દિગીશ એટલે જે દિશામાં જવું હોય તે દિશાનો સ્વામી જે કોઈ ગ્રહ બળવાન થઈને યાત્રાલક્ષમાં કોઈ પણ કેંદ્રના સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે શુભ છે, પરંતુ ગમન કરવા યોગ્ય દિશાનો સ્વામી ગ્રહ લગ્નમાં દિગ્બળી હોય તો તે શુભ નથી. ગ્રહોર્થ દિગ્બળીપણ પૂર્વે “લગ્નાદુત્ક્રમકેન્દ્ર” (દ્વિતીય પ્રકાશ-૨૯) એ શ્લોકમાં કહ્યું છે, તથા ભાલગ એટલે જવા લાયક દિશાનો સ્વામી ગ્રહ લગ્નમાં તે જ દિશામાં રહેવા વડે કરીને જનારને સન્નુબ થતો હોય તો તે શુભ નથી. તે વિષે દેવસવલ્લભમાં કહ્યું છે કે-

“દિગીશ્વરો લલાટસ્થો યદિ, વા દિગ્બલાન્વિતઃ ।

વંધવન્ધપ્રદો યાતુઃ, કેન્દ્રગસ્તુ જયાર્થદઃ ॥૧૩॥”

“દિશાનો પતિ સન્મુખ રહ્યો હોય, અથવા દિગ્બળે કરીને સહિત હોય તો પ્રયાણ કરનારને વધ, અધન કરનારો થાય છે, અને કેંદ્રમાં રહ્યો હોય તો જય તથા ધનને આપનાર થાય છે.”

દિશાના પતિને સન્મુખ રહેવાનો પ્રકાર પૂર્વાચાર્યોએ આ પ્રમાણે કહ્યો છે.—

“લગ્ને માનુર્વ્યયમવગતઃ શુક્ર આરો નમઃસ્થો,

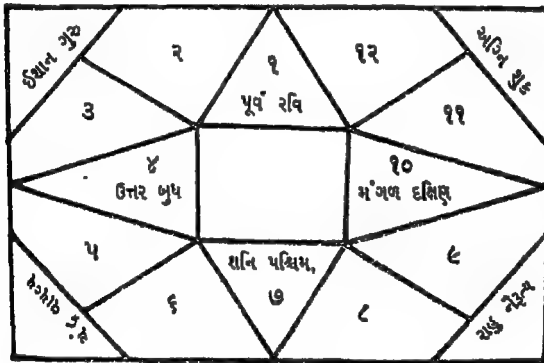
રાહુર્ધર્માષ્ટમ ગૃહગતઃ સત્તમસ્થોઽર્કપુત્રઃ ।

નીહારાંશૂ રિપુ-તનય-ગો વંધુગઃ સોમપુત્રો,

જીવસ્ત્રિ-દ્વિ-સ્થિત ઇતિ લલાટસ્થિતાઃ પૂર્વતઃ સ્યુઃ ॥૧૧॥”

“લગ્નમાં (પ્રથમ સ્થાનમાં) રહેલો સૂર્ય, ખારમા અને અગિયારમા સ્થાનમાં રહેલો શુક્ર, દશમા સ્થાનમાં રહેલો મંગળ, નવમા અને આઠમા સ્થાનમાં રહેલો રાહુ, સાતમા સ્થાનમાં રહેલો શનિ, છઠ્ઠા અને પાંચમા સ્થાનમાં રહેલો ચંદ્ર, ચોથા સ્થાનમાં રહેલો બુધ અને ત્રીજા તથા બીજા સ્થાનમાં રહેલો શુક્ર, આ પ્રમાણે પૂર્વાદિ દિશાના અનુક્રમે રહેલા ગ્રહો સન્મુખ કહેવાય છે.”

યાત્રાના લગ્નમાં સન્મુખ રહેલા ગ્રહનું ચક્ર

સન્મુખ રહેલ ગ્રહનું ફળ આ પ્રમાણે છે.—

“જ્ઞાત્તાગ્નિમયં વ્યાધિ-ર્ધનક્ષયો વન્ધનં મૃતિર્વ્યાધિઃ ।

હારિઃ સૈન્યવિમર્દો, માલગદિગધિપફલં ક્રમશઃ ॥૧૧॥”

“પૂર્વ દિશાનો અધિપતિ સન્મુખ રહ્યો હોય તો શસ્ત્ર અને અગ્નિનો ભય થાય, અગ્નિ પૂણાનો સ્વામી સન્મુખ હોય તો વ્યાધિ થાય, દક્ષિણનો સ્વામી સન્મુખ હોય તો ધનનો ક્ષય થાય, નૈઋત્યનો સ્વામી સન્મુખ હોય તો અધન થાય, પશ્ચિમનો સ્વામી સન્મુખ હોય તો મૃત્યુ થાય, વાયવ્યનો સ્વામી સન્મુખ હોય તો વ્યાધિ થાય, ઉત્તરનો સ્વામી સન્મુખ હોય તો પરાજય થાય, અને ઈશાનનો સ્વામી સન્મુખ હોય તો સૈન્ય ભાંગે.”

વિશેષ એ છે જે—“ઉદય પામેલો કેતુ અગ્ર ભાગે નમેલો હોય અને ચાત્રાની દિશામાં સન્મુખ થયો હોય તો તે શુભ છે. તથા ઉપચય કરનાર અહુની દિશામાં જવું, પણ અપચય કરનાર અહુની દિશામાં ન જવું.” એ પ્રમાણે લક્ષ્ય કહે છે.

મૂળ શ્લોકમાં જન્મેશ અને લગ્નેશ બળવાન કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે.—ગંડાંતમાં રહેવું, ગોચરાદિકની પ્રતિકૂળતા, ગતિ, પ્રમાણ અને વર્ણથી વિકૃતિપણું, સૂર્યથી દક્ષિણ-ગામીપણું, પૂર્વે કહેલા અઢાર પ્રકારના દુર્બળપણાનો અભાવ, છ પ્રકારના બળથી શુક્તપણું, તથા શત્રુનો પરાજય કરવાપણું, આટલાંએ કરીને જન્મેશ અને લગ્નેશ બળવાન કહેવાય છે. તથા મૂળ શ્લોકમાં સામાન્ય રીતે કેંદ્ર લખ્યો છે, તો પણ સાતમા સ્થાનને વર્ણને જ બીજા કેંદ્રસ્થાનમાં રહેલો લગ્નેશ શુભ છે એમ બાજવું. વિશેષ એ છે જે—“જન્મેશ અને લગ્નેશ કેંદ્ર હોય તો પણ તેમને સર્વ કાર્યમાં બળવાન કરીને સૌમ્ય અહુ જેવા જ બાજવા.

કેંદ્રાદિકમાં રહેલા અહોની વ્યવસ્થા કહી. હવે ચાત્રાની કુડળીમાં કેવા અને કયા અહોએ પ્રયાણ કરનારને કયો ઉપાય જયકારક છે? તે કહે છે.—

સિતેજ્યાવિન્દુરાર્કિજ્ઞ-તમોડન્ત્યાઃ સૂર્યમંગલૌ ।

સામાદિસાધકાઃ કેન્દ્રો-પચયેષુ ચલોત્કટાઃ ॥૪૯॥

અર્થ—ચાત્રાકુડળીમાં શુક્ર અને શુક્ર બળવાન થઈને કેંદ્ર કે ઉપચયસ્થાનમાં રહ્યા હોય તો સામ ઉપાયે કરીને જય થાય છે, એ જ રીતે ચંદ્ર રહ્યો હોય તો કાન ઉપાયે કરીને, શનિ, બુધ, રાહુ અને કેતુ રહ્યા હોય તો લેહ ઉપાયે કરીને અને સૂર્ય તથા મંગળ રહ્યા હોય તો કંઈ ઉપાયે કરીને જય થાય છે.

સામ એટલે સંધિના ઉપાયે કરીને જય થાય છે. અહીં કરેલો સંધિ જે પ્રકારે નિશ્ચલ થાય તે પ્રકાર કહે છે.—

“ભાગ્યે મૈત્રે શીતરક્ષ્મી સ પુષ્યે, દ્વાદશ્યાં વા શુક્રદષ્ટે ચ લગ્ને ।

અષ્ટમ્યાં વા તૈતિલાશ્વે પ્રદિષ્ટા, પૂર્વાચાર્યૈરત્ર સંધાનસિદ્ધિઃ ॥૧૧॥”

“દશમા તથા ચોથા સ્થાનમાં ચંદ્ર હોય, શુક્ર લગ્ને એતો હોય, આરસ અથવા આઠમને દિવસે પુષ્ય નક્ષત્રમાં તૈતિલ નામા કરણમાં પૂર્વાચાર્યેએ સંધાનની સિદ્ધિ કથન કરેલી છે.”

વિશેષ એ છે જે—તે તે અહોના લગ્નમાં અથવા નવાંશોમાં તેમજ વાર હોરાને વિષે પણ અતુલકેમે કહેલા ઉપાયે કરીને સર્વ કાર્યમાં સિદ્ધિ થાય છે.

હવે જેવા અહુના બળે શત્રુથી પહેલાં પ્રયાણ કરવું કે પછી કરવું સમજી છે તે કહે છે.—

પૌરા જ્ઞજીવમન્દાઃ સ્વ-રપરે યાયિનો ગ્રહાઃ ।

સફલા યાયિમિર્યાંત્રા, વલિભિઃ સ્થિતિરન્યથા ॥૫૦॥

અર્થ—બુધ, શુક્ર અને શનિ એ ત્રણ અહો પૌર (સ્થાયી) કહેવાય છે. અને

ખાકીના અહો યાથી કહેવાય છે. તેમાં બે યાથી અહો બળવાન હોય તો શત્રુથી પહેલાં જ યાત્રા કરવી સફળ છે, અને સ્થાયી અહો બળવાન હોય તો પોતાને સ્થાને જ સ્થિતિ કરવી સફળ છે, એટલે કે શત્રુની પહેલાં પોતે પ્રયાણ ન કરવું. વિશેષ એ છે બે— “સ્થાયી અને યાથી અહો મિશ્ર હોય એટલે કે બંને અહોવું બળવાનપણું હોય તો દ્વેષીભાવ કરવો, એટલે કે અધુ” સૈન્ય સ્થાયી રાખવું અને અર્ધાં સૈન્યને પ્રયાણ કરાવવું તથા સૌમ્ય અહો બળવાન હોય તો સંધિ કરવી અને કૂર અહો બળવાન હોય તો યુદ્ધ કરવાથી જય થાય છે. બંને ભતના અહો નિર્બળ હોય તો કેઈ ભાગ્યવાન અન્ય રાજાને આશ્રય કરવો.” આ સર્વ યોગયાત્રા અર્થમાં કહ્યું છે.

આ પ્રમાણે પચ્ચીશ શ્લોકોએ કરીને યાત્રાની લક્ષકુંડળીનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું. આ સ્વરૂપ સામાન્ય રીતે રાજદિગ્ગે માટે ભણવું, કારણ કે રાજાઓ પણ નીચેના શ્લોકમાં કહેલા યોગો ન મળે તોપણ કેવળ લક્ષના બળથી પણ યાત્રા કરી શકે છે, તે વિષે લલલ કહે છે કે—

“ऐकान्तिकगन्तव्ये, दैवेन निपीडिते च यातव्ये ।

केवलबलग्नयोगा—दपि याता सिद्धिमाप्नोति ॥१॥”

“દેવયોગે અવશ્ય એકાંતે કરીને યાત્રા કરવાની જરૂર પડી હોય તો કેવળ લક્ષના બળથી પણ યાત્રા કરનાર સિદ્ધિને પામે છે.”

હવે શુભ તિથિ, નક્ષત્ર, લક્ષ વિગેરેના બળ વિના પણ જેવા અહ્યંગોગે કરીને રાજાઓની યાત્રા સફળ થાય છે તેવા માત્ર રાજાને જ યોગ્ય એવા યાત્રાને લાયક અહ્યંગોગો કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

चौराणां शकुनैर्यात्रा, नक्षत्रैश्च द्विजन्मनाम् ।

मुहूर्तैः सिद्ध्येऽन्येषां, राज्ञां योगैश्च ते त्वमी ॥५॥

અર્થ—ચોરોને શકુન વડે યાત્રા કરવી સિદ્ધિને માટે છે, બ્રાહ્મણોને નક્ષત્રની શુદ્ધિએ કરીને યાત્રા કરવી શુભ છે, ખીબા એટલે વૈશ્ય, શૂદ્ર, કારીગરો વિગેરેને શુભ મુહૂર્તે કરીને યાત્રા કરવી શુભ છે, અને રાજાઓને યોગો વડે કરીને યાત્રા કરવી શુભ છે, એટલે કે તિથિ, વાર અને લગ્નાદિકની શુદ્ધિ ન હોય તોપણ રાજાઓને આ અહ્યંગોગોમાં યાત્રા કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. દેવસૂત્રલક્ષમાં કહ્યું છે કે—

“तिथिखणमवाराणां, साध्यं योगेन सिध्यति ।

तस्मात्सर्वेषु कार्येषु, ग्रहयोगान् सुचिन्तयेत् ॥१॥”

“તિથિ, મુહૂર્ત, નક્ષત્ર અને વારોથી સાધવા લાયક કાર્યો યોગ વડે સિદ્ધ થાય છે, તેથી સર્વ કાર્યોમાં અહ્યંગોગો સારી રીતે વિચાર કરવો.”

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—અહ્યંગોગો વિચાર કરવો તે ઠીક છે, પરંતુ લગ્ન આ. સિ. ૨૦

બળવાન છતાં પણ અહોની સૌમ્યતા અને કૂરતા યત્ને કરીને વિચારવાની છે, અને અહીં તેના વિચારનો લેશ પણ કહ્યો નથી. તેનો શો હેતુ છે ? આનો જવાબ એ છે જે—અહીં 'યોગનું' બળ જ પ્રધાનપણે કહ્યું છે. જેમ અન્ય ઔષધિના સંયોગથી વત્સનાગ (વગેરે) વિષ પણ રસાયણરૂપ થઈને પ્રાણીઓને જીવાડનારૂં થાય છે, તેમ કૂર ગ્રહ પણ યોગના વશથી શુભદાયી થાય છે તથા જેમ ઘી તથા મધ સરખે ભાગે મિશ્ર કરવાથી મૃત્યુને કળાડૂં એવું ઉપવિષ બને છે એમ ચરકમાં કહ્યું છે, તે જ રીતે શુભ ગ્રહો પણ યોગના વશથી અશુભ થાય છે, તેથી કરીને માસ, તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ સુદૂર્ત, ચંદ્ર, તારા અને લગ્નનું વિકલ્પણું છતાં પણ આ યોગોએ કરીને યાત્રા સફળ થાય છે એમ સિદ્ધ માનવું. સ્તનમાળામાં પણ કહ્યું છે કે—

“તિથૌ ક્ષણે મે કરણે ચ વારે, યોગે વિલગ્ને હિમગૌ નૃપાણામ્ ।

પાપેઽપિ યાત્રા સફલાત્ર યોગૈઃ, ”

“તિથિ, સુદૂર્ત, નક્ષત્ર, કરણ, વાર, યોગ, લગ્ન અને ચંદ્ર એ સર્વે પાપ એટલે અશુભ હોય તોપણ રાત્રીઓને યોગોવડે કરીને યાત્રા કરવી સફળ છે.”

આ 'યોગોનું' બળ એકાંતિક કાર્યના વિષયમાં બાંધવું, પરંતુ ઘણી ઉતાવળ ન હોય તો માસ, તિથિ, નક્ષત્ર વિગેરેનું બળ તથા આ 'યોગોનું' બળ એમ સર્વ બળ બેલું. તે વિષે ભાસ્કર કહે છે કે—

“અવમાધિમાસયોનં પ્રતિષ્ઠતેઽમીષ્ટસિદ્ધયર્થી ।”

“ઈષ્ટ સિદ્ધિના અર્થોએ ક્ષય માસ તથા અધિક માસમાં પ્રયાણ ન કરવું.”

“તથાપિ હિ કુસલલગ્નિ” “તોપણ કુશળ (શુભ) લગ્ન બેવું.” ઇત્યાદિ,

હવે ગ્રહયોગો કહે છે,

અર્કાર્કિશનિઃ સિદ્ધયૈ, રાજ્ઞાં લગ્નારિમધ્યગ્નઃ ।

સિતેજ્યમન્દજ્ઞારાથ, લગ્ના-સ્ત-ત્રિ-સુસ્વા-રિગ્નાઃ (૨) ૥૫૨॥

અર્થ—લગ્નમાં સૂર્ય, છઠ્ઠે સ્થાને શનિ અને દશમે સ્થાને ચંદ્ર રહ્યો હોય તો તે વખતે રાત્રીની યાત્રા સિદ્ધિને માટે છે. (૧) લગ્નમાં શુક્ર, સાતમા ભવનમાં ગુરુ, ત્રીજે સ્થાને શનિ, બીજે સ્થાને બુધ અને છઠ્ઠે સ્થાને મંગળ રહ્યો હોય તો તે શુભ છે (૨)

‘ગુરુજ્ઞાર્કાર્થ લગ્નસ્વ-બ્રાતૃષુ ક્રમતઃ શ્રિયે ।

લગ્નારિગૌ ચ જીવાકૌ, જયદૌ વ્યયમે વિધૌ ॥૫૩॥

અર્થ—લગ્નમાં ગુરુ હોય, બીજા ભાવમાં બુધ હોય અને ત્રીજા ભાવમાં સૂર્ય હોય તો તે લક્ષ્મીને માટે છે—શુભ છે (૩) લગ્નમાં ગુરુ હોય. છઠ્ઠા ભાવમાં સૂર્ય હોય અને આઠમા સિવાય બીજા કોઈ પણ ભાવમાં ચંદ્ર હોય તો તે પણ શુભ છે. (૪).

મન્દારૌ ઝ્યાયપદ્સુ, જ્ઞસિતેજ્યાઓત્કટાઃ શ્રિયે ।

કેન્દ્રે ચ વલિનૌ જ્ઞેજ્યા-વિન્દૌ ત્વાપોક્ષિમેડવલે ॥૫૪॥

અર્થ—શનિ અને મંગળ ત્રીજે, અગિયારમે અને છઠ્ઠે સ્થાને રહ્યા હોય તથા બુધ, શુક્ર અને ગુરુ બળવાન થઈને ગમે તે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે લક્ષ્મીને માટે છે—શુભ છે. (૫). બુધ અને ગુરુ બળવાન થઈને કેંદ્રમાં રહ્યા હોય તથા ચંદ્ર નિર્બળ થઈને આપોકિલમ એટલે ૩-૬-૯-૧૨ મે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ છે (૬).

શ્રિયે વિધુઃ સુખેડસ્તે ત્ત, સિતઙ્ગૌ વ્યત્યયેન વા ।

યાને ત્રિકોણકેન્દ્રસ્થાઃ, સૌમ્યાઃ પદ્ ઝ્યાયગાઃ પરે ॥૫૫॥

અર્થ—ચંદ્ર ચોથા ભાવમાં રહ્યો હોય અને શુક્ર તથા બુધ સાતમા ભાવમાં રહ્યા હોય તો તે લક્ષ્મીને માટે છે. (૭). અથવા વિપરીતપક્ષે હોય એટલે 'કે' શુક્ર અને બુધ ચોથા ભાવમાં હોય અને ચંદ્ર સાતમા ભાવમાં હોય તો તે પણ લક્ષ્મીને માટે છે. (૮) સૌમ્ય ગ્રહો ત્રિકોણ અને કેંદ્રમાં રહ્યા હોય તથા કૂર ગ્રહો છઠ્ઠે, ત્રીજે અને અગિયારમે રહ્યા હોય તો તે પણ યાત્રામાં લક્ષ્મીને માટે છે (૯).

જયાય મૂર્તૌ માર્ત્તઙ્ગઃ, સૌમ્યાઃ સ્વે સપ્તમો વિધુઃ ।

બૃહસ્પતિર્વા કેન્દ્રસ્થઃ, શેષેષુ સ્વાયવર્ત્તિષુ ॥૫૬॥

અર્થ—પ્રથમ ભાવમાં સૂર્ય હોય, બીજા ભાવમ સૌમ્ય ગ્રહ હોય અને સાતમા ભાવમાં ચંદ્ર હોય તો તે જયને માટે છે, (૧૦). બૃહસ્પતિ (ગુરુ) કેંદ્રમાં રહ્યો હોય અને બાકીના ગ્રહો (કૂર તથા સૌમ્ય ગ્રહ) બીજા તથા અગિયારમા ભાવમાં હોય તો તે પણ જયને માટે છે (૧૧) આ રીતે અગિયાર યોગ થયા.

યાતુઃ પ્રાગ્દક્ષિણ્યો-જ્ઞસિતાન્તર્જયકરઃ સુખે ચેન્દુઃ ।

ગુરુરેકાન્તર આર્કે, જ્ઞૌ વા શુક્રાન્તર મૌમાદ્વા ॥૫૭॥

અર્થ—પૂર્વ અથવા દક્ષિણમાં યત્ર કરનારને ચોથા ભાવમ રહેલો ચંદ્ર જો બુધ અને શુક્રની મધ્યે રહ્યો હોય તો તે જયકારક છે (૧૨) પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં યાત્રા કરનારને મટે આ યોગની અપેક્ષા નથી. શનિથી એકાન્ત ગૃહ (સ્થાન)માં ગુરુ રહ્યો હોય તો તે શુભ છે (૧૩) શુક્રથી એકાન્ત ગૃહમાં રહેલો બુધ હોય તો તે શુભ છે (૧૪) અને મંગળથી એકાન્ત ગૃહમાં રહેલો બુધ પણ શુભ છે. દૈવસરલક્ષમાં પણ કહ્યું છે કે—

“મૃગુજાદયવા મહીસુતાદ, બુધ એકાન્તરમે સ્થિતો યદા ।

રવિજાદયવા ગુરુસ્તદા, વ્રજતો યાન્તરયઃ ક્ષયં રણે ॥૧૧॥”

“શુક્રથી અથવા મંગળથી એકાન્તર રાશિમાં જો બુધ રહ્યો હોય, અથવા શનિથી એકાન્તર રાશિમાં જો ગુરુ રહ્યા હોય તો તે સમયે યાત્રા કરનારના શત્રુ યા શુદ્ધમાં ક્ષય પામે છે.”

૧ જે સ્થાને શનિ હોય તેની પછીના એક સ્થાનને ચૂકીને બીજા ૪ સ્થાનમાં રજો હોય.

“ગુરુર્જયાય લગ્નસ્થા; કૂરૈર્લાભ નમોગતૈઃ ।

તથા ચન્દ્રેઽષ્ટમે ષષ્ઠે, શુક્રે લગ્નગતો ગુરુઃ ॥૫૮॥

અર્થ—લગ્નમાં (પહેલા લાવમાં) શુક્ર હોય, અને કૂર અહો અગિયારમે તથા દશમે સ્થાને હોય તો તે જયને માટે છે. (૧૬) ચંદ્ર આઠમા લાવમાં હોય, શુક્ર છઠ્ઠા લાવમાં હોય અને શુક્ર લગ્નમાં હોય તો પણ તે જયને માટે છે. આ સર્વે મળીને કુલ ૧૭ યોગો થયા.

હવે યોગપિંડ (યોગનો સમૂહ) કહે છે.—

સિદ્ધયૈ ધીર્ધર્મકેન્દ્રેષુ, બુધવાકપતિભાગૈઃ ।

યોગોઽધિયોગો યોગા-ધિયોગૈકદ્વિકત્રિકૈઃ ॥૫૯॥

અર્થ—બુધ, શુક્ર અને શુક્ર એ ત્રણમાંથી એક અહીં પાંચમા, નવમા કે કેંદ્રમાંના કોઈ પણ સ્થાનમાં હોય તો તે યોગ કહેવાય છે. તેવી જ રીતે (તે જ સ્થાનોમાં) બે બુધ, શુક્ર અને શુક્રમાંના બે અહો રહ્યા હોય તો અધિયોગ થાય છે, અને તે ત્રણે અહો તે જ સ્થાનોમાં રહ્યા હોય તો યોગાધિયોગ થાય છે. આ ત્રણેયુ ડેળ દેવગણદેવતામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“યોગેન યો યાતિ નૃપોઽરિદેશં, સુલેન સોઽભ્યેત્યધિયોગયાતા ।

પ્રાપ્નોતિ કીર્તિં વિજયં ધનં ચ, યોગાધિયોગેન મહીમશ્ચેષામ્ ॥૧૦॥”

“જે રાજા યોગે કરીને શત્રુના દેશ ઉપર પ્રયાણ કરે છે તે સુખેથી પાછો આવે છે, અધિયોગમાં યાત્રા કરનાર (રાજા) કીર્તિ, વિજય અને ધન પામે છે, તથા યોગાધિયોગે કરીને સમગ્ર પૃથ્વી પામે છે.”

અહીં આ પ્રમાણે આશ્નાય છે. બે બીજા કોઈ યાત્રાનો યોગ મળે અથવા ન મળે તોપણ બે બુધ, શુક્ર અને શુક્ર એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ અહીં ઉપર ગણાવેલા સ્થાનોમાંથી કોઈ પણ સ્થાને રહ્યો હોય તો તે જ વખતે યાત્રા કરવી શુભ છે, અને બે અથવા ત્રણે અહો ઉક્ત સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે ઘણા જ ઉત્તમ છે.

આ ત્રણ યોગો સ્થૂળ દષ્ટિએ કહ્યા છે, પણ સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ બેતાં તો ત્રણસો ને બેતાલીશ ઠાકર યોગો થાય છે. (તેઓની અત્રે અતિ આવશ્યકતા નહીં હોવાથી લખ્યા નથી, આ અંતર્ગત થોડી ટીકામાં તે સવિસ્તર આપ્યા છે.)

અહીંની દષ્ટિની અપેક્ષા રહિત ઉપરના યોગો કહ્યા. હવે અહીંની દષ્ટિની અપેક્ષાએ બે યોગ થાય છે તે કહે છે.—

શુક્રં ધ્યાયામ્બુગં પદ્યન્, જીવો યાત્રાસુ કેન્દ્રગઃ ।

રાજ્ઞાં દત્તે જયં કૂરૈઃ, કલત્રાદિત્રયાન્યગૈઃ ॥૬૦॥

અર્થ—યાત્રાલક્ષમાં કેંદ્રસ્થાને રહેલા શુક્ર ત્રીજા, અગિયારમા અને ચોથા સ્થાનમાં રહેલા શુક્રને ભેટો હોય તથા કૂર અહો સાતમા, આઠમા અને નવમા સિવાયના બીજા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે સમયે પ્રયાણ કરનાર રાજાનો જય થાય છે.

બુધો વપુઃ સુલેદ્વેપિ, ઘ્યોમસ્થો વીક્ષિતઃ શુભૈઃ ।

જયાય રાજ્ઞાં પાપેષુ, લગ્નાસ્તવ્યવર્જિષુ ॥૬૧॥

અર્થ—પહેલો, ચોથો, છઠ્ઠો કે દશમે સ્થાને પહેલો બુધ શુભ અહોએ જોયેલો હોય તથા પાપઅહો પહેલા, સાતમા અને બારમા સિવાયના બીજા સ્થાનોમાં રહ્યા હોય તો તે પ્રયાણ કરનાર રાજાને જય આપનારા છે.

હવે સર્વ યોગોનો સાર કહે છે.—

इति सप्तरूपकाद्वैः, सकलश्लोकत्रयेण चोक्तेषु ।

योगेषु राजयोगेष्वपि, शुभदा भूभुजां यात्रा ॥૬૨॥

અર્થ—આ પ્રમાણે સાત અર્ધા શ્લોકોએ કરીને તથા ત્રણ આખા શ્લોકોએ કરીને યોગો કહ્યા. તે સિવાય રાજયોગોમાં પણ કરેલી યાત્રા રાજાઓને શુભકારક છે. આ રાજ-યોગો બૃહત્ જાતકમાં કહ્યા છે. તે પણ યાત્રામાં ઉપયોગી છે.—

તે રાજયોગો સર્વે કાર્યમાં ઉપયોગી હોવાથી અત્રે કહે છે.—

“वक्रार्कजार्कगुरुभिः सकलैस्त्रिभिश्च,

स्वोच्चेषु षोडश नृपाः कथितैकलग्ने ।

द्वयैकाશ्रितेषु च तथैकतમે विलग्ने,

स्वक्षेत्रगे शशिनि षोडश भूमिपाः स्युः ॥૬૩॥”

“શનિ, મંગળ, સૂર્ય અને શુક્ર એ ચારે અહો પોતપોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહીને તેમાંનો એક એક અહ લગ્નમાં રહ્યો હોય ત્યારે ચાર રાજયોગો થાય છે. તે ચારે અહમાંના ત્રણ અહો પોતપોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહીને તે ત્રણેમાંનો એક એક અહ લગ્નમાં હોય ત્યારે બાર રાજયોગ થાય છે. આ બન્ને મળીને સોળ રાજયોગો થાય છે. તે જ રીતે તે ચાર અહો માંહેલા બે અહો ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહીને તેમાંનો એક એક અહ લગ્નમાં રહ્યો હોય અને ચંદ્ર કર્કમાં રહ્યો હોય ત્યારે બાર રાજયોગો થાય છે, તથા તે ચાર અહોમાંથી એક એક અહ ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહીને લગ્નમાં રહ્યો હોય અને કર્ક રાશિમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય ત્યારે ચાર રાજયોગો થાય છે. આ બન્ને મળીને પણ સોળ રાજયોગો થાય છે, અને સર્વે મળીને બત્રીસ થાય છે.” તે નીચે પ્રમાણે.—

મેષમાં સૂર્ય, કર્કમાં શુક્ર, તુલામાં શનિ અને મકરમાં મંગળ, બાકીના અહો ગમે તે સ્થાને હોય, આ પ્રમાણે અહની સ્થિતિ હોય ત્યારે જો મેષ લગ્ન હોય તો પહેલો રાજ-યોગ થયો, કર્ક લગ્નમાં બીજો રાજયોગ થયો, તુલા લગ્નમાં ત્રીજો અને મકર લગ્નમાં ચોથો રાજયોગ થયો. હવે ત્રણ અહો આશ્રીને બાર રાજયોગો આ પ્રમાણે છે— મેષનો સૂર્ય, કર્કનો શુક્ર, તુલાનો શનિ અને બીજા અહો ગમે ત્યાં હોય ત્યારે મેષના લગ્નમાં પહેલો; કર્કના લગ્નમાં બીજો અને તુલાના લગ્નમાં ત્રીજો રાજયોગ થયો. ઉપલા ચાર સાથે મેળવતાં સાત રાજયોગ થયા. હવે મેષનો સૂર્ય, કર્કનો શુક્ર, મકરનો મંગળ અને બીજા

અહો ગમે ત્યાં હોય ત્યારે મેષ લગ્નમાં પહેલો, કર્ક લગ્નમાં બીજો અને મકર લગ્નમાં ત્રીજો રાજયોગ થયો. કુલ ૧૦ થયા. હવે મેષનો સૂર્ય, તુલાનો શનિ, મકરનો મંગળ, બાકીના ગમે ત્યાં હોય ત્યારે મેષ લગ્ન હોય તો પહેલો, તુલા લગ્ન હોય તો બીજો અને મકર લગ્ન હોય તો ત્રીજો રાજયોગ થતાં કુલ ૧૩ રાજયોગ થયા. હવે કર્કનો શુક્ર, તુલાનો શનિ; મકરનો મંગળ અને બીજા અહો ગમે ત્યાં હોય ત્યારે કર્ક લગ્ન હોય તો પહેલો, તુલા લગ્ન હોય તો બીજો અને મકર લગ્ન હોય તો ત્રીજો રાજયોગ થતાં કુલ ૧૬ રાજયોગ થાય છે.

હવે બે અહ તથા એક અહને આશ્રીને સોળ યોગો આ રીતે થાય છે—કર્કનો ચંદ્ર, મેષનો સૂર્ય, કર્કનો શુક્ર અને બાકીના અહો ગમે ત્યાં હોય ત્યારે મેષ લગ્ન હોય તો પહેલો યોગ અને કર્ક લગ્ન હોય તો બીજો યોગ, હવે મેષનો સૂર્ય, કર્કનો ચંદ્ર, તુલાનો શનિ, બાકીના અહો ગમે ત્યાં હોય ત્યારે મેષ લગ્નમાં ત્રીજો અને તુલા લગ્નમાં ચોથો યોગ થાય. હવે મેષનો સૂર્ય, કર્કનો ચંદ્ર અને મકરનો મંગળ હોય ત્યારે મેષ લગ્નમાં પાંચમો અને મકર લગ્નમાં છઠ્ઠો યોગ થાય છે. હવે કર્કમાં ચંદ્ર અને શુક્ર તથા તુલામાં શનિ હોય ત્યારે કર્ક લગ્નમાં સાતમો અને તુલા લગ્નમાં આઠમો યોગ થાય છે. હવે કર્કમાં શુક્ર અને ચંદ્ર તથા મકરમાં મંગળ હોય ત્યારે કર્ક લગ્નમાં નવમો અને મકર લગ્નમાં દશમો યોગ થાય છે. હવે કર્કમાં ચંદ્ર, તુલામાં શનિ અને મકરમાં મંગળ હોય ત્યારે તુલા લગ્નમાં અગિયારમો અને મકર લગ્નમાં બારમો યોગ થાય છે. હવે એક અહને આશ્રીને ચાર યોગો આ પ્રમાણે.—કર્કનો ચંદ્ર અને મેષ લગ્નમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે પહેલો, કર્કના લગ્નમાં ચંદ્ર અને શુક્ર હોય ત્યારે બીજો, કર્કનો ચંદ્ર અને તુલા લગ્નમાં શનિ હોય ત્યારે ત્રીજો અને કર્કનો ચંદ્ર તથા મકર લગ્નમાં મંગળ હોય ત્યારે ચોથો યોગ થાય છે. ઉપરના બાર સહિત કરતાં સોળ થાય અને પ્રથમના સોળ સાથે કરતાં કુલ બત્રીશ રાજયોગો થયા.

હવે ૫૨૮ રાજયોગો થાય છે તે કહે છે.—

“વર્ગોત્તમગતે લગ્ને, ચન્દ્રે વા ચન્દ્રવર્જિતૈઃ ।

“ચતુરાધૈર્ગ્રહેર્દષ્ટે, નૃપા દ્વાવિંશતિઃ સ્મૃતાઃ ॥૨૧॥”

“લગ્ન અથવા ચંદ્ર વર્ગોત્તમમાં રહ્યા હોય, અને તે (લગ્ન અથવા ચંદ્ર)ને ચંદ્ર વિનાના ચાર, પાંચ કે છ અહોએ ભેગેલા હોય ત્યારે બાવીશ રાજયોગ થાય છે.”

જે રાશિ લગ્નમાં હોય તે રાશિના જ નામનો જે નવાંશ તે વર્ગોત્તમ કહેવાય છે, અને તે જ નવાંશ લગ્નમાં આવ્યો હોય તો તે લગ્ન વર્ગોત્તમ કહેવાય છે એ જ પ્રમાણે ચંદ્રમાં પણ બાણુવું. લગ્ન કે ચંદ્ર વર્ગોત્તમનો હોય અને તેના પર ચંદ્ર સિવાય બીજા ચાર, પાંચ કે છ અહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો દરેક લગ્નને આવીશ બાવીશ રાજયોગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—લગ્ન ઉપર ચાર અહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો ૫૨૮

૧ જેમ મેષમાં મેષ નવાંશ, વૃષભમાં વૃષભ આદિ વર્ગોત્તમ કહેવાય છે.

લેદ થાય છે, પાંચની દંષ્ટિ પડતી હોય તો છ લેદ અને છની દંષ્ટિ પડતી હોય તો એક લેદ એ રીતે બાવીશ લેદ થાય છે, એટલે કે લગ્નને રવિ, મંગળ, બુધ અને શુક્ર એ ચાર ગ્રહોએ બેથું હોય ત્યારે પહેલો યોગ થાય છે, રવિ, મંગળ, બુધ અને શુક્ર બેતા હોય ત્યારે બીજો, રવિ, મંગળ, બુધ અને શનિ બેતા હોય ત્યારે ત્રીજો. રવિ, મંગળ, શુક્ર અને શુક્ર બેતા હોય ત્યારે ચોથો. રવિ, મંગળ, શુક્ર અને શનિ બેતા હોય ત્યારે પાંચમો. રવિ, મંગળ, શુક્ર અને શનિ બેતા હોય ત્યારે છઠ્ઠો. રવિ, બુધ, શુક્ર અને શુક્ર બેતા હોય ત્યારે સાતમો. રવિ, બુધ, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે આઠમો. રવિ, બુધ, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે નવમો. રવિ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે દશમો. મંગળ, બુધ, શુક્ર અને શુક્રની દંષ્ટિ હોય ત્યારે અગિયારમો. મંગળ, બુધ, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે બારમો. મંગળ, બુધ, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે તેરમો. મંગળ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે ચૌદમો, તથા બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે પંદરમો રાજયોગ થાય છે.

હવે પાંચ ગ્રહોની દંષ્ટિએ કરીને છ યોગ આ પ્રમાણે છે—રવિ, મંગળ, બુધ, શુક્ર અને શુક્રની દંષ્ટિ પડતી હોય ત્યારે પહેલો રાજયોગ થાય છે, રવિ, મંગળ, બુધ, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે બીજો. રવિ, મંગળ, બુધ, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે ત્રીજો. રવિ, મંગળ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે ચોથો. રવિ, બુધ, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે પાંચમો, તથા મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિની દંષ્ટિ હોય ત્યારે છઠ્ઠો રાજયોગ થાય છે, તથા છ એ ગ્રહો એટલે રવિ, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને શનિ એ છએની દંષ્ટિ લગ્ન ઉપર પડતી હોય ત્યારે એક રાજયોગ થાય છે. આ સર્વે મળીને બાવીશ રાજયોગ થયા. આ બાવીશ યોગો મેષ લગ્નનો વર્ગોત્તમ હોય ત્યારે થયા. એ રીતે વૃષ, મિથુન વિગેરે બારે રાશિના લગ્નને આશ્રીને બાવીશ બાવીશ રાજયોગો થતાં કુલ ૨૬૪ રાજયોગ થાય છે. એ જ રીતે પ્રત્યેક રાશિમાં વર્ગોત્તમ નવાંશમાં રહેલા ચંદ્રને આશ્રીને પણ ૨૬૪ રાજયોગ થાય છે. તે બંને મળીને કુલ ૫૨૮ યોગો થયા.

હવે પાંચ યોગો કહે છે.—

“યમે કુંમેડકેડજે ગવિ શશિનિ તૈરેવ તનુગૈ-

નૃયુક્સિંહાલિચૈઃ શશિજગુસ્ત્રકૈર્નૃપતયઃ ।

યમેન્દુ તુંગેડકે સવિત્શશિજૌ પૃથ્થમવને,

તુલાડજેન્દુકૈઃ સસિતકુજજીવૈશ્ચ નરપૌ ॥૩॥”

“કુંભનો શનિ હોય, મેષમાં સૂર્ય હોય, વૃષમાં ચંદ્ર હોય, મિથુનમાં બુધ હોય, સિંહનો શુક્ર હોય અને વૃશ્ચિકનો મંગળ હોય. આ રીતે ગ્રહો રહેલા હોય અને તેમાં વળી કુંભ લગ્ન હોય તો પહેલો યોગ, મેષ લગ્ન હોય તો બીજો અને વૃષ લગ્ન હોય તો ત્રીજો રાજયોગ થાય છે. તથા શનિ અને ચંદ્ર પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનના એટલે કે

તુલાનેા શનિ અને વૃષનો ચંદ્ર હોય અને વળી લગ્નમાં રહ્યા હોય તથા કન્યા રાશિમાં સૂર્ય અને બુધ હોય, તુલામાં શુક્ર હોય, મેષમાં મંગળ હોય, અને કર્કનેા ગુરુ હોય. આ પ્રકારની ગ્રહોની સ્થિતિમાં તુલા લગ્ન હોય તો પહેલો યોગ અને વૃષ લગ્ન હોય તો બીજો યોગ. તેને પૂર્વના ત્રણ સાથે ગણતાં પાંચ રાજયોગ થાય છે.

હવે ત્રણ રાજયોગો કહે છે.—

“કુજે તુલ્લેડર્કેન્દ્રોર્ધનુષિ યમલગ્ને ચ નૃપતિઃ,
પતિભૂમેશ્વાન્યઃ ક્ષિતિસુતવિલગ્ને સશશિનિ ।
સચન્દ્રે સૌરેડસ્તે સુરપતિગુરૌ ચાપધરગે,
સ્વતુલ્લસ્થે ભાનાવુદયમુપયાતે ક્ષિતિપતિઃ ॥૪૧॥”

“મકરનો મંગળ હોય, ધનુષ રાશિમાં સૂર્ય ને ચંદ્ર હોય, કોઈ પણ રાશિમાં રહેલો શનિ લગ્નમાં હોય ત્યારે પહેલો રાજયોગ થાય છે. આ પહેલા યોગમાં જ નો લગ્નમાં મંગળ અને શનિ હોય તો બીજો યોગ થાય છે. તુલામાં ચંદ્ર અને શનિ હોય, ધનુષમાં ગુરુ હોય અને સૂર્ય પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં હોઈને ઓટલે મેષ રાશિનો હોઈને લગ્નમાં રહ્યો હોય અર્થાત મેષ રાશિના લગ્નમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે ત્રીજો રાજયોગ બન્યો.”

હવે ફરીને બે રાજયોગોને કહે છે.—

બુધે સેન્દૌ લગ્ને સવિત્ગુરુતીક્ષ્ણાંશુતનયૈઃ,
સુહૃજ્ઞાયાલ્લસ્થૈર્ભવતિ નિયમાન્માનવપતિઃ ।
મૃગે મન્દે લગ્ને સહજરિપુધર્મવ્યયગતૈઃ,
શશાઙ્ગૈઃ ક્યાતઃ પૃથુગુણયશઃ પુંગવપતિઃ ॥૫॥

વૃષ લગ્નમાં ચંદ્ર હોય, સિંહનો સૂર્ય હોય, વૃશ્ચિકનો ગુરુ હોય અને કુંભનો શનિ હોય ત્યારે પહેલો રાજયોગ થાય છે. મકર લગ્નમાં શનિ હોય, મીનનો ચંદ્ર હોય, મિથુનનો મંગળ હોય, કન્યાનો બુધ હોય, ધનુષનો ગુરુ હોય અને શુક્ર તથા સૂર્ય ગમે તે સ્થાને હોય ત્યારે બીજો યોગ થાય છે.

હવે ફરીને ત્રણ રાજયોગ કહે છે.

હયે સેન્દૌ જીવે મૃગમુલગતે ભૂમિતનયે,
સ્વતુલ્લસ્થૌ લગ્ને મૃગજશશિજાવત્ર નૃપતી ।
સુતસ્થૌ વ્રકાર્કી ગુરુશશિસિતાશ્વાપિ દિવુકે,
બુધે કન્યાલગ્ને ભવતિ હિ નૃપોડન્યોડપિ ગુણવાન્ ॥૩॥

ધનુષને વિષે ગુરુ અને ચંદ્ર હોય, મકરમાં મંગળ હોય, આ પ્રમાણે ગ્રહની સ્થિતિ હોય ત્યારે બે મીન લગ્નમાં શુક્ર હોય તો પહેલો અને કન્યા લગ્નમાં બુધ હોય તો બીજો યોગ થાય છે. તથા કન્યા લગ્નમાં બુધ હોય, મકરમાં મંગળ અને શનિ હોય, ધનુષમાં ગુરુ, ચંદ્ર અને શુક્ર હોય ત્યારે ત્રીજો શુભવાન રાજયોગ થાય છે.

કરીથી ત્રણ રાજયોગો કહે છે.—

જ્ઞપે સેન્દૌ લગ્ને ઘટમૃગમૃગેન્દ્રેણ સહિતે-
ર્યમારકૈર્યોઽમૃત્સં સ્વલ્પ મનુજઃ શાસ્તિ વસુધામ્ ।
અજે સારે મૃત્તૌ શશિગૃહગતે ચામરગુરૌ,
મુરેજ્યે વા લગ્ને ધરણિપતિરન્યોઽપિ ગુણવાન્ ॥૭॥

મીન લગ્નમાં ચંદ્ર હોય, કુલનો શનિ હોય, મકરનો મંગળ હોય અને સિંહનો સૂર્ય (સૂર્ય) હોય ત્યારે તે માણસ પૃથ્વીનું શાસન કરનાર થાય છે. અર્થાત્ તે રાજયોગ કહેવાય છે. મેષ લગ્નમાં મંગળ હોય, ચંદ્રના ગૃહમાં એટલે કર્કમાં શુરુ હોય ત્યારે બીજો યોગ થાય છે. અથવા કર્ક લગ્નમાં શુરુ હોય અને મેષનો મંગળ હોય ત્યારે ત્રીજો રાજયોગ થાય છે.

કર્કિણિ લગ્ને તત્સ્યે, જીવે ચન્દ્રસિત્તૈરાયગ્રામૈઃ ।
મેષગતેઽર્કે જાતં, વિન્ધાદિક્રમયુક્તં પૃથિવીનાથમ્ ॥૮॥

કર્ક લગ્નમાં શુરુ હોય, વૃષમાં ચંદ્ર, શુક્ર અને બુધ હોય તથા મેષમાં સૂર્ય હોય ત્યારે પરાક્રમવડે સુક્રા એવા પૃથ્વીનાથને થયેલો બાબુવો એટલે રાજયોગ થયો બાબુવો.

મૃગમુખેઽર્કતનયે નનુ સંસ્થે, હ્રગકુલીરહરયોઽધિપયુક્તાઃ ।
મિથુનતૌલિસહિતૌ બુધશુક્રૌ, યદિ તતઃ પૃથુયજ્ઞાઃ પૃથિવીજઃ ॥૯॥

મકર લગ્નમાં શનિ રહેલો હોય, મેષનો મંગળ હોય, કર્કનો ચંદ્ર હોય, સિંહનો સૂર્ય હોય, મિથુનનો બુધ હોય અને તુલાનો શુક્ર હોય ત્યારે એટલો યશને કરનારો રાજયોગ થાય છે.

સ્વોચ્ચસંસ્થે બુધે, લગ્ને મૃગૌ મેષૂરણાશ્રિતે ।
સજીવિઽસ્તે નિશાનાથે, રાજા મન્દારયોર્મૃગે ॥૧૦॥

કન્યા લગ્નમાં બુધ હોય, મિથુનનો શુક્ર હોય, મીન રાશિમાં શુરુ અને ચંદ્ર હોય તથા મકર રાશિમાં શનિ અને મંગળ હોય ત્યારે રાજયોગ થાય છે. આ સર્વે મળીને ૫૭૬ યોગો થાય છે.

આ પ્રથમ ભાગના રાજયોગોનું ક્ષણ કહે છે.—

અપિ સ્વલ્પજાતા માનવા રાજ્યમાજઃ,
કિમુત નૃપકુલોત્થાઃ પ્રોક્તભૂપાલયોગૈઃ ।
નૃપતિકુલસમુત્થાઃ પાર્થિવા વક્ષ્યમાણૈ-
ર્ભવતિ નૃપતિતુલ્યસ્તેષ્વભૂપાલપુત્રઃ ॥૧૧॥

આ ઉપર કહેલા રાજયોગોએ કરીને સામાન્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માણસો પણ રાજ્યને હોગવનારા થાય છે, તો ક્ષત્રિય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માણસો રાજા થાય તેમાં શું 'હેતુ' ? તથા હવે પછી કહેવાશે એવા યોગોએ કરીને રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માણસો રાજા થાય છે અને બીજા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા માણસો રાજાની તુલ્ય (એવા) થાય છે.

તે યોગો આ પ્રમાણે છે.—

સ્વોચ્છત્રિકોણૈર્બલિષ્ઠૈસ્ત્યાદ્યૈર્મૂપતિવંશજા નરેન્દ્રાઃ

પદ્માદિમિરન્યવંશજા હીનૈર્વિચયુતા ન ભૂમિપાલાઃ ॥૧૨॥

બળવાન એવા ત્રણ કે ચાર અંકો પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં, પોતાના ગૃહમાં કે પોતાના ત્રિકોણમાં રહેલા હોય તો ક્ષત્રિય વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા માણસો રાજા થાય છે, અને પાંચ, છ કે સાત બળવાન અંકો ઉપરના ત્રણ સ્થાનોમાં રહ્યા હોય તો સામાન્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા માણસો પણ રાજા થાય છે, પરંતુ તે અંકો પોતાના ઉચ્ચ વિગેરે સ્થાનમાં રહ્યા છતાં પણ જો બળહીન હોય તો તેઓ ધનવાન થાય છે, પણ રાજા થતા નથી. અહીં ત્રણથી સાત સુધીના પાંચ રાજયોગ થાય છે.

સિંહસ્થેઽર્કેઽજેન્દૌ લગ્ને, મૌમે સ્વોચ્ચે કુંભે મન્દે ।

ચાપં પ્રાપ્તે જીવે રાજ્ઞઃ, પુત્રં વિદ્યાદ્ ભૂમેનાયસ્ ॥૧૩॥

મેષ લગ્નમાં ચંદ્ર હોય, સિંહ રાશિનો સૂર્ય હોય, મગળ પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનનો હોય, કુંભનો શનિ હોય તથા ધનુષ રાશિનો શુક્ર હોય ત્યારે રાજવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર ભૂમિનો નાયક થાય છે એમ બાબતું. અર્થાત્ રાજયોગ થાય છે.

કરીથી બે રાજયોગોને કહે છે.—

સ્વર્ણે શુક્રે પાતાલસ્થે, ધર્મસ્થાનં પ્રાપ્તે ચન્દ્રે ।

દુશ્ચિન્ધ્યાંગપ્રાપ્તિપ્રાપ્તૈઃ, શૈવૈર્જાતઃ સ્વામી ભૂમેઃ ॥૧૪॥

જ્યારે કુંભ લગ્ન હોય ત્યારે જો પાતાલ (ચિથા) સ્થાને એટલે વૃષ રાશિમાં શુક્ર રહ્યો હોય, ધર્મસ્થાનમાં એટલે તુલા રાશિમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય અને બાકીના એટલે રવિ, મંગળ, બુધ, શુક્ર અને શનિ એ અંકો ત્રીજા, પહેલા અને અગિયારમા સ્થાનમાં એટલે મેષ, કુંભ અને ધનુષ રાશિમાં રહ્યા હોય તો રાજયોગ થાય છે. વળી જ્યારે કર્ક લગ્ન હોય ત્યારે જો પાતાલ (ચિથા) સ્થાને એટલે તુલા રાશિમાં શુક્ર હોય, મીનમાં ચંદ્ર હોય અને બાકીના રવિ વિગેરે અંકો કન્યા, કર્ક અને વૃષ રાશિમાં હોય તોપણ તે રાજયોગ કહેવાય છે. સર્વ મળીને આઠ રાજયોગ થયા.

સૌમ્યે વીર્યયુતે તનુસંસ્થે, વીર્યાદયે ચ શુભે સુકૃતસ્થે ।

ધર્માર્થોપચયેષ્વજ્ય શૈવૈર્—ધર્માત્મના નૃપજઃ પૃથિવીશ્ચ ॥૧૫॥

લગ્નમાં બુધ બળવાન હોય, નવમા સ્થાનમાં શુક્ર કે શુરુ બળવાન થઈને રહ્યો હોય અને બાકીના ગ્રહો નવમા, બીજા, ત્રીજા; છઠ્ઠા, દશમા અને અગિયારમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો ક્ષત્રિયનો પુત્ર પૃથ્વીપતિ થાય છે, એટલે રાજયોગ થાય છે. સર્વ મળીને નવ રાજયોગ થયા.

હવે બીજા બે રાજયોગ કહે છે.—

વૃષોદયે મૂર્તિધનારિલામગૈઃ
શશાંકજીવાર્કસુતાઽપરૈર્નૃપઃ ।
સુખે ગુરૌ સ્વે શશિતીક્ષ્ણદીધિતી
યમોદયે લામગતૈર્નૃપોઽપરૈઃ ॥૧૬॥

વૃષ લગ્નમાં અંદ્ર હોય, મિથુનમાં શુરુ હોય, તુલાનો શનિ હોય અને મીનમાં બીજા એટલે રવિ, મંગળ, બુધ અને શુક્ર હોય તો રાજયોગ થાય છે. તથા લગ્નમાં શનિ હોય, ચોથા સ્થાનમાં શુરુ હોય, દશમા સ્થાનમાં સૂર્ય અને અંદ્ર હોય તથા અગિયારમા સ્થાનમાં મંગળ, બુધ અને શુક્ર હોય ત્યારે પણ રાજયોગ થાય છે. સર્વ મળીને અગિયાર રાજયોગ થયા.

ફરીને બીજા બે રાજયોગ કહે છે—

મેષૂરણાયતનુગાઃ શશિમન્દજીવા,
જ્ઞારૌ ઘને સિતરવી દિવુકે નરેન્દ્રમ્ ।
વક્રાસિતૌ શશિસુરેજ્યસિતાર્કસૌમ્યા,
હોરા સુસ્વાસ્ત શુભ સ્વાપ્તિ-ગતાઃ પ્રજેશમ્ ॥૧૭॥

દશમા સ્થાનમાં અંદ્ર હોય, અગિયારમે શનિ હોય, લગ્નમાં શુરુ હોય, બીજા બુધ અને મંગળ હોય તથા ચોથે સ્થાને શુક્ર અને રવિ હોય ત્યારે રાજયોગ થાય છે. વળી હોરામાં એટલે લગ્નમાં મંગળ અને શનિ હોય; ચોથે અંદ્ર હોય, સાતમે શુરુ હોય, નવમે શુક્ર હોય, દશમે સૂર્ય હોય અને અગિયારમે બુધ હોય ત્યારે પણ રાજયોગ થાય છે. આ સર્વે મળીને બીજા સાંગામાં તેર રાજયોગ છે.

હવે પ્રસંગને અનુસરીને બીજા ચોગો કહે છે.—

ગુરુસિતવુધલગ્ને સપ્તમસ્થેઽર્કપુત્રે,
વિયતિ દિવસનાથે મોગિનાં જન્મ વિદ્યાત્ ।
શુભવલયુતકેન્દ્રૈઃ ક્રૂરમસ્થૈશ્ચ પાપૈ-
ર્વ્રજતિ શવરદસ્યુસ્વામિતામર્થમાક્ વ ॥૧૮॥

લગ્નમાં શુરુ, શુક્ર કે બુધ એમાંના કોઈ પણ હોય અથવા શુરુ, શુક્ર કે બુધનું લગ્ન હોય એટલે કે ધનુષ, મીન, વૃષ, તુલા, મિથુન કે કન્યા રાશિનું લગ્ન હોય,

તેમજ સાતમે શનિ હોય તથા દશમે સૂર્ય હોય, આ પ્રમાણે યોગ હોય ત્યારે તે સમયે ઉત્પન્ન થયેલા માણસો ભોગવાળા થાય છે. વળી શુભ ગ્રહોની રાશિઓ (ઉપર કહી તે જ) બળવાન હોય તથા કેંદ્રમાં હોય અને વળી કેન્દ્ર ગ્રહો કેન્દ્ર ગ્રહોની રાશિમાં રહેલા હોય ત્યારે આ પ્રકારના યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલ માણસ ભિલોનો અને ચોરોનો સ્વામી થાય છે તથા ધનવાન થાય છે. આ પ્રમાણે બૃહત્ ભટકમાં કહેલા રાજયોગો કહ્યાં, હવે બીજા પશુ રાજયોગો આ પ્રમાણે છે—

લગ્ને શૌરિસ્તથા ચન્દ્ર-સ્ત્રિકોળે જીવભાસ્કરૌ ।

કર્મસ્થાને ભવેદ્ શૈમો, રાજયોગસ્તદા ભવેત્ ॥૧॥

લગ્નમાં શનિ તથા ચંદ્ર હોય, ત્રિકોણમાં શુક્ર તથા સૂર્ય હોય અને દશમે સ્થાનમાં મંગળ હોય ત્યારે રાજયોગ થાય છે. ૧.

ધને ચન્દ્રશની મેપે, જીવઃ સ્થે રાહુમાર્ગવૌ ।

અથવા દશમે જીવ-બુધશુક્રાસ્તથા શશી ॥૨॥

ધન રાશિમાં ચંદ્ર અને શનિ હોય, મેષનો શુક્ર હોય અને દશમે સ્થાને રાહુ તથા શુક્ર હોય ત્યારે રાજયોગ થાય છે. ૨. અથવા દશમે સ્થાને શુક્ર, બુધ, શુક્ર અને ચંદ્ર હોય ત્યારે પશુ રાજયોગ થાય છે. ૩.

અથવા દશમે જ્ઞાકી, મૌમરાહુ ચ વષ્ટગૌ ।

રાજયોગેષ્વેષુ જાતા, રાજાનઃ સ્યુર્નરોચમાઃ ॥૩॥

અથવા દશમે સ્થાને બુધ અને સૂર્ય હોય તથા મંગળ અને રાહુ છઠ્ઠે સ્થાને રહ્યા હોય તો પશુ રાજયોગ થાય છે. ૪. આ રાજયોગોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઉત્તમ માણસો રાજા થાય છે.

આદૌ જીવઃ સિતઃ પ્રાન્તે, યથામધ્યે નિરન્તરમ્ ।

રાજયોગં વિજાનીયાઃ, કુટુમ્બવલ્લર્ધનમ્ ॥૪॥

પ્રથમ શુક્ર અને છઠે શુક્ર તથા મધ્યમાં જેમ ઘટે તેમ નિરંતર ગ્રહો હોય તો તે રાજયોગ બાબતો, આ રાજયોગમાં કુટુંબ અને બળની વૃદ્ધિ થાય છે.

સહજસ્થો યદા જીવો મૃત્યુસ્થાને યદા સિતઃ ।

નિરન્તરં ગ્રહા મધ્યે રાજા ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૫॥

ત્રીજે સ્થાને શુક્ર હોય, આઠમે સ્થાને શુક્ર હોય અને બીજા ગ્રહો નિરંતર (આંતર રહિત) મધ્ય ભાગમાં હોય તો તે અવશ્ય રાજા થાય છે. અર્થાત્ જે રાજયોગ કહેવાય છે.

આદૌ જીવઃ પશ્ચમે વા, દશમે ચન્દ્રમા ભવેત્ ।

રાજ્યવાન્ સ્થાનમહાબુદ્ધિ-સ્તપસ્વી વા જિતેન્દ્રિયઃ ॥૬॥

પહેલા અથવા પાંચમા સ્થાનમાં ગુરુ હોય અને દશમા સ્થાનમાં ચંદ્ર હોય તો તે રાજ્યવાન અને યુદ્ધિમાન થાય છે, અથવા જિતેન્દ્રિય તપસ્વી, થાય છે.

સ્વક્ષેત્રસ્થા યદા જીવ-બુધસ્યસુતાસ્તદા ।

જાતકસ્ય સુદીર્ઘાયુઃ, સંપદશ્ચ પદે પદે ॥૭॥

જ્યારે ગુરુ, બુધ અને શનિ પોતપોતાના સ્થાનમાં રહ્યા હોય ત્યારે તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ દીર્ઘાયુષ્ય થાય છે તથા તેને સ્થાને સ્થાને સંપત્તિ મળે છે.

દ્વિતીયે સુતે ધર્મે, કર્મણ્યપિ યદા ગ્રહાઃ ।

રાજયોગં વિજ્ઞાનીયા-જ્ઞાતસ્તત્રોત્કટો ભવેત્ ॥૮॥

ખીન, ત્રીન પાંચમા, નવમા અને દશમા સ્થાનમાં જ્યારે ગ્રહો રહેલા હોય ત્યારે તે રાજયોગ જાણવો, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ થાય છે.

ધને વ્યયે યદા લગ્ને, સપ્તમે ભવને ગ્રહાઃ ।

છત્રયોગસ્તદા નીચ-કુલોઽપિ નૃપતિર્ભવેત્ ॥૯॥

ખીન, બારમા, પહેલા અને સાતમા ભવનમાં ગ્રહો રહેલા હોય ત્યારે છત્રયોગ થાય છે. તેમાં ઉત્પન્ન થયેલો નીચ કુળવાળો પણ રાજા થાય છે.

સિંહે જીવસ્તથા શુક્રઃ, કન્યાયાં મિથુને શનિઃ ।

સ્વક્ષેત્રે હિવુકે મૌમઃ, સ પુમાન્નાયકો ભવેત્ ॥૧૦॥

સિંહ રાશિને ગુરુ હોય, કન્યાનો શુક્ર હોય, મિથુનનો શનિ હોય અને બોધા સ્થાનમાં મેષ અથવા વૃશ્ચિકનો મંગળ હોય તો તેમાં જન્મેલો પુરુષ નાયક (રાજા) થાય છે.

કન્યાયાં શૌરિચન્દ્રૌ ચ, મૃગે મૌમો ઘટે તમઃ ।

સિંહે જીવો ભવેજ્ઞાતો, રાજા શત્રુક્ષયંકરઃ ॥૧૧॥

કન્યા રાશિમાં શનિ અને ચંદ્ર હોય, મકરનો મંગળ હોય, કુંભનો રાહુ હોય તથા સિંહને ગુરુ હોય એવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ શત્રુનો ક્ષય કરનારો રાજા થાય છે.

શુક્રો જીવો રવિમૌમો, ધને મકરકુંભયોઃ ।

મીને ચ વત્સરે ત્રિશે, જાતઃ સ્યાત્સર્વકર્મકૃત્ ॥૧૨॥

ધન, મકર, કુંભ અને મીન રાશિમાં અનુક્રમે શુક્ર, ગુરુ, રવિ અને મંગળ હોય તો તે યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ ત્રીશ વર્ષનો થાય ત્યારે સર્વ કાર્યને કરનારો (સમર્થ) થાય છે.

લગ્ને સૌરિસ્તથા ચન્દ્ર-ધાટ્યે ભવને સિતઃ ।

રાજમાન્યો મહાકામી, મોગપત્નીરતસ્તથા ॥૧૩॥

લગ્નમાં શનિ અને ચંદ્ર હોય તથા આઠમા ભવનમાં શુક્ર હોય તો તે યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલો મનુષ્ય રાજાને માન્ય થાય છે, મોટી કામનાવાળો તથા લોભ અને પત્નીમાં આસક્ત થાય છે.

મિથુને ચ યદા રાહુઃ, સિંહસ્થો મૂમિનન્દનઃ ।
શુશ્રિકે ચ યદા જીવઃ, સ પુમાન્નૃપતિર્ભવેત્ ॥૧૪॥

મિથુનમાં રાહુ હોય, સિંહમાં મંગળ હોય અને વૃશ્ચિકમાં શુરુ હોય ત્યારે તે યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ રાજા થાય છે.

સ્વગૃહે ચ ધને જીવ-સ્તુલાયાં ચ ભવેત્સિતઃ ।
શૌરિર્મકરે મિથુને ચન્દ્રઃ, સ્યાદ્રાજયોગકૃત્ ॥૧૫॥

પોતાના ગૃહમાં કે ધન રાશિમાં શુરુ હોય, તુલામાં શુક્ર હોય, મકરમાં શનિ હોય અને મિથુનમાં ચંદ્ર હોય તો તે રાજયોગ કરનારો છે.

યુગ્મે શશી વૃષે જીવઃ, સિંહે શૌરિર્મૃગે કુજઃ ।
શુક્રસ્તુલાયાં કન્યાયાં, બુધાકૌ રાજ્યયોગદાઃ ॥૧૬॥

મિથુનનો ચંદ્ર, વૃષભનો શુરુ, સિંહનો શનિ, મકરનો મંગળ, તુલાનો શુક્ર અને કન્યાના બુધ તથા સૂર્ય હોય તો તે રાજયોગને આપનારા છે.

ધને શુક્રઃ શૌરિર્મૃગે, મીને જીવસ્તુલે બુધઃ ।
નીચશ્ચન્દ્રો રવેર્યુક્તો, રાજયોગોઽભિધીયતે ॥૧૭॥

ધનનો શુક્ર તથા મંગળ હોય, મીનનો શુરુ હોય, તુલાનો બુધ હોય તથા નીચનો ચંદ્ર સૂર્ય કરીને યુક્ત હોય તો તે રાજયોગ કહેવાય છે.

મીને શુક્રો બુધશ્ચાન્તે, લગ્ને સૂર્યો ધને શશી ।
સહજે ચ ભવેદ્ ભૌમો, રાજયોગં પ્રવક્ષતે ॥૧૮॥

મીનનો શુક્ર હોય, ખારમે બુધ હોય, લગ્નમાં સૂર્ય હોય, ધનમાં ચંદ્ર હોય તથા ત્રીજા સ્થાનમાં મંગળ હોય તો તે રાજયોગ કહેવાય છે.

આતૃશ્ચાને યદા જીવો, લાભશ્ચાને શશી ભવેત્ ।
ઉચ્ચેષુ વા શુભાઃ કેન્દ્રે, લગ્ને વા જીવ દુષ્ટકઃ ॥૧૯॥

ત્રીજા ભવનમાં શુરુ હોય અને અગિયારમા ભવનમાં ચંદ્ર હોય, અથવા ઉચ્ચ સ્થાનમાં શુભ ગ્રહો હોય અને કેન્દ્રમાં કે લગ્નમાં બેઠેલો શુરુ હોય તો રાજયોગ થાય છે.

સિંહે જીવસ્તુલાકીટ-ધનુર્મકરકેષુ ચ ।
ગ્રહાઃ સ્થાને તદા જાતો, દેશભોગી ભવેન્નરઃ ॥૨૦॥

સિંહનો શુરુ હોય તથા તુલા, વૃશ્ચિક, ધન અને મકરમાં પોતપોતાના સ્થાનના અહો હોય તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્ય દેશનો લોકતા (સ્વામી) થાય છે.

વિદ્યાસ્થાને યદા સૌમ્યાઃ, કર્મસ્થાને ચ ચન્દ્રમાઃ ।

ધર્મસ્થાને પુનઃ સૌમ્યા-સ્તદા રાજ્યં વિધીયતે ॥૨૧॥

પાંચમા સ્થાનમાં સૌમ્ય અહો હોય, દશમા સ્થાનમાં ચંદ્ર હોય અને નવમા સ્થાનમાં સૌમ્ય અહો હોય તેવા યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલાને રાજયોગ કહેલો છે.

યુગ્મે ઘૃષે મેપમીને, કુંમે ચ મકરે ગ્રહાઃ ।

યદ્વા જગુરુશુક્રેન્દુ-રાહવઃ સ્યુશ્વતુષ્ટયે ॥૨૨॥

મિથુન, વૃષ, મેષ, મીન, કુંભ અને મકરમાં સર્વ અહો રહેલા હોય અથવા બુધ, શુક્ર, શુક્ર, ચંદ્ર અને રાહુ એ અહો અતુષ્ટયમાં એટલે પહેલા, ચોથા, સાતમા અને દશમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો રાજયોગ થાય છે.

યદ્વા તુર્યે સિતારેન્દુ-ગુર્વર્કશનયઃ સ્થિતાઃ ।

યોગેષ્વેતેષુ યે જાતા-સ્તેષાં સ્વાદ્રાજયોગિતા ॥૨૩॥

અથવા ચોથા સ્થાનમાં શુક્ર, મંગળ, ચંદ્ર, શુરુ, રવિ અને શનિ રહેલા હોય તો આ યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યને રાજયોગ થાય છે.

જન્મચતુર્થે ભવને, માર્ગવરવિરાહુચન્દ્રમૌમેષુ ।

જાતો બુધયુક્તેષુ ચ, પૃથ્વીપાલો ભવેત્પુરુષઃ ॥૨૪॥

જન્મકુંડળીના ચોથા ભવનમાં બુધની સાથે શુક્ર, રવિ, રાહુ, ચંદ્ર કે મંગળ રહ્યા હોય તો તે યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરુષ પૃથ્વીપાળ (રાજા) થાય છે.

જન્મચતુર્થે ભવને, માર્ગવગુરુચન્દ્રમૌમશનિયુક્તઃ ।

જાતં વિદધાતિ રવિઃ, પૃથ્વીપાલં ન સન્દેહઃ ॥૨૫॥

જન્મકુંડળીના ચોથા ભવનમાં રવિની સાથે શુક્ર, શુરુ, ચંદ્ર, મંગળ કે શનિ રહ્યો હોય તો તે યોગ પૃથ્વીપાળને કરનારો છે. એમાં કાંઈ સંદેહ નથી.

ધને વ્યયેઽપ્રમે પદ્યે, સૌમ્યકૂરા થુતા યદિ ।

યત્નાત્સ પુરુષો રથઃ, ર્શ્વરઃ કુલવર્દનઃ ॥૨૬॥

ખીબ, બારમા, આઠમા અને છઠ્ઠા સ્થાનમાં બે સૌમ્ય તથા કૂર અહો સાથે રહ્યા હોય તો તે યોગમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરુષનું યત્નથી રક્ષણ કરવું, ધરણ કે તે કુળને વૃદ્ધિ પમાડનાર રાજા થાય છે.

તૃતીયે વૈકાદશે વા, ત્રિકોણે ભવેદ્યદિ ।

સપ્તમે વા ભવેજીવઃ, સુરુપો રાજમાનિતઃ ॥૨૭॥

ત્રીભ, અગિયારમા, ત્રિકોણ (નવમા, પાંચમા) કે સાતમા સ્થાનમાં શુક્ર હોય તો તેમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુરુષ સારા રૂપવાળો અને રાજનો માનીતો થાય છે.

ગુરુલગ્ને ધને કૂરો, વ્યયે કૂરો ભવેત્પુનઃ ।

સપ્તમે ભવને કૂરો, ધનસૌભાગ્યજાતકમ્ ॥૨૮॥

લગ્નમાં શુક્ર, ધનમાં કૂર, વ્યયમાં (ખારમામાં) કૂર અને સાતમા ભવનમાં કૂર અહીં હોય ત્યારે તે યોગ ધન અને સૌભાગ્યને વૃદ્ધિ કરનારો છે. આ પ્રમાણે બીજા અંશમાં કહેલા કુલ એકત્રીસ રાજયોગો થાય છે.

પૂર્ણભદ્ર ભ્યોતિષમાં બે રાજયોગો આ પ્રમાણે કહ્યા છે.

યદિ સર્વગ્રહદષ્ટિલગ્ને, પરિપતતિ દૈવતવચ્ચેન ।

તદ્ભવતિ નૃપતિયોગઃ, કલ્યાણપરંપરાદેતુઃ ॥૨૧॥

અન્યોન્યસ્યોચ્ચરાશિસ્થૌ, યદિ સ્યાતાં ગ્રહૌ તદા ।

રાજયોગં જિનાઃ પ્રાહુર્દર્શને તુ મહાફલમ્ ॥૩૦॥

જે લક્ષમાં ભવિતવ્યતાના વશથી સર્વ ગ્રહોની દષ્ટિ પડતી હોય તો કલ્યાણની પરંપરાનો હેતુરૂપ રાજયોગ થાય છે. ૧. પરસ્પરના બંને ગ્રહો જે ઉચ્ચ રાશિમાં રહેલા હોય તો તે યોગને જિનેશ્વરો રાજયોગ કહે છે. તેમજ પરસ્પર દર્શન તો મહાફળવાળું છે. ૨.

હવે બીજા છ યોગો કહે છે.—

રવિવર્જે દ્વાદશગૈરનુફાશ્ચન્દ્રાદિત્રીયગૈઃ સુનુફાઃ ।

ઉભયસ્થિતૈર્દુરધરા, કેમદ્રુમમન્યથૈતેભ્યઃ ॥૩૧॥

જન્મપત્રિકામાં જે સ્થાને ચંદ્ર રહ્યો હોય તે સ્થાનથી બારમે સ્થાને સૂર્ય વિનાનો બીજો કોઈ પણ ગ્રહ રહેલો હોય તો તે અનુકૂળ નામનો યોગ કહેવાય છે. ચંદ્રથી બીજે સ્થાને જે રવિ સિવાય કોઈ પણ ગ્રહ રહ્યો હોય તો સુનુકૂળ નામનો યોગ થાય છે. ચંદ્રથી બારમા અને બીજા એ બંને સ્થાનોમાં જે રવિ સિવાય કોઈ પણ ગ્રહ રહ્યા હોય તો તે દુરધરા યોગ કહેવાય છે અને અન્યથા એટલે ચંદ્રથી બારમે તથા બીજે સ્થાને રવિ સિવાયનો કોઈ પણ ગ્રહ રહ્યો ન હોય તો કેમદ્રુમ નામનો યોગ થાય છે.

સૂર્યાદિચયગૈર્વૌશિદિત્રીયગૈશ્ચન્દ્રવર્જિતૈર્વૌશિઃ ।

ઉભયસ્થૈરુભયચરી રાજયોગાઃ પદપ્યસી ॥૩૨॥

જન્મપત્રિકામાં સૂર્ય જે સ્થાને રહેલો હોય તે સ્થાનથી બારમે સ્થાને ચંદ્ર સિવાય બીજો કોઈ ગ્રહ રહ્યો હોય તો વૌશિ નામનો યોગ થાય છે, અને એ જ રીતે બીજે સ્થાને કોઈ ગ્રહ રહ્યો હોય તો વૌશિ યોગ થાય છે, તથા બારમા અને બીજા એ બંને સ્થાનમાં ચંદ્ર સિવાયના કોઈ ગ્રહ રહ્યા હોય તો ઉભયચરી યોગ થાય છે. આ છએ યોગો રાજયોગ કહેવાય છે. અહીં મૂળ શ્લોકમાં જ છની સંખ્યા બતાવી હોવાથી

સાતમો કેમદ્રુમ યોગ (ઉપરના શ્લોકમાં કહેલો ચોથો યોગ) અધમ એટલે અશુભ છે એમ જાણવું. ચંદ્ર ઉપર સર્વ અહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો તે જ યોગ લગ્ન કેમદ્રુમ નામનો રાજયોગ થાય છે. આ સાતે રાજયોગો જાતકમાં કહેલા છે. લક્ષ તો કહે છે કે— “કેંદ્રસ્થાન કે ચંદ્રનું સ્થાન કોઈ પણ અડવડે ચુકત હોય તો કેમદ્રુમ યોગ થતો નથી.” આ પ્રમાણે કુલ ૪૦ રાજયોગ થાય છે. યાત્રાના યોગો સહિત સર્વ યોગો મળીને કુલ ૯૮૬ યોગો થયા.

હવે મૂળ અંશકાર ચિત્તની શુદ્ધિ સર્વ નિમિત્તો કરતાં જાળવાન છે તે કહે છે.—

સકલેષ્વપિ કાર્યેષુ, યાત્રાયાં ચ વિશેષતઃ ।

નિમિત્તાન્યપ્યતિક્રમ્ય, ચિત્તોત્સાહઃ પ્રગલ્ભતે ॥૬૩॥

અર્થ—સર્વ કાર્યોમાં તથા વિશેષ કરીને યાત્રામાં તો સર્વ નિમિત્તોને ઉલ્લંઘન કરીને ચિત્તને ઉત્સાહ જ અધિકે દેખાવાયક છે. જો કે નિમિત્ત એટલે શરીરના ડાળા તથા જમણા અંગનું ફરકવું વિગેરે કહેવાય છે તથા અંગના સ્પર્શ વિગેરે ઇંગિત કહેવાય છે, દુર્ગા વિગેરે શકુન કહેવાય છે અને લગ્ન વિગેરે બ્યેતિષ કહેવાય છે તો પણ આહી' અલેક કલ્પનાએ કરીને તે સર્વ નિમિત્ત શબ્દથી જ જાણી લેવાં.

હવે યાત્રામાં દિશાનો વિભાગ બતાવે છે.—

ऐन्द्रादि दिक्षु मातङ्ग-रथाश्च-नरवाहनैः ।

व्रजेत्क्रमेण भूपालो, दिक्पालोल्लासिमानसः ॥६४॥

અર્થ—રાજાએ પૂર્વ દિશામાં હસ્તીવડે, દક્ષિણમાં રથવડે, પશ્ચિમમાં અશ્વવડે અને ઉત્તરમાં શિબિકાદિકવડે દિક્પાલનું મનમાં સ્મરણ કરતાં પ્રયાણ કરવું. આહી' દિક્પાલ એટલે જવાની દિશાનો પતિ જાણવો, તે દિક્પતિ આ પ્રમાણે છે.—“પૂર્વનો ઇંદ્ર, અગ્નિ ખૂણનો અગ્નિ, દક્ષિણનો યમ, નૈર્ઋતનો નૈર્ઋત, પશ્ચિમનો વરુણ, વાયવ્યનો વાયુ, ઉત્તરનો કુબેર અને ઇશાન ખૂણનો સ્વામી ઇશાન છે.” આમાંની જે દિશામાં જવું હોય તે દિશાના સ્વામીનું તથા સૂર્યદિકે અહોનું આનંદપૂર્વક ધ્યાન કરતાં પ્રયાણ કરવું, રત્ન-ભાળામાં પણ કહ્યું છે કે—

“ध्यायन्नाश्वाधीश्वरं हृष्टचेताः, क्षीणीपालो निर्बिलम्बं प्रयायात् ।”

“હર્ષચુક્રા ચિત્તથી દિશાના સ્વામીનું ધ્યાન કરતાં રાજાએ વિલંબ વિના જ પ્રયાણ કરવું.”

॥ इति गमद्वारम् ॥ ૮

॥ अथ वास्तुद्वारम् ॥ ૯

આ પ્રમાણે ગમદ્વાર (યાત્રાદ્વાર) કહ્યું. હવે વાસ્તુદ્વાર કહે છે.—

वास्तु नवयं विभूत्यायुः-कीर्तिकामो निवेशयेत् ।

ज्ञात्वाऽऽयर्क्ष व्यंशांस्तु, चन्द्र-तारावले अपि ॥६५॥

અર્થ—સંપત્તિ, આશુખ્ય અને કીર્તિની કામના (ધર્મ્યાં) વાળાએ આથ ૧, નક્ષત્ર ૨, વ્યય ૩, અંશ ૪, ચંદ્રગળ ૫ અને તારાગળ બાણીને નવીન વાસ્તુ કરવું.

ઘર, હાટ (દુકાન) અને પ્રાસાદ વિગેરે વાસ્તુ કહેવાય છે. સંપત્તિ વિગેરે શબ્દોથી અંશકારે આ પ્રમાણે સૂચવ્યું છે.—

“કાર્યસિદ્ધિસુખાયંષિ, નિમિત્તશકુનાદિભિઃ ।

જ્ઞાત્વા પ્રવૃત્તિર્ગૃહારંભે, કીર્તયેત્ સમયં સુધીઃ ॥”

“વિદ્વાને (જેશીએ) પૂછનાર ગૃહસ્થની કાર્યસિદ્ધિ, સુખ અને આશુખ્યાદિકને નિમિત્ત તથા શકુન વિગેરે વડે બાણીને ગૃહને આરંભ કરવાનો સમય કહેવો.”

અહીં “શકુનાદિભિઃ” એ ઠેકાણે આદિ શબ્દ લખેલો છે તેથી અંગરૂપશાસ્ત્રિક ગ્રંથજ્ઞ કરવા. અહીં કોઈ શંકા કરે કે અંગરૂપશાસ્ત્રી કરીને શી રીતે નિર્ણય થાય ? તે ઉપર લઘુ ભાતકમાં કહ્યું છે કે—

“શીર્ષમુખવાહુ હૃદયોદરાણિ, કટિ વસિતિ ગુહ્ય સંજ્ઞાનિ ।

ઠૂરુ જાનૂ જંબે ચરણા, વિતિ રાશયોઽજાઘ્રાઃ ॥”

શીર્ષ ૧, મુખ ૨, બાહુ ૩, હૃદય ૪, ઉદર ૫, કટિ ૬, વસિતિ ૭, ગુહ્ય ૮, જિહ્વ ૯, જાનૂ ૧૦, જંબે ૧૧ અને ચરણ ૧૨ આ પ્રમાણે મેષથી આરંભીને મીન પર્વત બારે રાશિનાં અનુક્રમે અંગે બાંધવાં. ” અહીં મેષને આરંભીને એમ કહ્યું છે તોપણ બે તાત્કાલિક લક્ષ હોય તે જ મસ્તક બાંધવું, અને ત્યારપછી અનુક્રમે બીજા અંગે બાંધવાં. (એટલે કે કોઈ ગૃહસ્થ ગૃહારંભના સમયને પૂછવા આવે તે વખતે વિદ્વાને પ્રશ્નકૃત્વથી કરવી. તેમાં બે લક્ષ આવે તે રાશિને જ શિર ગણવું અને ત્યારપછીની રાશિઓને અનુક્રમે મુખ વિગેરે ચરણ પર્વત ગણવાં.) ત્યારપછી—

“કાલપુંસો યદજ્ઞં તત્, સ્પ્રઘા સ્પૃઘતિ ચેચ્છુમૈઃ ।

યુક્તં વિલોકિતં વાપિ, સગ્નિર્માણમાદિશેત્ ॥”

“ઉપર પ્રમાણે ગ્રથેલા કાળપુરુષના બે કોઈ અંગને પૂછનાર સ્પર્શ કરે તે અંગ શુભ ગ્રહોએ યુક્ત હોય અથવા તેની દષ્ટિ પડતી હોય તો તે પ્રમાણે તેને ગૃહઆરંભનો સમય કહેવો.” આ પ્રમાણે દૈવસંવહૃતમાં કહ્યું છે.—

હવે આય વિગેરેને જ કહે છે.

ધ્વજો ધૂમો હરિઃ શ્વા ગૌઃ, સ્વરો હસ્તી દ્વિકઃ ક્રમાત્ ।

પૂર્વાદિવલિનોઽઘ્રાયા, વિષમાસ્તેષુ શોભનાઃ ॥૬૬॥

અર્થ—ધ્વજ ૧, ધૂમ ૨, હરિ (સિંહ) ૩, શ્વા (કૂતરો) ૪, ગો (ગાય-બળદ) ૫, ખર (ગધેડો) ૬, હસ્તી ૭ અને દ્વિક (કાગડો) ૮. આ આઠ આયો અનુક્રમે પૂર્વાદિક દિશાઓમાં બળવાન છે. તેમાંના વિષમ આયો (એકી આયો) સારા છે.

આ આઠ આથો પૂર્વ, અગ્નિ વિગેરે અનુક્રમથી આઠ દિશાઓમાં બળવાન છે, કારણ કે તેઓ સર્વદા તે તે દિશામાં જ રહેલા છે. કહ્યું છે કે-

“ઈશાનાન્તે ચ દિગ્ભાગે, પૂર્વાદિક્રમતઃ સ્થિતાઃ ।
અન્યોઽન્યામિમુક્તા હોતે, વિજ્ઞેયા વાસ્તુકર્મણિ ॥”

“આ આથો પૂર્વ વિગેરે દિશાના ક્રમથી ઈશાન પૂણ્ય પથ’ત આઠે દિશામાં રહેલા છે, તેઓ વાસ્તુકર્મમાં પરસ્પર સન્નિપાત (સામસામા મુખે) રહેલા બાબતવા.”

આથોની સ્થાપના નીચે પ્રમાણે—

કોઈ	૮	ધ્વજ	૨	કું	આ આઠે આથોમાં વિષમ એટલે પહેલો, ત્રીજો, પાંચમો અને સાતમો એ ચાર આથો સારા છે, તથા વિરુદ્ધ (અશુભ) સંજ્ઞાને લીધે વિરુદ્ધ રૂળ આપનાર હોવાથી સમ આથો એટલે બીજો, ચોથો છઠ્ઠો અને આઠમો એ ચાર સારા નથી. આ આઠે નામો સાથેક છે એટલે પોતાનાં નામ પ્રમાણે શુભવાળા છે.
ગંજ	૭	શ્રી	૧	સિંહ	
ખર	૬	વૃષ	૫	શ્વાન	

આ આથોને સ્થાપન (અહણ) કરવાની વ્યવસ્થા વિવેકવિલાસમાં આ પ્રમાણે કરી છે.

“૧૪૫ સિંહ ગંજ ચૈવ, સેટર્ફર્ટકોદ્વયોઃ ।
દ્વિપઃ પુનઃ પ્રયોક્તવ્યો, વાપીકૂપસરસ્સુ ચ ॥૧॥
મૃગેન્દ્રમાસને દયા-ચ્છયનેષુ ગંજ પુનઃ ।
વૃષં ભોજનપાત્રેષુ, છત્રાદિષુ પુનર્ધ્વજમ્ ॥૨॥
અગ્નિવેદ્યસુ સર્વેષુ, ગૃહે વહ્ન્યુપજીવિનામ્ ।
ધૂમં નિયોજયેત્ કેચિત્, શ્વાનં મ્લેચ્છાદિજાતિષુ ॥૩॥
સરો વેદ્યાગૃહે શસ્ત્રો, ધ્વાંશ્ચઃ શ્રેષ્ઠકૃતિષુ ચ ।
વૃષઃ સિંહો ગજશ્ચાપિ, ગ્રાસાદપુરવેદ્યમસુ ॥૪॥”

“ગામડાં તથા કિલ્લામાં વૃષ, સિંહ અને ગજનો આય લેવો. વાવ, દૂધા અને તળાવમાં ગજનો આય લેવો. આસનમાં સિંહનો આય લેવો. શર્યામાં ગજનો આય લેવો. ભોજનનાં પાત્રોમાં વૃષનો આય લેવો. છત્ર વિગેરેમાં ધ્વજનો આય લેવો. અગ્નિનાં સર્વ ગૃહોમાં તથા અગ્નિવટે આશુવિકા કરનારનાં ગૃહોમાં ધૂમ આય લેવો, મ્લેચ્છ વિગેરેના ઘરોમાં શ્વાનનો આય લેવો. વેરયાના ઘરમાં ખર આય લેવો સારો છે. નાની ઝુંપડીઓમાં

૧ વૃષઃ સિંહો ગજશ્ચૈવ, કુણ્ડે કર્કટકીદયોઃ । ઇતિ મુદ્દર્ત ચિન્તામણિવૃત્તૌ ।

કાકેનો આય સારો છે. પ્રાસાદ (ચેત્ય-રાજમહેલ) તથા નગરનાં ઘરોમાં વૃષ, સિંહ અને ગજ એ ત્રણે આયો શુભ છે.”

હવે આયોનો વિનિમય એટલે એક આયને ઠેકાણે બીજા કોઈ આય લઈ શકાય કે નહીં ? તેનો નિયમ બતાવે છે.—

ધ્વજઃ પદે તુ સિંહસ્ય, તૌ ગજસ્ય વૃષસ્ય તે ।

एवं निवेशमर्हन्ति, स्वतोऽन्यत्र वृषस्तु न ॥૬૭॥

અર્થ—સિંહને સ્થાને ધ્વજ, ગજને સ્થાને તે ગજને એટલે ધ્વજ અને સિંહ, વૃષને સ્થાને તે ત્રણે એટલે ધ્વજ, સિંહ અને ગજ, આ પ્રમાણે એકને અલાવે બીજા આયો સ્થાપન કરવા યોગ્ય છે, પણ વૃષ આય પોતાના સ્થાનથી બીજે સ્થાને હેવો નહીં.

એ સ્થાને સિંહનો આય પ્રાપ્ત થતો હોય ત્યાં ધ્વજનો આય લઈ શકાય છે અને સિંહ પણ લઈ શકાય છે, તેમાં કોઈ દોષ નથી. એ રીતે આગળ પણ બહુવું. ગજનો આય પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યાં ગજનો અથવા તો ધ્વજ અને સિંહનો આય પણ હેવો. વૃષનો આય પ્રાપ્ત થયો હોય તો તે વૃષનો અથવા ધ્વજ, ગજ અને સિંહનો પણ આય લઈ શકાય છે, પણ વૃષનો આય પ્રાપ્ત થયો હોય તો જ વૃષનો આય હેવો. અર્થાત્ બીજા આય પ્રાપ્ત થયા હોય ત્યાં વૃષનો આય હેવો નહીં.

આચારિકે લાવવાનું કરણ (રીત) કહે છે.—

आयो दैर्घ्यान्ययोर्चातः, फलमष्टहृतेऽधिकः ।

फलमष्टगुणं भा ૨૭ સે, મં તત્રાષ્ટહૃતે વ્યયઃ ॥૬૮॥

અર્થ—વાસ્તુની લંબાઈ તથા પહોળાઈને શુભતાં જે આવે તે ફળ કહેવાય છે. ફળને આઠે ભાગ હેતાં જે શેષ રહે તે આય બહુવો. ફળને આઠે શુભીને સત્યાવીશે ભાગતાં જે શેષ રહે તે નક્ષત્ર બહુવું, તથા તે નક્ષત્રને આઠે ભાગ હેતાં જે શેષ રહે તે વ્યય બહુવો.

લંબાઈ અને અન્ય એટલે પહોળાઈ એ બેનો શુભાકાર કરીએ ત્યારે ફળ થાય છે. તે ફળને આઠે ભાગ હેતાં બાકી જે વધે તે આય બહુવો. એ શબ્દાર્થ થયો. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—લંબાઈ તથા વિસ્તાર (પહોળાઈ) એ બેને પરસ્પર શુભવા. શુભાકાર કરવાથી જે સંખ્યા આવે તે ફળ કહેવાય છે. આનું બીજું નામ ક્ષેત્રફળ પણ કહેવાય છે. તે જ ફળના આંકને આઠે ભાગતાં જે બાકી શેષ રહે તે ઇષ્ટ વાસ્તુનો આય બહુવો, એટલે કે બે આઠે ભાગતાં એક બાકી રહે તો ધ્વજ આય અને બે બાકી વધે તો ધૂમ આય વિગેરે બહુવું, પણ બે શૂન્ય શેષ રહે તો છેલ્લો દ્વાંક્ષ (કાંકે) આય બહુવો. અહીં પરપરા આ પ્રમાણે છે—છ જવે કરીને એક આંગળ થાય છે, ચોવીસ આંગળનો એક હાથ અને ચાર હાથનો એક હંડ થાય છે. તેથી કરીને જ્યાં હંડ કે હાથવડે ક્ષેત્રનું માપ કર્યું હોય ત્યાં સર્વત્ર અસુક આંગળ વધારીને અથવા ઓછા કરીને ઇચ્છિત આય લાવવો, જેમકે બે હંડ કે હાથ ઉપર આંગળ વધારીએ નહીં. અથવા તેમાંથી ઓછા કરીએ નહીં.

અને આખે આખા દંડ કે હાથ જ રાખીએ તો તે દંડ અથવા હાથના આંગળ કરીને તેને આઠે ભાગીએ ત્યારે શૂન્ય જ શેષ રહે, તેથી છેલ્લો ધ્વાજ (કાંક) આય જ આવે અને તે આય ઉત્તમ ભતિનાં ઘરોમાં યોગ્ય-શુભ નથી. અહીં ભાવના એ છે જે—લ'ખાઈના અને પહોળાઈના આંગળનો શુભાકાર કરવાથી ક્ષેત્રફળ થાય છે, એટલે કે તે વાસ્તુક્ષેત્રમાં સર્વ મળીને તેટલા જ અંશુલો હોય છે, અને આય તો આઠ જ છે, તેથી તે ક્ષેત્રફળના અંશુલને આઠે ભાગતાં જે આંક શેષ રહે તેટલાનો ધ્વનદિક આય થાય છે. તે આયમાં પણ વિષમ આય શ્રેષ્ઠ છે, પણ સમ આય શુભ નથી. તેથી કરીને હાથની ઉપર અમુક આંગળ વધારીને અથવા અમુક આંગળ ઓછા કરીને કોઈ પણ પ્રકારે તેવી લ'ખાઈ અને પહોળાઈ લેવી કે જે પ્રકારે ક્ષેત્રફળને આઠે ભાગતાં વિષમ (એકી) આંક બાકી શેષ રહે. તે વિષે દેવસંવદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—

“ન હસ્તમાનેન ગુણાન્વિતં સ્યા-યદા તદા તદ્ગણિતોક્તયુક્ત્યા ।

પ્રદાય હિત્વા યદિ વાઙ્ગુલાનિ, પ્રસાધયેત્ ક્ષેત્રફલં શુભાયમ્ ॥”

“જ્યારે કેવળ હાથના જ માને કરીને ક્ષેત્રફળ શુભ યુક્ત ન થાય ત્યારે તેના ગણિતની કહેલી યુક્તિવડે તે હાથમાં અમુક અંશુલ ઉમેરીને અથવા તેમાંથી અમુક અંશુલ ઓછા કરીને શુભ આયવાળું ક્ષેત્રફળ સાધવું.” અહીં “શુભ આયવાળું” એમ કહ્યું તે ઉપલક્ષણ હોવાથી નક્ષત્રાદિક પણ તે ગૃહમાં જે પ્રકારે અનુકૂળ થાય તે પ્રકારે ક્ષેત્રફળ સાધવું. નક્ષત્રના અનુકૂળને પ્રકાર આગળ “પ્રારવ્ધં સંમુલે ચન્દ્રે” એ ૭૪ મા સ્તોત્રમાં કહેવામાં આવશે. અહીં વાસ્તુશાસ્ત્રમાં આ રીતે વિશેષ કહ્યું છે.

“ગૃહેષુ કર્મિહસ્તેન, માનં સ્વામિકરેણ વા ।

દેવતાનાં તુ ધિષ્ણયેષુ, કર્મિહસ્તેન કેવલમ્ ॥”

“ઘરોને વિષે કારીગરના હાથે કરીને અથવા ઘરધણીના હાથે કરીને માન કરવું, પરંતુ દેવતાના ઘરમાં (દેવાલયમાં) તો કેવળ કારીગરના હાથે કરીને જ એટલે કાંબિકે કરીને જ માન કરવું.” તથા દેવાલયને વિષે ભીંતોનું બાડપણું ક્ષેત્રફળની અંદર ગણવું અને ખીલ ઘરોમાં ભીંતોને ક્ષેત્રફળની બહાર ગણવી. તે વિષે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“ક્ષેત્રફલાન્તર્મિત્તી-ર્દેવગૃહેઽપિ પ્રકારયેદિદ્વાન ।

આક્રમ્ય વાલ્મૂર્મિ, ક્ષેત્રાદ્ મિત્તીર્નૃણાં ગેહે ॥”

“વિદ્વાન પુરુષે દેવાલયને વિષે જ ભીંતોને ક્ષેત્રફળની અંદર કરાવવી અને મનુષ્યોનાં ઘરને વિષે ક્ષેત્રફળની બહારની ભૂમિને ઓળંગીને ભીંતો કરાવવી.”

इति आयाः

હવે વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર કહે છે.—સામાન્ય રીતે વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર કૃત્તિકા છે. તેને માટે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“ભાદ્રપદતૃતીયાયાં, શનિદિવસે કૃત્તિકાપ્રથમપાદે ।

વ્યતિપાતે રાઘ્યાદૌ, વિષ્ટયાં વાસ્તોઃ સમુત્પત્તિઃ ॥”

ભાદ્રપદ માસની ત્રીજ અને શનિવારને દિવસે કૃત્તિકા નક્ષત્રના પહેલા પાદમાં વ્યતિપાતના યોગમાં રાત્રિની આદિમાં વિષ્ટિમાં વાસ્તુનો જન્મ છે.”

૪૭૮ વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર આ પ્રમાણે આવે છે—ફળને આઠ ગણું કરવું. મૂળ સ્લોકમાં અધિક શબ્દ છે તેનો સર્વત્ર સંબંધ કરવો. ફળને આઠે ગુણી સત્યાવીશે ભાગ દેતાં જે અધિક શેષ રહે, તેટલાયું ૪૭૮ વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર બાબતું. આ જન્મનક્ષત્રથી જ ધરધણીની સાથે એટલે ધરધણીના જન્મનક્ષત્રની સાથે પડાપટક વિગેરેનો વિચાર કરાય છે.

ઉપર કહેલા નક્ષત્રના આંકને એટલે ૪૭૮ વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર એટલાયું હોય તેટલી સંખ્યાને આઠે ભાગ લેતાં જે બાકી શેષ રહે તે (તેટલામાં) વ્યય બાબતો. જે આઠે ભાગ ન આવે તો તે નક્ષત્રનો આંક જ વ્યયનો આંક બાબતો. તે વ્યય ત્રણ પ્રકારનો છે—પિશાચ, યક્ષ અને રાક્ષસ. તે વિષે સારંગ કહે છે કે—

“પૈશાચસ્તુ સમાયઃ સ્યા-દ્રાક્ષસઞ્ચાધિકે વ્યયે ।

આયાત્નતરો યથો, વ્યયઃ શ્રેષ્ઠોઽષ્ટથા ત્વયમ્ ॥

જ્ઞાન્તઃ કૂરઃ પ્રઘોતશ્ચ, શ્રેયાનથ મનોરમઃ ।

શ્રીવત્સો વિભવશ્ચૈવ, ચિન્તાત્મકો વ્યયોઽષ્ટમઃ ॥”

“જે વાસ્તુમાં વ્યયની સમાન (એટલે) આય હોય તો તે પૈશાચ વ્યય કહેવાય છે, અને આય કરતાં વ્યય અધિક હોય તો તે રાક્ષસ વ્યય કહેવાય છે, તથા આય કરતાં વ્યય એછો હોય તો તે યક્ષ વ્યય કહેવાય છે. તેમાં આ છેલ્લો યક્ષ વ્યય શ્રેષ્ઠ છે. આ વ્યય ત્રણ આયની જેમ આઠ પ્રકારનો છે. તેના નામ આ પ્રમાણે—શાંત ૧, કૂર ૨, પ્રઘોત ૩, શ્રેયાન્ ૪, મનોરમ ૫, શ્રીવત્સ ૬, વિભવ ૭, તથા આઠમો ચિન્તાત્મક ૮.

નક્ષત્રના આંકને આઠે ભાગતાં જે શેષ રહે તે વ્યય બાબતો એમ ઉપર કહ્યું, તેમાં જે એક શેષ રહે તો તે શાંત વ્યય બાબતો, બે શેષ રહે તો કૂર વ્યય બાબતો. એ રીતે ગણતાં શૂન્ય શેષ રહે તો છેલ્લો ચિન્તાત્મક વ્યય બાબતો.

હવે અશોને લાવવાનો ઉપાય કહે છે.—

ફલે વ્યયેન વેદમાર્યા-શ્વરૈશ્વાદયે ત્રિભાજિતે ।

અંશા શક્રાન્તકક્ષમાપા-સ્તેષુ સ્યાદધમો યમઃ ॥૬૧॥

અર્થ—શેત્રફળના આંકમાં વ્યયનો આંક તથા ધરના નામના અક્ષરોનો આંક ઉમેરવો. પછી તેને ત્રણે ભાગ દેવો. ભાગતાં જે એક શેષ રહે તો શક્ર (ઈશ્વર) નામનો અંશ બાબતો, બે રહે તો અન્તક (ધમ) અને શૂન્ય શેષ રહે તો ક્ષમાપ (રાજા) નામનો અંશ બાબતો. આ ત્રણે અંશોમાં યમ નામનો છીને અંશ અધમ-અશુભ છે.

અહીં પ્રસ્તારની જ જેમ નષ્ટ અને ઉદ્ધિષ્ટ વિગેરે પાંચ પ્રત્યય પણ સુગમ છે, પરંતુ અંથ ઘણા મોટા થવાના ભયથી તથા અહીં તેના ઉપયોગ નહીં હોવાથી લખતા નથી. હવે આ સોળ ભાંગાએ કરીને ઘરોનાં કુવાદિક નામો ઉત્પન્ન થાય છે, તે કહે છે.—

पूर्वादितो गृहद्वारा—दिक्चलिनैर्लघूदितैः ।

प्रदक्षिणस्थैर्वેद्मानि, स्युर्ध्वादीनि षोडश ॥७३॥

અર્થ—ઘરના દ્વારથી પ્રદક્ષિણાને અતુકમે પૂર્વાદિક દિશામાં લઘુએ જણાવેલા અલિંદોએ કરીને કુવ વિગેરે સોળ ઘરો થાય છે. અલિંદ એટલે ઝાઝારી, ઝાઝાર ઝોરડી વિગેરે ઘરના નાના ભાગો બાબત.

જે દિશામાં ઘરનું દ્વાર હોય તે તે ઘરની પૂર્વ દિશા બાબતી. ત્યાંથી જમણી ખાજુની દિશાને દક્ષિણ સમજવી, તેથી જમણી પશ્ચિમ અને તેથી જમણી ઉત્તર એ રીતે દિશાઓ બાબતી. તે વિષે વિવેક વિદ્વાસમાં કહ્યું છે કે—

“पूर्वादिदिग्बिनिर्देश्या, गृहद्वारच्यपेक्षया ।

भास्करोदयदिक् पूर्वा, न विज्ञेया यथा क्षुते ॥”

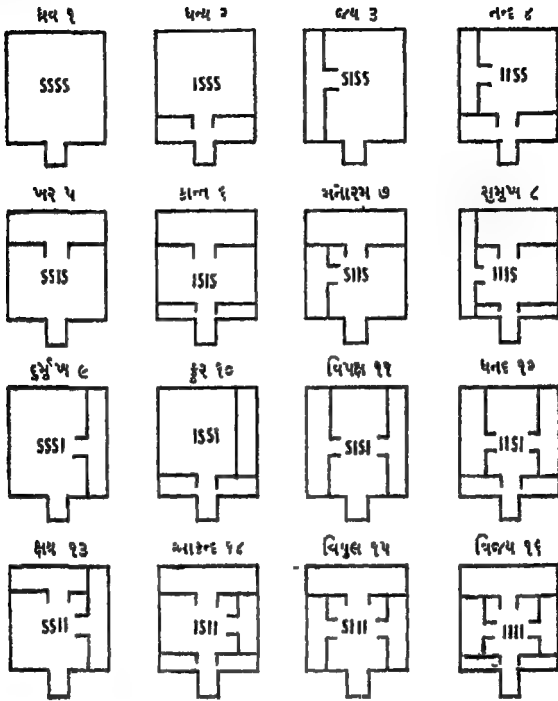
“ઘરના દ્વારની અપેક્ષાએ કરીને પૂર્વાદિક દિશાઓ બાબતી, પણ સૂર્યોદયની દિશાને પૂર્વ ન ધારવી છીંકને વિષે પણ આ જ પ્રમાણે દિશાઓ ધારવામાં આવે છે.” દૈવજ્ઞવલ્લભમાં પણ કહ્યું છે કે—

“गृहस्य मुखतः प्राचीं, प्रकल्प्य तत्प्रदक्षिणम् ।

पर्यटव्मिरलिन्दैः स्युः, प्रस्ताराद्देश्मनां मिदाः ॥”

“ઘરના મુખથી (દ્વારથી) પૂર્વ દિશા કલ્પીને ત્યાંથી દક્ષિણ, દક્ષિણ એટલે જમણી, જમણી ખાજુ અટન કરતા અલિંદોએ કરીને પ્રસ્તારને લીધે ઘરના પ્રકારો થાય છે.”

અહીં પહેલા ભાંગામાં ચારે શુદ્ધ છે, માટે ઘરની પૂર્વાદિક ચારે દિશાઓ આવરણ રહિત બાબતી, એટલે કે કોઈ પણ દિશામાં અલિંદ નથી એમ બાબતું, કેમ કે જે ઠેકાણે લઘુ હોય તે જ દિશામાં અલિંદ હોય છે, તેથી કરીને જ્યાં એક પણ લઘુ નથી ત્યાં માત્ર એક ઝોરડાંપ જ ઘર છે. આ ઘરનું નામ કુવ છે, જ્યાં પૂર્વ દિશામાં અલિંદ હોય તે ધન્ય નામનું ઘર બાબતું, અને જ્યાં દક્ષિણમાં અલિંદ હોય તે જય નામનું ઘર બાબતું. એ રીતે જ્યાં જ્યાં લઘુ હોય તે તે દિશામાં લઘુ હોવાને લીધે એક, બે કે ત્રણ અલિંદો હોય છે. સોળમા ભાંગામાં તે ચાર અલિંદો હોય છે. પહેલા ઘરમાં તે લઘુ નહીં હોવાને લીધે એક પણ અલિંદ હોતો નથી. આ સોળે ઘરની સ્પષ્ટ સ્થાપનાઓ આ રીતે છે.

આ સ્થાપનાઓ એક ઓરડાવાળા ઘરની છે. જે ત્રણ વિગેરે ઓરડાવાળાં ઘર કરવાં હોય તો તેના અનેક લેહો થાય છે. એક ઓરડાવાળા ઘરના પણ એકસો ને ચાર પ્રકાર સંભવે છે, પરંતુ અહીં તો માત્ર દિશાનંતને માટે સોળ પ્રકાર જ કહ્યા છે. રત્નમાત્રાલાખ્યામાં કહ્યું છે કે—

“વેશ્મનામેકશાલાનાં, ચતં સ્યાચ્ચતુરુત્તરમ્ ।

દ્વિપચ્ચાશ્વિજ્જાલાનાં, ત્રિશાલાનાં દ્વિસપ્તિઃ ॥”

“એક શાળા (ઓરડા)વાળાં ઘરોના એકસો ચાર લેહ થાય છે. જે શાળાવાળા ઘરના બાવન (એકસો બાવન) લેહ થાય છે અને ત્રણ શાળાવાળા ઘરના બોતેર (એકસો બોતેર) લેહ થાય છે.”

હવે વાસ્તુમાં ચંદ્રનું બળ કહે છે—

પ્રારવ્ધં સંમુલે ચન્દ્રે, ન વસ્તું વાસ્તુ કલ્પતે ।

પૃથસ્થે સ્વાત્રપાતાય, દ્વયોસ્તેન ત્યજેદ્ ગૃહી ॥૭૪॥

અર્થ—સન્મુખ ચંદ્રને વિષે આરંભેષુ વાસ્તુ (ઘર) વસવા (રહેવા)ને લાયક નથી, તથા ચંદ્ર પાછળ છતે આરંભેષુ વાસ્તુ ખાતર પાડવા માટે છે, તેથી ઘરઘણીએ તે ખન્ને ચંદ્રનો યોગ કરવો.

પરિઘ ચક્રની જેમ કૃત્તિકાથી આરંભીને સાત સાત નક્ષત્રો ચારે દિશામાં સ્થાપન કરવાં. પછી ઘરનું જે જન્મનક્ષત્ર આવતું હોય તે વિચારવું. તેમાં જો તે નક્ષત્ર ઘરના દ્વારની દિશામાં આવે તો તે ઘરની સન્મુખ ચંદ્ર છે એમ જાણવું. તે સન્મુખ થયેલો ચંદ્ર અશુભ છે, કારણ કે ઘરના આરંભમાં ચંદ્ર સન્મુખ રહેલો હોય તો ઘર કરાવનારનો તેમાં નિવાસ થતો નથી તથા જો ચંદ્ર પાછળની ભીંતની દિશાએ હોય તો તે ચંદ્ર ઘરની પાછળ છે એમ જાણવું. તે પણ અશુભ છે, કારણ કે ઘરના આરંભ વખતે ચંદ્ર પાછળ રહ્યો હોય તો તે ઘરમાં ચોરો ઘણાં ખાતરો પાડે છે, પરંતુ જો ખન્ને ખાજુની ભીંતની દિશાએ ચંદ્ર આવતો હોય તો તે સારો છે. અહીં વિશેષ એ છે જે—પ્રાસાદને વિષે સન્મુખ ચંદ્ર શુભને માટે છે. તે વિષે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“પ્રાસાદનુપસૌધશ્રી-ગૃહેષુ પુરતઃ ગચ્છી ।”

“પ્રાસાદ (ચૈત્ય), રાજમહેલ અને લક્ષ્મીનાં ઘરોને વિષે સન્મુખ ચંદ્ર સારો છે.” આ કારણથી જ મૂળ શ્લોકમાં ગૃહી શબ્દ લખ્યો છે.

॥ इति चन्द्रबलम् ॥

પ્રીતિ ષડાષ્ટકે વિગેરે રાશિમળ પણ તત્વથી ચંદ્રમળ જ છે. તારાનું મળ અહીં ગુરુ કે કહ્યું નથી, પરંતુ નક્ષત્રો કહેવાથી તે તારામળ પણ સારી રીતે જણાયું હોવાથી સૂચન કહ્યું છે એમ જાણવું. તે આ રીતે ગુરુ-શિષ્યની જેમ અહીં પણ ત્રીણ, પાંચની અને સાતની તારા તજવા લાયક છે. માત્ર ત્યાં ગુરુ-શિષ્યની પરસ્પર તારાઓ ગણાય છે. અને અહીં તો ઘરઘણીની તારાથી ઘરની તારા સુધી ગણવાનું છે, કારણ કે ઘરઘણીની જ પ્રીતિ ઈષ્ટ (વાંછિત) છે. તે વિષે સારંગ કહે છે કે—

“गणयेत् स्वामिनक्षत्रा-द्यावद्विष्णुं गृहस्य च ।

नवमिस्तु हरेर्द् ભાગં, શેષં તારા પ્રકીર્તિતા ॥૧॥

શાન્તા મનોરમા કૂરા, વિજયા કલહોદ્ભવા ।

પશિની રાક્ષસી વીરા, આનન્દા ચેતિ તારકાઃ ॥૨॥”

“ઘર સ્વામીના નક્ષત્રથી ઘરના નક્ષત્ર સુધી ગણવું, જે સંખ્યા આવે તેને નવે ભાગ લેવો, જે અંક શેષ રહે તેટલાની તારા કહેલી છે. તે તારાઓનાં નામ આ પ્રમાણે શાંતા ૧, મનોરમા ૨, કૂરા ૩, વિજયા ૪, કલહોદ્ભવા (કલહ ઉત્પન્ન કરનારી) ૫, પશિની ૬, રાક્ષસી ૭, વીરા ૮, અને આનંદા ૯. આ તારાઓ પોતાનાં નામની સંસ્થ રૂળ આપનારી છે.”

હવે આચારિક્રમું ઉદાહરણ આપે છે.—જેમ કોઈ ઘરની લંબાઈ સાત હાથ અને નવ આંગળની હોય તથા પહોળાઈ પાંચ હાથ અને સાત આંગળની હોય. અહીં બન્ને હસ્તના આંકને આંગળ કરવા છે, માટે ચોવીશે ગુણવા. પછી તેમાં ઉપરના અંશુલ ઉમેરવા. તેમ કરવાથી લંબાઈ ૧૭૭ આંગળ થઈ અને પહોળાઈ ૧૨૭ અંશુલ થઈ. એ બન્ને અંકનો પરસ્પર ગુણાકાર કરવાથી ૨૨૪૭૬ આંગળનું ક્ષેત્રફળ થયું. આ ક્ષેત્રફળને આઠે ભાગ લેતાં શેષ ૭ રહે છે, તેથી તે ઘરનો સાતમો આય ગજ નામનો થયો. ૧

હવે નક્ષત્ર કહે છે—ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૭૬ ને આઠે ગુણતાં ૧૭૬૮૩૨ થયા. તેને સત્યાવીશે ભાગ લેતાં શેષ ૧૨ રહ્યા, તેથી તે ઘરનું અધિનીથી ગણતાં બારમું નક્ષત્ર ઉત્તરાશ્વિની થયું. હવે તે ઘર કલ્પનાએ કરીને પૂર્વાભિમુખ છે, તેથી ઉત્તરાશ્વિની નક્ષત્ર દક્ષિણ બાજુની ભીતે આવવાથી તે સારું છે. ૨.

હવે તેનો વ્યય આ પ્રમાણે છે—નક્ષત્રનો આંક બારનો છે. તેને આઠે ભાગતાં શેષ ચાર રહે છે. ચોથો વ્યય શ્રેયાન નામનો છે તે શુભ છે. ૩.

તેનો અંશ આ પ્રમાણે છે—તે ઘરનું કલ્પનાએ કરીને દ્રુવ નામ છે, તેથી તેમાં બે અક્ષર છે અને વ્યયની સંખ્યા ચારની છે, તે બન્ને આંક ક્ષેત્રફળમાં ઉમેરવાથી ૨૨૪૮૫ થાય છે. તેને ત્રણે ભાગ લેતાં શેષમાં શૂન્ય રહે છે, તેથી રાજા નામનો અંશ થયો, તે શુભ છે. ૪.

તે ઘરનું અંદ્રબળ નક્ષત્ર કહેવાને અવસરે કહી દીધું છે ૫. રાશિબળ આગળ ઉપર કહેશે અને તારાબળ આ પ્રમાણે છે—ધરધણીનું જન્મનક્ષત્ર કલ્પનાએ કરીને ધનિષ્ઠા છે. માટે ધનિષ્ઠાથી ગણતાં ઉત્તરાશ્વિની આઠમી તારા ધર્મ. ૬.

હવે વાસ્તુનો પ્રારંભ કરવાના મહિનાઓ કહે છે.

વૈશાખે શ્રાવણે માર્ગે, પૌષે ફાલ્ગુન एव च ।

કુર્વિત વાસ્તુપ્રારંભં, ન તુ શ્રેષ્ઠે સસુ ॥૭૬॥

અર્થ—વૈશાખ, શ્રાવણ, માર્ગશીર્ષ, પૌષ અને ફાલ્ગુન માસમાં વાસ્તુનો આરંભ કરવો, પણ બીજા સાત માસમાં આરંભ કરવો નહીં. વાસ્તુનો આરંભ એટલે સૂત્રપાત (દોરી નાખવી તે) તથા ખાતમુહૂર્ત વિગેરે કાર્ય બાબતું.

દૈન્યવલ્લભમાં ઘરના આરંભ વિષે માસના ફળને આ પ્રમાણે કહે છે.

“શોકં ધાન્યં મૃત્યુદં પચ્ચતાં ચ,

સ્વાપ્તિ નૈઃસ્વ્યં સંગરં વિચનાશ્રમ્ ।

સ્વં શ્રીપ્રાપ્તિ વહ્નિમીર્તિ ચ લક્ષ્મીં, કુર્યુથૈત્રાઘા ગૃહારંભકાલે ॥”

“જેન માસમાં ઘર ચણવાવાનો આરંભ કર્યો હોય તે તે શોક કરાવે છે ૧, વૈશાખ માસ ધાન્યવૃદ્ધિ કરે છે ૨, ત્યેષ્ઠ માસ મૃત્યુને આપે છે ૩, અષાઢ માસ પણ મૃત્યુને

કરે છે ૪, શ્રાવણ માસ ધનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે ૫, ભાદ્રપદ માસ નિર્ધનપણું કરે છે ૬, આશ્વિન માસ યુદ્ધ કરાવે છે ૭, કાર્તિક માસ ધનનો નાશ કરે છે ૮, માર્ગશીર્ષ માસ ધન પ્રાપ્ત કરે છે ૯, પોષ માસ પશુ ધનની પ્રાપ્તિ કરે છે ૧૦, માઘ માસ અગ્નિનો લય કરે છે ૧૧, તથા ક્ષાત્ર્યુન માસ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે ૧૨.” અહીં સર્વે માસો ચાંદ્ર એટલે છુટક પ્રતિપદાથી આરંભીને જણવા.

હવે ઘરના આરંભમાં સંકાંતિએ કરીને યુક્ત એવા સૂચ માસો કહે છે.

ધામારભેતૌત્તરદક્ષિણાસ્યં, તુલાલિમેષર્ષમમાજિ માનૌ ।

પ્રાક્ષપશ્ચિમાસ્યં મૃગકુંભકર્ક-સિંહસ્થિતે દ્વયંગગતે ન કિઞ્ચિત્ ॥૭૬॥

અર્થ—તુલા, વૃશ્ચિક, મેષ અને વૃષ એ ચાર સંકાંતિમાં ઉત્તર દ્વારવાળું કે દક્ષિણ દ્વારવાળું ઘર શરૂ કરવું. મકર, કુંભ, કર્ક અને સિંહ એ ચાર સંકાંતિમાં પૂર્વ કે પશ્ચિમ દ્વારવાળું ઘર શરૂ કરવું. તથા દ્વિસ્વભાવ રાશિ એટલે મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન એ ચાર સંકાંતિમાં કોઈ પણ ઘરનો આરંભ કરવો નહીં, એટલે કે ચારે દિશાનાં દ્વારવાળું પણ ઘર શરૂ કરવું નહીં.

નારચંદ્રની ટિપ્પણીમાં તો આ પ્રમાણે લખ્યું છે.—‘મેષ, ધન અને સિંહ એ ત્રણ સંકાંતિમાં પૂર્વ સુખવાળા ઘરનો આરંભ કરવાથી રાજનો લય થાય છે, વૃષ, કન્યા અને મકર સંકાંતિમાં દક્ષિણાભિસુખવાળા ઘરનો આરંભ કરવાથી પુત્રાદિકનું સૂત્ર થાય છે. મિથુન, તુલા અને કુંભ સંકાંતિમાં પશ્ચિમ દ્વારવાળું ઘર શરૂ કરવાથી સંતાપ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. તથા કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીન સંકાંતિમાં ઉત્તર દ્વારવાળું ઘર કરવાથી કુળનો ક્ષય થાય છે.’

હવે કઈ દિશામાં પ્રથમ ખોદવાનો આરંભ કરવો ? તે કહે છે.—

માદ્રાદિત્રિત્રિમાસેષુ પૂર્વાદિષુ ચતુર્દિશમ્ ।

મવેદ્વાસ્તોઃ શિરઃ પૃષ્ઠં, પુચ્છં કુક્ષિરિતિ ક્રમાત્ ॥૭૭॥

અર્થ—ભાદ્રપદાદિક ત્રણ ત્રણ માસને વિષે પૂર્વાદિક ચાર દિશાએ અનુક્રમે વાસ્તુ શિર, પૃષ્ઠ (પીઠ) પુચ્છ અને કુક્ષિ (પેટ) હોય છે.

અહીં વાસ્તુ પુરુષ જમણા અંગને દબાવીને (જમણે પરખે) સુતેલા નાગને આકારે રહેલો છે. તેમાં ભાદ્રપદ, આશ્વિન અને કાર્તિક માસમાં તે વાસ્તુ પૂર્વ દિશામાં છે, દક્ષિણ દિશામાં પૃષ્ઠ છે, પશ્ચિમ દિશામાં પુચ્છ છે અને ઉત્તર દિશામાં કુક્ષિ છે. માર્ગશીર્ષ, પોષ અને માઘ માસમાં દક્ષિણ દિશાએ મસ્તક, પશ્ચિમ દિશાએ પૃષ્ઠ, ઉત્તર દિશાએ પુચ્છ અને પૂર્વ દિશાએ કુક્ષિ હોય છે. ક્ષાત્ર્યુન, ચૈત્ર અને વૈશાખ માસમાં પશ્ચિમ દિશાએ શિર, ઉત્તર દિશાએ પૃષ્ઠ, પૂર્વ દિશાએ પુચ્છ અને દક્ષિણ દિશાએ કુક્ષિ હોય છે. જ્યેષ્ઠ, અષાઢ અને શ્રાવણ માસમાં ઉત્તર દિશાએ શિર, પૂર્વ

દિશાએ પૃથ્થ, દક્ષિણ દિશાએ પુચ્છ અને પશ્ચિમ દિશાએ કુક્ષિ હોય છે. તાત્પર્ય એ છે એ કુક્ષિને વિષે જ પ્રથમ જોદવાનો આરંભ કરવો. બીજી દિશામાં કરવો નહીં. તે વિષે દૈવસંવેદનમાં કહ્યું છે કે—

“શિરઃ સ્થનેન્માતૃપિતૃન્નિહન્યાત્, સ્થનેચ્ચ પૃષ્ઠે મયરોગપીડાઃ ।

પુચ્છં સ્થનેત્ સ્ત્રીશુભગોત્રહાનિઃ, સ્ત્રીપુત્રરત્નાન્નવસ્રાનિ કુક્ષૌ ॥”

“જો પ્રથમ વાસ્તુનું શિર જોદે તો માતા-પિતાનો નાશ થાય, પૃષ્ઠ જોદે તો ભય, રોગ અને પીડા થાય, પુચ્છ જોદે તો સ્ત્રી, શુભ અને ગોત્રની (કુળની) હાનિ (નાશ) થાય, અને કુક્ષિએ જોદે તો સ્ત્રી, પુત્ર, રત્ન, અન્ન અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય.”

કેટલાક આ વાસ્તુને ઠેકાણે વરસાદ એવું પણ નામ કહે છે. આ વાસ્તુના અંગ તથા દિશાના કહેવાએ કરીને ખાત વિગેરેની દિશાનો નિયમ કહ્યો. પણ વિદિશાનો નિયમ વાસ્તુશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે.—

“ઈશાનાદિષુ કોણેષુ, વૃષાદીનાં ત્રિકે ત્રિકે ।

શેષાદેરાનં ત્યાજ્યં, વિલોમેન પ્રસર્પતઃ ॥”

“વૃષાદિક ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિએ ઇશાનાદિકે પૂણાને વિષે વિલોમ (ઉલટા) પૂણાએ કરીને ચાલતા શેષનાગનું સુખ ત્યાગ કરવા લાયક છે. અર્થાત્ વિલોમપૂણાએ કરીને શેષનાગ ત્રણ ત્રણ માસે ફરે છે, તેથી જ્યારે તેનું સુખ ત્રણ માસ (વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ, અષાઢ) સુધી ઇશાનમાં હોય છે ત્યારે અગ્નિ ખૂણામાં ત્રણ માસ સુધી નાશિ હોય છે, નૈઋત્યમાં ત્રણ માસ સુધી પુચ્છ હોય છે અને વાયવ્ય પૂણા ખાલી હોય છે. તે ખાલી પૂણા ખાત વિગેરેમાં શ્રેષ્ઠ છે. જ્યારે બીજા ત્રણ માસ સુધી વાયવ્યમાં સુખ હોય છે ત્યારે ઇશાનમાં નાશિ, અગ્નિમાં પુચ્છ અને નૈઋત્ય ખાલી હોય છે. એ પ્રમાણે વિલોમપૂણાએ કરીને શેષનાગ ફરે છે. તેમાં વૃષાદિક ત્રણ સંક્રાંતિ સુધી ઇશાનમાં સુખ હોય છે, સિંહાદિક ત્રણ સંક્રાંતિ સુધી વાયવ્યમાં સુખ હોય છે, વૃશ્ચિક વિગેરે ત્રણ સંક્રાંતિ સુધી નૈઋત્યમાં સુખ હોય છે, તથા કુંભાદિક ત્રણ સંક્રાંતિ સુધી અગ્નિમાં સુખ હોય છે. એ પ્રમાણે—

“વિદિકૃત્રયં સ્પર્શસ્તિષ્ઠેત્, રત્નવત્રનામિપુચ્છકૈઃ ।

શેષસ્તત્ ત્રિતયં ત્યક્ત્વા, ભૂસ્થાતકાર્યમાચરેત્ ॥

નામૌ ચ પ્રિયતે માર્યા, ધનં પુચ્છે મુખે પતિઃ ।

इति मत्वा शिलान्यासे, भूस्थाते तत्रयं त्यजेत् ॥”

“શેષનાગ પોતાનાં સુખ, નાશિ અને પુચ્છે કરીને ત્રણ વિદિશાનો સ્પર્શ કરીને રહે છે, તેથી તે ત્રણેના ત્યાગ કરીને પૃથ્વીનું ખાતકર્મ કરવું, કેમકે તે શેષની નાશિમાં ખાતકર્મ કરવાથી ઘરંધણીની સ્ત્રી મરણ પામે છે, પુચ્છમાં જોદવાથી ધનનો નાશ થાય

છે, અને સુખે ખોદવાથી ઘરધણી મરણ પામે છે. આ પ્રમાણે બાણીને ભૂખાતને વિષે શિલાસ્થાપન કરતી વખતે તે ત્રણે અવયવોનો ત્યાગ કરવો.”

હવે આધારિક કહેવાનું તાત્પર્ય કહે છે—

સમાધિકચ્ચયર્થં કર્તુઃ, સમનામર્યમાંશકમ્ ।

વિરુદ્ધરાશિતારં ચ, વિનાડન્યદ્વેદમ્ શોભનમ્ ॥૭૮॥

અર્થ—સમ અથવા અધિક વ્યયવાળું, કર્તાની સમાન નામવાળું, યમ અંશવાળું તથા વિરુદ્ધ રાશિ અને તારાવાળું ઘર મૂકીને ખીચું ઘર સાડું છે.

જે ઘરમાં આયની સમાન (જેટલો) અથવા અધિક વ્યય આવતો હોય તો તે ઘર ત્યાગ કરવા લાયક છે. એ રીતે સર્વત્ર બાણુવું, આમ કહેવાથી વ્યય કરતાં આય અધિક હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે, એમ બાણુવું. તે આય પણ વિષમ (એકી) હોય તો તે સ્થિર હોવાથી અતિ શ્રેષ્ઠ છે. તે વિષે લઈ કહે છે કે— “કુર્યાત્ સ્થિરાધિકાર્યં સ્વયોનિર્મં શુદ્ધતારાંશમ્ ।” “સ્થિર અને અધિક આયવાળું પોતાની યોનિના નક્ષત્રવાળું તથા શુદ્ધ તારા અને અંશવાળું ઘર કરવું.” તથા જે ઘરનું નામ એટલે તેના અક્ષરો કર્તાના નામની તુલ્ય હોય તે ઘર પણ ત્યાગ કરવા લાયક છે. જે ઘરમાં યમના અંશની ઉત્પત્તિ થતી હોય, જે ઘરની રાશિની સાથે ઘરધણીની રાશિનો શત્રુ ષડાષ્ટક કે ખીચાખારસું ઉત્પન્ન થતું હોય, તથા જે ઘરની તારા ઘરધણીની તારાથી ત્રીજી, પાંચમી કે સાતમી હોય તેમજ મૂળ સ્લોકમાં ‘ચ’ શબ્દ લખ્યો છે, માટે જે ઘરનું નક્ષત્ર રાક્ષસગણમાં હોય અથવા તો ઘરધણીના નક્ષત્રની યોનિ સાથે વિરુદ્ધ કે બળવાન યોનિવાળું હોય તો આ સર્વ બાતનું ઘર તજવા લાયક છે. તે વિષે લઈ કહે છે કે—

“આયવિરુદ્ધે મવને ન સુખં વદશ્લકે સ્થિતે મરણમ્ ।

ન ધનં દ્વિર્દ્વાદશકે નવપચ્ચમકે ત્વપત્યમૃતિઃ ॥૧૧॥

નિધનં સપ્તમતારે, પચ્ચમતારે ચ તેજસો હાનિઃ ।

વિપદસ્તૃતીયતારે, યમાંશકે ગૃહપતેર્મૃત્યુઃ ॥૨૧॥”

“આથે કરીને વિરુદ્ધ ઘર હોય તો વસનારને સુખ ઉપજે નહીં. ષડાષ્ટક હોય તો મરણ થાય, ખીચાખારસું હોય તો ધનનો નાશ થાય, નવ પચ્ચમ હોય તો પુત્રનું મરણ થાય, સાતમી તારા હોય તો ઘરધણીનું મરણ થાય, પાંચમી તારા હોય તો તેજની હાનિ થાય, ત્રીજી તારા હોય તો વિપત્તિ આવે અને યમાંશ હોય તો ગૃહપતિનું મરણ થાય.” અહીં નાડીવેધ હોય તો તે શ્રેષ્ઠ જ છે, કેમકે નાડીવેધ હોય તો યોનિની વિરુદ્ધતા વિગેરે દોષોની પણ અદુષ્ટતા સંભવે છે.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—જે ઘરમાં જે પાદનું કે ત્રણ પાદનું નક્ષત્ર હોય ત્યાં ઘરની રાશિ શી રીતે બાણુવી? અને રાશિ બાણુયા વિના ષડાષ્ટક વિગેરેનો વિચાર શી રીતે થાય? આનો જવાબ એ છે જે—તે વખતે નક્ષત્રનો પાદ લાવવો પડે છે, તેની રીત આ પ્રમાણે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહી છે.—

“ક્ષેત્રફલે રદ રર ગુણિતે, ભક્તે વસ્ત્રપ્રભૂમિભિઃ ૧૦૮ શેપાત્ ।
વ્યેકાન્નવમિઃ શેપં પાદો, લઘ્વં વૃષાદ્ભગણઃ ॥”

“ક્ષેત્રફળને બત્રીશે ગુણી એકસો ને આઠે ભાગ લેવો. જે શેષ રહે તેમાંથી એક ઓછો કરી તેને નવે ભાગ દેવો. તેમાં શેષ રહે તે પાદ અને ભાગમાં જે આવે તે (તેટલામાં) વૃષ રાશિથી રાશિ સમજવો.” દૃષ્ટાંત તરીકે કહેલા ઘરતું નક્ષત્ર ઉત્તરાશ્વિની ત્રણ પાદવાળું છે, તેથી તેમાં જ આનો ભાવાર્થ ભાવીએ-પ્રથમ આણેલું ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૭૬ છે, તેને બત્રીશે ગુણીએ ત્યારે ૭૧૬૩૨૮ થાય. તેને એકસો ને આઠે ભાગતાં શેષ ૪૮ રહે છે, તેમાંથી એક ઓછો કરતાં ૪૭ થાય, તેને નવે ભાગ દેતાં ભાગમાં પાંચ આવ્યા, માટે વૃષ રાશિથી પાંચમી રાશિ કન્યા છે. બાકી બે વધ્યા, માટે ઉત્તરાશ્વિની નક્ષત્રનો બીજો પાદ તે ઘરનો આવ્યો. હવે ઘરધણીનો જન્મ ધનિષ્ઠાના ઉત્તરાશ્વિમાં હોવાથી તેની જન્મ રાશિ કુંભ થઈ. તે કુંભ રાશિ વિષમ (એકી) છે, તેથી કુંભથી ગણતાં કન્યા રાશિ આઠમી થઈ, માટે તે પ્રીતિ પડાઈક થયું, કેમકે “ઝોજાત્સ્યાદષ્ટમે પ્રીતિઃ” વિષમ રાશિથી આઠમી રાશિવાળા સાથે પ્રીતિ પડાઈક થાય છે.” એમ પ્રથમ કહી ગયા છે. હવે બ્રાહ્મણાદિક વર્ણોને આશ્રીને ઘરના આવ તથા સુખ (દાર)ની વ્યવસ્થા કહે છે.—

ક્રમાદિપ્રાદિવર્ણાનાં, વિષમયૈર્ધ્વજાદિભિઃ ।

ધીમદ્ભિર્ધામ નિર્દિષ્ટં, પ્રતીચ્યાદિમુક્તં ક્રમાત્ ॥૭૯॥

અર્થ—બ્રાહ્મણાદિક આર વર્ણોને અનુક્રમે વિષમ એવા ધ્વજાદિક આવે કરીને અનુક્રમે પશ્ચિમ વિગેરે દિશાના દારવાળું ઘર પાડિતોએ કહેલું છે, એટલે કે બ્રાહ્મણે ધ્વજ આવવાળું પશ્ચિમદારવાળું ઘર કરવું, કેમકે ધ્વજ પૂર્વ દિશામાં રહેલો છે, અને તેથી પશ્ચિમાં ભિન્નુબ દાર હોવાથી તે ધ્વજ બ્રાહ્મણને પ્રવેશ કરતી વખતે સન્મુખ રહેલો છે. તેથી તે શુભને માટે છે. એ જ પ્રમાણે સિંહના આયને વિષે ઉત્તરાભિમુખ દારવાળું રાજાએ ઘર કરવું. કારણ કે સિંહ દક્ષિણ દિશામાં રહેલો હોવાથી પ્રવેશ કરતાં સન્મુખ થાય, માટે તે શુભ છે. એ જ પ્રમાણે બીજાઓને વિષે પણ જણવું, એટલે કે વૈશ્યોએ વૃષના આયવાળું પૂર્વાભિમુખ દારવાળું ઘર કરવું, અને શૂદ્રોએ ગજના આયવાળું દક્ષિણાભિમુખ દારવાળું કરવું.

હવે આયાદિકનો અપવાદ કહે છે. (એટલે કે કયે કેકાણે આયાદિક ન લેવા તે કહે છે.)—

યે ગૃહેડલિન્દનિર્યૂદ્ધ-નિર્ગમાદ્યાશ્વતુર્દિશમ્ ।

ન તેષ્વાયાદિકં યોજ્યં, વાહ્યભૂપાસુ વાસ્તુનઃ ॥૮૦॥

અર્થ—ધરને વિષે જે અલિંગ (ઓશરી, પરચાળ વિગેરે નાના ખંડ), * નિર્ધૂલ એટલે ભીંત વિગેરેની બહાર નીકળેલ કાંઈ વિશેષ એટલે મર્દલક વિગેરે, નિર્ગમ એટલે ઠરવાળો, દ્વાર વિગેરે, તથા શ્લોકમાં આદિ શબ્દ છે માટે પ્રણીત એટલે અનુષ્ઠા, ગોળ વિગેરે જાણવા. આ સર્વે વાસ્તુની બહાર શેષારૂપ હોવાથી તેઓને વિષે આયાદિક અકલ્પ કરવા નહીં.

હવે સૂત્રપાત્ર વિગેરેનું સુહૃત્ કહે છે—

સૂત્રસ્ય સિદ્ધિર્વસુનાયદસ્ત-મૈત્રસ્થિરસ્વાતિશતર્ક્ષપુષ્યૈઃ ।

ન્યાસઃ શિલાયાઃ કરપુષ્યમાર્ગ-પૌષ્ણધ્રુવેષુ શ્રવણે ચ શસ્ત્રઃ ॥૮૧॥

અર્થ—ધનિષ્ઠા, હસ્ત, મૈત્ર (ચિત્રા, અનુરાધા, રેવતી, મૃગશિર), સ્થિર (રોહિણી, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાશ્લેષુની, ઉત્તરાશાદ્રપદ), સ્વાતિ, શતતારકા અને પુષ્ય એટલાં નક્ષત્રોએ કરીને સૂત્રની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે કે તે નક્ષત્રોમાં સૂત્રપાત્ર કરવો. તથા શિલાનું સ્થાપન હસ્ત, પુષ્ય, મૃગશિર, રેવતી, મૃગ (રોહિણી, ત્રણ ઉત્તરા) અને શ્રવણ એટલાં નક્ષત્રોમાં પ્રશસ્ત છે.

તિથિ તથા વારની શુદ્ધિ તો રિક્તા વિગેરેના ત્યાગ કરવાથી સ્પષ્ટ ન્ છે. તે વિષે બ્રહ્મશંકરામાં કહ્યું છે કે—

“एकादशी द्वितीया पञ्चमी सप्तमी तृतीया च ।

प्रतिपदशमी चेष्टा त्रयोदशी पौर्णमासी च ॥

सूर्येन्दुजीवसौम्यानां, भार्गवस्य च वासरे ।

सूत्रपातादिकं कार्यं, निष्पत्तिमभिवाञ्छता ॥”

અગિયારશ, ખીજ, પાંચમ, સાતમ, ત્રીજ, પંડવો, દશમ, તેરશ અને પૂનમ તથા રવિવાર, સોમવાર, શુક્રવાર, બુધવાર અને શુક્રવાર આટલા તિથિ વારે સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા પુરુષે સૂત્રપાતાદિક કાર્ય કરવું.”

હવે ઘરના આરંભમાં લક્ષણ કહે છે—

ચરાदन્યત્ર લગ્નેન્દ્રોઃ શુભૈઃ સંયુક્તદષ્ટયોઃ ।

કર્મસ્થિતેષુ સૌમ્યેષુ, ગેહારંભઃ શુભાવહઃ ॥૮૨॥

અર્થ—લગ્ન તથા ચંદ્ર ચર ચક્રી અન્યત્ર સ્થાને હોય એટલે કે સ્થિર અથવા રક્તિસ્વભાવવાળું લક્ષ હોય અને ચંદ્ર પણ સ્થિર અથવા દ્વિસ્વભાવવાળી રાશિમાં રહ્યો હોય તથા તે બંને શુભ અહોએ યુક્ત અથવા તેના પર શુભ અહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય તથા ડહીર્ય અહો કર્મ એટલે દશમે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે વખતે ઘરનો આરંભ શુભકારક છે.

* ખીલીઓ

૧. વૃષ, સિંહ, વૃશ્ચિક અને કુંભ. ૨ મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન. ૩ ચંદ્ર, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર.

કેન્દ્રત્રિકોણૈઃ સૌમ્યૈઃ, કૂરૈઃ શત્રુત્રિલાભૈઃ ।

શુભાય ભવનારંભો-ડષ્ટમઃ ક્રૂરસ્તુ મૃત્યવે ॥૮૩॥

અર્થ—કેન્દ્રસ્થાને (પહેલે, ચોથે, સાતમે અને દશમે સ્થાને) તથા ત્રિકોણમાં (નવમે તથા પાંચમે સ્થાને) સૌમ્ય ગ્રહો રહ્યા હોય, અને કૂર ગ્રહો છઠ્ઠે, ત્રીજે કે અગિયારમે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે વખતે ઘરનો આરંભ કરવો શુભ છે. પરંતુ કોઈ પણ કૂર ગ્રહ આઠમે સ્થાને રહ્યો હોય તો ઘરધણીના મૃત્યુને માટે છે.

અહીં આટલો વિશેષ દેવસવધ્ધભાં કહ્યો છે—

“ગુરુર્લગ્ને જલે શુક્રઃ, સ્મરે જ્ઞઃ સહજે કુજઃ ।

રિપૌ માતુર્યદા વર્ષ-શતાયુઃ સ્યાદ્ ગૃહે તદા ॥૧૧॥”

“ગૃહના આરંભ સમયે જો લગ્નમાં ગુરુ હોય, જળ (૧૦) સ્થાને શુક્ર હોય, સ્મર (૭) સ્થાને યુધ હોય, સહજ (૩) સ્થાને મંગળ હોય અને શત્રુ (૬) સ્થાને સૂર્ય હોય તો તે ઘર સો વર્ષના આયુષ્યવાળું થાય છે.”

“સિતો લગ્ને ગુરુઃ કેન્દ્રે, રે વૃષો રવિરાયગઃ ।

નિવેશે यस્ય તસ્યાયુ-વેદ્મનઃ શરદાં શતમ્ ॥૧૨॥”

“જે ઘરના આરંભે લગ્નમાં શુક્ર હોય, કેન્દ્રમાં ગુરુ હોય, દશમે સ્થાને યુધ હોય અને આય એટલે અગિયારમે સ્થાને રહેલો રવિ હોય તો તે ઘરનું આયુષ્ય સો શરદાં અતુ સુધી (સો વર્ષનું) થાય છે.”

“ત્રિશત્રુસુતલગ્નસ્થૈઃ, સ્વર્ણરેજ્યસિતૈર્ભવેત્ ।

પ્રારંભઃ સન્નનો યરય, તસ્યાયુર્દે સમાશતે ॥૧૩॥”

ત્રીજે સ્થાને સૂર્ય હોય, છઠ્ઠે સ્થાને મંગળ, પાંચમે સ્થાને ગુરુ અને લગ્નમાં શુક્ર રહેલો હોય તે વખતે જે ઘરનો આરંભ કર્યો હોય તે ઘરનું આયુષ્ય બસો વર્ષનું થાય છે.”

“વ્યોમ્નિ ચન્દ્રઃ સુખે જીવો, લાભે ભૌમશૈશ્વરૌ ।

યસ્ય ધામ્નઃ સમાશ્રીતિ, સ્થિતિસ્તસ્ય શ્રિયા યુતા ॥૧૪॥”

“જે ઘરના આરંભ વખતે દશમે સ્થાને ચન્દ્ર હોય, સુખ (૪) સ્થાને ગુરુ હોય તથા લાભ (૧૧) સ્થાને મંગળ અને શનિ હોય તો તે ઘરની સ્થિતિ લક્ષ્મી સહિત એકાદશી વર્ષ સુધી રહે છે.”

“સ્વોચ્ચસ્થે લગ્નગે શુક્રો, દિવુકસ્થેઽથવા ગુરૌ ।

સ્વોચ્ચૈ મન્દેઽથવા લાભે, ધામ્નઃ સશ્રીઃ સ્થિતિશ્રિરમ્ ॥૧૫॥”

“જે ઘરના પ્રારંભ વખતે શુક્ર પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનનો થઇને લગ્નમાં રહ્યો હોય, અથવા શુરુ હિંબુકે (૪) સ્થાને રહ્યો હોય, અથવા શનિ ઉચ્ચ સ્થાનનો થઇને લાભ (૧૧) સ્થાને રહ્યો હોય તો તે ઘરની સ્થિતિ લક્ષ્મી સહિત ચિર કાળ રહે છે એટલે અમિત સ્થિતિ હોય છે.”

જે આ વિશેષો તથા ગૃહારંભના લગ્નમાં કહેવાય છે તે બિનાલય વિગેરેના પ્રારંભના લગ્નને વિષે પણ બાણવા.

“સ્વર્થે વન્ત્રે વિલગ્નસ્યે, જીવે કંટકવર્તિનિ ।

ભવેલ્લક્ષ્મીયુતે વામ્નિ, ભૂરિકાલમવસ્થિતિઃ ॥૩॥”

“જે ઘરના પ્રારંભે ચંદ્ર પોતાના નક્ષત્રમાં રહીને લગ્ન રહ્યો હોય, તથા શુરુ કંટક (૧-૪-૭-૧૦) સ્થાને રહ્યો હોય તો તે ઘર લક્ષ્મી યુક્ત થાય છે, તથા તેમાં ચિર કાળ સ્થિતિ થાય છે. અર્થાત્ તેમાં રહેનારાઓ ચિર કાળ સુખી રહે છે.”

“સ્વમિત્રોચ્ચગૃહાંશસ્યૈ-સ્તદ્વંશ્યાચિરમાસતે ।

સ્વગૈરન્યગતૈરન્યે, નીચગૈશ્ચાપિ નિર્ધનાઃ ॥૭॥”

“ઘરના પ્રારંભ સમયે અહો પોતાના સ્થાનમાં, મિત્રના સ્થાનમાં તથા ઉચ્ચ સ્થાનમાં અને વળી પોતાના અંશમાં, મિત્રના અંશમાં તથા ઉચ્ચ અંશમાં રહ્યા હોય તો તેમાં તે ઘરધણીના વંશને ચિર કાળ રહે છે, અને જો તેથી અન્ય સ્થાનોમાં રહ્યા હોય તો તે ઘરધણીના વંશનેથી ખીબા જનો ચિર કાળ તેમાં રહે છે, પણ જો અહો નીચ સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તેમાં વસનારાઓ નિર્ધન રહે છે.”

“અનસ્તગૈઃ સિતેજ્યેન્દુ-જન્મરાશિવિલગ્નપૈઃ ।

સ્વોચ્ચસ્વક્ષેત્રભાગસ્યૈ-ર્ભવેચ્છ્રીસૌખ્યદં ગૃહમ્ ॥૮॥”

“શુક્ર, શુરુ, ચંદ્ર, જન્મનો સ્વામી, રાશિનો સ્વામી અને લગ્નનો સ્વામી આટલા અહો અસ્ત પામેલા ન હોય તથા પોતાના ઉચ્ચ સ્થાને, પોતાના ક્ષેત્રમાં અને પોતાના અંશમાં રહેલા હોય તો તે ઘર લક્ષ્મી તથા સુખને આપનારું થાય છે.”

“ગૃહિણીન્દૌ ગૃહસ્થોડકે, ગુરૌ સૌખ્યં સિતે ધનમ્ ।

વિબલે નાશમાયાતિ, નીચગેડસ્તંગતેડપિ ચ ॥૯॥”

“ઘરના પ્રારંભ સમયે ચંદ્ર નિર્ગળ હોય, નીચ સ્થાને રહ્યો હોય અથવા અસ્ત પામ્યો હોય તો ઘરધણીની ક્ષી નાશ પામે છે. જો જ રીતે સૂર્ય નિર્ગળ, નીચ કે અસ્ત હોય તો ઘરધણી નાશ પામે છે. શુરુ નિર્ગળ, નીચ કે અસ્ત હોય તો સુખનો નાશ થાય છે અને શુક્ર નિર્ગળ, નીચ કે અસ્ત હોય તો ધનનો નાશ થાય છે.”

આ પ્રમાણે દેવશવલ્લભમાં કહ્યું છે. તથા—

“ગૃહેષુ યો વિધિઃ કાર્યો, નિવેશનપ્રવેશયોઃ ।

સ એવ વિદુષા કાર્યો, દેવતાયતનેષ્વપિ ॥૧૧॥”

“ધરતુ” સ્થાપન કરવાનો તથા તેમાં પ્રવેશ કરવાનો જે વિધિ કહેલો છે તે જ વિધિ વિદ્વાને દેવાલયોને વિષે પણ કરવો (કહેવો-જાણવો.)” એમ વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે. લગ્નને વિષે દોષને કહે છે.—

વર્ણેશો દુર્વલઃ કુર્યા—દાવર્ષાદન્યહસ્તગમ્ ।

एकोऽपि घ्नन्-कर्म-स्थः, परांशे स्वाद्यदि ग्रहः ॥૮૪॥

અર્થ—જો વર્ણનો સ્વામી દુર્બળ હોય તથા સાતમા અને દશમા સ્થાનમાં રહેલો એક પણ ગ્રહ જો ખીભના નવાંશમાં હોય તો તે ઘર એક વર્ષમાં ખીભ ધણીને હાથ ભય. અહીં સ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં કહેલો એકલો જ યોગ હોય તો કહેલું કૃળ અનેકાંત (અનિશ્ચિત) બાણુ અને પૂર્વાર્ધમાં કહેલો યોગ હોય તો અવશ્ય કૃળ મળે એમ બાણુ, પણ ખન્ને યોગો અન્ય ગ્રહના નવાંશમાં રહ્યા હોય તો જલદીથી ઘરનો નાશ થાય છે.

યાત્રા કરીને પાછા વળેલા રાજાદિકનો સામાન્ય રીતે ઘર પ્રવેશ અથવા નવા ઘરમાં પ્રવેશ કરવાનો વિધિ કહે છે—

गृहप्रवेशं सुविनीतवेषः, सौम्येऽयने वासरपूर्वभागे ।

कुर्याद्विधायालयदेवतार्चां, कल्याणधीर्भूतबलिक्रियां च ॥૮૫॥

અર્થ—સારો વિનયવાળો વેષ ધારણ કરીને કલ્યાણબુદ્ધિવાળા રાજાદિકે સૌમ્ય અયનમાં દિવસના પહેલા ભાગને વિષે ગૃહદેવતાની પૂજા તથા ભૂતને બલિહારનો ક્રિયા કરીને ગૃહપ્રવેશ કરવો.

અહીં સારો વિનયવાળો વેષ ધારણ કરવો એટલે કે અતિ ઉદ્વિગ્ધ વેષ ન કરવો, પણ પવિત્ર અને ઉચિત વેષ પહેરવો. સૌમ્ય અયન એટલે ઉત્તરાયણ બાણુ. તે વિષે કહ્યું છે કે—

सौम्यायने कर्म शुभं विधेयं, यद्गर्हितं तत्सल्ल दक्षिणे च ।

સૌમ્ય અયન એટલે ઉત્તરાયણમાં શુભ કાર્ય કરવું; અને જે નિહિત કાર્ય છે તે દક્ષિણાયનમાં કરવું. અહીં શુભ કાર્યમાં પણ આટલો વિશેષ છે—

“मासादिसंख्यानियतं, सीमन्तोन्नयनादिकम् ।

याम्यायनादौ तत्सर्व, क्रियमाणं न दुष्यति ॥૧૧॥”

“જે શુભ કાર્યમાં માસાદિકની સંખ્યા । જ નિયમ કરેલો હોય એવાં સીમંત વિગેરે સર્વ કાર્યો દક્ષિણાયનાદિકમાં કરવાથી પણ દોષ નથી.” એમ ત્રિવિક્રમ કહે છે. અહીં યામ્યાદૌ-દક્ષિણાયનાદિકમાં એ ઠેકાણે આદિ શબ્દ લખેલો છે તેથી અધિક માસ તથા ક્ષય માસ પણ આવાં કાર્યોમાં નિંદ્ય નથી એમ બાણુ.

મૂળ શ્લોકમાં દિવસનો પહેલો ભાગ કહ્યો છે. તેનો અર્થ-ચંદ્ર તે દિવસે જાણવો. ગૃહદેવતાની પૂજા એટલે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલી વાસ્તુની-પૂજા. ભૂતપ્રલિહાન એટલે દિશાઓ તથા વિદિશાઓમાં ભૂતને ખલિહાન આપવું તે. કલ્યાણપુદ્ધિવાળા એટલે કે ગૃહપ્રવેશ-સમયે ચિત્તમાં સદ્ગુણોદ્ધિ રાખવી.

ગૃહપ્રવેશમાં વાર તથા નક્ષત્રનો નિયમ કહે છે.

પ્રવિશેદ્દેશ્મ વારેષુ, હિત્વાર્કશિતિનન્દનો ।

મૈશ્વ પુષ્યધ્રુવસ્થાતિ, ધનિષ્ઠામૃદુવારુણેઃ ॥૮૬॥

વિધાય વામતઃ સૂર્ય, પૂર્ણકુંભપુરસ્સરઃ ।

ગૃહં યદિદ્મુખં તદિગ્, દ્વારધિષ્ણયે વિશેષતઃ ॥૮૭॥

અર્થ—રવિવાર તથા મંગળવારને વર્જીને બીજા વારોમાં પુષ્ય, ધ્રુવ સંજ્ઞાવાળા (રોહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા), સ્વાતિ, ધનિષ્ઠા, મૃદુ સંજ્ઞાવાળા (મૃગશિર, ચિત્રા, અનુ-રાધા અને રેવતી) તથા શતભિષેક એટલાં નક્ષત્રોમાં સૂર્યને કાળી પ્રાશુ રાખીને પૂર્ણ કુંભ સહિત ઘરમાં પ્રવેશ કરવો. તેમાં પશુ જે દિશાના સુખવાળું ઘર હોય તે દિશાના દ્વારનું નક્ષત્ર હોય તે તે વિશેષ શુભ છે.

અહીં પ્રવેશ કરતી વખતે ગોચર અને અટક વર્ગની વિધિએ કરીને ચંદ્ર અનુકૂળ તથા, રિક્તા તિથિ ન હોય તથા વિષ્કંભાદિક કુર્યોગ ન હોય એ પોતાની મેળે જાણી લેવું. તે વિષે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“તારેન્દ્રોર્વલકાલે તિથાવરિક્તેડહિ શુભદસ્ય ।”

“તારા અને ચંદ્રનું બળ હોય ત્યારે રિક્તાને વર્જીને બીજી તિથિમાં અને શુભ-દાયક દિવસે ગૃહપ્રવેશ કરવો.”

મૂળ શ્લોકમાં રવિ અને મંગળને વર્જવાનું કારણ એ છે કે તે બન્ને વારો રોગ તથા રક્ત પ્રકોપને કરનારા છે. વર્જ્ય નક્ષત્રનું કૂળ દેવસવલ્લભમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“વિશાસ્વાસુ રાઘ્વી સુતો દારુણેષુ, પ્રણાશં પ્રયાત્યુગ્રમેષુ ક્ષિતીશઃ ।

ગૃહં દક્ષતે વહ્નિના વહ્નિધિષ્ણયે, ચરૈઃ ક્ષિપ્રધિષ્ણયૈશ્વ મૃયોડપિ યાત્રા ॥૧૧॥”

“વિશાખામાં ગૃહપ્રવેશ કરવાથી રાણીનો નાશ થાય, હાડુણ નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવાથી પુત્રનો નાશ થાય, ઉશ્ર નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવાથી રાજાનો નાશ થાય, અશ્વિના નક્ષત્ર (કૃત્તિકા)માં પ્રવેશ કરવાથી તે ઘર અગ્નિ વડે બગી જાય, તથા ચર અને ક્ષિપ્ર નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવાથી ફરી યાત્રા કરવી પડે છે.”

મૂળ શ્લોકમાં પૂર્ણ કુંભ સહિત પ્રવેશ કરવાનું કહ્યું એટલે કે જળથી ભરેલા કળશોને (કળશવાળી સ્ત્રીઓને) આગળ કરીને પ્રવેશ કરવો. જે દિશાના સુખવાળું ઘર હોય એમ જે કહ્યું તેનો અર્થ એ કે-પૂર્વ દિશાની સન્સુખ ઘર હોય તે પૂર્વ દ્વારવાળાં

કૃતિકાદિક સાત નક્ષત્રો છે, માટે તે નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર છે. તેથી કરીને પૂર્વે કહેલા ગુહવાણું પશુ પ્રવેશનું નક્ષત્ર જો ઘરની સન્મુખની દિશાના દ્વારવાણું હોય તો તે અત્યંત શુભ બલ્યનું. વિશેષમાં લક્ષ કહે છે કે—

“ સર્વગ્રહેર્વિમુક્તં પ્રવેશમં શસ્યતે પ્રયત્નેન ।

કૈશ્વિત્સૌમ્યસમેતં શુભપ્રદં કીર્તિતં મુનિભિઃ ॥૧૧॥ ”

“ સર્વ ગ્રહને છોડીને પ્રયત્ન વડે જો પ્રવેશનું નક્ષત્ર લીધું હોય તો તે વખાણવા લાયક છે. કેટલાક મુનિઓ કહે છે કે તે પ્રવેશનું નક્ષત્ર સૌમ્ય (રવિ, મંગળ અને શનિ વર્જિત) ગ્રહોએ કરીને સહિત હોય તો તે શુભકારક છે. ”

નવા ઘરમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો શુકલું સન્મુખપશુ તજવા યોગ્ય છે. તે વિષે ત્રિવિક્રમે કહ્યું છે કે—

“ ત્યજેત્ કુતારાં પ્રસ્થાને, શુકઙ્ગૌ ગૃહવેશકે ।

યાત્રાસુ ચ નવોદસી-વર્જ સંમુખદક્ષિણૌ ॥૧૨॥ ”

“ પ્રસ્થાન કરતી વખતે કુતારાને વર્જવી, નવીન વિવાહેલ સ્ત્રીને છોડીને ખીભને ગૃહપ્રવેશમાં તથા યાત્રામાં સન્મુખ કે જમણી બાજુએ રહેલા શુક અને બુધને તજવા, ” હવે લગ્નગળ કહે છે.—

જન્મરાશિવિલગ્નાભ્યાં, પ્રથમોપચયસ્થિતમ્ ।

લગ્નં સ્થિરં તદંશ્ચ, પ્રવેશે સદ્મિરિચ્યતે ॥૮૮॥

અર્થ—સત્પુરુષોએ ગૃહપ્રવેશને વિષે જન્મની રાશિથી અને જન્મલગ્નથી પ્રથમ તથા ઉપચયસ્થાનમાં રહેલું સ્થિર લગ્ન તથા તેના અંશ (નવાંશ) ધન્ય છે. અહીં પ્રથમ સ્થાન એટલે જન્મરાશિ અને જન્મલગ્ન રૂપ જ લગ્ન હોય તો તે ગૃહપ્રવેશમાં પ્રશસ્ત છે. તે વિષે લક્ષ કહે છે કે—

“ સ્વનક્ષત્રે સ્વલગ્ને વા, સ્વમુદ્ઘૃતે સ્વકે તિથૌ ।

ગૃહપ્રવેશમાંગલ્યં સર્વમેતત્તુ કારયેત્ ॥૧૩॥

ક્ષુરકર્મ વિવાદં ચ, યાત્રાં ચૈવ ન કારયેત્ । ”

પોતાના (જન્મના) નક્ષત્રમાં, પોતાના લગ્નમાં, પોતાના મુદ્ઘૃતમાં અને પોતાની તિથિમાં ગૃહપ્રવેશ તથા સર્વ માંગલિક કાર્ય કરાવવાં, પરંતુ ધૌર કર્મ, વિવાદ તથા યાત્રા એ ત્રણ કાર્ય કરાવવાં નહીં. ” જન્મરાશિ અને જન્મલગ્ન થકી ઉપચયસ્થાનમાં (૩-૬-૧૦-૧૧) રહેલો પશુ રાશિ પ્રશસ્ત છે. તે વિષે લક્ષ કહે છે કે—

“ આરોગ્યદો ૧ ધનહરો ૨ ધનદઃ ૩ સુસ્વઘ્નઃ ૪,

પુત્રાન્તકો ૫ ડરિગળહા ૬ ડય નિતમ્બિનીઘ્નઃ ૭ ।

પ્રાણાન્તકૃત્ ૮ પિટકદો ૯ ડર્ધ ૧૦ ધનોષ ૧૧ મીંદો ૧૨,

જન્મર્ક્ષતસ્તદુદયાચ્ચ વિલગ્નરાશિઃ ॥૧૪॥ ”

“જન્મ નક્ષત્રથી તથા તેના ઉદયથી લગ્નનો રાશિ જો પહેલે સ્થાને હોય તો આરોગ્ય આપે છે, બીજે હોય તો ધનનો નાશ કરે છે, ત્રીજે હોય તો ધનને આપે છે, ચોથે હોય તો સુખનો નાશ કરે છે. પાંચમે હોય તો પુત્રનો નાશ કરે, છઠ્ઠે હોય તો શત્રુના સમૂહનો નાશ કરે, સાતમે હોય તો ઝીનો નાશ કરે, આઠમે હોય તો પોતાના પ્રાણનો નાશ કરે, નવમે હોય તો વ્યાધિ કરે, દશમે હોય તો ધનને આપે, અગિયારમે હોય તો ધનનો સમૂહ આપે અને બારમે હોય તો લયને આપે છે.”

મૂળ મ્યોકમાં સામાન્ય રીતે સ્થિર લગ્ન કહ્યું છે, તો પણ તે સ્થિર લગ્ન ગામનું લેવું, પણ અરણ્યનું લેવું નહીં, ઓટલે કે વૃષ કે કુંભ લગ્નમાં કે તેના નવાંશમાં ગૃહ પ્રવેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે તે બે લગ્ન જ અહિં કરવા લાયક (આદ્ય) છે. મૂળમાં તેનો અંશ કહ્યો છે તે સાથે ચ શબ્દ લખ્યો છે. માટે દ્વિસ્વસ્થાવવાળા લગ્ન તથા અંશ (નવાંશ) ગૃહપ્રવેશમાં દૂષિત નથી. કેમકે ચર લગ્ન તથા ચર અંશનો જ દોષ કહ્યો છે. તે વિષે લક્ષ્ય કહ્યું છે કે—

“પુનઃ પ્રયાણં મેષે સ્યાદ્, મૃત્યુઃ કર્કે તુલે રજઃ ।

ધાન્યનાશો મૃગે લગ્નૈ-રંચથ ફલમીદ્દશ્મ ॥૧૧॥”

“મેષ લગ્નમાં કે તેના અંશ (નવાંશ)માં ગૃહપ્રવેશ કરવાથી ફરીને પ્રયાણ કરવું પડે છે, કર્કમાં કે તેના અંશમાં ગૃહપ્રવેશ કરવાથી મૃત્યુ થાય છે, તુલા કે તેના અંશમાં કરવાથી વ્યાધિ થાય છે. અને મકરમાં કરવાથી ધાન્યનો નાશ થાય છે. આ પ્રમાણે ચર લગ્નનું તથા તેના અંશનું ક્ષણ છે.”

અહોની વ્યવસ્થા નવીન ઘરના સ્થાપન કરવામાં જે કહી છે તેજ ગૃહપ્રવેશમાં પણ છે, તે રી કરીને જૂની પાડીને કહી નથી. અહોના ત્રણ પ્રકાર જ્યોતિષસારમાં આ પ્રમાણે કહ્યા છે—

“કુરા તિ છ ગારસગા, સોમા કિંદે તિકોળને સુહ્યા ।

કૂર ઠમ અહ અસુહા, સેસા મજ્જિમ ગિહારંમે ॥૧॥

કિંદ ઠમંતિ ૧૨ કુરા, અસુહા તિ ફગારહા સુહા સન્વે ।

કૂરા વીજા અસુહા, સેસ સમા ગિહવેસે અ ॥૨॥”

“નવીન ઘરનો આરંભ કરવામાં કૂર અહો (રવિ, મંગળ, શનિ, શંકુ) ત્રીજે, છઠ્ઠે તથા અગિયારમે સ્થાને હોય તો તે સારા (ઉત્તમ) છે. સૌમ્ય અહો કેન્દ્ર (૧-૪-૭-૧૦) સ્થાનમાં તથા ત્રિકોણ (૯-૫) સ્થાનમાં હોય તો તે સારા છે. કૂર અહો આઠમે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે અત્યંત અશુભ (અધમ) છે. બાકીના અહો આઠમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે મધ્યમ છે. (૧) ગૃહપ્રવેશ કરવામાં કૂર અહો કેન્દ્ર (૧-૪-૭-૧૦) સ્થાનમાં આઠમે સ્થાને તથા બારમે સ્થાને હોય તો તે અશુભ (અધમ) છે, સર્વે અહો ત્રીજે તથા

અગિયારમે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ (ઉત્તમ) છે. દ્વર અહીં બીજે સ્થાને હોય તો તે અશુભ (અધમ) છે. બાકીના મધ્યમ છે.” યત્ર નીચે પ્રમાણે—

ગૃહસ્થાપન અને ગૃહેપ્રવેશમાં ગ્રહોની વ્યવસ્થા—

ગ્રહ	ઉત્તમ	મધ્યમ	અધમ
રવિ	૩-૬-૧૧	૬-૫	૮-૧-૪-૭-૧૦-૧૨-૨
ચંદ્ર	૧-૪-૭-૧૦-૬-૫-૩-૧૧	૮-૨-૬-૧૨	૦
મંગળ	૩-૬-૧૧	૬-૫	૮-૧-૪-૭-૧૦-૧૨-૨
બુધ	૧-૪-૭-૧૦-૬-૫-૩-૧૧	૮-૨-૬-૧૨	૦
શુક્ર	૧-૪-૭-૧૦-૬-૫-૩-૧૧	૮-૨-૬-૧૨	૦
શુક	૧-૪-૭-૧૦-૬-૫-૩-૧૧	૮-૨-૬-૧૨	૦
શનિ	૩-૬-૧૧	૬-૫	૮-૧-૪-૭-૧૦-૧૨-૨
રાહુ	૩-૬-૧૧	૬-૫	૮-૧-૪-૭-૧૦-૧૨-૨

વિશેષમાં ભાસ્કર કહે છે કે—

“રાત્રી વિવાહમે શસ્તઃ, સન્મુહૂર્તે સ્થિરોદયે ।

વધૂપ્રવેશો નૈવાત્ર, પ્રતિશુક્રાદ્ ભયં વિદુઃ ॥૧॥

“રાત્રે વિવાહના નક્ષત્રમાં શુભ મુહૂર્તે અને સ્થિર લગ્નમાં વહુનો પ્રવેશ પ્રશસ્ત છે, તેમાં સામા (સન્મુખ) શુકનો ભય કહ્યો નથી.”

તથા રત્નમાળામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“પુનર્વસૌ ચ સ્વતિકા-ગૃહસ્ય નિર્મિતિઃ સ્મૃતા ।

વિરઙ્ગિવિષ્ણુમાન્તરે, પ્રવેશનં ચ તત્ર તુ ॥૧॥”

“સૂતિકાગૃહનું નિર્માણ પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં કહ્યું છે; અને તેમાં પ્રવેશ કરવાનું અભિજિત તથા શ્રવણ એ બે નક્ષત્રોની વચ્ચે કહ્યું છે. અહીં પુનર્વસુ નક્ષત્ર લેવાનું કારણ એ છે જે તેનો સ્વામી દેવમાતા છે માટે તથા અભિજિત અને શ્રવણની વચ્ચે પ્રવેશ કરવાનું કારણ એ છે જે તેમના સૃષ્ટિકર્તા (બ્રહ્મા) અને પાલનકર્તા (વિષ્ણુ) સ્વામી છે માટે. પ્રવેશ કરવામાં અતિ ઉત્સુકતા હોય તો આ બે નક્ષત્રોના ઉદયની (લગ્નની) વચ્ચે પ્રવેશ કરવો.

॥ ઇતિ વાસ્તુદ્વારમ્ ॥૧॥

ચોથો વિભાગ શંખુલું

॥ પાંચમો વિમર્શઃ ॥

॥ અથ વિલગ્નદ્વારમ્ ॥૧૦॥

હવે દશમું વિલગ્ન (વિવાહ) દ્વાર કહે છે.

લગ્નં વિવાહે દીક્ષાયાં, પ્રતિષ્ઠાયાં ચ શસ્યતે ।

રવૌ મકરકુંભસ્થે, મેષાદિત્રયગેઽપિ ચ ॥૧૧॥

અર્થ—વિવાહ, દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાને વિષે મકર, કુંભ અને મેષાદિક ત્રણ મિથુન, વૃષ તથા મિથુન સંક્રાંતિના સૂર્ય હોય ત્યારે લગ્ન (સુહૃત્) લેવું એ શુભ છે.

અહીં દીક્ષાએ કરીને ઉપસ્થાપના (પરી દીક્ષા) બાણવી, પ્રતિષ્ઠા એટલે જિનખિંબ, જિનપ્રાસાદ વિગેરેની સ્થાપના. શ્લોકમાં ત્ર્ય શબ્દ લખ્યો છે તે નહીં કહેવાને પણ અહણ કરવા માટે છે, તેથી રાત્ર્યાભિષેક અને આચાર્યપદ્માભિષેકનું પણ અહણ કરવું શુભ છે એટલે અવશ્ય આદરવા વડે કરીને બહુ માનેલું છે. આ વિવાહાદિક કાર્યો શુદ્ધ લગ્નના બળે કરીને જ કરવા લાયક છે, તે સિવાય કરવા લાયક નથી, અને ખીન્ન કાર્યો તો દિવસ અને નક્ષત્રની શુદ્ધિ હોય ત્યારે માત્ર સારા સુહૃત્માં પણ કરવા લાયક છે. અહીં કોઈ શંકા કરે કે—“જો જન્મ લગ્નથી જ શુભાશુભ ફળ થાય છે તો આ વિવાહાદિકના લગ્નનું પ્રબળપણું વિચારવાનું શું પ્રયોજન છે ? અને જો કદાચ વિવાહાદિકના લગ્નના બળનું જ પ્રમાણ હોય તો પછી ભત્રાકાદિક ‘શાસ્ત્રોત્ત’ નિરર્થકપણું થશે.” આ શંકાને જવાબ આપતાં આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે—“એમ ન બોલવું, કારણ કે ભત્રાકાદિકમાં જે શુભાશુભ ફળ કહેલું છે તે (ફળ)ની વિવાહાદિકના લગ્નના બળથી અધિકતા કે ન્યૂનતા થાય છે. જેમ કે જન્મનું (જન્મલગ્નનું) ફળ શુભ છતાં પણ દશા પ્રવેશને કાળે જે ભત્રાકાનું લગ્ન આવે તેમાં દશાનો પતિ (સ્વામી) અને તેના મિત્રાદિક, લગ્નાદિક સ્થાનમાં રહ્યા હોય તથા અંદ્રથી મિત્રસ્થાનમાં, ઉચ્ચ સ્થાનમાં, ઉપચયસ્થાનમાં અને ત્રિકોણાદિક સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તેનું ફળ અત્યંત શુભ કહ્યું છે. તે વિષે બૃહન્નાતકમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“પાકસ્થામિનિ લગ્નગે મુદ્દિ વા વર્ગસ્ય સોમ્યેઽપિ વા,

પ્રારંચા શુભદા દશા ત્રિદશષ્ટલામેષુ વા પાકપે ।

મિત્રોચ્ચોપચયત્રિકોણમદને પાકેષ્વરસ્ય સ્થિત-

શ્વન્દ્રઃ સત્ફલબોધનાનિ કુસ્તે પાપાનિ ચાતોઽન્યથા ॥૧૧॥”

“પાકનો સ્વામી એટલે દશાનો - સ્વામી- લગ્નસ્થાનમાં કે મિત્રના સ્થાનમાં રહ્યો હોય અથવા પોતાના વર્ગ સંબંધી સૌમ્ય ગ્રહ સાથે રહ્યો હોય તે વખતે આદર

થયેલી દશા શુભ ફળ આપનારી બાબતી. અથવા દશાનો સ્વામી ત્રીજે, દશમે, છટ્ઠે કે અગિયારમે સ્થાને હોય તો પણ તે શુભ છે, તથા દશાના સ્વામીના મિત્રસ્થાનમાં, ઉચ્ચ સ્થાનમાં, ઉપચયસ્થાનમાં, ત્રિકોણ સ્થાનમાં કે સ્ત્રીભુવનમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય તો તે સત્ ફળના બોધને કરે છે, તેનાથી અન્ય સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો પાપને કરે છે અશુભ ફળદાયક છે.”

વળી પ્રાણીઓનું જન્મલગ્ન અશુભ છતાં પણ તત્કાળના વિવાહાદિક લગ્નના બળથી શુભ પણ થાય છે, માટે સર્વ ઉપર કહેલું નિર્દોષ એટલે યુક્તિ યુક્તજ છે.”

“વિવાહાદૌ સ્મૃત : સૌર :” વિવાહાદિક કાર્યમાં સૌર (સૂર્ય સંબંધી) માસ કહ્યો છે.” એ પ્રમાણે રત્નમાળાના ભાષ્યમાં કહ્યું છે, તેથી લગ્નમાં સૂર્યસંક્રાંતિથી પ્રવર્તેલા સૌર માસનો નિયમ કહ્યો. હવે ચાંદ્ર (ચંદ્ર) સંબંધી માસનો નિયમ કહે છે.—

માવકાલ્પુનયો રાષ્વજ્યેષ્ઠયોશ્ચાપિ માસયોઃ ।

લગ્નં શ્રેયઃ પરે ત્વાનુસ્તદ્વત્કાર્તિકેમાર્ગયોઃ ॥૨॥

અર્થ—માઘ અને ફાલ્ગુન માસમાં તથા વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ માસમાં પણ શુભ લગ્ન છે. વળી બીજા આચાર્યો કાર્તિક અને માર્ગશીર્ષ માસમાં પણ તે જ પ્રમાણે એટલે શુભ લગ્નને કહે છે.

આ શુકલ પ્રતિપદ્ધતી આરંભીને ચાંદ્ર માસો જ અહણ કરવા. અહીં કોઈ શંકા કરે કે જ્યેષ્ઠ માસમાં તો મિથુન સંક્રાંતિ હોય છે, અને તે સંક્રાંતિ તો ઉપરના (પહેલા) શ્લોકમાં પણ અહણ કરવાની કહી છે, તેથી અહીં ફરીથી જ્યેષ્ઠ માસનું અહણ કેમ ક્યું ? આ શંકાનો જવાબ એ છે જે—અષાઢ માસમાં કદાચિત્ મિથુન સંક્રાંતિ આવતી હોય તો પણ સર્વથા તે અષાઢ માસનો નિષેધ કરવા માટે અહીં જ્યેષ્ઠ માસનું અહણ ક્યું છે. કેટલાક આચાર્યોએ મિથુન સંક્રાંતિ હોય તો અષાઢ માસની શુકલ દશમી સુધીનો પ્રથમ ત્રિભાગ અહણ કરવાનો કહ્યો છે. તે વિષે ત્રિવિક્રમ કહે છે કે— “કૈશ્વ-દિપ્તરશ્ચંશ : શુચેરપીતે ” કેટલાએકે અષાઢ માસનો પહેલો ત્રિભાગ પણ ઇચ્છ્યો છે.” મૂળ શ્લોકમાં કાર્તિક તથા માર્ગશીર્ષ માસ પણ મનાંતરે લીધા છે, પરંતુ તે માસ અધમ હોવાથી તેમાં હીન બનિના મનુષ્યોનો વિવાહ થઈ શકે છે એમ બાણવું. તેમાં પણ કાર્તિક શુકલ એકાદશી પછી જ થઈ શકે એમ બાણી લેવું. તે વિષે વ્યવહાર-પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“કાર્તિકમાસે શુદ્ધિર્ગુરોર્વિલોક્યા રવેચ્ચ ચન્દ્રવલમ્ (લે) ।

અક્ષરયુતે ધિષ્ણયે દેવોત્યાનાદશાહં સ્યાત્ ॥૧૧॥”

કાર્તિક માસમાં દેવ ઉઠ્યા (એકાદશી) પછી ગુરુની તથા સૂર્યની શુદ્ધિ જોવી. કૃત્ર અહ રહિત નક્ષત્રમાં ચંદ્ર બળવાન હોય તો દશ દિવસ વિવાહ થઈ શકે.”

આ ઉપર કહેલા છ માસ સિવાય બીજા બાકીના છ ચંદ્ર માસમાં લગ્ન ગ્રહણ કરવું નહીં એમ સિદ્ધ થયું. વળી પાકગ્રીકાર તો આ પ્રમાણે કહે છે—“કાર્તિક વિગેરે ત્રણ ત્રણ માસમાં અતુકેએ ચાર સ્થિર રાશિનાં લગ્નો અમૃતસ્વભાવવાળાં છે. તે આ પ્રમાણે—કાર્તિકાદિક ત્રણ માસમાં વૃષ લગ્ન શુભ છે, માઘાદિક ત્રણ માસમાં સિંહ લગ્ન શુભ છે, વૈશાખાદિક ત્રણ માસમાં વૃશ્ચિક લગ્ન શુભ છે, અને શ્રાવણાદિક ત્રણ માસમાં કુંભ લગ્ન શુભ છે. આ રાશિઓના વર્ગોત્તમના મધ્યમ અંશના ઉદયમાં સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.

જે વર્ષ માસાદિકમાં લગ્ન ગ્રહણ કરવામાં આવતું નથી તેને કહે છે.—

जीवे सिंहस्थे धन्वमीनस्थितेऽर्के,
विष्णौ निद्राणे चाधिमासे च लग्नम् ।
नीचेऽस्तं वाप्ते लग्ननाथेऽंशे वा,
जीवे शुके वाऽस्तं गते वाऽपि नेष्टम् ॥३॥

અર્થ—ગૃહસ્પતિ સિંહ રાશિમાં રહેલો હોય, સૂર્ય ધન અથવા મીન સંક્રાંતિમાં રહેલો હોય, વિષ્ણુ સુતેલા હોય, અધિક માસ હોય, લગ્નનો અથવા અંશનો સ્વામી નીચ સ્થાને રહ્યો હોય અથવા અસ્ત પામ્યો હોય, તથા શુક્ર કે શુક્ર અસ્ત પામ્યો હોય ત્યારે લગ્ન લેવું ઇષ્ટ નથી.

સિંહ રાશિમાં રહેલો ગૃહસ્પતિ હોય તો લગ્ન લેવું ઇષ્ટ નથી તે વિષે સ્પષ્ટર્થિ કહે છે કે—

“गुरुर्मघायां पुरुषं, हन्ति भाग्ये स्थितः स्त्रियम् ।
उत्तराफल्गुनीपादे, इयं हन्ति न संशयः ॥१॥”

“મઘા નક્ષત્રમાં રહેલો ગૃહસ્પતિ પુરુષને હણે છે, પૂર્વાશ્લેષુનીમાં રહ્યો હોય તો સ્ત્રીને હણે છે, અને ઉત્તરાશ્લેષુનીના પહેલા પાદમાં રહ્યો હોય તો બન્નેને હણે છે. તેમાં કાંઈ પણ સંદેહ નથી. (આ સવા બે નક્ષત્રો સિંહ રાશિમાં છે).”

“गोदावर्युत्तरतो, यावद् भागीरथीतटं याम्यम् ।
तत्र विवाहो नेष्टः, सिंहस्थे देवपतिपूज्ये ॥२॥”

“ગૃહસ્પતિ સિંહ રાશિમાં રહ્યો હોય ત્યારે ગોદાવરી નદીના ઉત્તર કાંઠાથી આરંભીને ગંગા નદીના દક્ષિણ કાંઠા સુધીના વચલા પ્રદેશમાં વિવાહ કરવાનું ઇચ્છ્યું નથી.”

કેટલાએક આ પ્રમાણે કહે છે.—જ્યાં સુધી ગૃહસ્પતિ મઘા નક્ષત્રને ઉદ્ધવન ન કરે ત્યાં સુધી સિંહસ્થનો દોષ મોટો છે. તે વિષે ચીનક કહે છે કે—

“पितृभे यदि सुरपूज्यो, नीचर्षे वाऽथवाऽरिसंयुक्तः ।
कन्योद्वा वैधव्यं, प्रयाति संवत्सरैः बहुभिः ॥१॥

“ભે બૃહસ્પતિ મઘા નક્ષત્રમાં હોય, અથવા નીચ રાશિમાં હોય, અથવા શત્રુ-સ્થાન વડે સંયુક્ત હોય તો તેના લક્ષમાં પરભુલી કન્યા છ વર્ષે વિધવા થાય છે,”

ભે મઘા નક્ષત્રને ઉલ્લંઘન કરી ગયો હોય તો તેટલો ખર્ચ દોષ નથી. તેથી કરીને કન્યાકાળના અતિક્રમણથી, વરના લોભથી કે દેશના ઉપદ્રવ વિગેરેના હેતુથી સંપૂર્ણ સિંહસ્થનો ત્યાગ કરવો અશક્ય હોય તો તેઓ મઘામાં રહેલા શુરુનો જ ત્યાગ કરે છે. તેઓ કહે છે કે

“વહ્નોઽપ્યેવં જગદુઃ, સિંહારુઢોઽપિ વૃત્રશત્રુગુરુઃ ।
સમતિક્રાન્તમધર્શો, ન વિરુદ્ધઃ સર્વકાર્યેષુ ॥૧૧॥”

“ઘણા આચાર્યો કહે છે કે ઈન્દ્રનો શુરુ બૃહસ્પતિ સિંહ પર આક્રુષ્ટ થયો હોય તો પણ મઘા નક્ષત્રને ઉલ્લંઘન કરી ગયો હોય તો સર્વ કાર્યમાં વિરુદ્ધ નથી.”

પરાશર કહે છે કે “સિંહમાં રહેલા બૃહસ્પતિએ ભે સિંહના પહેલા પાંચ નવાંશો ભોગવી લીધા હોય તો અસુક દેશમાં સિંહસ્થનો દોષ લાગતો નથી. તે આ પ્રમાણે—

“સિંહસ્થે જ્યોઽનુસિંહાંશાજ્ઞાહ્વાતીતીરયોર્દ્વયોઃ ।
ન દુષ્ટો ગંગયોર્મધ્ય-દેશેષુ તુ સ દુઃખદઃ ॥૧૧॥”

“સિંહમાં રહેલો બૃહસ્પતિ સિંહના પ્રથમ પાંચ નવાંશ ભોગવ્યા પછી ગોદાવરીના દક્ષિણ કાંઠે તથા ગંગાના ઉત્તર કાંઠે દુષ્ટ નથી. ગોદાવરી તથા ગંગાના મધ્ય ભાગમાં તો દુઃખદાયક છે.

વળી સપ્તર્ષિઓ આ પ્રમાણે કહે છે. “અસુક દેશમાં સિંહસ્થ શુરુ પ્રથમથી જ અદુષ્ટ છે. તે આ પ્રમાણે—

“ભાગીરથ્યુત્તરે તીરે, ગૌદાવર્યાંશ્વ દક્ષિણે ।
વિવાહો વ્રતવન્ધો વા, સિંહસ્થે જ્યે ન દુષ્ટયતિ ॥૧૧॥”

“સિંહસ્થ શુરુ હોય ત્યારે ગંગાના ઉત્તર કાંઠે તથા ગોદાવરીના દક્ષિણ કાંઠે વિવાહ અથવા વ્રતબંધ (દીક્ષા, ઉપનયન વિગેરે) કરવાનો દોષ નથી.”

વળી ખીલ આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—“મેષ રાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યારે ભે લક્ષ ગ્રહણ કર્યું હોય તો મઘા નક્ષત્ર ભોગવાઈ જવાથી સિંહસ્થ શુરુનો દોષ નથી.” તેઓ કહે છે કે—

“સિંહઠિજ જહ્ જીવો મહ, યુત્તં હોહ અહ રવિ મેસે ।
તા કુળહ નિન્નિવસંકં, પાણિગ્ગહણાહ કલ્લાણં ॥૧૧॥

“સિંહસ્થ શુરુએ ભે મઘા નક્ષત્ર ભોગવી લીધું હોય, અને મેષ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો નિઃશંકપણે પાણિગ્રહણાદિક શુભ કાર્યો કરવાં.”

અહીં આ સર્વે અંત્યાતરોના સંવાદો વિવાહના રૂળને આશ્રીને દેખાડ્યા છે, પરંતુ પ્રતિક્ષા અને દીક્ષા વિગેરે સર્વ કાર્યોમાં પણ આને અનુસરીને જ રૂળ કહેવું. એજ પ્રમાણે આગળ પણ બાણુવું.

મૂળ શ્લોકમાં ધન અને મીન સંક્રાંતિમાં વિવાહનો નિષેધ કર્યો છે. ત્યાં વિશેષ આ પ્રમાણે બાણુવો.—

જ્ઞપો ન નિન્દ્યો યદિ ફાલ્ગુને સ્યા-

દજસ્તુ વૈશાખગતો ન નિન્દ્યઃ ।

મધ્વાશ્રિતૌ દ્વાવપિ વર્જનીયૌ,

મૃગસ્તુ પૌષ્ઠપિ ગતો ન નિન્દ્યઃ ॥૧॥

“જે ફાલ્ગુન માસમાં મીનના સૂર્ય હોય તો તે નિંદ્ય નથી, અને વૈશાખ માસમાં પણ મેષ હોય તો તે પણ નિંદ્ય નથી, પરંતુ ચૈત્ર માસમાં મીન કે મેષ સંક્રાંતિ હોય તો તે બંને વર્જવા યોગ્ય છે. તથા પૌષ માસમાં મકર હોય તો પણ તે નિંદ્ય નથી.” આ વિદ્યાધરી વિલાસ અંશમાં કહ્યું છે.

આ શ્લોકને જ કેટલાએક આ પ્રમાણે બોલે છે.

“જ્ઞપો ન નિન્દ્યો યદિ ફાલ્ગુને સ્યા-

દજસ્તુ ચૈત્રેડપિ ગતો ન નિન્દ્યઃ ।

મૃગસ્તુ પૌષ્ઠે ચ સંપ્રયુક્તો,

વશિષ્ઠગર્ગાદિમિરેત્તદુક્તમ્ ॥૧॥

“ફાલ્ગુન માસમાં મીન હોય તો તે નિંદ્ય નથી, મેષ રાશિ ચૈત્ર માસમાં હોય તો પણ તે નિંદ્ય નથી, મકર રાશિ પૌષ માસમાં હોય તો તે પણ નિંદ્ય નથી, એમ વશિષ્ઠ, ગર્ગ વિગેરે ઋષિઓ કહે છે.” આ પાઠમાં આટલો વિશેષ બાણુવો કે ચૈત્ર માસને વિષે પણ જો મેષના સૂર્ય હોય તો લગ્ન ગૃહણ કરવામાં દોષ નથી. વળી રત્ન-માળાભાષ્યમાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“કર્કાદિ રાશિષ્ઠકં ચ, પૂર્વાર્ધ પૌષચૈત્રયોઃ ।

અસ્તમિતં ગુરું શુક્રં, ત્યજેચ્છૂદાદિકર્મણિ ॥૧॥

“કર્કથી આરંભીને ધન સુધીની ૭ સંક્રાંતિને, પૌષ તથા ચૈત્ર માસના પૂર્વાર્ધ (પહેલા પખવાડીયા)ને અને શુક્ર તથા શુક્રના અસ્તને ચૂડાદિક કર્મમાં વર્જવા.” અહીં પૌષ તથા ચૈત્ર માસના પૂર્વાર્ધને તજવાનું કહ્યું છે તેને નહીં સહન કરતો શ્રીપતિ આ પ્રમાણે કહે છે.

“સૌમ્યાયનેડપ્યવિક્લૌ, પૌષચૈત્રૌ પરિત્યજેત્ ।

પક્ષોડપરઃ શુભઃ કૈથિ-જ ચૈતદ્યુક્તિમદ્વચઃ ॥૧॥”

“ઉત્તરાયણને વિષે પણ પોપ તથા ચૈત્ર માસ સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવા લાયક છે, કેટલાક આચાર્યોએ શુક્લ પક્ષને શુભ કહ્યો છે, પણ તે વચન યુક્તિવાળું નથી.” એમ દૈવજ્ઞવલ્લભમાં કહ્યું છે.

મૂળ શ્લોકમાં “વિષ્ણુ મુતેન્દ્રા હોય” એમ જે કહ્યું છે તે લોકરૂઢિએ કરીને બાણરું, એટલે અષાઢ શુક્લ એકાદશીથી કાર્તિકે શુક્લ એકાદશી સુધીનો કાળ બાણવો. મૂળ શ્લોકમાં અધિક માસ વર્ણવાનો કહ્યો છે, તે અધિક માસ આ પ્રમાણે થાય છે.—કોઈ પણ માસથી અમાવાસ્યાને વિષે એક સંક્રાંતિ ઊઠી હોય અને બીજી સંક્રાંતિ ત્યાર પછીના માસની પ્રતિપદાને દિવસે ઊઠી હોય ત્યારે વચ્ચેનો જે સંક્રાંતિ રહિત માસ રહ્યો તે અધિક માસ કહેવાય છે, કહ્યું છે કે—

“एकोऽमावास्यायां भवेद्भवेत् संक्रमः परो दशौत् ।

ऊर्ध्वं जायेत यदा तदाऽधिमासः शुभेऽनिष्टः ॥१॥”

“એક સૂર્યનું સંક્રમણ (સંક્રાંતિ) અમાવાસ્યાને દિવસે હોય અને બીજું સંક્રમણ આવતી અમાવાસ્યા પછી હોય ત્યારે વચ્ચેનો અધિક માસ થાય છે. તે અધિક માસ શુભ કાર્યમાં અનિષ્ટ છે.”

વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“मासद्वयेऽन्तर्मध्ये तु, संक्रान्तिर्न यदा भवेत् ।

प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्याद-धिमासस्तथोत्तरः ॥१॥”

“એકજ વર્ષમાં જ્યારે બે માસને વિષે સંક્રાંતિ ન હોય ત્યારે પૂર્વનો માસ પ્રાકૃત અને પછીનો માસ અધિક બાણવો.” અહીં પ્રાકૃત એટલે પ્રકૃતિ—ધર્મવ્યવહાર તે સંબંધી અર્થાત્ વિવાહ, દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભ કાર્યને યોગ્ય એવો અર્થ બાણવો. એક વર્ષમાં બે માસ અધિક હોય ત્યારે જો પહેલાને અધિક માસ કહીએ તો તેમાંનો પહેલો માસ ધર્મકર્મના વ્યવહારને યોગ્ય છે, અને બીજો નહીં, પણ બીજા માસને જો અધિક ગણીએ તો તે જેમાંનો બીજો માસ ધર્મવ્યવહારને યોગ્ય બાણવો એમ કાળનિર્ણય ગ્રંથમાં કહ્યું છે. બ્રહ્મસિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે—“વર્ષ મધ્યે માસદ્વયવૃદ્ધૌ પ્રથમમાસ-વૃદ્ધૌ કર્મકૃદાધોઽપરસ્ત્ર-શુભ ઇતિ” “એક વર્ષમાં બે માસની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલા માસની વૃદ્ધિ કરીએ તો પહેલો માસ કર્મને લાયક છે અને બીજો અશુભ છે.”

મૂળ શ્લોકમાં “અધિમાસે ચ” અહીં ચ શબ્દ છે તેથી ક્ષય માસ પણ લગ્નમાં તજવા યોગ્ય છે. તે ક્ષય માસ આ પ્રમાણે બાણવો.—જ્યારે એક સંક્રાંતિ શુક્લ પ્રતિપદાને દિવસે હોય અને બીજી સંક્રાંતિ તે જ માસની અમાવાસ્યાને દિવસે અર્થાત્ અમાવાસ્યા સુધીમાં હોય ત્યારે તે બે સંક્રાંતિવાળો ક્ષય માસ કહેવાય છે. તે ક્ષય માસ કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ કે પોપ એ ત્રણમાંથી જ કોઈ એક સંભવે છે. તે વિષે કાળનિર્ણય ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે,—

“અસંક્રાન્તિમાસોઽધિમાસઃ સ્ફુટં સ્યાત્ ,
 દ્વિસંક્રાન્તિમાસઃ ક્ષયાશ્વ્યઃ કદાચિત્ ।
 ક્ષયઃ કાર્તિકાદિત્રયે નાન્યતઃ સ્યાત્ ,
 તતો વર્ષમધ્યેઽધિમાસદ્વયં સ્યાત્ ॥૧૧॥”

“જે માસમાં સંક્રાંતિ ન હોય તે અધિક માસ કહેવાય છે, અને કોઈક વખત એક માસમાં બે સંક્રાંતિ હોય એવો ક્ષય માસ પણ હોય છે. તે ક્ષય માસ કાર્તિક વિગેરે ત્રણ માસમાં જ હોય છે, તથા તે વર્ષમાં બે અધિક માસ આવે છે.” તથા—

“યસિન્માસે ન સંક્રાન્તિઃ, સંક્રાન્તિદ્વયમેવ વા ।
 મલમાસઃ સ વિજ્ઞેયઃ, સર્વકાર્યેષુ વર્જિતઃ ॥૧૧॥”

“જે માસમાં સંક્રાંતિ ન હોય, અથવા જે માસમાં બે સંક્રાંતિ હોય તે મલ માસ જાણવો. આ માસ સર્વ કાર્યમાં વર્જિત છે.” આ પ્રમાણે કાંકગૃહમાં કહ્યું છે.

મૂળલોકમાં “નીચેડસ્ત” વેતિ” એટલે લગ્નનો તથા અગ્નિનો સ્થાની નીચ સ્થાનમાં રહેલો હોય તો તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તે વિષે પ્રશ્નપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“ત્રિ ૧ દ્વયે ૨ કુણા ૩ ધંબલઃ ૪ સ્વગ ઝચગ
 ૧ વક્ર ૨ શીઘ્ર ૩ નીચલઃ ૪ ।”

“અહીં ઉચ્ચ સ્થાને રહ્યો હોય તો તેનું બળ ત્રણ ગણું હોય છે, વક્ર ગતિ વાળો હોય તો તેનું બળ બમણું હોય છે, શીઘ્ર ગતિવાળો હોય તો એક ગણું હોય છે, અને નીચ સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તેનું અર્ધ બળ હોય છે.” પરંતુ અસ્ત પામેલો હોય તો તેનું કાંઈ પણ બળ નથી. માત્ર એક યુધ અહીં અસ્ત પામેલો કે ઉદય પામેલો હોય તો તે વિવાહાદિકના લગ્નમાં સમાન ફળવાળો જ છે. કહ્યું છે કે—

“રવિકિરણમધ્યવર્તી ચરતિ સદા સવિતૃમંડલે શશિજઃ ।
 તસ્યાન દોષકૃત્સાત્ સોઽસ્તં યાતોઽપિ માંશપતિઃ ॥૧૧॥”

“સૂર્યનાં કિરણોના મધ્યમાં વર્તનારો યુધ સર્વદા સૂર્યમંડળમાં જ ગતિ કરે છે, તેથી કરીને તે અસ્ત પામેલો હોય તો પણ યુધ કોષ કરનાર થતો નથી.”

અહોના ઉદય અને અસ્તના દિવસથી સંજ્યા સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે જ્યોતિષ-સારમાં કહેલી છે.—

“હસ્તયસઠ ૬૬૦ છતીસા ૩૬ તિથિ ચતુષ્ચર
 ૩૭૨ દુષ્કપ્તમાસા ૨૫૧ ।
 તિન્નિવાયાલા ૩૪૨ અંગારયમાઈ
 ઉદયદિવસ કમા ॥૧૧॥

સુજારવિ ૧૨૦ સોલ ૧૬ દસળા ૩૨ નંદ ૯
 વચાલીસ ૪૨ પચ્છિમત્થદિળા ।
 મોમાઈ તહ પુન્વે બુહસિઅ છત્તીસ
 ૩૬ સગસયરી ૭૭ ॥૨॥ ”

“ મંગળનો ઉદય ૬૬૦ દિવસ રહે છે, બુધનો દિવસ ૩૬ દિવસ રહે છે. શુક્રનો ઉદય ૩૭૨ દિવસ, શુક્રનો ૨૫૧ અને શનિનો ઉદય ૩૪૨ દિવસ રહે છે (૧), મંગળનો અસ્ત ૧૨૦ દિવસ સુધી રહે છે, બુધનો અસ્ત ૧૬ દિવસ રહે છે, શુક્રનો અસ્ત ૩૨ દિવસ, શુક્રનો ૬ અને શનિનો અસ્ત ૪૨ દિવસ રહે છે. આ સર્વે પશ્ચિમદિશામાં અસ્ત પામે તેને આશ્રીને દિવસોની સંખ્યા કહી છે, પણ પૂર્વમાં અસ્ત હોય તો બુધ ૩૬ દિવસ અને શુક્ર ૭૭ દિવસ સુધી અસ્ત રહે છે. ૨.”

અહોનો ઉદય અને અસ્ત થવાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.—

“ સૂર્યાઃ ૧૨ સપ્તદશ ૧૭ ત્રિભૂપરિમિતા
 ૧૩ સ્ત્રા ૧૧ નવા ૯ વ્હીન્દવઃ ૧૪,
 કાલાંશાઃ શશિનોઽનુજોર્ઙ્ગુરુણઃ
 કાવ્યસ્ય મન્દસ્ય ચ ”

“ સૂર્યના ૧૨ ત્રિંશાંશને મધ્યે ચંદ્ર આવે ત્યારે તેનો અસ્ત થાય છે, ૧૭ ત્રિંશાંશને મધ્યે મંગળ આવે, ૧૩ ત્રિંશાંશને મધ્યે બુધ આવે, ૧૧ ત્રિંશાંશને મધ્યે શુક્ર આવે, ૬ ત્રિંશાંશને મધ્યે શુક્ર આવે અને ૧૪ ત્રિંશાંશને મધ્યે શનિ આવે ત્યારે તેમનો અસ્ત થાય છે. તેટલા ત્રિંશાંશની બહાર હોય ત્યારે તેમનો ઉદય જ હોય છે.” એમ ખંડખાણના લાખ્યમાં કહ્યું છે.

મૂળ શ્લોકમાં “અસ્તં વાપ્તે” લગ્નનો તથા અંશનો સ્વામી અસ્ત પામ્યા હોય તો તે વર્ણ્ય છે” એમ જે કહ્યું છે તે ઉપલક્ષણ છે, તેથી કરીને લગ્નનો અથવા અંશનો સ્વામી ફર અહે કરીને યુક્ત હોય અથવા ફર અહની તેના પર દષ્ટિ પડતી હોય તો પણ તે લગ્ન અશુભ બાબદુ.

મૂળ શ્લોકમાં શુક્ર અથવા શુક્રનો અસ્ત હોય તો તે લગ્ન અશુભ છે એમ કહ્યું. તે વિષે લલ્લ કહે છે કે—

“ અસ્તમિતે મૃગુત્તનયે નારી મ્રિયતે વૃહસ્પતૌ પુરુષઃ । ”

“ વિવાહના લગ્ન સમયે શુક્રનો અસ્ત હોય તો સ્ત્રી મરણ પામે છે. અને શુક્રનો અસ્ત હોય તો પુરુષનું મરણ નીપજે છે.” કેટલાએક આચાર્યો આમ પણ કહે છે.—

“ અમિજિદ્વારુણાદિત્ય-રેવતીસંગતે સતિ ।

તદા લોપગતે જીવે, વિવાહાદિ વિવર્જયેત્ ॥૨॥ ”

“અભિજિત, શતલિષ્ઠક, પુનર્વસુ અને રેવતીએ કરીને યુક્ત એવો ગુરુ હોય તો તે લોપગત કહેવાય છે. તે વખતે વિવાહાદિક શુભ કાર્યને વર્જવાં.” અહીં આ પ્રમાણે સંપ્રદાય છે.—ખારે મહીનાઓ એકાંતર નક્ષત્રના નામે કરીને ચિહ્નવાળા છે. જેમ કે અશ્વિની નક્ષત્રે કરીને આશ્વિન માસ, કૃત્તિકા વડે કાર્તિક, મૃગશિર વડે માર્ગશીર્ષ, પુષ્ય વડે પૌષ માસ વિગેરે. આ રીતે એકાંતર ગણતાં પણ જે જે નક્ષત્ર વચ્ચે અધિક રહેલાં છે તે નક્ષત્રો અભિજિત, શતલિષ્ઠક, રેવતી અને પુનર્વસુ છે. આ નક્ષત્રોમાં ગુરુ રહેલો હોય તો તે વખતે લોપગત કહેવાય છે. તે વખતે લગ્ન ગ્રહણ કરવું નહીં. તથા સારંગ કહે છે કે—

“અસ્તં ગતે મૃગસુતે, મહેઘાદિ બુધોદયઃ ।

પુત્રાષ્ટકસ્ય જનની, તદોઢા કન્યકા ભવેત્ ॥૧૧॥”

‘શુક્ર અસ્ત પામ્યો હોય અને જો બુધનો ઉદય હોય તો તે વખતે વિવાહિત થયેલી કન્યા આઠ પુત્રની માતા થાય છે. અર્થાત્ તે લગ્ન શુભ છે.”

વળી ગર્ગ કહે છે કે—

“શશાંકજો યદોદેતિ, ગુરોરસ્તમનં યદિ ।

પુત્રાષ્ટકસ્ય જનની, તદોઢા કન્યકા ભવેત્ ॥૧૧॥”

બુધનો ઉદય હોય અને જો ગુરુનો અસ્ત હોય તો તે વખતે વિવાહિત થયેલી કન્યા આઠ પુત્રની માતા થાય છે.”

“શુક્રના અસ્તમાં દીક્ષાનો દોષ નથી” એમ દિનશુદ્ધિ અંશમાં કહ્યું છે. વિશેષમાં એમ બાણુવું કે જેમ ગુરુના અસ્તમાં લગ્ન ઇષ્ટ નથી તે જ રીતે ગુરુ નીચ સ્થાનમાં રહ્યો હોય તોપણ તે ઇષ્ટ નથી, તે વિષે વિવાહપટલમાં કહ્યું છે કે—

“વાક્પતૈ મકરરાશિમુપેતે, પાણિપીઢનવિધિર્ન વિધેયઃ ।

તત્ર દૂષણમુશન્તિ મુનીન્દ્રાઃ, કેવલં પરમનીચનવાંશે ॥૧૧॥”

“ગુરુ મકર રાશિમાં રહેલો હોય ત્યારે પશ્ચિમગ્રહણનો વિધિ કરવા યોગ્ય નથી. તેમાં પણ માત્ર અત્યંત નીચ નવાંશમાં જ દૂષણ છે એમ મુનીન્દ્રો કહે છે.”

“પાંચ જ નીચ નવાંશોનો ત્યાગ કરવો” એમ અન્ય અંશમાં કહ્યું છે. તેમાં લોકરૂઢિએ પરમ નીચ અંશ પર્વત પહેલા પાંચ ત્રિંશાંશરૂપ નીચાંશો ત્યાગ કરેલા છે. જો કે લોકમાં સર્વત્ર માત્ર પાંચમો ત્રિંશાંશ જ પરમ નીચ છે. છતાં પાંચમા ત્રિંશાંશ સુધીના પાંચે ત્રિંશાંશો વર્જવાનું કહ્યું તે લોકરૂઢિને અનુસરીને કહ્યું છે એવું જ્યોતિષ-શાસ્ત્રના વેત્તાઓનું વચન છે.

મૂળ શ્લોકમાં “જીવે સિંહસ્થે” એ વચન વડે વર્ષની અને “ઘન્યમીનસ્થિતેડર્કે” એ વચન વડે માસની શુદ્ધિ કહી. વળી કાંઈક માસની શુદ્ધિ તથા દિવસ અને નક્ષત્રની શુદ્ધિ “જ્યેષ્ઠાપત્યસ્ય ન જ્યેષ્ઠે” (મિશ્રદ્વાર શ્લોક ૬) તથા “ઝઢાહે મૃગપૈત્રર્થે”

(મિશ્ર દ્વાર શ્લોક ૭) એ શ્લોકમાં કહેશે. સમયની શુદ્ધિ આ પ્રમાણે બાબતી. રાત્રિનો મધ્ય ભાગ અને દિવસના મધ્ય ભાગને વિષે લગ્ન ગ્રહણ કરવું નહીં. તે વિષે ગદાધર કહે છે કે—

“નિવસતિ મુહૂર્ત્તકાલો મહાનિશાયાં ચ દિનદલે યસ્માત્ ।

દશ પૂર્વ દશ પરતસ્તસ્માદ્વર્જ્યાંચરપલાનિ ॥૧॥”

“મધ્ય રાત્રીએ તથા દિવસના મધ્ય ભાગે મુહૂર્ત્તકાળ રહે છે, માટે તે સમયે પ્રથમના તથા પછીના દશ દશ પળનો ત્યાગ કરવો.”

કેઈ આચાર્યે એમ કહે છે કે—“દિવસના પાછલા ભાગમાં એટલે કે મધ્યાહ્નકાળ પછી પ્રતિષ્ઠા, વિવાહ વિગેરેનું લગ્ન આવે નહીં” (શુભ નથી), અને તેથી કરીને જ ગૃહપ્રવેશના અધિકારમાં “સૌમ્યેડ્યને વાસરપૂર્વભાગે” (વાસ્તાદ્વાર શ્લોક ૮૫) એ શ્લોકમાં દિવસનો પૂર્વ ભાગ લીધો છે.” આ તેમનું કહેવું અચુક્ત છે, કેમ કે વિવાહમાં દિવસના પાછલા ભાગે સૂત્રકાર જ લગ્ન લેવાની આજ્ઞા આપવાના છે. તે બાબત “વિવાહે ત્વર્કાર્કી ત્રિરિપુનિવનાયેપુ શુભદૌ” (મિશ્રદ્વાર શ્લોક ૩૬) એ શ્લોક આગળ કહેશે. વળી વિવાહના લગ્નમાં અપરાહ્ન (દિવસનો પાછલો ભાગ) ન લઈએ તો સૂર્યનું આક્રમ સ્થાનમાં રહેવાપણું સંભવતું નથી, (અને લગ્નથી સૂર્ય આઠમે હોય તો તેને શુભ કહેવામાં આવશે તે શી રીતે ઘટે ?) પરંતુ અપરાહ્નમાં પ્રતિષ્ઠાદિકના લગ્નને ગ્રહણ કરવાનો બ્યવહાર પ્રાચે દેખાતો નથી અને વિવાહનું લગ્ન તો અપરાહ્નમાં ગ્રહણ કરતા કવચિત્ જોવામાં પણ આવે છે. તેથી કરીને આ વિષે વૃદ્ધો જ પ્રમાણ ભૂત છે.

જીર્ણઃ શુક્રોડહાનિ પશ્ચ પ્રતીચ્યાં, પ્રાચ્યાં વાલક્ષીપ્યહાનીહ હેયઃ ।

ત્રિષ્ઠનાન્યેવં તાનિ દિગ્વિપરીત્યે, પશ્વં જીવોડ્યને તુ સપ્તાહમાહુઃ ॥૪॥

અર્થ—શુક્રને પશ્ચિમ દિશામાં પાંચ દિવસ સુધી વૃદ્ધ બાણવો, અને પૂર્વ દિશામાં ત્રણ દિવસ બાળક બાણવો, પરંતુ દિશાના વિપરીતપણાને વિષે તે દિવસો ત્રણ શુભા બાણવા. આ બંને અવસ્થા લગ્નમાં તબવા યોગ્ય છે. શુક્ર બંને અવસ્થામાં એક પક્ષ (પંદર દિવસ) ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, અને ખીબ આચાર્યે તો સાત દિવસ ત્યાગ કરવા યોગ્ય કહે છે.

વિવેચન શ્લોકમાં “જીર્ણ” શબ્દે કરીને અસ્તનું સૂચન કર્યું છે, તેથી અસ્ત પામવાની તૈયારીવાળો એવો અર્થ બાણવો. “બાળ” શબ્દે કરીને ઉદયનું સૂચન કર્યું છે, અર્થાત્ નવો ઉદય પામેલો એવો અર્થ બાણવો. દિશાના વિપરીતપણાને વિષે એટલે કે બે પૂર્વ દિશામાં અસ્ત થવાનો હોય અને પશ્ચિમમાં ઉદય થયો હોય તો તે દિવસોને ત્રણ શુભા એટલે પંદર અથવા નવ દિવસ તબવાના બાણવા, એટલે કે પૂર્વમાં ઉદય પામેલો શુક્ર બાળ હોવાથી ત્રણ દિવસ ત્યાગ કરવો, પણ પશ્ચિમમાં ઉદય પામે તો તે

નવ દિવસ બાળ હોવાથી તેટલા દિવસો વર્જવા. તથા એ પૂર્વમાં અસ્ત પામવાનો હોય તો વૃદ્ધપણાને લીધે તેના પંદર દિવસ વર્જવા, પણ પશ્ચિમમાં અસ્ત પામવાનો હોય તો પાંચ દિવસ વર્જવા. મૂળ સ્થાનમાં ગુરુને પંદર દિવસ તજવાનું કહ્યું છે, એટલે કે નવો ઉદય પામે ત્યારે તે બાળક હોય છે અને અસ્ત પામવાની સન્નિધિ હોય ત્યારે તે વૃદ્ધ કહેવાય છે. તે બંને અવસ્થામાં પંદર દિવસ તજવા યોગ્ય છે. “ ગુરુ પણ ત્રણ દિવસ બાળક છે અને પાંચ દિવસ વૃદ્ધ છે ” એમ પણ કેટલાક કહે છે, પરંતુ ગુરુનો પૂર્વ દિશામાં અસ્ત અને પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય થતો નથી. બીબાઓ એટલે સપ્તઋષિ વિગેરે તો ગુરુ અને શુક એ બંને બંને દિશામાં અસ્ત કે ઉદય હોય તો પણ સાત દિવસની બાધ્યાવસ્થા તથા વૃદ્ધાવસ્થા કહે છે. આ બંનેની બાધ્યાવસ્થા કે વૃદ્ધાવસ્થા હોય ત્યારે લગ્ન લેવું નહીં. એ તાર્પય છે. “ બાધ્ય તથા વૃદ્ધપણની અવસ્થાની કલ્પના નિર્ભળપણાદ્વ તેના કૃળને જણાવવા માટે જ કરેલી છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તેમની અવસ્થાઓ હોતી નથી ” એમ રત્નમાળાભાષ્યમાં કહ્યું છે.

વિશેષ આ પ્રમાણે બહુવો.—

“ અરિગયનીં વક્ અત્યમિં લગ્નરાસિ નિસિનાહે ।

અવલે રવિગુસ્સુકે સામિ અદિટ્ઠં ચયહ લગ્નં ॥૧॥

“ લગ્નરાશિનો સ્વામી તથા ચંદ્ર ગુરુના સ્થાનમાં હોય, નીચના હોય, વક હોય કે અસ્ત ॥મેલા હોય, તથા રવિ, ગુરુ અને શુક નિર્ભળ હોય, તથા સ્વામીની દષ્ટિ ન પડતી હોય એવું લગ્ન, આ સર્વે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ” આ લાગને દેનારા લગ્નના કોષો સર્વત્ર વર્ણ્ય છે.

॥ ઇતિ લગ્નદ્વારમ્ ॥ ૧૦ ॥

॥ અથ મિશ્રદ્વારમ્ ॥ ૧૧ ॥

હવે મિશ્ર નામનું અગિયારમું દ્વાર કહે છે. તેમાં પ્રથમ લગ્ન- ગ્રહણ કરવામાં ગ્રહગોચરની શુદ્ધિ કહે છે.—

લગ્ને ગુરોર્વસ્પાથ, ગ્રાહ્યં ચાન્દ્રબલં હુષેઃ ।

શિષ્યસ્થાપકકન્યાનાં, જીવેન્દ્વર્કબલોનિ ચ ॥૫॥

અર્થ—પડિતોએ લગ્ન વખતે ગુરુનું તથા વરનું ચંદ્રબળ ગ્રહણ કરવું. તથા શિષ્ય, સ્થાપક અને કન્યાને ગુરુ, ચંદ્ર અને સૂર્યનાં બળ ગ્રહણ કરવાં.

વિવેચન—દીક્ષા તથા પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં ગુરુ (આચાર્ય) ને અને વિવાહના લગ્નમાં વરને ચંદ્રબળ હોવું જોઈએ. તે ચંદ્રબળ પૂર્વે કહેલા વિધિએ કરીને રાશિગોચર ૧, નવાંશગોચર ૨, અષ્ટવર્ગ શુદ્ધિ ૩, શુભ તારા ૪, શુભ અવસ્થા ૫, વામ (ડાબા) વેધ ૬, શુકલ તથા કૃષ્ણ પક્ષનો પ્રારંભ ૭, મિત્ર તથા અધિમિત્રના ઘર (સ્થાન) માં

રહેવું ૮, સૌમ્ય અહના સ્થાનમાં રહેવું ૯, મિત્ર તથા અધિમિત્રના અંશમાં રહેવું ૧૦, સૌમ્ય અહના અંશમાં રહેવું ૧૧, મિત્ર તથા અધિમિત્રના અહની સાથે રહેવું ૧૨, સૌમ્ય અહની સાથે રહેવું ૧૩, મિત્ર તથા અધિ મિત્રના સ્થાનની દૃષ્ટિ ૧૪ અને સૌમ્ય અહની દૃષ્ટિ ૧૫. આ પંદર પ્રકારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે અંદ્રની અનુકૂળતારૂપી બળ અવશ્ય અહણ કરવું. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“સર્વત્રામૃતરશ્મેર્વલં, પ્રકલ્પ્યાન્યસ્વેટજં પશ્ચાત્ ।

ચિન્ત્યં યતઃ શશાકૃ, વલિનિ સમસ્તા ગ્રહાઃ સવલાઃ ॥૧૧॥”

“સર્વત્ર (સર્વ પ્રકારનાં લગ્નમાં અથવા શુભ કાર્યમાં) પ્રથમ અંદ્રનું બળ અહણ કરીને પછી બીજા અહોનું બળ ચિંતવવું, કારણ કે અંદ્ર બળવાન હોય તો સર્વે અહો બળવાન હોય છે.”

મૂળ શ્લોકમાં શિષ્ય-દીક્ષા લેનાર અથવા પદવીને વિષે જેને સ્થાપન કરવો હોય તે, સ્થાપક-દ્રવ્યનો વ્યય કરનાર જે શ્રાવક વિગેરે હોય તે, તેમણે શુરુ, અંદ્ર અને સૂર્યનું બળ અવશ્ય અહણ કરવું. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“રવિશશિર્જીવૈઃ સવલૈઃ શુભદઃ સ્યાદ્ ગોચરઃ”

“રવિ, અંદ્ર અને શુરુ બળવાન હોય તો ગોચર શુભદાયી થાય છે.” અહોના બળના તરતમપણા વિગેરેનો વિભાગ આ પ્રમાણે છે.

“પૂર્ણસ્વેટાટકવલમૂનં પાદેન ગોચરં પ્રોક્તમ્ ।

વેધોત્થમર્ધમાનં પાદવલં દ્વિતઃ સ્વચરે ॥૧૨॥”

“આઠ અહોનું બળ હોય તો તે પૂર્ણ એટલે ૨૦ વસા બળ બાવવું, ગોચરનું બળ એક પાદ હીન એટલે ૧૫ વસા કહેલું છે, વેધથી ઉત્પન્ન થયેલું બળ અધુ” એટલે ૧૦ વસા કહ્યું છે, તથા દૃષ્ટિથી એટલે એક અહ પર બીજા અહની દૃષ્ટિ પડતી હોય તેવું બળ એક પાદ એટલે પાંચ વસા કહેલું છે.” આ સામાન્યથી સર્વ અહોને આશ્રીને કહ્યું. તેમાં એક અંદ્રને આશ્રીને વિશેષ છે તે કહે છે.

“एणाङ्के गोचरवल-मष्टक तारोत्थ वेध पक्षमवम् ।

क्रमशस्तारा वेधज पक्षभवानीह गौणानि ॥१३॥”

“અંદ્રને વિષે ગોચરબળ ૧, અષ્ટ વર્ગનું બળ ૨, તારાથી ઉત્પન્ન થયેલું બળ ૩, વેધનું બળ ૪ અને પક્ષ (પખવાડીયા)થી ઉત્પન્ન થયેલું બળ ૫, આ પાંચ પ્રકારનાં બળમાંથી અનુક્રમે તારા ૧, વેધ ૨ અને પક્ષ થી ૩ ઉત્પન્ન થયેલું બળ ગૌણ છે, એટલે કે આ ત્રણ બળ ઉત્તરોત્તર હીન, હીનતર અને હીનનમ છે.” બાકીનાં પહેલાં બે બળનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.—

“ग्रहगोचराष्टवर्गौ तुल्यबलौ शुद्धिकारणादनयोः ।

एकेनापि बलेन प्राप्तेन भवेत्सुशुद्धिरिह ॥१४॥”

“અહગોચર અને અષ્ટ વર્ગ એ બન્ને શુદ્ધિનું કારણ હોવાથી તુલ્ય બળવાળા છે. તે બેમાંથી એકનું પશુ બળ પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેથી અહીં લગ્નમાં સારી શુદ્ધિ થાય છે.”

“વેદુ ગોચરાન્ન હિ ભવેત્તદાષ્ટવર્ગોઽવિલોક્યતે શુદ્ધિઃ ।

ગોચરતોષ્ટકવર્ગો બલવાનુદ્વાહદીક્ષાદૌ ॥૪૮॥”

“જો ગોચરથી શુદ્ધિ ન આવતી હોય તો અષ્ટ વર્ગથી શુદ્ધિ ભેવી, અને વિવાહ તથા દીક્ષાદિકમાં અહગોચર કરતાં અષ્ટ વર્ગ વધારે બળવાન છે.”

“તસ્માદષ્ટકશુદ્ધિર્ગુરોર્વિલોક્યા રવેશ્ચ ચન્દ્રસ્ય ।

નિધના ૮ ન્ત્યા ૧૨ મ્બુ ૪ ગતેષ્વપિ

રેલાધિક્યાત્સુશુદ્ધિઃ સ્યાત્ ॥૫૧॥”

“તેથી કરીને શુક્રની, સૂર્યની અને ચંદ્રની અષ્ટ વર્ગ શુદ્ધિ ભેવી કે જેથી કરીને તેઓ (શુક્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર) એથે, આઠમે કે બારમે સ્થાને રહ્યા હોય તો પશુ રેખાના અધિકપણા થકી સારી શુદ્ધિ થાય.”

“સમશુદ્ધિરપિ શ્રેષ્ઠા શુદ્ધિપતેર્યદિ ભવેચ્છુમા રેલા ।

શુદ્ધીશ્ચસ્ય ન રેલા યદા તદા શુદ્ધિવિધાદિવીર્યવતઃ ॥૩॥”

“જો શુદ્ધિ (લગ્ન શુદ્ધિ)ના સ્વામીની રેખા શુભ હોય તો સમાન શુદ્ધિ પશુ શ્રેષ્ઠ છે, અને ન્યારે શુદ્ધિના સ્વામીની રેખા શુભ ન હોય તો છ પ્રકારાદિક વીર્ય થકી શુભ બાબતી.”

“મિત્રગ્રહસ્ય રેલા સમરેલાં શુદ્ધિમુત્તમાં કુરુતે ।

તામન્તરેણ મુનિર્મિર્ન દ્વાધિકાઽપિ પ્રશસ્યતે રેલા ॥૭૧॥”

“મિત્રગ્રહની રેખા સમરેખાવાળી શુદ્ધીશની શુદ્ધિને ઉત્તમ કહે છે, તે (મિત્રગ્રહની રેખા) વિના બીજા અધિક રેખાને પશુ મુનિઓએ વખાણી નથી, એટલે કે મિત્રગ્રહની રેખા જ પ્રશંસા યોગ્ય છે.”

“સમશુદ્ધિચામષ્ટકતઃ શુદ્ધિપતે રેલિકામૃતે વેધાત્ ।

શુભદે ગ્રહે સતિ શુભા શુદ્ધિઃ સ્યાત્પ્રોચ્યતે વિરુધ્ધૈઃ ॥૮૧॥”

“અષ્ટકથી સમશુદ્ધિને વિષે શુદ્ધિ પતિની રેખા ન આવતી હોય અને વેધથી શુભ દાયક ગ્રહ આવતો હોય તો તે પશુ પાંડિતોએ શુભ શુદ્ધિ કહી છે.”

“નવમદ્વિપ્લવમગતઃ સમરેલોઽપ્યધિકશુભફલઃ સૂર્યઃ ।

સંક્રમકાલેન્દુબલાત્ સમોઽપિ સર્વત્ર શુભદોઽર્કઃ ॥૯૧॥”

“નવમા, બીજા અને પાંચમા સ્થાનમાં રહેલો સમાન રેખાવાળો પશુ સૂર્ય અધિક શુભ ફળ દેનારો છે, અને સંક્રાંતિને વખતે ચંદ્રના બળથી સમાન એવો પશુ સૂર્ય સર્વત્ર શુભને દેનારો છે.”

“દશમાદૂર્ધ્વ કેવલલગ્નવલેન સ્ત્રિયા વિવાહઃ સ્યાત્ ।

શુદ્ધિર્નિવાલોક્યા રવીજ્યયોઃ પૂજયોદ્રાહઃ ॥૧૦॥”

“દશ વર્ષની વય થયા પછી કન્યાના વિવાહ માત્ર લગ્નના જ બળથી થાય છે, તેમાં સૂર્ય નથા શુક્રની શુદ્ધિ જોવાની જ નથી, પરંતુ તે સૂર્ય અને શુક્ર અશુદ્ધ હોય તો તેમની પૂજા વડે વિવાહ કરવો. અર્થાત્ તેની પૂજા કરવાથી દોષનો નાશ થાય છે.” આ સર્વ વ્યવહારપ્રકાશમાં કહેલું છે.

વળી વ્યવહારસારમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

જન્મદ્વિપજ્વનવમધુનગઃ સ્વરાંશુઃ,

પૂજાં ચ વાચ્છતિ ન ચાષ્ટતુર્વ્યયસ્યઃ ।

જીવસ્ત્રિજન્મદશમારિગતસ્તુ પૂજા-

મિચ્છેત્ કદાચિદપિ નાષ્ટતુર્વ્યયસ્યઃ ॥૧૧॥”

“સૂર્ય પહેલે, બીજે, પાંચમે, નવમે અને સાતમે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે પૂજાને આહ છે, એટલે કે પૂજા કરવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે, પરંતુ આઠમે, ચોથે કે બારમે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે પૂજાને આહતો નથી, એટલે કે તે સ્થાનો અત્યંત અશુભ હોવાથી તેની પૂજા કરવાથી પણ તે અતુકુંળ થતો નથી. તે જ પ્રમાણે શુક્ર ત્રીજે, પહેલે, દશમે અને છઠ્ઠે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે પૂજાને ઇચ્છ છે, પણ આઠમે, ચોથે કે બારમે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે કદાપિ પૂજાને ઇચ્છતો નથી.”

પરંતુ ગર્ભાચાર્ય તો એમ કહે છે કે—

“ગોચરવિરુદ્ધે જીવે વૈધવ્યમેવ પૂજા ત્વપ્રમાણમ્”

“જો શુક્ર ગોચરવડે કરીને વિરુદ્ધ હોય તો તે કન્યાને વિધવાપણું જ થાય છે, અને તેની જે પૂજા કરવી તે તો અપ્રમાણ છે”

‘હવે અવશેષ રહેલી માસશુદ્ધિ, દિનશુદ્ધિ અને નક્ષત્રશુદ્ધિ એક સ્થાને કરીને કહે છે.—

જ્યેષ્ઠાપત્યસ્ય ન જ્યેષ્ઠે માસિ સ્યાત્ પાણિપીઢનમ્ ।

ન પુનઃસ્ત્રયમપ્યેતન્માસાહર્ષેષુ જન્મનઃ ॥૬॥

અર્થ—મોટા પુત્ર-પુત્રીનું પાણિપીઢન જ્યેષ્ઠ માસમાં કરવું નહીં, તથા ત્રણે કાર્યો જન્મના માસમાં, જન્મના દિવસમાં (તિથિમાં) અને જન્મના નક્ષત્રમાં કરવાં નહીં.

વિવેચન—મૂળ સ્લોકમાં “જ્યેષ્ઠ અપત્ય” કહ્યો છે, તેથી પુત્ર તથા પુત્રી બન્ને સમન્વયાં. “પાણિપીઢન” (પાણિપીઢન) એ શબ્દનું ઉપલક્ષણ હોવાથી બીજાં શુભ કાર્યો પણ બધાં. તે વિષે હપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—“સુહૃક્ષ્ણે વજ્જે સન્નર્વિ પિ જિઠ્ઠસં જિઠં તિ” “સર્વ શુભ કાર્યમાં જ્યેષ્ઠ (મોટા) અપત્ય (પુત્ર-પુત્રી) ને જ્યેષ્ઠ માસ વર્જવો.” તથા—

“જ્યેષ્ઠે ન જ્યેષ્ઠયોઃ કાર્યં નૃનાયોઃ પાણિપીઢનમ્ ।
તયોરેકતમે (રે) જ્યેષ્ઠે જ્યેષ્ઠોઽપિ ન વિરુદ્ધયતે ॥૧૧॥”

“જ્યેષ્ઠ પુરુષ અને નારી (વર-કન્યા)નું પાણિગ્રહણ જ્યેષ્ઠ માસમાં કરવું નહીં, પરંતુ તે વર-કન્યામાંથી જો એક જ્યેષ્ઠ હોય તો જ્યેષ્ઠ માસ પણ વિરુદ્ધ (અશુભ) નથી.”

મૂળ ‘દ્વૌકમાં ત્રણે કાર્યો કહ્યાં છે તે દીક્ષા ૧, પ્રતિષ્ઠા ૨ અને વિવાહ ૩ સમજવાં. તથા “માસાહર્ષેષુ” એટલે જન્મ સંબંધી માસ, દિવસ (તિથિ) અને નક્ષત્રને વિષે વિવાહ વિગેરે વર્જવા. આહીં વિવાહમાં વર કન્યાના, દીક્ષામાં શિષ્યના અને પ્રતિષ્ઠામાં સ્થાપકના માસાદિક વર્જવા એમ સ્વયં જાણી લેવું. કેટલાએક કહે છે કે—“જો પક્ષ (પંચવાદીયું) ભુલો હોય તો જન્મ માસ પણ વિરુદ્ધ નથી. જન્મતિથિ પણ દિવસ અને રાત્રિના વિકાસના વિપર્યાસે કરીને અવિરુદ્ધ છે. (એટલે કે જો (તિથિની) રાત્રીએ જન્મ હોય તો દિવસ વિરુદ્ધ નથી, અને દિવસે જન્મ હોય તો રાત્રિ વિરુદ્ધ નથી.) જન્મનક્ષત્ર પણ રાશિનું ભિન્નપણું હોય તો તે શુભ જ છે, એટલે અશુભ (વિરુદ્ધ) નથી. (જેમ કે કૃત્તિકાના પહેલા પાદમાં જન્મ હોય તો તે મેષ રાશિ છે, માર્ગે કૃત્તિકાના પીઠ, ત્રીજા કે ચોથા પાદમાં વૃષ રાશિ હોવાથી તે ત્રણ પાદ શુભ છે.) આ ત્રણે બાબત વિષે વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે કે—

જન્મમાસિ વિપરીતપક્ષયોર્વ્યત્યયે દિનનિશોર્જનુસ્તિથૌ ।

જન્મમેઽપિ કિલ રાશિમેદતઃ, પાણિપીઢનવિધિર્ન દુષ્યતિ ॥૧૧॥

“જન્મમાસમાં જો વિપરીત (ભિન્ન) પક્ષ હોય, જન્મની સ્થિતિમાં જો દિવસ રાત્રિનો વિપર્યાસ (ઉલટપાલટ) હોય અને જન્મનક્ષત્રમાં પણ જો રાશિનો ભેદ હોય તો પાણિગ્રહણને વિધિ દૂષણ પામતો નથી.”

અથવા તો એક (સમાન) પક્ષમાં પણ આ રીતે જન્મ માસ પણ વિરુદ્ધ નથી—શુકલ પંચમીને રોજ કાર્ય કરવાની ઇચ્છા છે, અને શુકલ અષ્ટમી જન્મતિથિ છે, આ પ્રમાણે હોય તો દોષ નથી, કારણ કે તે પુરુષનો જન્મ માસ શુકલ અષ્ટમીથી શરૂ થાય છે, તેથી શુકલ પંચમી તત્પરથી ભિન્ન માસમાં જ રહેલી ગણાય, પણ જો આથી વિપરીત હોય (એટલે કે શુકલ પંચમીનો જન્મ હોય અને શુકલ અષ્ટમીએ કાર્ય કરવું હોય) તો જન્મ માસનો દોષ લાગે જ છે. આ પ્રમાણે જ્યોતિષના વિદ્વાનો કહે છે. વ્યવહાર પ્રકાશમાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—“શુભ (સૌમ્ય) ગ્રહ ગળવાન થઈને કેન્દ્ર સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો જન્મ નક્ષત્ર પણ દૂષિત નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“નો જન્મમં ચ કાર્ય, વલિનિ શુભં કેન્દ્રગે સૌમ્યે”

“સૌમ્ય ગ્રહ ગળવાન થઈને કેન્દ્રમાં રહ્યો હોય તો શુભ કાર્ય કરવું. તેમાં જન્મ નક્ષત્રનો દોષ નથી.”

હવે દિનશુદ્ધિને શુદ્ધી કહે છે.—

સાદિમં ગ્રહણસ્યાહઃ, સપ્તાહં ચ તદગ્રતઃ ।

ત્યજેત્રિશાંશમેકેકં, ગ્રાક્ પશ્ચાચ્ચાપિ સંક્રમાત્ ॥૭॥

અર્થ—આદિના દિવસ સહિત ગ્રહણનો દિવસ તથા તેની પછીના સાત એમ નવ દિવસો વર્જવા. તેમજ સંક્રાંતિની પહેલાનો તથા પછીનો એક એક ત્રિશાંશ તજવો. અર્થાત્ કુલ ત્રણ દિવસ વર્જવા.

વિસ્તરાર્થ—આદિ સહિત એટલે અતુર્દશી સહિત. કેટલાએક ત્રયોદશીને પણ વર્જે છે. તેઓ કહે છે કે—

“ત્રયોદશીતો દશાહં સૂર્યેન્દુગ્રહણે ત્યજેત્ ।”

“સૂર્ય અને અંદ્રના ગ્રહણમાં ત્રયોદશીથી આરંભીને દશ દિવસ વર્જવા.” ગ્રહણની પછીના સાત દિવસ વર્જવાના કહ્યા છે, તો પણ તેમાં આ પ્રમાણે વિશેષ જણવો.—

“સર્વગ્રસ્તેષુ સપ્તાહં, પચ્ચાહં સ્યાદ્લગ્રહે ।

ત્રિદ્વયેકાર્ધાઙ્ગુલગ્રાસે, દિનત્રયં વિવર્જયેત્ ॥૧॥”

“ગ્રહણમાં સર્વ ગ્રાસ (ગ્રાસ) થયો હોય તો પછીના સાત દિવસો તજવા, અર્ધ ગ્રાસ થયો હોય તો પાંચ દિવસ તજવા, તથા ત્રણ, બે, એક કે અર્ધ આંગળ ગ્રાસ થયો હોય તો ત્રણ દિવસ વર્જવા.” આ અંગિરાસુ વચન છે.

વળી દેવગણેશભાં આ પ્રમાણે વિશેષ કહ્યો છે.

રાહૌ દૃષ્ટે શુભં કર્મ, વર્જયેદિવસાષ્ટકમ્ ।

ત્યક્ત્વા વેતાલસંસિદ્ધિ, પાપદંભમયં (ભયદં) તથા ॥૧॥”

“રાહુતું દર્શન થાય ત્યારથી આઠ દિવસ સુધી શુભ કર્મ વર્જવું જોઈએ, પરંતુ વેતાલ (ભૂત-પ્રેતાદિક) તું સાધન તથા પાપ અને દંભમય એવું અશુભ કર્મ (અથવા પાપ દેનારું અને ભય દેનારું અશુભ કર્મ) વિના, એટલે કે તેવાં કર્મમાં વર્જવાના નથી.

મૂળ શ્લોકમાં ત્રિશાંશ એટલે સંક્રાંતિના માસનો ત્રીશમો ભાગ એટલે સામાન્યે કરીને એક દિવસ. સંક્રાંતિના દિવસની પહેલાનો અને પછીનો એક એક દિવસ તથા સંક્રાંતિનો દિવસ એમ ત્રણ દિવસ વર્જવા. તે વિષે હરિભદ્રસૂરી પણ કહે છે કે—

“સંક્રંતીય પુનર્વં સંક્રંતિદિનં તયગ્મિમં ચ દિનં । વજ્જિજ્જંતિ ०”

“સંક્રાંતિનો પૂર્વ દિવસ, સંક્રાંતિનો દિવસ અને તેની પછીનો દિવસ વર્જવો.” નારાયણમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ત્યજ સંક્રમવાસરં પુનઃ સહ પૂર્વેણ ચ પશ્ચિમેન ચ ।”

“પૂર્વના અને પછીના દિવસ સહિત સંક્રાંતિનો દિવસ તું તજ.”

“અત્યંત આવશ્યક તથા ઉતાવળના કાર્યમાં જો ત્રણ દિવસનો ત્યાગ ન થઈ શકે તો સંકેતશુભમયની પૂર્વની અને પછીની સોળ સોળ ઘડીઓ અવશ્ય તજવી” એમ ઘણા આચાર્યોનો મત છે.

મદ્યાર્ધયામગણડાન્તકુલિકોત્પાતદૂષિતમ્ ।

દિનં તપસિ રાકાં ચ સ્થાપને ચ કુર્જં ત્યજેત્ ॥૮॥

અર્થ—ભદ્રા, અર્ધ પ્રહર, ગંડાંત, કુલિક અને ઉત્પાતે કરીને દૂષિત એવા દિવસનો ત્યાગ કરવો, તથા દીક્ષામાં પૂર્ણિમાનો ત્યાગ કરવો, અને પ્રતિષ્ઠામાં મંગળવારનો ત્યાગ કરવો.

વિવેચન—ભદ્રા, વિગેરે અસાધ્ય દોષોએ કરીને લગ્ન પણ હુણાય છે એટલે દૂષિત થાય છે. તે વિશે વિવાહવૃંદાવનમાં કહ્યું છે કે—

“ગંડાન્તેષુ સવૈધૃતાવુભયતઃ સંક્રાન્તિયામદ્વયે,

યામાર્ધવ્યતિપાતવિષ્ટિકુલિકૈર્મગ્નં વિલગ્નં જગુઃ ।”

“અર્ધ પ્રહર, વ્યતિપાત, વિષ્ટિ (ભદ્રા) અને કુલિકે કરીને સંક્રિત લગ્નને તથા ગંડાંતમાં, વૈધૃતિમાં અને સંક્રાંતિના પૂર્વના અને પછીના બે પહોરમાં રહેલ લગ્નને ભ્રમ (નાશ) કહે છે.”

મૂળ શ્લોકમાં ઉત્પાત લખ્યો છે તે પૂર્વે વર્ણન કરેલા પૃથ્વી સંગ્રામી વિગેરે ઉત્પાતો અણુવા. સારંગ તો ઉત્પાતમાં પાંચ દિવસ તજવાનું કહે છે. તે આ પ્રમાણે—

“નિર્ધાતોલકામદીકંપગ્રહમેદાદિદર્શને ।

આ પચ્ચવાસરાદૃઢા નાશમાપ્નોતિ કન્યકા ॥૧॥”

“નિર્ધાત, ઉલ્કાપાત, પૃથ્વીકંપ અને ગ્રહનો લેહ એ વિગેરે ઉત્પાતો એવામાં આવે ત્યારથી પાંચ દિવસ સુધીમાં એ કન્યા વિવાહિત થઈ હોય તો તે મૃત્યુ પામે છે.” તથા—

“દમ્પત્યોઃ સહ મરણં પાણિગ્રહણોદિતે કેતૌ ।”

“પાણિગ્રહણને દિવસ એ કેતુનો ઉદય હોય તો વર-વહનું સાથે જ મરણ થાય,” દીક્ષામાં પૂર્ણિમા તજવાનું મૂળ શ્લોકમાં કહ્યું છે, પણ પ્રતિષ્ઠામાં તેનો ત્યાગ નથી. તેને માટે નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

“ત્ર્યેકદ્વિતીયપચ્ચમદિનાનિ પશ્યદ્વયેડપિ શસ્તાનિ ।

શુક્લેડન્તિમત્રયોદશદશમાન્યપિ ચ પ્રતિષ્ઠાયમ્ ॥૧॥”

“પ્રતિષ્ઠામાં જન્મે પક્ષની ત્રીજ, એકમ, બીજ અને પાંચમ એટલા દિવસો શુભ છે, તથા શુક્લ પક્ષની છેલ્લી (પૂર્ણિમા), તેરસ અને દશમ પણ શુભ છે.”

મૂળ શ્લોકમાં સ્થાપને એટલે સર્વ પ્રતિષ્ઠામાં મંગળવાર વર્જ્ય છે. તે વિશે રત્ન-માલામાં કહ્યું છે કે—

“તેજસિની ૧ ક્ષેમક ૨ દગ્નિદાહ-
 વિધાયિની ૩ સ્યાદ્વરદા ૪ દ્વદા ચ ૫ ।
 આનન્દક ૬ ત્કલ્પનિવાસિની ૭ ચ,
 સૂર્યાદિવારેષુ ભવેત્ પ્રતિષ્ઠા ॥૧॥ ”

“રવિવારે પ્રતિષ્ઠા કરવાથી પ્રતિમાનું તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવનારનું તેજ વૃદ્ધિ પામે છે. સોમવારે કરેલી પ્રતિષ્ઠા ક્ષેમકુશળ કરનારી થાય છે, મંગળવારે કરવાથી અગ્નિદાહ કરનારી થાય છે, બુધવારે વર (મનવાંછિત)ને આપનારી થાય છે, શુક્રવારે દૃઢ થાય છે, શુક્રવારે આનંદ કરનારી થાય છે અને શનિવારે કરેલી પ્રતિષ્ઠા કલ્પ પર્થત એટલે ચંદ્ર સૂર્ય રહે ત્યાં સુધી સ્થિર રહેનારી થાય છે. રવિ વિગેરેના લગ્નમાં તથા પરવર્ગમાં પણ પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો પણ તેનું ફળ આ જ પ્રમાણે ભણી લેવું એમ રત્નમાલાના ભાષ્યમાં કહ્યું છે.”

મૂળ શ્લોકમાં “સ્થાપને ચ” એ સ્થળે ચ શબ્દ છે માટે દીક્ષા, વિવાહ અને રાજ્યાભિષેક વિગેરે કાર્યોમાં પણ મંગળવારનો ત્યાગ કરવો. તે વિષે ચતુર્વલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“રાજાભિષેકે વિવાહે, સત્ક્રિયાસુ ચ દીક્ષણે ।
 ધર્માર્થકામકાર્યે ચ, શુભા વારાઃ કુર્જં વિના ॥૧॥ ”

“રાત્રના અભિષેકમાં, વિવાહમાં, શુભ ક્રિયામાં, દીક્ષામાં તથા ધર્મ, અર્થ અને કામના કાર્યમાં મંગળ સિવાયના ખીલ વારો શુભ છે.”

શ્રીપતિએ તો “વિવાહમાં રવિ, મંગળ અને શનિવાર હારિદ્ર્ય તથા હૌભાગ્યને દેનારા છે, અને સોમવાર સપત્ની (શોક)ને આપનાર છે” એમ કહ્યું છે. દૈવજ્ઞવલ્લભમાં આ પ્રમાણે વિશેષ કહ્યો છે.—

“કૃષ્ણપક્ષે નિપિદ્ધેષુ, વારધિષ્ણ્યક્ષણાદિષુ ।
 સંકીર્ણાનાં પ્રશંસન્તિ, દારકર્મ ન સંશયઃ ॥૧॥ ”

“સંકર ભતિના વર-કન્યાનો વિવાહ કૃષ્ણ પક્ષમાં અને નિષેધ કરેલા વાર, નક્ષત્ર તથા ક્ષણાદિકમાં શુભ છે, તેમાં કાંઈ સંશય નથી.”
 હવે નક્ષત્રનો નિયમ કહે છે.—

ઉદ્ગ્રાહે મૃગપૈત્રર્ક્ષે, પ્રતિષ્ઠાયાં તુ તે ઝમે ।

આદિત્યપુષ્યશ્રવણ-ધનિષ્ઠામિઃ સમં શુભે ॥૧॥

અર્થ—વિવાહમાં મૃગશીર્ષ અને મધ્ય એ બે નક્ષત્રો શુભ છે, અને પ્રતિષ્ઠામાં પુનર્વસુ, પુષ્ય, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા સહિત તે બે એટલે કે મૃગશીર્ષ અને મધ્ય પણ શુભ છે, એટલે કે આ છ નક્ષત્રો શુભ છે.

આ. સિ. ૩૭

વિવેચન—અહીં પ્રતિષ્ઠા એટલે પ્રસ્તાવથી જિનશિષ્ય વિગેરેની પ્રતિષ્ઠા બાંધવી, બીજા દેવોની પ્રતિષ્ઠામાં તેા નક્ષત્રોના નિયમ રત્નભાણમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે.

“રોહિણ્યુત્તરપૌષ્ણવૈષ્ણવકારાદિત્યાશ્વિનીવાસવા-
નુરાધૈન્દવજીવમેષુ ગદિતં વિષ્ણોઃ પ્રતિષ્ઠાપનમ્ ।
પુષ્યશ્રુત્યમિજિત્સુ ચેશ્વરકયોર્વિત્તાધિપસ્કન્દયો-
મૈત્રે તિગ્મરુચેઃ કરે નિર્ઘૃતિમે દુર્ગાદિકાનાં શુભમ્ ॥૧૧॥”

“વિષ્ણુની પ્રતિષ્ઠા રોહિણી, ત્રણે ઉત્તરા, રેવતી, શ્રવણ, હસ્ત, પુનર્વસુ, અશ્વિની, ધનિષ્ઠા, અનુરાધા, મૃગશીર્ષ તથા પુષ્ય, આટલાં નક્ષત્રોમાં શુભ કહેલી છે. મહાદેવ અને બ્રહ્માની પ્રતિષ્ઠા પુષ્ય, શ્રવણ અને અભિજિત નક્ષત્રમાં શુભ છે. કૃત્તિક અને કાર્તિક સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા અનુરાધામાં શુભ છે. સૂર્યની પ્રતિષ્ઠા હસ્ત નક્ષત્રમાં શુભ છે, તથા દુર્ગા વિગેરે દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠા મૂળ નક્ષત્રમાં શુભ છે.” અહીં સૂર્યની પ્રતિષ્ઠા હસ્ત નક્ષત્રમાં કહી તે સંક્ષેપથી કહ્યું છે. તે વિષે બીમપરાક્રમ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“ભગધિષ્ણ્યચતુષ્કેળ, મૈત્રાદિર્વૃદ્ધપૂર્વમેઃ ।
સપુનર્વસુભિઃ કુર્યાત્, પ્રતિષ્ઠામુષ્ણરોચિષઃ ॥૧૧॥”

“ભગ નક્ષત્રથી આર એટલે પૂર્વાશ્લેષુની, ઉત્તરાશ્લેષુની, હસ્ત અને ચિત્રા તથા પુનર્વસુ સંક્રિત અનુરાધા, ઉત્તરાશાદ્રપદ અને રેવતી, આ આઠ નક્ષત્રોમાં સૂર્યની પ્રતિષ્ઠા કરવી.” ઉપરના શ્લોકમાં દુર્ગાદિકાનાં એ પદમાં આદિ શબ્દ હોવાથી ભૂત, યક્ષ, ગણ અને સર્પ વિગેરેની પ્રતિષ્ઠા પણ મૂળ નક્ષત્રમાં કરવી. તથા—

“ગણપરિવૃદ્ધરક્ષોયશ્ચભૂતાસુરાણાં,
પ્રથમફણિસરસ્વત્યાદિકાનાં ચ પૌષ્ણે ।
શ્રવસિ સુગતનામ્નો વાસવે લોકપાનાં,
નિગદિતમસ્થિલાનાં સ્થાપનં ચ સ્થિરેષુ ॥૧૨॥”

“ગણ, પરિવૃદ્ધ, રક્ષસ, યક્ષ, ભૂત, અસુર, શેષનાથ અને સરસ્વતી વિગેરેની પ્રતિષ્ઠા રેવતી નક્ષત્રમાં કરવી. સુગત (બૌદ્ધ)ની પ્રતિષ્ઠા શ્રવણ નક્ષત્રમાં કરવી, લોકપાણોની પ્રતિષ્ઠા ધનિષ્ઠામાં કરવી, અને બીજા સમગ્ર ધર્મદ્રાહિક દેવોની સ્થાપના સ્થિર (રોહિણી ઉત્તરાષાદા, ઉત્તરાશ્લેષુની અને ઉત્તરાશાદ્રપદ) નક્ષત્રોમાં કરવી” તથા—

“સપ્તર્ષયો યત્ર ચરન્તિ ધિષ્ણયે,
કાર્યા પ્રતિષ્ઠા સ્થાપનં તત્ર તેવામ્ ।

શ્રીવ્યાસવાલ્મીકિવટોઢ્ઢવાનાં,
તથા સ્મૃતા વોક્ત્રેપતિમે ગ્રહાણામ્ ॥૧૩॥”

“સપ્તર્ષિઓ જે નક્ષત્રમાં ચાલતા હોય તે જ નક્ષત્રમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા કરવી તથા શ્રીવ્યાસ, વાલ્મીકિ અને અગત્યની પ્રતિષ્ઠા પણ તે જ નક્ષત્રમાં એટલે જે નક્ષત્રમાં સપ્તર્ષિ હોય તેમાં જ કરવી, તથા ગ્રહોની પ્રતિષ્ઠા પુણ્ય નક્ષત્રમાં અને પોત-પોતાના વારમાં કરવી.” અહીં સપ્તર્ષિઓ જે નક્ષત્રમાં ચાલે છે એમ કહ્યું તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.—

“આસન્મવાસુ મુનયઃ, જ્ઞાસતિ રાજ્યં યુધિષ્ઠિરે નૃપતૌ ।

પહ્લિકપચ્ચદ્વિ ૨૫૨૬ મિતઃ, શ્વકકાલસ્તસ્ય રાજશ્ચ ॥૧॥

एकैकस्मिन् धिषण्ये, शतं शतं ते चरन्ति वर्षाणाम् ।

प्रागुत्तरतश्चैते, सदोदयन्ते ससाध्वीकाः ॥૨॥”

“યુધિષ્ઠિર રાજા રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે સપ્તર્ષિઓ મધ્ય નક્ષત્રમાં હતા. તે રાજાના શકનો કાળ ૨૫૨૬ વર્ષનો હતો, એટલે કે તે રાજાની પછી ૨૫૨૬ વર્ષ ગયાં ત્યારે શાલિવાહનનો શક પ્રવર્ત્યો, હવે તે સપ્તર્ષિઓ સો સો વર્ષે એક એક નક્ષત્રમાં ચાલે છે, એટલે કે એક નક્ષત્રમાં તેઓની સો વર્ષ સુધી સ્થિતિ છે, તેથી કરીને શકના પ્રારંભે તેઓ પુણ્ય નક્ષત્રમાં હતા એમ સિદ્ધ થયું. એ સપ્તર્ષિઓ અડુંધતી સહિત નિરંતર ઇશાનમાં ઉદય પામે છે.” આ સપ્તર્ષિઓના ઉદયની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે.—

“पूर्वे भागे भगवान्मरीचिरपरे स्थितो वशिष्ठोऽस्मात् ।

तस्याङ्गिरास्ततोऽत्रिस्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥૧॥

पुलहः क्रतुरिति भगवानासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः ।

तत्र वशिष्ठं मुनिवरमुपस्थिताऽरूढती साध्वी ॥૨॥”

“પૂર્વ ભાગે ભગવાન મરીચિ રહેલા છે, તથા પશ્ચિમ ભાગે વશિષ્ઠ રહેલા છે, તેની સમીપે અંગિરા, તેની સમીપે અત્રિ, તેની સમીપે પુલસ્ત્ય, તેની સમીપે પુલહ અને તેની સમીપે ભગવાન ક્રતુ રહેલા છે. આ પ્રમાણે સમીપના અનુક્રમે કરીને પૂર્વ, પશ્ચિમ ભાગે તેઓ રહેલા છે. તેમ વશિષ્ઠ મુનિવરની સમીપે સાધ્વી (સતી) અડુંધતી રહેલી છે.” આ સપ્તર્ષિનું સ્વરૂપ વરાહસ હિતામાં કહેલું છે. તથા—

“सतिथिक्षणनक्षत्र-करणेषु न्यसेत्सुरान् ।

वापीकूपतडागाद्यं, न्यसेद्वरुणदेवते ॥૧॥

अहिर्बुध्नाधिपे लेप्य-मारामा तथाऽनिले ।

गृहस्थापनयोगा ये, तानप्यत्र विचिन्तयेत् ॥૨॥”

“દેવોને પોતાની તિથિ, ક્ષણ, નક્ષત્ર અને કરણમાં સ્થાપન કરવા, વાવ, કૂવા, તળાવ વિગેરેને શતલિપદ્મ નક્ષત્રમાં સ્થાપન કરવા, લેપ્ય મૂર્તિને ઉત્તરાભાદ્રપદમાં સ્થાપન કરવી, ખગીઆ વિગેરેને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં સ્થાપન કરવા તેમજ ઘરને સ્થાપન કરવામાં જે

યોગે કહ્યા છે તે પણ અહીં વિચારવા.” આ પ્રમાણે દૈવજ્ઞવલ્લભમાં કહ્યું છે. આ અન્ય દેવો વિગેરેની પ્રતિષ્ઠા વિગેરેનું સ્વરૂપ જ્યોતિષના વિદ્વાનોને સંભત છે, માટે પ્રસંગને લીધે લખ્યું છે.

દીક્ષાયાં ત્વાશ્વિનાદિત્ય-વારુણશ્રુતયઃ શુભાઃ ।

ત્રિષુ મૈત્રં-કરં સ્વાતિ-મૂલઃ પૌષ્ણં ધ્રુવાણિ ચ ॥૧૦॥

અર્થ—અશ્વિની, પુનર્વસુ, શતભિષક અને શ્રવણ એ નક્ષત્રો દીક્ષામાં શુભ છે. અનુરાધા, હસ્ત, સ્વાતિ, મૂળ, રેવતી અને ધ્રુવ (રોહિણી અને ત્રણે ઉત્તરા), એ નક્ષત્રો ત્રણેમાં એટલે પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા અને વિવાહમાં શુભ છે.

વિસ્તરાર્થ—દ્વિનશ્ચુદ્ધિ વિગેરે અથમાં પૂર્વભાદ્રપદ અને પુષ્યમાં પણ દીક્ષા કહી છે. કહ્યું છે કે—

“ઉત્તરોહિણિહત્યાણુરાહસયમિસયપુલ્કવમદ્વયા ।

પુસ્તં પુણ્વસુરેવઃ મૂલાસ્સિણિ સવળસાહ વય ॥૧૧॥”

“ત્રણે ઉત્તરા, રોહિણી, હસ્ત, અનુરાધા, શતભિષક, પૂર્વભાદ્રપદ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, રેવતી, મૂળ, અશ્વિની, શ્રવણ અને સ્વાતિ, આટલાં નક્ષત્રો ત્રણ (દીક્ષા)માં શુભ છે.” તથા—

“મૃગચિત્રાધનિષ્ઠાન્ય-મૃદુક્ષિત્રચરધ્રુવૈઃ ।

શિષ્યસ્ય દીક્ષણં કાર્યં, તથા મૂલાજપાદયોઃ ॥૧૨॥”

“મૃગશિર, ચિત્રા, ધનિષ્ઠા વિના, મૃદુ, ક્ષિત્ર, ચર અને ધ્રુવ સંજ્ઞાવાળાં નક્ષત્રોમાં યથા—મૃદુ (અનુરાધા, રેવતી), ક્ષિત્ર (પુષ્ય, આભજિત, હસ્ત, અશ્વિની), ચર (શ્રવણ, સ્વાતિ, પુનર્વસુ), ધ્રુવ (રોહિણી ત્રણ ઉત્તરા) તથા મૂળ અને પૂર્વભાદ્રપદ એ નક્ષત્રોમાં શિષ્યને દીક્ષા આપવી.”

મૂળ સ્લોકમાં ત્રિષુ લખ્યું છે તેનો અર્થ પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા અને વિવાહ એ ત્રણે કાર્યો જાણવાં. તે ત્રણે કાર્યોનાં નક્ષત્રોની સ્થાપના આ પ્રમાણે—

જૈનપ્રતિષ્ઠા નક્ષત્રો રોં મૂં પું પું મં ઉ.કાં હં.

સ્વાં અનું મૂં ઉ.પાં શ્રં ધં ઉ.લાં રેં.

દીક્ષા નક્ષત્રો અં રોં પુનં ઉ.કાં હં સ્વાં અનું

મૂં ઉ.પાં શ્રં શં ઉ.લાં રેં ૦ ૦

વિવાહના નક્ષત્રો રોં મૂં મં ઉ.કાં હં સ્વાં અનું

મૂં ઉ.પાં ઉ.લાં રેં ૦ ૦ ૦ ૦

“વિવાહનાં નક્ષત્રોમાં વિશેષ કહે છે.—

સ્ત્રિયઃ પ્રિયત્વમુદ્વાહે, મૂલાહિર્વુષ્ણવૈશ્વમૈઃ ।

પૌષ્ણત્રાહ્નમૃગૈઃ પુંસાં, મિથઃ શ્રેષ્ઠૈસ્તુ પન્નમિઃ ॥૧૧॥

અર્થ—મૂળ, ઉત્તરાષાઢપદ કે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં વિવાહ થયા હોય તો સ્ત્રીનું પ્રિયપણું થાય છે, રેવતી, રૌહિણી અને મૃગશિરમાં વિવાહ થયા હોય તો પુરુષનું પ્રિયપણું થાય છે, તથા બાકીનાં પાંચ નક્ષત્રોમાં વિવાહ થયા હોય તો બન્નેનું પરસ્પર પ્રિયપણું થાય છે.

વિસ્તરાર્થ—સ્ત્રીનું પ્રિયપણું એટલે કે પુરુષને સ્ત્રી જેટલી વહાલી લાગે તેટલો પુરુષ સ્ત્રીને વહાલો ન લાગે, અર્થાત્ સ્ત્રીનું સારું સૌભાગ્ય હોય. આ મૂળ વિગેરે ત્રણ નક્ષત્રો પૂર્વે નક્ષત્રના અધિકારમાં ચંદ્રની સાથે ઉત્તરાર્ધના યોગવાળાં કહ્યાં છે. પુરુષનું પ્રિયપણું થાય છે એટલે સ્ત્રીને પુરુષ વહાલો લાગે છે, પણ પુરુષને સ્ત્રી તેવી વહાલી લાગતી નથી, અર્થાત્ સ્ત્રીનું તેવું સૌભાગ્ય ન હોય. આ રેવતી વિગેરે ત્રણ નક્ષત્રો પૂર્વાર્ધના યોગવાળાં નક્ષત્રોમાં ગણાવ્યાં છે. બાકીનાં પાંચ એટલે મઘા, ઉત્તરાશ્લેષુની, હસ્ત, સ્વાતિ અને અનુરાધા, આ પાંચ નક્ષત્રો મધ્યમ યોગવાળાં કહ્યાં છે. આ અગિયાર નક્ષત્રો જ વિવાહનાં હોવાથી બાકીનાં નક્ષત્રો અહીં ગણાવ્યાં નથી, વળી દેવસવક્ષભમાં કહ્યું છે કે—

“વલ્લભઃ સ્યાન્નરો નાર્યા, વલિમિઃ પુરુષગ્રહૈઃ ।

સ્ત્રીગ્રહૈઃ પુરુષસ્ય સ્ત્રી, સર્વૈઃ પ્રેમોમયોરપિ ॥૧૨॥”

“વિવાહના લગ્નમાં પુરુષના ગ્રહો બળવાન્ હોય તો સ્ત્રીને પુરુષ વધારે પ્રિય લાગે, અને સ્ત્રીના ગ્રહો બળવાન્ હોય તો પુરુષને સ્ત્રી વધારે પ્રિય લાગે, તથા બન્નેના ગ્રહો બળવાન્ હોય તો પરસ્પર પ્રેમ રહે.”

વર્ણકાઘં વિવાહસ્ય, કુમાર્યાં વરણં પુનઃ ।

સ્વાતિપૂર્વાનુરાધામિ—વૈશ્વત્રયહુતાશ્મૈઃ ॥૨૧॥

અર્થ—વર્ણક (વરણ) વિગેરે કાર્ય વિવાહના નક્ષત્રમાં કરવાં, અને કુમારીનું વરણ (વેસવાળ) સ્વાતિ, ત્રણ પૂર્વા, અનુરાધા, વૈશ્વત્રય (ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા) તથા કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં કરવું.

વિસ્તરાર્થ—વર્ણક એટલે સ્ત્રી ત વિગેરે પર ચિત્રનું કર્મ કરવું તે, અથવા વર પહુનું વર્ણક નામનું મંગળકર્મ છે તે. વર્ણકાઘં એ પદમાં આઘ શબ્દ લખ્યો છે, તેથી નીચેના શ્લોકમાં કહેલાં કુટુંબાદિક સર્વ વિવાહનાં કાર્યો વિવાહના જ નક્ષત્રોમાં કરવાં.

લગ્નાદર્વાગ્ન કુર્વીત, ત્રિપટનવમે દિને ।

કુસુંભમંડપારંમ—વેદીવર્ણયવારકાન્ ॥૨૩॥

અર્થ—લગ્નના દિવસની પહેલાં ત્રીજે, છઠ્ઠે કે નવમે દિવસે કુસુભ, મંડપનો આરંભ, વેદિકા, વર્ણક અને ચવારક (જુવારા વાવવા તે) તથા ઉપલક્ષણથી કન્યાગુપ્ત વરણ આદિક કાર્યો કરવાં નહીં.

નાન્યે પ્રતિષ્ઠાં જન્મર્થે, દશમે ષોડશે ચ મે ।

અષ્ટાદશે ત્રયોર્વિશે, પચ્ચર્વિશે ચ મન્વતે ॥૧૪॥

અર્થ—કેટલાક આચાર્યો પ્રતિષ્ઠા કરવા લાયક પ્રતિમા અને પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર એ બન્નેના જન્મનક્ષત્રમાં જન્મનક્ષત્રગુણ જ્ઞાન ન હોય તો નામનક્ષત્રમાં તે જન્મનક્ષત્રથી દશમા, સોળમા, અઠારમા, ત્રેવીશમા અને પચીશમા નક્ષત્રમાં પ્રતિષ્ઠાને માનતા નથી (પ્રતિષ્ઠા કરવાની સંમતિ આપતા નથી).

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ તો આ પ્રમાણે કહે છે—

“કારાવયસ્ત જમ્મણ રિક્ખં દસ સોલસં તઠ્ઠારં

તેવીસ પંચવીસં વિંવપઙ્ગાઙ્ગ વજ્જિજ્ઞા ॥૧૫॥”

“પ્રતિષ્ઠા કરાવનારગુણ જન્મનક્ષત્ર તથા તે જન્મનક્ષત્રથી દશમુ, સોળમુ, અઠારમુ, ત્રેવીશમુ અને પચીશમુ, એટલાં નક્ષત્રો બિંબની પ્રતિષ્ઠામાં તજવાં.” (અર્થાત્ બિંબનાં જન્માદિક નક્ષત્રો તજવાનાં કદાં નથી.)

વિશેષમાં આ નક્ષત્રોની સંજ્ઞા આ પ્રમાણે છે.

“જન્માદ્યં દશમં કર્મ, સંઘાતં ષોડશં પુનઃ ।

અષ્ટાદશં સમુદયં, ત્રયોર્વિશં વિનાશમ્ ॥૧૬॥

માનસં પચ્ચર્વિશં મ-મિતિ પદ્મોડસ્થિલઃ પુમાન્ ।

જાતિદેશામિષેકૈશ્વ, નવ ધિષ્ણયાનિ શ્રૂપતેઃ ॥૧૭॥”

“પહેલું નક્ષત્ર જન્મ નામનું છે, દશમું કર્મ નામનું, સોળમું સંઘાત નામનું, અઠારમું સમુદય નામનું, ત્રેવીશમું વિનાશ નામનું અને પચીશમું નક્ષત્ર માનસ નામનું છે. એ પ્રમાણે સમગ્ર પુરુષ છ નક્ષત્રવાળો છે. તથા જાતિનક્ષત્ર, દેશનક્ષત્ર અને અભિષેકનક્ષત્રે કરીને રાજાનાં નવ નક્ષત્રો છે.”

જાતિનક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે —

“વિગ્રાણાં કૃત્તિકાપૂર્વા, રાજ્ઞાં પુષ્યસ્તથોચરાઃ ।

સેવકાનાં ઘનિષ્ઠૈન્દ્રા-ચિત્રામૃગશિરાંસિ ચ ॥૧૮॥

ઝગ્રાણાં ખાનિ વાયવ્ય-મૂલાદ્રાશ્વતતારકાઃ ।

કર્ષકાણાં મઘાઃ પૌષ્ણ-મનુરાગા વિરજિવમ્ ॥૧૯॥

વણિજામશ્વિની હસ્તો-ડમિજિતા (દા) દિત્યમેવ ચ ।

ચાંડાલાનાં શ્રુતિઃ સાર્પ, યમદેવં દ્વિદેવતમ્ ॥૨૦॥”

“પ્રાણાણ જાતિનાં નક્ષત્રો કૃત્તિકા તથા ત્રણ પૂર્વા છે, રાજાઓનાં પુખ્ત તથા ત્રણ ઉત્તરા છે, સેવક જાતિનાં ધનિષ્ઠા, જ્યેષ્ઠા, ચિત્રા અને મૃગશિર છે, ઉચ્ચ જાતિનાં સ્વાતિ, મૂળ, આર્દ્રા અને શતતારકા છે, કર્ષક (ખેડુત) જાતિનાં મઘા, રેવતી, અનુરાધા અને રોહિણી છે. વણિક જાતિનાં અશ્વિની, હસ્તા, અભિજિત અને પુનર્વસુ છે, તથા ચંડાળ જાતિનાં શ્રવણ, અશ્લેષા, કર્કા અને વિશાખા છે.”

દેશનક્ષત્રો પદ્મચક્રમાં આપ્યાં છે તે જાણવાં, અને રાજ્યાભિષેકનું જે નક્ષત્ર તે અભિષેકનક્ષત્ર જાણવું. (તે વિષે આગળ ૭૬ માં સ્લોકમાં કહેશે.)

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—“જન્મનક્ષત્રાદિકનો ત્યાગ શા માટે કરવો ?” તેનો જવાબ કહે છે—“પ્રાચીન કરીને નક્ષત્રો ફરી અહાદિકવડે પીડાય છે, માટે જો ઈષ્ટ પુરુષનાં જન્મનક્ષત્રાદિક પ્રતિષ્ઠાદિક કાર્યને વિષે લેવામાં આવે તો તે (જન્મનક્ષત્રાદિક) ફરી અહાદિકવડે પીડા પામવાથી તે પુરુષનું અનિષ્ટ થાય છે, અને જો તે (જન્મનક્ષત્રાદિક) લેવામાં ન આવે તો તે નક્ષત્ર પીડા પામ્યા છતાં પણ અનિષ્ટ ફળ લેવામાં સમર્થ થતાં નથી” એમ શી રીતે જાણવું ? એ શંકા પર જવાબ આપે છે કે—

“વિલગ્નસ્થોઽદ્યમો રાશિ-ર્જન્મલગ્નાત્ સજન્મભાત્ ।

ન શુભઃ સર્વકાર્યેષુ, લગ્નાચ્ચન્દ્રાસ્તથાદ્યમઃ ॥૧૧॥”

જન્મલગ્નથી કે જન્મનક્ષત્રથી ગણતાં આઠમો રાશિ જો લગ્નમાં રહ્યો હોય તો તે સર્વ કાર્યોમાં શુભ નથી, તથા લગ્નથી આઠમે સ્થાને ચંદ્ર હોય તો તે પણ શુભ નથી.” ઇત્યાદિક દૈવજ્ઞાનમાં કહ્યું છે.

જેમ આવા પ્રકારના લગ્નાદિક યોગો ઘણીવાર મળે છે, પરંતુ તેઓ કાંઈ પણ અનિષ્ટ ફળ ઈષ્ટ શક્તા નથી, પણ જ્યારે તેઓ (યોગો) યાત્રાદિકમાં આવે છે ત્યારે પ્રાચીન કરીને અવશ્ય અનિષ્ટ ફળ આપે છે. તે જ પ્રમાણે અહીં પણ જાણવું.

જન્મનક્ષત્રાદિક નવે નક્ષત્રની પીડા તથા તેમનું ફળ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“કેત્વર્કાર્કિમિરાક્રાન્તં, મૌમવક્રસિદાહતમ્ ।

જ્વલ્કાગ્રહણદર્શનં ચ, નવધાઽપિ ન મં શુભમ્ ॥૧૨॥”

“કેતુ, સૂર્ય અને શનિએ આક્રમણ કરેલું નક્ષત્ર, મંગળે વક્ર અથવા ભિન્ન (ભિન્ન નક્ષત્રે) હણેલું નક્ષત્ર તથા ઉલ્કાનું નક્ષત્ર, અહલનું નક્ષત્ર, જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર, એ નવ પ્રકારનું નક્ષત્ર શુભ નથી.” (અર્થાત્ આ નક્ષત્રો પીડા પામેલાં-હણાયેલાં કહેવાય છે.)

“દેહવિનાશો જન્મર્થ-પીડને કર્મણ્ય કર્મણે ।

ઉત્સવવાંધવનાશૌ, સમુદયસંવાતયોર્હતયોઃ ॥૧૩॥”

“જન્મનક્ષત્ર પીડા પામ્યું હોય તો શરીરનો નાશ થાય, કર્મનક્ષત્ર પીડાયું હોય તો કર્મ (કાર્ય)નો નાશ થાય, સમુદયનક્ષત્ર હણાયું (પીડા પામ્યું) હોય તો યોગચ્છેદ નાશ થાય અને સંવાતનક્ષત્ર હણાયું હોય તો બંધનો નાશ થાય.”

“સ્વતનુવિનાશો નાશિકે, હતે માનસે મનસ્તાપઃ ।

કુલદેશસ્ત્રીનાશો જા-તિમદેશાભિષેકેષુ ॥૩॥”

“વિનાશનક્ષત્ર હણાયું’ હોય તો પોતાના શરીરનો નાશ થાય, માનસનક્ષત્ર હણાયું’ હોય તો મનમાં સંતાપ (ઉદ્વેગ) થાય, ભતિનક્ષત્ર હણાયું’ હોય તો કુળનો નાશ થાય, દેશનક્ષત્ર હણાયું’ હોય તો દેશનો નાશ થાય છે અને અભિષેકનક્ષત્ર નાશ પામ્યું’ હોય તો સ્ત્રીનો નાશ થાય છે.

અભિષેકનક્ષત્ર તથા દેશનક્ષત્ર આ પ્રમાણે છે.—

“રાજ્યાભિષેકદિવસે-ડમિષેકધિષ્ણયં ચ દેશનક્ષત્રમ્ ।

પદ્મવિભાગે જ્ઞેયં, પ્રાદક્ષિણ્યેન ભૂમધ્યાત્ ॥૪॥”

“રાજ્યાભિષેકને દિવસે જે નક્ષત્ર હોય તે અભિષેકનક્ષત્ર બાણવું, અને પૃથ્વીનાં મધ્ય ભાગથી પ્રદક્ષિણના ક્રમે પદ્મચક્રના વિભાગમાં દેશનક્ષત્ર બાણવું.” (એટલે કે પૃથ્વીના મધ્ય ભાગથી જે દિશા કે વિદિશામાં જે દેશ હોય તે દિશા કે વિદિશામાં પદ્મચક્રને વિષે જે નક્ષત્રો હોય તે દેશ નક્ષત્રો બાણવાં.)

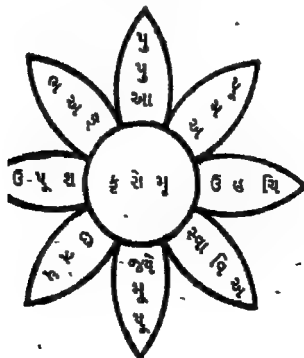
પદ્મચક્રની સ્થાપનાની રીત આ પ્રમાણે છે.—

“કર્ણિકાદલૈરાદયે, પદ્મે નાભૌ દલેષુ ચ ।

પ્રાચ્યાદિસ્થેષુ ભાનીહ, ન્યસ્પાગ્નિમત્રયાદિતઃ ॥૫॥”

“કર્ણિકા (નાભિ) તથા આઠ પાંખડી સહિત એક પદ્મ (કમળ) કરવું, તેની નાભિને વિષે તથા પૂર્વાદિકના અગ્રુક્રમે રહેલી પાંખડીઓને વિષે કૃતિકાથી આરંભીને ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો મૂકવાં.”

પદ્મચક્ર ચત્ર

“ત્રિતયૈરાગ્નેય્યાઘૈઃ, કૂરગ્રહપીઢિતૈઃ ક્રમેણ ત્રયાઃ ।

પાઞ્ચાલો ૧ માગધિકઃ, ૨ કાર્ત્ત્તિમશ્ચ ૩ ક્ષયં યાન્તિ ॥૬॥

આવન્ત્યો ૪ ધ્યાનર્તો ૫, મૃત્યું વાયાતિ સિન્ધુસૌવીરઃ ૬ ।

રાજા ચ હારહરો ૭, મદ્રેશો ૮ ડન્યશ્ચ કૌઞિન્દઃ ૯ ॥૭॥

“કૃત્તિકાદિક ત્રણ નક્ષત્રો એ કૂર ગ્રહવડે પીડાયેલા હોય તો પાંચાલ દેશનો રાજા નાશ પામે છે. ૧ એ જ પ્રમાણે પૂર્વ દિશા વિગેરેના અનુક્રમે રહેલાં નક્ષત્રો પીડાયેલાં હોય તો અનુક્રમે મગધ દેશનો રાજા ૨, કલિંગનો રાજા ૩, અવન્તીનો રાજા ૪, આનર્તનો રાજા ૫, સિન્ધુસૌવીરનો રાજા ૬, હારહરનો રાજા ૭, મદ્ર દેશનો રાજા ૮ અને કૌશિંદ્ર દેશનો રાજા ૯, ક્ષય પામે છે.” (એટલે કે પૂર્વ દિશામાં રહેલાં આદ્રાદિક ત્રણ નક્ષત્રો પીડાયાં હોય તો મગધ દેશનો રાજા નાશ પામે છે, અગ્નિ ખૂણામાં રહેલાં અશ્વે-પાદિક ત્રણ નક્ષત્રો પીડિત હોય તો કલિંગ દેશનો રાજા ક્ષય પામે છે. એ રીતે ઈશાન સુધી જાણવું.) આ ઉપર કહેલા દેશો અનુક્રમે કલ્પિકા (નાભિ) ને વિષે તથા પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ વિગેરે આઠ દિશાઓની પાંખડીઓને સ્થાને રહેલા છે, તેથી તે તે નક્ષત્રો પીડાયાથી તે તે દેશના રાજાનો ક્ષય થાય છે. આ દેશાધિપના નામની ગણતરી માત્ર દિશાને જ ઉદ્દેશીને કરી છે, તેથી ઉપર પ્રમાણે નવ ખંડ વડે કલ્પના કરેલી આ આખી પૃથ્વીને વિષે જે જે ખંડમાં જે જે દેશો રહેલા હોય તે તે દેશો (દેશાધિપતિઓ) તે તે નક્ષત્રો પીડા પામવાથી પીડાય છે—નાશ પામે છે એમ જાણી લેવું. નરપતિજયચર્યામાં માં તો આ પદ્યચક્રને ઠેકાણે દુર્ભસ્થાપના કરીને પણ આ જ ભાવાર્થ વર્ણવ્યો છે. કેટલાક આચાર્યો જન્મનક્ષત્રની જ જેમ જોગણીશરુ આધાર નક્ષત્ર પણ કૂર ગ્રહવડે પીડા પામ્યું હોય તો તે પ્રવાસ આપનાર હોવાથી તેને વળે છે. આ સર્વ હકીકત લક્ષે રહેલા રત્નકોશમાં લખેલી છે.

અહતું કુષ્ઠપણું હોય તો નવાંશે કરીને શુદ્ધ એવું પણ લગ્ન અશુદ્ધ (અશુભ) જ છે, એમ સમર્પિએ કહેલું હોવાથી યથોક્ત નક્ષત્રોના પ્રકાર કહે છે.

કૂરેણ મુક્તમાક્રાન્ત, મોગ્યં ગ્રહણમં તથા ।

દુષ્ટં ગ્રહોદયાસ્તાભ્યાં, ગ્રહૈર્મિન્નં ચ મં ત્યજેત્ ॥૧૫॥

અર્થ—કૂર ગ્રહે મૂકી લીધેલું નક્ષત્ર, આક્રમણ કરેલું નક્ષત્ર અને લોગ્ય નક્ષત્ર, તથા ગ્રહણતું નક્ષત્ર, ગ્રહોના ઉદય અને અસ્તવડે દોષ પામેલું નક્ષત્ર અને ગ્રહોએ ભેદેલું નક્ષત્ર, આટલાં નક્ષત્રો તજવા યોગ્ય છે.

અહીં ગ્રહણ કૂરપણું સ્વાભાવિક જાણવું, પરંતુ જેમ ક્ષીણપણાએ કરીને અંદરું કૂરપણું કહ્યું છે અને પાપગ્રહની સાથે રહેવાથી જ ભુધર કૂરપણું કહ્યું છે, એવું

ઉપાધિથી થયેલું 'કૂરપણું' અહીં 'બાણવું' નહીં, તેથી અહીં 'એ લાવાથ' થયો કે જે નક્ષત્ર કૂર એટલે રવિ, મંગળ, શનિ અને રાહુમાંથી કોઈ પણ અહે ભોગવીને મૂકી દીધેલું હોય તે નક્ષત્ર, તથા આક્રમણ કરેલું એટલે તે જ કૂર અહે ભોગવાતું નક્ષત્ર, તથા ભોગ્ય એટલે તે જ કૂર અહે હમણાં તરત જ ભોગવવાતું હોય તે નક્ષત્ર, આ ત્રણે નક્ષત્રો તબવા યોગ્ય કહ્યાં છે. તેમનાં ફળ આ પ્રમાણે સારંગ કહે છે.

“કૂરાશ્રિતકૂરવિમુક્તકૂર-ગન્તવ્યધિષ્ઠયેષુ કુમારિકાણામ્ ।

‘વદન્તિ પાણિગ્રહણે મુનીન્દ્રા, વૈધવ્યમન્દૈસ્ત્રિમિરત્રિમુલ્યાઃ ॥૧૧॥”

“કૂર અહે આશ્રિત કરેલું (ભોગવાતું) કૂર અહે ભોગવીને મૂકી દીધેલું અને કૂર અહે ગ'તવ્ય એટલે હજુ હવે ભોગવવાતું, એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ નક્ષત્રમાં કુમારિકાનું પાણિગ્રહણ (વિવાહ) કયું હોય તો તે કન્યા ત્રણ વર્ષની અંદર વિધવાપણું પામે છે એમ અત્રિ વિગેરે મુનીન્દ્રો કહે છે.”

ખીબ: આચાર્યો કહે છે કે—

“શુક્તં મોગ્યં ચ નો ત્યાજ્યં, સર્વકર્મસુ સિદ્ધિદમ્ ।

યત્નાત્યાજ્યં તુ સત્કાર્યે, નક્ષત્રં રાહુસંયુતમ્ ॥૧૨॥”

“કૂર અહે ભોગવેલું તથા ભોગવવાતું એ બે નક્ષત્રો સર્વ કર્મમાં સિદ્ધિ આપનાર હોવાથી તબવા યોગ્ય નથી, પરંતુ શુભ કાર્યને વિષે રાહુ વડે યુક્ત એવું નક્ષત્ર અવશ્ય યતનથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.”

અહણનક્ષત્ર એટલે જે દિનનક્ષત્રમાં (દિનધ્યા નક્ષત્રમાં) સૂર્ય કે ચંદ્રનું અહણ થયું હોય તે. અહણ ઉદય અને અસ્તવડે હોય પામેલું નક્ષત્ર એટલે જે દિનનક્ષત્રમાં અહોનો ઉદય કે અસ્ત થયો હોય તે. આગમને વિષે વક્ર અહે આક્રમણ કરેલું (ભોગવાતું) નક્ષત્ર પણ તબવા યોગ્ય કહ્યું છે. “વિરહેરમવશસ્થિ” રવિધર નક્ષત્ર એટલે અપદ્ધારિત નક્ષત્ર તબવા યોગ્ય છે. “અહીં અપદ્ધારિત એટલે વક્ર અહે આક્રમણ કરેલું એવો અર્થ છે. અહોએ લેહેલું એટલે ભૌમ (મંગળ) વિગેરે પાંચ તારાઅહો કૃત્તિકા, રૌહિણી વિગેરે જે નક્ષત્રોની વચ્ચે લેદીને બાય છે તે અહસિન્ન કહેવાય છે. તે વિષે લક્ષ્મીશુદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—“મળએણુ ગહો જસ્સ ઉ ગચ્છઈ ત' હોઈ ગહસિન્ન” “અહ જેની મધ્યે ચર્ધને બાય છે તે અહસિન્ન કહેવાય છે.” નારયંદ્ર ટિપ્પણીમાં તો એમ લખ્યું છે કે—“જેના પર અહોની ઠાળી તથા જમણી દંષ્ટિ પડતી હોય તે અહસિન્ન કહેવાય છે.” અહીં દંષ્ટિ બાણવાને માટે સાત રેખાવાળાં ચક્રની જેમ કૃત્તિકા નક્ષત્રથી આરંભીને સાત સાત નક્ષત્રો આરે દિશામાં સ્થાપવાં. તે આ પ્રમાણે—

	કું	રૈ	મૃ	આ	પુ	પુ	અ	
ભ								મ
અ								પ
ર								ઉ
ઉ								ક
પ								ચ
શ								સ્
ધ								વ
	૦૬	૦૮	૦૭	૦૧	૦૨	૦૫	૦૯	

ત્યાર પછી—

“યસ્મિન્ ધિષ્ણયે સ્થિતઃ સ્વેદ-સ્તતો વેધત્રયં ભવેત્ ।
 ગ્રહદ્વિપ્રભાવેણ, વામદક્ષિણસમ્મુલ્લખ ॥૧॥ ”
 વક્રગે દક્ષિણા દ્વિપ્ર-વામદ્વિપ્ર શીઘ્રગે ।
 ભૌમાદિપચ્ચક્રસ્ય સ્યા-ન્યધ્યદ્વિપ્ર મધ્યમે (મે) ॥૨॥
 રાહુકેતુ સદા વક્રૌ, સદા શીઘ્રૌ વિધૃષ્ણગ્નૃ ।
 ક્રૂરા વક્રા મહાક્રૂરાઃ, સૌમ્યા વક્રા મહાશુભાઃ ॥૩॥
 વેધદ્વયં ભજતિ ધિષ્ણયમિમારિદંષ્ટ્રા-
 સંસ્થાનદિગ્દ્વયગતોદ્ગતગ્રહાભ્યામ્ ।
 એકં તથાઽભિમુલ્લસંરિથતમધ્યનાસા-
 પર્યન્તભાગધૃતધિષ્ણયગતગ્રહેણ ॥૪॥ ”

“જે નક્ષત્રમાં કોઈ પણ ગ્રહ રહ્યો હોય તે નક્ષત્રથી ગ્રહની દૃષ્ટિના પ્રભાવને કીધે ડાળો. જમણા અને સ-મુળ એવા ત્રણ વેધ થાય છે (૧). તેમાં જે વક્ર ગતિ-વાળો ગ્રહ હોય તો તેની જમણી દૃષ્ટિ પડે છે, શીઘ્ર ગતિવાળો હોય તો તેની ડાબી દૃષ્ટિ પડે છે, અને મંગળ વિગેરે પાંચમાંથી કોઈ મધ્ય ગતિવાળો હોય તો તેની મધ્ય એટલે સ-મુળ દૃષ્ટિ પડે છે. (૨). તેમાં રાહુ અને કેતુ એ બે ગ્રહો નિરંતર વક્ર ગતિ-વાળા જ હોય છે, તથા ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બે નિરંતર શીઘ્ર ગતિવાળા જ હોય છે.

તેમાં જો કર અહો વક્ર થયા હોય તો તે અત્યંત કૂર બાણવા, અને સૌમ્ય અહો વક્ર થયા હોય તો તે અતિ શુભ બાણવા (૩). જે નક્ષત્રથી સિંહની હાંદના સંસ્થાનની જેમ (તિવ્છા) જો દિશામાં જે જો નક્ષત્રો રહેલાં હોય તે જો નક્ષત્રો ઉપર જે જો અહો રહેલા હોય તે જો અહોએ કરીને પ્રથમનું નક્ષત્ર જો વેધને બાજે (પામે) છે, તથા તે જ પ્રથમનું નક્ષત્ર પોતાની સન્મુખ રહેલા મધ્ય નાસિકાના પર્યંત ભાગ ઉપર રહેલા નક્ષત્ર ઉપર જે અહ હોય તે અહ કરીને ત્રીજો સન્મુખ વેધ થાય છે (૪).” આ પ્રમાણે નરપતિજયચર્યામાં કહ્યું છે. આનું ઉદાહરણ આપવાથી બરાબર સમજાશે, માટે ઉદાહરણ આપે છે કે—કોઈ કાચે મૃગશિર નક્ષત્રમાં કરવા ધાતું” છે અને ચિત્રા નક્ષત્રમાં મંગળ વિગેરે સાત અહો-માંનો કોઈ પણ વક્રી અહ રહ્યો હોય તો તેના વક્ર ગતિપણને લીધે જમણી દૃષ્ટિ મૃગશિર ઉપર પડી. તથા રેવતી નક્ષત્રમાં સૂર્યાદિક સાત અહોમાંનો કોઈ પણ અતિચારી (શીઘ્ર ગતિવાળો) અહ હોય તો તેના શીઘ્ર ગતિપણને લીધે ડાબી દૃષ્ટિ મૃગશિર ઉપર પડી. એ પ્રમાણે બન્ને તરફથી અહની દૃષ્ટિ પડવાને લીધે તે મૃગશિર નક્ષત્ર અહભિન્ન થયું” કહેવાય. વળી ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં મંગળ વિગેરે પાંચ અહોમાંનો કોઈ પણ મધ્ય ગતિવાળો અહ હોય તો સન્મુખ દૃષ્ટિએ કરીને તે મૃગશિરનો ત્રીજો વેધ પણ થયો. એ જ રીતે બીજા નક્ષત્રોના સંગ્રહમાં પણ બાણવું, પરંતુ આ ત્રીજો સન્મુખ નામનો “વેધેનેકાગંદો” એ આ જ વિમર્શના સત્તરમા શ્લોકમાં કહેશે, અને બીજા જો ધનો આહી” અધિકાર છે.

અશુદ્ધ નક્ષત્રની શુદ્ધિ ક્યારે થાય ? તે કહે છે.—

ધિષ્ણયં કાર્યાય પર્યાપ્તં, ચન્દ્રભોગાદ્ ગ્રહાહતમ્ ।

શુદ્ધં વહ્નિર્મિવેન્માસૈ-રુપરાગપરાહતમ્ ॥૧૬॥

અર્થ—અહથી હણાયેલું નક્ષત્ર ચંદ્રવડે ભોગવાયા પછી શુભ કાચેને માટે પર્યાપ્ત (યોગ્ય) થાય છે અને ઉપરાગ (અહણ)થી હણાયેલું નક્ષત્ર છ માસે કરીને શુદ્ધ થાય છે.

આહી” પર્યાપ્ત એટલે યોગ્ય થાય છે એવો અર્થ કરવો. અહથી હણાયેલું નક્ષત્ર એટલે કૂર અહ ભોગવીને ખૂંટી દેવાથી, ભોગવાડા—પણથી કે ભોગ્યપણથી દૂષિત કરેલું, અથવા અહોએ ઉદય કે અસ્ત કરવાએ કરીને દૂષિત કરેલું” અથવા વક્રી અહ આક્રમણ વિગેરે કરવાવડે કરીને દૂષિત કરેલું” જે નક્ષત્ર તે. ચંદ્રના ભોગથી એટલે અહ કરેલો દોષ દૂર થયા પછી જો તે નક્ષત્ર ચંદ્રે ભોગવ્યું હોય તો તે આદરવા યોગ્ય છે—શુભ છે. તે વિષે વરાહ કહે છે કે—

“દૌર્લભ્યુક્તં યદા-ધિષ્ણયં, પચ્ચાચન્દ્રેણ સંયુતમ્ ।

તતઃ પચ્ચા-દ્વિશુદ્ધં સ્યાન્નાન્યથા શુભદં ભવેત્ ॥૧૭॥”

“દૂષિત નક્ષત્ર પ્રથમ તો દોષથી સુક્રા થાય, અને પછી તે ચંદ્રવડે સંયુક્ત થાય—ભોગવાય, ત્યાર પછી તે શુદ્ધ થાય છે, અન્યથા એટલે તે પહેલાં તે શુભ ફળને આપનારું થતું નથી.”

લક્ષ તો આ પ્રમાણે કહે છે—

“તત્સૂર્યેન્દ્રોર્મોગાત્કર્મ-ખ્યત્વં પ્રયાતિ ભૂયોડપિ ।

ધિષ્ણ્યં કર્મસુ શુદ્ધં, તાપનિપેક્ષાત્સુવર્ણમિવ ॥૧૧॥”

“તે (હૃષિત થયેલું) નક્ષત્ર ફરીથી સૂર્ય અને ચંદ્રના લોગબ્યા પછી શુભ કાર્યને માટે યોગ્ય થાય છે. જેમ અશુદ્ધ સુવર્ણ અગ્નિમાં તપાવીને જળમાં નાખ્યા પછી કાર્ય (અલંકાર) કરવામાં શુદ્ધ થાય છે તેમ, અર્થાત્ તે નક્ષત્ર પ્રથમ સૂર્ય વડે તપાવાય છે, અને પછી ચંદ્રવડે શાંત કરાય છે.”

ઉપરાગથી એટલે ચંદ્ર કે સૂર્યના અહભુથી હણાયેલું એટલે હૃષિત થયેલું જે નક્ષત્ર હોય તે અહભુનક્ષત્ર કહેવાય છે. તે છ માસ સુધી શુભ કાર્યમાં વર્જવા યોગ્ય છે. કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે કે—જ્યાં સુધી તે નક્ષત્રને ફરીથી સૂર્ય ન લોગવે ત્યાં સુધી તે વર્જવા યોગ્ય છે. અહીં વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“પક્ષાન્તરેણ ગ્રહણદ્વયં રયા-ચ્છદા તદાગ્રગ્રહણોપગં મમ્ ।

પક્ષાદિશુદ્ધં ભવતિ દ્વિતીય-ગ્રહોપગં શુદ્ધયતિ માસપટ્ટકાત્ ॥૧૨॥”

“એક પખવાડીયાને આંતરે જ એ જે અહભુ થતાં હોય તો પહેલાં અહભુથી હૃષિત થયેલું નક્ષત્ર એક પખવાડીયાએ ફરીને (ખીનું) અહભુ આવે ત્યારે) શુદ્ધ થાય છે અને ખીલા અહભુથી હૃષિત થયેલું નક્ષત્ર છ મહીને શુદ્ધ થાય છે” એમ સમર્થિઓ કહે છે.

વળી જે નક્ષત્રમાં કેતુનો ઉદય થયો હોય તે જ નક્ષત્રમાં છ માસ સુધી કેતુ રહે છે, તેથી તે નક્ષત્ર પણ છ માસ સુધી તજવા યોગ્ય છે તથા જે દિનનક્ષત્રમાં મંગળ વિગેરે પાંચ તારાઅહ માંડેના કોઈ પણ બે તારાઅહનો પરસ્પર ભેદ (વેધ) થતો હોય તો તે નક્ષત્ર પણ છ માસ સુધી તજવા યોગ્ય છે. તે વિષે વિવાહવૃન્દાવનને વિષે કહ્યું છે કે—

“યસ્મિન્ ધિષ્ણ્યે વીક્ષિતૌ રાહુકેતૃ, મેદસ્તારાસ્ટેયોર્યત્ર ચ સ્યાત્ ।

આપમાસાંસ્ત્ર લગ્નેન્દુમાજિ, બ્રાજિણ્ણ સ્યાન્નો શુભં કર્મ કિંચિત્ ॥૧૩॥”

“જે દિનનક્ષત્રમાં રાહુ અને કેતુ ભેદા હોય, અને જે નક્ષત્રમાં મંગળાદિક બે તારાઅહનો પરસ્પર ભેદ-વેધ થતો હોય તે લગ્નના ચંદ્રવડે શોભતા એવા નક્ષત્રમાં છ માસ સુધી કોઈ પણ શુભ કાર્ય કર્યું હોય તો તે શોભાવાળું એટલે શુભ ફળદાયક થતું નથી.” જે દિનનક્ષત્રમાં સૂર્ય કે ચંદ્રનું અહભુ થતું હોય તે નક્ષત્રમાં રાહુ ભેદા કહેવાય છે, અને જે નક્ષત્રમાં કેતુનો ઉદય થતો હોય તે નક્ષત્રમાં કેતુ ભેદા કહેવાય છે. અહીં કોઈને શંકા થાય કે કેતુના ઉદયનું નક્ષત્ર શી રીતે જાણી શકાય ? આ શંકાના ઉત્તરમાં ત્રિવિક્રમશતકની ટીકામાં લખેલા શ્લોકો અહીં લખે છે.—

“મેપેડકં સતિ રવત્યાં, યદિ યાતિ વિધુંતદઃ ।

માદ્રમાસોત્તરાર્ધે સ્યાત્ પુણ્યે કેતુદયસ્તદા ॥૧૪॥”

“મેષ સંક્રાંતિમાં બે દેવતી નક્ષત્રને વિષે રાહુ રહ્યો હોય તો બાહરવા માસના બીજા પખવાડીયામાં પુષ્ય નક્ષત્રને વિષે કેતુનો ઉદય થાય છે. ૧.”

“સૂર્યે વૃષસ્થિતેઽશ્વિન્યાં, યદિ યાતિ વિધુંતુદઃ ।

આશ્વિનસ્યોત્તરાર્ધે ત-દ્રોહિण्याં કેતુરીક્ષ્યતે ॥૨॥”

“વૃષ રાશિમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે બે અશ્વિની નક્ષત્રમાં રાહુ રહ્યો હોય તો આશ્વિન માસના બીજા પખવાડીયાને વિષે રોહિણી નક્ષત્રમાં કેતુ દેખાય છે-ઉદય પામે છે. ૨.”

“મરળ્યાં મિથુનસ્થેઽર્કે, યદિ યાતિ વિધુંતુદઃ ।

કાર્તિકસ્યોત્તરાર્ધે ત-દાર્દ્રાયાં કેતુદર્શનમ્ ॥૩॥”

“મિથુન રાશિમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે બે મરણી નક્ષત્રમાં રાહુ રહ્યો હોય તો કાર્તિક માસના બીજા પખવાડીયામાં આર્દ્રા નક્ષત્રને વિષે કેતુનું દર્શન થાય છે. ૩.”

“કર્કસ્યેઽર્કે કૃત્તિકાયાં, યદિ યાતિ વિધુંતુદઃ ।

માર્ગશીર્ષાપરાર્ધે તત્, કેતુદયઃ પુનર્વસૌ ॥૪॥”

“કર્ક રાશિમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે બે કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં રાહુ રહ્યો હોય તો માર્ગશીર્ષ માસના બીજા પખવાડીયામાં પુનર્વસુ નક્ષત્રને વિષે કેતુનો ઉદય થાય છે. ૪.”

“સિંહેઽર્કે સતિ રોહિण्याં, યદિ યાતિ વિધુંતુદઃ ।

પૌષમાસાપરાર્ધે ત-દશ્લેષાયાં શિશ્વીક્ષ્યતે ॥૫॥”

“સિંહ સંક્રાંતિ હોય ત્યારે બે રોહિણી નક્ષત્રમાં રાહુ રહેલો હોય તો પૌષ માસના બીજા પખવાડીયામાં અશ્લેષા નક્ષત્રને વિષે કેતુ દેખાય છે-ઉદય પામે છે. ૫.”

“કન્યાસ્થેઽર્કે મૃગશીર્ષ, યદિ યાતિ વિધુંતુદઃ ।

માઘમાસોત્તરાર્ધે ત-ચિત્રાયાં દ્વયતે શિશ્વી ॥૬॥”

“સૂર્ય કન્યા રાશિમાં રહ્યો હોય ત્યારે બે રાહુ મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય તો માઘ માસના બીજા પખવાડીયામાં ચિત્રા નક્ષત્રને વિષે કેતુ દેખાય છે. ૬.”

“તુલાર્કે સતિ આર્દ્રાયાં, યદિ યાતિ વિધુંતુદઃ ।

ફાલ્ગુનસ્યોત્તરાર્ધે સ્યા-ન્મૂલે કેતુદયસ્તદા ॥૭॥”

“તુલા રાશિમાં સૂર્ય હોય ત્યારે બે આર્દ્રા નક્ષત્રમાં રાહુ રહેલો હોય તો ફાલ્ગુન માસના બીજા પખવાડીયામાં મૂળ નક્ષત્રને વિષે કેતુનો ઉદય થાય છે. ૭.”

“વૃશ્ચિકેઽર્કે પુનર્વસો-ર્યદિ યાતિ વિધુંતુદઃ ।

ચૈત્રમાસોત્તરાર્ધે સ્યાત્, સ્વાતૌ કેતુદયસ્તદા ॥૮॥”

“વૃશ્ચિક રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે બે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં રાહુ રહેલો હોય તો ચૈત્ર માસના બીજા પખવાડીયામાં સ્વાતિ નક્ષત્રને વિષે કેતુનો ઉદય થાય છે. ૮.”

“ધનુઃસ્થિતે રવૌ પુષ્યં, યદિ યાતિ વિષુંતુદઃ ।

વૈશાખસ્યોત્તરાર્ધે સ્યાન્મૂલે કેતુદયસ્તદા ॥૧૧॥”

“ધન રાશિમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે બે પુષ્ય નક્ષત્રમાં રાહુ રહેલો હોય તો વૈશાખ માસના બીજા પખવાડીયામાં મૂળ નક્ષત્રને વિષે કેતુનો ઉદય થાય છે. ૯.”

“અશ્લેષાં મકરસ્થેડકે, યદિ યાતિ વિષુંતુદઃ ।

જ્યેષ્ઠમાસોત્તરાર્ધે ત-જ્ઞેષ્ઠાયાં દ્વયતે શિખી ॥૧૦॥”

“સૂર્ય મકર રાશિમાં રહ્યો હોય ત્યારે બે રાહુ અશ્લેષા નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય તો જ્યેષ્ઠ માસના બીજા પખવાડીયામાં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રને વિષે કેતુ દેખાય છે. ૧૦.”

“કુંભસ્થેડકે મઘાધિષ્ઠ્યં, યદિ યાતિ વિષુંતુદઃ ।

આષાઢમાસોત્તરાર્ધે, શ્રુતૌ કેતુદયસ્તદા ॥૧૧॥”

“સૂર્ય કુંભ રાશિમાં રહ્યો હોય ત્યારે બે રાહુ મઘા નક્ષત્રમાં હોય તો આષાઢ માસના બીજા પખવાડીયામાં શ્રવણ નક્ષત્રને વિષે કેતુનો ઉદય હોય છે. ૧૧.”

“મીનેડકેડપરફલ્ગુન્યાં, યદિ યાતિ વિષુંતુદઃ ।

શ્રાવણસ્યોત્તરાર્ધે ત-ઠારુણે દ્વયતે શિખી ॥૧૨॥”

“મીન રાશિમાં સૂર્ય રહ્યો હોય ત્યારે બે રાહુ ઉત્તરાશ્વિની નક્ષત્રમાં હોય તો શ્રાવણ માસના બીજા પખવાડીયામાં શતભિષક નક્ષત્રને વિષે કેતુ દેખાય છે—ઉદય પામે છે, ૧૨.”

ઉદ્ઘાપાત અને અંદ્ર-સૂર્યના પરિવેષથી દૂષિત થયેલું નક્ષત્ર પણ છ માસ સુધી શુભ કાર્યમાં વર્જવા યોગ્ય છે એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે.

વેધેનૈર્કાર્ગલોત્પાત-પાતલત્તામૈધૈરપિ ।

દોષૈરુપગ્રહાઘૈશ્ચ, નક્ષત્રં દુષ્ટમૃત્સૃજેત્ ॥૧૭॥

અર્ધ-વેધવડે કરીને એટલે સાત અને પાંચ રેખાવાળા ચક્રે કરીને ણતાવેલાં વેધ-વડે દૂષિત થયેલું તથા એકાંગલ, ઉત્પાત, પાત અને લત્તા નામના દોષે કરીને દૂષિત થયેલું, તથા ઉપગ્રહાદિકે કરીને દૂષિત થયેલું નક્ષત્ર શુભ કાર્યમાં તજવા યોગ્ય છે.

ઉત્પાત એટલે જે દિવસે ભૌમ વિગેરે ઉત્પાતો થયા હોય તે દિવસનું નક્ષત્ર ઉત્પાત-વડે દૂષિત કહેવાય છે. સ્ત્રોકમાં અપિ શબ્દ હોવાથી સુદ્ધાદિકવડે દૂષિત થયેલું નક્ષત્ર પણ તજવા યોગ્ય છે. આ સર્વે દોષોથી દૂષિત થયેલાં નક્ષત્રો તે તે દોષથી સુક્ત થયા પછી જ્યારે ગ્રહવડે ભોગવાઈ જાય ત્યારે તે શુદ્ધ થાય છે એમ રત્નમાળાના લાખ્યમાં કહ્યું છે.

હવે વેળા (સમય)ની શુદ્ધિ કહે છે.—

અર્કેન્દ્રોર્ધ્વેક્તાંશકરાશિયુતૌ ક્રાન્તિસામ્યનામાડ્યમ્ ।

ચક્રદલે વ્યતિપાતઃ પાતશ્ચક્રે ચ વૈધૃતસ્થાલ્યઃ ॥૧૮॥

અર્થ—સૂર્ય અને ચંદ્રના ભુકત અંશ તથા રાશિને એકઠા કરવાથી ક્રાંતિસામ્ય નામનો દોષ થાય છે. તેમાં જો તે એકઠા કરેલા રાશિની સંખ્યા અર્ધચક્ર એટલે જની આવે તો તે ક્રાંતિસામ્યનું નામ વ્યતિપાત કહેવાય છે, અને જો ચક્ર એટલે બારની સંખ્યા આવે તો તેનું પાત તથા વૈધૃત એવું નામ કહેવાય છે. આ બંને પ્રકારનો ક્રાંતિસામ્ય દોષ શુભ કાર્યમાં તબવા થોડા થાય છે.

વિસ્તરાર્થ—સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્ય અને ચંદ્રને અન્યાંશો સહિત કરવા. પછી તેમાં ભુકત અંશ તથા રાશિ નાખવા. તેમાં જો રાશિના અંકને સ્થાને જની કે બારની સંખ્યા આવે તો ક્રાંતિસામ્યનો સંભવ છે એમ જાણવું. તે વેળા તબવા થોડા થાય છે. તે ક્રાંતિસામ્ય નામનો દોષ જો જની સંખ્યાવડે થયો હોય તો તેનું વ્યતિપાત એવું નામ કહેવાય છે, અને જો બારની સંખ્યાવડે થયો હોય તો તેના પાત અને વૈધૃત એવાં બે નામ કહેવાય છે. અહીં તાત્પર્ય એ છે કે—આ ક્રાંતિસામ્યની વેળા નિશ્ચયથી કહી શકાતી નથી, કારણ કે વર્ષે વર્ષે તે વેળા અનિયમિત વખતે આવે છે. તેને માટે વિવાહવૃદ્ધાવનને વિષે કહ્યું છે કે—

“ત્રિભાગશેષે ધ્રુવનામ્નિ ચૈન્દ્રગ્ર્યંશે ગતે સમ્પ્રતિ સંભવોડસ્ય ।”

“વિષ્કંભાદિક યોગો માંહેના ધ્રુવ નામના યોગનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે અને ચૈન્દ્ર નામના યોગના ત્રણ ભાગ વીતી જાય ત્યારે હાલના સમયમાં આ ક્રાંતિસામ્ય નામના દોષનો સંભવ છે.”

ત્યાર પછી કોઈએ આમ કહ્યું છે.—

“પુર્વાર્ધે પુનરૈન્દ્રસ્ય, પશ્ચિમાર્ધે ધ્રુવસ્ય ચ ।”

“ચૈન્દ્રના પહેલા અર્ધ ભાગમાં અને ધ્રુવના પાછલા અર્ધ ભાગમાં આ ક્રાંતિસામ્યનો સંભવ છે.” હમણાં તે—

“બ્રહ્મણશ્ચરણે શેષે, ધ્રુવસ્ય ચરણે ગતે ।

તત્સંભવ इत्याहुर्ज्ञાः ० ॥૧॥

“બ્રહ્મા નામના યોગનો ચોથો ભાગ શેષ રહે ત્યારે અને ધ્રુવ યોગનો એક પાદ (ચોથો ભાગ) જાય ત્યારે તે ક્રાંતિસામ્યનો સંભવ છે એમ બ્રહ્મવૈત્તિકશાસ્ત્ર જાણનારાઓ કહે છે.

આ બાબત શી રીતે નિશ્ચય કરવો ? તે માટે કહે છે કે—તે વખતના સૂર્ય અને ચંદ્રને રાશિ, અંશ વિગેરે રૂપે સ્પષ્ટ કરીને તે વર્ષના અન્યાંશોને તે (સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્ય અને ચંદ્ર)માં નાખવા. પછી તે બંનેને એકઠા કરવા. તેમાં જો રાશિની સંખ્યા અથવા બાર આવે તો ક્રાંતિસામ્યનો સંભવ છે એમ જાણવું. તેમાં ત્રણ આ પ્રમાણે

૧. જે વખતે કાર્ય કરવાનું હોય તે વખતના

આરંભસિદ્ધિ

વિશેષ જાણવું.—જો છની કે બારની સંખ્યા પૂરેપૂરી એટલે કે અંશ, કઈથી વિગેરેને સ્થાને શૂન્ય જ આવે અને માત્ર રાશિને સ્થાને જ છ કે બારની સંખ્યાની આવે તો તે જ વખતે કાંતિસામ્ય છે એમ જાણવું, પરંતુ જો છ કે બારનતિ-સંખ્યા ઉપર અંશ, કળા વિગેરે કાંઈ પણ અધિક આવે તો તેટલું કાંતિસામ્ય વીતીય ગયું છે એમ જાણવું, અને જો છ કે બારની સંખ્યાથી કંઈક ન્યૂન હોય તો હવે પછી તે કાંતિસામ્ય થશે એમ જાણવું. કાંતિસામ્ય વીતી ગયાને કેટલો કાળ થયો અથવા કેટલારિ કાળ પછી કાંતિસામ્ય થશે ? તે જાણવાની ઇચ્છા થાય તો આ રીતે કરવું.—સૂર્ય અને ચંદ્રની ગતિને ૧કળા તથા ૨વિકળાફે ૨૫૫૮ કરીને તે બંનેને એકત્ર કરી તે સર્વની તે વિકળા કરવી. (કરી રાખવી) ત્યાર પછી અચનાંશ સહિત સૂર્ય અને ચંદ્રને એકત્ર કરી ? છ અથવા બારની સંખ્યાથી જે કાંઈ અધિક રાશિ, અંશ વિગેરે હોય તેમાંથી પહેલા રાશિના અંકને છોડીને બીજા અંશ વિગેરેની વિકળા કરવી. પછી આ વિકળાફે કરેલા અંકને ઉપર વિકળાફે કરી રાખેલા ગતિના અંકવડે ભાગ દેવો. ભાગમાં જે આવે તેટલા દિવસ જાણવા. શેષ રહેલા અંકને સાઠે ગુણીને તેજ ગતિના અંકવડે ભાગ દેવો. જે આવે તેટલી ઘટી જાણવી. ફરીથી તેજ પ્રમાણે શેષ રહેલાને સાઠે ગુણી તેજ ગતિના અંક વડે ભાગ દેતાં જે સંખ્યા આવે તેટલા પળ જાણવા. એટલા દિવસ ઘટી અને પળ વીતી ગયા એટલે કે એટલા દિવસ, ઘટી અને પળની પહેલાં કાંતિ સામ્ય વીતી ગયું એમ જાણવું.

પરંતુ જો છની કે બારની સંખ્યા કાંઈક ન્યૂન હોય તો તે સર્વને છ અથવા બારમાંથી બાદ કરી જે શેષ રહે તેની વિકળા કરવી. તે વિકળાના અંકને પ્રથમની જ જેમ ગતિની વિકળાના અંક વડે ભાગ દેવો. ભાગમાં જે આવે તે દિવસ જાણવા. પછી પૂર્વની જ જેમ શેષને સાઠે ગુણી તેને ગતિની વિકળાવડે ભાગ દેવો. ભાગમાં જે આવે તે ઘટી જાણવી. એ જ પ્રમાણે ફરીથી ગુણાકાર તથા ભાગાકાર કરી પળ કાઢવા. આટલો કાળ ગયા પછી કાંતિસામ્ય આવશે એટલે કે તેટલા દિવસ, ઘટી અને પળ ગયા પછી કાંતિસામ્ય થશે એમ જાણવું. જો પહેલી વાર ભાગ દેતાં ભાગમાં કાંઈ ન આવે તો દિવસને સ્થાને શૂન્ય જાણવું, એટલે કે કાંતિસામ્ય વીત્યાને અથવા આવવામાં એક દિવસ થયો અથવા ધવાનો નથી, પરંતુ કેટલીએક ઘડીઓ અને પળોજ ગઈ કે જવાની છે, અને જો બીજીવાર ભાગ દેતાં પણ ભાગમાં કાંઈ ન આવે તો ઘડીને સ્થાને પણ શૂન્ય જાણવું. એટલે કે કાંતિસામ્ય વીત્યાને અથવા ધવાને ઘડીઓ પણ ગઈ નથી અથવા આવવાની નથી, પરંતુ કેટલાએક પળોજ વીત્યા કે વીતવાના છે એમ જાણવું.

આનું ઉદાહરણ આપવાથી આ વિષય બરાબર સમજાશે. તેથી પ્રથમ છની સંખ્યાનું ઉદાહરણ આપે છે.—

૧. ધટી ૨ ૫૫.

આ. સિ. ૪૮

સંવત ૧૫૧૨ ની સાલમાં વૈશાખ સુદિ ૧૦ ગુરુવારે મધ્ય નક્ષત્રમાં પ્રાતઃકાળે ઘડી ૧ પળ ૪૫ સમયે ક્રુવ યોગનો પહેલો પાદ પૂર્ણ થયો છે. તે વખતે કાંતિસામ્યનો વિચાર કરીએ છીએ.—તે વખતે સ્પષ્ટ સૂર્ય રાશિ ૦, અંશ ૧૮, કળા ૫૦ અને વિકળા ૨૬ છે. તે વર્ષમાં અયનાંશો ૧૫, કળા ૩૪ છે. તેને સ્પષ્ટ સૂર્યમાં નાખવાથી અયનાંશ સહિત સૂર્ય ૧-૪-૨૪-૨૬ થયો. સૂર્યની ગતિ સ્પષ્ટ કળા ૫૭, વિકળા ૫૮ છે. તે વખતે સ્પષ્ટ ચંદ્ર ૪-૧૧-૨-૩૦ છે. તેમાં અયનાંશ ૧૫, કળા ૩૪ લેખવાથી અયનાંશ સહિત ચંદ્ર ૪-૨૬-૩૬-૩૦ થયો. ચંદ્રની ગતિ સ્પષ્ટ કળા ૭૫૦ છે. હવે અયનાંશ સહિત સૂર્ય અને ચંદ્રને એકત્ર કરીએ ત્યારે ૬-૧-૦-૫૬ થયા, માટે આ સમયે કાંતિ-સામ્ય વીતી ગયું છે. તેને વીત્યાને કેટલો વખત થયો ? તે બાબત માટે અંશ (૧) ને સાઠે ગુણી કળા કરવી એટલે ૬૦ થયા. તેને ફરીથી વિકળા કરવા માટે સાઠે ગુણી ૫૬ વિકળા લેખવાથી ૩૬૫૬ વિકળા થઈ. ત્યાર પછી ઉપર કહેલી સૂર્યની સ્પષ્ટ ગતિ ૫૭ કળા ૫૮ વિકળા તથા ચંદ્રની સ્પષ્ટ ગતિ કળા ૭૫૦ એ બેને એકત્ર કરવી. એટલે કળા ૮૦૭, વિકળા ૫૮ થઈ. કળાને વિકળા કરવા માટે સાઠે ગુણી ૫૮ વિકળા ઉમેરવાથી ૪૮૪૭૮ વિકળા થઈ. પછી પૂર્વના અંક ૩૬૫૬ ને આ ૪૮૪૭૮ અંકે ભાગ લેવાનો છે, પરંતુ ભાગ આલતો નથી, તેથી દિવસને ઠેકાણે ૦ આગળ, ત્યાર પછી તે ૩૬૫૬ અંકને સાઠે ગુણવાથી ૨૧૬૩૬૦ થયા, તેને તે ૪૮૪૭૮ અંકે ભાગ દેતાં ૪ ઘડી પ્રાપ્ત થઈ. શેષ ૨૫૪૪૮ ને સાઠે ગુણી ફરીથી તેજ ૪૮૪૭૮ અંકે ભાગ દેતાં ૩૧ પળ લાભ્યા તેથી ૪ ઘડી અને ૩૧ પળ પહેલાં કાંતિસામ્ય વીતી ગયું છે એમ સિદ્ધ થયું.

હવે બારની સંખ્યાનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે—સંવત ૧૫૧૩ની સાલમાં લૈકિક વૈશાખ વદિ ૮ મંગળવારે ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં ઘડી ૧૮, પળ ૫૪ સમયે બ્રહ્મ યોગનો છેલ્લો પાદ અવશેષ રહ્યો છે. તે વખતે કાંતિસામ્યનો વિચાર કરીએ છીએ.—તે વખતે રાશિ, અંશ, કળા અને વિકળાએ સ્પષ્ટ કરેલો સૂર્ય ૧-૦-૪૧-૧૩ છે. તેમાં અયનાંશ ૧૫, કળા ૩૪ નાખવાથી અયન સહિત સૂર્ય ૧-૧૬-૧૫-૧૩ થયો. રવિની ગતિ સ્પષ્ટ કળા ૫૭, વિકળા ૩૦ છે, તે વખતે સ્પષ્ટ ચંદ્ર ૬-૨૬-૧૦-૫૩ છે. તેમાં અયનાંશ ૧૫, કળા ૩૪ લેખવાથી ૧૦-૧૪-૪૪-૫૩ થાય છે. ચંદ્રની ગતિ સ્પષ્ટ કળા ૮૪૨, વિકળા ૬ છે. હવે અયનસહિત સૂર્ય અને ચંદ્રને લેખવાથી ૦-૧-૦-૬ થાય છે. અહીં પણ કાંતિસામ્ય વીતી ગયું છે એમ બાબતુ. વીત્યાને કેટલો વખત થયો છે ? તે બાબત માટે અહીં પણ પ્રથમની જ જેમ સર્વ રીત કરવાથી ઘડી ૪ આવે છે, તેથી કાંતિ-સામ્ય વીત્યાને ચાર ઘડી થઈ એમ બાબતુ.

એજ પ્રમાણે જ અથવા બારની સંખ્યા કાંઈક ન્યૂન હોય તો કાંતિસામ્ય કેટલા વખત પછી આવશે ? તેને માટે ઉપર કહેલી રીતે દિવસ અને ઘડી વિગેરે કાઢવા. ગ્રહો અને ગ્રહોની ગતિને સ્પષ્ટ કરવાનો નિધિ (રીત) આગળ કહેવામાં આવશે.

આ ક્રાંતિસામ્યના સંભવનું સ્થાન સૂત્રકારે સ્થૂલ પ્રમાણથી કહ્યું છે. તેથી અમે પણ તેને અનુસરીને સ્થૂલ પ્રમાણનું જ વિવરણ કર્યું છે, પરંતુ કોઈને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોવું હોય, જેમ કે ક્રાંતિસામ્યનો આરંભ કયારે થયો ? તે કેટલા વખત સુધી રહીને કયારે તે પૂર્ણ થયું ? ક્રાંતિસામ્ય શબ્દનું સાર્થક નામ શું ? એટલે કે એનું ક્રાંતિસામ્ય એવું નામ કેમ કહેવાયું ? છ અને બાસ્તી સંખ્યાની ઉત્પત્તિ છતાં પણ ક્રાંતિસામ્ય થતું નથી એ કયારે અને શી રીતે ? ક્રાંતિસામ્ય છતાં પણ તે કયારે અને શી રીતે દોષકાગ્રી ન હોય ? ઇત્યાદિ સૂક્ષ્મ પ્રમાણને ઇચ્છનારે કરણકૃતૃહલ, ભાસ્કર સિદ્ધાંત વિગેરે ગ્રંથો જોવા.

અહીં કોઈ શંકા કરે છે કે-તમે પ્રથમ એવું કહ્યું કે ક્રાંતિસામ્યનું સ્થાન માસે માસે અને વર્ષે વર્ષે ફરે છે, તો તેને ફરવાના સ્થાનની કાંઈ પણ સીમા છે કે નહીં ? આ શંકાનો જવાબ આપતાં કહે છે કે—હા, છે. તે આ પ્રમાણે—

“ગणदोत्तरार्धार्धच्छुक्लादेः, क्रान्तिसाम्यस्य संभवः ।

सार्धपञ्चसु योगेषु, तत्त्रयहं परिवर्जयेत् ॥१॥”

“ગંડના ઉત્તરાર્ધથી અને શુક્લ યોગની આદિથી આરંભીને સાડા પાંચ યોગ સુધી ક્રાંતિસામ્યનો સંભવ છે. તેના ત્રણ દિવસ વર્જવા યોગ્ય છે. ગંડ યોગના ઉત્તરાર્ધથી આરંભીને (એટલે ગંડ યોગના બે પાદ ગયા પછી) સાડા પાંચ યોગ સુધી (એટલે વજ્ર યોગ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી) તથા શુક્લ યોગને પહેલેથી જ આરંભીને સાડા પાંચ યોગ સુધી (એટલે પ્રીતિ યોગના બે પાદ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી) ક્રાંતિસામ્યનો સંભવ છે. આ સિવાય બીજા યોગોમાં તેનો સંભવ જ નથી. એમ ખંડખાદ્ય ભાષ્ય (વગેરેમાં) કહ્યું છે. અર્થાત્ આ બે સ્થાને સાડા પાંચ યોગને વિષે જ ક્રાંતિસામ્ય કાર્ય કરે છે, એ સાડા પાંચ યોગને ઉદ્ધવન કરીને બીજા કોઈ પણ યોગમાં કોઈ પણ વખત ક્રાંતિસામ્ય ગયું (થયું) નથી તેમ જશે (થશે) પણ નહીં. આ ક્રાંતિસામ્ય દોષના ત્રણ દિવસ વર્જવાના કહ્યા છે, એટલે કે હાલના સમયમાં પ્રહ્લ યોગનો અન્ત્ય પાદ અને ધ્રુવ યોગનો આદ્ય પાદ એ બે સ્થાનથી પાછળ ચાલતું (રહતું) ક્રાંતિસામ્ય કદાચિત્ આગળને (પછીને) દિવસે બાય છે, તેથી કરીને ક્રાંતિસામ્યના સંભવના સ્થાનવાળો એક એક દિવસ અને આગળ પાછળનો એક એક દિવસ એમ ત્રણ દિવસ તજવાના છે. અથવા બીજી રીતે પણ ત્રણ દિવસ ત્યાગ કરવાનું આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“गतमेष्ट्यद्वर्तमानं, सुखलक्ष्म्यायुषां क्रमात् ।

क्रान्तिसाम्यं सृजेद्धानि, त्रयहं तेनात्र वर्ज्यताम् ॥१॥”

“જે દિવસે ક્રાંતિસામ્ય હોય તે દિવસથી પહેલાંનો દિવસ સુખની હાનિ કરે છે, તેની પછીનો દિવસ લક્ષ્મીની હાનિ કરે છે, અને ક્રાંતિસામ્યનો દિવસ આયુષની હાનિ કરે છે, માટે આ ત્રણ દિવસો વર્જવા યોગ્ય છે.”

કેટલાક આચાર્યો કાંતિસામ્યવાળો એક જ દિવસ વર્જવાનું કહે છે, અને બીજા કેટલાક તો તે દિવસે પણ કાંતિસામ્ય થવાનો સમય જ માત્ર તબવાનો કહે છે. તેઓ કહે છે કે—

॥ અથ દોષ મંગ પ્રકરણમ્ ॥

“વિષગ્રદિગ્ધેન હૃતસ્ય પત્રિણા, સૃગસ્ય માંસં સુસ્વદં ક્ષતાદતે ।

યથા તથૈવ વ્યતિપાતયોગે, ક્ષણોઽત્ર વર્જ્યો ન તિથિર્ન વારઃ ॥૧૧॥”

“જેમ વિષ લગાવેલા બાણથી હુણાયેલા મૃગનું ક્ષત (ક્ષતના સ્થાન) વિનાનું બીજું સર્વ માંસ સુખકારક છે તેમ વ્યતિપાત (કાંતિસામ્ય) યોગને વિષે પણ તે યોગનો સમય જ વર્જવા યોગ્ય છે, પરંતુ આખી તિથિ કે આખો વાર વર્જવા યોગ્ય નથી.”

કાંતિસામ્યની વેળાનો નિશ્ચિત સમય તથા તે કાંતિસામ્ય કેટલો વખત રહે છે તેનું પરિભાષુ કરણકુતૂહલ વિગેરે ગ્રંથમાં કહેલા વિધિને અનુસારે બાણબુ જોમ પ્રથમ કહી ગયા છીએ. આ કાંતિસામ્ય ચોટો દોષ ગણાય છે. તે વિષે લક્ષ્ય કહે છે કે—

“સહુગાહતોઽગ્નિના દગ્ધો, નાગદણ્ડોઽપિ જીવતિ ।

ક્રાન્તિસામ્યકૃતોદ્વાહો, પ્રિયતે નાત્ર સંશયઃ ॥૧૧॥”

“તલવાદથી હુણાયેલો, અગ્નિથી બળેલો અને સર્પથી ડસાયેલો પુરુષ કહાણી જીવી શકે છે, પરંતુ કાંતિસામ્યમાં વિવાહિત થયેલો પુરુષ મરી જ નાંચ છે, તેમાં કાંઈ પણ સંશય નથી.”

આ વિવાહના વિષયમાં તબવા યોગ્ય અઢાર દોષોના સંઅહનો શ્લોક આ પ્રમાણે છે.

“સુવેંધઃ પાતલત્તે ગ્રહમલિનમુહુ ક્રૂરવારા મ્હાળાં,

જન્મર્થ વિષ્ટિર્ધર્મહરકકુલિકોપગ્રહ—ક્રાન્ત્યવસ્થાઃ ।

કર્કોત્પાતાદિ ઘંટો વિગતવલ્લશી દુષ્ટયોગાર્ગભાસ્વા,

ગણ્ઢાન્તો દગ્ધરિક્તાપ્રમુક્ષતિથિરથો નામતોઽષ્ટાદશૈતે ॥૧૧॥”

“વેધ ૧, પાત ૨, લત્તા ૩, અહ વઢે મલિન (દૂષિત) થયેલું નક્ષત્ર ૪, ક્રૂર વાર ૫, અહોલું જન્મનક્ષત્ર ૬, વિષ્ટિ ૭, અર્ધપ્રહર ૮, કુલિક ૯, ઉપઅહ ૧૦, કાંતિ, ૧૧, અવસ્થા ૧૨, કર્ક, ઉત્પાત વિગેરે ૧૩, ઘંટ ૧૪, નિર્ભળ ચંદ્ર ૧૫, દષ્ટ યોગો તથા અર્ગલ યોગ ૧૬, ગંડાંત ૧૭, તથા દગ્ધ અને રિક્તા વિગેરે તિથિ ૧૮, આ નામના અઢાર દોષો બાણવા.” અહીં અહ વઢે મલિન થયેલું નક્ષત્ર એટલે ક્રૂરેણ મુક્તમાક્રાન્ત (વિમર્શ ૫, શ્લોક ૧૫) એ શ્લોકમાં કહેલા દોષથી દૂષિત થયેલું અને વળી ચંદ્રના ભોગવવા વઢે હજુ સુધી શુદ્ધ થયેલું ન હોય એવું નક્ષત્ર. ક્રૂર વારે કરીને ક્રૂર હોરા પણ અહીં બાણવી (દોષમાં ગણવી) અહોનું જન્મનક્ષત્ર મરચિતુત્તરે ૦ એ પૂર્વોક્ત શ્લોકમાં તથા વિશાસ્ત્રાકૃતિકે ૦ એ પૂર્વોક્ત શ્લોકમાં કહેલું બાણબુ. અર્ધપ્રહર અને કુલિકના દોષ માટે સારંગ કહે છે કે—“ધામાર્ધેન મધેચ્છોવઃ કુલિકેન તનુક્ષયઃ”—“અર્ધપ્રહરમાં અર્ધ કરવાથી શરીરનો શોષ થાય છે અને કુલિક યોગમાં કરવાથી શરીરનો ક્ષય (નાશ) થાય છે.” તથા—

“લગ્નં પચ્ચ ચતુર્વર્ગ, દુષ્યતે ક્રૂરહોરયા ।

અપિ પટ્વર્ગસંગુદ્ધં, કુલિકેન વિહન્યતે ॥૧૧॥”

“લગ્ન પાંચ કે ચાર વર્ગે કરીને શુદ્ધ હોય તો તે ક્રૂર હોરાઓ કરીને દુષણ પામે છે, અને છ વર્ગે કરીને શુદ્ધ હોય તો પણ તે કુલિકે કરીને હણાય છે—હૃષિન થાય છે.” એમ રત્નમાલાના લાખ્યમાં કહ્યું છે.

અહીં અર્ધપ્રહર અને કુલિક કહેવાએ કરીને કાળવેળા, કંટક અને ઉપકુલિક પણ જાણવા, તેથી તે પણ શકિત પ્રમાણે ત્યાગ કરવા. ઉપચહે કરીને દુષ્ટ સ્થિતિઓ પણ અહીં જાણવા. કાંતિએ કરીને સૂર્યસંક્રાંતિ તથા કાંતિસામ્ય એ બંને સમજવા. અવસ્થાએ કરીને ચંદ્રની પ્રેરિત વિગેરે દુષ્ટ અવસ્થાઓ જાણવી કર્ક, ઉત્પાત વિગેરે, અહીં આદિ શબ્દ છે માટે તિથિ અને નક્ષત્રને આશ્રીને તથા તિથિ અને વારને આશ્રી ઉત્પન્ન થતા જે મૃત્યુ, કાણુ, સંવત્ક અને વજ્રપાત વિગેરે યોગો કહેલા છે તે સર્વે અહીં જાણવા. ઘંટ શબ્દે કરીને લાભાએ કરીને સત્યલાભાની જેમ ચમઘંટ યોગ જાણવો. અહીં ચમઘંટને જે જૂઠો પાકીને ગણાવે છે તે તેવું અતિ દુષ્ટપણું જણાવવા માટે ગણાવે છે. તે વિષે લક્ષ કહે છે કે—

“યમવળ્ટે ગતે મૃત્યુઃ, કુલોચ્છેદઃ કરગ્રહે ।

કર્તુર્મૃત્યુઃ પ્રતિષ્ઠાયાં, શિશુર્જાતો ન જીવતિ ॥૧૨॥”

“ચમઘંટ યોગમાં જો પ્રયાણ કયું હોય તો તે પ્રયાણ કરનારનું મરણ થાય છે, વિવાહ કર્યા હોય તો કુળનો નાશ થાય છે, પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો પ્રતિષ્ઠા કરનારનું મરણ થાય છે, અને જો જાળકનો જન્મ થયો હોય તો તે જાળક જીવતો નથી એટલે મરણ પામે છે.”

નિર્ગળ ચંદ્રે કરીને ગોચરદિક વડે વિરુદ્ધ (અશુભ) ચંદ્રને પણ દૂષિત જાણવો, તથા કૃત્યપક્ષમાં વિરુદ્ધ તારા પણ દૂષિત જાણવી. દુષ્ટ યોગો વિષ્કંભ વિગેરેમાંના જાણવા. અર્ગલ એટલે એકાગલ, આ યોગ વિષ્કંભ વિગેરે યોગોમાંના કુયોગોમાં જ સંભવે છે, તેથી તેની સાથે જ લખ્યો છે. ગંડાતે કરીને વિવાહવૃંદાવન વિગેરે અંધોમાં કહેલો તિથ્યાદિકનો સ્થિતિપ પણ જાણવો. “દગ્ધરિક્તાપ્રમુખ” આ પદમાં પ્રમુખ—આદિ શબ્દ લખ્યો છે તેથી પક્ષિચંદ્ર, ક્રૂર તિથિ. અવમ તિથિ તથા ક્લેશુ તિથિ પણ જાણવી. તે વિષે સારંગ કહે છે કે—

“સર્વોદયે યથા તારા, વિનશ્યન્તિ સમન્તતઃ ।

યથાગ્નિરમ્બુના લગ્નં, તથા વૃદ્ધિશ્ચે તિથિઃ (ચં:) ॥૧૩॥”

“જેમ સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે ચોતરફથી તારાઓ નાશ પામે છે. તથા જેમ જળ વડે કરીને અગ્નિ ઓલવાઈ જાય છે તેમ નિશિની વૃદ્ધિ અથવા ક્ષય ધવાધી લગ્ન વિનાશ પામે છે.”

આ ઉપર કહેલા આઠાર દોષો શુદ્ધ નક્ષત્રના જળે કરીને છાયા લગ્ન વિગેરેમાં ન્યારે પ્રતિષ્ઠા કે દીધા વિગેરે કાય કરવામાં આવે છે ત્યારે પણ અવશ્ય વર્જવા યોગ્ય

છે, તો પછી ઘટિકા લગનને વિષે ત્યાગ કરવામાં તો શું કહેવું? અર્થાત્ અવશ્ય વર્જવાજ નોંધએ. આ દોષોની મધ્યે કેટલાક દોષોનો ભંગવિધિ પૂર્વાચાર્યોએ આપ્રમાણે કહ્યા છે.—

“લગ્ને ગુરુઃ સૌમ્યયુતેક્ષિતો વા,

લગ્નાધિપો લગ્નગતસ્તથા વા ।

કાલાખ્યહોરા ચ યદા શુભા સ્યાદ્;

મવેધદોષસ્ય તદા હિ મક્ત્તઃ ॥૧૧॥”

“વિવાહ સમયે ગુરુ સૌમ્ય ગ્રહે યુક્ત હોય, અથવા સૌમ્ય ગ્રહની તેના પર દષ્ટિ પડતી હોય, અથવા લગ્નનો સ્વામી હોય અથવા લગ્નમાં રહેલો હોય, તથા જ્યારે કાળ-હોરા શુભ (સારી) હોય ત્યારે નક્ષત્રવેધ નામના દોષનો ભંગ થાય છે, એટલે કે આ દોષ લાગતો નથી.” અહીં નક્ષત્રવેધનો જ ભંગ કહ્યો છે, તેથી નક્ષત્રના પાદ વેધરૂપ દોષનો ભંગ થતો નથી એમ બાણુવું. વળી વ્યવહાર પ્રકાશમાં તો વેધને ઉલટો શુભ પણ કહ્યો છે, તે આ રીતે.—

“સૌમ્યચરણાન્તરિતઃ શુભઃ શુભૈઃ કેન્દ્રગૈર્વેધઃ ।”

“પાદોના આંતરામાં રહેલા સૌમ્ય ગ્રહોએ કરીને વેધ શુભ છે તથા શુભ (સૌમ્ય) ગ્રહો કેંદ્ર સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો વેધ શુભ છે.”

“एकार्गलोपग्रहपातलत्ता-जामित्रकर्तुर्युदयादिदोषाः ।

लग्नेऽर्कचन्द्रेज्यबले विनश्य-न्त्यर्कोदये यद्वदहो तमांसि ॥૧૧॥”

“એકાર્ગલ, ઉપગ્રહ, પાત, લત્તા, જામિત્ર અને કર્તરીનો ઉદય એ વિગેરે દોષો સૂર્ય, ચંદ્ર અને ગુરુએ કરીને બળવાન લક્ષ હોય તો નાશ પામે છે. જેમ સૂર્યના ઉદયે અધકાર નાશ પામે છે તેમ” આ પ્રમાણે સપ્તર્ષિઓ કહે છે. તથા કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—

“अंगेषु बंगेषु वदन्ति पातं, सौराष्ट्र्याम्ये स्वचरस्य लत्ताम् ।

उपग्रहं मालवसैन्यवेषु, गण्डान्तयुक्तिं सकले पृथिव्याम् ।૧।”

“અંગ તથા બંગ દેશમાં પાત દોષ વર્જવાનો કહ્યો છે, સૌરાષ્ટ્ર દેશ તથા દક્ષિણ દેશમાં ગ્રહની લત્તાને વર્જવાની કહી છે, માલવ અને સિંધ દેશમાં ઉપગ્રહને વર્જવાનો કહ્યો છે, તથા પૃથ્વી પર સર્વ સ્થાને ગંડાંતને વર્જવાનો કહ્યો છે.” વળી વામદેવ તો આ પ્રમાણે કહે છે.—

“लतां बंगालदेशे च, पातं कौशलिके त्यजेत् ।

उपग्रहं गौडदेशे, वेधं सर्वत्र वर्जयेत् ।

બંગાલ દેશમાં લત્તાનો ત્યાગ કરવો, કૌશલ દેશમાં પાતનો ત્યાગ કરવો, ગૌડ દેશમાં ઉપગ્રહનો ત્યાગ કરવો અને વેધનો સર્વ દેશમાં ત્યાગ કરવો.”

॥ इति पात २ लचो ३ ग्रग्रहै ४ कार्गलानां ५ भंगः ॥५॥

“હોરાઃ ક્રૂરાઃ સૌમ્યવર્ગાધિકે સ્યુર્લગ્ને મોષાઃ સૌમ્યવારે ચ રાત્ર્યામ્ ।
પાપારિદ્યં નિષ્ફલં શક્તિમાજાં, સ્યાત્ પદ્મવર્ગે લગ્નમે સદ્ગ્રહાણામ્ ॥૧૧ ॥”

“લગ્નમાં સૌમ્ય ગ્રહોનો વર્ગાધિક હોય તો તથા સૌમ્ય વારોમાં અને રાત્રિમાં કૂર હોરા નિષ્ફળ થાય છે. લગ્નમાં સૌમ્ય ગ્રહોનો પદ્મવર્ગ હોય તો પુણ્યવતોને પાપી ગ્રહોનું અરિદ્ય નિષ્ફળ થાય છે.

ત્રિવિક્રમ પણ કહે છે કે—

“કૂરસ્ય કાલહોરાં ચ, કૂરવારે દિવા ત્યજેત્ ।”

“કૂરની કાળહોરા કૂર વારને વિષે દિવસે તજવી,” એટલે કે જો દિનવાર કૂર હોય અને દિવસે કાર્ય કરવું હોય તો કૂર હોરા તજવી, પરંતુ જો સૌમ્ય (શુભ) કાળહોરા હોય તો તે કૂર વારના દોષનો નાશ કરે છે, માટે તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, અને જો વારજ સૌમ્ય હોય તો દિવસે અથવા રાત્રિએ હોરા ભેગાની કાંઈ જરૂર નથી.

જન્મનક્ષત્રના દોષનો ભંગ આગળ કહેવાતા કર્કાદિકના ભંગની જેમ જ બાણવો, ૮, વિષ્ટિ દોષનો ભંગ છે નહીં. જો કદાચ તેનો ભંગ હોય તો “વિષ્ટિપુચ્છે પુરૂષં જયઃ”

“વિષ્ટિના પુચ્છમાં કાર્ય કરવાથી નિશ્ચે જય થાય છે.” ધર્મ્યાદિ બાણવું. ૬. અવસ્થા દોષનો ભંગ આગળ શિવચક્ર વડે કહેવાતા નિર્ગળ ચંદ્રના દોષના ભંગની જેમ બાણવો. ૧૦. કર્ક. ઉત્પાત વિગેરે દોષોનો ભંગ આ રીતે છે.—

“અયોગાસ્તિથિવારસ્ય—જાતા ચેડમી પ્રકીર્તિતાઃ ।

લગ્ને ગ્રહવલોપેતે, પ્રભવન્તિ ન તે ક્વચિત્ ॥૧૧ ॥

યત્ર લગ્નં વિના કર્મ, ક્રિયતે શુભસંજ્ઞકમ્ ।

તત્રૈતેપાં હિ યોગાનાં, પ્રમાવાજ્ઞાયતે ફલમ્ ॥૨૧ ॥”

“તિથિ, વાર અને નક્ષત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા જે કુયોગો કહેલા છે તે ગ્રહના બળે કરીને સુક્ત એવા લગ્નને વિષે કોઈ પણ વખત સમર્થ થતા નથી—બાધ કરી શકતા નથી, પરંતુ જ્યાં લગ્ન વિનાજ શુભ કાર્ય કરવામાં આવે ત્યાંજ આ યોગો સમર્થ હોવાથી તેનું ફળ થાય છે.” એમ વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે.

ચમઘંટની દ્વિપિત ઘડીઓ આ પ્રમાણે બાણવી.—

“પનરસ તેર દ્વારસ—એગા સગ સત્ત અઢ ઘડિઆઓ ।

જમઘંટસસ ડુદ્ધા, રવિમાઝસુ સત્તવારેસુ ॥૧૧ ॥”

“રવિવારથી આરંભીને સાત વારોને વિષે ચમઘંટની દુધટ ઘડીઓ આ પ્રમાણે બાણવી—રવિવારે પંદર ઘડી, સોમવારે તેર ઘડી, મંગળવારે અઢાર ઘડી, બુધવારે એક

ઘડી, શુક્રવારે સાત ઘડી, શુક્રવારે સાત ઘડી અને શનિવારે આઠ ઘડી તજવા યોગ્ય છે.” આ પ્રમાણે શ્રીહરિભદ્ર સૂરિએ કહ્યું છે. બીજા તો એમ કહે છે કે—

“તિથિ રસ રુદ્રા મ્બરગુણ-સાર્ધદયા ઋતુ સ્વગુણ-મિતષટિકાઃ ।

ત્યાજ્યા ઘંટે રત્યાદિ-જ્વાલા ઉત્તરાસ્તુ શનિવુધયોઃ ॥૧૧॥

“શનિવારે ચમઘટની પહેલી પંદર ઘડીઓ તજવી, સોમવારે પહેલી છ ઘડી તજવી, મંગળવારે પહેલી અગિયાર ઘડી, બુધવારે છેલ્લી ત્રીશ ઘડી, શુક્રવારે પહેલી સાડીસાત ઘડી, શુક્રવારે પહેલી સાઠ ઘડી અને શનિવારે છેલ્લી ત્રીશ ઘડી તજવા યોગ્ય છે. બાકીની ઘડીઓ અદુષ્ટ એટલે અશુભ નથી.

નિર્બાળ ચંદ્રનો દોષ “લગ્ન ગુરોર્વસ્ય” (વિમર્શ પ શ્લોક ૫)એ શ્લોકમાં કહેલા પંદર પ્રકારમાંહેલા કોઈ પણ પ્રકારે કરીને ચંદ્રની અતુક્ષ્ણતા સર્વથા ન થાય તો શિવચક્રના બળે કરીને હણાય છે, કેમકે શિવચક્ર ચંદ્રાદિકના પ્રતિકૂળપણાને હણે છે, એમ કહ્યું છે. ૧૩. વિષ્ણુના વિગેરે યોગોમાં જે દુષ્ટ યોગો છે તેમની દુષ્ટ ઘડીઓ જ અવશ્ય તજવાની છે, બીજી ઘડીઓ તજવામાં જેવી ઇચ્છા એમ કહ્યું છે, માટે તે દોષનો ભંગ પ્રગટ જ છે. ૧૪. ગંડાંત તો લાજ, તિથિ અને નક્ષત્રના ત્રીજા ત્રીજા ભાગને આંતરે થાય છે, તેથી તે દોષનો ભંગ નથી. તથા સર્વે તિથિઓ, નક્ષત્રો અને યોગોની સંધિમાં જે સંધિ નામનો દોષ કહ્યો છે તેનો ભંગ આ પ્રમાણે છે.—

“ધિષ્ણ્યસ્યાદાવન્તે, ત્યજેચ્ચત્ત્વો વટીઃ કરગ્રહણે ।

યદિ શુદ્ધે દ્વે ધિષ્ણ્યે, વિવાહયોગ્યે તદા શ્રેષ્ઠે ॥૧૧॥”

“પાશ્ચિમહણમાં નક્ષત્રની આદિની તથા અંતની ચાર ઘડીઓ તજવી. તેમાં જો તે ખન્ને નક્ષત્રો વિવાહને યોગ્ય હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે. (અર્થાત્ તેની ઘડીઓ તજવાની જરૂર નથી.)” એમ વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે. તથા—

“ગુરુર્મગુર્વા કેન્દ્રે વા, ત્રિકોણે વા યદા ભવેત્ ।

ભસન્ધિસ્તિથિસન્ધિચ, યોગસન્ધિર્ન દોષદઃ ॥૧૧॥

યેડન્યે સન્ધિકૃતા દોષા-સ્તે સર્વે વિલયં યયુઃ ।

ઈતિ પ્રોક્તં તુ ગર્ગેણ, વશિષ્ઠાત્રિપરાશ્ચરૈઃ ॥૨૧॥”

“શુક્ર કે શુક્ર જો કેન્દ્ર કે ત્રિકોણ સ્થાનમાં હોય તો નક્ષત્રસંધિ, તિથિસંધિ અને યોગસંધિ એ દોષને દેનારા થતા નથી, તથા સંધિએ કરેલા જે બીજા દોષો હોય તે પણ નાશ પામે છે, એમ ગર્ગે, વશિષ્ઠે, અત્રિએ અને પરાશર ઋષિએ કહ્યું છે.”

॥ ઇતિ ભતિથિયોગાદિસન્ધિદોષમંગઃ ॥૧૫॥

તિથિદોષને ભંગ “તિથિરેકગુણા પ્રોક્તા” (તિથિતુ ક્ષણ એક ગણ છે) એ વચનથી સ્પષ્ટ જ છે. અથવા “દિને ચલવતી તિથિઃ” (તિથિતુ બળ ફિવસે હોય છે), “તિથ્યર્થે તિથિફલં સમ્પ્રાદેયમ્” (તિથિના અર્થા ભાગમાં તિથિતુ ક્ષણ કહેલું) વિગેરેથી લાક્ષણું ૧૬. તથા—

“સર્વેષાં તુ કુયોગાનાં, વર્જયેદ્ ઘટિકાદ્વયમ્ ।

ઉત્પાતમૃત્યુકાણાનાં, સપ્ત પદ્ પચ્ચ નાદિકાઃ ॥૧૧॥”

“સર્વે કુયોગોની બળે ઘડી વર્જવી, ઉત્પાત યોગની સાત ઘડી, મૃત્યુ યોગની છ અને કાષ્ટ યોગની પાંચ ઘડી વર્જવી” એમ નારાયણની ટિપ્પણીમાં કહ્યું છે. કેટલાએક મૃત્યુ યોગની આર ઘડીઓ ત્યાગ કરવાનું કહે છે. તથા—

“યમઘંટે નવાદૈ ચ, કાલમુખ્યાં વિવર્જયેત્ ।

દગ્ધે તિથૌ કુવારે ચ, નાદિકાનાં ચતુષ્ટયમ્ ॥૧૨॥”

“યમઘંટની નવ ઘડીઓ અને કાળમુખીની આઠ ઘડીઓ વર્જવી, તથા દગ્ધ તિથિમાં અને કુવારમાં ચાર ચાર ઘડીઓ તજવી” એમ પણ કેટલાએક કહે છે. તથા—

“કુતિહિ કુવાર કુજોગા, વિદ્યૌ વિ ય જન્મરિક્ત દૃઢતિહી ।

મજ્જણહરિદિનાઓ પરં, સર્વં પિ સુખં ભવેડવસ્તં ॥૧૩॥”

“કુતિથિ, કુવાર કુયોગ, વિષ્ટિ, જન્મનક્ષત્ર અને દગ્ધ તિથિ એ સર્વે મધ્યાહ્ન પછી અવશ્ય શુભ થાય છે” એમ હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે. લક્ષ પણ કહે છે કે—

“વિષ્ટયામક્ષરકે ચૈવ, વ્યતિપાતેઽથ વૈધૃતે ।

પ્રત્યરે જન્મનક્ષત્રે, મધ્યાહ્નાત્પરતઃ શુભમ્ ॥૧૪॥”

“વિષ્ટિ, અંગારક, વ્યતિપાત, વૈધૃત, પ્રત્યર (સાતમી તારા) અને જન્મનક્ષત્ર આ દિવસોને વિષે મધ્યાહ્ન પછીનો કાળ શુભ છે.” અહીં “પ્રત્યર” શબ્દનો અર્થ સાતમી તારા છે અને તેના ઉપલક્ષણથી ત્રીજી, પાંચમી અને આધાન તારા પણ બાબુવી, તેથી કરીને તે તારાઓને વિષે પણ મધ્યાહ્ન પછીનો કાળ શુભ બાબુવો. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે પ્રતિષ્ઠામાં ઘણા દોષોનો ભંગ કર્યો.

॥ ઇતિ સામાન્યેન પ્રતિષ્ઠાયાં બ્રહ્મદોષમંગઃ ॥

હવે પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નના અંશનો નિયમ કહે છે.—

લગ્નં શ્રેષ્ઠં પ્રતિષ્ઠાયાં, ક્રમાન્મધ્યમચાવરમ્ ।

દ્વચક્ષ્ણં સ્થિરં ચ ભૂયોમિ-ગુણૈરાદ્યં ચરં તથા ॥૧૫॥”

અર્થ—જિનેશ્વરની પ્રતિષ્ઠાને વિષે દ્વિત્વભાવ લગ્ન શ્રેષ્ઠ છે, સ્થિર લગ્ન મધ્યમ છે અને ચર લગ્ન કનિષ્ઠ છે, પરંતુ તે ચર લગ્ન બે અત્યંત બળવાન ઘણા શુભ ગ્રહોએ કરીને સહિત હોય તો તે પણ ત્રીજા ભાગે ગ્રહણ કરવા લાયક છે. સ્થાપના નીચે પ્રમાણે—

દ્વિસ્વભાવ	૩	૬	૯	૧૨	ઉત્તમ
સ્થિર	૨	૫	૮	૧૧	મધ્યમ
ચર	૧	૪	૭	૧૦	અધમ

બીજા દેવોની પ્રતિષ્ઠામાં આ પ્રમાણે લગ્નો બાજનાં.—

“સિંહોદયે દિનકરો ઘટમે વિઘાતા,
નારાયણસ્તુ યુવતૌ મિથુને મહેશઃ ।
દેવ્યો દ્વિમૂર્તિભવનેષુ નિવેશનીયાઃ,
ક્ષુદ્રાશ્વરે સ્થિરગૃહે નિશિલાશ્ચ દેવાઃ ॥૧૥”

“સિંહ લગ્નમાં સૂર્યની સ્થાપના કરવી, કુબ લગ્નમાં પ્રહ્લાની સ્થાપના કરવી, કન્યા લગ્નમાં વિષ્ણુની, મિથુન લગ્નમાં મહાદેવની, દ્વિસ્વભાવવાળાં લગ્નમાં દેવીઓની, ચર લગ્નમાં ક્ષુદ્ર (અંતર વિગેરે) દેવોની અને સ્થિર લગ્નમાં બીજા સર્વ દેવો (ઇદ્રાદિક) ની પ્રતિષ્ઠા કરવી” એમ રત્નમાળામાં કહ્યું છે. વળી લલ્લે તેો આમ કહે છે.—

“સૌમ્યેર્દેવાઃ સ્થાપ્યાઃ કૂરૈર્ગન્ધર્વયક્ષરક્ષાંસિ ।

ગણપતિગણાંશ્ચ નિયતં, કુર્યાંત્સાધારણે લગ્ને ॥૧૥”

“સૌમ્ય લગ્નમાં દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરવી, કૂર લગ્નમાં ગંધર્વ, યક્ષ અને રાક્ષસની પ્રતિષ્ઠા કરવી તથા ગણપતિ અને ગણોની સ્થાપના અવશ્ય સાધારણ લગ્નમાં કરવી.”

અંશાસ્તુ મિથુનઃ કન્યા, ધન્વાદ્યાર્ધ ચ શોભનાઃ ।

પ્રતિષ્ઠાયાં વૃષઃ સિંહો, વણિગ્મીનશ્ચ મધ્યમાઃ ॥૨૦॥

અર્થ—પ્રતિષ્ઠાને વિષે મિથુન, કન્યા અને ધનનો પ્રથમ અર્ધ એટલા અંશે સાશ (ઉત્તમ) છે તથા વૃષ, સિંહ, તુલા અને મીન એટલા અંશે મધ્યમ છે.

ધન અંશનો પ્રથમ અર્ધ એટલે તે લગ્નનો અઢારમો અંશ બાજવો. વૃષ વિગેરે અંશોને મધ્યમ કહ્યા તેનું કારણ એ છે જે દેવનું અત્યંત પૂજ્યપણું છતાં પણ તે અંશે દેવાલયના કર્તા તથા પ્રતિષ્ઠા કરનારને હાનિ કરનારા છે. એમ મધ્યમ કહેવાથી જ સિદ્ધ થાય છે. બાકીના એટલે મેષ, કર્ક, વૃશ્ચિક, મકર અને કુંભના અંશે તથા ધન અંશનો છેલ્લો અર્ધ ભાગ અધમ જ છે. તે વિષે નારાયણની ટિપ્પણીમાં કહ્યું છે—

“મેષાંશે સ્થાપિતો દેવો, વહ્નિદાહમયાવહઃ ૧।

વૃષાંશે પ્રિયતે કર્ત્તા, સ્થાપકશ્ચ ઋતુત્રયે ૨।

મિથુનાંશઃ શુભો નિત્યં, મોગદઃ સર્વસિદ્ધિદઃ ૩ ॥૧૥ પદ્યદી ૫”

૧ ‘મેષાંશે સ્થાપિતં વિમ્બં, વહ્નિદાહમયાવહં !’ इत्यपि प्रत्यन्तरे.

“મેષાંશમાં દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવાથી અગ્નિના દાહરૂપ લય ઉત્પન્ન થાય છે ૧, વૃષાંશમાં સ્થાપના કરવાથી પ્રતિષ્ઠાના કર્તા શુરુ તથા સ્થાપના કરનારનું ત્રણ ઋતુમાં એટલે. છ માસની અંદર મૃત્યુ થાય છે ૨, અને મિથુનાંશ નિરંતર શુભ છે. ભોગને આપનાર છે અને સર્વ સિદ્ધિને કરનાર છે ૩.”

“કુમારં તુ હન્તિ કર્કઃ, કુલનાશં ક્રતુત્રયે ।

વિનશ્યતિ તતો દેવઃ, પટ્મિરવ્દૈર્ન સંશયઃ ૪ ॥૨॥”

પ્રતિષ્ઠામાં એ કર્કાંશ લીધે હોય તો તે કુમારને (પ્રતિષ્ઠા કરનારના પુત્રને) હણે છે અને ત્રણ ઋતુમાં એટલે છ માસમાં તેના કુળનો નાશ થાય છે. ત્યારપછી છ વર્ષની અંદર દેવ (પ્રતિમા)નો પણ નાશ થાય છે, તેમાં સંશય નથી.”

“સિંહાંશે શોકસંતાપઃ, કર્તૃસ્થાપકશિલ્પિનામ્ ।

સંજાયતે પુનઃ સ્થાપતા, લોકેઽર્ચા સર્વદૈવ હિ ૫ ॥૩॥”

સિંહાંશમાં સ્થાપના કરવાથી પ્રતિષ્ઠાકારક શુરુ, સ્થાપના કરનાર અને શિલ્પી (કારીગર)ને શોક સંતાપ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે પ્રતિમા સર્વદા લોકમાં પ્રસિદ્ધિને પામે છે-પૂજ્ય છે.”

“ભોગઃ સદૈવ કન્યાંશે, દેવદેવસ્ય જાયતે ।

ધનધાન્યયુતઃ કર્તા, મોદતે સુચિરં શુભિ ૬ ॥૪॥”

“કન્યાંશમાં પ્રતિષ્ઠા કરવાથી સર્વદા દેવાધિદેવને ભોગ (પૂજા) પ્રાપ્ત થાય છે, અને પ્રતિષ્ઠા કરનાર ધન ધાન્યથી યુક્ત થઈને ચિરકાળ સુખી પૃથ્વી પર આનંદ પામે છે.”

“ઉચ્ચાટનં ભવેત્ કર્તુ-વૃષથૈવ સદા ભવેત્ ।

સ્થાપકસ્ય ભવેન્મૃત્યુ-સ્તુલાંશે વત્સરદ્વયે ૭ ॥૫॥”

તુલાંશમાં પ્રતિષ્ઠા કરવાથી પ્રતિષ્ઠાકારક શુરુનું ઉચ્ચાટન (નાશ) થાય છે અને નિરંતર તેના બાંધ થાય છે, તથા બે વર્ષની અંદર પ્રતિષ્ઠા કરનારનું મરણ થાય છે.”

“વૃશ્ચિકે ચ મહાકોપં, રાજપીઠાસમુદ્ભવમ્ ।

અગ્નિદાહં મહાધોરં, દિનત્રયે વિનિર્દિશેત્ ૮ ॥૬॥”

“વૃશ્ચિકાંશમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો ત્રણ દિવસમાં રાજપીઠાથી ઉત્પન્ન થયેલો મહાકોપ તથા મહા લયંકર અગ્નિનો દાહ થાય એમ કહેવું.”

“ધન્યાંશે ધનવૃદ્ધિઃ સ્યાન્, સદ્ભોગં ચ સદા મુરેઃ ।

પ્રતિષ્ઠાપકકર્તારૌ, નન્દતઃ સુચિરં શુભિ ૯ ॥૭॥”

“ધનાંશમાં પ્રતિષ્ઠા કરવાથી ધનની વૃદ્ધિ થાય છે, અને નિરંતર દેવો પાસેથી સારા ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા પ્રતિષ્ઠા કરનાર અને આચાર્ય ચિરકાળ સુખી પૃથ્વી પર આનંદ પામે છે.

“મકરાંશો ભવેન્મૃત્યુઃ કર્તૃસ્થાપકશિલ્પિનામ્ ।

વજ્રાચ્છેદ્વાદા વિનાશ-ત્રિમિરન્દૈર્ન સંશયઃ ૧૦ ॥૮૮॥”

“મકરાંશમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્ય, પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર તંત્રા શિલ્પીનું મૃત્યુ થાય છે, તથા ત્રણ વર્ષની અંદર વજ્રથી કે શસ્ત્રથી તેના (મિત્રોનો) નાશ થાય છે, તેમાં કંઈ પણ સંશય નથી.”

“ઘટાંશો મિથતે દેવો, જલપાતેન વત્સરાત્ ।

‘જલોદરેણ કર્તાં ચ, ત્રિમિરન્દૈર્વિનશ્યતિ ૧૧ ॥૯૧॥”

“કુંભાંશમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો એક વર્ષની અંદર જળના પડવાથી દેવ (પ્રતિમા) લેહાય છે-નાશ પામે છે અને પ્રતિષ્ઠા કરનાર ત્રણ વર્ષમાં જલોદરની વ્યાધિથી નાશ પામે છે.”

“મીનાંશો ત્વચ્યતે દેવો, વાસવાઘૈઃ/સુરાસુરૈઃ ।

મનુચ્યૈશ્વ સદા પૂજ્યો, વિના કારાપકેન તુ ૧૨ ॥૯૦॥”

“મીનાંશમાં પ્રતિષ્ઠા કરવાથી તે દેવ (પ્રતિમા) ઇદ્ર વિગેરે સુર-અસુરોએ પૂજાય છે, તથા કરાવનાર વિના ખીભ સર્વ મનુષ્યોએ પણ સદા પૂજાય છે. અર્થાત્ કરાવનાર મરણ પામે છે.”

સ્તંભાળામાં તો મંજળને વળીને ખીભ સર્વે ગ્રહોના છ વર્ગો પ્રતિષ્ઠામાં શુભ કલા છે.

હવે દીક્ષાને વિષે લગ્નાંશો કહે છે.—

વ્રતાય રાશયો દ્વયજ્ઞાઃ, સ્થિરાશ્વાપિ વૃષં વિના ।

મકરશ્વ પ્રશસ્યાઃ સ્યુ-ર્લગ્નાંશાદિષુ નેતરે ॥૨૧॥

અર્થ—દીક્ષાને વિષે, લગ્નમાં તથા નવમાંશમાં દ્વિસ્વભાવ રાશિઓ, વૃષ વિનાની સ્થિર રાશિઓ અને મકર રાશિ, એટલી રાશિઓ શુભ છે. તે સિવાયની ખીભ રાશિ શુભ નથી.

અર્થાત્ મિથુન, સિંહ, કન્યા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન. એ આઠ રાશિઓ શુભ છે, ખીભ મેષ, વૃષ, કર્ક અને તુલા એ ચાર રાશિઓ લગ્નમાં, નવાંશોમાં અને “આદિ” શબ્દ કહ્યો છે માટે દ્વાદશાંશમાં પણ ત્યાગ કરવા લાયક છે. તે વિષે નારાયણમાં કહ્યું છે કે—

“મૃગોરુદયવારાંશ-ભવનેશ્વણપચ્ચક્રે ।

ચન્દ્રાંશોદયવારે ચ, દર્શને ચ ન દીક્ષયેત્ ॥૧૧॥”

“શુક્રનો ઉદય એટલે શુક્ર લગ્નમાં રહ્યો હોય ૧, શુક્રવાર ૨, લગ્નમાં શુક્રનો નવાંશો ૩, શુક્રેનું ભવન વૃષ અને તુલા ૪, તથા શુક્રનું ઇક્ષણ એટલે સપ્તમી દિવસે

શુક લગ્નને કે સાતમા સ્થાનને ભેતો હોય ૫, આ પાંચ વખતે દીક્ષા દેવી નહીં. તથા ચંદ્રનો અંશ-ચંદ્રનો નવાંશે ૧, ચંદ્રનો ઉદય એટલે ચંદ્ર લગ્નમાં રહ્યો હોય ૨, ચંદ્રનો વાર-સોમવાર ૩, તથા ચંદ્રનું દર્શન ૪, આ ચાર વખતે દીક્ષા લગ્ન દેવું નહીં.” એ પ્રમાણે છ વર્ગની શુદ્ધિ બાબતી. તથા—

“જીવમન્દુધાર્કાણાં, પદ્મવર્ગો વારદર્શને ।

શુભાવહાનિ દીક્ષાયાં, ન શ્રેયાણાં કદાચન ॥૧૧॥”

“શુક, શનિ, બુધ અને સૂર્યનો પદ્મવર્ગ, વાર અને દર્શન દંષ્ટિ, એટલાં દીક્ષાને વિષે શુભ છે અને ખીબા (ચંદ્ર, મંગલ અને શુક્ર)ના પદ્મવર્ગાદિક કદાપિ શુભ નથી.” વળી હર્ષપ્રકાશમાં તો વૃષાંશ શુક્રવારે હોય તો પણ તે વર્ગોત્તમ હોવાથી શુભ કહ્યો છે. કહ્યું છે કે—

“મેસવિસાણં મુતુળ, સેસરાસીળ પંચમે અંસે ।

ન ય દિક્ષિજ્જ જઓ સો, વિળસદ્ તહ તહ પઓગાઓ ॥૧૨॥”

“મેષ અને વૃષના પાંચમા અંશ વિના ખીજી રાશિઓના પાંચમા અંશમાં દીક્ષા દેવી નહીં, કારણ કે તે તથા તથા પ્રયોગથી નાશ પામે.”

હવે વિવાહમાં લગ્ન અને અંશ વિગેરે કહે છે.—

વિવાહે નાગ્રહઃ કોડપિ, લગ્નાનામિહ કેવલમ્ ।

નવાંશા ધનુરાધાર્ધ-યુગ્મકન્યાતુલાઃ શુભાઃ ॥૨૨॥

અર્થ—વિવાહને વિષે લગ્નનો કાંઈ પણ આગ્રહ નથી. અહીં તો કેવળ ધનનો પૂર્વાર્ધ, મિથુન, કન્યા અને તુલા એટલી રાશિના નવાંશે જ શુભ છે.

આગ્રહ એટલે અમુક લગ્નને અહંણ કરવાં અને અમુક લગ્નને ત્યાગ કરવાં એવો જે નિયમ તે આગ્રહ કહેવાય છે, જેમ પ્રતિષ્ઠા અને દીક્ષામાં લગ્ન સંબંધી નિયમ છે તેમ વિવાહમાં ખાસ નિયમ નથી. કેવળ આ વિવાહના વિષયમાં ગમે તે લગ્ન હો, પરંતુ નવાંશે તો ઉપર કહેલા જ મનુષ્ય ભતિ હોવાથી અહંણ કરવા. ખીબા અહંણ કરવા નહી. રત્નમાળાભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—

“મનુષ્યાંશ્રેયોડન્યત્રાસતી દરિદ્રા ચ સ્યાત્”

“મનુષ્ય ભતિના અંશેથી અન્ય અંશેમાં વિવાહ કરવાથી તે સ્ત્રી અસતી અને દરિદ્ર થાય છે.” વળી કેટલાક કહે છે કે—

“ઘનુપિ પરામવયુક્તા”

“ધનાંશ લગ્ન કરવાથી પરંણેલી સ્ત્રી પરાશ્રમે કરીને શુદ્ધ થાય છે,” પરંતુ અંધકારના મતમાં તો ધનનો ઉત્તરાર્ધ જ વિરુદ્ધ છે, અને પૂર્વાર્ધ તો મનુષ્ય ભતિ છે, તેથી શુભ છે. વળી રત્નમાળામાં તો લગ્નનો પણ નિયમ આ પ્રમાણે કહ્યો છે.—

“કન્યા નૃયુગ્મં ચ વણિગિવલગ્ને,
સ્થિતો વિવાહઃ શુભમાદવાતિ ।”

જો લગ્નમાં કન્યા, મિથુન કે તુલા રાશિ રહી હોય તો તેમાં કરેલો વિવાહ શુભ કારક છે.” આ લગ્નોમાં પણ નવાંશનો નિયમ ઉપર કદા પ્રમાણે જ બાંધવો. તે વિશે ભારકર કહે છે કે—

“નિન્દ્યેઽપિ લગ્ને દ્વિપદાંશ ઇષ્ટઃ,
કન્યાદિલગ્નેષ્વપિ નાન્યભાગઃ ।”

“લગ્ન નિંદ્ય (અશુભ) હોય તો પણ મનુષ્યના નવાંશ જ ઇષ્ટ છે અને કન્યાદિક શુભ લગ્નોમાં પણ ખીજો (મનુષ્ય સિવાયનો) અંશ ઇષ્ટ નથી.” વળી વ્યવહારપ્રકાશમાં તો આ પ્રમાણે કહે છે.—

“ધન્વાંશો ન બુધાસ્તે, મૌમાસ્તે નો તુલાંશકઃ કાર્યઃ ।
ન તુલાંશશ્ચરલગ્ને, દેયસ્તુલમકરસંસ્થેન્દૌ ॥૧॥”

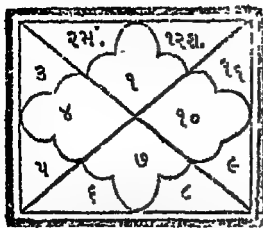
“બુધનો અસ્ત હોય તો ધનનો નવાંશ લેવો નહીં, મંગળનો અસ્ત હોય ત્યારે તુલનો અંશ લેવો નહીં” અને તુલ તથા મકરનો અંશ હોય ત્યારે ચર લગ્નમાં તુલનો અંશ લેવો નહીં.”

હવે સર્વ (ત્રણે) પ્રકારનાં લગ્નને વિશે સાધારણ નિયમ કહે છે—

ત્રિષ્વપિ ક્રૂરમધ્યસ્થૌ, શુક્રકૂરાશ્રિતઘ્નૌ ।
નેષ્ટૌ લગ્નવિષ્ ક્ષેત્ર-સ્થિતસૌમ્યૌ તુ તૌ મતૌ ॥૨૩॥”

અર્થ—ત્રણે (પ્રતિકા, દીક્ષા અને વિવાહ)ને વિશે જો ક્રૂર અહની મધ્યમાં (વચ્ચે) જો લગ્ન કે અંશ રહેલો હોય તો તે ઇષ્ટ (શુભ) નથી. તથા લગ્ન કે અંશથી સાતમું સ્થાન શુક્ર કે ક્રૂર અહો આશ્રિત કયું હોય તો તે ઇષ્ટ નથી, પરંતુ જો લગ્ન કે અંશથી કેંદ્રના ચારે સ્થાનમાં સૌમ્ય અહો રહ્યા હોય તો તે (લગ્ન અને અંશ) ઇષ્ટ છે.

ત્રણેને વિશે એટલે પ્રતિકા, દીક્ષા અને વિવાહને વિશે જો ક્રૂર અહની મધ્યમાં રહેલો જો લગ્ન કે અંશ હોય એટલે કે લગ્નની જાને બાજુએ એટલે ખીજા અને બારમા સ્થાનને વિશે ક્રૂર અહો હોય અને તે જ રીતે અંશની પણ જાને બાજુએ ક્રૂર અહો હોય તો આ આ જાને પ્રકારે ક્રૂર કર્તરી કહેવાય છે. આ પ્રત્યેક ક્રૂર કર્તરી ત્રણ ત્રણ પ્રકારની છે—અતિ હુષ્ટા ૧. હુષ્ટા ૨. અને અદ્ય હુષ્ટા ૩. તેમાં જો ધન એટલે ખીજા સ્થાનમાં રહેલો ક્રૂર અહ વકે હોય, અને વ્યય (બારમા) સ્થાનમાં રહેલો ક્રૂર અહ મધ્યમ ગતિવાળો હોય તો જાને બાજુથી સંઘટ્ટો થવાથી (લગ્નની સાથે અથડાવાથી) તે ક્રૂર કર્તરી અતિ હુષ્ટ કહેવાય છે. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે—

જ્યારે વ્યય (ખારખા) સ્થાનમાં રહેલો કૂર
અહ અતિચારવાળો (શીઘ્ર ગતિવાળો) હોય ત્યારે
તે કૂર કર્તારી વિશેષે કરીને અતિ દુષ્ટ બાણવી,
કેમકે તેનાં સંઘટ્ટો શીઘ્રપણે થાય છે માટે. ૧.
જ્યારે ધન (૨) અને વ્યય (૧૨) ખાન્ને સ્થાનમાં
રહેલા કૂર અહો મધ્ય ગતિવાળા હોય, અથવા તે
ખાન્ને સ્થાનમાં રહેલા કૂર અહો વક્ર ગતિવાળા હોય તો તે કૂર કર્તારી મધ્યમ દુષ્ટ છે,
કારણ કે લગ્નને એક બાણવી જ સંઘટ્ટો થાય છે. ૨. પરંતુ જ્યારે ધન (૨) સ્થાનમાં
રહેલો કૂર અહ મધ્યમ ગતિવાળો હોય અને વ્યય (૧૨) સ્થાનમાં રહેલો વક્રી હોય
ત્યારે તે કૂર કર્તારી અદ્ય દુષ્ટ બાણવી, કારણ કે તે ખાન્ને બાણવી કર્તારીનો વિયોગ થાય
છે. તેમાં પણ જો ધન (૨) સ્થાનમાં રહેલો કૂર અહ અતિચારી (શીઘ્ર ગતિવાળો) હોય
તો તે વિશેષે કરીને અદ્ય દુષ્ટ છે, કારણ કે તેનો શીઘ્રપણે વિયોગ થાય છે. ૩. આની
બાબત ઉપર આપેલી સ્થાપનાને વિષે સ્વયં કરી લેવી. એ જ પ્રમાણે અંદ્રની ખાન્ને
બાણવી કૂર અહો રહેલા હોય તો તેની પણ ત્રણે પ્રકારની કૂર કર્તારી બાણવી લેવી. અહીં
આ પ્રમાણે વિશેષ છે—

“કૂરગ્રહસ્થાન્તરગા તનુર્ભવેદ્, મૃતિપ્રદા શીતકરથ રોગદઃ ।

શુભૈર્ધનસ્થૈરથવાઽન્યગે ગુરૌ, ન કર્તારી સ્યાદિહ માર્ગવા વિદુઃ ॥૧૧॥”

“ત્રિકોણકેન્દ્રગો ગુરુ-સ્થિલામગો રવિર્યદા ।

તદા ન કર્તારી ભવે-જગાદ વાદરાયણઃ ॥૨૧॥”

“જો કૂર અહની મધ્યે લગ્ન રહ્યું હોય તો તે (કર્તારી) મૃત્યુને કરે છે અને અંદ્ર
રહ્યો હોય તો તે રોગને કરે છે, પરંતુ ધન (૨) સ્થાનમાં શુભ અહ રહ્યો હોય અથવા
ખારખા સ્થાનમાં શુરુ રહ્યો હોય તો કર્તારી થતી નથી એમ ભાગવ કહે છે. (૧).
જ્યારે ત્રિકોણમાં કે કેન્દ્રમાં શુરુ રહ્યો હોય અને ત્રીજા તથા અગિયારમા સ્થાનમાં રવિ
રહ્યો હોય ત્યારે પણ કર્તારી થતી નથી એમ બાદરાયણ (વ્યાસ) કહે છે. ૨.”

વળી જો કદાચ બીજું લગ્ન નહીં મળવાથી કૂર કર્તારીનો ત્યાગ થઈ શકે તેમ ન
હોય તો લગ્નની ખાન્ને બાણવી પંદર પંદર ત્રિંશોશીની અંદર જો કૂર અહો આવતા
હોય તો તે કૂર કર્તારી અવશ્ય તબવા થાય છે. એ જ રીતે અંદ્રના વિષયમાં પણ
બાણવી. તે વિષે બ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“પૂર્વ પશ્ચાત્ પાપા-ત્તિશ્યંશા ૧૫ વાટમધ્યગશ્ચન્દ્રઃ ।

વર્જયિતવ્યા યોગે, યસ્માન્ રાશ્યંશરઙ્ગિમયુતિઃ ॥૧૧॥”

“અંદ્રની પૂર્વ અને પશ્ચિમ પંદર અંશોની અંદર જો પાપ અહરુપી કર્તારી હોય
તો તે વર્જની. કારણ કે તે રાશિ અને અંશની કળાની યુતિ કહેવાય છે.”

મૂળ શ્લોકમાં શુક્ર ક્રૂર૦ એમ કહ્યું છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—લગ્નથી કે અંદ્રથી બે સાતમા સ્થાનમાં શુક્ર કે કૂર ગ્રહ હોય તો તે ભમિત્ર નામનો દોષ કહેવાય છે. તે વિશે સારંગ કહે છે કે—

“ઉદયાત્સપ્તમસંસ્થે, શુક્રે સૂર્યેઽથવા શનૌ રાહૌ ।

વૈધવ્યં ક્ષિતિતનયે, સપ્તમગે કન્યકા મિયતે ॥૧૧॥”

“લગ્નથી સાતમે સ્થાને શુક્ર, સૂર્ય, શનિ કે શહુ રહ્યો હોય તો તે સ્ત્રીને વિધવાપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને સાતમે સ્થાને મંગળ રહ્યો હોય તો તે વિવાહિત કન્યા મરણ પામે છે.” તથા—

“સુક્કં ૧ ગારય ૨ મંદાળ, ૩ સત્તમે સસહરે ગહિઅદિક્ષો ।

પીઢિજ્જપ અવસં સત્થ—૧ કુસીલત્ત ૨ વાહીર્હિ ૩ ॥૧૧॥”

“શુક્રથી સાતમે સ્થાને અંદ્ર હોય તો તેવા લગ્નમાં દીક્ષિત થયેલો શસ્ત્રવડે અવશ્ય પીડા પામે છે, મંગળથી સાતમે અંદ્ર હોય તો કુશીળપણથી પીડાય છે અને શનિથી સાતમે અંદ્ર હોય તો વ્યાધિથી પીડાય છે” એમ લગ્નશુદ્ધિમાં કહ્યું છે. તથા—

“શુક્રાર્કશનિભૌમાનાં, સપ્તમેન્દૌ વિવાહિતા ।

સસાપત્ન્યા ચ વિધવા, નિષ્પુત્રા સ્વૈરિણી ક્રમાત્ ॥૧૧॥”

“શુક્રથી સાતમે અંદ્ર હોય તેવે સમયે કન્યાનો વિવાહ કર્યો હોય તો તે સપત્ની (શોકથ) વાળી થાય છે, સૂર્યથી સાતમે અંદ્ર હોય તો તે વિધવા થાય છે, શનિથી સાતમે અંદ્ર હોય તો તે પુત્રરહિત થાય છે અને મંગળથી સાતમે સ્થાને અંદ્ર હોય તો તે કુલટા થાય છે” એમ દૈવસંવત્સરમાં કહ્યું છે. અહીં કોઈ ઠેકાણે રાહુને માટે કોઈ વિશેષ કહ્યું નથી, તેથી તેનું કળ શનિની પ્રમાણે ભણવું. વિશેષ એ છે કે—

“દ્વી ગ્રહૌ યદિ જામિત્રે, કૂરૌ સૌમ્યૌ ચ સંસ્થિતૌ ।

અન્દ્રત્રયેણ દારિદ્ર્યં, કન્યા પ્રાપ્નોતિ દારુણમ્ ॥૧૧॥”

“બે ભમિત્ર સ્થાનમાં બે કૂર ગ્રહો અને બે સૌમ્ય ગ્રહો રહેલા હોય તો તે કન્યા ત્રણ વર્ષમાં લયંકર દારિદ્ર્ય પામે છે” એમ દૈવસંવત્સરમાં કહ્યું છે.

મૂળ શ્લોકમાં બે શુક્રકૂર૦ કહ્યું છે તેનો અપવાદ મૂળ શ્લોકમાં જ દેન્દ્રસ્થિત૦ એ વિગેરે પદોથી કહે છે.—લગ્નથી અને અંદ્રથી બે ચારે દેન્દ્રસ્થાનમાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય તો શુક્ર કે કૂર ગ્રહ આશ્રય કરેલા સાતમા સ્થાનવાળા લગ્ન અને અંદ્ર શુભ માનેલા છે, એટલે કે કોઈક વખત આદર કરવા લાયક પણ છે. વળી સારંગ તો અંદ્રથી દેન્દ્રસ્થાનમાં કરેલા કૂર ગ્રહનો દોષ આ પ્રમાણે કહે છે. —

“લગ્નામ્નુસસન્ધ્યોમસ્થો, ભવેત્કૂરગ્રહો વિધોઃ ।

આપીઢા ચૈવ સંપીઢા, મૃગ્વાઢા વર્તિતાઃ ક્રમાત્ ॥૧॥

આત્મનો વન્ધુવર્ગસ્ય, જાયાયાઃ કર્મણઃ ક્રમાત્ ।

વિનાશો જાયતે નૂનં, તદ્વેલાકાર્યકારિણઃ ॥૨॥”

“ચંદ્રથી પહેલે ૧, ચોથે ૨, સાતમે ૩ અને દશમે ૪ સ્થાને જો કૂર ગ્રહ રહ્યો હોય તો તે અનુક્રમે આપીઢા ૧, સંપીઢા ૨, જુવાદિક ૩ અને વર્તિતા ૪ એવે નામે કહેવાય છે. તે વેળાએ કાર્ય કરવાથી અનુક્રમે પોતાનો ૧, બંધુવર્ગનો ૨, સ્ત્રીનો ૩ અને કર્મનો ૪ નાશ થાય છે.” એટલે કે ચંદ્રથી પહેલે સ્થાને કૂર ગ્રહ હોય તો તે આપીઢા કહેવાય છે અને તેનું કૃળ આત્માનો નાશ છે, વિગેરે.

અહીં કોઇને શંકા થાય કે—આ સ્થળે લગ્ન અને ચંદ્રના શુભ તથા દોષ સરખા કેમ કહ્યા ? આ શંકાનો જવાબ એ છે બે—

“લગ્નવલાચ્છારીરં, ચન્દ્રવલાન્માનસં ગ્રહાઃ સર્વે ।

દદ્યુર્ભાવાશ્રયજં, શુભમશુભં વા ફલં નિયમાત્ ॥૧॥”

“સર્વે ગ્રહો લગ્નના બળથી શરીર સંબંધી અને ચંદ્રના બળથી મન સંબંધી ભાવના આશ્રયથી ઉત્પન્ન થતું શુભ અથવા અશુભ કૃળ અવશ્ય આવે છે” એમ અવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે.

હવે ચંદ્રથી સાતમા સ્થાનમાં રહેલા કૂર ગ્રહથી ઉત્પન્ન થતા બિભિત્ર નામના દોષનો ભંગ કહે છે.

ગુરુર્ધ્રુવશ્ચ શીતાંશુ—સપ્તમકૂરદોષહત્ ।

પુષ્ટયેત્તું દક્ષા પર્યત્, લગ્નસામ્યુત્રિકોળઃ ॥૨૪॥”

અર્થ—લગ્નમાં, દશમા સ્થાનમાં, ચોથા સ્થાનમાં કે ત્રિકોણ (૯-૫)માં રહેલો શુક્ર અથવા બુધ જો પુષ્ટ દષ્ટિએ કરીને ચંદ્રને જોતો હોય તો તે ચંદ્રથી સાતમા સ્થાનમાં રહેલા કૂર ગ્રહથી ઉત્પન્ન થતા દોષને હરણ કરે છે. અહીં પુષ્ટ દષ્ટિએ કરીને એટલે સંપૂર્ણ દષ્ટિએ અથવા ત્રિપાદ દષ્ટિએ કરીને એમ બાણુ.

હવે દીક્ષા સમયે ચંદ્રની સાથે રહેલા બીજા ગ્રહોનું કૃળ કહે છે.

દીક્ષાયાં કુરુતે ચન્દ્રઃ, ક્રમાદ્ ભૌમાદિમર્શુતઃ ।

કલિં મિયં મૃત્તિં નૈઃસ્વ્યં, વિપદં ભૃમિમૃદ્ભયમ્ ॥૨૫॥”

અર્થ—દીક્ષા સમયે જો ચંદ્ર મંગળની સાથે રહ્યો હોય તો તે કલેશને કરે છે, બુધની સાથે રહ્યો હોય તો તે ભયને કરે છે, શુક્રની સાથે રહ્યો હોય તો મૃત્યુને કરે આ. સિ. ૪૨

છે, શુકની સાથે હોય તો નિર્ધનપણું કરે છે. શનિની સાથે હોય તો વિપત્તિને કરે છે અને સૂર્યની સાથે રહ્યો હોય તો તે રાજસય ઉત્પન્ન કરે છે.

મંગળથી આરંભીને સૂર્ય સુધી અત્યુક્રમે કલેશ વિગેરે ઉપર કહેલાં ફળો બહુવાં. વિશેષ એ છે જે “નીચેડસ્તં વાપ્તે” (વિમર્ષ ૫, શ્લોક ૩) એ ઠેકાણે અહોના અસ્ત-મયના વિષયમાં જે કાળાંશો કહેલા છે તેમના અર્ધ ભાગમાં જે અહોનો યોગ હોય તો તે યોગ ફલિત છે અને જો તે અહો તે કાળના અર્ધ વિભાગને પામ્યા ન હોય અથવા તેને ઉલ્લંઘન કરી ગયા હોય તો કહેલા દોષો ઉત્પન્ન થાય અરુ, પરંતુ તે દોષો પાછા નિવૃત્તિ પશુ પામે છે. તે વિષે શૌનક કહે છે કે—

“યોગા યથોક્તફલદાઃ, કાલાર્ધવિભાગસંશ્રિતાનાં તુ ।

અપ્રાસાતીતાના—મિચ્છામાત્રં ફલં તેષામ્ ॥૧૧॥”

“કાળના અર્ધ વિભાગને આશ્રય કરેલા (પામેલા) અહોના યોગો કહ્યા પ્રમાણે ફળને આપનારા હોય છે, પરંતુ તે અર્ધ વિભાગને પામ્યા ન હોય અથવા તેને ઉલ્લંઘન કરી ગયા હોય તો તે યોગોનું ફળ ઇચ્છામાત્ર જ છે.”

હવે વિવાહ અને દીક્ષા એ બન્નેનો સાધારણ નિયમ કહે છે.—

‘વિવાહદીક્ષયોર્લગ્ને, ધૂનેન્દૂ ગ્રહવર્જિતૌ ।

શુભૌ કેચિત્તુ જીવજ્ઞ-યુક્તમિન્દું શુભં વિદુઃ ॥૨૬॥

અર્થ—વિવાહ તથા દીક્ષાના લગ્નમાં સાતમું સ્થાન તથા ચંદ્ર એ બન્ને સ્થાન અહે કરીને રહિત હોય તો તે શુભ છે. કેટલાએક તો શુરુ અને બુધે કરીને યુક્ત એવા ચંદ્ર હોય તો તેને શુભ કહે છે.

સાતમું સ્થાન અહે કરીને રહિત હોય તો તે શુભ છે. તેને માટે સમર્પિ કહે છે કે—

“વૈધવ્યં સાપત્ન્યં, વન્ધ્યાત્વં નિષ્પ્રજત્વં દૌર્ભાગ્યમ્ ।

વન્ધ્યાત્વં ગર્ભચ્યુતિ-રર્કાઘા લગ્નતોડસ્તગાઃ કુર્યુઃ ॥૧૧॥”

“લગ્નથી સાતમે સ્થાને સૂર્ય રહેલો હોય તો તે વિવાહિત થયેલી કન્યાને વિધવા-પણું કરે છે, ચંદ્ર રહ્યો હોય તો સપત્ની (શિશ્ય) ને કરે છે, મંગળ રહ્યો હોય તો વધ્યાપણું કરે છે, બુધ રહ્યો હોય તો પ્રભરહિતપણું (વધ્યાપણું) કરે છે, શુરુ રહ્યો હોય તો દૌર્ભાગ્યપણું કરે છે, શુક રહ્યો હોય તો વેશ્યાપણું કરે છે, અને શનિ રહ્યો હોય તો ગર્ભપાત કરે છે.”

ચંદ્ર પશુ એકલો જ રહ્યો હોય તો તે શુભ છે. કેટલાએક બુધ અને શુરુ સહિત એવા ચંદ્રને શુભ કહે છે, કારણ કે તેઓ બુધ અને શુરુ સિવાયના બીજા અહોની સાથે રહેલા ચંદ્રનું ફળ આ પ્રમાણે કહે છે.—

“રવિના સગિ મોમેર્દિ, સુક કેઝર્દિ રાઘુના ।

અગરાસિગ્દ ચંદે, જુહોસો પવુચ્ચ ॥૧૧॥”

દરિદ્રા સમર્પી ચેવ, મરણં સસવત્તિઆ ।

કવાલિણી અ દુસ્સીલા, કમા નારી વિવાહિઆ ॥૨૧॥”

“અંદ્ર જે રશિમાં (સ્થાનમાં) રહ્યો હોય તે જ રશિમાં બે રવિ ૧, શનિ ૨, મંગળ ૩, શુક્ર ૪, કેતુ ૫ કે રાહુ ૬ રહ્યો હોય તો તે યુતિ દોષ કહેવાય છે. તે યુતિ દોષમાં વિવાહિત થયેલી નારી અત્યુક્તમે આ પ્રમાણે ૬૫ પામે છે.—રવિની યુતિ હોય તો તે સ્ત્રી દરિદ્ર થાય છે ૧. શનિની યુતિ હોય તો તે સાધ્વી થઈ જાય છે ૨, મંગળની યુતિ હોય તો તે મરણ પામે છે ૩, શુક્રની યુતિ હોય તો તે સપત્નીવાળી થાય છે ૪, કેતુની હોય તો તે કાપાલિની (પરિત્રાન્નિકા) થાય છે ૫, અને રાહુની યુતિ હોય તો તે કુશીળવાળી (કુલટા) થાય છે ૬.”

શુક્ર અને અંદ્રની યુતિ વિવાહને વિષે સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એમ બ્યવહાર-સારમાં કહ્યું છે, પણ સત્યસૂરિ તો આ પ્રમાણે કહે છે.—

“અન્યર્થેડન્યગૃહે વા, કુજબુધગુરુશુક્રશૌરિભિઃ સાર્ધમ્ ।

ન ભવતિ દોષાય શસ્ત્રી, પ્રદક્ષિણં યાતિ યદિ ચૈવામ્ ॥૨૧॥”

“અન્ય નક્ષત્રમાં કે અન્ય સ્થાનમાં મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર કે શનિની સાથે અંદ્રમા રહ્યો હોય, અને વળી બે તે અંદ્ર તે મંગળાદિકની દક્ષિણ (જમણી) ખાતુએ આલતો હોય તો તે અંદ્ર દોષને માટે નથી.”

વિશેષમાં દૈવજનવલ્લભ કહે છે કે—

“દ્વયાદ્યૈઃ કૌર્યુતે ચન્દ્રે વ્યસુઃ પ્રવ્રજિતઃ શુભૈઃ ।”

“જો અથવા તેથી અધિક કૂંર ગ્રહોએ કરીને અથવા સૌમ્ય ગ્રહોએ કરીને યુક્ત એવો અંદ્ર હોય ત્યારે બે દીક્ષા લીધી હોય તો તે મરણ પામે છે.”

ઉપર ત્રેવીશમા શ્લોકમાં લગ્નથી કે અંદ્રથી સાતમા સ્થાનમાં શુક્ર કે કર અહીં રહ્યો હોય તો તેને અમિત્ર દોષ કહ્યો છે, તે દોષનો મતાંતરે કરીને અપવાદ (ભંગ) કહે છે.—

પચ્ચપચ્ચાશમેવાંશં, જામિત્રં પરમં પરં ।

અંશાદુઃકૃન્તિ લગ્નેન્દ્રો-ર્ગર્હિતગ્રહદૂષિતમ્ ॥૨૭॥

અર્થ—કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે લગ્ન અને અંદ્રના જે અંશ કાર્ય વખતે અધિકાર કર્યો હોય તે અંશથી પંચાવનમો જ અંશ નિર્દિત (શુક્ર કે કર) ગ્રહ કરીને દૂષિત હોય તો તે પરમ અમિત્ર નામનો દોષ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવા.

લગ્ન અને અંદ્રના અધિકાર કરેલા અંશથી પંચાવનમો જ અંશ નિર્દિત ગ્રહ કરીને યુક્ત હોય તો તે નિર્દિત ગ્રહના જ કારણથી પરમ અમિત્ર નામનો દોષ થાય છે, માટે તેને જ કેટલાક આચાર્યો તરે છે—તજવાનું કહે છે. ભાવાર્થ એ છે જે—

જેટલામો નવાંશો લગ્નને વિષે અધિકાર (સ્વીકાર) કર્યો હોય તેટલામોજ સાતમા સ્થાનની રાશિમાં રહેલો નવાંશો પંચાવનમો હોય છે. તે જ રીતે ચંદ્ર પણ જે રાશિમાં જેટલામા નવાંશમાં હોય તે રાશિથી સાતમી રાશિનો તેટલામો નવાંશો ચંદ્રના નવાંશથી પંચાવનમો હોય છે, તેથી લગ્નના અંશથી અથવા ચંદ્રના અંશથી પંચાવનમા નવાંશમાં જો કૂર અહ કે શુક્ર હોય તો તે પરમ ભમિત્ર નામનો દોષ થાય છે. જેમ મેષ રાશિના પહેલા અંશમાં લગ્ન અથવા ચંદ્ર હોય અને તુલાના પહેલા અંશમાં કૂર અહ કે શુક્ર હોય, અથવા મેષના બીજા અંશમાં લગ્ન કે ચંદ્ર હોય અને તુલાના પછી બીજા અંશમાં કૂર અહ કે શુક્ર હોય, અથવા એજ રીતે ત્રીજા, ચોથા વિગેરે અંશોમાં તે તે પ્રમાણે હોય તો તે અવશ્ય તજવા યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે—

“લગ્નેન્દુસંયુતાદંશાત્, પચ્ચપન્ચાશદંશકે ।

ગ્રહોડન્યો યદ્યસૌ દોષો, ન ગુણૈરપિ હન્યતે ॥૧॥”

“લગ્ન કે ચંદ્રના અધિકાર કરેલા અંશથી પંચાવનમા અંશને વિષે જો કોઈ અહ આવતો હોય, અને જો તે દોષરૂપ થતો હોય તો તે દોષ બીજા ગુણોએ કરીને પણ હણાતો નથી” એમ દેવગણેશમાં કહ્યું છે, પરંતુ જો પંચાવનમા અંશથી ન્યૂન અથવા અધિક અંશે શુક્ર કે કૂર અહ હોય તો તે ભમિત્ર નામનો જ દોષ કહેવાય છે, પણ તે પરમ ભમિત્ર થતો નથી. જેમ કે મેષ રાશિના ત્રીજા અંશમાં લગ્ન કે ચંદ્ર હોય અને તુલાના પહેલા કે બીજા અંશમાં શુક્ર કે કૂર અહ હોય ત્યારે તે ત્રેપનમો કે ચોપનમો અંશ થયો અને ત્યારે મેષના પહેલા અંશમાં લગ્ન કે ચંદ્ર હોય અને તુલાના બીજા, ત્રીજા કે ચોથા અંશમાં કૂર અહ કે શુક્ર હોય ત્યારે તે મેષના પહેલા અંશથી છાપનમો, સત્તાવનમો કે અઠાવનમો અંશ થયો. વિગેરે સ્થળે કેવળ ભમિત્ર દોષ થાય છે, અને આ દોષ અત્યંત દુષ્ટ નથી એવો તેનો મત છે. આ મત ઘણાને પણ સંમત છે.

હવે પ્રતિષ્ઠાને આશ્રીને ગ્રહોની યુતિ અને દષ્ટિનું ફળ કહે છે—

સ્થાપને સ્યુર્વિધૌ યુક્તે, દષ્ટે ચાડરાદિભિઃ ક્રમાત્ ।

અગ્નિમી ઋદ્ધિ સિદ્ધાર્ચા, શ્રીપચ્ચત્વાગ્નિમીતયઃ ॥૨૮॥

અર્થ—પ્રતિષ્ઠાને વિષે જો ચંદ્ર મંગળે કરીને યુક્ત અથવા દષ્ટ (જેએલો) હોય તો અગ્નિનો ભય થાય ૧, ગુધે કરીને યુક્ત કે દષ્ટ હોય તો સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ૨, ગુરુએ કરીને યુક્ત કે દષ્ટ હોય તો સિદ્ધાર્ચા એટલે પ્રતિમા અધિષ્ઠાયક દેવ સહિત (પ્રભાવવાળી) થાય ૩, શુક્રે કરીને યુક્ત કે દષ્ટ હોય તો લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય ૪, શનિએ કરીને યુક્ત કે દષ્ટ હોય તો મૃત્યુ થાય ૫, અને રવિએ કરીને યુક્ત કે દષ્ટ હોય તો અગ્નિનો ભય થાય ૬. બીજી “ગુરુના સર્વપૂજિતા” ચંદ્ર જો ગુરુએ કરીને યુક્ત કે દષ્ટ હોય તો તે પ્રતિમા સર્વને પૂજવા લાયક થાય છે” એમ દેવગણેશમાં કહ્યું છે.

આ શ્લોકમાં સામાન્યથી દષ્ટિ શબ્દ કહ્યો છે, તો પણ પુષ્ટ એટલે સંપૂર્ણ અથવા ત્રિપાદ દષ્ટિ બાહ્યી.

હવે સર્વ શુભ કાર્યનાં લક્ષ્યોમાં સાધારણ રીતે તજવા યોગ્ય સમય છ સ્થેકે કરીને કહે છે.—

જન્મરાશિં જનંલગ્નં, તામ્યામન્ત્યં તથાઽપ્તમમ્ ।

લગ્નલગ્નાંશયોશ્વેશૌ, લગ્નાત્ પઘ્ઘાપ્તમૌ ત્યજેત્ ॥૨૯॥

અર્થ—જન્મની રાશિને, જન્મના લગ્નને, તે જન્મનેથી ખારમા તથા આઠમા (લગ્ન)ને તથા લગ્ન અને લગ્નાંશના સ્વામીઓ બે લગ્નથી છૂટકે કે આઠમે હોય તો તેને તજવા.

જન્મની રાશિને તજવી એટલે જન્મની જે રાશિ હોય તે રાશિ લગ્નકુંડળીમાં પહેલાં ભુવનમાં આવવી ન ભોંખે, અને તે જન્મરાશિ દીક્ષામાં શિષ્યની, પ્રતિષ્ઠામાં સ્થાપક અને શિષ્ય એ જન્મનેની તથા વિવાહમાં વર અને કન્યા એ જન્મનેની તજવાની છે. એ પ્રમાણે આગળ પણ સર્વત્ર બાબુલું. જન્મનું લગ્ન અહીં વર્જવાનું કહ્યું છે, પરંતુ નાશ્યદ્રમાં તે વળ્યું નથી. જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નથી ખારમા તથા આઠમા લગ્નને અહીં વર્જવાનાં કહ્યાં છે તે પ્રમાણે કોઈએ ચોધાને પણ વર્જવાનું કહ્યું છે. તે વિષે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“દમ્પત્યોરુપચયમં, જન્મક્ષાંદુદયતથ શુભલગ્નમ્ ।

નિધનં જ્યં ચ દિવુક્તં, નેટં શેપાણિ મધ્યાનિ ॥૧૦॥”

વર વહુની જન્મરાશિથી તથા જન્મલગ્નથી ઉપચય (૩-૬-૧૧) સ્થાનમાં રહેલી રાશિ બે વિવાહ સમયે લગ્નમાં હોય તો તે શુભ લગ્ન છે, અને આઠમા, ખારમા કે ચોથા સ્થાનની રાશિ બે લગ્નમાં હોય તો તે અશુભ છે, અને બાકીનાં લગ્નો મધ્યમ છે.” તથા—

“ચતુર્થદ્વાદશે કાર્યે, લગ્ને વહુગુણે યદિ ।

અપ્તમં તુ ન કર્તવ્યં, યદિ સર્વગુણાન્વિતમ્ ॥૧૧॥”

“બે ચોથા અને ખારમું લગ્ન ઘણા શુભવાળું હોય તો તે કરવા લાયક છે શુભ છે, પરંતુ બે આઠમું લગ્ન સર્વ ગુણે કરીને યુક્ત હોય તો પણ તે કરવા લાયક નથી” એમ ગર્ગ કહે છે. વિશેષ એ છે જે—

“અપ્તમર્ષોદયોદ્ભૂત-દોષો નશ્યતિ ભાવતઃ ।

લગ્નેશાપ્તમરાશીશૌ, મિથો મિત્રે યદા તદા ॥૧૨॥”

બે લગ્નનો સ્વામી અને આઠમી રાશિનો સ્વામી પરસ્પર મિત્ર હોય તો આઠમી રાશિથી અને લગ્નની રાશિથી ઉત્પન્ન થયેલો દોષ ભાવથી નાશ પામે છે” એમ બૃહસ્પતિ કહે છે.

“તથા ચતુર્થ રિષ્કં વા, મિત્રત્વેન શુભં સ્મૃતમ્ ।

ગુરુણા મૃગુણા કેન્દ્ર-ત્રિકોણરથેન ચેક્ષિતમ્ ॥૧૩॥”

“તથા ચોથું અને બારમું લગ્ન પરસ્પર મિત્રપણાએ કરીને યુક્ત હોય, અને કેન્દ્ર કે ત્રિકોણમાં રહેલા ગુરુ કે શુક્રની તેના પર દષ્ટિ પડતી હોય તો શુભ કહેલું છે” એમ સારંગ કહે છે. તથા—

“હોરાષ્ટમં જન્મગૃહાષ્ટમં વા, લગ્નં શુભં જ્ઞેયસિતેશ્ચિતં વૈત્ ।”

જો આઠમી હોરાનું લગ્ન હોય કે જન્મના સ્થાનથી આઠમા સ્થાનની રાશિનું લગ્ન હોય, અને તેના પર જો બુધ, ગુરુ કે શુક્રની દષ્ટિ પડતી હોય તો તે લગ્ન શુભ છે” એમ કેશવ કહે છે. તથા—

“જન્મગૃહજન્મમાખ્યા-મષ્ટમમવનં મૃતિપ્રદં લગ્ને ।

વ્યયહિવુકકેન્દ્રસંસ્થૈઃ, શુભગ્રહૈઃ શોભનં વલિમિઃ ॥૧૧॥”

“જન્મની રાશિથી કે જન્મના ગ્રહથી આઠમું લગ્ન જો લગ્નમાં હોય તો તે મૃત્યુ આપનારું છે, પરંતુ જો બારમા, ચોથા કે કેન્દ્રસ્થાનમાં બળવાન શુભ ગ્રહો હોય તો તે શુભ છે.” એમ અથવાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે.

મૂળ શ્લોકમાં લગ્નલગ્નાંશયોષ્ઠ એ પદમાં ચ શબ્દ લખ્યો છે. તેથી દ્રેષ્કાણુનો સ્વામી પણ લગ્નથી છઠ્ઠે કે આઠમે હોય તો તે પણ તજવા યોગ્ય છે. તે વિષે લક્ષ કહે છે કે—

“લગ્નસ્યેડપિ ગુરૌ દુષ્ટઃ, પદ્મસ્યો લગ્નનાયકઃ ।”

“લગ્નમાં ગુરુ રહ્યો હોય તો પણ જો લગ્નનો સ્વામી છઠ્ઠા સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે દુષ્ટ-અશુભ છે.” લક્ષ્મીધર પણ કહે છે કે—

“વિલગ્નાધિપતૌ પદ્મે, વૈધવ્યં સ્વાત્થાંશપે ।

દ્રેષ્કાણાધિપતૌ મૃત્યુ-વિલગ્ને વલ્લવત્યપિ ॥૧૧॥

“લગ્નનો સ્વામી તથા નવાંશનો સ્વામી જો છઠ્ઠે સ્થાને રહ્યો હોય તો વિધવા-પણું પ્રાપ્ત થાય છે, અને દ્રેષ્કાણુનો સ્વામી છઠ્ઠે હોય તો લગ્ન બળવાન છતાં પણ મૃત્યુ થાય છે.”

લગ્નનો સ્વામી આઠમે સ્થાને હોય તો તે અશુભ જ છે. તેથી પણ (તે કરતાં પણ) જો આઠમા લગ્નમાં રહેલો લગ્નનો સ્વામી લગ્નના દ્રેષ્કાણુથી બાવીશમા દ્રેષ્કાણુમાં હોય તો તે ઘણાજ અશુભ છે. વળી જો લગ્નનો સ્વામી અને આઠમા લગ્નનો સ્વામી એકજ દ્રેષ્કાણુમાં રહ્યા હોય તો તે કરતાં અત્યંત વધારે અશુભ છે. લગ્નના, નવાંશના અને દ્રેષ્કાણુના સ્વામી જો છઠ્ઠે કે આઠમે રહ્યા હોય તો તેનું કૃણ રત્નમાલાભાષ્યમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“વર્ષમાસદિનૈર્ગૃહ-દ્રેષ્કાણનવમાંશપાઃ ।

રાશિમાનેન દાસ્યન્તિ, ફલમિત્યાહ શૌનકઃ ॥૧૧॥”

“છટ્ટે કે આઠમે સ્થાને રહેલો લગ્નનો સ્વામી રાશિને અનુસારે એટલે બેટલામી રાશિ હોય તેટલી સંખ્યાવાળા વર્ષો કરીને તેનું કળ આપે છે. એ જ પ્રમાણે ટ્રેન્કાણનો સ્વામી તેટલે માસે અને નવમાંશનો સ્વામી તેટલા દિવસે કળ આપે છે. એમ શૌનક કહે છે.”

મૂળ શ્લોકમાં પઢઠાઢટમૌ કલુ છે. તેના ઉપલક્ષણથી બારમા સ્થાનમાં રહેલો લગ્નનો સ્વામી પણ શુભ નથી. તેથી કરીને લગ્નનો અને લગ્નાંશનો સ્વામી છટ્ટે, આઠમે કે બારમે હોય તો તે શુભ નથી. એમ સિદ્ધ થયું. તેના અપવાદ આ પ્રમાણે છે—વૃશ્ચિક લગ્ન કે વૃશ્ચિકનો નવમાંશ અહલુ કર્યો હોય તો તેનો સ્વામી મંગળ બે મેષ રાશિમાં રહ્યો હોય તો કાંઈપણ હોય નથી, કેમ કે તે બન્નેનો સ્વામી (મંગળ) એક જ છે એ જ રીતે વૃષભ લગ્ન અથવા તેનો અંશ અહલુ કર્યો હોય ત્યારે તેનો સ્વામી શુક બે તુલામાં રહ્યો હોય તથા કુંભ લગ્ન અથવા તેનો અંશ અહલુ કર્યો હોય ત્યારે તેનો સ્વામી શનિ બે મકરમાં રહ્યો હોય તો બન્નેનો સ્વામી એક હોવાથી કાંઈ પણ હોય નથી. કલુ છે કે—

“ન વૃશ્ચિકં હન્તિ કુજોઽજવર્તી,

વૃષં ન શુક્રોઽપિ તુલાધરસ્થઃ ।

તથૈવ કુંભં રવિજો ન હન્તિ,

મૃગસ્થિતો વા તત્તુલંગં વ્યવસ્થઃ ॥૧૧॥”

“મેષ રાશિના લગ્નમા રહેલો મંગળ વૃશ્ચિકને હણતો નથી, તુલા રાશિના લગ્નમાં રહેલો શુક વૃષને હણતો નથી, તથા મકર રાશિરૂપ વ્યવ (૧૨) સ્થાનમાં રહેલો મંગળ પહેલા સ્થાનમાં રહેલા કુંભને હણતો નથી.” વળી આજ યુક્તિએ કરીને મેષ કે તુલા રાશિમાં જન્મલગ્ન કે જન્મરાશિ હોય તો તે મેષ અને તુલાથી આઠમા રહેલા વૃશ્ચિક અને વૃષ પણ લગ્નપણે અહલુ કરવામાં આવે તો તે હોયને માટે નથી. તે વિષે વિવાહ-વૃંદાવનમાં કલુ છે કે—

“વ્યલિવૃષં જનનર્ક્ષવિલગ્નયોર્મવનમદમમચ્ચુદિતં ત્યજેત્ ।”

“જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નને વિષે (મધ્યે) વૃશ્ચિક અને વૃષ સિવાય બીજા આઠમા ભવનરૂપ લગ્ન તજવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ વૃશ્ચિક અને વૃષ એ બેજ આઠમા સ્થાનમાં રહેલા સારા છે.” તથા—

“જન્મરાશિજન્મલગ્નાભ્યાં દ્વાદશમષ્ટમં ચ લગ્નેશં ત્યજેત્ ।

“જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નથી બારમો અને આઠમો લગ્નનો સ્વામી તજવા યોગ્ય છે” એમ પણ રત્નમાલાભાષ્યમાં કહ્યું છે.

इन्दुकूरयुतं लग्नं, तथा लग्नोदिवांशकान् ।

अधिकांशग्रहं दृश्य-गृहाद्वर्गगणि त्यजेत् ॥३०॥

અર્થ—લગ્નમાં ચંદ્ર કે કોઈ પણ કૂર અહીં હોય તો તે લગ્ન તબવું, તથા લગ્નમાં કહેલા નવાંશો બે ચંદ્ર કે કૂર અહીં કરીને યુક્ત હોય તો તે પણ તબવા, તથા લગ્નના ઇષ્ટ અંશથી અધિક અંશમાં રહેલા અહીં (ચંદ્ર અથવા કૂર અહીં) હુષિત સ્થાનથી પહેલાં પણ તબવે.

લગ્નમાં ચંદ્ર તથા કૂર અહીં તબવા માટે લલ્લ પણ કહે છે કે—

“સૌમ્યગ્રહયુક્તમપિ, ગ્રાયઃ શશિનં વિવર્જયેત્લગ્ને ।

કૂરગ્રહં ન લગ્ને, કુર્વાન્નવપન્ચમધને વા ॥૧૧॥”

“લગ્નમાં ચંદ્ર બે સૌમ્ય અહીં કરીને યુક્ત હોય તો પણ તે પ્રાચે કરીને તબવા લાયક છે. (અર્થાત્ કૂર અહીં કરીને યુક્ત હોય તો અવશ્ય તબવા યોગ્ય છે.) તથા લગ્નમાં કૂર અહીં કરવે નહીં એટલે તબવા યોગ્ય છે, તેજ પ્રમાણે નવમા સ્થાનમાં અને ધીમ સ્થાનમાં પણ કૂર અહીં તબવે.” તથા—

“લગ્નસ્થે તપને વ્યાલો, ૧ રસાતલમુખઃ કુજે ૨ ।

શ્ચયો મન્દે ૩ તમો રાહૌ, ૪ કેતાવન્તકસંજિતઃ ૫ ॥૧૧॥

યોગેષ્વેષુ કૃતં કાર્યં, મૃત્યુદારિણ્યશોકદમ્ ।”

“લગ્નમાં સૂર્ય રહ્યો હોય તો તે વ્યાલ યોગ કહેવાય છે ૧, મંગળ રહ્યો હોય તો તે રસાતલમુખ નામનો યોગ કહેવાય છે ૨. શનિ હોય તો ક્ષય યોગ ૩, રાહુ હોય તો તમ યોગ ૪ અને કેતુ હોય તો તે અંતક નામનો યોગ કહેવાય છે ૫. આ યોગમાં કહેલું અર્થ મૃત્યુ, શોક અને દારિદ્ર્ય આપનારું થાય છે” એમ દેવસૂત્રી કહે છે.

“લગ્નોદિતાંશિકાન્” એટલે લગ્નને વિષે ઉક્તિ એટલે કહેલા બે કન્યાદિક નવાંશો છે તે પણ ચંદ્ર કે કૂર અહીં યુક્ત હોય તો તબવા લાયક છે એટલે કે બે રાશિમાં ચંદ્ર કે કૂર અહીં હોય તે રાશિના નામવાળો લગ્નેશનો (લગ્નના સ્વામીનો) નવાંશક પણ તબવા યોગ્ય છે. તે વિષે ગદાધર કહે છે કે—

“યસિન્ રાશૌ ભવેચ્ચન્દ્ર-સ્તમંશં પરિવર્જયેત્ ।

તસાદ્ ભવેચ્ચ વૈષ્ણવ્ય-માવર્વાન્મુનયો જગુઃ ॥૧૧॥

યસિન્ રાશૌ ભવેત્ કૂર-સ્તમંશં પરિવર્જયેત્ ।

લગ્ને મૃત્યું વિજાનીયાત્, પન્ચમેડન્દે ન સંશયઃ ॥૧૨॥

“જે રાશિમાં ચંદ્ર હોય તે અંશને લગ્નમાં વર્જવે, કારણ કે તેથી એક વર્ષ સુધીમાં કન્યાને વિધવાપણું પ્રાપ્ત થાય છે એમ મુનિઓ કહે છે. વળી જે રાશિમાં કૂર અહીં હોય તે અંશને પણ લગ્નમાં વર્જવે, કારણ કે તેથી પાંચમે વર્ષે મૃત્યુ થાય છે એમ ભણવું. તેમાં કોઈ પણ સંશય નથી.”

તથા અધિકાંશગ્રહ એટલે લગ્નમાં અધિકાર કરેલો જે અંશ ઉચ્ચ પામેલો હોય તે અંશથી અધિક એટલે આગળના અંશોમાં જે અહીં રહ્યો હોય તે અહીં ભાવરીતિએ

કરીને આગળના સ્થાનમાં જ રહેલો કહેવાય છે, કારણ કે તે આગળના સ્થાનનું જ ફળ આપે છે. તેથી આ રીતિએ કરીને ૫ ! તે અહીં તે સ્થાન આશ્રય કરાતું છતું બે દોષને પામતું હોય તો તે પહેલાના સ્થાનમાં રહેલા અહીંને પણ તજવો બેધ એ. અર્થાત્ તે અહીં તે સ્થાન પ્રાપ્ત નથી કર્યું ના પણ તે (સ્થાન) દ્વિપિત છે. તે વિષે ભાસ્કર કહે છે કે—

“લગ્નોદિતાંશાભ્યધિકો ગ્રહો યો, ભાવેઽગ્રિમે ભાવફલેન સ સ્યાત્ ।
ગ્રહો યદા ભાવફલેન યાતિ, સ્થાને નિપિદ્ધે તમર્પીહ જહ્યાત્ ॥૧૧॥”

“લગ્નમાં કહેલા અંશથી અધિક અંશમાં રહેલો જે અહીં હોય તે ભાવફળે કરીને આગળના સ્થાનમાં છે એમ જણવો, તેથી બે કોઈ પણ અહીં (કર અહીં) ભાવફળે કરીને નિષિદ્ધ (દ્વિપિત) સ્થાનમાં ગયો હોય તો તેને પણ અહીં (લગ્નમાં) તજવો.” અહીં એ ભાવાર્થ છે કે—લગ્નના જે (જેટલા) અંશો કહેલા હોય તે (તેટલા) અંશોમાં જે અહીં રહ્યો હોય તે અહીં તે જ સ્થાનના ફળને આપે છે અને જે અહીં તેટલા અંશોને ઉલ્લંઘન કરીને રહ્યો હોય તે અહીં આગળના સ્થાનના ફળને આપનારો હોય છે. એ જ રીતે બીજા, ત્રીજા, ચોથા વિગેરે સર્વે સ્થાનોમાં જાણવું તે વિષે ભાસ્કરે જ કહ્યું છે કે—

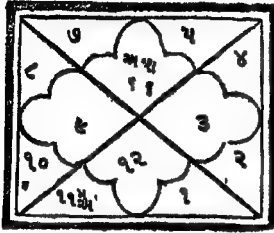
“લગ્નસ્ય ચેઽંશા ઉદિતા ગ્રહોય-સ્તેષુ સ્થિતઃ સ્થાનફલં સ દત્તે ।
યસ્તાનર્તાતઃ મ ભવેદ્ દ્વિતીયઃ, રથાનેષુ શેષેષ્વપિ ચિન્ત્યમેતન્ ॥૧૧॥”

લગ્નના જે (જેટલા) અંશો કહેલા હોય તે (તેટલા) અંશો સુધીમાં જે અહીં રહેલો હોય તે અહીં તે જ સ્થાનના ફળને આપે છે. અને જે અહીં તે અંશોને ઉલ્લંઘન કરી ગયો હોય તે અહીં બીજા (બીજા સ્થાનમાં રહેલો) થાય છે. એ જ રીતે બીજા સર્વે સ્થાનોમાં જાણવું.” દેવગવદ્ધલમાં પણ કહ્યું છે કે—

“લગ્નસ્યઃ પ્રોચ્યતે સોઽય, ગ્રહો ય ઉદિતાંશગઃ ।
દ્વિતીયોઽન્નુદિતાંશસ્યઃ, સર્વરાશિષ્વયં ક્રમઃ ॥૧૧॥”

“જે અહીં કહેલા અંશોમાં રહેલો હોય તે અહીં લગ્નમાં રહેલો કહેવાય છે અને જે અહીં કહેલા અંશોમાં રહેલો ન હોય અર્થાત્ તેને ઉલ્લંઘન કરી ગયો હોય તે અહીં બીજા સ્થાનમાં રહેલો કહેવાય છે. આજ કમ સર્વ રાશિઓને વિષે જાણવો.” અહીં સર્વ રાશિઓને વિષે એમ જે કહ્યું તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે.—લગ્નમાં રહેલો જેટલાનો અંશ કાર્ય વખતે વર્તતો હોય તેટલાનો જ અંશ ખારે સ્થાનોને વિષે વર્તે છે એમ જાણવું; તેથી કરીને જે કોઈ સ્થાનને વિષે જે અહીં વર્તમાન અંશને ઓળંગીને રહ્યો હોય તે (અહીં) તેની આગળના સ્થાનમાં જ રહેલો જાણવો. તેથી કરીને “દ્વિપિતગૃહાદ-વાંગપિ ત્યજેત્” દ્વિપિત સ્થાનથી પહેલાં પણ વર્તવો” એમ જે મૂળ શ્લોકમાં કહ્યું તેનો આજ ભાવાર્થ (તાત્પર્ય) થયો. આ રીતે પણ આગળના સ્થાનમાં રહેલો આ (વર્તમાન) અહીં નજવાનો કહ્યો હોય તો તેનું લગ્ન લેવું નહીં. એમ કોઈ પ્રતિષ્ઠામાં કન્યા આ મિ ૪૩

લગ્ન છે અને કાર્ય વખતે છઠ્ઠો મિથુનાંશ અહલ્ય કર્યો છે. તેથી જો કુંભ (લગ્નથી છઠ્ઠી) રાશિમાં સાતમા, આઠમા, વિગેરે અંશોમાં મંગળ રહ્યો હોય તો તે (અહ) ભાવરીતએ કરીને મીનમાં રહેલો હોવાથી સાતમા સ્થાનમાંજ ગણાય, (અને સાતમું સ્થાન વજ્ર્ય છે.) તેથી કરીને તે લગ્ન (કન્યા લગ્ન) પણ ત્યાગ કરવા લાયક છે. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે.—

આજ પ્રમાણે સર્વત્ર બંધવું. અહીં કોઈ શંકા કરે કે—

“જ્યારે આ ભાવરીતએ કરીને દ્વિપિત થયેલું સ્થાન તજવા યોગ્ય કહ્યું ત્યારે એજ રીતએ જે સ્થાન અહે કરીને શોભિત હોય તે સ્થાન આદરવા લાયક પણ થશે.” આવી શંકા કરવી નહીં, કેમ કે આવા (ભાવરીતથી થયેલા) શુભોત્ત્ કૃત્રિમપણું

હોવાથી અનાદર કરવાને જ યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે—

“નાઙ્ગીકારો ભાવજાનાં ગુણાનાં, તદ્દોષાણાં તત્ત્વતસ્ત્યાગ एव ।

ભાવવ્યક્તાવષ્ટમઃ વં ગતોડપિ, ત્યાજ્યો લગ્નાત્સપ્તમઃ સપ્તસપ્તિઃ ॥૧૧॥”

“ભાવરીતથી ઉત્પન્ન થયેલા શુભોત્તે અંગીકાર કરવા નહીં અને તેનો (ભાવ-રીતથી ઉત્પન્ન થયેલા) દોષોને વાસ્તવિક રીતે ત્યાગ જ કરવાનો છે, તેથી કરીને ભાવની સ્પષ્ટતાને વિષે (ભાવરીતએ કરીને) સૂર્ય લગ્નથી આઠમા સ્થાનમાં ગયો હોય તો પણ તે લગ્નથી સાતમા સ્થાનમાં જ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવો.”—તથા—

“સપ્તમસ્યો યદા ચન્દ્રો, ભવેદ્ ભાવફલાષ્ટમઃ ।

ન તદા દીયતે લગ્નં, શુભૈઃ સર્વપ્રદૈરપિ ॥૧૨॥”

“સાતમા સ્થાનમાં રહેલો ચન્દ્ર જો ભાવક્ષણે કરીને આઠમો થતો હોય તો તે વખતે સર્વ અહે શુભ હોય તો પણ લગ્ન દેવું નહીં” તથા—

“પ્રત્યાલ્લેયઃ પાશ્વિકોડપીહ દોષઃ, સમ્યગ્વ્યાપી યો ગુણઃ સોડનુગમ્યઃ ।

યસ્માદંશૈર્દેહમાવાધિકઃ સ-ન્ન સ્યાદ્ ભૂત્યૈર્ભાર્ગવઃ પચ્ચમોડપિ ॥૧૩॥”

“આ વિવાહાદિકના લગ્નમાં એક પક્ષનો દોષ પણ નિષેધ-અનાદર કરવા લાયક છે, અને જે શુભ સારી રીતે વ્યાપીને રહ્યો હોય તે જ અનુસરવા યોગ્ય છે, જેથી કરીને અંશોએ કરીને લગ્નના ભાવથી અધિક થયેલો પાંચમો શુક્ર પણ આખાદીને માટે નથી (શુભઃ નથી). અર્થાત્ ચોથા સ્થાનમાં રહેલો શુક્ર જો અંશોએ કરીને લગ્નના ભાવથી અધિક સ્થાનમાં રહેલો પાંચમા સ્થાનમાં જતો હોય તો પણ તે શુભ નથી.” આ સર્વ હકીકત વિવાહને, આશ્રીને વિવાહ વૃંદાવનાદિક અંશોમાં કહી છે.

ભવેજ્જન્મનિ જન્મર્થાન્ મૃત્યુધામનિ યો વ્રહઃ ।

શુભોડપિ લગ્નવર્ત્યેષ, સર્વકાર્યેષુ નો શુભઃ ॥૧૪॥

અર્થ—જન્મ સમયે જન્મરાશિથી અથવા જન્મ લગ્નથી આઠમા સ્થાનમાં જે ગ્રહ રહ્યો હોય તે બે કદાચ શુભ હોય તો પણ વિવાહાદિક સર્વ શુભ કાર્યમાં લગ્નને વિષે વર્તતા તે ગ્રહ શુભ નથી.

જન્મને વિષે જોટલે જન્મસમયે, જન્મકર્તા જોટલે ઋક્ષ શબ્દના બે અર્થ હોવાથી જન્મરાશિથી અથવા જન્મલગ્નથી, શુભ હોય તો પણ અર્થાત્ કૈં અહંતું તો શું કહેવું? વળી ભાસ્કર તો આ પ્રમાણે કહે છે—

“જન્મર્ણજન્મલગ્નાભ્યાં, યૌ રન્ધ્રેશવધાવ્ટમે ।

લગ્ને તાંશ્ચ તદંશાંશ્ચ, તદ્રાશીનપિ ચ લ્યજેત્ ॥૧૧॥”

“જન્મરાશિથી તથા જન્મલગ્નથી જે આઠમા સ્થાનમાં સ્વામી લગ્નને વિષે આઠમે હોય તે આઠમાના સ્વામી તથા તેના અંશો તથા તે આઠમી રાશિનો ત્યાગ કરવો.”

શનિસ્ત્રિકોણકેન્દ્રસ્થો, વલીયાન્ સુહૃદીક્ષિતઃ ।

કુજઃ કેન્દ્રાન્ત્યધર્માવ્ટ-સ્થિતો વા મદ્રમજ્જનઃ ॥૩૨॥

અર્થ—ત્રિકોણમાં કે કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો શનિ અતિ બળવાન અને તેના મિત્રવડે બેવાયેલો (તેના પર તેના મિત્રની દૃષ્ટિ પડતી) હોય અથવા કેન્દ્રસ્થાનમાં ખારમા સ્થાનમાં, નવમા સ્થાનમાં કે આઠમા સ્થાનમાં રહેલો મંગળ પણ અત્યંત બળવાન અને તેના મિત્રવડે બેવાયેલો હોય તો ભદ્રલગ્ન નામનો યોગ થાય છે. આ કુયોગની સાર્થક સંજ્ઞા છે. અર્થાત્ અશુભ છે. આઠમા સ્થાનમાં રહેલા મંગળનું કૃળ ગર્ભે આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

“લગ્નાદ્ ભૌમેડવ્ટમગે, દમ્પત્યોર્વહ્નિના સૃતિઃ સમકમ્ ।

જન્મનિ યો વાડવ્ટમગ-સાસ્મિલ્લગ્નં ગતે વાડપિ ॥૧૧॥”

“મંગળ બે લગ્નથી આઠમા સ્થાનમાં રહ્યો હોય અથવા જન્મસમયે જે ગ્રહ આઠમે હોય તે ગ્રહ બે વિવાહના લગ્નમાં રહ્યો હોય તો પણ તે વર વહુનું એક સાથે જ અગ્નિથી મૃત્યુ થાય છે.”

રવિઃ કુજોર્કજો રાહુઃ, શુક્રો વા સપ્તમસ્થિતઃ ।

હન્તિ સ્થાપકકર્તારી, સ્થાપ્યમપ્યવિલમ્બિતમ્ ॥૩૩॥

અર્થ—રવિ, મંગળ, શનિ, રાહુ અથવા શુક્ર બે સાતમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો પ્રતિષ્ઠા કરનાર શુક્રને, પ્રતિષ્ઠા સ્થાપના કરનારને અને જિંબને પણ શીઘ્રપણે હણે છે. આ જ્ઞેય પ્રતિષ્ઠાને આશીને બાણવો.

લગ્ના ૧ મૃતુ ૪ સ્મર ૭ ગો રાહુઃ, સર્વકાર્યેષુ વર્જિતઃ ।

ત્રિપદેકાદશઃ શસ્ત્રો, મધ્યમઃ ગ્રેપરાશિષુ ॥૩૪॥

અર્થ—પહેલા, ચોથા અને સાતમા સ્થાનમાં રહેલો રાહુ મર્વ કાર્યમાં વર્જ્ય છે. ત્રીજા, છઠ્ઠા અને અગિયારમા સ્થાનમાં રહ્યો રાહુ તો ને શુભ છે અને તે સિવાય બીજા સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે મધ્યમ છે.

સર્વ કાર્યમાં એટલે દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે (વિવાહ) કાર્યમાં. કેતુને-માટે નારયદ્રમાં કહ્યું છે કે—“પહેલા અને સાતમા સ્થાનમાં રહેલા તથા ચંદ્રે કરીને યુક્ત એટલે ચંદ્રની સાથે રહેલા કેતુ તબવા યોગ્ય છે, ત્રીજા, છઠ્ઠા અને અગિયારમા સ્થાનમાં. રહ્યો હોય તો તે અહુલ્ય કરવા યોગ્ય (શુભ) છે અને બાકીનાં સ્થાનોમાં રહ્યો હોય તો તે મધ્યમ છે.” આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે—રાહુ જે નવમે કે. પારમે રહ્યો હોય તો તે પણ શ્રેષ્ઠ છે. અન્યથા (જો શ્રેષ્ઠ ન હોય તો) કેતુને ત્રીજા-કે છઠ્ઠા સ્થાનની પ્રાપ્તિનો અસંભવ થાય. આ રીતે સામાન્યથી ઘટિકા લેખને વિષે વલ્લ્ય દોષો કહ્યા.

હવે પ્રતિષ્ઠાદિક સર્વ કાર્યના ઘટિકા લેખમાં સાધારણ ભંગ આપનારી (અશુભ) ગ્રહોની સંસ્થા (વ્યવસ્થા) આ પ્રમાણે છે—શનિ, રવિ, ચંદ્ર અને મંગળ લેખમાં રહ્યા હોય તો તે અશુભ છે. ચંદ્ર, મંગળ, યુધ, શુક્ર અને શુક્ર આઠમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે અશુભ છે. ચંદ્ર, શુક્ર, લેખનો સ્વામી અને તેના અંશનો સ્વામી છઠ્ઠા સ્થાને રહ્યા હોય તો તે અશુભ છે, તથા સાતમા સ્થાને રહેલા સર્વે ગ્રહો અશુભ છે. તે વિષે ત્રિવિક્રમ કહે છે કે—

“ત્યાજ્યા લગ્નેઽન્વયો મન્દાત, વષ્ટે શુક્રેન્દુલગ્નપાઃ ।

રન્ત્રે ચન્દ્રાદયઃ પચ્ચ, સર્વેઽસ્તેન્વગુરુ સમૌ ॥૧૧॥”

“લેખને વિષે શનિથી આરંભીને ચાર ગ્રહો (શનિ, રવિ, ચંદ્ર મંગળ) વલ્લ્ય છે. છઠ્ઠા સ્થાનને વિષે શુક્ર ચંદ્ર અને લેખનો સ્વામી વલ્લ્ય છે, આઠમા સ્થાનમાં ચંદ્રથી આરંભીને પાંચ ગ્રહો (ચંદ્ર, મંગળ, યુધ, શુક્ર, શુક્ર) વલ્લ્ય છે, પરંતુ કેટલાકના મતે ચંદ્ર અને શુક્ર એ બે ગ્રહો સાતમા સ્થાનમાં સમ એટલે ઉદારી (મધ્યમ) છે. અહીં રાહુને શનિ જેવો બાણ્યો.”

સર્વ કાર્યોમાં શુભ ગ્રહની સંસ્થા દેવશવલ્લભમાં આ પ્રમાણે કહી છે—

“લગ્નાદુપચયસ્યે ૩-૬-૧૦-૧૧, ડર્કેન્ત્યા ૧૨ સ્ત ૭ કર્મા ૧૦ ય ૧૧ મે વિઘ્નૌ ।

શ્લોષીપુત્રેઽર્કપુત્રે ચ, દુશ્ચિક્વ્ય ૩ રિપુ ૬ લાજ ૧૧ મે ॥૧૧॥

ત્યક્તરિષ્યા ૧૨ ઘટમે ૮ સૌમ્યે, જીવેઽઘ્ટા ૮ રિ ૬ વ્યયો ૧૨ જિજ્ઞતે ।

સર્વકાર્યાણિ સિધ્યન્તિ, ત્યક્તવ્રત્સપ્તમે સિતે ॥૩૧॥”

“લેખથી ઉપચય (૩-૬-૧૦-૧૧) સ્થાનમાં સૂર્ય રહ્યો હોય, પારમાં, સાતમા, દશમા અને અગિયારમા સ્થાનમાં ચંદ્ર રહ્યો હોય, મંગળ અને શનિ ત્રીજા, છઠ્ઠા અને અગિયારમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય, યુધ પારમાં અને આઠમા સિવાય બીજા કોઈ પણ સ્થાનમાં રહ્યો હોય, શુક્ર આઠમા, છઠ્ઠા અને પારમાં સિવાય બીજા કોઈ પણ સ્થાનમાં રહ્યો હોય, તથા શુક્ર છઠ્ઠા અને સાતમા સ્થાન સિવાય બીજા કોઈ પણ સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.” આ ઉત્તર અને અશુભ (અધમ) પ્રકારની સંસ્થાથી જે ગ્રહો બાકી રહ્યા હોય તે મધ્યમ સંસ્થાના બાણ્યો. ચંદ્ર આ પ્રમાણે—

	ઉત્તમ	મધ્યમ	અધમ
રવિ	૩-૬-૧૦-૧૧	૨-૪-૫-૮-૯ ૧૨	૧-૭
ચંદ્ર	૧૨-૭-૧૦-૧૧	૩-૨-૪-૫-૯	૬-૮-૧
મંગળ	૩-૬-૧૧	૨-૪-૫-૬-૧૦-૧૨	૧-૭-૮
બુધ	૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૧૦-૧૧	૧૨	૮
શુક્ર	૧-૨-૩-૪-૫-૭-૮-૧૦-૧૧	૬-૧૨	૮
શુકે	૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨	૦	૬-૭
શનિ	૩-૬-૧૧	૨-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૨	૧-૭
રાહુ	૩-૬-૧૧	૨-૫-૮-૯-૧૦-૧૨	૧-૪-૭
કેતુ	૩-૬-૧૧	૨-૫-૮-૯-૧૦-૧૨	૧-૪-૭

આ રીતે સર્વ કાર્યમાં સામાન્ય રીતે ઝાહોની સંસ્થા છે. હવે દીક્ષાના લગ્નમાં અસાધારણ (વિશેષ) શુભ ઝાહોની સંસ્થાને કહે છે.—

દીક્ષાયાં તરગિર્ધનત્રિતનયારિસ્થઃ શશી દ્વિ ત્રિ પદ્-
વ્યોમરથઃ ક્ષિતિભૂસ્ત્રિપદ્મશનગો જ્ઞેયૌ વ્યયાષ્ટોઽજ્ઞિતૌ ।

શુક્રાઽન્ત્યારિસુતત્રિધર્મધનગો મન્દો ધનત્રાત્પદ્-
પુત્રચ્છિદ્રગતશ્ચ શોભનતમઃ સર્વે ચ લાભસ્થિતાઃ ।૩૫।

અર્થ—દીક્ષાની લગ્નકુંડળીમાં જો સૂર્ય ખીન્ને, ત્રીન્ને, પાંચમે કે છઠ્ઠે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે અત્યંત શુભ છે. ચંદ્ર ખીન્ને, ત્રીન્ને, છઠ્ઠે કે દશમે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે શુભ છે, મંગળ ત્રીન્ને, છઠ્ઠે, દશમે સ્થાને રહેલા શુભ છે, બુધ તથા શુક્ર બારમા તથા આઠમા સિવાયના ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૧૦-૧૧ સ્થાનોમાં રહેલા શુભ છે, શુકે બારમે, છઠ્ઠે, પાંચમે, ત્રીન્ને, નવમે કે બીન્ને સ્થાને રહેલા શુભ છે, તથા શનિ ખીન્ને, ત્રીન્ને, છઠ્ઠે, પાંચમે કે આઠમે રહેલા શુભ છે. બીજી સર્વ ઝાહો અગિયારમે સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ છે. આ સર્વ ઝાહો ઉપર કહેલા સ્થાનોમાં રહ્યા હોય તો દીક્ષાના લગ્નમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેઓ રેખા આપનારા છે એમ અનુવૃત્તિ. હર્ષપ્રકાશ વિગેરે અથવા તો ઝાહોની ઉત્તમાદિક ત્રાપ્ત પ્રકારની રચના આ પ્રમાણે કરી છે—

“દૃષ્ણં છ રવિ નિ દૃષ્ણં મર્ગી કુજ તિ ચ વહુ
તિ દૃષ્ણં વસમો ।

• કિંદ વિશેષેણ ય ગુરુ મુરો નિ જ છ નવ વારસમો ॥૧॥

મંદો દુ પળ છ અહમો, સુક વિળા સન્નિગારસહા સુહ્યા ।

ચંદાડ કૂર સત્તમ, અહઅસુહા દિક્ષસમયમ્મિ ॥૨॥

રવિ તિ ૩ સસિ સત્ત દસમો, બુદ્ધેગ ચઠ સત્ત નવ

ગુરુ તિ છ દો ।

સુકો દુ પંચ સળિ તિઅ, મજ્ઞિમ સેસા અસુહ સન્ને ॥૩॥ ”

“હીક્ષાને સમયે રવિ બીજે, પાંચમે અને છઠ્ઠે રહ્યો હોય, ચંદ્ર ત્રીજે, બીજે, કે છઠ્ઠે રહ્યો હોય, મ ગળ ત્રીજે, છઠ્ઠે કે દશમે હોય, બુધ ત્રીજે, બીજે, છઠ્ઠે, પાંચમે કે દશમે હોય, શુક્ર કેંદ્ર કે ત્રિકોણ (૧-૪-૭-૧૦-૬-૫) સ્થાને હોય, શુક્ર ત્રીજે, છઠ્ઠે, નવમે કે બારમે હોય, શનિ બીજે, પાંચમે, છઠ્ઠે કે આઠમે હોય તથા શુક્ર વિના બીજા સર્વે અહિં અગિયારમે સ્થાને હોય તો આ સર્વે શુભ (ઉત્તમ) છે. તેમજ ચંદ્રથી સાતમે સ્થાને ફર અહ રહ્યા હોય તો તે અત્યંત અશુભ છે. તથા રવિ ત્રીજે સ્થાને રહ્યો હોય, ચંદ્ર સાતમે કે દશમે સ્થાને હોય, બુધ પહેલે, ચોથે, સાતમે કે નવમે સ્થાને હોય, શુક્ર ત્રીજે, છઠ્ઠે કે બીજે સ્થાને હોય, શુક્ર બીજે કે પાંચમે હોય અને શનિ ત્રીજે સ્થાને હોય તો તે સર્વે મધ્યમ છે. બાકીના સર્વે અશુભ છે.” સ્થાપના નીચે પ્રમાણે—

	ઉત્તમ	મધ્યમ	અધમ
રવિ	૨-૫-૬-૧૧	૩	૧-૪-૭-૮-૯-૧૦-૧૨
ચંદ્ર	૨-૩-૬-૧૧	૭-૧૦	૧-૪-૫-૮-૯-૧૨
મંગળ	૩-૬-૧૦-૧૧	૦	૧-૨-૪-૫-૭-૮-૯-૧૨
બુધ	૩-૨-૬-૫-૧૦-૧૧	૧-૪-૭-૯	૮-૧૨
શુક્ર	૧-૪-૭-૧૦-૬-૫-૧૧	૩-૬-૨	૮-૧૨
શનિ	૩-૬-૬-૧૨	૨-૫	૧-૭-૪-૮-૧૦-૧૧
શક્ર	૨-૫-૬-૮-૧૧	૩	૧-૪-૭-૯-૧૦-૧૨
કેતુ	૩-૬-૧૧	૨-૫-૮-૯-૧૦-૧૨	૧-૪-૭

અહીં આ રહેલ છે.—

“અહવાવિ મજ્ઞિમવલં, કાઠ્ઠણ સળિં ગુરું ચ વલવંતં ।

અવલં સુવકં લગ્ને તો, દિક્ષલં દિજ્ઞા સીસસ્સ ॥૧॥ ”

“અથવા તો લગ્નમાં શનિને મધ્યમ બળવાળો કરીને, શુક્રને બળવાન કરીને તથા શુક્રને બળરહિત કરીને શિશ્યને હીક્ષા દેવી ” એમ શ્રી હનિસદ્ર સૂરિ કહે છે.

આ અહો અનુક્રમે મધ્યમ બળવાન, ઉત્કૃષ્ટ બળવાન અને હીન બળવાળા આ પ્રમાણે થાય છે. ખીન્ને. પાંચમે, આઠમે અને અગિયારમે સ્થાને રહેલો શનિ એ એ સ્થાનો પશુકરનાં હોવાથી મધ્યમ બળવાન છે અને છટ્કું સ્થાન આપોક્તિભનુ' છે તો પણ દિગ્બળ સહિત હોવાથી મધ્યમ બળવાન છે, ગુરુ કેન્દ્રમાં કે ત્રિકોણમાં હોય ત્યારે તે બળવાન જ હોય છે એ પ્રગટ જ છે. ગુરુને અગિયારમા હર્ષસ્થાન આગળ કહેવાશે, તેથી તે સ્થાનમાં પણ તે બળવાન છે. તથા ત્રીસું, છટ્કું, નવસું અને બારસું એ સ્થાનો આપોક્તિભનુ' હોવાથી ત્યાં રહેલો શુક્ર હીન બળવાળો છે. તે વિષે ત્રેલોક્યપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“રૂપા ૨૦ ધૈ ૧૦ પાદ ૫ વીર્યાઃ સ્યુઃ, કેન્દ્રાદિસ્યા નમશ્ચરાઃ।”

“કેન્દ્રમાં રહેલાં અહો પૂર્ણ એટલે વીર્ય વસા બળવાન હોય છે, પશુકર સ્થાનમાં રહેલા અહો મધ્યમ એટલે દશ વસા બળવાન હોય છે અને આપોક્તિભ સ્થાનમાં રહેલા અહો હીન બળવાન એટલે પાંચ વસા બળવાન હોય છે.”

તેથી કરીને જ આ ઉપરના અહો ઉત્તમ ભંગમાં સ્થાપન કર્યા છે. બાકીના અહો જે સ્થાનમાં રહીને સર્વની સંમતિએ રેખાને આપનારા છે તે પણ ઉત્તમ ભંગમાં હાખલ કર્યા છે. જે અહો રેખાને આપનાર છતાં પણ અંધાંતરમાં તેમને વિસંવાદ છે તેઓને મધ્યમ ભંગમાં ગણ્યા છે. સાતમા સ્થાને રહેલો ચંદ્ર પ્રસ્તુત (ઉપરની ત્રણ) ગાથાને અનુસરવા માટે જ મધ્યમ ભંગમાં લખ્યો છે. આ બંને ભંગથી બાકી રહેલા અહોને અધમ ભંગમાં ગણ્યા છે. અગિયારમે સ્થાને રહેલો શુક્ર સૂત્રમાં (મૂળ શ્લોકમાં) રેખા આપનાર કહ્યો છે તો પણ નારચંદ્ર, લગ્નશુદ્ધિ વિગેરે અંગમાં તેનો નિષેધ હોવાથી અધમ ભંગમાં લખ્યો છે.

હવે વિવાહના લગ્નમાં રેખા આપનારી અહોની સંસ્થા કહે છે.—

વિવાહે ત્વર્કાકીં ત્રિ રિપુ નિધના ચેપુ શુભદૌ,

વિધુઃ સ્વરચ્ચાયેપુ ક્ષિતિતનય આય ત્રિ રિપુ નઃ ।

વુષેજ્યૌ સપ્તાદ્યવ્ય વિરહિતાવાસ્પુજિદરિ—

સ્મરાણન્ત્યાન્મુક્ત્વા વિતંતુ સુખ કામેષ્વથ તમઃ ॥૩૬॥

અર્થ—વિવાહની લગ્નકુંડળીમાં સૂર્ય અને શનિ બે ત્રીજા, છટ્કા, આઠમા કે અગિયારમા સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ ક્ષણ આપનારા છે. ચંદ્ર ત્રીજા, ત્રીજા કે અગિયારમા, સ્થાને રહ્યા હોય તો તે શુભ છે મંગળ અગિયારમે, ત્રીજે કે છટ્કે રહેલો શુભ છે. બુધ અને શુક્ર સાતમા, આઠમા અને બારમા સ્થાન સિવાયનાં (૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૯, ૧૦, ૧૧) સ્થાનોમાં રહેલા હોય તો તે શુભ છે. શુક્ર છટ્કા, સાતમા, આઠમા અને બારમા સ્થાન સિવાયનાં (૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૧૦, ૧૧) સ્થાનોમાં રહેલો હોય તો તે સારો છે, અને શનિ પહેલા, ચોથા અને સાતમા સ્થાન સિવાયનાં (૨, ૩, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨) સ્થાનોમાં રહેલો સારો છે.

અંદરનું બીજું, ત્રીજું અને અગિયારમું સ્થાન શુભ કહ્યું છે. તે વિષે લક્ષ કહે છે કે—

“યત્રેન્દુર્નાયગતો ન, તૃતીયો ન દ્વિતીયગંધાપિ ।

અનુકૂલૈરપિ શૈષૈ-સ્તલ્હનં વર્જયેન્મતિમાનુ ॥૧૧॥”

“જે લગ્નકુંડળીમાં અંદર અગિયારમે સ્થાને રહ્યો ન હોય અથવા ત્રીજે સ્થાને રહ્યો ન હોય અથવા બીજે સ્થાને પણ ન રહ્યો હોય તો બીજાં અહો અનુકૂળ હોય તો પણ તેવું લગ્ન ખુદિમાને વર્જવું.”

મૂળ સૂત્રમાં “સપ્તાષ્ટવ્યયં” એમ જો કહ્યું છે તેને માટે ચૌનક કહે છે કે—

“સપ્તમગતે બુધે સતિ, સપ્તાષ્ટાન્મારયેત્ પતિં કન્યા ।

માસત્રયેણ કન્યા, નિઘનગતે પશ્ચતાં યાતિ ॥૧૨॥”

આયુઃસૌભાગ્યયોર્મઙ્ગઃ, પુંસાં દ્યુનગતે ગુરૌ

મૃગો તુ યોક્તિમાહ, વિવાહે દેવલો મુનિઃ ॥૨૩॥”

“વિવાહકુંડળીમાં જો બુધ સાતમે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે કન્યા પોતાના પતિને સાત વરસ સુખીમાં મરે છે (અર્થાત્ તેનો પતિ મરણ પામે છે) અને જો બુધ આઠમે સ્થાને રહ્યો હોય તો ત્રણ માસની અંદર કન્યા મરણ પામે છે. ૧ વળી સાતમા સ્થાનમાં શુક્ર રહ્યો હોય તો પુરુષનાં આયુષ્ય અને સૌભાગ્યનો નાશ થાય છે અને જો શુક્ર સાતમે સ્થાને રહ્યો હોય તો કન્યાનાં આયુષ્ય તથા સૌભાગ્યનો નાશ થાય છે એમ દેવલ મુનિ કહે છે.”

મૂળ શ્લોકમાં “આસ્ફુજિત્” શબ્દ લખ્યો છે તેનો અર્થ “શુક્ર” છે. વળી મૂળમાં “અરિસ્મરાષ્ટ” વિગેરે કહ્યું છે તેને માટે દૈવસવલક્ષમાં કહ્યું છે કે—

“લગ્નથ્યેડપિ ગુરૌ દુષ્ટો, મૃગુઃ પષ્ટોડષ્ટમઃ કુજઃ”

“શુક્ર લગ્નમાં હોય તો પણ છઠ્ઠો શુક્ર તથા આઠમો મંગળ દુષ્ટ છે.”

મૂળ શ્લોકમાં “વિતતુ” વિગેરે કહ્યું છે તે વિષે ચૌનક કહે છે કે—

“લગ્નસ્થો વરમરણં, રાહુદિશતિ દ્યુને કનીમરણમ્ ।”

“રાહુ લગ્નમાં રહ્યો હોય તો તે વરનું મૃત્યુ કહે છે અને સાતમે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે કન્યાનું મરણ કહે છે.”

“ત્યાજ્યા લગ્નેડબ્ધયો મન્દાત્” લગ્નને વિષે શનિથી આરંભીને ચાર અહો (શનિ, સુવિ, સોમ, મંગળ) વખત છે. આ શ્લોકનાં અપવાદસ્થાનો કહે છે. ચોથા વિના બાકીનાં પાંચમા, સાતમા, નવમા, દશમા સ્થાનમાંથી કોઈ સૌમ્ય સ્થાનમાં રહેલો શુભ અહો જો ભયેલો અંદર રેખાને આપવાવાળો છે.

હવે છઠ્ઠા, આઠમા અને બારમા સ્થાનનું અશુભપણું હોવાથી તે સ્થાનોમાં અહોની સ્થિતિના નિશ્ચયનો સંબંધ કહે છે. (અર્થાત્ આ સ્થાનો અશુભ છે તો પણ અસુક અસુક અહો તે સ્થાનોએ શુભ છે. એ વાત કહે છે.)

વિવાહે નાટ્યાઃ શ્રેષ્ઠાઃ, પચ્ચ સૂર્યશની વિના ।

પૃથૌ ચેન્દુસિતૌ તદ્વ-દન્ત્યેડન્ત્ય ઇતિ કેચન ॥૨૭॥

અર્થ—વિવાહમાં સૂર્ય અને શનિ વિનાના પાંચ ગ્રહો આઠમે સ્થાને શ્રેષ્ઠ નથી. એટલે કે સૂર્ય તથા શનિ આઠમે સ્થાને શ્રેષ્ઠ છે બીજા ગ્રહો શ્રેષ્ઠ નથી. છઠ્ઠે સ્થાને રહેલા ચંદ્ર અને શુક્ર પણ તે જ પ્રમાણે બાણવા, એટલે કે ચંદ્ર અને શુક્ર છઠ્ઠે સ્થાને શ્રેષ્ઠ નથી, અને બાકીના પાંચ ગ્રહો શ્રેષ્ઠ જ છે. વળી કેટલાક કહે છે કે અન્ત્ય એટલે બારમા સ્થાનમાં રહેલો અન્ત્ય ગ્રહ એટલે કેતુ શ્રેષ્ઠ નથી. આ ઉત્તમ ભંગમાં ગ્રહોની સંસ્થા બાણવી. વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“મૌમે લગ્નકલત્રનૈધનગતે શુક્રેડરિસપ્તાષ્ટમે,

ચન્દ્રે રન્ધ્રવિલગ્નપષ્ઠનિરતે લગ્નાક્ષમે માસ્યતિ ।

તદ્વદ્માનુસુતે ગુરૌ નિધનગે સૌમ્યેડષ્ટજામિત્રગે,

જાયામ્ભોનિધિલગ્નભાજિ તમસિ ગ્રાહુર્ન પાણિગ્રહમ્ ॥૧૧॥”

“પહેલા, સાતમા અને આઠમા સ્થાનમાં મંગળ રહ્યો હોય, શુક્ર છઠ્ઠે, સાતમે કે આઠમે સ્થાને હોય, ચંદ્ર આઠમે, પહેલે કે છઠ્ઠે સ્થાને હોય, સૂર્ય પહેલે કે સાતમે સ્થાને હોય, શનિ પણ તે જ પ્રમાણે એટલે પહેલે કે સાતમે સ્થાને હોય, શુક્ર આઠમે સ્થાને રહ્યો હોય, બુધ આઠમે કે સાતમે સ્થાને રહ્યો હોય, તથા રાહુ સાતમે, ચોથે કે પહેલે સ્થાને રહ્યો હોય તો તે વખતે પાણિગ્રહ (વિવાહ) કહ્યું નથી.” આ સ્થાનોએ આ ગ્રહો અધમ છે. એમ યતિવદ્ધભમાં કહ્યું છે. આ બંને ભંગથી બાકી રહેલા ગ્રહો તથા સ્થાનો મધ્યમ ભંગમાં બાણવાં. તેની સ્થાપના નીચે પ્રમાણે.

વિવાહકુંડળીની ગ્રહસંસ્થા—

	ઉત્તમ	મધ્યમ	અધમ
રવિ	૩-૬-૮-૧૧	૨-૪-૫-૬-૧૦-૧૨	૧-૭
ચંદ્ર	૨-૩-૧૧	૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૨	૧-૬-૮
મંગળ	૩-૬-૧૧	૨-૪-૫-૬-૧૦-૧૨	૧-૭-૮
બુધ	૧-૨-૩-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૧૨	૭-૮
શુક્ર	૧-૨-૩-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૭-૧૨	૮
શુક્ર	૧-૨-૩-૪-૫-૬-૧૦-૧૧	૧૨	૬-૭-૮
શનિ	૩-૬-૮-૧૧	૨-૪-૫-૬-૧૦-૧૨	૧-૭
રાહુ-કેતુ	૨-૩-૫-૬-૮-૯-૧૦-૧૧	૧૨	૧-૪-૭

હવે ચાર મ્લોકે કરીને વિવાહના લગ્નને વિષે કહે છે.—

ચન્દ્રે ચ લગ્ને ચ ચરેડક્ષનાગ્રહૈ—દૃષ્ટે ચ કેન્દ્રે બલિમિઃ શ્રિતે ચરૈઃ ૧।

યુગ્મર્થગે વાડ્ય વિધૌ વિલોકિતે, પાપગ્રહૈઃ સ્યાદ્યુવતેઃ પતિદ્વયમ્ ॥૨૮॥

અર્થ—ચર એવા ચંદ્ર અને લગ્ન સ્ત્રીના અહોએ ભેથેલા હોય અને બળવાન ચર અહોએ કેન્દ્રસ્થાનનો આશ્રય કર્યો હોય તો ૧. અથવા મિથુન રાશિમાં રહેલો ચંદ્ર પાપ અહોએ ભેથેલ હોય તો ૨. તે સ્ત્રીને બે પતિ થાય છે.

ચંદ્ર ચર રાશિમાં રહ્યો હોય અને લગ્ન પણ ચર હોય, તથા તે ચંદ્ર અને લગ્નને વિષે સ્ત્રીના અહોની દૃષ્ટિ પડતી હોય, તથા કેન્દ્ર એટલે એક પણ કેન્દ્રનું સ્થાન બળવાન ચર અહોએ એટલે યાચિ સંજ્ઞાવાળા સૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ અને શુક્ર અધિષ્ઠિત હોય તો એક (પહેલો) યોગ થાય છે. ૧. અથવા મિથુન રાશિમાં રહેલો ચંદ્ર પાપ અહોએ સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ વડે ભેથાયેલ હોય તો બીજો યોગ થાય છે. ૨ આ બેમાંથી એક પણ યોગ હોય તો તે સ્ત્રીને બે પતિ થાય છે. તે વિષે દેવગ્રંથલેખમાં કહ્યું છે કે—

“ચરરશૌ વિલગ્નેન્દ્રો-રક્ષનાગ્રહદૃષ્ટયોઃ ।

બલિમિયાંયિમિઃ કેન્દ્રે, મજેન્નારી પતિદ્વયમ્ ॥૧॥

ચન્દ્રે યુગ્મસ્થિતે પાપે-દૃષ્ટેડ્યો યોષિતઃ પતિઃ ।”

“ચર રાશિમાં રહેલા લગ્ન તથા ચંદ્ર સ્ત્રીના અહોએ ભેથેલા હોય અને વળી કેન્દ્રસ્થાનમાં બળવાન યાચિ સૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ કે શુક્ર હોય તો તે સ્ત્રી બે પતિને ભળે છે. ૧. અથવા મિથુન રાશિમાં રહેલો ચંદ્ર પાપ અહોએ ભેથેલ હોય તો પણ તે સ્ત્રીને બીજો પતિ થાય છે.”

તથા—

“રવિચન્દ્રકુર્જેનીચૈ-લગ્નેશે શતુરાશિગે ।

નિર્વીર્યં ચાપિ જામિત્રે, યુવત્યા નિરપત્યતા ॥૩૯॥

અર્થ—રવિ, ચંદ્ર અને મંગળ નીચના હોય તો એક યોગ. ૧. લગ્નનો સ્વામી શતુની રાશિમાં રહ્યો હોય તો બીજો યોગ. ૨. અથવા સાતમું સ્થાન વીર્ય રહિત હોય તો ત્રીજો યોગ. ૩. આ ત્રણમાંથી કોઈ પણ યોગ હોય તો તે સ્ત્રી સંતતિ રહિત થાય છે. અહીં સ્વામી, સૌમ્ય અહની સુતિ કે દૃષ્ટિનો અભાવ તથા તે અહોનું કૂંડ હોવાપણું એ વિગેરે વડે સાતમા સ્થાનનું વીર્ય રહિતપણું બાંધ્યું.

તથા—

જામિત્રેશઃ પતિઃ સ્ત્રીણાં, યશુરૌ મૃગુમાસ્કરૌ ।

તૈરુચ્વાદિસ્થિતૈસ્તેષાં, શ્રેયઃ સાદન્યદન્યથા ॥૪૦॥

અર્થ—જે અહ સાતમા સ્થાનનો સ્વામી હોય તે સ્ત્રીનો પતિ બાણવો, તથા શુક્ર અને સૂર્ય સ્ત્રીના સાસુ અને સસરા બાણવા. આ અહો ઉપર વિગેરે સ્થાને રહ્યા હોય તો

તેઓતું' (પનિ વગેરેતું) શ્રેય-શુભ થાય છે, અને અન્યથા એટલે ઉચ્ચાદિક સ્થાને ન રહ્યા હોય તો તેઓતું અશ્રેય-અશુભ થાય છે.

“શ્વશુરૌ” એટલે શુક સાસુ અને સૂર્ય સસરા એ બેના એકશ્રેય સમાસ કન્વાથી “શ્વશુરૌ” થયું છે. “તૈઃ” એટલે તે સાતમા સ્થાનનો સ્વામી વિગેરે. “ઉચ્ચાદિ” એટલે પોતાના ઉચ્ચ સ્થાને રહ્યો હોય તો તે દીન ૧, પોતાની રાશિમાં હોય તો સ્વસ્થ ૨, મિત્રના સ્થાનમાં હોય તો મુક્તિ ૩, પોતાના વર્ગમાં રહ્યા હોય તો શાંત ૪, પ્રગટ ૫, કિરણોને ધારણ કરતો હોય તો શક્ત ૫, પોતાના નીચ સ્થાનને ઉદ્ધવન કરીને પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનની સન્મુખ થયો હોય તો પ્રવૃદ્ધવીર્ય ૬, પોતાના અંશમાં રહ્યો છતો સૌમ્ય અહોએ ભેચેલ હોય તો અધિવીર્ય ૭, સૂર્યથી હજીયેલો હોય તો વિકલ ૮, પોતાના શત્રુના સ્થાનમાં હોય તો ખળ ૯, અહો છતાયેલો હોય તો પીડિત ૧૦ અને નીચ રાશિમાં રહ્યો હોય તો દીન ૧૧. આ પ્રમાણે લઈને કહેલી અહોની અગિયાર અવસ્થામાંની શુભ અવસ્થામાં રહેલા સાતમા સ્થાનના સ્વામી શુક અને સૂર્ય કરીને તે પનિ, સાસુ અને સસરાતું શ્રેય-શુભ થાય છે, અને અન્યથા એટલે આ અવસ્થામાંની અશુભ અવસ્થામાં રહેલા સાતમા સ્થાનના સ્વામી, શુક અને સૂર્ય કરીને અનુક્રમે તે પતિ, સાસુ અને સસરાતું અશ્રેય થાય છે.

તથા—

લગ્નોદિતાંશઃ સ્વેશેન, યુતો દ્વિતોડ્યવા નૃણામ્ ।

તદ્વજ્રામિત્રગઃ સ્ત્રીણા-મિત્રોડનિષ્ટો વિપર્યયે ॥૪૧॥

અર્થ—લગ્નનો ઉદિતાંશ એ પોતાના સ્વામીએ યુક્ત અથવા દંટ હોય તો તે પુરુષો (વર)ને ઇષ્ટ-શુભ છે. વળી સાતમા સ્થાનમાં રહેલો પણ તે જ પ્રમાણે હોય તો તે સ્ત્રીઓને ઇષ્ટ-શુભ છે, અને તેથી વિપરીત હોય તો અનિષ્ટ-અશુભ છે.

લગ્નમાં અધિકાર કરેલો જે ઉદયી નવાશે હોય તે લગ્નોદિતાંશ કહેવાય છે. તે નવાંશના નામની રાશિ કુંડળીમાં કોઈ પણ સ્થાને રહી હોય, પરંતુ એ તે પોતાના સ્વામીએ યુક્ત અથવા દંટ હોય તો તે લગ્નોદિતાંશ સ્વેશયુતદંટ કહેવાય છે. તે પુરુષોને એટલે વરને ઇષ્ટ છે. તથા લગ્નમાં રહેલો જેટલામો અંશ ઉદયી છે તેટલામો સાતમા સ્થાનનો અંશ એ પ્રથમની જ જેમ એટલે સ્વેશયુતદંટ હોય તો સ્ત્રીઓને એટલે કન્વાને શુભ ફળદાયી છે, પરંતુ તેથી વિપરીત એટલે ઉદયી લગ્નાંશ એ સ્વેશયુતદંટ ન હોય તો પતિતું મરણ થાય છે અને તેટલામો સાતમા સ્થાનનો અંશ એ સ્વેશયુત દંટ ન હોય તો વહુતું મરણ થાય છે.

અહીં નાતપર્ય આ પ્રમાણે છે—આ એક ઉદય અને અસ્તનો પ્રકાર છે. તે વિપર્યયવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

“લગ્નોદિતે તત્પ્રમુળા નવાંશ, દષ્ટે યુને વોદયશુદ્ધિક્તા ।

તત્સપ્તમાંશે તુ કલત્રમાજિ. સ્વસ્વામિનેયં કથિતાસ્તશુદ્ધિઃ ॥૪૧॥

“લગ્નનો ઉદયી નવાંશો જો તેના સ્વામીએ દષ્ટ અથવા યુક્ત હોય તો તે ઉદય-શુદ્ધિ કહી છે અને સ્ત્રીના (સાતમા) સ્થાનને લગ્નનારો તેનો સાતમો અંશ પોતાના સ્વામીએ દષ્ટ કે યુક્ત હોય તો તે અસ્તશુદ્ધિ કહી છે.” અહીં “તત્સપ્તમાંગે” તેનો સાતમો અંશ એમ બે કહ્યું છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—લગ્નમાં જેટલામો અંશ ઉદય પામેલો હોય તેટલામો કલત્ર (સ્ત્રી) નામના સાતમાં સ્થાનનો અંશ લગ્નના ઉદિતાંશથી ગણીએ તો સાતમો જ થાય છે. આ એક પ્રકારની ઉદયશુદ્ધિ અને અસ્ત-શુદ્ધિની રીત છે અને ધીલ રીત આગળ કહેશે, અને તે ઉદયાસ્તશુદ્ધિના બન્ને પ્રકારે વિવાહના લગ્નમાં અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

વળી ભાસ્કર નામના આચાર્ય તો તેટલામો (જેટલામો લગ્નેહિતાંશ હોય તેટલામો) પાંચમા સ્થાનમાં રહેલો પુત્ર નવાંશો પણ સ્વેચ્છુતદષ્ટ હોવો જોઈએ એમ કહે છે. તે કહે છે—

“નાથાયુક્તેક્ષિતા લગ્ન-ભાર્યાપુત્રનવાંશકાઃ ।

ક્રમાત્ પુંસીસુતાન્ ઘનન્તિ, ન ઘનન્તિ યુતવીક્ષિતાઃ ॥૧૧॥”

“લગ્નના, સ્ત્રીના (સાતમા સ્થાનના) અને પુત્રના (પાંચમા સ્થાનના) નવાંશો પોતપોતાના સ્વામીએ યુક્ત કે દષ્ટ ન હોય તો તે અનુક્રમે પુરુષ (વર)ને, સહુને અને પુત્રને હણે છે. પરંતુ જો યુક્ત કે દષ્ટ હોય તો તે તેઓને હણતા નથી.”

હવે નવ સ્લોક વડે સર્વ કાર્યમાં સાધારણ એવા ગ્રહસંસ્થાપ્ત શુભાશુભ યોગોને કહે છે—

લામેડંકારૌ શુભા ધર્મે, શ્રીવત્સો યદ્યરૌ શનિઃ ૧ ।

અર્ધેન્દુર્વિક્રમે મન્દો, રવિર્ભામે રિપૌ કુજઃ ૨ ॥૪૨॥ .

અર્થ—જો અગિયારમા સ્થાનમાં રવિ અને મંગળ હોય, નવમા સ્થાનમાં શુભ ગ્રહો (સૌમ્ય ગ્રહો) હોય અને છઠ્ઠા સ્થાનમાં શનિ હોય તો તે શ્રીવત્સ યોગ કહેવાય છે. ૧. અહીં “યદ્યરૌ” એટલે “જો અરિ (શત્રુ) સ્થાનમાં” એમ “જો” શબ્દ લખવાનું આ તાત્પર્ય છે.—જે જે ગ્રહો જે જે સ્થાને નિયમિત કર્યા છે તે તે ગ્રહો તે તે સ્થાને જ હોવા જોઈએ, અને ધીબ ગ્રહો ગએ તે સ્થાને હોય તો પણ આ યોગ થાય છે, એ પ્રમાણે સર્વ યોગોમાં જેમ સંભવે તેમ જાણવું. વિક્રમ (૩) સ્થાનમાં શનિ હોય, લાભ (૧૧) સ્થાનમાં રવિ હોય અને રિપુ (૬) સ્થાનમાં મંગળ હોય તો ધીબે અર્ધેન્દુ નામનો યોગ છે. ૨.

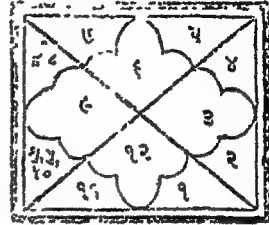
શંભુઃ શુભગ્રહૈર્વન્ધુ-ધર્મકર્મસ્થિતૈર્મૃત્ ૩ ।

ધ્વજઃ સૌમ્યૈર્વિલગ્નસ્થૈઃ, ક્રૂરૈઃ નિષનાશિતૈઃ ૪ ॥૪૩॥

ગુરુધર્મે વ્યયે શુક્રો, લગ્ને જ્ઞાતેતદા ગજઃ ૫ ।

કન્યાલગ્નેડલિગે ચન્દ્રે, હર્ષઃ શુક્રેત્વયોર્મૃગે ૬ ॥૪૪॥

અર્થ—ખંધુ (૪) સ્થાનમાં, ધર્મ (૯) સ્થાનમાં અને કર્મ (૧૦) સ્થાનમાં શુભ
અહો રહ્યા હોય તો ચાંચ યોગ થાય છે. ૩ લગ્નમાં સૌમ્ય અહો રહ્યા હોય અને નિધન
(૮) સ્થાનમાં ફેર અહો રહ્યા હોય તો દ્વજ યોગ થાય છે. ૪ ધર્મ (૯) સ્થાનમાં ગુરુ
રહો હોય, વ્યય (૧૨) સ્થાનમાં શુક્ર હોય અને લગ્નમાં ખુદ હોય તો ગજ યોગ થાય
છે. ૫. કન્યા રાશિનું લગ્ન હોય અને વૃશ્ચિક (૮)
રાશિમાં ચંદ્ર રહો હોય તથા મકર રાશિમાં શુક્ર
અને ગુરુ રહેલા હોય તો હર્ષ યોગ થાય છે. ૬.
અહીં હર્ષ યોગમાં કન્યા લગ્નનો નિયમ કરવાથી
ઝોલું જણાવે છે કે બીજા યોગમાં લગ્નનો કાંઈ પણ
નિયમ નથી. હર્ષ યોગની સ્થાપના આ પ્રમાણે—

ધનુરષ્ટમયૈઃ સૌમ્યૈઃ, પાપૈર્વ્યયગતૈર્મૈવત્ ૭ ।

કુઠારો માર્ગવે પષ્ટે, ધર્મસ્યેડકેં જ્ઞની વ્યયે ૮ ॥૪૫॥

મુશલો (લં) વન્ધુગે સૌમે, જ્ઞાનાવન્ત્યેડષ્ટમે વિધી ૯ ।

ચક્રં ચ પ્રાચિ ચક્રાર્ધે, ચન્દ્રાત્ પાપશુભૈઃ ક્રમાત્ ૧૦ ॥૪૬॥

અર્થ—આઠમા સ્થાનમાં સૌમ્ય અહો રહ્યા હોય, અને બારમા સ્થાનમાં પાપ અહો
રહ્યા હોય તો ધનુષ યોગ થાય છે. ૭. છઠ્ઠા સ્થાને શુક્ર હોય, ધર્મ (૯) સ્થાને સૂર્ય
હોય અને બારમે સ્થાને શનિ હોય તો કુઠાર યોગ થાય છે. ૮. ખંધુ (૪) સ્થાને
મંગળ હોય, બારમે સ્થાને શનિ હોય અને આઠમે સ્થાને ચંદ્ર હોય તો મુશળ યોગ
થાય છે. ૯. ચંદ્ર (કુંડળી) ના પૂર્વ અર્ધ ભાગમાં પ્રથમ ચંદ્ર અને ત્યારપછી પાપ
અહ અને શુભ અહ એવા ક્રમથી ચંદ્ર યોગ થાય છે. ૧૦ એટલે કે લગ્ન જેટલા નવાંશો
ઉદિત હોય તેટલા દશમા સ્થાનના નવાંશોની પછી પ્રદક્ષિણાને કંઠે ગમન કરતાં (જતાં)
ચોથા સ્થાનના તેટલા જ અંશે સુધી ચક્ર (કુંડળી)
નો પૂર્વાર્ધ કહેવાય છે. તે પૂર્વાર્ધમાં પ્રથમ ચંદ્ર
મૂકવો, અને ત્યારપછીનાં સ્થાનોમાં પ્રથમ પાપ અહ
અને ત્યારપછીના સ્થાનમાં શુભ અહ મૂકવો. એ
અનુક્રમે અહોની સંસ્થાને વિષે ચક્ર યોગ થાય છે.
ચક્ર યોગની સ્થાપના—

કુર્મઃ પુત્રાર્થરન્ધ્રાન્ત્યેષ્વારમન્દેન્દુમાસ્ત્રેઃ ।

વાપી પાપેસ્તુ કેન્દ્રરથૈ-ચૌગાઃ સ્યુદ્વાદ્ગેત્યમી ॥૪૭॥

અર્થ—પાંચમા સ્થાનમાં મંગળ, બીજા સ્થાને શનિ, આઠમા સ્થાને ચંદ્ર અને
બારમા સ્થાને સૂર્ય હોય તો કુર્મ યોગ થાય છે. આ પ્રમાણે આ કુર્મ યોગમાં સ્થાનોનો

અને ગ્રહોનો અનુક્રમ જાણવો. ૧૧ તથા કેન્દ્રમાં પાપ ગ્રહો રહ્યા હોય તો વાપી નામનો યોગ થાય છે, ૧૨. આ રીતે આ બાર યોગો થાય છે.

સ્થાનમાલમાં ગજા વિગેરે ચાર યોગોનું લક્ષણ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“તનુનવમવગેઃ ક્રમેણ યોગો, બુધવિષુવાર્ચિતપદ્મગુમિર્ગજઃ સ્યાત્ ૧।

વ્યરિપુહિલુકેષુ વક્રશુક્ર-દ્યુમણિસુતૈઃ ક્રમશઃ કુઠાર ઇષઃ ૨ ॥૧॥

રવિકવિરવિજેન્દુમિઃ ક્રમેણ, વ્યયધનવદ્ધનિધનેષુ કૂર્મ ઇષઃ ૩ ।

વ્યયનિધનતનુષુ મન્દચન્દ્રા-રુણકિરણૈર્મુશલં જગુર્મુનીન્દ્રાઃ ૪ ॥૨॥

“પહેલાં સ્થાનમાં બુધ, નવમા સ્થાનમાં ગુરુ અને અગિયારમા સ્થાનમાં શનિ (શનિ) રહ્યા હોય તો ગજા યોગ થાય છે. ૧. બારમા સ્થાનમાં શનિ, છઠ્ઠા સ્થાનમાં શુક્ર અને ચોથા સ્થાનમાં બુધ રહ્યા હોય તો કુઠાર યોગ થાય છે. ૨. બારમા સ્થાનમાં સૂર્ય, બીજા સ્થાનમાં શુક્ર, છઠ્ઠા સ્થાનમાં શનિ અને આઠમા સ્થાનમાં ચંદ્ર હોય તો કૂર્મ યોગ થાય છે. ૩. બારમા સ્થાનમાં શનિ, આઠમા સ્થાનમાં ચંદ્ર અને પહેલાં સ્થાનમાં સૂર્ય હોય તો મુશળ યોગ થાય છે. ૪. એમ મુનીન્દ્રો કહે છે.”

ઇમ્યઃ શ્રીવત્સપૂર્વાઃ પદ્, પૂર્વે સર્વેષુ કર્મસુ ।

શ્રેયસ્તમા ધનુર્મુલ્યા-સ્ત્વન્યથા સ્યુઃ પદુત્તરે ॥૪૮॥

અર્થ—આ બારે યોગમાંના શ્રીવત્સાદિક પહેલાં છ યોગો સર્વ કાર્યમાં અત્યંત શુભ છે અને ધનુષ વિગેરે બાકીના છ યોગો અન્યથા એટલે અત્યંત અશુભ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“ઉદયદ્વમગે મમ્મં ૧, નવપંચમિ કૂરકંટયં મણિયં ૨ ।

દસમચત્તયે સત્તલં ૩, કૂરા ઉદયસ્થિતં છિદ્રં ૪ ॥૧॥

મમ્મદોષેણ મરણં, કંટયદોષેણ કુલ્લક્ષ્મણો હોઝ ।

સત્તલેણ રાયસત્તૂ, છિદ્રે પુત્રં વિનાસેઝ ॥૨॥”

“કૂર ગ્રહો પહેલે અને આઠમે સ્થાને રહ્યા હોય તો મમ્ નામનો દોષ થાય છે. ૧. નવમે અને પાંચમે સ્થાને રહ્યા હોય તો કૂરકંટક કહ્યો છે. ૩. દશમે અને ચોથે સ્થાને રહ્યા હોય તો શલ્ય હોય છે. ૩. અને પહેલે તથા સાતમે સ્થાને રહ્યા હોય તો છિદ્ર દોષ થાય છે, ૪. મમ્ દોષ કરીને પોતાનું મરણ થાય છે. કંટક દોષ કરીને કુલનો ક્ષય થાય છે, શલ્ય દોષ કરીને રાજા શત્રુરૂપ થાય છે, અને છિદ્ર દોષ હોય તો પુત્રનો વિનાશ થાય છે.” એમ પૂર્ણભદ્ર કહે છે.

આનન્દજીવનન્દનજીમૃતજય સ્થિરામૃતા યોગાઃ ।

જગુરુસૈતૈઃ પ્રત્યેકં, દ્વિકત્રિકૈવાપિ લગ્નગતૈઃ ॥૪૯॥

અર્થ—બુધ, ગુરુ અને શુક્ર એ દરેક દરેક, બળને અને ત્રણે લગ્નમાં રહ્યા હોય તો તેણે કરીને અનુક્રમે આનંદ ૧, ભય ૨, નંદન ૩, ભ્રમ ૪, જય ૫, સ્થિર ૬ અને અમૃત ૭, એ સાત યોગ થાય છે.

લગ્નમાં રહેલા દરેક બુધ, ગુરુ અને શુક્ર કરીને અનુક્રમે આનંદાદિક ત્રણ યોગ થાય છે, (એટલે કે લગ્નમાં બુધ હોય તો આનંદ ૧, ગુરુ હોય તો ભય ૨, અને શુક્ર હોય તો નંદન ૩ યોગ થાય છે,) લગ્નમાં બુધ અને ગુરુ રહ્યા હોય તો ભ્રમ ૪ યોગ થાય છે, બુધ અને શુક્ર હોય તો જય ૫ યોગ થાય છે, ગુરુ અને શુક્ર હોય તો સ્થિર ૬ યોગ થાય છે, તથા લગ્નમાં બુધ, ગુરુ અને શુક્ર ત્રણે રહ્યા હોય તો અમૃત ૭ યોગ થાય છે. અહીં દિક્કનો અર્થ બળને અને ત્રિકનો અર્થ ત્રણ થાય છે.

યોગા યંથાર્થનામાનઃ, સર્વેષ્વત્તમકર્મસુ ।

પ્રેશ્વર્યરાજ્યસામ્રાજ્ય-વિધાતારઃ ક્રમાદમી ॥૫૦॥

અર્થ—આ સાતે યોગો સર્વ ઉત્તમ કાર્યમાં યથાર્થ નામવાળા હોવાથી શુભ છે; તથા આ યોગો અનુક્રમે ઐશ્વર્ય, રાજ્ય અને સામ્રાજ્યને કરનારા છે. રાજ્યોને જે શાસન કરે તે સમ્રાટ કહેવાય છે, તેથી સામ્રાજ્યનો અર્થ ચક્રવર્તીપતિ થાય છે. અનુક્રમે ઐશ્વર્યાદિકને કરનારા છે એટલે કે એક એક બ્રહ્મવાળો યોગ હોય તો ઐશ્વર્ય આપે, બળને બ્રહ્મનો યોગ હોય તો રાજ્ય આપે, અને ત્રણે બ્રહ્મોનો યોગ હોય તો સામ્રાજ્ય આપે, આ રીતે સર્વ (૧૨-૪-૭) મળીને ત્રેવીશ યોગ થાય છે.

હવે પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં રેખાને આપનારી ગ્રહસંસ્થા કહે છે.—

પ્રતિષ્ઠાયાં શ્રેષ્ઠો રવિરુપચયે ૩-૬-૧૦-૧૧ શિતકિરણઃ,

સ્વધર્માદયે તત્ર ૨-૩-૬-૯-૧૦-૧૧ શિતિજરવિજૌ

ધ્યાયરિપુગૌ ૩-૧૧-૬ ।

બુધસ્વર્ગ્યાચાર્યૌ જ્યયનિધનવર્જૌ ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-

૯-૧૦-૧૧ મૃગસુતઃ,

સુતં યાવલ્લગ્નાન્નવમદશમાયેષ્વપિ તથા ૧-૨-૩-૪-૫-

૯-૧૦-૧૧ ॥૫૧॥

અર્થ—પ્રતિષ્ઠામાં સૂર્ય જે ઉપચય (૩-૬-૧૦-૧૧) સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે. ચંદ્ર ધન (૨) અને ધર્મ (૬) સ્થાન સહિત પૂર્વનાં સ્થાનોમાં (૨-૩-૬-૯-૧૦-૧૧) રહ્યો હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે. મંગળ અને શનિ ત્રિ, આય અને રિપુ (૩-૧૧-૬) સ્થાનમાં શ્રેષ્ઠ છે બુધ અને ગુરુ વ્યથ (૧૨) તથા નિધન (૮) એ જે સ્થાન સિવાય બાકીનાં (૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧) સ્થાનોમાં શ્રેષ્ઠ છે. તથા કુલે લગ્નથી મૃત (પાંચમા) લગ્ન બુધી ૧-૨-૩-૪-૫ નવમા, દશમા અને અગિયારમા સ્થાને રહેલા શ્રેષ્ઠ છે.

વળી ત્રિવિક્રમે ભંગ દેનારા અહો આ પ્રમાણે કહ્યા છે—

“લગ્નમૃત્યુસુતાસ્તેષુ, પાપા રન્ધ્રે શુભાઃ સ્થિતાઃ ।

સ્વાજ્યા દેવપ્રતિષ્ઠાયાં, લગ્નપષ્ટાષ્ટમઃ શશી ॥૧૧॥”

“પાપ અહો એટલે રવિ, મંગળ, શનિ અને સહુ બે પહેલા, આઠમા, પાંચમા અને સાતમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય, શુભ અહો આઠમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય, અને ચંદ્ર પહેલા છઠ્ઠા કે આઠમા સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો આ રીતની અહસંસ્થા દેવની પ્રતિષ્ઠામાં તબલા યોગ્ય છે.” આથી કરીને એક પણ અહુ ભંગ દેનારા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો રેખાએ કરીને અધિક એવા પણ લગ્નને વિષે પ્રતિષ્ઠા કરવી નહીં, પરંતુ ભંગ દેનાર સ્થાન એક પણ ન હોય અને કેટલાક અહો છપ્પટ હોય તથા કેટલાક અહો અનિષ્ટ હોય તો પણ રેખાએ કરીને અધિક એવા લગ્નને વિષે પ્રતિષ્ઠા કરવી. વળી કેટલાક આચાર્યોએ “છટ્ટો ચંદ્ર પ્રતિષ્ઠામાં રેખા આપનાર છે.” એમ કહ્યું છે, તે અચુક પ્રકારના યોગને આશીનેજ કહ્યું છે અન્યથા પ્રકારે તે રેખા આપનાર થતો નથી એમ જાણવું. આ પ્રમાણે ત્રિવિક્રમશતકની ટીકામાં કહ્યું છે.

વળી નારચંદ્રમાં તો ઉત્તમ ૧, મધ્યમ ૨, વિમધ્યમ ૩ અને અધમ ૪. એ રીતે અહોની ચાર ભંગી કહી છે. તે આ પ્રમાણે—

“ત્રિરિપા ૧ વાસુતલે ૨ સ્વત્રિકોણકેન્દ્રે ૩ વિરેસરેડ્રા ૪ ગ્ન્યર્થે ૫

લામે ૬ કૂર ૧ બુધા ૨ ચિત ૩ મૃગુ ૪ રાશિ ૫

સર્વે ૬ ક્રમેણ શુભાઃ ॥૧૧॥”

કેન્દ્ર અહો (રવિ, મંગળ, શનિ, સહુ) ત્રીજે તથા છઠ્ઠે સ્થાને શુભ છે. બુધ પહેલેથી સુત સ્થાન સુધી (૧-૨-૩-૪-૫) તથા ખ (૧૦) સ્થાનમાં શુભ છે. શુક્ર સ્વ (૨), ત્રિકોણ (૬-૫) અને કેન્દ્ર (૧-૪-૬-૬-૧૦) સ્થાનમાં શુભ છે. શુક્ર ઉપરનાં સાત સ્થાનો (૨-૬-૫-૧-૪-૭-૧૦)માંથી ધન (૨) અને સ્મર (૭) સ્થાન સહિત એટલે ૬-૫-૧-૪-૧૦ એ પાંચ સ્થાનોમાં શુભ છે. ચંદ્ર અખિ (૩) અને અર્ધ (૨) સ્થાનોમાં શુભ છે. તથા સર્વે અહો લાભ (૧૧) સ્થાનમાં શુભ છે.” વળી

“લેડર્કઃ કેન્દ્રારિષર્મેષુ, શશી જ્ઞોડરિનવાસ્તગઃ ।

પષ્ટેજ્યઃ સ્વત્રિગઃ શુક્રો, મધ્યમાઃ સ્થાપનક્ષણે ॥૨॥

આરેન્દ્રર્કઃ સુતેસ્તારિ-રિષ્યે શુક્રલિંગો ગુરુઃ ।

વિમધ્યમાઃ જ્ઞાનિર્ધીલે, સર્વે શ્રેષ્ઠેષુ નિન્દિતાઃ ॥૩॥”

“દશમે સ્થાને રહેલો સૂર્ય, કેન્દ્ર (૧-૪-૭-૧૦), અરિ (૬) અને ધર્મ (૬) સ્થાને રહેલો ચંદ્ર છટ્ટો, સાતમે અને નવમે સ્થાને બુધ હોય, છટ્ટો સ્થાને શુક્ર હોય, શુક્ર બીજે કે ત્રીજે સ્થાને હોય તો તે પ્રતિષ્ઠાને સમયે મધ્યમ છે. મંગળ, ચંદ્ર અને સૂર્ય પાંચમે

સ્થાને રહ્યા હોય, શુક્રે છઠ્ઠે, સાતમે કે બારમે સ્થાને હોય, ગુરુ ત્રીજે સ્થાને હોય, શનિ પાંચમે કે દશમે સ્થાને હોય તો તે વિમધ્યમ બધુવા. શેષ સ્થાનોમાં સર્વે ગ્રહો અધમ છે.”

પ્રતિષ્ઠાને વિષે ગ્રહસંસ્થાનો યંત્ર

	ઉત્તમ	મધ્યમ
રવિ	૩-૬-૧૧	૧૦
ચંદ્ર	૨-૩-૧૧	૧-૪-૬-૭-૮-૧૦
મંગળ	૩-૬-૧૧	૦
બુધ	૧-૨-૩-૪-૫-૧૦-૧૧	૬-૭-૮
ગુરુ	૧-૨-૪-૫-૬-૭-૧૦-૧૧	૬
શુક્ર	૧-૪-૫-૬-૧૦-૧૧	૨-૩
શનિ	૩-૬-૧૧	૦
રાહુ, કેતુ	૩-૬-૧૧	૨-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૨

વિમધ્યમ

૫

૫

૫

૦

૩

૬-૭-૧૨

૫-૧૦

૦

અધમ

૧-૨-૪-૭-૮-૯-૧૨

૮-૧૨

૧-૨-૪-૭-૮-૯-૧૦-૧૨

૮-૧૨

૮-૧૨

૮

૧-૨-૪-૭-૮-૯-૧૨

૧-૭

પૂર્ણભદ્ર ગ્રહસંસ્થાના ફળને આ પ્રમાણે કહે છે—

“પ્રાસાદમંગ હાની ધનં, સ્વજનપુત્રપીઠરિપુષાતાઃ ।

સ્ત્રીમૃતિમૃતિધર્મગમાઃ, સુસદ્વિશોકાસ્તનોઃ પ્રમૃતિ સ્વર્ગાત્ ॥૧॥”

“પ્રતિષ્ઠા લગ્નમાં બે સૂર્ય પહેલે સ્થાને રહ્યો હોય તો પ્રાસાદનો નાશ થાય ૧, બીજે હોય તો હાનિ થાય ૨, ત્રીજે હોય તો ધન મળે ૩, ચોથે હોય તો સ્વજનને પીડા થાય ૪, પાંચમે હોય તો પુત્રપીડા થાય ૫, છઠ્ઠે હોય તો શત્રુનો નાશ થાય ૬, સાતમે હોય તો સ્ત્રીનું મરણ થાય ૭, આઠમે હોય તો પોતાનું મરણ થાય ૮, નવમે હોય તો ધર્મનો નાશ થાય ૯, દશમે હોય તો સુખ મળે ૧૦, અગિયારમે હોય તો ઋદ્ધિ મળે ૧૧ અને બારમે હોય તો શોક થાય. ૧૨.”

“કર્તૃવિનાશયનાગમસૌમાગ્ય-દ્વન્દ્વદૈન્યરિપુવિજયાઃ ।

શશિનોઽસુખમૃતિવિઘ્ના, નૃપપૂજા વિષયવસુહાની ॥૨॥”

અર્થ—જો પ્રતિષ્ઠામાં સૂર્ય, ચંદ્ર, શુક્ર અને શુક્ર બળહીન હોય તો તેઓ અનુક્રમે ઘરના સ્વામીને, તેની સ્ત્રીને, સુખને તથા ધનને હરશે છે. એટલે કે સૂર્ય બળહીન હોય તો ઘરના સ્વામીનો નાશ થાય છે, ચંદ્ર બળહીન હોય તો તેની સ્ત્રીનો નાશ થાય છે વિગેરે અહીં બળહીન એટલે પહેલા અઢાર પ્રકારે અથવા નવ પ્રકારે અહોની નિર્બળતા કહી છે. તે બાણવી, અથવા તો નીચ, ફેર અહો યુક્ત કે અસ્ત પામેલો જે અહો હોય તે નિર્બળ જ કહ્યો છે.

તથા—

તત્ત્વ ૧ બન્ધુ ૪ સુત ૫ દ્યૂન-ધર્મેષુ ૯ તિમિરાન્તકઃ ।

સકર્મસુ ૧૦ કુજાર્કી ચ, સંહરન્તિ સુરાલયમ્ ॥૫૨॥

અર્થ—પહેલા, ચોથા, પાંચમા, સાતમા કે નવમા સ્થાનમાં જો સૂર્ય રહ્યો હોય અને ઉપરનાં (પાંચ) સ્થાનોમાં કે દશમા સ્થાનમાં મંગળ કે શનિ રહ્યો તો તે દેવાદાયનો નાશ કરે છે.

હવે સર્વ કાર્યમાં શુભ અહોની શક્તિ તથા તેના ફળને કહે છે.—

સૌમ્યવાક્યપતિશુક્રાણાં, ય યકોડપિ બલોત્કટઃ ।

ક્રૌરયુક્તઃ કેન્દ્રસ્થઃ, સઘોડરિષ્ટં પિનષ્ટિ સઃ ॥૫૪॥

અર્થ—શુધ્ધ, શુક્ર અને શુક્રમાનો કોઈ પણ એક બલોત્કટ (બલિષ્ઠ) હોય તેમજ ફેર-અહો તેની સાથે રહેલો ન હોય અને તે પોતે કેન્દ્રસ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે તત્કાળના રિક્ષ થોડાનો નાશ કરે છે.

અહીં બલોત્કટ કહ્યો છે, તેથી અહોને વિષે વીશ પ્રકારે બળ કહેલું છે. તે આ પ્રમાણે.—

“સ્વમિત્રર્ણોચ્ચમાર્ગસ્થઃ, સ્વમિત્રવર્ગગોદિતઃ ।

જયી ચોત્તરચારી ચ, સુહૃત્સૌમ્યાવલોકિતઃ ॥૧॥

ત્રિકોણાયગતો લગ્નાત્, હર્ષા વર્ગોત્તમાંશગઃ ।

મુશુશિલં મૃશરિફં, યદિ સૌમ્યૈર્ગ્રહેઃ સહ ॥૨॥

સર્વયોગે ભવેદેવં, બલનાં વિંશતિર્ગ્રહે ।

યાવદ્બલયુતાઃ સ્વેદા-સ્તાવદ્વિશોપકાઃ ફલમ્ ॥૩॥”

‘અહો પોતાના સ્થાનમાં રહેલો હોય ૧, મિત્રના સ્થાનમાં રહેલો હોય ૨, પોતાના નક્ષત્રમાં રહેલો હોય ૩, ઉચ્ચ સ્થાને રહેલો હોય ૪, માર્ગમાં રહેલો (માર્ગી) હોય ૫, પોતાના વર્ગમાં રહેલો હોય ૬, મિત્રના વર્ગમાં રહેલો હોય ૭, ઉચ્ચ પામેલો હોય ૮, જયવાળો હોય ૯, ઉત્તરચારી હોય ૧૦, મિત્રે ભેગેલો હોય ૧૧, સૌમ્ય અહો ભેગેલો હોય ૧૨, ત્રિકોણમાં રહેલો હોય ૧૩, લખથી અગિયારમે સ્થાને રહેલો

હોય ૧૪, ત્રણ પ્રકારનો હર્ષ^૧ હોય ૧૭, વર્ગોત્તમના નવાંશકમાં રહેલો હોય ૧૮, સૌમ્ય ગ્રહની સાથે ૧મુશુશિલ યોગ હોય ૧૯, સૌમ્ય ગ્રહની સાથે ૨મૂશરિક્ષ યોગ હોય ૨૦, આ સર્વ યોગ થાય તો ગ્રહને વિષે વીશ વસા બળ થાય. જેટલા બળવાળા ગ્રહો હોય તેટલા વિશેષકા (વસા) કળ બાણવું.”

ઉપર ત્રણ પ્રકારનો હર્ષ^૧ ગ્રહ કહ્યો છે. તેમાં ગ્રહોનું હર્ષસ્થાન ચાર પ્રકારે કહેલું છે તે આ પ્રમાણે—

“ગોચ્યજ્ઞકાયધીરિષ્ય-સ્થાનાનિ માસ્કરાદિષુ ।
 હર્ષસ્થાનમિદં પૂર્વ, સર્વેષુ સ્વોચ્ચમં પરમ્ ॥૧॥
 નિશિ સાયં દિને યોષિત, પુંગ્રહૈશ્વ પરં ક્રમાત્ ।
 તુર્યં વ્યોમ્નસ્તનું યાવ-તુર્યાધાવચ્ચ સમ્પમ્ ॥૨॥
 પુંગ્રહેષુ તનોર્યાવ-તુર્ય સમ્પમતો નમઃ ।
 સ્ત્રીગ્રહેષુ મુદઃ સ્થાનં, ફલં તદનુમાનતઃ ॥૩॥”

“સૂર્યાદિ સાતે ગ્રહોને વિષે અનુક્રમે નવમું, ત્રીજું, છઠ્ઠું, પહેલું, અગિયારમું, પાંચમું અને બારમું. આ સ્થાનો પ્રથમ હર્ષસ્થાન છે ૧. સાતે ગ્રહોનાં જે ઉચ્ચ સ્થાન છે તે ખીજું હર્ષસ્થાન છે ૨. સ્ત્રીરૂપ એવા ચંદ્ર તથા શુક્ર સત્રિ તથા સંધ્યાએ હોય રવિ, મંગળ, ગુરુ આદિ પુરુષરૂપ ગ્રહો દિવસે હોય તો આ ગ્રહોનું ત્રીજું હર્ષસ્થાન છે ૩. પુરુષરૂપ રવિ, મંગળ, ગુરુ આદિ ગ્રહોને વિષે ઘોથું દશમાંથી લગ્ન સુધી (૧૦-૧૧-૧૨-૧), ઘોથેથી સાતમા (૪-૫-૬-૭) સ્થાનો તથા સૂર્ય, ચંદ્ર તથા શુક્રાદિક ગ્રહોને વિષે લગ્નથી ઘોથા સુધી (૧-૨-૩-૪), સાતમાથી દશમા સુધી (૭-૮-૯-૧૦), આ સ્થાનો ઘોથું હર્ષસ્થાન છે ૪, તેનું કળ તે સ્થાનોના અનુસારે બાણવું.

આમાં ઉચ્ચ હર્ષસ્થાન પૂર્વે કહેલું છે, તેથી અહીં ગણ્યું નથી. એ રીતે અહીં ત્રણ પ્રકારનું હર્ષસ્થાન કહ્યું. પૂર્વે કહેલી અગિયાર અવસ્થાઓને મધ્યે જે ગ્રહ શુભ અવસ્થાવાળો હોય અથવા છ પ્રકાર આદિ બળે કરીને સુકૃત હોય તે બળી (બળવાન) બાણવો. એ રીતે અન્ય સ્થળે પણ ગ્રહોની સખળતા બાણવી.

મૂળ શ્લોકમાં સદ્યો રિષ્ટ^૨ જેટલે તત્કાળનો રિષ્ટ યોગ, જેટલે કે તે વખતે (કાર્ય વખતે) જે લગ્ન, તિથિ, વાર વિગેરે હોય તેમના યોગે કરીને જે રિષ્ટ યોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તે. જેમ મધ અને ઘીના સમાન યોગે વિષ યોગ થાય છે. આવા રિષ્ટ યોગનો નાશ કરે છે એમ બાણવું. તે રિષ્ટ યોગ આ પ્રમાણે થાય છે.—

“ઉદયાદ્ ગતલગ્નમિતિ, (તિ) સંક્રાન્તેર્થુક્તદિવસમિતિયુક્તામ્ ।
 સૈકાં ચ વિધાય બુધઃ, પૃથક્ પૃથક્ પદ્મધા ન્યસેત્ ॥૧॥

૧ મુશુશિલ, ૨ મૂશરિક્ષ, આ બે યોગનું સ્વરૂપ અતુર્થ પ્રકાશના ૪૭ શ્લોકોના અર્થમાં છે.

ક્ષિપ્ત્વા તત્ર ક્રમશઃ તિથિ-૧૫ રવિ ૧૨ દશ ૧૦ વસુ

૮ મુનીન્ ૭ મજેન્નવમિઃ ।

શેષાઙ્કઃ શરસહ્વયો, યદિ ભવતિ તદા વદેન્નિપુણઃ ॥૨॥

કલહ ૧ કુશાનુમીતિ, ૨ ભૂપમયં ૩ ચૌરવિદ્રવો ૪ મૃત્યુઃ ૫ ।

ક્રમશો ભવેત્ પ્રતિષ્ઠા-પરિણયનાદૌ તદા રિષ્ટમ્ ॥૩॥ ”

‘ ઉદયથી ગયેલા હજ્જના પ્રમાણને સંક્રાંતિના બુક્ત (યોગવાયેલા) દિવસના પ્રમાણ-
વડે શુક્ત કરી તેમાં એક નાખવો. પછી બુધને ગુહા ગુહા પાંચ પ્રકારે સ્થાપન કરવો.
તેમાં હરેકમાં અનુક્રમે ૧૫-૧૨-૧૦-૭૮ અને ૬ ઉમેરવા. પછી તેને નવે ભાગ દેવો.
શેષમાં બે પાંચ વધે તો નિપુણ પુરુષે રિષ્ટ યોગ કહેવો. પ્રતિષ્ઠા અને વિવાહાદિકમાં
તેમું ફળ આ પ્રમાણે છે—બે એક શેષ રહ્યો હોય તો કલહ થાય, બે શેષ રહ્યા હોય
તો અગ્નિથી ભય થાય, ત્રણ રહ્યા હોય તો રાજથી ભય થાય, ચાર રહ્યા હોય તો
ચોરનો ઉપદ્રવ થાય અને પાંચ રહ્યા હોય તો મરણ થાય.”

આ પ્રમાણે જ્યોતિષસાર વિગેરેમાં કહ્યું છે. અથવા.—

“ તિથિવારમલગનાઙ્કાન્, સંમીલ્ય ન્યસ્ય પચ્ચશઃ ।

રસા રામા મહી નાગા વેદાસ્તેષુ ક્રમાદ્ ધ્રુવાઃ ॥૧॥

ક્ષેપ્યાસ્તતો ગ્રહેર્માંગે, પચ્ચશેષે ફલં ક્રમાત્ ।

રુજાગ્નિચિતિમૃચૌર-મયં મૃત્યુમયં તથા ॥૨॥

રાશિપચ્ચક્રશેષાનાં, યોગે તુ નવમિર્હતે ।

પચ્ચશેષે ભવેન્નાગ-મીર્તિર્લગ્ને નિશાગતે ॥૩॥ ”

“ તિથિ, વાર, નક્ષત્ર અને હજ્જના અંકને એકઠા કરીને તેને પાંચ વાર સ્થાપન
કરવા. તેમાં અનુક્રમે ૭, ત્રણ, એક, આઠ અને ચાર નાખવા. ત્યારપછી તેને નવે ભાગ
દેવો. ભાગ દેતાં એકથી પાંચ સુધી બે શેષ રહે તો અનુક્રમે આ પ્રમાણે ફળ જલવૃત્ત.
એક શેષ રહે તો વ્યાધિ થાય, બે રહે તો અગ્નિથી ભય થાય. ત્રણ રહે તો રાજથી
ભય થાય, ચાર રહે તો ચોરથી ભય થાય અને પાંચ શેષ રહે તો મૃત્યુભય થાય.
રાશિના હજ્જમાં પાંચે રાશિમાં બે શેષ રહેલ હોય તેને એકઠા કરીને પછી નવે ભાગ
દેતાં બે પાંચ શેષ રહે તો સર્પનો ભય થાય.

॥ इति बुधपञ्चकदोषः ॥

મૂળ શ્લોકમાં “ પિનઙ્કિ ” એટલે “ (તત્કાળ રિષ્ટ યોગને) નાશ કરે છે ”
એમ કહ્યું. તે વિષે ભત્રકવૃત્તિમાં પણ એમ જ લખ્યું છે કે—“ બુધ, ગુરુ અને શુક્રના
ઉત્કૃષ્ટ બળે કરીને તથા રિષ્ટ યોગ કરનારા ગ્રહો ઉપર તેમની (બુધ, ગુરુ અને શુક્રની)

પુષ્ટ (પૂર્ણ) દષ્ટિ પડવાથી સર્વે રિષ્ટ યોગોની નિર્બળતા થાય છે, એમ કહ્યું છે. તેથી અહીં પણ તે જ પ્રકારે કહ્યું.

હવે તે (બુધ, શુક્ર અને શુક્ર)ના જ ઉચ્ચપણાને વિષે શક્તિનું ફળ કહે છે—

વલિષ્ઠઃ સ્વોચ્ચગો દોષા-નશીર્તિ-શીતરક્ષિમજઃ ।

વાક્પતિસ્તુ શતં હન્તિ, સહસ્રં ચાસુરાચિતઃ ॥૫૫॥

અર્થ—બલિષ્ઠ અને પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલો બુધ એથી દોષોને હણે છે, (એવોજ) શુક્ર સો દોષોને હણે છે અને (એવોજ) શુક્ર હજાર દોષોને હણે છે.

બલિષ્ઠ એટલે સૂર્યના જિંબની સાથે રહેલો ન હોય એ આદિએ કરીને અત્યંત બળવાન. આ (બલિષ્ઠ) તથા પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલો એ બંને વિશેષણો શુક્ર અને શુક્રને પણ ભેડવાં-બાણવાં. દોષો એટલે પાદગત વેધ, કાંતિસામ્ય વિગેરે અસાધ્ય દોષો સિવાયના બીજા દોષોને હણે છે એમ પોતાની રીતે બાણવું. વળી એથી, સો અને હજાર એવા શબ્દો અહીં લખ્યા છે તે ઘણા, અતિઘણા અને તેથી પણ ઘણા બાણવા, પરંતુ કહેલી સંખ્યાવાળા જ ન બાણવા, અભિપ્રાય એ છે કે બુધ, શુક્ર અને શુક્ર બલિષ્ઠ અને પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલા હોય તો પ્રતિષ્ઠાદિક કાર્ય કરવું શુભ છે. એ જ પ્રમાણે આગળ પણ બાણવું.

આ ત્રણે ગ્રહો કેન્દ્રમાં રહ્યા હોય તો તેની કેટલી શક્તિ હોય તે કહે છે—

બુધો વિનાર્કેળ ચતુષ્ટયેષુ, સ્થિતઃ શતં હન્તિ વિલગ્નદોષાન્ ।

શુક્રઃ સહસ્રં વિમનોમવેષુ, સર્વત્ર ગીર્વાણગુલુસ્તુ લક્ષ્મ્ ॥૫૬॥

અર્થ—સૂર્યની સાથે નહીં રહેલો બુધ ચારમાંથી કોઈ પણ કેન્દ્રસ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે લગ્નના સો દોષોને હણે છે, સૂર્ય વિનાનો શુક્ર સાતમા સિવાય બાકીના કોઈપણ કેન્દ્રસ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે લગ્નના હજાર દોષોને હણે છે અને સૂર્ય વિનાનો શુક્ર સર્વત્ર એટલે ચારમાંના કોઈપણ કેન્દ્રસ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે લગ્નના લાખ દોષોને હણે છે.

વિનાર્કેળ સૂર્ય વિના એ પદ ત્રણેની સાથે ભેડવું, વિમનોમવેષુ એટલે સાતમા સ્થાનને વળીને બાકીના કેન્દ્રસ્થાનોમાં સર્વત્ર એટલે કેન્દ્રના ચારે સ્થાનોમાં રત્નમાલાના ભાષ્યમાં વિમનોમવેષુ એ પદ ત્રણે ગ્રહોને વિષે ભેડવું છે. તે વિવાહ અને દીક્ષાને આશ્રીને અહીં પણ અવશ્ય ભેડવું, કેમકે “વિવાહદીક્ષયોર્લગ્નેષુનેન્દુગ્રહવર્જિતૌ વિવાહ અને દીક્ષાના લગ્નમાં સાતમું તથા ચંદ્રનું સ્થાન એ બે સ્થાન ગહરહિત હોવા ભેદ એ” એમ કહ્યું છે. મૂળમાં લાખ દોષોને હણવાનું કહ્યું. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“તિથિવાસરનક્ષત્ર-યોગલગ્નશ્વળાદિજાન્ ।

સબલાન્ હરતો દોષાન્, ગુરુશુક્રૌ વિલગ્નગૌ-॥૧॥

ત્રિકોણકેન્દ્રગા વાડપિ, મક્કં દોષસ્ય કુર્વેતે ।

વક્રનીચારિગા વાડપિ, જ્ઞવીવમૃગવઃ શુભાઃ ॥૨॥

“લગ્નમાં રહેલા શુરુ અને શુક્ર તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, લગ્ન અને મુહૂર્તથી ઉત્પન્ન થયેલા બળવાન દોષોને (પણ) હણે છે. યુધ, શુરુ અને શુક્ર એ ત્રિકોણ કે કેન્દ્રમાં રહ્યા હોય તો તે દોષનો નાશ કરે છે, તથા તે યુધ, શુરુ અને શુક્ર વડે હોય, નીચના હોય અથવા શત્રુના સ્થાનમાં રહેલા હોય, પરંતુ શુભ હોય, તો તે પણ દોષનો નાશ કરે છે.” અહીં “શુભ હોય તો” એમ જે કહ્યું તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.—

“વક્રારિનીચરાશિસ્યઃ શુભકૃત્ત્રોચ્યતે ગુરુઃ ।

સ્વોચ્ચાન્નસ્યઃ સ્વર્ગસ્યો, મૃગુણા જ્ઞેન વા યુતઃ ॥૧॥”

“જો શુરુ વડી હોય, નીચ સ્થાનમાં રહ્યો હોય અથવા શત્રુના સ્થાનમાં રહ્યો હોય, પરંતુ પોતાના ઉચ્ચ આશમાં રહ્યો હોય, પોતાના વર્ગમાં રહ્યો હોય અને શુક્ર કે યુધની સાથે રહ્યો હોય તો તે શુભ કહેવાય છે” એમ વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે.

વિશેષ એ છે કે—અહીં દોષો બે પ્રકારના બણવા. તેમાં કેટલાક દોષો પોતે એકલા જ લગ્નને હણે છે—ફિત કરે છે, અને કેટલાક બે ત્રણ મળીને જ લગ્નને હણે છે, પણ એકલા હણી શકતા નથી. તેમાં એકલા દોષો આ પ્રમાણે છે.—

દીક્ષામાં પૂર્ણિમા તિથિ ૧, પ્રતિષ્ઠામાં મંગળવાર ૨, પ્રતિષ્ઠાદિકમાં શુરુને ચંદ્રનું બળ ન હોય તે ૩, શિખ્ય અને સ્થાપકને શુરુ, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ ત્રણેનાં બળ હોવાં બેઈએ તે ન હોય તે ૪, વિવાહમાં વરને ચંદ્રનું બળ ન હોય તે ૫, કન્યાને શુરુ, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ ત્રણેનાં બળ હોવાં બેઈએ તે ન હોય તે ૬, શિખ્ય, સ્થાપક, વર અને કન્યાને જન્મની રાશિનું લગ્ન ૧૦, તે ચારેને જન્મલગ્નનું લગ્ન હોય તે ૧૪, તથા તે ચારેને જન્મરાશિથી આઠમું લગ્ન ૧૮, જન્મલગ્નથી આઠમું લગ્ન ૨૨, જન્મરાશિથી બારમું લગ્ન ૨૬, અને જન્મલગ્નથી બારમું લગ્ન ૩૦, તે જ શિખ્યાદિક ચારેને જન્મની રાશિથી આઠમા સ્થાનમાં રહેલા ગ્રહોનું તાત્કાલિક લગ્નમાં (લગ્ન કુંડળીમાં) પહેલા ભવનમાં રહેવાપણું ૩૪, અથવા જન્મલગ્નથી આઠમા સ્થાનમાં રહેલા ગ્રહોનું તાત્કાલિક લગ્નમાં પહેલા ભવનમાં રહેવાપણું ૩૮, તે ચારેનાં જન્મનક્ષત્રો ૪૨, પ્રતિષ્ઠાદિક સર્વ કાર્યનાં લગ્નમાં કૂર ગ્રહોએ યોગવીને મૂકેલ ૪૩, લોચ્ય (લોગવવાનું) ૪૪ અને આકમણ કરેલું નક્ષત્ર ૪૫, અથવા ગ્રહવિદ્ધ નક્ષત્ર ૪૬, ગ્રહસિન્ન (ગ્રહે ભેદેલું) નક્ષત્ર ૪૭, ગ્રહોના ઉદયવડે ફિત થયેલું ૪૮ તથા અસ્ત વડે ફિત થયેલું ૪૯, વડે ગ્રહે આકમણ કરેલું ૫૦, ઉલ્કાપાત વિગેરે ઉત્પાતથી ફિત થયેલું નક્ષત્ર ૫૧, લગ્નગંડાંત ૫૨, તિથિગંડાંત ૫૩, નક્ષત્રગંડાંત ૫૪, એકાગ્નિ ૫૫, વિષ્ટિ ૫૬, અંતિ-પાત ૫૭, વૈધૃત ૫૮, કાંતિસામ્ય ૫૯, સંકાંતિની પૂર્વની તથા પછીની સોળ ઘડીઓ

૧. જે વખતે કાર્ય કરવું હોય તે જ વખતે

આ. સિ. ૪૬

૬૦, અર્ધયામ ૬૧, કુલિક ૬૨, અહલ્લુ નક્ષત્ર ૬૩, અહલ્લુથી દ્વિપિત થયેલા દિવસો ૬૪, લગ્નથી ૬૫, ચંદ્રથી ૬૬, કે તે બંનેથી ૬૭, સાતમે સ્થાને રહેલો કૂર ગ્રહ, તે ત્રણેથી સાતમે સ્થાને રહેલો શુક્ર ૭૦, અશુભ વાર તથા હોરા ૭૧, અશુભ સ્થાને રહેલા ગ્રહો ૭૨, ભાવરીતિથી પણ નિષિદ્ધ સ્થાનમાં આવતા ગ્રહો ૭૩, લગ્નની ૭૪, ચંદ્રની, અથવા તે બંનેની ૭૬, આગળ પાછળના પંદર ત્રિંશંશની મધ્યે બે કૂર ગ્રહો આવવાથી કૂર કર્તારી થાય છે તે, લગ્નનો સ્વામી ૭૭, નવાંશનો સ્વામી ૭૮, અથવા તે બંને ૭૯, ભાવે કરીને છકા હોય તે, અથવા તે ત્રણે ભાવે કરીને આઠમા હોય તે ૮૨, નહીં કહેલા નવાંશક ૮૩, આશ્રિતપણાએ કરીને ચંદ્રથી અશુદ્ધ થયેલું ૮૪, કે કૂર ગ્રહથી અશુદ્ધ થયેલું લગ્ન ૮૫, અથવા તેમનો નવાંશક ૮૭, ઉદ્ધતની અશુદ્ધિ ૮૮, તથા અસ્તની અશુદ્ધિ ૮૯,

“एषां मध्यादेकेनापि, हि दोषेण दूष्यते लग्नम् ।

द्वित्रैर्दोषैर्मिलितैर्येन शुभं तानथो वक्ष्ये ॥१॥”

“આ ઉપર ગણાવેલા દોષોમાંના એક દોષે કરીને પણ લગ્ન દૂષિત થાય છે. હવે જે બે ત્રણ દોષો મળીને લગ્નને અશુભ કરે છે તે દોષોને હું કહીશ—કહું છું.”

“चन्द्रस्य मृतावस्था १ यमा-हिरक्षोऽग्निपः क्षणो यत्र २ ।

अवमं त्रिदिनस्पृग्वा, ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥२॥”

“જે લગ્નને વિષે ચંદ્રની મરણાવસ્થા હોય ૧, જે ચુદ્ધર્તનો યમ, સર્પ, રાક્ષસ કે અગ્નિ સ્વામી હોય ૨, તથા અવમ (ક્ષય) અથવા ત્રણ દિવસને સ્પર્શ કરનારી (ફટણ) તિથિ હોય તો તે લગ્ન અશુભને માટે છે.”

“पापग्रहलता १ वेदु-पग्रहः २ स्याद्वारायुधः पातः ३ ।

ज्ञात्वैवं त्रिमिरैतै-भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥३॥”

“જે પાપ (દુષ્ટ) ગ્રહની લતા હોય ૧, ઉપગ્રહ હોય ૨, તથા શ્રેષ્ઠ આયુધવાળો પાત હોય ૩, આ પ્રમાણે આ ત્રણ કુયોગો વડે દૂષિત થયેલું લગ્ન હોય તો તે અશુભને માટે છે.”

द्विव्यग्राश्चेत्कूराः, १ सौम्यानां केन्द्रसंस्थितिर्न भवेत् १ ।

लग्नपतिर्दुष्टयुतो, ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥४॥”

“જે કૂર ગ્રહો બીજા કે બારમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય ૨, સૌમ્ય ગ્રહો-કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલા ન હોય ૩, અને લગ્નનો સ્વામી દુષ્ટ કૂર ગ્રહની સાથે રહેલો હોય ૩, તો તે લગ્ન અશુભને માટે છે.”

“शुभदृग्हीनं, लग्नं १, प्रसूतिमं नो शुभैर्युतं दृष्टम् २ ।

केन्द्रस्थाश्चेन शुभा, ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥५॥”

“જો શુભ અહની દંષ્ટિ રહિત લગ્ન હોય ૧, જન્મની રાશિ શુભ અહોએ સહિત કે દંષ્ટ ન હોય ૨, તથા કેન્દ્રસ્થાનમાં શુભ અહો ન હોય ૩, તો તે લગ્ન અશુભને માટે છે.” અહીં પ્રસૂતિમં એટલે શિષ્ય, સ્થાપક. કન્યા અને વરની જન્મરાશિ શુભ અહોએ યુક્ત અથવા દંષ્ટ ન હોય એમ જાણવું.

“રવિજીવૌ સમરેલી, શુદ્રયાં ૧ લગ્નેડપિ મધ્યમાવકલૌ ૨ ।

કેન્દ્રગતૌ નો સૌમ્યૌ, ૩ મવેત્તદા લગ્નમશુભાય ॥૬॥”

“જો સૂર્ય અને શુક્ર શુદ્ધિને વિષે ક્ષમ રેખાવાળા હોય ૧, લગ્નને વિશેષ પશુ મધ્યમ રૂપવાળા હોય ૨, તથા કેન્દ્રમાં બે સૌમ્ય અહો રહેલા ન હોય ૩ તો તે લગ્ન અશુભને માટે છે.”

“ઘયયગઃ સૌરો ૧ નવમે, પાપલગઃ સદ્ગૃહૈર્વિયુક્તઃ સ્યાત્ ।

મૃગસુતયુક્તચન્દ્રો, ૨ મવેત્તદા લગ્નમશુભાય ॥૭॥

“જો ખારમા સ્થાનમાં શનિ હોય ૧, નવમા સ્થાનમાં શુભ અહ રહિત એકલો પાપ અહ જ રહ્યો હોય ૨, અને ચંદ્ર શુક્રે કેરીને યુક્ત હોય તો તે લગ્ન અશુભને માટે છે.” પ્રતિષ્ઠામાં શુક્ર અને ચંદ્રનો યોગ શ્રેષ્ઠ છે, તેથી વિવાહ દિવસમાં આ યોગ અશુભ જાણવો.

“અન્ત્યચતુર્થે લગ્ન ૧, જન્મતિથિ ૨ માંસ એવ જન્માલયઃ ૩ ।

ફાલ્ગુનમીનાર્કયુતિ ૪—મવેત્તદા લગ્નમશુભાય ॥૮॥”

“ખારમુ’ કે ચોથું લગ્ન હોય ૧, જન્મની તિથિ હોય ૨, જન્મનો માસ હોય ૩, તથા ફાલ્ગુન માસમાં મીના ચંક્રાંતિ હોય ૪, તો તે લગ્ન અશુભને માટે છે.”

આ સર્વે સમુદાયવાળા દોષો બુધ, શુક્ર, શુક્ર અને કેન્દ્રાદિક સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો હણાય છે. તે વિષે વ્યવહાર પ્રકાશમા કહ્યું છે કે—

“હન્તિ શતં દોષાણાં, શશિજઃ સમુદાયિનાં હિ કેન્દ્રસઃ ।

શુક્રો હન્તિ સહસ્રં, ચલી ગુર્લશ્વમેકં હિ ॥૧॥”

“કેન્દ્રમાં રહેલા બુધ સમુદાયવાળા ચો દોષોને હણે છે. બળવાન શુક્ર હજારને હણે છે અને શુક્ર લાખ સમુદાયી દોષોને હણે છે.”

જે એકલા દોષ છે તે બે પ્રકારના છે—સાધ્ય અને અસાધ્ય. તેમાં અંકાંત, ધિષ્ટિ, પરમ ભામિત્ર અને વેધ વિગેરે દોષો અસાધ્ય છે. આ દોષો હોય ત્યારે સર્વ અંકોનું બળ વિગેરે વિવિધ શુભો છતાં પણ લગ્ન અહણ કરવા લાયક નથી. કહ્યું છે કે—

“एकोऽपि दूषयेदोषः, प्रवृद्धं गुणसंचयम् ।

सम्पूर्णं पञ्चगव्येन, मद्यविन्दुर्घटं यथा ॥૧॥”

“જેમ હુધ, દહીં, લી વિગેરે પંચ ગવ્યે કરીને સંપૂર્ણ ભરેલા વડાને એક જ મદિરાનું ઊંડું દ્રવિત કરે છે તેમ વૃદ્ધિ પામેલાં શુભસમૂહને એકજ દોષ દૂષિત કરે છે.”

જે સાધ્ય દોષો છે તેમના પ્રતિકારને જે શ્લોક વડે કહે છે.—

લગ્નજાતાન્નવાંશોત્થાન્, ક્રૂરદષ્ટિકૃતાનપિ ।

હન્યાજીવસ્તનૌ દોષાન્, વ્યાધીન્ વન્વન્તરિયથા ॥૫૭॥ ”

અર્થ—દુર્ગેનથી ઉત્પન્ન થયેલા, નવાંશકથી ઉત્પન્ન થયેલા અને ક્રૂર દષ્ટિએ કરેલા પશુ દોષોને પહેલાં સ્થાનમાં રહેલો ગુરુ હશે છે. જેમ શરીરમાં રહેલા વ્યાધિઓને ધનવતરિ હશે છે તેમ.

તેની એટલે મૂર્તિ (પહેલા) સ્થાનમાં રહેલો અતિ ખલિષ્ક ગુરુ આ દોષોને હશે છે. લગ્નથી ઉત્પન્ન થયેલા એટલે “જન્મરાશિ જનેર્લગ્ને” (વિમર્શ ૫, શ્લોક ૫૬) એ શ્લોકમાં કહેલા દોષોને. નવાંશકથી ઉત્પન્ન થયેલા એટલે જે નવાંશકનો અધિકાર કર્યો ન હોય અર્થાત્ત નિષેધ કર્યો હોય એ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોને. ક્રૂર દષ્ટિએ કરેલા એટલે “સ્થાપને સ્યુર્વિધૌ દષ્ટે યુક્તે ચ” (વિમર્શ ૫, શ્લોક ૨૮) માં કહેલા છે તે દોષોને હશે છે આથી કરીને—

“દર્શને यदि स्यादंश-द्वादशकमध्यगः क्रूरः ।

इन्दोर्लग्नस्य तथा न, शुभः सर्वेषु कार्येषु ॥૧॥ ”

અર્થ અને લગ્નની દષ્ટિએ જે બાર અંશ સુધીમાં ક્રૂર અહ રહેલો હોય તો તે કોઈ પશુ (શુભ) કાર્યમાં શુભ નથી.”

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.—પોતે પોતાના ત્રિંશાંશમાં રહેલા લગ્ન, અર્ધ અને બીજા સર્વે અહો તાત્કાલિક (જે કાળે કાર્ય કરવાનું હોય તે કાળના) સ્પષ્ટ કરવા. પછી જે અહોએ લગ્ન અને અર્ધ દેખાતા હોય એટલે લગ્ન અને અર્ધ ઉપર જે અહોની દષ્ટિ પડતી હોય તે અહોના અને લગ્ન તથા અર્ધના ભોગવાયેલા ત્રિંશાંશો બાદ કરવા. તેમાં જે બાકી બાર સુધી રહે તો ક્રૂર અહ અશુભ બાણવો અને કૌમ્ય અહ હોય તો તે શુભ બાણવો. જેમકે — વીશમાં અંશમાં રહેલો શનિ આઠમાં અંશમાં રહેલા લગ્ન કે અર્ધને ભુવે છે. તેથી વીશમાંથી આઠને બાદ કરતાં બાકી બાર રહે છે, માટે તે અશુભ છે. એ પ્રમાણે અગિયાર, દશ વિગેરે બાકી રહે તો તે પશુ વર્જવા યોગ્ય છે, પરંતુ બાર કરતાં વધારે અંશમાં રહેલા ક્રૂર અહની દષ્ટિ દોષવાળી—વર્જ્ય નથી.

મૂળ શ્લોકમાં “ક્રૂર દષ્ટિએ કરેલા પશુ” એમ પણ એટલે અપિ શબ્દ લખ્યો છે તેથી ક્રૂર અહની સાથે રહેવાથી પશુ ઉત્પન્ન થયેલા દોષો આહી બાણવા. તે વિષે “દીક્ષાર્યાં કુર્લ્લે વદ્રઃ” (વિમર્શ ૫, શ્લોક ૨૫) એ શ્લોકમાં કહ્યું છે. વ્યાધીન્ એટલે જેમ શરીરમાં રહેલા વ્યાધીઓને ધનવતરિ હશે છે.

હવે શુભ અહોની દષ્ટિની કેટલી શક્તિ હોય છે? તે કહે છે.—

લગ્નાત્ કૂરો ન દોષાય, નિન્દ્યસ્થાનસ્થિતોઽપિ સન્ ।

દૃષ્ટઃ કેન્દ્રત્રિકોણસ્થૈઃ, સૌમ્યજીવસિતૈર્યદિ ॥૫૮॥

અર્થ—કૂર અહીં લગ્નથી નિંદ્ય સ્થાનમાં રહેલો હોય તો પણ જો તે કેંદ્ર કે ત્રિકોણમાં રહેલા ગ્રહ, ગુરુ અને શુક્ર ભેગેલો હોય (આ ગ્રહોની તેના પર દૃષ્ટિ પડતી હોય) તો તે દોષને માટે નથી.

નિંદ્ય સ્થાન એટલે આ પાંચમા વિમર્શમાં “ત્રિષ્વપિ કૂરમધ્યસ્થૌ” (શ્લોક ૨૩) “મહેજ્જન્મનિ જન્મસ્થાત્” (૩૧) “શનિત્રિકોણ કેન્દ્રસ્થ” (૩૨), “રવિઃકુજો-ઽર્કજો રાહુઃ” (૩૩), “તતુલ્લસુતલુ” (૫૩), ઇત્યાદિ શ્લોકોમાં કહેલા તે તે દોષોનો આ અપવાદ છે. ‘દૃષ્ટઃ’ એટલે ભેગેલો એમ સામાન્ય રીતે કહ્યું છે. તો પણ અહીં પુષ્ટ દૃષ્ટિ બાણવી. વળી જો તે કૂર અહીં ગ્રહ, ગુરુ અને શુક્ર સાથે સ્વાભાવિક અથવા તાત્કાલીક મૈત્રી હોય તો દૃષ્ટિથી અધિક વિશેષ થયેા એમ બાણવું. કેંદ્ર અને ત્રિકોણમાં રહેલા એટલું કહ્યું છે તેના ઉપલક્ષણથી પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલા એ વિગેરે વડે અત્યંત બલિષ્ઠ હોય તે પણ બાણવા. કહ્યું છે કે—

“કૂરા હવંતિ સોમા, સોમા દુગુણં ફલં પચછંતિ ।

જહ પાસહ કિંદઠિઓ, તિકોણપરિસંઠિઓ વિ ગુરુ ॥૧૧॥”

“જો કેંદ્રમાં રહેલો અથવા ત્રિકોણમાં રહેલો ગુરુ કૂર ગ્રહોને ભેટો હોય તો તે કૂર ગ્રહો સૌમ્ય થઈ જાય છે. અને સૌમ્ય ગ્રહોને ભેટો હોય તો તે અમણા શુભ ફળને આપે છે.”

હવે શુભ ગ્રહોની સ્થાને કહે છે.—

ત્રિકોણકેન્દ્રાયગતૈઃ, સ્તુભગ્રહૈર્વિસમ્પ્રમેનાસુરપૂજિતેન ચ ।

સ્યુઃ કૂરચન્દ્રૈઃ રિપુવિક્રમાયગૈઃ, કર્તુઃ ત્રિયઃ સન્નિહિતાશ્ચ દેવતાઃ ॥૫૯॥

અર્થ—શુભ ગ્રહો ત્રિકોણ, કેંદ્ર અને અગિયારમા સ્થાને રહ્યા હોય, તેમાં પણ શુક્ર સાતમા સિવાય બીજા સ્થાનોમાં રહ્યો હોય, તથા કૂર ગ્રહો અને ચંદ્ર છઠ્ઠા, ત્રીજા અને અગિયારમા સ્થાને રહ્યા હોય આવી અહસસ્થા સમયે કાર્ય કર્યું હોય તો કર્તાને લક્ષ્મી મળે છે અને પ્રતિભાની સાંનિધ્યમાં દેવતા રહે છે.

સાતમા સ્થાનને વર્ણને કેંદ્ર, અથવા ત્રિકોણમાં રહેલો શુક્ર બાણવો. કૂરચંદ્રઃ એટલે કૂર ગ્રહો અને ચંદ્ર, તે ચંદ્ર અને કૂર ગ્રહો પ્રતિષ્ઠાદિક લક્ષમાં ત્રીજે, છઠ્ઠે અને અગિયારમે સ્થાને રહ્યા હોય તો જ તે શુભ છે. અહીં આ પ્રમાણે અપવાદ છે.—

“પાપોઽપિ કર્તૃજન્મેશઃ, કેન્દ્રસ્થઃ શસ્યતે ગ્રહઃ ।

અશૂન્યાનિ ચ કેન્દ્રાણિ, મૃતૌ જીવજ્ઞમાર્ગવાઃ ॥૧૧॥”

“કર્તાના જન્મનો સ્વામી પાપી-કૂર હોય તો પણ જો તે અહ કેંદ્રમાં રહ્યો હોય તો તે શુભ છે. અને કેંદ્રસ્થાન અશૂન્ય હોય તો તે વખાણવા લાયક છે, તથા પહેલા સ્થાનમાં રહેલા બુધ, ગુરુ અને શુક્ર શુભ છે.” ભાવાર્થ એ છે કે-કર્તા એટલે પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર, શ્રાવક, દીક્ષા લેનાર શિષ્ય અથવા દીક્ષા દેનાર ગુરુના જન્મને વિષે અથવા નામને વિષે જે રાશિ હોય તેનો સ્વામી પાપી હોય તો પણ જો તે કેંદ્રમાં રહ્યો હોય તો શુભ છે, અને કેંદ્રસ્થાને શુભ ગ્રહો સહિત હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે, પણ શૂન્ય હોય તો તે શ્રેષ્ઠ નથી.

મૂળ શ્લોકમાં “સંનિહિતા” એટલે પ્રતિમાને વિષે દેવતા સાંનિધ્ય કરે છે એટલે રહે છે. આવા પ્રકારના લગ્ન વખતે પ્રતિષ્ઠા કરવી એ તાત્પર્ય છે. અહીં પ્રતિષ્ઠાને આશ્રીને આ અહસંસ્થા કહી છે, પરંતુ આવી અહસંસ્થા સર્વ શુભ કાર્યમાં સિદ્ધિ આપનારી છે એમ જાણવું.

હવે ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિ કહે છે.—

પદ્યન્નંશાધિપો લગ્નં, મવેદુદયશુદ્ધયે ।

અંશાસ્તેશસ્તુ લગ્નાસ્તમસ્તશુદ્ધયૈ વિલોકયન્ ॥૬૦॥

અર્થ—જો અંશાધિપતિ લગ્નને જોતો હોય તો તે ઉદય શુદ્ધિને માટે છે, પરંતુ અંશ (નવમાંશ લગ્ન)થી સાતમા સ્થાનનો સ્વામી જો લગ્નથી સાતમા સ્થાનને જોતો હોય તો તે અસ્તશુદ્ધિને માટે થાય છે.

અહીં અંશાધિપ અંશ શબ્દે કરીને અહીં સર્વત્ર નવાંશક જ ગ્રહણ કરવો, કેમકે તે નવાંશને વિષે જ ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિ જોવાય છે. વળી “પ્રમુરિહ નવાંશઃ” અહીં નવાંશો જ પ્રભુ છે એમ કહ્યું છે, પરંતુ દ્વાદશાંશ કે ત્રિંશાંશને વિષે આ શુદ્ધિ જોવાતી નથી. “ઉદય શુદ્ધયે” અહીં ચતુર્થી વિભક્તિ તાદ્ધ્ય—તેને અર્થે એવા અર્થમાં છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ જાણવું. તેથી કરીને—ઉદય પામેલો નવાંશનો સ્વામી પોતાના સ્થાનમાં રહીને જો લગ્નને જોતો હોય તો ઉદયશુદ્ધિ થાય છે, કેમકે લગ્ન જોવામાં ૧૮માં રહેલા નવાંશકર્તુ પલ્લુ સ્તેનાથી અપૃથક્ (અભિન્ન)પણાએ કરીને જોવાપણું છે. અંશાધિપઃ જો ઉપલક્ષણ છે, તેથી કરીને પ્રસ્લાદિકના લગ્ન વિષે લગ્નનો સ્વામી જ લગ્નને જોતો હોવો જોઈએ. કહ્યું છે કે—“ચિરઃશૂન્યં તદા લગ્નં યદા સ્વામી ન પદ્યતિ”। “જ્યારે લગ્નનો સ્વામી લગ્નને જોતો ન હોય ત્યારે તે લગ્ન મસ્તક રહિત છે એમ જાણવું.” અંશાસ્તેશઃ—અસ્ત એટલે સાતમું સ્થાન, તેથી કરીને આવો અર્થ જાણવો કે—લગ્નને વિષે જે રાશિના નામનો નવાંશક હોય તે રાશિથી જે અસ્ત—સાતમું સ્થાન. તે સાતમાનો સ્વામી જો લગ્નની અપેક્ષાએ સાતમા સ્થાનને જોતો હોય તો અસ્તશુદ્ધિ જાણવી. ભાવાર્થ એ છે જે—કર્કે લગ્નનો ત્રીજો કન્યા નવાંશક ગ્રહણ કર્યો હોય ત્યારે જો નવાંશકની કન્યા રાશિથી સાતમા સ્થાનમાં રહેલી મીન રાશિનો સ્વામી ગુરુ-મેષ, વૃશ્ચિક, વૃષ, કન્યા,

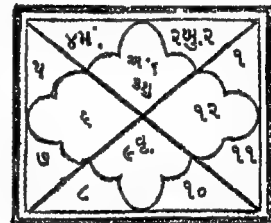
તુલા, મિથુન અને કર્કમાંના કોઈ પણ સ્થાનમાં રહીને કર્ક લગ્નથી સાતમી મકર રાશિને ભેટો હોય તો કર્ક લગ્નના કેન્દ્રના નવાંશકમાં અસ્તશુદ્ધિ થઈ બાબુની એ રીતે બીજે ઠેકાણે પણ બાબુવું. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—“લગ્નના નવાંશકની સમાન નામવાળી રાશિ કોઈ પણ સ્થાને રહીને પોતાના સ્વામી વડે ભેવાતી હોય ત્યારે ઉદયશુદ્ધિ કહેવાય છે” તે વિષે હરિભદ્ર સૂરિ પણ કહે છે કે—

“ઉદયત્યસુદ્ધિમિષ્ઠિં, મણામિ ઉદયો નવંસખો હત્ય ।

તમિ અ લગ્નવિદ્ધે, મુનાહદિદ્ધે ઉદયસુદ્ધી ॥૧૧॥”

“હવે હું ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિને કહું છું—અહીં ઉદયશુદ્ધિ નવમાંશમાં રહી છે, તે ઉદયશુદ્ધિમાં લગ્નમાં અંગીકાર કરેલ નવમાંશને નવમાંશનો સ્વામી ભેટો હોય તો ઉદયશુદ્ધિ બાબુવી.”

આરંભ ઉદાહરણ એ છે જે—મિથુન લગ્નને મીન નવાંશક લીધો હોય ત્યારે તે (મીન)ના સ્વામી શુક્રને ભે મીન રાશિ ભેવાતી હોય તો ઉદયશુદ્ધિ બાબુવી, એ રીતે અવે ઠેકાણે બાબુવું. સ્થાપના આ પ્રમાણે.—

વ્યવહારપ્રકાશમાં તો આ બંને પ્રકારની શુદ્ધિને

ઘણી માની છે. એટલું તેનું કળ ઉત્તમ કહું છે. તે આ પ્રમાણે.—

“અંશાધિપતેર્દદિ—યદાંશકેડંશાસ્તપસ્ય માગાસ્તે ૧ ।

માગપતેર્લગ્ને વા—ડપ્યંશ્ચા—તપતેર્વિલગ્નાસ્તે ૨ ॥૧૧॥

ઉદયાસ્તસ્ય ચ યદિ, દષ્ટેઃ શુદ્ધિર્મવેદિલગ્નેડવ્ર ।

કાન્તાયા માક્ષલ્યાન્ય—તનૂનિ તનૌ પ્રજાયન્તે ॥૨૧॥”

“લગ્નમાં પ્રહુણ કરેલ નવમાંશના સ્વામીની ભે નવમાંશ ઉપર દષ્ટિ હોય તો ઉદય શુદ્ધિ. નવમાંશથી સાતમા સ્થાનના સ્વામીની દષ્ટિ નવમાંશથી સાતમા સ્થાન ઉપર હોય તો અસ્તશુદ્ધિ. અથવા નવમાંશના સ્વામીની લગ્ન ઉપર દષ્ટિ હોય તો ઉદય શુદ્ધિ. નવમાંશ-થી સાતમાના સ્વામીની લગ્નથી સાતમા સ્થાન ઉપર દષ્ટિ હોય તો અસ્તશુદ્ધિ. અહીં લગ્નને વિષે ભે દષ્ટિથી ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિ હોય તો સ્ત્રીના શરીરમાં ઘણાં માંગલિક થાય છે.”

ચતિવહ્નમાં તો આ પ્રમાણે પણ કહું છે.”

“ઉદયાસ્તાંશતુલ્યાશ્ચ—રાશ્યોરપિ વિલોકને ।

યોગેડ્યવા પરે પ્રાહુ—રુદયાસ્તવિશુદ્ધતામ્ ॥૧૧॥”

“ઉદયાંશ અને અસ્તાંશની તુલ્ય નામવાળી બંને રાશિના બેવામાં અથવા યોગમાં કેટલાક આચાર્યો ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિ કહે છે.” અહીં વિલોકને એટલે પોતપોતાના સ્વામીએ (તે બંને રાશિને) બેથેલ હોય તો. યોગે — ઉદયાંશ અને અસ્તાંશના નામવાળી બંને રાશિઓ પોતપોતાના સ્વામીએ અધિષ્ઠિત હોય તો.

આ ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિના પ્રકરણથી માત્ર દષ્ટિતુલ્ય કામ છે, તેથી તે દષ્ટિ પુષ્ટ અથવા અપુષ્ટ ગમે તે હોય તેમાં કાંઈ પણ વિશેષ બાબતો નહીં.

વિવાહેષુ દ્વયોગ્રાહ્યા, વિશુદ્ધિરુદયાસ્તયોઃ ।

પ્રતિષ્ઠાદીક્ષયોસ્તાવા—નસ્તશુદ્ધૌ તુ નાગ્રહઃ ॥૬૧॥”

અર્થ—વિવાહને વિષે ઉદય અને અસ્ત બંનેની શુદ્ધિ અવશ્ય અહણ કરવી, પરંતુ પ્રતિષ્ઠા અને દીક્ષામાં અસ્તની શુદ્ધિ માટે એટલો બધો આગ્રહ નથી.

ગ્રાહ્યા એ શબ્દમાં આવશ્યક અર્થમાં ધ્યણુ પ્રત્યય થયેલો હોવાથી “અવશ્ય અહણ કરવી” એવો અર્થ થાય છે. અસ્તશુદ્ધિ માટે આગ્રહ નથી એટલે કે ઉદયશુદ્ધિ તો સર્વ કાર્યના લગ્નમાં હોવી જોઈએ—એ અભિપ્રાય છે.

આ બાબતમાં શ્રીહરિભદ્ર સૂરિ તો આ પ્રમાણે કહે છે.

“વયગઢ્ઢણપદ્ધાસુ, ઉદયત્યવિશુદ્ધિવિજિજં પિ સુદં ।

મન્નન્તિ કેદ લગ્નં, તં ચ મયં વહુમયં નેવં ॥૧॥”

“કેટલાક આચાર્યો વ્રતઅહણ (દીક્ષા) અને પ્રતિષ્ઠામાં ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિ રહિત લગ્નને પણ શુભ માને છે. આ મત ધણાને સ્પષ્ટ છે એમ બાબત.”

આ રીતે અહણ કરવા લાયક લગ્નને અને તેના નવાંશાદિકને શુભ દોષની ચિંતા (વિચાર) કરવાપૂર્વક નિશ્ચય કર્યા છતાં પણ તે સમય ક્યારે આવે છે? તે બાબત માટે લગ્નથી કાળ લાવવાનો પ્રકાર કહેવાનો છે. તેમાં પ્રથમ લગ્નનું માન (પ્રમાણ) કહે છે.—

મધ્યે મેષઽપૌ પલૈમૈનયનૈ ૨૨૭ માંતલ્લતત્ત્વૈ ૨૫૮ વૃષઃ,

કુમ્ભો વા મિથુનઃ પુનર્મકરવત્કર્કાંધ્રધૂમધ્વજૈઃ ૩૦૬ ।

કર્કો ધન્વિવદન્મરમ્બુધિગુણૈ ૩૪૦ રાઝાધિવામૈરલિઃ ૩૪૦,

સિંહચાથ કનીષ્ઠૌ ગ્રહરૈ ૩૨૯ રુચન્ત્યમી રાજ્યઃ ॥૬૨॥

અર્થ—મધ્ય દેશમાં મેષ અને મીન રાશિ ૨૨૭ પળોએ કરીને ઉદય પામે છે, વૃષ અને કુંભ ૨૫૮ પળોએ કરીને ઉદય પામે છે, મિથુન અને મકર ૩૦૬ પળોએ કરીને ઉદય પામે છે, કર્ક અને ધન ૩૪૦ પળે, સિંહ અને વૃશ્ચિક ૩૪૦ પળે તથા કન્યા અને તુલા ૩૨૯ પળોએ કરીને ઉદય પામે છે.

મધ્યે એટલે દિવસદ્વિન્ધ્યયોર્મધ્ય “હિમાલય અને વિંધ્યાચળ પર્વતોના મધ્ય” ઇત્યાદિ નિષ્કૃત્તમાં કહેવાથી મધ્ય દેશમાં આ આ રાશિઓ આટલા આટલા પળોએ કરીને ઉદય

પામે છે. પણ એટલે એક ઘડીનો સાઠગો ભાગ. એક પળનું પ્રમાણ સાઠ ગુરુ અક્ષરોએ કરીને થાય છે. તે સાઠ ગુરુ અક્ષરવાળો કામકીડા નામનો છંદ (શ્લોક) હોય છે. તે આ પ્રમાણે.—

“દેવઃ શ્રીસર્વજ્ઞો વિશ્વશ્રીઃ સિદ્ધિસીકાન્તઃ,

કામદુદ્રોહાગ્નિર્માયાદોષાભાસ્વાન્નીરાગઃ ।

ચન્દ્રેશ્વેતશ્લોકઃ સ્યાદ્વાદારામાન્દો લોકાર્ચ્યો,

વીતાપાયઃ સ્નાન્તો લોકેભ્યોઽસંખ્યં સૌખ્યં દેયાત્ ॥૧૧॥”

“વિશ્વની લક્ષ્મીના સ્વામી, સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રીના પતિ, કામદેવરૂપી વૃક્ષોના નાશ કરવામાં અગ્નિ સમાન, માયારૂપી શત્રુનો નાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન, રાગ રહિત, ચંદ્ર જેવા ઉત્તમવળ કીર્તિવાળા, સ્યાદાદરૂપી આરામ (ખામ) ને નવપદ્ધિવિત કરવામાં મેઘ સમાન, ત્રિભુવનના લોકને પૂજ્ય, કષ્ટ રહિત અને શાંત એવા શ્રીસર્વજ્ઞ દેવ લોકોને અસંખ્ય સુખ આપે.”

એક પળના માનવાળો આવે શ્લોક સાઠ વાર બોલવાથી એક ઘડી થાય છે. અહીં કોઈ શંકા કરે કે—“પળના પ્રમાણવાળા શ્લોકનું બોલવું શીઘ્ર શીઘ્રતરપણે અથવા મંદ મંદતરપણે પણ સંભવે છે, તેથી આ કહેલું પળનું માન શી રીતે મળતું આવે?” આનો ઉત્તર એ છે એ—“શીઘ્રતા અને મંદિતારહિત મધ્યમપણે બોલવું એ જ અહીં કહેલું છે, કેમકે સર્વ વ્યવહારો લોકમાં મધ્યમ પ્રમાણે કરીને જ પ્રવર્તે છે. અથવા સૂક્ષ્મ દષ્ટિવાળાને આ બીજી રીતે પણ બાણત્વ કે સંગીતશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવા પંચમાનુક નામના તાલને અવિચિન્નપણે (એક ધારાએ) બોલી શકે વાર હોય અને સુખ વડે સમ્યક્ પ્રકારે સ્પષ્ટ કરવાથી સર્વથા પ્રકારે વિસંવાદ વિના જ એક જળપળ થાય છે.” તાલનું સ્વરૂપ તથા તેને સ્પષ્ટ કરવાનો વિધિ સંગીતશાસ્ત્રને બાણનારાઓ પાસેથી બાણવો.

મૂળ શ્લોકમાં ભનયને : ૨૨૭ કહ્યા છે. તેમાં આ પ્રમાણે સંપ્રદાય છે.—

“લઙ્કોદયા નાગતુરજ્જદસા ૨૭૮, ગોડહ્વાશિના ૨૯૯

જમરદા ૩૨૩ વિનાદયઃ ।

ક્રમોત્ક્રમસ્થાશ્ચરંહકૈઃ, ક્રમોત્ક્રમસ્થેષ્વ વિહીનયુક્તાઃ ॥૧૧॥

મેષાદિષણામુદયાઃ સ્વદેશે, તુલાદિગોડમી ચ વદુત્ક્રમસ્થાઃ ।”

“લંકા નગરીના ઉદયનું—લગ્નનું માન ૨૭૮—૨૬૬ અને ૩૨૩ પળોનું છે. આ પળોને અનુક્રમે તથા ઉત્ક્રમે સ્થાપન કરવા. (તેથી કરીને મેષથી કન્યા સુધીના લગ્નનું માન થયું. હવે તેજ પાછા ઉત્ક્રમે કરીને તુલાથી ગીન સુધીનું માન બાણત્વ. તે નીચેની સ્થાપનાથી સ્પષ્ટ સમજાશે.) પછી જે દેશના લગ્નનું માન કરવું હોય તે દેશના પોતાના આ. સિ. ૪૭

ચરખ'ડોએ કરીને અનુક્રમે રહેલા ઉપરના (૨૭૮-૨૯૬-૩૨૩) ત્રણ અંકને અનુક્રમે કરીને જ સંહિત કરવા (બાદ કરવા), અને ઉત્ક્રમે રહેલા (૩૨૩-૨૯૬-૨૭૮) ત્રણ અંકને ઉત્ક્રમે કરીને યુક્ત-સંહિત કરવા, તેથી તે છ અંકો પોતાના દેશમાં મેષાદિક છ રાશિનાં લગ્ન થયાં એમ બાણવું અને તે જ છ અંકો ઉત્ક્રમે સ્થાપના કરવાથી તુલાદિક છ રાશિનાં લગ્ન બાણવાં.”

લંકાના લગ્નના પળોના આનની સ્થાપના કેમ અને ઉત્ક્રમે વડે આ પ્રમાણે છે.—

મેષ	૨૭૮	મીન
વૃષ	૨૯૬	કુંભ
મિથુન	૩૨૩	મકર
કર્ક	૩૨૩	ધન
સિંહ	૨૯૬	વૃશ્ચિક
કન્યા	૨૭૮	તુલા

આ લગ્નમાનના પળોમાંથી જ “અયનલવન” ઇત્યાદિ નીચે કહેલા કરણકૃત્તુલની રીતે કરીને પ્રાપ્ત થયેલા પોતપોતાના દેશના ચરખ'ડોને અનુક્રમે બાદ કરવાથી તથા સંહિત કરવાથી પોતપોતાના દેશનાં લગ્નમાન આવે છે. તે રીત આ પ્રમાણે છે.

“અયનલવદિનૈઃ પ્રાગ્મેષસંક્રાન્તિકાલાદ્,

ભવતિ દિવસમધ્યે યા પ્રમાડ્વપ્રમા સા ।

દશ ૧૦ ગજ ૮ દશ ૧૦ નિધિન સા પ્રમાડ્વન્યા ત્રિમક્તા,

પ્રતિગૃહચરણંડાનીતિ તજ્ઞા વદન્તિ ॥૧૧॥”

“જે દિવસે સૂર્ય મેષ રાશિમાં સંક્રમે છે તે દિવસની મહેલાનાં અયનાંશના દિવસો મૂકીને પછીના દિવસે મધ્યાહ્નસમયે જે દેશમાં જેટલી દેહની છાયા થતી હોય તે છાયા વિષુવવ્છાયા અને અક્ષપ્રમા એવે નામે કહેવાય છે. તે છાયાને (અંશુલની સંખ્યાને) ત્રણ વાર સ્થાપન કરી તેને અનુક્રમે ૧૦-૮ અને ૧૦ વડે ગુણવી. પછી છેલ્લી સંખ્યાને ત્રણ વડે ભાગ દેવો. તેમ કરવાથી ત્રણે ઠેકાણે જે સંખ્યા આવી તે ચરખ'ડો કહેવાય છે.” તેથી કરીને મધ્ય દેશમાં ૫૧-૪૧-૧૭ ચરખ'ડો આવે છે. પછી ઉપર લંકા લગ્નના પ્રલોકમાં “ક્રમોત્ક્રમસ્થાચરણંડકૈઃ સ્વૈઃ” “અનુક્રમે અને ઉત્ક્રમે રહેલા તે લંકા લગ્નના પળો અનુક્રમે તથા ઉત્ક્રમે સ્થાપન કરેલા ચરખ'ડો વડે સંહિત અને સંહિત કરવા” એમ કહ્યું છે. માટે, જેમ લંકા લગ્નની ત્રણ રાશિને અનુક્રમે (૨૭૮-૨૯૬-૩૨૩) તથા ઉત્ક્રમે (૩૨૩-૨૯૬-૨૭૮) કરીને સ્થાપન કરી છે, તેજ રીતે ચરખ'ડોની ત્રણ રાશિને પણ અનુક્રમે (૫૧-૪૧-૧૭) તથા ઉત્ક્રમે (૧૭-૪૧-૫૧) સ્થાપન કરવી. પછી પ્રથમનાં ત્રણ લંકા લગ્નોમાંથી પ્રથમની ત્રણ ચરખ'ડોની રાશિને બાદ કરવી, અને પછીનાં ત્રણ લગ્નોમાં પછીની ત્રણ રાશિઓ નાંખવી-લેખવવી તેમ કરવાથી મધ્ય દેશમાં મેષથી કન્યા સુધીની છ રાશિઓનાં લગ્નો થયાં. તેજ છ લગ્નો ઉત્ક્રમે સ્થાપન કરવાથી તુલાને

આરંભી મીન પચતનાં લગ્નો થાય છે. તેથી સ્થાપના નીચે પ્રમાણે —

મધ્ય દેશમાં લગ્નના માનની સ્થાપના

મેષ	૨૨૭	મીન
વૃષ	૨૫૮	કુંભ
મિથુન	૩૦૬	ચક્ર
કર્ક	૩૪૦	ધન
સિંહ	૩૪૦	વૃશ્ચિક
કન્યા	૩૨૬	તુલા

એમ ધારો કે મધ્ય દેશમાં મધ્યાહ્નની છાયા અંશુલ ૫ અને વ્યંશુલ ૮ ની છે. તેને ત્રણ વાર સ્થાપન કરતાં ૫-૮, ૫-૮, ૫-૮, પ્રથમને ૧૦ વડે શુભતાં ૫૦-૮૦ આવ્યા. ૮૦ વ્યંશુલને, ૬૦ વડે ભાગ હેતાં ભાગમાં એક આવ્યા, તે ૫૦ માં ઉમેરતાં ૫૧ થયા. એજ રીતે બીજી ૫-૮ સંખ્યાને આઠે શુભતાં ૪૦-૬૪. ૬૪ માંથી એકને ઉપર નાખતાં ૪૧ થયા. ત્રીજી સંખ્યાને તેજ રીતે ઇંચે શુભતાં-૫૧ આવ્યા. તેને ત્રણ ભાગ હેતાં ૧૭ આવ્યા, તેથી ૫૧-૪૧-૧૭ એ ચરખડો થયા. (આ હેઠુછાયાનું પ્રમાણ કથમાં આપ્યું નથી. સમજૂતીને માટે અનુમાને લખ્યું છે.)

તેજ રીતે અશ્વિદ્વલપુર પાટણમાં ૫૩-૪૩-૧૮ ચરખડો થાય છે. કેવી રીતે થાય છે? તે બતાવે છે.—

“અણહિલપુરે તસિન્ન, દિને મધ્યાહ્નસંભવા ।

છાયા વિષુવતી પચ્ચા-હુગુલા વ્યહુલવિંશતિઃ ॥૧॥

દશાદિઘ્ને દ્વયે વષ્ટયા, હૃતેડય વ્યહુગુલાઢ્ઢકકે ।

લઢ્ઢં ચોપરિ સંયોજ્યં, માનમેવં તતો ભવેત્ ॥૨॥”

“અશ્વિદ્વલપુર પાટણમાં તે દિવસે મધ્યાહ્નસમયે વિષુવતી નામની હેઠુછાયા અંશુલ ૫ અને વ્યંશુલ ૨૦ ની છે. આ બંને (૫-૨૦)ને દશ, આઠ અને દશ વડે શુભતા. વ્યંશુલના અંકને આઠે ભાગ હેતાં ભાગમાં આવેલા અંકને ઉપર અંશુલના અંકમાં ચડાવેલા. તેમ કરવાથી ઉપર કહેલું (૫૪-૪૩-૧૮) ચરખડોનું માન થશે.” આ સર્વ રીત સુદૂત્સારમાં કહી છે.

ત્યાર પછી આ (૫૩-૪૩-૧૮) ચરખડો વડે લંકાનાં લગ્નોનો સંસ્કાર કરવાથી અશ્વિદ્વલપુર પાટણનાં લગ્નો થાય છે, તે બાબત કહે છે.—

શ્રીમદ્ભૌર્જરપત્તને ત્વજહ્નૌ તત્ત્વાક્ષિમિ ૨૨૫ ગોંવટૌ,

પદ્મતત્ત્વૈઃ ૨૫૬ શ્રરસ્થાગ્નિમિશ્ર ૩૦૫ મિથુનો માર્ગાનનો વા પલૈઃ ।

કર્કી ક્ષમાતિશયૈ ૩૪૧ ધનુર્વેદલિવત્તિંદ્રો દિવેદનિકૈઃ ૩૪૨,

કન્યેન્દુ ત્રિદૈશૈ ૩૩૧ સુલાવદુદયં યાન્તીતિ મેવાદયઃ ॥૬૩॥

અર્થ—શ્રીમદ્ ગુજર્ દેશના પાટણમાં મેષ અને મીન લગ્ન ૨૨૫ પળોએ કરીને ઉદય પામે છે. વૃષ અને કુંભ ૨૫૬ પળોએ કરીને, મિથુન અને મકર ૩૦૫ પળો વડે, કર્ક અને ધન ૩૪૧ પળો વડે, સિંહ અને વૃશ્ચિક ૩૪૨ પળો વડે તથા કન્યા અને તુલા ૩૩૧ પળો વડે ઉદય પામે છે. એટલે કે આટલા આટલા (ઉપર કહેલા) પળો વડે તે તે મેષાદિક લગ્નો ઉદય પામે છે. તેની સ્થાપના નીચે પ્રમાણે.—

મેષ	૨૨૫	મીન
વૃષ	૨૫૬	કુંભ
મિથુન	૩૦૫	મકર
કર્ક	૩૪૧	ધન
સિંહ	૩૪૨	વૃશ્ચિક
કન્યા	૩૩૧	તુલા

હવે લગ્નોનું ઉદય સંજોગી ધરીઓનું માન અને હોરાદિકનું પળમાન પ્રસંગ હોવાથી લખે છે.

લગ્નોનાં માન	હોરાઓનાં માન	દ્રોણોનાં માન	નવાશોના માન	દ્વાદશાશોના માન	ત્રિંશાશોના માન
ધરી-પલ	પલ-અક્ષર	પલ-અક્ષર	પલ-અક્ષર-અક્ષર	પલ-અક્ષર	પલ-અક્ષર
મેષ ૩-૪૫	૧૧૨-૩૦	૭૫	૨૫	૧૮-૪૫	૭-૩૦
વૃષ ૪-૧૬	૧૨૮	૮૫-૨૦	૨૮-૨૬-૪૦	૨૧-૨૦	૮-૩૨
મિથુન ૫-૫	૧૫૨-૩૦	૧૦૧-૪૦	૩૩-૫૩-૨૦	૨૫-૨૫	૧૦-૧૦
કર્ક ૫-૪૧	૧૭૦-૩૦	૧૧૩-૪૦	૩૭-૫૩-૨૦	૨૮-૨૫	૧૧-૨૨
સિંહ ૫-૪૨	૧૭૧	૧૧૪	૩૮	૨૮-૩૦	૧૧-૨૪
કન્યા ૫-૩૧	૧૬૫-૩૦	૧૧૦-૨૦	૩૬-૪૬-૪૦	૨૭-૩૫	૧૧-૨
તુલા ૫-૩૧	૧૬૫-૩૦	૧૧૦-૨૦	૩૬-૪૬-૪૦	૨૭-૩૫	૧૧-૨
વૃશ્ચિક ૫-૪૨	૧૭૧	૧૧૪	૩૮	૨૮-૩૦	૧૧-૨૪
ધન ૫-૪૧	૧૭૦-૩૦	૧૧૩-૪૦	૩૭-૫૩-૨૦	૨૮-૨૫	૧૧-૨૨
મકર ૫-૫	૧૫૨-૩૦	૧૦૧-૪૦	૩૩-૫૩-૨૦	૨૫-૨૫	૧૦-૧૦
કુંભ ૪-૧૬	૧૨૮	૮૫-૨૦	૨૮-૨૬-૪૦	૨૧-૨૦	૮-૩૨
મીન ૩-૪૫	૧૧૨-૩૦	૭૫	૨૫	૧૮-૪૫	૭-૩૦

વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“રેવત્યુદયાશ્ચાદી-ન્યુદ્ગાન્હનિ જલપલ્લેઃ ક્રમશઃ ।

વિત્રાન્તાન્યુત્તનદૈ ૧૬-દ્વિસૃપૈ ૧૦૨ રમ્ભાવનિમિઃ ૧૦૮ ॥૧॥

શરકુકુમિઃ ૧૧૫ સ્વદિકુમિ-૧૨૦ યુગયુગરૂપે ૧૩૪ વસદધિમૃગાંકૈઃ ૧૪૮
 શશિપન્ચકુમિ ૧૫૧ સ્થિશરક્ષમામિઃ, ૧૫૩ કરવિષયવસુધામિઃ ૧૫૨ ॥૨॥
 ત્રિષુકુમિ ૧૫૩ રવટયુગકુમિ, ૧૪૮ રગચતુરકૈઃ ૧૪૭ વહન્વિકુમિ ૧૪૬ રેવમ્ ।
 હસ્તાદેઃ પ્રતિભોમં, સ્વાંત્યાયુદયે ક્રમાન્માનમ્ ॥૩॥
 અભિજિજ્ઞ વસુજિનૈ ૨૪૮-રિતિઃ ક્ષણાણામુદયપલસંસ્થા ।”

“રેવતીનો ઉદય થયા પછી અશ્વિનીથી આરંભીને ચિત્રા પર્યંતનાં નક્ષત્રો અનુક્રમે નીચે લખેલા જળપળોએ કરીને ઉદય પામે છે, અશ્વિની ૯૬, ભરણી ૧૦૨, કૃત્તિકા ૧૦૮, રોહિણી ૧૧૫, મૃગશિર ૧૨૦, આર્દ્રા ૧૩૪, પુનર્વસુ ૧૪૮, પુષ્ય ૧૫૧, અશ્લેષા ૧૫૩, મઘા ૧૫૨, પૂર્વાશ્વિની ૧૫૩, ઉત્તરાશ્વિની ૧૪૮, હસ્તા ૧૪૭, અને ચિત્રા ૧૪૬ જળપળોએ કરીને ઉદય પામે છે. હસ્તાદિકના ઉત્ક્રમે કરીને સ્વાતિ, વિશાખા વિગેરેના ઉદયનું માન બાલ્યુનું. તથા અભિજિત નક્ષત્ર ૨૪૮ જળપળોએ કરીને ઉદય પામે છે. આ પ્રમાણે નક્ષત્રોના ઉદયના પળોની સંસ્થા બાલ્યુવી.” સ્થાપના નીચે પ્રમાણે.—

રે.	૯૬	અ.
ઉ.	૧૦૨	બ.
પૂ.	૧૦૮	ક.
શ.	૧૧૫	રો
ધ.	૧૨૦	મૃ.
મ.	૧૩૪	આ.
ઉ.	૧૪૮	પુ.
પૂ.	૧૫૧	પુ.
મૃ.	૧૫૩	અ.
જ્યે.	૧૫૨	મ.
મ.	૧૫૩	પૂ.
વિ.	૧૪૮	ઉ.
સ્વા.	૧૪૭	હ.
	૧૪૬	ચિ.

અભિજિત ૨૪૮

આ નક્ષત્રોમાં અભિજિતને વશીને અશ્વિનીથી સવાળે નક્ષત્રોનું માન મેળવવાથી ઉપર કહેલું રાશિનું માન થાય છે. (જેમકે - અશ્વિની ૯૬, ભરણી ૧૦૨ અને કૃત્તિકાના પહેલા પાઠના પળો ૨૭ મેળવવાથી ૨૨૫ પળ થયા, તેથી ઘડી ૩ પળ ૪૫ મેષ રાશિના લગનનું માન થયું. કૃત્તિકાના પાછલા ત્રણ પાઠના પળો ૮૧, રોહિણીના ૧૧૫ અને મૃગશિરના બે પાઠના પળો ૬૦ મેળવવાથી કુલ પળો ૨૫૬ થયા, તેથી ઘડી ૪ પળ ૧૬ વૃષ રાશિનું માન થયું. એ રીતે સર્વ ત્રણ બાલ્યુનું.)

હવે રાશિઓની વિશેષ સંજ્ઞાને તથા તેના પ્રમાણને કહે છે.—

દ્વાદશરાશિર્મગ્નો, રાશિસ્તુ ત્રિંશતા ભવતિ ભાગૈઃ ।
 ભાગેષ્ટિર્લિપ્તા, લિપ્તાષ્ટૃચા વિલિપ્તામિઃ ॥૬૪॥

અર્થ—બાર રાશિ મળીને એક ભાગણ (નક્ષત્રોનો સમૂહ) કહેવાય છે. (એટલે કે બાર રાશિ અને ભાગણ એ બે નામ સમાન છે.) ત્રીસ ભાગે કરીને એક રાશિ થાય છે, એક ભાગમાં ૬૦ દિવસ હોય છે, અને એક દિવસ ૬૦ વિદિવસાએ કરીને થાય છે.

ભાગણું બીજું નામ ત્રિશાંશ પણ કહેવાય છે. તેનું માન આ રીતે છે.—

“ભગ્નાનાં સર્વદેશેષુ, યન્માનં ઘટિકાદિકમ્ ।

તત્ત્વ દ્વિઘ્નં પલાઘં, સ્યાન્માનં ત્રિશાંશકસ્ય હિ ॥૧૧॥”

“સર્વ દેશોમાં ભગ્નોતું જે ઘટિકાદિક માન કહ્યું છે તે બમણું કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેટલા પળાદિક ત્રિશાંશનું માન થાય છે.” (કારણ કે એક ઘડીના બે ત્રિશાંશ હોય છે, તેથી ઘડીને બમણી કરીએ તો તેટલા પળ એક ત્રિશાંશના થાય છે.)

વિવિધતાનું બીજું નામ કળા અને વિવિધતાનું બીજું નામ વિકળા પણ છે. વિશેષ એ કે—એક વિવિધતા (વિકળા)ની સાથે પરમ વિકળા હોય છે. તે પરમ વિકળાનું બીજું નામ અક્ષર કહેવાય છે. એક અક્ષરના પણ સાથે વ્યક્ષરો હોય છે, પરંતુ તે (વ્યક્ષર) અત્યંત સૂક્ષ્મ કાળ હોવાથી વ્યવહારને યોગ્ય નથી.

ભગ્નોતું માન કહ્યું. હવે સૂર્યને સ્પષ્ટ કરવા માટે બારે સંક્રાંતિઓની અંતરાલ (વચ્ચેની) ઘડીઓને કહે છે.—

સદ્ધ્રાન્ત્યન્તરનાહિકા અથ ધૃતિ ૧૮ મૈષાદિતોઽથેષુમિ ૫૭—

મૈતૈમૈ ૮૫ સુનિગોમિ ૯૭ રઘવસુમિ ૮૮ નૈર્ઘર્તુમિ ૬૨ મૈ ૨૭ સ્તથા ।

અત્યઘિશ્ચ ૧૭ સમન્વિતા ત્રિનવમિઃ ૯૩ લેટર્તુમિઃ ૬૯ ચર્તુમિઃ ૬૦,

સપ્તાઘ્નૈ ૬૭ નિર્ધિકુઞ્જરૈ ૮૯ રથ ધૃતિ ૧૮ ચન્દ્રેક્ષણૈશ્ચ ૨૧ ક્રમાત્ ॥૬૫॥

અર્થ—હવે સંક્રાંતિની અંતરાલ ઘડીઓ એક રાશિથી અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે.—
મેષ અને વૃષ સંક્રાંતિની વચ્ચે ૧૮૫૭ ઘડીઓ હોય છે, એટલે કે મેષ સંક્રાંતિ બેસે ત્યારથી ૧૮૫૭ ઘડીઓ બાજુ ત્યારે વૃષ સંક્રાંતિ બેસે, અને ત્યાર પછી ૧૮૮૫ ઘડીઓ બાજુ ત્યારે મિથુન સંક્રાંતિ બેસે. અર્થાત્ મેષ સંક્રાંતિ ૧૮૫૭ ઘડી સુધી રહે છે, વૃષ સંક્રાંતિ ૧૮૮૫ ઘડી સુધી હોય છે. એ જ રીતે મિથુનની ઘડીઓ ૧૮૬૭ છે, કર્કની ૧૮૮૮, સિંહની ૧૮૬૨, કન્યાની ૧૮૨૭, તુલાની ૧૭૬૩, વૃશ્ચિકની ૧૭૬૬, ધનની ૧૭૬૦, મકરની ૧૭૬૭, કુંભની ૧૭૮૬ અને મીનની ૧૮૨૧ ઘડીઓ છે.

સૂર્યની સંક્રાંતિ—સંક્રમણ બાર રાશિઓને વિષે હોય છે. તેમજ આંતરામાં એટલી એટલી ઘડીઓ હોય છે. મૂળ શ્લોકમાં “ધૃતિ” શબ્દ લખ્યો છે, તે અઠાર અક્ષરની છંદો બળિ છે, તેથી અઠારની સંખ્યા બાજુવી, અને “અત્યઘિ” શબ્દ સત્તર અક્ષરની છંદો બળિ હોવાથી તેના અર્થ સત્તરની સંખ્યા બાજુવી. મેષાદિક ચક્રી એટલે મેષ અને વૃષ સંક્રાંતિની વચ્ચે ધૃતિ એટલે ૧૮ અશ્વેષુભિઃ એટલે ૫૭ વડે સહિત એટલે કે અઠારસોને સતાવન વડે યુક્ત કરવા તેટલી ઘડીઓ હોય છે. એ રીતે આગળ પણ બાજુવું.

સંક્રાંતિઓના અંતરની ભુક્તિનો યંત્ર

મેષ	૧૮૫૭	વૃષ	તુલા	૧૭૯૩	વૃશ્ચિક
વૃષ	૧૮૮૫	મિથુન	વૃશ્ચિક	૧૭૬૯	ધન
મિથુન	૧૮૬૭	કર્ક	ધન	૧૭૬૦	મકર
કર્ક	૧૮૮૮	સિંહ	મકર	૧૭૬૭	કુંભ
સિંહ	૧૮૬૨	કન્યા	કુંભ	૧૭૮૯	મીન
કન્યા	૧૮૨૭	તુલા	મીન	૧૮૨૧	મેષ

હવે સૂર્યને સ્પષ્ટ કરવા માટે આ ઉપર કહેલી ઘડીઓએ કરીને સૂર્યને સ્પષ્ટ કરવાની રીત બતાવે છે.—

સ્ફુટોઽથ માતુર્ગતનાદિકાભ્યઃ, સંક્રાન્તિતઃ સ્વલ્પલના દ્વિતાભ્યઃ ।

મામાદિભિઃ સ્વાન્તર્યુક્તિલઙ્ઘૈ, રાશ્યાદિકઃ સ્યાદ્ ગતરાશિયુક્તૈઃ ॥૬૬॥

અર્થ—આલંતી સંક્રાંતિની વીતી ગયેલી ઘડીઓને ત્રીસે શુભવી, પછી તેને ઉપર કહેલી પોતાની અન્તરભુક્તિ વડે ભાગ દેવો. તેમ કરવાથી ભાગાદિક (અંશ વિગેરે) આવે છે, અને ગયેલી રાશિઓ યુક્ત કરવાથી રાશિ વિગેરે રૂપ સૂર્ય સ્પષ્ટ થાય છે.

છઠ (ઠાથ) સમયે આલંતી સંક્રાંતિની એટલી ઘડીઓ ગઈ હોય તે સર્વને એકત્ર કરી ત્રીસે શુભવી. સ્વાન્તર્યુક્તિ-પોતાની અન્તરભુક્તિ અને સંક્રાંતિની અન્તરાલ ઘડીઓ એ બન્નેનો એક જ અર્થ છે. પછી પોતાની અન્તર ભુક્તિ વડે ભાગ દઈને અંશ, કળા અને વિકળારૂપ ત્રણ પ્રકારનું ફળ ગ્રહણ કરવું (કાઢવું). પછી ગયેલી રાશિઓ એટલે એટલી રાશિઓ સૂર્યે લોગવી લીધી હોય તેનો અંક ઉપર મૂકવો. એમ કરવાથી રાશિ વિગેરે એટલે રાશિ, અંશ, કળા અને વિકળારૂપ સૂર્ય સ્પષ્ટ થાય છે.

ઉદાહરણ વિક્રમસંવત ૧૫૧૨ વર્ષે વૈશાખ સુદ ૭ સોમવારે પુબ્ય નક્ષત્રમાં મેષ રાશિમાં સૂર્યની સંક્રાંતિ થયા પછી સત્તરમે દિવસે કર્ક લગ્નનો નવાંશક કાર્ય કરવામાં લીધેલો છે તે વખતે મેષ સંક્રાંતિની ૯૯૪ ઘડીઓ વ્યતીત થઈ છે. તે આ પ્રમાણે.—

સોળથી કાંઈક અધિક દિવસો નિર્ગમન થયા છે, તો પણ પ્રથમ સૂચળ દિગ્દિશી ભેટાં સૂર્યે મેષના સોળ ત્રિંશંશો લોગવી લીધા છે. શેષ ચૌદ ત્રિંશંશો રહ્યા. તેના ૧૫ળ ૧૦૫ થયા. વૃષનું માન ૨૫૬ ૫ળ, મિથુનનું માન ૩૦૫ ૫ળો તથા કર્કના પહેલા બે નવાંશના ૫ળો ૭૫ અને અક્ષર ૪૬ છે, તે ૪૬ અર્ધા ઉપર હોવાથી એક ૫ળ ગણતાં કુલ ૫ળ ૭૬ થયા, તે સર્વ ૫ળો એકત્ર કરવાથી ૭૪૨ થયા. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૧૨ આવ્યા, તે (૧૨) લગ્નના દિવસની ઘડીઓ થઈ. શેષ ૫ળો ૨૨ રહ્યા, તથા મેષ સંક્રાંતિના દિવસની શેષ ઘડીઓ ૨૨ છે. વળી સંક્રાંતિના દિવસ અને લગ્નના દિવસની અન્તરાલ સોળ દિવસ હોવાથી તેની ઘડીઓ ૯૬૦ થઈ. તે સર્વને એકત્ર કરતાં ૯૯૪ ઘડી અને ૨૨ ૫ળ મેષ સંક્રાંતિની ગત ઘડીઓ થઈ.

૧. એક ત્રિશાશના ૭૫ ૫ળ છે તેથી, જુઓ ઉપર ત્રિશાશના માનનો કોઠો.

આ ગત ઘડી ૬૬૪ ને ત્રીશે ગુણતાં ૨૬૮૨૦ થયા. તેને મેષ અને વૃષ સંક્રાંતિની અંતરભુક્તિ જે ઉપર ૧૮૫૭ ઘડીની કહી છે તેના વડે ભાગ દેતાં સોળ લાખ્યા. તે (૧૬) ભાગ એટલે અંશ કહેવાય છે. ભાગ દેતાં શેષ ૧૦૮ રહે છે, તેને ૬૦ વડે ગુણી ઉપરના ૨૨ પળો નાંખવાથી ૬૫૦૨ થયા. તેને ફરીથી ૧૮૫૭ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૩ લાખ્યા તે કળા થઈ. શેષ ૬૩૧ રહ્યા. તેને પણ ૬૦ વડે ગુણીએ ત્યારે ૫૫૮૬૦ થાય. તેને પણ ૧૮૫૭ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં આવેલ ૩૦ વિકળા થઈ. શેષ ૧૫૦ લખ્યા તેના ત્યાગ કર્યો. આ પ્રમાણે ભાગ (અંશ), કળા અને વિકળાએ કરીને અંશાદિક સૂર્ય સ્પષ્ટ થયો. પછી મૂળ સ્થાનમાં વીતી ગયેલી રાશિએ ભુક્ત કરવાનું કહ્યું છે, તેથી વૃષ વિગેરે સંક્રાંતિ હોત તો ગયેલી રાશિ પૂર્વે મૂકાત, અને રાશ્યાદિક પણ થાત, પરંતુ અહીં તો ભુક્ત રાશિ એકે નથી તેથી રાશિને સ્થાને ૦ શૂન્ય મૂકવું, તેથી કરીને કાર્યને સમયે સ્ફુટ સૂર્ય રાશિ ૦, અંશ ૧૬, કળા ૩ અને વિકળા ૩૦ થયો.

હવે સ્પષ્ટ થયેલા સૂર્યથી અયનાંશ સહિત સૂર્યનું લોગ્ય માન લાવવા રીત કહે છે.—

ગણિતવિદુપદેશાચ્ચ દત્તવાડ્યનાંશાન,

પુનરપિ ભગણાર્ધ રાત્રિલગ્ને તુ દદાત્ ।

અથ હત ઉદયસ્થિર્મુક્તએર્ષેર્લવાદૈ—

રુપરિ ચ સ્વગુણામ્: સ્વાત્પલાત્માર્કમોગ્યમ્ ॥૬૭॥

અર્થ—ગણિતના બાણનારના ઉપદેશથી આવેલા અયનાંશોને તે સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્યમાં નાખવા, પરંતુ જે રાત્રિનું લગ્ન હોય તો તેમાં ફરીથી ભગણાર્ધ એટલે ૬ લેખવવા. (તેમ કરવાથી અયનાંશ સહિત સૂર્ય થાય છે.) (હવે સૂર્યનું લોગ્ય માન લાવવાની રીત કહે છે.—) અર્થ એટલે સાયનાંશ સૂર્ય કર્યા પછી (કરવાથી) જે રાશિને ઉદય હોય તેના પળોને ત્રણ વાર સ્થાપન કરી તે હરેકને ભુક્તથી શેષ રહેલા લવ (અંશ) વિગેરે વડે ગુણવા. (પછી છેલ્લા જે અંકને ઉત્ક્રમથી સાઠે ભાગ દઈ દઈને ઉપર ચડાવવા. ઉપર જે અંક આવે તેને ત્રીશે ભાગતાં જે લાધે તેટલા પળો સૂર્ય લોગ્ય કહેવાય છે.

તત્ર એટલે સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્યમાં તે વર્ષના અયનાંશો નાખવા. અહીં એકલા અયનાંશો કહ્યા છે, તોપણ કળાદિક પણ નાખવી એમ સમજવું, કેમકે તે કળાદિક પણ અયનાંશ રૂપ જ છે. એ રીતે સર્વત્ર બાણવું, પણ જે રાત્રિને વિષે લગ્ન હોય તો તે રાશિમાં ફરીથી છ ઉમેરવા. આમ કરવાથી ઉપર જે રાશિ (મેષાદિક) આવે તે ભુક્ત બાણવી, અને જે રાશિ તેની પછીની હોય તે ઉદય કહેવાય છે. તે ઉદય રાશિનું જે પળરૂપ માન કહ્યું હોય તે પળોને ત્રણ વાર સ્થાપન કરવા. હવે ભુક્ત રાશિની ઉપરાંત જે અંશ, કળા અને વિકળા હોય તે ભુક્ત કહેવાય છે, માટે તેને બાદ કરતાં જે અંશ, કળા અને વિકળા આવે તેણે કરીને ત્રણ વાર સ્થાપન કરેલું તે લગ્નનું માન (ઉદય રાશિનું પળરૂપ માન) અતુકેમે ગુણવું. છેલ્લા જે અંકને સાઠે ભાગ દઈ દઈને પહેલા પહેલાની સંખ્યામાં નાંખવાથી જે સંખ્યા પહેલા અંકમાં થાય તેને ત્રીશે ભાગ દેતાં એટલા લાધે તેટલા

પળવાળું અંક લોગ્ય થાય છે. બાકી રહેલા અંકને સાઠે ગુણી ત્રીશે ભાગ દેતાં ઉપરના પળ ઉપરાંત અક્ષરો પશુ આવે છે.

હવે ઉદાહરણમાં ઘટાવતાં પહેલાં પ્રથમ અયનાંશ લાવવા માટે ગણિતના જ્ઞાનવાળાનો ઉપદેશ બતાવે છે.—વિક્રમ સંવત ૫૭૬ મા વર્ષથી આર'ભીને તથા શાલિવાહનના ૪૪૪ વર્ષથી આર'ભીને ૧૪૦૪ વર્ષ સુધી દરેક વર્ષે એક કળા, એક વિકળા અને વીશ પરમ વિકળા વૃદ્ધિ પામે છે. ૬૦ કળાએ કરીને એક અયનાંશ થાય છે, તેથી કરીને ૧૪૦૪ વર્ષે કરીને ૨૩ અંશો, ૫૫ કળા અને આર વિકળા વધે છે. એ પ્રમાણે અયનાંશની વૃદ્ધિ ઇશ્વેલી છે. પછી તેજ ક્રમે કરીને હાનિ પામતા તે અયનાંશો તેટલાંજ એટલે ૧૪૦૪ વર્ષે કરીને ખાલી થઈ જશે. એ પ્રમાણે વારંવાર તે અયનાંશોની વૃદ્ધિ અને હાનિ બાબતી. લખમાં, કાંતિસામ્યમાં અને ચર લાવવામાં આ અયનાંશોનો ઉપયોગ છે કહ્યું છે કે—

“અયનાંશોઃ સદા દેયા, લગ્ને ક્રાન્તૌ ચરાગમે ।”

“લગ્નમાં, કાંતિસામ્યમાં અને ચર લાવવામાં હંમેશાં અયનાંશો દેવા.”

હવે ઉદાહરણમાં લીધેલા ઇષ્ટ કાળને વિષે અયનાંશો લાવવા માટે આ રીત છે.—

“આપાદે વિક્રમં નન્દ-સતેષુ ૫૭૯ નં ત્રિષા કુ ૧ મુ ૧ ।

નલૈ ૨૦ નિઘ્નં મજેત્ વષ્ટ્યા, લઘ્વે સ્યુરયનાંશકાઃ ॥૧૧॥”

“અષાઠ માસથી શરૂ થતા વિક્રમ સંવતમાંથી ૫૭૬ બાદ કરી બાકી રહે તેને ત્રણ વાર સ્થાપન કરવા. પછી તે ત્રણેને અનુક્રમે ૧-૧-૨૦ વડે ગુણવા. પછી તેને છેલ્લા અંકથી સાઠે ભાગ દઈ દઈને પૂર્વ પૂર્વ અંકમાં નાખવાથી અયનાંશો થાય છે.”

ભાવાર્થ એ-છે કે-ચૈત્ર માસથી શાલિવાહનનેા શક શરૂ થાય છે. તેમાં ૧૩૫ નાખવાથી વિક્રમ સંવત થાય છે તે સંવત અષાઠ માસથી શરૂ થાય છે. તે સ્થાપન કરવો તે સંવત પ્રકૃત ઉદાહરણમાં ૧૫૧૨ છે. તેમાથી ૫૭૬ બાદ કરતાં શેષ ૯૩૬ રહે છે. આ અંકને ત્રણ વાર તેને સ્થાપન કરી તેને અનુક્રમે ૧-૧-૨૦ વડે ગુણવા (તેથી ૯૩૬-૯૩૬-૧૮૬૬૦ થાય છે) તેને છેલ્લેથી સાઠે ભાગ દઈ દઈને ઉપર ચડાવવાથી ૧૫ અંશ ૫૩ કળા અને ૪૪ વિકળા થઈ આ અયનાંશનું માન ૧૫૫૨ મા વર્ષમાં સૂક્ષ્મ દિગ્ધી આવે છે, પરંતુ દરેક વર્ષે કાંઈક અધિક એવી એક એક કળાજ વધે છે. એણે સ્થૂળ માનજ ઘણા ન્યૂનતિર્વિદોને સંમત છે, તેથી અમે પણ સ્થૂળ માનજ અહીં લઈએ છીએ, તેથી કરીને ૧૫૧૨ મા વર્ષે ૧૫ અંશ અને ૩૪ કળા આવે છે. આ અયનાંશને સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્યમાં નાખવાથી અંશ ૩૧, કળા ૩૭ અને વિકળા ૩૦ થાય છે. હવે દરેક રાશિનું માન ૩૦ અંશ જ હોય છે, તેથી આ અયનાંશની અપેક્ષાએ કરીને જોતાં સૂર્યે આખી ગ્રેષ રાશિ ભુક્ત થઈ ગઈ. અને વૃષ રાશિનો ૧ અંશ, ૩૭ કળા અને ૩૦ વિકળા પશુ ભુક્ત થઈ જોમ સિદ્ધ થયું. સ્થાપના—૧-૧-૩૭-૩૦. આ અથવા સાયનાંશ એટલે અયનાંશ સહિત સૂર્ય થયો.

આ, સિ. ૪૭

હવે પ્રકૃત ઉદાહરણમાં વૃષનો ઉદય છે. તેનું માન ૨૫૬ પળો છે, તેને ત્રણ વાર સ્થાપન કરવા—૨૫૬-૨૫૬-૨૧૬. પછી સૂર્યે લોગવે ૧ માનમાંથી અંશાદિકની અપેક્ષાએ શેષ અંશાદિક કાઢીએ (એટલે કે અંશ ૧, કળા ૩૭ અને વિકળા ૩૦ કાઢીએ) ત્યારે અંશ ૨૮, કળા ૨૨, વિકળા ૩૦ રહે. આ ત્રણ અંક વડે ઉપરની ત્રણ રાશિઓ અનુક્રમે ગુણતાં ૭ ૬૮-૫૬૩૨-૭૬૮૦ થાય છે. તેને સાઠે ભાગ દઈ દઈને પૂર્વની રાશિમાં નાખવાથી ૭૨૬૪ થાય છે તેને ૩૦ વડે ભાગ દેતાં ૨૪૨ પળો લાઘ્યા, આ સૂર્યે લોગ્ય પળમાન આગળ પણ ઉપયોગમાં આવશે, માટે સ્થાપી રાખવું.

હવે ઇંદિ લગનનું ભુક્ત લાવવા વડે કરીને ઇંદિ સમયને સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે.—

દૃષ્ટાદ્ ભુક્તનવાંશકૈર્દશગુણેસ્વ્યાસૈર્લવાદ્યં ફલં,

લગનં સાયનમૂર્ધ્વરાશિસહિતં સૈકપ્રવૃત્ત્યંશકમ્ ।

તદ્ભુક્તેન લવાદિના તદુદયઃ ક્ષુણ્ણો હૃત્સ્વિંશતા,

માસ્વદ્ગોમ્યવદાન્તરોદયયુતઃ કાલઃ પલાત્મા ભવેત્ ॥૬૮॥

અર્થ—ઇંદિ લગના ભુક્ત નવાંશોને દશે ગુણી ત્રણે ભાગ દેતાં જે અંશાદિક ફળ આવે તે લગન બાબતું. તેને અયન સહિત કરવું. પછી ઉપર (પહેલા) રાશિ સહિત (ગયેલી રાશિ સહિત) કરવું, પછી એક પ્રવૃત્ત્યંશ સહિત કરવું. તેટલા અંશાદિક ભુક્ત થાય, તે ભુક્ત વડે તે (લગન)ના ઉદયને ગુણવે. પછી તેને ત્રીશે ભાગ દેવો. પછી તે સૂર્યે લોગ્ય અને આંતરોદય સહિત કરીએ ત્યારે તેટલા પળરૂપ ઇંદિ સમય સ્પષ્ટ થાય છે.

લગનમાં જે નવાંશક ઇંદિ હોય તેની પહેલાં જેટલા નવાંશક ગયા હોય તેને દશે ગુણી ત્રણે ભાગવા. જે લાઘે તે અંશ, કળા અને વિકળારૂપ ત્રણ પ્રકારનું ફળ થાય છે. તેને જ લગન બાબતું. તે લગનને અયન સહિત તથા વ્યતીત થયેલી રાશિ સહિત કરીને તેમાં એક પ્રવૃત્ત્યંશ એટલે અધિકાર કરેલા નવાંશકનો ત્રીજો ભાગ નાખવો, પરંતુ પ્રતિષ્ઠા અને વિવાહમાં એ ધનુષ રાશિનો નવાંશક લીધો હોય તો તેમાં નવાંશકના ત્રીજા ભાગનું પણ અર્ધ નાખવું, કેમકે તે કાર્યમાં ધનુષના નવાંશકનો પહેલો અર્ધ ભાગ જ ધુએલો છે. આ રીતે કરવાથી જેટલા અંશ, કળા અને વિકળા થાય તેટલા ભુક્ત બાબવા. તે ભુક્ત એવા અંશ, કળા અને વિકળા વડે કરીને ઇંદિ લગનનું પળરૂપ માન ત્રણ વાર સ્થાપન કરીને ગુણવું. પછી તેને પ્રથમની જેમ સાઠે ભાગ દઈ દઈને પૂર્વ પૂર્વમાં નાખી ઉપરનો (પહેલો) જે એક આવે તેને ત્રીશે ભાગ દેતાં જે પળ અને અક્ષરરૂપ માન આવે તે ઇંદિ લગને ભુક્ત (ભોગવેલું) કહેવાય છે. તેની અદર પૂર્વે આણેલું સૂર્યે લોગ્ય નાખવું, તથા સૂર્યે આક્રમણ કરેલી રાશિની અને ઇંદિ લગની અંતરાલે જેટલાં લગનો રહ્યાં હોય તેનાં પળરૂપ માનને પણ તેમાં નાખવાં. આ રીતે કરવાથી જે અંક આવે તેટલા પળોએ કરીને સૂર્યોદય પછી ઇંદિ લગનો ઇંદિ અંશ આવે છે.

ઉદાહરણ—પ્રકૃત ઉદાહરણમાં ૪૬ લગનો ત્રીજો કન્યા નવાંશક અહણ કર્યો છે, તેથી

ધ્રુવ એવા કન્યા નવાંશકની પહેલાં બે નવાંશો વ્યતીત થયા છે, માટે એને દશે ગુણતાં વીશ થયા. તેને ત્રણ ભાગતાં ૬૨ ત્રિંશાંશો લાઘ્યા અને શેષ ૨૩ રહ્યા, એટલે કે એટલા ત્રણ ભાગે કરીને એક ત્રિંશાંશક થાય તેટલા બે ભાગ, તેથી કરીને અંશ ૬ અને કળા ૪૦ થાય છે, કારણ કે એક એક (દરેક) ત્રિંશાંશની ૬૦ કળાઓ હોવાથી બે ત્રિભાગે કરને '૪૦ કળાઓ જ થાય છે. આ લગ્ન થયું તેને અયન સહિત કરવું છે. માટે અયનાંશ ૧૫ અને કળા ૩૪ લેખવવી (૨૨—૧૪ થાય છે.) તથા જેટલી રાશિઓ વ્યતીત થઈ હોય તેટલી અંક રાશિને સ્થાને મૂકવો. તે અહીં કંઈ લગ્ન ગ્રહણ કરેલું હોવાથી ત્રણેના અંક આવશે, તથા અંશના અંકમાં એક પ્રવૃત્ત્યંશ અને ૭ કળા નાખવી કારણ કે દરેક નવાંશકમાં ત્રણ ત્રિંશાંશો અને વીશ કળાઓ હોય છે. તેના ત્રીજા ભાગ તેટલો જ (૧-૭) થાય છે, તેથી કરીને ત્રણ રાશિઓ વ્યતીત થઈ અને ચોથી કંઈ રાશિના ૨૩ અંશો અને ૨૧ કળાઓ પણ વ્યતીત થઈ, તેથી (૩-૨૩-૨૧) એટલું ભુક્ત (વ્યતીત થયેલી) રાશિનો ઉપયોગ નથી, તેથી તેણે ભુક્ત એટલે આલતા કંઈ લગ્ન વડે ભુક્ત એવા અંશ ૨૩ કળા ૨૧ વડે તેનો ઉદય એટલે અહીં પ્રકૃત હેવાથી કંઈનો ઉદય ૩૪૧ પળના સ્વરૂપવાળો છે તેને બે વાર સ્થાપન કરીને શુ,વે. જો વિકળા હોત તો ત્રણ વાર સ્થાપન કરીને ત્રીજા અંક વિકળા વડે પણ ગુચ્છ, પણ અહીં તો વિકળા નથી, તેથી બે વાર સ્થાપન કરવાનું કહ્યું છે. આ રીતે કરવાથી (૩૪૧ ને બે વાર ૨૩ અને ૨૧ વડે ગુચ્છ થી) ૭૮૪૩-૭૧૬૧ થાય છે. બીજા અંકને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૧૧૬ આવ્યા તેને પ્રથમના અંકમાં નાખવાથી ૭૯૬૨ થયા. તેને ત્રીજા ભાગનાં ૨૬૫ પળો લાધી. શેષ ૧૨ રહ્યા તેને ૬૦ વડે ગુણી ૩૦ વડે ભાગ દેતાં અક્ષર ૨૪ લાધ્યા. આ પળ ૨૬૫, અક્ષર ૨૪ કંઈ લગ્નનું ભુક્ત થયું. તેને સૂર્યના લોભ્ય સહિત તથા આંતરોદયના લગ્નના પળો સહિત કરવું છે, તેથી અહીં સૂર્યના લોભ્ય પળો ૨૪૨ છે. તે ત્રણેને એકત્ર કરવાથી ૮૧૨ પળો એટલે કે ૧૩ ઘડી અને ૩૨ પળો થયા. આટલો વખત સૂર્યોદયથી અય ત્યારે કંઈ લગ્ન ॥ કન્યા નવાંશક આવે છે.

અહીં વિશેષ આ પ્રમાણે છે.—

“દ્વયોર્નવાંશયોઃ શુદ્ધિઃ, પ્રતિષ્ઠાયાં વિલોકયતે ।

આયેઽધિવાસના વિમ્બે, દ્વિતીયે ચ સ્થલાકિકા ॥૧॥

સંસ્થાપ્ય લગ્નમાનં, ગુણયેન્મધ્યનવાંશકૈઃ ।

નવમિસ્તુ હૃતે ભાગે, લઘ્વેઽન્તરપલાગમઃ ॥૨॥”

“પ્રતિષ્ઠામાં બે નવાંશકની શુદ્ધિ હોવી જોઈએ. તેમાં પહેલા નવાંશકમાં બિંબની અધિવાસના કરવી, અને બીજામાં અજનશલાકા કરવી. તે શુદ્ધિ એવાની રીત આ પ્રમાણે લગ્નનું માન સ્થાપન કરીને તેને મધ્ય (વચ્ચે) ના નવાંશકોવડે શુ,વું. પછી તેને નવવડે ભાગ દેવાથી જે લાધે તે અંતર પળો આવે છે.”

૧ બે ત્રિંશાંશની ૧૨૦ કળા થઈ તેનો ત્રીજા ભાગ ૪૦ થાય.

અહીં માત્ર કલ્પિત ઉદાહરણ આ પ્રમાણે બાણવું.—પ્રતિષ્ઠામાં આજ કક્ક' લગ્નનો ત્રીજો કન્યા નવાંશક અને આઠમો કુંભ નવાંશક ગ્રહણ કરવાના છે. તેથી કુંભ નવાંશકની પહેલાં કન્યાદિક પાંચ નવાંશકો છે, માટે કક્ક' લગ્નવું માન જે ૩૪૧ છે તેને પાંચે ગુણીએ ત્યારે ૧૭૦૫ થાય છે. તેને નવે ભાગ હેતાં ભાગમાં ૧૮૬ પળો (એટલે ઘડી ૩ પળ ૯) આવે છે. તેને ત્રીજો કન્યા નવાંશક ગ્રહણ કરવા માટે ૨૫૪ કરેલા ૧૩ ઘડી અને ૩૨ પળરૂપ કાળમાં નાખવાથી ઘડી ૧૬, પળ ૪૧ થયા. આટલો વખત બધ ત્યારે કુંભના નવાંશકની વેળા આવે છે.

હવે લગ્નના અંશ (નવાંશક)નો સમય ૨૫૪ કરવા માટે અયનાંશની અવેક્ષા વિના ખીલે પ્રકાર કહે છે. અથવા તો—

સંક્રાન્તિરાશોર્ગતનાહિકાનાં, માને દિવા નિદ્યય સપ્તમસ્ય ।

સંક્રાન્તિભોગેન હૃતે તદીય—ત્ર્યંશાન્વિતે શેષમિહાર્કમોગ્યમ્ ॥૬૧॥

અર્થ—દિવસે લગ્ન હોય તો સંક્રાંતિની રાશિનું માન ગયેલી ઘડીઓ વડે ગુણવું, અને રાત્રિએ લગ્ન હોય તો સાતમી રાશિનું માન ગયેલી ઘડીઓ વડે ગુણવું. પછી તેને સંક્રાંતિની ભુક્તિવડે ભાગ દઈ તેમાં તેજ રાશિનો ત્રીજો ભાગ નાખવો. શેષ રહે તે અહીં સૂર્ય ભોગ્ય બાણવું.

દિવસનું લગ્ન હોય તો સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિનું માન સંક્રાંતિના સમયથી આર'ભીને લગ્નના સમય સુધીમાં જેટલી ઘડીઓ ગઈ હોય તેટલી ઘડીઓ વડે ગુણવું. રાત્રિનું લગ્ન હોય તો સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિથી જે સાતમી રાશિ હોય તેનું માન ગુણવું. ત્યારપછી પોતાની (સંક્રાંતિની) અંતરભુક્તિવડે તેને ભાગ દેવો. ભાગમાં જે આવે તેમાં અસ્તુત રાશિનો ત્રીજો ભાગ ગુદો પાડીને નાખવો. તેમ કરવાથી જે થાય તે સૂર્ય ભુક્ત કહેવાય છે. તે સૂર્ય ભુક્તને સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિમાંથી બાદ કરવું. જે શેષ રહે તે સૂર્ય ભોગ્ય કહેવાય છે.

જેમકે પ્રકૃત ઉદાહરણમાં જ દિવસના લગ્નમાં સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિ મેષ છે. તેનું માન ૨૨૫ છે. સંક્રાંતિના સમયની પછી અને લગ્નની પહેલાં જે ગયેલી ઘડીઓ ૯૯૪ છે તે બંનેનો ગુણાકાર કરતાં ૨૨૩૬૫૦ થયા. તેને પોતાની અંતરભુક્તિ ૧૮૫૭ વડે ભાગ લેતાં ૧૨૦ પળ લાધ્યા. ત્યારપછી સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિના મનનો ત્રીજો ભાગ તેમાં નાખવો, એટલે કે અહીં મેષનું માન ૨૨૫ છે, તેને ત્રણે ભાગતાં ૭૫ લાધ્યા. તે પૂર્વના ૧૨૦ માં નાખવાથી ૧૯૫ થયા. આ સૂર્ય ભુક્ત થયું. સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિ મેષના માનરૂપ ૧૧૫ પળમાંથી તે ૧૯૫ બાદ કરીએ ત્યારે બાકી ૩૦ પળો રહે, આ સૂર્ય ભોગ્ય થયું. આ પ્રમાણે દિવસના લગ્નમાં બાણવું. હવે રાત્રિનું લગ્ન હોય ત્યારે સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિથી સાતમી રાશિનો સૂર્ય ભુક્ત ઘડીઓ સાથે ગુણાકાર. તેની અંતરભુક્તિ વડે ભાગાકાર વિગેરે સર્વ સૂર્યસંક્રાંતિની રાશિની પ્રમાણેજ કરવું.

મુક્તેડથ લગ્નસ્ય તદંશકાચ્ચ, દદ્યાત્ ત્રિભાગાવુદયમ્નૃત્તયોઃ ।

તલ્લગ્નમુક્તં ચ તથાડર્કમોગ્યં, કાલોડન્તરાલોદયયુક્ પલાત્મા ॥૭૮॥

અર્થ—ત્યારપછી તેના અંશની (છેલ્લે નવાંશક)ની પહેલાં લગ્નના ભુક્તમાં ઉદય અને પ્રવૃત્તિના ત્રિભાગો નાખવા. તે લગ્ન ભુક્ત કહેવાય છે. ત્યારપછી તે લગ્ન ભુક્ત તથા સૂર્ય લોગ્યને અંતરાલના ઉદય સહિત કરવાથી જે આવે તેટલા પળોવાળો કાળ ઇષ્ટ લગ્નનો છે એમ જાણવું.

અર્થ—ત્યારપછી તદંશકાત્ એટલે ઇષ્ટ નવાંશકની પહેલાં લગ્નના ભુક્તને વિષે ઉદય અને પ્રવૃત્તિના ત્રિભાગો નાખવા એવો સંબંધ છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે,—અધિકાર કરેલા નવાંશકની પહેલાં જેટલું લગ્નનું ભુક્ત હોય તેને સ્પષ્ટ કરીને તેને વિષે તેજ લગ્નનો ત્રિભાગ અને પ્રવૃત્ત્યંશ નાખના તેજ નવાંશકના ત્રિભાગને નાખવા. ત્યારપછી તે લગ્ન ભુક્ત, પૂર્વે આણેલું સૂર્ય લોગ્ય અને અંતરાલ લગ્નનું પળમાન એ ત્રણેને એકત્ર કરવાં. જેટલા પળો આવે તેટલા પળોએ કરીને સૂર્યોદય પછી ઇષ્ટ લગ્નનો ઇષ્ટ નવાંશક આવે છે.

જેમકે—અહીં કક્કું માન ૩૪૧ છે. તેને નવવડે ભાગ દેવાથી ૩૮ પળો એક નવાંશકનું માન થયું. હવે અહીં ઇષ્ટ નવાંશક (કન્યા નામનો) ત્રીજો છે, તેની પહેલાં બે નવાંશો ગયા છે, તેથી ૩૮ ને બમણા કરતાં ૭૬ પળો થયા. આટલું તે લગ્ન ભુક્ત થયું. ત્યારપછી તેમાં કક્કું લગ્નના માન ૩૪૧ ને ત્રણે ભાગ દેતાં ૧૧૪ પળો લાધ્યા. આ ઉદયનો ત્રિભાગ થયો તેને લગ્ન ભુક્ત ૭૬ પળોમાં નાખવાથી ૧૬૦ થાય. ત્યારપછી જે નવાંશક અહીં કહ્યો છે તેનું માન ૩૮ પળનું છે. તેનો વિભાગ ૧૨ પળ થાય છે. તે પછી તેમાં (૧૬૦ માં) નાખવાથી ૨૦૨ થયા. પછી સૂર્ય લોગ્ય પળો ૩૦, તથા સૂર્ય સંક્રાંતિનો (મેષ) રાશિને અને છેલ લગ્ન (કક્કું) ને અંતરાલે વૃષ અને મિથુન છે. તેમનું માન ૨૫૬-૩૦૫ છે. સર્વની સ્થાપના—૨૦૨-૩૦-૨૫૬-૩૦૫ આ સર્વે એકત્ર કરવાથી ૭૬૩ પળો થયા. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં ઘડી ૧૩ પળ ૧૩ લાધ્યા. આટલો કાળ સૂર્યોદયથી જાય ત્યારે કન્યા નવાંશક આવે છે. આ બીજી રીત હોવાથી પળોમાં પૂર્વની કરતાં ફરફેર આવ્યો તેમાં કાંઈ દોષ નથી. એમ બીજે ઠેકાણે પણ જાણવું.

આ પ્રમાણે લગ્નને આશ્રીને સમય લાવવાની રીત કહી. હવે તેની પ્રતીતિને માટે બે શ્લોકો કરીને સમયને આશ્રીને લગ્ન લાવવાની રીત બતાવે છે.—

ત્યક્ત્વાર્કમોગ્યં ચ પલાત્મકાલા-ઢ્ઢાગાદિમોગ્યં તરણૌ નિદધ્યાત્ ।

ક્રમેણ શેષાનુદયાન્ વિશોદ્ય, રાશીન્ન્યસેત્ત્વમિત્થં માનૌ ॥૭૯॥

અર્થ—પગરૂપ કરેલા કાળમાંથી સૂર્ય લોગ્ય બાદ કરવું. પછી અંશાદિક લોગ્યને સૂર્યમાં નાખવું. પછી અનુક્રમે શેષ ઉદયોને શોધી (બાદ કરી) તેટલી રાશિઓને સૂર્યમાં નાખવી.

કોઈક માણસ ઘડી, પળ વિગેરે ઇષ્ટ કાળ જોલીને પ્રશ્ન કરે કે — “એ વખતે કયું લક્ષ, અંશ વિગેરે છે.” તે વખતે તેણે કહેલી ઘડી વિગેરે સર્વના પળો કરવા. પછી તે પળરૂપ કરેલા કાળમાંથી સૂર્ય ભોગ્ય જેટલા પળો હોય તેટલા બાદ કરવા. પછી અયનાંશો સહિત સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્ય જે રાશિ આકાંત કરી હોય તે રાશિનું શેષ રહેલું જે અંશ કળા અને વિકળારૂપ સૂર્ય ભોગ્ય હોય તેને સૂર્યમાં અને સાયનાંશ સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્યમાં જ નાખવું. એટલે કે તે રાશિ સંપૂર્ણ કરીને લખવી. ત્યાર પછી તે પળરૂપ કરેલા કાળમાંથી સૂર્યે આકાંત કરેલી રાશિની પછીનાં પળરૂપ લગ્નો (પછીના લગ્નોના પળો) જેટલા નીકળે તેટલા કાઢીને તેટલી રાશિનો અંક સૂર્યના અંકમાં નાખવો.

શેષાદય સ્વગુણ ૩૦ ગુણા—દવિશુદ્ધોદયહતાદવાસેન ।

માગાદિના સનાથો, દિનનાથો નિરયનાંશકો લગ્નમ્ ॥૭૨॥

અર્થ—ત્યાર પછી શેષને ૩૦ વડે ગુણવા. પછી તેને અશુદ્ધ ઉદય (લક્ષ) વડે ભાગ દેતાં પ્રાપ્ત-થયેલા (લાધેલા) અંશાદિક વડે સૂર્યને સહિત કરવો. પછી તે સૂર્યને અયનાંશ સહિત કરવો. એમ કરવાથી લક્ષ આવશે.

ત્યાર પછી (એટલે પળરૂપ લગ્ન કાઢ્યા પછી) શેષ રહેલા એટલે કે જે શેષ-માંથી લગ્ન શોધી ન શકાય (રાશિ કાઢી ન શકાય) તેવા શેષને ૩૦ વડે ગુણવા. તેને અશુદ્ધ (નહીં) શોધેલા-નહીં બાદ કરેલા) લક્ષના માન વડે ભાગ દેતાં જે અંશ, કળા અને વિકળા લાધે તેને સૂર્યમાં નાખવા. પછી તેમાંથી અયનાંશો બાદ કરવા. શેષ રહે તે ઇષ્ટ કાળે સ્પષ્ટ લગ્ન અને નવાંશક થયા.

આ ઉદાહરણ પહેલા પ્રકારમાં લાવે છે—કોઈએ ઘડી ૧૩, પળ ૩૨ કહ્યા. તેના પળો કર્યા ત્યારે ૮૧૨ પળો થયા. તેમાંથી સૂર્ય ભોગ્ય ૨૪૨ પળો બાદ કર્યા. શેષ ૫૭૦ રહ્યા. હવે અયનાંશો સહિત કરેલા સ્પષ્ટ સૂર્ય રાશિ ૧-૧-૩૭-૩૦ છે. તેમાં વૃષ રાશિનું શેષ માન અશ ૨૮, કળા ૨૨, વિકળા ૩૦ નાખવું. તેથી સૂર્ય રાશિ ૨-૦-૦-૦ થયો. પછી પળરૂપ કરેલા કાળ ૫૭૦ છે. તેમાંથી સૂર્યાકાંત વૃષ રાશિની પછીની મિથુન રાશિનું ૩૦૫ પળોનું માન કાઢી શકાય છે, તેથી એક રાશિ સૂર્યમાં નાખવાથી તે સૂર્ય રાશિ ૩-૦-૦-૦ થયો. પછી ૫૭૦ માથી (મિથુનના પળો) ૩૦૫ કાઢી લેતાં શેષ ૨૬૫ રહે તેમાંથી કર્ક રાશિનું મન ૩૪૧ પળો કાઢી શકાતા નથી, તેથી તે શેષને ૩૦ વડે ગુણવાથી ૭૯૫૦ થયા. તેને અશુદ્ધ (નીકળી નહીં) શકેલા-બાદ કરી શકાયા નહીં એવા) કર્કના માનપળો ૩૪૧ વડે ભાગ દેતાં અશ ૨૩, કળા ૧૮, વિકળા ૪૯ એમ ત્રણ પ્રકારનું ફળ લાધ્યું. તેને સૂર્યમાં નાખ્યું, તેથી રાશિ ૩-૨૩-૧૮-૪૯ થયા. તેમાંથી અયનાંશો ૧૫ અંશ, ૩૪-કળા બાદ કરવાથી શેષ લગ્ન ૩-૭-૪૪-૪૯ રહ્યું, એટલે કે કર્ક રાશિના ૭ અંશ, ૪૪ કળા અને ૪૯ વિકળા ભુક્ત-ભોગવાયા છે એમ સિદ્ધ થયું. હવે એક એક નવાંશકમાં ત્રણ ત્રિંશાંશ અને ચોથા ત્રિંશાંશની ૨૦ કળાઓ હોય છે, તેથી ૬ અંશો અને ૪૦ કળાઓ કાઢી લેવાથી એ

નવાંશો ગયા કહેવાય. બાકી એક અંશ અને સાત કળાઓ પ્રવૃત્તિને માટે આપેલી હતી, તે છે એમ જાણવું, જે ત્રણ કળાઓ વધારે હોય તેમાં કાંઈ દોષ નથી, કેમકે લગ્નની કળાઓ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેથી તેટલો ફેર આવે જ.

વિશેષમાં સ્થૂળ દષ્ટિથી દિવસે કાળને આશ્રીને લગ્ન અને અંશ (નવાંશક) લાવવાની રીત આ પ્રમાણે છે.—

“અષ્ટાંશં પ્રતિ ધીવેદાઃ ૪૫, સંક્રાન્તેર્ગતવાસરાઃ ।

તદૈક્યાદઅરમા ૩૦ સં, લગ્નમાક્રાન્તરાશિતઃ ॥૧॥

શેષે વષ્ટિહતે મક્તે, દ્વિસ્રત્યા લઙ્ગમંશકઃ ।

હોરાશુક્તાક્ષમક્તેઽવ, હોરાઘમાપિ લભ્યતે ॥૨॥”

“અષ્ટાંશ (યામ) પ્રત્યે ૪૫ પળોનો એક ધ્રુવક થાય છે. હવે ઇંદ્ર કાળને ધ્રુવકે શુભી તેમાં સંક્રાંતિના ગયેલા દિવસો ઉમેરવા. પછી તેને ૩૦ વડે ભાગ દેવો. જે લાધે તે સંક્રાંતિની રાશિથી લગ્ન જાણવું. પછી શેષને ૬૦ વડે શુભી ૨૦૦ વડે ભાગ દેતાં જે લાધે તે નવાંશક જાણવો. તથા ૬૦ વડે શુભેલા અંકને હોરાદિકના અંક વડે ભાગ દેવાથી હોરાદિક પણ પ્રાપ્ત થાય છે”

અષ્ટાંશ એટલે યામ (મહર-પહોર), દરેક યામ પ્રત્યે ૪૫ પળોનો ધ્રુવક હોય છે. તેથી પહેલો યામ પૂર્ણ થાય ત્યારે ૪૫ અને બીજો યામ પૂર્ણ થાય ત્યારે ૯૦. એ પ્રમાણે ધ્રુવકની ઉત્પત્તિ છે. જે વખતે જેટલું દિનમાન હોય તે વખતે તે દિનમાનનો જે ચોથો ભાગ થાય તે એકે એક યામનું માન જાણવું, તેથી એક યામના માનની ઘડીઓએ વિભક્ત ૪૫ ધ્રુવકથી જે પ્રાપ્ત થાય તે જ દરેક ઘડી પ્રત્યે ધ્રુવક જાણવો. જેમકે અહીં મેષ સંક્રાંતિમાં સૂર્ય આઠ્યા પછી સત્તરમે દિવસે દરેક યામ પોણી આઠ આઠ ઘડીનો છે. તેની દરેક ઘડી પ્રત્યે લગભગ છ પળોનો એક ધ્રુવક ત્રિરાશિની રીતે આવે છે, તે આ રીતે—તે દિવસે એક યામનું માન ઘડી ૭ અને પળ ૪૨ છે—તેના પળ કરીએ ત્યારે ૪૬૨ થાય છે, તેથી જો ૪૬૨ પળોએ કરીને ૪૫ પળોનો એક ધ્રુવક હોય તો એક ઘડી એટલે ૬૦ પળે કરીને કેટલો ધ્રુવક થાય ? એ ત્રિરાશિની સ્થાપના—૪૬૨-૪૫—૬૦. અહીં મધ્ય રાશિને છેદ્વી રાશિ સાથે શુભતાં ૨૭૦૦ થયા. તેને પહેલી રાશિએ ભાગ દેતાં પળો ૫ અને અક્ષર ૫૦ થયા. જો કે આટલું પ્રમાણ થયું, તોપણ ૬ પળમાં જરાક જ ઓછું હોવાથી પરિપૂર્ણ ૬ પળ જાણવા, તેથી ચાલતા ઉઠાહરણમાં ૧૩ ઘડી છે, તેને ૬ વડે શુભતાં ૭૮ થાય, તેમાં ઉપરના ૩૨ પળો છે, માટે તેની અપેક્ષાએ ત્રણ પળો નાખવાથી ૮૧ થયા. તેમાં સંક્રાંતિના ગત (વીતેલા) દિવસો ૧૬ નાખવાથી ૯૭ થયા. તેને ૩૦ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૩ આઠ્યા. શેષ ૭ રહ્યા. માટે ૩ લગ્ન વીતી ગયાં અને ચોથા ક્રકે લગ્નના ૭ ત્રિશાંશ પણ ગયા. હવે નવાંશક લાવવાની ઇચ્છા થાય તો ૭ ને ૬૦ વડે શુભતાં ૪૨૦ થયા તેને ૨૦૦ વડે ભાગ દેતાં ૨ લાઘ્યા, અને

શેષ ૨૦ રહ્યા, તેથી નવાંશક ૨ ગયા અને ત્રીજા કન્યા નવાંશકની ૨૦ કળાઓ પણ ગઈ, એમ બાણવું, ‘હોરાદિક૦’ એટલે ૬૦ વડે ગુણેલા અંકને હોરાદિકના અંક જે ૬૦૦-૬૦૦-૧૫૦-૬૦ છે તે વડે પૃથક્ પૃથક્ ભાગ દેવાથી હોરા, દ્રેષ્યાણ, કાદશાંશ અને ત્રિંશાંશ પણ થાય છે, નવાંશકનું પ્રભુપણું (બળવાનપણું) હોવાથી તેને જુદો કહ્યો છે. આ રીતે કરવાથી કળા સુધીનું જ માન સ્પષ્ટ થાય છે, પણ વિકળા આવી શકતી નથી અને તેથી જ આ રીત સ્થૂળ કહી છે.

અહીં કોઈને શંકા થાય કે—“જો સર્વત્ર નવાંશકનું જ પ્રભુપણું હોય તો શા માટે લગ્નનો અને અહોના ત્રિંશાંશો સ્પષ્ટ કર્યા છે?” આનો ઉત્તર એ છે જે—“ત્રિલગ્નિ ક્રૂરમધ્યસ્થૌ” (૫-૨૩) એ શ્લોકમાં લગ્ન અને ચંદ્રને વિષે પંદર ત્રિંશાંશની મધ્યે ક્રૂર અહ રહ્યો હોય તો ક્રૂર કર્તારી થાય છે, એ વિચાર કહ્યો છે, તેથી કરીને ‘દર્શને यदि स्यादंशद्वादशक मध्यगः क्रूरः’ (૫-૫૭ અર્થમાં) એ શ્લોકમાં લગ્ન અને ચંદ્રની ઉપર ક્રૂર અહની દષ્ટિનો વિચાર કહ્યો છે, માટે ત્રિંશાંશનો આવે સ્થાને ઉપયોગ કહેલો જ છે. (નિષ્કળ નથી.) તેમજ લગ્નને વિષે જે પદ્મવર્ગ હોય તે ક્રૂર અહ સંબંધી છે કે સૌમ્ય અહ સંબંધી છે? આ અહ સ્વર્ગમાં રહેલો છે કે અન્ય વર્ગમાં રહેલો છે? ઇત્યાદિ વિચારમાં પણ તેનો ઉપયોગ છે.

શંકા—કળા વિગેરેને જે સ્પષ્ટ કરવાની રીત કહી તેનો કયાં ઉપયોગ છે ?

ઉત્તર—જ્યારે કળાનો અંક સાઠની અપેક્ષાએ અર્ધ (૩૦) કરતાં વધારે હોય ત્યારે તે આખો ગણીને ત્રિંશાંશમાં ભેળવાય છે અને એ જ પ્રમાણે વિકળા પણ ત્રીશથી અધિક હોય તો કળામાં એક નાખવામાં આવે છે તથા ભતક વિગેરે અંશોમાં અંશાયુ, પિંડાયુ, હશા અને અંતર્દશા વિગેરે લાવવામાં કળા વિગેરેની સ્પષ્ટતાનો ત્રિશેષ ઉપયોગ છે, માટે અહીં તેનો વધારે વિસ્તાર કરતા નથી.

આ પ્રમાણે દિવસે લગ્નના અંશે લાવવાની રીત કહી. હવે રાત્રિને વિષે તે લાવવાની રીત બતાવે છે.—

“રાત્રૌ તુ મૂર્ધ્નિ યદ્વિષ્ણ્યં, તસ્માન્નક્ષત્રમષ્ટમમ્ ।

ઉદેતિ પૂર્વસ્યાં તેન, લગ્નોદયવિનિર્ણયઃ ॥૧૧॥”

“રાત્રિએ જે નક્ષત્ર માથે (મધ્યમાં) હોય તેનાથી આઠમું નક્ષત્ર પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામે છે, તેણે કરીને લગ્નના ઉદયનો નિર્ણય કરવો.”

તથા રેવતીનો ઉદય થયા પછી અશ્વિનીનો ઉદય થાય ત્યાં સુધી અશ્વિનીના જ ચારે પાયા ઉદય પામે છે. એ જ રીતે અશ્વિનીનો ઉદય થયા પછી ભરણીનો ઉદય થાય ત્યાં સુધી ભરણીના જ ચારે પાયાનો ઉદય થાય છે. એ પ્રમાણે મરતક પર રહેલા નક્ષત્રના પાયાની કલ્પનાએ કરીને ઉદય પામેલો નવાંશક પણ નિશ્ચય કરવો. આ પ્રમાણે લગ્નનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું.

હવે પ્રાયે કરીને દિવસે કાળવું જ્ઞાન શકે છાયાને આધીન છે, તેથી કરીને કાળ ઘડી છાયા અને છાયાથી કાળ આણીને જતાવે છે. તેમાં પ્રથમ સૂક્ષ્મ રીતે દિનમાન લાવવાની રીત આ પ્રમાણે છે.

“દત્તાયનાંશ રવિચ્છત્રમાગાઃ, પલેન ગુણ્યા દિનવૃદ્ધિહાન્યોઃ |

ષષ્ટચામિલબ્ધં ઘટિકાઘમેતત્, સ્યાદાદયમૂનં પ્રથમધુમાનાત્ ||૧||”

“સૂર્યે” લોગવેલા અંશોમાં અયનાંશો નાખવા. પછી તેને દિવસની વૃદ્ધિ અથવા હાનિના પળો વડે ગુણવા. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેવાથી જે ઘડી વિગેરે લાધે તે સંકેતિના પહેલા દિવસના માનમાં નાખવા અથવા જોછા કરવા.”

છંટ દિવસને વિષે સૂર્યે પાતે આક્રમણ કરેલી રાશિના જેટલા ત્રિંશાંશો લોગવ્યા હોય તેમાં તે વર્ષના અયનાંશો નાખી તેને ઉપર (પ્રથમ) જે રાશિ આની હોય તે રાશિ સંબંધી પૂર્વે કહેલા કઠેત્યાદિ (પત્ર ૧૭) ને આધારે દિનની વૃદ્ધિ અથવા હાનિના જે પળો હોય તે વડે ગુણી સાઠે ભાગતાં જે લાધે તે ઘડી વિગેરેને રસદિનાકથ (૧-૧૫ના અર્થમાં પત્ર ૧૭) ઇત્યાદિ શ્લોકમાં કહેલા ગુણ્ય અહર્માન (દિનમાન) માં મકેશદિક છ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો નાખવા અને કકેશદિક છ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો તેમાંથી બાદ કરવા. એમ કરવાથી સ્પષ્ટ દિનમાન આવશે. તે દિનમાનને સાઠે ઘડીના પ્રમાણવાળા રાત્રિ-દિવસના માનમાંથી શોધીએ ત્યારે શેષ રહેલું રાત્રિમાન સ્પષ્ટ થાય છે. આ દિનમાન તથા રાત્રિમાન કુલિકને સ્પષ્ટ કરવો એ વિગેરેમાં ઉપયોગી છે.

ઉદાહરણ-અહીં-છંટ દિવસે એમ રાશિનો સૂર્ય થયા પછી સત્તરમે દિવસે પ્રાતઃ કાળે ઘડી ૧૩ પળ ૩૨ સમયે “સ્કુટોય માનુઃ” (૫-૬૬) ઇત્યાદિ રીતિએ કરીને સ્પષ્ટ કરેલા સૂર્યે ઘડે લોગવાયેલા અંશો ૧૬, કળા ૩, વિકળા ૩૦ થઈ છે. તેમાં અયનાંશ ૧૫, કળા ૩૪ નાખવાથી રાશિ ૧, અંશ ૧, કળા ૩૭, વિકળા ૩૦ થાય છે. અહીં અયનાંશ સહિત કરેલા સૂર્યે એમ રાશિ સંબંધી લોગવી, તથા વૃષ રાશિનો અંશ ૧, કળા ૩૭, વિકળા ૩૦ પણ લોગવી એમ સિદ્ધ થયું, તેથી અહીં વૃષ રાશિ સંબંધી દિવસની વૃદ્ધિ પળ ૨, અક્ષર ૫૨ છે, તેથી અંશદિક અંકો ગોમૂત્રિકાની રીતે જે સ્થાને સ્થાપન કરી એક સ્થાને ૨ વડે અને બીજે સ્થાને ૫૨ વડે ગુણવાના છે.

સ્થાપના—

૨	૫૨
૧	૧
૩૭	૩૭
૩૦	૩૦

ગુણવાથી

૨	૫૨
૭૪	૫૨
૬૦	૧૮૨૪
	૧૫૬૦

છેલ્લા (૧૫૬૦) અંકને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૨૬ આવ્યા તેને ઉપર (૧૬૨૪)માં નાખ્યા ત્યારે ૧૬૫૦ થયા. આ રાશિ ૧ પહેલી રાશિના નીચલા અંક ૬૦માં નાખવાથી ૨૦૧૦ થયા. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં ૩૩ લાખ્યા. તેને ઉપરના (૫૨) અંકમાં નાખવાથી ૮૫ પળ થયા, તેમાં પહેલી રાશિમાં સમ પંક્તિએ રહેલા અંક ૭૪માં નાખવાથી ૧૫૬ થયા, તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં શેષ ૩૬ અક્ષર રહ્યા અને ભાગમાં ૨ પળ આવ્યા, તેને ઉપરના જે પળમાં નાખવાથી પળો ૪ થયા. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં ભાગ ચાલતો નથી, માટે ઘડીને સ્થાને શૂન્ય આવી. સ્થાપના-ઘડી ૦, પળો ૪, અક્ષર ૩૬. આ રાશિને વૃષભ પહેલા દિવસના અહર્માન ઘડી ૩૧, પળ ૪૬માં નાખવાથી ઘડી ૩૧, પળ ૫૦, અક્ષર ૩૬ થયા. આ તે દિવસનું સ્પષ્ટ માન થયું તથા તે દિવસની રાત્રિનું માન ઘડી ૨૮, પળો ૯, અક્ષર ૨૧ થાય છે. (૬૦ માંથી ૩૧-૫૦-૩૬ બાદ કરવાથી.)

હવે એ જ માનથી મધ્ય છાયા લાવવાની રીત કહે છે.—

“જ્યેષ્ઠાદિનાદિનં શોષ્યં, શેષાદશગુણાત્સ્વતઃ ।

ત્યજેત્સપ્તશરૈ ૫૭ લેઘ્યં, સૂર્યે ૧૨ માર્ગ્યાદ્યઃ સ્મૃતાઃ ॥૧૧॥”

“મોટા દિનમાનમાંથી ઇષ્ટ દિવસનું દિનમાન બાદ કરવું. બાકી રહેલાને હશે ગુણુવા. પછી તેને ૫૭ વડે ભાગ દેવો. જે લાધે તેને ૧૨ વડે ભાગ દેવો. જે લાધે તે મધ્યાહ્નના પાદ (પરેયા-પગલાં) બાણુવા.”

ઇષ્ટ દિવસનું અહર્માન (દિનમાન) મોટા અહર્માનમાંથી બાદ કરવું. શેષ રહે તેને હશે ગુણુવા. ત્યાર પછી “સ્વતઃ” એટલે તે જ અંકને નીચે મૂકી ૫૭ વડે ભાગ દેતાં જે લાધે તે મુખ્ય અંકમાંથી બાદ કરવું. જો ભાગ ન ચાલે અને પાળની અપેક્ષાએ ઉપરના અંક અર્ધથી અધિક હોય તો એક આખો ગ્રહણ કરીને મુખ્ય અંકમાંથી બાદ કરવો. ત્યાર પછી તેને ૧૨ વડે ભાગ દેવો. જે લાધે તે મધ્યાહ્નની છાયાના પાદ બાણુવા અને શેષ રહે તે અંશુલ બાણુવા.

જેમ કે—અહીં ઇષ્ટ દિનમાન (ઘડી ૩૧, પળ ૫૦, અક્ષર ૩૬) ને મોટા દિનમાન ઘડી ૩૩, પળ ૪૮માંથી બાદ કર્યું, ત્યારે ઘડી ૧, પળ ૫૭, અક્ષર ૨૧ રહ્યા. આ શેષ હોવાથી તેને હજી વડે ગુણી ૬૦ વડે ભાગ કર્ષ કર્ષને ઉપર ઉપર નાખવાથી નીચે (શેષ) ૩૩ રહ્યા અને ઉપર (ભાગમાં) ૧૬ આવ્યા. આ (૧૬)ને ૫૭ વડે ભાગી શકાશે નહીં. તેમજ પાળની અપેક્ષાએ અર્ધથી અધિક પણુ નથી, તેથી તે રીત કર્યા વિના જ તે (૧૬)ને બારે ભાગ દેતાં ૧ પાદ લાધ્યો. શેષ અંશુલ ૭ અને ૩૩ વ્યંશુલ થયા. આ પ્રમાણે ઇષ્ટ દિવસની મધ્યાહ્ન છાયા થઈ.

હવે આ મધ્યાહ્ન છાયાથી ઇષ્ટ કાળની છાયા લાવવાની રીત કહે છે.—

“સમઘી કર ૨૧૦ હતદિવસે, વિહતે વાઞ્છિતપલૈર્દ્યુગતશેષૈઃ ।

લઙ્ઘ્વં મધ્યપદૈર્યુગ્મ નગ ૭-રહિતં સ્વાત્ પદચ્છાયાં ॥૧॥

શેષમર્ક ૧૨ ગુણં કૃત્વા, વાઞ્છિતૈસ્તુ પલૈર્દ્યુગ્મ ।

લઙ્ઘ્યમહ્ગુલસંઘ્નં સ્યા-દેવં છાયાદ્ગુલામમઃ ॥૨॥”

‘૬૫૮ દિનમાનને ૨૧૦ વડે ગુણુ’ તેને વાંછિત દિનના (મધ્યાહ્ન પહેલાં હોય તો) ગયેલા ‘પળો’એ અથવા (મધ્યાહ્ન પછી હોય તો) શેષ પળોએ ભાગ દેવો. જે લાધે તેને મધ્યાહ્નની છાયાના પાદ કરીને યુક્ત કરી તેમાંથી ૭ બાદ કરતાં જે રહે તે પાદછાયા ભણવી. ભાગ દેતાં જે શેષ રહ્યા હોય તેને બારે ગુણી તે જ વાંછિત પળોએ ભાગ દેવો. જે લાધે તે અંશુલ (શેષ રહે તે વ્યંશુલ) થાય છે. આ પ્રમાણે છાયાના અંશુલ અને વ્યંશુલ આવે છે.”

ઉદાહરણ-૬૫૮ દિવસનું દિનમાન ઘડી ૩૧, પળ ૫૦, અશ્વર ૩૬ છે, તે સર્વને ૨૧૦ વડે ગુણવાથી ૬૫૧૦, ૧૦૫૦૦, ૮૧૬૦ થયા. તેને ૬૦ વડે ભાગ કર્ષ કર્ષ ઉપર ઉપર નાખવાથી નીચે (છેલ્લે) ૩૦, તેની ઉપર (પહેલાં) ૧૬, અને તેની પછી ઉપર ૬૬૮૭ થયા. પછી “દ્યુગત” એટલે દિવસનો પૂર્વ ભાગ હોય તો ગયેલા પળો વડે અને દિવસનો પાછલો ભાગ હોય તો શેષ (બાકી રહેલા) પળો વડે ભાગ દેવો એમ કહ્યું છે. તેથી અહીં પ્રથમ આણેલી ઘડી ૧૩, પળ ૩૨ છે. તેના પળો ૮૧૨ થયા. આ ૮૧૨ વડે તેનો (૬૬૮૭) ભાગ દેવો. ભાગમાં ૮૧૨ આવ્યા, તે પાદ થયા. શેષ ૧૬૧ રહ્યા. તેને ૧૨ વડે ગુણી નીચેના ૧૬ નાખવાથી ૨૩૦૮ થયા. તેને ૮૧૨ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૨ અંશુલ લાધ્યા. શેષ ૬૮૪ રહ્યા. તેને વ્યંશુલ લાવવા માટે ૬૦ વડે ગુણી નીચેના ૩૦ લેખવાથી ૪૧૦૭૦ થયા. તેને પછી ૮૧૨ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૫૦ વ્યંશુલ આવ્યા. શેષ ૪૭૦ રહ્યા તેનો ત્યાગ કરવો, (અથવા અર્ધ ઉપર હોવાથી ૫૦ માં એક વધારી ૫૧ વ્યંશુલ કરવા) તેથી પાદ ૮, ૨ અંશુલ ૨, વ્યંશુલ ૫૦ (૫૧) થયા. તેમાં મધ્યાહ્નની છાયાના પાદ ૧, અંશુલ ૭, વ્યંશુલ ૩૩ નાખવાથી પાદ ૬, અંશુલ ૧૦, વ્યંશુલ ૨૩ (૨૪) થયા. પાદના અંકમાંથી ૭ બાદ કરતાં પાદ ૨, અંશુલ ૧૦, વ્યંશુલ ૨૩ (૨૪) થયા. આ સાત અંશુલની શકુ છાયા ૧૩ ઘડી અને ૩૨ પળ સમયે થઈ એમ સિદ્ધ થયું.

હવે તેની પ્રતીતિને માટે એ જ છાયાથી આ કાળ લાવે છે.—

“સાદ્રિ ૭ શુદ્ધપદૈર્ક ૧૨-ગુણૈર્મધ્યાદ્ગુલોનિતૈઃ ।

દ્વિવેદ ૪૨ ઘ્ને મક્તે, દ્યુગતં શેષમાપ્યતે ॥૨॥”

૧. વાંછિત (૬૫૮) દિવસન જેટલા ઘડી તથા પળ હોય તે સર્વના પળ કરવા.

૨. આ ટમા મધ્યાહ્નની છાયા નાખી તેવાથી ૭ બાદ કરવાના છે. તે શેષની રીત અર્તાવ્યા પછી કરેશે.

“શંકુના પાદમાં ૭ ઉમેરી બારે ગુણી અંગુલ કરવા. (તેમાં ઉપર વધેલા અંગુલ પણ નાખવા.) પછી મધ્યાહ્નની છાયાના અંગુલ કરી તેમાંથી બાદ કરવા, જે શેષ રહે તેણે કરીને ઈષ્ટ દિવસના દિનમાનને (ઘડી, પળ અને અક્ષરને) ૪૨ વડે ગુણીને ભાગ દેવો. જે આવે તે ગયેલો દિવસ બાણુવો જોટલો તેટલી ઘડી અને પળ દિવસ ગડયો છે એમ બાણુવું.”

એમ કે—અહીં શંકુના પાદ ૨ છે, તેમાં ૭ નાખવાથી ૯ થયા. તેને બારે ગુણુવાથી ૧૦૮ અંગુલ થયા. તેમાં ઉપર વધેલા અંગુલ ૧૦ નાખવાથી ૧૧૮ થયા. હવે મધ્યાહ્નની છાયા પાદ ૧, અંગુલ ૭ છે, તેના અંગુલ કરવાથી ૧૬ થયા. તે ૧૬ ને ૧૧૮ માંથી બાદ કરતાં ૯૯ રહ્યા. હવે તે દિવસના દિનમાનના ૧૩૯ અંગુલને પૃથક્ ૪૨ વડે ગુણી ૬૦ વડે ભાગ દઈને ઉપર ઉપર નાખવાથી નીચે ૪૨, તેની ઉપર ૨૮ અને તેની પણ ઉપર ૧૩૭ આવે છે. તેને ૬૬ વડે ભાગ દેતાં ૧૩ ઘડી લાધી. શેષ ૫૦ રહ્યા. તેને ૬૦ વડે ગુણી તેમાં નીચેના ૨૮ ભેગવવાથી ૩૦૨૮ થયા. તેને ૬૬ વડે ભાગ દેતાં પળ ૩૦ લાધ્યા. શેષ ૫૮ રહ્યા. તેને ૬૦ વડે ગુણી નીચેના ૪૨ નાખવાથી ૩૫૨૨ થયા. તેને પણ ૬૬ વડે ભાગ દેતાં અક્ષર ૩૫ લાધ્યા. શેષ ૫૭ રહ્યા. તે (૫૭) ૬૬ ની અપેક્ષાએ અર્ધાધિક હોવાથી અક્ષરમાં એક વધાર્યો, તેથી અક્ષર ૩૬ થયા. આ (૩૬) પણ ૬૦ ની અપેક્ષાએ અર્ધાધિક હોવાથી પળમાં એક વધાર્યો, તેથી પળ ૩૧ થયા. તેથી કરીને ૨ પાદ, ૧૦ અંગુલ અને ૨૪ અંગુલની છાયા હોય ત્યારે ૧૩ ઘડી અને ૩૧ પળ જેટલો દિવસ થયેલો હોય એમ સિદ્ધ થયું અને દિવસના પાછલા ભાગમાં જે આ છાયા લેઈએ તો તેટલા ઘડી, પળ દિવસ બાકી રહ્યો છે એમ બાણુવું. આ બીજી રીત હોવાને લીધે એક-બે પળનો ફરક પડે તેમાં કાંઈ પણ દોષ નથી એમ બાણુવું. આ રીતે પ્રસંગને લીધે છાયા અને કાળ લાવવાની રીત કહી.

હવે પ્રકૃત હોવાથી પ્રહોત્વ અને તેમની ગતિત્વ સ્પષ્ટીકરણ કહે છે.—

“ગતેષ્ટનાહયો ગુણિતાઃ સ્વસ્થૈઃ, ૮૦૦-૬૦૦-૪૦૦-૨૦૦

સર્વર્થનાહીવિહૃતાઃ કલાઘમ્ ।

મુક્તર્થયુક્તં સકલા ગ્રહાઃ સ્યુઃ,

પદ્મયા હતેષ્વષ્ટશતેષુ મુક્તિઃ ॥૧૧॥”

૧ ઉપર દિનમાન ઘડી ૩૧, પળ ૬૦, અક્ષર ૩૧ લખેલા છે. ગણિતની રીતે પણ તેટલા જ થાય છે, પરંતુ અહીં ઘડી ૩૧-૫૦-૪૧ લઈને ગણિત કયું હોય તેમ બાણુય છે. અન્યથા ગણિત મળતું આવતું નથી. પ્રથમ ગણિતના ૩૬ ને બદલે અર્ધાધિક વધેલા કરીને ૪૦ તો થઈ શકે છે, તેને બદલે ૪૧ અક્ષર લીધા, તેનું કારણ બીજી રીત હોવાથી તેટલો ફરક લેવામાં અડચણ નથી એમ ધારવું થાય છે.

“૪૫૮ દિવસે જે અહુ હોય તેની ગણેલી ઘડીઓ ૮૦૦-૬૦૦-૪૦૦ કે ૨૦૦ વડે શુભવી. ત્યાર પછી તેને નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દેવો. જે આવે તે કળાદિક બાણવા. પછી તેમાં ભોગવાઈ ગયેલી નક્ષત્રોની કળાઓ નાખવી. તે કળા પણ ૮૦૦-૬૦૦-૪૦૦ કે ૨૦૦ હોય છે. પછી તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં જે આવે તે અંશાદિક બાણવા. (આ રીતે અહો સ્પષ્ટ થાય છે.) પછી ૮૦૦ વિગેરેને સાઠે શુભી નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દેવાથી તે અહોની ગતિ આવે છે.”

આ સ્લોકનું ભાષ્ય આ પ્રમાણે છે.—

“ઈષ્ટાત્પ્રાગ્ગતનાદયો-ડષ્ટશતાઘેર્ગુણિતાસ્તતઃ ।

સર્વર્ક્ષઘટિકામક્તાઃ, ફલાઘાઃ સ્યુરિતિ સ્ફુટમ્ ॥૧॥

ચુત્ત્રઋક્ષાષ્ટશત્યાદિ-પ્રમાણસહિતાસ્તતઃ ।

ષષ્ટિમક્તે ડશકાદિ સ્યા-ચ્છેષે ષષ્ટિગુણે તતઃ ॥૨॥

સર્વર્ક્ષઘટિકામક્તે, લઘ્વં સ્યાદ્વિકલાદિકમ્ ।

ઘ્વં સ્પષ્ટા ગ્રહાઃ સર્વે, કર્તવ્યા ગણકોત્તમૈઃ ॥૩॥”

“ઈષ્ટ અહુની પહેલાં જેટલી ઘડીઓ અર્ધ હોય તેને આઠસો વિગેરે વડે શુભવી. ત્યાર પછી નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દેવો, ભાગ દેતાં જે આવે તે કળાદિક સ્પષ્ટ રીતે આવે છે. ત્યાર પછી ભોગવાયેલાં નક્ષત્રોનું જે આઠસો વિગેરે પ્રમાણ છે તેને કળાઓમાં નાખવું. પછી તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં જે લાધે તે અંશાદિક બાણવા. તથા તે ૮૦૦ વિગેરેને ૬૦ વડે શુભી નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દેવો. જે લાધે તે કળા અને શેષ રહે તે વિકળાદિય તે અહોની ગતિ સ્પષ્ટ થાય છે. આ રીતે ગણિત બાણનારાઓએ સર્વે અહો સ્પષ્ટ કરવા.”

અહીં આઠસો વિગેરે કહ્યું છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—આખા નક્ષત્રની ગત નાડીઓ વડે શુભવા હોય તો તે આખા નક્ષત્રનો ભોગવડો આઠસો કળાનો છે, માટે આઠસો વડે શુભાકાર કરવો અને જ્યાં નક્ષત્રના ત્રણ પાદની, બે પાદની કે એક પાદની ગત નાડીઓ ઈષ્ટ હોય ત્યાં અનુક્રમે છસો, ચારસો અને બસો વડે શુભાકાર કરવો. એમ બાણવું. નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દેવાનું કહ્યું ત્યાં પણ આખા (ચાર પાદવાળા) નક્ષત્રની, ત્રણ પાદવાળા, બે પાદવાળા કે એક પાદવાળા નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે તે તે ઠેકાણે ભાગાકાર બાણવો. એ જ પ્રમાણે ભોગવાયેલાં નક્ષત્રોના આઠસો વિગેરે પ્રમાણે કરીને સહિત કરવાનું કહ્યું છે, ત્યાં પણ એક, બે કે ત્રણ પાદ ભોગવાઈ ગયાનો સંભવ હોય ત્યારે પણ અનુક્રમે ૨૦૦-૪૦૦ કે ૬૦૦ કળાઓનો લાધેલી કળાઓમાં પ્રક્ષેપ કરવો એમ બાણવું. “ઋક્ષ” શબ્દનો અર્થ “રાશિ” પણ અર્ધ શકે છે, તેથી તે અહો જેટલી રાશિઓ ભોગવી હોય તે રાશિનો અંક પણ માથે (ઉપર) લખવો.

આ જ અર્થ સ્પષ્ટપણે કહે છે.—

“इन्दोगुण्या गता घटयो-ऽष्टशत्या प्रतिभं सदा ।

भौमसूर्यज्ञशुक्राणां, गुण्या अष्टशतादिभिः ॥१॥

शनिवाक्पतिराहूणां, द्विशत्या पादगत्वातः ।

गता घटयो हता शब्द-वद्व्याप्तं स्यात्कलादिकम् ॥२॥

राहोर्वामगतित्वेन, लब्धा या विकलाः कलाः ।

शोच्यास्ता द्विशतीमध्या-च्छेषं भोग्यकला इह ॥३॥”

“ચંદ્રની ગત ઘડીઓને ૮૦૦ વડે ગુણવી. મંગળ, સૂર્ય, બુધ અને શુક્રની ગત ઘડીઓ ૮૦૦ વિગેરે વડે ગુણવી. એક પાદમાં રહેલા હોવાથી શનિ, શુક્ર અને રાહુની ગત ઘડીઓ ૨૦૦ વડે ગુણવી. પછી તેને નક્ષત્રના પાદની સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દેવાથી જે લાધે તે કળાદિક ભુક્ત થાય છે, પરંતુ રાહુ વામ ગતિવાળો હોવાથી જે કળા, વિકળા લાધે તે ખસેડામાંથી બાદ કરવી. જે બાકી રહે તે ભોગ્ય કળાદિક થાય છે.”

ચંદ્રની ગત ઘડીઓ ૮૦૦ વડે ગુણવાની કહી તેનું કારણ એ છે જે—સર્વત્ર ચંદ્રનો ચાર (ગતિ) નક્ષત્રની અપેક્ષાએ કરીને જ ટીપણમાં લખ્યો હોય છે. મંગળ વિગેરેને આઠસો વિગેરેથી ગુણવાનું કહ્યું તેનું કારણ એ કે—ભૌમાદિકને ચાર ટીપણમાં નક્ષત્રની અપેક્ષાએ તેમજ શશિની અપેક્ષાએ પણ લખેલો હોય છે તથા શનિ વિગેરેનો ચાર તો નક્ષત્રના એક પાદની જ અપેક્ષાએ લખેલો હોય છે, તેથી એક પાદની અપેક્ષાએ જ તેઓની વર્તના કરવી, એટલે કે નક્ષત્રના એક પાદની ગણેલી ૪૫૮ ઘડીઓ ૨૦૦ વડે ગુણતાં જે આવે તેને નક્ષત્રના એક પાદથી બીજા પાદમાં જતાં વચ્ચે જેટલી ઘડીઓ હોય તે સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દેવો. જે કળાદિક લાધે તે ભુક્ત થાય છે, પરંતુ રાહુની વામ ગતિ હોવાથી જે લાધે તે ૨૦૦ માંથી બાદ કરવી. શેષ રહે તે રાહુએ તે પાદનું ભોગ્ય થયું એમ જાણવું. પછી તેમાં ભોગ્ય નક્ષત્રની ૮૦૦ વિગેરે ઘડીઓ નાખવી. અહીં શશિઓ પણ જેટલી ભોગ્ય હોય તે જ ઉપર લખવી. આ પ્રમાણે સૂર્યાદિક અહોની વર્તના કોઈ વખત એક પાદની અપેક્ષાએ અને કોઈ વખત બે-ત્રણ પાદની અપેક્ષાએ પણ કરવામાં આવે છે. માત્ર આ જ રીતે કરીને સૂર્યાદિક સાત અહો ભુક્તની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટ થાય છે અને રાહુ તો ભોગ્યની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટ થાય છે. અને રાહુની શશિના અંકમાં છ નાખીએ તો કેતુ પણ ભોગ્યની અપેક્ષાએ જ સ્પષ્ટ થાય છે.

(અહોની ગતિ લાવવાની રીત—) ઉપરના પ્રથમ સ્લોકમાં “षष्ट्या हतेष्वष्टशतेषु शुक्तिः” (આઠસોને સાઠે ગુણતાં ભુક્તિ આવે છે.) આ ઠંકાણે “सर्वधनानीविहतेषु” (નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દીધેલા એવા આઠસો) એટલું અધ્યાહાર છે, તેથી કરીને તેનો આવો અર્થ થાય છે.—આઠસોને અથવા સંભવ પ્રમાણે છસો, ચારસો કે ખસોને સાઠે ગુણી નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ વડે અથવા સંભવ પ્રમાણે ત્રણ, બે કે એક પાદની ઘડીઓ વડે ભાગ દેવાથી જે બે રૂળ આવે તેટલી કળા-વિકળારૂપ અહોની દિવસ સંખ્યા ગતિનું માન જાણવું.

હવે અહીં તત્કાળ (ઇષ્ટ કાળ)ના નવ ગ્રહોને સ્પષ્ટ કરીને ઉદાહરણ બતાવે છે. તેમાં સૂર્ય તે પ્રથમ જ સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યો છે, પરંતુ તેની અતિ કહી નથી, તેથી તેનું બારે સંક્રાંતિમાં અનુક્રમે કળા વિકળા રૂપ દિવસની ગતિનું માન આપે કરીને આ પ્રમાણે હોય છે—

“વસ્ત્રથાં નિધયો ૫૮-૧ નવેષુસદૃતિ ૫૯-૧૮

દ્વિઃ પદ્મરં ૫૬-૫૬ ય્યૂનિકા,

વષ્ટિદ્વાદશ ૫૭-૧૨ કુચ્ચરેષુગગનં ૫૮-૦

ચૈકોનવષ્ટિર્હયાઃ, ૫૯-૭ ।

વષ્ટિર્વિશ્વયુતા ૬૦-૧૨ કુષ્ઠ ચ સગુણા ૬૧-૨ કજ્ઞં

દ્વિયુર્ગિવશતિઃ ૬૧-૨૨,

કજ્ઞં સન્નિધિ ૬૧-૧ વષ્ટિકા યુગયુગં ૬૦-૨૨ લેટેષુ

ધૃત્યા યુતમ્ ૫૯-૧૮ ॥૧૧॥”

“મેષ રાશિની સંક્રાંતિમાં સૂર્યની ગતિ કળા ૫૮, વિકળા ૯ હોય છે, એ જ રીતે વૃષ—૫૯—૧૮, મિથુન—૫૬-૫૬, કર્ક—૫૭-૧૨, સિંહ—૫૮-૦, કન્યા—૫૯-૭, તુલા—૬૦—૧૩, વૃશ્ચિક—૬૧-૩, ધન—૬૧-૨૨, મકર—૬૧-૬, કુંભ—૬૦-૨૨, મીન—૫૯-૧૮.”

તે દિવસે અંદ્ર પુખ્ત નક્ષત્ર (તથા કર્ક રાશિ)માં છે. તેની ગત ઘડીઓ કાર્ય વખતે ૧૭ છે. તેને ૮૦૦ વડે ગુણતાં ૧૩૬૦૦ થયા. તેને પુખ્તની સર્વ ઘડીઓ ૬૬ વડે ભાગ હેતાં લાખેલી કળા ૨૦૬, વિકળા ૩, શેષ ૪૨. આ (૪૨) ૬૬ ની અપેક્ષાએ અધાધિક હોવાથી વિકળા ૪ થઈ. પછી પુનર્વસુના છેલ્લા પાદની ૨૦૦ કળાઓ ઉપરની કળા (૨૦૬) માં નાખવાથી કળા ૪૦૬ થઈ. તેને ૬૦ વડે ભાગ હેતાં લાખ્યા અંશ ૬, કળા ૪૬, વિકળા ૪, ભુક્ત રાશિ ત્રણ હોવાથી તેને ઉપર લખ્યો, તેથી તે વખતે સ્પષ્ટ અંદ્ર રાશિ ૩-૬-૪૬-૬ થયો. તેની ગતિ કળા ૭૨૭, વિકળા ૧૬ છે.

તે દિવસે મંગળ ઉત્તરભાદ્રપદમાં (તથા મીન રાશિમાં) છે. તે વખતે ગત ઘડીઓ ૧૪૯ છે. તે આ રીતે—ઉત્તરભાદ્રપદમાં મંગળ ૪૪. તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૧૬, કાર્યના દિવસની ઘડીઓ ૧૩ અને વચ્ચેના બે દિવસની ઘડીઓ ૧૨૦ છે. તે સર્વ મળવાથી ૧૪૯ થાય છે. તેને ૮૦૦ વડે ગુણવાથી ૧૧૯૨૦૦ થાય છે. તેને નક્ષત્રની સર્વ ઘડીઓ ૧૦૨૨ વડે ભાગવાથી કળા ૧૧૬, વિકળા ૩૮ થાય છે. પૂર્વભાદ્રપદના છેલ્લા પાદની ૨૦૦ કળાઓ ઉપરની કળાઓમાં નાખવાથી ૩૧૬ થાય છે. તેને ૬૦ વડે ભાગ હેતાં અંશ ૫, કળા ૧૬, વિકળા ૩૮ થઈ. ગત રાશિ ૧૧ નો અંક ઉપર મૂકવાથી સ્પષ્ટ મંગળ રાશિ ૧૧-૫-૧૬-૩૮ થયો. તેની ગતિ કળા ૪૬, વિકળા ૫૮ છે.

તે દિવસે બુધ વૃષ રાશિમાં કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં છે, તે વખતે ગત ઘડીઓ ૧૭૦ છે. તે આ રીતે—વૃષમાં બુધ ૨૩. તે દિવસે શેષ ઘડીઓ ૩૭, કાર્યના દિવસની

ઘડીઓ ૧૩, વચ્ચેના બે દિવસની ઘડીઓ ૧૨૦, તે સર્વ મળી ૧૭૦ થાય છે. તેને કૃત્તિકાના ત્રણ પાદ બે વૃષમાં રહેલા હોવાથી ૬૦૦ વડે ગુણતાં ૧૦૨૦૦૦ થયા. ત્યાર-પછી તેને વૃષે ભુ૦ થી આર'ભીને રોહિં ભુ૦ ત્યાં સુધીના ત્રણ પાદની બે ઘડીઓ છે તે સર્વ ઘડીઓ ૪૫૭ છે. તે વડે ભાગ દેતાં કળા ૨૨૩, વિકળા ૧૧, શેષ ૩૧૩ રહ્યા. તે ૪૫૭ ની અપેક્ષાએ અર્ધાધિક હોવાથી વિકળા ૧૨ થઈ. કળાઓને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં અંશ ૩ લાખ્યા. તેની ઉપર ભુક્ત રાશિ ૧ મૂકવાથી સ્પષ્ટ ભુધ ૧-૩-૪૩-૧૨ થયા. તેની ગતિ ૬૦૦ ને ૬૦ વડે ગુણી ત્રણ પાદની ઘડીઓ ૪૫૭ વડે ભાગ દેતાં કળા ૭૮, વિકળા ૪૬ આવે છે.

તે દિવસે ગુરુ આર્દ્રાના પહેલા પાદમાં છે. તે વખતે ગત ઘડીઓ ૨૭૬ છે. તે આ રીતે.—રૌદ્રે પ્ર૦ ભુ૦ ૩૭. તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૨૩, કાર્યના દિવસની ઘડીઓ. ૧૩ અને વચ્ચેના ચાર દિવસની ઘડીઓ ૨૪૦ મળીને ૨૭૬ થાય છે. તેને ગુરુ એક પાદમાં રહેલ હોવાથી ૨૦૦ વડે ગુણતાં ૫૫૨૦૦ થયા. તેને આર્દ્રાના પહેલા પાદની સર્વ ભાગ ઘડીઓ ૧૧૬૨ વડે ભાગ દેતાં કળા ૪૬, વિકળા ૧૮ થઈ. કળામાં અર્ધા મૃગશિરની કળા ૪૦૦ નાખવાથી ૪૪૬ કળા થઈ. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં અંશ ૭ લાખ્યા. ઉપર ભુક્ત બે રાશિ મૂકવાથી સ્પષ્ટ ગુરુ ૨-૭-૨૬-૧૮ થયો. તેની ગતિ લાવવા માટે ૨૦૦ ને ૬૦ વડે ગુણી આર્દ્રાના એક પાદની સર્વ ઘડીઓ (૧૧૬૨) વડે ભાગ દેતાં કળા ૧૦, વિકળા ૪ થઈ.

તે દિવસે શુક્ર પૂર્વાષાદ્રપદમાં છે. તે વખતે ગત ઘડીઓ ૫૪૧ છે. તે આ રીતે.—“પૂ. ભ. સિત” પૂર્વાષાદ્રપદ શુક્ર ૧૨. તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૪૮, ઇષ્ટ દિન ઘડીઓ ૧૩ તથા વચ્ચેના આઠ દિવસની ઘડીઓ ૪૮૦ મળી ૫૪૧ થાય છે. તેને પૂર્વાષાદ્રપદના ત્રણ પાદ કુંભના હોવાથી ૬૦૦ વડે ગુણતાં ૩૨૪૬૦૦ થાય છે. તેને “મીને સિ૦” મીનના શુક્ર તેની પહેલાંની સર્વ ઘડીઓ ૫૮૨ વડે ભાગ દેતાં કળા ૫૫૭, વિકળા ૪૪ થઈ. કળામાં છ ભુક્ત નવાંશકની કળા ૧૨૦૦ નાખવાથી કળા ૧૭૫૭, વિકળા ૪૪ થઈ. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં અંશો ૨૬ લાખ્યા. ઉપર ૧૦ રાશિ દેવાથી સ્પષ્ટ શુક્ર રાશિ ૧૦-૨૬-૧૭-૪૪ થયો. તેની ગતિ કળા ૬૧, વિકળા ૫૧ થાય છે.

તે દિવસે વક્ર શનિ અનુરાધાના ચોથા પાદમાં છે. તે વખતે ગત ઘડીઓ ૧૪૭૭ છે. તે આ રીતે—“પુનરજુ૦ ચ શ૦” ૩૬. તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૨૪, ઇષ્ટ દિન ઘડીઓ ૧૩ અને વચ્ચેના ૨૪ દિવસની ઘડીઓ ૧૪૪૦ મળવાથી ૧૪૭૭ થાય છે. તેને શનિ એક પાદમાં રહેલો હોવાથી ૨૦૦ વડે ગુણતાં ૨૯૫૪૦૦. તેને ચોથા પાદની સર્વ ભાગ ઘડીઓ ૪૧૮૨ વડે ભાગ દેતાં કળા ૭૦, વિકળા ૩૮ થઈ. તેને શનિ વક્ર હોવાથી ૨૦૦ મોંથી બાદ કરતાં કળા ૧૨૬, વિકળા ૨૨ રહી. તેમાં ચાર નવાંશકની કળા ૮૦૦ નાખવાથી કળા ૬૨૬ થઈ. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં અંશ ૧૫ લાખ્યા. ઉપર ૭ રાશિ દેવાથી સ્પષ્ટ શનિ રાશિ ૭-૧૫-૨૬-૨૨ થયો. તેની ગતિ કળા ૨, વિકળા ૫૨ છે.

તે દિવસે રાહુ ચિત્રાના છેલ્લા પાદમાં છે. તે વખતે જત ધડીઓ ૧૨૮૩ છે. તે આ રીતે. —ચિત્રા ૦ ચં ૨૦ ૫૦ તે દિવસની શેષ ધડીઓ ૧૦, કાર્ય દિન ધડીઓ ૧૩ અને વચ્ચેના ૨૧ દિવસની ધડીઓ ૧૨૬૦ મળી ૧૨૮૩ થાય છે. તેને રાહુ એક પાદમાં રહેલો હોવાથી ૨૦૦ વડે ગુણતાં ૨૫૬૬૦૦ થયા. તેને ચિત્રાના છેલ્લા પાદની સર્વ ભોગ ધડીઓ ૩૭૭૪ વડે ભાગ દેતાં કળા ૬૭, વિકળા ૫૬ થઈ. તેને ૨૦૦ માંથી બાદ કરતાં કળા ૧૩૨, વિકળા ૧ રહી. કળામાં કન્યા રાશિમાં રહેલા ચિત્રાના ત્રીજા પાદની ૨૦૦ કળાઓ નાખવાથી ૩૩૨ કળા થઈ. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં અંશ ૫ લાઘ્યા. ઉપર ૬ રાશિ દેવાથી ભોગ્યની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટ રાહુ ૬-૫-૩૨-૧ થયો. તેની ગતિ કળા ૩, વિકળા ૧૧ આવે છે.

રાહુની રાશિના અંકમાં ૬ નાખવાથી સ્પષ્ટ કેતુ રાશિ ૦-૫-૩૨-૧ થાય છે. તેની ગતિ રાહુ પ્રમાણે બાણવી.

તે કાળના સ્પષ્ટ કરેલા નવ ગ્રહોની તથા તેમની ગતિની સ્થાપના—

રવિ	અંશ	મંજળ	ગુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	રાહુ	કેતુ
૦	૩	૧૧	૧	૨	૧૦	૭	૬	૦
૧૬	૬	૫	૩	૭	૨૬	૧૫	૫	૫
૩	૪૬	૧૬	૪૩	૨૬	૧૭	૨૬	૩૨	૩૨
૩૦	૪	૩૮	૧૨	૧૮	૪૪	૨૨	૧	૧
૫૮	૭૨૭	૪૬	૭૮	૧૦	૬૧	૨	૩	૩
૬	૧૬	૫૮	૪૬	૪	૫૧	૫૨	૧૧	૧૧

અહીં કોઈને શંકા થાય કે—ગ્રહોને અને તેની ગતિને સ્પષ્ટ કરવાનું શું ફળ ? તેના જવાબ આ છે.—પ્રથમ કાર્યને સમયે સ્પષ્ટ કરેલા ગ્રહના કાળ પછી અને બીજું કાર્ય જે વખતે કરવું હોય તે વખતની પહેલાં જેટલી ઘડીઓ ગઈ હોય તે ઘડીઓને બે વાર સ્થાપન કરવી. પછી તેને કળા-વિકળારૂપ પ્રતિદિનની ગતિવડે અનુક્રમે ગુણવી. પછી તેને સાડે ભાગતાં જે કળાદિક લાઘ્યે તેને પ્રથમના કાર્યની વેળાએ સ્પષ્ટ કરેલા ગ્રહોને મધ્યે નાખવા, પણ બે વર્ષે ગ્રહ હોય તો તેમાંથી અને ભોગ્યની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટ કરેલા રાહુમાંથી બાદ કરવા. તેમ કરવાથી બીજા કાર્યની વેળાએ ગ્રહો સ્પષ્ટ થાય છે.

ઉદાહરણ—પૂર્વે કહેલા જ વર્ષ, માસ અને પક્ષની (૧૬૫૨ના વૈશાખ સુદિ) ૧૩ ને દિવસે હસ્ત નક્ષત્રમાં સૂર્ય છતે ૮ ઘડી દિવસ અડે તે સમયે કોઈએ કાર્ય કરવા ધાતું છે, તેથી આ વેળા અને પૂર્વે કહેલી વેળાનું અંતર ૩૫૫ ઘડીનું છે. તે આ રીતે—પૂર્વે વૈશાખ સુદિ ૭ ને દિવસે ૧૩ ઘડીઓ કહેલી છે, માટે તે દિવસની આ. સિ ૫૦

શેષ ઘડીઓ ૪૭ રહી, તથા હસના સૂર્યવાળા દિવસની (સુદિ ૧૩ની) ૮ ઘડીઓ છે, તથા વચ્ચેના પાંચ દિવસની ઘડીઓ ૩૦૦ થઈ. તે સર્વ મળી ૩૫૫ ઘડીઓ થઈ. હવે મેષમાં રહેલા સૂર્યની ગતિ કળા ૫૮, વિકળા ૯ છે તે વડે બે વાર સ્થાપન કરેલા

૩૫૫ને ગુણવા. સ્થાપના— $\frac{૫૮}{૩૫૫} \times ૬ = ૦.૯૮$ નીચેના અંકને ૬૦ વડે

ભાગ દેતાં ૫૩ લાઘ્યા. તેને ઉપરના અંકમાં નાખવાથી ૨૦૬૪૩ થયા. તેને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં કળા ૩૪૪ લાપી. શેષ વિકળા ૩ રહી. એ જ પ્રમાણે બીજા અંકાદિક અહોની કળા-વિકળા લાવીએ ત્યારે તે આ પ્રમાણે થાય છે.—

	રવિ	ચંદ્ર	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શનિ	રાહુ	કેતુ
કળા	૩૪૪	૪૩૦૨	૨૭૭	૪૬૬	૫૬	૩૬૫	૧૬	૧૮
વિકળા	૩	૫૬	૫૩	૨	૩૩	૫૬	૫૭	૫૦

આ કળા વિકળા વડે સંસ્કાર કરેલા પૂર્વના અહો બીજા કાર્ય સમયે આવા પ્રકારના થાય છે.—

રવિ	ચંદ્ર	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શનિ	રાહુ	કેતુ
૦	૫	૧૧	૧	૨	૧૧	૭	૦
૨૧	૧૮	૬	૧૧	૮	૫	૫	૫
૪૭	૨૬	૫૪	૨૬	૨૫	૨૩	૧૨	૧૩
૩૩	૩	૩૧	૧૪	૫૧	૪૦	૨૫	૧૧

હવે બે અહો તરત જ વક્ર થયા હોય અથવા વક્ર થવાની તૈયારીમાં હોય, તથા માર્ગીભૂત (માર્ગે રહેલા) હોય અથવા માર્ગની સન્મુખ હોય તેમણે સ્પષ્ટીકરણ કહે છે.

“વક્રાગ્રપથિમે મુક્તા, મોગ્યા માર્ગાગ્રપથિમે ।

અન્તરાંશકલા ગ્રાહ્યા-સ્તાસાં સીમા ચ સર્વમમ્ ॥૧॥”

વક્રાદૂર્ધ્વ ફલં લઘ્વં, મુક્તમાર્ગૌષતસ્પજેત્ ।

સમોગ્યમુક્તમાર્ગૌષા-ત્યાજ્યં માર્ગાદિતઃ ફલમ્ ॥૨॥”

“વક્ર થયેલા અહની પછીની અને પહેલાંની ભુક્ત એવી અને માર્ગી થયેલા અહની પછીની તથા પહેલાંની ભોગ્ય એવી અંતરાંશ કળાઓ અહણ કરવી અને તે સર્વ કળાઓની બે સીમા તે સર્વ કહેવાય છે. ૧. વક્રી થયા પછી લાધેલું બે ફળ તે ભુક્ત અંશ-કળાના સમૂહમાંથી બાદ કરવું અને માર્ગી થયા પછી તે લાધેલું ફળ ભોગ્ય સહિત કરેલા ભુક્ત અંશ-કળા ના સમૂહમાંથી બાદ કરવું.”

૧ ૩૪૪ને ૬૦ વડે ભાગ દેતા ૫ અંશ આવ્યા. તે ૧૬મા નાખવાથી ૨૧ થયા. શેષ ૪૪ કળા રહી તે ૩ માં નાખતાં ૪૭ થઈ. શેષ રહેલી ૩ વિકળા ૩૦માં નાખવાથી ૩૩ વિકળા થઈ.

આ બે શ્લોકોનાં ભાષ્ય આ પ્રમાણે છે.—

“વક્રાત્ પૂર્વગતા નાહયો, હતાઃ સ્વર્ણકલાદિભિઃ ।

સીમાન્તસર્વમષટી-વિમક્તાઃ સ્યુઃ સ્ફુટં કલાઃ ॥૩॥

શેષે ષષ્ટિગુણે સર્વ-સ્વર્ણલઙ્ઘે વિકલાગમઃ ।

મુક્તર્થયુક્તે તત્રાક્ષે, પષ્ટિમક્તેન્દ્રકાદિકમ્ ॥૪॥”

વક્રપદ્માદપીત્યં સ્યાત્, સીમાવીણ્યેન્દ્રતઃ સ્થિતે ।

લઙ્ઘં ફલં પુનસ્ત્યાજ્યં, મુક્તમાગૌષતસ્તદા ॥૫॥

માર્ગાત્ પૂર્વગતા ષટ્થો, ગુણ્યા મોગ્યકલાદિભિઃ ।

શેષં પ્રાગ્વદ્મોગ્યયુક્ત-મુક્તાંશેભ્યઃ ફલં ત્યજેત્ ॥૬॥”

માર્ગપદ્માત્ રૂઢયેતિ, વક્રિમાર્ગિગ્રહાઃ સ્ફુટાઃ ।”

“વક્રીની પહેલાં ગયેલી કળાઓ પોતાના નક્ષત્રની કળાઓએ શુભવી. તેને સીમાન્તની સર્વ નક્ષત્રની ધડીઓએ ભાગ દેવાથી સ્ફુટ કળાઓ થાય છે. શેષને ૬૦ વડે ગુણી સર્વ નક્ષત્રની ધડીઓએ ભાગ દેતાં વિકળા આવે છે. પછી તે અંકને ભુક્ત નક્ષત્રની ધડીઓ સહિત કરીને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં અંશાદિક આવે છે. હવે વક્રી થયા પછી પશુ એ જ પ્રમાણે સીમા નક્ષત્ર આગળ રહે છને કરેવું, પરંતુ તે વખતે ભુક્ત અંશોના સમૂહથી લાપેલા ફળને બાદ કરવું. હવે માર્ગી થયાની પૂર્વે ગયેલી ધડીઓ લોગ્ય કળાદિકે કરીને શુભવી. બીજી પ્રથમની જેમ લોગ્ય સહિત કરેલા ભુક્ત અંશોમાંથી ફળને બાદ કરવું, પરંતુ માર્ગી થયા પછી તે ૧ રૂઢિથી જ ગુણવું. આ પ્રમાણે વક્રી અને માર્ગી શ્લોકો સ્ફુટ થાય છે.”

આ શ્લોકોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.—વક્રાત્પશ્ચિમે એટલે ગ્રહતુ વક્રપશુ થવા પછી અને પહેલાં. માર્ગાત્પશ્ચિમે એટલે માર્ગી થયા પછી અને પહેલાં અન્તરાંશકલા ગ્રાહ્યાઃ એટલે જેમ સ્વાભાવિક ગતિવળા ગ્રહને સ્પષ્ટ કરવા માટે ગયેલી ઇષ્ટ ધડીઓને ૮૦૦ કળા વડે ગુણવાતું કહ્યું છે તેમ અહીં (ગયેલી ઇષ્ટ ધડીઓને) વક્ર અને માર્ગી થવાના સમયે ટીપ્પણમાં લખેલા ભુક્ત અંશો અને કળાઓ એ કરીને શુભવી. વિશેષ (નકાવત)એ કે વક્રી થયેલા ગ્રહની બન્ને તરફની (પછીની અને પહેલાંની) ભુક્ત કળાઓ કરીને અને માર્ગી થયેલા ગ્રહની બન્ને તરફની લોગ્ય કળાઓ કરીને ગુણાકાર કરવો. “તાસાં સીમા ચ સર્વમ્” એટલે પ્રસ્તાવને લીધે તાસાં—તે સર્વ નાડીઓ (ધડીઓ)ને. ભાવાર્થ એ છે જે-જેમ બીજે ઠેકાણે સર્વ નક્ષત્રની ધડીઓ વડે ભાગ દેવાનો કહ્યો તેમ ઇષ્ટ સમયે તે ગ્રહે આક્રમણ કરેલું નક્ષત્ર કે તેનો પદ જે વખતે સ્પર્શ્યો હોય ત્યારથી આનંદીને વક્રી કે માર્ગી થાય ત્યાં સુધીની અથવા વક્રી કે માર્ગી થવાના સમયથી આનંદીને બીજા નક્ષત્રમાં કે તેના પાદમાં સંક્રમણ થાય ત્યાં સુધીની જે સર્વ ધડીઓ ગાય તે ધડીઓ વડે ભાગ દેવો.

ત્યાર પછી વક્ષાદૂર્ઘ્વ એટલે બે વકી થયા પછી અહીંને સ્પષ્ટ કરવાનો હોય તો જે કળાદિક્ક રૂળ લાધેલું હોય તે વકી થવાના સમયે ટીપ્પણમાં લખેલા ભુક્ત અંશ અને કળાદિક્કમાંથી બાદ કરવું અને વકી થયા પહેલાં અહીં સ્પષ્ટ કરવાનો હોય તો ગયેલી ઇષ્ટ ઘડીઓને કહેલી રીત પ્રમાણે ભુક્ત કળા વડે ગુણી તથા સર્વ ઘડીઓ વડે ભાગ દર્શ જે લાધે તેને ભુક્ત નક્ષત્રની કળાએ યુક્ત કરવું, એ રીત સુગમ જ છે. માર્ગાદિતઃ એટલે કે બે માગી થયા પહેલાં અહીંને સ્પષ્ટ કરવાનો હોય તો માગી થવાને સમયે ટીપ્પનકમાં લખેલા ભુક્ત અંશ અને કળાઓમાં તેની જ લોગ્ય કળાદિક્ક મેળવીને પછી તે એકંદર થયેલા અંકમાંથી લાધેલી કળાદિક્ક બાદ કરવી અને માગી થયા પછી અહીંને સ્પષ્ટ કરવો હોય તો રૂઢિએ કરીને કરવો. એટલે કે-જેમ સ્વાભાવિક ગતિવાળા અહોની કળાઓ લાવીને તેમાં ભુક્ત નક્ષત્રની કળાઓ મેળવાય છે તે જ રીતે તે મેળવણી અહીં પણ કરવી. આ પ્રમાણે વકી અને માગી થયેલા તથા વકી અને માગી થવાની સન્મુખ થયેલા અહો સ્પષ્ટ થાય છે. આનું ઉદાહરણ બુધ અને શુક્રને આશ્રીને લખે છે, કારણ કે પ્રાયે કરીને આ બે અહો ઘણી વાર વકી અને માગી થાય છે.

તેમાં વકી થયા પછીની રીત આ પ્રમાણે કરવી.—

વૃષ રાશિમાં વકી થયેલા બુધનું ગણિત આ પ્રમાણે છે.— વકી થયેલા દિવસની શેષ ઘડીઓ ૨૬, લગ્નના દિવસની ઘડીઓ ૧૦ તથા અંતરાળના (વચ્ચેના) ચાર દિવસોની ઘડીઓ ૨૪૦ એ સર્વ મળીને ૨૭૬ થઈ. આ અંક જૂદો રાખી મૂકવો. હવે બુધ જે દિવસે વક થયો તે દિવસે વૃષ રાશિનું ભુક્ત કાલવા માટે ટીપ્પનકમાં જોયું તો અંશ ૨૫, કળા ૪૪ છે. તે સર્વને કળા રૂપ કરતાં ૧૫૪૪ કળા થઈ. તેમાંથી કૃત્તિકાના ત્રણ પાદ અને રોહિણીના ચારે પાદની મળી ૧૪૦૦ કળાઓ બાદ કરીએ ત્યારે શેષ ૧૪૪ રહે છે. આ મૃગશીર્ષનું ભુક્ત આબ્યું. આટલા વડે ‘વક્ષાગ્રપશ્ચિમેન્નતરાંશકલા મુક્તા ગ્રાહાઃ’ ‘વકીની પછીની તથા પહેલાંની ભુક્ત અંશ કળાઓ અહીં કરવી.’ એટલાની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ. ત્યાર પછી આ ૧૪૪ મૃગશીર્ષના ભુક્ત વડે પૂર્વે આણેલી ૨૭૬ ગત ઇષ્ટ ઘડીઓને ગુણવાથી ૩૯૭૪૪ થાય છે. ત્યારપછી ટીપ્પનકમાં જોયું અને વકીના દિવસથી આરંભીને રોહિણીમાં બુધ ૭ ઘડી હોય ત્યાં સુધીની સર્વ ઘડીઓ એકત્ર મેળવવી. તે આ રીતે—વકીના દિવસની શેષ ઘડીઓ ૨૬, રોહિણીમાં આવેલો બુધ ઘડી ૭. તથા અંતરાળના ૬ દિવસની ઘડીઓ ૩૬૦ મળી ૩૯૩ થઈ. આ સર્વ નક્ષત્રની ઘડીઓ વડે પૂર્વે કહેલા અંક ૩૯૭૪૪ને ભાગ દેતાં ભાગમાં કળા ૧૦૧ આવી અને શેષ વિકળા ૮ રહી. આને પૂર્વે કહેલા મૃગશિરના ભુક્ત ૧૪૪માંથી બાદ કરીએ ત્યારે કળા ૪૨ વિકળા ૫૨ રહે છે આટલાએ કરીને ‘વક્ષાદૂર્ઘ્વ’ ફલં લઘ્વં મુક્તમાગૌષતસ્પજેત્’ ‘વકીની પછી જે રૂળ લાધ્યું તેને ભુક્ત અંશના સમૂહમાંથી બાદ કરવું. એટલાની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ. પછી તે કળા ૪૨, વિકળા ૫૨ ને કૃત્તિકાના ત્રણ પાદની અને રોહિણીના ચારે પાદની મળી ૧૪૦૦ ઘડીઓમાં નાખવાથી ૧૪૪૨ કળા અને ૫૨ વિકળા થઈ. કળાને ૬૦ વડે

ભાગ હેતાં ભાગમાં ૨૪ અંશે આબ્યા. તે ઉપર ભુક્ત રાશિ એક દેવાથી સ્પષ્ટ બુધ રાશિ ૧-૨૪-૨-૫૨ થયો.

હવે તે બુધની ગતિ આ પ્રમાણે લાવવી —આઠસોને ઠેકાણે અહીં ૧૪૪નો અંક છે, તેને ૬૦ વડે શુભી સર્વ નક્ષત્રની ઘડીઓ ૩૬૩ વડે ભાગ હેતાં કળા ૨૧, વિકળા ૫૬ થઈ. આ વક્ર થયા પછી લગ્નને દિવસે બુધની ગતિ આવી. ગતિને સ્પષ્ટ કરવાનું ફળ પ્રથમની જેમ જ જાણવું. વિશેષ એ કે—આ ગતિ વડે ઇંટ ઘડીઓને પૂર્વે કહેલી રીત પ્રમાણે શુભવાથી જે કળાદિક ફળ લાધે તે બીજા કાર્યસમયે પૂર્વ કાર્યના સમયના અહોમાંથી બાદ કરીએ ત્યારે બીજા કાર્યસમયના અહો સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે વક્ર થયા પહેલાંની વર્તના આ પ્રમાણે.—પુનર્વસુમાં શુક્ર ઘડી ૫૬ છે. તે દિવસની પછીને બીજે દિવસે ૧૦ ઘડી પછી લગ્ન લીધેલું છે, તેથી લગ્નના દિવસની ઘડી ૧૦ અને પુનર્વસુમાં શુક્ર આબ્યો તે દિવસની શેષ ઘડી ૧ મળી ૧૧ ઘડીઓ થઈ. ત્યાર પછી શુક્ર ક્યારે વક્ર થશે? તે માટે ટિપ્પનકમાં લેવું, ત્યારે લગ્નના દિવસની પછી વક્રી શુક્ર ઘડી ૪૬, અંશ ૨૧, કળા ૧૦ એ પ્રમાણે ટિપ્પનકમાં લખેલું જોયું. તેમાં અંશ વિગેરેની કળા કરવાથી ૧૨૭૦ થઈ. તેમાંથી મૃગશિરના જે પાદની અને આર્દ્રાના ચારે પાદની મળી ૧૨૦૦ કળાઓ બાદ કરતાં શેષ કળા ૭૦ રહી. ૧ આ પુનર્વસુનું ભુક્ત થયું. આટલા વડે “વ્રજાદ્ય પૂર્વ” ચાન્તરાંશિકલા મુક્તા ગ્રાહ્યા:” —“વક્રની પછીની અને પહેલાંની ભુક્ત અંતરાશ કળા (વચ્ચે રહેલા અંશ-કળા) અહલુ કરવી.” એટલાની બ્યાખ્યા થઈ. ત્યારપછી આ પુનર્વસુની ભુક્ત કળા ૭૦ વડે ગત ઇંટ ઘડીઓ ૧૧ ને શુભુતાં ૭૭૦ થઈ. ત્યારપછી ફરીથી ટિપ્પનકમાં જોવાથી પુનર્વસુમાં શુક્ર આબ્યો. તે દિવસની શેષ ઘડી ૧, વક્ર દિવસની ઘડીઓ ૪૬ અને અંતરાળના પાંચ દિવસની ઘડીઓ ૩૦૦ મળીને ૩૫૦ થઈ. આ સર્વ નક્ષત્રની ઘડીઓ થઈ તે વડે પૂર્વે કહેલા ૭૭૦ ને ભાગ હેતાં કળા ૨ અને વિકળા ૧૨ આવી. આટલું લગ્નસમયે શુક્ર પુનર્વસુનું ભુક્ત થયું. તેથી તેને મૃગશિરના જે પાદની તથા આર્દ્રાના ચારે પાદની મળી ૧૨૦૦ કળામાં નાખવાથી કળા ૧૨૦૨ અને વિકળા ૧૨ થઈ. કળાને ૬૦ વડે ભાગ હેતાં ભાગમાં ૨૦ અંશે લાઘ્યા. તેની ઉપર જે રાશિ દેવાથી લગ્ન વેળાએ સ્પષ્ટ શુક્ર રાશિ ૨-૨૦-૨-૧૨ થયો.

હવે તેની ગતિ આ પ્રમાણે.—આઠસોને સ્થાને અહીં ૭૦નો અંક છે, તેને ૬૦ વડે શુભી સર્વ નક્ષત્રની કળા ૩૫૦ વડે ભાગ હેતાં કળા ૧૨, વિકળા ૦ આવી. આ વક્ર થયા પહેલાં લગ્નને દિવસે શુક્રની ગતિ થઈ. આ ગતિ વડે શુભવાથી જે કળાદિક ફળ આવે તે પૂર્વે કળાના અહોમાં જોળવવું.

હવે માગીં થયા પહેલાંની વર્તના આ પ્રમાણે —રોહિણીમાં બુધ ઘડી ૭ એ પ્રમાણે લખેલું હોવાથી જણાતા દિવસની પછી આઠમે દિવસે પાંચ ઘડી ગયા પછી લગ્ન લીધેલું

૧ પાછી રહેલા ૭૦ ને ૬૦ વડે શુભી ૩૫૦ વડે ભાગ હેતા ૧૨ વિકળા આવે છે.

છે, તેથી લગ્નના દિવસની ઘડી ૫, રોહિણીમાં બુધ આવ્યો તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૫૩ અને અંતરાળના સાત દિવસની ઘડીઓ ૪૨૦ મળીને ૪૭૮ ઘડીઓ થઈ તે ગત ઈષ્ટ ઘડીઓ બાબતી. ત્યારપછી ટિપ્પનકમાં બેથું તો લગ્નના દિવસની ૫છી સાતમે દિવસે માગીં બુધ ઘડી ૪૫, અંશ ૧૩, કળા ૧૩, વિકળા ૮ એ પ્રમાણે લખેલું બેથું. ત્યારપછી તે અંશાદિકને કળારૂપ કરવાથી ૭૬૩ કળા અને ૮ વિકળા થઈ. આ ટિપ્પનકમાં લખેલું અંશાદિક બુધે વૃષ રાશિનું ભુક્ત થયું એમ બાબતું અને લોગ્ય તો કળા ૧૦૦૬ વિકળા ૫૨ છે, માટે આ લોગ્ય વડે ગત ઈષ્ટ ઘડીઓ ૪૭૮ બે સ્થાને સ્થાપન કરી અનુક્રમે ગુણવી. સ્થાપના — ૧૦૦૬ આટલાએ કરીને ‘‘મોગ્યા માર્ગાગ્રપચ્ચિમે’’ — ‘‘માગીંને પહેલાંની ૪ ૭ ૮

અને ૫છીની લોગ્ય કળા ગુણવી’’ એમ કહેલું હોવાથી લોગ્ય કળાઓ ૪ ગત ઈષ્ટ ઘડીઓ સાથે ગુણવા માટે ગ્રહણ કરી છે. તેને અનુક્રમે ગુણવાથી ૪૮૦૮૬૮ થયું. નીચેના અંકને ૨૪૮૫૬
 ૬૦ વડે ભાગ દેતાં ભાગમાં આવેલા ૪૧૪ ઉપરના અંકમાં નાખવાથી ૪૮૧૨૮૨ થયા. ત્યારપછી રોહિણીમાં બુધ આવ્યો. તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૫૩, માગીં બુધ થયો તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૪૫ તથા અંતરાળના ચૌદ દિવસની ઘડીઓ ૮૪૦ એ સર્વ મળીને ૬૩૮ થઈ. આ સર્વ નક્ષત્રની ઘડીઓ થઈ, તેના વડે પૂર્વે કહેલા ૪૮૧૨૮૨ ને ભાગ દેતાં કળા ૫૧૩ લાધી. શેષ વિકળા ૬ રહી. આટલું ફળ લાંબું. ત્યારપછી લગ્નના દિવસથી આઠમે દિવસે ટિપ્પનકમાં લખેલો માગીં બુધ અંશ ૧૩, કળા ૧૩, વિકળા ૮ છે, તેની કુલ કળા ૭૬૩, વિકળા ૮ રૂપ વૃષ રાશિનું બે ભુક્ત થયું છે તેને લોગ્ય કળા ૧૦૦૬, વિકળા ૮ સહિત કરવાથી ૧૮૦૦ કળા થાય છે, તેમાંથી પૂર્વે લાધેલું ફળ કળા ૫૧૩, વિકળા ૬ બાદ કરવી, કેમકે ‘‘સમોગ્ય મુક્તમાગૌઘાત્ ત્યાજ્ય’’ માર્ગાદિતઃ ફલ’’ — ‘‘લોગ્ય સહિત કરેલા ભુક્ત અંશાદિકના સમૂહથી માગીંના લાધેલા ફળને ત્યાગ કરવો’’ એમ કહેલું છે. તેથી તે બાદ કરતાં કળા ૧૨૮૬ અને વિકળા ૫૪ રહી. કળાને ૬૦ વડે ભાગ દેતાં અંશ ૨૧, કળા ૨૬, વિકળા ૫૪ આવી. આટલું માગીં થયા પહેલાં લગ્નને દિવસે બુધે વૃષ રાશિનું ભુક્ત થયું. તેના ઉપર એક રાશિ દેવાથી સ્પષ્ટ બુધ રાશિ ૧-૨૧-૨૬-૫૪ થયો.

તેની ગતિ આ પ્રમાણે. — ૧૦૦૬-૫૨. તેમાં પહેલા અંકને ૬૦ વડે ગુણી સર્વ નક્ષત્રની ઘડીઓ ૬૩૮ વડે ભાગ દેતાં કળા ૬૪, વિકળા ૧૩ આવી. આ રીત વડે પ્રાપ્ત થયેલું કળાદિક પૂર્વના ગ્રહોમાંથી બાદ કરવું.

હવે માગીં થયા પછી આ પ્રમાણે વર્તના કરવી. — માગીં બુધ બે દિવસે થયો તે દિવસે ૪૫ ઘડીએ થયેલો હોવાથી તે દિવસની શેષ ઘડીઓ ૧૫, લગ્નના દિવસની ઘડીઓ ૭ તથા અંતરાળના છ દિવસની ઘડીઓ ૩૬૦ સર્વ મળીને ૩૮૨ થઈ. આ ગત ઈષ્ટ ઘડીઓ થઈ, તેને બે વાર સ્થાપન કરવી. ૫છી માગીં બુધ ઘડી ૪૫, અંશ ૧૩, કળા ૧૩, વિકળા ૮, એ પ્રમાણે ટિપ્પનકમાં લખેલું છે, અને તેથી શેષ રહેલી લોગ્ય કળા

૧૦૦૬, વિકળા ૫૨ છે, તેને ઉપરની ગત ૪૭૮ ઘડીઓ ૩૮૨ વડે ગુણવી. કેમકે “મોગ્યા માર્ગાગ્રપશ્ચિમે” — “માગીની પહેલાંની તથા પાછળની ભોગ્ય ઘડીઓ ગ્રહણ કરવી” એમ કહ્યું છે, તેથી તેને ગુણતાં ૩૮૪૬૨૩-૪ થયા. ત્યારપછી ફરીથી ટિપ્પનકમાં નેતા માગી થયા. પછી ૧૪ દિવસે મૃગશિરમાં યુધ ૪૭ લખેલો બોયો, તેથી કરીને યુધના માગી થવાના દિવસની શેષ ઘડીઓ ૧૫, મૃગશિરમાં યુધના આવવાના દિવસની ઘડીઓ ૪૭ તથા અંતરાળના તેર દિવસની ઘડીઓ ૭૮૦ એ સર્વ મળી ૮૪૨ ઘડીઓ થઈ. આ સર્વ નક્ષત્રની ઘડીઓ થઈ. આના વડે પૂર્વે કહેલા અંક ૩૮૪૬૨૩ ને ભાગ હેતાં કળા ૪૫૬, વિકળા ૪૮ થઈ. કળાને ૬૦ વડે ભાગ હેતાં અંશ ૭ લાઘ્યા. શેષ કળા ૩૬ અને વિકળા ૪૮ રહી. આ અંકમાં માગી થવાના દિવસે લખેલા અંશ ૧૩, કળા ૧૩, અને વિકળા ૮ ઉમેરવી, કેમકે “માર્ગપશ્ચાત્તુ રુદ્યા” — “માગી” થયા પછીની વર્તના હોય તો રૂદિ પ્રમાણે કરવું એટલે કે ઉમેરવા” એમ કહ્યું છે, માટે તે ઉમેરતાં અંશ ૨૦, કળા ૪૬, વિકળા ૫૬ થાય છે. આટલું પ્રમાણ લખ સમયે યુધે વૃષ રાશિનું ભુક્ત થયું, તેના ઉપર એક રાશિ દેવાથી સ્પષ્ટ યુધ રાશિ ૧-૨૦-૪૬-૫૬ થયો.

તેની ગતિ આ પ્રમાણે. — ૧૦૦૬-૫૬. તેમાં પહેલા અંકને ૬૦ વડે ગુણી સર્વ નક્ષત્રની ઘડીઓ ૮૪૨ વડે ભાગ દેવાથી કળા ૭૧ તથા વિકળા ૩૩ આવી. આ રીતે આવેલું કળાદિક ફળ પૂર્વે આણેલા ગ્રહોમાં ભેળવવું. આ રીતે યીજા ગ્રહોની વર્તના પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પોતાની બુદ્ધિથી કરવી. આ સર્વ ગણિત બ્યોતિષિદોને નિરંતર ઉપયોગી હોવાથી તથા પ્રસંગ હોવાથી દેખાડ્યું છે.

હવે વિવાહમાં ગોધૂલિક લખ કહે છે.—

સન્ધ્યાલગ્નમપિ શ્રેયો, ગોમુરોત્સાતધૂલિભિઃ ।

ગોપાનાં હીનવર્ણાનાં, પ્રાચ્યાં ચ સ્યાત્કરગ્રહે ॥૭૩॥

અર્થ—ગોવાળના, નીચ વર્ણના અને પૂર્વ દેશમાં રહેનારના વિવાહમાં ગાયની ખરીએ ઉડાડેલી ધૂળ વડે જણાતું સંધ્યા લગ્ન પણ શ્રેય (શુભ) છે.

સૂર્યના અસ્ત વખતે સૂર્યનું અર્ધ બિંબ દેખાતું હોય ત્યારથી આરંભીને ગાયની ખરીથી ઉઠેલી ધૂળ બ્યાં સુધી શાત ન થઈ હોય ત્યાં સુધી ગોધૂલિક લગ્નનો સમય હોય છે, તેથી કરીને જ અહીં શ્લોકમાં “ધૂલિભિઃ” એમ કહ્યું છે. અર્થાત્ બ્યાં સુધી તારા ન દેખાય ત્યાં સુધી જાણવું. જો સૂર્ય વાદળાથી ઢંકાયેલ હોય તો પ્રપુન્નાટ નામની ઔષધિના પત્રનું મળી જતું, પક્ષીઓના સમૂહનો કોલાહલ થવો તથા તેમનું પોતપોતાના સાળા તરફ જવા માટે ઉત્સુકપણ એ વિગેરે ચિહ્નો વડે લગ્ન સમયનો નિર્ણય કરવો. મૂળ શ્લોકમાં “શ્રેયો”—શુભ છે એમ કહ્યું તે લોક રૂઢિથી કહ્યું છે. તથા “હીનવર્ણાનાં” એટલે નીચ વર્ણ એ શબ્દ સામાન્ય રીતે કહ્યો છે, કારણ કે ગદાધર કહે છે કે—

“ઘટિકાલગ્નમાવેડ્ઙ્કાર્ય ગોરજોડપિ વિગ્રેય ।”

“ઘટિકા લગ્નને અભાવે બ્રાહ્મણોએ ગોરજ (ગોધૂલિક) લગ્ન પણ અંગીકાર કરવું.”
હવે ગોધૂલિક લગ્નમાં કેટલી શુદ્ધિ હોવી જોઈ એ તે કહે છે.—

શીતઘૃતિં ષષ્ઠમથાદ્યમં ચ, મદ્રાર્ધયામૌ કુલિકં ચ હિત્વા ।

વિનાઽપિ લગ્નાંશિલગ્નાનુકૂલ્યં, ગોધૂલિકં પ્રાગ્રહરં વદન્તિ ॥૭૪॥

અર્થ—છઠ્ઠો તથા આઠમો ચંદ્ર, ભદ્રા, અર્ધયામ અને કુલિકને છોડીને લગ્નને નવાંશક અને નક્ષત્રની અનુકૂળતા ન હોય તો પણ ગોધૂલિક લગ્નને શ્રેષ્ઠ કહે છે.

લગ્નથી છઠ્ઠે કે આઠમે ચંદ્ર હોય તો તે કન્યાના મૃત્યુને દેનાર છે તથા “મંગળ પણ પહેલા કે આઠમા સ્થાનમાં રહ્યો હોય તો તે પતિના મૃત્યુને કરનાર હોવાથી તજવા યોગ્ય જ છે” એમ સારંગ કહે છે. અર્ધયામ તથા કુલિકને તજવાના લાખ્યા છે. તેથી એવું સૂચન થાય છે કે ગોધૂલિક લગ્નમાં ગુરુ અને શનિવાર તજવાના છે, કારણ કે તે દિવસે અનુક્રમે અર્ધયામ અને કુલિકની ઉત્પત્તિ છે. (ગુરુવારે અર્ધયામ અને શનિવારે કુલિક થાય છે.) કેશવાકે તો આ પ્રમાણે કહે છે.—

“સાર્કે શનૌ ચિરવિચિત્રશિલ્પિહસ્યનૌ, તત્કેવલં કુલિકયામદલોપલમ્ભાત્ ।”

“શનિવારે સૂર્ય છતાં ગોધૂલિક લગ્ન કરવું, કેમકે સૂર્યાસ્ત પછી કુલિક યોગ થાય છે, તથા ગુરુવારે સૂર્યાસ્ત પછી કરવું. કારણ કે તે પહેલાં અર્ધયામ યોગ થાય છે.”

મૂળમાં ખજ શબ્દ લખ્યો છે તેનો અર્થ અહો થાય છે. તેમની અનુકૂળતા વિના પણ એમ મૂળમાં લખ્યું છે તો પણ કાંતિસામ્ય વિગેરે મોટા દોષો અવશ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તેને માટે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

“કૂરૈર્યુતનસત્રં, વ્યતિપાતં વૈધૃતિં ચ સંક્રાન્તિમ્ ।

ક્ષીણં ચન્દ્રં ગ્રહણમ-શનિગુરુદિનક્રાન્તિસામ્યાનિ ॥૧॥”

દમ્પત્યોરષ્ટમમં લગ્નાત્, ષષ્ઠાદ્યમં ચ શીતાંશુમ્ ।

રવિજીવયોરશુદ્ધિં, વિવર્જ્ય ગોધૂલિકં શુભદમ્ ॥૨॥

ગોધૂલિકાપરિણયને, યેષાં કેન્દ્રોપગઃ શુભો ન મૃતૌ ।

મૌમો નોદયનિધને, તેષાં સૌર્યાનિ નાન્યેષામ્ ॥૩॥”

“કૂર અહ વડે યુક્ત નક્ષત્ર, વ્યતિપાત, વૈધૃતિ, સંક્રાંતિ, ક્ષીણ ચંદ્ર, અહિય નક્ષત્ર, શનિવાર, ગુરુવાર, કાંતિસામ્ય, લગ્નથી સ્ત્રી પુરુષને આઠમું નક્ષત્ર, છઠ્ઠે કે આઠમે ચંદ્ર તથા રવિ અને ગુરુની અશુદ્ધિ, આટલાને વર્જીને ગોધૂલિક લગ્ન શુભતાયક છે. ગોધૂલિકના વિવાહમાં જેઓને કેન્દ્રમાં શુભ અહ હોય અને મૃત્યુ (૮) સ્થાનમાં શુભ અહ ન રહ્યો હોય, તથા ઉદય (૧) અને નિધન (૮) સ્થાનમાં મંગળ રહેલો ન હોય તેમને સુખ છે. બીજાને નથી.”

મૂળ શ્લોકમાં “પ્રાગ્રહ” એટલે ધીબ દોષોએ આ (ગોધૂલિક) જીવી શકાય તેવું નથી, માટે પ્રધાન-શ્રેષ્ઠ છે. તે વિષે સારંગ કહે છે કે—

“જામિત્રં ન વિચિન્તયેત્ ગ્રહયુતં લગ્નાચ્છાદકાત્તથા,
નો વેધં ન કુવાસરં ન ચ ગતં નાગામિ મં પાપ્મમિઃ ।
નો હોરાં ન નવાંશકં ન ચ સ્વગામ્યુત્પાદિભાવસ્થિતાન,
હિત્વા ચન્દ્રમસં પદદૃમગતં ગોધૂલિકં શસ્યતે ॥૧॥”

“જામિત્ર (૭) સ્થાનનો વિચાર કરવો નહીં, લગ્નથી તથા ચંદ્રથી અહ વડે સુક્ત-પણું વિચારવું નહીં, વેધનો વિચાર કરવો નહીં, અશુભ દિવસનો વિચાર કરવો નહીં, કેર અહ સાથે રહેલા અને રહેશે એવા નક્ષત્રનો વિચાર કરવો નહીં, હોરાનો વિચાર કરવો નહીં, નવાંશકનો વિચાર કરવો નહીં, તથા મૂર્તિ (૧૦)-આદિક સ્થાનોમાં રહેલા શકોનો પણ વિચાર કરવો નહીં. માત્ર છકા અને આઠમા ચંદ્રનો ત્યાગ કરવાથી જ ગોધૂલિક લગ્ન પ્રશસ્ત-શુભ છે.”

આ શ્લોકમાં જો કે છકા, આઠમા ચંદ્રનો ત્યાગ જ અપેક્ષિત છે, યીજુ કાંઈ પણ અપેક્ષિત નથી એમ કહ્યું છે, તો પણ આ પ્રમાણે બબડવું.—ગોધૂલિક લગ્ન લીધું હોય તો પણ વિવાહવું જ નક્ષત્ર અને તેની શુદ્ધિ હોવી જોઈએ, તથા વર્ષ, માસ, પક્ષ અને દિવસની શુદ્ધિ પણ અવશ્ય હોવી જોઈએ.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—જો ધીબ દોષોએ નહીં જીવી શકાય એવું હોવાથી ગોધૂલિક લગ્ન પ્રધાન છે તો પૂર્વે કહેલાં લગ્નાદિકનાં ફળોનું અપ્રધાનપણું થશે ?

ઉત્તર—ખરી વાત છે; કેમ કે ઉલ્લંઘન ન કરી શકાય એવા કુળ અને દેશના ધર્મને અનુસરવાથી કોઈ વાર તે લગ્નાદિક ફળોને અપ્રધાનપણાની પ્રાપ્તિ આવે તોપણ તે અનિર્ણય નથી-ઈષ્ટ જ છે. કહ્યું છે કે—

“ન શાસ્ત્રદૃષ્ટ્યા વિદુષાં કદાચિ-દુલ્લંઘનીયાઃ કુલદેશધર્માઃ ।
દેશે ગતોડપ્યેકવિલોચનાનાં, નિમીલ્ય નેત્રં નિવસેન્મનીષી ॥૧॥”

“વિદ્વાનોએ કોઈ વખત પણ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિને લીધે કુળ, દેશ અને ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં, કેમકે હાથી માણસ એક નેત્રવાળાના દેશમાં ગયો હોય તો તેણે ત્યાં પોતાનું એક નેત્ર બંધ કરીને જ વસવું જોઈએ.”

આ રીતે અમુક કુળ અને દેશમાં ગોધૂલિકનું જ પ્રધાનપણું છે. પરંતુ લગ્નાદિકના ફળનું પ્રધાનપણું નથી. તેથી કાંઈ પણ દોષ આવતો નથી. વળી અમુક કુળ અને દેશના ધર્મ માત્ર ગોધૂલિકના જ વિષયવાળા છે એમ નથી, પરંતુ અહગોચરાદિક

૧ જામિત્ર સ્થાન શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ છે ? તેનો વિચાર કરવો નહીં. એ રીતે સર્વત્ર બબડવું.

વિષયનાળા પણ છે. જેમકે—વિવાહમાં નાગર લોકો છઠ્ઠા, આઠમા વિગેરેને ગણતા (અપેક્ષા રાખના) નથી, ભાગવના વંશજોમાં ભાદ્રપદ શુક્લ દશમને દિવસે જ વિવાહ કરવાની રીત છે, આ કુળધર્મ છે. દેશધર્મે આ પ્રમાણ છે. જેમકે—ગૌડ દેશના લોકો ગોચર વડે શ્રેષ્ઠ એવા સૂર્યની અપેક્ષા રાખે છે અને ગુરુની અષ્ટક વર્ગે કરીને અપેક્ષા કરે છે. દક્ષિણના લોકો ગુરુને ગોચર વડે કરીને શ્રેષ્ઠ ધ્રુવ છે અને સૂર્યને અષ્ટક વર્ગે કરીને શ્રેષ્ઠ ધ્રુવ છે. લાટ દેશના લોકો સૂર્યને તથા ગુરુને અષ્ટક વર્ગે કરીને તથા ગોચરવડે કરીને શ્રેષ્ઠ ધ્રુવ છે. માલવ દેશના લોકોને ગોચર પ્રમાણરૂપ નથી, પરંતુ અષ્ટક વર્ગ જ પ્રમાણ છે. બીજા દેશોમાં ગોચર તથા અષ્ટક વર્ગ બંને પ્રમાણ છે.

હવે પૂર્વે કહેલા છાયા લગ્નની જેવા જ બળવાળા ધ્રુવ લગ્નને કહે છે.—

સ્યુર્દીક્ષાસ્થાપનાદીનિ, ધ્રુવચક્રે તિરઃસ્થિતે ।

ઊર્ધ્વે સ્વાતધ્વજોચ્છ્રાય-પ્રાયાણિ પ્રાયશ્નઃ શ્રિયે ॥૭૫॥

અર્થ—ધ્રુવચક્રે તિરસ્થુ રહ્યું હોય ત્યારે દીક્ષા, સ્થાપના વિગેરે કાર્યો શુભદાયક છે, અને ખાત, ધ્વજારાપણ વિગેરે ઊર્ધ્વાર્ધ જેવાં કાર્યો ધ્રુવચક્રે ઊર્ધ્વે રહ્યું હોય ત્યારે પ્રાયે કરીને કલ્યાણને માટે છે.

સ્થાપના એટલે પ્રતિષ્ઠા. આદિ શબ્દથી બીજું પણ સ્થિર કર્મ જાણવું. તિરઃ એટલે તિરસ્થુ ઊર્ધ્વ એટલે ઊર્ધ્વ રહે છે તે. ધ્રુવની ઓતરફ રહેલું શ્રૃંગલક્ષ (ચક્ર) ડાબું ભમતું ભમતું એક રાત્રિ દિવસમાં બે વાર તિરસ્થુ અને બે વાર ઊર્ધ્વ આવે છે. તેથી કરીને—

“તિર્યગૂર્ધ્વે સ્થિતે ચક્રે, તત્પ્રાન્તગતતારકે ।

સમસ્રેન્ને યદા સ્યાતાં ધ્રુવલગ્નં ભવેત્તદા ॥૧૧॥”

“ધ્રુવચક્રે તિરસ્થુ અને ઊર્ધ્વ રહે છતે જ્યારે તેના છેડા પર રહેલા બે તારાઓ સરખી લાઇનમાં આવે ત્યારે ધ્રુવ લગ્ન થાય છે.”

તે ધ્રુવ લગ્નના સમયનો અતિસૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ કરીને અથવા ધ્રુવને કરવાના યંત્રવડે કરીને નિશ્ચય કરવો, અને સ્વૂળ દૃષ્ટિએ તો પૂર્વાચાર્યોએ આ પ્રમાણે નિર્ણય કર્યો છે.—

“ઉદય મહાધણિકાણ ઉદ્દદં, અણુરાહકિચિ ધ્રુવ તિરિજો ચિ ”

“મઘા અને ધનિષ્ઠાનો ઉદય હોય ત્યારે ધ્રુવ ઊર્ધ્વ હોય છે. અને અનુરાધા તથા કૃત્તિકાનો ઉદય હોય ત્યારે ધ્રુવ તિરસ્થુ હોય છે.

પરંતુ નક્ષત્રનું ઉદયપ્રમાણ બરાબર સ્પષ્ટ રીતે દૃષ્ટિગોચર થઈ શકતું નથી. તેથી મસ્તક પર (માથે-આકાશના મધ્યમાં) રહેલા નક્ષત્રની અપેક્ષાએ ધ્રુવ લગ્નનું સ્વરૂપ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે—અશ્લેષા અને શ્રવણ નક્ષત્ર મસ્તક પરથી ઉતરતાં હોય ત્યારે ધ્રુવ તિરસ્થુ હોય છે, તથા ભરણી અને વિશાખા નક્ષત્ર મસ્તક પરથી-ઉતરતાં હોય ત્યારે ધ્રુવ ઊર્ધ્વ હોય છે. તથા—

“સ્યાદૂર્ધ્વો મૃગાકર્કે તુ, સમસ્તિર્યક્ તુલાજયોઃ ।

યથા તથા તુ શેષેષુ, લગ્નેષુ સ્યાદ્ ધ્રુવં ધ્રુવઃ ॥૧૧॥”

“મકર અને કર્કે રાશિનું લગ્ન હોય ત્યારે ધ્રુવ ભિર્ધ્વ હોય છે, તથા તુલા અને મેષ રાશિનું લગ્ન હોય ત્યારે તે તિરછું હોય છે, અને પીઞ્જ લગ્નો હોય ત્યારે તે અવશ્ય ગમે તે રીતે-અનિયમિત હોય છે.”

“તે ધ્રુવ લગ્નનો સમય તે કાળે જે લગ્નનો ઉદય હોય તેના નવાંશક જેટલોજ હોય છે.” એમ કેટલાક કહે છે. વળી પીઞ્જ કહે છે કે-“તે નવાંશકનો માત્ર મધ્યના ત્રિભાગ જેટલો જ હોય છે.” આ ધ્રુવ લગ્નનું તિરછાપણું તથા ભિર્ધ્વપણું રાત્રિને આશ્રીને જ કહેવાય છે, પરંતુ દિવસને આશ્રીને કહેવાતું નથી, કારણ કે દિવસે તો તે સૂર્યના કિરણોથી હ્રાસ થાય છે.

મૂળ શ્લોકમાં “પ્રાચાણિ” એમ પ્રાય શબ્દ લગેલો હોવાથી યાત્રાદિક કાર્ય પશુ ગ્રહણ કરવું. તે માટે કહ્યું છે કે—

“પૃષ્ઠતો વા રવિં કૃત્વા, ગચ્છેદ્દક્ષિણમં તથા ।

ઉત્તાનપાદપુત્રસ્ય, શેષરે ચોર્ધ્વસંસ્થિતે ॥૧૨॥”

“ઉત્તાનપાદના પુત્ર (ધ્રુવ)નું શેષર (મસ્તક) ભિર્ધ્વ રહેલું હોય ત્યારે સૂર્યને પાછળ કરીને અથવા દક્ષિણ (જમણે) કરીને પ્રયાણ કરવું.”

હર્ષપ્રકાશમાં પણ ધ્રુવ લગ્ન કહ્યું છે તે આ પ્રમાણે.—

“જહ પુળ તુરિય કજ્જં, હવિજ્જ લગ્મં ન લગ્મણ સુદં ।

તા છાયાધ્રુવલગ્મં, ગદ્દિઅર્ધ્વં સયલકજ્જેસુ ॥૧૩॥”

“જે કાર્ય જલદી કરવા લાયક હોય અને શુદ્ધ લગ્ન ન મળતું હોય તો સમગ્ર કાર્યમાં છાયા લગ્ન અને ધ્રુવ લગ્ન ગ્રહણ કરવાં.”

હવે અહીં પ્રસંગોપાત રાનાદિકના અભિષેકનું સુદૂર્ત કહે છે.—

અભિષેકો મહીપાલઃ, શ્રુતિજ્યેષ્ઠા લઘુધ્રુવૈઃ ।

મૃગાસુરાધાપૌષ્ણેશ્વ, ચિરં જ્ઞાન્તિ વસુન્ધરામ્ ॥૧૪॥

અર્થ—શ્રવણ, ભ્યેષ્ઠા, લઘુ (પુષ્ય, અભિજિત હસ્ત, આશ્વિની) ધ્રુવ (રેહિણી, ત્રણ ઉત્તર), મૃગશિર, અસુરાધા અને રેવતી નક્ષત્રમાં રાજાને અભિષેક કર્યો હોય તો તે ચિર કાળ સુધી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરે છે. આ તેર નક્ષત્રો અભિષેકમાં છે.

સવલત્ત્વે જન્મદયા-લગ્નેશાનાં કુજાર્કયોરપિ ચ ।

રાજ્ઞાં જુમોઽમિષેકઃ, સિતગુરુશિનાં ચ વૈરુત્યે ॥૧૫॥

અર્થ—કેન્દ્ર અને ત્રિકોણમાં રહેલા બળવાન કૂર ગ્રહોએ અભિષેક કરાવેલો રાજા કૂર થાય છે, તેવા જ શુભ ગ્રહોએ કરીને સૌમ્ય અને મિશ્ર ગ્રહોએ કરીને સાધારણ થાય છે.

જો ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલા બળવાન ગ્રહો સર્વે કૂર હોય તો રાજા કૂર થાય છે, સર્વે શુભ ગ્રહો હોય તો રાજા સૌમ્ય થાય છે, અને જો મિશ્ર હોય એટલે કે કેટલાક ગ્રહો કૂર હોય અને કેટલાક સૌમ્ય હોય તો સાધારણ એટલે અત્યંત કૂર કે સૌમ્ય ન થાય. વળી “વિધુગુરુકૈઃ સાર્કૈઃ” આ શ્લોક જે ઉપનયનના અધિકારમાં કહ્યો છે તે અહીં પણ બાણીવો.

હવે અભિષેકમાં ઘોડા દોષને કહે છે.—

ચન્દ્રે સૌમ્યેऽપિ વાઙ્મ્યસ્મિન્, રિપુરન્ધ્રસ્થિતે ગ્રહે ।

કૂરૈર્વિલોકિતે મૃત્યુ-રભિષેકસ્ય નિશ્ચિતઃ ॥૮૩॥

અર્થ—ચન્દ્ર અથવા ખીજે કોઈપણ સૌમ્ય ગ્રહ છઠ્ઠે કે આઠમે સ્થાને રહ્યો હોય અને તેના પર કૂર ગ્રહોની પૂર્ણ દષ્ટિ પડતી હોય તે વખતે અભિષેક કરેલા રાજાનું અવશ્ય મરણ થાય છે. અહીં “વિલોકિતે” એટલે પુષ્ટ (પૂર્ણ) દષ્ટિએ જોયેલો એવો અર્થ છે.

અભિષેકની વેળાએ તત્તુ (૧) વિગેરે સ્થાનોમાં પાપ ગ્રહો રહેલા હોય તેનું ક્ષણ કહે છે.—

રોગી તનુસ્થૈરધનો ધનાન્ત્યગૈ-દુઃસ્ત્રી ચ પાપૈર્નૃપતિસ્ત્રિકોણ ૧-૫ નૈઃ ।

પદચ્યુતોઽસ્તામ્બુગતૈર્મૃતિસ્થિતૈ-રત્પાયુરાકાશગતૈસ્ત્વકર્મકૃત્ ॥૮૪॥

અર્થ—અભિષેક વખતે પાપ ગ્રહો જો પહેલા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે રાજા રોગી રહે છે, ખીજા અને ધારમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો નિર્ધન થાય છે, ત્રિકોણ (૬-૫)માં રહ્યા હોય તો દુઃખી થાય છે, સાતમે કે ચોથે રહ્યા હોય તો પદબ્રષ્ટ (રાજ્યબ્રષ્ટ) થાય છે, આઠમે રહ્યા હોય તો અદ્ય આયુષ્યવાળો થાય છે અને દશમા સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો તે અકર્મકર થાય છે. અકર્મકર એટલે અકિંચિત્કર અર્થાત્ ઉદ્યમરહિત થાય છે.

इति वक्तव्यता येयं, भूपालस्याभिषेचने ।

आचार्यस्याभिषेकेऽपि, सा सर्वाप्यनुवर्तते ॥૮૫॥

અર્થ—આ પ્રમાણે રાજાના અભિષેકમાં જે આ વક્તવ્યતા (વ્યવસ્થા) કહી છે તે સર્વે આચાર્યના અભિષેકમાં પણ બાણીવી.

શ્લોકમાં અપિ શબ્દ હોવાથી ખીજા પક્ષ (ઉપાધ્યાયાદિક) પક્ષના સ્થાપનને વિષે પક્ષ આ વ્યવસ્થા જાણવી, તેથી કરીને રાજ્યાભિષેક અને સૂરિપદાદિકમાં આ પ્રમાણે કુંડળી સિદ્ધ થાય છે.—

	ઉત્તમ	મધ્યમ
રવિ	૩-૧૧	૧-૨-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૨
ચંદ્ર	૧-૨-૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧	૬-૮-૧૨
મંગળ	૩-૬-૧૧	૧-૨-૪-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૨
બુધ	૧-૨-૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧	૬-૮-૧૨
શુક્ર	૧-૨-૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧	૬-૮-૧૨
શનિ	૩-૧૧	૧-૨-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૨
રાહુ	૩-૬-૧૧	૧-૨-૪-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૨

દેવસપ્તલક્ષમાં વિશેષ એ છે એ.—

“રાજયોગાઃ સ્વયોગાશ્ચ, ચન્દ્રયોગાસ્તથાયુષઃ ।

સર્વેડપ્યત્ર વિકલ્પ્યાઃ સ્યુ-ર્વાસ્તુલગ્નગુણાશ્ચ ચે ॥૧૧॥”

“રાજયોગો, ખયોગો, ચંદ્રયોગો, તથા આયુષ્યના યોગો અને વળી જે વાસ્તુ લક્ષના શુભો છે તે સર્વે અહીં વિચારવા-અહુષ કરવા.” એટલે કે પૂર્વે કહેલા રાજ-યોગો, ખયોગો, એટલે સૂર્યને ખીજો અહો સાથે જે સંયોગ થવો તે ખયોગો, ચંદ્રને ખીજા અહો સાથે જે સંયોગ થવો તે ચંદ્રયોગો કહેવાય છે, આયુષ્યના યોગો એટલે પૂર્વે જે અરિષ્ટ યોગો કહેલા છે તેમને નાશ કરનારા જે યોગો છે તેઓ આયુષ્યને હિતકારક હોવાથી આયુષ્યના યોગો કહેવાય છે. આ સર્વેનું સ્વરૂપ જાતકથી જાણવું. અત્ર એટલે અભિષેકના લગ્નમાં વિચારવા. વાસ્તુ લગ્નના શુભો પૂર્વે કહેલા છે તે જાણવા.

વળી સર્વ અહોના જળ કરીને યુક્ત એવું લગ્ન ન મળે તો સર્વે કાર્યોમાં આ પ્રમાણે જાણવું.—

“વળ્વભિઃ શસ્યતે લગ્નં, ગ્રહૈર્વલસમન્વિતૈઃ ।

ચતુર્ભિરપિ ચૈત્કેન્દ્રે, ત્રિકોણે વા ગુરુર્મૃગુઃ ॥૧૧॥”

“જળે કરીને યુક્ત એવા પાંચ અહોએ કરીને લગ્ન વખાણવા લાયક છે. અથવા જો કેન્દ્રમાં કે ત્રિકોણમાં શુક્ર અને શુક્ર હોય તો જળે કરીને યુક્ત એવા ચાર અહોએ કરીને પણ તે લગ્ન પ્રશસ્ત છે.”

અહીં “પાંચ અહોએ કરીને” એમ કહ્યું છે તો પણ આ પ્રમાણે વિશેષ જાણવો.— શુક્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર એ ત્રણમાંથી એકનું પણ જળ ન હોય, અને ખીજા પાંચ જળવાનું હોય તો પણ તે લગ્ન આદર કરાવું નથી, એટલે પ્રશસ્ત નથી એમ રત્નમાલા લાખ્યમાં કહ્યું છે. વળી કેટલાએક કહે છે કે—

“ત્રયઃ સૌમ્યગ્રહા યત્ર, લગ્ને સ્યુર્વલવચરાઃ ।
 લલચ્ચદપિ જ્ઞેયં, શૈષ્ઠીનિવલૈરપિ ॥૧૧॥”

“જે લગ્નમાં ત્રણ સૌમ્ય ગ્રહો અત્યંત બળવાન હોય તે લગ્ન પણ ખીન ગ્રહો હીન બળવાળા છતાં બળવાન છે એમ બાણુ.”

॥ ઇતિ એકાદશં મિશ્રદ્વારમ્ ॥ ૧૧

હવે સમગ્ર અર્થના અર્થનું સમર્થન કરે છે.—

इत्युक्तखेटबलशालिनि दोषमुक्ते,
 लग्ने शुभैश्च शुकुनैः शशिनः प्रवाहे ।
 कार्याणि भूमिजलतत्त्वगतौ कृतानि,
 निर्दम्भमाभ्युदयिकीं प्रथयन्ति लक्ष्मीम् ॥८६॥

અર્થ—આ પ્રમાણે કહેલા ગ્રહોના બળે કરીને શોભતા અને દોષે કરીને રહિત એવા અને વિશે શુભ શકુન બેઠને ચંદ્ર નાહી વહેતી હોય ત્યારે તેમાં પણ પૃથ્વી તરવ કે બળ તત્ત્વની ગતિ હોય ત્યારે (તેવા સમયે) કરેલાં કાર્યો દંભ રહિત અભ્યુદયની લક્ષ્મીને વિસ્તારે છે.

खेडटन्ति—આકાશમાં ગતિ કરે તે ખેટ કહેવાય છે. અહીં અદ્ધાતુથી અર્ચ પ્રત્યય થયો છે, અને “તત્પુરુષે કૃતિ” એ સૂત્રથી સપ્તમી વિભક્તિનો અલુપ્ત થવાથી ખેટ શબ્દ સિદ્ધ થયો છે. ખેટ એટલે ગ્રહો, તેમનું બળ. આમ કહેવાથી તિથિ વિગેરેનું બળ પણ બાણુ. દોષમુક્તે એટલે મોટા દોષ રહિત, કારણ કે સર્વથા નિર્દોષ લગ્ન ઘણા દિવસોએ કરીને પણ મળી શકતું નથી, તેથી થોડા દોષવાળું અને ઘણા શુભવાળું લગ્ન ગ્રહણ કરીને કાર્યો કરવાં, પરંતુ સર્વથા નિર્દોષ લગ્ન આવશે ત્યારે કાર્ય કરીશું એમ ધારીને ઘણા વિલંબ કરવો નહીં, કારણ કે ધન, યૌવન અને આયુષ્યની સ્થિરતા છે નહીં એવો અહીં અભિપ્રાય છે. કહ્યું છે. કે—

“यस्मादशेषगुणसंपदहोभिरल्पै—होराविदाऽपि गणकेन न लभ्यतेऽत्र ।

तस्मादनल्पगुणसंयुतमल्पदोषं, लग्नं नियोज्यमखिलेष्वपि मङ्गलेषु ॥૧૧॥”

“જેથી કરીને સમગ્ર શુભની સંપદાવાળું લગ્ન હોરાને બાણુનાર ગણક (બેશી) પણ થોડા દિવસમાં મેળવી શકતો નથી તેથી કરીને સર્વ શુભ કાર્યમાં ઘણા શુભવાળું તથા અલ્પ દોષવાળું લગ્ન ગ્રહણ કરવું.”

“स्वल्पो नानर्थकदोषो, लग्ने बहुगुणे भवेत् ।

तोयविन्दुरिव क्षिप्तः, समिद्धे कृष्णवर्त्मनि ॥૨॥”

“સુળગતા અગ્નિમાં નાખેલા બળના ભેંડની જેમ ઘણા શુભવાળા લગ્નને વિશે થોડો દોષ અનર્થ કરનાર થતો નથી.”

મૂળ શ્લોકમાં શકુન જોવાનું કહ્યું છે તે શકુન બાંધિક-અસુદ્ધ વિગેરે છે. શકુનનું પ્રધાનપણું વ્યવહારપ્રકાશમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે.-

“નક્ષત્રસ્ય મુહૂર્તસ્ય, તિથેશ્ચ કરણસ્ય ચ ।

ચતુર્ણામપિ ચૈતેષાં, શકુનો દણ્ડનાયકઃ ॥૧૧॥”

“નક્ષત્ર, મુહૂર્ત, તિથિ અને કરણ, એ ચારેનો દંડનાયક શકુન છે.”

અહીં શકુનના સંબંધમાં અંગતું ફરકવું, મનની પ્રસન્નતા એ વિગેરે નિમિત્ત, પણ બાહ્યવાં. આ શુભ શકુનાદિકે કરીને લગ્નની શુદ્ધિનો નિર્ણય કરી તેવા લગ્નને અહણ્ય કરવાથી કાર્ય કરનારનો જય થાય છે. લઈ પણ કહે છે કે—

“અપિ સર્વગુણોપેતં, ન ગ્રાહ્યં શકુનં વિના ।

લગ્નં યસ્માન્નિમિત્તાનાં, શકુનો દણ્ડનાયકઃ ॥૧૧॥”

“લગ્ન સર્વ શુભોએ કરીને શુકલ હોય તોપણ શકુન વિના તે અહણ્ય કરવું નહીં, કારણ કે સર્વ નિમિત્તનો દંડનાયક શકુન છે.”

મૂળ શ્લોકમાં “શશિનઃ પ્રવાહે” ચંદ્ર નાહી વહેતી હોય ત્યારે” એમ કહ્યું છે. તે વિષે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં ડાળી અને જમણી નાસિકા અનુક્રમે ચંદ્ર અને સૂર્ય નામની છે, તેથી કરીને—

“સાર્ધં ષટ્તીઢ્યં નાહિ-રેકૈકાકોદયાદ્વહેત્ ।

અરઘટ્ઘટીમ્રાન્તિ-ન્યાયાન્નાહયોઃ પુનઃ પુનઃ ॥૧૧॥

શતાનિ તત્ર જાયન્તે, નિઃશ્વાસોચ્છ્વાસયોર્નૈવ ।

સ્વસ્ત્યપદ્મકૌરૈઃ ૨૧૬૦૦ સહ્સ્રયા-ડહોરાત્રે સકલે પુનઃ ॥૨૧॥

પદ્મિશ્વદ્ગુરુર્ણાનાં, યા વેલા મળને મવેત્ ।

સા વેલા મસ્તો નાહયા, નાહયાં સચ્ચરતો લગેત્ ॥૩॥”

“એમ અરઘટ (રેંટ)ની ઘડીએ અનુક્રમે એક પછી એક ક્યાં કરે છે તેમ આ ચંદ્ર અને સૂર્ય નાહીમાંની એક એક (દરેક) નાહી સૂર્યોદયથી આરંભીને અહીં અહીં ઘડી વહેતી રહે છે. (એટલે સૂર્યોદયને આરંભીને અહીં ઘડી સુધી ચંદ્ર નાહી વહે છે, પછીની અહીં ઘડી સુધી સૂર્ય નાહી વહે છે, પછીની અહીં ઘડી ચંદ્ર નાહી વહે છે (વિગેરે) તે દરેક નાહીમાં નવસો ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ થાય છે, તેથી કરીને એક રાત્રિ-દિવસમાં થઈને કુલ ૨૧૬૦૦ ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ થાય છે. છત્રીશ ગુરુ અક્ષરો જોલતાં જેટલો વખત લાગે છે તેટલો વખત એક નાહીમાંથી બીજી નાહીમાં સંચાર કરતા વાચુને લાગે છે. (એટલે કે એક નાહીમાંથી બીજી નાહીમાં જતાં વાચુને તેટલી વાર લાગે છે. અર્થાત્ તેટલો વખત બંને નાસિકામાં સમાન વાચુ રહે છે.)”

તેમાં વામ (ડાબી) નાસિકા પેસતા વાયુએ કરીને પૂર્ણ થાય ત્યારે સર્વે શુભ કાર્યોના આરંભ કરવો કહ્યું છે કે—

“લામે દાનેઽધ્યયને, ગુરુદેવાભ્યર્ચને વિષવિનાશે ।

પુરમન્દિરપ્રવેશે, ગમાગમાદૌ શુભા વામા ॥૧૧॥”

“લાભમાં, દાનમાં, શણવામાં, શુરુ અને દેવની પૂજામાં, વિષ ઉતારવામાં, નગર અને ઘરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે તથા જવા-આવવામાં વામ નાડી શુભ છે.” તથા—

“પૂજાદ્રવ્યાર્જનોદ્વાહે, દુર્ગાદ્વિસરિદાક્રમે ।

ગમાગમે જીવિતે ચ, ગૃહક્ષેત્રાદિસંગ્રહે ॥૧૨॥

ક્રમે વિક્રયણે દૃષ્ટૌ, સેવાયાં વિદ્વિષો જયે ।

વિદ્યાપટ્ટાભિષેકાદૌ, શુભેઽર્થે ચ શુભઃ શશી ॥૨૨॥”

“પૂજામાં, દ્રવ્ય ઉપાજન કરવામાં, વિવાહમાં, તથા કિંદ્રી, પર્વત અને નદીને ઉદ્ધવન કરવામાં, જવા-આવવામાં, જીવિતમાં, ઘર ક્ષેત્ર વિગેરે લેવામાં ક્રય-વિક્રયમાં; દૃષ્ટિમાં, સેવામાં (નોકરી રહેવામાં), શત્રુનો જય કરવામાં, વિદ્યાના આરંભમાં અને શાળ્યાભિષેકમાં એ વિગેરે શુભ કાર્યોમાં ચંદ્ર એટલે ચંદ્ર નાડી (વામ નાડી) શુભ છે.”

મૂળ શ્લોકમાં “શ્રુમિજલતત્ત્વગતૌ” “પૃથ્વી તત્ત્વ અને જળ તત્ત્વની ગતિ હોય ત્યારે” એમ કહ્યું છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“વાયોર્વહ્નિરપાં પૃથ્વ્યા, વ્યોમ્નસ્તત્ત્વં વહેત્ક્રમાત્ ।

વહન્ત્યોરુમયોર્નાદયો-જ્ઞાતવ્યોઽયં ક્રમઃ સદા ॥૧૩॥”

“વહન ધર્મ (ચાલતી) બન્ને નાડીમાં વાયુ, અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી અને આકાશનું તત્ત્વ અનુક્રમે વહે છે—ચાલે છે. આવો ક્રમ નિરંતર જાણવો.”

એ પાંચે તત્ત્વોનો પ્રવાહ (ગતિ-વહેવું તે) આ પ્રમાણે છે,—

“ઊર્ધ્વં વહ્નિરવસ્તોયં, તિરશ્ચીનઃ સમીરણઃ ।

પૃથ્વી મધ્યપુટે વ્યોમ, સર્વગં વહતે પુનઃ ॥૧૪॥”

“અગ્નિ તત્ત્વ ઉર્ધ્વે વહે છે, જળ તત્ત્વ નીચે વહે છે. વાયુ તત્ત્વ તિરછું વહે છે, પૃથ્વી તત્ત્વ મધ્ય પુટમાં વહે છે અને આકાશ તત્ત્વ સર્વવ્યાપક ધર્મને વહે છે.”

તેનું પ્રમાણ આ રીતે છે.

“પૃથ્વ્યાઃ પલાનિ પચ્ચાશ્ચ ૫૦-ચત્વારિંશ ૪૦ તથામ્મસઃ ।

અગ્નેશ્ચિંશ ૩૦ તથા વાયો-વિંશતિ ૨૦ નૈમસો દશ ૧૦ ॥૧૫॥”

“પૃથ્વી તત્ત્વનું પ્રમાણ ૫૦ છે, જળ તત્ત્વનું ૪૦ છે. અગ્નિનું ૩૦ વાયુનું ૨૦ અને આકાશ તત્ત્વનું પ્રમાણ ૧૦ પળનું છે.”

આ રીતે એક એક નાડીનું પ્રમાણ ૧૫૦ પળો થાય છે. આ પ્રમાણે વામ નાડી વહેતી હોય ત્યારે પણ જ્યારે પૃથ્વી તત્ત્વ કે જળતત્ત્વ હોય ત્યારે શુભ કાર્ય કરવું, પરંતુ અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ તત્ત્વમાં કરવું નહીં. કહ્યું છે કે—

“તત્ત્વાભ્યાં મૂજલાભ્યાં સ્યા-ચ્છાન્તે કાર્યે ફલોન્નતિઃ ।
 દીપ્તાસ્થિરાદિકે કૃત્યે, તેજોવાય્વમ્બરૈઃ શુભમ્ ॥૧॥
 પૃથ્વ્યસેજોમરુદ્ધયોમ-તત્ત્વાનાં ચિદ્ધમુચ્યતે ।
 આદ્યે સ્થૈર્યે સ્વચિત્તસ્ય, કૌલ્યકામશ્ચયૌ પરે ॥૨॥
 તૃતીયે ક્રોપસંતાપૌ, તુર્યે ચચ્ચલતા પુનઃ ।
 પશ્ચમે શૂન્યતૈવ સ્યા-દયવા ધર્મવાસના ॥૩॥ ”

“પૃથ્વી અને જળ તત્ત્વ વડે શાંત કાર્ય કર્યું હોય તો ફળની ઉન્નતિ થાય છે. (શાંત કાર્યમાં આ બે તત્ત્વ શુભ છે.) દીપ્ત, અસ્થિર વિગેરે કાર્ય અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ તત્ત્વ વડે કરવું શુભ છે. હવે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વોનું ચિદ્ધ કહે છે—પહેલા પૃથ્વી તત્ત્વમાં કાર્ય કરવાથી પોતાના ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, બીજા જળ તત્ત્વમાં શીતળતા અને ક્રમદેવનો ક્ષય થાય છે, ત્રીજા તેજ તત્ત્વમાં હેઠ અને સંતાપ થાય છે, ચોથા વાયુ તત્ત્વમાં મનની ચચ્ચળતા થાય છે તથા પાંચમા આકાશ તત્ત્વમાં મનની શૂન્યતા જ થાય છે અથવા તો ધર્મની વાચના થાય છે”

તથા—

“શ્રુત્યોરક્તગુટકૌ મધ્યા-ઋગુલ્યૌ નાસાપુટદ્વયે ।
 સુક્વળોઃ પ્રાન્ત્યકોપાન્ત્યા-ઋગુલી શ્વેષે દ્યગન્તયોઃ ॥૧॥”
 ન્યસ્યાન્તસ્તુ પૃથિવ્યાદિ-તત્ત્વજ્ઞાનં ભવેત્ ક્રમાત્ ।
 પીત ૧ શ્વેતા ૨ ક્ષ્મ ૩ ક્ષ્માયૈ ૪-ચિન્દુભિર્નિરુપાધિ ચ્ચમ્ ॥૨॥
 પીતઃ કાર્યસ્ય સંસિદ્ધિઃ, ચિન્દુઃ શ્વેતઃ સુખં પુનઃ ।
 મયં સન્ધ્યારૂપો વ્રૂતે, હાર્નિ મૃક્ષસમણ્નતિઃ ॥૩॥
 જીવિતચ્ચે જયે લાભે, સસ્યોત્પત્તૌ ચ કર્ષણે ।
 પુત્રાર્થે યુદ્ધપ્રશ્ને ચ, ગમનાગમને તથા ॥૪॥
 પૃથ્વ્યસત્ત્વે શુમે સ્યાતાં, વહ્નિવાતૌ ચ નો શુભૌ ।
 અર્થસિદ્ધિઃ સ્થિરોઽર્ચ્યાં તુ, શીઘ્રમમ્મસિ નિર્દિશેત્ ॥૫॥”

“જે કાનમાં જે અંશુકા, જે નાસાપુટમાં જે મધ્ય (વચ્ચલી) આંગળી, જે આંખ ઉપર (હૃડપચીમાં) દચ્ચલી તથા તેની પાસેની એ બન્ને આંગળીઓ તથા નેત્રના પ્રાંત જાગમાં

શેષ (અંશુકા પાસેની) જે આંગળીઓ રાખીને અંતઃકરણમાં ધ્યાન કરવાથી પૃથ્વીઆદિક તત્ત્વોનું જ્ઞાન અનુક્રમે આ પ્રમાણે થાય છે.—પીત—પીળો—વર્ણુ ભાસે તો પૃથ્વી તત્ત્વ, શ્વેત ભાસે તો જળ તત્ત્વ, અરુણ—રાતો ભાસે તો તેજ તત્ત્વ. શ્યામ ભાસે તો વાયુ તત્ત્વ અને બિંદુ એટલે કંઈ પણ ન ભાસે તો ઉપાધિ રહિત આકાશ તત્ત્વ છે એમ બાણુવું. પીતવર્ણુ કાર્યની સિદ્ધિને કહે છે, બિંદુ તથા શ્વેત વર્ણુ સુખને કહે છે, સંધ્યા જેવો રાતો વર્ણુ ભયને કહે છે, ભયરા સરખી કાંતિવાળો શ્યામ વર્ણુ હાનિને કહે છે. જીવિતમાં, જયમાં, લાભમાં, ધાન્યની ઉત્પત્તિમાં, ખેતીમાં, પુત્રને અર્થે, યુદ્ધના પ્રશ્નમાં તથા જવા-આવવામાં પૃથ્વી અને જળ તત્ત્વ શુભ છે, અગ્નિ અને વાયુ તત્ત્વ શુભ નથી પૃથ્વી તત્ત્વમાં કાર્ય કરવાથી અર્થની સિદ્ધિ સ્થિર થાય છે, અને જળ તત્ત્વમાં કાર્ય જલદી સિદ્ધ થાય છે. એમ બાણુવું.

વળી—

“વોદશાઙ્ગુલિકા પૃથ્વી ૧, જલં તુ દ્વાદશાઙ્ગુલમ્ ૨ ।

તેજશ્ચાષ્ટાઙ્ગુલં ૩ વાયુ-ચતુરઙ્ગુલકો મતઃ ૪ ॥૧॥

નૈકમપ્યઙ્ગુલં ઓમ ૫, વહતીતિ વિનિર્ણયઃ ।”

“પૃથ્વી તત્ત્વ સોળ આંગળ વહે છે ૧, જળ તત્ત્વ બાર આંગળ વહે છે ૨, તેજ તત્ત્વ આઠ આંગળ વહે છે ૩, વાયુ તત્ત્વ ચાર આંગળ વહે છે ૪ અને આકાશ તત્ત્વ એક આંગળ પણ વહેતું નથી. એ પ્રમાણે નિર્ણય કરેલો છે.” એટલે કે જ્યારે નાસિકાનો વાયુ નાસિકાની બહાર વહેતો છતો સોળ આંગળ સુધી આકાશને વ્યાપે છે ત્યારે પૃથ્વી તત્ત્વ છે એમ સર્વત્ર બાણુવું. અથવા તો આ વાક્યની બીજી રીતે પણ વ્યાખ્યા થઈ શકે છે, તે આ પ્રમાણે—દોષ રહિત લગ્નને વિષે પૃથ્વી અને જળ તત્ત્વની ગતિ હોય ત્યારે એવો સંબંધ કરવો, એટલે કે શુદ્ધ લગ્ન હોય તોપણ જ્યારે પૃથ્વી કે જળ તત્ત્વ હોય ત્યારે શુભ કાર્ય કરવું, પરંતુ અગ્નિ, વાયુ કે આકાશ તત્ત્વમાં કરવું નહીં.

કહ્યું છે કે—

“પૃથ્વી રાજ્યં ૧ જલં વિચં, ૨ વહ્નિર્હોનિ ૩ સમીરણઃ ।

ઉદ્વેગં ૪ ગગનં દત્તે, પૃથ્વતાં ૫ સર્વલગ્નતઃ ॥૧॥”

“સર્વ કાર્યના લગ્નને વિષે પૃથ્વી તત્ત્વ લીધું હોય તો તે સમ્યક્ને આપે છે ૧, જળ તત્ત્વ ધનને આપે છે ૨, અગ્નિ તત્ત્વ હાનિ કરે છે ૩, વાયુ તત્ત્વ ઉદ્વેગ ઉપબંધે છે ૪ અને આકાશ તત્ત્વ મરણ આપે છે ૫.

૧. પીત વર્ણુ પૃથ્વી તત્ત્વ છે, તેમાં કાર્ય કરવાથી તે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમ સર્વત્ર બાણુવું.

આ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.

“ત્રિંશાંશં પચ્ચઘા હન્યા-દ્વષ્ટાષ્ટદ્યુગાશ્ચિમિઃ ।

ભૂજલાગ્ન્યનિલઘ્યોમ્નાં, સમર્થે જાયતે મિતિઃ ॥૧॥

દ્વચઘ્યક્ષવસુદશમિ-સ્તદ્વત્ત્રિંશાંશકાહતિઃ ।

સ્થાનિલાગ્નિજલેલાના-મોજરાશ્ચૌ મિતિઃ સ્મૃતા ॥૨॥”

“સમ રાશિમાં ત્રિંશાંશને પાંચ પ્રકારે સ્થાપીને તે ફરકને અનુક્રમે ૧૦-૮-૬-૪-૨ વડે ગુણવાથી અનુક્રમે પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ તત્ત્વનું પ્રમાણ થાય છે. તેજ રીતે વિષમ રાશિમાં ત્રિંશાંશને ૨-૪-૬-૮-૧૦ વડે ગુણવાથી અનુક્રમે આકાશ, વાયુ અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી તત્ત્વનું પ્રમાણ થાય એમ કહ્યું છે.

આ બે શ્લોકોનો અર્થ આ પ્રકારે છે.—લગ્નના પળોનો જે ત્રીશમે ભાગ તે ત્રિંશાંશ કહેવાય છે. જેમકે મેષ લગ્નના પળો ૨૨૫ છે, તેનો ત્રિંશાંશ પળ ૭ અક્ષર ૩૦ આવે છે. આ ત્રિંશાંશને પાંચ વાર સ્થાપન કરી વિષમ રાશિ હોવાથી તેને ૨-૪-૬-૮-૧૦ વડે ગુણવાથી અનુક્રમે આકાશ વિગેરે તત્ત્વોનું માન આવે છે અને સમ રાશિ હોય તો ૧૦-૮-૬-૪-૨ વડે ગુણવાથી અનુક્રમે પૃથ્વી વિગેરે તત્ત્વોનું માન આવે છે. અથવા તો જે લગ્નના જેટલા પળો હોય તે પળોને પ્રથમ ૧૫ વડે ભાગ દેવો. ભાગમાં જે આવે તેને વિષમ રાશિ હોય તો અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ વડે ગુણવાથી આકાશ વિગેરે તત્ત્વોનું માન આવે છે. અને સમ રાશિ હોય તો ૫-૪-૩-૨-૧ વડે ગુણવાથી અનુક્રમે પૃથ્વી વિગેરે તત્ત્વોનું માન આવે છે. એમ કરવાથી જે તે નીચે સ્થાપના વડે સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે.

મેષમાન પળ ૨૨૫

ત્રિંશાંશ પળ ૭ અક્ષર ૩૦

આકાશ તત્ત્વ પળ ૧૫

વાયુ તત્ત્વ પળ ૩૦

અગ્નિ તત્ત્વ પળ ૪૫

જળ તત્ત્વ ઘડી ૧

પૃથ્વી તત્ત્વ ઘડી ૧ પળ ૧૫

મિથુનમાન પળ ૩૦૫

ત્રિંશાંશ પળ ૧૦ અક્ષર ૧૦

આકાશ પળ ૨૦-૨૦

વાયુ પળ ૪૦-૪૦

તેજ ઘડી ૧-૧

જળ ઘડી ૧-૨૧-૨૦

પૃથ્વી ઘડી ૧-૪૧-૪૦

સિંહમાન પળ ૩૪૨

ત્રિંશાંશ પળ ૧૧ અક્ષર ૨૪

આકાશ પળ ૨૨-૪૮

વાયુ પળ ૪૫-૪૬

તેજ ઘડી ૧-૮-૨૪

જળ ઘડી ૧-૩૧-૧૨

પૃથ્વી ઘડી ૧-૫૪

તુલામાન પળ ૩૩૧

ત્રિંશાંશ પળ ૧૧-૨

આકાશ પળ ૨૨-૪

વાયુ પળ ૪૪-૮

તેજ ઘડી ૧-૬-૧૨

જળ ઘડી ૧-૨૮-૧૬

પૃથ્વી ઘડી ૧-૫૦-૨૦

ધનમાન પળ ૩૪૧

ત્રિંશાંશ પળ ૧૧-૨૨

આકાશ પળ ૨૨-૪૪
 વાયુ પળ ૪૫-૨૮
 તેજ ઘડી ૧-૮-૧૨
 જળ ઘડી ૧-૩૦-૫૬
 પૃથ્વી ઘડી ૧-૫૩-૪૦
 કુંભમાન પળ ૨૫૬
 ત્રિશાંશ પળ ૮-૩૨
 આકાશ પળ ૧૭-૪
 વાયુ પળ ૩૪-૮
 તેજ પળ ૫૧-૧૨
 જળ ઘડી ૧-૮-૧૬
 પૃથ્વી ઘડી ૧-૨૫-૨૦
 વૃષમાન પળ ૨૫૬
 ત્રિશાંશ પળ ૮ અક્ષર ૩૨
 પૃથ્વી તત્ત્વ ઘડી ૧ પળ ૨૫
 અક્ષર ૨૦
 જળ તત્ત્વ ઘડી ૧-૮ ૧૬
 તેજ તત્ત્વ પળ ૫૧-૧૨
 વાયુ તત્ત્વ પળ ૩૪-૮
 આકાશ તત્ત્વ પળ ૧૭-૪
 કક્રમાન પળ ૩૬૧
 ત્રિશાંશ પળ ૧૧ અક્ષર ૨૫
 પૃથ્વી ઘડી ૧-૫૩-૪૦
 જળ ઘડી ૧-૩૦-૫૬
 તેજ ઘડી ૧-૮-૧૨
 વાયુ પળ ૪૫-૨૮
 આકાશ પળ ૨૨-૪૪
 કન્યામાન પળ ૩૩૧

ત્રિશાંશ પળ ૧૧-૨
 પૃથ્વી ઘડી ૧-૫૦-૨૦
 જળ ઘડી ૧-૨૮-૧૬
 તેજ ઘડી ૧-૬-૧૨
 વાયુ પળ ૪૪-૮
 આકાશ પળ ૨૨-૪
 વૃશ્ચિકમાન પળ ૩૪૨
 ત્રિશાંશ પળ ૧૧-૨૪
 પૃથ્વી ઘડી ૧-૫૪
 જળ ઘડી ૧-૩૧-૧૨
 તેજ ઘડી ૧-૮-૨૪
 વાયુ પળ ૪૫-૩૬
 આકાશ પળ ૨૨-૪૮
 મકરમાન પળ ૩૦૫
 ત્રિશાંશ પળ ૧૦-૧૦
 પૃથ્વી ઘડી ૧-૪૧-૪૦
 જળ ઘડી ૧-૨૧-૨૦
 તેજ ઘડી ૧-૧
 વાયુ પળ ૪૦-૪૦
 આકાશ પળ ૨૦-૨૦
 મીનમાન પળ ૨૨૫
 ત્રિશાંશ પળ ૭-૩૦
 પૃથ્વી ઘડી ૧-૧૫
 જળ ઘડી ૧
 તેજ પળ ૪૫
 વાયુ પળ ૩૦
 આકાશ પળ ૧૫

આ રીતે દરેક લગ્નમાં પાંચ પાંચ તરનો અનુક્રમે તથા ક્રિતક્રમે હોય છે. વિશેષ
 એ છે એ—પૃથ્વી અને જળ તત્ત્વના પળો પલ્લુ એ છ વર્ગવડે શુદ્ધ હોય તો તે
 અત્યંત શુભ છે. તે આ પ્રમાણે—યેષ લગ્નમાં સાતમા તુલા અંશના પહેલા ૧૮ પળોના
 લગ્નની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે, તથા યેષ લગ્નમાં
 નવમા ધન અંશના છેલ્લા ૧૮ પળોમાં પાંચ વર્ગની વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે.

૧. વૃષ લગ્નમાં ત્રીજા મીન અંશના પહેલા ૭ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે, તથા વૃષ લગ્નમાં પાંચમા વૃષ અંશના પહેલા ૧૪ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને જળ તત્વ છે. ૨. મિથુન લગ્નમાં છઠ્ઠા મીન અંશના પહેલા ૮ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને જળ તત્વ છે, અને પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ તો દ્વાદશાંશની અશુદ્ધિ હોવાથી આખા નવાંશકમાં છે. ૩. કર્ક લગ્નમાં પહેલા કર્ક અંશના પહેલા ૨૮ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે, તથા કર્ક લગ્નમાં ત્રીજા સંપૂર્ણ કન્યા અંશમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે. ૪. સિંહ લગ્નમાં છઠ્ઠા કન્યા અંશમાં દશ પળ પછી ૨૮ પળોમાં લગ્નની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને જળ તત્વ છે. ૫. કન્યા લગ્નમાં ત્રીજા મીન અંશમાં નવ પળ પછીની ૨૭ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે, ૬. તુલા લગ્નમાં આઠમા વૃષ અંશમાં પહેલા ૧૮ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે, તથા તુલા લગ્નમાં નવમાં મિથુન અંશમાં છેલ્લા ૨૭ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે. ૭. વૃશ્ચિક લગ્નમાં ચોથા તુલા અંશમાં પહેલા ૨૮ પળોમાં લગ્નની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને જળ તત્વ છે, ૮. ધન લગ્નમાં છઠ્ઠા સંપૂર્ણ કન્યા અંશમાં દ્વેષકાણની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને જળ તત્વ છે, તથા ધન લગ્નમાં સાતમા તુલા અંશમાં છેલ્લા ૬ પળોમાં દ્વાદશાંશની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે, તથા ધન લગ્નમાં નવમા ધન અંશમાં પહેલા ૬ પળોમાં દ્વાદશાંશની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે. ૯. મકર લગ્નમાં પાંચમા વૃષ અંશમાં પહેલા ૧૬ પળોમાં લગ્નની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને જળ તત્વ છે. ૧૦. કુંભ લગ્નમાં છઠ્ઠા વૃષ અંશમાં છેલ્લા ૨૦ પળોમાં લગ્નની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને જળ તત્વ છે, તથા કુંભ લગ્નમાં આઠમા વૃષ અંશના છેલા ૧૪ પળો અને નવમા મિથુન અંશના પહેલા ૭ પળો કુલ ૨૧ પળોમાં લગ્નની અશુદ્ધિ હોવાથી પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે. ૧૧. મીન લગ્નમાં પહેલા કર્ક અંશમાં પહેલા ૧૮ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે, તથા મીન લગ્નમાં ત્રીજા ૨૫ પળવાળા સંપૂર્ણ કન્યા અંશમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ અને પૃથ્વી તત્વ છે. ૧૨.

મૂળ સ્થાનમાં “કૃતાનિ” — “કરેલા કાર્યો” એમ લખ્યું છે તે વિશે વૃદ્ધો કહે છે કે—દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા, વીર્યાત્રા, પદવી આરોપણ વિગેરે કાર્યોની મધ્યે જે કોઈ કાર્યમાં જે નક્ષત્ર, જે વાર અને જે તિથિના અધિકાર કર્યો હોય તે સર્વ સારી રીતે શુદ્ધ ભેદને રવિ ચોગ અને સિદ્ધિયોગાદિક સહિત પ્રથમ દિનશુદ્ધિ અને પછી લગ્ન શુદ્ધિ અને ત્યાર પછી નવાંશશુદ્ધિ ભેળવી. સર્વથા પ્રકારે શુદ્ધ લગ્ન ન મળી શકે અને કાર્ય અવશ્ય કરવાનું હોય તો શુભ દિનશુદ્ધિમાં, ક્યા લગ્નમાં, કેવ લગ્નમાં, વિજય સુદ્ધર્તમાં કે શુભ ચોદ-ડીયામાં કાર્ય કરવું એ સમગ્ર ગ્રંથનું સ્વસ્થ છે.

મૂળ સ્થાનમાં “પ્રયયન્તિ” લખ્યું છે, એટલે કે આ પ્રમાણે કરેલાં કાર્યો સર્વ પ્રકારના ઉદ્ધતને વિસ્તારે છે.

इति श्रीमति आरंभसिद्धिवार्तिके विलग्नमिश्रद्वारपरीक्षात्मकः

पञ्चमो विमर्शः संपूर्णः ॥५॥

આ રીતે શ્રી આરંભસિદ્ધિના વાર્તિક—ટીકામાં વિલગ્ન ૧ અને મિશ્ર ૨ દ્વારની પરીક્ષાવાળો પાંચમો વિમર્શ સંપૂર્ણ થયો.

“શ્રીસૂરીશ્વરસોમસુન્દરગુરોર્નિઃશેષશિષ્યાગ્રણી-

ર્ગચ્છેન્દ્રઃ પ્રમુરત્નશેષરગુરુર્દેદીપ્યતે સાંપ્રતમ્ ।

તચ્છિષ્યાશ્રવહેમહંસરચિત્સ્યારંભસિદ્ધેઃ સુધી-

શૃંગારામિધવાર્તિકસ્ય બુઘમાઃ ૫ સદ્ધયો વિમર્શોઽમવત્ ॥૧॥”

“હાલમાં સૂરીશ્વર શ્રી સોમસુન્દર ગુરુના સર્વ શિષ્યોમાં સુખ્ય અને ગમ્મળના સ્વામી પ્રભુ—પૂજ્ય રત્નશેષર ગુરુ અત્યંત ઉદ્દીપ્યમાન વર્તે છે. તેમના આજ્ઞાધીન શિષ્ય શ્રી હેમહ સે રથેલા આ આરંભસિદ્ધિના સુધીશ્રંગાર નામના વાર્તિકનો પાંચમો વિમર્શ સંપૂર્ણ થયો.

“વિમર્શઃ પન્ચમિઃ પ્રેષ્ટ-વિષયૈરિવ સંવૃતમ્ ।

ન કસ્યાહ્વાદદાયીદં, સુધીશ્રૃંગારવાર્તિકમ્ ॥૨॥,”

ઉત્તમ પાંચ વિષયોની જેમ પાંચ વિમર્શોએ કરીને સંવરણ આ સુધીશ્રંગાર નામનું વાર્તિક કેને આહ્વાહ આપનાર નહોતો ? અર્થાત્ સર્વને હવે ઉત્પન્ન કરનાર છે.

“બહુજ્યોતિઃશાસ્ત્રાત્મકમણિસુવર્ણાપગગાત્,

મયા સારં સારં છુતિમયમુપાદાય કિમપિ ।

સુધીશ્રૃંગારોઽયં વ્યરચિ રુચિરઃ સૈષ સુધિયાં,

કરે કળ્પે કળે હૃદિ ચ સુષમાં પલ્લવયત્ ॥૩॥”

“ધણા જ્યોતિઃશાસ્ત્ર રૂપ મણિ અને સુવર્ણની હુકાનોના સમૃદ્ધચક્રી કાંઈક કાંતિમય સાર સાર વસ્તુ લઈને આ મનોહર સુધી શ્રંગાર (વિદ્વાનોને અલંકાર) રચ્યો છે, તેથી તે આ વિદ્વાનોના હાથમાં, કંઠમાં, કાનમાં અને હૃદયમાં સુખ ઉત્પન્ન કરે.”

अथ प्रशस्तिः

“શ્રીમચ્ચન્દ્રકુલે પુરાઽજનિ જગચ્ચન્દ્રો ગુરુર્યસ્તપા-

ચાર્યઋયાતિમવાપ તીવ્રતપસા તસ્યાન્વયેઽજાયત ।

ગ્રૌઘઃ શ્રીવરદેવસુન્દરગુરુસ્તત્પટ્ટપૂર્વાગિરેઃ,

શૃંગ્ણે શ્રીપ્રમુસોમસુન્દરગુરુર્માનુર્નવીનોઽમવત્ ॥૪॥”

જે જન્મરાશિ બાજુવામાં ન હોય તો નામરાશિથી ગણવું, અને તે નામરાશિ અવ-
કલ્પા ચક્રથી બાજુવી. તે ચક્ર પ્રસિદ્ધ છે ૧૨.

॥ હિતિ ગોચરશુદ્ધિઃ ॥ ૧ ॥

॥ અથ દિનશુદ્ધિઃ ॥ ૨ ॥

સુહમાસ ૧ વાર ૨ તિહિ ૩ રિક્ત્વ ૪-જોગ ૫ કરણે ૬
દિગમ્મિ સગુર્ણમિ ૭ ।

નિદોસે ૮ તદ્દ નિદોસ ૯-સગુણરિક્ત્વમિ ૧૦
દિગ્સુદ્ધી ॥૧૩॥

દિનશુદ્ધિમાં આ પ્રમાણે દશ દ્વાર છે—શુભ માસ ૧, શુભ વાર ૨, શુભ તિથિ
૩, શુભ નક્ષત્ર ૪, શુભ યોગ ૫, શુભ કરણ ૬, સ્વશુભ દિવસ ૭, નિર્દોષ દિવસ ૮,
નિર્દોષ નક્ષત્ર ૯ અને સ્વશુભ નક્ષત્ર ૧૦. ૧૩.

મિગ્ગસિરાઈ માસટ્ઠ ચિત્ત પોસાદિય વિ મુત્તુ સુદા ।

જદ્દ ન ગુરુ મુક્કો વા, બાલો વુદ્દો ય અત્થમિઓ ॥૧૪॥

માગંશીર્ષ માસથી આરંભીને આઠ માસ શુભ છે, તેમાં પશુ ચૈત્ર, પોષ અને
અધિક માસ વર્ષાને સારા છે. તેમાં પશુ બે શુર કે શુક્ર બાળક, વૃદ્ધ કે અસ્ત પામેલો
ન હોવો જોઈએ. ૧૪.

દસ ૧૦ તિથિ ૩ દિગે બાલો, વળદિગ ૫ વક્કં ૧૫

ચ મિગુસુઓ વુદ્દો ।

વળ્લમપુન્નાસુ કમા, ગુરુ વિ જહસંમવં એવં ॥૧૫॥

શુક્ર પશ્ચિમ દિશામાં ઉદય પામ્યો હોય તો ઉદયથી દશ દિવસ સુધી બાળ બાજુવો
અને પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામ્યો હોય તો ત્રણ દિવસ બાળ બાજુવો તથા પશ્ચિમ દિશામાં
અસ્ત પામે તો અસ્ત પામ્યા પહેલાંના પાંચ દિવસ વૃદ્ધ બાજુવો, અને પૂર્વ દિશામાં
અસ્ત પામવાનો હોય તો તે પહેલાં પંદર દિવસ વૃદ્ધ બાજુવો. એ જ રીતે શુરુ પશુ જેમ
સંભવે તેમ બાજુવો. ૧૫. ૧૬. હિતિ માસાઃ ।

આદ્ધિચ્ચ બુદ્ધ વિહવ્વદ્ધ, સાળિવારા સુંદરા વયગ્ગહણે ।

વિવપદ્ધાદ્ધ પુણે, વિહવ્વદ્ધ સોમ બુદ્ધ મુક્કા ॥૧૬॥

રવિ, બુધ, બૃહસ્પતિ (શુરુ) અને શનિ એટલા વાર વ્રતગ્રહણમાં (દીક્ષામાં)
શુભ છે, તથા મિત્રપ્રતિષ્ઠામાં બૃહસ્પતિ, સોમ, બુધ અને શુક્રવાર શુભ છે. ૧૬.

॥ इति वाराः ॥

मुचुं चउदसि पनरसि, नवमद्वमि छट्ठि वारसि चउत्थी ।

सेसा उ वयग्गहणे, गुणावहा उमु वि पक्खे ॥१७॥

અને પક્ષની ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા, નોમ, આઠમ, છઠ્ઠ, બારશ અને ચોથ એટલી તિથિ વર્ણને બીજી તિથિઓ મતઅહણમાં શુભ છે. ૧૭.

સિયપક્કે પઢિવય વીજ, પંચમી દસમિ તેરસી પુન્ના ।

કસિણે પઢિવય વીજા, પંચમી સુહયા પહ્ઠઠાણ ॥૧૮॥

પ્રતિષ્ઠામાં શુકલપક્ષની એકમ, બીજ, પાંચમ, દશમ, તેરશ અને પૂનમ તથા કૃષ્ણપક્ષની એકમ, બીજ અને પાંચમ એટલી તિથિઓ શુભ છે. ૧૮.

સવ્વે વિ વારતિહિઓ, સુહયા સહ સિદ્ધિજોગસન્ભાવે ।

ચંદંમિ ઉવચયંમિ, ન ઉળ નટ્ઠમ્મિ ક્કીણે વા ॥૧૯॥

સર્વે વારે અને તિથિઓ સિદ્ધિજોગ હોય તો શુભ છે, પરંતુ ચંદ્ર ઉપચય હોય અને નષ્ટ કે ક્ષીણ ન હોય તો. ૧૯.

સિયપઢિવયાઠ દસ દિળ, ચંદો મજ્જિમવલો મુણેયઠ્ઠો ।

તત્તો અ ઉત્તમવલો, અપ્પવલો તહય દસમમ્મિ ॥૨૦॥

શુકલપક્ષની એકમથી દશ દિવસ સુધી ચંદ્ર મધ્યમ બળવાળો બાણુવો, ત્યારપછીના દશ દિવસ ઉત્તમ બળવાળો બાણુવો અને ત્રીજા દશ દિવસ સુધી અદ્ય બળવાળો બાણુવો. ૨૦. ઇતિ તિથયઃ

ઉત્તર રોહિણિ હત્થાણુરાહ—સયમિસય પુચ્ચમહવયા ।

પુસ્સ પુણવસુ રેવઈ—મૂલસ્સિણિ સવળ સાહ વણ ॥૨૧॥

ત્રણે ઉત્તરા, રોહિણી, હસ્ત, અનુરાધા, શતભિષક, પૂર્વાશાદપદ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, રેવતી, મૂળ, અશ્વિની, શ્રવણ અને સ્વાતે આટલાં નક્ષત્રો મતઅહણમાં (સીક્ષામાં) શુભ છે. ૨૧.

મહ મિયસિર હત્થુત્તર—અણુરાહા રેવઈ સવળ મૂલં ।

પુસ્સ પુણવસુ રોહિણિ—સાહ ઘણિટ્ઠા પહ્ઠઠાણ ॥૨૨॥

મધા, મૃગશિર, હસ્ત, ત્રણે ઉત્તરા, અનુરાધા, રેવતી, શ્રવણ, મૂળ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, રોહિણી, સ્વાતે અને ધનિષ્ઠા એટલાં નક્ષત્રો પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે. ૨૨.

કારાવયસ્સ જમ્મણ—રિવ્વં દસ સોલસં તહહટ્ઠારં ।

તેવીસં પંચવીસં, વિંબપહ્ઠ્ઠાહ વજ્જિજ્ઞા ॥૨૩॥

થિ'અપ્રતિષ્ઠાને વિષે પ્રતિષ્ઠા કરાવનારનું જન્મનક્ષત્ર, દશમું, સોળમું, અઠારમું, ત્રેવીશમું અને પચીશમું નક્ષત્ર વર્જીવું. ૨૩. ઇતિ નક્ષત્રાણિ !

પદમો છઠ્ઠો નવમો, દસમો તથા તેરસો અ પન્નરસો ।

સત્તરસેગુણવીસો, સત્તાવીસો અસુહ જોગો ॥૨૪॥

વિષ્કંભાદિક ૨૭ યોગોમાંથી પહેલો, છઠ્ઠો, નવમો, દશમો, તેરમો, પંદરમો, સત્તરમો, ઐગણીશમો અને સત્યાવીશમો એટલા યોગો અશુભ છે. ૨૪.

છઠ્ઠો છ ૬ દસમો પણ ૫, પદમો નવમો અ પંચ ૫ ઘડિઆઓ ।

તીસં ૩૦ સત્તાવીસો, નવ ૯ તેરસમો અ પન્નરસો ॥૨૫॥

સઘ્વં ૬૦ સત્તરસેગુણવીસો, વજ્જો અવસ્સમન્ને ૩ ।

જોગા સઘ્વે વિ સુહા, નાયઘ્વા સઘ્વકજ્જેસુ ॥૨૬॥

છઠ્ઠા યોગની પ્રથમની છ ઘડિઓ શુભ કાર્યમાં અવશ્ય તજવી, દશમા યોગની પાંચ ઘડિઓ, પહેલાની અને નવમાની પાંચ ઘડિઓ, સત્યાવીશમાની ત્રીશ ઘડિ, તેરમા અને પંદરમાની નવ ઘડિઓ. (૨૫) તથા સત્તરમા અને ઐગણીશમા યોગની સર્વ એટલે સાઠે ઘડિઓ અવશ્ય વર્જવી. બાકીના સર્વ યોગો સર્વ કાર્યમાં શુભકારી બાબુવા. ૨૬. ઇતિ યોગા :

વિઠિં વિવજ્જિઝ્ઞાં, પાણ સુહાઈં સઘ્વકરણાઈં ।

એક વિધિને વળીને બાકીનાં સર્વે કરણો પ્રાપ્તે શુભકારી છે. ઇતિ કરણાનિ ।

આર્ણદયરં ચ દિર્ણં, સગુણં તથા સિદ્ધિજોગજુઞ્ઞં ॥૨૭॥

અશુભ દિવસ હોય અને સિદ્ધિ યોગ વડે સુકૃત હોય તો તે આર્ણદકર બાબુવો. ૨૭. હવે સિદ્ધિ યોગનું સ્વરૂપ કહે છે.

સિઅ ૧ બુહ ૨ કુજ ૩ સણિ ૪ ગુરુઓ ૫, પંચસુ

પદમાસુ છઠ્ઠિ કુજ સુકા ૬ ।

સત્તમિ બુહે ૭ અઘમિ, સ્વરમંગલા ૮ નવમિ સણિસણિઓ ૯ ॥૨૮॥

દસમિ ગુરુ ૧૦ ફકારસિ, ગુરુસુકા ૧૧ વારસી બુહો અ સુહો ૧૨ ।

તેરસિ મંગલસુકા ૧૩ ચોદસિ, સણિ ૧૪ પંચદસિ જીવો ૧૫ ॥૨૯॥

એકમ ને શુક્રવાર હોય, બીજ ને બુધવાર હોય, ત્રીજ ને મંગળવાર હોય, ચોથ ને શનિવાર હોય, પાંચમ ને શુક્રવાર હોય, છઠ્ઠ ને મંગળ કે શુક્ર હોય, સાતમ ને બુધ હોય, આઠમ ને રવિ કે મંગળ હોય, નોમ ને શનિ કે ચંદ્ર હોય, (૨૮) દશમ ને શુક્ર હોય, અગિયારશને શુક્ર કે શુક્ર હોય, બારશ ને બુધ હોય, તેરશ ન મંગળ કે શુક્ર

હોય, ચૌદશ ને શનિ હોય તથા પૂનમ ને શુક્ર હોય તો તે સિદ્ધિ યોગ કહેવાય છે. તે સર્વ કાર્યમાં શુભ છે. ૨૬. ઇતિ તિથિવાર સિદ્ધિયોગા :

હત્યુત્તર મૂલાઈ, રવિણો સિદ્ધાઈ પંચ રિક્ષાઈ ।

રોહિણિ મિઝસિર પુસ્તા, ગુરાહ સવળાઈ સોમેળ ॥૨૦॥

રવિવારે હસ્ત, ત્રણ ઉત્તરા અને મૂળ એ પાંચ નક્ષત્રોમાંનું કોઈ હોય તો સિદ્ધિ યોગ થાય છે. સોમવારે રોહિણી, મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, અનુરાધા અને શ્રવણ હોય તો સિદ્ધિ યોગ થાય છે. ૩૦.

ઉત્તરમહવય સ્સિણિ, રેવઈ રિક્ષાઈ તિન્નિ મોમેળ ।

કિત્તિય રોહિણિ મિઝસિર, પુસ્સ અણુરાહા ડ પંચ બુદે ॥૨૧॥

મંગળવારે ઉત્તરાશ્વાદ્રપદ, અશ્વિની અને રેવતી એ ત્રણ નક્ષત્ર હોય, બુધવારે કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિર, પુષ્ય, અનુરાધા એ પાંચ નક્ષત્ર હોય તો સિદ્ધિ યોગ બાબુવો. ૩૧.

અસ્સિણિ પુસ્સ પુળવસ્સુ, અણુરાહા રેવઈ અ ગુરુવારે ।

સત્તમ પદમિકારસ, રેવઈ અણુરાહ સવળ સિય ॥૨૨॥

શુક્રવારે અશ્વિની, પુષ્ય, પુનર્વસુ, અનુરાધા અને રેવતી હોય, શુક્રવારે પુનર્વસુ, અશ્વિની, પૂર્વાશ્વાદ્રપદ, રેવતી, અનુરાધા અને શ્રવણ હોય તો સિદ્ધિ યોગ થાય છે. ૩૨.

રોહિણિ સવળં સાઈ, સણિણા ઇય રિક્ષવાર સુદ જોગા ।

અન્ને વિ ઇવમાઈ, વિત્થરગંથેસુ જાણિજ્ઞા ॥૨૩॥

શનિવારે રોહિણી, શ્રવણ કે સ્વાતિ હોય તો સિદ્ધિ યોગ થાય છે. આ પ્રમાણે નક્ષત્ર અને વારથી ચતા શુભ યોગો છે. આ વિગેરે બીજા પાંચ યોગો વિસ્તારવાળા અંશોથી બાબી લેવા. ૩૩.

॥ ઇતિ નક્ષત્રવારસિદ્ધિયોગાઃ ॥

॥ ઇતિ સિદ્ધિયોગાઃ ॥

હવે કુમાર યોગ કહે છે.

અસ્સિણિ રોહિણિ મૂલં, હત્ય પુળવસ્સુ વિસાહ મહ સવળા ।

મહવયા વિ અ પુન્વા, મંગલ સિઝ બુદ સસી વારા ॥૨૪॥

દસમી છટ્ટિકારસિ, પદ્ધિવય પંચમિ તિહીળમન્નયરા ।

ઇસો કુમારજોગો, રિક્ષતિહીવારજોગમ્મિ ॥૨૫॥

અશ્વિની, રોહિણી, મૂળ, હસ્ત, પુનર્વસુ, વિશાખા, મઘા, શ્રવણ અને પૂર્વાશ્વાદ્રપદ એ નક્ષત્રોમાંનું કોઈ એક નક્ષત્ર હોય અને મંગળ, શુક્ર, બુધ અને સોમ એમાંનો કોઈ

પણ વાર હોય તથા દશમ, છઠ્ઠ, અગિયારશ, એકમ અને પાંચમ એમાંની કોઈ એક તિથિ હોય તો આ રીતે નક્ષત્ર, તિથિ અને વારના યોગથી કુમાર નામે યોગ થાય છે. ૩૫ ।

॥ ઇતિ કુમારયોગઃ ॥

ઘરવેસમિત્તયાધમ્મ-સિપ્પવિજ્ઞાદયા સુદા ભાવા ।

કાયવ્વા ઇણં, વિરુદ્ધજોગં વિવજ્જિત્તા ॥૩૬॥

ગૃહપ્રવેશ, મિત્રતા, ધર્મ, શિષ્યવિદ્યા વિગેરે શુભ કાર્યો વિરુદ્ધ યોગને વર્જીને આવા શુભ યોગમાં કરવાં. ૩૬.

॥ ઇતિ સગુણદિનમ્ ॥

રયચ્છન્નયાહ સંકંતિ-ગહણદદ્દાદ્યા ય દિણદોસા ।

તહ દિવસવારનક્ષત્ર, અસુહજોગદ્વપહરાઈ ॥૩૭॥

રજશ્છન્નાદિક ૧, સંકંતિ, સંકંતિદગ્ધ અને અહુલુદગ્ધ તિથિ વિગેરે દિવસના દોષ ૨, દિવસ, વાર અને નક્ષત્રથી થતા અશુભ યોગ ૩, તથા અર્ધપ્રહરાદિક ૪, એ ચાર વર્જ્ય દ્વાર કહે છે. ૩૭.

રયચ્છન્ન ૧ મમ્મચ્છન્નં, પર્યંહપવણં ૨ તહા સમુગ્ધાયં ૪ ।

સુરધણુ ૫ પરિવેસ ૬ દિસા-દાહાહ ૭ જુઝં દિણં દુદ્ધં ॥૩૮॥

રજશ્છન્ન એટલે આકાશ રજથી-ધૂળથી ભરાઈ ગયું હોય ૧, આકાશ વાદળાંથી છવાઈ ગયું હોય ૨, પ્રચંડ પવન વાતો હોય ૩, સસુદ્ધાત એટલે મોટા મોટા પહાડ જેવા અવાજ થતા હોય ૪, આકાશમાં ઈંદ્રધનુષ દેખાતું હોય ૫. પરિવેસ એટલે ચંદ્ર તથા સૂર્યની ફરતું જે કુદાળું થાય છે તે ૬. તથા દિશાદાહ એટલે સર્વ દિશાઓ ભળતી હોય એવો દેખાવ થતો હોય, આ વિગેરે ઉત્પાતવડે યુક્ત એવો દિવસ દુષ્ટ—અશુભ છે. ૩૮.

॥ ઇતિ રજશ્છન્નદ્વારમ્ ॥

સંકંતીય પુચ્વં, સંકંતિદિણં તયગ્ગિમં ચ દિણં ।

વજ્જિજ્ઞા તહ સંકંતિ, દદ્ધદતિદિઓ અ ઇઆઓ ॥૩૯॥

સૂર્ય સંકંતિ જે દિવસ ખેસતી હોય તેની પહેલાંનો એક દિવસ, તેની પછીનો એક દિવસ અને તે જ એક દિવસ એમ એ ત્રણ દિવસ તથા સંકંતિએ કરીને દગ્ધ તિથિઓ આ આગળ ગાથામાં કહે છે તેને શુભ કાર્યમાં વર્જવી. ૩૯.

દગ્ધ તિથિ કહે છે.

ઘણુમીણગય વીઆ, વિસે અ કુંમે અ તહ ચત્તથીય ।

કકહમેસે છટ્ટી અઠમિ મિહુણો અ કન્ને અ ॥૪૦॥

વિચ્છિયસીદે દસમી, તુલે અ મયરે અ નારસી મળિયા ।

ઇઆ દદ્ધદતિદીઓ, વજ્જેઅવ્વા પયસેણં ॥૪૧॥

ધન કે મીનની સંક્રાંતિમાં બીજ દુગ્ધ તિથિ કહેવાય છે. વૃષ કે કુંભ સંક્રાંતિમાં ચૌથ, કર્ક કે મેષ સંક્રાંતિમાં છઠ્ઠ, મિથુન કે કન્યા સંક્રાંતિમાં આઠમ (૪૦) વૃશ્ચિક કે સિંહ સંક્રાંતિમાં દશમ તથા તુલા કે મકર સંક્રાંતિમાં બારશ એ તિથિઓ દુગ્ધ તિથિ કહેવાય છે. તે શુભ કાર્યમાં પ્રયત્ન કરીને વળવી. ૪૧.

સસિસ્રરાણં ગહણં, જંમિ દિર્ણમિ તમાદૃઓ કાંડં ।

સત્તદિણાઈ વજ્જહ, તાઈં જઓ ગહણદહ્દાઈં ॥૪૨॥

ચંદ્ર અથવા સૂર્યનું અહણુ જે દિવસ થયું હોય તે દિવસથી આરંભીને સાત દિવસ વળવા, કારણ કે તે અહણુ દુગ્ધ કહેવાય છે.

॥ इति संक्रांतिदग्धग्रहणदग्धतिथयः ॥

॥ इति दिनद्वारम् ॥

સૂરે ચારસિ સોમે, ઇમારસી દસમિ મંગલે વજ્જા ।

નવમિ બુદ્ધે ગુરુ અદ્દમિ, સત્તમિ મુકમ્મિ સણિ છઠ્ઠી ॥૪૩॥

બારશ ને રવિવાર હોય, અગિયારશને સોમવાર હોય, દશમ ને મંગળ હોય, નોમ ને બુધ હોય, આઠમ ને ગુરુ હોય, સાતમ ને શુક્ર હોય તથા છઠ્ઠ ને શનિવાર હોય તો તે વળ્ય છે. કારણ કે તે કર્ક યોગ કહેવાય છે. ૪૩

॥ इति कर्कयोगः ॥

સસિસ્રરદિણે સત્તમિ, તદ્દા મુકમ્મિ છઠ્ઠિ ગુરુવારે ।

પહિવય તદ્દા ય બુદ્ધે, વિવજ્જિયાઓ મુદ્ધે કજ્જે ॥૪૪॥

સોમ કે રવિવારે સાતમ હોય, શુક્રવારે ત્રીજ હોય, ગુરુવારે છઠ્ઠ હોય, બુધવારે પડવો કે ત્રીજ હોય તો તે શુભ કાર્યમાં વળ્ય છે. કેમકે તે સવર્તક યોગ કહેવાય છે. ૪૪.

॥ इति संवर्त्तकयोगः ॥

જિઠ્ઠા મહા વિસાહા, અણુરાહા રવિદિણમ્મિ વજ્જિજ્જા ।

આસાઢાઓ દુન્નિય, તદ્દ ય વિસાહા ડ સોમમ્મિ ॥૪૫॥

રવિવારને દિવસે જો બ્યેષ્ઠા, મઘા, વિશાખા કે અનુરાધા હોય તો તે વળ્ય છે, સોમવારે પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા કે વિશાખા હોય તો તે વળ્ય છે. ૪૫.

સયમિસ અદ્ધ ધણિટ્ઠા, મંગલવારમ્મિ પુન્નમદ્ધવા ।

મૂલડસ્સિણિ મરણી, રેવહાઓ વજ્જિજ્જ બુદ્ધવારે ॥૪૬॥

મંગળવારે શનિષિદ્ધ, આર્દ્રા, ધનિષ્ઠા કે પૂર્વાભાદ્રપદ હોય; બુધવારે મૂળ, અશ્વિની, ભરણી કે રેવતી હોય તો તે પણ વળ્ય છે. ૪૬.

રોહિણિ મિઅસિર અદા, સયમિસયાઓ વિહપ્ફહિણિમ્મિ ।

રોહિણિમહઅસિલેસા-પુસ્સાઈ સુહાઈ નો સુકે ॥૪૭॥

શુક્રવારે રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા કે શતશિષ્ક હોય, શુક્રવારે રોહિણી, મધા, અશ્લેષા કે પુષ્ય હોય તો તે સુખકારક નથી. ૪૭.

ઉત્તરફગુણિ હૃથો, ચિત્તાડ્ડસાઢા દુગં ચ યયાઈ ।

પંચ વિ નક્ષત્રાઈ, સણિવારે વજ્જિઅવ્વાઈ ॥૪૮॥

શનિવારે ઉત્તરા શ્લેશુની, હસ્ત, ચિત્રા, પૂર્વાષાઢા કે ઉત્તરાષાઢા એ પાંચ નક્ષત્ર-માંનું કોઈ એક હોય તો તે વર્જવા યોગ્ય છે. ૪૮.

॥ ઇતિ વાર નક્ષત્રાશ્રમયોગઃ ॥

વજ્જિજ્જ મરણિ ચિત્તા, ઉત્તરસાઢા તહેવ ય ણિટ્ઠા ।

ઉત્તરફગુણિ પુસ્સં, રેવદ સુરાહસુ કમેણં ॥૪૯॥

રવિવારે ભરણી હોય, સોમવારે ચિત્રા હોય, મંગળવારે ઉત્તરાષાઢા હોય, બુધવારે ધનિષ્ઠા હોય, શુક્રવારે ઉત્તરા શ્લેશુની હોય, શુક્રવારે પુષ્ય હોય અને શનિવારે રેવતી હોય તો તે વર્જવા યોગ્ય છે. ૪૯

॥ ઇતિ ગ્રહજન્મનક્ષત્રાશ્રમયોગઃ ॥

॥ ઇતિ અશ્રુમ યોગ દ્વારમ્ ॥

અદ્વપ્પહરો કુલીઓ, ઉવકુલિઓ અસુહકાલહોરા ય ।

एए वि हु दिणदोसा, वज्जेअव्वा सुहे कज्जे ॥૫૦॥

અર્ધપ્રહર, કુલિક, ઉપકુલિક અને અશ્રુમ કાળહોરા એ પલ્લુ દિવસના દોષો છે, તે શુભ કાર્યમાં તબવા યોગ્ય છે. ૫૦.

કુજ-સિઅ-રવિ-બુહ-સણિ-સસિ-ગુરુવારેસુ વિવજ્જણિજ્જો ય ।

અદ્વપ્પહરો વિ તિ વડ, પંચ છ સત્ત દ્ઢમો કમસો ॥૫૧॥

મંગળવારે ખીન્ને અર્ધ પ્રહર તબવા યોગ્ય છે, શુક્રવારે ત્રીન્ને, રવિવારે ચોથો, બુધવારે પાંચમો, શનિવારે છઠો, સોમવારે સાતમો અને શુક્રવારે આઠમો અર્ધ પ્રહર (અર્ધો પહોર) તબવા યોગ્ય છે. ૫૧.

દિણવારાઓ જહ્મા, સણિગુરુઓ તદ્દયમદ્વપ્પહરેસુ ।

કુલિઓ તહ ઉવકુલિઓ, જહસંસેણં મુણેયવ્વો ॥૫૨॥

૬૦૮ દિવસના વારથી બેટલાઓ શનિવાર હોય તેટલામાં અર્ધ પ્રહરને કુલિક યોગ

બાણવો અને ધન્ટ-દિવસના વારથી બેટલાઓ ગુરુવાર હોય તેટલામા અર્ધ પ્રહરને ઉપ-કુલિક બાણવો. આ બંને યોગ અશુભ છે. ૫૨.

ઓં સુ બુ સો સ ગુ મં, તં વલયં જાણાહિ કાલહોર ત્તિ ।

અહ્દાહજ્જા ષડ્વિયા, દિગવારાઓ ગણસુ પઠમં ॥૫૩॥

રવિવારે પહેલી હોરા રવિની, બીજી શુક્રની, ત્રીજી બુધની, ચોથી સોમની, પાંચમી શનિની, છઠ્ઠી ગુરુની, સાતમી મંગળની એ રીતે વલયાકારે છઠ્ઠે છઠ્ઠે વારે ગણતાં દરેક વારે ચોવીસ ચોવીસ હોરા હોય છે, જે વારે ગણવી હોય તે વારે પહેલી પોતાની જ હોરા ગણવી. તે દરેક હોરા અઢી ઘડીની હોય છે. ૫૩.

॥ इति अर्घप्रहरादिद्वारम् ॥

। इति मूलद्वारेषु निर्दोषमिति द्वारम् ।

સંજ્ઞાગર્યં ધૂમિય, માર્લિગિય દહ્દ દ્વિદ્ સોવગહં ।

લલા પાપ કમ્બલ, દૂસિઅં રૂઝ દુદ્ઠરિક્ત્વાહં ॥૫૪॥

સપ્થાગત ૧, ધૂમિત ૨, આલિંગિત ૩, કમ્બ ૪, વિદ્ ૫, સોપઅહ ૬, લલા ૭, પાત ૮ અને એકાગલ ૯, આ નવ યોગથી દુષિત થયેલાં દુષ્ટ નક્ષત્ર તજવા યોગ્ય છે. ૫૪.

સંજ્ઞાગર્યં રવિગર્યં, વિદ્ધેરં સગ્ગહં વિલંબં ચ ।

રાહુહર્યં ગહમિન્નં, વિવજ્જણ સત્ત નક્ષત્તે ॥૫૫॥

સપ્થા સમયે ઉદય પામેલું નક્ષત્ર ૧, સૂર્ય સાથે રહેલું ૨, વિરુદ્ધ ૩, અહ સહિત ૪, વિલંબી ૫, રાહુથી હણાયેલું ૬, અહથી લેદાયેલું ૭. એ સાત નક્ષત્રો શુભ કાર્યમાં વર્જવા યોગ્ય છે. ૫૫.

સંજ્ઞાગર્યમિ કલહો, આહ્ચ્ચગ્ ન હોહ નિવ્વાણી ।

વિદ્ધેરે પરવિજઓ, સગહંમિ અ વિગ્ગહો હોઈ ॥૫૬॥

દોસો અસંગયત્તં, હોઈ કુમ્મત્તં વિલંબિનક્ષત્તે ।

રાહુહર્યમ્મિ અ મરણં, ગહ મિન્ને સોણિઅગ્ગાલો ॥૫૭॥

સપ્થાગત નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી કલહ થાય, સૂર્યગતમાં કરવાથી નિવૃત્તિ થાય નહીં, વિરુદ્ધમાં કરવાથી સામાનો વિજય છે, અહ સહિતમાં કરવાથી વિઅહ (લડાઈ) થાય. ૫૬. સૂર્ય લોગવીને મૂકેલ એવા વિલંબી નક્ષત્રમાં કરવાથી અસંગતિપણું (વિવાદ) થાય છે. રાહુથી હણાયેલા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી મરણ થાય અને અહથી લેદાયેલા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી લોહીનું વમન થાય. ૫૭.

અત્યમણે સંજ્ઞાગય-રવિગય જહિઅં ઠિઓ ડ આહચ્વો ।

વિઙ્ગેરમવહારિય, સમ્ગહં કૂરમ્ગહરિઅં તુ ॥૫૮॥

રવિરિક્ષ પિઠઓ જં, વિલંબિ રાહુહયં જહિં ગહળં ।

મજ્જેળં જસ્સ ગહો, વચ્ચઈ તં હોઈ ગહમિન્નં ॥૫૯॥

સૂર્યાસ્તસમયે જે નક્ષત્ર પૂર્વ દિશામાં ઉગતું હોય તે સંધ્યાગત કહેવાય છે ૧, જે નક્ષત્રમાં સૂર્ય રહેલો હોય તે નક્ષત્ર રવિગત કહેવાય છે ૨, જે નક્ષત્ર વક્રો અહો અધિષ્ઠિત હોય તે વિરૂપર કહેવાય છે ૩, જે નક્ષત્ર ફર અહો અધિષ્ઠિત હોય તે શ્રક સહિત કહેવાય છે ૪, (૫૮) સૂર્યના નક્ષત્રની પાછળ જે નક્ષત્ર હોય તે વિદંબી નક્ષત્ર કહેવાય છે ૫, જે નક્ષત્રમાં અહણ્ય થયું હોય તે નક્ષત્ર રાહુથી હણાયેલું કહેવાય છે (આ અહણ્યતું નક્ષત્ર જ્યાં સુધી સૂર્ય વડે ન ભોગવાય ત્યાં સુધી અશુભ છે) ૬, તથા જે નક્ષત્રની મધ્યે કોઈ પણ અહ રહેલો હોય તે અહશિન્ન—અહથી બેઠાયેલું નક્ષત્ર કહેવાય છે ૭.

॥ ઇતિ સંધ્યાગતાદીનિ ॥

સણિમંગલાણ પુરો, ધૂમિય ૨ માર્લિગિયં ચ તજ્જુસં ૩ ।

આર્લિગિયસ્સ પચ્છા, જં રિક્ષં તં મથે દદ્ધં ૪ ॥૬૦॥

શનિ અને મંગળની સન્નિપત્તિ જે નક્ષત્ર હોય તે ધૂમિત કહેવાય છે ૨; અને શનિ કે મંગળથી યુક્ત જે નક્ષત્ર હોય તે આલિંગિત કહેવાય છે ૩, તથા આલિંગિતની પાછળ જે નક્ષત્ર હોય તે રૂપ કહેવાય છે ૪. ૬૦.

તિરિયં સત્તસલાયા, ઉદ્દાઓ સત્ત તાણ મજ્જેળં ।

ઉવરિમપદમસલાગાણ, કિત્તિયા તયણુ સેસાણિ ॥૬૧॥

દાઠં નક્ષત્તાઈ, દિજ્જ ગહે તદિણંમિ જો જત્થ ।

તો જોઈજ્જા વેહં, ગણયવરો ય ચંદરિક્ષસ્સ ॥૬૨॥

જઈ ઇગસલાગાણ, ઇકદિસિં હુજ્જ ચંદનક્ષત્તં ।

વીઅદિસાઈ હુજ્જા, કો વિ ગહો તો મથે વેહો ॥૬૩॥

તિરછી (આડી) સાત શલાકા—લીટીઓ કરવી. તથા જીભી પણ સાત શલાકા કરવી. તેની મધ્યે ઉપરની અથમ શલાકાને છેડે કૃતિકા મૂકવું. ત્યારપછી બાકીનાં નક્ષત્રો અનુક્રમે મૂકવાં. (૬૧) પછી જે દિવસે કાર્ય કરવાનું હોય તે દિવસે જે અહો જે નક્ષત્રમાં હોય તે અહો તે નક્ષત્રમાં મૂકવા. પછી ચંદ્ર નક્ષત્રનો (છંદ નક્ષત્રનો) વેધ ગણકવરે (જોશીએ) લેવો. (૬૨) તે આ રીતે—જે ચંદ્ર નક્ષત્ર (છંદ નક્ષત્ર) એક શલાકા પર એક દિશામાં હોય તેની સામી દિશાએ તે જ શલાકા પર કોઈ પણ અહ હોય તો તે વેધ કહેવાય છે. ૬૩.

ઉત્તરસાદાપાદ, ચરત્યપ સવળપદમધડિઆસુ ।

ચરસુ ય અમિર્દે તત્ય, દ્વિપ ગદે રોહિણી વેહો ॥૬૪॥

ઉત્તરપાદાનું ચોથું પાદ અને શ્રવણની પ્રથમની ચાર ધડી. આટલો સમય અભિજિત નક્ષત્ર છે. તેમાં કોઈ અહ રહ્યો હોય તો રોહિણી નક્ષત્રની સાથે તેનો વેધ થાય છે. ૬૪.

પંચ-કૃ-ચરદસ-કાર-દ્યુગ્ધવીસ-દુવીસ-તેવીસે ।

ચરવીસમે અ રિક્ષે, ઉવગ્ગહો સ્વરરિક્ષાઓ ॥૬૫॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી પાંચમું, આઠમું; ચૌદમું; અઠારમું, એકાદશમું; બાવીશમું, ત્રેવીશમું અને ચોવીશમું જે નક્ષત્ર હોય તે ઉપઅહ કહેવાય છે. ૬૫

॥ ઇતિ ઉપગ્રહદ્વારમ્ ॥

રવિ મંગલ ગુરુ સણિષો, દુવાલસં તદ્ય છદ્ધ અદ્ધમયં ।

નિઅરિક્ષાઓ કમેળં, રિક્ષં લત્તંતિ અગિમયં ॥૬૬॥

રવિ પોતાના નક્ષત્રથી આગળના બારમા નક્ષત્રને લાત મારે છે; મંગળ ત્રીજાને; ગુરુ છઠ્ઠાને અને શનિ આઠમાને લાત મારે છે. ૬૬.

બુદ્ધ સુક રાહુ પુન્નિમ-સસિણો પિઠેળ નિયયરિક્ષસ્ત ।

સત્તમ ૭ પંચમ ૫ નવમં, ૯ વાવીસદ્મં ૨૨ ચ લત્તંતિ ॥૬૭॥

બુધ પોતાના નક્ષત્રથી પાછળના સાતમા નક્ષત્રને લાત મારે છે; શુક્ર પાંચમાને; રાહુ નવમાને અને પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર પોતાના નક્ષત્રથી પાછળના બાવીશમા નક્ષત્રને લાત મારે છે; અર્થાત્ બુધ પોતાના નક્ષત્રથી આગળના ત્રેવીશમા નક્ષત્રને; શુક્ર પચીશમાને, રાહુ એકેવીશમાને અને ચંદ્ર આઠમા નક્ષત્રને લાત મારે છે. ૬૭.

॥ ઇતિ લચાદ્વારમ્ ॥

અસ્સેસ મહા ચિત્તા, અણુરાહા સવળ રેવર્દે હોર્દે ।

જહમા રવિરિક્ષાઓ, પાઓ અરિસણીદ્ તદ્યંમિ ॥૬૮॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી અશ્લેષા, મઘા, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ અને રેવતી, આ નક્ષત્રો જેટલામાં હોય, અશ્વિની નક્ષત્રથી ગણતાં તેટલામું નક્ષત્ર પાત નામે કહેવાય છે. જેમકે સૂર્યનું નક્ષત્ર કૃત્તિકા છે. તેનાથી અશ્લેષા સાતમું છે, તો અશ્વિનીથી સાતમું નક્ષત્ર પુનર્વસુ છે. માટે તે પુનર્વસુ પાત કહેવાય છે. તથા મઘા આઠમું છે, ચિત્રા બારમું છે, અનુરાધા પંદરમું છે, શ્રવણ વીશમું છે, અને રેવતી પચીશમું છે, માટે અનુક્રમે બુધ, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, સ્વાતિ, પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વા ભાદ્રપદ એ નક્ષત્રો પાત કહેવાય છે. એ રીતે સર્વત્ર બહુવું. ૬૮. બીજી રીત નીચે પ્રમાણે છે.

આહ્નો જત્ય ઠિઓ, તત્તો અણુરાહ જહમિયા હોહ ।
તત્તો છટ્ટે છટ્ટે, દસ વીણ પંચમે પાઓ ॥૬૯॥

સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય તે નક્ષત્રથી અનુરાધા જેટલામું હોય, અશ્વિનીથી ગણતાં તેટલામું નક્ષત્ર પાત બાણુ. ત્યાંથી પાછું જે છટ્ટું હોય, તે પાત બાણુ. ત્યાંથી વળી જે છટ્ટું હોય તે પાત, ત્યાંથી જે દશમું હોય તે પાત, ત્યાંથી જે બીજું હોય તે પાત અને ત્યાંથી જે પાંચમું હોય તે પાત બાણુ. જેમકે કૃત્તિકા નક્ષત્રનો સૂર્ય હોય તો કૃત્તિકાથી અનુરાધા પંદરમું છે, તેથી અશ્વિનીથી ગણતાં પંદરમું જે સ્વાતિ તે પાત થયું. સ્વાતિથી છટ્ટું પૂર્વાષાઢા પાત થયું. પૂર્વાષાઢાથી છટ્ટું પૂર્વા ભાદ્રપદ પાત થયું. તેથી દશમું પુનર્વસુ, તેથી બીજું યુધ્ય અને તેથી પાંચમું ઉત્તરા કૃત્તિકા પાત થયું. એટલે ઉપસી રીત પ્રમાણે જ મળતુ આવ્યું. ૬૯. અહીં અભિજિત ગણવાતું નથી એટલે સત્યાવીશ નક્ષત્ર ગણવાં.

પદમો છટ્ટો નવમો, દસમો તહ તેરસો અ પન્નરસો ।
સત્તરસે ગુણવીસો, સત્તાવીસો અ યયાળ ॥૭૦॥
જો જોગો તસ્સંસ્થં, રિક્સ્થં જહમં હવિજ્ઞ રવિરિક્ષા ।
તદમે સસિરિક્ષે, અસ્સિણીહઓ ફક્લગ્ગલો હોહ ॥૭૧॥

વિષ્કંભાદિક સત્યાવીશ યોગમાંનો પહેલો, છટ્ટો, નવમો, દશમો, તેરમો, પંદરમો, સત્તરમો, ઓગણીશમો અને સત્યાવીશમો એટલા યોગમાંનો જે યોગ (શૂળ) જેટલામો (૬) હોય અશ્વિનીથી તેટલામી (૬) સંખ્યાવાળું નક્ષત્ર (અલેખા) રવિના નક્ષત્રથી (પૂર્વાષાઢાથી) ગણતાં જેટલામું (૧૮) થાય તેટલામું (૧૮) અશ્વિનીથી અંદરું નક્ષત્ર (જ્યેષ્ઠા) હોય તો એકાગંદ થાય છે. ૭૦-૭૧.

એકાગંદની બીજી રીત આ પ્રમાણે છે.—

તિરિયં તેરસ રેહા, એકા તસ્મજ્ઞગામિણી ઉદ્દં ।
કાઝળં ચક્કમિળં, સિરરિક્ષં દિજ્ઞ તસ્સ સિરે ॥૭૨॥
વિસમે જોગે ફક્કં, અટ્ટાવીસં સમંમિ દિજ્ઞાહિ ।
અઢીકયંમિ તંમિ ડ, જં તં હહ મુણ્ણ સિરરિક્ષં ॥૭૩॥
અસ્સિણિ અણુરાહા વિ ય, મિયસિર મૂલો પુણન્વસ પુસ્સો ।
અસલેસ મહા ચિત્તા, વિક્ષંમાઈસુ સિરરિક્ષા ॥૭૪॥

આહી તેર રેખા કરવી, તેમની મધ્યે એક બીણી રેખા કરવી, એ પ્રમાણે ચક્ર કરીને તેના મસ્તક પર શિર નક્ષત્ર દેવું, પછી બીજાં નક્ષત્રો અનુક્રમે મૂકવાં. શિર નક્ષત્ર કયું સમજ્યું? તેની રીત આ પ્રમાણે—વિષ્કંભાદિક (અશુભ) યોગોમાંનો જે યોગ ઘટ દિવસે

હોય તે યોગ નો વિષય (એકી) હોય તો તેમાં એક ઉમેરવો અને એકી હોય તો તેમાં અઠત્યવીશ ઉમેરવા. પછી તેને અર્ધા કરવા. જે શેષ રહે તેટલામુ નક્ષત્ર શિર નક્ષત્ર બાણુવું એટલે કે તેટલામુ નક્ષત્ર મસ્તક પર મૂકવું. તેનાં નામ આ પ્રમાણે છે. — વિષ્ણુયોગ હોય તો મસ્તક પર અશ્વિની આવે, અતિગંડ હોય તો અનુરાધા આવે, શૂળ હોય તો મૃગશિર, ગંડ હોય તો મૂળ, વ્યાઘાત હોય તો પુનર્વસુ, વજ્ર હોય તો પુષ્ય, વ્યતિપાત હોય તો અશ્લેષા, પરિધ હોય તો મઘા અને વૈધૃતિ હોય તો ચિત્રા નક્ષત્ર મસ્તક પર આવે છે. (શુભ યોગમાં એકાગંઢ થતો જ નથી.) ૭૨-૭૩-૭૪.

સિરરિક્ષાઽ કમેળાં, સત્તાવીસં પિ દિજ્ઞ રિક્ષાઈં ।

રેદ્ધાસુ તાસુ કમસૌ, રિક્ષેસુ ં ઠવસુ સસિદ્ધરે ॥૭૫॥

एकाए रेहाए जइ, दुन्नि वि हुंति चंद आइच्चा ।

एकगलो हु एवं, जायइ नक्खत्तदोस चि ॥७६॥

પછી મસ્તકના નક્ષત્રથી અનુક્રમે તે રેખાઓ ઉપર અનુક્રમે સત્યાવીશ નક્ષત્રો મૂકવાં. પછી તે નક્ષત્રો ઉપર જ્યાં સંભવે ત્યાં સૂર્ય અને ચંદ્ર મૂકવા. (૭૫) હવે નો એક જ રેખા ઉપર સામસામા સૂર્ય અને ચંદ્ર બંને આવ્યા હોય તો તે એકાગંઢ યોગ થયો બાણુવો. આ નક્ષત્રનો દોષરૂપ છે. ૭૬.

॥ इति एकांगल द्वारम् ॥

॥ इति मूलद्वारेषु निर्दोषनक्षत्रद्वारम् ॥

सगुणं पुण विन्नेयं, रिक्खं रविजोगसंजुजं तं च ।

रविरिक्खाओ चउत्थ ४ छ ६ न्नव ९ दस १० तेरसं १३ वीसं २० ॥७७॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી એથું, છટ્ટું, નવમું, દશમું, તેરમું અને વીશમું નક્ષત્ર નો હોય તો રવિ યોગ બાણુવો. તે રવિ યોગ વડે યુક્ત એવા નક્ષત્રને સશુભ નક્ષત્ર બાણુવું. ૭૭.

॥ इति सगुणनक्षत्रद्वारम् ॥

॥ इति दिनशुद्धिः ॥

इत्तो वि लग्नशुद्धि, सा पुण छवग्गशुद्धिओ होइ १ ।

उदयत्यशुद्धिओ २ तह, जहुच्चगहवलगुणेणं च ३ ॥७८॥

હવે લગ્નશુદ્ધિ કહીએ છીએ. તે (લગ્નશુદ્ધિ) છ વર્ગની શુદ્ધિ વડે હોય છે ૧, ઉદય અને અસ્તની શુદ્ધિ વડે હોય છે ૨, તથા યથોક્ત ગ્રહગણના શુભ વડે હોય છે. ૩. ૭૮.

मिह १ होरा २ दिकाणा, ३ नव ४ वारस ५ तीस ६ अंसया य जहि ।

सोमग्गहाण तणपा, छवग्गशुद्धी तहि लग्गे ॥७९॥

લગ્નના ગૃહ ૧, હોરા ૨, દ્રેષ્યાણુ ૩, નવાંશ ૪, ક્ષાદશાંશ ૫ અને ત્રિંશાંશ ૬, એ છએના સ્વામી બે સૌમ્ય ગ્રહ હોય તો તે વરવર્ગશુદ્ધિ કહેવાય છે. ૭૬.

જહ પુણ છવગ્ગસુદ્ધી, સંમવહ ન ચેવ કહ વિ લગ્ગમ્મિ ।

તો પંચવગ્ગસુદ્ધી, વિસુદ્ધિહેઠુ વિ લગ્ગસ્સ ॥૮૦॥

બે કદાચ ડોઈ પણ પ્રકારે લગ્નમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ ન સંભવે તો પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ પણ લગ્નની શુદ્ધિનું કારણ છે. ૮૦.

एसा य वारसण्हं, लग्गाणं जंमि तीसइ विभागे ।

संमवह तयं वुच्छं, लग्गपमाणां कहेलणं ॥૮૧॥

પ્રથમ લગ્નનું પ્રમાણ કહીને પછી આ લગ્નશુદ્ધિ બાર લગ્નોમાં જે ત્રિંશાંશમાં સંભવે છે તે હું કહીશ ૮૧.

दोइगुणवीस दोएगवन्न, सय तिन्नि तिजुअ तेआला ।

सगयाल सचतीसा, मेसाइ पला कमुकमओ ॥૮૨॥

મેષ લગ્નના ૨૧૬ પળ છે, વૃષના ૨૫૧ પળ છે, મિથુનના ૩૦૩, કર્કના ૩૪૩, સિંહના ૩૪૭ અને કન્યાના ૩૩૭ પળ છે. તેથી ઉત્ક્રમે પીછા છ રાશિના બાણવા, એટલે કે તુલાના ૩૩૭, વૃશ્ચિકના ૩૪૭, ધનના ૩૪૩, મકરના ૩૦૩, કુંભના ૨૫૧ અને મીનના ૨૧૬ પળ છે. ૮૨

विस १४ मयराण १४ चउदसे, अट्ठमए मीण ८ कक ८ कन्नाणं ८ ।

जायम्मि बारहे विच्छियस्स, १२ कुंभस्स छव्वीसे २६ ॥૮૩॥

चउवीसमे तुलाए २४, मेसस्सिगवीससंमि भागम्मि २१ ।

सीहस्स द्वारसमे, १८ घण मिहुणाणं च सचरसे १७ ॥૮૪॥

इय तीसइभागेसु, छव्वग्गो हुंति पंचवग्गो वा ।

सोमग्गहाण तणओ, हियइच्छियकज्जसिद्धिकरो ॥૮૫॥

વૃષ અને મકરનું લગ્ન હોય તો તેના ૧૪ મેા ત્રિંશાંશ, મીન, કર્ક અને કન્યા લગ્ન હોય તો તેના બાકમેા ત્રિંશાંશ, વૃશ્ચિક લગ્નનો બારમેા ત્રિંશાંશ, કુંભ લગ્નનો છવીશમેા, તુલા લગ્નનો ચોવીશમેા, મેષ લગ્નનો એકવીશમેા, સિંહ લગ્નનો અઠારમેા અને ધન તથા મિથુનનું લગ્ન હોય તો તેના સત્તરમા ત્રિંશાંશમાં છ વર્ગની અથવા પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ હોય છે. તેમાં બે સૌમ્યગ્રહો સ્વામીએો હોય તો તે હૃદયના ઇચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર થાય છે. ૮૩-૮૪-૮૫.

अन्ने नवसगं चिय, एवं वित्तूण सोमगहतणयं ।

पमणंति लग्गसुद्धि, विणा वि छव्वगगसुद्धीए ॥૮૬॥

કેટલાએક આચાર્યો છ વર્ગની શુદ્ધિ ન હોય તોપણ સૌમ્ય ગ્રહ જેનો સ્વામી હોય એવા એક નવાંશને જ ગ્રહણ કરીને લગ્નની શુદ્ધિ કહે છે. ૮૬.

ગિહ હોરાઈ લગ્ને, ગહસ્સ જં જસ્સ સંતિઅં હોઈ ।

તં સંપદ્ પયહત્યં, વુચ્છં અવુહાણ બોહત્યં ॥૮૭॥

. લગ્નને વિષે ગૃહ તથા હોરા વિગેરેને તથા જે લગ્નનો જે સ્વામી હોય તેને હવે અજ્ઞાત જનના મોઢાને માટે હું પ્રગટપણે કહું છું. ૮૭.

કુજસુકબુહિંદુરવિબુહ-સિયકુજગુરુસળીસળીગુરુળં ।

મેસાઈઆ ડ બારસ-લગ્માણ ઘરાઈં જહસંસં ॥૮૮॥

મંગળ ૧, શુક્ર ૨, બુધ ૩, ચંદ્ર ૪, રવિ ૫, બુધ ૬, શુક્ર ૭, મંગળ ૮, શુક્ર ૯, શનિ ૧૦, શનિ ૧૧ અને શુક્ર ૧૨ એ મેષ આદિક ખાર લગ્નનાં ગૃહો અલુકેમે છે. ૮૮.

॥ ઇતિ ગૃહમ્ ॥

લગ્મસ્સદ્દં હોરા, સા પઢમા દિળયરસ્સ વિસમંમિ ।

વીઆ ય તહિં સસિળો, વિવજ્જણં સમે લગ્મે ॥૮૯॥

લગ્નનો અર્ધ ભાગ હોરા કહેવાય છે. તેમાં મેષ, મિથુન વિગેરે વિષમ (એકી) રાશિમાં પહેલી હોરા સૂર્યની અને બીજી હોરા ચંદ્રની છે અને વૃષ, કર્ક વિગેરે સમ રાશિમાં તેથી વિપરીત એટલે પહેલી હોરા ચંદ્રની અને બીજી સૂર્યની છે. ૮૯.

॥ ઇતિ હોરા ॥

દિક્કાળો અ તિમાગો, સો પઢમો નિયયરાસિઅહિવહ્ણો ।

વીઓ પંચમપહ્ણો, તદ્દઓ પુળ નવમગિહવહ્ણો ॥૯૦॥

દ્રેષ્કાણુ એ લગ્નનો ત્રીજો ભાગ છે. તેમાં પહેલાં દ્રેષ્કાણુ પોતાની રાશિના સ્વામીનો હોય, બીજો તેથી પાંચમી રાશિના સ્વામીનો અને ત્રીજો નવમા સ્થાન (રાશિ)ના સ્વામીનો હોય છે. ૯૦.

॥ ઇતિ દ્રેષ્કાણઃ ॥

મેસે મેસાઈઆ, વિસંમિ મયરાહ્યા નવંસાઓ ।

મિહુળામ્મિ તુલાઈયા, કવકે કવકાહ્યા હુંતિ ॥૯૧॥

પુળ મેસમયરતુલ-કવકાહ્યા ચત્તસુ સીહમાઈસુ ।

ઈવં ઘનુહાઈસુ વિ, નવંસયા હુંતિ નાયચ્ચા ॥૯૨॥

મેષ લગ્નમાં મેષને આદિ લઈને નવ નવાંશો ગણવા, વૃષભાં મકરથી ગણવા, મિથુનમાં તુલાથી અને કર્કમાં કર્કથી ગણવા. (૯૧) એ જ રીતે સિંહ વિગેરે ચાર રાશિમાં અને ધનુ વિગેરે ચાર રાશિમાં અનુક્રમે મેષ, મકર, તુલા અને કર્કથી આરંભીને નવ નવ નવાંશો ગણવા. ૯૨.

॥ इति नवांशाः ॥

बारसभागो पयदो, सो पदमो निअरासिणो होई ।

वीओ बीयस्स उ, जाव बार बारसस्स भवे ॥९३॥

ફરેક રાશિમાં બાર બાર દ્વાદશાંશ હોય છે. તેમાં પહેલો દ્વાદશાંશ પોતાની રાશિનો જ હોય, બીજો પછીની જ રાશિનો હોય, એમ અનુક્રમે ગણતાં બારમે દ્વાદશાંશ પોતા-પોતાની રાશિથી બારમી રાશિનો આવે છે. ૯૩.

॥ इति द्वादशांशाः ॥

कुजसणिगुरुबुधसुका, पण ५ पण ६ अह ८ सच ७ पंच ५ अंसारण ।

विसमे तीससं पद, विवज्जणं समे लग्गे ॥९४॥

ફરેક રાશિમાં ત્રીશ ત્રીશ ત્રિંશાંશ હોય છે. તેમાં વિષમ રાશિમાં પહેલા પાંચ ત્રિંશાંશોનો સ્વામી મંગળ છે, બીજા પાંચનો શનિ છે, ત્યારપછીના આઠનો શુક્ર છે, ત્યારપછીના સાતનો બુધ અને ત્યારપછીના (છેલ્લા) પાંચ ત્રિંશાંશોનો સ્વામી શુક્ર છે અને સમ રાશિમાં એથી વિપરીત બાબત, એટલે કે ૫-૫-૮-૭-૫ અંશો ના સ્વામી અનુક્રમે શુક્ર, બુધ, શુર, શનિ અને મંગળ બાબત. ૯૪.

॥ इति त्रिंशांशाः ॥

ससहरगुरुबुधसुका, सोमा सामन्नओ मुणेषव्वा ।

सेसा य हुंति कूरा, तज्जुअ बुह खीणससिणो अ ॥९५॥

ચંદ્ર, શુક્ર, બુધ અને શુક્ર એ ચાર ગ્રહો સામાન્ય રીતે સૌમ્ય બાબતવા અને બાકીના (રવિ, મંગળ, શનિ) ફર બાબતવા, તથા તે ફર ગ્રહો સહિત બુધ હોય તો તે ફર બાબતવા અને ક્ષીણ ચંદ્રને પણ ફર બાબતવા. ૯૫.

॥ इति षड्वर्गशुद्धिः ॥

उदयत्यसुद्धिमिर्दि, भणामि उदओ नवंसगो इत्थ ।

तम्मिय लग्गविइन्ने, सनाहदिट्ठे उदयसुद्धी ॥९६॥

હવે ઉદયસ્તની શુદ્ધિ કહું છું. ઇહાં તે લગ્નમાં વર્દીતો જે નવમાંશ હોય તેના સ્વામી લગ્નને દેખે તે ઉદયશુદ્ધિ બાબતી. ૯૬.

લગ્ને નવંસગો જો, તત્સત્તમઠાળ અહિવૈ પિચ્છે ।
લગ્ના સત્તમઠાળ, જહ તો હહ અત્યસુદ્ધિ ચિ ॥૧૭॥

લગ્નમાં જે નવાંશક હોય તેનાથી સાતમા સ્થાનનો સ્વામી જે લગ્નથી સાતમા સ્થાનને જુએ તો અહીં તે અસ્ત શુદ્ધિ કહેવાય છે. ૯૭.

વયગહણપદ્ધાસુ, ઉદયત્યવિસુદ્ધિં વજ્જિઅં પિ સુહં ।
મન્નંતિ કેદ્દ લગ્માં, તં ચ મયં બહુમયં નેહ ॥૧૮॥

મતઅહણ (દીક્ષા) તથા પ્રતિષ્ઠાદિકમાં ઉદયાસ્તની વિશુદ્ધિ વિના પણ કેટલાએક લગ્નને શુભ માને છે, પણ તે મત ઘણાને સંમત નથી. ૯૮.

હહ ઉદયત્યવિસુદ્ધી, ગહદિદ્ઢીય વિના ન સંભવહ ।
ય્યણ પસંગેળ, ગહદિદ્ઢી સંપવક્લામિ ॥૧૯॥

આ ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ ગ્રહની દષ્ટિ બાધ્યા વિના સંભવની નથી, તેથી આ પ્રસંગે હું ગ્રહની દષ્ટિ કહું છું. ૯૯.

સચ્વાળાઓ દંસમં, ઠાળં તદ્દયં ચ પાયદિદ્ઢીય ।
પિચ્છંતિ ગહા નવમં, સર્પચમં અદ્દ દિદ્ઢીય ॥૨૦॥
પણાણ દિદ્ઢીય, ચઉત્થયં અદ્ઢમં ચ પિચ્છંતિ ।
સચ્વાણ સત્તમયં, સુહાસુહફલં ચ દિદ્ઢિસમં ॥૨૧॥

સર્વ ગ્રહો પોતાના સ્થાનથી દશમા તથા ત્રીજા સ્થાનને એક પાદ દષ્ટિએ જુએ છે, નવમા તથા પાંચમા સ્થાનને બે પાદ દષ્ટિએ જુએ છે. ચોથા તથા આઠમા સ્થાનને પોણી એટલે ત્રણ પાદ દષ્ટિએ જુએ છે, અને સાતમા સ્થાનને સર્વ એટલે ચાર પાદ દષ્ટિએ જુએ છે. આ સર્વંતું શુભાશુભ ફળ દષ્ટિની જેવું બાણુવું ૧૦૦-૧૦૧.

॥ હિતિ ઉદયાસ્તશુદ્ધિઃ ॥

લગ્નાસ ગહા ચલિણો, હવંતિ તે જત્ય સંઠિયા ઠાળે
તં વુચ્છં દિક્લાણ, પદમં પચ્છા પદ્ઢાણ ॥૨૨॥

તે લગ્નના ગ્રહો જે સ્થાને રહીને બલવાન હોય છે. તે પ્રથમ હું દીક્ષાને આશ્રીને કહું છું પછી પ્રતિષ્ઠાને આશ્રીને કહીશ.

દિવ્વલા લગ્ને દો પંચ, છટ્ઠ ઇક્કારસો રવિ સુહઓ ।
ચંદો ચીઓ તદ્દઓ, છટ્ઠો ઇક્કારસો તહય ॥૨૩॥

દીક્ષા લક્ષમાં રવિ બીજે, પાંચમે, છઠ્ઠે કે અગિયારમે હોય તો તે શુભ છે, ચંદ્ર બીજે, ત્રીજે, છઠ્ઠે કે અગિયારમે શુભ છે. ૧૦૩.

તદ્વિઓ છઠ્ઠો દસમો, ફકારસમો કુજો બુહો અ સુહો ।

લગ્નગણો ચર પંચ, સત્તમ નવ દસમગો અ ગુરુ ॥૧૦૪॥

મંગળ અને બુધ લગ્નથી ત્રીજે, છઠ્ઠે, દશમે કે અગિયારમે હોય તો શુભ છે, શુક્ર પહેલે, ચોથે, પાંચમે, સાતમે, નવમે કે દશમે શુભ છે. ૧૦૪.

તદ્વિઓ છઠ્ઠો નવમો, દુવાલસો સુંદરો ભવે સુકો ।

વીઓ પંચમઓ, અટ્ઠમો અ ફકારસો અ સળી ॥૧૦૫॥

શુક્ર ત્રીજે, છઠ્ઠે, નવમે કે બારમે હોય તો સારો અને શનિ બીજે, પાંચમે, આઠમે કે અગિયારમે હોય તો શુભ છે. ૧૦૫.

ઉપર કહેલાને જ સંક્ષેપથી કહે છે —

દુષ્ણછઠ્ઠા દુતિછટ્ટે, તિછદસિ તિછદસિ તિકોળકિંદેસુ ।

તિછનવવારસિ દુષ્ણઠ્ઠ, સન્ધિગારેસિયં મુતું ॥૧૦૬॥

લગ્નથી રવિ બીજે, પાંચમે, છઠ્ઠે સારો, ચંદ્ર બીજે, ત્રીજે, છઠ્ઠે શુભ, મંગળ ત્રીજે, છઠ્ઠે, દશમે સારો, બુધ ત્રીજે, છઠ્ઠે, દશમે સારો, શુક્ર ત્રિકોણ એટલે નવમે, પાંચમે તથા કેન્દ્ર એટલે પહેલે, ચોથે, સાતમે અને દશમે સારો, શુક્ર ત્રીજે, છઠ્ઠે, નવમે અને બારમે સારો, તથા શનિ બીજે, પાંચમે અને આઠમે સારો. શુક્રને છોડીને સર્વે ગ્રહો અગિયારમે સ્થાને સારા. ૧૦૬.

ગુરુ બુહ ૧સસિસ્રારાળં, છન્નગ્ગો ફહ સુહો ન સેસાર્ણ ।

જા રળ છન્નગ્ગસુદ્ધિ, પુન્નુત્તા સા પદ્ધાણ ॥૧૦૭॥

શુક્ર, બુધ, ચંદ્ર (શનિ) અને રવિનો છ વર્ગ (છ વર્ગની શુદ્ધિ) આહી (દીક્ષામાં) શુભ છે, પશુ બીજા ગ્રહોની શુદ્ધિ શુભ નથી. તથા પૂર્વે જે છ વર્ગની શુદ્ધિ કહી છે તે પ્રતિષ્ઠા આશ્રીને છે. ૧૦૭.

અહવા વિ મજ્જિમવલં, કાઠ્ઠ સળિં ગુરું ચ વલવંતં ।

અવલં મુકં લગ્ને, તો દિક્કલં દિજ્જ સીસસ્સ ॥૧૦૮॥

અથવા તો લગ્નમાં શનિને મધ્યમ બળવાળો કરીને, શુક્રને બળવાન કરીને તથા શુક્રને નિર્બળ કરીને શિષ્યને દીક્ષા દેવી. ૧૦૮.

દુ પળ છ અટ્ઠેકારસ, ઠાળે મજ્જિમવલો સળી હોહ ।

લગ્નગણો ચર સત્તમ-દસમો અ ગુરુ ભવે વલવં ॥૧૦૯॥

૧ ગુરુ બુહ સળિ સ્રારાળં ઇતિ પ્રત્યન્તરે.

આ.સિ. ૫૫

ખીલે, પાંચમે, છઠ્ઠે, આઠમે અને અગિયારમે સ્થાને રહેલો શનિ મધ્યમ બળવાળો હોય છે અને ગુરુ પહેલો, ચોથો, સાતમે તથા દશમે હોય તો તે બળવાન છે. ૧૦૬.

છટ્ટો દુવાલસો તહ, અવલો સુકો સુહો વયગ્ગહો ।

દો તદ્ય પંચ છટ્ટ-કારસમો તહ બુહો સુહો ॥૧૧૦॥

તથા છઠ્ઠો અને બારમો શુક નિર્ગળ છે. તે ત્રવચ્છેષ્ટમાં શુભ છે, તથા બુધ ખીલે, ત્રીલે, પાંચમે, છઠ્ઠે કે અગિયારમે હોય તો તે શુભ છે. ૧૧૦.

તદ્ય છટ્ટે દસમે, ફકારસમંમિ મંગલે લગ્મે ।

દિક્ષ્વં પત્તો સત્તો, જાયઙ્ બહુનાણતવજુતો ॥૧૧૧॥

ત્રીલે, છઠ્ઠે, દશમે કે અગિયારમે મંગળ હોય એવા લગ્નને વિષે દીક્ષિત થયેલ સત્ત (સાધુ) બહુ જ્ઞાન અને તપ વડે યુક્ત થાય છે. ૧૧૧.

સુર્કગારયમંદાણ, સત્તમે સસહરે ગહિયદિક્ષો ।

પીડિજ્જય અવસ્સં, સત્થદુસીલત્તવાહીર્હિ ॥૧૧૨॥

શુક, મંગળ અને શનિથી સાતમે ચંદ્ર હોય અને જો દીક્ષા લીધી હોય તો શસ્ત્ર, દુઃશીલપણ અને વ્યાધિ વડે અવશ્ય તે પીડાય છે. ૧૧૨.

ઇય દિક્ષ્વાકુંડલિયા, દિસમિત્તં દંસિઆ મય્ એવં ।

બુચ્છં ઇઓ પદ્ધા-કુંડલિયમહં સમાસેણં ॥૧૧૩॥

આ પ્રમાણે દીક્ષાની કુંડળી મેં દિગ્માત્ર દેખાડી છે. હવે પ્રતિષ્ઠાકુંડળીને સંક્ષેપથી કહું છું. ૧૧૩.

ગુરુબુહસુક્કા સુહયા, લગ્ગગયા મજ્ઞિમો સસી લગ્મે ।

સૂરંગારયસણિણો, વજ્જેયઠ્ઠા પયત્તેણં ॥૧૧૪॥

ગુરુ, બુધ અને શુક લગ્નમાં રહ્યા હોય તો તે શુભ છે; ચંદ્ર રહ્યો હોય તો તે મધ્યમ છે અને રવિ, મંગળ અને શનિને લગ્નમાં પ્રયત્નથી વળવા; એટલે કે તેઓ અશુભ છે. ૧૧૪.

ગુરુબુહસણિણો સુહયા, ત્રીય ઠાણમ્મિ મજ્ઞિમો સુક્કો ।

કજ્જસ્સ વિણાસયરા, દિણયરસણિમંગલા વીઆ ॥૧૧૫॥

ખીલ સ્થાનમાં ગુરુ, બુધ અને ચંદ્ર રહ્યા હોય તો તે શુભ છે; શુક હોય તો તે મધ્યમ છે અને સૂર્ય, શનિ અને મંગળ કાર્યના વિનાશ કરનારા છે, એટલે કે તેઓ અશુભ છે. ૧૧૫.

તદ્યમ્મિ સુહા રવિ-સસિબુહમોમસણિચ્છરા ન સંદેહો ।

મજ્ઞિમઓ સુરમંતી, સુક્કો ડ અસુંદરો તદ્યો ॥૧૧૬॥

ત્રીજા સ્થાનમાં રહેલા રવિ, ચંદ્ર, બુધ; મંગળ અને શનિ શુભ છે, તેમાં કોઈ પણ સંદેહ નથી, શુરુ હોય તો તે મધ્યમ છે અને શુક્ર અશુભ છે. ૧૧૬.

લગ્નાઓ ચરત્યગયા, ગુરુબુદ્ધસુક્કા સુહાવહા મળિયા ।

મજ્ઞત્યો અ ચરત્યો, ચંદો સેસા ગહા અસુહા ॥૧૧૭॥

દ્વિતીયી ચોથા સ્થાનમાં રહેલા શુક્ર, બુધ અને શુક્રને શુભાવહ કહ્યા છે. ચોથે સ્થાને રહેલો ચંદ્ર મધ્યમ છે અને બાકીના એટલે રવિ, મંગળ અને શનિ અશુભ છે. ૧૧૭.

રવિસસિકુજસુક્કસણી, પંચમઠાણમ્મિ મજ્ઞિમા નેઆ ।

બુદ્ધગુરુઓ પુણ દુન્નિ વિ, સવ્વત્યપસાહયા તત્થ ॥૧૧૮॥

દ્વિતીયી પાંચમે સ્થાને રવિ, ચંદ્ર, મંગળ, શુક્ર અને શનિ હોય તો તે મધ્યમ બાબુલા અને બુધ તથા શુરુ એ બે અહો પાંચમે સ્થાને હોય તો સર્વ અર્થના સાધક છે. ૧૧૮.

રવિસસિકુજગુરુસણિઓ, હદ્દે ઠાણમ્મિ સંઠિઆ સુહયા ।

સુક્કબુદ્ધા પુણ હદ્દા, મજ્ઞિમયા હંતિ નાયક્વા ॥૧૧૯॥

છદ્દે સ્થાને રહેલા રવિ, ચંદ્ર, મંગળ, શુક્ર અને શનિ શુભકારક છે અને શુક્ર તથા બુધ છદ્દે સ્થાને હોય તો તે મધ્યમ બાબુલા. ૧૧૯.

સત્તમઠાણમ્મિ ગુરુ, સુહઓ સિયસસિબુદ્ધા ય મજ્ઞત્યા ।

સણિસરમંગલા પુણ, વજ્જેયવ્વા પયત્તેણ ॥૧૨૦॥

સાતમે સ્થાને શુરુ શુભ છે, શુક્ર, ચંદ્ર અને બુધ મધ્યમ છે, તથા શનિ, સૂર્ય અને મંગળ સર્વ પ્રયત્ને વર્જવા યોગ્ય છે—અશુભ છે. ૧૨૦.

આદ્ધવ્વ સોમમંગલ—બુદ્ધગુરુસુક્કા વિવજ્જણિજાઓ ।

અદ્દમદ્દઠાણમ્મિ ઠિયા, (ગયા) સણિચ્છરો મજ્ઞિમો મળિઓ ॥૧૨૧॥

આઠમા સ્થાને રહેલા સૂર્ય, ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, શુરુ અને શુક્ર વર્જવા યોગ્ય છે અને શનિને મધ્યમ કહ્યો છે. ૧૨૧.

નવમમ્મિ સુહા મળિયા, સુક્કગુરુ મજ્ઞિમા ય બુદ્ધસણિઓ ।

વજ્જેયવ્વા ય સયા, સણિમંગલદિણયરા નવમા ॥૧૨૨॥

નવમે સ્થાને શુક્ર અને શુરુ શુભ કહ્યા છે, બુધ અને ચંદ્ર મધ્યમ કહ્યા છે, અને નવમે સ્થાને રહેલા શનિ, મંગળ અને રવિ વર્જવા યોગ્ય છે. ૧૨૨.

બુદ્ધગુરુસુક્કા તિન્નિ વિ, દસમમ્મિ હંવંતિ કજ્જસિદ્ધિકરા ।

સસિસણિઓ મજ્ઞત્યા, અસુહા રવિમંગલા દુન્નિ ॥૧૨૩॥

દશમે સ્થાને રહેલા યુધ, શુરુ અને શુક એ ત્રણે કાર્યની સિદ્ધિ કરનારા છે, ચંદ્ર અને શનિ મધ્યમ છે. અને રવિ તથા મંગળ એ બે અશુભ છે. ૧૨૩.

સૂરાઈયા સત્ત વિ, ફક્કારસગા ડ કજ્જસિદ્ધિકરા ।

વારસમા પુણ સવ્વે, વિન્નેયા અત્થહાણિકરા ॥૧૨૪॥

રવિ વિગેરે સાતે અહો અગિયારમા હોય તો કાર્યની સિદ્ધિ કરનારા છે, અને બારમે સ્થાને હોય તો તે સર્વે કાર્યની હાનિ કરનારા છે. ૧૨૪.

હવે રવિ વિગેરે સાતે અહોના શુભ સ્થાનનો સંગ્રહ અતુલ્ય છે.—

છટ્ઠે દુગે અ છટ્ઠે, આઈમ પળ દસમયમ્મિ અતિ અટ્ઠે ।

ચઠ નવ દસગે તિ છગે, સવ્વેગારે ન વારસમે ॥૧૨૫॥

રવિ છટ્ઠે સ્થાને હોય તો સારો છે, ચંદ્ર બીજે સ્થાને, મંગળ છટ્ઠે સ્થાને; યુધ પહેલાં પાંચ એટલે પહેલે, બીજે, ત્રીજે; ચોથે, પાંચમે અને દશમે, શુરુ ત્રીજું અને આઠમું મૂકીને અર્થાત્ પહેલે, બીજે, ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે, સાતમે, નવમે અને દશમે સ્થાને શુભ, શુક ચોથે, નવમે, અને દશમે અને શનિ ત્રીજે અને છટ્ઠે સારો છે. સર્વે અહો અગિયારમે સ્થાને સારા છે અને બારમે સ્થાને અશુભ છે. ૧૨૫.

અથવા

અહવા ફગ દુગ ચઠ પંચ, નવમ દસમા સુહા સોમા ।

કૂરા છટ્ઠા ચંદો, વીઓ સવ્વે વિ ફકારા ॥૧૨૬॥

અથવા તો સૌમ્ય અહો (ચંદ્ર, યુધ, શુરુ, શુક) પહેલે, બીજે, ચોથે, પાંચમે, નવમે અને દશમે સ્થાને શુભ છે. કૂર અહો (રવિ, શનિ, મંગળ) છટ્ઠે સ્થાને શુભ છે, ચંદ્ર બીજે સ્થાને શુભ છે, તથા સર્વે અહો અગિયારમે સ્થાને શુભ છે. ૧૨૬.

ફય વિંવપહટ્ઠા, સુરિટ્ઠવળ રાયામિસેઅ વીવાહે ।

અન્ને વિ ય સુહકજ્જેહું, કુણ્ડલિયા કજ્જસિદ્ધિકરા ॥૧૨૭॥

આ પ્રમાણેની કુંડળી બિંબ પ્રતિષ્ઠા, સુરિપદની સ્થાપના, રાજ્યાભિષેક, વિવાહ અને બીજાં પશુ શુભ કાર્યોમાં કાર્યની સિદ્ધિ કરનારી છે. ૧૨૭.

જઈ પુળ તુરિયં કજ્જં, હવિજ્જ લગ્ગં ન લન્નમ્ સુદ્ધં ।

તો ધુવપયચ્છાયાઈ, નિચ્ચં લગ્ગં ગહેયવ્વં ॥૧૨૮॥

બે કદાચ શીઘ્રતાથી કાર્ય કરવું હોય અને શુદ્ધ લગ્ન ન મળવું હોય તો ધુવ અને પદછાયાદિઠે કરીને હંમેશવતું લગ્ન અહણ્ય કરવું. ૧૨૮.

તિરિયં ઠિયમ્મિ ધુવણ, કરિજ્જ દિક્ખા પદ્દટ્ઠમાદ્ધયં ।

ડઢ્ઢિટ્ઠયમ્મિ તમ્મિ ય, કુણ્ણ ઘયારોવળપ્પમુહં ॥૧૨૯॥

ધ્રુવને તિરછો (આડો) રાખીને દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાદિક કાર્ય કરવાં, અને તે ધ્રુવ ભિર્ધ્વ (ભિલો) રહ્યો હોય તો ધ્વજારોપણ આદિ કાર્ય કરવાં. ૧૨૬.

॥ इति ध्रुव लग्नं ॥

तणुछायाइपयाई, सणिससिमुक्केसु अद्वनव लिज्जा ।

अट्ठ बुहे नव भोमे, सत्तिकारस गुरुवीसु ॥१३०॥

શનિ, સોમ અને શુક્રવારે શરીરની છાયાનાં સાડા આઠ પગલાં લેવાં, બુધવારે આઠ, મંગળવારે નવ, ગુરુવારે સાત અને રવિવારે અગિયાર પગલાં લેવાં. તે વખતે શુભ કાર્ય કરવું. ૧૩૦.

एयं छायालग्नं, बुहेहि सञ्चुत्तमं समक्खायं ।

सञ्चविसुद्धे वि दिणे, सुहावहं सञ्चकज्जेसु ॥१३१॥

આ છાયા લગ્નને વિદ્વાનોએ સર્વોત્તમ કહ્યું છે, અને સર્વ વિશુદ્ધ દિવસે પણ આ લગ્ન સર્વ કાર્યમાં સુખપ્રદ છે. ૧૩૧.

इय सुंदरे वि लग्ने, सुहसउणवलेण कणसु किच्चाई ।

अहव निमित्तवलेणं, वयणमिणं हारिमहं ति ॥१३२॥

આ પ્રમાણે સુંદર લગ્નને વિષે પણ શુભ શકુનના બળે કરીને અથવા શુભ નિમિત્તના બળે કરીને કાર્યો કરવાં. એ પ્રમાણે ઔદસે ચુમાળીશ અથકર્તા શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ મહારાજનું વચન છે. ૧૩૨.

इय तिविहसुद्धिजुत्तं, तीए विउत्तं च संसियं लग्नं ।

जं किंचि इह अजुत्तं, जुत्तं सोहितु तं विउसा ॥१३३॥

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિથી યુક્ત તથા ત્રણ અશુદ્ધિથી વિયુક્ત (રહિત) બોલું લગ્ન કહ્યું. અહીં જે કાઈ અયોગ્ય કત્તું હોય તે વિદ્વાનોએ શોધવું. ૧૩૩.

॥ इति श्रीहारिमद्रीयं लग्नशुद्धिप्रकरणम् ॥

અથ રત્નશેખરસૂરિ વિરચિત

દિનશુદ્ધિ:

જોઈમયં જોઈગુરું, વીરં નમિઝગ જોઈદીવાઓ ।

દિનશુદ્ધિ દીવિઝમિળં, પયઢત્થં ચેવ પયઢેમિ ॥૧॥

ન્યોતિષમથ અને ન્યોતિષના શુરુરૂપ શ્રી મહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને ન્યોતિષરૂપી હીવા થકી આ પ્રગટ અર્થવાળા દિનશુદ્ધિ નામના દીપકને હું પ્રગટ કરું છું. ૧.

પ્રથમ વારના અધિપતિઓને તથા તેની સૌમ્ય વિગેરે સંજ્ઞાને કહે છે.

રવિચંદ્રમોમ્બુદ્ધગુરુ—સુક્તસળીયા કમેળ દિનનાહા ।

ચં સુ ગુ સોમા મં સ ર—કૂરાય બુદ્ધો સહાયસમો ॥૨॥

રવિ, ચંદ્ર, ભૌમ, યુધ, શુરુ, શુક અને શનિ એ અતુકમે વારના સ્વામી છે. તેમાં ચંદ્ર, શુક અને શુરુ એ ત્રણ સૌમ્ય છે. મંગળ, શનિ અને રવિ એ ત્રણ ક્રૂર છે, તથા યુધ સહાયની જેવો છે, એટલે કે સૌમ્ય અહ સાથે રહ્યો હોય તો સૌમ્ય છે, અને ક્રૂર સાથે રહ્યો હોય તો ક્રૂર છે. તથા એકલો જ હોય તો તે સૌમ્ય જ છે. ૨.

હવે વારને વિષે હોરાઓને કહે છે,—

ચં સ ગુ મં ર સુ બુ વલય—કમસો દિંનવારમાહ ડ કિચ્ચા ।

સદ્વહી દોમાળા, હોરાહિવ પુન્નફલજનયા ॥૩॥

અહીં ધડીની એક હોરા હોવાથી એક રાત્રિ દિવસમાં ચોવીસ હોરા આવે છે. તે હોરાઓના સ્વામી આ પ્રમાણે છે—ચંદ્ર, શનિ, શુરુ, મંગળ, રવિ, શુક અને યુધ આ વલયાકારના અતુકમથી દિવસના વારને પ્રથમ કરીને અહીં ધડીના પ્રમાણવાળો હોરાના અધિપતિઓ છે, એટલે કે સોમવારે પહેલી હોરા ચંદ્રની, બીજી શનિની, ત્રીજી શુરુની, ચોથી મંગળની, પાંચમી રવિની; છઠ્ઠી શુકની અને સાતમી યુધની. પછી આઠમી ચંદ્રની, નવમી શનિની એમ અતુકમે ચોવીસે હોરાના સ્વામીઓ બાણુવા. એ જ રીતે શનિવારે પહેલી હોરા શનિની, બીજી શુરુની, ત્રીજી મંગળની એમ ગણતાં સાતમી ચંદ્રની, પછી ફરીને આઠમી શનિની વિગેરે. એ રીતે જે દિવસે જે વાર હોય તે વારના નામની પહેલી હોરા ગણીને ત્યારપછીના આ વલયમાં ગણાવેલા અતુકમે સ્વામીઓ બાણુવા. આ હોરાના સ્વામીઓ વારના પૂર્ણ ફળને આપવારા છે, એટલે કે સૌમ્ય અહનો વાર અને સૌમ્ય અહની હોરા એ બંનેમાં કરેલું કાર્ય સંપૂર્ણ શુભ ફળ આપે છે. (હોરાનો અધિપતિ સારો ન હોય તો વારછં ફળ $\frac{3}{4}$ મળે છે, એમ અન્ય અન્થોમાં કહ્યું છે.) ૩.

હવે વારની પ્રવૃત્તિ ક્યારે થાય છે ? તે કહે છે.—

વિચ્છિન્નકુંભાદિતિ, નિસિમુહિ વિસધણુહિ કક્કિતુલિમજ્જે ।

મકરમિહુણ કન્નસિંહે, નિસિ અંતે સંકમહ વારો ॥૪॥

વૃશ્ચિક અને કુંભાદિક ત્રણ એટલે કુંભ; મીન અને મેષ. આ ચાર સંક્રાંતિમાં વારની પ્રવૃત્તિ રાત્રિના પ્રારંભે થાય છે. વૃષ, ધન કર્ક અને તુલા એ ચાર સંક્રાંતિમાં રાત્રિના મધ્ય ભાગે વારની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તથા મકર, મિથુન, કન્યા અને સિંહ એ ચાર સંક્રાંતિમાં રાત્રિને અંતે વાર પ્રવર્તે છે. ૪.

હવે વારને આશ્રીને સુવેળાને કહે છે.—

ચતુષ્ઠિહિ સુવેલા ઇગ દો છચ્ચ સૂરે,

પણ ઇગ અહ સોમે અટ્ટ ચઠ્ઠ સત્ત મોમે ।

છ તિઅ અહ બુહમી પંચ દો સત્ત જીવે,

છ અહિગ ચઠ્ઠ સુકે તિન્નિ સત્તટ્ટ પંચ ॥૫॥

રવિવારે પહેલું, બીજું અને છઠ્ઠું એ ત્રણ ચોથડીયાં સુવેળા કહેવાય છે, સોમવારે પાંચમું, પહેલું અને આઠમું ચોથડીયું સુવેળા છે, મંગળવારે આઠમું; ચોથું અને સાતમું, બુધવારે છઠ્ઠું, ત્રીજું અને આઠમું; શુક્રવારે પાંચમું, બીજું અને સાતમું; શુક્રવારે છઠ્ઠું, આઠમું, પહેલું અને ચોથું; તથા શનિવારે ત્રીજું, સાતમું, આઠમું અને પાંચમું ચોથડીયું સુવેળા છે. ૫.

હવે કુલિક, કંટક, ઉપકુલિક તથા કાળવેળાને કહે છે.—

રવિબુહસુકા સચ્ચ, હાયંતા કુલિઅ કંટ ડવકુલિઆ ।

અહ તિ છ ઇગ ચઠ્ઠ સગ દો, સૂરાસુ કાલવેલાઓ ॥૬॥

રવિવારે સાતમો અર્ધપ્રહર (ચોથડીયું) કુલિક યોગ કહેવાય છે, બુધવારે સાતમો અર્ધપ્રહર કંટક યોગ કહેવાય છે. અને શુક્રવારે સાતમો અર્ધપ્રહર ઉપકુલિક યોગ કહેવાય છે. ત્યારપછીના વારે એક એક અર્ધપ્રહરની હાનિ કરીને કુલિક, કંટક અને ઉપકુલિક યોગ કહેવા. તે નીચેના યંત્રથી જાણવા.

યોગ	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક	શનિ	
કુલિક	૭	૬	૫	૪	૩	૨	૧	અર્ધપ્રહર
કંટક	૮	૭	૬	૫	૪	૩	૨	અર્ધપ્રહર
ઉપકુલિક	૯	૮	૭	૬	૫	૪	૩	અર્ધપ્રહર

રવિવારે આઠમો અર્ધપ્રહર કાળવેળા કહેવાય છે, સોમવારે ત્રીજો અર્ધપ્રહર, મંગળવારે છઠ્ઠો, બુધવારે પહેલો, ગુરુવારે ચોથો, શુક્રવારે સાતમો અને શનિવારે બીજો અર્ધપ્રહર કાળવેળા કહેવાય છે. ૬.

હવે વર્ત્ય અર્ધપ્રહર તથા ગમનાદિકમાં વર્ત્ય દિશાને કહે છે.—

તા ચરજુઅ અદ્વપહરા, તેસિં સોલહદુતી સદુઅગચરુ ।

ચરસદ્દટી મજ્જપલા, હેયા પુન્વાર દિસિ છદ્દટી ॥૭॥

ઉપર કહેલી કાળવેળામાં આર લેખીએ તો તે વર્ત્ય અર્ધપ્રહર થાય છે. અને તે વર્ત્ય અર્ધપ્રહરના મધ્યના રવિવારથી અનુક્રમે સોળ, આઠ, બત્રીશ, બે, એક, ચાર અને ચોસઠ પળો પૂર્વાદિક છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ યાત્રાદિકમાં વર્તવા યોગ્ય છે. તે નીચેના યંત્રથી બાણુ. ૭.

	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ	
કાળવેળા	૮	૭	૬	૫	૪	૩	૨	
વર્ત્ય અર્ધપ્રહર	૪	૭	૨	૫	૮	૩	૬	
અર્ધપ્રહરન મધ્ય પળો	૧૬	૮	૩૨	૨	૧	૪	૬૪	અર્ધપ્રહર.
યાત્રાદિકમાં વર્તવા	પૂર્વ	વાયવ્ય	દક્ષિણ	ઉશાન	પશ્ચિમ	અગ્નિ	ઉત્તર	

॥ इति वाराः ॥

હવે તિથિદ્વાર કહે છે. તેમાં પ્રથમ તિથિઓનાં નંદાદિક નામો કહે છે.—

નંદા મદ્દા ય જયા, રિક્તા પુન્ના ય તિહિ સનામફલા ।

પદિવહ છદ્દટિ હમારસિ, પમુહા ડ કમેળ નાયવ્વા ॥૮॥

નંદા, ભદ્રા, જ્યા, રિક્તા અને પૂર્ણા એ નામની તિથિઓ પોતાનાં નામને સદશ ફળ આપનારી છે. તેમાં પડવો, છક્ર અને અગ્નિચારણ એ નંદા કહેવાય છે. એ જ અનુક્રમે ભદ્રાદિક સંજ્ઞા પણ બાણવી. તે યંત્રથી બાણવી. ૮.

	નંદા	ભદ્રા	જ્યા	રિક્તા	પૂર્ણા
તિથિ	૧	૨	૩	૪	૫
તિથિ	૬	૭	૮	૯	૧૦
તિથિ	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫

“પહેલા શ્રીમાન્ ચંદ્ર કુળને વિષે શ્રી જયચંદ્ર નામના ગુરુ (આચાર્ય) ઉત્પન્ન થયા હતા કે જેઓ તીવ્ર તપ વડે તપાચાર્યની ખ્યાતિ પામ્યા હતા તેમના વંશમાં મોટા પ્રભાવવાળા શ્રી વરદેવ સુંદર નામના ગુરુ (આચાર્ય) થયા અને, તેની પાટડૂપી ઉદ્યા-ગળ પર્વતના શિખર ઉપર શ્રી સોમસુંદર નામના ગુરુ નવીન સૂર્ય રૂપ થયા.” કારણ કે—

“માનોર્ભાનુશતાનિ ષોઢશ લસન્ત્યેકત્ર માસ્યાશ્વિને,
યચ્છિષ્યાસ્તુ તતોઽધિકા અપિ મહીમુદ્ધોતયન્તે સદા ।
તસ્યાહં ચરણાવુપાસિધિ ચિરં શ્રીમત્પાગચ્છપ-
ક્ષોણીવિશ્રુતસોમસુન્દરગુરોશ્ચારિત્રિચ્છદામણેઃ ॥૫૧॥”

“સૂર્યને માત્ર એક આશ્વિન માસમાં જ સોળસો કિરણો વિલાસ પામે છે, પરંતુ જેમના તેથી પણ વધારે શિષ્યો નિરંતર પૃથ્વીને ઉદ્યોત કરે છે તે સાધુઓમાં ચૂદામણિ સમાન, શ્રીતપાગચ્છના નાયક અને પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયેલા શ્રીસોમસુંદર ગુરુના જે ગરજોની મેં ચિરકાળ સેવા કરી છે.”

“મારિયેન નિવારિતાઽસુરકૃતા સંઘ્રઞ્ય શાન્તિસ્તર્વ,
સૂરિઃ શ્રીમુનિસુન્દરામિષ્ઠગુરુર્દીક્ષાગુરુઃ સૈષ મે ।
યસ્ય દ્વયામસરસ્વતીતિવિરુદ્ધં વિખ્યાતમુર્વીતલે,
ગુર્વી શ્રીજયચન્દ્રસૂરિગુરુપ્યાધાત્મસત્તિ સ મે ॥૬૧॥”

“જેમણે અસુરે ઉત્પન્ન કરેલી મરકી શાંતિસ્તવ રચીને નિવારી તેઓ આ શ્રી મુનિ-સુંદર સૂરિ નામના ગુરુ મારા દીક્ષાગુરુ છે. તથા જેમણે ‘દ્વયામ-કાળી સરસ્વતી નામનું’ બિરુદ્ધ પૃથ્વી પર પ્રસિદ્ધ છે તે શ્રી જયચંદ્ર સૂરિ નામના ગુરુએ પણ મારા પર મોટી પ્રસન્નતા ધારણ કરી છે.”

“સામ્પ્રતં તુ જયન્તિ શ્રી-રત્નશેષરસ્રયઃ ।
નાનાગ્રન્થકૃતસ્તેઽપિ, પૂર્વાચાર્યાનુકારિણઃ ॥૭૧॥”

“હમણાં તો પૂર્વના આચાર્યોની સદૃશ તથા વિવિધ ગ્રંથોને રચનાશ તેઓ પ્રસિદ્ધ શ્રી રત્નશેષર નામના સૂરિ જયવંતા વર્તે છે.”

“ઘ્તાનાચાર્યહર્યશ્ચાન્, પ્રત્યક્ષાનિવ ગૌતમાન્ ।
વીતમાયં સ્તુવે સ્ફીત-શ્રીતપાગચ્છનાયકાન્ ॥૮૧॥”

“જાણે પ્રત્યક્ષ ગૌતમ સ્વામી જ હોય એવા અને આચાર્યોની મધ્યે સિંહ સમાન આ વૃદ્ધિ પામેલા શ્રી તપાગચ્છના નાયકોની હું નિષ્કપટપણે સ્તુતિ કરું છું.”
વળી—

“एकोऽप्यनेकशिष्याणां, यश्चित्ताब्जान्यबोधयत् ।
तं श्रीचारित्ररत्नं भो !, नमोरत्नसमं स्तुमः ॥९१॥”

“બેણુ એકલાએ જ અનેક શિષ્યોનાં ચિતરૂપી કમળો વિકસિત કર્યાં છે તે, સૂર્ય સમાન શ્રી ચારિત્રરત્નને અમે સ્તવીએ છીએ.”

“ચિન્મયાનાં મયાડમીષા-મૃપીણાં સુપ્રસાદતઃ ।

હેમહંસાભિધાનેન, વાચનાચાર્યતાયુજા ॥૧૦॥

શ્રીમદ્વિક્રમવત્સરે મનુતિથૌ ૧૫૧૪ શુક્લદ્વિતીયાતિથૌ,

નક્ષત્રે ગુરુદૈવતે ગુરુદિને માસે શુચૌ સુન્દરે ।

આશાપલ્લિપુરે પુરઃ પ્રતિનિધેઃ શ્રીમદ્ગુણાદિપ્રમો-

ર્ગ્ન્યઃ સૈવ સમર્થિતઃ પ્રથયતાદાદ્યં પુમર્થ સતામ્ ॥૧૧॥”

“જ્ઞાનવાળા આ ઋષિઓ (મુનિઓ)ની અત્યંત કૃપાથી હેમહંસ નામના મેં વાચના-આર્યે શ્રીમદ્વિક્રમ સંવત ૧૫૧૪ ના સુદર એવા અષાઢ માસમાં શુક્લ પક્ષની બીજ ને શુરુવારે પુષ્ય નક્ષત્રમાં આશાપલ્લિ નામના નગરમાં શ્રી ગુણાદિ પ્રભુની પ્રતિમાની પાસે આ ગ્રંથ રચ્યો છે, તે સત્પુરુષોના પહેલા પુરુષાર્થ-ધર્મનો વિસ્તાર કરે.”

“इति श्री तपागच्छपुरन्दरश्रीसोमसुन्दर स्वरि श्री मुनिसुन्दर स्वरि श्री जयचन्द्र स्वरि प्रमुख श्री गुरु साम्प्रत विजयमान श्री गच्छनायक श्री रत्नशेखर-स्वरि चरण कमल सेविना महोपाध्याय श्री चारित्ररत्नगणिप्रसादप्राप्तविद्यालवेन वाचनाचार्य श्री हेमहंसगणिना स्वपरोपकाराय संवत् १५१४ वर्षे अषाढ शुक्ल द्वितीयायां निर्मितमिदं सुधीश्रृंगाराख्यं श्री आरंभसिद्धिवातिकं सर्वथा सावद्यवचन-विरतैः सुविहिताचार्यवर्यैर्वान्यमानं चिरं नन्दातात् ॥”

આ પ્રમાણે શ્રી તપાગચ્છના ઇન્દ્ર શ્રી સોમસુન્દર સૂરિ, શ્રી મુનિસુન્દર સૂરિ, શ્રી જયચન્દ્ર સૂરિ વિગેરે શ્રી ગુરુ મહારાજાઓ અને હાલમાં વિજય પામતા શ્રી ગચ્છનાયક શ્રી રત્નશેખર સૂરિના ચરણ કમળને સેવતા અને મહોપાધ્યાય શ્રી ચારિત્રરત્ન ગણિના પ્રસાદથી જેને વિદ્યાનો લેશ પ્રાપ્ત થયો છે એવા વાચનાઆર્ય શ્રી હેમહંસગણિએ સ્વ-પરના ઉપકાર માટે સંવત ૧૫૧૪ આષાઢ સુદિ બીજને દિવસે રચેલું આ સુધીશ્રૃંગાર નામનું આરંભસિદ્ધિનું વાર્તિક સર્વથા પ્રકારે સાવધ વચનથી વિરતિ પામેલા શ્રેષ્ઠ-સુવિહીતા-આર્યેએ વંચાતું ચિરકાળ આનંદ પામે.

હવે ગ્રંથકાર પોતાના અભિપ્રાયને પ્રગટ કરે છે.--

૧. “विद्यारम्भतपःक्रियाप्रभृतिकप्रारम्भवर्ज समे-

ડ્યારમ્મા અણુમાઃ શુભાશ્ચ નિયતં સાવધતાદૂષિતાઃ ।

સર્વારમ્ભવિધેશ્ચ સિદ્ધિકરણાદારમ્ભસિદ્ધ્યાહ્વયો,

ગ્રન્થોડયં તત્ત એવ ચાપ્રકટનાયોગ્યો વિશૂક્તાત્મસુ ॥૧॥”

‘વિદ્યારંભ અને તપસ્યાની ક્રિયા વિજેરે આરંભોને વર્ણને ખીજા સર્વે શુભ અને અશુભ આરંભો અવસ્થા પાપ વ્યાપાર બડે દોષ પામેલા જ છે, તેથી કરીને જ સર્વે આરંભોની સિદ્ધિ કરવાથી આ આરંભસિદ્ધિ નામનો અર્થ નિર્દય હૃદયવાળા મનુષ્યો પાસે પ્રગટ કરવો યોગ્ય નથી.’”

“યેન શ્રીપ્રશ્નસોમસુન્દરગુરોઃ કાલે કલૌ જઙ્ગમ-
શ્રીમત્તીર્થંકરસ્ય ચારુ સુચિરં સેવા કૃતા તસ્ય મે ।
एतज्ज्योतिषवार्तिकप्रणयनं नो युज्यते सर्वथा,
ग्रन्थोऽयं तदपीह येन विधिना जातस्तदाकर्ष्यताम् ॥२॥ ”

“આ કલિકાળને વિષે જંગમ તીર્થંકર રૂપ પૂજ્ય શ્રી સોમશુન્દર ગુરુની જેણે સારી રીતે ચિર કાળ સુધી સેવા કરી છે એવા મારે આ જ્યોતિષ શાસ્ત્રના વાર્તિકની રચના કરવી એ સર્વથા પ્રકારે યોગ્ય નથી, તો પણ આ અર્થ જે વિધિએ કરીને ઉત્પન્ન થયો છે તે સાંભળો.”

“केचित्केचिदपि क्वचित्क्वचिदपि ग्रन्थे विशेषा मया,
दृष्टा ज्योतिषगोचराः किल समुक्तेतुं च ते चिन्तिताः ।
प्रक्रान्तश्च समुच्चयो रचयितुं संवर्धमानः पुनः,
सोऽयैरेव शूनैः शूनैः समभवद् ग्रन्थानुरूपाकृतिः ॥३॥ ”

“જ્યોતિષ સંબંધી કેટલાક વિશેષો કેઈક અર્થમાં તથા કેટલાક વિશેષો ખીજા કેઈક અર્થમાં મેં જોયા અને તે વિશેષોને એકત્ર કરવાનો મેં વિચાર કર્યો, અને પછી સમૂહ-રૂપ કરવાનો આરંભ કર્યો, ત્યારે તે અર્થ બડે વૃદ્ધિ પામીને ધીમે ધીમે એક અર્થને આકારે થઈ ગયો.”

“प्राप्तः सोऽयमचिन्तितामपि यदा ग्रन्थस्य रीतिं तदा,
चित्तेऽचिन्ति मया धिया निपुणया सम्यग्विचार्यायतिम् ।
निःशूकैर्यतिमिस्तथा गृहिमिरप्यादास्यतेऽसौ यदा,
सावद्यप्रयितेर्वताधिकरणं संपत्स्यतेऽलं तदा ॥४॥ ”

“જ્યારે આ અર્થ નહીં ચિંતવેલી અર્થની પદ્ધતિ (આકાર) ને પામ્યો ત્યારે મેં ચિત્તમાં નિપુણ બુદ્ધિથી સારી રીતે પરિણામ (ઉત્તર કાળ) નો વિચાર કર્યો કે નિઃશૂક એવા સુનિઓ તથા ગૃહસ્થીઓ જ્યારે આ અર્થ અડલુ કરશે ત્યારે આ અર્થ સાવધના વિસ્તાર (સમૂહ) ના અધિકરણને અત્યંત પામશે એ ખેદકારક છે

“तेनैतस्य जलावमज्जनविधिग्रन्थस्य निर्माप्यते,
नोत्सर्पत्यधिकाधिकाधिकरणस्फातिर्यथाऽस्मादिति ।
तत्कर्तुं तु न शक्यते स विविधग्रन्थोज्ज्वल्यता हता,
ग्रन्थेऽत्र स्थितिमावहन्तु कथमप्येते विशेषा इति ॥५॥ ”

“તેથી કરીને આ અંશનો જળને વિષે મનજનવિધિ કરું કે જેથી કરીને આ અંશ થકી અધિકાધિક અધિકરણની વૃદ્ધિ ન થાય, પરંતુ તેમ કરવું પણ શક્ય નથી, કારણ કે આ વિષયો વિવિધ અંશોમાંથી ઉંછ વૃત્તિઓ કરીને એકત્ર કરેલા છે, તેથી આ વિશેષો કોઈપણ પ્રકારે આ અંશમાં જ સ્થિતિને કરો.”

“एतस्मादभिसन्धितः परिहृताम्भोमज्जनः सज्जनाः,
सोऽयं ग्रन्थ उपागमत्करतले युष्माकमायुष्मताम् ।

सत्याप्योऽथ तथा कथञ्चन यथाऽऽरम्भप्रथाकारणं,
धर्म्याणामपि कर्मणां प्रणयने जात्वेष नो जायते ॥६॥”

“હું મનજનો ! આ અભિપ્રાયથી ત્યાગ કર્યું” છે જળને વિષે મનજન જેતું એવો આ અંશ તમારા આયુષ્યવંતના હાથમાં પ્રાપ્ત થયો છે. તેથી કોઈ પણ રીતે તથા પ્રકારે આ અંશ સફળ કરવો કે જેથી કોઈ પણ વખત આ અંશ ધર્મ સંબંધી કાર્યો કરવામાં પણ આરંભના વિસ્તારનું કારણ ન થાય.

“खड्गः खण्डनहेतवे खलजनस्यादीयते धीयते,
नो सम्यग्यदि सोऽपि सौवर्घनिकोच्छेदाय तज्जायते ।

वेतालोऽपि विधेयतामपि गतौ यत्रापि तत्रापि चेत्,
संयोज्येत यथा तथा ननु तदा स्वं साधकं वाचते ॥७॥

एवं ज्योतिषशास्त्रमेतदखिलं सावद्यसज्जात्मनां,
चैत्यादेरपि चेन्मुहूर्त्तकથने व्यापार्यते साधुभिः ।

तत्तेषामनवद्यसाधणमयं याति व્રતं सर्वथा,
लिप्यन्तेऽपि च पातकेन महता તે શાસ્ત્રકર્તા સમમ્ ॥૮॥”

“ખળ પુરુષોના નાશને માટે ખડ્ગ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. તેને બે સારી રીતે ધારણ ન કર્યું હોય તો તે પણ પોતાના સ્વામી (ધારણ કરનાર)ના જ નાશને માટે થાય છે. વળી વશ થયેલો પણ વેત્રાળ બે જ્યાં ત્યાં (જે તે કાર્યમાં) જેમ તેમ બેઠવામાં આવે તો તે પોતાના સાધકને બાધ (ખીડા) કરે છે. તે જ રીતે આ સમગ્ર જ્યોતિષ-શાસ્ત્ર બે સાવધ વ્યાપારમાં સભજ થયેલા ગૃહસ્થીઓને ચૈત્યાદિકનાં મુહૂર્ત કહેવામાં પણ સાધુઓએ વ્યાપાર કરાય તો તેઓનું સત્ય ભાષણમય ખીનું જત સર્વથા પ્રકારે નાશ પામે છે અને તેઓ શાસ્ત્રકાર સહિત મોટા પાપ વડે પણ લીંપાય છે.”

“नन्वेवं यदि जैनचैत्यरचनाश्रीतीर्थयात्रादिनः,
पुण्यस्यापि मुहूर्त्तमात्रमृषिभिर्नो देयमित्युच्यते ।
तत्पुण्योपचयः कथं नु भविता गार्हस्थ्यभार्जा नृणां,
नानाग्रामनिवासिनामथ यतेः स्यात्पुण्यलाभः कथम् ॥९॥”

“આહી કોઈ શંકા કરે કે-એ જીનેશ્વરનું ચૈત્ય બનાવવું, તીર્થયાત્રા કરવી વિગેરે પુણ્ય કાર્યનું મુહુર્ત માત્ર પણ સાધુઓએ ન દેવું એમ તમારા વડે કહેવાય છે. તો શિન્ન શિન્ન બાએમાં વસનાર ગૃહસ્થાશ્રમી માણસોને પુણ્યની વૃદ્ધિ શી રીતે થશે ? અને સાધુને પણ પુણ્યનો લાભ શી રીતે થાય ?” ઉત્તર.--

“પુણ્યં સ્યાદનુમોદનૈવ યતિનાં ચૈત્યાદિનિર્માણે,
મૌહૂર્તાઃ પુનરર્પયન્તિ ગૃહિણામુદ્ગાહનાદાવિવ ।

ચૈત્યાણ્ણેઽપિ મુહૂર્તમદ્ભુતતરં સંવાદમેષાં પુન-

ર્જ્યોતિર્જ્ઞાં યતયો દિશ્યન્ત્યશ્ચિલમપ્યેવં સુયુક્તં ભવેત્ ॥૧૦॥”

“ચૈત્યાદિકે કરાવવામાં થતીઓને અનુમોદના વડે જ પુણ્ય થાય છે, પરંતુ ગૃહસ્થી-ઓને વિવાહાદિકની જેમ ચૈત્યાદિકને વિષે પણ અત્યંત અફૂલ (શુભ) સુહૃત્ તે બેશીઓ જ આપે છે. કિંતુ એ બેશીઓના સમગ્ર સંવાદને બ્યેતિષ બાબુનાર થતીઓ બતાવી શકે છે. આ રીતે કરવાથી સર્વ સુકૃતિયુક્ત થાય છે.

“एवं सत्यपि कर्मगौरववशाद्यः पातकामीलुक्,
शास्त्रस्यास्य बलेन वक्ष्यति जने मूढो मुहूर्तादिकम् ।

तस्यैवैतद्वचं पतिष्यति शिरस्यारम्भसंभारजं,
नैतद्ग्रन्थविधायिनस्तु मम तत्संबन्धलेशोऽपि हि ॥११॥”

“આમ છતાં પણ ભારે કર્મના વશથી પાપના ભય રહિત જે કોઈ મૂઢ (યતિ) આ શાસ્ત્રના બળે કરીને લોકમાં સુહૃત્તાદિકને કહેશે તો આરંભના સમુદ્ધથી ઉત્પન્ન થતું આ પાપ તેના જ મસ્તક પર પડશે, પરંતુ આ ગ્રંથના કરનાર અને તે પાપના અથવા આરંભના સંબંધનો લેશ પણ નથી.

“तस्माच्चत्तमिदं वदामि तदिदं शास्त्रं रहो भण्यतां,
शिष्याणामपि भाष्यतामवगतास्ते चेदवाङ्गीरवः ।

पर्यायान् परिवर्षयन्तु च बुधाः सर्वेऽपि बोधस्य ते,
यस्मात्કેવલમેતદેવ હિ ફલં મેઽમીષ્ટમેતત્કૃતેઃ ॥૧૨॥”

“તેથી હું આ રહસ્યને કહું છું કે-આ શાસ્ત્ર એકાંતમાં વાંચી-ભણી, તથા પોતાના શિષ્યોને પણ એ તેમને પાપથી બીડુ બાણથી હોય તો મુગેથી લણાવે. અને તે સર્વે પંડિતો જ્ઞાનના પથોથીને વૃદ્ધિ પમાડે, કારણ આ કૃતિનું માત્ર એ જ ફળ અને ઇષ્ટ છે.” તેથી કરીને-

“જ્ઞાનાંશોપચયૈકપેશ્વલફલપ્રસ્ફુર્તયે વાર્તિકં,
કુર્વાણેન મયા શ્રુમાશ્વવશાયત્પુણ્યકર્માર્જિતમ્ ।

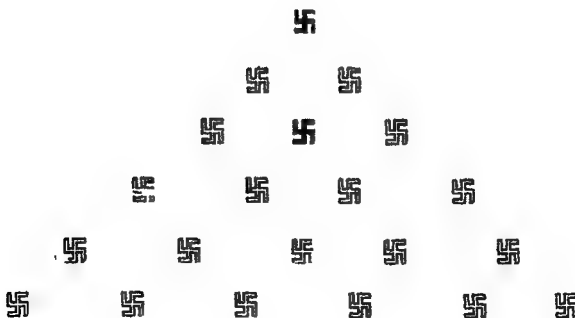
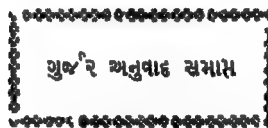
દિષ્ટ્યા તેન મહે મહે મહેતુ મે સજ્ઞાનલાભોદયો,
યસ્માદ્ભુતધામ શાશ્વતચિદાનન્દં પદં પ્રાપ્યતે ॥૧૩॥ ”

“જ્ઞાનના પર્યાયીની વૃદ્ધિ રૂપ સુંદર રૂઢીની સ્ફૂર્તિને માટે જ આ વાર્તિકને રચતાં મેં શુભ પરિણામના વશથી જે કાંઈ યુષ્ય કર્મ ઉપાર્જન કયું હોય તે યુષ્ય વડે મને ભવ ભવને વિષે સત્ જ્ઞાનના લાભનો ઉદય થયો, કે જે જ્ઞાનથી અદ્વિતીય ધામવાળું શાશ્વતું ચિદાનંદ (મોક્ષ) પદ મને પ્રાપ્ત થાય.”

આ પ્રમાણે અચક્રારના પોતાના અભિપ્રાયને સુચવનારાં આ કાવ્યો (શ્લોકોને) વાંચીને તત્ત્વજ્ઞાનોઓએ ઉપદેશ કરેલા માર્ગના અનુષ્ઠાન માટે ચતન કરવો. ઇતિ શમ્.

॥ હમિ પ્રણસ્તિઃ ॥

॥ ઇતિ આરંભસિદ્ધિઃ સટીકા સમાપ્તા ॥

શ્રી હરિશ્ચંદ્રાચાર્ય કૃત

લગ્નશુદ્ધિ:

અવિતહસચ્ચાણસં, નમિઓ ચોવીસમં જિણવરેસં ।

વુચ્છામિ સમાસેણં, લગ્નં મુગુરુવણેણં ॥૧॥

જેનો સર્વ આદેશ સત્ય છે એવા શ્રી ચોવીસમા જિનેશ્વરને નમીને સદ્ગુરુના ઉપદેશથી સંક્ષેપમાં લગ્નની શુદ્ધિ કરું છું ૧.

કજ્જં કુળંતયાણં, સુહાવહો જોહસમ્મિ જો મળિઓ ।

કાલવિસેસો લગ્નં, કજ્જં પુણ વહુવિહં જહ વિ ॥૨॥

તહ વિ હુ ઇહ લોગુચર-દિક્ખોવઠાવણાપહટ્ઠાઓ ।

અહિગિચ્છ લગ્નસુદ્ધિ, મળિજ્ઞમાણં નિસામેહ ॥૩॥

કાર્ય કરનારને માટે જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં જે કાળ વિશેષ સુખકારક કહેલો છે તે લગ્ન કહેવાય છે. જે કે કાર્ય ઘણા પ્રકારનાં છે, તેા પણ અહીં દીક્ષા, ઉપસ્થાપના અને પ્રતિષ્ઠા એ ત્રણ લોકોત્તર કાર્યને આશ્રીને હું લગ્નની શુદ્ધિ કરું છું તે તમે સાંભળો ૨-૩.

સા પુણ ઇહ વિન્નેયા, ગોઅરસુદ્ધીહ દિવસસુદ્ધીય ।

તસસમયઉદયપચસસ, તહ વિ લગ્નસસ સુદ્ધીય ॥૪॥

અને તે લગ્ન શુદ્ધિ અહીં ગોચરની શુદ્ધિથી તથા દિવસની શુદ્ધિથી બાબુવી, તથા તે સમયમાં ઉદય પામેલા લગ્નની શુદ્ધિથી પણ લગ્નશુદ્ધિ થાય છે. (અર્થાત્ ગોચરશુદ્ધિ, દિવસ શુદ્ધિ અને લગ્ન શુદ્ધિ એ ત્રણ દાર છે) ૪. ૪તિ દારમ

ગુરુસસિરવિણો વલિણો, દિક્ખોવઠાવણાસુ સીસસસ

જહ તો ગોઅરસુદ્ધી, ગુરુણો વિ હુ સસિવલે સંતે ॥૫॥

જે દીક્ષા તથા ઉપસ્થાપનામાં શિષ્યને શુરુ, ચંદ્ર અને રવિ બળવાન હોય અને આચાર્યને પણ ચંદ્ર બળવાન હોય તો ગોચર શુદ્ધિ બાબુવી. ૫.

વિંવપહટ્ઠાહ પુણો, કારાવયસાવયસસ વલિણસુ ।

ગુરુસસિસસરેસુ મવે, ગોઅરસુદ્ધિ તિ વિંતિ વુહા ॥૬॥

અને બિંબ પ્રતિષ્ઠામાં પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર શ્રાવકને શુરુ, ચંદ્ર અને રવિ બળવાન હોય તો ગોચરશુદ્ધિ થાય એમ પડિતો કહે છે. ૬.

દો ૨ પંચ ૫ સત્ત ૭ નવમિ ૯-કારસમો ૧૧ જમ્મરાસિણો જીવો ।

પદમ ૧ તિ ૩ છ ૬ સત્ત ૭ દસમે ૧૦-કારસમો ૧૧સસહરો વલ્લં ॥૭॥

જન્મની રાશિથી ગુરુ ખીજે, પાંચમે, સાતમે, નવમે અને અગિયારમે હોય તો તે બળવાન બાણવો, ચંદ્ર બન્ને પક્ષમાં પહેલે, ત્રીજે, છઠ્ઠે, સાતમે, દશમે અને અગિયારમે હોય તો તે બળવાન બાણવો. ૭.

દો ૨ પંચ ૫ નવમગો ૯ વિહુ-સિયપરક્ષેસો રવી ડ તિ છ દસમો ।

ફકારસમો અ બલી, સેસઠાણેસુ તે અબલા ॥૮॥

શુકલ પક્ષમાં જન્મ રાશિથી ચંદ્ર ખીજે, પાંચમે અને નવમે હોય તો બળવાન છે, જન્મની રાશિથી સૂર્ય ત્રીજે, છઠ્ઠે દશમે અને અગિયારમે હોય તો બળવાન છે અને બાકીનાં સ્થાનોમાં હોય તો તે નિર્બળ છે. ૮.

સિયપરક્ષે ચંદ્રવલં, અસિય તારાવલં પિ ગહિયવ્વં ।

તં પુણ તિ ૩ પંચ ૫ સત્તમ ૭, તારાઓ મુત્તુ સેસાઓ ॥૯॥

શુકલ પક્ષમાં ચંદ્રનું બળ લેવું, અને કૃષ્ણ પક્ષમાં તારાનું બળ પણ ગ્રહણ કરવું. તેમાં પણ ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારાને મૂકીને બાકીની તારાઓ લેવી. ૯.

પદમા જમ્મણિ રિક્ષે, તત્તો દસમમ્મિ ઇગુણવીસે અ ।

વીઆ તપ્પરણ્ણં તિસુ, एवं जाव नव तारा ॥૧૦॥

પહેલી તારા જન્મ નક્ષત્રમાં મૂકવી, એટલે કે જન્મનું નક્ષત્ર એ પહેલી તારા ગણવી. તેની નીચે દશમી તારા મૂકવી અને તેની નીચે ઓગણીશમી તારા મૂકવી. પછી પહેલી તારાની પછી ખીજી, ત્રીજી એમ અનુક્રમે નવ સુધી મૂકવી, દશમીની પછી અગિયાર, બાર એમ અઠાર સુધી મૂકવી અને ઓગણીસમીની પાસે વીશ, એકવીશ એમ સત્તાવીશ સુધી મૂકવી. એ ત્રણે લાઈનની ત્રીજી ત્રીજી, પાંચમી પાંચમી અને સાતમી સાતમી તારાઓ અશુભ હોવાથી શુભ કાર્યમાં લેવી નહીં. ૧૦

જમ્મં ૧ સંપહ ૨ વિપ્પહ ૩, સેમા ૪ પચ્ચરય ૫ સાહણા ૬ નિહણા ૭ ।

મિત્તા ૮ અહમિત્તા ૯ વા, તારા નેઆ અસિઅપક્ષે ॥૧૧॥

તે કૃષ્ણ પક્ષમાં તારાઓનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે બાણવાં. -જન્મ ૧, સંપદ્ ૨, વિપદ્ ૩, સેમા ૪, પ્રત્યયરા (યમા) ૫, સાધના ૬, નિધના ૭; મિત્રા ૮ અને અતિમિત્રા ૯, એ જ પ્રમાણે દશમી તારાથી અને ઓગણીશમી તારાથી પણ અનુક્રમે આ નામે જ બાણવાં. ૧૧.

જહ નો નજ્જહ જમ્મણ-રાસી તો ગણહ નામરાસીઓ ।

અવકહ્હાવકાઓ, સા નજ્જહ તં પુણ પસિદ્ધં ॥૧૨॥

શુભ અર્થમાં વળ્યું તિથિઓ.—

છટ્ટી રિચટ્ટમી ચારસી અ, અમાવસા ગયતિહી ડા.

વુદ્ધતિહિ કૂરદદ્દા, વજ્જિજ્ઞ મુદ્દેસુ કમ્મેસુ ॥૧॥

છટ્ટ, રિક્તા (૪-૯-૧૪), આઠમ, ખારશ, અમાવાસ્યા, ક્ષય તિથિ, વૃદ્ધિ તિથિ, કૂર તિથિ અને દગ્ધ તિથિ; આટલી તિથિઓ શુભ કાર્યમાં વર્જવા યોગ્ય છે. ૯.

મેસાઈ ચડસુ ચરો, તિહી કમેળં ચ પુન્ન સન્નેસુ.

અં પરડ સકૂરસિ, અમુદા તિહી વજ્જા ॥૧૦॥

મેષાદિકે ચાર સંક્રાંતિમાં કોઈ કૂર અહ હોય તો અનુક્રમે પહેલી ચાર તિથિઓ પૂર્ણા તિથિ સહિત વળ્યું છે. એ રીતે આગળ પચ્ચ બણ્ણવું. એટલે કે મેષ સંક્રાંતિમાં કૂર અહ હોય તો એકમ અને પાંચમ વર્જવા યોગ્ય છે, વૃષ સંક્રાંતિમાં કૂર અહ હોય તો બીજ અને પાંચમ, મિથુન સંક્રાંતિમાં કૂર અહ હોય તો ત્રીજ અને પાંચમ તથા કર્ક સંક્રાંતિમાં કૂર અહ હોય તો ચોથ અને પાંચમ વર્જવા યોગ્ય છે એ જ રીતે સિંહ, કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક સંક્રાંતિમાં કૂર અહ હોય તો અનુક્રમે છટ્ટ, સાતમ, આઠમ અને નેમ એ તિથિઓ પૂર્ણા તિથિ દશમ સહિત વળ્યું છે. એ જ પ્રમાણે ધન, મકર, કુંભ અને મીન સંક્રાંતિમાં પચ્ચ કૂર અહ હોય તો અનુક્રમે અગિયારશ, ખારશ, તેરશ અને ચૌદશ એ તિથિઓ પૂર્ણા સહિત વર્જવા યોગ્ય છે. એવી રીતે કૂર અહો સહિત રાશિઓની અશુભ તિથિઓ શુભ કાર્યમાં વળ્યું છે. ૧૦.

સૂર્યદગ્ધા તિથિઓ.—

છગ ચડ અઢમિ છટ્ટી, દસમટ્ટમિ વાર દસમિ વીયા ડા.

ચારસિ ચડલ્લિ વીયા, મેસાઈસુ કૂરદદ્ધદિણા ॥૧૧॥

મેષ રાશિની સંક્રાંતિમાં છટ્ટ દગ્ધા તિથિ છે, વૃષ સંક્રાંતિમાં ચોથ, મિથુનમાં આઠમ, કર્કમાં છટ્ટ, સિંહ સંક્રાંતિમાં દશમ, કન્યા સંક્રાંતિમાં આઠમ, તુલા સંક્રાંતિમાં ખારશ, વૃશ્ચિક સંક્રાંતિમાં દશમ, ધન સંક્રાંતિમાં બીજ, મકર સંક્રાંતિમાં ખારશ, કુંભ સંક્રાંતિમાં ચોથ અને મીન સંક્રાંતિમાં બીજ એ સૂર્યદગ્ધા તિથિઓ કહેવાય છે. ૧૧.

॥ યંત્રમ્ ॥

ધન, મીન સંક્રાંતિમાં ૨, વૃષ, કુંભ સંક્રાંતિમાં ૪, મેષ, કર્ક સંક્રાંતિમાં ૬, કન્યા, મિથુન સંક્રાંતિમાં ૮, વૃશ્ચિક, સિંહ સંક્રાંતિમાં ૧૦, મકર, તુલા સંક્રાંતિમાં ૧૨.

॥ ઇતિ તિથિદ્વારમ્ ॥

હવે કર્ણદ્વાર કહે છે.—

સડળિ ચરપ્પય નાગા, કિલ્થુગ્ધા કિણ્હ ચડદસિ નિસાઓ.

થિરકરણ તીસ વહિઆ, પરઓ ચલકરણ ય્યાઈ ॥૧૨॥

વવ-વાલવ-કોલવ-તેતિલવસ, ગર-વણિઅ-વિહ્નિનામાણો.

પાયં સન્ને વિ મુદ્દા, યગા વિટ્ટી મહાપાવા ॥૧૩॥

શકુનિ, ચતુષ્પદ, નાગ અને કિંસ્તુભ એ ચાર કર્ણો સ્થિર છે. તે દરેક ત્રીશ ત્રીશ ઘડીનાં હોય છે. તેમાં પહેલું શકુનિ કૃષ્ણ ચતુર્દશીની રાત્રે હોય છે, બીજું ચતુષ્પદ અમાવાસ્યાને દિવસે હોય છે, ત્રીજું નાગ અમાવાસ્યાની રાત્રિએ હોય છે અને ચોથું કિંસ્તુભ શુકલ પક્ષના પ્રતિપદને દિવસે હોય છે, ત્યાર પછી ચર કર્ણોનાં નામ આ પ્રમાણે છે.—બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલ, ગર, વલિજ અને વિષ્ટિ. પ્રાયે આ સર્વે (સ્થિર અને ચર) કર્ણો શુભ છે, પણ એક વિષ્ટિ મહા પાપા—મહાદુષ્ટ છે. ૧૨-૧૩. વિષ્ટિ ક્યારે હોય છે તે કહે છે.—

કિણ્હે પક્ષે દિણે, મહા સત્તમી અ ચઢસી ।

રત્તિ દસમિ તીઆણ, મુક્કે યગદિણુત્તરા ॥૧૪॥

કૃષ્ણ પક્ષમાં સાતમ અને ચૌદશના દિવસને વિષે ભદ્રા (વિષ્ટિ) હોય છે અને દશમ તથા ત્રીજની રાત્રિએ ભદ્રા (વિષ્ટિ) હોય છે, અને શુકલ પક્ષમાં એક દિવસ પછી આવે છે, એટલે કે આઠમ અને પૂનમના દિવસે તથા અગિયારશ અને ચોથની રાત્રિએ ભદ્રા હોય છે. ૧૪.

ભદ્રા કઈ તિથિએ કયા પહોરમાં કઈ દિશાએ સન્મુખ હોય તે કહે છે.—

ચઢસી અટ્ઠમિ સત્તમીણ, રાકા ચઢત્થી દસમીઈ મહા ।

યંગારસી તીઅ કમા દિસાર્હિ, તસંસંજામે મિમુહાઽતિપાવા ॥૧૫॥

ચંત્ર

ચૌદશે પહેલા પહોરમાં પૂર્વ દિશાએ ભદ્રા સન્મુખ હોય છે, આઠમે અગ્નિ ખૂણામાં બીજે પહોરે સન્મુખ હોય છે, સાતમે ત્રીજ પહોરે દક્ષિણ દિશામાં, પૂર્ણિમાએ ચોથા પહોરે નૈઋત્ય ખૂણામાં, ચોથે પાંચમે પહોરે પશ્ચિમ દિશામાં, દશમે છઠ્ઠે પહોરે વાયવ્ય ખૂણામાં, અગિયારશે સાતમે પહેરે ઉત્તર દિશામાં અને ત્રીજે આઠમે પહોરે ઇશાન ખૂણામાં ભદ્રા સન્મુખ હોય છે. આ સન્મુખ ભદ્રા અતિ દુષ્ટ છે. ૧૫.

તિથિ	પ્રહર	દિશા
૧૪	૧	પૂર્વ
૮	૨	અગ્નિ
૭	૩	દક્ષિણ
૧૫	૪	નૈઋત્ય
૪	૫	પશ્ચિમ
૧૦	૬	વાયવ્ય
૧૧	૭	ઉત્તર
૩	૮	ઇશાન

ભદ્રાનાં અંગ તથા તેનું ક્ષેત્ર કહે છે.—

પણ દુગ દસ પળ પળ તિજ, વિદિઠવડી વયળ કંઠ ઝર નાહી ।

કહિ પુચ્છમા ય સિદ્ધી, ક્ષય નિસ્સ કુલુદિ કલહ વિજયકતા ॥૧૬॥

વિષ્ટિ (ભદ્રા) પહેલી પાંચ ઘડી સુધી પોતાના સુખમાં રહે છે, ત્યાર પછી બે ઘડી કંઠમાં રહે છે, ત્યાર પછી દશ ઘડી ઊરમાં રહે છે, ત્યાર પછી પાંચ ઘડી નાભિએ રહે છે, ત્યાર પછી પાંચ ઘડી કટીએ રહે છે અને છેલ્લી ત્રણ ઘડી પુચ્છમાં રહે છે. બે ભદ્રા સુખમાં રહી હોય તે વખતે યાત્રાદિક શુભ કાર્ય કરવામાં આવે તો કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, કંઠે રહી હોય તો ક્ષય (નાશ) કરનારી થાય છે, ઊરમાં રહેલી હોય તો નિર્ધન કરે છે, નાભિમાં રહી હોય તો ખરાબ બુદ્ધિ કરે છે, કટીમાં રહી હોય તો કલેશ કરાવે છે અને પુચ્છે રહી હોય તો વિજયને કરનારી થાય છે. ૧૬.

હવે કરણની અવસ્થાઓ બતાવે છે.—

કિંત્યુગ્ધ સડણિ કોલવ, ઝડ્ઝકરણ તિન્નિ તિન્નિ સુત્તાઈ ।

તેજલ નાગ ચડપ્પય, પળ સેસ નિવિદ્ઠકરણાઈ ॥૧૭॥

કિંત્યુગ્ધ, શકુનિ અને કોલવ એ ત્રણ કરણો ઉલેલા હોય છે, તૈતિલ, નાગ અને ચડપ્પય એ ત્રણ કરણો સૂતેલાં હોય છે. તથા બાકીના પાંચ કરણો (ગવ, બાલવ, ગર, વણિજ અને વિષ્ટિ) બેઠેલાં છે. ૧૭.

॥ ઇતિ કરણદ્વારય ॥

હવે નક્ષત્રો કહે છે.

અશ્વિની ૧, ભરણી ૨, કૃત્તિકા ૩, રોહિણી ૪, મૃગશીર્ષ ૫, આર્દ્રા ૬, પુનર્વસુ ૭, પુષ્ય ૮, અશ્લેષા ૯, મઘા ૧૦, પૂર્વાશ્વિની ૧૧, ઉત્તરાશ્વિની ૧૨, હસ્તા ૧૩, ચિત્રા ૧૪, સ્વાતિ ૧૫, વિશાખા ૧૬, અનુરાધા ૧૭, જ્યેષ્ઠા ૧૮, મૂળ ૧૯, પૂર્વાષાઢા ૨૦, ઉત્તરાષાઢા ૨૧, અભિજિત્ ૨૨, શ્રવણ ૨૩, ધનિષ્ઠા ૨૪, શતભિષક ૨૫, પૂર્વાભાદ્રપદ ૨૬, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૨૭ અને રેવતી ૨૮. આ અઠવાવીશ નક્ષત્રો છે.

હવે દરેક નક્ષત્રની કેટલી તારાઓ હોય ? તે કહે છે.—

તિ તિ છ પળ તિ ઇગ ચઝ, તિ છ પળ દુ દુ પળિગ ઇગ ચઝ ચરો ।

તિ ઇગાર ચઝ ચઝ તિગં તિ, ચઝ સયં દુ દુગ વત્તીસં ॥૧૮॥

ઇથ રિક્ત્વાણં કમસો, પરિઝરતારામિર્દિ મુખેયન્વા ।

તારાસમસંસ્વાગા, તિહી વિ રિક્ત્સેસુ વન્નિજ્જા ॥૧૯॥

નીચેના યંત્ર પરથી તારાની સંખ્યાઓ જાણવી.

નક્ષત્ર	તારા	નક્ષત્ર	તારા	નક્ષત્ર	તારા	નક્ષત્ર	તારા
અશ્વિની	૩	પુષ્ય	૩	સ્વાતિ	૧	અભિજિત	૩
ભરણી	૩	અશ્લેષા	૬	વિશાખા	૪	શ્રવણ	૩
કૃત્તિકા	૬	મઘા	૫	અનુરાધા	૪	ધનિષ્ઠા	૪
રોહિણી	૫	પૂર્વાશ્વિની	૨	જ્યેષ્ઠા	૩	શતભિષક	૧૦૦
મૃગશીર્ષ	૩	ઉત્તરાશ્વિની	૨	મૂળ	૧૧	પૂર્વાભાદ્રપદ	૨
આર્દ્રા	૧	હસ્ત	૫	પૂર્વાષાઢા	૪	ઉત્તરાભાદ્રપદ	૨
પુનર્વસુ	૪	ચિત્રા	૧	ઉત્તરાષાઢા	૪	રેવતી	૩૨

આ પ્રમાણે અનુક્રમે નક્ષત્રોના પરિવારભૂત તારાઓનું પ્રમાણ જાણવું. તારાની સમાન સંખ્યાવાળી તિથિ પણ આ નક્ષત્રોમાં વર્જવા યોગ્ય છે, એટલે કે અશ્વિની નક્ષત્ર ત્રીજને દિવસે હોય તો તે વર્જ્ય છે; રોહિણી નક્ષત્ર પાંચમને દિવસે હોય તો તે વર્જ્ય છે, ઇત્યાદિ. અહીં શતભિષકની સા તારાઓ તથા રેવતીની ષત્રીશ તારાઓ છે. તેથી તેને તિથિની સંખ્યા પંદરે ભાગ લેતાં બાકી દશ અને બે રહે છે. માટે શતભિષક નક્ષત્ર દશમને દિવસે હોય અને રેવતી નક્ષત્ર બીજને દિવસે હોય તો તે વર્જ્ય છે એમ સમજવું. ૧૮-૧૯.

અભિજિત નક્ષત્રની સમજ તથા તેની આવશ્યકતા—

ऊ-खा अंतिमपायं, सवणपदम वदित्त चउ अभीष्टिर्द्वि ।

लत्तोवग्गहवेहे, एगग्गलपमुहक्कज्जेसु ।।२०।।

ઉત્તરાષાઢાનો છેલ્લો (ચોથો) પાદ અને શ્રવણની પહેલી ચાર ઘડી આટલા સમય સુધી અભિજિત નક્ષત્રની સ્થિતિ હોય છે, અને લત્તા, ઉપગ્રહ, વેધ તથા એકાગ્રલ એ વિશેષ કાર્યોમાં તેની જરૂર પડે છે. ૨૦.

નક્ષત્રોના અક્ષરોનો યંત્ર.—

સુ એ એ લા—અશ્વિની
સિ હુ લે લો—ભરણી
અ ઇ ઉ એ—કૃત્તિકા
ઓ વ વિ વુ—રોહિણી

વે વો ક ડ—મૃગશિર
કુ ઘ ડ' છ—આર્દ્રા
કે કો હ હિ—પુનર્વસુ
હુ હે હો ડા—પુષ્ય

હિ કુ ડે ડા—અશ્લેષા
મ મિ મુ મે—મઘા
મો ટ ટિ ટુ—પૂર્વાશ્વિની
ટે ટો પ પિ—ઉત્તરાશ્વિની
પુ પ ષ્ઠ ઠ—હસ્ત
પે પો ર રિ—ચિત્રા
૩ રે રો તા—સ્વાતિ.
તિ તુ તે તો—વિશાખા.
ન નિ નુ ને—અનુરાધા.
નો ય યિ યુ—જ્યેષ્ઠા.

ચે ચો લ લિ—મૂળ.
ભુ બ્ધ ઢ ઢ—પૂર્વાષાઢા.
લો લો જ જિ—ઉત્તરાષાઢા.
જુ જે જો ખ—અભિજિત
ખિ યુ યે યો—શ્રવણ.
મ ગિ ગુ ગે—ધનિષ્ઠા.
ગો સ સિ સુ—શતભિષક
સે સો હ હિ—પૂર્વાભાદ્રપદ
હ શ ઝ થ—ઉત્તરાભાદ્રપદ.
ઢે ઢો ય યિ—રેવતી.

॥ इति नक्षत्रपादाक्षराणि ॥

હવે કઈ રાશિમાં કેટલાં નક્ષત્રો આવે ? તે કહે છે.—

કિર્તિ મિગ પુણ અસેસા, ઉ-ફ ચિ વિસા જિટ્ઠ ઝ-લ ઘણી પૂ-મા ।

રેવહ અ ઇગ દુ તિચ્ઝ, પાર્યતા બાર રાસિ કમા ॥૨૧॥

કૃત્તિકાના પહેલા પાઠમાં અંત સુધી મેષ રાશિ હોય છે, મૃગશીર્ષના બે પાઠના અંત સુધી વૃષ રાશિ હોય છે. પુનર્વસુના ત્રીજા પાઠના અંત સુધી મિથુન અને અશ્લેષાના ચોથા પાઠના અંત સુધી કર્ક રાશિ હોય છે. એ જ પ્રમાણે ઉત્તરાશ્વિનીના એક પાઠ સુધી સિંહ, ચિત્રાના બે પાઠ સુધી કન્યા, વિશાખાના ત્રણ પાઠ સુધી તુલા, જ્યેષ્ઠાના ચાર પાઠ સુધી વૃશ્ચિક, ઉત્તરાષાઢાના એક પાઠ સુધી ધન, ધનિષ્ઠાના બે પાઠ સુધી મકર, પૂર્વાભાદ્રપદના ત્રણ પાઠ સુધી કુંભ અને રેવતીના ચાર પાઠ સુધી મીન રાશિ હોય છે. ૨૧. તેનું યંત્ર.—

- ૧ મેષ—અશ્વિની ૪, ભરણી ૪, કૃત્તિકા ૧.
- ૨ વૃષ—કૃત્તિકા ૩, રેહિણી ૪, મૃગશીર્ષ ૨.
- ૩ મિથુન—મૃગશીર્ષ ૨, આર્દ્રા ૪, પુનર્વસુ ૩.
- ૪ કર્ક—પુનર્વસુ ૧, પુષ્ય ૪, અશ્લેષા ૪.
- ૫ સિંહ—મઘા ૪, પૂર્વાશ્વિની ૪, ઉત્તરાશ્વિની ૧.
- ૬ કન્યા—ઉત્તરાશ્વિની ૩, હસ્ત ૪, ચિત્રા ૨.
- ૭ તુલા—ચિત્રા ૨, સ્વાતિ ૪, વિશાખા ૩.
- ૮ વૃશ્ચિક—વિશાખા ૧, અનુરાધા ૪, જ્યેષ્ઠા ૪
- ૯ ધન—મૂળ ૪, પૂર્વાષાઢા ૪, ઉત્તરાષાઢા ૧.
- ૧૦ મકર—ઉત્તરાષાઢા ૩, શ્રવણ ૪, ધનિષ્ઠા ૨.
- ૧૧ કુંભ—ધનિષ્ઠા ૨, શતભિષક ૪, પૂર્વાભાદ્રપદ ૩.
- ૧૨ મીન—પૂર્વાભાદ્રપદ ૧, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૪, રેવતી ૪.

॥ इति नक्षत्रराशयः ॥

હવે ચંદ્રની બાર અવસ્થાઓ કહે છે.

गय हरिअ मया मोया, हासा किङ्का रई सयणमसणं ।

तावा कंया सुत्था, ससिवत्था चार नामफला ॥ २२ ॥

હરેક રાશિમાં રહેલા ચંદ્રની બાર અવસ્થા હોય છે તે આ પ્રમાણે—ગતા ૧. હૂતા ૨. મૃતા ૩. મોહા ૪. હાસા ૫. કીડા ૬. રતિ ૭. શયન ૮. અશન ૯. તાપા ૧૦. કંપા ૧૧ અને સ્વસ્થા ૧૨. આ બાર ચંદ્રની અવસ્થાઓ પોતપોતાના નામની સદૃશ ક્રીડાને આપનારી છે. ૨૨.

ચંદ્રની બાર અવસ્થા હોવાથી હરેક રાશિના બાર બાર અંશે થયા. તેને આશ્રીને શુભાશુભ ક્રીડા કહે છે.—

पहरासि बारसंसा, असुहा उ चए जओ सुहो वि ससी ।

एयाहि हवइ असुहो, सुहाहिं असुहो वि होइ सुहो ॥ २३ ॥

હરેક રાશિના બાર બાર અંશે છે તેમાં જે અશુભ અંશે છે તે શુભ ચંદ્ર હોય તો પશુ વળી, કારણ કે એ અશુભ અંશે કરીને સારા ચંદ્ર પશુ અશુભ થાય છે. અને અશુભ ચંદ્ર પશુ શુભ અંશે કરીને શુભ થાય છે. ૨૩.

दाहिणुचो समो चंदो, उत्तरचो हलोवमो ।

घणु वक्को अ सुलागो, मेसासु कमुक्कमा ॥ २४ ॥

સૂર્ય સંક્રાંતિમાં નવીન ઉદય થયેલ ચંદ્ર અનુક્રમે કરીને તથા ઉત્ક્રમે (ઉલટા ક્રમે) કરીને દક્ષિણ દિશામાં જાયો હોય. સમ હોય. ઉત્તર દિશામાં જાયો હોય. હળ સદૃશ હોય, ધનુષ જેવો વાંકો હોય, શૂળ સદૃશ હોય તે શ્રેષ્ઠ છે, અર્થાત્ મૈષ તથા મીન સંક્રાંતિમાં દક્ષિણ દિશામાં જાયો હોય, વૃષભ અને કુંભમાં સમ હોય, મિથુન અને મકરમાં ઉત્તર તરફ જાયો હોય, કર્ક અને ધનમાં હળ સમાન હોય, સિંહ અને વૃશ્ચિક સંક્રાંતિમાં ધનુષ સમાન વાંકો હોય. કન્યા અને તુલા સંક્રાંતિમાં નવીન ઉદય થયેલ ચંદ્ર શૂળ સદૃશ હોય તે શ્રેષ્ઠ બાણવો. ખીન કાળમાં અશુભ છે. ૨૪.

॥ इति चन्द्रबलम् ॥

હવે તારાબળને કહે છે.

जम्मा कम्मं च आहाणं, तारा अट्ठ अंतरे ।

सस्सनामफला सच्चा, अंतरा इअ नामिआ ॥ २५ ॥

સંપદ આવડે સ્વેમા, જામા સાહણ નિદ્ધાના ।

મિત્તી પરમમિત્તી અ, દુદ્ધા તિ સગ પંચમા ॥ ૨૬ ॥

જમ્માહાણા વિવજ્જિજ્જા, ગમે ઇયાહિં વાહિઓ ।

કટ્ટેણ જીવેઈ કિણ્હે, પવસે ચંદુત્તરા ઇમા ॥૨૭॥

સત્યાવીશ તારાઓને ત્રણ લાઈનમાં મૂકવી. તેમાં પહેલી લાઈનમાં પ્રથમ જન્મ, બીજી લાઈનમાં પ્રથમ કર્મ અને ત્રીજીમાં પ્રથમ આધાન એમ આઠ આઠ તારાઓને આંતરે તારાઓની સંજ્ઞા બાણવી તે પોતપોતાના નામની સદૃશ રૂળ આપે છે. હવે આંતરની આઠ આઠ તારાઓની સંજ્ઞા આ પ્રમાણે છે (૨૫) — સ્પૃહ ૧. આપહ ૨. ક્ષેમા ૩. યામા ૪. સાધના ૫. નિર્ધના ૬. મૈત્રી ૭ અને પરમ મૈત્રી ૮. (ઉપરની એક એકને સાથે ગણીએ ત્યારે નવ નવ થાય છે.) તેમાં ત્રીજી, સાતમી અને પાંચમી તારાઓ કુટ્ટ છે ૨૬. તેના ચંત્ર નીચે પ્રમાણે.—

જન્મ	સ્પૃહ	આપહ	ક્ષેમા	યામા	સાધના	નિર્ધના	મૈત્રી	પરમ મૈત્રી
કર્મ	॥	॥	॥	॥	॥	॥	॥	॥
આધાન	॥	॥	॥	॥	॥	॥	॥	॥

આમાંથી જન્મ અને આધાન એ બે તારાઓ મનમાં તજવા યોગ્ય છે. ત્રીજી, પાંચમી, સાતમી, જન્મ અને આધાન આ તારામાં વ્યાધિ થઈ હોય તો તે મહાકષ્ટે ભવી શકે છે. એટલે કે પ્રાચે મરણ જ થાય. કૃષ્ણપક્ષમાં આ તારાઓનું બળ ચંદ્ર કરતાં અધિક હોય છે. ૨૭.

॥ इति ताराबलम् ॥

હવે રવિ યોગ કહે છે.

ચત્ત છટ્ઠ નવમ દસમ, તેરસ વીસં ચ સ્વરરિક્ષાઓ ।

સસિરિક્ષં હોઈ તથા, રવિજોગો અસુહસયદલણો ॥૨૮॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી ચંદ્રનું નક્ષત્ર જો યોગું, છટ્ઠું, નવમું, દશમું, તેરમું કે વીશમું હોય તો તે રવિ યોગ કહેવાય છે. આ યોગ સેકંડો અશુભને નાશ કરનાર છે. ૨૮.

॥ इति रवियोगः ॥

કુમાર યોગ—

સોમે મોમે વુહે, સુવકે અસિણાઈ વિઈતરા ।

પંચમી દસમી નંદા, ગુહો જોગો કુમારઠ ॥૨૯॥

સોમ, મંગળ, બુધ કે શુક્રવારે અશ્વિની, શકિણી વિગેરે બળે આંતરવાળાં (અ. રો. પુન. મ. હ. વિ. મૂ. શ. પૂ-ભા.) નક્ષત્રમાંનું કોઈ એક હોય તથા પાંચમ, દશમ

કે નંદા (એકમ, છક્ર અને અગિયારશ)માંની કોઈ પણ તિથિ હોય તો કુમાર યોગ છે. તે યોગ શુભ છે. ૨૬.

રાજયોગ.—

સૂરે સુકે વુહે મોમે, મદા તીયા ય પુન્નિમા ।

વિતરા સરણીમુક્ષા, રાજજોગો સુહાવહો ॥૩૦॥

રવિ, શુક્ર, બુધ કે મંગળવારે ભદ્રા (બીજ, સાતમ અને બારશ), ત્રીજ કે પૂર્ણિમા હોય તથા ભરણી, મૃગશિર વિગેરે બળ્યે આંતરાવાળાં (મ. મૃ પુષ્ય પૂ-કા. ચિ અનુ પૂ-સા. ધ ઉ-સા.) નક્ષત્રોમાંથી કોઈપણ હોય તો તે રાજયોગ કહેવાય છે. તે સુખકારક છે. ૩૦.

સ્થવિર યોગ—

થવિરો ગુરુ સળિ તેરસિ, રિત્તિટ્ઠમિ કિત્તિઆ દુગંતરિઆ ।

રુઝછેઆણસગાર્દ, અપુણ (ળો) કરણ રૂઝં કુરુજા ॥૩૧॥

શુક્રવારે કે શનિવારે તેરશ, રિક્તા (ચોથ, નોમ અને ચૌદશ) કે આઠમ હોય અને કૃત્તિકાથી આરંભીને બળ્યે આંતરાવાળાં (કૃ. આ. અશ્લે. ઉ-કા. સ્વા. જ્યે. ઉ-સા. શ. રે.) નક્ષત્રોમાંથી કોઈ પણ હોય તો તે સ્થવિર યોગ કહેવાય છે. આ યોગમાં વ્યાધિના છેદ (નાશ) અને અનશન વિગેરે ફરીથી નહીં કરવાનાં કાર્યો કરવામાં આવે છે. ૩૧.

હવે યમદ તથા ત્રિપુષ્કર યોગ કહે છે.—

સંગલ ગુરુ સળિ મદા, મિગ ચિત્ત ધણિટ્ઠિઆ જમલજોગો ।

કિત્તિ પુણ ઝ-ફ વિસાહા, પૂ-મ ઝ-સાહિં તિપુકરઓ ॥૩૨॥

મંગળ, શુક્ર કે શનિવારે ભદ્રા તિથિ (૨-૭-૧૨) હોય તથા મૃગશિર, ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો તે યમક નામનો યોગ થાય છે. તથા તે જ વાર અને તે જ તિથિએ બે કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાશ્વિની, વિશાખા, પૂર્વાશ્વિની કે ઉત્તરાષાઢા હોય તો ત્રિપુષ્કર યોગ થાય છે. ૩૨.

પંચક યોગ—

પંચગ ઘણિટ્ઠ અદ્ધા, મયકિઅવજ્જિજ્જ જામદિસિમમળં ।

ણ્ણુ તિણ્ણુ સુહં અણ્ણુ, વિહિણં દુ તિ પળ ગુણં હોહ ॥૩૩॥

ધનિષ્ઠાના અર્ધ ભાગથી રેવતિ પર્વત (ધ. શ. પૂ-સા. ઉ-સા. રે) પંચક કહેવાય છે. આ યોગમાં મૃતક કાર્ય તથા હક્ષિણ દિશામાં ગમનને વર્જવું. આ ત્રણે યોગમાં કરેલું શુભ તથા અશુભ કાર્ય અનુક્રમે બમણું. ત્રણ શુભ અને પાંચશુભ થાય છે. ૩૩.

વિષ્કંભાદિક ૨૭ યોગો

૧ વિષ્કંભ	૮ ધૃતિ	૧૫ વજ્ર	૨૨ સાધ્ય
૨ પ્રીતિ	૯ શૂલ	૧૬ સિદ્ધિ	૨૩ શુભ
૩ આયુષ્યમાન	૧૦ ગંડ	૧૭ વ્યતિપાત	૨૪ શુકલ
૪ સૌભાગ્ય	૧૧ વૃદ્ધિ	૧૮ વરીયાન	૨૫ બ્રહ્મા
૫ શોભન	૧૨ ક્રુષ	૧૯ પરિધ	૨૬ ઐન્દ્ર
૬ અતિગંડ	૧૩ વ્યાધાત	૨૦ શિવ	૨૭ વૈધૃતિ.
૭ સુકર્મા	૧૪ હર્ષણ	૨૧ સિદ્ધ	

વર્જવાના યોગો—

પળ છસ્સગ નવ ઘડિયા, વિક્ષંભ દુર્ગંઢ સૂલ વાણ્યં ।

પરિહરુદિણં વજ્જે, વિહિદ્ વિરૂપાય સયલદિણં ॥૩૪॥

વિષ્કંભની પાંચ ઘડીઓ શુભ કાર્યમાં વળ્ય છે, ગંડ અને અતિગંડની છ ઘડીઓ, શૂળની સાત ઘડીઓ અને વ્યાધાતની નવ ઘડીઓ વળ્ય છે. પરિધનો અર્ધ દિવસ વળ્ય છે તથા વૈધૃતિ અને વ્યતિપાતનો આખો દિવસ વળ્ય છે. ૩૪.

આનંદાદિક ૨૮ ઉપયોગની ઉત્પત્તિ તથા તેનું ક્રમ.—

અસ્તિણિ મિગ અસ્સેસા, હત્થ પુરાહા ય ઉત્તરાસાઢા ।

સયમિસકમેળ ણ, સરાહસુ હંતિ મુહરિક્ષા ॥૩૫॥

નિઅવારે નિઅરિક્ષે, મુહગણિય જત્તિમં સસીરિક્ષં ।

તાવંતિમૌવઓગો, આનંદાદૈ સનામફલો ॥૩૬॥

અશ્વિની, મૃગશિર, અશ્લેષા, હસ્ત, અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા અને શનિષિષક્ર આ નક્ષત્રો અનુક્રમે રવિ આદિ વારોને વિષે મુખ નક્ષત્રો હોય છે, એટલે કે રવિવારે અશ્વિની, સોમવારે મૃગશિર, મંગળવારે અશ્લેષા, બુધવારે હસ્ત, ગુરુવારે અનુરાધા, શુક્રવારે ઉત્તરાષાઢા અને શનિવારે શતભિષક્ર મુખ નક્ષત્ર કહેવાય છે. (૩૫) હવે પોતાને વારે પોતાનું નક્ષત્ર મુખ નક્ષત્રથી ગણવું. ગણતાં જેટલાં અંદ્ર નક્ષત્ર (પોતાનું નક્ષત્ર) આવે તેટલાં આનંદાદિક ઉપયોગ ગણવો. તે ઉપયોગો પોતાના નામની સંદેશ ક્રમ આપનારા છે. ઉદાહરણ—રવિવારે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે અશ્વિનીથી ગણતાં ચોથું આવે છે, તેથી આનંદાદિકનો ચોથો શુભ ઉપયોગ થયો વિગેરે. ૩૬.

આ. સિ ૫૭

આનંદાદિક ૨૮ ઉપયોગનાં નામ

૧ આનંદ	૮ શ્રીવત્સ	૧૫ ભુપક	૨૨ સુશળ
૨ કાળદંડ	૯ વજ્ર	૧૬ પ્રવાસ	૨૩ ગજ
૩ પ્રાભપત્ય	૧૦ સુદગર	૧૭ મરણ	૨૪ માતાંગ
૪ શુભ	૧૧ છત્ર	૧૮ વ્યાધિ	૨૫ ક્ષય
૫ સૌમ્ય	૧૨ મિત્ર	૧૯ સિદ્ધિ	૨૬ ક્ષિપ્ર
૬ ધ્વાંક્ષ	૧૩ મનોર	૨૦ શૂળ	૨૭ સ્થિર
૭ ધ્વજ	૧૪ કંપ	૨૧ અમૃત	૨૮ વર્ધમાન

હવે વારને આશ્રીને શુભ તિથિઓ કહે છે—

નવમેષાદૃઠમી સૂરે, સોમે વીઆ નવમિઆ ।

મોમે જયા ય છટ્ઠી અ, બુહે મદા તિહિ સુહા ॥૩૭॥

ગુરુ ણગારસી પુન્ના, સુકે નંદા ય તેરસી ।

સર્ણિમિ અટ્ઠમી રિત્તા, તિહી વારેસુ સોહણા ॥૩૮॥

રવિવારે નોમ, એકમ અને આઠમ એ તિથિઓ શુભ છે. સોમવારે બીજ અને નોમ શુભ છે. મંગળવારે જયા (૩-૮-૧૩) અને છકુ શુભ છે. બુધવારે ભદ્રા તિથિ (૨-૭-૧૨) શુભ છે. (૩૭). શુક્રવારે અગિયારશ અને પૂર્ણિ (૫-૧૦-૧૫) શુભ છે. શુક્રવારે નંદા (૧-૬-૧૧) અને તેરશ શુભ છે. તથા શનિવારે આઠમ અને રિક્તા તિથિ (૪-૯-૧૪) શુભ છે. ૩૮.

હવે વારને આશ્રીને શુભ નક્ષત્રો કહે છે.—

રેવસિણિ ઘણિદ્વા ય, પુણ પુસ્ત તિઉત્તરા ।

સૂરે સોમમિ પુસ્સો અ, રોહિણી અણુરાહયા ॥૩૯॥

મોમે મિગં ચ મૂલં ચ, અસ્સેસા રેવહ તદા ।

બુહે મિગસિરં પુસ્સા, સેસા સવળ રોહિણી ॥૪૦॥

જીવે હત્ય સિસળી પૂ-ફ-વિસાહાદુગ રેવહ ।

સુકે ઝ-ફા ઝ-ખા હત્યં, સવળાણુ પુણસિણી ॥૪૧॥

સર્ણિમિ સવળં પૂ-ફા-મદા સયમિસા સુહા ।

પુન્નુત્તતિહિસંજોમે, વિસેસેણ સુહાવહા ॥૪૨॥

૧ મુદ્ધૂત્ત' ચિંતામણિમાં ત્રીજે પૃષ્ઠ અને ચોથા પ્રાભપત્ય એટલે આ સાથે રૂંદ છે.

રવિવારે રેવતી, અશ્વિની, ધનિષ્ઠા, પુનર્વસુ, પુષ્ય કે ત્રણ ઉત્તરા (ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાશારદ્રપદ) હોય. સોમવારે પુષ્ય, રોહિણી કે અનુરાધા હોય. ૩૯. મંગળવારે મૃગશિર, મૂળ, અશ્લેષા કે રેવતી હોય, બુધવારે મૃગશિર, પુષ્ય, અશ્લેષા, શ્રવણ કે રોહિણી હોય. ૪૦. શુક્રવારે હસ્ત, અશ્વિની, પૂર્વા ફાલ્ગુની, વિશાખા દ્વિક (વિશાખા અને અનુરાધા) કે રેવતી હોય, શુક્રવારે ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, હસ્ત, શ્રવણ, અનુરાધા, પુનર્વસુ કે અશ્વિની હોય. ૪૧. તથા શનિવારે શ્રવણ, પૂર્વા ફાલ્ગુની, મઘા કે શતભિષક હોય તો તે શુભ છે. તેમાં પણ ઉપર કહેલી શુભ તિથિનો સંયોગ હોય તો વિશેષ કરીને શુભ છે. ૪૨.

અમૃતસિદ્ધિ યોગ—

હૃત્યં મિગસ્સિણી ચેવા-નુરાહા પુસ્સ રેવઈં ।

રોહિણી વારજોગેના-મિગસિદ્ધિકરા કમા ॥૪૩॥

રવિવારે હસ્ત નક્ષત્ર હોય, સોમવારે મૃગશિર હોય, મંગળવારે અશ્વિની, બુધવારે અનુરાધા, શુક્રવારે પુષ્ય, શુક્રવારે રેવતી અને શનિવારે રોહિણી હોય તો તે અમૃતસિદ્ધિ યોગ થાય છે. તે અત્યંત શુભ છે. ૪૩.

ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાણુ અને સિદ્ધિ યોગ વિશે—

વારેસુ કમસો રિક્ત્લા, વિસાહાહ ચઠ્ઠ ચઠ્ઠ ।

ઉપ્પાયમચ્ચુકાણાન્ન-સિદ્ધિજોગાવહા મવે ॥૪૪॥

રવિ આદિક વારોમાં અનુક્રમે વિશાખા (વગેરે ચાર ચાર નક્ષત્રો મૂકવાં. તેમ કરવાથી અનુક્રમે ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાણુ અને સિદ્ધિ યોગો થાય છે. તે નીચેના ચંત્રથી બાણુ. ૪૪.

	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શનિ
ઉત્પાત	વિશાખા	પૂર્વાષાઢા	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિણી	પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની
મૃત્યુ	અનુરાધા	ઉત્તરાષાઢા	શતભિષક	અશ્વિની	મૃગશિર	અશ્લેષા હસ્ત
કાણુ	ભ્યેષ્ઠા	અભિજિત	પૂર્વાશારદ્રપદ	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા ચિત્રા
સિદ્ધિ	મૂળ	શ્રવણ	ઉત્તરાશારદ્રપદ	કૃત્તિકા	પુનર્વસુ	પૂર્વાફાલ્ગુની સ્વાતિ

યમઘટ તથા ગ્રહ જન્મનક્ષત્ર.

મ વિ આ મૂ કિ રો હ- સરાહસુ વજ્જણિજ્ઞ જમવંદા ।

મ-ચિ ઉ-લ્લ ઘ ઉ-પા જે રે હા અસુહા જમ્મરિક્કલાય ॥૪૫॥

રવિવારે મઘા, સોમવારે વિશાખા, મંગળવારે આર્દ્રા, બુધવારે મૂળ, શુક્રવારે કૃત્તિકા, શુક્રવારે રોહિણી અને શનિવારે હસ્ત હોય તો યમઘટ થાય છે. તે અશુભ છે તથા ભરણી, ચિત્રા, ઉત્તરાષાઢા, ધનિષ્ઠા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ભ્યેષ્ઠા અને રેવતી એ સાત

રવિ આદિક વારતાં જન્મનક્ષત્ર છે તે પણ અશુભ છે, એટલે કે રવિવારે ભરણી નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે શુભ કાર્ય કરવું નહીં વિગેરે. ૪૫.

કર્ક યોગ—

ગુરુ સયમિસ સણિ ઉત્તર—સાઢા ણ્યા વિવજ્જણ પાયં ।

વારસિ ણગેગહીણા, સ્સરાહસુ કવ્વજોગુ ચણ ॥૪૬॥

શુક્રવારે શતભિષેક હોય અને શનિવારે ઉત્તરાષાઢા હોય તો તે પ્રાચે વળ્ય છે. તથા બારશથી એક એક તિથિ હીન કરી રવિ આદિક વારને વિષે હોય તો તે કર્ક યોગ થાય છે. તે અશુભ છે, એટલે કે રવિવારે બારશ હોય, સોમવારે અગિયારશ હોય, મંગળવારે દશમ હોય એમ ગણતાં છેવટે શનિવારે છઠ્ઠ હોય તો કર્ક યોગ થાય છે. તે ત્યાગ કરવો. ૪૬.

હવે વારને આશ્રીને અશુભ તિથિઓ કહે છે.—

છઠ્ઠિસત્તમિ ઇગાર ચઠ્ઠસી, સ્સરિ સોમિ સગ વાર તેરસી ।

મંગલે ઇગ ઇગારસી બુદ્ધે, વજ્જણ ઇગચઠ્ઠસી જયા ॥૪૭॥

છઠ્ઠિ ચઠ્ઠિ સહમદ્યા, ગુરુ સુક્કિ વીઝ સહ તીઢ રિત્તયા ।

પુન્ન સત્તમિ સર્ણિમિ સવ્વહા, વજ્જણ ઇઝ તિહી વિસેસઓ ॥૪૮॥

રવિવારે છઠ્ઠ, સાતમ, અગિયારશ અને ચૌદશ અશુભ છે. સોમવારે સાતમ, બારશ, ૧૧ તેરશ, મંગળવારે એકમ અને અગિયારશ, શુક્રવારે એકમ, ચૌદશ અને જથા (૩-૮-૧૩) એ તિથિઓ વર્જવા યોગ્ય છે. ૪૭. શુક્રવારે છઠ્ઠ, ચોથ અને ભદ્રા (૨-૭-૧૨), શુક્રવારે બીજ, ત્રીજ અને રિક્તા (૪-૯-૧૪) તથા શનિવારે પૂર્ણિ (૫-૧૦-૧૫) અને સાતમ એ તિથિઓ વિશેષે કરીને સર્વથા વળ્ય છે. ૪૮.

॥ ઇતિ યોગાઃ ॥

હવે ત્રણ પ્રકારનું ગંડાંત તથા તેનું ક્ષણ કહે છે.—

ચરમાહમતિહિલગ્ગ—રિક્કસ મજ્જેગઅદ્ધોષહિઆ ।

તિદુસત્તંતરિ મુત્તં, પુણો પુણો તિવિહ ગંડંતં ॥૪૯॥

નદ્દંતં ન લઙ્ગમ્ અત્થં, અહિદ્દો ન જીવઈ ।

જાઓ વિ મરઈ પાયં, પત્થિઓ ન નિઝર્જઈ ॥૫૦॥

છેલ્લી અને પહેલી તિથિને મધ્યે (વચ્ચે), છેલ્લા અને પહેલા લગ્નને મધ્યે તથા છેલ્લા અને પહેલા નક્ષત્રને મધ્યે અનુક્રમે એક, અર્ધ અને બે ઘડીનું ગંડાંત આવે છે. ત્યારપછી તિથિમાં ત્રણ ત્રણને આંતરે, લગ્નમાં બપોળે આંતરે અને નક્ષત્રમાં સાત સાતને આંતરે બપોળે તિથ્યાદિકની વચ્ચે તેટલાજ પ્રમાણવાળું ગંડાંત હોય છે, તેથી

દરેકને આશ્રીને ત્રણ ત્રણ વાર ગંડાંત આવે છે તે નીચેના યંત્રથી જાણવું. ૪૬. ગંડાંતમાં નાશ પામેલી વસ્તુ ફરી પ્રાપ્ત થતી નથી, સર્પથી હસાયો હોય તો તે જીવતો નથી. કોઈ જાળકનો જન્મ થયો હોય તો તે પ્રાપ્તે જીવતો નથી તથા પરદેશ ગયો હોય તે પાછો આવતો નથી. ૫૦.

ત્રણ પ્રકારના ગંડાંતનું યંત્ર—

નામ	ઁની વચ્ચે	ેની વચ્ચે	ેની વચ્ચે	ધડી
તિથિ ગંડાંત	૧૫-૧	૫-૬	૧૦-૧૧	એક ધડી
દિવસ ગંડાંત	મીન-મેષ	કર્ક-સિંહ	વૃશ્ચિક-ધન	અર્ધ ધડી
નક્ષત્ર ગંડાંત	રેવતી-અશ્વિની	અશ્લેષા-મઘા	જ્યેષ્ઠા-મૂળ	બે ધડી.

વજ્રપાત યોગ—

વીઆશુરાહ તીઆ, તિયુત્તરા પંચમીઃ મહરિક્ત્વં ।

રોહિણિ છટ્ટી કરમૂલ, સત્તમી વજ્રપાઓ યં ॥૫૧॥

બીજને દિવસે અતુરાધા હોય, ત્રીજને દિવસે ત્રણ ઉત્તરા (ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાશ્લેષુની અને ઉત્તરાભાદ્રપદ)માંથી કોઈ એક હોય, પાંચમને દિવસે મઘા નક્ષત્ર હોય ૫૬મને દિવસે રોહિણી હોય તથા સાતમે હસ્ત કે મૂળ હોય તો વજ્રપાત યોગ થાય છે. તે યોગ અશુભ છે. ૫૧

હવે મૃતક અવસ્થાવાળાં નક્ષત્રોને કહે છે.—

મૂલહસાઈચિત્તા, અસેસસયંભિસય કિત્તિરેવહ્યા ।

નંદાદ મહાદ, મહાવયા ફગ્ગુળી દો દો ॥૫૨॥

વિજયાદ મિગ સવળા, પુસ્સસિણિ મરણિ જિહ્વ રિત્તાદ ।

આસાદદુગ વિસાદા, અશુરાહ પુણવસુ મહા ય ॥૫૩॥

પુન્નાઈકરધણિટ્ટા, રોહિણિ હા મયગવત્થરિક્ત્વાહં ।

નંદિપદ્મટાપમુદે, મુહકજ્જે વજ્જદ મહમં ॥૫૪॥

નંદા તિથિએ, મૂળ, આર્દ્રા, સ્વાતિ, ચિત્રા, અશ્લેષા, શતભિષક, કૃત્તિકા કે રેવતી હોય. ભદ્રા તિથિએ બે ભાદ્રપદ (પૂર્વા તથા ઉત્તરા) અને બે કૃત્તિકા (પૂર્વા તથા ઉત્તરા) હોય. (૫૨). વિજયા (જયા) તિથિએ મૃગશિર, શ્રવણ, પુષ્ય, અશ્વિની, ભરણી કે જ્યેષ્ઠા હોય, રિક્તા તિથિએ બે અષાઢા (પૂર્વા તથા ઉત્તરા), વિશાખા, અતુરાધા, પુનર્વસુ કે મઘા હોય. (૫૩). અને પૂર્ણા તિથિએ હસ્ત, ધનિષ્ઠા કે રોહિણી હોય તો આ સર્વ મૃતક અવસ્થાવાળાં નક્ષત્રો કહેવાય છે માટે તેમા મતિમાન પુરુષે દીક્ષા, નદી, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભ કાર્ય વર્જવા યોગ્ય છે ૫૪.

૧ નાસ્યદ્રમા યોથને રોહિણી વજ્રપાત કહેલ છે ૨ પુવ્વ ઇતિ પ્રત્યતરે.

નક્ષત્રોની તીક્ષ્ણ ઉચ્ચ વિગેરે સંજ્ઞા તથા તેનું ક્ષણ કહે છે.—

જિદ્ઠદાસેસ મૂલં ચ, તિક્ષ્ણા રિક્ષા વિઆહિઆ ।

મિઝુણિ મિગ ચિત્તા ય, રેવૈ અણુરાહયા ॥૫૫॥

પુસ્સો અ અસિસળી દત્થં, અભિદ્ધિ લહુઆ રમે ।

અગ્ગાણિ પંચ રિક્ષાણિ, તિપુહ્વા ભરણી મહા ॥૫૬॥

ચરા પુણવ્યસ્સ સાદ્ધં, સવણાદિતિઅં તહા ।

ધુવાણિ પુણ ચત્તારિ, ઉત્તરાણિ અ રોહિણી ॥૫૭॥

વિસાહા કિત્તિઆ ચેવ, દો અ મિસ્સા વિઆહિઆ ।

તિક્ષ્ણે તિગિચ્છં કારિજ્ઞા, મિઝુ ગહ્ણધારણે ॥૫૮॥

લહુચરે સુહારંભો, અગ્ગરિક્ષે તવં ચરે ।

ધુવે પુરપવેસાદ્ધં, મિસ્સે સંધિકિઅં કરે ॥૫૯॥

જ્યેષ્ઠા, આર્દ્રા, અશ્લેષા અને મૂળ એટલાં નક્ષત્રો તીક્ષ્ણ કહ્યાં છે, મુગશિર, ચિત્રા, રેવતી અને અનુરાધા એટલાં મૃદુ કહ્યાં છે. (૫૫). પુષ્ય, અશ્વિની, હસ્તા અને અભિજિત આ નક્ષત્રો લઘુ છે. ત્રણ પૂર્વા (પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ). ભરણી અને મઘા એ પાંચ નક્ષત્રો ઉચ્ચ છે. (૫૬). પુનર્વસુ, સ્વાતિ અને શ્રવણાદિ ત્રણ (શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને શતભિષક) એ ચર છે. ત્રણ ઉત્તરા (ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ) અને રોહિણી એ ચાર ધ્રુવ છે. (૫૭). વિશાખા અને કૃત્તિકા એ બે મિશ્ર કહ્યાં છે; તેમાં તીક્ષ્ણ નક્ષત્રોમાં ઔષધ શરૂ કરવું સારું છે. વસ્તુત્વ અહંણ તથા ધારણ મૃદુ નક્ષત્રમાં કરાય છે. (૫૮). લઘુ નક્ષત્રમાં શુભ કાર્યનો આરંભ કરવો ઉચ્ચ નક્ષત્રમાં તપ કરવો. ધ્રુવ નક્ષત્રમાં નગરપ્રવેશાદિક કરવા. તથા મિશ્ર નક્ષત્રમાં સંધિત્વ કાર્ય કરવું. ૫૯.

પ્રસ્થાન કરવા વિશે—

દસધણુ ઉવરિં સયપંચ, મજ્ઞિ પત્થાણિ જાવ દિણ તિચ્છુ ।

થાયઞ્ચં લગ્ગતિહીલ્લણ-રિક્ષસસીચલં ધિત્તુ ॥૬૦॥

લગ્ન, તિથિ, ક્ષણ, નક્ષત્ર અને ચંદ્રત્વ બળ અહંણ કરીને દશ ધનુષથી ઉપર અને પાંચસો ધનુષની અંદર પ્રસ્થાન સ્થાપવું. તે પ્રસ્થાન ત્રણ-ચાર દિવસ સુધી રહી શકે છે. ૬૦.

પ્રયાણમાં શુભ લગ્નાદિકત્વ ક્ષણ કહે છે.—

પહિ કુસલ્લ લગ્ગિ તિહિ, કજ્ઞ સિદ્ધિ લાપં મુહૂત્તઓ હોઈ ।

રિક્ષેણં આરોગ્ગં, ચંદેણં સુવલ્લ સંપત્તી ॥૬૧॥

લગ્ન સારું હોય તો માર્ગમાં કુશળતા રહે છે, તિથિ સારી હોય તો કાર્યનો સિદ્ધિ થાય છે, મુહૂર્ત્ત સારું હોય તો લાભ થાય છે, નક્ષત્ર સારું હોય તો શરીરે આરોગ્યતા રહે છે અને ચંદ્ર સારો હોય તો સુખ સંપત્તિ મળે છે. ૬૧.

પ્રયાણમાં શુભ તિથિ તથા તેજ ક્ષણ કહે છે.—

પાહિવણ પહિવત્તી, નત્થિ વિવત્તી મળંતિ બીઆણ ।
તદ્દાઢ અત્થસિદ્ધિ, વિજયંગી પંચમી મળિઆ ॥૬૨॥
સત્તમિઆ બહુલગુણા, મગ્ગા નિકંટયા દસમિઆણ ।
આરુગિઆ ઇગારસિ, તેરસિ રિજ્જો નિવિજ્જિણ ॥૬૩॥

પરવાને દિવસે પ્રયાણ કરવાથી માર્ગમાં પ્રતિપત્તિ થાય, બીજને દિવસે પ્રયાણ કરવાથી વિપદાઓ ન આવે, ત્રીજે પ્રયાણ કરવાથી અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, પાંચમે વિજય થાય છે. (૬૨). પ્રયાણમાં સાતમ બહુ શુભવાળી કહી છે, દશમે પ્રયાણ કરવાથી માર્ગ નિષ્કંટક (શત્રુ રહિત) થાય છે, અગિયારમે પ્રયાણ કરવાથી આરોગ્યતા રહે છે તથા તેરમે પ્રયાણ કરવાથી શત્રુને છોડે છે. ૬૩.

પ્રયાણમાં બન્યું તિથિઓ—

ચાતદસિં પન્નરસિં, વજ્જિજ્જા અટ્ઠમિં ચ નવમિં ચ ।
છટ્ઠિં ચત્થિં વારસિં ચ, દુન્હં પિ પક્કણં ॥૬૪॥

બન્ને પખવાડીયાંની ચૌદશ, પૂનમ (અમાસ); આઠમ, નોમ, છઠ્ઠ, ચોથ અને પાદશ એટલી તિથિઓ પ્રયાણમાં બન્યું છે. ૬૪.

તિથિ અને નક્ષત્રને યોગે પ્રયાણમાં શુભ વાર કહે છે.—

દસમિ પંચમિ તેરસિ, બીઅગો મિગુસુઓ ગમણેડતિસુહાવહો ।
ગુરુ પુણવ્વસુ પુસ્સ વિસેસઓ, સયમિસા અણુરાહ બુદ્ધે તહા ॥૬૫॥

શુક્રવારે દશમ, પાંચમ, તેરશ કે બીજ હોય તો તે દિવસ પ્રયાણમાં અતિ સુખાવહ છે. શુક્રવારે પુનર્વાસુ કે પુષ્ય નક્ષત્ર હોય તો તે પ્રયાણમાં વિશેષ સુખાવહ છે, તથા શુક્રવારે શતભિષક કે અનુરાધા હોય તો તે પણ સુખાવહ છે ૬૫.

પ્રયાણમાં સામાન્ય શુભ દિવસ કહે છે.—

સવ્વદિસિ સવ્વકાલં, સિદ્ધિનિમિત્તં વિહારસમયમિ ।
પુસ્સાસ્સિણિ મિગ હત્થા, રેવદ્ધ સવણા મહેયવ્વા ॥૬૬॥

અર્થે દિશામાં સર્વ ક્રમે સિદ્ધિને નિમિત્તે વિહાર (પ્રયાણ) સમયે પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશિર, હસ્ત, રેવતી કે શ્રવણ એટલાં નક્ષત્ર અહણ કરવાં. ૬૬.

હવે પ્રયાણમાં અશુભ દિવસો કહે છે.—

વજ્જે વારતિઅં કૂરં, પહિવાય ચત્ઠસી ।
નવમટ્ઠમી ઇમાહિં તુ, બુદ્ધો વિ ન સુદ્ધો ગમે ॥૬૭॥

પ્રયાણમાં રવિ, મંગળ અને શનિ એ ત્રણે કૂંર વારને તજવા, તથા બુધવારને દિવસે જો પડવો, ઔદશ, નોમ કે આઠમ હોય તો તે બુધવાર પણ ગમનમાં શુભકારક નથી. ૬૭.
હવે પ્રયાણમાં શુભ, મધ્યમ અને અશુભ નક્ષત્રો ગણાવે છે.—

પુસ્સસિષિમિગસિર—રેવદ્વં હસ્થાપુનવ્રમ્ ચેવ ।

અણુરાહ જિઠ્ઠમૂલં, નવ નક્ષત્રા ગમણસિદ્ધા ॥૬૮॥

રોહિણી તિષ્ઠિ ઉ પુરુષા, સવળઘણિદ્વય ય સયમિસા ચેવ ।

ચિત્તા સાઈ ઇં, નવ નક્ષત્રા ગમણિ મજ્ઞા ॥૬૯॥

કિત્તિઅમરણિવિસાહા, અસ્સેસમહલત્તરાતિઅં અદા ।

ઈ નવ નક્ષત્રા, ગમણે અદ્ધારુણા મળિયા ॥૭૦॥

પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશિર, રેવતી, હસ્ત, પુનર્વસુ, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા અને મૂળ એ નવ નક્ષત્રો ગમનમાં સિદ્ધિદાયક છે (૬૮) રોહિણી, ત્રણ પૂર્વા (પૂર્વાશ્વિની, પૂર્વાષાઠા, પૂર્વાભાદ્રપદ), શ્રવણ, ધનિષ્ઠા. શતભિષક, ચિત્રા અને સ્વાતિ એ નવ નક્ષત્રો ગમનમાં મધ્યમ છે. (૬૯) કૃત્તિકા, ભરણી, વિશાખા, અશ્લેષા, મઘા, ત્રણ ઉત્તરા (ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાષાઠા, ઉત્તરાભાદ્રપદ) અને આર્દ્રા એ નવ નક્ષત્રો ગમનમાં અત્યંત દારુણ કહ્યાં છે. ૭૦.

પ્રયાણમાં નક્ષત્રને આશ્રીને અશુભ સમય—

ધ્રુવેહિ મિસ્સેહિ પમાયકાલે, ડગ્ગેહિ મજ્ઞન્દિ લહૂ પરન્દે ।

મિઓ પઓસે નિસિમજ્ઞિ તિક્સે, ચરે નિસંતે ન સુહો વિહારો ॥૭૧॥

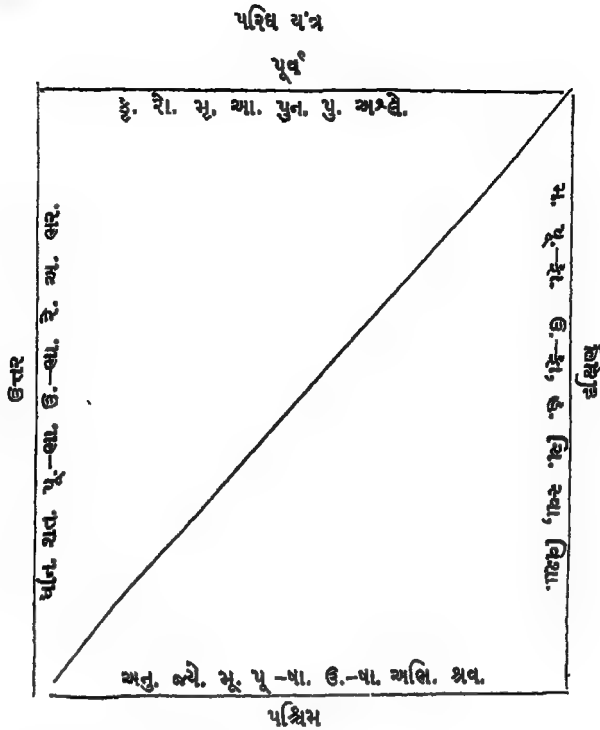
ધ્રુવ અને મિશ્ર નક્ષત્રોમાં પ્રભાતકાળે, ઉઘ્ર નક્ષત્રમાં મધ્યાહ્નકાળે, લઘુ નક્ષત્રમાં અપરાહ્નકાળે. મૃદુ નક્ષત્રમાં પ્રદોષકાળે, તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમાં મધ્યરાત્રિએ અને ચરનક્ષત્રમાં રાત્રિને અંતે અને (પરોઠીએ) વિહાર (પ્રયાણ) કરવો તે શુભ નથી. ૭૧.

હવે પરિધનું સ્વરૂપ અને તેના ઉલ્લંઘનને નિષેધ કહે છે —

પુન્વાદ્ધસુ સગ સગ કિત્તિઆઈ, દિસિ રિક્ત્વ સદિસિ હુંતિ સુહા ।

ઘરદિસિ મજ્ઞા વાયમિ પરિહરેહા ન લંધિજ્ઞા ॥૭૨॥

પૂર્વાદિક આર દિશાઓમાં અનુક્રમે કૃત્તિકાથી આર'ભીને સાત સાત નક્ષત્રો મૂક્યાં. તે દિશાનાં નક્ષત્રો કહેવાય છે. હવે પ્રયાણમાં સ્વદિશિયું નક્ષત્ર શુભકારક છે. પૂર્વ દિશાનાં નક્ષત્રોમાં ઉત્તરમાં ગમન કરવું, તથા ઉત્તર દિશાના નક્ષત્રોમાં પૂર્વ દિશામાં ગમન કરવું. એ ઘરદિશિ કહેવાય છે. તેમજ દક્ષિણ દિશાનાં નક્ષત્રોમાં પશ્ચિમ તરફ ગમન કરવું અને પશ્ચિમ દિશાનાં નક્ષત્રોમાં દક્ષિણ તરફ ગમન કરવું તે પણ ઘરદિશિ કહેવાય છે. તે ઘરદિશિનાં નક્ષત્રોમાં ગમન કરવું તે મધ્યમ છે. વાયુ ખૂણાથી આર'ભીને અગ્નિ ખૂણા સુધી આડી પરિધની રેખા છે તે પરિધ રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. ૭૨

હવે દિક્શૂળ અને વિદિક્શૂળ કહે છે.

સૂલં પુર્નિવ સળી સોમો, દાહિણાણ દિસા ગુરુ ।

પચ્છિમાહ રવી સુકો, ઉત્તરાણ કુજો બુહો ॥૭૩॥

ઈસાણે અ બુહો મંદો, અગ્નીર્હં અ ગુરુ રવી ।

નેરહણ સસી સુકો, ભૂમો વાણ વિવજ્જણ ॥૭૪॥

શનિવારે અને સોમવારે પૂર્વ દિશામાં શૂળ હોય છે, ગુરુવારે દક્ષિણમાં શૂળ હોય છે, રવિ અને શુક્રવારે પશ્ચિમ દિશામાં, મંગળ અને બુધે ઉત્તર દિશામાં શૂળ હોય છે. ઉર. બુધવારે અને શનિવારે ઇશાન ખૂણામાં શૂળ હોય છે, ગુરુવારે અને રવિવારે અગ્નિ ખૂણામાં શૂળ હોય છે. સોમ અને શુક્રવારે નૈઋત્ય ખૂણામાં તથા મંગળવારે વાયવ્ય ખૂણામાં શૂળ હોય છે. તે બંને શૂળ વર્તવા યોગ્ય છે, એટલે કે જે દિશામાં અથવા વિદિશામાં શૂળ હોય તે દિશા અથવા વિદિશામાં પ્રયાણ કરવું નહીં. ૭૪.

આ.સિ. ૫૮

કારણે દિક્ષૂળમાં અથવા વિદિક્ષૂળમાં જવું પડે તો નીચેના પદાર્થોનું તિલક કરીને જવાથી શૂળનો દોષ નથી. તે કહે છે.—

ચંદનં દહિ મટ્ટી અ, તિલ્લં પિટ્ઠં તદ્વા પુળો ।

તિલ્લં સ્વલં ચ ચંદિજ્ઞા, સ્વરાઈ સ્વલમુત્તરો ॥૭૫॥

રવિવારે ચંદન, સોમવારે દહીં, મંગળવારે માટી, બુધવારે તેલ, શુક્રવારે પિપ્પ (આટો), શુક્રવારે તેલ અને શનિવારે જોળનું તિલક કરીને પ્રયાણ કરવું. તેમ કરવાથી શૂળ ઉત્તમ (શુભ) થાય છે. અર્થાત્ શૂળનો દોષ લાયતો નથી. ૭૫.

હવે દિશાને આશ્રીને નક્ષત્રશૂળ કહે છે.—

ઉદયદિસિ મ્મલ્લં દો અસાદા ય જિઠ્ઠા,

ધણિસવળ વિસાદા પૂઞ્વમ્હા જમાણ ।

અહ વરુણ દિસાણ રોહિણી પુસ્સમૂલં,

સુરગિરિદિસિ હત્યો ફગ્ગુણી દો વિસાદા ॥૭૬॥

બે અષાઢા (પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા) તથા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો પૂર્વ દિશામાં નક્ષત્રશૂળ થાય છે. ધનિષ્ઠા, શ્રવણ, વિશાખા અને પૂર્વાષાઢપદ નક્ષત્ર હોય તો દક્ષિણ દિશામાં નક્ષત્રશૂળ થાય છે. રોહિણી, પુષ્ય અને મૂળ નક્ષત્ર હોય તો પશ્ચિમ દિશામાં નક્ષત્રશૂળ હોય છે, તથા હસ્તા, બે ક્રાદ્યુની (પૂર્વાક્રાદ્યુની, ઉત્તરાક્રાદ્યુની) અને વિશાખા હોય તો ઉત્તર દિશામાં નક્ષત્રશૂળ હોય છે. આ નક્ષત્રશૂળ પણ પ્રયાણમાં શુભ નથી. ૭૬.

હવે વત્સ કહે છે.—

મીનાઈતિસંકતી પચ્છિમાઈસુ ઝગ્ગહ ।

વચ્છો ગમે પવેસે વિ, ન સુહો પિટ્ઠિ સંસુહો ॥૭૭॥

મીન વિગેરે ત્રણ સંક્રાંતિમાં પશ્ચિમાદિક દિશામાં વત્સ ઉગે છે, એટલે કે મીન, મેષ અને વૃષ સંક્રાંતિમાં પશ્ચિમ દિશાએ ઉગે છે, મિથુન, કર્ક અને સિંહ સંક્રાંતિ હોય ત્યારે ઉત્તરમાં ઉગે છે, કન્યા, તુલા અને વૃશ્ચિક સંક્રાંતિ હોય ત્યારે પૂર્વમાં ઉગે છે, તથા ધનુ, મકર અને કુંભ સંક્રાંતિ હોય ત્યારે વત્સ દક્ષિણમાં ઉગે છે. તે વત્સ પ્રયાણ-સમયે તથા પ્રવેશ સમયે પણ સન્સુપ કે પછવાડે હોય તો તે સારો નથી, અર્થાત્ વામ (ડાબે) તથા દક્ષિણ (જમણે) ભાગે હોય તો તે સારો છે. ૭૭.

હવે યોગિની (બેગણી) કહે છે.—

ઙ્ગનવગાઈકમા તિહિ, પુચ્ચુત્તરઅગ્નિનેરદાહિણણ ।

પચ્છિમવાઈસાળો, જોહિણિ સા વામપિટ્ઠિ સુહા ॥૭૮॥

એકમ અને નોમ વિગેરે તિથિના ક્રમે કરીને પૂર્વ, ઉત્તર, અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, વાયવ્ય અને ઇશાનમાં યોગિની હોય છે. તે પ્રયાણસમયે વામ ભાગે અથવા પછવાડે હોય તો શુભ છે. ૭૮.

યોગિની ચંત્ર

દિશા	પૂર્વ	ઉત્તર	અગ્નિ	નૈર્ઋત્ય	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	વાયવ્ય	ઇશાન
તિથિ	૧-૬	૨-૧૦	૩-૧૧	૪-૧૨	૫-૧૩	૬-૧૪	૭-૧૫	૮-૩૦(અમાસ)

હવે તત્કાળની યોગિની કહે છે.—

દિગ્વિદિસિ ધુરિ ચતુષ્દિશા, પરઓ પુન્નવૃત્તદિસિહિ કમસો ।

તત્કાલજોદ્ધા સા, વજ્રોયન્વા પયત્તેન ॥૭૯॥

જે દિશાએ જે દિવસે યોગિની હોય તે દિવસે તે દિશાએ પહેલી ચાર ઘડી તત્કાળ યોગિની રહે છે ત્યારપછી પૂર્વની ગાથામાં કહેલી દિશાના અનુક્રમે દરેક દરેક દિશાએ ચાર ચાર ઘડી ફરતી રહે છે. તે તત્કાળ યોગિની પ્રયત્ને કરીને એટલે અવશ્ય વર્જવા યોગ્ય છે. ૭૯.

રાહુવિચાર—

ઉદયત્યમણા ચઝ ચઝ, ષડિયાઈ રાહુ પુન્નવૃત્તદિસિ તત્તો ।

સિદ્ધીણ દિસિ છટ્ઠિ, ગઓ સુહો પુટ્ઠિદિહિગો ॥૮૦॥

દરરોજ સૂર્યના ઉદયસમયે અને અસ્તસમયે રાહુ પહેલી ચાર ચાર ઘડી પૂર્વ દિશામાં હોય છે. ત્યાર પછી સિદ્ધિને માટે છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ ચાર ચાર ઘડી રહે છે, એટલે કે સૂર્યોદયની પહેલી ચાર ઘડી સુધી પૂર્વમાં, ખીલ ચાર ઘડી વાયવ્યમાં, ત્રીલ ચાર ઘડી દક્ષિણમાં, ચોથી ચાર ઘડી ઇશાનમાં, પાંચમી ચાર ઘડી પશ્ચિમમાં, છઠ્ઠી ચાર ઘડી અગ્નિ ખૂણામાં, સાતમી ચાર ઘડી ઉત્તરમાં અને આઠમી ચાર ઘડી નૈર્ઋત્યમાં. ત્યાર પછી પાછી છઠ્ઠી દિશાએ એટલે પૂર્વમાં અસ્તસમયે આવે છે. આ રાહુ પ્રયાણ-સમયે પછવાડે તથા દક્ષિણ (જમણી) બાજુએ રહ્યો હોય તો તે આરો છે. ૮૦

શિવવિચાર.—

ચિત્તુચરિગહુમાસા, દિસિ વિદિસિ વિસિદ્ધિ સિવુ તઓ ઉદયા ।

સિદ્ધિ અઢાઈ પળિ ષડિ, દિસિ વિદિસિ પુટ્ઠિમુટ્ઠિ સુહો ॥૮૧॥

શિવ ચૈત્ર માસથી ઉત્તર દિશાને આરંભીને ચંદ્રાર વડે (ઉત્ક્રમ વડે) દિશામાં એક માસ, વિદિશામાં બે માસ એ પ્રમાણે સૂર્યોદય સમયે હોય છે, એટલે કે ચૈત્રમાં ઉત્તર દિશાએ, વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠમાં વાયવ્ય ખૂણે, અષાઢ માસમાં પશ્ચિમ દિશાએ, શ્રાવણ અને ભાદ્રપદમાં નૈર્ઋત્ય ખૂણાએ, અશ્વિન માસમાં દક્ષિણ દિશાએ સૂર્યોદયસમયે હોય

છે. ઇત્યાદિ. જે માસમાં જે દિશા વિદિશામાં કહેલ છે ત્યાંથી આઠે દિશામાં કમે કરી ફરેક દિશામાં અઢી ઘડી અને વિદિશામાં પાંચ ઘડી એ પ્રમાણે ફરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે ચૈત્ર માસમાં સૂર્યોદયસમયે પ્રથમ અઢી ઘડી ઉત્તરમાં, પછી પાંચ ઘડી ઇશાનમાં, પછી અઢી ઘડી પૂર્વમાં ઇત્યાદિ કમે ફરે છે. વૈશાખ તથા જ્યેષ્ઠ માસમાં પ્રથમ પાંચ ઘડી વાયવ્ય ખૂણે, પછી અઢી ઘડી ઉત્તરમાં એ ક્રમથી સદા ફરે છે. આ શિવ પ્રયાણસમયે પાછળ અથવા જમણે હોય તે શુભકારક છે. ૮૧.

શિવચંત્ર આ પ્રમાણે—

વાયવ્ય	ઉત્તર	ઇશાન
વૈશાખ જ્યેષ્ઠ	ચૈત્ર ઘડી ૨૫	માઘ ફાલ્ગુન
ઘડી ૫		ઘડી ૫
પશ્ચિમ		પૂર્વ
અષાઢ ઘડી ૨૫	શિવચંદ્ર	પોષ
આવણુ ભાદ્રપદ	આશ્વિન	ઘડી ૨૫
ઘડી ૫	ઘડી ૨૫	કાર્તિક માગશીર્ષ
તૈશ્વર	દક્ષિણ	ઘડી ૫

રવિવિચાર.—

રવિ રત્તિઅંતપહરાઓ, પુષ્વાહસુ દુન્નિ પહર કમા ।

દાહિણપુટ્ટિ વિહારે, વામો પુટ્ટિ પવેસિ સુહો ॥૮૨॥

રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરથી બપોળે પ્રહર સુધી રવિ પૂર્વાદિક આર દિશાઓમાં હોય છે, એટલે કે રાત્રિનો છેલ્લો તથા દિવસનો પહેલો એ બે પ્રહર સુધી રવિ પૂર્વમાં હોય છે. પછી બીજો તથા ત્રીજો પ્રહર દક્ષિણમાં, ચોથો તથા પાંચમો પ્રહર પશ્ચિમમાં, છઠ્ઠો તથા સાતમો પ્રહર ઉત્તરમાં, પછી આઠમો પ્રહર રાત્રિના અંતનો હોવાથી પૂર્વમાં આવે છે, આ રવિ પ્રયાણમાં દક્ષિણ (જમણે) તથા પાછળ સારો છે, અને પ્રવેશમાં ડાબો તથા પાછળ સારો છે. ૮૨.

ચંદ્રવિચાર—

ઉદયવસા અહવા દિસિ—દારમવસઓ હવે સસીઉદઓ ।

સો અમિસુહો પહાણો, ગમણે અમિઆઈ વરસંતો ॥૮૩॥

ઉદયના વશથી અથવા દિવિ દારના નક્ષત્રના વશથી (સવા જે દિવસે જે ચંદ્ર જુદી જુદી રાશિમાં જાય છે તે) ચંદ્રનો ઉદય કહેવાય છે. અમૃતને વરસાવતો તે ચંદ્ર પ્રયાણમાં સન્નુજ હોય તો તે પ્રધાન (સારો) છે. ૮૩.

શુકેવિચાર—

જહિં ઉગ્ગહ જહિં દિસિ, મમહ જહિં ચ દારમિટ્ઠાઈ ।

તિહું પરિસંમુહ સુક પુણ, ઉદડ જિ ફક્કુ ગણહ ॥૮૪॥

શુકે જે દિશામાં ઉગે છે, જે દિશામાં લાય છે અને જે દ્વારની સન્નિધિ રહે છે તે ત્રણે પ્રકારે શુકે સન્નિધિ કહેવાય છે. પરંતુ એક ઉદયને આશ્રીને જ ગણાય છે. અર્થાત્ ઉદયને આશ્રીને શુકેની સન્નિધિ પ્રચલ્લસમયે વળવી. ૮૪

પાશ તથા કાળ વિષે.—

સિયપહિવયાડ પુચ્ચાહસુ, પાસુ દસદિસિહિં કાલુ તયમિમુહો ।

કુજ્જા વિહારિ વામો, પાસો કાલો ડ દાહિણઓ ॥૮૫॥

શુકલપક્ષના પડવાથી આરંભીને અનુક્રમે પૂર્વાદિક દશ દિશામાં પાશ હોય છે, એટલે કે સુદિ પડવાએ પૂર્વમાં, બીજે અગ્નિમાં, ત્રીજે દક્ષિણમાં એ રીતે ગણતાં આઠમે ઇશાનમાં, નોમે ભિર્વ દિશામાં અને દશમે અધો દિશામાં, પછી અગિયારમે પૂર્વમાં એમ કરીને ગણતાં વહ પાંચમે અધો દિશામાં પાશ આવે. અને ત્રીજી વાર વહ છઠે પૂર્વમાં એ રીતે ગણતાં વહ અમાવાસ્યાએ અધો દિશામાં આવે. જે દિશાએ પાશ હોય તેની સન્નિધિની દિશાએ જ કાળ હોય છે. પ્રચલ્લ સમયે પાશને વામ(ડાબે) કરવો અને કાળને દક્ષિણ (જમણે) કરવો. ૮૫.

હંચ (નાહી) વિચાર.—

પુનનનાહિદિસાપાયં, અગ્ને કિચ્ચા સયા વિઝુ ।

પવેસં ગમણં કુજ્જા, કુળંતો સાસસંગહં ॥૮૬॥

પૂર્ણ નાહીની દિશાના પગને આગળ કરીને એટલે નસકોરાની જે બાજુમાં શ્વાસ પરિપૂર્ણ વહેતો હોય તે બાજુના પગને આગળ કરીને વિદ્વાન પુરુષે શ્વાસને રૂંધીને સદા પ્રવેશ અને ગમન કરવું. ૮૬.

॥ इति ग्रस्थानम् ॥

હવે ચૈત્ય શબ્દથી મુહૂર્તો કહે છે.—

વેદઅસુજં ધ્રુવમિત્તકર—પુસ્સ ઘણિટ્ઠસયમિસા સાઈ ।

પુસ્સતિત્તર-રે-રો-કરમિગસવણે સિલનિવેસો ॥૮૭॥

ચૈત્યનું ખાત ધ્રુવ, મૃદુ, હસ્ત, પુખ્ત, ધનિકા, શનભિષક અને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં કરવું. તથા પુખ્ત, ત્રણ ઉત્તરા (ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ) દેવતી, રોહિણી, હસ્ત, મૃગશિર અને શ્રવણ એટલાં નક્ષત્રોમાં શિલા સ્થાપન કરવું. ૮૭.

પ્રતિમાનો ગૃહપ્રવેશ

સતભિસપુસ્તધણિટ્ઠા, મિગસિરધુવમિઝ અણ્હિ સુહવારે ।

સસિ ગુરુસિણ ઉડ્ણ, ગિહે પવેસિજ્ઞ પહિમાઓ ॥૮૮॥

શતભિષક પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, મૃગશિર, કૃત્તિકા અને મૃગ્શુ. એ નક્ષત્રોમાં શુભ વારે તથા ચંદ્ર, શુક્ર અને શુક્રનો ઉદય હોય ત્યારે પ્રતિમાને ઘરમાં પ્રવેશ કરાવવો. ૮૮.
અધોમુખ વગેરે નક્ષત્રો અને તેનું ક્ષણ

તિપુચ્ચમૂલમરણી વિસાહા, સેસા મહા કિત્તિ અહોમુહાં ।

રેવત્સિણી હૃથપુણાણુચિતા, જિટ્ઠામિગં સાહ તિરિચ્છના ય ॥૮૯॥

તિરત્તરદાસવળત્તિજં ચ, ઉહ્દંમુહો રોહિણિ પુસ્તજુતા ।

ભૂમીહરાઈ ગમણાગમાઈ, ધવાવરોવાઈ કમેણ કુજ્ઞા ॥૯૦॥

ત્રણ પૂર્વા (પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ). મૂળ, ભરણી, વિશાખા, અશ્લેષા, મઘા અને કૃત્તિકા આટલાં નક્ષત્રો અધોમુખ કહેવાય છે, અશ્વિની, હસ્ત, પુનર્વસુ અનુરાધા, ચિત્રા, જ્યેષ્ઠા, મૃગશિર અને સ્વાતિ, એટલાં નક્ષત્રો તિરછાં કહેવાય છે. ૮૯. ત્રણ ઉત્તરા (ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ) આર્દ્રા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, તારાણી, રોહિણી અને પુષ્ય એટલાં નક્ષત્રો ઊર્ધ્વ મુખ કહેવાય છે. તેમાં ભૂમિગૃહ (યશ) વિગેરે અધોમુખ નક્ષત્રમાં કરવા લાયક છે, ગમન-આગમન વિગેરે તિરછા નક્ષત્રમાં કરવા લાયક છે અને ધ્વજારોપણ વિગેરે કાર્યો ઊર્ધ્વમુખ નક્ષત્રોમાં કરવા લાયક છે. ૯૦.

॥ ઇતિ ચૈત્યનિવેશઃ ॥

હવે પ્રતિમાનું નામ પાડતી વખતે શું શું જોવાનું છે? તે કહે છે—

છટ્ટટ્ટમત્તં તહ રિક્ષજોણી, વગ્ગટ્ટ નાહીગયરિક્ષભાવં ।

વિસોવગા દેવગણાહ એવં, સન્વે ગણિજ્ઞા પહિમામિહાણે ॥૯૧॥

ષડ્ઘટક, નક્ષત્રચોનિ, વર્ગાષ્ટક, નાહીગત નક્ષત્ર ભાવ, વિશેષપદ અને દેવગણાદિક એ સર્વે પ્રતિમાનાં નામ પાડવામાં જોવાનાં છે. ૯૧.

પ્રથમ ષડ્ઘટક કહે છે—

વિસમા અદ્દમે પીઈ, સમાઠ અટ્ઠમે રિઓ ।

સત્તુછટ્ટટ્ટમં નામ-રાસિહિં પરિવજ્ઞાણ ॥૯૨॥

વીયવારસંમિ વજ્ઞે, નવપંચમગં તહા ।

સેસેસુ પીઈ નિદિઠા, જહ દુચ્ચાગહમુત્તમા ॥૯૩॥

વિષમ રાશિ ૧-૩-૫-૭-૯-૧૧ થી આઠમી રાશિના સ્વામીઓને પ્રીતિ હોય છે. સમ રાશિ ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨ થી આઠમી રાશિને શત્રુ ભાવ છે. તે શત્રુભાવ ભગવંતની રાશિથી પ્રતિભા સ્થાપકની નામ રાશિ સુધી ગણીને વર્જવો. ૯૨. ખીજી અને આરમી રાશિના તથા નવમી અને પાંચમી રાશિઓના સ્વામીને પરસ્પર પ્રીતિ ન હોય તેા તે યજ્ઞ અવધ્ય વર્જવી. શેષ રાશિમાં પ્રીતિ કહેલી છે. ૯૩.

હવે નક્ષત્રયોનિ વેર કહે છે—

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯
 આસગયમેસસપ્પા, સપ્પાસ વિહાલમેસમજ્જારા ।
 ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬
 આસુદુગગવીમહિસી, વગ્ગો મહિસી પુણો વગ્ગો ॥૧૪॥
 ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫
 મિગમિગકુક્કર વાનર—નલ્લદુગં વાનરો હરિતુરંગો ।
 ૨૬ ૨૭ ૨૮
 હરિપસુકુંજર ણ, રિવ્લાળ કમેળ જોણીઓ ॥૧૫॥

અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રોની અનુક્રમે આ પ્રમાણે યોનિઓ છે.—અશ્વિનીની યોનિ અશ્વ છે. ભરણીની યોનિ હાથી છે, કૃત્તિકાની મેષ, રોહિણીની સર્પ, મૃગશિરની પશુ સર્પ, આર્દ્રાની શ્યાન, પુનર્વસુની બિલાડો, પુષ્યની મેષ, અશ્લેષાની બિલાડો, મઘાની ઉંઠર, પૂર્વાશ્લેષુનીની ઉંઠર, ઉત્તરાશ્લેષુનીની ગાય, હસ્તાની લેંશ, ચિત્રાની વાઘ, સ્વાતિની લેંશ, વિશાખાની વાઘ, અનુરાધાની મૃગ, જ્યેષ્ઠાની મૃગ. ૬૪. મૂળની કૂતરો પૂર્વાષાઢાની વાનર, ઉત્તરાષાઢાની નોળીયો. અભિજિતની નોળીયો, શ્રવણની વાનર, ધનિષ્ઠાની સિંહ, શતભિષદની અશ્વ, પૂર્વાશાદ્રપદની સિંહ, ઉત્તરાશાદ્રપદની પશુ—ગે અને રેવતીની યોનિ હાથી છે. ૯૫.

ગયસીંહમસ્સમહિસં, કપિમેસં સાળહરિણઽહિનલ્લં ।

ગોવગ્ધ વિહાલુંદર, વેરં નામેસુ વજ્જિજ્જા ॥૧૬॥

હાથી અને સિંહ, અશ્વ અને પાડો, વાનર અને મેષ, શ્યાન અને હરણ, સર્પ અને નોળીયો, ગાય અને વાઘ તથા બિલાડો અને ઉંઠર એઓને પરસ્પર વેર હોય છે, માટે નામ પાડવામાં આ વેર વર્ણવું, એટલે કે પ્રતિમાના નામની અને પ્રતિમા ભાવનાના નામની જે યોનિ હોય તે અનેને બે પરસ્પર વેર હોય તો તેવું નામ વર્ણવું. ૬૬.

॥ इति नक्षत्रयोनिवैरम् ॥

હવે વર્ગાષ્ટક કહે છે.—

ગલ્લહો વિહાલસીંહો, કુલ્લકુરસપ્પો અ મૂસગો હરિણો ।

મેસો અલ્લવગ્ગપદ્ધ, કમેળ પુણ પંચમે વેરં ॥૧૭॥

અ વર્ગ (સર્વે સ્વર)નો પતિ ગરૂડ છે. ૧ વર્ગનો પતિ બિલાડો છે. ૨ વર્ગનો પતિ સિંહ છે. ૩ વર્ગનો પતિ કૂતરો છે. ૪ વર્ગનો પતિ સર્પ છે. ૫ વર્ગનો પતિ ઉંઠર છે. ૬ વર્ગ (૫ ૬ ૭ ૮)નો પતિ મેષ

અધિની, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ, મૃગશિર, અનુરાધા, શ્રવણ અને રેવતી, આ નવ નક્ષત્રો દેવગણ છે. ત્રય પૂર્વા, ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, ભરણી અને આર્દ્રા આ નવ નક્ષત્રો મનુષ્યગણ છે ૧૦૦. તથા કૃત્તિકા, વિશાખા, ચિત્રા, ધનિષ્ઠાદિક એટલે ધનિષ્ઠા અને શતભિષા. જ્યેષ્ઠાદિક એટલે જ્યેષ્ઠા અને મૂળ તથા અશ્લેષાદિક એટલે અશ્લેષા અને મઘા, આ નવ નક્ષત્રો રાક્ષસવર્ગ છે, તેમાં શુકુ શિષ્યાદિકનાં જન્મે નામેનાં નક્ષત્રો એક જ ગણમાં હોય તો પરસ્પર ઘણી પ્રીતિ રહે, એકનો મનુષ્યવર્ગ અને બીજાનો દેવવર્ગ હોય તો મધ્યમ પ્રીતિ રહે, તે સિવાયના વર્ગ હોય તો તે અશુભ છે. ૧૦૧.

॥ इति प्रतिमाधारणागतिः शिष्यनामकरणम् च ॥

હવે વિદ્યારંભ વિષે કહે છે.—

गुरु बुद्धो अ मुक्तो अ, सुंदरा मज्झिमो रवी ।

विज्जारंभे ससी पावो, सणी भोमाय दाहणा ॥१०२॥

मिगसिर-अदा-पुस्तो, तिभि उ पुष्वा उ मूलमस्सेसा ।

हृत्थो चित्ताह तदा दस, बुद्धिकराहं नाणस्स ॥१०३॥

વિદ્યારંભમાં ગુરુ, બુદ્ધ અને શુક સુંદર છે, રવિવાર મધ્યમ છે, સોમવાર પાપી (દુષ્ટ) છે અને શનિ તથા મંગળ અતિ ભયંકર (અતિ દુષ્ટ) છે. ૧૦૨ મૃગશિર, આર્દ્રા, પુષ્ય, ત્રણ પૂર્વા (પૂર્વાશ્વિની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ), મૂળ, અશ્લેષા, હસ્ત અને ચિત્રા, આ દશ નક્ષત્રો જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારાં છે. ૧૦૩.

લોચક્રમં વિષે.—

पुणव्वसु अ पुस्तो अ, सवणो अ घणिद्विया ।

एएहिं चउहिं रिक्खेहिं, लोअकम्माणि कारण ॥१०४॥

कीत्तिआहिं विसाहाहिं, महाहिं मरणीहि अ ।

एएहिं चउहिं रिक्खेहिं, लोअकम्माणि वज्जए ॥१०५॥

પુનર્વસુ, પુષ્ય, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા, આ ચાર નક્ષત્રોમાં લોચક્રમં કરવું શુભ છે. ૧૦૪. કૃત્તિકા, વિશાખા, મઘા અને ભરણી, આ ચાર નક્ષત્રોમાં લોચક્રમં વળ્યું છે, (અર્થાત્ આ આઠ સિવાયના બીજા નક્ષત્રો મધ્યમ છે.) ૧૦૫.

કર્ણવેધ તથા સળંગા દર્શનનાં નક્ષત્રો.—

मिग-अणु-पुण पुस्तो जिह्व-रेवडस्सिणीआ,

सवण-कर-सचित्ता सोहणा कन्नवेहे ।

कर-सवणऽणुराहा-रेव-पुस्तऽस्सिणीआ,

मिग-घणि-ध्रुव-चित्ता दंसणे भूवईणं ॥१०६॥

મૃગશિર, અતુરાધા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, જ્યેષ્ઠા, રેવતી, અશ્વિની, શ્રવણ, હસ્ત અને ચિત્રા, એટલાં નક્ષત્રો કર્કવેધમા સારાં છે. હરત, શ્રવણ, અતુરાધા, રેવતી, પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશિર, ધનિષ્ઠા, ધ્રુવ (રોહિણી, ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદ) અને ચિત્રા, એ નક્ષત્રો રાખના દર્શનમાં શુભ છે. ૧૦૬.

વસ્ત્રધારણ

સૂરે જિન્નં સસી અદં, મલિણં સળી ધારિઅં ।

મોમે દુઃખલાવહં હોદ્, વત્થં સેસેર્હિ સોહણં ॥૧૦૭॥

નવું વસ્ત્ર રવિવારે ધારણ કરવાથી (પહેરવાથી) જલદી જીર્ણ થાય છે, સોમવારે પહેરવાથી આર્દ્ર (લીતું) રહે છે, શનિવારે ધારણ કરવાથી મલિન રહે છે, મંગળવારે પહેરવાથી દુઃખકારક થાય છે, અને ધીબ (પુધ, શુરુ અને શુકવારે) નવું વસ્ત્ર પહેરવું સારું છે. ૧૦૭.

નવાં પાત્ર વાપરવા વિષે.—

મિગ-પુસ્સડસ્સિળી હત્યા-ડણુરાહા ચિત્ત-રેવર્દ્ધ ।

સોમો ગુરુ અ દો વારા, પત્તવાવારણે સુહા ॥૧૦૮॥

મૃગશિર, પુષ્ય, અશ્વિની, હસ્ત, અતુરાધા, ચિત્રા અને રેવતી એ નક્ષત્રો તથા સોમ અને શુરુ, એ બે વારો નવાં પાત્ર વાપરવામાં સારા છે ૧૦૮.

ગયેલી વસ્તુ પાછી આવવા વિષે.—

જામાદ્મુહા ચત્ત ચત્ત, અસિણાઈ કાળ ચિવહ સજ્જંડયા ।

દુસુ વત્ત જાદ્ સજ્જે, અંધે લઙ્ગમ્મ ગયં વત્થુ ॥૧૦૯॥

દક્ષિણ દિશાને આરંભીને આરે દિશામાં અશ્વિનીથી આરંભીને ચાર નક્ષત્રો અતુકરે સુકવાં. એ રીતે અઠ્યાવીશ નક્ષત્રો મૂકવાં. તે અતુકરે કાણાં, ચીબડાં, સબ્બ (દેખતાં) અને આંધળા કહેવાય છે. તેમાં કાણાં અને ચીબડાં નક્ષત્રમાં વસ્તુ ગઈ હોય તો તેની બાતો થયા કરે અર્થાત્ મળવાની આશા રહે કે ન રહે, સબ્બ નક્ષત્રમાં ગઈ હોય તો તે વસ્તુ જાય જ અર્થાત્ પાછી આવે નહીં, અને આંધળા નક્ષત્રમાં ગઈ હોય તો તે પાછી આવે છે. જે દિશાતું નક્ષત્ર હોય તે દિશામાં તે વસ્તુ ગઈ છે એમ પણ જાણવું. ૧૦૯.

નક્ષત્રોનો યત્ર.—

કાષ્ઠાં	ચીબડાં	દેખતાં	આંધળાં
અશ્વિની	ભરણી	કૃત્તિકા	રેહિણી
મૃગશિર	આર્દ્રા	પુનર્વસુ	પુબ્ધ
અશ્લેષા	મઘા	પૂર્વાશ્લેષુની	ઉત્તરાશ્લેષુની
હસ્તા	ચિત્રા	સ્વાતિ	વિશાખા
અતુરાધા	જ્યેષ્ઠા	મૂળ	પૂર્વાષાઠા
ઉત્તરાષાઠા	અભિજિત	શ્રવણ	ધનિષ્ઠા
શતભિષા	પૂર્વાભાદ્રપદ	ઉત્તરાભાદ્રપદ	રેવતી
વસ્તુ હસ્તિષુમાં	વસ્તુ પશ્ચિમમાં	વસ્તુ ઉત્તરમાં	વસ્તુ પૂર્વમાં
ગર્ધ છે	ગર્ધ છે	ગર્ધ છે	ગર્ધ છે

ગયેલી વસ્તુ જોવાની બીજી રીત.—

રવિરિક્ષા છઝ્વાલા, વારસ તરુણા નવ પરે ચેરા ।

ચેરે ન જાઈ તરુણેહિં, જાઈ વાલે ભમહ પાસે ॥૧૧૦॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી છ નક્ષત્રો બાળક કહેવાય છે, ત્યાર પછીનાં બાર નક્ષત્રો જુવાન કહેવાય છે અને ત્યાર પછીનાં નવ વૃદ્ધ કહેવાય છે. તેમાં વૃદ્ધ નક્ષત્રમાં ગયેલી વસ્તુ બંધ નહીં (પાછી આવે); જુવાન નક્ષત્રમાં ગર્ધ હોય તો તે ગયેલી વસ્તુ બંધ (પછી આવે નહીં). અને બાળ નક્ષત્રમાં ગર્ધ હોય તો તે પાસે જ ભમે છે. એટલે કે છેટે બંધ નહીં. ૧૧૦.

સપ્તદશ વિષે

વિસાહા—કિત્તિઆડસેસા, મૂલડહા મરણી મહા ।

एयाहिं अहिणा दट्ठो, कट्ठेणावि न जीवई ॥ १११ ॥

વિશાખા, કૃત્તિકા, અશ્લેષા, મૂળ, આર્દ્રા, ભરણી અને મઘા એ નક્ષત્રોમાં જો સપ્તદશ થયો હોય તો તે કપટે કરીને પશુ (કોઈ પણ પ્રકારે) જીવે નહીં. ૧૧૧.

રોગની શાંતિ જોવા વિષે.—

पुण पुस्स उ—फा उ—भ,— रोगिणीहिं रोगोवसम सचदिणे ।

मूलस्सिणि किच्चि नवमे, सवण-भरणि-चिच-सयमिसे-गदसे ॥ ११२ ॥

ધણિ—ફર—વિસાહિં પવસે, મહ વીસહમે ઉ—જા મિગે માસે ।

अणुराह—रेवह चिरं, तपुव्वजिह्वड—सेस—साह—मिह ॥ ११३ ॥

પુનર્વાસુ, પુષ્ય, ઉત્તરાશ્વિની, ઉત્તરાશ્લદ્રપદ અને રોહિણી. એ નક્ષત્રોમાં વ્યાધિ થયો હોય તો સાત દિવસે તેની શાંતિ થાય છે. મૂળ અશ્વિની અને કૃત્તિકામાં થયો હોય તો નવ દિવસે શાંતિ થાય છે. શ્રવણ, ભરણી, ચિત્રા અને શતભિષામાં થયો હોય તો અગિયાર દિવસે શાંતિ થાય છે, ૧૧૨. ધનિષ્ઠા હસ્ત, અને વિશાખામાં થયો હોય તો પાળવાડીયે શાંતિ થાય છે, મઘામાં થયો હોય તો વીસ દિવસે શાંતિ થાય છે. ઉત્તરાષાઢા અને મૃગશિરમાં થયો હોય તો એક માસે શાંતિ થાય છે, અતુરાધા અને રેવતીમાં થયો હોય તો ચિર કાળે શાંતિ થાય છે, તથા ત્રણ પૂર્વા (પૂર્વાશ્વિની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ), જ્યેષ્ઠા, આર્દ્રા અશ્લેષા અને સ્વાતિમાં વ્યાધિ થયો હોય તો તે મરણજ પામે છે. ૧૧૩

ઔષધ શરૂ કરવાનાં નક્ષત્રો.—

ચરલહુ મિઝમૂલે રોગનિન્નાસહેઝ, હવઈ खलु पउचं ओसइ वाहिआणं ।

ચર, લહુ, મૃદુ તથા મૂળ, એટલાં નક્ષત્રોમાં વ્યાધિવાળાને ઔષધ આપ્યું હોય તો તે રોગના નાશનો હેતુ થાય છે.

રોગથી મુક્ત થયેલાના સ્નાન વિધે.—

મિગુ-સસિ પુળ-જિદ્ઠા-સેસ-સાહ-મહાહિં,

न य कहवि विहेयं, रोगमुत्ते सिषाणं ॥ ૧૧૪ ॥

શુક્રવારે કે સોમવારે તથા પુનર્વાસુ, જ્યેષ્ઠા અશ્લેષા, સ્વાતિ અને મઘા, એટલા નક્ષત્રમાં રોગથી મુક્ત થયેલા મનુષ્યે કોઈ પણ પ્રકારે સ્નાન કરવું નહીં. (એટલે માથે પાણી રેડવું નહીં.) ૧૧૪.

મૃત્યુ બેલા વિધે.—

नामनकखत्तमकिंदु, एकनाडीगया जया।

तया दिणे भवे मच्चू, नन्नहा जिणभासिअं ॥ ૧૧૫ ॥

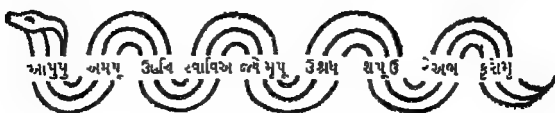
નામનાશિતું નક્ષત્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર એ ત્રણે બ્યારે એક નાડીમાં આવે ત્યારે તે જ દિવસે મૃત્યુ થાય છે. એમ જિનેશ્વરનું વચન છે તે કદાપિ અન્યથા ન હોય. ૧૧૫.

आई अहा सिगं अंते, मज्झे मूलं पहड्डिअं ।

रविदूजम्मनकखत्तं, तिविद्धो न हु जीवई ॥ ૧૧૬ ॥

પ્રથમ આર્દ્રા નક્ષત્ર મૂકવું, છેલ્લું મૃગશિર મૂકવું અને મધ્યમાં મૂળ મૂકવું. પછી સૂર્ય, ચંદ્ર અને જન્મનું નક્ષત્ર એ ત્રણેનો વેધ થાય તો તે જીવે નહીં. ૧૧૬.

સ્થાપના.—

મૃતકાર્યમાં વળ્ય નક્ષત્રો—

ધ્રુવમિસ્સુગ્ગનક્ષત્રા, મૂલડદા અશુરાહયા ।

પંચગાર્દ રવી મોમા, મયકજ્જે વિવજ્ઞિયા ॥૧૧૭॥

ધ્રુવ, મિશ્ર અને ઉચ્ચ નક્ષત્રો, તથા મૂળ, આર્દ્રા અને અનુરાધા એ નક્ષત્રો, તથા પંચકાંઠિક (પંચક, ચમલ અને ત્રિપુષ્કર) એ યોગ તથા રવિ અને મંગળ એ વારો મૃતકાર્યમાં વળ્ય છે. ૧૧૭.

દો પળ્યાલમુહુત્તે, તીસમુહુત્તેગપુત્તલં કારં ।

નેરદ્વ દાહિણાપ, મહા-પરિટ્ઠાવળં કુજ્ઞા ॥૧૧૮॥

પીસ્તાલીશ મુહૂર્ત્તનાં સંજોગીયાં નક્ષત્રમાં બે અને ત્રીશ મુહૂર્ત્તનાં સંજોગીયાં નક્ષત્રમાં એક પુતળું કરીને નૈર્ઝત્ય કે દક્ષિણ દિશામાં તે પુતળાની મહાપરિષ્કાપના કરવી, એટલે અગ્નિ સંસ્કાર કરવો. ૧૧૮.

તિન્નેવ ઉત્તરાદં, પુળવ્વસુ રોહિણી વિસાદા ય ।

અથ છ નક્ષત્રા, પળ્યાલમુહુત્તસંજોગા ॥૧૧૯॥

સયમિસ-મરળીં સાર્દ, અસ્સેસ-જિટ્ઠડદ છંચ નક્ષત્રા ।

પનરસ-મુહુત્તજોગા, તીસમુહુત્ત પુળો સેસા ॥૧૨૦॥

ત્રણ ઉત્તરા (ઉત્તરાશ્લેષુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાશાઢપદ), પુનર્વસુ, રોહિણી, વિશાખા, એ છ નક્ષત્રો પીસ્તાલીશ મુહૂર્ત્તનાં સંજોગીયાં કહેવાય છે. ૧૧૯. શતભિષા, ભરણી, સ્વાતિ, અશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા અને આર્દ્રા એ છ નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્ત્તનાં સંજોગીયાં કહેવાય છે, બાકીનાં પંદર નક્ષત્રો ત્રીશ મુહૂર્ત્તનાં સંજોગીયાં કહેવાય છે. ૧૨૦.

॥ ઇતિ સ્મૃતક્રિયા ॥

હવે દીક્ષા તથા પ્રતિષ્ઠા વિષે કહે છે—

માસ-દિળ-રિક્તસુદ્ધિ, મુળિરુળં સિદ્ધિચ્છાયધ્રુવલગ્ને ।

વારંગુલમ્મિ સુદ્ધે, દિક્ષપદ્માદ્વં કુજ્ઞા ॥૧૨૧॥

માસ, દિવસ અને નક્ષત્ર એ ત્રણેની શુદ્ધિ બાણીને સિદ્ધિ લાયા અથવા ધ્રુવ લગ્ન હોય ત્યારે અથવા બાર આગળના શંકુની છાયા શુદ્ધ હોય ત્યારે દીક્ષા તથા પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભ કાર્યો કરવાં. ૧૨૧.

હરિસયળ અકમ્મળ, અહિઅમાસ ગુરિસુક્તિ અત્થિ સિસુવુદ્ધે ।

સસિ નદ્દે ન પદ્મદ્વા, દિક્ષા સુક્કલ્થિ લે ન દુટ્ઠા ॥૧૨૨॥

હરિ શય્યામાં સુતા હોય એટલે ચતુર્માસમાં, અધિક માસમાં, શુરુ શુક્રનો અસ્ત હોય ત્યારે, શુરુ શુક્રની બાહ્યાવસ્થા કે વૃદ્ધાવસ્થા હોય ત્યારે તથા અંદ્રનો નાશ (અસ્ત)

હોય ત્યારે પ્રતિષ્ઠા તથા દીક્ષા કરવી નહીં. તેમાં શુકના અસ્તમાં દીક્ષા દુષ્ટ નથી, એટલે કે માત્ર શુકનો અસ્ત હોય તો દીક્ષા દેવામાં દોષ નથી. ૧૨૨.

અવજોગકુલિઅમહા, ઠકાર્હ, જત્ય તં દિણં વજ્જે ।

સંકંતિ સાહદિણતિહ, ગહણે ઇગુ આઈ સગ પચ્છા ॥૧૨૩॥

અવજોગ, કુલિક, ભદ્રા (વિષ્ટા) તથા ઉલ્કાપાત વિગેરે જે દિવસે હોય તે દિવસને વર્જીયો. સંકંતિનો દિવસ, તેની પહેલાંનો એક દિવસ અને તેની પછીનો એક દિવસ એમ ત્રણ દિવસ વર્જવા તથા (સૂર્ય ચંદ્રના) અહણમાં પહેલાંનો એક દિવસ, એક અહણનો દિવસ અને ત્યાર પછીના સાત દિવસ એમ નવ દિવસ વર્જવા. ૧૨૩.

સુદ્ધતિહી સુહવારે, સિદ્ધાડમિયરાજજોગપમુહાઈ ।

જત્ય હવંતિ સુહાઈ, સુહકજ્જે તં દિણં ગિજ્જં ॥૧૨૪॥

શુદ્ધ તિથિ અને શુભ વારને દિવસે ન્યારે સિદ્ધિ યોગ, અમૃત યોગ અને રાજ-યોગ વિગેરે શુભ યોગો હોય તે દિવસ શુભ કાર્યમાં અહણ કરવો. ૧૨૪.

હત્યડણુરાહા સાર્હ, સવણુત્તર મૂલરોહિણી પુસ્સા ।

રેવર્હ-પુળવ્વસુ ઇઅ, દિક્ષપદ્દટ્ટા સુહા રિક્ષા ॥૧૨૫॥

હસ્ત, અનુરાધા, સ્વાતિ, શ્રવણ, ત્રણ ઉત્તરા, મૂળ, શૈલિણી પુખ્ત, રેવતી અને પુનર્વસુ આટલાં નક્ષત્રો દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે. ૧૨૫.

અસ્સિણિ-સયમિસ-પૂ-મા, એસુ વિ દિક્ષા સુહા વિણિદ્દિટ્ટા ।

મહ-મિગ-ઘણિ-પદ્દટ્ટા, કુજ્ઞા વજ્જિજ્ઞ સેસાઈ ॥૧૨૬॥

ઉપર કહ્યા ઉપરાંત અશ્વિની, શતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદ એટલાં નક્ષત્રોમાં પણ દીક્ષા આપવી સારી કહી છે. તથા મઘા, મૃગશિર અને ધનિષ્ઠા, એ નક્ષત્રોમાં પણ પ્રતિષ્ઠા કરવી, ખાકીનાં નક્ષત્રો વર્જ્ય છે. ૧૨૬.

કારાવગસસ જમ્મે, દસમે સોલસમેડ્દટ્ટારસે રિક્ષે ।

તેવીસે પળવીસે ન, પદ્દટ્ટા કહ વિ કાયવ્વા ॥૧૨૭॥

પ્રતિષ્ઠા કરાવનારના જન્મનું, દશમું, સોળમું, અઢારમું, ત્રેવીશમું, અને પચીશમું, આટલાં નક્ષત્રો સારાં હોય તો પણ તેમાં સર્વથા પ્રતિષ્ઠા કરવી નહીં. ૧૨૭.

સંજ્ઞાગયં રવિગયં, વિઙ્ગેરં સમ્મહં વિલંબં ચ ।

રાહુહયં ગહમિન્નં, વજ્જણ સત્ત નક્ષત્તે ॥૧૨૮॥

શુભ નક્ષત્ર પણ સંધ્યાગત હોય, સૂર્યગત હોય, વિરુવર હોય, અહ સહિત હોય, વિલંબિત હોય, રાહુથી હણાયું હોય કે અહથી લેદાયું હોય, આ સાત પ્રકારનાં નક્ષત્રો વર્જવા લાયક છે. ૧૨૮.

અત્યમણે સંજ્ઞાગય-રવિગય જત્ય ઠિઓ અ આહ્નો ।

વિઙ્ગેરમવહારિય, સગ્ગહ કૂરગ્ગહઠિઅં તુ ॥૧૨૯॥

આહ્ચ્વ પિઠઠ ઓ વિલંબિ, રાહુહયં જહિં ગહણં ।

મજ્જેણ ગહો જસસ ડ, ગચ્છહ તં હોહ ગહમિન્નં ॥૧૩૦॥

સંજ્ઞાગયમ્મિ ફલહો, હોહ વિવાઓ વિલંબિ નક્ષત્તે ।

વિઙ્ગેરે પર વિજઓ, આહ્ચ્વગણ અનિઘ્વાણં ॥૧૩૧॥

જં સગ્ગહમ્મિ કીરહ, નક્ષત્તે તત્થવિગ્ગહો હોહ ।

રાહુહયમ્મિ મરણં, ગહમિન્ને સોણિ ડગ્ગાલો ॥૧૩૨॥

સૂર્ય અસ્ત સમયે જે નક્ષત્ર પૂર્વમાં હોય છે તે સંધ્યાગત કહેવાય છે. જે નક્ષત્રમાં સૂર્ય રહ્યો હોય તે રવિગત (સૂર્યગત) નક્ષત્ર કહેવાય છે. જે નક્ષત્ર વધી અહો અધિષ્ઠિત હોય તે વિરૂપર કહેવાય છે. જે નક્ષત્ર કૂર અહો અધિષ્ઠિત હોય તે સમ્રહ કહેવાય છે. ૧૨૯. જે નક્ષત્ર સૂર્યની પાછળ હોય તે વિલંબી કહેવાય છે. જે નક્ષત્રમાં ગ્રહણ થયું હોય તે રાહુહત કહેવાય છે. જે નક્ષત્રની મધ્યમાં ચર્ધને કોઈ ગ્રહ જતો હોય તે ગ્રહ શિન્ન કહેવાય છે. ૧૩૦. આ સંધ્યાગત વિગેરે નક્ષત્રોમાં કાર્ય કરવાથી શું ફળ થાય છે? તે કહે છે — સંધ્યાગત નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી ક્ષત્ર થાય છે, વિલંબી નક્ષત્રમાં કરવાથી વિવાહ થાય છે. વિરૂપરમાં કરવાથી શત્રુનો જથ્થો થાય છે. સૂર્યગતમાં કરવાથી અર્નિર્વાણ (અશાંતિ) થાય છે. ૧૩૧. જે સમ્રહ નક્ષત્રમાં કાર્ય કરે છે તેનો પણ ગ્રહ થાય છે એટલે તે પકડાય છે, રાહુહતમાં કાર્ય કરવાથી મરણ થાય છે અને ગ્રહશિન્ન નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી લોહીનું વમન થાય છે. ૧૩૨.

રવિરિક્ષાઓ હેયા, ડવગ્ગહા પંચમડ્ઢચડસમા ।

અઢ્ઢારસ ડગુણીસા, બાવીસા તેવીસ ચડવીસા ॥૧૩૩॥

સૂર્યના નક્ષત્રથી પાંચસું, આઠસું, ચૌદસું, અઢારસું, એગણીસસું, બાવીસસું, તેવીસસું, અને એવીસસું; એટલાં નક્ષત્રો ઉપગ્રહ કહેવાય છે. તે શુભ કાર્યમાં તજવા યોગ્ય છે. ૧૩૩.

॥ इति उपग्रहाः ॥

એકાગ્લ યોગ દિવે—

સેગવિસમજોગદ્ધં, સમ અદ્ધ ચડસંસં સિરિરિક્સમ્ ।

દાઠં ચડહસસિલાણ, સસિરવિ ફક્ગ્ગલં વજ્જે ॥૧૩૪॥

પ્રથમ ડગની ગાથામાં વિષ્લ ૧, અતિગંઠ ૬, શૂળ ૯, ગંઠ ૧૦, વ્યાઘાત ૧૩, પગ્ર ૧૫, વ્યતીપાત ૧૭, પરિઘ ૧૯, વૈધૃતિ ૨૭, એ નવ અશુભ યોગો કહ્યા છે.

તેમાં જે વિષમ (એકી) સંખ્યાવાળો યોગ હોય તેમાં એક વધારીને તેના અર્ધ કરવા અને સમ (બેકી) સંખ્યાવાળો હોય તેના અર્ધ કરી પછી ચૌદ વધારવા. જે સંખ્યા આવે તેટલાનું નક્ષત્ર એકાગલ યંત્રને માથે મૂકી ત્યાર પછીનાં નક્ષત્રો અનુક્રમે મૂકવાં. તે યંત્ર તેર લીટી આઠી અને એક બિલી એમ ચૌદ લીટીનું કરવું. પછી સૂર્ય અને ચંદ્ર જે નક્ષત્રમાં હોય તે નક્ષત્ર ઉપર સૂર્ય અને ચંદ્ર મૂકવા. જો તે બંને સામસામા આવે તો તે એકાગલ વર્તવા યોગ્ય છે. જેમકે વિષ્ણુ યોગ પહેલો છે, તે વિષમ છે, માટે એક ઉમેરવાથી બે થયા. તેને અર્ધ કરવાથી એક આવ્યો, તેથી પહેલું અશ્વિની નક્ષત્ર માથે મુકવું એ રીતે ગુંડ યોગ દશમો છે. તે સમ છે તેને અર્ધ કરવાથી પાંચ આવે તેમાં ચૌદ ઉમેરવાથી એગણીશ થાય, તેથી એગણીશનું મૂળ નક્ષત્ર માથે મૂકવું. શૂલ યોગ નવમો છે તે વિષમ છે, તેથી તેમાં એક ઉમેરવાથી દશ થાય, તેનું અર્ધ પાંચ થાય તેથી પાંચનું નક્ષત્ર મૃગશિર માથે મૂકવું. ૧૩૪.

મૃગશિર	
રોહિણી	આર્દ્રા
કૃત્તિકા	પુનર્વસુ
ભરણી	પુષ્ય
અશ્વિની	અશ્લેષા
રેવતી	મઘા
ઉત્તરાશાદ્ર.	પૂર્વાશ્લેષા
પૂર્વાશાદ્ર.	ઉત્તરાશ્લેષા
શતભિષા	હસ્તા
ધનિષ્ઠા	ચિત્રા
શ્રવણ	સ્વાતિ
અભિજિત	વિશાખા
ઉત્તરાષાદા	અનુરાધા
પૂર્વાષાદા	જ્યેષ્ઠા

હવે પાત યોગ કહે છે.—

અસ્સે મ ચિ અણુ સવ રે-વિસમારેહા ડ સેસમમિલહિઓ ।

રવિરેહસ્સિણિ ગણિણ, રૂઢે રિક્સે વિસમિ પાઠ ॥૧૩૫॥

અશ્લેષા ૧, મધા ૨, ચિત્રા ૩, અનુરાધા ૪, શ્રવણ ૫, રેવતી ૬, આ નક્ષત્રોથી ઉત્ક્રમે રેખા કરી તેમાં શેષ નક્ષત્રો સ્થાપન કરી જ્યાં સૂર્ય નક્ષત્ર હોય ત્યાં સુધી આ છ નક્ષત્રોથી ગણવું. જે જે સંખ્યા આવે અધિનીથી ઉત્ક્રમે ગણતાં તે તે સંખ્યાવાળાં નક્ષત્રમાં પાત બાણવે. તાત્પર્ય એ છે જે સૂર્ય કૃત્તિકાનો છે તે અશ્લેષાદિક છ નક્ષત્રથી સૂર્ય ૨૨—૨૧—૧૭—૧૪—૬—૪ થાય તો અધિનીથી ઉત્ક્રમે બાવીશમું વગેરે પુનર્વસુ, પુષ્ય, ઉત્તરાશ્વાદશુની, સ્વાતિ, પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ આદિ છ નક્ષત્રમાં પાત બાણવે. ૧૩૫.

રવિમુક્ષા નિઅરિક્ષા, વાર ક્રમ તિજ તિવીસં છઠ્ઠું ચ ।

પળવીસ અહિગવીસં, કુળંતિ લત્તાહર્ષ રિક્ષં ॥૧૩૬॥

સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં રહેલ હોય તે નક્ષત્રથી બારમા નક્ષત્રને, ચંદ્ર આઠમા નક્ષત્રને, મંગળ ત્રીજા નક્ષત્રને, બુધ તેવીશમા નક્ષત્રને, શુક્ર છઠ્ઠા નક્ષત્રને, શુક્ર પચીશમા નક્ષત્રને, શનિ આઠમા નક્ષત્રને અને રાહુ એકવીશમા નક્ષત્રને લત્તા દોપથી હથેલું હરે છે. ૧૩૬.

હવે વેધને કહે છે.—

સત્ત સિલાણ કિત્તિજ—માઈ રિક્સે ઠવિતુ જોણહ ।

ગહવેહમિટ્ટરિક્સે, ત્તવરિ અહો વા પયત્તેણ ॥૧૩૭॥

સાત શલાહ (લીટી) આડી તથા જીભી કરવી. પછી મથાળે કૃત્તિકાથી અનુક્રમે ૨૮ નક્ષત્રો મૂકીને ઇષ્ટ નક્ષત્રને વિષે પ્રયત્ન કરીને અહનો વેધ જોવો, એટલે કે સપ્ત શલાહ ચંત્રમાં જે નક્ષત્રો મૂક્યાં હોય ત્યાં જે ઠેકાણે સંભાવે તે ઠેકાણે સર્વે અહો મૂકવા. તેમાં જો સૌમ્ય અહ અને પાપ અહ સામસામા આવે તો તે વેધ સમજવો. તે વેધ અશુભ છે. ૧૩૭.

સપ્ત શલોકાકા યંત્ર—

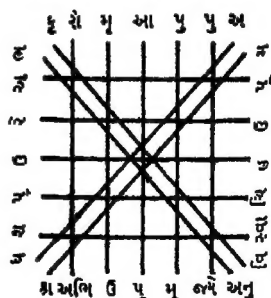
	ક.	રો.	મ.	આ	પુન.	પુખ્ય.	અપે	
ભ.								મધા
અ								પૂર્વા
રે.								ઉત્તરા
હ.								હસ્ત
પૂ								ચિત્રા
શ.								સ્વાતિ
ધ								વિશાખા
	શ્ર.	અભિ	હ.	પૂ.	મૂ.	જ્યે.	અનુ	

પાંચ શલોકાકા યંત્ર બડે વેધ—

પંચસિલાઈ દો દો, રેહા કોળેસુ રોહિણીમુક્તા ।

દિસિ ધુરિ રિક્તા ઉ, કમા વણ વિલોહજ્જ વેદમિહં ॥૧૩૮॥

પાંચ શલોકાકાનો યંત્ર ઉપર પ્રમાણે કરી યૂક્તામાં બબળે રેખાઓ કરવી. પછી દિશાને મથાળે રોહિણીથી અનુક્રમે નક્ષત્રો મૂકવાં પછી ઉપર પ્રમાણે ગ્રહ મૂકીને તેનો વેધ દીક્ષા વિધે જોવો યંત્ર આ પ્રમાણે.—૧૩૮.

છાયા લગ્ન વિધે—

સિદ્ધચ્છાયાલગ્ન, રવિકુજબુહજીવ સંકુપાયકમા ।

एगारस नव अह सग, अहदृठा (नव) सेसवारेसु ॥१३९॥

છાયા લગ્ન આ પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે.—શકુના આંક અથવા પોતાની છાયામાં પગલાં રવિવારે અગિયાર, મંગળવારે નવ, બુધવારે આઠ અને શુક્રવારે સાત થાય તથા બીજા વારોમાં સાડા આઠ થાય તે વખતે છાયા લગ્ન કહેવાય છે, તે સર્વ કાર્યમાં શુભ છે. ૧૩૬.

ધ્રુવ ચક્રેણુ' રૂળ—

તિરિચ્છમે ધ્રુવે દિક્ષા, પદ્મઠાઈ સુદંકરે ।

ઉદ્દઠિયે ધ્યારોવ-ચિત્તગાઈ સમાયરે ॥૧૪૦॥

ધ્રુવ તિરછો હોય ત્યારે દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે કાર્ય શુભ કર છે, અને ધ્રુવ ઉધ્વ રહ્યો હોય ત્યારે ધ્વજારોપણ તથા ક્ષેત્ર વાસ્તુ વગેરે કરવાં, અહીં એમ સમજવું કે—ધ્રુવના તારાની પાસે જે નાના તારા હોય છે તે તારા તિરછા હોય તો ધ્રુવ તિરછો કહેવાય છે. અને તે તારા ઉપર નીચે હોય તો ધ્રુવ પશુ ઉધ્વ કહેવાય છે. ૧૪૦.

શકુ છાયા લગ્ન વિષે

વીસં સોલસ પનરસ, ચત્તદસ તેરસ ય વાર વારેવ ।

રવિમાહસુ વારંગુલ-સંકુચ્છાયંગુલા સિદ્ધા ॥૧૪૧॥

બાર આંગળનો શકુ કરવો. પછી રવિવારે તે શકુની છાયા વીસ આંગળની થાય, સોમવારે સોળ આંગળ, મંગળવારે પંદર આંગળ, બુધવારે ચૌદ આંગળ, શુક્રવારે તેર આંગળ, શુક્રવારે બાર આંગળ તથા શનિવારે પાંચ બાર આંગળની છાયા થાય ત્યારે તે સિદ્ધ છાયા કહેવાય છે. ૧૪૧.

પ્રથમ ગોચરી; નંદી વિગેરે વિષે—

તિક્તુલુગમિસ્સ રિક્ષાણિ, ચિચ્ચા મોમસર્ણિચ્છરં ।

પદમં ગોચરં નંદી, પમુદં સુદમાયરે ॥૧૪૨॥

તીક્ષ્ણ; ઉચ્ચ અને મિશ્ર નક્ષત્રોને તથા મંગળ અને શનિ એ જે વારને તણને પહેલી ગોચરી તથા નંદી (નાદ) વિગેરે શુભ કાર્ય કરવાં. ૧૪૨.

ફલ જોગપદ્મવાઓ, પયદત્તપર્ણિ વિહિઝા ઉજ્જોઆ ।

મુણિમળભવણપયાસં, દિણસુદ્ધિપર્ણિવિઝા કુળઠ ॥૧૪૩॥

આ રીતે ચોગરૂપી પ્રતીપ થકી પ્રગટ અર્થવાળા પદ્માએ કરીને જેનો ઉદ્યોત કર્યો છે એવી આ દિનશુદ્ધિરૂપી દીપિકા મુનિઓનાં મનરૂપી ભવનના પ્રકાશને કરે. ૧૪૩.

સિરિવયરસેણગુરુપદ્મનાહ, સિરિહેમતિલયસૂરીણં ।

પાયપસાયા એસા, રયણસેહરસૂરિણા વિહિઆ ॥૧૪૪॥

શ્રી વજ્રસેન ગુરુની પાટના સ્વાગ્મી શ્રી હેમતિલક સૂરિના પાદ પ્રસાદથી આ દિનશુદ્ધિ રત્નશેખર સૂરિએ રચી છે.

(॥ इति श्रीरत्नशेखर सूरिविरचिता दिनशुद्धिप्रदीपिका ॥)

સમાપ્ત

